

శ్రీభగవద్గీతాశాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని.

—: అంకితము :—

శ్రీ కామేశ్వరికి, శ్రీ చంద్రమౌళీశ్వరునకు.

శ్రీశారదాగ్రంథమాలికాయాం | ఓమ్ | ప్రథమం కుసుమమ్.
శ్రీభగవద్గీతాఙ్కః.

శ్రీభగవద్గీతా
శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని

"శాస్త్రరత్నాకర" బ్ర॥ వే॥ దెందుకూరి నృసింహశాస్త్రిణాం
ప్రియశిష్యేణ,

బ్ర॥ వే॥ బులుసు వెఙ్కటశాస్త్రిణాం
తనూభవేన,

శ్రీ శేషమాంబాగర్భశుక్తిముక్తాఫలాయమానేన,
"తర్కరత్న, న్యాయవేదాంతవిద్యాపారీణేన,
గౌతమసగోత్రోద్భవేన,

బులుసు అప్పన్నశాస్త్రిణా
ప్రణీతా సతీ,

తత్పుత్రాభ్యాం న్యాయశాస్త్రకోవిదాభ్యాం,
శ్రీసత్యవతీగర్భశుక్తిముక్తాఫలాభ్యాం,
శ్రీ వేఙ్కటశాస్త్రి, మిత్రసత్యనారాయణాభ్యాం,

పేలాపురనివాసినాం మ. రా. శ్రీ ఈదర వేంకటరావు మహాశయానాం
సంపూర్ణద్రవ్యసహాయేన,

భట్నవిల్లిగ్రామసంస్థాపితే స్వీయ శ్రీశారదాముద్రణాలయే
ముద్రాపితా సతీ విజయతేతరామ్.

ద్వితీయముద్రణం ప్ర॥ 1000.
క్రీ॥ శ॥ 1954.

 [ప్రథమకుసుమస్య మూల్యం: 6-0-0

అన్ని హక్కులు

బులుసు వెంకటశాస్త్రి, అండ్ యీమిత్రిసత్యనారాయణగార్లవే.

గ్రంథప్రాప్తిస్థానము:—

శ్రీ శారదాముద్రణాలయము,

భట్నవిల్లి.

అమలాపురంతాలూకా, తూ॥ గో॥ జి॥

పండితాభిప్రాయము.

సంస్కృతవాఙ్మయమునఁ గల గీతలలో నెల్ల శ్రీభగవద్గీత యగ్రగణ్యము. అది యుపనిషత్సారభూతమని తత్తద్భాష్యములవల్ల వేద్యమయ్యెడిని. అందెల్ల శ్రీ శాంకరభాష్య ముత్కృష్టమని లోకవిఖ్యాతిని గాంచినది. అట్టి తద్భాష్యసార మవగత మొనర్చుకొనుట జిజ్ఞాసువుల కవశ్యకర్తవ్యము; కాని యందు శాస్త్రచర్చ మెండుగా నుండుటచే సాధారణులకు దురవగాహముగ నున్నది. అందులకే శ్రీమదానందగిరిటీక యేర్పడవలసెను. ఇంకను విశేషములు పరికించిన సుధీమణులు- శ్రీమధుసూదనసరస్వతీప్రభృతులు, నితరులు వ్రాసిన వానిలోఁ బ్రసిద్ధినిగన్నవి మఱికొన్ని గలవు.

ఏమైనను, గీర్వాణభాషానభిజ్ఞులకు దుర్బోధము లౌటచేత సుఖావబోధముకొఱకుఁ గొన్ని తెలుగుటీకలును వెలువడనైనవి. కాని, వాని కన్నిటికి నేకవాక్యత పూర్తిగా సాధింపఁబడి యుండలేదు.

ఇపుడు "తర్కరత్న న్యాయవేదాన్తవిద్యాపారీణులు" శ్రీ వేదమూర్తులునౌ బ్రహ్మశ్రీ బులుసు అప్పన్నశాస్త్రిగారిట్టి లోటును దీర్పనూని, "శ్రీ శాఙ్కరభాష్యతత్త్వబోధిని" యను నిద్దానిని బ్రకటింప సంకల్పించినది ప్రశంసార్హము. ఇందు శ్రీ శాంకరభాష్యమును, శ్రీమదానందగిరి వివరణమును, యథాతథములుగను, దక్కంగలవానిలో నగత్యార్థములెల్ల నిరవశేషములుగను సేకరింపఁబడుటచేత నిం దేకవాక్యత యబ్బి పాఠకులకుఁ దత్త్వము సువ్యక్తము గాఁదగి యున్నది. ఇది యాస్తికాంధ్రమహాశయులకుఁ గల్పభూజమని నిస్సంశయముగా నెంచుచున్నారము.

ఇట్లు,

వావిలాల వెంకటశివావధాని,
పింఛెనుసబ్జెడ్జి.
నాదెళ్ళ మేధాదక్షిణామూర్తిశాస్త్రి.
కురుగంటి శ్రీరామశాస్త్రి.

బందరు,
4—5—1941.

విజ్ఞాపన.

ఆస్తికమహాశయులకు:—

నేను బాల్యావస్థ నెనిమిదవవత్సరమున బ్ర॥ వే॥ గొర్తి విశ్వనాథసోమయాజులు వారివద్ద నామాతృదేవత యగు శేషమాంబగారు ప్రోత్సహింప బాల్యావస్థ యగుటచే దత్కాలమున "యత్తదగ్రే విష మివ" అను భగవద్వచనానుసారము విషప్రాయమైనను విద్యాభ్యాస మొనర్చి గుర్వనుగ్రహమువలన గావ్యనాటకాలంకారసాహిత్యమును సంపాదించుకొని బ్ర॥ వే॥ బులుసు సూరావధానులుగారు, బ్ర॥ వే॥ గొర్తి రామమూర్త్యవధానులుగార్లవద్ద పంచదశకర్మల నభ్యసించితిని.

పిమ్మటఁ గృషి (వ్యవసాయము) జేయ నారంభించి వ్యవసాయమునందు రెండు వత్సరములు గడపఁ గారణాంతరముచేఁ గులక్రమాగతవిద్యను బరిత్యజించితి నని చింతాకులితహృదయుఁడనై యంతటితోఁ గృషియందు విరక్తిచే నిర్విణ్ణుఁడనై కర్తవ్యము దోపక యాతురతను బొందియుండ శ్రీగొర్తి విశ్వనాథసోమయాజులుగారు నాకు మేనయత్తకొమరు లగుటంజేసి పరమానుగ్రహమున దర్శనమియ్య వారిపాదారవిందములకు మ్రొక్కి తప్పులు మన్నించి నన్ను విద్యావంతునిగ జేయుఁడని ప్రార్థించితిని.

అట్టి నాప్రార్థనను మన్నించి నిష్కల్మషహృదయముతోఁ దర్కశాస్త్రము నుపదేశింప దొరకొని సామాన్యనిరుక్తివఱ కుపదేశింప నంతవఱకుఁ బునర్వ్యాసంగము జేయుచెద నను ప్రతినను బూనిన తణుకుతాలూకా అజ్జరంకాపురస్థు లగు బ్ర॥ వే॥ చామర్తి విశ్వపతిశాస్త్రిగారి యనుగ్రహమున సామాన్యనిరుక్తివఱకుఁ దిరుగ వ్యాసంగముఁ జేసి ఉండ్రాజవరగ్రహార నివాసు లగు బ్ర॥ వే॥ ధూళిపాళ సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి పాదారవిందముల నాశ్రయించి తర్కశాస్త్రమునందు తీర్ణుఁడనై, మహీసూరమండలవాసులగు బ్ర॥ వే॥ సుందరరామశాస్త్రిగారి ప్రియశిష్యులును, తర్కవేదాంతశాస్త్రములయం దతినిపుణతఁ బొంది యనేకశిష్యులకు వేదాంతశాస్త్రోపదేశమును గావించినట్టియు, శాస్త్రరత్నాకరేత్యాదిబిరుదావళీభూషితులును, గుంటూరు మండలాంతర్గత నల్లపాడుగ్రామనివాసులును, బిఠికాపురమహారాజాస్థానవిద్వాంసులు నగు బ్ర॥ వే॥ దెందుకూరి నరసింహశాస్త్రిగురువర్యపాదారవిందసేవాతత్పరతవలన వేదాంతశాస్త్రాభ్యాస మొనరిచితి నని యాంధ్రదేశీయు లెల్లరు బ్రాయికముగ దెలిసికొనిన విషయమే.

ఇట్లు విద్యాభ్యాస మొనరించి క్రీస్తుశకము 1918వ సంవత్సరము మొదలుకొనియు విద్యాభ్యాసశాలమున సంతేవాసులకు విద్యాభ్యాస మొనరింపవలయు నను నియమమునే

పాటింపుచు క్రీస్తుశకము 1930వ సంవత్సరమువఱకు విద్యార్థులఁ బాఠప్రవచనములకు గడంగి పదచలనమును విడచియుండ సజ్ఞానసంస్కారపరీపాకమున సాంసారికక్లేశములు దటస్థింప "ఇదమపి క్షేమాయ" అను న్యాయము ననుసరించి దేశపరిభ్రమణమునకుఁ గడంగి మహారాజ బహాద్దూరు సర్ కృష్ణప్రసాద్ బహద్దూర్ వారి దర్శన మొనరించి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడనై శ్రీగద్వాల, వనపర్తి, ఆత్మకూరు సంస్థానముల కేగి యచటఁ బ్రభుత్వస్థానము నలంకరించి న్యాయరాజ్యపరిపాలన మొనరించుచున్న శ్రీమహారాజ్ఞులచే నపరిమితానందపురస్సరముగ నర్పింపఁబడిన వార్షికబహుమానముల నంది, తత్పరిసరమున నున్న సింగంపల్లియగ్రహారమున కధిపతులును, జ్యోతిర్విద్వచ్ఛిరోమణులును, "భూభ్రమణభ్రాంతినిరాస" యను గ్రంథరచయితలు నగు బ్ర॥ వే॥ సీతారామసిద్ధాంతిగారి యాహ్వానముమీద వారు సలుపు శ్రీకాశీనాథ విశ్వేశ్వరప్రతిష్ఠామహోత్సవమున కేగి యచట విద్వజ్జనమహాసభయం దెనిమిదిదినములవరకు వేదాంతోపన్యాసములు గావింప నద్దానివలన శ్రీసిద్ధాంతిగారు బ్రహ్మానందభరితులై బహుమానపురస్సరముగ నిడిన సువర్ణపతకాది బహుమానముల నందికొనియుండఁ దత్పరిసరమునందుండు కలకొండ గ్రామవాసులును, ఆస్తికాగ్రేసరులును, దేవబ్రాహ్మణపూజాధురంధరులును నగు బ్ర॥ వే॥ సిద్ధాంతి రామయ్యగారు మొదలగువారలచే నాహ్వానింపఁబడి వారిగ్రామముల కేగి వారివలన బహూకరింపఁబడి, భాగ్యనగరమునకుఁ జేర నట్టిసమయమున బ్ర॥ వే॥ "శిరోమణి" సన్నిధానం సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారిచే ప్రోత్సహింపఁబడి న్యాయసిద్ధాంతముక్తావళికి "సుబోధిని" అను వ్యాఖ్యను రచియించి యాగ్రంథముద్రణనిమిత్తము ప్రచారము జేయ మొదలిడితిని.

అత్తఱి శ్రీకాంచీకామకోటిపీఠాధిష్ఠిత జగద్గురు శ్రీశ్రీశ్రీ ౧౧౦౮ శ్రీశ్రీమచ్చంద్రశేఖరేంద్రసరస్వతీశంకరభగవత్పాదులు గద్వాలసంస్థానమునందు శ్రీచంద్రమౌళీశ్వరాభిషేకపూజాదిపురస్సరముగ శిష్యకోటి ననుగ్రహించుచుండిరని తెలిసికొని శ్రీగురుసందర్శనార్థ మచటి కేగి వారిని దర్శించి తీర్థప్రసాదాదిస్వీకార మొనర్చి పునీతుండ నైతి నని నిశ్చయించుకొని సన్నిధియందు "నాచే రచియింపఁబడిన న్యాయసిద్ధాంతముక్తావళీవ్యాఖ్యను వినిపించెదను. అందులకాజ్ఞకై నిరీక్షించుచుంటి" నని విజ్ఞాపనముఁ జేయ శ్రీగురువర్యులు నారాయణస్మరణపూర్వకముగ సుబోధినీవ్యాఖ్యను జదువుట కాజ్ఞ నొసంగిరి. అట్టి సమయమున శ్రీగురువర్యముఖారవిందసంజాతాజ్ఞావచనమకరందపానమదమత్తభృంగాయమానమానసుండనై తదీయ పదకమలసందర్శనక్షపితకల్మషుఁడనై తదీయసందర్శనసంజాతామందానందనిమగ్నుఁడనై మైమరచి యెచ్చటెచ్చటనో సుబోధినియందుఁ జదువ నారంభించితిని. నేను జదివి వినిపించిన స్థలముల నన్నిటిని విన్న యచ్చటి పండితులందఱు "ఈస్థలము లన్నియు మూలమున మనఃక్లేశముతో

భేదింపఁదగినవైనను వీరు సుబోధక మగునట్లు వ్యాఖ్యానించిరి. అని పరోక్షమునఁ గూడఁ జెప్పుకొన నారంభించిరి. శ్రీపాదులును, శిష్యపరమాణువునం దతివాత్సల్యముతో విని విని తుదకు దీని ముద్రణవిషయ మేమిచేసితి వని ప్రశ్నించిరి.

అట్టి ప్రశ్నవాక్యమును విని యానందాశ్రుసంరుద్ధగ్రీవుఁడనై గద్గదస్వరమున "శ్రీవారి యాజ్ఞ" యని పలికి యూరకుంటిని. శ్రీవారు నా వాక్యము వినినతోడనే భాగ్యనగరమునకు రమ్మని యాజ్ఞఁజేయ నట్టి యాజ్ఞను శిరసా వహించి భాగ్యనగరమున సందర్శింప శ్రీవారు నాచే రచియింపఁబడిన ముక్తావళీసుబోధినియందుఁ దమకుఁ గల యభిప్రాయమును వ్రాసి యాపత్రము నందే నీవు సర్వదా మతప్రచారమును జేయు మని యాజ్ఞను గూడ లిఖించి యాసమ్మతిపత్రమును దగు ద్రవ్యసహాయముతోఁ గూడ నారాయణస్మరణపూర్వకానుగ్రహము నొసంగిరి. పిమ్మట నాసమ్మతిపత్రమును సభయందు జదివి "నాశక్యముకాని మతప్రచారమును జేయు" మను నాజ్ఞను జదివి నిర్విణ్ణుడ నైతిని. అట్టిస్థితియందుండిన నాస్వరూపమును గుర్తించి "భయపడవలదు. మానారాయణస్మరణమే యీకార్యమును సాధించు" నని పలుక నట్టివాక్యామృతసేకముచే వికసితవదనుడనై శ్రీగురుకటాక్షలబ్ధద్రవ్యసహాయాదులచే ముద్రణాలయమును వారి యాజ్ఞపై స్థాపించి క్రీ॥ శ॥ 1935 లగాయితు "సనాతనమతప్రచారిణీ" పత్రికాసంపాదకుడనై తన్ముఖమున మతప్రచారము జేయుచు క్రీ॥ శ॥ 1940 మార్చియందుఁ బత్రికాద్వారమునఁ బ్రచారము గొన్ని యీతిబాధలచే నిలిపి తత్ప్రభృతి శ్రీగుర్వాజ్ఞానుసారము యథాశక్తి మతసేవఁ జేయవలసియున్నదని నిశ్చయించుకొని ఆనందగిరీయవ్యాఖ్యాసహిత శ్రీభగవద్గీతాశాంకరభాష్యమునకుఁ దత్త్వబోధిని యను తాత్పర్యమును అన్యూనానతిరిక్తముగ రచియించితిని. మఱియు నద్వైతమతమునకు సంబంధించిన మధుసూదనసరస్వతీవ్యాఖ్య, శంకరానందీయము, భాష్యోత్కర్షదీపిక, సదానందీయము, పరమార్థప్రప, నీలకంఠీయము, శ్రీధరీయము మొదలగు వ్యాఖ్యావిశేషములయందలి యగతార్థవిషయముల నాంధ్రభాషయందు సంగ్రహించితిని. కాన నిది గ్రంథమాలికగ వెలిపుచ్చినగాని ముద్రించుట నాశక్యము కానేర దని నిశ్చయించుకొంటిని. అందువలన శ్రీజగద్గురు నాజ్ఞానుసారము నేను జేయు నీమతప్రచారమున కాంధ్రదేశీయు లెల్లరు దోడ్పడుదురుగాక! యని ప్రార్థించుచుంటిని.

ఇట్లు,

"తర్కరత్న, న్యాయవేదాంతవిద్యాపారీణ"

బులుసు అప్పన్నశాస్త్రి.

శ్రీ గురుస్తోత్రనవరత్నమాలికా.

బ్ర॥ వే॥ బాలకృష్ణశాస్త్రి, సుందరరామశాస్త్రి గురుకరుణాసముపలబ్ధపూర్వోత్తరమీమాంసాసముపార్జిత దిగన్తవిశ్రాన్తయశోవిలసితానాం, బ్ర॥ వే॥ శ్రీపాద రామశాస్త్రి లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి గురుపాదశుశ్రూషాసమాసాదిత న్యాయశాస్త్రవికసితప్రజ్ఞాచక్షుషాం, బ్ర॥ వే॥ దెందుకూరి సదాశివశాస్త్రితనూభవానాం, ద్వైతికరీన్ద్రకుంభదళనప్రోద్దృప్తపంచాననానాం, యాస్కగోత్రపయఃపారావారసుధాకరాణాం, శాస్త్రరత్నాకరేత్యాదిబిరుదావళీవిరాజమానానా మస్మద్గురువర్యాణాం బ్ర॥ వే॥ **దెందుకూరి నరసింహశాస్త్రిణాం** గ్రీవాయాం సవినయం సాదరం పరస్సహస్రవినతిపూర్వకం సమర్పితా ॥

శ్రీమంతం విజితేంద్రియం పరశివశ్రీపాదపద్మద్వయీ
ధామాంతఃకరణం త్రయీమయమహఃప్రస్పర్ధి తేజస్వినమ్ ।
అద్వైతార్థసుధాపయోధిమథనప్రస్ఫీతమంథాచల
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 1.

క్షోణీదేవకులావతంసితయశశ్శ్రీదెందుకూర్యన్వయ
క్షీరార్ణోదధిపూర్ణిమాహిమకరం పుంభావవాగ్దేవతామ్ ।
ఆజానోదితవద్విరాగచరితం తం బ్రహ్మభూయంగతం
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 2.

తర్క-వ్యాకరణాంబురాశిమిళితం పూర్వోత్తరాఖ్యానయు
గ్మీమాంసాబ్ధియుగం ఘటోద్భవ ఇవాఽఽసస్వాద యో లీలయా ।
వాతాపీల్వలతుల్యకద్వదగణం యోఽభనగ్ యుక్త్యైవ తం
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 3.

నృత్యచ్ఛంకరజాటజూటవిలుఠద్గంగాతరంగస్వన
ప్రత్యర్థిస్ఫుటసంస్కృతోక్తిభి రుపన్యస్యంత మత్యద్భుతమ్ ।
సామంతేశ్వరపీఠికాపురపతే రాస్థానవిద్వద్వరం
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 4.

అద్వైతార్థపరేణ తర్క్యమపినా శాతాసినా దుర్గమం
ద్వైతారణ్య మలావి, యేన సహసా విస్మాపయిత్వా జగత్ ।
శూరం సూరిషు ధీర మద్వయమతే వీరం జయేఽంతర్ద్విషాం
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 5.

శాతం శాంకరవాఙ్మయామృతసరస్వంతం పిబంతం ముహుః
శాంతం దాంత మనంతబోధఘన మభ్రాంతం చ కాంతాదిషు ।
సంతం శిష్యజనేప్సితార్థఘటనే చింతామణీసంతతిం
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 6.

జేతారం ప్రతివాదితార్కికతతే స్త్రాతార మద్వైతినాం
గాతారం గురుశాంకరీయయశసో ధ్యాతార మీశాకృతేః ।
పాతారం పితృవత్స్వశిష్యవితతేః స్థాతార మగ్రే సతాం
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 7.

సంసారే నళినీదళేఽంబుకణవ ద్య స్సంచరన్నిర్మమో
నిర్ద్వంద్వో నిరహంకృతి ర్యతిశిఖాకేళీకళాలాలసః ।
తం సంతం చిదభిన్న మప్రతిమశుద్ధానంద మంతర్ముఖం
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 8.

దృశ్యం నశ్వర మిత్యతంద్రితమతే ర్నిశ్చిత్య నిత్యం స్థిత
ప్రజ్ఞోఽద్వైతమతాధ్వగో విహరతే బ్రహ్మ ణ్యభేదేన యః ।
తం ముక్తావళినాయకం బుధమణిం దేదీప్యమానం స్వతో
ధీమంతం నరసింహశాస్త్రిణ మహం వందేఽస్మదీయం గురుమ్ ॥ 9.

శ్రీదక్షిణాస్యపరరూపనృసింహసూరేః
స్తోత్రం గురో ర్నవమణీమయమాల్య మేతత్ ।
కంఠంస్థ మాచరతి య స్స భవే త్సురూప
స్తాపత్రయీవిరహితో భవబంధముక్తః ॥ 10.

బ్ర॥ వే॥ "శాస్త్రరత్నాకర"

దెందుకూరి నృసింహశాస్త్రి

గురుపాదాః.

శ్రీగురుమూర్తయే నమః ।

"విద్వజ్జనకల్పతరు" శ్రీ ఈదర వేంకట్రాయాఽఽశీః

పద్యరత్నమాలా.

శంకరార్యార్చితపదాం శారదాం జ్ఞానసారదామ్ ।
ధ్యాయేఽన్వహముజ్జ్వలపదాం శృంగగిర్యంగణాస్పదామ్ ॥

ఆహ్వానం మమ షష్టిపూర్తిసమయే య త్ప్రేషితం, త న్మన
స్యాదృత్య స్వయ మాగతో బుధజనానందానుసంధానధీః ।
శ్రీమాన్ వేంకటరాయమంత్రితిలకో మాం తోషయ త్యుపదా
శ్రేణీభిః పరిషజ్జుషాం చ విదుషాం పాత్రీబభూ వాశిషామ్ ॥

తత్స్వాలకేన రసికేన సుధీన్ద్రపక్ష
పాతేన పూతమనసాఽనుసృతేన తేన ।
ఫాలాంకయాహ్వయజుషా పరమార్థవేత్త్రా
సంప్రేరిత స్తదను వేంకటరాయమంత్రీ ॥

మత్కృత భగవద్గీతా, శాంకరభాష్యార్థతత్త్వబోధిన్యామ్ ।
ప్రీత్యాఽద్వైతరహోఽర్థా, నీదరకులదీపకోఽవద న్మదిశః ॥

శ్రీమ! న్నప్పనశాస్త్రివర్య! భవతా య న్న్యాయవేదాంతశా
స్త్రాధీతిప్రభవం యశోఽతిశిశుతాకాలే స్వలాభి స్వయమ్ ।
తద్బోధాచరణప్రచారణచణై ర్వ్యాఖ్యాగణై రీదృశై
రద్యాక్రమతి త ద్యశో దశ దిశో; ధన్యో భవాన్ సర్వథా ॥

అ ద్యాంధ్రావనిమండలే భగవత శ్శ్రీశంకరార్యస్య వా
గ్వైచిత్రీం బహుధా విమృశ్య భవతా య త్సత్య ముద్గీర్యతే ।
సంముద్రాప్య తదంజసా ప్రకటయ త్వేతద్వ్యయార్థం ధనం
దాస్యామీతి, వదాన్యమౌళి రముకోఽవాదీ దుదారం వచః ॥

గీతాధ్యాయత్రయ స్యాదే ర్భాష్యవ్యాఖ్యాద్య ముద్రితా ।
ఈదరాన్వయరత్నేన దత్తవిత్తప్రభావతః ॥

పర్యాప్తద్రవిణప్రదానచతురః కృష్ణాంఘ్రిపద్మాచల
ద్భక్తిం కీర్తిరమానుషక్తి మలభ ద్యో యోగసద్యేన తమ్ ।
గేయం వేంకటరాయ మాశ్రితసురమాభూతరాయం సదా
పాయా దర్జునసారథిర్హి భగవద్గీతోపదేష్టా హరిః ॥ 7

కృష్ణాననాంబురుహనిస్సృతమాకరంద
ధారాయితా భగవతీ భవదుఃఖహంత్రీ ।
గీతాంబికా దిశతు వేంకటరాయనామ
కల్పద్రుమాయ సుఖసంతతి మాత్మబోధమ్ ॥ 8

లోకానాం భవపంకమగ్నమనసా ముద్ధర్తుకామ స్త్రికా
లాభేద్వ్యాసమవాఙ్మయేన మధురేణోల్లాస ముత్పాదయన్ ।
అద్వైతావనదీక్షితోఽపరశివ శ్శ్రీశంకరార్యో మహాన్
దేయా ద్వేంకటరాట్కృతేః పటుతరాం నిష్కామకర్మోత్కటామ్ ॥ 9

ఫాలాంకమానసకృతపదా శ్రీశారదా ముదా ।
సదా దద్యా దభీష్టార్థాన్ విద్వత్ప్రీతి మితోఽధికామ్ ॥ 10

ఇతి

"తర్కరత్న, న్యాయవేదాన్త విద్యాపారీణ" బులుసు అప్పన్నశాస్త్రి.

గ్రంథస్థవిషయములు.

1. శ్రీబాదరాయణప్రణీత శ్రీభగవద్గీతా.

2 పదవిభాగము.

3. ప్రతిపదార్థము.

4. శ్రీజగద్గురుశంకరభగవత్పాదాచార్యప్రణీత శ్రీభగవద్గీతాభాష్యమ్.

5. "తర్కరత్న, న్యాయవేదాన్తవిద్యాపారీణ" బులుసు అప్పన్నశాస్త్రిప్రణీత శ్రీమదానందగిరిటీకానుసృత శ్రీభగవద్గీతాశాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని.

6. మధుసూదనసరస్వతీకృత గూఢార్థదీపికకు "న్యాయవేదాన్తవిద్యాపారీణ" బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచిత తాత్పర్యబోధిని.

7. శంకరానన్దకృతతాత్పర్యబోధినికి బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచిత తాత్పర్యబోధిని.

8. ధనపతిసూరికృత భాష్యోత్కర్షదీపికకు బులుసు అప్పన్నశాస్త్రి విరచిత తాత్పర్యబోధిని.

9. దైవజ్ఞ పండితసూర్యకృత పరమార్థప్రపకు బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచిత తాత్పర్యబోధిని.

10. సదానందకృత భావప్రకాశకు బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచిత తాత్పర్యబోధిని.

11. నీలకంఠవిరచిత భారతభావదీపమునకు బులుసు వేంకటశాస్త్రివిరచిత తాత్పర్యబోధిని.

12 శ్రీధరస్వామికృత సుబోధినికి బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచిత తాత్పర్యబోధిని.

13. లోకమాన్య బాలగంగాధరతిలక్మహాశయవిరచిత గీతారహస్యమునకు బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచిత విమర్శనము.

పారిభాషికపదార్థవివరణము.

అభ్యుదయము=అభివృద్ధి.
నిష్ఠాద్వయము=కర్మనిష్ఠ, జ్ఞాననిష్ఠ యను రెండు.
ప్రతిపాద్యము=చెప్పఁబడునది.
ప్రతిపాదకము=చెప్పునది.
బాహ్యకరణములు=బాహ్యేంద్రియములు.
నిరతిశయసుఖము, నిశ్శ్రేయసము=మోక్షము.
ఆప్తప్రణీతము=యథార్థమును బలుకువానిచే రచింపఁబడినది.
ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తి=చూచువాని ప్రవృత్తి.
ఆత్యంతికోపరమము=శేషము లేకుండఁగ నశించుట.
కర్మసముచ్చితము=కర్మముతోఁ గూడిన.
వివిదిష=ఆత్మను దెలిసికొను కోరిక.
పౌరుషేయము=జీవునిచే రచియింపఁబడినది.
బుద్ధుడు చెప్పిన ధర్మద్వయము=బుద్ధునిచే బోధింపఁబడిన సత్యము, అహింస యను రెండు.
ఉపాయము=సాధనము, లేక కారణము.
ఉపేయము=సాధ్యము, లేక కార్యము.
ఏకవాక్యత=ఏకార్థమునుఁ జెప్పుట.
చిదాభాసలు=జీవులు.
కూటస్థము=దాగలివలె వికారము లేకుండఁగ నుండునది; నిర్వికారము.
అసంగము=సంగరహితము, సంబంధము లేనిది.
అవిషయము=ఏ ప్రమాణమునకు గోచరింపనిది.
శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వము=శాస్త్రముచేఁ జెప్పఁబడుట.
విరాట్టు=పంచీకృత పంచమహాభూతములు.
హైరణ్యగర్భతత్త్వము=అపంచీకృతపంచమహాభూతములు (తన్మాత్రలు).
విశ్వుడు=జాగ్రదవస్థాభిమాని.
తైజసుడు=స్వప్నావస్థాభిమాని.
ప్రాజ్ఞుడు=సుషుప్త్యవస్థాభిమాని.
మాయ=మూలప్రకృతి, అవిద్య, అవ్యక్తము, ప్రధానము.
పంచతన్మాత్రలు=అపంచీకృత మగు పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు.
మహత్తత్త్వము=పంచతన్మాత్రజన్యము, మోక్షపర్యంతస్థాయియగు హిరణ్యగర్భలింగదేహము.
అహంకారము=పంచతన్మాత్రజన్యము మోక్షపర్యంతస్థాయియగు జీవలింగదేహము.
లింగదేహము=పంచకర్మేంద్రియములు, పంచజ్ఞానేంద్రియములు, పంచప్రాణవాయువులు, మనోబుద్ధులు ఈ 17న్ను.
పంచకర్మేంద్రియములు=వాక్కు, పాణులు, పాదములు, పాయువు, ఉపస్థయు.
పంచజ్ఞానేంద్రియములు=త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములు.
పంచప్రాణవాయువులు=ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానములు.

ఈశ్వరుఁడు=మాయావిశిష్టచైతన్యము.
ఈశ్వరసాక్షి=మాయోపహితచైతన్యము.
జీవుఁడు=అంతఃకరణవిశిష్టచైతన్యము.
జీవసాక్షి=అంతఃకరణోపహితచైతన్యము.
బ్రహ్మము=రజోగుణప్రధానమాయావిశిష్టచైతన్యము.
విష్ణువు=సత్త్వగుణప్రధానమాయావిశిష్టచైతన్యము.
రుద్రుఁడు=తమోగుణప్రధానమాయావిశిష్టచైతన్యము.
మూర్తిత్రయము=బ్రహ్మము, విష్ణువు, రుద్రుఁడను ముప్వురు.
హిరణ్యగర్భుఁడు=ప్రథమజీవుఁడు.
మనస్సు=సంశయాత్మకవృత్తితోఁగూడిన యంతఃకరణము; పంచతన్మాత్రజన్యము, చంద్రుఁడధిష్ఠానదేవతగాఁగలది.
బుద్ధి=నిశ్చయాత్మకమగు వృత్తితోఁగూడిన యంతఃకరణము; పంచతన్మాత్రజన్యము, అచ్యుతుఁడధిష్ఠానదేవతగాఁగలది.
అహంకారము=గర్వాత్మకవృత్తితోఁగూడిన యంతఃకరణము; పంచతన్మాత్రజన్యము, చతుర్ముఖుం డధిష్ఠానదేవతగాగలది.
చిత్తము=స్మరణాత్మకవృత్తితోఁగూడిన యంతఃకరణము పంచతన్మాత్రజన్యము, శంకరుఁడధిష్ఠానదేవతగాఁగలది.
శ్రోత్రేంద్రియము=శబ్దమును గ్రహించునది, సత్త్వగుణముతోఁగూడిన యాకాశతన్మాత్రవలన జనించునది; దిక్కే యధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
త్వగింద్రియము=స్పర్శను గ్రహించునది, సత్త్వగుణముతో గూడిన వాయుతన్మాత్రవలన జనించునది; వాయువే యధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
చక్షురింద్రియము=రూపమును గ్రహించునది, సత్త్వగుణముతో గూడిన తేజస్తన్మాత్రమువలన జనించునది, సూర్యుఁడధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
రసనేంద్రియము=రసమును (రుచులను) గ్రహించునది, సత్త్వగుణముతోఁగూడిన జలతన్మాత్రవలన జనించునది; వరుణుడే యధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
ఘ్రాణేంద్రియము=గంధమును గ్రహించునది, సత్త్వగుణముతోఁగూడిన పృథివీతన్మాత్రవలన జనించునది; అశ్వినీదేవతలే యధిష్ఠానదేవతలుగాఁగల యింద్రియము.
వాగింద్రియము=శబ్దోచ్చారణకు హేతువగునట్టియు, రజోగుణముతోఁగూడిన యాకాశతన్మాత్రవలన జనించునట్టియు, అగ్ని యధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
పాణీంద్రియము=ఆదానమునకు (స్వీకారమునకు) హేతువగునట్టి, రజోగుణముతోఁగూడిన వాయుతన్మాత్రమువలన జనించునది, ఇంద్రుఁడధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
పాదేంద్రియము=గమనమునకు సాధనమగునది, రజోగుణముతోఁగూడిన తేజస్తన్మాత్రమువలన జనించునది; ఉపేంద్రుఁడధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
పాయ్వింద్రియము=విసర్జనమునకు హేతువగునది, రజోగుణముతోఁగూడిన జలతన్మాత్రమువలన జనించునది; మృత్యువే యధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.
ఉపస్థేంద్రియము=ఆనందమునకు హేతువగునది, రజోగుణముతోఁగూడిన పృథివీతన్మాత్రమువలన జనించునది; ప్రజాపతి యధిష్ఠానదేవతగాఁగల యింద్రియము.

శ్రీభగవద్గీతా ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయాధ్యాయములందలి శ్లోకముల

అకారాది సూచిక.

ప్రథమాధ్యాయమందలి శ్లోకసంఖ్య	47
ద్వితీయాధ్యాయమందలి శ్లోకసంఖ్య	72
తృతీయాధ్యాయమందలి శ్లోకసంఖ్య	43
మొత్తం	162

ఓమ్

ఉపోద్ఘాతము.

క్షుత్యన్తపాథోనిధిమంథనోత్థం, జ్ఞానామృతం యేన వితీర్య లోకే।
సంరక్షితా స్సర్వజనా స్తు మృత్యో స్తం శ్రీ నృసింహం గురు మాశ్రయేఽహమ్ ।

ఈశ్వరుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు. తత్సృష్టమైన యీజంతుజాలము సకలవిధముల నతని మహోద్దేశమును యథావిధి నెరవేర్చుటకేయేర్పడినది. జంగమస్థావరాత్మకములైన యేభూతములును నతనిశాసనము నతిక్రమింపఁజాలవు. వాని వాని యవసరములను దెలిసియే వాని బాహ్యాభ్యన్తరములనిర్మించియున్నాఁడు. ఆనిర్మాణములో ప్రత్యణువును నీశ్వరుని యొకానొక మహోద్దేశమును నెరవేర్చుచదిగనే యున్నదనుట నేటికిని నిర్వివాదాంశముగ నున్నది. ఇదియే యతని సర్వజ్ఞత కొకగొప్ప నిదర్శనము.

మానవజన్మమునకుఁ బ్రయోజనము.

ఈశ్వరప్రపంచమున నెనుబదినాల్గులక్షలతెగలు జీవరాసులు గలవని శాస్త్రజ్ఞుల నిర్ణయము. వీనిలోఁ బశుపక్ష్యాదిజీవులు తాము పూర్వజన్మమునఁజేసియున్న పాపకర్మలవలన నీలోకమున ధర్మాధర్మవివేకమునకేయించుక యవకాశములేని విధమున జన్మించుచున్నవి.

అవి తమ యీ వర్తమాన జన్మమున నెట్టి సుకృతదుష్కృతములను జేయఁజాలవు. పాపఫలము ననుభవించుటయే వాని యా జన్మమున కీశ్వరోద్దేశము.

దేవతలు తాము పూర్వజన్మమున జేసియున్న యజ్ఞయాగాదిపుణ్యకర్మలకు ఫలభూతమైన కేవలసుఖము ననుభవించుటకుమాత్రమే సముచితశరీరముఁ బడసియున్నవారు. కావున వారును నా శరీరమున మఱి సుకృతవిశేషమును సంపాదించుట కనధికారులు. మఱియు నొక దుష్కృతమునకుమాత్రమే వారి కవకాశమున్నది.

ఇక మనుష్యులు తాముచేసియున్న సుకృతదుష్కృతములకు ఫలభూతములైన సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచు నుత్తరగతికి సాధనములైన పాపపుణ్యాత్మకములగు వివిధకర్మల కనుకూలములైన శరీరములతో నీభూలోకమున జన్మించి యున్నారు. వీరికి తాముజేసిన పాపములను నివారించుకొనుటకుఁ బ్రాయశ్చిత్తాధికారమును, విహితరీతిని ధర్మార్థకామమోక్షములను పురుషార్థములను సాధించుకొనుటకుదగిన కర్మాధికారమును గలదు.

ఇట్లు హీనోత్తమజాతు లని చెప్పఁబడు తిర్యగ్దేవజాతులకంటె మధ్యమజాతి యని చెప్పఁబడిన మనుష్యుడే యుత్కృష్టుఁ డని నిశ్చిత మగుచున్నది.

కావున మనుష్యుడు తన పూర్వజన్మసుకృతవిశేషముచే ప్రాప్తించిన ధనవిద్యాదులవలనఁ బ్రమత్తుడై మైమఱచి శమదమాదిగుణసంపత్తిగల వ్యక్తివిశేషములను దూషించుచు సత్కర్మవిముఖుఁడై యకృత్యముల కలవడి యాప్తవాక్యములను, సదుపదేశములను ఆదరింపక పర

కాంతాపరధనాపహరణచతురతామాత్రప్రాశస్త్యగర్వితుఁడై పాపముల కొడిగట్టి పుణ్యముల తోఁవ యెఱుఁగక తా ననుకున్నదియె కర్తవ్యమని యదియు దేశసేవయని దాననే తాను కృతార్థుఁడ నని విఱ్ఱవీఁగుచుండెనేని తనకంటె నికృష్టజాతులనఁబడు పశ్వాదులకంటె నధమాధముఁడని వాని నేల తలంపఁగూడదు ?

ఇట్లున్నచో మానవునకుఁ దనయుత్తరగతికి నవశ్యమైన యుత్తమకర్మ మెట్టిది? అద్దాని నిరూపించుకొను సాధన మెద్ది ? దానివలనఁగలుగు ఫలిత మేమి ? అను ప్రశ్నములు సాధారణముగ నెవ్వరికైనఁ గలుగకపోవు. ఇందులకు దగు సమాధానము దొలుదొలుతనే మనము నిశ్చయింపఁదగియున్నది. మనపెద్ద లీవిషయమున నీశ్వరసృష్టములగు ప్రకృతిగుణభేదముల ననుసరించి యాసహజభేదములచే మానవజాతి నంతను నాలుగువిధములుగ గుఱుతించి మొదట వర్ణవిభాగమును, దరువాత నాయాతెగలలోని జనులకు వారివారి స్వభావముల కనురూపమైన కర్మవిశేషములను జక్కఁగఁ బ్రతిపాదించియున్నారు.

వారిలో మొదటి మూఁడుతెగలజనులకును యథోచితవిధిని నిత్యనైమిత్తికకామ్యములను కర్మభేదములను విధించియున్నారు. అట్టి నియతకర్మలలో "స్నానం సంధ్యా జపో హోమో దేవతానాం చ పూజనమ్ । ఆతిథ్యం వైశ్వదేవం చ షట్కర్మాణి దినేదినే ॥" స్నానము, (ఇది సర్వకర్మలకు సాధారణముగాన షట్కర్మలయందు పరిగణింపబడదు.) సంధ్య, జపము, హోమము, దేవతాపూజనము, ఆతిథ్యము, వైవ్వదేశము ఇవి నిత్యకర్మలు. శ్రాద్ధాదులలో ప్రత్యాబ్దికసకృన్మహాలయాదులు నిత్యములు. గ్రహణాదినిమిత్తకములగు శ్రాద్ధములు నైమిత్తికములు. అష్టకశ్రాద్ధాదులు, పక్షమహాలయాదులు, వాజపేయాదులు కామ్యములు. ఇవి కామ్యములైనను "కర్మణ్యే వాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన" (గీ.2-47) అను భగవద్వచనానుసారము ఫలాభిసంధివర్జితములై ఈశ్వరార్పణబుద్ధితో ననుష్ఠింపబడిన పక్షమున నవియు "కర్మణ స్సుకృత స్యాహు స్సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలమ్" (గీ.14-16) అను వచనానుసారముగ ననుష్ఠాతకు సత్త్వశుద్ధిగలిగించి "సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం" (గీ.14-17) అను భగవదుపదేశ ప్రకారము బ్రహ్మజ్ఞానమునకు సాధనములగుచున్నవి.

అట్టి జ్ఞానమువలన ననఁగా "బహూనాం జన్మనా మంతే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యతే । వాసుదేవ స్సర్వమితి స మహాత్మా సుదుర్లభః" (గీ. 7-19) అనియు 'జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్' (గీ. 7-18) అనియు భగవంతుఁడు చెప్పిన ప్రకారము క్రమముగ నా కామ్యకర్మానుష్ఠానపరుఁడు తాను శుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమగు పరతత్త్వమును యథార్థము ననుభవింపఁగలుగుచున్నాఁడు. అదియే యతని మానవజన్మముయొక్క పరమప్రయోజనము. దానినే ముక్తి యందురు.

మానవుని కర్తవ్యము

కనుకనే "యథాఽఽదర్శే తథాత్మని యథాస్వప్నే తథా పితృలోకే । యథాప్సు పరీవ దదృశే తథా గంధర్వలోకే । ఛాయాతపయో రివ బ్రహ్మలోకే" అద్దమునం దెట్టిరున

ముఖము ప్రత్యక్షమగునో యదేతీరున సాధన కీలోకమున బ్రహ్మము సాక్షాత్కరించును. స్వప్నమునం దెట్టితీరుగ పదార్థములు తెలియఁబడునో సాధకున కట్టితీరుగ స్వర్గమునం దాత్మ సందిగ్ధముగ దెలియఁబడును. నీటియందు ప్రతిబింబ మెట్టితీరున చలించుచు సుస్పష్టముగఁ దెలియదో యదే తీరున గంధర్వలోకమున నాత్మసాక్షాత్కారము స్పష్టము గానేరదు. ఇది యెండ యని యిది నీడయని యెటుల దెలియఁబడునో యటులనే బ్రహ్మలోకమున బ్రహ్మ సాక్షాత్కార మగునుగాన భూలోకబ్రహ్మలోకములు యితర (స్వర్గగంధర్వ) లోకములకన్న బ్రహ్మజ్ఞానము గలుగుట కుత్కృష్టస్థానము లని కఠోపనిషత్తు ఘోషించుచున్నది. కాన నీలోకమున దగు దేహము ప్రాప్తించినపుడు పాపకృత్యము లాచరింపక నిత్యనైమిత్తిక కర్మల నాచరించుచు జ్ఞానమునకుఁ దగు ప్రయత్నము జేసి యద్దానిని సంపాదించి మోక్షమును బడయుట మానవ జన్మమునందు జీవుని కర్తవ్యము.

స్వధర్మమవశ్యకర్తవ్యము— అందలి ప్రయోజనము.

కనుకనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ 'స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హసి। ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధా చ్ఛ్రేయోన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే' (గీ. 2-31) 'శ్రేయా న్స్వధర్మో విగుణః పర ధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్। స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః' (గీ. 3-35) అని యర్జునున కుపదేశించి 'యది హ్యహం నవర్తేయం జాతు కర్మణ్యతంద్రితః। మమ వర్త్మాను వర్తన్తే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః' (గీ. 3-23) అనుచోటఁ గర్మవలనఁ దనకు ప్రయోజనము లేకున్నను నేనే కర్మలను జేయనిచో నామార్గమునే యనుసరించి యితరులుగూడఁ గర్మలను బరిత్యజించెదరు. అటులు పరిత్యజించిన నీలోకము లన్నియు నశించిపోవు నని కర్మల నుపదేశించి నీచే నాచరింపఁబడు కర్మలను 'తత్కురుష్వ మదర్పణమ్' (గీ. 9-27) పరమేశ్వరుండ నగు నా కర్పణము జేయుమని యుపదేశించెను. ఈ యుపదేశమువలనఁ దేలిన యాశయమేమి? ఫల నిరపేక్షులై పరమేశ్వరార్పణముగఁ గర్మల నాచరించుటచేత నంతఃకరణము సత్త్వప్రధానమై శ్రవణాదుల కభిముఖమై శ్రవణ, మనన, నిదిధ్యాసనములవలన జ్ఞానసిద్ధినిఁ బొంది మోక్షము బొందుదురని యాశయము.

ముక్తివిశేషముల నిరూపణము.

ధర్మార్థకామమోక్షములనెడి నాలుగు పురుషార్థములయందు మోక్ష ముత్కృష్టమని సర్వమతస్థు లంగీకరించిన విషయమే. అట్టిమోక్ష మనగా నెట్టిది? అను విషయమునందు మాత్రమే యాయామతస్థులకు గల వివాదము. అందు తార్కికులు 'దుఃఖ జన్మప్రవృత్తిదోష మిథ్యాజ్ఞానానా ముత్తరోత్తరాపాయే తదనంతరాపాయాదపవర్గః' అను గౌతమసూత్రానుసారము దుఃఖము, జన్మము, ప్రవృత్తి, దోషము, మిథ్యాజ్ఞానము అను నీ యైదింటిలో గడపటిదగు మిథ్యాజ్ఞానముయొక్క వినాశముచే దోషనాశము, దోషనాశముచే ప్రవృత్తినాశము, నా

ప్రవృత్తినాశముచే జన్మనాశము నగుననియు, దానివలన దుఃఖనాశమగుననియు, నదియే మోక్షమనియు, చార్వాకాదినాస్తికులు 'స్వాతంత్ర్య మేవ మోక్షః' స్వాతంత్ర్యమే మోక్షమనియు, వైష్ణవులు "సాయుజ్య మేవ మోక్షః" విష్ణుసన్నిధి కేగి యచట విష్ణుసమానరూపధారులై తత్సన్నిధియందు నివసించి లక్ష్మ్యాలింగితవక్షస్థలత్వమాత్రము బరిత్యజించి యితరభోగముల నన్నిటి ననుభవించుచు వైకుంఠమునందు శాశ్వతముగ నుండుటయే మోక్షమనియు, మాధ్వమతస్థులు జీవులలో కొందరు ముక్తజీవులనియు కొందరు బద్ధజీవులనియు నందు బద్ధజీవులెల్లపుడు బద్ధులే, ముక్తజీవులెల్లపుడు ముక్తులేయనియు, వారు ముక్తియందు వైషమ్యముగలిగి యుందురనియు, మోక్షము సర్వోత్కృష్టమనియు జెప్పెదరు. వారు వీరననేల సర్వులు మోక్ష ముత్కృష్టమని యంగీకరింతురు. ఇట్టి మోక్షము సాధింపవలయు ననిన నర్థకామములను ధర్మమనెడి పురుషార్థమున కుపయోగించుచు ఫలమునందిచ్ఛలేని వారై యీశ్వరార్పణముగఁ గర్మలుచేయుచు వేదాంతశ్రవణ మొనర్పవలయును. అట్టిశ్రవణమున కాటపట్టుపనిషత్తులే. అట్టి యుపనిషదర్థమునే కురుపాండవ యుద్ధప్రారంభసమయమున గురుభ్రాతృపితృపుత్రాదుల వధ నూహించి శోకమోహములచేత నితికర్తవ్యతాజ్ఞానవిమూఢుఁడగు నర్జునునకు జ్ఞానోపదేశము చేసినఁగాని యజ్ఞానమువలనఁ బ్రాప్తించిన శోకమోహములు పోఁజాలవని కృష్ణపరమాత్మ లోకముకొఱకు నర్జునునకు జ్ఞానము నుపదేశించెను. ఆయుపదేశవాక్యములే భగవద్గీత లను పేరఁ బ్రఖ్యాతములై యున్నవి. కాన నీభగవద్గీత లుపనిషత్సారమును బోధించుటచేత నౌపచారికముగ నుపనిషత్తులనబడునని ప్రతియధ్యాయాంతమున "భగవద్గీతాసూపనిషత్సు" అని శ్రీవేదవ్యాసమహర్షి వ్రాసెను.

శ్రీభగవద్గీత "తత్త్వమసి" అను మహావాక్యార్థబోధకము.

ఉపనిషత్తు లన్నియు జీవబ్రహ్మైక్యము నెటులు బోధించునో యటులే భగవద్గీతలుగూడ జీవబ్రహ్మైక్యమును బోధించుచున్నవి. అది యెట్లనిన నుపనిషత్తులందు జీవబ్రహ్మైక్యమును బోధించునవి "తత్త్వమసి" "అహం బ్రహ్మాస్మి" "అయమాత్మా బ్రహ్మ" "ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" అనునవి మొదలుగా గల మహావాక్యములు. అందు 'తత్త్వమసి' అను మహావాక్యము 'తత్, త్వం, అసి' అను మూఁడుపదములు గలది. అందు 'తత్' అనుపదము పరమాత్మను బోధించును. 'త్వం' అనుపదము జీవాత్మను బోధించును. 'అసి' అనుపదము జీవబ్రహ్మల నైక్యమును బోధించును. అదేతీరున భగవద్గీత పదునెన్మిది యధ్యాయములు గలది. పదునెనిమిదియధ్యాయములను మూఁడుభాగములు చేసిన నొక్కొక్కభాగమున నారారధ్యాయములు. అనగా భగవద్గీత మూఁడుషట్కములుగా విభజింపదగినది. షట్క మనగా నారధ్యాయములు. అందున మొదటిషట్కము "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్" (గీ.2-20) 'దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం' (గీ.2-30) 'వేదావినాశినం నిత్యం' (గీ.2-21) 'అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయం' (గీ.2-24)

ఇత్యాదివాక్యములచే జీవస్వరూపమును బోధించుచున్నది. రెండవషట్కము "అహం సర్వస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా" (గీ.7_6) "మయిసర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ" (గీ.7_7) "అహమాదిర్హి భూతానాం" (గీ.) "అహ మాత్మా గుడాకేశ" (గీ.10_20) ఇత్యాది వాక్యములచే పరమాత్మస్వరూపమును బోధించుచున్నది. మూఁడవషట్కము 'క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి' (గీ.13_2) "మమైవాంశో జీవలోకే" (గీ.15_7) "తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరం" (గీ.) ఇత్యాది వాక్యములచే జీవబ్రహ్మల యభేదమును బోధించును. కావన భగవద్గీత "తత్త్వమసి" అను మహావాక్య సమానార్థకము. ఇట్లు శ్రుత్యర్థమునే బోధించుటచే "భగవద్గీతాసూపనిషత్సు" అని యధ్యాయాంతమున నుడువుట సమంజసముగానే యున్నది.

భగవద్గీత సర్వశాస్త్రసమ్మతము

మఱియు వేదములం దచ్చటచ్చట బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమునకుఁ గారణమగు భక్తియోగము, అట్టి భక్తియోగమునకుఁ గారణమగు కర్మయోగమును అచ్చటచ్చట విశకలితముగ వర్ణింపఁబడెను. అట్టివాక్యముల ననుసరించియే పతంజలి భక్తియోగము ప్రధానముగాఁగల యోగసూత్రములను, అట్టి వేదవాక్యముల ననుసరించియే జైమినిమహర్షి కర్మయోగము ప్రధానముగాఁగల మీమాంసాశాస్త్రమును రచియించియుండిరి. శ్రీ వేదవ్యాసమహర్షి యుపనిషత్తుల ప్రధానతాత్పర్య విషయమగు జీవబ్రహ్మైక్యము నుపనిషత్తు లేవిధముగ బోధించునో యారీతిని దెలుపుటకు నాలుగధ్యాయములుగల యుత్తరమీమాంసాశాస్త్రమును (బ్రహ్మసూత్రములను) రచించి యుండెను. కురుపాండవయుద్ధప్రారంభసమయమున శ్రీకృష్ణునిచే నర్జునున కుపదేశింపఁబడిన సర్వశాస్త్రసారభూతములగు భగవద్గీతలయందు జీవస్వరూపమును నిర్ధారణచేయుచు జ్ఞానోత్పత్తికి మొదటిసోపానమగు కర్మయోగమును మొదటిషట్కమునందును, రెండవసోపానమగు భక్తియోగమును రెండవషట్కమునందును, పరమపురుషార్థమగు మోక్షమునకు ప్రధానప్రయోజనమగు జ్ఞానయోగమును మూడవషట్కమునందును వర్ణించుటచే భగవద్గీతాశాస్త్రము శ్రుతి, పూర్వమీమాంస, ఉత్తరమీమాంసా, యోగశాస్త్రసార మగుటంబట్టి జిజ్ఞాసువున కత్యంతాదరణీయమని ప్రత్యేకము వ్రాయ నవసరము లేదు.

జాతులు జన్మసిద్ధములు.

మఱియు వ్యవహారమునందు నిరుద్యోగసమస్య లేకుండగ మానవులు జీవించునటుల "చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః" (గీ.4_13) అనునది మొదలుగాఁగల స్థలములయందు బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రాది జాతివిభాగమును, తత్తజ్జాతుల కనురూపముగ వృత్తికర్మవిభాగమునుఁ బ్రత్యేకముగ నిందు జెప్పుటవలన గీతాశాస్త్రము సర్వులకు నాదరణీయము. దీని ననుసరించి వర్తించినయెడల నిరుద్యోగసమస్యకు నే దేశమునను దావుండదు.

భగవద్గీతలయందు జాతులు జన్మసిద్ధములే యని చెప్పఁబడినంతమాత్రమున నిరుద్యోగ సమస్య దొలఁగిబోవునా ?

జాతులు జన్మసిద్ధమను నీభగవదుద్దేశముయొక్క సత్యమును గ్రహించియు, ప్రాచీనభారతీయుల యీ వర్ణవిభాగముయొక్క మూలము నెఱింగియు నా యా వర్ణములవారికి విధింపఁబడిన కర్మలు తత్తజ్జాతుల కనురూపము లను యథార్థము నెఱింగియు నుండు మానవులలో వృత్తికర్మవిషయకమగు వివాదము పుట్టుట కెట్టియెడల నవకాశముండదు.

అట్లుకాక కేవలము వారివారి కర్మలను బట్టియే జాతులేర్పడిన వనినచో దత్తత్కర్మల విషయమున మానవులలో పోటీలును దన్మూలములైన కలహములును, దన్మూలమున వృథా కాలక్షేపమును దానిచే నుభయలోక భ్రంశమును దప్ప మరి యేప్రయోజనము నుండదు.

వృత్తికర్మలయెడ సమానాధికారము సర్వమానవసహజ మని తలంచు మానవులకు మాంసశకలమునెడ సమానాపేక్షగల శ్యేనములకుంబోలె గొందర కశక్యకార్యకరణపరతయు గొందఱకు బరస్పరవిరోధమును గొందఱకు స్వల్పాల్పఫలమును నను నీలాటియభీష్టప్రాప్తివైకల్యములే సంప్రాప్తములై లోకమర్యాద సంపూర్ణముగ చెల్లాచెదరగుట తప్పదు. కనుకనే ధర్మప్రభావము నెఱింగిన పెద్దలు సర్వజ్ఞుండగు నీశ్వరునిచే లోకానుగ్రహబుద్ధితో సృజింపబడిన భగవతియగు వేదమాత నాశ్రయించి తదుపదేశమునఁ దత్త్వజ్ఞులై యీవర్ణవిభాగమును గావించెననుట నిక్కము.

ఈనిక్క మెఱింగిన మహర్షి తనమహాభారతమున ధర్మశబ్దనిర్వచనముచేయుచు "ధారణాద్ధర్మ ఇత్యాహుర్ధర్మో ధారయతే ప్రజాః" అని స్పష్టముగఁ జెప్పియున్నాఁడు. ప్రజాధారణసమర్థమైన యీభారతీయధర్మమును దొల్లింటి రాజులును బ్రజలును సమానగౌరవముతో పాటించుచు వచ్చినందుననే పిమ్మట నెన్నివిప్లవములువచ్చినను నీభారతజాతి నిరుద్యోగసమస్యలకు బాల్పడకయు దన సహజస్వభావమును గోల్పోవకయు నిలిచి యున్నది. ఇట్టి సహజమును, సత్యమును, ధార్మికమునైన వర్ణాశ్రమ విభాగరూప స్వజాతీయధర్మముయొక్క పటుతరశక్తిని గమనింపక నేటిదుర్వివేక దుస్సంస్కార, దురాచార, దుర్వివాద, దుర్వేష, దుర్భాషా దోషదూషితులగు హైందవులు తమ పతనమునకుఁ దామే గోయిద్రవ్వుకొనుట శోచనీయము. కావుననే బ్రహ్మస్వరూపుఁడగు వశిష్ఠమహర్షి స్నాతక ధర్మములలో 'నమ్లేచ్ఛభాషాం శిక్షేత' అని మున్నెన్నఁడో నీయపభాషాశిక్షణమును నిషేధించియున్నాఁడు.

కనుకనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ-"బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప! కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవై ర్గుణైః" (గీ-18-41) ఈజన్మమందు ఫలదానము కొఱకభివ్యక్తమైన పూర్వజన్మకర్మసంస్కారమే స్వభావము. అదియే కారణముగా గల సత్త్వరజస్తమోగుణంబులచేతనే బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులకు శమదమాదికర్మలు వేర్వేరుగా చెప్పబడెనని "శమో దమ స్తపః శ్శౌచం క్షాంతిరార్జవ మేవచ, జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రహ్మకర్మస్వభా

వజం" (గీ-18-42) శమ, దమ, శౌచ, శాంతి, ఋజుభావ, జ్ఞాన, విజ్ఞానాస్తికతలు బ్రాహ్మణునకును, "శౌర్యం తేజో ధృతి ర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనం, దాన మీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్" (గీ 18-43) శౌర్యము, ప్రాగల్భ్యము, ధారణయు, దక్షత్వము, హఠాత్సంప్రాప్తమయిన కార్యమందు మోహము లేకుండగ బ్రవర్తించుట, యుద్ధమందు వెనుకకుం దిరుగకుండ నిలిచియుండుట, సత్పాత్ర ప్రాప్తించినపుడు ముక్తహస్తుం డగుట, తనకుండు ప్రభుశక్తిని ప్రకటించుట, అను నీకర్మలు క్షత్రియునకును, "కృషిగోరక్ష్యవాణిజ్యం వైశ్యం కర్మ స్వభావజమ్" (గీ. 18-44) వ్యవసాయము జేయుట, గోవులను రక్షించుట, వర్తకము చేయుట, అనునవి వైశ్యునకును, 'పరిచర్యాత్మకం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్' (గీ. 18-44) బ్రాహ్మణ క్షత్రియవైశ్యులకు శుశ్రూష శూద్రునకును, తమ తమ స్వభావప్రాప్తము లైన కర్మ లని వేర్వేఱుగాం జెప్పి 'స్వే స్వే కర్మ ణ్యభిరత స్సంసిద్ధిం లభతే నరః' (గీ. 18-45) తన తన కర్మలయందనంగా స్వధర్మమునం దభిరతుండైన మానవుడు జ్ఞాననిష్ఠారూపసంసిద్ధిని బడయు ననియు 'స్వకర్మనిరత స్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు' (గీ. 18-45) తన కర్మలయందాసక్తుండై చరించు మానవుం డేతీరుగ సిద్ధిని బొందునో జెప్పెద విను మని 'యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్ । స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః' (గీ. 18-41) యెవనివలన సమస్తభూతములు జనించుచున్నవో, యెవనిచే నీప్రపంచమంతయు వ్యాపించి యుండెనో అట్టి పరాత్పరుని తన జాతిసిద్ధమగు కర్మలచేం బూజించి మానవుండు జ్ఞాననిష్ఠకు యోగ్యతను బొందుననియు, 'శ్రేయా న్స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్, స్వభావనియతం కర్మ కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్' (గీ. 18-47) లెస్సగ ననుష్ఠింపంబడిన నితరజాతికర్మ కన్న కొంత గుణలోపము గలదైనను తన తన జాతిసిద్ధమగు కర్మయే శ్రేష్ఠమయినది. పూర్వకర్మానుసారము ప్రాప్తించిన తన జాతిస్వభావమున కనురూపంబుగ బ్రాప్తించిన శాస్త్రనియతమగు కర్మ నాచరించువాండు పాపమునుం బొందనేర డనియు 'సహజం కర్మ కౌంతేయ! సదోషమపి న త్యజేత్, సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమే నాగ్ని రివావృతాః' (గీ. 18-48) అగ్ని ధూమముచే నావరింపంబడినటుల సర్వకర్మలు దోషములచే నావరింపంబడి యుండుటచేత పూర్వకర్మసంస్కారమువలన ప్రాప్తించిన తన జాతికి తగు కర్మ దోషయుక్తమయినను బరిత్యజింపగూడదనియు భగవంతుం డీగీతలయం దుపదేశించుటచే 'జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః' అనునట్లు జాతి జన్మసిద్ధమని స్పష్టపడుటయే గాక యాయా జాతికి దగు కర్మలుకూడ ప్రత్యేకముగ నుపదిష్టములైనందున నీభారతధర్మములందు నిరుద్యోగసమస్యకు (వృత్త్యభావమునకు) తావు లేదనుట నిర్వివాదాంశము.

మఱియుం దమ జాతిధర్మంబుల ననుష్ఠించుటచే నంతఃకరణము శుద్ధమై మానవజన్మకు పరమార్థమైన జీవబ్రహ్మైక్యజ్ఞానము కలుగు నను సత్యమును బ్రకటించుటచే భగవద్గీత సర్వులకును మోక్షోపాయమును జక్కగా బ్రదర్శించిన వ్యాప్తగ్రంథ మని నిర్ణయింపదగియున్నది.

భగవద్గీత సర్వులకు సమాదరణీయమని మేము చెప్పుటయే కాదు. ఇప్పటికే యీ పవిత్రగ్రంథము ప్రాచీనులగు శంకర, రామానుజప్రభృతి వివిధమతాచార్యులకును, నేటి పాశ్చాత్యవిద్యాసంపన్నులగు ప్రాచ్యపండితులకును, పాశ్చాత్యవిద్వాంసులకును నిత్యపఠనప్రవచనవిషయమై వారివారి దేశకాలములకును, తత్తత్సంస్కారములకును, తత్తద్బుద్ధివైశద్యమునకును ననురూపములగు భావముల నుత్పన్నము జేయుచు నెల్లరిచే బరమప్రమాణముగ గ్రహింపబడుచున్నది.

ఇట్టిస్థితి భగవద్గీతయొక్క యసాధారణమహిమను వెల్లడించునదియే యైనను ఇందరకిన్ని విధముల యభిప్రాయములను దోపించు నీగ్రంథము నిజములో నేదైన నొక నియతాభిప్రాయము గలది యగునా? కాదా? అను సంశయమున కాస్పదమగుచున్నది.

భగవద్గీతను గూర్చి పూర్వులు.

"సర్వోపనిషదో గావో దోగ్ధా గోపాలనందనః। పార్థో వత్స స్సుధీ ర్భోక్తా దుగ్ధం గీతామృతం మహత్" అని బహువిధములఁ బ్రశంసించి యుండిరి. ఈ గీతామృతముపనిషత్తులను గోవులనుండి యర్జునుని దూడగాఁగొని శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు తానుస్వయముగ దోగ్ధయై సుధీజనముయొక్క యుపభోగముకొరకును, వారి జననజరామరణ శోకాద్యాధ్యాత్మిక తీవ్రవ్యాధినివారణముకొఱకును బిదికి యిచ్చిన మహామహిమగల దుగ్ధమగునేని దానిని వికృతార్థగ్రహణవిషదోషదూషితము గావించి తమ యనుయాయులకొసంగినచో నీవ్యాఖ్యాతలును, విమర్శకులును, వారి భవరోగశాంతికిఁగాక తద్విరుద్ధమైన దురంత దుర్విషహ సన్నిపాతోత్పత్తికి గారకులై తత్పాపఫలము ననుభవించు వారలగుచున్నారు.

శ్రీమదద్వైతభాష్యకారులు తమ భాష్యరచనకుఁబూర్వమే యీ మహాగ్రంథమున కిట్టి దోషమునాపాదించు కొన్ని వ్యాఖ్యానము లున్నట్లు తమ భాష్యమునందే సూచించియుండిరి. తరువాతగూడ ననేక వ్యాఖ్యానములు పుట్టినవనుట మన మెఱుంగుదుము. కొంతవరకు శ్రుతిస్మృతిసంప్రదాయము వీడఁగూడదను నియమమే ప్రధానముగాఁగల ప్రాచీనవిద్వాంసులవ్యాఖ్యానములు భక్తి, జ్ఞాన, కర్మయోగములలో నేదేని యొక్కదానినిఁ బ్రధానీకరించు నుద్దేశముతోఁబుట్టినవి. గావునను నవి యుపాయోపేయములలో దేనికైన నొకదానికి సుసంబద్ధములై యుండినందునను వానివలనఁగలుగు నుపద్రవమంతగాఁ బాటింపదగినది కాఁజాలదు.

అదియెట్లనిన? శ్రీభగవత్పాదులు మోక్షమునకు సాక్షాత్సాధనము జ్ఞానమొక్కటియే యని సిద్ధాన్తీకరించి యట్టి యాజ్ఞానమునకు భక్తియోగ, కర్మయోగము లుపాయభూతములుగా నంగీకరించిరి. ఇదియే "తత్తు సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకా దాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రా త్కేవలా ద్ధర్మా ద్భవతి" అట్టిమోక్షము సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రధర్మమువలననే ప్రాప్తించును. అని స్వసిద్ధాంతమును వెల్లడించుటకుఁ గారణము. "జ్ఞాన ముత్పద్యతే పుంసాం క్షయా త్పాపస్య కర్మణః" అను ప్రాచీననియమావళి ననుసరించి వారి యా సిద్ధాన్తమే మిక్కిలి

సమంజసముగ నున్నది. నిత్యనైమిత్తికాదివిహితకర్మజాలము చిత్తశుద్ధికిని, నది జ్ఞానోత్పత్తికిని సాధనమగుననుట భగవన్మతమే యగునని గీతలలోని "కర్మణస్సుకృతస్యాహుస్సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలం" (గీ. 14_16) "సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం" (గీ. 14_17) "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" (గీ. 7_18) అను భగవద్వచనములవలననే స్పష్టమగుచున్నది. దీనిని సహింపని కర్మవాదులు పూర్వోత్తరభావ్యములైన యీ కర్మజ్ఞానములకు సముచ్చయము నననగా యౌగపద్యావస్థతోఁ గూడిన సమప్రాధాన్యము నిచ్చి తదనురూపముగ నీగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము చేసియుండిరి.

ఇట్లే భగవంతుడు "చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున! ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ జ్ఞానీచ భరతర్షభ!" (గీ. 7_16)అనుశ్లోకమునందు 'సుకృతినః' అనుటచే కృతపుణ్యులైనవారికే తన భక్తిసాధ్యమనియు, నదియు ఆర్త,జిజ్ఞా,స్వర్థార్థి,జ్ఞానులనెడు పరస్పర విశిష్టహృదయులగు నాలుగు తెగల భక్తులయొక్క నాలుగువిధములగు పరమేశ్వర విషయక హార్ద్రప్రీతిభేదములచే నొప్పుచున్నదనియు జెప్పి యట్టి భక్తిచే గలుగు ఫలితమును "మచ్చిత్తా మద్గతప్రాణాః" (నాయందే చిత్తముకలవారలై, నన్ను బొందిన ప్రాణములు గలవారై) (గీ. 10_9)అను పదియవయధ్యాయమందలి తొమ్మిదవ శ్లోకముతో దొరకొని ప్రీతిపూర్వకముగ సతతముక్తులై తన్ను భజించు వారికి దేనిచే తన్ను బొందగలుగుదురో అట్టిబుద్ధియోగము నిత్తునని చెప్పుటయేకాక స్పష్టవచనముతో బుద్ధియోగశబ్దార్థమును వివరించువాడై యీ క్రిందిశ్లోకము అనగా "తేషామేవానుకంపార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః। నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా" (గీ, 10_11) అను శ్లోకమును జెప్పియున్నారు. అట్టి భక్తులయందలి పరమకారుణ్యముతో నాత్మస్వరూపమున నున్న నేను వారి యజ్ఞానజనితమగు తమస్సును ప్రకాశమానమగు జ్ఞానదీపముచే నశింపఁజేయుదునని స్పష్టముగ జెప్పియున్నాఁడు. ఇందువలన భక్తియొక్క ప్రథమావతరణము స్త్రీశూద్రాదిజాతులకు నననగా నజ్ఞానులకు సయితము గలిగి క్రమక్రమముగ దాని మూలమున నీశ్వరానుగ్రహము ప్రవృద్ధమై యాయనుగ్రహమున జ్ఞానోత్పత్తియై దానిచే నజ్ఞానతమోనాశనమగునని చెప్పియున్నాఁడు.

మఱియు "భక్త్యా మా మభిజానాతి యావాన్య శ్చాస్మి తత్త్వతః" (గీ. 18_55) అని యనుటవలన భగవంతుని స్వరూపజ్ఞానమునకు భక్తియనునది యొకసాధనమనియు, వెంటనే "తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరం" (గీ. 18_55) అనుటవలన పరమేశ్వరస్వరూపజ్ఞానానంతరమే తత్ఫలభూతమైన మోక్షరూపమగు నవిద్యానివృత్తిపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తియనియు భగవంతుఁడుద్ఘోషించినట్లైనది. ఇందుచే కర్మజ్ఞానవైరాగ్యములు భక్తికిసాధనములను విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతముకంటే కర్మ, భక్తి, వైరాగ్యములే జ్ఞానమునకు సాధనములను నద్వైతాచార్య సిద్ధాంతము భగవన్మతమనుట నెల్లరు గ్రహింపదగిని విషయము.

సంస్కర్తల విమర్శనము.

ఇది యిట్లుండ నేటి నవీనవ్యాఖ్యాతలు తమ జాతీయతాప్రఖ్యాపనముకొరకో, ప్రాకృతజనసంమోహనార్థమో భగవద్గీతాగ్రంథమునందలి "చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం"(గీ.4_13)

"విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని, శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాః సమదర్శినః" (గీ. 5-18) ఇంకను విచారింతుమేని "ప్రజనశ్చాస్మి కందర్పః" (గీ. 10-28) అను నిత్యాదిగాఁ గల శ్లోకములకు యథామతిఁ దమకుఁ దోఁచిన దురర్థావలంబనభ్రాంతిచే పాఠప్రవచనంబులకుఁ గడంగియు వ్యాఖ్యానవిమర్శనములు వ్రాసి ప్రకటించియు వివాహవిచ్ఛేదాస్పృశ్యదేవాలయప్రవేశన ప్రౌఢావివాహ వితంతూద్వాహాదులైన స్వాభిమతసంఘసంస్కారములకు జనులను నిరంతరము ప్రేరేపించుచున్నారు. వారిమతములో భగవదుద్దిష్టమైన కర్మ యీ యుక్తసంస్కారాదికర్మయే. వారిదృష్టికి గీతాశాస్త్రము శ్రుతిస్మృత్యాదిప్రాచీనశాస్త్రసాపేక్షము గాక తమవలె నూత్నసంప్రదాయ సంస్కారప్రతిష్ఠాపనము కొఱకు స్వతంత్రబుద్ధితో బుద్ధావతారమునకు ముందే యతని పురోమార్గమును జక్కఁజేయుటకు బుట్టిన యొకానొక సహజజ్ఞానసంపన్నుఁడగు గొల్లపిల్లవానిచే రచింపఁబడిన గ్రంథవిశేషమై యున్నది. గ్రంథకర్త యీ కారణముచే సర్వజ్ఞుఁడనుట కాస్తికులకంటె నాస్తికులకే యెక్కువ యవకాశము చిక్కినది. ఏలయన? రమారమి యిరువదియైదువందలసంవత్సరములకు ముందు జన్మించిన బుద్ధభగవానుని కార్యక్రమమునే కాక తరువాత నింతకాలమున కవతరించిన తమవంటి మహాశయులయొక్క మహత్తరకార్యక్రమమును గూడ నంతటి పూర్వకాలముననే తన భవిష్యద్జ్ఞానపాటవముతో గురితించియే తాదృశగ్రంథనిర్మాణము గావించు మహాప్రజ్ఞ సర్వజ్ఞశేఖరునకుఁ గాక యితరులకేలగలుగునని వారి యాశయము. ఎట్లైననేమి? శ్రీకృష్ణుడు సాక్షాత్పరమేశ్వరుండని తత్సర్వజ్ఞతను గొనియాడుచుండు సనాతనులవలె వీరు నతని నేకారణముననైననేమి తాదృశగౌరవముతోఁ గొనియాడుటొక్కటి మాత్రము శ్లాఘ్యతరమైన కృత్యమే.

గీతారహస్య విమర్శనము.

సరి ఇదియంతయు నిట్లుండనిచ్చి ప్రఖ్యాతదేశనాయకులగు శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ. కీ. శే. లోకమాన్య బాలగంగాధర తిలక్ మహాశయులు వారి గీతారహస్యములో శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ. ౧౧౦౮ శ్రీభగవత్పాదుల భాష్యమును విషయీకరించుకొని దొరలించిన కొన్ని యనుపేక్ష్యములగు దూషణవాక్యములను సయిత ముపేక్షించి ముఖ్యాంశముల విచారింతము.

భారతయుద్ధారంభదివసమున నుభయ పక్షముల వారును సన్నాహముతోఁ గురుక్షేత్రము బ్రవేశించినపిమ్మట తత్కార్యక్రమమును గూర్చి కథకుడైన సంజయు నుద్దేశించి ధృతరాష్ట్రుఁడడిగిన "ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే" (గీ. 1-1) ఇత్యాదిగాఁగల ప్రశ్నశ్లోకములతో గీతాగ్రంథమారబ్ధమగుచున్నది. ప్రతిపక్షసైన్యమును దాని బలీయస్త్వమునకు వెఱఁగుబడి గగ్గోలుచెందిన కౌరవనాయకుని స్వపక్షప్రోత్సాహనవాక్యములతో విషయమారంభింపబడినది. దుర్యోధనుఁడు తన దురభిమాన, కామ, క్రోధ, లోభ, మద దూషితుండై మాయోపాయమున దాను బడసిన పరస్వత్వమును రక్షించుకొను ప్రయత్నముతోఁ దనపాపమున కనురూపమగు నస్థానశంకాసంకులహృద

యుండై యేదేదియో మాటలాడి తన యజ్ఞానమునకుఁ దగినట్లు పరవిధ్వంసనార్థము భీష్మద్రోణాదులగు పెద్దలు తాత్కాలికముగఁ జూపిన యుత్సాహమునకు నుప్పొంగి యంతటితో స్వస్థుఁడయ్యెను.

గీతలపదునాఱవ యధ్యాయములో శ్రీకృష్ణుఁడర్జునునకుఁ జెప్పిన యాసురసంపదభిజాతుల లక్షణములన్నియు నేకొదువయు లేకుండఁగ సరిపోయినవాఁడు దుర్యోధనుండును వానియనుచరులునై యున్నారు. పైలక్షణములన్నియు భగవంతుఁడర్జునునకుఁ దత్ప్రతిపక్షస్వరూపనిరూపణముకొఱకే చెప్పియున్నాఁడనుట నిక్కము. ఈస్థలమున మొట్టమొదటనే దైవసంపదభిజాతుల పవిత్రగుణములను వర్ణించి "మాశుచ స్సంపదం దైవమభిజాతోసి పాండవ!" (గీ. 16-5) అని తానెవ్వని యసాధారణభక్తిశ్రద్ధలకుఁ లొంగి సారథ్యముచేయఁగడంగెనో యా శ్రోతయగు నర్జునుని యొక్కయుఁ, దదుపలక్షితన్యాయమున నతని సోదరాదులయొక్కయు నుత్తమప్రకృతిని ముందుగనే వర్ణించియున్నాఁడు. దీనివలన ధర్మైకరతులగు తన భక్తులకే తాను సమయమునఁ దోడ్పడుదు నను స్వాభిప్రాయమును భగవంతుఁడు స్పష్టపరచినట్లైనది.

"అభయం సత్త్వసంశుద్ధిః" (గీ. 16-1) ఇత్యాదిగాఁగల దైవసంపద్యోగ్యములైన మహాగుణములుగల గథానాయకుఁడగు నర్జునుఁడు స్వపక్షసైన్యముఖమున నిలిచి యుభయసేనామధ్యమునకుఁ దన తేరు బోనిమ్మనియు, నందు ప్రతిపక్షవీరులలో నెవ్వరెవ్వరు సకలజగద్విజేతయగు తన్ను మార్కొన నువ్విళ్ళూరుచున్నారో, లేక, తనతో యుద్ధముచేయఁదగిన యోధపుంగవులెవరో చూతుననియు చెప్పినపిమ్మట భక్తవత్సలుఁడగు భగవంతుఁడు నిశ్శంకముగ నారథమునచ్చటకుఁ దోలి "ఉవాచ పార్థ! పశ్యైతా న్సమవేతాన్కురూ౯" (గీ. 1-25) అని పలికి శిష్యునకు మొదటిసంశయము నావిర్భవింపజేసి విషయమునెదుట నిలిపి సిద్ధాంతావబోధమునకుఁ దగు నవకాశము వెదుకు నాచార్యునట్లు తాన వినోదముచూచుచు వానివలె నూరకుండెను.

అంతట తన యుద్దేశానుసారముగ నుభయపక్షములయందున్న పితృపితామహాచార్యమాతులశ్వశురాదులగు పూజ్యులను, సుహృద్భ్రాత్రాదులగు వయస్యులను, పుత్రపౌత్రాదులగు వాత్సల్యస్థానభూతులను, పరాధీనజీవనులగు నానాదేశసైనికులను జూచియు తన జగత్ప్రఖ్యాతవిక్రమమును నసాధారణసంపత్తిని నొక్కమారుస్మరించుకొనినంత మాత్రమునఁ దనబుద్ధియందు వారి విషయమై తోఁచిన ఘోరతరాపదను దలంచియు, మఱియు నవధ్యులును విఖ్యాతయోధులు నగు ప్రతిపక్షసేనానుల వీర్యవిక్రమములు దలంచికొనినమాత్రమున దోఁచు స్వపక్షవీరుల వినాశమును భావించియు నొకవంక తల్లడమును, నొకవంకదయయు, నొకవంకపశ్చాత్తాపమును గలిగి వీరపురుషోచితమైన యుత్సాహము సడలి కరుణరసమునకు మూలమైన శోకము పొంగి పొరలుచుండ యుద్ధమునందును దన్మూలమైన విజయమందును, దానంగలుగఁబోవు నిహపరసుఖములందును గాఢతరమైన విరక్తి పొడమి నిర్విణ్ణుఁడై కర్తవ్యము దోఁపఁగ కొంతసేపు భగవంతునితో దన దుఃస్థితిని గూర్చి యేమేమియో యుంగలార్చి తుదకాయుద్ధము తన యజ్ఞాన

ముచే సంప్రాప్తమైనదనియు, నందుకుఁగేవలము క్షాత్రధర్మత్వము దప్ప వేఱొండు కారణము లేదనియు నింకఱను జంపి దానికి ఫలితముగ ననుభవింపఁబోవు సామ్రాజ్యసుఖవాంఛలకంటె నొండు పాపిష్ఠములైన సుఖవాంఛలు లేవనియుఁ బలికి యంతటితో ధనుర్బాణాదుల నేలవైచి రథముపై శోకసంవిగ్నమానసుఁడై కూరుచుండెను.

దీనివలన నర్జునుని హృదయములోఁ గలిగిన యుద్ధవైరాగ్యమునకు హేతువులెవ్వియో గ్రంథకర్త మనకు విశదపరచినట్లే యయినది. ఏమన? నేటి సాధారణజనులవలెనే యర్జునుడు దానెంత సత్సంస్కారశోభితుడైనను దనకుఁ బ్రాప్తించిన యుద్ధరూపమగు నీకర్మవిశేషము తన ప్రతిబక్షనాయకునకువలెనే తనకును గల రాజ్యతృష్ణయే కారణముగాఁ గలిగినది.

• ఈతృష్ణానల ముభయపక్షములలో నేప్రధాననాయకుని హృదయమునందు శాంతించినను నీఘోరతరమైన యాపద శాంతించునదియే కదా! యనియే యతని కాకస్మికముగ నప్పుడు తోఁచినభావము. దయాళువును, సాత్వికుఁడును, ధర్మైకరతుఁడును, వైరాగ్యశాలియునైన యర్జునునివంటి యుత్తమ కథానాయకునకుఁ బ్రకృతమున కనురూపముగ గలుగవలసిన దిట్టి భావమే. మఱియు సాధారణధర్మశాస్త్రకోవిదునకు సయితము నింతకంటె నధికముగ నప్పటి దశలో కలుగబోవు భావాంతరమును నుండదు.

భగవద్గీత కర్మయోగమును మాత్రమే బోధించుచున్నదను తిలక్‌మహాశయుని సిద్ధాంతమే భగవన్మతమైనచో స్మార్తకర్మముకన్న శ్రౌతకర్మయే యుత్కృష్టమగుటంజేసి యందరలను జంపి యల్పసంఖ్యాకులచే స్మార్తకర్మ జేయించుటకన్న వైదికధర్మానుష్ఠాన రూప కర్మాచరణమే శ్రేయస్కరమని నాభగవంతు డర్జునునకుఁ దత్పూర్వమే కలిగియున్న తృష్ణానిరసనమును సహాయముగాఁగొని యతని యుద్ధవైముఖ్యమును బెంపొందించి తన్ను బుద్ధిసచవునిగా గైకొనిన యుధిష్ఠిరునకు శాంతిఁజెప్పి యతనిని సహోదరకళత్రపుత్రపరిచారకముగఁ దొల్లింటి ద్వైతవనమునకో కాదేని విరాటనగరమునకో సాగనంపి తాను తన దారుకసారథికమగు రథమున ద్వారకకుపోవలసియే యుండునుగదా.

లేక తృష్ణాత్యాగరూపమయిన యీవైరాగ్యము మోక్షసాధనము కాదనియయినను భగవంతుఁడొకచోట నిరూపించియైన యుండవలెను. అట్లెచ్చటను కానరాదు. రాగద్వేషములు పరమశత్రువులనియు పాపిష్ఠములైన కామక్రోధలోభములు నరకద్వారములనియు భగవంతుఁడు పలుమారు చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్లగుటచే శ్రీకృష్ణభగవానుని హృదయమున నొక యర్జునునకే గాక సకల జనసామాన్యమునకు సయితము వైరాగ్యము శ్రేయస్సాధనమను బలవత్తరాభిప్రాయము గలదని యీగీతలయం దెచ్చట జూచినను గాన్పించుచున్నది.

ఇది యేమివిచిత్రము! అర్జునుని యీవైరాగ్యమును గూర్చి భగవంతుడు శ్లాఘించుటకు మారుగా దానికి కశ్మలమని పేరిడి అది విషమసముపస్థితమనియు,ననార్యజుష్టమనియు,నస్వర్గ్యమనియు

నకీర్తికరమనియు, నట్టి వైరాగ్యము నవలంబింపంబూనిన నీవు క్లీబసదృశుండవనియు, నట్టి క్లైబ్యము నీకుఁ దగదు కావున క్షుద్రమైన యీహృదయదౌర్బల్యమును వదలి యుద్ధమున కభిముఖుండవు కమ్మని భగవంతు డతనిని నిందాపూర్వకముగఁ బ్రోత్సహించుచున్నాఁడు.

ఇట్టి భగవద్వచనములకుఁ గారణమైనది (1) నిజములో జగదీశ్వరుఁడనని చెప్పుకొనిన యతని హృదయమునందుగల విషమబుద్ధియు, గౌరవులయెడల యీర్ష్యాసూయలును మాత్రమే యగునా? (2) లేక యతనికి గలిగిన యీ వైరాగ్యముయొక్క దార్ఢ్యమెంతటిదియో పరీక్షింప వలయునను యుద్దేశమా? ఈ రెండును గాక (3) యర్జునుని హృదయమందుఁ గలిగిన యీ యుద్ధ వైముఖ్యరూపమయిన వైరాగ్యమును, దానికిఁ గారణభూతములైన బంధుప్రీతి, దయా, శోకములును నయోగ్యములని భగవంతుఁడు తలంచి యుండుటయా? చూతము.

భగవంతుని యీ వచనములు విన్న పిమ్మట మఱల నర్జునుడు కొన్నిమాటల నుడివి యున్నాఁడు. (1) భీష్మద్రోణులు వారికిని నాకును గల సంబంధమునుబట్టి నాకుఁబరమపూజ్యులని యెఱుంగుదువుగదా. పూవులఁ బూజింపవలసినవారికిఁ బ్రచండకాండములతోఁ బూజ నెట్లు గావింతును? పాపము వారీ ముసలిముప్పున నేదేని నొక స్వార్థభంగభీతిచే నన్నెదుర్కొన వచ్చి యున్నారు. వారినిఁజంపి తదుధిరప్రదిగ్ధములైన భోగము లనుభవించుటకంటె నాక్షత్రియజాతికి శాస్త్రగర్హితమైనను భిక్షాటనవృత్తి సయితము నాకు శ్రేయస్కరమని భావించుచున్నాను. ఇందుల నీయభిప్రాయ మేమి?

మఱియు (2) నీయుద్ధము నందుఁ దుదికి జయాపజయము లేపక్షమున కలుగునో ఆజయాపజయముల వలన లాభనష్టములలో నేది యెవ్వరికి గరిష్ఠమైనదో తెలిసినది కాదుకదా. యిట్టి స్థితిలో మరల నెదుర్కొనునది మేమెవ్వరినిఁ జంపి క్షణమైనను జీవింపఁగోరమో యట్టి కురు వంశవృద్ధుఁడగు మా పెదతండ్రి ధృతరాష్ట్రుని కుమారులై యున్నారు. వారినిఁజంపి జయము గొనుటకంటె మా యపజయమునె యంగీకరించుట శ్రేయస్కరము కాదా? అని. యీవిధముగ బ్రశ్నించియున్నాఁడు.

కాని యర్జునుడు తన యీ నిశ్చయముపైననే యాధారపడి యుద్ధము మానుకొనఁ దలంపలేదు. తన ధర్మసందేహముల నెల్ల బాగుగాఁ దాను దెలియఁజేసినందున దన హృదయము దేటపడి భగవంతుఁడు దనకు సరియైన మార్గము నుపదేశించు ననియే తలంచినట్టున్నది.

భగవంతుఁ డింతకుముందు దనకుఁజెప్పిన వచనములను గూర్చి యతనికిని మనకుఁ గలిగియున్న పూర్వోక్తసంశయత్రయములో రెండవసంశయమే (అనగా అర్జునునకు గలిగిన యీ వైరాగ్యముయొక్క దార్ఢ్యమెంతటిదియో? అను సంశయమే) కలిగియుండవచ్చునని తోచుచున్నది. ఇంతటిలో విడువక యర్జునుఁడు నా స్వభావము కార్పణ్యదోషముచేఁ జెడిపోయినది. ధర్మము నెడ నతిమాంద్యమును వహించినది. కావున నిన్నడుగుచున్నాను. నేను నీశిష్యుఁడను. నిన్ను శర

యుండెదిరి. నాకిప్పుడీ యుద్ధత్యాగమే కర్తవ్య మగునో? యుద్ధమో కర్తవ్యమగునో నిశ్చయించి సుస్పష్టముగ బోధింపుము.

నాకిప్పుడు కలిగిన సకలేన్ద్రియశోషకమగు శోకమునుమాత్రము యీ భూమియందు నిష్పత్నమగు సామ్రాజ్యము చేకూరినమాత్రమునఁ బోవునదికాదు. అదియేమి! త్రిలోకాధిపత్యము కలిగినను నాయీ శోకము దానిని నివారింపఁజాలదనియెను. ఈమాటలవలన నర్జునుని మనస్థితి యెట్లున్నదో మహాభారతకవి మనకుఁ జక్కఁగ బ్రదర్శించియున్నాఁడు.

శ్రీభగవత్పాదుల సిద్ధాంతము.

ఇప్పటియీ శ్రీభగవత్పాదులు శ్రోతయగు నర్జునునకుఁ గలిగిన యవస్థనుగూర్చి సంగ్రహముగఁ జెప్పుచుఁ "శోకమోహ మహోదధౌ నిమగ్నా యార్జునాయ" అని వర్ణించి యున్నారు. మఱియు ప్రథమాధ్యాయ రూపమగు గ్రంథభాగ మంతయు శ్రోతయొక్క శోకమోహప్రదర్శనమాత్ర పర్యవసితమని గూడ నుడివియున్నారు.

ఈశోకమోహములే మానవుని సంసారమహాసముద్రములోఁ బడవైచు నవిద్యామయ మహావృక్షమునకు బీజభూతములనియుఁ జెప్పియున్నారు. కావున నిట్టిపాపిష్ఠములగు నీసంసార బీజములు నర్జునుని హృదయక్షేత్రమునుండి నాశము సేయుటకే భగవంతుడు "అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం" (గీ. 2-11) అను నిత్యాదిగా నుపదేశగ్రంథము నారంభించెననియు, నుపక్రమలింగముయొక్క స్వరూపమును నిర్వచించుచున్నారు. వారి యీనిర్ణయము సరియైనది కాదని తోఁచినచో మహాభారతకర్త యీగ్రంథమునకు యోగశాస్త్రమని పేరు పెట్టియున్నాఁడు. "భగవద్గీతాసూపనిషత్సు" అను వచనముచే నీగ్రంథ మౌపనిషదసంప్రదాయమునకు సంబంధించినదనికూడ దెలిపియున్నాఁడు.

యోగశాస్త్రమై యుపనిషదర్థావబోధకమునైన యీగ్రంథము వాని ప్రయోజనమగు శోకమోహనివృత్తినిఁ జేయవలసియేయుండును. శోకమోహము లాత్మజ్ఞానమువలనఁగాని నివృత్తములు కావనుట సర్వసంప్రదాయసిద్ధమైన నిశ్చయము.

ఇంతేకాక మొదటియధ్యాయమునకు విషాదాధ్యాయమని శ్రీవ్యాసభగవానుఁడే పేరు పెట్టియున్నాఁడు. విషాదము మోహజనితమనుట స్పష్టము. అట్టిదికనుకనే భగవన్ముఖమున దానిని "కశ్మలం" "క్లైబ్యం" 'క్షుద్రం' "హృదయదౌర్బల్యం" అనుపేర్లతో నుడివియున్నాఁడు. ఇంక శోకమునుగూర్చియో పూర్వాధ్యాయమున బ్రదర్శించినదియేకాక యర్జునునినోటనే దుర్నివారమైనది తనశోకమనియు జెప్పియున్నాఁడు. భగవంతుఁడును నతనిశోకమునుగూర్చియే ప్రస్తావించి యతని యజ్ఞానమును బరిహసించియున్నాఁడు. ఇట్లు భగవత్పాదులు చెప్పిన భగవద్గీతోద్దేశముయొక్క ముఖ్యస్వరూపము శోకమోహనివారణైకప్రయోజన మనుట యెటుజూచినను స్థిరపడుచున్నది.

శ్రీతిలకుగారి యాశయము.

ఇంక తిలకుగారు గీతోద్దేశము నిజములో నర్జునునకుఁగలిగిన సన్న్యాసస్వీకారబుద్ధిని నివారించుటయే యనుచున్నారు. అర్జునుడు తనకు యుద్ధోచితములైన ధనుర్బాణాదులను విసరి పారవైచి వానికి మారుగ జోలెయును, కమండలువు గైకొని సన్న్యసింప సంసిద్ధుడై యుండ నతని నాతుచ్ఛమార్గమునుండి తప్పించుటకై భగవంతుఁడీయుపదేశమును జేసినందునను, తుదకు భగవంతునితో "నష్టోమోహస్స్మృతిర్లబ్ధా కరిష్యే వచనం తవ" (గీ. 18-73) అని తనమోహము అనఁగా కర్మానుష్ఠానముకంటె సన్న్యాసము శ్రేష్ఠమని తాను "శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే" అని నిశ్చయించుకొనుటకుఁ గారణమైన యజ్ఞానము నశించినదనియు, పూర్వస్మృతి అనగా తా నేయుద్దేశముతో యుద్ధముచేయదలచి వచ్చియుండెనో ఆవిషయస్మృతి మఱల గలిగినదనియు నింకనీమాటను బరిపాలింతు ననియు స్వయముగనే చెప్పినందునను నీగ్రంథము కర్మైక నిష్ఠాప్రతిపాదకమేగాని భగవత్పాదులు చెప్పినట్లు సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠారూప ధర్మప్రతిపాదకము కాదనియు నఖండముగ నాందోళనము సాగించియున్నారు.

ఇంకను నటు భక్తియోగప్రతిపాదకమని కాని, ధ్యానయోగప్రతిపాదకమని కాని యీ భగవద్గీతయొక్క యుద్దేశనిర్ధారణము చేసియున్న వ్యాఖ్యాతలను మిక్కిలి పరిహసించియున్నారు. అబోధోపహతులైన జనులు తక్కినదేదియు దమకు దెలియకున్నను ప్రసిద్ధనాయకుని యీ పరిహాసవచనములను మాత్రము చదివి తెలిసికొని తొల్లిటి పెద్దల యసాధారణజ్ఞానసంపత్తిని విశ్వసింపక త్రోసి వేసి విరుద్ధమతులగుచున్నారు.

ఇట్టి విభ్రాంతికి మూలమైన లోకమాన్యుని గీతారహస్యమును నితరవిషయములలో వారి యందు మాకెట్టిగౌరవ మున్నను విమర్శింపక తప్పినదికాదు.

గీతారహస్య విమర్శనము.

శ్రీతిలకుగా రర్జునుని యుద్ధవైముఖ్యమును సన్న్యసనేచ్ఛాహేతుకముగా మొదట నిశ్చయించి యుండినచో దానినే యుపక్రమలింగముగా గ్రహించి యుపదేశ తాత్పర్యము నిట్లు తారు మారు చేసి యుండఁగూడదు. కాని యర్జునుడు తనకు సన్న్యసనేచ్ఛ యున్నట్లు వారుప క్రమభాగమని తలంచిన గ్రంథప్రథమాధ్యాయములోఁగాని తరువాతి యర్జునుని వచనములలోఁ గాని యెచ్చటను వాచ్యముగ దెలిపియుండలేదు. పోనీ వ్యంగ్యముగనైనఁ దెలిపియుండెనా? యనిన నదియుఁగానరాదు. కాని "శ్రేయోభోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే" (గీ. 2-5) అనువాక్యము వలన వారు భ్రమించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఇట్టి భ్రమ వారికిఁ గలదనుటకు వారు వ్రాసిన "అర్జునుఁడు సన్న్యసించి భిక్షాటనమునకు సంసిద్ధుడై యుండఁగా" అను వాక్యములే సాక్ష్యము నిచ్చుచున్నవి.

భిక్షాచర్యమనునది సన్న్యాసికి శరీరయాత్రార్థమగు వృత్తియగుట సత్యమేకాని యంత మాత్రమున నది సన్న్యసనేచ్ఛాసూచక మనుట యుపపన్నముకాదు. ఏల యన? బ్రహ్మచారికిని

భిక్షావృత్తి నియతమైయున్నది. ఈయర్జునుఁడే యొకప్పుడు తన బ్రహ్మచర్యమున నేకచక్రపురము నందు భిక్షావృత్తి నవలంబించియున్నాఁడు. సరి. గృహస్థుఁడైనపిమ్మట నర్జునుఁడిట్టివృత్తి నవలంబింపఁదలంచె నను సూచనచే నతఁడు సన్న్యసింప దలచె-నని యేల చెప్పఁగూడదందు రేమో! వారు. కాని యర్జునుఁడు దాను భిక్షాటనమును చేయుదునని యేమియుఁ జెప్పియుండలేదు. మఱి యేమన గురువులను వధించి వారి నెత్తురుకూడు భుజించుటకంటె భిక్షావృత్తితో జీవించుటైన మేలుగాదా! యని తన గురువధాత్మక కర్మమునందలి జుగుప్సను దెలిపియున్నాఁడు. ఇంతమాత్ర మననే యతఁడు సన్న్యసింపఁదలచెనని నిశ్చయింపవలసినచో నొకానొకఁడు తనభార్యయందలి యల్పకారణకమైన కోపముతో "నీతోఁ గాపురము చేయుటకంటె మూఁడుళ్ళు ముష్టియెత్తుకొనుట మేలు" అని యనె ననుకొండు. అట్టి సామాన్యగృహస్థుని పలుకులు వినినను తిలకుగారతఁడు క్షణమాత్రములో సన్న్యాసాశ్రమమునకు సంసిద్ధుఁడై వింధ్యగుహాలకుఁ బరుగిడుచున్నాఁడని తాము తలంచెదు నంతటి దుర్బలహృదయు లనక తప్పదు.

ధీరపుంగవులైన తిలకుగారట్లు చేయుదురా? పోనీ యర్జునుఁడు నుడివిన మాటలంతకంటే సన్న్యాససూచనము నెడ బ్రబలములైనవి కావే! భగవంతుఁడీమాటలకు బెదరి తన చెల్లెలైన సుభద్రకట్టి కడగండ్లు వచ్చునో యనియా? యతనికి నాయనా! యర్జునా! అయ్యో! ఇంత మాత్రమునకు సన్న్యసింతురా? మానుము తండ్రీ! అని యతనికి కర్మయోగమును మాత్రమే యుపదేశింప దొరకొనె ననుట శ్రీతిలకుగారికి మాత్రము సమ్మతమా? ఇట్లనుటకంటె మనము మొదటివిధమున దెలిపిన సంశయమే నిజమైనదని భావించి యర్జునుడు తన పితృబంధువులయెడఁ జూపు నాదర, గౌరవ, దయా, వాత్సల్యములకు వెగటుపడి యసూయాగ్రస్తుఁడై భగవంతుఁ డతనికి సహజముగాఁగలిగిన యావైరాగ్యమును దొలఁగించి యా యుద్ధమును సాగింప దృఢ ప్రయత్నము చేసె ననినను గొంత శ్రీకృష్ణుని ప్రజ్ఞాబలము మనచే శ్లాఘింపబడినట్లే యగునుగదా!

కానీ భగవంతునియెడ నట్టిమిథ్యాదోషము నాపాదించి తిలకుగారి వాదమును యంగీకరించి ప్రతివాదము చేయఁజాలనిచో మూడూళ్ళు భిక్ష మెత్తుకొనుచుఁ బొద్దుచ్చుటయైనను మేలే యగును.

నిజమే కాని తిలకుగారు సన్న్యాస మనగ నెట్టిదో తెలిసికొనినవారు కారు. "యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్" అను శ్రుతిని గమనించినవారు కారు. ఇట్లనిన వారావాక్యమునే చూడలేదని కాదు. దాని తాత్పర్యమును గ్రహింపలేదని మాత్రమే మా యభిప్రాయము. శ్రీ తిలకుగారు పాశ్చాత్యవిద్యాసంస్కారశూన్యులై యుండినచో వారికీశ్రుత్యర్థము చక్కగా దెలిసి యుండెడిదియే.

అర్జునుని స్వవచనములచేతనే యతఁడు కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావుఁడనియు, ధర్మ సంమూఢచేతస్కుఁడనియుఁ దెలియుచున్నది. అతడు స్వయముగనే తన శోకము యుద్ధవిజయ

మూలములైన భోగభాగ్యములవలనఁగాని మఱియే యితరమనోరథములవలనఁగాని దీరదని స్పష్టపఱచి యున్నాఁడు. ఈ యజ్ఞానశోకములే సన్న్యాసాధికారమునకు ముఖ్యలక్షణములనియా? తిలకుగారితలంపు. అట్లైనచో "సన్న్యాసః కర్మయోగశ్చ నిశ్శ్రేయసకరా వుభౌ" (గీ. 5-2) అను శ్లోకమునకుఁ దాము వ్రాసిన టీకయైనఁ దగియుండదు. ఏలయన? సన్న్యాసమునయితము కర్మయోగముతోపాటు శ్రేయస్కరమని వ్రాసిన టీక యెట్లుసమంజసమగును? పక్షాంతరముగ నైన శోకమోహహేతుకమైన మూర్ఖసన్న్యాసమును దెచ్చి పరమప్రియమైన తమ కర్మయోగముతో సదృశమని భగవంతుఁడు చెప్పినయెడల నా కర్మయోగము కూడ గొంచ మించుమించుగా నట్టి యగౌరవమునే పొందదా?

తిలకుగారు చెప్పిన గ్రంథోద్దేశమునకు నిట్లు సర్వవిధముల వారి యుపక్రమలింగము నిరుపయుక్తము కాఁగా తుదికి నిలిచినది శ్రీభగవత్పాదులు చెప్పినట్లు శోకమోహనివారణప్రయోజనమే నిలిచినది. కావుననే తదర్థము గ్రంథప్రవృత్తి యనకతప్పదు. తిలకుగారువ్రాసిన తాత్పర్యనిర్ణయసాధనములును జక్కఁగా విచారించినచో భగవత్పాదుల యభిప్రాయమునే స్థిరపరుపగలవై యున్నవి. అవి "ఉపక్రమోపసంహారా వభ్యాసోఽపూర్వతా ఫలమ్ । అర్థవాదోపపత్తీ చ లింగం తాత్పర్యనిర్ణయే" అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినవి ఉపదేశమున కుపక్రమము తదారంభశ్లోకమగును గాని తిలకుగారు చెప్పినట్లు గీతాప్రథమాధ్యాయమో, తత్పూర్వకథాభాగమో కాఁజాలదు.

అర్జునుఁడు తన శోకము దుర్నివారమనిన భగవంతుఁ డది యజ్ఞానజల్పితమని పరిహసించెను. ఈపరిహాసముతో భగవదుపదేశ మారంభమైనది. శోకింపఁదగని (యనఁగా నవిపన్నులైనవారిని, లేక విపదభిముఖులుగాని) వారినిఁ గూర్చి శోకించితివి. ప్రజ్ఞావంతుఁడు వోలెఁ బలుకుచున్నాఁడవు. పండితుఁడు గతాసువులవిషయమునఁగాని, యగతాసువులవిషయమునఁగాని శోకింపఁడు. అనిప్రారంభించెను. గతాసుత్వాగతాసుత్వములు మిథ్యారూపములనియు, యాత్మ నిత్యసత్యస్వరూపమనియు స్పష్టపరచుటకే తత్త్వవేత్తలైనపండితుల శోకరాహిత్యమును భగవంతుఁడట్లు ప్రస్తావించియున్నాఁడు. దాని కనురూపముగనే "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" (గీ. 2-39) అనుసంతవఱకు నాత్మనిత్యత్వమును గూర్చి యర్జునునకుఁ జక్కఁగా బోధించియున్నాఁడు.

దీనివలన భగవదభిప్రాయములో దిలకుగారు చెప్పినట్లు కర్మప్రోత్సాహనము కానరాదు. శోకాపాయమునకు వలయు నుపాయమే యిందుఁ బ్రశంసింపఁబడినది. కావుననే సర్వజ్ఞులగు భగవత్పాదు లాత్మజ్ఞాననిష్ఠారూపధర్మము వలననే శోకమోహవినాశమగు నని భగవన్మతమైనట్లు స్థిరపరనియున్నారు.

ఇక భాష్యకారుఁయొక్క యాత్మజ్ఞానవిషయముగ నీయఁబడిన సర్వకర్మ సన్న్యాసపూర్వకమైన యనువిశేషణమే తిలకుగారికి విద్వేషస్థానమయినది. ఏలయనఁగా భాష్యకారుల సన్న్యాస

శబ్దము వారు పరిహసించి విడిచిన సన్న్యాసాభాసమునే బోధించునని వారి భయము. తిలకుగారు సన్న్యాసమనిన నేమనుకున్నారు? యిల్లు వాకిలివిడచుట, శిఖాయజ్ఞోపవీతములు విసర్జించుట, ప్రాయిక్ర రాఁజవేసికొనక పరులయిండ్లపైఁబడి తెగదినుట, మఱియెట్టిపాటును బడక నిష్ప్రయోజనముగ "గ్రామైకరాత్రం దినమేవ భుక్తం" అని తిరుగుట అను నీలక్షణములే తిలకుగారు తమ యుపోద్ఘాతగ్రంథముననేమి, శ్లోకవ్యాఖ్యాన వివరణములయందైననేమి మిక్కిలి పట్టుదలతో నుడివిన సన్న్యాసలక్షణములు. మఱి భగవద్భాష్యకారుల సన్న్యాసమో బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞాన లక్షణమైనది 'జ్ఞానం సన్న్యాసలక్షణమ్' అను నభియుక్తవచనముగూడ దీనినే దెలుపుచున్నది.

తిలకుగారి యుపక్రమలింగ మిట్లు విపర్యస్తమైపోవుటయే కాక వారనుకొనిన సన్న్యాస లక్షణమునకుఁ దమఃప్రకాశములకుంవలెఁ బరస్పరవిరుద్ధస్వభావ మున్నదని స్పష్టమయినది.

ఇఁక వారి యుపసంహారలింగమో యర్జునుని 'నష్టో మోహః' ఇత్యాదిగాఁగల వాక్యములును తదనంతరీయ తద్యుద్ధ ప్రవృత్తియు నైయున్నది కాని తాత్పర్యలింగమగు నుపసంహారభాగము నుపదేశగ్రంథమునుండియే గ్రహింపవలయుననుట శాస్త్రీయమగు పద్ధతి. (అనగా యుపక్రమోపసంహారములు సమాన కర్తృకములనుట) "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ! అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః" (గీ. 18_66) అనునదియే యుపదేశగ్రంథముయొక్క యంతిమశ్లోకము. తిలకుగారు భగవద్గీతపై వ్యాఖ్యానము చేయునపు డేక్లిష్టకల్పనలకుఁ బోక సరళముగా శ్లోకముల నన్వయించుకొనినచోఁ దమయభిప్రాయమే భగవదుద్దిష్టమని తోచుననియు, పూర్వాచార్యులట్లుచేయక తమయభీష్టార్థమును లాగుకొనుటకై యనేకశబ్దములకు క్లిష్టవిధమున నర్థము చెప్పిరనియు నిందించియున్నారుగదా. మనమీ యుపసంహారశ్లోకమును వారు విధించిన సరళఁ పద్ధతితోడనే యన్వయించి వారియభిప్రాయముయొక్క ప్రబలదోషమును నిరూపింతము.

సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య" అనఁగా "యెల్లధర్మములను బరిత్యజించి" "మామేకం శరణం వ్రజ" 'నన్నొకనినే శరణుఁ జెందుము' అనునది పూర్వార్థములోని విషయము. ఇందు రెండు ధులు శ్రోతృవిషయములుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. మొదటిది 'యెల్లధర్మములను వదలివేయుము' అని. రెండవది 'నన్నొకనినే శరణుఁజెందుము' అని. ఇట్లైనచో సర్వధర్మములనగా తిలకుగారి కర్మయోగములోని కర్మవిశేషమైనట్లా? కావా? అయినచో కర్మయోగమును బరిత్యజింపుమనియే భగవంతుఁడు చెప్పినట్లైనది. కానిచో వారికి కర్మయోగమునకును, ధర్మమునకును నేసంబంధమును లేదని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది.

అట్లైనచో భగవంతుఁడు సర్వధర్మములను బరిత్యజింపుమనుటలో నధర్మములనన్నిటిని చేయుమని చెప్పినట్లగుచున్నది. ఇది తిలకుగారి యభిమతమే యగునా?

ఇది యిట్లుండ రెండవవాక్యములో నన్నొకనిఁ శరణుఁ జెందుమనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'నన్నొకనినే' అనుటవలన ధర్మములను శరణుఁజెందకుమనియుఁ జెప్పినట్లగుచునది. ఏలయున?

నన్నొకనిని శరణుజెందుమనుటలో నీకితరాశ్రయమేదియునక్కఱలేదని యేకదా తాత్పర్యము. దీని వలన నర్జునునకు ధర్మాధర్మములలో దేనినినయిత మాశ్రయింప నవసరములేదని భగవంతుఁడు నిశ్చయించినట్లైనది. కర్మలెల్ల నిటు ధర్మమునకో, అటు అధర్మమునకో సంబంధించియే యుండును. కావునఁ గర్మయోగమనగా తిలకుగారు చెప్పిన యర్థముప్రకారము కర్మానుష్ఠాన యుక్తియై యున్నది. అట్లైనచో భగవంతుడు చెప్పిన "నన్నొక్కనినే శరణుఁజెందుము." అను విధివాక్యమువలన నాకర్మలుగాని, వానిని చేయుటకు నవలంబింపవలసిన యీ యుక్తిగాని యత డాశ్రయింపకుండునట్లుభగవంతుడు ముందుగనే జాగ్రత్తపడినట్లున్నది. అనగానేమి? ఆకర్మలతోఁ గాని దానికి సంబంధించు నాయుక్తితోఁగాని నీ కేలాటిప్రయోజనమును లేదు. అనుటలోఁ బ్రయోజనకారియైనది యొక్క భగవచ్ఛరణాగతియే. అని భగవదుద్దేశముగదా.

ఆశరణాగతివలన ప్రయోజనమును నిర్దేశించుట కీశ్లోకముయొక్క యుత్తరార్థము ప్రారంభింపఁబడినది. "అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః" (18_66) నేను నిన్ను సకలపాపములనుండి విముక్తునిఁజేసెదను. శోకింపకుము. అని యీ యుత్తరార్థమున భగవంతుఁ డర్జునున కభయ మొసంగి "మాశుచః" అని యోదార్చుచున్నాఁడు. ఇట్లుపదేశోపక్రమశ్లోకమున "అశోచ్యాన న్వశోచః" (గీ. 2_11) అని యుపక్రమించి యుపదేశాన్తిమశ్లోకమున "మాశుచః" (గీ. 18_66) అని యీవిధముగఁ జెప్పినందున నీయుపదేశోపక్రమోపసంహారలింగములు శోకనిరాసమునకై యీగీత యుపదేశింపఁబడినదనియు, నంతకుముం దర్జునున కుదయించిన యుద్ధజన్య పాపశంకా నివృత్తియగుటకు భగవంతుఁడు పరమేశ్వరశరణాగతి యొక్కటియే ముఖ్యసాధనముగ నిర్దేశించెననియు స్పష్టపడినది.

శంకరభగవత్పాదులును తమ యుపోద్ఘాతగ్రంథమున గ్రంథతాత్పర్యనిర్ణయార్థ మీయుపసంహారశ్లోకమునే గ్రహించియున్నారు.

జ్ఞానము, తద్వారా శోకనాశము అను నీయుద్దేశము భగవన్మతమున నున్నట్లు పలుమారు - అచ్చటచ్చట గానవచ్చుచునేయున్నది. అట్టి బహువారోక్తమునే యభ్యాసలింగ మందురు.

అభ్యాసలింగములు.

"మాశుచ స్సంపదం దైవీం" (గీ. 13_5) "నైవం శోచితు మర్హసి" (గీ. 2_26) "నానుశోచితుమర్హసి" (గీ. 2_25) "న త్వం శోచితుమర్హసి" (గీ. 2_27) "తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితుమర్హసి" (గీ. 2_30) "తత్రకాపరిదేవనా) (గీ. 2_28) శోకకారణమైన పాపశంకను వారించుచు "నైవం పాప మవాప్స్యసి" (గీ. 2_38) "కర్మబంధం ప్రహాస్యసి" (గీ. 2_39) అను యభ్యాసము లున్నవి.

జ్ఞానాభ్యాసలింగములు.

"జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం" (గీ. 4_19) జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే (గీ. 4_37) శ్రేయా న్ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాజ్ఞానయజ్ఞః పరంతప । సర్వం కర్మాఖిలంపార్థ జ్ఞానే పరిసమా

ష్యతే (గీ. 4_38) "తద్విద్ధిప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యంతి తేజ్ఞానం" (గీ.4_34) "సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ వృజినం సంతరిష్యసి" (గీ. 4_36) "నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర మిహ విద్యతే" (గీ. 4_38) "యోగసంన్యస్తకర్మాణం జ్ఞానసంఛిన్నసంశయం। ఆత్మవన్తం న కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ!" (గీ. 4_41) "తస్మా దజ్ఞానసంభూతం హృత్ స్థం జ్ఞానాసి నాత్మనః! ఛిత్త్వైనం సంశయం యోగ మాతిష్ఠోత్తిష్ఠ భారత!" (గీ. 4_42) "జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్" (గీ. 7_18) ఇవన్నియు శ్లోకనిరసన జ్ఞానప్రధానతా నిర్ణయలింగములు.

అపూర్వతాలింగము.

అపూర్వత యనగా శాస్త్రాంతరమునఁ జెప్పఁబడని క్రొత్తపద్ధతి. అర్జునుఁడు క్షత్రియుఁడైనందున నతనికి ప్రత్యక్షముగఁ గర్మత్యాగము చేయు నధికారము లేదు. కావున భగవంతుఁడు బాహ్యకర్మవిధిని జేయుచు నంతస్సన్యాసమున నతఁడు ముక్తుఁడగుటకు రెండు క్రొత్త మార్గములు అనగా శాస్త్రాంతరమున స్పష్టరూపమున వివేచింపబడని మార్గము లిందుఁ జూపియున్నాఁడు. అదియే కర్మయోగము. "అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః। స సన్న్యాసీ చ యోగీ చ న నిరగ్ని ర్న చాక్రియః" (గీ. 6_1) "యం సన్న్యాస మితి ప్రాహు ర్యోగం తం విద్ధి పాండవ!" (గీ. 6_2) "ఆరురుక్షో ర్మునే ర్యోగం కర్మ కారణ ముచ్యతే" (గీ. 6_4) 'సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ యోగారూఢ స్తదోచ్యతే' (గీ. 6_4) 'జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా' (గీ. 6_8) బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవి ర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్' (గీ. 4_24) "యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః" (గీ. 4_19) "త్యక్త్వా కర్మ ఫలాసంగం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః। కర్మణ్యభిప్రవృత్తోపి నైవ కించి త్కరోతి సః" (గీ. 4_20) (యోగారూఢస్యాపి) 'లోకసంగ్రహ మేవాపి సంపశ్య న్కర్తు మర్హసి' (గీ. 3_20) అనునవి యీ యపూర్వత్వమునే ప్రదర్శించుచున్నవి.

ఫలలింగము.

ఫలలింగము లేవనిన "య ఇమం పరమం గుహ్యం మద్భక్తే ష్వభిధాస్యతి। భక్తిం మయి పరాం కృత్వా మా మేవై ష్యత్యసంశయః" (గీ. 18_68) అని యంతిమభాగమునందును 'మద్భక్త ఏత ద్విజ్ఞాయ మద్భావా యోపపద్యతే" (గీ. 13_19) "శరీరస్థోపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యతే" (గీ. 13_32) 'ఇమం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః' (గీ. 14_2) "గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భావం సోధిగచ్ఛతి" (గీ.14_19) అనునవి యీ ఫలమునే ప్రదర్శించుచున్నవి.

అర్థవాదలింగములు.

అర్థవాద మనఁగా స్తుతిప్రధానమైన వాక్యవిశేషము. అవి యేవనిన? "అపిచేదసి పాపేభ్య స్సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః। సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ వృజినం సంతరిష్యసి" (గీ. 4_36) "అపిచేత్సుదురాచారో భజతే మా మనన్యభాక్। సాధురేవ స మన్తవ్య స్సమ్యగ్వ్యవసితో హి సః" (గీ.9_30) 'యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే। హత్వాపి స ఇమాన్లోకా న్న హంతి

న నిబధ్యతే" ఇవి యర్థవాదలింగములు. అనఁగా, నెట్టిపాపములు చేసినవాఁడైనను, యెట్టి దురాచారములు గలవాఁడైనను, ఈలోకముల నన్నిటినిఁ జంపువాఁడైనను ఒక్కజ్ఞానము కలవాఁడైనచో నాజ్ఞానమువలన సర్వపాపములను దాను నశింపఁజేసికొని ముక్తుఁడగునని పై వాక్యములు జ్ఞానమును స్తుతి జేయుచున్నవి.

ఉపపత్తిలింగములు.

'నైవ తస్య కృతేనార్థో నాకృతేనేహ కశ్చన। నచాస్య సర్వభూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రియః' (గీ. 7_18) 'కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః' 'న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన। నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవచ కర్మణి' (గీ. 3_22) "యస్త్వాత్మరతి రేవ స్యా దాత్మతృప్తశ్చ మానవః। ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్ట స్తస్య కార్యం న విద్యతే" (గీ. ౩_14) ఇవి యన్నియు నుపపత్తిలింగవాక్యములు. ఇట్టి యుపపత్తిలింగములవలన క్షత్రియోచితమైన కర్మమును జేయుచునే తొంటి క్షత్రియులు ప్రోపదిష్టజ్ఞానమువలన ముక్తులైరని భగవంతుఁ డర్జునునకుఁ జెప్పుట, కర్మయోగమనగా సన్న్యాసానధికారులగు క్షత్రియాదుల యంతస్సన్న్యాసమును సూచించుటకే యని గ్రహింపనగును.

మఱియు భగవంతుఁ డీకర్మయోగముయొక్క సంప్రదాయమును జెప్పుచు "ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవా నహ మవ్యయమ్। వివస్వా న్మనవే ప్రాహ మను రిక్ష్వాకవేఽ బ్రవీత్ ।" (గీ. 4_1) అని ప్రారంభించి "ఇమం రాజర్షయో విదుః" (గీ. 4_2) "స ఏవాయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః" (గీ. 4_౩) అను వచనములో రాజర్షి యోగ్యమగు సన్న్యాసమే కర్మయోగమని భగవంతుఁడు నిరూపించియున్నాఁడు.

శ్రీభగవత్పాదులును జనకాదుల కర్మయోగమునుగూర్చి "ఏకమే వేదం సర్వం బ్రహ్మాకర్తృచేతి యస్య జ్ఞానముత్పన్నం తస్యకర్మణి, కర్మప్రయోజనేచ నివృత్తేఽపి లోకసంగ్రహార్థం యత్నపూర్వం యథాప్రవృత్తిః, తథైవ కర్మణి ప్రవృత్తస్య మత్ప్రవృత్తిరూపం దృశ్యతే న తత్కర్మ, యేన బుద్ధే స్సముచ్చయస్స్యాత్" అని బ్రహ్మైకత్వదర్శియొక్క లోకసంగ్రహార్థ ప్రవృత్తిరూపకర్మ కర్మయే కాదనియు, దానితో జ్ఞాననిష్ఠకుఁ బొత్తుపొసఁగదనియుఁ జెప్పియందులకు శ్రీకృష్ణభగవానుని తాత్రికర్మచేష్టితమునే యుదాహరణముగ నిచ్చియున్నారు. జనకాదుల కర్మవిషయమును గూడ యిట్లే యన్వయించినారు.

కావున బాహ్యదృష్టికి గోచరించు తత్త్వవేత్తయొక్క కర్మ వాస్తవస్థితిలోఁ గర్మయే కాదని యనఁగా సన్న్యాసమే యని వారు సిద్ధాంతీకరించుచున్నారు. మఱియు వారు తత్త్వవేత్తలు గాకయే యీశ్వరసమర్పితముగఁ గర్మను చేసియుందురేని "యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సంగం త్యక్త్వాఽత్మశుద్ధయే" అనియు "స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః" అనియుఁ జెప్పబడియున్నవిధమున వారికర్మ సత్త్వశుద్ధిద్వారా జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతకు సాధన మగునని యు నిర్ణయించియున్నారు.

ఇట్లు భాష్యకారుల యభిప్రాయముఁ దెలిసికొనిన పిమ్మట మనమిప్పుడు భగవన్మతానుసారముగఁ గర్మయోగమన నెట్టిదో నిశ్చయింపవచ్చును. ఎట్లనఁగాఁ గర్మయోగము రెండువిధములు. ఒకటి అతత్త్వవిత్కర్మానుష్ఠానరూపము, రెండు తత్త్వవిత్కర్మానుష్ఠానరూపము. అతత్త్వవిత్కర్మానుష్ఠానరూపమైన కర్మయోగము (ఫలనిరపేక్షమును నీశ్వరార్పితమునైన కర్మానుష్ఠానము) జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తి కవశ్యమైన చిత్తశుద్ధి కుపాయభూతము. రెండవదియగు తత్త్వవిత్కర్మానుష్ఠాన రూపకర్మయోగము (కేవల లోకసంగ్రహార్థమైన కర్మాచరణము) ముఖ్యసన్న్యాసానధికారులకుఁ జెప్పబడిన గౌణసన్న్యాసము.

కావున శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదుల యుపోద్ఘాత మెఱుంగక వారి సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞానప్రయోజననిర్దేశకసన్న్యాసశబ్దముచే భ్రాంతులయ్యు సన్న్యాసమనఁగ మఱియేదో బయిరాగిచర్య యను నయోగ్యనిశ్చయముతో శ్రీతిలకుగారు వృథాగ్రంథమును బెంచిరని ఫలితార్థము.

మఱియు నేతద్భ్రాంతినిమిత్తకములైన వ్యాఖ్యాదోషములను నాచే రచయింపబడు తత్తచ్ఛ్లోక శాంకరభాష్యతత్త్వబోధినియను వివరణముయందే చూపింతును.

ఓం తత్సత్.

శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ. శ్రీ.

శాంతిపాఠః।

శ్లో॥ శివనామ్ని విభావితేంతరంగే మహతి జ్యోతిషి మానినీమయాఙ్గే
దురితా న్యపయాన్తి దూరదూరం ముహు రాయాన్తి మహాంతి మఙ్గళాని॥

శ్లో॥ స్మృతే సకలకల్యాణభాజనం యత్ర జాయతే।
పురుష స్త మజం నిత్యం వ్రజామి శరణం హరిం॥

శంనో మిత్ర శ్శం వరుణః। శంనో భవత్వర్యమా। శం న ఇంద్రో బృహస్పతిః। శంనో విష్ణు రురుక్రమః। నమో బ్రహ్మణే। నమస్తే వాయో। త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి। త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వదిష్యామి। ఋతం వదిష్యామి। సత్యం వదిష్యామి। తన్మా మవతు। తద్వక్తార మవతు। అవతు మాం। అవతు వక్తారం। ఓం శాంతి శ్శాంతి శ్శాంతిః॥

సహ నా వవతు। సహ నౌ భునక్తు। సహ వీర్యం కరవావహై। తేజస్వినా వధీత మస్తు మావిద్విషావహై।ఓం శాంతిః......

యశ్ఛందసా మృషభో విశ్వరూపః। ఛందోభ్యోధ్యమృతా త్సంబభూవ। సమేంద్రో మేధయా స్పృణోతు। అమృతస్య దేవధారణో భూయాసం। శరీరం మే విచర్షణం। జిహ్వా మే మధుమత్తమా। కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువం। బ్రహ్మణః కోశోసి మేధయా పిహితః। శ్రుతం మే గోపాయ। ఓం శాంతిః......

అహం వృక్షస్య రేరివా। కీర్తిః పృష్ఠం గిరే రివ। ఊర్ధ్వపవిత్రో వాజినీవ స్వమృత మస్మి। ద్రవిణగ్ం సవర్చసం। సుమేధా౽మృతోక్షితః। ఇతి త్రిశంకో ర్వేదానువచనం। ఓం శాంతిః......

పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణా త్పూర్ణ ముదచ్యతే। పూర్ణస్య పూర్ణ మాదాయ పూర్ణ మేవావశిష్యతే। ఓం శాంతిః......

ఆప్యాయంతు మమాంగాని వాక్ప్రాణ శ్చక్షు శ్శ్రోత్ర మథోబల మింద్రియాణి చ సర్వాణి। సర్వం బ్రహ్మౌపనిషదం మాహంబ్రహ్మ నిరాకుర్యాం మామాబ్రహ్మనిరాకరో దనిరాకరణ మస్త్వనిరాకరణం మే అస్తు। తదాత్మని నిరతే య ఉపనిషత్సు ధర్మా స్తే మయి సన్తు తే మయి సన్తు। ఓం శాంతిః......

వాఙ్మే మనసి ప్రతిష్ఠితా। మనో మే వాచి ప్రతిష్ఠితం। ఆవిరావీ ర్మ ఏధి। వేదస్య మ ఆణీస్థః। శ్రుతం మే మా ప్రహాసీః। అనేనాధీతేన। అహోరాత్రా న్సందధామి। ఋతం వదిష్యామి। సత్యం వదిష్యామి। తన్మా మవతు। తద్వక్తార మవతు। అవతు మాం। అవతు వక్తారం। ఓం శాంతిః......

ఓం భద్రంనో అపి వాతయ మనః। ఓంశాంతిః... ఓం భద్రంధధాతు। ఓంశాంతిః......

ఓం భద్రం కర్ణేభి శ్శృణుయామ దేవాః। భద్రం పశ్యేమాక్షభి ర్యజత్రాః। స్థిరై రంగై స్తుష్టువాగ్ం సస్తనూభిః। వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః। స్వస్తి న ఇంద్రో వృద్ధశ్రవాః। స్వస్తినః పూషా విశ్వవేదాః। స్వస్తి న స్తార్క్ష్యో అరిష్టనేమిః। స్వస్తి నో బృహస్పతి ర్దధాతు। ఓం శాంతిః......

ఓం నమో బ్రహ్మాదిభ్యో బ్రహ్మవిద్యాసంప్రదాయకర్తృభ్యో వంశఋషిభ్యో నమో గురుభ్యః। సర్వోపప్లవరహితఃప్రజ్ఞానఘనఃప్రత్యగర్థో బ్రహ్మైవాహ మస్మి। బ్రహ్మైవాహ మస్మి అధీహి భోఃభగవః।
సదాశివసమారంభాం శంకరాచార్యమధ్యమాం అస్మదాచారపర్యన్తాం వన్దే గురుపరంపరామ్.
నారాయణం పద్మభువం వశిష్ఠం శక్తిం చ తత్పుత్రపరాశరం చ, వ్యాసం శుకం గౌడపదం మహాన్తం గోవిన్ద యోగీంద్ర మథాస్య శిష్యమ్.

శ్రీశాంకరాచార్య మథాస్య పద్మపాదంచ హస్తామలకంచ శిష్యమ్, తంతోటకం వార్తికకార మన్యా నస్మ ద్గురూ న్సంతత మానతోస్మి॥

శ్రీదక్షిణామూర్తిస్తోత్రమ్.

శ్లో. శ్రుతిస్మృతిపురాణానా మాలయం కరుణాలయం, నమామి భగవత్పాదశంకరం లోకశంకరమ్ ॥
యదవిద్యావిలాసేన భూతభౌతికసృష్టయః, తన్నామి పరమాత్మానం సచ్చిదానందవిగ్రహమ్ ॥
శంకరం శంకరాచార్యం కేశవం బాదరాయణం, సూత్రభాష్యకృతౌ వన్దే భగవన్తౌ పునః పునః ॥

దక్షిణామూర్తిస్తోత్రమ్.

శ్లో. మౌనవ్యాఖ్యాప్రకటితపరబ్రహ్మతత్త్వం యువానం వర్షిష్ఠాంతేవసదృషిగణై రావృతం జ్ఞాననిష్ఠైః,
ఆచార్యేంద్రం కరకలితచిన్ముద్ర మానందమూర్తిం స్వాత్మారామం ముదితవదనం దక్షిణామూర్తి మీడే. ౧.

శ్లో. విశ్వందర్పణదృశ్యమాననగరీతుల్యం నిజాంతర్గతం పశ్య న్నాత్మని మాయయా బహి రివోద్భూతంయదానిద్రయా
యస్సాక్షాత్కురుతేప్రబోధసమయేస్వాత్మానమేవాద్వయంతస్మైశ్రీగురుమూర్తయేనమఇదంశ్రీదక్షిణామూర్తయే

శ్లో. బీజస్యాంత రివాంకురో జగ దిదం ప్రాఙ్నిర్వికల్పం పునర్మాయాకల్పితదేశకాలకలనావైచిత్ర్యచిత్రీకృతమ్,
మాయావీవ విజృంభయత్యపి మహాయోగీవ య స్స్వేచ్ఛయా తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ......౩,

శ్లో. యస్యైవ స్ఫురణంసదాత్మకమసత్కల్పార్థగంభాసతే సాక్షా త్తత్త్వ మసీతివేదవచసా యోబోధయత్యాశ్రితాన్.
యత్సాక్షాత్కరణా ద్భవే న్న పునరావృత్తి ర్భవాంభోనిధౌ తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ...౪.

శ్లో. నానాఛిద్రఘటోదరస్థితమహాదీపప్రభాభాస్వరమ్ జ్ఞానం యస్య తు చక్షురాదికరణద్వారా బహిస్స్పందతే,
జానామీతి త మేవ భాంత మనుభా త్యేత త్సమస్తం జగ త్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ......౫.

శ్లో. దేహం ప్రాణ మపీంద్రియా ణ్యపి చలాం బుద్ధించ శూన్యం విదుః స్త్రీబాలాంధజడోపమా స్త్వహమితి
భ్రాంతా భృశంవాదినః,
మాయాశక్తివిలాసకల్పితమహావ్యామోహసంహారిణే తస్మైశ్రీగురుమూర్తయేనమ ఇదం శ్రీ.........౬.

శ్లో. రాహుగ్రస్తదివాకరేందుసదృశోమాయాసమాచ్ఛాదనాత్సన్మాత్రఃకరణోపసంహరణతోయోభూత్సుషుప్తఃపుమాన్
ప్రాగస్వాప్సమితి ప్రబోధసమయే యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదం శ్రీ...౭.

శ్లో. బాల్యాదిష్వపి జాగ్రదాదిషు తథా సర్వాస్వవస్థాస్వపి వ్యావృత్తా స్వనువర్తమానమహ మిత్యంతస్స్ఫురంతం సదా,
స్వాత్మానం ప్రకటీకరోతి భజతాం యో భద్రయా ముద్రయా తస్మై శ్రీగురుమూర్తయే నమ ఇదంశ్రీ...౮.

శ్లో. విశ్వం పశ్యతి కార్యకారణతయా స్వస్వామిసంబంధత శ్శిష్యాచార్యతయా తథైవ పితృపుత్రాద్యాత్మనా భేదతః,
స్వప్నే జాగ్రతివా య ఏష పురుషో మాయాపరిభ్రామిత స్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయేనమ ఇదం శ్రీ...౯.

శ్లో. భూ రంభాం స్యనలోఽనిలోంబర మహర్నాథో హిమాంశుః పుమా నిత్యాభాతి చరాచరాత్మక మిదం
యస్యైవ మూర్త్యష్టకమ్,
నాన్య త్కించన విద్యతే విమృశతాం యస్మాత్పరస్మాద్విభో స్తస్మై శ్రీగురుమూర్తయేనమ ఇదం శ్రీ...౧౦.

శ్లో. సర్వాత్మత్వ మితి స్ఫుటీకృత మిదంయస్మాదముష్మింస్తవే తేనాస్యశ్రవణాత్తదర్థమననాద్ధ్యానాచ్చసంకీర్తనాత్,
సర్వాత్మత్వమహావిభూతిసహితం స్యా దీశ్వరత్వం స్వత స్సిద్ధ్యే త్తత్పున రష్టధా పరిణతం చైశ్వర్య మవ్యాహతమ్.

శ్లో. వటవిటపిసమీపే భూమిభాగే నిషణ్ణం సకలమునిజనానాంజ్ఞానదాతార మారాత్,
త్రిభువనగురు మీశం దక్షిణామూర్తిదేవం జననమరణదుఃఖచ్ఛేదదక్షం నమామి. ౧౨.

శ్లో. చిత్రంవటతరోర్మూలే వృద్ధాశ్శిష్యా గురు ర్యువా, గురోస్తుమౌనవ్యాఖ్యానాచ్ఛిష్యా స్తుచ్ఛిన్నసంశయాః. ౧౩.

శ్లో. అంగుష్ఠతర్జనీయోగముద్రావ్యాజేన సేవినామ్, శ్రుత్యర్థం బ్రహ్మజీవైక్యం దర్శయ న్నోఽవతాచ్ఛివః. ౧౪.

శ్లో. సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరమ్, మన్నాథం పరమాత్మానం ప్రణతోఽస్మి సదాశివమ్. ౧౫.

శుభమస్తు.

శ్రీమహాగణాధిపతయే నమః ॥

శ్రీభువనేశ్వర్యై నమః ॥

శ్రీభగవద్గీతా శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని

శ్రీభగవద్గీతా శాంకరభాష్యమ్.

శ్లో॥ నారాయణః పరోఽవ్యక్తాదండ మవ్యక్తసంభవమ్ ।
అండస్యాన్త స్త్విమే లోకా స్సప్తద్వీపా చ మేదినీ ॥

శ్రీశాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని.

"ఉపాయోపేయభూతములగు (సాధనసాధ్యములగు) కర్మనిష్ఠ, జ్ఞాననిష్ఠ" అను రెండింటి నుద్దేశించి గీతాశాస్త్రము ప్రవృత్తమయ్యెను. అట్టి గీతాశాస్త్రమును వ్యాఖ్యానింపఁ దలఁచి భగవద్భాష్యకారులు తొలుత విఘ్నోపప్లవశాంతికై యాస్తికవ్యవహారానుప్రాప్తమగు నిష్టదేవతాతత్త్వానుస్మరణరూపమంగళాచరణముం జేయువారై యితిహాసపురాణములకును, ప్రకృతగీతాశాస్త్రమునకు నేకవాక్యత నంగీకరించుచు నంతర్యామివిషయకమగు నీశ్లోకము నుదహరించిరి.

ఇందలి నారాయణశబ్దము స్థూలదృష్టితో "ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః। అయనం తస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణ స్స్మృతః" అను పౌరాణికవచనానుసారము జలధిశయనుండగు నారాయణుం దెల్పునదని కొందరు చెప్పుచున్నారు. సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరికించువారు "నరశబ్దము చరాచరాత్మకములగు శరీరములను జెప్పుచున్నదనియు, వానియందు నిత్యసన్నిహితములగు చిదాభాసజీవులు "నారాః" అనఁబడుదురనియు, ఆజీవులకు "అయనం" ఆశ్రయము; అనఁగా: నియామకుఁడగు నంతర్యామి నారాయణుఁడు" అనియు జెప్పుచున్నారు. అట్టి నారాయణు నుద్దేశించియే "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నంతరో యమయతి" అనునది మొదలగు నంతర్యామిబ్రాహ్మణమును, నారాయణమంత్రామ్నాయమును పఠింపఁ బడుచున్నది. కావునఁ నీ నారాయణశబ్దముచే గీతాశాస్త్రమువలన ప్రతిపాదింపబడు విశిష్టతత్త్వముఁ జెప్పబడుచున్నది.

కూటస్థము, అసంగము, అవిషయము, అద్వితీయము నగు పరతత్త్వమునకు మాయా సంబంధము లేనిచో అంతర్యామిత్వము, శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వమును సంభవములు కావు కాన

శాస్త్రీయం దనుస్మృతమగు తత్త్వము శబలబ్రహ్మమగును. అట్టి శబలదేవతాస్మరణమున నభీష్టఫలసిద్ధి కలుగనేరదని శంకింపరాదు.

కావుననే "పరోఽవ్యక్తాత్" అను విశేషణము విన్యసింపఁ బడినది. అవ్యక్తమన నవ్యాకృతమగు మాయ. దానికి పరమనఁగా "అక్షరాత్పరతః పరః" అను శ్రుతిసిద్ధమగు శుద్ధబ్రహ్మము. ఆశుద్ధబ్రహ్మమునకు మాయాసంబంధము నిజముగ లేకున్నను కల్పితమగు మాయాసంబంధమును బురస్కరించుకొని, అంతర్యామిత్వ శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వము లూహింపఁబడు చున్నవి. అందువలన నిచట శుద్ధపరదేవతాతత్త్వానుస్మరణమే సిద్ధమగును. కాన: నిష్టఫలప్రాప్తి కెట్టి యాటంకము లేదు.

"ఈ విశేషణవ్యాఖ్యానమువలన నవ్యక్తము ప్రకృతానుస్మృతమగు శుద్ధబ్రహ్మముకంటె వ్యతిరిక్తమై యున్నదని నిరూపింపఁ బడుచున్నది. అది సాక్షిసిద్ధ (సాక్షివలన జీవానుభూత) మైనను ప్రమాణాంతర సిద్ధమగునా?" యను శంకకు సమాధానముగ "అండమవ్యక్తసంభవం" అని వివరింపఁబడినది.

అపంచీకృతపంచమహాభూతాత్మకమగు (తన్మాత్రస్వరూపమగు) హైరణ్యగర్భతత్త్వమిచట యండమని చెప్పఁబడెను. ఆయండము పూర్వోక్తావ్యక్తమువలన జనించెడిని. ఈవిషయము శ్రుతిస్మృతిసిద్ధము. కార్యమాత్రము సజాతీయకారణసాపేక్షమగుటంబట్టి యీయండరూపకార్యము సజాతీయకారణము నపేక్షించును. ఆ కారణము మాయాపదవాచ్యమగు నవ్యాకృతతత్త్వ మనకతప్పదు. కాన: నీ యవ్యక్తము కార్యలింగకానుమానసిద్ధమగునని గ్రహింపనగును.

పూర్వోక్త హైరణ్యగర్భతత్త్వము శ్రుతిస్మృతులచే సిద్ధించుచున్నను, అనుమాన ప్రమాణముచే గాని యిట్టి తత్త్వము నంగీకరింపనేరని శుష్కనైయ్యాయికులం దనియింపఁబూని "అండస్యాన్తస్త్విమే లోకా స్సప్తద్వీపా చ మేదినీ" అని చెప్పుట యవసరమయ్యెను.

సప్తద్వీపవిశిష్టమేదినీస్వరూపములగు నీలోకము లాయండములోన నిమిడియున్నవని దీని యర్థము. ఇచట లోకశబ్దము పంచీకృతపంచభూతాత్మకమగు విరాట్టును జెప్పుచున్నది. ఈవిరాట్టు కార్యమగును. కార్యము సజాతీయకారణసాపేక్షము గాన: సజాతీయకారణ మనుమేయ మగుచున్నది. అట్టి కారణము విలక్షణమగు నీకార్యమునెడ హైరణ్యగర్భతత్త్వము దక్క వేఱొండు గాఁజాలదు. ఇట్లనుమానప్రమాణముచే సైతము హైరణ్యగర్భతత్త్వము సిద్ధించుచున్నది.

పర్యవసితార్థము.

దృశ్యమానజగద్రూపకార్యమగు విరాట్టువలనఁ గారణమగు హిరణ్యగర్భతత్త్వమూహింపఁ బడుచున్నది. హైరణ్యగర్భాండమువలనఁ దత్కారణమగు మాయయని పేర్కొనంబడు నవ్యక్త మనుమితమగుచున్నది. అట్టి యవ్యక్తమునకు పరమాత్మ యతీతమనియు, కావుననే శుద్ధమనియు, ఆ శుద్ధబ్రహ్మమే స్వవిషయకాజ్ఞానద్వారమున నీ సకలలోకముల నుత్పాదించి, తనయందే

శాంకరభాష్యం:— (1) సభగవా న్సృష్ట్వేదం. జగ త్తస్య చ స్థితిం చికీర్షు ర్మరీచ్యాదీ నగ్రే సృష్ట్వా ప్రజాపతీ న్ప్రవృత్తిలక్షణం ధర్మం గ్రాహయామాస వేదోక్తం। తతోఽన్యాంశ్చ సనకసనందనాదీ నుత్పాద్య నివృత్తిలక్షణం ధర్మం జ్ఞానవైరాగ్యలక్షణం గ్రాహయామాస।

యిమిడించికొని యఖండైకసచ్చిదానందాత్మకమై తనమహిమయందే తాను నెలకొనియున్నది. అట్టి పరమాత్మ కల్పితమాయాసంబద్ధుఁడై యతర్యామిత్వ, శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వపురస్సరముగ ననుస్మృతుఁడగుచున్నాఁడు. కాన ఇష్టఫలప్రదాత యగుఁగాకయని యాశయము.

(1) "భూదేవి ప్రార్థనము ననుసరించి పరమేష్ఠి ప్రార్థింప భూభారాపనయనార్థము దేవకీవసుదేవులకుఁ బుత్రుఁడై భగవంతుఁడగు వాసుదేవుఁ డుదయించెను. కావున స్వప్రయోజనానురూపముగఁ నర్జునుని యుద్ధకర్మమునఁ బ్రోత్సహించుట భగవంతుని కవసరమయ్యెను తత్ప్రసంగానుసారము నిష్ఠాద్వయ మనువదింపఁ బడెనే కాని యుపాయోపేయభావముచే నీశాస్త్రమున నానిష్ఠాద్వయ ముపదేశింపఁ బడుటలేదు." అని శంకింపరాదు—

భగవదవతారప్రయోజనము ధర్మస్థాపనమే కాని భూభారహరణము కాదు. స్వభావానుసారముగ భగవంతున కదియే నిర్వర్తనీయమగుచున్నది. స్వప్రయోజనానుసారము ప్రకృతశాస్త్రమున కధికారియగు నర్జునుని నిమిత్తముగాఁ జేకొని కర్మజ్ఞాననిష్ఠలను భగవంతుఁ డుపదేశింపనద్దానివలన భూభారపరిహార మానుషంగికముగ సిద్ధించుచున్నది. ప్రకృతోపదేశమువలన విశిష్టాధికారియగు నర్జునుని సర్వధర్మప్రవృత్తిప్రేరణద్వారమున జ్ఞాననిష్ఠ యందవతరింపఁ జేయుచు నధికారిసామాన్యమును సైతము నందవతరింపఁజేయుట యీగీతాశాస్త్రమున కుద్దేశము. కాన ఇందు కర్మజ్ఞాననిష్ఠలు సాధనసాధ్యరూపమున విషయములగుచున్నవి. కావునఁ బూర్వోక్తాశంకావకాశ మిందు లేదు. ఈవిషయమునే శ్రీమద్భాష్యకారులు, "స భగవాన్" అని ప్రారంభించి, "ఉపదిదేశ" అనుట యంతముగాఁగల గ్రంథముచే నుపపాదించుచున్నారు.

సర్వజ్ఞుఁడగు సర్వేశ్వరుం డీజంగమస్థావరాత్మకజగత్తును సృజించెను. తనచే సృజింపఁబడిన జగత్తునకు వ్యవస్థాపకుఁడు లేనియెడల నాజగత్తు సుస్థితమగుట దుర్ఘటము. తానే వ్యవస్థాపకుఁడైనచో వ్యవస్థితమగు జగత్తునందలి విషమభావమునుఁ బట్టి యీశ్వరు నెడ వైషమ్యమును, జగత్తునందలి శోకబాహుల్యమునుఁ బట్టి నిర్దయత్వమును నారోపితములు కావలసివచ్చును. కావున భగవంతుఁడు జగద్వ్యవస్థాపనార్థము ప్రవృత్తిరూపధర్మము నుత్పాదించెను. తాదృశధర్మము సాధ్యరూపమగుటజేసి సాధకుఁడు లేనిచో నప్రవృత్తమగును. గాన తత్సాధకులగు మరీచ్యాదిప్రజాపతులను దొలుత సృజించి యా వేదోక్తధర్మమును వారి కుపదేశించెను.

ఇంతమాత్రమున నశేష జగద్వ్యవస్థాపనము సాధ్యము కానేరదు. పూర్వోక్తధర్మముచే నియతమగు ప్రవృత్తిమార్గమున జగద్వ్యవస్థాపనము సాధింపఁ బడినను నివృత్తిమార్గమునఁ జేయఁ

(1) ద్వివిధోహి వేదోక్తో ధర్మః ప్రవృత్తిలక్షణో, నివృత్తిలక్షణశ్చ। జగతస్స్థితికారణం ప్రాణినాం సాక్షా దభ్యుదయనిశ్శ్రేయసహేతు ర్యస్సధర్మో బ్రాహ్మణాద్యైర్వర్ణిభి రాశ్రమిభిశ్చ శ్రేయోర్థిభి రనుష్ఠీయమానో దీర్ఘేణ కాలే నానుష్ఠాతౄణాం కామోద్భవాద్ధీయమానవివేకవిజ్ఞానహేతుకే నాధర్మే ణాభిభూయమానే ధర్మే ప్రవర్ధమానే చాధర్మే జగత స్థితిం పరిపి

దగు జగద్వ్యవస్థాపన మాధర్మముచేఁ జేయ నశక్యమగుటం జేసి నివృత్తిధర్మము నుత్పాదించి, పిమ్మట సనకసనందనసనత్కుమారసనత్సుజాతులను సృజించి, జ్ఞానవైరాగ్యలక్షణమగు నానివృత్తిధర్మము నుపదేశించెను.

(2) "ధర్మవిషయమున వాదిభేదమునుబట్టి వివాదములు గనుపట్టెడివి. కాన: జగత్తుయొక్క స్థితికి హేతువగు ధర్మాంతరము నైతము సృజింపఁదగియున్న" దని తలంపరాదు. ప్రాణుల యభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసములకు సాక్షాద్ధేతువగునదియే ధర్మ మనఁబడును. జగత్తుయొక్క స్థితికి హేతువగు నావేదోక్త ధర్మము ప్రవృత్తిరూపము, నివృత్తిరూపమును గాక వేఱొండు సంభవింపదు. అందుఁ బ్రవృత్తిరూపధర్మము సాక్షాదభ్యుదయము నెడను, సత్త్వశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానసాధనమై నిశ్శ్రేయసము నెడను హేతువగుచున్నది. నివృత్తిరూపధర్మము నిశ్శ్రేయసమునకు సాక్షాద్ధేతు వగుచున్నది. పూర్వోక్తరీతి నభ్యుదయనిశ్శ్రేయసహేతువగు నాధర్మద్వయము పురుషార్థాభిలాషులగు నెల్లవారికి ననుష్ఠేయమగును. కాన: ననుష్ఠాతృనియమము సిద్ధింపదయ్యెను. అట్టియెడ బ్రాహ్మణాదివర్ణాశ్రములకును, నదితరులకును బురుషార్థాభిలాష తుల్యమైనను శ్రుతిస్మృతిపర్యాలోచనచే నాయా వర్ణాశ్రములకే యా యా ధర్మానుష్ఠాన మభిహితమగుటం బట్టి యనుష్ఠాతృనియమము సిద్ధించుచునే యున్నది.

అట్టి నియమానుసారము శ్రేయోర్థులగు బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రవర్ణములచేతను, ఆశ్రములుచేతను ప్రవృత్తినివృత్తిరూపధర్మద్వయ మనుష్ఠింపఁ బడుచున్నను గృతత్రేతాద్వాపరావసానపర్యంత మనుష్ఠించుటచే గ్రమక్రమమున ననుష్ఠాతలకు కామక్రోధాదు లుద్భవించుటంబట్టి వివేకవిజ్ఞాననాశహేతువగు నధర్మము ప్రబలి, ధర్మముఁ గృశింప, నధర్మము క్రమక్రమముగాఁ బ్రవర్ధమాన మయ్యెను. అట్టి యధర్మమువలన స్వనిర్మిత జగముయొక్క మర్యాద నశించుచుండ జగత్స్థితికి హేతువగు మర్యాదను నిలుపఁ దలచి యాదికర్తయగు నా నారాయణుండు బ్రాహ్మణత్వరక్షణార్థమై దేవకీదేవియందు వసుదేవుని వలన స్వేచ్ఛానిర్మితంబగు మాయామయస్వరూపముతో నావిర్భవించెను.

"యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత! అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాఽఽత్మానం సృజామ్యహమ్" అను భగవద్వచనానుసారము వైదికధర్మద్వయరక్షణార్థమే భగవంతుఁ డవతరించెనని స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచుండ బ్రాహ్మణత్వమును మాత్రము రక్షించుట కావిర్భవించె ననుట బరమేశ్వరుఁడు విషమబ్రవృత్తిగలవాఁడు గాదా? యని శంకింపరాదు.

పాలయిషు స్స ఆదికర్తా నారాయణాఖ్యో విష్ణుర్భౌమస్య బ్రహ్మణో బ్రాహ్మణత్వస్య రక్షణార్థం దేవక్యాం వసుదేవా దంశేన కిల సంబభూవ। బ్రాహ్మణత్వస్య హి రక్షణేన రక్షిత స్స్యాద్వైదికో ధర్మ స్తదధీనత్వా ద్వర్ణాశ్రమధర్మాణాం।

(3) సచ భగవాన్ జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభి స్సదా సంపన్న స్త్రిగుణాత్మికాం వైష్ణవీం స్వాం మాయాం మూలప్రకృతిం వశీకృత్యాఽజోఽవ్యయో భూతానా మీశ్వరో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త స్వభావోపి స న్స్వమాయయా దేహవానివ జాత ఇవచ లోకానుగ్రహం కుర్వన్నివ లక్ష్యతే।

యాజనాధ్యాపనములు బ్రాహ్మణాధీనములగుటంబట్టి బ్రాహ్మణులు స్వకర్మనిరతులేని అట్టి బ్రాహ్మణుల నుపదేశకులుగ గ్రహించి క్షత్రియాదులు స్వవర్ణాశ్రమాచారములయందు బ్రవర్తింతురు: బ్రాహ్మణులే స్వవర్ణాశ్రమాచారదూరులై యెడలకూటివేరున బురుగుపట్టిన చెట్టుయొక్క శాఖాదులు యథాస్థితియం దుండని విధమున క్షత్రియాదు లుపదేశకులు లేమింజేసి స్వవర్ణాశ్రమాచారాదుల యందుండ జాలరు. కాన బ్రథమమున రక్షణీయమగు బ్రాహ్మణత్వమును రక్షించిన దదుపదేశములవలన క్షత్రియాదులు స్వవర్ణాశ్రమాచారనిష్ఠులగుదురనియు, నందువలన వైదికధర్మరక్షణ మగుననియు, బ్రాహ్మణత్వరక్షణార్థము శ్రీకృష్ణజననమని నిర్ధారింపవలసియున్నది.

(3) భగవంతుఁడగు నారాయణునకు శరీరసంబంధమున్నను శరీరసంబంధముగల జీవులకు వలె ననీశ్వరత్వము సంభవింపదు. ఏలయన: నారాయణుఁడు:- జ్ఞానము, ఈశ్వరత్వము, అర్థనిర్వర్తనసామర్థ్యము, బలము, (సహాయసంపత్తి) పరాక్రమము, అప్రధృష్యత్వము (ఇతరులచే పరిభవింపబడకుండుట) అను నీ యారుగుణములును గలవాడు. కాన శరీరసంబంధమున్నను నతనికి జీవులవలె ననీశ్వరత్వము బ్రాప్తింపదు.

"ప్రాజ్ఞుఁడెవఁడును ననర్థమును దెలిసికొనియాయనర్థమునఁ బ్రవేశింపఁడు గదా! నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త స్వభావుడును, స్వతన్త్రుడు నగు నీశ్వరుఁడనర్థరూపశరీరము నెట్లు గ్రహియించెను. అట్లనర్థరూపశరీరమును గ్రహించుటవలన నేమి ప్రయోజన"మని శంకింపరాదు.

శ్రీనారాయణుఁడు సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమైనట్టియు, సర్వవ్యాపకమైనట్టియు, స్వాధీనమైనట్టియు, స్వకీయమగునట్టి, ప్రతిభాసరూపమగు, మాయ యనునట్టియు, నానావిధకార్యాకార పరిణామియగు, మూలప్రకృతిని స్వాధీనమొనర్చుకొని యెల్లపుడు నిత్యుడు. (కార్యాకారవిరహితుడు) బుద్ధుడు (కారణరహితుడు) శుద్ధుడు, (జాడ్యరహితుడు) ముక్తుడు (అవిద్యాకామకర్మ పారతంత్ర్యరహితుడు) నైనను తనమాయచే దేహవంతునివలె జన్మించినవానివలె లోకానుగ్రహమును చేయువానివలెఁ గానబడుచున్నాడు. పరమేశ్వరుని దేహాదులు వాస్తవికములు కావనియు, గల్పితములనియు గ్రహింపవలయును.

(4) స్వప్రయోజనాభావేపి భూతానుజిఘృక్షయా వైదికం హి ధర్మద్వయ మర్జునాయ శోకమోహమహోదధౌ నిమగ్నా యోపదిదేశ గుణాధికైర్హి గృహీతోఽనుష్ఠీయమానశ్చ ధర్మః ప్రచయం గమిష్యతీతి ।

(5) తం ధర్మం భగవతా యథోపదిష్టం వేదవ్యాసస్సర్వజ్ఞో భగవాన్గీతాఖ్యై స్సప్తభి శ్శ్లోకశతై రుపనిబబన్ధ ।

(6) త దిదం గీతాశాస్త్రం సమస్త వేదార్థసారసంగ్రహభూతం దుర్విజ్ఞేయార్థం । తదర్థా విష్కరణా యానేకై ర్వివృతపద, పదార్థ, వాక్యార్థ, న్యాయ మప్యత్యన్త విరుద్ధానేకార్థ

---

(4) "ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మన్దోపి ప్రవర్తతే" అను న్యాయానుసారముగ కృత కృత్యుఁడును, నాప్తకాముఁడును నగు పరమేశ్వరునకుఁ బ్రయోజనమేమియు లేకుండుటయు, నద్వైతవాదమున ననుగ్రహింపఁదగిన దేదియు గానరానందునను ధర్మద్వయోపదేశము లోకానుగ్రహబుద్ధితోడనే యొనరించెనని చెప్పుట యెట్లు సమంజస మగుననిన:——

స్వప్రయోజనము వాస్తవముగ లేకున్నను, తనకంటె నితరమగునది లేకున్నను గల్పిత భేదముగల భూతములయందు దయకలవాఁడై పరమేశ్వరుఁడు ప్రవృత్తి, నివృత్తిరూపధర్మద్వయము శోకమోహమహోదధియందు మునిగియుండి కర్తవ్యము దోపక యాతురత బొందియున్న యర్జునున కుపదేశించెను. ఇట్టివార లనేకులుండ నర్జునున కేల యుపదేశింప వలయుననిన:—— గుణాధికుల కుపదిష్టమై వారిచే గృహీతమగు ధర్మద్వయము వారలచే ననుష్ఠింపబడి యభివృద్ధిని పొందును కాన నీయర్జునుడే గుణాధికుడగుటంబట్టి యతనికి ధర్మద్వయము నుపదేశించెను.

(5) "బుద్ధో నామ్నా జినిసుతః కీకటేషు భవిష్యతి" అను పురాణవచనానుసారము బుద్ధుడును భగవదవతారమే. అట్టి బుద్ధభగవానునిచే బోధింపబడిన ధర్మద్వయము ప్రామాణికులచే గ్రహింపఁ బడలేదు. అవిధమున భగవదవతారమగు శ్రీకృష్ణునిచే బోధింపడిన ప్రవృత్తి నివృత్తిరూప ధర్మద్వయము పరిత్యజింపఁ దగినదే యగు"నని శంకింపరాదు.

బుద్ధుడుచెప్పిన ధర్మద్వయము శ్రుతివిరుద్ధం బగుటంజేసి శిష్టులు గ్రహింపరైరి. ఈధర్మద్వయము వేదోక్తంబగుటంజేసి ప్రామాణికగృహీతము. గాన అర్జునునకు శ్రీకృష్ణుఁ డేక్రమము ననుసరించి యేధర్మద్వయము నుపదేశించెనో యాక్రమము ననుసరించి యాధర్మద్వయమును బోధింప "కృష్ణద్వైపాయనం విద్ధి వ్యాసం నారాయణం ప్రభుమ్" అను స్మృత్యనుసారము సాక్షాన్నారాయణ స్వరూపుఁడైన సర్వజ్ఞుఁడగు వేదవ్యాసుడు గీతలను పేర నేడునూరుల శ్లోకములచే గ్రంథమును రచించెను.

(6) "గీతాశాస్త్రము పౌరుషేయము. పౌరుషేయమునకు, మూలగు వేదమును బట్టియే ప్రామాణ్య మంగీకరింపవలయును. అట్టివేదము గానరాదు. కాన నీగీతాశాస్త్రము ప్రమాణము కానేర"దని శంకింపరాదు.

త్యేన లౌకికై ర్గృహ్యమాణ ముపలభ్యాహం వివేకతోఽర్థనిర్ధారణార్థం సంక్షేపతో వివరణం కరిష్యామి ॥

(7) తస్యాస్య గీతాశాస్త్రస్య సంక్షేపతః ప్రయోజనం పరం నిశ్శ్రేయసం సహేతుకస్య సంసార స్యాత్యన్తోపరమలక్షణమ్ ॥

(8) తచ్చ సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకా దాత్మజ్ఞాననిష్ఠారూపా ద్ధర్మా ద్భవతి ।

ఈగీతాశాస్త్రము సమస్త వేదార్థసారసంగ్రహము. కాన వేదమూలకమగుటచే ప్రమాణము. ఇట్టి గీతాశాస్త్రముయొక్క యర్థము మూలమాత్రముచే గ్రహింపశక్యముగాదు. దీనికిఁ బూర్వులుకొం దరు(వృత్తికారాదులు) "పదచ్ఛేదః పదార్థోక్తి ర్విగ్రహో వాక్యయోజనా। ఆక్షేపోఽథ సమాధా నం వ్యాఖ్యానం షడ్విధం మతమ్" అను న్యాయము ననుసరించి పదచ్ఛేదము, పదార్థోక్తి, విగ్ర హము, వాక్యసమన్వయము, ఆక్షేపము, సమాధానరూపము నగు వ్యాఖ్యలను జేసియుండిరి. ఆవ్యాఖ్యానములు విరుద్ధమగు ననేకార్థములు గలవగుటచే యజ్ఞానులు విరుద్ధముగనే గ్రహించు చుండిరి. అట్టి విరుద్ధార్థగ్రహణమును మాన్పుటకు నేను విరోధములు లేకుండ స్పష్టముగ దెలి యునటుల సంక్షేపముగ నీగీతాశాస్త్రమును వివరింతును.

(7) ఈ గీతాశాస్త్ర మాప్తప్రణీతమైనను ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగములగు విషయ, ప్రయోజన, సంబంధాధికారిరూపమగు ననుబంధచతుష్టయమిందు కానరానందున నీగ్రంథము శాస్త్రము కానేరదు. కాన నిది వ్యాఖ్యానయోగ్యము కాదని తలంపరాదు.

ఈగీతాశాస్త్రమునకు సంక్షేపముగ (సంగ్రహముగ) ననఁగా నేకవాక్యతచే నుత్కృష్ట మగు నిశ్శ్రేయస్సు ప్రయోజనము.

నిశ్శ్రేయస్సనగా నిరతిశయసుఖావిర్భావ మనియు, నిశ్శేషముగ ననర్థవినాశమనియు, నర్థద్వయము గ్రహింపనగును. అందెట్టి నిశ్శ్రేయస్సు ప్రాప్తించుననిన; మూర్ఛాస్వాపాదుల యందుఁబునరావృత్తికి హేతువగు మూలావిద్యగలదు. అట్టి మూలావిద్యాసహితంబగు సంసార ముయొక్క యత్యంతోపరమమగు నిశ్శ్రేయస్సు. నిరతిశయానందావిర్భావరూపము నగు నిశ్శ్రే యస్సును ప్రయోజనములు.

(8) ఇట్టి నిశ్శ్రేయసము జ్ఞానసముచ్చితమగు కర్మవలనగాని, కేవలకర్మవలనగాని, ప్రాప్తింపనేరదు. ఇకసర్వకర్మసన్యాసపూర్వకంబగు నాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రమువలననే ప్రాప్తించును. అనఁగా సర్వకర్మసంన్యాసద్వారమునఁ బెక్కుసార్లనుష్ఠింపబడిన శ్రవణాదులవల ననే జ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధించును. కర్మవలన చిత్తశుద్ధియు, చిత్తశుద్ధివలన వివిదిషయు, దానివలన వైరా గ్యము, తన్మూలమున శ్రవణాదులును, వానివలన జ్ఞాననిష్ఠయును గలుగును. గానఁ గర్మము జ్ఞాననిష్ఠకు పరంపరయా కారణము.

(9) తథేమ మేవ గీతార్థధర్మ ముద్దిశ్య భగవతైవోక్తమ్ "సహి ధర్మ స్సుపర్యాప్తో బ్రహ్మణః పదవేదనే" ఇత్యనుగీతాసు । తత్రైవ చోక్తమ్ "నైవ ధర్మీ న చాధర్మీ న చైవ హి శుభాఽశుభీ। యస్స్యా దేకాసనే లీన స్తూష్ణీం కించి దచిన్తయన్" 'జ్ఞానం సంన్యాసలక్షణమ్' ఇతి చ।

(10) ఇహాఽపి చాన్త ఉక్త మర్జునాయ:— "సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ" ఇతి । (గీ. 18-66)

(11) అభ్యుదయార్థోఽపి యః ప్రవృత్తి లక్షణో ధర్మో వర్ణాశ్రమాంశ్చోద్దిశ్య విహితస్స దేవాదిస్థానప్రాప్తి హేతు రపి స న్నీశ్వరార్పణబుద్ధ్యాఽనుష్ఠీయమానస్స త్త్వశుద్ధయే భవతి ఫలాభిసంధి

---

(9) "యజ్ఞ దాన తపః కర్మ న త్యాజ్యం కార్య మేవ తత్" యజ్ఞ దాన తపోరూపకర్మలను వదలఁగూడదు. అట్టి కర్మ తప్పక చేయవలయునని యీగీత చెప్పుటవలన నిశ్శ్రేయస్సునకు కర్మసముచ్చితజ్ఞానము కారణ మగుననియు, సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకజ్ఞాననిష్ఠామాత్ర మిందుఁ జెప్పబడలే'దనియు శంకింపరాదు.

నిశ్శ్రేయస్సునుగూర్చి కారణమగు సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకజ్ఞాననిష్ఠామాత్రము నుద్దేశించి భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యనుగీతలయందు "బ్రహ్మయొక్క స్థానమగు నిశ్శ్రేయస్సునుఁ బొందుటకు సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకమగు జ్ఞాననిష్ఠయొక్కటియే సమర్థమైనది." అని చెప్పియుండెను. మఱియు నాయనుగీతలయందే యెవఁడు వాగాదిబాహ్యకరణవ్యాపారశూన్యుఁడై, యంతఃకరణవ్యాపారశూన్యుఁడై (అనగా బాహ్యాభ్యంతరకరణవ్యాపారశూన్యుఁడై) కేవల బ్రహ్మమునందే అవస్థానము (బ్రహ్మరూపముగ నవస్థితి) నొంది (యనఁగా నసంప్రజ్ఞాతసమాధినిష్ఠుఁడై) యుండునో వాడు ధర్మియుగాడు, నధర్మియుగాడు, శుభాశుభములు లేనివాడు (అనగా సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రుఁడగు) నని చెప్పఁబడినది. "జ్ఞానము సర్వకర్మసంన్యాసరూప" మనియుఁ గూడ నచ్చటనే వచింపబడెను. కాన సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రముచేతనే మోక్షము ప్రాప్తించును. "యజ్ఞదానతపఃకర్మ" అను వచనమున కర్థము ప్రకృతార్థమునకు విరోధములేకుండునట్లు యీగీతావాక్యవివరణమునందే చూపుదుము.

(10) ఈవిషయ మనుగీతలయందే గాక యీభగవద్గీతాశాస్త్రసమాప్తియందుఁగూడ శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు సర్వధర్మములను వదలి నన్నొకనినే శరణుఁజెందుమని చెప్పెను. (అనగా సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రుఁడవు కమ్మని బోధించెను.) కాన భగవద్గీత సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకజ్ఞాననిష్ఠామాత్రమువలననే మోక్షప్రాప్తియని బోధించుచున్నదని గ్రహింపనగును. (విశిష్టాద్వైతులు చెప్పినట్లు కర్మసముచ్చితజ్ఞానమువలన మోక్షము ప్రాప్తించునని కాని, తిలకుగారు చెప్పినటుల జ్ఞానసముచ్చితమగు కర్మవలన మోక్షము ప్రాప్తించుననికాని బోధింపదని గ్రహింపవలయును.)

(11) ఈగీతాశాస్త్రమునందు యథోక్తజ్ఞానముమాత్రమే చెప్పబడుటలేదు. "కురుకర్మైవ

వర్జితః। శుద్ధసత్త్వస్య చ జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాప్రాప్తిద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేన చ నిశ్శ్రేయసహేతుత్వమపి ప్రతిపద్యతే। తథా చేమ మేవార్థ మభిసంధాయ వక్ష్యతి "బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి" (గీ. 5-10) "యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సంగం త్యక్త్వాఽఽత్మశుద్ధయే" (గీ. 5-11) ఇతి।

(12) ఇమం ద్విప్రకారం ధర్మం నిశ్శ్రేయసప్రయోజనం పరమార్థతత్త్వంచ వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రహ్మాభిధేయభూతం విశేషతోఽభివ్యఞ్జయ ద్విశిష్టప్రయోజన సంబన్ధాభిధేయవద్గీతాశాస్త్రమ్। యత స్తదర్థే విజ్ఞాతే సమస్త పురుషార్థసిద్ధి రిత్యత స్తద్వివరణే యత్నః క్రియతే మయా ।

తస్మాత్త్వం" ఇత్యాదిస్థలములయందు కర్మనిష్ఠకూడ ప్రధానముగాఁజెప్పబడుచున్నది. అందువలన నిశ్శ్రేయసమునుగూర్చి కర్మకూడ కారణమనక తప్పదని శంకింపరాదు. అభ్యుదయార్థమగు ప్రవృత్తిరూపధర్మము కామనతో ననుష్ఠింపబడిన పక్షమున దేవాదిస్థానప్రాప్తికి హేతువగును. ఈశ్వరార్పణముగ ఫలనిరపేక్షులై యాకర్మనే యాచరించినచో నట్టికర్మ సత్త్వశుద్ధికి హేతువై జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతను గలిగించి క్రమముగ శ్రవణాదులయందు బ్రవృత్తినిఁజనింపజేసి జ్ఞానమును గలిగించును. దానివలన శ్రేయఃప్రాప్తి యగును.

కనుకనే "బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి" తాను జేయుకర్మలను పరమేశ్వరార్పణముజేసి, "యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సంగం త్యక్త్వాఽఽత్మశుద్ధయే" యోగులు (కర్మనిష్ఠాపరులు) అంతఃకరణపరిశుద్ధికొఱకు ఫలపరిత్యాగమొనరించి కర్మలను జేయుదురు. అని శ్రీకృష్ణుడు చెప్పియుండెను. కాన ప్రవృత్తిమార్గముకూడ సత్త్వశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానమునకు హేతువగును. కాన నీగీతలయందు "కురు కర్మైవ తస్మాత్త్వం" అనునది మొదలుగాగల స్థలములయందు ప్రవృత్తిమార్గముపదేశింపఁబడెను.

(12) "ఈద్వివిధ కర్మనిష్ఠ, జ్ఞాననిష్ఠ" యను ధర్మములు నిశ్శ్రేయసమునకు హేతువులు. కాన నిష్ఠాద్వయద్వారమున గీతాశాస్త్రమునకు నిశ్శ్రేయసము (మోక్షము) ప్రయోజనము. గీతాశాస్త్రముచే జీవునకు పరమార్థతత్త్వమగు వాసుదేవుఁడను పరబ్రహ్మము చెప్పబడును. కాన విషయము పరబ్రహ్మము, గీతాశాస్త్రమునకును, నిశ్శ్రేయసమునకును (మోక్షమునకు)నిష్ఠాద్వయద్వారమున సాధ్యసాధనభావము సంబంధము. పరమార్థతత్త్వమగు పరబ్రహ్మమునకును, గీతాశాస్త్రమునకు విషయవిషయిభావము (ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావము) సంబంధము. పరమపురుషార్థియగు జిజ్ఞాసువు అధికారి. కాన నీగీతాశాస్త్రము విషయ, ప్రయోజన, సంబంధాధికారులను ననుసంబంధచతుష్టయము కలది. అట్టి గీతాశాస్త్రార్థమును దెలిసికొనిన సమస్త పురుషార్థసిద్ధి కలుగుటంబట్టి యీగీతాశాస్త్రమును వివరింతును. హరిః ఓం తత్సత్.

సంబంధగ్రంథము ముగిసెను.

శ్లో॥ సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత ।

యావ దేతా న్నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్ ॥

అగ్రే కృత్వా కమపిచరణం జానునై కేన తిష్ఠన్పశ్చార్ధేన ప్రణయరసజుషా చక్షుషాఽవేక్షమాణః ।

సవ్యే తోత్త్రం కరసరసిజే దక్షిణే జ్ఞానముద్రా మాబిభ్రాణో రథ మధివస న్పాతు వః సూతవేషః ॥

ఓమ్.

శ్రీభగవద్గీతాసు

ప్రథమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:—

ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతా యుయుత్సవః ।
మామకాః పాణ్డవాశ్చైవ కిమకుర్వత సంజయ ! ౧.

పదవిభాగము:— ధృతరాష్ట్రః-ఉవాచ। ధర్మక్షేత్రే- కురుక్షేత్రే-సమవేతాః- యుయుత్సవః- మామకాః-పాణ్డవాః-చ-ఏవ-కిం-అకుర్వత-సంజయ ॥ ॥౧॥

ప్రతిపదార్థము:—ధృతరాష్ట్రః=ధృతరాష్ట్రుడు; ఉవాచ=పలికెను; హేసంజయ!=ఓసంజయుడా!; ధర్మక్షేత్రే, ధర్మ=ధర్మమునకు, ధర్మజ్ఞానమునకును; క్షేత్రే=అభివృద్ధికారణమైన; కురుక్షేత్రే=కురుక్షేత్రమునందు; యుయుత్సవః=యుద్ధముచేయ నిచ్ఛ గలవారలై; సమవేతాః ఏవ=కలిసికొనినట్టి; మామకాః=నాకొమరులగు దుర్యోధనాదులును; పాండవాః=పాండురాజుకొమరులగు ధర్మరాజాదులును; కిం=దేనిని; అకుర్వత=చేయుచుండిరి. ॥౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—ధర్మరాజాదులు రాజసూయయాగానంతరమున దుర్యోధనాదులచే ద్యూతమున కాహ్వానింపఁబడి, కపటద్యూతమున రాజ్యము నోడిపోయి, పదురెండువత్సరము లరణ్యవాస మొనర్చి, పదమూడవ వత్సరమున విరాటునికొలువు జేరి, యజ్ఞాతస్వరూపులై యా వత్సరమును గడిపిరి.

---

౧. వ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు.

శంకరానందీయము:- ఈగీతాశాస్త్రాధ్యయన, తదర్థగ్రహణ, తచ్ఛ్రవణజన్యజ్ఞాన, తత్ఫలప్రాప్తులయం దధికారిగఁ జేయబడిన యర్జునుని యందలి సదసద్వివేచనము, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగము, శమాదిషట్క-సంపత్తి, ముముక్షు మొదలగు నధికారిలక్షణములను సూచించుటకుఁ బ్రథమాధ్యాయ మారంభింపఁబడెను.

“ధర్మక్షేత్రే” ధర్మము ప్రధానముగాఁ గల దగుటచే—లేక, ధర్మమునిచ్చునదగుటచే—లేక ధర్మక్షయమునుండి రక్షించున దగుటచే ధర్మక్షేత్రము.

ఇట “యుయుత్సవః” అనెడి విశేషణబలమున యుద్ధము నిశ్చితపూర్వమగుటచే “యుద్ధరంగసమవేతులైన పాండవ ధార్తరాష్ట్రు లేవిధముగ యుద్ధమును మొదలిడిరి?” అని ప్రశ్నింపవలయునుగాని “ఏమిచేసిరి?” అని ధృతరాష్ట్రుడుప్రశ్నించుట యనుపపన్నమని శంకింపఁజనదు. ఏలన “ధర్మక్షేత్రే” అనుటవలన క్షేత్రమహిమచే దుర్యోధనుడే స్వయముగ ధర్మరతుడై తత్పిత్ర్యమగు నర్ధరాజ్యమును పాండవులకిచ్చియుండవచ్చును. లేక, ప్రవృద్ధధర్ముడై ధర్మజుఁడు స్వజనవధము నరకహేతువని యూహించి యుద్ధవిరతుఁడు కావచ్చును. లేక, అందఱును గలసి యుద్ధమునే చేయుచుండవచ్చును. కాన ననిశ్చితయుద్ధవిషయకవిశేషప్రశ్నమే యనుపపన్నము. కనుకనే ‘కిమకుర్వత’ ‘ఏమిచేసిరి?’ యని ప్రశ్నించుటయే యుపపన్నము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—‘ధర్మక్షేత్రే’ ధర్మాభివృద్ధికి గారణమగు “స్వీయధర్మమగుధర్మయుద్ధముఁజేసిరా? లేక, అధర్మయుద్ధముఁజేసిరా?” అనుప్రశ్నము ‘ధర్మక్షేత్రే’ అను విశేషణముచే బోధింపఁబడెను. ‘నావారగు

తరువాత శ్రీకృష్ణభగవానుని ధృతరాష్ట్రుని కడకు అయిదు గ్రామములనైన నిమ్మని రాయబారమునంప దాని నంగీకరింపక సూదిమోపునంత భూమినైన నివ్వనను దుర్యోధనుని వాక్యములను విని, శ్రీకృష్ణుఁడత్యాగ్రహముతో వచ్చి, ధర్మరాజాదులకు జెప్పనది విని ధర్మరాజాదులు దుర్యోధనాదులను యుద్ధమున కాహ్వానించ నిరువురు కురుక్షేత్రమునందు యుద్ధసన్నద్ధులై యుండిరి.

అత్తఱి చర్మచక్షువులు లేమిం జేసి ప్రజ్ఞాచక్షువగు ధృతరాష్ట్రుండు కురుక్షేత్రమునందు జరుగనున్న యుద్ధమును తెలిసికొనఁగోరి తనకు హితమును గోరునట్టియు, సమీపమునందుండిన సంజయునిగూర్చి యిట్లు ప్రశ్నించెను.

దుర్యోధనాదు లధార్మికులగుటవలన ధర్మక్షేత్రమగుటంజేసి హింసాప్రధానమగు యుద్ధమున కనర్హమగు కురుక్షేత్రమునం దధర్మయుద్ధమును చేసెడివారైనను, పరమధార్మికులగు పాండవులు భీష్మపతనము నెట్లు జేసిరి?' అని సూచించుటకు "పాండవాః" అని చెప్పఁబడెను.

"పాండవుల బహువిధమగు జయ కారణమును ధృతరాష్ట్రుఁడు విని, స్వపుత్రరాజ్యచ్యుతి నాశంకించి 'ధర్మక్షేత్రే' మొదలుకొని పూర్వయుయుత్సానుసారము యుద్ధమునే చేసిరా? లేక, వేరొక కారణముచే నపగతయుద్ధేచ్ఛులై వేఱొండెద్దియేని చేసియుండిరా? అని ప్రశ్నించెను.

ఇట యుయుత్సానివృత్తికి భీమార్జునాదివీరపురుషనిమిత్తకమగు దృష్టభయము కారణము. 'ధర్మక్షేత్రే' అనుటచే నదృష్టభయరూపకారణముఁగూడ సూచింపంబడెను. 'ధర్మక్షేత్రమగు కురుక్షేత్రమందున్న పాండవులు వస్తుతః పరమ ధార్మికులుగాన నుభయపక్షహింసాకారణమగు నధర్మమునకు భీతిల్లి యుద్ధోపరతులైనచో, నాపుత్రులు ప్రాప్తరాజ్యులే యగుదురు. లేక స్వతఃపాపులగు నా పుత్రులు ధర్మక్షేత్రమాహాత్మ్యముచే నిర్మలమనస్కులై, యనుతప్తులై, కపటోపాత్తమగు రాజ్యమును పాండవులకిచ్చినచో యుద్ధమును చేయనివారైనను మృతప్రాయులే యగుదురు.' అను నీవిధమగు వికల్పకల్పనచే సంశయితుఁడై స్వపుత్రరాజ్యప్రాప్తికిని, పాండవరాజ్యప్రాప్తికిని దృఢతరోపాయమును గనుఁగొనఁజాలని ధృతరాష్ట్రుని యపరిమితోద్వేగమే యిట ప్రశ్నబీజము అని కొందరి (మధుసూదనసరస్వతి) యభిప్రాయము.

కాని "అథ గావల్గణి ర్ధీమా న్సంగరా దేత్య సంజయః। ప్రత్యక్షదర్శీ సర్వస్య భూతభవ్యభవిష్యతః॥ ధ్యాయతే ధృతరాష్ట్రాయ సహసోపేత్య దుఃఖితః। హతో భీష్మ శ్శాంతనవో భరతానాం పితామహః" అనునది మొదలుకొని "సశేతే నిహతో భూమౌ వాతరుగ్ణ ఇవ ద్రుమః" అనునది యంతముగాగల సంక్షేపోక్తిపరమును, యుద్ధనిశ్చాయకము నగు పూర్వగ్రంథమునకు విరోధము వాటిల్లునుగాన పూర్వోక్తాభిప్రాయ ముపేక్షణీయము. ఈప్రశ్నము పూర్వగ్రంథావిరుద్ధముగ నేను నుడివినరీతిని సూపపన్నమగుచుండుటచే "సంక్షేపోక్తి పరమగు పూర్వగ్రంథమును వినియు మోహముచే విస్మృతినిఁబొందిన ధృతరాష్ట్రుఁడీవిధముగఁబ్రశ్నించె" ననుటయు నసంగతము.

ఇట కురుక్షేత్రపదప్రయోగముచే "అవిముక్తం వై కురుక్షేత్రం" అనుటచే నవిముక్తక్షేత్ర ప్రతీతి గాకుండుటకు "ధర్మక్షేత్రే" అను విశేషణమని కొందరి (నీలకంఠుని) యభిప్రాయము. కాని ప్రస్తుతప్రసక్తమగు కురుక్షేత్రమునుండి తిరిగివచ్చిన సంజయునకు 'ముక్తిక్షేత్రమునందెట్లు కలిసికొనిరి?' అను సంశయమే కలుగదు గాన నీయభిప్రాయముగూడ నసంగతమేయగును.

"భీష్మపతనముచే నీయుద్ధ మనర్థదాయకమని చెప్పిన నీవాక్యమునకు లెస్సగా జయముకలిగె" నని సూచించుటకు 'సంజయ!' అని సంబోధించెను.

ఓసంజయా! ధర్మమునకును, ధర్మజ్ఞానమునకును నభివృద్ధికారణమగు కురుక్షేత్రమునందు యుద్ధము చేయ నిచ్ఛగలవారై కలిసికొనిన నాకొమరులగు దుర్యోధనాదులును, పాండవులగు ధర్మరాజాదులు నేమి చేయుచుండిరి. ||౧||

స్వాభిప్రాయము:— వైశంపాయనుఁడు జనమేజయునకుఁజెప్పినట్లు వ్యాసమహాముని భారతేతిహాసమును రచించెను. అందు "హతో భీష్మ శ్శాంతనవో భరతానాం పితామహః" ఇత్యాది సంక్షేపోక్తిపరగ్రంథమును సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునకుఁజెప్పినట్లు వైశంపాయనుఁడు జనమేజయునకు సంగ్రహముగఁజెప్పి, విపులముగఁజెప్పనెంచి "ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ" ఇత్యాదిగ్రంథమును జెప్పమొదలిడెను. కనుకనే పైసంక్షేపోక్తిపరగ్రంథము జనమేజయునకు యుద్ధనిశ్చాయకముగాని; ధృతరాష్ట్రునకు యుద్ధనిశ్చయమును కలుగఁజేయునదిగాదు. అందువలననే ధృతరాష్ట్రుడు యుద్ధసంశయితుఁడై యట్లు వికల్పముగఁబ్రశ్నించె నను మధుసూదనసరస్వత్యభిప్రాయమే సమంజసము. భాష్యోత్కర్ష దీపికాకారాభిప్రాయ మనుపపన్నమనియు మాయాశయము.

పరమార్థప్రపా:— ఉభయసేనాసన్నాహ సమయమున నాచార్య, గోత్ర, సుహృదాది వధాశంకచే "కులక్షయ కృతం దోషం" "ఆచార్యా న్మాతులా న్భ్రాతౄన్" మొదలగువాక్యములచే నిర్విణ్ణుఁడును, ఆ విధముగనే నిత్యానిత్యవస్తువివేకముచే స్వీయ (కృష్ణ) చరణైకశరణుడును, మఱియు "అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య" మొదలగువాక్యములచే నిహాముత్రఫలభోగవైరాగ్యవంతుడును, అట్లే "శిష్యస్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నం" అనుటచే గురుదైవతవాక్యవిశ్వాసముతో మోక్షార్థియునగు యర్జునునిఁగూర్చి వర్ణధర్మోచితకర్మోపదేశావసరము కలిగెను. ఆసమయముననే "న కాంక్షే విజయం కృష్ణ!" అనియు అట్లే "ఏతాన్న హంతు మిచ్ఛామి" అనియు, 'శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష మపీహ లోకే' ఇత్యాదివాక్యార్థ పర్యాలోచనచే శ్రీకృష్ణభగవాను డర్జునుని జ్ఞానాధికారిగ నిశ్చయించి, స్వరూపమును (బ్రహ్మాత్మభావమును) గూడ నుపదేశించెను.

సదానందీయము:— ఈగీతాశాస్త్రాదిమశ్లోకమునందు రూపకప్రదర్శనము సేయఁబడెను. అదెట్లన:— కురువులనగా కరణములు (ఇంద్రియములు.) వానికిక్షేత్రము దేహము. ఈదేహమే సర్వధర్మసాధకముగాన ధర్మక్షేత్రము. అదెట్లన:— శరీరసంబంధముచే ముముక్షువు లాత్మజ్ఞానరూపమగు పరమధర్మము నొందుచుండిరి. లేక, మోక్షైకలాభముచే సమస్తధర్మము లీశరీరమునందు నశించుచుగాన ముముక్షువును శారీరకధర్మక్షయరూపకారణముచే రక్షించునదిగాన ధర్మక్షేత్రము. క్షేత్రములలో నుత్కృష్టమగు నీశరీరమునందు పరస్పరబాధ్య బాధక భావముతో రాగ వైరాగ్య సంతోష తృష్ణాదులు యుయుత్సువులై కలసికొనియుండును. "మామకాః" నాదియను భ్రాంతిని కలిగించునవిగానఁ గామక్రోధాదులు మామకము లనంబడును. కనుకనే మహామోహుని సంతానమనియు, క్రూరములనియుఁ జెప్పనొప్పును. "పాండుః" యనగా శుద్ధియని యర్థము. తత్పుత్రులు "పాండవాః" పాండవులనంబడు క్షమా, వైరాగ్య, సంతోషాదులు. వీరలు విద్యామయులగు సౌమ్యులు. ఇటఁబ్రశ్నకుడు జాత్యంధుడగు ధృతరాష్ట్రుఁడు (అనగా విజ్ఞానచక్షూరహితుడగు ముముక్షువు) అని యర్థము– సంజయుఁడు (లెస్సగనింద్రియముల జయించినవాఁడగు జ్ఞాని) కథకుఁడు. ప్రశ్నకుఁడగు ముముక్షువు కథకుఁడగు జ్ఞానినిగూర్చి .ధర్మక్షేత్రమగు నీశరీరమునందు మమకారాభినివేశకములు, యాసురప్రవృత్తులు నగు కామక్రోధాదులు, సాత్త్వికములు దైవప్రవృత్తులు నగు క్షమావైరాగ్యాదులు కలిసి సంఘర్షించుకొను సమయమున వేనిని నెవ్వి జయింపగల్గును? అని ప్రశ్నించెనని యాశయము. ఇట, ప్రశ్నార్థకముగనే "కిమకుర్వత" అని నుడువఁబడెను.

లేక; యిట ప్రశ్నకుడు మహామోహుడు "మామకములగు క్రోధాదులు, తద్విపక్షులు సాత్త్వికులునగు క్షమావైరాగ్యాదులు యుయుత్సువులై దేహమునందు సమావేశమై యెవ్వరిని యెవ్వి జయింపగలిగెను ?" అని సర్వేంద్రియార్థసంబంధముగల (సర్వేంద్రియములను స్వాధీనమొనర్చుకొన్నిన) మనస్సును బ్రశ్నించెను. కనుకనే గ్రంథాంతమున ధృతరాష్ట్రునిఁగూర్చి "యత్ర యోగీశ్వరః కృష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః"

సంజయ ఉవాచ:—

దృష్ట్వా తు పాండవానీకం వ్యూఢం దుర్యోధనస్తదా ।
ఆచార్య ముపసంగమ్య రాజా వచన మబ్రవీత్ ॥ ||౨||

పదవిభాగము:—సంజయః– ఉవాచ॥ దృష్ట్వా– తు– పాండవానీకం– వ్యూఢం– దుర్యోధనః– తదా– ఆచార్యం– ఉపసంగమ్య– రాజా– వచనం– అబ్రవీత్ ॥ ౨॥

ప్రతిపదార్థము:—సంజయః=సంజయుడు; ఉవాచ=సమాధానమును జెప్పెను. తదా=అట్టిసమయమున; రాజా=ప్రభువగు; దుర్యోధనః=దుర్యోధనుడు; వ్యూఢం=గారుడాదివ్యూహముగఁ బన్నఁబడిన; పాండవానీకం=పాండవసైన్యమును; దృష్ట్వా=చూచి; ఆచార్యం=ద్రోణాచార్యులను; ఉపసఙ్గమ్య=కలిసికొని; వచనం=వాక్యమును; ఉవాచ=పలికెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— ప్రథమమున ధర్మరాజాదులు యుద్ధము నంగీకరింపమికి రెండు కారణములు. మొదటిది– భీష్మద్రోణకృపాచార్యాశ్వత్థామాదిమహావీరులచే వ్యాప్తమైయున్న మన సైన్యమును జూచునంతమాత్రముచేత భయము గలుగుట, రెండవది– ఉభయపక్షనాశనమూలకమగు పాపభయము.

ఈరెంటిటిలో నేకారణము చేతనైనను ధర్మరాజాదులు యుద్ధమును జాలించెదరా? యనువిషయమును దెలిసికొనుటకు పుత్రప్రేమాకులుఁడగు ధృతరాష్ట్రునిచే చేయబడిన ప్రశ్నకు సంజయుఁడు సమాధానముఁ జెప్పుచున్నాడు.

పాండవుల కెంతమాత్రము భయప్రసక్తియే లేదు. మఱియు నీకుమారుడగు దుర్యోధనునకే ధృష్టద్యుమ్నాదిమహారథికాధిష్ఠితమగు పాండవసైన్యమును జూచినతోడనే భయ మావి

ఇత్యాదికముచే యోగీశ్వరుఁడగు శ్రీకృష్ణభగవానులు భక్తియోగాదులచే నేదేహదేవాలయమునందు సమారాధింపఁబడుచుండునో యచ్చట పార్థుఁడు (క్షమాదిదైవీసంపత్తి) ధనుర్ధరుఁడై (విజయసామగ్రికలవాఁడై) యుండునో ఆదేహమునందు "శ్రీ" మోక్షసాధనసంపత్తి మొదలగునవి నెలకొనియుండును. అని చెప్పఁబడెను. ఇటుఁ జెప్పఁబడిన యింద్రియవృత్తులే ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు దైవీవృత్తులుగాను, ఆసురీవృత్తులుగాను జెప్పఁబడినవి. స్వభావప్రవృత్తములు, శాస్త్రసిద్ధార్థప్రకాశనముచేఁ బరాభూతములగు నింద్రియవృత్తులే యాసురములనఁబడును. ఇవియే కామక్రోధాదులు. శాస్త్రానుస్మృతములై వెడలెడి యింద్రియప్రవృత్తులు దైవికములనఁబడును. ఇవియే శాంతిదాంత్యాదులు. అనాదికాలమునుండియు ప్రతిమానవదేహమునందును నీదేవాసురసమ్మేళనమై యుద్ధము జరుగుచుండును. ఈయుద్ధపర్యవసానవివిదిషయే యిట ప్రశ్నబీజము. ఈవివిదిషానివృత్తికొఱకు నీగ్రంథోపక్రమోపసంహారములు సమర్థములగుచున్నవి. కాన నిదియే వ్యాసభగవానుని తాత్పర్యము. ౧॥

౧వ. అధ్యాయము—౨వ. శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:—ఓరాజా! "నీపుత్రుఁడు రాజ్యమును వారల కర్పించునేమో" యని భీతిల్లవలదు. ఏమన? అందుకు మన దుర్యోధనుని దౌష్ట్యమే ప్రతిబంధకము. అని తెల్పుటకు "దృష్ట్వాతు" అను శ్లోకమును మొదలిడెను.

"ఆకురుక్షేత్రమునందు పాండవులకు దృష్టభయ మూహించుటకైనను లేదు. ఇక నదృష్టభయము మాత్ర మర్జునునకు జనించెను. అదియు శ్రీకృష్ణభగవానునిచేఁ దొలగింపఁబడెను. అని సూచించుటకు యీశ్లోకమునందున్న "తు" అను శబ్దముచే పాండవుల యుత్కర్ష సూచింపఁబడెను.

పశ్యైతాం పాండుపుత్రాణా మాచార్య! మహతీం చమూమ్ ।
వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా ॥3॥

పదవిభాగము:— పశ్య- ఏతాం- పాండుపుత్రాణాం- ఆచార్య- మహతీం- చమూం- వ్యూఢాం- ద్రుపదపుత్రేణ- తవ- శిష్యేణ- ధీమతా ॥3॥

ప్రతిపదార్థము:— హేఆచార్య!= ఓగురువగు ద్రోణాచార్య! ద్రుపదపుత్రేణ= ద్రుపదరాజు కొమరుడును; తవ= నీయొక్క; శిష్యేణ= శిష్యుడునైన; ధీమతా= బుద్ధిమంతుఁడగు ధృష్టద్యుమ్నుచే; వ్యూఢాం= పన్నఁబడిన; మహతీం= అనేకాక్షౌహిణీసంఖ్యాకమగు; పాండుపుత్రాణాం= ధర్మరాజాదులయొక్క; ఏతాం=మన సమీపమున తమబోటి మహాపురుషులను గూడ లెక్కజేయక నిలచియున్న యీ; చమూం= సైన్యమును; పశ్య= చూడుము. ॥3॥

ర్భవించెను. అట్టిభయము గలిగియు పరాక్రమవంతుఁడగుటంబట్టి యుద్ధప్రారంభ సమయమునఁ దనకు శిక్షకుఁడును, రక్షకుఁడునైన ద్రోణాచార్యుని సమీపమునకు వినయపూర్వకముగ నేగి యర్థసహితమగు నొక వాక్యమును బలికెను. ॥౨॥

"పరసైన్యము గొప్పదైనను బరపక్షబలము నీసంబంధమైన"దని సూచించుచు ద్రోణాచార్యులకుఁ గోపోద్రేకముఁ గలిగింప దుర్యోధనుఁ డిట్లు పలికెను. ద్రోణాచార్య! నీకుఁ బ్రబలశత్రువగు ద్రుపదరాజు కుమారుండౌ నీకు శస్త్రాస్త్రవిద్యలయందును శిష్యుఁడు! అట్టివాఁడయ్యు నీయెదుట నిర్భయముగ నిన్నెదుర్కొన సైన్యమును వ్యూహముగఁ బన్ని నిలిచియుండ నెట్లు సహించుచుంటివి! ధృష్టద్యుమ్నుచే వ్యూహితమైనట్టియు. తమబోంట్లను లెక్కజేయక నిర్భయముగ నిలిచియున్న అనేకాక్షౌహిణీసంఖ్యాకమైన నీ పాండవసైన్యమును జూడుము. ॥3॥

ఆచార్యుని తనదగ్గరకు రప్పింపక తాను రాజైయుండియు "స్వయముగ నాచార్యుని సమీపించి" అనుటచే దుర్యోధనునకుఁ బాండవసైన్యదర్శనముచే భయము కలిగెనని సూచితమయ్యెను.

భయముచే స్వీయరక్షణనిమిత్త మాచార్యుని సమీపించినను యాచార్యునియందలి గౌరవప్రదర్శనవ్యాజమున భయమును కప్పిపుచ్చెనని రాజనీతికుశలత్వద్యోతకమగు 'రాజా' అను పదముచే ధ్వనితమయ్యెను.

శంకరానందీయము:— పాండవబలోత్కర్ష వర్ణనచే తనసైన్యమునకు శౌర్య, బల, పౌరుష, ఉత్సాహోద్రేకములను వృద్ధిఁజేయుట కాచార్యుని సమీపించి వక్ష్యమాణవాక్యమును బలికెను.

సదానందీయము:— ప్రియశిష్యులగు పాండవులతో యుద్ధముచేయుట కాచార్య డిచ్చగింపఁడేమో యను భయముచే నాచార్యుని ప్రోత్సహించుటకు సమీపించి యీవాక్యమును బలికెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "వీరశిరోమణియు, పరమకారుణికుఁడు నగు అర్జునుఁడు హింసాప్రధానమగు యుద్ధమునుండి విరతుఁడైనను భూభారసంజిహీర్షువగు శ్రీకృష్ణునిచే నుపదిష్టుఁడై తిరిగి యుద్ధమునే చేసెను. ధర్మరాజాదులు క్షాత్రధర్మకోవిదులగుటచే యుద్ధమును జేసిరి ఇక నీవారగు దుర్యోధనాదులన్నచో క్రూరస్వభావులై యుద్ధమును జేసిరి" అని తెల్పుటకు 'దృష్ట్వాతు' అను శ్లోకమును సంజయుఁడుపక్రమించెను. (ఈవ్యాఖ్యాత ప్రథమశ్లోక స్వీయవ్యాఖ్యానరీతిగ యుద్ధనిశ్చయముగల ధృతరాష్ట్రుఁడు జేసిన ప్రశ్నకు సమాధానముగ వ్యాఖ్యానించెను)

౧వ. అధ్యాయము 3వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ఓఆచార్యా! నీపోటిమహానుభావుఁ సమీపస్థులై యున్నను మిమ్ముల లెక్కింపక నిర్భీకముగ నిలిచియున్న యీపాండవసైన్యమును చూడుము." అని పాండవశ్లిష్టుఁడగు నాచా

ర్యుడు వారితో యుద్ధము జేయడేమో యను సంశయముతో నాచార్యునకుఁ గ్రోధోద్దీపనార్థమై పాండవకృతము, ఆచార్యవిషయకమునగు నవమానమును దుర్యోధనుఁ డీశ్లోకమున సూచించెను.

"నేను శిష్యుఁడనగుటచే చూడుము అని ప్రార్థించుచుంటిని." అని సూచించుటకు 'ఆచార్య' అని సంబోధించెను.

ఇట "తవ శిష్యేణ వ్యూఢాం" అనుటచే నీశిష్యునిచే వ్యూఢముగాన: ఈసేనను జయించుట నీకు సుకరము. కాబట్టి యప్రీతి కార్యమని యూహింపఁజనదు. అని సూచితమైనది.

"ద్రుపదపుత్రేణ" అనుటచే క్రోధోద్దీపనార్థము ద్రుపదపూర్వవైరము సూచనము చేయఁబడెను.

"ధీమతా" అనుటచే "బుద్ధిమంతుఁడగు నీధృష్టద్యుమ్నుఁ డనుపేక్షణీయుడుసుమా" యని సూచితమయ్యెను.

లేక "హేపాండుపుత్రాణా మాచార్య" ఓ పాండవగురూ! అని సంబోధనముచే "వారలయం దధికానురాగవంతుడవగుటం జేసి వారలకే గురుఁడవు" అని సూచించెను.

"ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ" అనుటచే నీశత్రుపుత్రుఁడును, త్వద్వధార్థసంజాతుడు నయ్యు నీచే నధ్యాపితుఁడయ్యె. ఇట్టి నీమౌఢ్యమే నాకు మహానర్థకారణమయ్యె" అని సూచింపఁబడెను.

"శత్రువగు నీవల్లనే త్వద్వధోపయోగియగు యస్త్రవిద్య గ్రహింపఁబడెను. కనుకనే వీని బుద్ధి శ్లాఘ్యము" అని 'ధీమతా' అనువిశేషణముచే సూచిత మయ్యెను.

"ఈసేనాదర్శనముచే నానందము భ్రాంతచిత్తుఁడవగు నీకే కలుగును. కాన దీనిని నీవే చూడుము." అని యీవిధముగ నాసైన్యమును జూపుచు దుర్యోధనుఁ డాచార్యునకు నిగూఢమగు ద్వేషమును రగుల్గొల్పుచుండెను. కాన ధర్మక్షేత్రగతుఁడైనను దుష్టబుద్ధియగు నీకుమారుఁ డనుతప్తుఁడెట్లగును? అని సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునకు సూచించెనని యాశయము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—తనకు రక్షకుఁడును, విద్యాశిక్షకుడునగు నాచార్యుని సమీపించి నమస్కారపురస్సరముగ యుద్ధార్థము ప్రార్థించు దుర్యోధనునకు 'లేక' అని మొదలుకొని తెలిపిన పై మధుసూధనసరస్వత్యభిప్రాయము ప్రకృతాసంగతము గాన నుపేక్షణీయము.

స్వాభిప్రాయము:— దుర్యోధనుఁడాచార్యుని దనకభిముఖునిగ, పాండవులయెడవిముఖునిగ జేయ నెంచెను. అందునస్వీయాభిముఖ్యసంపాదనార్థము నమస్కారపురస్సరముగ స్వయముగ నాచార్యునిసమీపించి విజ్ఞాపించుకొనెను. ఇకఁ బాండవవైముఖ్యసంపాదనార్థము పాండవకృతావమాననిరూపణమును, పాండవపక్షపాతుల యెడను, పాండవులయెడను నాచార్యునకుగల ప్రియశిష్యత్వభ్రాంతియొక్క నిరసనమును జేయుట ప్రస్తుత ప్రసక్తమగును. కనుకనే "నీశత్రుపుత్రునకు ప్రియశిష్యత్వభ్రాంతిచే స్వీయవధోపయుక్తమగు విద్యనుపదేశించి త్వత్సోపకుఁడ నగుటయే కాకశిష్యుఁడను గూడనగు నాకును, మీకును గూడ మహానర్థమును దెచ్చిపెట్టితిరి. కాన నిప్పుడైనను నీప్రియశిష్యత్వభ్రాంతిని విడువఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడ" నను మధుసూదనసరస్వతీవ్యాఖ్యాపర్యవసితభావమువలన నాచార్యునకుఁ బాండవకృతావమాన పూర్వవైరస్మృతులచే వారియెడ ప్రియశిష్యత్వభ్రాంతి తొలఁగి, పాండవవైముఖ్యము, స్వాభిముఖ్యము కలుగునని దుర్యోధనుఁడూహించుట యసమంజసము కానేరదు. అట్లే ఏతదర్థద్యోతకముగ బలుకుటయు ప్రస్తుతప్రసక్తము కాకపోదు.

మఱియు స్వయముగ సమీపించి నమస్కారపురస్సరముగ ప్రహ్వీభూతశిష్యభావమును గార్యరూపముగఁ జూపుచు, "హే పాండుపుత్రాణా మాచార్య" అని "నమమ" నాకు కావు. అను నర్థమును ధ్వనింపఁ జేసినంత మాత్రమున విచక్షణుఁడగు నాచార్యుఁడు "దుర్యోధనుఁడు నాకుశిష్యుఁడు కాఁడు పాండవులే ప్రియశిష్యులు" అని యథాశ్రుతార్థమునే గ్రహించు నేమోయని దుర్యోధనుఁడు సందేహింపవలె ననుటయు నసంగతము.

కాన మధుసూదనసరస్వత్యభిప్రాయ ముపేక్షణీయము కాదని మా యభిప్రాయము. 3

గీ ॥ అత్ర శూరా మహేష్వాసా భీమార్జునసమా యుధి ।
యుయుధానో విరాటశ్చ ద్రుపదశ్చ మహారథః ౪॥

గీ ॥ ధృష్టకేతుశ్చేకితానః కాశిరాజశ్చ వీర్యవాన్ ।
పురుజిత్కుంతిభోజశ్చ శైబ్యశ్చ నరపుఙ్గవః ౫॥

గీ ॥ యుధామన్యుశ్చ విక్రాంత ఉత్తమౌజాశ్చ వీర్యవాన్ ।
సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వ ఏవ మహారథాః ౬॥

పదవిభాగము:— అత్ర-శూరాః-మహేష్వాసాః-భీమార్జునసమాః-యుధి-యుయుధానః-విరాటః-చ-ద్రుపదః-చ-మహారథః ॥౪॥ ధృష్టకేతుః- చేకితానః- కాశిరాజః- చ- వీర్యవాన్- పురుజిత్-కుంతిభోజః-చ-శైబ్యః-చ-నరపుఙ్గవః ।౫। యుధామన్యుః-చ-విక్రాంతః-ఉత్తమౌజాః-చ-వీర్యవాన్-సౌభద్రః-ద్రౌపదేయాః-చ-సర్వే-ఏవ-మహారథాః ॥౬॥

ప్రతిపదార్థము:— అత్ర=శత్రుభూతమగు నీసైన్యమునందు; శూరాః=స్వయముగ భయములేక శస్త్రాస్త్రములయందు నేర్పరులు; మహేష్వాసాః=గొప్పవిండ్లుకలవారు; యుధి=యుద్ధమునందు; భీమార్జునసమాః=ఎల్లరచేతను మహాపరాక్రమవంతులని కొనియాడఁబడుచున్న భీమార్జునులతో సమానమైన వారును గలరు; వారెవరనిన? యుయుధానః=(విశేషేణయుధ్యతీతి యుయుధానః) విశేషముగ యుద్ధముచేయు సాత్యకి; విరాటశ్చ=(శత్రూన్విశేషేణ రటయతీతి విరాటః) శత్రువులను విశేషముగ రోదనధ్వనిని చేయించు విరాటరాజును; మహారథః=మహారథికుఁడగు; ద్రుపదశ్చ=(ద్రుః=వృక్షః; పదం=ధ్వజే చిన్నం యస్య స ద్రుపదః;) వృక్షము ధ్వజమునందు చిహ్నముగాగల ద్రుపదరాజును. ॥౪॥

ధృష్టకేతుః=ధృష్టకేతువు; చేకితానః=చేకితానుఁడును; వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుఁడగు; కాశిరాజః=కాశిరాజును; పురుజిత్=(యుద్ధే పురూ న్బహూ న్జయతీతి పురుజిత్) యుద్ధమునందనేకులను జయించు పురుజిన్మహారాజును; కుంతిభోజశ్చ=(కుంతితండ్రియగు) కుంతిభోజుఁడును; నరపుఙ్గవః=నరశ్రేష్ఠుఁడగు; శైబ్యశ్చ=శైబ్యుఁడును. ।౫।

విక్రాంతః=పరాక్రమముగల; యుధామన్యుశ్చ=యుధామన్యువును; వీర్యవాన్=పరాక్రమముగల; ఉత్తమౌజాశ్చ=ఉత్తమౌజస్కుఁడును; సౌభద్రః=అభిమన్యుఁడును; ద్రౌపదేయాశ్చ=ఉపపాండవులును; సర్వఏవ=వీరందరును; మహారథాః=మహారథికులు. ॥౪, ౬, ౫, ॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— ఈధర్మరాజాదుల సైన్యమునందు భీమార్జునులకు సరివచ్చువారు, పిరికిపందలుకానివారు, గొప్పవిలుకాండ్రగు యుయుధాన, విరాట, ద్రుపదాది మహారథికులు గలరు. కాన నీసైన్యమెంతమాత్రము నుపేక్షింపదగినది కాదు. ।౪, ౫, ౬॥

1వ. అధ్యాయము ౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ఒకద్రుపదపుత్రాధిష్ఠితమగుటచేతనే యీసైన్య మజేయమని శంకింపవలదు. మనసేనలలో నొకొక్కఁడైనను జయింప సమర్థుడు." అని అందువేమో? అట్లు కాదు. మనప్రతిపక్షసేనయందనేకులు మహారథులు యుద్ధమునందు భీమార్జునసములు కలరని వారలను వేర్వేఱఁజెప్పుట కుపక్రమించెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— శత్రుసైన్యవిషయమై యనుపేక్షణీయత్వమును నిరూపించుటకు 'అత్రశూరాః' అని చెప్పమొదలిడెను. ఇచ్చట 'మహారథః' అని ఏకవచన స్వారస్యముచేసన్నిహితుఁడగు ద్రుపదునకే విశేషణమగును. ఇదేతీరునముందు "సర్వ ఏవ మహారథాః" అని బహువచనస్వారస్యమున సాత్యకి మొదలగువారలకు మహారథికత్వ మూహింపనగును.

గీ|| అస్మాకం తు విశిష్టా యే తా న్నిబోధ ద్విజోత్తమ! |
నాయకా మమ సైన్యస్య సంజ్ఞార్థం తా న్బ్రవీమి తే | ||౭||

పదవిభాగము:— అస్మాకం-తు-విశిష్టాః-యే-తాన్-నిబోధ-ద్విజోత్తమ!-నాయకాః-మమ-సైన్యస్య-సంజ్ఞార్థం-తాన్-బ్రవీమి-తే ||౭||

ప్రతిపదార్థము:— హేద్విజోత్తమ!=ఓబ్రాహ్మణోత్తమ!; అస్మాకంతు=ఇంక మనలో; యే=ఎవరు; విశిష్టాః=పరాక్రమాదిగుణమహత్తరులో; తాన్=వారలను; నిబోధ=తెలిసికొనుము; మమ=నాయొక్క సైన్యస్య=సైన్యమునకు; యే=ఎవరు; నాయకాః=నాయకులో; తాన్=వారలను; తే=నీకొరకు; సంజ్ఞార్థం=గుర్తుకొరకు; బ్రవీమి=చెప్పెదను; ||౩||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— "ధర్మరాజాదులబలము మహత్తరముగా నున్నదని తెలిసికొని భీతుడవైనట్లు పలుకుచుంటివి. అట్లైన నీయుద్ధము నందింత పట్టుదలయేల ? ధర్మరాజాదులతో సంధిజేసుకొను"మని యాచార్యుని కభిప్రాయము గలదేమోయని దుర్యోధనుఁడు తనకు గలిగిన భయమును కప్పిపుచ్చి, తనపౌఢిని వెలిబుచ్చుచు ద్రోణాచార్యునకిట్లు చెప్పఁదొడఁగెను.

నీవు బ్రాహ్మణులలో నుత్తముఁడవు, త్రైవర్ణికులలో నీవు వృద్ధుఁడవు నగుటంజేసి నేను చెప్పఁబోవు విషయము నీకుఁదెలిసినను మన సైన్యమున నెవరు పరాక్రమశాలురో వారలను నీకొఱకు గుర్తునిమిత్తము చెప్పెదను తెలిసికొనుము. ||౭||

సదానందీయము:— భీష్మపరిగణితులగుటచే సాత్యకి, విరాట, ద్రుపదులకు "మహారథః" అను విశేషణము వర్తించును. ||౪||

౧వ. అధ్యాయము — ౬వ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— అతిరథుడవగు నీకు మహారథులగు వీరలనందఱను జయించుట సులభమని తెలిపి యాచార్యునకుత్సాహము పుట్టించుటకు పరసైన్యమునం దతిరథులున్నను వారలను గప్పిపుచ్చిమహారథికులనే జెప్పెను.

౧వ అధ్యాయము — ౭వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూధనసరస్వతీయము:— ఈసమృద్ధమగు పరసైన్యమును జూచి భయమునొందితివా? అట్లైన వారితో సంధిని చేసికొనరాదా? అను యాచార్యాభిప్రాయము నాశంకించుకొని "అస్మాకంతు" అని చెప్ప నారంభించెను. ఇట 'తు' శబ్దముచే లోనగలిగిన భయమును గప్పిపుచ్చుకొనుటకు స్వీయధార్ష్ట్యమును వెలిబుచ్చెను. స్వకార్యమునందాచార్యాభిముఖ్యమును సంపాదించుటకు "ద్విజోత్తమ!" అని సంబోధించెను. ప్రియశిష్యులగు పాండవులసైన్యమును జూచుటతోడనేహర్ష వ్యాకులితమానసుడగు నీవు స్వీయవీరులను మఱచిపోకుండుటకు నేనిట్లుచెప్పుచుంటినని తెల్పుటకు "సంజ్ఞార్థం" అనెను.

లేక దుర్యోధనునకు ధార్ష్ట్యమును నిరూపించెడి పక్షమున "బ్రాహ్మణుఁడ వగుటంజేసి యుద్ధానుశలుఁడవు గాన నీవు యుద్ధవిముఖుఁడ వైనను భీష్మాదిక్షత్రియశ్రేష్ఠు లుండుటంజేసి నాకేమియుఁ గొరతలేదని తెల్పుటకు "ద్విజోత్తమ" అని సంబోధించెను.

స్వాభిప్రాయము:— ఈశ్లోకమునకు ముందున్న "భవాన్భీష్మశ్చ" అను శ్లోకమున ప్రప్రథమమున ద్రోణుని, తరువాత కృపాశ్వత్థామలను యుద్ధవిశారదులుగఁ బరిగణింపఁబోవు దుర్యోధనుడు దుష్టుఁడైనను రాజ

గీ ||　భవాన్భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ కృపశ్చ సమితింజయః ।
అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ సౌమదత్తి స్తథైవ ||　||౮||

పదవిభాగము:— భవాన్-భీష్మః-చ-కర్ణః- చ-కృపః- చ-సమితింజయః- అశ్వత్థామా-వికర్ణః-చ-సౌమదత్తిః-తథా-ఏవ-చ-　||౮||

ప్రతిపదార్థము:— భవాన్=నీవును; భీష్మశ్చ=భీష్ముఁడును; కర్ణశ్చ=కర్ణుడును; కృపశ్చ=కృపాచార్యుఁడును; సమితింజయః=శత్రుసంఘమును జయించునట్టి; అశ్వత్థామా=అశ్వత్థామయు; వికర్ణశ్చ=వికర్ణుడును; తథైవ=అటులనే; సౌమదత్తిశ్చ=భూరిశ్రవస్సును.　||౮||

గీ ||　అన్యేచ బహవ శ్శూరా మదర్థే త్యక్తజీవితాః ।
నానాశస్త్రప్రహరణా స్సర్వే యుద్ధవిశారదాః ||　||౯||

పదవిభాగము:— అన్యే-చ-బహవః-శూరాః- మదర్థే-త్యక్తజీవితాః- నానాశస్త్రప్రహరణాః-సర్వే-యుద్ధవిశారదాః.　||౯||

ప్రతిపదార్థము:— అన్యేచ=ఇతరులు; బహవః=అనేకులు; శూరాః=శూరులు; మదర్థే=నానిమిత్తము; త్యక్తజీవితాః-త్యక్త=విడచిపెట్టబడిన; జీవితాః=జీవనముకలవారు; సర్వే=అందరును; నానాశస్త్రప్రహరణాః=అనేకశస్త్రములు ప్రహరణసాధనముగాగలవారు; యుద్ధవిశారదాః-యుద్ధ=యుద్ధమునందు; విశారదాః=నేర్పరులు.౯।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— తనభయము పోవుటకై దుర్యోధనుఁడు తనసైన్యమునందుఁగల మహావీరులను లెక్కింప మొదలిడెను. మనసైన్యమునఁ దమరు, భీష్ముఁడును, కర్ణుండును, అశ్వత్థామయు, వికర్ణుఁడును, భూరిశ్రవస్సుయు కలరు. ఇంతమాత్రమే కాదు ఇంక నసంఖ్యాకులగు శూరులు నానిమిత్తము ప్రాణత్యాగము సేయుటకు సిద్ధముగానున్నారు. వీరందఱుననేక (శస్త్రాస్త్ర) భిండివాల తోమరముసలముద్గరాదిప్రహరణసాధనములు గలవారు. ఎన్నిసాధనములున్న వానిని వినియోగించు శక్తి లేనిచో యవియన్నియు నిష్ఫలములుకావా! యని శంకింపరాదు. వీరందరు యుద్ధమునందారితేరినవారు. కాన మన కెంతమాత్రము భయములేదు. ||౮-౯||

నీతిలో విదుఁడగుటంజేసి ‘శేక’ అని మొదలుకొని పైఁ జూపిన మధుసూదనసరస్వత్యభిప్రాయానుసారము ‘ద్విజోత్తమ’ అని సంబోధించెననుట యుత్తరగ్రంథ విరుద్ధముగాన యుపేక్షణీయము.

తత్త్వప్రకాశిక:— “ద్విజోత్తమ” అనునది స్తుతిబోధకమైనను ‘నీవు యుద్ధమునుజేయనిచో నీ బ్రాహ్మణోత్తమత్వము ‘బ్రాహ్మణో భోజనప్రియః’ అను న్యాయానుసారము భోజనప్రియత్వ మాత్ర పర్యవసాయియే యగును’ అను గూఢార్థమును ధ్వనింపఁజేయును.

౧వ. అధ్యాయము — ౮వ. శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— పూర్వశ్లోకమునందుఁ జేసిన ప్రతిజ్ఞ ననుసరించి యీ శ్లోకమునందు ద్రోణ, భీష్మ, కర్ణ, కృపాచార్యులను దన సైన్యమునందు విశిష్టులుగను అశ్వత్థామ వికర్ణ భూరిశ్రవస్సులను నాయకులుగను నిరూపించెను. కర్ణానంతరస్వీయపరిగణనముచే కృపాచార్యుఁడు కోపగించునేమో యను భయమునఁ దన్నివారణార్థము కృపాచార్యునకు ‘సమితింజయః’ అను విశేషణమును విన్యసించెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— కర్ణపరిగణనానంతరము తమ్ము లెక్కించుటంచేసి కృపాశ్వత్థామలకుఁ గోపము రాకుండుటకై మధ్యమణిన్యాయముగ నిద్దరకు వర్తించునట్లు ‘సమితింజయః’ అను విశేషణమును విన్యసించెను.

శ్లో॥ అపర్యాప్తం తదస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితమ్ ।
పర్యాప్తం త్విదమేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితం ॥ ॥౧౦॥

శ్లో॥ అయనేషు చ సర్వేషు యథాభాగమవస్థితాః ।
భీష్మమేవాభిరక్షన్తు భవన్తస్సర్వ ఏవ హి ॥ ॥౧౧॥

పదవిభాగము:— అపర్యాప్తం–తత్–అస్మాకం–బలం–భీష్మాభిరక్షితం–పర్యాప్తం–తు–ఇదం–ఏతేషాం–బలం–భీమాభిరక్షితం ॥ ॥౧౦॥

అయనేషు–చ–సర్వేషు–యథాభాగం–అవస్థితాః–భీష్మం–ఏవ–అభిరక్షంతు–భవన్తః–సర్వే–ఏవ–హి ॥ ॥౧౧॥

ప్రతిపదార్థము:— అస్మాకం=మనసంబంధమై; తత్= పదునొకండక్షౌహిణులగు; బలం=సైన్యము; భీష్మాభిరక్షితం–భీష్మ=భీష్మునిచేత: అభిరక్షితం రక్షింపఁబడినదై; పర్యాప్తం=శత్రువులను జయించుటయందు సమర్థమైయున్నది; ఏతేషాం=ఈధర్మరాజులయొక్క; ఇదం=ఈయేడు అక్షౌహిణుల సైన్యము; భీమాభిరక్షితం=భీమునిచే రక్షింపఁబడినదై; అపర్యాప్తం=మనలను జయించుటకు సమర్థము కాదు. ॥౧౦॥

లేక:— తత్=ఆ; అస్మాకం=మనసంబంధమగు, బలం=బలము, భీష్మాభిరక్షితం=భీష్మునిచేరక్షింపబడినదై, అపర్యాప్తం=అసంఖ్యాకమైనది, లేక పరులచేజయించుటకు శక్యమైనది కాదు, లేక పరులచే క్షోభపెట్టబడుటకుశక్యమైనది కాదు, ఏతేషాం=ఈ పాండవులదైన, ఇదం=ఈ, బలం=బలము, భీమాభిరక్షితం=భీమునిచేరక్షింపఁబడినదై పర్యాప్తం=ఏడక్షౌహిణుల మాత్రమే లేక మనలచే జయింపబడుటకు సమర్థమైనది, లేక మనసైన్యముచే క్షోభపెట్టఁబడుటకుసమర్థమగుచున్నది. ॥౧౦॥

సర్వఏవ=సమస్తమైన, భవన్తోహి=తామందరు, సర్వేషు=సమస్తమైన, అయనేషు=అయనములయందు (అనగా యుద్ధప్రారంభసమయమున ప్రధాన నాయకు లేయే స్థలములయందుండవలెనో నాయాస్థలములయందు,) యథాభాగం=ఎవరెవరికి యేయే స్థానములు నియమితములో యాయా స్థానములయందు, అవస్థితాః=ఉన్నవారలై, భీష్మమేవ=భీష్మునినే, అభిరక్షన్తు=అంతటను రక్షింతురు గాక, ॥౧౧॥

౧వ. అధ్యాయము ౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— “సింధురాజు, జయద్రథుఁడు మొదలగువారు కలరుగదా! వారు మాత్రము నాయకులుగారా! నీచే బూర్వపరిగణితులగు వీరే నాయకులా?” అని యాచార్యుఁడాశంకించునని యా యాశంకకు సమాధానముగ నీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాఁడు. శల్య, కృతవర్మప్రభృతులు, నాప్రయోజనమునిమిత్తమై జీవితమునుగూడ విడుచుటకు సిద్ధముగా నున్నారని భావము. ‘త్యక్తజీవితాః’ అనుటచే దనయందు వారలకుఁ గల యనురాగము సూచింపబడెను. మఱియు నిట్లే “నానాశస్త్రప్రహరణాః” “సర్వేయుద్ధవిశారదాః” అను విశేషణములచే తన సైన్యబాహుళ్యము, ఆసైన్యమునకు దనయందుగల భక్తి, వారి శౌర్యము, యుద్ధోద్యోగము, యుద్ధకౌశలము సూచింపఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— శత్రురాజులు “మహేష్వాసాః” గొప్పధనస్సులు గలవారు. అని పూర్వమందు చెప్పి స్వీయరాజులు “నానాశస్త్రప్రహరణాః” నానావిధములగు శస్త్ర, ఖడ్గాదులు, “ప్రహరణాః” గదాదులు కలవారలని చెప్పుటచే తనవారి యుత్కర్ష చూపబడెను.

గీ ॥ తస్య సంజనయన్ హర్షం కురువృద్ధః పితామహః ।
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః శంఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్ ॥ ॥౧౨॥

పదవిభాగము:— తస్య-సంజనయన్-హర్షం-కురువృద్ధః-పితామహః-సింహనాదం-వినద్య-ఉచ్చైః-శంఖం-దధ్మౌ-ప్రతాపవాన్ ॥ ॥౧౨॥

ప్రతిపదార్థము:— ప్రతాపవాన్=ప్రతాపవంతుడును; పితామహః=తాతయు; కురువృద్ధః=కురువంశరాజులయందు వృద్ధుడును నగు భీష్ముడు; తస్య-తాను ప్రభువైనను ద్రోణాచార్యునిసమీపమునకేగి భీతుడై యేమేమో పలుకుచున్న దుర్యోధనునకు; హర్షం=సంతోషమును (శత్రువులను జయించుటచేదనకు ప్రాప్తించు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— మనబలము పదునొకొండక్షౌహిణులసైన్యము. ఉత్కృష్టమహిమగల సూక్ష్మబుద్ధియగు భీష్మునిచే రక్షింపబడుటచే ధర్మరాజాదులను జయించుటకు సమర్థమైనది.

ధర్మరాజాదుల బల మేడక్షౌహిణుల సైన్యము. స్వల్పమైనది. చపలబుద్ధిగల భీమునిచే రక్షింపబడుచున్నది గాన మనలను జయించుటకు సమర్థమైనదికాదు.

మనసైన్యము అసంఖ్యాకమైనది. మరియు యుద్ధమునం దతినైపుణ్యము, సూక్ష్మబుద్ధిగల భీష్మునిచే రక్షింపబడుచున్నది. కాన. మనసైన్యమును జయించుటకు ధర్మరాజాదుల సైన్యము సమర్థమైనది కాదు. ధర్మరాజాదులసైన్య మల్పసంఖ్యాకము. పాండవులసైన్యము చపలబుద్ధియు, దుర్బలుడునగు భీమునిచే రక్షింపబడుచున్నది. కాన మనసైన్యము ధర్మరాజాదులసైన్యమును జయించుటకు సమర్థమైనది. ॥౧౦॥

మనసర్వసైన్యమున కధిపతి భీష్ముడు. కాన నాభీష్ముని రక్షించిన మనలను రక్షించుకొనినవారల మగుదుము. కావున దామందఱు దత్తన్నియుతస్థానములందుండి సేనాధిపతియై సేనామధ్యమున నున్న భీష్ముని రక్షింతురుగాక. ॥౧౧॥

౧వ. అధ్యాయము—౧౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "అస్మాభిః భీష్మః యత్ పాండవసైన్యనివృత్త్యై అభిరక్షితః తత్ భీష్మాభిరక్షితం" మనలచే భీష్ముడే పాండవసైన్యనివృత్తికొఱకు రక్షింపబడుచుండునో అట్టి పాండవసైన్యము మనలను జయించుటకు సమర్థమైనదికాదు. "తైః భీమః యత్ ధార్తరాష్ట్రసైన్యనివృత్త్యై అభిరక్షితః తత్ భీమాభిరక్షితం" వారలచే నే మనసైన్యనివృత్తికొఱకు భీముడు పాండవులచే రక్షింపబడుచుండెనో యట్టి మనసైన్యము వారలను పరిభవించుటకు సమర్థము. మనలను జయించుట కత్యంతదుర్బలహృదయుడగు భీముని రక్షించుచుండుటం జేసిపాండవసైన్యమునకు నే నెంతమాత్రము జంక ననియాశయము. అట్లైనను కర్తవ్యశేషమున్నదని తెలుపుటకిట 'తు' శబ్దము ప్రయోగింపబడెను.

శ్రీధరీయము:— 'తత్' అట్టి వీరపురుషాధిష్ఠితమైనను భీష్మాభిరక్షితమైనను మన బలము వారలను జయించుట కసమర్థమైనది. 'ఇదంతు' ఈ యల్పసంఖ్యాకమగు వారిసైన్యము భీమాభిరక్షితమైనను మనలను జయించుటకు సమర్థమైనది. ఏలన? భీష్ము డుభయపక్షపాతి గావునను, భీము డేకపక్షపాతిగావునను ఇట్లు శోచించుచున్నాడని, యనియభిప్రాయము. ॥౧౦॥

విజయము వలనఁగలుగు సంతోషమును;) సంజనయన్ పుట్టించుచు; ఉచ్చైః=గట్టిగ; సింహనాదం=సింహనాదమును; వినద్య=పలికి; శంఖం=శంఖమును; దధ్మౌ=పూరించెను. ॥౧౨॥

గీ॥ తత శ్శంఖా శ్చ భేర్య శ్చ పణవానకగోముఖాః ।
సహ సైవాభ్యహన్యన్త స శబ్ద స్తుములోఽభవత్ ॥ ॥౧౩॥

గీ॥ తత శ్శ్వేతై ర్హయై ర్యుక్తే మహతి స్యన్దనే స్థితౌ ।
మాధవః పాండవ శ్చైవ దివ్యౌ శంఖౌ ప్రదధ్మతుః ॥ ॥౧౪॥

పదవిభాగము:— తతః-శంఖాః-చ-భేర్యః-చ-పణవానకగోముఖాః- సహసా-ఏవ-అభ్యహన్యన్త-సః-శబ్దః-తుములః-అభవత్ । ॥౧౩॥

తతః-శ్వేతైః-హయైః-యుక్తే- మహతి-స్యన్దనే-స్థితౌ-మాధవః -పాండవః-చ -ఏవ-దివ్యౌ-శంఖౌ-ప్రదధ్మతుః । ॥౧౪॥

ప్రతిపదార్థము:— తతః=భీష్మునిచే సింహనాదము, శంఖధ్వనిచేయబడినపిమ్మట; శంఖాశ్చ=శంఖములు; భేర్యశ్చ=భేరులు; పణవానకగోముఖాః=పణవములు, ఆనకములు, గోపముఖములనెడి వాద్యవిశేషములు; సహసైవ=శీఘ్రముగ; అభ్యహన్యన్త=వాయింపబడెను; సః=అట్టి వాద్యవిశేషములవలనఁ బుట్టిన; శబ్దః=శబ్దము; తుములః=సంకులమై; (అనగా ధర్మరాజాదుల సైన్యమునకు భయముచేయునదై;) అభవత్=ఆయెను. ॥౧౩॥

తతః=దుర్యోధనుని సైన్యమునందిట్టి గొప్పశబ్దము బయలువెడలిన పిమ్మట; మాధవః=శ్రీకృష్ణపరమాత్మయు; పాండవః=అర్జునుడును; శ్వేతైః=తెల్లనైన; హయైః=గుర్రములచే, యుక్తే=కూడిన, మహతి=గొప్ప, స్యందనే=రథమునందు, స్థితౌ=ఉన్నవారై, దివ్యౌ=దివ్యములగు, శంఖౌ=శంఖములను, ప్రదధ్మతుః=పూరించిరి. ॥౧౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— ఇవ్విధమున భీతుఁడై ద్రోణాచార్యునివద్దనేమేమో మాటలాడుచున్న దుర్యోధనునకుఁ బ్రతాపశాలియు, కురువృద్ధుఁడును, తాతయు, నగు భీష్ముఁడు శత్రువులను జయించి సంతోషింపఁజేయుటకై గట్టిగ సింహనాదమునుజేసి శంఖమును పూరించెను.౧౨।

౧వ. అధ్యాయము ౧౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ఈదుర్యోధనుఁడు స్తుతించుగాక, లేక, నిందించుగాక వీరినిమిత్తము మాశరీరత్యాగ మవశ్యకర్తవ్యముకదా" యని యూహించి భీష్ముఁ డీదుర్యోధనున కుత్సాహజనకమగు నట్లు సింహనాదమును జేసి శంఖమును పూరించెనని యాశయము. ఇట దుర్యోధనుఁడు పరసైన్యనిరీక్షణముచే భీతిలుటను, ఆవిధముగ భయప్రాంతుడగు దుర్యోధనుని విషయమై యాచార్యుఁ డుపేక్షించుటను గమనించెనని తెల్పుటకు "కురువృద్ధః" అనియు, అట్టి దుర్యోధనుని విషయమై యుపేక్షింపలేదని తెల్పుటకు 'పితామహః' అనియు శత్రుభయంకరమగు నట్లు సింహనాదమును జేసె నని తెల్పుటకు "ప్రతాపవాన్" అనియు భీష్మునకు విశేషణత్రయ విన్యాసము చేయఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "భీష్మునే మీరందరు ప్రధానముగా రక్షింపవలెను. ఆయనను రక్షించినచో మీరందరు సురక్షితులై యుండగలరు" అని దుర్యోధనుడు చెప్పినతోడనే ద్రోణాచార్యులు భీష్మునికంటె దన యప్రాధాన్యమును దెలిసికొని తూష్ణీంభూతుడయ్యెను. అట్టి ద్రోణుని గని ఖిన్నుడైనట్టియు తనయందత్యంతము భక్తియుక్తుడైన దుర్యోధనుని జూచి భీష్ముడు దుర్యోధనునికి హర్షోత్పాదనార్థమై ప్రవర్తించెనని చెప్పుటకీశ్లోకము చెప్పుచున్నాడు. ॥౧౨॥

గీ॥ పాఞ్చజన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః।
పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం భీమకర్మా వృకోదరః ॥౧౫॥

పదవిభాగము:— పాంచజన్యం-హృషీకేశః-దేవదత్తం-ధనంజయః- పౌండ్రం-దధ్మౌ-మహాశంఖం-భీమకర్మా-వృకోదరః ॥

ప్రతిపదార్థము:— హృషీకేశః=మాయకు ప్రభువగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ, పాఞ్చజన్యం=పాంచజన్యమను శంఖమును, ధనంజయః=దిగ్విజయసమయమున సకలదేశాధీశ్వరులను జయించి ధనంజయుడను పేరును బడసిన యర్జునుడు, దేవదత్తం=దేవదత్తమనుశంఖమును, భీమకర్మా=యుద్ధమునందు భయంకరమగు కర్మను జేయునట్టియు, వృకోదరః=అంగుష్టప్రమాణముగల జఠరాగ్ని కల భీముడు, పౌండ్రం=పౌండ్రమను పేరుగల, మహాశంఖం=గొప్ప శంఖమును, దధ్మౌ=పూరించెను. ॥౧౫॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— దుర్యోధను నభిప్రాయము దెలిసికొని దుర్యోధనునకుఁ గలిగిన భయము తొలఁగి సంతోషము గలుగుటకు భీష్ముఁడు చేసిన సింహనాదమును, శంఖధ్వని విని దుర్యోధనపక్షీయులగు రాజులు శత్రువులకు భయము కలుగు నటుల భేరులు మొదలుగా గల వాద్యవిశేషములను వాయించిరి. వానివలన శత్రుభయంకరమగు మహాశబ్దము బయలు వెడలెను. కాని పాండవులు కొంచమైనను క్షోభించలేదు.

ఇవ్విధమున దుర్యోధనసైన్యమునందు గలిగిన ప్రవృత్తిని జూచి కేశవార్జునులతిబలపరాక్రమములు గల శ్వేతాశ్వములు కట్టిన రథమునఁగూర్చుండి తమదివ్యశంఖములను పూరించిరి. ౧౪।

శ్రీకృష్ణపరమాత్మ తన పాంచజన్యమును, అర్జునుడు తన దేవదత్తమును, భీముడు తన పౌండ్రమను శంఖమును పూరించెను. ॥౧౫॥

౧వ. అధ్యాయము—౧౪వ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇతరులు గూడ రథస్థులైనను కృష్ణార్జునుల రథోత్కర్షను సూచించుటకు ప్రత్యేకముగ "శ్వేతైర్హయై ర్యుక్తే" ఇత్యాదికముచే కృష్ణార్జునులకు రథస్థత్వమును జెప్పెను. అగ్నిదత్తరథస్థులగు కృష్ణార్జును లజేయులని యాశయము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— ఈశ్లోకపూర్వార్థముచే ధార్తరాష్ట్రుల తుములశబ్దాకర్ణనానంతరము కృష్ణార్జునులు భయప్రచలితులు కాలేదని సూచింపఁబడెను. ఇట 'మాధవః' అనుటచే "లక్ష్మీవల్లభుడగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ తన శంఖారావముచేతనే నీపుత్రుల రాజ్యలక్ష్మినిఁ గైకొనె"నని సూచితమయ్యెను "పాండవః" అనుటచే "పాండురాజు రాజ్యము పాండవులకే సంక్రమించు" నని సూచితమయ్యెను. ॥౧౪॥

౧వ. అధ్యాయము—౧౫-౧౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూధనసరస్వతీయము:— శత్రుసైన్యములందు బ్రసిద్ధములైన శంఖములు కలవు. నీవారల సైన్యమునం దొక్కనికైన నట్టి శంఖము లేదు." అని పాండవుల యుత్కర్షను సూచించుటకు తత్తన్నామనిర్దేశపురస్సరముగ పాండవుల శంఖములను పేర్కొనెను.

"సర్వేంద్రియప్రేరకుఁడగు పరమాత్మ వారలకు సహాయకారి" అని సూచించుటకు "హృషీకేశః" (ఇంద్రియములకు ప్రభువు) అను శబ్ద ముపయోగింపఁబడెను.

గీ ॥ అనంతవిజయం రాజా కున్తీపుత్రో యుధిష్ఠిరః ।
నకుల స్సహదేవ శ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ ॥ ॥౧౬॥

పదవిభాగము:— అనంతవిజయం-రాజా-కుంతీపుత్రః- యుధిష్ఠిరః- నకులః- సహదేవః-చ-సుఘోషమణిపుష్పకౌ ॥ ॥౧౬॥

ప్రతిపదార్థము:— రాజా=ప్రభువగు, కున్తీపుత్రః=కుంతికుమారుడగు; యుధిష్ఠిరః=ధర్మరాజు; అనన్తవిజయం=అనంతవిజయమను పేరిశంఖమును; నకులః=నకులుడును; సహదేవశ్చ=సహదేవుడును; సుఘోషమణిపుష్పకౌ=సుఘోషము, మణిపుష్పకము ననెడి శంఖములను; ప్రదధ్మతుః=పూరించిరి. ॥౧౬॥

గీ॥ కాశ్య శ్చ పరమేష్వాస శ్శిఖండీ చ మహారథః ।
ధృష్టద్యుమ్నో విరాట శ్చ సాత్యకి శ్చాపరాజితః ॥ ॥౧౭॥
ద్రుపదో ద్రౌపదేయా శ్చ సర్వశః పృథివీపతే ।
సౌభద్ర శ్చ మహాబాహు శ్శంఖా న్దధ్ముః పృథ క్పృథక్ ॥ ॥౧౮॥

పదవిభాగము:— కాశ్యః-చ-పరమేష్వాసః-శిఖండీ-చ-మహారథః-ధృష్టద్యుమ్నః- విరాటః-చ-సాత్యకిః-చ-అపరాజితః ॥ ॥౧౭॥

ద్రుపదః- ద్రౌపదేయాః- చ- సర్వశః- పృథివీపతే- సౌభద్రః-చ- మహాబాహుః-శంఖాన్-దధ్ముః-పృథక్-పృథక్ ॥ ॥౧౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— కృష్ణార్జునాదుల ప్రవృత్తిని దెలిసికొని పరిపాలనావకాశమిదియే యని ప్రభువగు ధర్మరాజు అనంతవిజయశంఖమును, నకులుడు సుఘోషముపేరి శంఖమును, సహదేవుడు మణిపుష్పకముపేరి శంఖమును పూరించిరి. ॥౧౬॥

'దిగ్విజయమందు సమస్తరాజలోకమును జయించి భూరిధనమును సేకరించిన వాఁడగుటచే నర్జునుఁ డజేయుఁ' డని సూచించుటకు 'ధనంజయః' అను పద ముపయోగింపబడెను.

"హిడింబవధాదిభీకరకార్యకారియగు భీముఁడు మహాబలిష్ఠుఁ"డని సూచించుటకు "భీమకర్మా" అని చెప్పఁబడెను.

"గొప్పతపస్సుచే ధర్ముని వలన కుంతికి లభించినట్టియు, స్వయముగ రాజసూయయాగకర్తయగుటచే ముఖ్యముగ రాజగు ధర్మరాజుఁడే యుద్ధమునందు జయమును బొందువాఁడై స్థిరుఁడగు"నని సూచించుటకు "రాజా కున్తీపుత్రో యుధిష్ఠిరః" అని జెప్పఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "సర్వేంద్రియములకుఁ ప్రభువగుటంజేసి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ పాండవుల యింద్రియములకు బలప్రదాతయు, ధార్తరాష్ట్రాదులయింద్రియముల బలమును హరించువాఁడగు" ననియు సూచించుటకు 'హృషీకేశః' అను పదముపయోగింపఁబడెను.

"అతిరౌద్రమగు దుశ్శాసనరక్తపానాదులందు సమర్థుఁడగు భీమసేనుఁడు త్రాగిన యారక్తమును తన వృకప్రమాణమగు నాదరాగ్నిచే జీర్ణముఁజేసికొనఁగలుగు"నని సూచించుటకు "భీమకర్మా, వృకోదరః" అను పదముల నుపయోగించెను. ॥౧౫-౧౬॥

ప్రతిపదార్థము:— హేపృథివీపతే!=భూమికిప్రభువగు ఓధృతరాష్ట్రుడా!; పరమేష్వాసః=గొప్ప ధనుస్సుగల; కాశ్యశ్చ=కాశీరాజును; మహారథః=మహారథికుడగు; శిఖండీచ=శిఖండియు; ధృష్టద్యుమ్నః=ధృష్టద్యుమ్నుడును; విరాటశ్చ=విరాటరాజును; అపరాజితః=యుద్ధమునందు పరాజితుడు కానట్టి, సాత్యకిశ్చ=సాత్యకియు, ద్రుపదః=ద్రుపదమహారాజును, ద్రౌపదేయాశ్చ=ద్రౌపదికుమారులగు ఉపపాండవులును, మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులుగల, సౌభద్రః=సుభద్రకుమారుండగు అభిమన్యుడును, పృథక్పృథక్=వేర్వేరుగా, సర్వశః=అంతటను, శంఖాన్=శంఖములను, దధ్ముః=పూరించిరి. ||౧౭-౧౮||

గీ|| స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్ ।
నభశ్చ పృథివీం చైవ తుములోఽభ్యనునాదయన్ || ||౧౯||

గీ|| అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః ।
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః || ||౨౦||
హృషీకేశం తదా వాక్య మిద మాహ మహీపతే ।
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత || ||౨౧||

పదవిభాగము:—సః-ఘోషః-ధార్తరాష్ట్రాణాం-హృదయాని-వ్యదారయత్-నభః-చ-పృథివీం-చ-ఏవ-తుములః-అభ్యనునాదయన్ ||౧౯|| అథ-వ్యవస్థితాన్-దృష్ట్వా-ధార్తరాష్ట్రాన్-కపిధ్వజః-ప్రవృత్తే-శస్త్రసంపాతే-ధనుః-ఉద్యమ్య-పాండవః ||౨౦|| హృషీకేశం-తదా-వాక్యం-ఇదం-ఆహ-మహీపతే-సేనయోః-ఉభయోః-మధ్యే-రథం-స్థాపయ-మే-అచ్యుత |౨౧|

ప్రతిపదార్థము:—సః=ధర్మరాజాదులచే నొనర్పబడిన; తుములః=సంకులమైన; ఘోషః=ఆ శంఖధ్వని; నభశ్చ=అంతరిక్షమును; పృథివీంచైవ=భూలోకమును; (అనగా) ముల్లోకములను; అభ్యనునాదయన్=ప్రతిధ్వనింపఁజేయుచు; ధార్తరాష్ట్రాణాం=దుర్యోధనాదులయొక్క; హృదయాని=అంతఃకరణములను; వ్యదారయత్=వ్రయ్యలుచేసెను. ||౧౯||

అథ=ఇవ్విధమున శంఖశబ్దము బయలువెడలినపిమ్మట; హేమహీపతే!=ఓ ప్రభువగు ధృతరాష్ట్రుడా; కపిధ్వజః=జండాపైఁగపిరాజుగల; పాండవః=అర్జునుడు; వ్యవస్థితాన్=ఎదుటనిలిచియున్న; ధార్తరాష్ట్రాన్=దుర్యోధనాదులను దృష్ట్వా=చూచి; శస్త్రసంపాతే=బాణపాతము; ప్రవృత్తేసతి=సిద్ధముగానుండగా; తదా=అత్తరి; ధనుః=గాండీవమును; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; హృషీకేశం=మాయకు ప్రభువగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; వాక్యం=వాక్యమును; ఆహ=పలికెను. ||౨౦||

హేఅచ్యుత!=ఓ శ్రీకృష్ణుడా!; మే=నా సంబంధమగు; రథం=రథమును; ఉభయోః=రెండయిన; సేనయోః=సేనలయొక్క; మధ్యే=మధ్యయందు; స్థాపయ=నిలుపుము. ||౨౧||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— పైన జెప్పబడిన వారలే గాక యితరులగు తత్పక్షీయులగు రాజులకైకమత్యముగలదు. కాన ఓధృతరాష్ట్రుడా! నీ దురాశను వదలుకొనుమని సూచనఁజేయుచు సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునిగూర్చి యిట్లుపలికెను. ఓప్రభూ! వీరలేగాక శత్రువులకు మారొకనరాని గొప్పధనస్సుగల కాశీరాజును, మహారథికుఁడగు శిఖండియు, (శిఖండంకేశస్య శూన్యతా) (మీసము లేనివాడు) ధృష్టద్యుమ్నుడును, విరాటుఁడును, యుద్ధమునందజేయుఁడగు సాత్యకియు, ద్రుపదమహారాజును, ఉపపాండవులును, అభిమన్యుఁడు మొదలగు వారలందరును తమ శంఖములను పూరించిరి. |౧౭-౧౮|

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—ధర్మజుని, సైన్యమొనర్చిన శంఖధ్వని ముల్లోకములను మారుమ్రోగించుచు దుర్యోధనాదుల హృదయములను బ్రిద్దలుజేసెను.

అట్టి శంఖధ్వనిని వినినతోడనే ముల్లోకములు బెదరి బెదరి గగ్గోలు పొందు దుర్యోధనాదుల హృదయములు జెదరిపోవుట యక్కజము (ఆశ్చర్యము) కాదు. ॥౧౯॥

ఓ ధృతరాష్ట్రుడా! కపిధ్వజుఁడగు యర్జునుని శంఖధ్వని హృదయవిదారకమగుట చేఁగడుంగను భయపడి నీపుత్రులు యుద్ధమును వదలి పారిపోవలసియుండెను. అట్లుగాక ధైర్యముతో యుద్ధముచేయుటకు నెదుటనిలచిన నీ కుమరులగు దుర్యోధనాదులనుజూచి శస్త్రాస్త్రప్రయోగమునకు సిద్ధపడి గాండివమెత్తి యర్జునుడు శ్రీకృష్ణపరమాత్మనుగాంచి యొకవాక్యమును బలికెను. ।౨౦।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— స్వరూపమువలన నెన్నడును నాశనములేని యో శ్రీకృష్ణ! నారథము నుభయసేనలమధ్య నిలుపుమని యర్జునుడు పలికెను. పరమేశ్వరుఁడు భక్తవశుఁడు. భక్తులనియోగమునవశ్యముజేయువాడగు పరమేశ్వరునకుండ భక్తుల కశక్యమైన దేమికలదు? కాన నర్జునుఁడిట్టి సారథ్యమునందు శ్రీకృష్ణుని నియోగించుట సమంజసమే. ॥౨౧॥

౧వ అధ్యాయము—౨౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

శంకరానందీయము:—"తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే, సస్య మివ మర్త్యః పచ్యతే। సస్య మివాజాయతే పునః, అష్టాదశోక్త మవరం యేషు కర్మ। ఏత చ్ఛ్రేయో యేఽభినందన్తి మూఢా జరామృత్యుం పునరే వాపి యన్తి, శ్వో భావా మర్త్యస్య యదంత కైతత్, పరాచః కామా ననుయన్తి బాలాః కర్మణా పితృలోకో విద్యయా దేవలోకః, అంధం తమః ప్రవిశన్తి యేఽవిద్యా ముపాసతే। తతో భూయ ఇవ తే తమో య ఉ విద్యాయాగ్ం రతాః" ఈ మొదలగు శ్రుతులచేతను, "జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ, మోఘాశా మోఘకర్మాణః, క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి" ఈ మొదలగు స్మృతులచేతను "ఏది పుట్టునో యది గిట్టును" "ఏది మాడఁబడునో యది నశించును" అను యుక్తులచేతను మోక్షమునే యర్థించు పండితుడు తా నారాధించు దేవతలను, దేవతోద్దేశముగఁ జేయఁబడు కర్మలను, ఆకర్మల ఫలమును విచారింపవలయును. కాన: పరమార్థియగు యర్జునునకు కర్తవ్యమును, యుద్ధయోగ్యమును, యుద్ధము జేసెడివారలయొక్క విచారమును, యుద్ధముయొక్క విచారమును, యుద్ధమువలన బ్రాప్తించెడి ఫలముయొక్క విచారమును, అట్టి విమర్శనమువలన కలిగెడి వైరాగ్యమును ప్రతిపాదించుటకు "అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా" అను శ్లోకము మొదలుకొని ప్రకరణ మారంభింపబడెను. ॥౨౦॥

౧వ అధ్యాయము—౨౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"నే నీరథము నాపుదమన్నను శత్రువులు శస్త్రాస్త్రప్రహారణములచే న న్నీరథమునుండి క్రిందికి బడద్రోయుదు రందు కేమందువు?" అని శ్రీకృష్ణుఁ డాశంకించు నని యూహించి "దేశకాలవస్తువులయందు వ్యతిరహితుఁడ వగు నిన్నీ రథమునుండి యెవడును క్రిందికిఁద్రోయఁజాల" డని సూచించుటకు 'అచ్యుత!' అని సంబోధించెను. "ధర్మరాజాదులు విమర్శించి చేయువారలు కాన: నీతిధర్మకుశలులు; విమర్శింపక నీవు వారి రాజ్యము నపహరించితివి; కాన జయము వారలకే ప్రాప్తించును. నీతిధర్మదూరమగు మహీపతిత్వముకల నీకు ప్రాప్తింపనేరదు." అని సూచించుటకు 'మహీపతే' అని సంబోధించెను.

గీ|| యావ దేతాన్నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్ ।
కైర్మయా సహ యోద్ధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే ॥ ||౨౨||

గీ|| యోత్స్యమానా నవేక్షేఽహం య ఏతేఽత్ర సమాగతాః ।
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధే ర్యుద్ధే ప్రియచికీర్షవః ॥ ||౨౩||

పదవిభాగము:—యావత్-ఏతాన్-నిరీక్షే-అహం-యోద్ధుకామాన్-అవస్థితాన్-కైః-మయా-సహ-యోద్ధవ్యం-అస్మిన్-రణసముద్యమే । ||౨౨||

ప్రతిపదార్థము:—ఏతాన్=ఈ శత్రుపక్షమందున్న; యోద్ధుకామాన్=యుద్ధముచేయుటకు కోరికగల; అవస్థితాన్=ఎదురుగా నిలిచియున్న భీష్మద్రోణాదులను; యావత్=ఏప్రదేశమందుండి; అహం=నేను; నిరీక్షే=చూడఁగలనో అట్టిప్రదేశమునందు నా రథమునునిలుపుము, అని పూర్వశ్లోకముతో సమన్వయము; అస్మిన్=ఈ; రణసముద్యమే=యుద్ధప్రారంభమునందు; కైస్సహ=ఎవరితో; మయా=నాచేత; యోద్ధవ్యం=యుద్ధముచేయఁదగినది ౨౨।

పదవిభాగము:—యోత్స్యమానాన్-అవేక్షే-అహం-యే-ఏతే-అత్ర-సమాగతాః-ధార్తరాష్ట్రస్య-దుర్బుద్ధేః-యుద్ధే-ప్రియచికీర్షవః । ||౨౩||

ప్రతిపదార్థము:—దుర్బుద్ధేః=తన రక్షణోపాయమును గుర్తెరుఁగనట్టి; ధార్తరాష్ట్రస్య=ధృతరాష్ట్రుని కుమారుఁడగు దుర్యోధనునకు; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; ప్రియచికీర్షవః=ప్రియమును జేయ నిచ్ఛగలవారలై; యే ఏతే=ఏ, ఈరాజులు; అత్ర=ఈయుద్ధభూమియందు; సమాగతాః=కలిసికొనిరో; యోత్స్యమానాన్=యుద్ధము చేయుట కిచ్ఛగలవారలను; అహం=నేను; నిరీక్షే=చూడగలను. ||౨౩||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—దుర్యోధనపక్షమున యుద్ధము చేయఁగోరి వచ్చి యెదుట నిలచియున్న భీష్మద్రోణాదులను జూడఁగల ప్రదేశమున రథమును నిలుపుము. ఈ యుద్ధప్రారంభమున ననేకరాజులు యుద్ధభూమియందు నిలిచియుండిరి. నా గమనమున కెచ్చటను అడ్డులేదు. కాన; వీరిలో నెవరితో నేను యుద్ధముచేయవలెను ? ఎవరును యిచట నాతో యుద్ధము చేయదగినవారు కానరారు. ||౨౨||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—యుద్ధముచేయుటకు దగినవారీయుద్ధభూమినిఁ గానరారని బలికితివి. అట్టి ప్రతిపక్షులు లేనప్పుడు యుద్ధమునందౌత్సుక్యము నిష్ఫలము కాదా యని శంకింప

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—"వాక్ప్రవర్తకుఁ డగు శ్రీకృష్ణునిచేఁ బ్రేరేపితుఁడై యర్జునుఁడు పల్కె" నని తెల్పుటకు "హృషీకేశం" (ఇంద్రియములకు ప్రభువు) అని చెప్పఁబడెను. "బలహీనులు, బుద్ధిహీనులు నగు మీచే కపటముగ నార్జింపఁబడిన మహీపతిత్వము, మహాశూరులు, దైవానుగ్రహవంతులు, బుద్ధిమంతులు, నగు పాండవులకే ప్రాప్తించును. కాన: నిట్టిరాజ్యలోభమును వదలుకొను" మని సూచించుటకు సోల్లుంఠనముగ 'మహీపతే' అని సంబోధించెను.

"నేను రథము నాపినను శత్రువులు నిలువనీయరు కదా! అందు కేమందువు" అను శ్రీకృష్ణభగవానుని ప్రశ్న నాశంకించుకొని "చ్యుతిరహితుఁడ వగు నీవీరథమును కూడ నచలముగఁ జేయ సమర్థుఁడవే" అని సూచించుటకు 'అచ్యుత!' అని సంబోధించెను. పరమేశ్వరుఁడు గూడ ప్రాకృతునివలె యెవరికి సారథి యయ్యెనో యట్టి యర్జునునకు విజయము ప్రాప్తించుననిన యాశ్చర్య మేమి యని యాశయము ||౨౧||

౧వ అధ్యాయము—౨౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:—నేను చేసెడి యుద్ధమున కెవరు ప్రతియోగులు? ఎవరు చేసెడి

గీ॥ సంజయ ఉవాచ:—

ఏవముక్తో హృషీకేశో గుడాకేశేన భారత! ।

సేనయో రుభయో ర్మధ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్ ॥ ॥౨౪॥

భీష్మద్రోణప్రముఖత స్సర్వేషాం చ మహీక్షితామ్ ।

ఉవాచ పార్థ! పశ్యైతా న్సమవేతా న్కురూ నితి ॥ ॥౨౫॥

పదవిభాగము:—సంజయః–ఉవాచ । ఏవం–ఉక్తః–హృషీకేశః–గుడాకేశేన–భారత–సేనయోః–ఉభయోః–మధ్యే–స్థాపయిత్వా–రథోత్తమం ॥౨౪॥ భీష్మద్రోణప్రముఖతః–సర్వేషాం–చ–మహీక్షితాం–ఉవాచ–పార్థ–పశ్య–ఏతాన్–సమవేతాన్–కురూన్–ఇతి ॥౨౫॥

ప్రతిపదార్థము:—సంజయః=సంజయుడు; ఉవాచ=పలికెను; హే భారత!=భరతవంశమునందు జనించిన ఓ ధృతరాష్ట్రుడా!; గుడాకేశేన=(అంగుష్టతర్జనుల మధ్యభాగముచేఁ గొలువదగిన కేశపాశముగల) అర్జునుని చే; హృషీకేశః=శ్రీకృష్ణపరమాత్మ; ఏవం=ఈరీతిగ; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; ఉభయోః=రెండగు; సేనయోః=సేనల యొక్క; మధ్యే=మధ్యయందు; భీష్మద్రోణప్రముఖతః=భీష్మద్రోణాచార్యుల యెదుట; సర్వేషాం=సమస్తమైన; మహీక్షితాం=రాజులయొక్క; (అంతికే అనుపద మధ్యాహారము) అంతికే=సమీపమునందు; రథోత్తమం=శ్రేష్ఠమగు రథమును; స్థాపయిత్వా=నిలిపి;

హే పార్థ=ఓ అర్జునుడా; సమవేతాన్=కలిసియున్న; ఏతాన్=శత్రువులగు నీ; కురూన్=కురువంశమునందు జనించిన దుర్యోధనాదులను; పశ్య=చూడుము; ఇతి=ఈవిధముగ; ఉవాచ=పలికెను. ॥౨౪–౨౫॥

రాదు. తన రక్షణోపాయమును గూడ గుర్తెఱుఁగని దుర్యోధనునకుఁ బ్రియముఁ గూర్పఁదలచి యీ యుద్ధభూమియందు నిలిచి యుద్ధమునకుఁ దగు ప్రహరణోపాయములతో సన్నద్ధులై యున్న వీరలను చూచెదను. అనఁగాఁ బ్రత్యేకవ్యక్తి ప్రతిపక్షిగ లేకున్నను సంఘము నా యుద్ధౌత్సుక్యమును సార్థకము జేయును. అట్టి సంఘము పూర్వవైరము లేక, యెట్లు సంభవించు నన్నఁ బూర్వవైరము గల దుర్బుద్ధి యగు దుర్యోధనునకు యుద్ధమునందు సహాయ మొనర్చుటమూలమున సంభవించును. ॥౨౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—"ఇట్లర్జునుని చేఁ బ్రేరితుడగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యహింసారూప యుద్ధమునకు నేను ప్రతియోగినగుదును? ఈ విషయమును తెలిసికొనుటనే యీ రథస్థాపనమునకుఁ బ్రయోజనమని యర్థము. ॥౨౨॥

౧వ అధ్యాయము—౨౩వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—దుష్టబుద్ధియగు దుర్యోధనున కీయుద్ధమునందు తాము సమర్థులు కాకపోయిన నెవరెవరు మేలును కూర్పనిచ్ఛగించిరో వారిని చూచెదననియర్థము. ఇట "ధార్తరాష్ట్రస్య" అనుటచే ధృతరాష్ట్రుని కుమారులగు దుర్యోధనాదులే గాక ధృతరాష్ట్రుఁడుగూడ దుర్బుద్ధి కలవాడైయని సూచింపఁబడెను. ॥౨౩॥

౧వ అధ్యాయము—౨౪–౨౫శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"భరతవంశ మర్యాదను జూచియైన జ్ఞాతులవిషయమై ద్రోహచింతనుఁ జేయకు" మని సూచించుటకు సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుని "భారత" అని సంబోధించెను.

ధర్మము నాశ్రయించి శతవిధముల నర్జునుని యుద్ధమునుండి విరతునిఁ జేయఁగలఁడు. అట్లైని యుద్ధప్రసక్తి లేకయే నాకుమారులకు రాజ్యము లభింపఁగలదు." అను ధృతరాష్ట్రుని దురభిప్రాయమును తొలంగింపఁదలఁచి సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునితో నిట్లనియె.

భూభారహరణార్థము ప్రవృత్తుఁడైన శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునుని యభిప్రాయమును తెలుసుకొనినపిమ్మట తన యభీష్టమును నెరవేర్చుకొనఁ దలఁచి యర్జునుని వాక్యము ననుసరించి తనయభిప్రాయానుసార ముభయసేనలమధ్యకు రథమునుఁ బోనిచ్చి భీష్మాదులగు సర్వరాజన్యుల యెదుట నిలిపి ఓయర్జున! ఈసైన్యమున శస్త్రాస్త్రసంపన్నులగు నీరాజు లుపేక్షింపదగినవారు కారు. కాన సారథ్యమున నామనస్సును ఖేదపెట్టక యెవరెవరితో నీకు యుద్ధము చేయవలయునని కోరికగలదో వారలను చూచుకొనుము. ||౨౪-౨౫||

"గుడాకాయాః=నిద్రాయాః, ఈశః, గుడాకేశః" (నిద్రను జయించినవాఁడు) "హృషీకేశః" అందరి యొక్క నిగూఢాభిప్రాయమును తెలిసికొనువాఁడగుటచే శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునుని శోకమోహముల దెలిసికొనియే పల్కెనని యభిప్రాయము.

"పార్థ"! అనుటచేఁ గుంతికి శోకమోహములు స్త్రీస్వభావసిద్ధములు; కాన: నామేనత్తకుమారుఁడవగుటచే నవి నీకుఁగూడ ప్రాప్తించెననియు; "నామేనత్త కొమరుఁడగు నీకు నేను సారథ్యమును జేయుచుండనీకేమికొదువ? కాన నిశ్చితబుద్ధితో నిశ్శంకగ వీరలను చూడు" మనియు, సూచితమయ్యెను.

శంకరానందీయము:—"గుడోగోళేక్షుపాకయోః" అను కోశానుసారము గుడమన గోళమని యర్థము; గుడం=బ్రహ్మాండగోళం+అకతి=వ్యాప్నోతీతి గుడాకః సః ఈశః యస్యసః గుడాకేశః" ఎవనికి, బ్రహ్మాండగోళమంతటను "విశ్వస్యైకం పరివేష్టితారం జ్ఞాత్వాశివం" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని వ్యాపించియున్న పరమశివుఁడు పాశుపతాస్త్రప్రదానరూపమున రక్షకుఁడో యట్టి యర్జునుండు గుడాకేశుఁడనబడును. లేక, "రసోవైసః" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని బెల్లమువలె మధురమై భక్తులను పొందువాఁడగు శివుఁడు రక్షకుఁడు గాఁగలవాఁడగుటంజేసి యర్జునుఁడు గుడాకేశుఁడనబడును.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—ఎవనియాజ్ఞ ననుసరించి పరమేశ్వరుఁ డగు శ్రీకృష్ణుడు గూడ రథము నాపి శత్రువులను జూడ మని జెప్పెనో యట్టి యర్జునుని మాహాత్మ్య మేమిచెప్పుదు నని యీశ్లోకమున కభిప్రాయము. భరతవంశ్యులు విషమావస్థయందు దుఃఖింపనట్టి ధీరులు; అట్టి భరతవంశోద్భవుఁడ వగు నీవుగూడ "పరమేశ్వరుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు నాపుత్రులకు ప్రతికూలుఁ డగుటయేగాక పాండవుల కనుకూలుఁ డయ్యె" నని దుఃఖింపవలదని సూచించుటకు "భారత" అని సంబోధించెను.

"గుడాకాయాః=అజ్ఞానరూప నిద్రాయాః+ఈశః, గుడాకేశః" అజ్ఞానరూప మగు నిద్రను జయించినవాఁడని యర్థము. ||౨౪-౨౫||

గీ॥ తత్రాపశ్యత్ స్థితా న్పార్థః పితౄ నథ పితామహాన్ ।
ఆచార్యా న్మాతులా న్భ్రాతౄ న్పుత్రా న్పౌత్రా న్సఖీం స్తథా ॥
శ్వశురా న్సుహృద శ్చైవ సేనయో రుభయో రపి । ॥౨౬॥
గీ॥ తా న్సమీక్ష్య స కౌంతేయ స్సర్వా న్బంధూ నవస్థితాన్ ॥౨౭॥
కృపయా పరయాఽఽవిష్టో విషీద న్నిద మబ్రవీత్ ।
గీ॥ అర్జున ఉవాచ:— దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ! యుయుత్సుం సముపస్థితం ॥
సీదన్తి మమ గాత్రాణి ముఖంచ పరిశుష్యతి ।
గీ॥ వేపథు శ్చ శరీరే మే రోమహర్ష శ్చ జాయతే ॥ ॥౨౯॥
గాండీవం స్రంసతే హస్తా త్త్వ క్చైవ పరిదహ్యతే ॥
గీ॥ న చ శక్నో మ్యవస్థాతుం భ్రమ తీవ చ మే మనః ॥ ॥౩౦॥

పదవిభాగము:—తత్ర-అపశ్యత్-స్థితాన్-పార్థః-పితౄన్-అథ-పితామహాన్-ఆచార్యాన్-మాతులాన్-భ్రాతౄన్-పుత్రాన్-పౌత్రాన్-సఖీన్-తథా ॥ శ్వశురాన్-సుహృదః-చ-ఏవ-సేనయోః-ఉభయోః-అపి । ।౨౬।

పదవిభాగము:— తాన్-సమీక్ష్య-సః-కౌంతేయః-సర్వాన్-బంధూన్-అవస్థితాన్ । ।౨౭॥ కృపయా-పరయా-ఆవిష్టః-విషీదన్-ఇదం-అబ్రవీత్ ॥ అర్జునః=ఉవాచ ॥ దృష్ట్వా-ఇమం-స్వజనం-కృష్ణం-యుయుత్సుం-సముపస్థితం ॥ ౨౮ । సీదన్తి-మమ-గాత్రాణి-ముఖం-చ-పరిశుష్యతి। వేపథుః-చ-శరీరే-మే-రోమహర్షః=చ-జాయతే. ॥౨౯॥ గాండీవం-స్రంసతే-హస్తాత్-త్వక్। చ-ఏవ-పరిదహ్యతే-న-చ-శక్నోమి-అవస్థాతుం-భ్రమతి-ఇవ-చ-మే-మనః. ॥౩౦।

ప్రతిపదార్థము:-తత్ర=యుద్ధమారంభింప శ్రీకృష్ణపరమాత్మయొక్క యాజ్ఞ కాగానే; పార్థః=అర్జునుఁడు; ఉభయోః=రెండయిన; సేనయోః=సేనలయందు; స్థితాన్=ఉన్న; పితౄన్=పితృస్థానీయులను; అథ=(అథశబ్దమునకు తథాశబ్దార్థము) అట్లె; పితామహాన్=తాతలను; ఆచార్యాన్=విద్యాగురువులను; మాతులాన్=మేనమామలను; భ్రాతౄన్=అన్నదమ్ములను; పుత్రాన్=కుమారులను; పౌత్రాన్=మనుమలను; తథా=అట్లు; సఖీన్=స్నేహితులను; (ప్రత్యుపకారము నపేక్షింపక యుపకారమొనర్చువారు సఖులు) శ్వశురాన్=మామలను; సుహృద శ్చైవ=స్నేహితులను; (ప్రత్యుపకార మపేక్షించి యుపకార మొనర్చువారలు సుహృత్తులు) అపశ్యత్=చూచెను. ॥౨౬॥
సః=ఆ; కౌంతేయః= కుంతీపుత్రుండగు యర్జునుఁడు; అవస్థితాన్= ఉభయ సేనలయందున్న; తాన్=ఆ; సర్వాన్=సమస్తమైన; బంధూన్=పితృపితామహాదులను; సమీక్ష్య=దేటిపాఱఁజూచి; పరయా= గొప్ప; కృపయా=దయతో; ఆవిష్టః=కూడుకొన్న వాఁడై; విషీదన్=దుఃఖించుచు; కృష్ణంప్రతి=శ్రీకృష్ణునిఁ గూర్చి; ఇదం=ఈవాక్యమును; అబ్రవీత్=పలికెను.

అర్జునః=అర్జునుడు; ఉవాచ=పలికెను. ॥౨౭॥ హేకృష్ణ != ఓ శ్రీకృష్ణుఁడా!; యుయుత్సుం=యుద్ధము చేయనిచ్ఛగల; సముపస్థితం=(యుద్ధభూమియందు) కూడిన; ఇమం=ఈ; స్వజనం=నా పితృపుత్రాదులను; దృష్ట్వా=చూచి; మమ= నాయొక్క; గాత్రాణి=అవయవములు; సీదన్తి=విలవిలపోవుచున్నవి; ముఖంచ=నోరును; పరిశుష్యతి=ఎండుచున్నది.
మే=నాయొక్క; శరీరే=శరీరమునందు; వేపథుశ్చ=కంపమును; రోమహర్షశ్చ=గగ్గురుపాటును; జాయతే= పుట్టుచున్నది; హస్తాత్=హస్తమునుండి; గాండీవం=గాండీవము; స్రంసతే=జారుచున్నది; త్వక్చైవ=ఒడలును. పరిదహ్యతే=అంతటను మండుచున్నది. ॥౨౯॥

హే కేశవ != ఓకృష్ణా! అవస్థాతుంచ=నిలుచుటకు; నశక్నోమి=సమర్థుడను గాకున్నను; మే=నాయొక్క; మనః=మనస్సు; భ్రమతీవ=తిరుగుచున్నట్లున్నది. ॥౩౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని.— శ్రీకృష్ణునివలన యుద్ధమున కాజ్ఞను గొన్నపిమ్మట నుభయసేనలయందున్న పితృస్థానీయులను, పితామహులను, విద్యోపదేశకులగు నాచార్యులను, మేనమామలను, సోదరులను, కుమారులను; మనుమలను, ప్రత్యుపకార మపేక్షింపక యుపకార మాచరించెడి మిత్రులను, మామలను, ప్రత్యుపకారమపేక్షించి యుపకారము నాచరించెడి స్నేహితులను జూచెను. ॥౨౬॥

ఓ ధృతరాష్ట్ర! అర్జునుఁ డుభయసేనలయందున్న పూజ్యులగు పితృపితామహాదులను, వాత్సల్యభూతులగు పుత్రాదులను, పరాధీనజీవనులగు సేనలనుజూచి కృపాపరవశుఁడై యిందరను హింసించుట ధర్మమా? యని దుఃఖించుచు శ్రీకృష్ణపరమాత్మను గూర్చియిట్లు పలికెను.। ౨౭।

అట్టియెడ శ్రీకృష్ణుని గూర్చి యర్జును డిట్లు వచించెను. ఓ శ్రీకృష్ణ! యుద్ధముచేయఁగోరి యుద్ధభూమియందుఁగూడిన నాపితృపుత్రాదులను జూడఁగా అయ్యో! వీరిని హింసింపవలయునే! యని నాయవయవములు నిలవిలపోవుచున్నవి. నోరెండుచున్నది.

దేవాంశసంభూతుడగు నర్జునునకు నాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము లేకుండుటంబట్టి తన దేహమునందాత్మజ్ఞానము పరదేహములయం దాత్మీయజ్ఞానమును నుంటఁజేసి యుద్ధారంభసమయమున మృత్యుప్రసంగదర్శనమువలన బెద్దయులజడి గలిగెను. ।౨౮।

ఓ శ్రీకృష్ణా! భయకారణమగు కంపము; రోమాంచములు నాశరీరమునందుదయించుచున్నవి. ఇంతియే కాదు. గాండీవముకూడ హస్తమునుండి జారిపోవుచున్నది; నఖశిఖాంతము నా యొడలుమండుచున్నది. ।౨౯।

ఓ శ్రీకృష్ణా! భయహేతువు లేకావు; అధైర్యముకూడ కలుగుచున్నది. నిలుచుటకు శక్తి చాలకున్నది. మోహము గలుగుచున్నది. నామనస్సు తిరుగుచున్నట్లున్నది. ।౩౦।

౧వ అధ్యాయము—౨౬_౨౭_౨౮_౨౯_౩౦శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూధనసరస్వతీయము:—"యుద్ధరూపమగు హింస మధర్మము" అనెడి విపరీతబుద్ధియే మోహమనబడును. దీనివల్ల మమకారనిబంధనమగు చిత్తవైక్లబ్యము జనించును. దీనినే శోకమోహములందురు. ఈ చిత్తవైక్లబ్యమే "శాస్త్రవిహితముగాన యుద్ధము క్షత్రియధర్మము" అనెడి జ్ఞానమును ప్రతిబంధించును. ఇట్టి చిత్తవైక్లబ్యముచేఁ గప్పబడిన వివేకముగల యర్జునునకు మహానర్థకారియగు "యుద్ధమునుండి విరమించవలె" ననెడి యిచ్ఛ గలిగెనని "తాన్సమీక్ష్యసకౌన్తేయః" అనునది మొదలుకొని చెప్పుచున్నాడు.

స్వదేహమునందాత్మాభిమానమును, పరదేహమునందాత్మీయాభిమానమును గలవాఁడగుటచే ననాత్మవిదుడగుటయు కనుకనే యుద్ధమువలన తనదేహము, పరదేహములు నశించునేమో యని దిగులొందుచున్న యర్జునునకు స్వధర్మప్రవృత్తికిఁ గారణమగు తత్త్వజ్ఞానమును ప్రతిబంధించు శోకము కలిగెనని 'తస్మైత్వేవమితరంభవేత్' ౪౬ శ్లో॥

శ్లో|| నిమిత్తాని చ పశ్యామి విపరీతాని కేశవ! |
నచ శ్రేయోనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే. ||౩౧||

పదవిభాగము:— నిమిత్తాని-చ-పశ్యామి-విపరీతాని-కేశవ!-న-చ-శ్రేయః-అనుపశ్యామి-హత్వా-స్వజనం-ఆహవే. ||౩౧||

ప్రతిపదార్థము:— హే కేశవ!=ఓ శ్రీకృష్ణా!; విపరీతాని=విరుద్ధములైన; నిమిత్తానిచ=శకునములను, పశ్యామి=చూచుచున్నాను; ఆహవే=యుద్ధమునందు; స్వజనం=నావారిని; హత్వా=సంహరించి; శ్రేయశ్చ=ఎట్టి మేలును; నానుపశ్యామి=చూడను. ||౩౧||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—ఓ శ్రీకృష్ణా! ఈ రణభూమియందు వామనేత్రి మదురుట, నక్కలు కూయుట, గృధ్రవాయసాదులు యప్రదక్షిణముగ సంచరించుట మొదలగు దుర్నిమిత్తములును గానవచ్చుచున్నవి. యుద్ధమునందు నావారలను జంపుటవలన నా కెట్టిమేలును కానరాదు. ||౩౧||

౧౬|| అనునది యంతముగాగల గ్రంథముతో నిరూపించదలచి ప్రథమమున "దృష్ట్వేమం స్వజనంకృష్ణ!" అను శ్లోకము మొదలుకొని "భ్రమతీవచమే మనః" అనునంతవరకు నగు మూడుశ్లోకములచే తల్లింగనిరూపణమును జేయుచుండెను.

శంకరానందీయము:— ముముక్షువు తా నారాధించు దైవమును పరిశీలింపవలెను; కాన నట్టి యర్జునునకు యుపాస్య దేవతారూపమైన సైనికులనుపరిశీలించుటను "తత్రాపశ్యత్" అనునది మొదలుకొని రెండు శ్లోకములతో చెప్పుచుండెను.

"తస్మాచ్చ దేవా బహుధాసంప్రసూతాః" "ముఖాదింద్రశ్చాగ్నిశ్చ" ఇత్యాదిశ్రుతులచే దేవతలకుంగూడ పుట్టుక శ్రూయమాణ మగుచుండుటచే వారలనిత్యులనియు, కనుకనే యాగంతుకైశ్వర్యవంతులనియు, సంసారులనియు, ఫలదాతలగుటచే బంధుకులనియు నిత్యసుఖార్థియగు ముముక్షువు తెలిసికొని మాయాదేవతల నారాధింపక "ఈ దుఃఖాంతముగు కర్మలతో నేమిప్రయోజనము" అని పరితపింపవలయును; కాన నట్టి యర్జునునికి స్వకర్తృక బంధుజనవధనిమిత్తమగు పరితాపమును "దృష్ట్వేమంస్వజనంకృష్ణ" అనుశ్లోకము మొదలుకొని యధ్యాయాంతమువరకు చెప్పుచున్నాడు.
||౨౬-౨౭-౨౮-౨౯-౩౦||

౧వ అధ్యాయము—౩౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— నేనాత్మజ్ఞానిని గానందున దుఃఖించు స్వభావముకలవాడను. కనుక నేను దుఃఖజన్యమగుక్లేశమును అనుభవించుచుంటిని. ఇక నీవన్ననో సదానందస్వరూపుడవు గాన శోకసంబంధము లేనివాడవు. స్వజనదర్శనము మనమిరువురకు సమానమైనను శోకసంబంధములేని నీవు నన్ను శోకరహితుని జేయుమని భావము. శోకరాహిత్యమునుజేయు సామర్థ్యము "కేశవ!" అను సంబుద్ధిచే సూచితమయ్యెను. (కః=బ్రహ్మ; ఈశః=రుద్రః సంహర్తా తౌ దాత్యనుకంప్యతాయా గచ్ఛతీతి కేశవః) సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మను, సంహర్తయగు రుద్రుని, ననుగ్రహించెడివాడు కేశవుడనబడును. ఈరీతిగ హేతుపురస్సరముగ యోగ్యప్రవృత్తి హేతువగు తత్త్వజ్ఞానమునకు ప్రతిబంధకమగు శోకమును చెప్పి ఆ శోకకృతమును విపరీతప్రవృత్తి హేతువునగు విపరీతబుద్ధిని 'నచ శ్రేయోనుపశ్యామి" అను శ్లోకముచే చెప్పుచున్నాడు.

"ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ। పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖోహతః" అను వాక్యానుసారము యుద్ధమునందు మృతినొందినవానికే శ్రేయోవిశేషము చెప్పబడినది. గాన స్వీయులు కానివారినైనను జంపి శ్రేయస్సునుంబొందజాలను. ఇక స్వజనమును జంపి యేమి ప్రయోజనము" అని సూచించుటకు "స్వజనం" అని చెప్పబడెను.
||౩౧||

శ్లో॥ న కాంక్షే విజయం కృష్ణ! నచ రాజ్యం సుఖాని చ ।
కిం నో రాజ్యేన గోవింద! కిం భోగైర్జీవితేన వా ।౩౨।
యేషా మర్థే కాంక్షితం నో రాజ్యం భోగా స్సుఖాని చ ।
త ఇమేఽవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనానిచ ।౩౩।
ఆచార్యాః పితరః పుత్రా స్తథైవ చ పితామహాః ।
మాతులా శ్శ్వశురాః పౌత్రాః స్స్యాలా స్సంబన్ధిన స్తథా ।౩౪।

పదవిభాగము:— న-కాంక్షే-విజయం-కృష్ణ!-న-చ-రాజ్యం-సుఖాని-చ-కిం-నః-రాజ్యేన-గోవింద!-కిం-భోగైః-జీవితేన-వా ।౩౨। యేషాం-అర్థే-కాంక్షితం-నః-రాజ్యం-భోగాః-సుఖాని-చ-తే-ఇమే-అవస్థితాః-యుద్ధే-ప్రాణాన్-త్యక్త్వా-ధనాని-చ।౩౩।ఆచార్యాః-పితరః-పుత్రాః-తథా-ఏవ-చ-పితామహాః-మాతులాః-శ్వశురాః-పౌత్రాః-స్యాలాః-సంబంధినః-తథా ।౩౪।

ప్రతిపదార్థము:— హేకృష్ణ!=భక్తజనహృదయములయందుండు పాపముల నాకర్షించు నోశ్రీకృష్ణపరమాత్మా!; విజయం=యుద్ధమునందు జయమును; న కాంక్షే=కోరను; రాజ్యం=రాజ్యమును; సుఖానిచ=సుఖములను; నచ కాంక్షే=కోరను; హేగోవిన్ద=ఇంద్రియములకు సాక్షిభూతుఁడవగు నోశ్రీకృష్ణ!; నః=మనకు; రాజ్యేన=రాజ్యముచేత; కిం=ఏమిప్రయోజనము?; భోగైః=భోగములచేఁగాని; జీవితేనవా=జీవనముచేతగాని; కిం=ఏమిప్రయోజనము?; యేషాం=యెవరియొక్క; అర్థే=నిమిత్తము; నః=మనకు; రాజ్యం=రాజ్యము; కాంక్షితం=అభిలషితమయ్యెనో; భోగాః=భోగములు; కాంక్షితాః=అభిలషితములో; సుఖానిచ=సుఖములును; కాంక్షితాని=అభిలషితములో; తే=ఆ; ఇమే=వీరు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; ధనాని చ=ధనములను; త్యక్త్వా=విడిచి; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; అవస్థితాః=ఉండిరి. ॥౩౨-౩౩॥

ఆచార్యాః=విద్యోపదేష్టలగు ద్రోణాచార్యాదులు; పితరః=పితృసములు; పుత్రాః=అభిమన్య్వాదులు; తథైవ=అట్లే; పితామహాః=భీష్మాదులు; మాతులాః=శల్యాదులు; శ్వశురాః=ద్రుపదాదులు; పౌత్రాః=మనుమలు; స్యాలాః=భార్యతోబుట్టిన ధృష్టద్యుమ్నాదులు; తథా=అట్లే; సంబంధినః=పరంపరాసంబంధులు; సంతి=కలరు. ॥౩౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— ఓ శ్రీకృష్ణా! శ్రేయస్సు (మోక్షము)ను గోరు నేను యుద్ధమువలన గలుగఁబోవు తుచ్ఛమైన విజయమునుఁగాని, దానివలన ప్రాప్తించు రాజ్యమునుఁగాని, రాజ్యమువలన ప్రాప్తించు విషయసుఖములనుగాని కోరను. "చక్షుషశ్చక్షుః" ఇత్యాదిశ్రుతులచే సర్వేంద్రియములకు సాక్షిభూతుఁడవగు నోశ్రీకృష్ణా! ఎవరినిమిత్తము రాజ్యము, భోగములు, సుఖములును మనము కోరుచున్నామో అట్టి పితృపితామహాచార్యస్యాలకాదులు ధనప్రాణములను లెక్కసేయక యుద్ధమునందు నిలిచియుండిరి. అట్టివారు మరణింప మనకీరాజ్యమువలనగాని భోగములవలనగాని, జీవితమువలనగాని యేమి ప్రయోజనముగలదు? ।౩౨-౩౩॥

ఎవరు లేనిచో రాజ్యభోగాదులు వ్యర్థమో వారెవరనిన? పితృసములు ద్రోణాచార్యకృపాచార్యాదులు, అభిమన్యుప్రభృతిపుత్రులు, తాత యగు భీష్ముడు, మేనమామలగు శల్యాదులు, మామలగు ద్రుపదాదులు, మనుమలు, స్యాలకులగు ధృష్టద్యుమ్నాదులు, మఱియు నితరులగు సంబంధులు ఇందఱను జంపియా మనమీతుచ్ఛరాజ్యభోగాదులను గైకొనుట?॥౩౪॥

౧వ అధ్యాయము—౩౨-౩౩వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:—యుద్ధమువలన యదృష్టఫలము లేకున్నను విజయ, రాజ్యసుఖాది

గీ॥ ఏతా న్న హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన !
అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిం ను మహీకృతే ॥ ॥35॥

పదవిభాగము:— ఏతాన్—న—హంతుం—ఇచ్ఛామి—ఘ్నతః—అపి—మధుసూదన—అపి—త్రైలోక్యరాజ్యస్య—హేతోః—కిం—ను—మహీకృతే ॥ ॥35॥

ప్రతిపదార్థము:— ఈశ్లోకమున "అహం" అనుపదమధ్యాహార్యము. అహం=నేను; హేమధుసూదన=మధు యను రాక్షసుని సంహరించిన యో శ్రీకృష్ణ!; ఘ్నతోఽపి=నన్ను కొట్టుచున్నవారైనను; ఏతాన్=ఈదుర్యోధనాదులను; త్రైలోక్యరాజ్యస్య=త్రైలోక్యరాజ్యముయొక్క; హేతోరపి=హేతువుకొరకైనను; హంతుం=చంపుటకు; నేచ్ఛామి=కోరను; మహీకృతే=భూమినిత్తము; కింను=ఏమిచెప్పవలెను. ॥35॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— తన రాజ్యమునకు శత్రువు లగుట నవశ్యవధ్యు లగువారి యందు జాలిఁగొని మోహావశుడై స్వధర్మమగు యుద్ధమునుండి వైరాగ్యముబొంది యర్జును డిట్లనెను "జిఘాంసంతం జిఘాంసీయాత్" చంపగోరుచున్నవానిని చంపదలపవలెను. అను న్యాయమునను సరించి దుర్యోధనాదుల వధ యధర్మఫలకము గాకున్నను, ఓ శ్రీకృష్ణా! నన్ను చంపనున్న దుర్యోధనాదులను త్రిలోకాధిపత్యము నాకొసంగినను జంపజాలను. ఇక నీ భూరాజ్యమునిమిత్తము వీరలను జంపుదునే? ॥35॥

దృష్టఫల మున్నను దానిని నేను గోరను. అని తెల్పుటకు "న కాంక్షే" అని పూర్వార్థము చెప్పఁబడెను. ప్రయోజనము లేకపోవుటచే నట్లంటి నని దెల్పుటకే "కింనో రాజ్యేన" అని చెప్పఁబడెను. రాజ్యాదు లక్కరలేకపోవుటకు హేతువును "యేషామర్థే" అనునది మొదలుకొని జెప్పెను. "సర్వేంద్రియప్రవర్తకుడ వగు నీవే నాయైహికఫలవైరాగ్యము నెరుగుదువు" అని దెల్పుటకు "గోవింద!" అని సంబోధించెను. "గాః ఇంద్రియాణి విందతీతి గోవిందః" సర్వేంద్రియసాక్షి యని గోవిందశబ్దమున కర్థము.

శంకరానందీయము:— "అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మను రబ్రవీత్" అను వచనముచే నీవు స్వజనపోషణకొరకు తప్పక యుద్ధము చేయవలయు నందువా? అట్లు కాదు, ఎవరినిమిత్తము రాజ్యాదు లాకాంక్షితములో, ఎవరు అకార్యములను జేసియైన బోషింపఁదగినవారో వారే నాతో యుద్ధము జేయుటకు సంసిద్ధులై యుండిరి" అని జెప్పుటకు "యేషామర్థే కాంక్షితం" ఇత్యాదికము నుపక్రమించెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "హేకృష్ణ" అను సంబోధనచే "వాసుదేవే మనో యస్య జపహోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయో మైత్రేయ! దేవేన్ద్రత్వాదికం ఫలం" అను వచనానుసారము పరమేశ్వరునియందు భక్తికి యంతరాయములగు విజయ, రాజ్యాదులను హరించుటయే నీకుఁగల యనుగ్రహ మని సూచించి "యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరా మ్యహం" అను భగవద్వచనానుసారము విజయరాజ్యాదులను నీయందుగల భక్తి కంతరాయములని యాలోచించి యైన వాటిని గోరను" అని "న కాంక్షే విజయం" అను వాక్యముచే సూచించెను. ॥32-33॥

౧వ అధ్యాయము— 35వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "మధుసూదన" అను స్థలమున మధుపదము కైటభాసురునికి గూడ నుపలక్షణము. మధుకైటభు లనగ రజస్తమస్సులు. వాటిని నశింపఁజేసెడి నీవు నీభక్తుడ నగు నన్ను రజస్తమోరూపము, స్వజనహింసారూపము నగు నీఘోరకర్మయందు నియోగించుట దగదని "మధుసూదన" అను సంబోధనముచే సూచించెను. ॥35॥

గీ ||　నిహత్య ధార్తరాష్ట్రాన్నః కా ప్రీతి స్స్యా జ్జనార్దన ! |
పాప మేవాశ్రయే దస్మా న్హత్వైతా నాతతాయినః　　|౩౬|

పదవిభాగము:— నిహత్య_ధార్తరాష్ట్రాన్_నః_కా_ప్రీతిః_ స్యాత్_జనార్దన!_ పాపం_ ఏవ_ఆశ్రయేత్_అస్మాన్_హత్వా_ఏతాన్_ఆతతాయినః.　　|౩౬|

ప్రతిపదార్థము:— హేజనార్దన!=ఓ శ్రీకృష్ణ!; ధార్తరాష్ట్రాన్=దుర్యోధనాదులను; నిహత్య=చంపి; నః=మనకు; ప్రీతిః=సంతోషము; కా=ఏమిటి? అస్మాన్=నిర్దోషులమగు మనలను; హత్వా=చంపి; ఏతాన్=ఈ; ఆతతాయినః="అగ్నిదో గరదశ్చైవ" అన్నరీతి నిప్పటికే యాతతాయులయిన దుర్యోధనాదులను; పాప మేవ=నిర్దోషులగు స్వజనమునుహింసించుటవలన ప్రాప్తించుపాపమే; ఆశ్రయేత్=ఆశ్రయింపనిమ్ము.　　||౩౬||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—ఓ శ్రీకృష్ణా! శత్రువులగు దుర్యోధనాదులను సంహరించినయెడల ప్రీతి సంభవించునుగాన యుద్ధమే కర్తవ్యమనెదు వేమో మా పెదతండ్రి ధృతరాష్ట్రుని. పుత్రులగు దుర్యోధనాదులగు స్వజనమును హింసించుటవలన మన కెట్టి ప్రీతికలుగును ? మనము దుర్యోధనాదులను హింసింపమేని వారే మిమ్ములను హింసించెద రనెదవా ? అట్లని నిర్దోషులగు మనలను హింసించి ఇదివరకే ఆతతాయులగు ("అగ్నిదోగరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః। క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయినః" ఇండ్ల కగ్నిని పెట్టువాడు, విషమును బెట్టువాడు, నిష్కారణముగ శస్త్రాస్త్రములను ధరించువాడు, పరధనముల నపహరించెడివాడు, పరక్షేత్రముల నపహరించువాడు, పరదారల నపహరించువాడు, నిరూర్గురు నాతతాయు లనబడుదురు). నీదుర్యోధనాదులు మఱియు బాపిష్ఠు లగుదురుగాక.

లేక: ఈదుర్యోధనాదు లాతతాయులు గాన నవశ్యవధ్యులే కాని యతిదీను లగుటచే శోచ్యులు గాన నిట్టివారిని హింసించినయెడల స్వజనులను హింసించుటవలన గలుగు పాపము మనలనే యాశ్రయించును.

లేక:— గురుభ్రాతృపుత్రసుహృన్మిత్రులగు వీరలనే హింసింతుమేని మనమే యాతతాయుల మగుదుము. గాన నట్టి గురుభ్రాత్రాదుల హింసవలన పాపము మనలనే యాశ్రయించును. కాన మనకు యుద్ధమునుండి విరమించుటయే శ్రేయస్కరము　　|౩౬||

౧వ అధ్యాయము___౩౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇట "జనార్దన!" అను సంబోధనమువలన "ఓశ్రీకృష్ణ! నీవు ప్రళయకాలమందున సర్వజనసంహారకుఁడవైనను ని న్నే పాప మంటకుండును. కాన నేను కాక నీవే యీబంధువధను జేయదగుదువు" అని సూచింపఁబడెను.

ఆతతాయులుగాన నీదుర్యోధనాదులు వధ్యులే యందువా? "స్మృత్యో ర్విరోధే న్యాయస్తు బలవా న్వ్యవహారతః। అర్థశాస్త్రాత్తు బలవ ద్ధర్మశాస్త్ర మితి స్థితిః" అను యాజ్ఞ్యవల్క్యోక్తిచే "ఆతతాయినం హన్యాత్" అను అర్థశాస్త్రముకంటె "మాహింస్యా త్సర్వభూతాని" అను ధర్మశాస్త్రము బలమైనది కాన ఆతతాయులైనను వీరలనుజంపినమమ్ములనే పాపమాశ్రయించునుగాని దృష్టాదృష్టరూపమగు మఱియొక ప్రయోజనమేమియు లేదని భావము.

శంకరానందీయము:— ఆతతాయిని జంపుట "ఆతతాయిన మాయాంతం" అను యర్థశాస్త్రముచే పాపకార్యము కాకపోయినను యట్టి యర్థశాస్త్రముకంటె "స ఏవ పాపిష్ఠతమో యః కులనాశనః" అను ధర్మశాస్త్రము బలవత్తరముగాన వీరిని జంపినచో మేమే పాపిష్ఠుల మగుదు మని భావము.

గీ॥ తస్మా న్నార్హా వయం హంతుం ధార్త రాష్ట్రా న్స్వబాంధవాన్ ।
స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ! ॥ ॥౩౭॥

గీ॥ యద్యప్యేతే న పశ్యన్తి లోభోపహతచేతసః ।
కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్ ॥ ।౩౮।

గీ॥ కథం న జ్ఞేయ మస్మాభిః పాపా దస్మా న్నివర్తితుమ్ ।
కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భి ర్జనార్దన ! ।౩౯।

పదవిభాగము:—తస్మాత్–న–అర్హాః–వయం–హంతుం–ధార్తరాష్ట్రాన్–స్వబాంధవాన్–స్వజనం–హి–కథం–హత్వా–సుఖినః–స్యామ–మాధవ!॥౩౭॥యది–అపి–ఏతే–న–పశ్యన్తి–లోభోపహతచేతసః–కులక్షయకృతం–దోషం–మిత్రద్రోహే–చ పాతకమ్ ।౩౮। కథం–న–జ్ఞేయం–అస్మాభిః–పాపాత్–అస్మాత్–నివర్తితుం–కులక్షయకృతం–దోషం–ప్రపశ్యద్భిః–జనార్దన! ।౩౯।

ప్రతిపదార్థము:—హేమాధవ!=ఓశ్రీకృష్ణ; తస్మాత్=ఆకారణమువలన (స్వజనమును సంహరించుటవలన ఫలములేకపోవుట, మఱియు ననర్థము సంభవించుటవలన); స్వబాంధవాన్=మనబంధువులగు; ధార్తరాష్ట్రాన్=దుర్యోధనాదులను; హంతుం=సంహరించుటకు; వయం=మనము; నార్హాః=తగినవారలము కాము; స్వజనం=మనవారలను; హత్వా=చంపి; కథం=ఎవ్విధమున; సుఖినః=సుఖవంతులము; స్యామ=కాఁగలము ॥౩౭॥

యద్యపి=విచారింపఁగ; ఏతే=ఈ దుర్యోధనాదులు; లోభోపహతచేతసః=రాజ్యలోభముచే కొట్టబడిన చిత్తముగలవారై; కులక్షయకృతం=స్వకులనాశనమువలన గలుగు; దోషం=దోషమును; మిత్రద్రోహే=మిత్రద్రోహమునందుగల; పాతకంచ=పాతకమును; నపశ్యంతి=తెలుసుకొనకున్నారు. ॥౩౮॥

హేజనార్దన=ఓ శ్రీకృష్ణ!; కులక్షయకృతం=కులక్షయమువలన గలుగు; దోషం=దోషమును (పాపమును); ప్రపశ్యద్భిః=తెలిసికొన్న, అస్మాభిః=మనచేత; అస్మాత్=ఈ (ఈకులక్షయమువలన, మిత్రద్రోహమువలన ప్రాప్తించిన); పాపాత్=పాపమునుండి; నివర్తితుం=మఱలుటకు; కథం=ఎట్లు; నజ్ఞేయం=తెలుసుకొనబడతగదు ? ॥౩౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—దుర్యోధనాదులను సంహరించుటవలన ఫలము లేకపోగా ననర్థప్రాప్తియు గలుగుచున్నది. కాన మన బంధువులగు దుర్యోధనాదులను సంహరించు టర్హకృత్యము కాదు. స్వజన మున్నఁగదా రాజ్యసుఖము. అట్టి స్వజనమును సంహరించి మన మెట్లు సుఖమును బొందుదుము. ॥౩౭॥

అట్లైన దుర్యోధనాదులకు మాత్రము కులక్షయమునందు, స్వజనహింసయందు ప్రవృత్తి యేల? అందువేమో! వారు రాజ్యలోభముచే యుక్తాయుక్తజ్ఞానములేనివారు. కానవారు కులక్షయమువలన ప్రాప్తించిన దోషమును, మిత్రద్రోహమునగల దోషమును తెలిసికొనకున్నారు. కావుననే దుర్యోధనాదులకు స్వజనహింసారూపమగు యుద్ధమునందు ప్రవృత్తి కలిగినది. ।౩౮।

"దుర్యోధనాదుల కెట్లు యుద్ధప్రవృత్తి గలదో మనకును యట్లే యుద్ధప్రవృత్తియందు నమ్మకముండుఁగాక" యని యనెదవేమో మిత్రద్రోహమువలనఁ బ్రాప్తించెడి పాపమును,

---

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—"అపకారి యైనను వృద్ధు డగు ధృతరాష్ట్రునివిషయమై యపకారము జేయదగదు" అని సూచించుటకు "ధార్తరాష్ట్రాః" అని ధృతరాష్ట్రసంబంధమును జూపెను. ॥౩౬॥

౧వ అధ్యాయము— ౩౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

మధుసూదనసరస్వతీయము:–'ఆహూతో న నివర్తేతి ద్యూతాదపి రణాదపి' అనియు 'విజితం క్షత్రియస్య'

గీ॥　కులక్షయే ప్రణశ్యన్తి కులధర్మాః సనాతనాః ।
ధర్మే నష్టే కులం కృత్స్నమధర్మోఽభిభవత్యుత ॥ ॥౪౦॥

గీ॥　అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ! ప్రదుష్యన్తి కులస్త్రియః ।
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ! జాయతే వర్ణసఙ్కరః ॥ ॥౪౧॥

పదవిభాగము:— కులక్షయే-ప్రణశ్యన్తి-కులధర్మాః- సనాతనాః- ధర్మే-నష్టే- కులం-కృత్స్నం-అధర్మః-అభిభవతి-ఉత ॥ ॥౪౦॥అధర్మాభిభవాత్-కృష్ణ! -ప్రదుష్యన్తి-కులస్త్రియః-స్త్రీషు-దుష్టాసు-వార్ష్ణేయ! -జాయతే-వర్ణసఙ్కరః ॥ ॥౪౧॥

ప్రతిపదార్థము:— కులక్షయే=కులమునశింపఁగా; సనాతనాః=ప్రాచీనములైన; కులధర్మాః=కులధర్మములు; ప్రణశ్యన్తి=నశించుచున్నవి; ధర్మే=కులధర్మము; నష్టే=నశించినచో; కృత్స్నం=సమస్తమైన; కులం=కులమును; అధర్మః=అధర్మము; అభిభవతి=తిరస్కరించుచున్నది. ॥౪౦॥

ప్రతిపదార్థము:— హేకృష్ణ! =భక్తహృదయస్థనిఖిలపాపములను నశింపజేయు శ్రీకృష్ణ!; అధర్మాభిభవాత్=అధర్మముచేనైన తిరస్కారమువలన; కులస్త్రియః=కులస్త్రీలు; ప్రదుష్యన్తి=చెడుచున్నారు; హే వార్ష్ణేయ!=ఓ వృష్ణికులసంభూతుడవగు శ్రీకృష్ణ; స్త్రీషు=స్త్రీలు; దుష్టాసు=దుష్టలైనచో; వర్ణసంకరః=వర్ణసంకరము; జాయతే=కలుగుచున్నది. ॥౪౧॥

కులక్షయమువలన ప్రాప్తించెడి పాపమును తెలిసికొనజాలని దుర్యోధనాదులకు తత్పరిహారము సంభవింపకపోయినను, తద్వివేకముగల మనకట్టి పాపపరిహార మెట్లు తెలియకపోవును ? ॥౩౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— మనకు యుద్ధమునందు బ్రవృత్తి లేకపోవుటకు హేతువగునట్టి కులక్షయమునందుగల దోషమెట్టిదనిన ?

కులక్షయమైనయెడల కులధర్మములను పాలించువారు నశించెదరు. వారు లేనియెడల చిరంతనములగు కులధర్మములు (అగ్నిహోత్రాదికర్మలవలన సాధింపఁదగిన ధర్మములు), నశించి పోవును. అట్టిధర్మము నశించెనేని నశింపఁగా మిగిలిన కులము నధర్మము వ్యాపించుచున్నది. అనఁగా నష్టావశిష్టమగు కులమంతయు నగ్నిహోత్రాదిధర్మముల నాచరించువారు లేమిచే నధర్మభూయిష్టము కాగలదు. ॥౪౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— నష్టావశిష్టమగు కుల మధర్మభూయిష్ఠమగునేని యేమిదోషము ప్రాప్తించుననిన ? అగ్నిహోత్రాది కర్మలనాచరించువారు లేమి నధర్మము కులమునావరించును.

అను వాక్యములప్రకారము క్షత్రియులకు యుద్ధము ధర్మమనియు, యుద్ధార్జిత మగు ధనము ధర్మ్య మనియు శాస్త్రములు నిశ్చయించుచున్నవి కాన ధార్తరాష్ట్రులు లబ్ధచిత్తులైనను వారిచే యుద్ధమున కాహ్వానింపబడిన మీరు యుద్ధమునందు బ్రవర్తింపకుండుట యనుచితము అని శ్రీకృష్ణుఁడనునని యర్జును డాశంకించుకొని "పాపాదస్మాన్నివర్తితుం" (ఈ బంధువధరూపమైన పాపమునుండి మరలుటకు మన మెందుకు తెలుసుకొనగూడదు) అని చెప్పెను. అనగా "ఈకార్యము శ్రేయస్సాధనము" అను జ్ఞానము ఆయా కార్యములయందు బ్రవర్తకము గాను. యెయ్యది యశ్రేయస్సునుగూర్చనిదో యది శ్రేయస్సాధనమగును. అట్లు కానిచో శాస్త్రోక్తమగు శ్యేనయాగముకూడ ధర్మము కావలసియుండెడిది. ఈవిషయమునే "ఫలతోఽపి చ యత్కర్మ నానర్థేనానుబధ్యతే । కేవలప్రీతిహేతుత్వాత్తద్ధర్మ ఇతి కథ్యతే" అనువాక్యముకూడ దెలుపుచున్నది. అందుచే శాస్త్రప్రతిపాదితమైనను, అశ్రేయస్సునుగూర్చునదిగాని శ్యేనయాగమునందువలె యుద్ధమునందుబ్రవర్తించుట మనకు చితముగాదు. అనిభావము. ॥౩౯॥

గీ। సంకరో నరకాయైవ కులఘ్నానాం కులస్యచ।
పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిండోదకక్రియాః॥ ||౪౨||
గీ॥ దోషై రేతైః కులఘ్నానాం వర్ణసఙ్కరకారకైః।
ఉత్సాద్యన్తే జాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః॥ ||౪౩||
గీ॥ ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన!।
నరకే నియతం వాసో భవతీ త్యనుశుశ్రుమ॥ ||౪౪||

పదవిభాగము:— సంకరః–నరకాయ–ఏవ–కులఘ్నానాం–కులస్య–చ–పతన్తి–పితరః–హి–ఏషాం–లుప్తపిండోదకక్రియాః ||౪౨||

పదవిభాగము:— దోషైః–ఏతైః–కులఘ్నానాం–వర్ణసంకరకారకైః–ఉత్సాద్యన్తే–జాతిధర్మాః–కులధర్మాః–చ–శాశ్వతాః॥ ||౪౩|| ఉత్సన్నకులధర్మాణాం–మనుష్యాణాం–జనార్దన!–నరకే–నియతం–వాసః–భవతి–ఇతి–అనుశుశ్రుమ॥ ||౪౪||

సంకరః=సంకరము; కులఘ్నానాం=కులనాశనము చేసినవారికిని; కులస్యచ=అట్టివారికులమునకు; నరకాయైవ=తప్పక నరకముకొరకు; ('భవతి'అను పదమధ్యాహార్యము) భవతి=అగుచున్నది; ఏషాం=ఇట్టి వర్ణసంకర కారకులయొక్క; పితరోహి=పితరులు; లుప్తపిండోదకక్రియాః లుప్త=లోపించిన, పిండ=పిండములయొక్కయు, ఉదక=ఉదముల యొక్కయు, క్రియాః=క్రియలుకలవారై; పతన్తి=నరకములందుఁ బడుచున్నారు. ||౪౨||

ప్రతిపదార్థము:— ఏతైః=ఈ; వర్ణసంకర కారకైః=వర్ణసంకరమును జేయునట్టి; దోషైః=దోషముల చేత; కులఘ్నానాం=కులనాశకులయొక్క; శాశ్వతాః=శాశ్వతములగు; జాతిధర్మాః=జాతిధర్మములు; కులధర్మాశ్చ=కుల ధర్మములును; ఉత్సాద్యన్తే=నశింపజేయబడుచున్నవి. ||౪౩||

హే జనార్దన=ఓ శ్రీకృష్ణపరమాత్మ; ఉత్సన్నకులధర్మాణాం=నశించిన కులధర్మములుగల; మనుష్యాణాం=మనుష్యులకు; నరకే=నరకమునందు; నియతం=నియతమగు; (తప్పని) వాసః=నివాసము; భవతి=అగుచున్నది; ఇతి=ఈరీతిని; అనుశుశ్రుమ=స్మృతిరహస్యముల నెఱిగిన పెద్దలవలన వినుచుంటిమి. ||౪౪||

దాన కులస్త్రీలు వ్యభిచారాది దోషదూషితలగుదురు. అట్లు కులస్త్రీలు దుష్టలైనచో వర్ణసాంకర్య మేర్పడును. ||౪౦||

కులమును నశింపజేయువారును, వారికులమును కులనాశమువలన కలుగు సాంకర్యదోషముచే నరకమును బొందుదురు. ఇంతేకాదు: కులక్షయకారకుల వంశము నశించుటచే పితరుల కుత్తర క్రియలు జేయువారులు లేమింజేసి పిండోదకక్రియలు లేక ప్రేతత్వనివృత్తి కాజాలదు. ప్రేతత్వము పోకున్న నా పితరులు శాశ్వతముగ నరకమున మ్రగ్గుచుందురు. ||౪౧||

వర్ణసంకరమునకు కారణమగు పైనిఁజెబడిన పాపములచేత కులమును కూల్చివేసిన వారి శాశ్వతములగు జాతిధర్మములు, కులధర్మములు నశించిపోవుచున్నవి. ఇట్టి మహోపద్రవము నకు యుద్ధము హేతువు కాన మనమట్టి యుద్ధమును మానుటయే శ్రేయస్సాధనము. ||౪౩||

జాతిధర్మములు కులధర్మలు నశించెనేని వాని నాచరించువారుండరు. అట్టి శాశ్వతమగు జాతి

౧వ అధ్యాయము ౪౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

శ్రీధరీయము:— "ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వాణాః పాపేషు నిరతానరాః। అపశ్చాత్తాపినః కష్టా న్నిర

గీ || అహో! బత! మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్ ।
    యద్రాజ్యసుఖలోభేన హన్తుం స్వజన ముద్యతాః |౪౫|

గీ || యది మా మప్రతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః ।
    ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యు స్తన్మే క్షేమతరం భవేత్ |౪౬||

పదవిభాగము:— అహో!_బత!_మహత్_పాపం_కర్తుం_వ్యవసితాః_వయం_యత్_రాజ్యసుఖలోభేన_హన్తుం_స్వజనం_ఉద్యతాః |౪౫| యది_మాం_అప్రతీకారం_అశస్త్రం_శస్త్రపాణయః_ధార్తరాష్ట్రాః_రణే_హన్యుః_తత్_మే_క్షేమతరం_భవేత్ |౪౬|

ప్రతిపదార్థము:— యత్=ఏ కారణమువలన; లేక ("యత్" అనునది లుప్తతృతీయాంతపదము) యత్=ఏ; రాజ్యసుఖలోభేన=రాజ్యసుఖమునందుగల లోభముచేత; స్వజనం=స్వజనమును; హంతుం=సంహరించుటకు; ఉద్యతాః=ఉద్యుక్తులమో; తత్ (ఈపదమధ్యాహార్యము) ఆ కారణమువలన, వయం=మనము; మహత్=గొప్ప; పాపం=పాపమును; కర్తుం=చేయుటకు; వ్యవసితాః=పూనుకొన్న వారము; అహో!=ఎంతఆశ్చర్యము; బత!=ఎంత కష్టము! ||౪౫||

శస్త్రపాణయః=శస్త్రహస్తులగు; ధార్తరాష్ట్రాః=దుర్యోధనాదులు; అశస్త్రం=శస్త్రములు లేనట్టియు; అప్రతీకారం=ప్రతిక్రియచేయనట్టి; మాం=నన్ను; రణే=యుద్ధమునందు; హన్యుర్యది=సంహరించినయెడల; తత్=అది; మే=నాకు; క్షేమతరం=అతిశ్రేష్ఠమైన; భవేత్=అగును. ||౪౬||

ధర్మములను, కులధర్మముల నాచరింపని వారికి నరకమునందు నివాసముతప్పదు. అని ధర్మశాస్త్రవేత్తల వలన వినుచుంటిమి. గాన: నిట్టి మహానర్థమూలమగు యుద్ధమును మానుటయే మేలు.

గుణదోషవిభాగము తెలిసిన మనకు రాజ్యప్రాప్తివలన గలుగు సుఖోపభోగమునందుగల లోభముచేస్వజనుల హింసించుటయందుకల ప్రవృత్తి యతికష్టమైనది (మంచిదికాదు) అని తెలిసియున్నను రాజ్యసుఖలోభముచే స్వజనహింసా స్వరూపదోషమునందు ప్రవర్తించుచుంటిమి. ఎంత ఆశ్చర్యము! ఎంతకష్టము ప్రాప్తించెను. ||౪౫||

"శత్రువులను బదిభవింపజాలిన శస్త్రాస్త్రములను వదలి శత్రుభీతుడవై యుద్ధమునందు విముఖుడవై యున్నచో శస్త్రపాణులగు శత్రువులు నిన్ను సంహరింపరా?" అని యనెదవేమో? శస్త్రాస్త్రసంపన్నులగు దుర్యోధనాదులు శస్త్రములను విడిచి యుద్ధవిముఖుడనగు నన్ను యుద్ధమునందు సంహరించినయెడల యది నాకు మిక్కిలి క్షేమము. ఏలయన? మనుష్యులకు ప్రాణములను రక్షించుటకన్న నహింసారూపధర్మముత్కృష్టము. కాన: ప్రాణసంరక్షణధర్మముకన్న గొప్పదగు నహింసాధర్మము నాచే నాచరింపబడినదగును. ||౪౬||

యాన్త్యంతి దారుణాన్" ఇత్యాదివచనములచే నుత్సన్నకులధర్ములకు నియతమగు నరకమునందు నివాసము సంభవించునని వినుచుంటిమి. ||౪౪||

౧వ అధ్యాయము—౪౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు.

శంకరానందీయము:—కులమును నశింపజేయుటవలన గలిగెడి దోషము, దానివల్లన గలిగెడి నరకపతనము, అపకీర్తి మొదలగు యనర్థములు లేకుండుటయు, పురాకృతపుణ్యము నశింపకుండుటయు క్షేమతరశబ్దార్థము.

గీ॥ సంజయ ఉవాచ:— ఏవ ముక్త్వాఽర్జున స్సంఖ్యే రథోపస్థ ఉపావిశత్ ।
విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః ॥ ॥౪౭॥

పదవిభాగము:— ఏవం-ఉక్త్వా-అర్జునః-సంఖ్యే- రథోపస్థః-ఉపావిశత్- విసృజ్య- సశరం-చాపం-శోకసంవిగ్నమానసః ॥౪౭॥

ప్రతిపదార్థము:— సంజయః=సంజయుడు; ఉవాచ=పలికెను. అర్జునః=అర్జునుడు; శోకసంవిగ్నమానసః శోక=దుఃఖముచేత; సంవిగ్న=వ్యాప్తమైన; మానసః=మనస్సుకలవాడై; ఏవం=ఈరీతిని; ఉక్త్వా=పలికి; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; సశరం=బాణములతోగూడిన; చాపం=విల్లును; విసృజ్య=విడచి; రథోపస్థః=రథమునందున్నవాడై; ఉపావిశత్=కూర్చుండెను. ॥౪౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:— సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునిగూర్చి చెప్పుచుండెను.

ఓ ధృతరాష్ట్ర! అర్జునుడీవిధముగ శోకమోహవ్యాకులుడై యుద్ధరంగమధ్యమున రథసమీపమునందు (రథమధ్యమున) బాణములను, గాండీవమును విసర్జించి నేను యుద్ధమొనర్చనని కూర్చుండెను. ॥౪౭॥

ఇతి శ్రీ మహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం భీష్మపర్వణి
శ్రీమద్భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృ
ష్ణార్జునసంవాదేఽర్జున విషాదయోగోనామ ప్రథమోఽధ్యాయః.
ఓం తత్సత్.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
ఇట్లు నూరువేలసంఖ్యగలిగి వ్యాసప్రోక్తము, సంహితారూపమునగు మహాభారతమునందంత
ర్గతమైన భీష్మపర్వమునందున్న యుపనిషద్రూపము, బ్రహ్మవిద్యారూపమును
యోగశాస్త్రమునగు భగవద్గీతలయందున్న శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదమందు
గల యర్జునవిషాదమను పేరి ప్రథమాధ్యాయము
సమాప్తము.

అధ్యాయసముదాయార్థము.

పరమార్థప్రిపా:—"సద్యో మోక్షాధికారీ స భవతి ఖలు యః పాపభీరు ర్వితృష్ణః
తాదృ క్పార్థోఽస్తి తస్మా న్నిజకులదమనా ద్రాజ్యభోగా న్నివృత్తః ।
మత్త్వేవం యాదవేశోఽప్యనుపద మకరో ద్బ్రహ్మవిద్యోపదేశం
భూభృద్ధర్మానురూపం త దిద మభిహితం త్వాదిమాధ్యాయకృత్యమ్ ॥

ఎవడు పాపభీరువో, ఆశారహితుడో వాడు మోక్షాధికారి యగును. ప్రస్తుతము స్వీయకులహింస నుండియు, రాజ్యభోగము నుండియు విముఖుడైన యర్జునుని యట్టి మోక్షాధికారిగ నూహించి శ్రీకృష్ణభగవానులు వెంటనే క్షత్రియధర్మానురూప మగు బ్రహ్మవిద్య నుపదేశించెను.

ఇదియే యీ ప్రథమాధ్యాయసముదాయార్థము.
ప్రథమాధ్యాయశ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ముగిసెను.

శుభమస్తు.

శ్రీ వల్లభాసమేత శ్రీ మహాగణాధిపతయే నమః

శ్రీభగవద్గీతా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని

ద్వితీయోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ:— తం తథా కృపయాఽఽవిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్ ।
విషీదంత మిదం వాక్య మువాచ మధుసూదనః ॥

పదవిభాగము:—సంజయః-ఉవాచ—తం-తథా-కృపయా-ఆవిష్టం-అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం- విషీదంతం-ఇదం-వాక్యం-ఉవాచ-మధుసూదనః ।

ప్రతిపదార్థము:—సంజయః=సంజయుడు; ఉవాచ=పలికెను—మధుసూదనః = మధ్వాసురుని సంహరించిన శ్రీకృష్ణపరమాత్మ, విషీదంతం=దుఃఖించుచున్నట్టియు; తథా=స్వజనమరణప్రసక్తిజ్ఞానముచే; కృపయా=దయచేత; ఆవిష్టం=వ్యాప్తమైనట్టియు; అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం, అశ్రు=కన్నీటితో; పూర్ణ=నిండిన; ఆకుల=కలఁతపడిన; ఈక్షణం=కన్నులుఁగల; తం=ఆయర్జుననిగూర్చి; ఇదం=ఈచెప్పఁబోవు; వాక్యం=వాక్యమును; ఉవాచ=పలికెను. ॥౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అహింసయు, భిక్షాటనము బరమధర్మములని తలంచి యర్జునుడు యుద్ధవిముఖుడాయెనని సంజయునివలన విని ధృతరాష్ట్రుడు తనకుమారులగు దుర్యోధనాదుల రాజ్య మప్రచలిత మని నిశ్చయించుకొని స్వస్థచిత్తుఁడై యుండెను. అట్టి ధృతరాష్ట్రునిఁగాంచి సంజయుడీధృతరాష్ట్రుని దుర్బుద్ధిని దొలగించు నూహతో నిట్లు పలికెను—

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము♦—ఈశ్లోకమున "కృపయాఽఽవిష్టం" అని కృపనుఁ గర్తగాను, అర్జునునిఁ గర్మగాను జేయుటచే నర్జునునకు గృప స్వభావసిద్ధమనియు, "విషీదంతం" అర్జునునిఁ గర్తగాను, విషాదమునుఁ గర్మగాను జేయుటచే నర్జునునకు విషాద మాగంతుకమనియు సూచిత మయ్యెను.

"మధుసూదనః" అనుటచే స్వయముగ మధ్వాసురాదిదుష్టనిగ్రహకర్త యగు శ్రీకృష్ణుఁ డర్జుననిఁగూడ దుష్టనిగ్రహమందు నియోగించుట కుపక్రమించె నని సూచితమయ్యెను.

శంకరానందీయము♦—సదసద్వివేకముచేతను, తీవ్రవైరాగ్యముచేతను, మోక్షేచ్ఛచేతను సర్వకర్మలను సంన్యసించిన బ్రాహ్మణునకు మోక్షసాధనసంపత్తియొక్కయు, బ్రాహ్మణత్వముయొక్కయు సాఫల్యము కొఱకు "తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్" అను నీమొదలగు శ్రుతులు జెప్పినరీతిని శ్రోత్రియుఁడు, బ్రహ్మనిష్ఠుఁడు నగు సద్గురువు నాశ్రయించి "ఆత్మావారే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యః" "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" అను

శ్రీభగవానువాచ:— కుత స్త్వా కశ్మల మిదం విషమే సముపస్థితమ్ ।
అనార్యజుష్ట మస్వర్గ్య మకీర్తికర మర్జున ॥౨॥

పదవిభాగము:— శ్రీభగవాన్-ఉవాచ—కుతః-త్వా-కశ్మలం-ఇదం-విషమే-సముపస్థితం-అనార్య అజుష్టం-అస్వర్గ్యం-అకీర్తికరం-అర్జున! ॥ ॥౨॥

ప్రతిపదార్థము:— శ్రీభగవాన్=శ్రీకృష్ణపరమాత్మ; ఉవాచ=పలికెను;— హేఅర్జున!=ఓ యర్జునుఁడా!; అనార్యజుష్టం=శాస్త్రార్థపరిజ్ఞానము లేనివారలచే సేవింపబడినదియు; అస్వర్గ్యం=పాపకారణ మగుటంజేసి స్వర్గానర్హమైనట్టియు; అకీర్తికరం=అపఖ్యాతికరమైనట్టియు; ఇదం=ఈ; కశ్మలం=(శిష్టులచే నిందింపబడిన) యుద్ధపరాఙ్ముఖత్వము; విషమే=విషమస్థానమునందు (భయస్థానమునందు); త్వా=సర్వక్షత్రియశ్రేష్ఠుఁడ వగు నిన్ను; కుతః=ఏ కారణమువలన; సముపస్థితం=పొందెను. ॥౨॥

ఓ ధృతరాష్ట్ర! శ్రీకృష్ణపరమాత్మ మాటిమాటికిని గృత్యాకృత్యములను జ్ఞాపకము చేయుచున్నను నర్జునుఁడు దృఢతరమగు మోహమువలనఁ గల్గిన విపరీతజ్ఞానముచే జనించిన శోకము కలవాఁడగుటంబట్టి కృత్యాకృత్యములను స్మరింపకపోఁగా దిరిగి శ్రీకృష్ణుఁడు—కన్నీరు రాల్చుచుఁ దిక్కు-దిక్కులు చూచుచుఁ దనవారు మరణింతురే యని కనికరించి దుఃఖించుచున్న యర్జునునిఁగూర్చి యిట్లు పలికెను. ||౧||

శ్రుతిస్మృతులు జెప్పిన విధమున బ్రహ్మజ్ఞానమునకొఱకు వేదాంతవిచారమును జేయవలెనను యర్థమును సూచించుటకును, సదసద్వివేకము, పరమార్థాపేక్షగల యర్జునుని "శిష్యస్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నం" అనురీతిని జెప్పఁబడిన యీశ్వరప్రపత్తిని, భగవత్కృత మగు నాత్మానాత్మోపదేశమును ప్రతిపాదించుట కీద్వితీయాధ్యాయ మారంభింపఁబడెను.

"సర్వేషాం దేహే మధువ దిష్టత్వా న్మధు రహంకారః త మాత్మప్రకాశనేన సూదయతి నాశయతీతి మధుసూదనః" సర్వదేహములయందు తేనెవలె నిష్టమగునదిగాన నహంకారము మధు వనంబడును. అట్టియహంకారము నాత్మప్రకాశనముచే నశింపజేయువాఁడు కాన శ్రీకృష్ణుఁడు మధుసూదను డనఁబడును.

లేక, "ఇయం పృథివీ సర్వేషాం మధు" అను శ్రుత్యుక్తప్రకారము స్వరూపానందమును, నపరోక్షానుభూతికలవారలకు స్ఫురింపజేయువాఁడు కాన శ్రీకృష్ణుఁడు మధుసూదనుఁ డనఁబడును.

ఈశ్లోకమున "కృపయాఽఽవిష్టం" అని చెప్పుటచే ముముక్షు వగువాఁడు కృప మొదలగు నెనిమిది యాత్మగుణములు కలవాఁడై యుండవలె నని స్పష్ట మగుచున్నది. కనుకనే ఇట "కృపయా" అను పద మాత్మనిష్ఠమగు క్షాంత్యాదిగుణాష్టకమున కుపలక్షణము. "దయా సర్వేషు భూతేషు క్షాంతి, రనసూయా, శుచి, రనాయాసో, మాంగల్య, మకార్పణ్య, మస్పృహా, చేత్యష్టా వాత్మగుణాః" సర్వభూతములయందును దయ, ఓర్మి, అసూయలేకపోవుట, పవిత్రత, అలసటలేకపోవుట, మాంగల్యము, కార్పణ్యము లేకపోవుట, కోరికలేకపోవుట" అను గౌతమప్రతిపాదిత ములగు నీగుణములు కలవారలకే లెస్సగ జ్ఞానము కలుగును.

"సోఽహం భగవ శ్శోచామి" అను శ్రుతిప్రకార "మీసంసారము నెట్లు తరించగలను" అని శోచించు (తపించు) వానినే గురువు, ఈశ్వరుఁడు ననుగ్రహించును. అట్టివాఁడే యర్జునుడు అని సూచించుటకు "విషీదంతం" "అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం" అను విశేషము లుపయోగించబడెను.

నీలకంఠీయము:— "ఈశ్లోకమున 'మధుసూదనః' అనుటచే దుష్టులను సంహరించెడివాఁడు కావుననే శ్రీకృష్ణుఁడు యర్జునుని నిమిత్తముగా జేసికొని నీపుత్రులను సంహరింపగలఁడు. కాన: నీపుత్రులకే జయము ప్రాప్తించు నని యాశింపకుము" అని సూచితమైనది. ॥౧॥

గీ॥ క్లైబ్యం మా స్మ గమః పార్థ! నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే।
క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరన్తప! ॥3॥

పదవిభాగము:— క్లైబ్యం-మా-స్మ-గమః-పార్థ!-న-ఏతత్-త్వయి-ఉపపద్యతే- క్షుద్రం-హృదయదౌర్బల్యం-త్యక్త్వా-ఉత్తిష్ఠ-పరన్తప! ॥

ప్రతిపదార్థము:— హే పార్థ!=కుంతికొమరుడవగు నోయర్జునా; క్లైబ్యం=నపుంసకధర్మమును; (అధైర్యమును) మా స్మ గమః=పొందకుము; ఏతత్=ఈయధైర్యము; త్వయి=(మహేశ్వరునితో యుద్ధము జేసిన) నీయందు; నోపపద్యతే=సమంజసము (మంచిది) కాదు; హే పరన్తప!=శత్రుతాపనుడవగు నోయర్జునా!; క్షుద్రం=నీచమైన; హృదయదౌర్బల్యం=మనోదుర్బలత్వమును; త్యక్త్వా=వదలి=వదలి; ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము(యుద్ధమున ప్రారంభింపుము).।3।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఓ ధృతరాష్ట్ర! శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునునిఁ గూర్చి యిట్లుపలికెను.

ఓ యర్జునా! ఈ యుద్ధపరాఙ్ముఖత్వమును శాస్త్రార్థసంప్రదాయము దెలియనివారు సేవించిరి. ఇయ్యది పాపహేతువగుటంజేసి స్వర్గప్రాప్తికి ప్రతిబంధకము. నివాతకవచాది రాక్షసులను జయించి ప్రఖ్యాతి వడసిన నీవంటి యుత్తమక్షత్రియునకపఖ్యాతినిఁ బుట్టించునది. ఇట్టి కశ్మలము (శిష్టగర్హితమగు యుద్ధపరాఙ్ముఖత్వము) విషమస్థానము (అసమయము) నందు సర్వశ్రేష్ఠుఁడవగు నిన్నే కారణముచే నాశ్రయించెనో తెలియకున్నది. ॥౨॥

మఱియు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునునిఁగూర్చి యిట్లు పలికెను.

ఓ యర్జునా! అధైర్యమును (క్లీబత్వమును) పొందకుము. శంకరునితో యుద్ధ మొనర్చి

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "శ్రీభగవానువాచ" అనుచోట 'భగవాన్' అనగా "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య ధర్మస్య యశసః శ్రియః। వైరాగ్యస్యాథ మోక్షస్య షణ్ణాం భగ ఇతీంగనా" సంపూర్ణమగు నైశ్వర్యము, ధర్మము, కీర్తి, సంపత్తు, వైరాగ్యము, ననెడి నీయారింటిని దెలుసుకొనువాడని యర్థము.

శిష్టగర్హితమగు నీయుద్ధపరాఙ్ముఖత్వ మసమయమందు నీకెట్లు ప్రాప్తమైనది. అనగా మోక్షేచ్ఛచేతనా? లేక స్వర్గేచ్ఛచేతనా? లేక యశఃకామనచేతనా? అని ప్రశ్నించుట.

మోక్షేచ్ఛచేతనందువా? "స్వధర్మాచరణముచే నంతఃకరణపరిశుద్ధి నొంది మోక్షమును గోరు నపక్వకషాయులు స్వధర్మమును విడనాడరు. కాన మోక్షేచ్ఛచే నీ యుద్ధరాఙ్ముఖుఁడ నైతిననుట బొసగదు." అని సూచించుటకు 'అనార్యజుష్టం' అని చెప్పఁబడెను. ఇఁక స్వర్గేచ్ఛచే నందువా? క్షత్రియులకు స్వర్గహేతువు స్వధర్మమగు యుద్ధము కాన: నట్టి యుద్ధపరాఙ్ముఖత్వము నీకు తగదని చెప్పుటకు 'అస్వర్గ్యం' అని చెప్పఁబడెను. కీర్తికామనచే నందువా? క్షత్త్రియులకు యుద్ధము స్వధర్మము. అట్టి స్వధర్మాచరణవలన కీర్తి వృద్ధినొందును. నీవట్టి స్వధర్మమగు యుద్ధమునుఁ బరిత్యజించిన నపకీర్తియే వాటిల్లును. కాని కీర్తి ప్రాప్తింపనేరదని సూచించుటకు 'అకీర్తికరం' అని చెప్పఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— స్వధర్మ మగు నీయుద్ధమును జేయనిచో శుద్ధస్వభావుఁడ వగు నీకు బాపము ప్రాప్తించునని సూచించుటకు 'అర్జున!' అని సంబోధించెను. ॥౨॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము— 3వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇట 'పార్థ' సంబోధనచే 'గుంతిచే నారాధింపఁబడిన మహేంద్రుని

అర్జున ఉవాచ:— కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన !
ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామి పూజార్హా వరిసూదన! ॥ ॥౪॥

పదవిభాగము:—అర్జునః-ఉవాచ !—కథం-భీష్మం-అహం-సంఖ్యే-ద్రోణం-చ-మధుసూదన!-ఇషుభిః-ప్రతియోత్స్యామి-పూజార్హౌ-అరిసూదన ।

ప్రతిపదార్థము—అర్జునః=అర్జునుఁడు; ఉవాచ=పలికెను !—హే అరిసూదన=అప్రయత్నముగ సర్వశత్రుసంహార మొనర్చిన; హేమధుసూదన=ఓశ్రీకృష్ణా!; పూజార్హౌ=పూలఁ బూజింపఁదగిన; భీష్మం=(తాతయగు) భీష్ముని; ద్రోణంచ=(అస్త్రవిద్యాగురువగు) ద్రోణాచార్యులను; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; ఇషుభిః=బాణములతో; కథం=ఎట్టుల; ప్రతియోత్స్యామి=ఎదుర్కొని యుద్ధము చేసెదను. ॥౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యతనిచే గొనియాడఁబడిన పౌరుషము గల నీకీ యధైర్యము తగదు. నీచత్వమునకుఁ గారణమగు నీయధైర్యమును వదలి యుద్ధముచేయుటకు సన్నద్ధుడవు కమ్ము. ॥౩॥

ఇవ్విధముగ భగవంతుఁడు తెలియఁజెప్పినను శోకాభిభూతమనస్కుఁ డగుటచే నర్జునుఁడు ప్రకృతమగు తన యభిప్రాయమును భగవంతుని కి ట్లెఱింగించెను.

అప్రయత్నముగ సర్వశత్రువులను నశింపఁజేసిన యో శ్రీకృష్ణ! తాతయగు భీష్ముఁడు, శస్త్రాస్త్రవిద్యాగురువగు ద్రోణాచార్యులు పూవుల పూజింపవలసినవారు. అట్టి వారల నెదిర్చి యుద్ధమునందుఁ బ్రచండకాండములతో నెటుల యుద్ధము చేయఁగలను. ॥౪॥

వలన జన్మించిన నీకీక్లైబ్యభావ మనర్హము' అని సూచిత మయ్యెను. "త్వయి" అనుటచే యుద్ధమునందు మహావీరుల నోడించి ప్రసిద్ధి వడసిన నీకీక్లైబ్యభావము తగదు అని సూచిత మయ్యెను. "పరంతప" అను సంబోధనముచే 'శత్రుతాపనుఁడ వగుటంజేసి యుద్ధోన్ముఖుఁడ వగుటకు తగుదువు' అని సూచిత మయ్యెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "నామేత్తకొమరుఁడవగు నీకు మాకుందు ధైర్యముండుట యుచితము" అని సూచించుటకు 'పార్థ' అని సంబోధించెను. "శత్రువులను దపింపఁజేయుము కాని యుద్ధోపరతుడవై నీకు హితము నుఁ జేకూర్పు స్వజనమును బాధింపకుము" అని సూచించుటకు "పరంతప" అని సంబోధించెను. ॥౩॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

నీలకంఠీయము:— "శత్రువులను గాని, స్వభావదుష్టులను గాని, హింసించుటఁయుక్తమేయగును. కాని బంధువులు దోషరహితులు నగు వారి నెట్లు హింసింపదగును." అని యర్జును డీశ్లోకమున ప్రశ్నించుచుండెను.

"మధుసూదన!" అను సంబోధనముచే దుష్టులగువారిని, 'అరిసూదన' అను సంబోధనముచే శత్రువులగు వారినే హింసించెడి నీవుగూడ పూజార్హులు, దోషరహితులు నగు భీష్మద్రోణులను హింసించుమని యుపదేశించుట యసంగతమని సూచితమయ్యెను.

(వక్తయగు యర్జునుడు శోకవ్యాకులుడగుటచే "మధుసూదన" 'అరిసూదన' అని సంబోధన పదద్వయము సమానార్థక మేయైనను పౌనరుక్త్యదోషము నాపాదింపదని కొందరి (మధుసూదనసరస్వతి) యభిప్రాయము.)

"పూజ్యులగు భీష్మద్రోణులతో వాక్కలహము నైన జేయుట యనుచితమన నింక బాణములతో నెదుర్కొనవలెనని వేమి చెప్పుదు"నని సూచించుటకు "ఇషుభిః" అను పదము నివేశింపఁబడెను. ॥౪॥

గీ॥ గురూ నహత్వా హి మహానుభావా న్శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే।
హత్వాఽర్థకామాంస్తు గురూ నిహైవ భుంజీయ భోగా న్రుధిరప్రదిగ్ధాన్ ॥ ॥౫॥

పదవిభాగము—గురూన్-అహత్వా-హి-మహానుభావాన్-శ్రేయః-భోక్తుం-భైక్ష్యం-అపి- ఇహ- లోకే- హత్వా-అర్థకామాన్-తు-గురూన్-ఇహ-ఏవ-భుంజీయ-భోగాన్-రుధిరప్రదిగ్ధాన్ ।　　॥౫॥

ప్రతిపదార్థము—మహానుభావాన్=శ్రుతశీలాధ్యయనసంపన్నులగు; గురూన్=భీష్మద్రోణాచార్యాదులను; అహత్వా=సంహరింపక; ఇహ-ఈ; లోకే=లోకమునందు (అనగా నీభూలోకమునందు); భైక్ష్యమపి=భిక్షాశనము నైనను; భోక్తుం=భుజించుట; శ్రేయః=శ్రేష్ఠతరము; గురూన్=గురువులను; హత్వా=వధించి; ఇహైవ=ఈ భూలోకమునందుమాత్రమే; రుధిరప్రదిగ్ధాన్=రక్తముచేఁ బూయఁబడిన పదార్థములవలె (అనగా నతితుచ్ఛమైనట్టి); భోగాన్=భోగరూపములగు; అర్థకామాంస్తు=శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాత్మకము లగు నర్థములను, స్రక్చందనవనితాదిభోగములను; భుంజీయ=అనుభవించెదము.　　॥౫॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఏ కర్మమునకు నిహలోకమున జీవికావృత్తిమాత్రము ఫలమో యట్టి కర్మ పాపహేతువు. క్షత్రియులకు యుద్ధము ధర్మకారణమైనను గుర్వాది వధాత్మకమగు నీకర్మము జీవికావృత్తి మాత్ర హేతువగుటంజేసి పాపహేతువని తలంచి యర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణపరమాత్మనుగూర్చి యిట్లు పలికెను. శ్రుతశీల వేదాధ్యయనాదులచే గొప్పవారలగు భీష్మద్రోణకృపాచార్యాదులను సంహరించుటకన్న నీలోకమున భిక్షాశనమును భుజించుట మేలు. గురువులను వధియించి మన మనుభవించునది యీ లోకమున నతితుచ్ఛమగు భోగరూపములైన నర్థకామములే కాని మఱొండు మోక్షమనుభవింపఁబోము. అట్టి యీ లోకమునమాత్రమే యనుభవించు నీ యర్థకామముల నిమిత్త మీ గురువధాత్మక కర్మ పాపహేతువు.　　॥౫॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౫వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము♦— భీష్మద్రోణకృపాచార్యాదులు గురువులైనను యుద్ధగర్వముచే నవలిప్తులును, అన్యాయముగ రాజ్యమును స్వీకరించుటచేతను, శిష్యద్రోహముచేతను కార్యాకార్యవివేకశూన్యులై న్యాయమార్గము నతిక్రమించినవారలు. కాన “గురో రప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్య మజానతః । ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే” అను న్యాయానుసారము వీరలు వధ్యులే యని శంకింపజనదు. వీరలు “హిమహానుభవాన్” అనగా: ‘హిమం జాడ్య మపహన్తీతి హిమహోఽగ్నిః తస్యేవ అనుభావః సామర్థ్యం యేషాంతే తథోక్తాః’ జాడ్యము నపహరించు యగ్నివలె సామర్థ్యము గలవారలు యని యర్థము. అనగా అతితేజస్విలు. కాన “ధర్మవ్యతిక్రమో దృష్ట ఈశ్వరాణాం చ సాహసమ్ । తేజీయసాం న దోషాయ వహ్నేః సర్వభుజో యథా” సమర్థులగు పెద్దలు సాహసముగ ధర్మమును కదాచిత్ అతిక్రమించెదరు. అట్టి ధర్మవ్యతిక్రమము—పవిత్రాపవిత్రవస్తువులను దహించుటవలన నగ్నికి యేదోష మంటనటుల నట్టి పెద్దలయెడ దోషము నాపాదింపదు. కాన భీష్మద్రోణకృపాచార్యాదులయెడ యవలిప్తత్వాదిదోషము సంభవింపదు.

భీష్ముఁడు స్వయముగ ధర్మరాజునుగూర్చి “అర్థస్య పురుషో దాసో దాసస్త్వర్థో న కస్యచిత్ । ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధో స్మ్యర్థేన కౌరవైః ॥” ఓ ధర్మరాజా! పురుషుడు ధనమునకు దాసుడు. ధనమ యెన్నడు బురుషునకు దాసభావమును బొందదు. కాన కౌరవులచేత నేను నిత్యము ధనముచే గట్టబడితిని. అని చెప్పుటవలన భీష్మద్రోణాదులు అర్థవిక్రీతులు. గాన వీరికట్టి మహాత్మ్యము లేదందువా ?

గీ॥ న చైతద్విద్మః కతరన్నో గరీయో యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయుః ।
యానేవ హత్వా న జిజీవిషామ స్తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః ॥౬॥

పదవిభాగము: న-చ-ఏతత్-విద్మః-కతరత్-నః-గరీయః-యద్వా-జయేమ-యది-వా-నః-జయేయుః-యాన్-ఏవ-హత్వా-న-జిజీవిషామః-తే-అవస్థితాః-ప్రముఖే-ధార్తరాష్ట్రాః. ॥౬॥

ప్రతిపదార్థము:— కతరత్=("కతరం" అని పాఠభేదము) భిక్షాశనయుద్ధములలో నేదైననొకటి; నః=మనలకు; గరీయః=గొప్పదో; ఏతత్=దీనిని; నవిద్మః=గుఱుతింపము; యద్వా=అట్లుకానిచో; వయం=(ఈ పదమధ్యాహార్యము) మనము; జయేమ=జయించెదమో?; యదివా=అట్లుకానిచో; తే=(ఈ పదమధ్యాహార్యము) ఆదుర్యోధనాదులు; నః=మనలను; జయేయుః=జయించెదరో?; యానేవ=ఎవరలను; హత్వా=సంహరించి; వయం=(ఈ పదమధ్యాహార్యము) మనము; న జిజీవిషామః=బ్రతుకఁగోరమో; తే=అట్టి; ధార్తరాష్ట్రాః=మా పెదతండ్రియగు ధృతరాష్ట్రుని కుమారులగు దుర్యోధనాదులు; ప్రముఖే=ఎదుట; అవస్థితాః=ఉండిరి. ॥౬॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

క్షత్రియులకు స్వధర్మమగుటఁజేసి నీకు యుద్ధమే కర్తవ్య మనినచో నిట్టి గురువధాత్మక యుద్ధము హింసాత్మకమును, బాపహేతువు నగుటం బట్టి యీయుద్ధము కర్తవ్యమో? హింసాశూన్యమగుటచే భిక్షాశనము కర్తవ్యమో? దోఁపకున్నది యుద్ధమువలన జయము చేకూరు

అట్లకాదు; ఏలన—వీరర్థకామములను గోరువార లైనను నాకు గురువులే యగుదురు. కాన వీరలు నాయెడ యెంతమాత్రము దోషులు కారని సూచించుటకు తిరుగ నీశ్లోక ద్వితీయార్థమునందు "గురూన్" అని చెప్పెను (ఈయర్థమున "అర్థకామాన్" అనునది గురువులకు విశేషణము).

శంకరానందీయము♦—"మహాన్=అనర్గలః; అనుభావః=ధర్మబ్రహ్మవిషయకో బోధః; యేషాం తాన్ మహానుభావాన్" అడ్డులేని ధర్మబ్రహ్మవిషయకజ్ఞానము గలవారుగాన భీష్మద్రోణాదులు మహానుభావు లనంబడుదురు.

"అకృత్వా పరసంతాప మగత్వా ఖలమందిరమ్ । అక్లేశయిత్వా చాత్మానం య దల్ప మపి త ద్బహు" పరసంతాపమును జేయక, దుర్మార్గుల గృహముల కేగక, శరీరమును క్లేశపెట్టక స్వల్పము ప్రాప్తించినను అది విస్తారమైనది అను న్యాయమున గుర్వాదిహింసారహితమగు భిక్షాశనమే మాకు శ్రేయస్కరము అని సూచించుట కీశ్లోకమునందు 'హి' అను శబ్దము ప్రయోగించబడెను.

"అర్థాన్=ధర్మాదిపురుషార్థాన్; శిష్యేభ్యః కామయంతి=బోధయంతీతి; అర్థకామాన్" ధర్మార్థకామమోక్షములనెడి పురుషార్థచతుష్టయమును శిష్యుల కుపదేశించువారలుగాన గురువు లర్థకాము లనంబడుదురు.

పరమార్థప్రపా♦—"తస్మా ద్బ్రాహ్మణాయ నాపగురేత న నిహన్యా న్న లోహితం కుర్యా దేతావతా హ్యేనసా భవతి" (అత్ర చతుర్థీద్వితీయార్థే విపరిణేయా) అనగా బ్రాహ్మణుని—దిట్టుటయు, హస్తపాదాదులచే కొట్టుటయు, ఖడ్గాదులచే రక్తవంతునిగ జేయుటయు కూడదు. అట్లు చేసెనేని పాపి యగును. అను నీయాపస్తంబసంహితానుసారము బ్రాహ్మణులగు ద్రోణాచార్యాది గురువులను హింసించి పాపినై నే నీభోగముల నెట్లనుభవింతు నని పర్యవసితార్థము. ॥౫॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము♦—ఇంతకు పూర్వమునందు జెప్పఁబడిన గ్రంథముచే సంసారదోషనిరూపణపురస్సరముగ నధికారివిశేషణములు జెప్పఁబడెను. అది యెట్లన "న చ శ్రేయోఽనుపశ్యామి హత్వా

గీ|| కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతాః ।
యచ్ఛ్రేయ స్స్యా న్నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే శిష్యస్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్ ||

పదవిభాగము:— కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః- పృచ్ఛామి- త్వా-ధర్మసమ్మూఢచేతాః- యత్-శ్రేయః-స్యాత్-నిశ్చితం-బ్రూహి-తత్-మే-శిష్యః-తే-అహం-శాధి-మాం-త్వాం-ప్రపన్నం. ||౭||

ప్రతిపదార్థము:— కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః, కార్పణ్య=దైన్యమనెడి; దోష=దోషముచే; ఉపహత=కొట్టఁబడిన; స్వభావః=అంతఃకరణముగల; ధర్మసంమ్మూఢచేతాః, ధర్మ=("ధరతీతి ధర్మః" జగమును ధరించునది బ్రహ్మము) అట్టి జగద్ధారణసమర్థమగు బ్రహ్మమునందు; సమ్మూఢ=అవివేకత్వమును బొందిన; చేతాః=చిత్తముగల నేను; త్వా=నిన్ను; పృచ్ఛామి=అడుగుచుంటిని; యత్=ఏది; నిశ్చితం=అపేక్షికము కాని; శ్రేయః=శ్రేయస్సో; తత్=అట్టిమోక్షమును; మే=నాకొఱకు; బ్రూహి=చెప్పుము; అహం=నేను; తే=నీకు; శిష్యః=శిష్యుఁడను; త్వాం=నిన్ను; ప్రపన్నం=శరణుఁజెందిన; మాం=నన్ను; శాధి=అనుశాశింపుము; (నా కాత్మోపదేశము చేసి శిక్షింపుము). ||౭||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
ననెదవా ? అదియు సందిగ్ధమే. ఏలయన జయపరాజయములు నిర్ణయించుటకు యెట్టివానికి వీలుకావు. కాన మనమే దుర్యోధనాదులను జయించెదమో ! దుర్యోధనాదులు మనలనే జయించెదరో !

మనమే దుర్యోధనాదులను జయించెద మనెదవా ? యెవరలను జయించి క్షణమాత్రము మనము జీవింపఁగోరమో యట్టి మాపెదతండ్రి కుమారులగు దుర్యోధనాదులే యెదుటయుండిరి. కాన నిట్టి దుర్యోధనాదులను జంపి జయమును గైకొనుటకన్న హింసారహితమగు భిక్షావృత్తితో జీవించుట మేలుకాదా ! ||౬||

జ్ఞాననిష్ఠునకు భిక్షావృత్తి చెప్పఁబడినను నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదులే లేని నీకు భిక్షావృత్తి శాస్త్రగర్హితము. కాన: స్వధర్మమగు యుద్ధమే నీకుఁ గర్తవ్య మనెదవా ? అట్లైనచో స్వధ

స్వజన మాహవే" అను శ్లోకమున యుద్ధనిహతునకు— "ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ । పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణేచాభిముఖో హతః" అను వాక్యానుసారము పరివ్రాట్టుతో సమానమగు యోగక్షేమములను జెప్పుటచే 'అన్య చ్ఛ్రేయో అన్యదుతైవప్రేయః' అను శ్రుతిసిద్ధమోక్షము జెప్పబడెను. అందువలన మోక్షముకంటె వేరగునది శ్రేయస్సు కానేరదు అని నిత్యానిత్యవివేకము జూపఁబడెను. "న కాంక్షే విజయం కృష్ణ" అనుచోట నైహికఫలభోగవిరాగము, 'అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః' అను స్థలమున అముష్మికఫలభోగవైరాగ్యము, "నరకే నియతం వాసః" అనుశ్లోకమున స్థూలదేహముకంటె నతిరిక్తమగు నాత్మ కలదనియు, 'కిం నో రాజ్యేన' అనుదానిచే నే వ్యాఖ్యానించినరీతిని శమము, 'కిం భోగైః' అనుటచే దమము, 'యద్య ప్యేతే నపశ్యంతి' అనుదానిచే లోభములేకుండుట, 'తన్మే క్షేమతరం భవేత్' అనుదానిచే తితిక్షయు జూపఁబడెను. ఇదియే ప్రథమాధ్యాయసంగ్రహార్థము. ఇక "శ్రేయో భోక్తుం భైక్షం" అనుచోట సంన్యాససాధన మగు భిక్షాచర్యము, తదుపలక్షిత సంన్యాసము ఈ యధ్యాయమున జూపఁబడెను. ||౬||

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౭వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము♦—సంసారమునందలి దోషముల బూర్తిగ దెలిసికొని యత్యంతము నిర్విణ్ణుఁడై శాస్త్రోక్తమార్గమున గురువును జేరి యర్థించినవానికే మోక్షవిద్యయం దధికారము కలదు, కాన

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ర్మానుష్ఠానమువలన ప్రాప్తించునది దేవాదిజన్మములుకదా! స్వధర్మపరిత్యాగపాపముచే నీచమగు శ్వసూకరాదిజన్మములు ప్రాప్తించును గదా! అట్టి సూకరజన్మమును, దేవజన్మమును బొందినవారలకుఁ గల విశేష మేమియుఁ గానరాదు. ఇరువురు స్వదేహములయం దాత్మభ్రాంతి గలవారలే. స్వదేహమునందు మమతగలిగి తత్పోషణరతు లగుచుండిరి. అట్టిజీవు లెన్నిజన్మము లెత్తినను మోక్షమును బొందలేరు. మఱియు సంసారసాగరముననే మునుఁగుచుందురు. కాన బుణ్యమైనను, బాపమైనను సంసారమునకే హేతువు లగుచున్నవి. కనుకనే ధర్మముఁకూడ సంసారమునకు హేతువగుటం బట్టి యధర్మమే యని శాస్త్రజ్ఞుల నిర్ణయము. కాన: నాస్వధర్మ మగు యుద్ధరూపకర్మకూడ ననేకానర్థసంకలితసంసారమునకుఁ గారణము. అట్టి తుచ్ఛమగుసంసారమునఁ బడుటకన్న మోక్షమును సంపాదించుట న్యాయము. కాననేను ముముక్షువును, సంసారవిరక్తుడను, ఆత్మోపదేశసంగ్రహణాధికారి నని సూచించుచు నర్జునుఁ డిట్లు శ్రీకృష్ణభగవానునితోఁ బలికెను.

ఎవఁడు స్వల్పమైనను స్వనాశనమును సహింపఁడో అట్టివాడు కృపణుఁడు; వాఁ డనాత్మజ్ఞుడు. "యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మా ల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణః" మానవజన్మము ప్రాప్తించినను యెవఁడు నాశరహితమగు నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తబ్రహ్మమును దెలిసికొనక మరణించునో వాడు కృపణుఁడు. అట్టివాని ధర్మము కార్పణ్యము (అనగా దైన్యము) అట్టి దైన్యరూపదోషముచే హతమగు నంతఃకరణము కలవాఁడ నగుటచే జగద్ధారణసమర్థమగు బ్రహ్మమును తెలిసికొనలేకుంటిని. కాన: రోగనివృత్తివలె వ్యభిచారి కానట్టియు, స్వర్గాదులవలె కర్మసాపేక్షము కానట్టియుఁ శ్రేయస్సును (మోక్షమును) గూర్చి నిన్నడుగుచుంటిని. "నాపుత్రాయా శిష్యాయ ప్రబ్రూయాత్" పుత్రుఁడు కానివానికి, శిష్యుఁడు కానివానికి నట్టి బ్రహ్మవిద్య నుపదేశింపఁగూడ దను శాస్త్రనియమముచే నీవు పుత్రుఁడవు కావు, శిష్యుడవు కావు. అట్టి నీకెట్లుపదేశింపవలయుననెదవా? నేను నీశిష్యుండను; నిన్ను శరణుజెందితిని. నన్ను బ్రహ్మవిద్యోపదేశముచే శిక్షింపుము. ॥౭॥

భీష్మాదివిషయకమగు సంకటమువలన "వృద్ధాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతి" అను శ్రుతిసిద్ధమగు భిక్షాచర్యమునం దర్జునుని కభిలాషఁ జూపి శాస్త్రోక్తగురూపసదనమును గూడ భీష్మాదివిషయకసంకటవ్యాజముననే యీశ్లోకమున జూపుచున్నాడు. 'ధర్మసమ్మూఢచేతాః' ధర్మవిషయమున నొక నిశ్చయమును దేల్చెడి ప్రమాణము కనఁబడకపోవుటచే "వీరిని వధించుట ధర్మమా? లేక వీరిని పాలించుట ధర్మమా? అట్లే యీపృథివీపరిపాలనము ధర్మమా? లేక పూర్వానుభూతమగు వనవాసమే ధర్మమా?" అను నీమొదలగు సంశయములచే వ్యాప్తమైన మనస్సుకలవాడనై. అని యర్థము.

ఈశ్లోకమునందు "తద్విజ్ఞానార్థం స గురు మేవాభిగచ్ఛే త్సమిత్పాణి శ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం" "భృగుర్వై వారుణిః। వరుణం పితర ముపససార। అధీహి భగవో బ్రహ్మే"తి ఇత్యాదిశ్రుతులచే జెప్పఁబడు గురూపసదనము బోధింపఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—"ధర్మసమ్మూఢచేతాః" భిక్షాశనము ధర్మమా? లేక యుద్ధము ధర్మమా? అని సందిగ్ధమనస్సు కలవాడనై నిన్నడుగుచుంటి నని యర్థము. ॥౮॥

గీ॥ న హి ప్రపశ్యామి మమాపనుద్యా ద్యచ్ఛోక ముచ్ఛోషణ మింద్రియాణామ్ ।
అవాప్య భూమా వసపత్నమృద్ధం రాజ్యం సురాణా మపి చాధిపత్యమ్॥ ॥౮॥

గీ॥ సంజయ ఉవాచ—ఏవ ముక్త్వా హృషీకేశం గుడాకేశః పరన్తపః ।
న యోత్స్య ఇతి గోవిన్ద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హ ॥ ॥౯॥

పదవిభాగము:—న-హి-ప్రపశ్యామి-మమ-అపనుద్యాత్-యత్-శోకం-ఉచ్ఛోషణం-ఇంద్రియాణాం-అవాప్య-భూమౌ-అసపత్నం-ఋద్ధం-రాజ్యం-సురాణాం-అపి-చ-ఆధిపత్యం.

పదవిభాగము:— సంజయః—ఉవాచ।—ఏవం—ఉక్త్వా—హృషీకేశం—గుడాకేశః—పరన్తపః—న-యోత్స్యే—ఇతి—గోవిన్దం—ఉక్త్వా—తూష్ణీం—బభూవ—హ ॥ ॥౯॥

ప్రతిపదార్థము:—భూమౌ=భూమియందు; అసపత్నం=శత్రురహితమగునట్టియు; ఋద్ధం=సమృద్ధమైనట్టియు; రాజ్యం=క్షత్రియకర్మయగు ప్రజారక్షణపాలనాదికమును; సురాణాం=దేవతలయొక్క; ఆధిపత్యమపి=ప్రభుత్వమునైనను; అవాప్య=పొంది: యత్=ఏది; మమ=నాయొక్క; శోకం=దుఃఖమును; ఇంద్రియాణాం=ఇంద్రియములయొక్క; ఉచ్ఛోషణం=తాపమును; అపనుద్యాత్=పోగొట్టునో; తత్=(ఈపదమధ్యాహార్యము) అట్టిదానిని; నహిప్రపశ్యామి=చూడను. ॥౮॥

ప్రతిపదార్థము:—సంజయః=సంజయుఁడు; ఉవాచ=పలికెను ।—పరంతపః=శత్రువులను దపింపఁజేయునట్టి; గుడాకేశః=అర్జునుడు; హృషీకేశం=శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి; ఏవం=ఈప్రకారముగ; ఉక్త్వా=పలికి; గోవిందం=శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి; అహం=(ఈపద మధ్యాహార్యము) నేను; నయోత్స్యే=యుద్ధము చేయను; ఇతి=ఈతీరున; ఉక్త్వా=పలికి; తూష్ణీంబభూవహ=ఊరకుండెనట; ('హ' అనుశబ్దము 'కిల' అనుపదపర్యాయము) ॥౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దేనిని బొందుటవలన నిప్పట్టున నాకుఁ గలిగిన శోకము, సర్వేంద్రియతాపము దొలగునో యట్టిదానిని నేను గనుగొనఁజాలను. నిస్సపత్నమగు, సమృద్ధమైన నీభూలోకాధిపత్యమువలన నీశోకతాపాదులు నివృత్తములు కాఁజాలవా? యనెదవేమో! త్రిలోకాధిపత్యము చేకూరినను నీశోకతాపములు నివృత్తములు కావు. పరిమితమగు నీభూలోకాధిపత్యమువలన నాశోకతాపము లెట్లు తొలఁగును. ॥౮॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము—౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము—నిస్సపత్నమగు నీభూలోకాధిపత్యమును, దేవతాధిపత్యమును బొందినను గూడ నా కీశోకము పోజాలదు; అని యీశ్లోకపర్యవసితార్థము. అనగా "త ద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" ఈలోకమున కృష్యాదులవలన సంపాదితమగు ధాన్యాదు లేతీరున నశించునో యదేతీరున పరలోకమున పుణ్యమువలన సంపాదితమగు స్వర్గాదులు నశించునను శ్రుతిచేతను, "ఏయ్యది కార్యమో అది యనిత్యము" అను అనుమానప్రమాణముచేతను, ఐహిక మగు ప్రతివస్తువు నశించుచుండుటను మనము చూచుచుండుటచేతను ఐహికభోగము కాని, ఆముష్మికభోగము కాని నశించునవగుటచే శోకనివర్తకములు కావు.

మఱియు నవి తాముండు కాలమున భోగపారతంత్ర్యముచేతను, వినాశకాలమున వియోగముచేతను, శోకజనకములే యగుచున్నవి. కాన నీయుద్ధము శోకనివృత్తికొఱ కనుష్ఠింపదగినది కాదు; అని యర్థము. ఇట్లనుటచే నధికారివిశేషణమగు నిహాముత్రఫలభోగవిరాగ మర్జునునకు జూపఁబడెను. ॥౮॥

గీ॥ త మువాచ హృషీకేశః ప్రహస న్నివ భారత!
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే విషీదన్త మిదం వచః॥ ॥౧౦॥

పదవిభాగము:— తం-ఉవాచ-హృషీకేశః-ప్రహసన్-ఇవ-భారత!- సేనయోః- ఉభయోః- మధ్యే- విషీదన్తం-ఇదం-వచః। ॥౧౦॥

ప్రతిపదార్థము:— హృషీకేశః=మాయకుఁ బ్రభువగు(మాయాతీతుడగు) శ్రీకృష్ణపరమాత్మ; ఉభయోః=రెండయిన; సేనయోః=సేనలయొక్క; మధ్యే=మధ్యయందు; తం=ఆ; విషీదంతం=దుఃఖించుచున్న యర్జునునిగూర్చి; హేభారత!="ఓభరతాన్వయసంభూతుఁడా!" అని యర్జునుని సంబోధించి; ప్రహసన్నివ=మందహాసముచేయుచు; ఇదం=ఈ చెప్పఁబోవు వాక్యమును; ఉవాచ=పలికెను. ॥౧౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ధృతరాష్ట్రునిఁగూర్చి సంజయుఁడిట్లుపలికెను. ఓ ధృతరాష్ట్ర! శత్రుతాపనుఁడగు నర్జునుడు శ్రీకృష్ణపరమాత్మనుగూర్చి తన శోకమును, సకలేంద్రియతాపమును వెలిబుచ్చి నేను యుద్ధముఁ జేయనని యూరకుండెను. ॥౯॥

ఉభయసేనలమధ్యయందు శోకమోహములచే వ్యాకులుడైన యర్జునుని గూర్చి శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ మందహాసముచేయుచు ఓభరతాన్వయసంభూతా! యనిఁ బిలచి యిట్లుపలికెను. ౧౦.

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "గుడాకేశః" అలసత్వమును జయించినవాడు. ఇది యర్జునునికి విశేషణము. "హృషీకేశం" సర్వేంద్రియప్రవర్తకు డగుటచే నంతర్యామి యగు. ఇది శ్రీకృష్ణునకు విశేషణము. "గోవిందం" వేదరూప మగు వాణిని దెలిసికొనువాడని శ్రీకృష్ణునకు విశేషణము. సర్వజ్ఞత్వ, సర్వశక్తిమత్త్వ సూచకములగు "గోవింద, హృషీకేశ" పదములచే భగవంతున కర్జునుని మోహమును బోఁగొట్టుట యనాయాస సాధ్య మని సూచింపఁబడెను. ॥౯॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౧౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ప్రహసన్నివ" అనుచితాచరణప్రకాశనముచే లజ్జనుపుట్టించువాడు వలె. అని యర్థము. అర్జునుడు భగవత్కృపాపాత్రుడు గాన యనుచితాచరణప్రకాశనము వివేకోత్పత్తికి హేతు వగుటచే నిట గౌణమైన ప్రహసనమే గ్రాహ్యమని దెలుపుటకు 'ఇవ' అను శబ్దము ప్రయోగింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:— "తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వ మనుపశ్యతః" అను శ్రుతిప్రసిద్ధమగు బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానము కలిగిన కాని యీ యర్జునుడు ద్వైతభ్రమప్రవర్తకమగు భేదబోధకశాస్త్రముచే బోధింపఁబడి భ్రమమూలక మగు నీసంసారమును తరింపఁజాల డని యూహించి 'త్వం'పదార్థ 'తత్'పదార్థశోధనపురస్సర ముగ స్వస్వరూపజ్ఞానము నుపదేశింప నిశ్చయించి ప్రథమమున 'త్వం'పదార్థశోధన మవతరింపజేయుటకు "ఓహో! నీవు పండితుడ వనుకొంటిని; నీ పాండిత్య మింతటిదా" అని పరిహసించువాడువలె ముందువాక్యము పలికెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "ప్రహసన్నివ" "మదాజ్ఞావశవర్తి వగు నీవిషయమై నేను బ్రసన్నుడ నైతిని" అని ప్రకటనచేయువాడువలె. అని యర్థము. ॥౧౦॥

శ్రీభగవా నువాచ— అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే ।
గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః ॥ ॥౧౧॥

పదవిభాగము:— శ్రీభగవాన్–ఉవాచ ।— అశోచ్యాన్–అను– అశోచః– త్వం– ప్రజ్ఞావాదాన్–చ–భాషసే–గతాసూన్–అగతాసూన్–చ–న–అను–శోచంతి–పండితాః । ॥౧౧॥

ప్రతిపదార్థము:— హే భారత!=ఓ భరతాన్వయసంభూతుడవగు యర్జున!; త్వం=నీవు; అశోచ్యాన్=(సద్వృత్తు లగుటచే, లేక, సదాత్మ లగుటవలన నిత్యు లగుటంజేసి) దుఃఖింపఁదగని భీష్మద్రోణాదులనుగూర్చి; అన్వశోచః = దుఃఖించుచుంటివి; ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ=ప్రజ్ఞావంతుల వాక్యములను; భాషసే = పలుకుచుంటివి; పండితాః=ఆత్మజ్ఞానులు; గతాసూన్=మరణించినవారలనుగూర్చి; అగతాసూంశ్చ=మరణింపనివారలనుగూర్చి; (లేక:—గతాసూన్=విపదభిముఖులనుగూర్చి; అగతాసూంశ్చ=విపదభిముఖులు కానివారలనుగూర్చి;) (లేక:—ఇట చకారము ఇవార్థకము. అగతాసూంశ్చ=అగతాసువులనుగూర్చివలె; గతాసూన్=మరణించినవారలనుగూర్చి) నానుశోచంతి=దుఃఖింపరు. ॥౧౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) అత్ర చ– "దృష్ట్వా తు పాండవానీకం" (గీ 1–2) ఇత్యారభ్య "న యోత్స్య ఇతి గోవింద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హ" (గీ. 2–9) ఇత్యేత దంతః ప్రాణినాం శోకమోహాది సంసారబీజదోషోద్భవకారణప్రదర్శనార్థత్వేన వ్యాఖ్యేయో గ్రంథః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) ఈగీతాశాస్త్రము మూఁడువాక్యములుగా విభజింపఁదగియున్నది.

ఒకటి "ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే" అను మొదటిశ్లోకము— ప్రకృతగీతాశాస్త్రము మహాభారతాంతర్గతము. అని వ్యక్తముచేయును గాన, ప్రథమశ్లోక మొకవాక్యము.

"దృష్ట్వా తు పాండవానీకం" అను ప్రథమాధ్యాయ ద్వితీయశ్లోకము మొదలు "ఏవ ముక్త్వా హృషీకేశం— ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హ" అను ద్వితీయాధ్యాయ నవమశ్లోకము వఱకు నొకవాక్యము.

"త మువాచ... ఇదం వచః" అను ద్వితీయాధ్యాయ దశమశ్లోకము మొదలు గ్రంథ సమాప్తిపర్యంత మొకవాక్యము (తృతీయ వాక్యము). గీతాశాస్త్రమునకు మహాభారతాంతర్గతత్వ ద్యోతక మగుటచే మొదటిశ్లోకమున కేకవాక్యత్వము సమంజసము. "త మువాచ... ఇదంవచః" అనునది మొదలుగా గల గీతాశాస్త్ర మర్జునుని యాశ్వాసననిమిత్తము ప్రవృత్త మగుటచే నేక వాక్యత్వము న్యాయము. "దృష్ట్వా తు పాండవానీకం" అనునది మొదలు "తూష్ణీం బభూవహ"

—♦ ౨వ అధ్యాయము– ౧౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము♦— యుద్ధభూమియం దర్జునునకు స్వధర్మమగు యుద్ధమునందు స్వతః ప్రవృత్తిగల్గియు, నది ద్వివిధమగు మోహము చేతను, తన్నిమిత్తమగు శోకము చేతను నిరుద్ధమైనది. కాన యర్జునుని యాద్వివిధమగు మోహము పోఁగొట్టదగియున్నది. అందు స్వప్రకాశపరమానందరూపము, సర్వసంసారధర్మసంగ

శాంకరభాష్యమ్:—

(3) తథా హ్యర్జునేన రాజ్యగురుపుత్రమిత్రసుహృత్స్వజనసంబంధిబాంధవేష్వహమేతేషాం మమైత ఇత్యేవం ప్రత్యయనిమిత్త స్నేహవిచ్ఛేదాదినిమిత్తావాత్మన శ్శోకమోహౌ ప్రదర్శితౌ—"కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" (గీ. 2-4) ఇత్యాదినా శోకమోహాభ్యాం హ్యభిభూతవిజ్ఞానస్సత ఏవ క్షత్రియధర్మే యుద్ధే ప్రవృత్తోఽపి తస్మా ద్యుద్ధా దుపరరామ, పరధర్మం చ భిక్షాజీవనాదికం కర్తుం ప్రవవృతే ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అనునంతవఱకు నగు గ్రంథమున కేకవాక్యత్వ మెట్లనిన? "దృష్ట్వా తు పాండవానీకం" అనునది మొదలుగాఁగల "తూష్ణీం బభూవహ" అనునంతవఱకు నగు నీగ్రంథము ప్రాణులకు (జీవులకు) దుఃఖాత్మక మగు సంసారమునకు హేతు వగు శోకమోహ (మనస్తాప, వివేకాభావ)ము లనెడి దోషము జనించుటకుఁ గారణమగు నహంకారమమకారములయు, తద్ధేతువగు నవిద్యయొక్కయు ప్రదర్శనార్థ మగుటంజేసి యేకార్థప్రతిపాదక మగుటచే నేకవాక్యత్వము సిద్ధించును.

(2) అది యెట్లనిన? "కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" అనునది మొదలుగాఁగల గ్రంథముచే—క్షత్రియధర్మమగు ప్రజాపరిపాలనము, పూజార్హులు గురువులునగు భీష్మద్రోణాదులు, అభిమన్యుఁడు మొదలగు పుత్రులు, (వీరలు యింతరసంబంధములేని మిత్రులు) ప్రత్యుపకారము నపేక్షింపక నుపకారము నాచరించు భగవత్ప్రముఖు లగు సుహృత్తులు, దుర్యోధనాదు లగు స్వజనులు, ద్రుపదధృష్టద్యుమ్నాదిసంబంధులు, (పితృపితామహులయం దనురాగముఁగల బంధువులు) వీరలయందు యర్జునునకు 'నేను వీరల సంబంధిని. వీరలు నాసంబంధులు' అను జ్ఞానముచే జనించునవి బంధుస్నేహము, వారితో విచ్ఛేదము, వీరలను జంపుటవలన పాతకము, లోకమునందు నింద మొదలగునవి. వానికి హేతువు లగునట్టియు, సంసారహేతువు లగునట్టియు శోకమోహములు జెప్పఁబడెను.

'ప్రసిద్ధమగు మహామహిమయు, వివేకవిజ్ఞానము గలిగి స్వధర్మమందు ప్రవృత్తుఁడైన యర్జునున కీశోకమోహములు సంభవించె' నని యెటు లూహింపవలె ననిన—శోకమోహములచే గప్పబడిన వివేకవిజ్ఞానము గలవాఁడగు యర్జునుఁడు స్వయముగా క్షత్రధర్మమునందుఁ బ్రవృత్తుఁడైనను దన ధర్మమగు యుద్ధమును వదలుకొని పరధర్మమగు భిక్షాజీవనాదికము నాచరించుటకుఁ బ్రవృత్తుఁ డగుటంజేసి శోకమోహము లర్జునునకు గల వని యూహింపనగును.

రహితము నగు పరమాత్మయందు స్థూల, సూక్ష్మ కారణరూపోపాధిత్రయావివేకముచే మిథ్యాభూతసంసారమును సత్యముగాను, యాత్మధర్మముగాను దలంచుట యొకవిధమగు మోహము. ఇది సర్వప్రాణిసాధారణము. స్వధర్మ మగు యుద్ధమును హింసాబాహుళ్యముచే నధర్మముగ భ్రమయుట రెండవవిధమగు మోహము. ఇది యర్జునుని కరుణాదిదోషముచే పుట్టినదిగాన నసాధారణ మగును.

శాంకరభాష్యమ్:—

(3) తథాచ సర్వప్రాణినాం శోకమోహాదిదోషావిష్టచేతసాం స్వభావత ఏవ స్వధర్మపరిత్యాగః ప్రతిషిద్ధసేవా చ స్యాత్ । స్వధర్మే ప్రవృత్తానామపి తేషాం వాఙ్మనఃకాయాదీనాం ప్రవృత్తిః ఫలాభిసంధిపూర్వికైవ సాహంకారా చ భవతి ।

(4) తత్రైవం సతి ధర్మాధర్మోపచయాత్ ఇష్టానిష్టజన్మసుఖదుఃఖసంప్రాప్తిలక్షణః సంసారోఽనుపరతో భవతీత్యత స్సంసారబీజభూతౌ శోకమోహౌ । తయోశ్చ సర్వకర్మ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(3) అర్జునునియందుండు శోకమోహములు సంసారమున కెట్లు హేతువులగు ననిన—అజ్ఞానులగు నస్మదాదినిఖిలప్రాణులయందుండు శోకమోహములు స్వభావమువలన (శోకమోహాత్మకము లగుటంజేసి) సంసారమున కెట్లు హేతువు లగునో, యట్లే యర్జునునియందుండు శోకమోహములు స్వధర్మపరిత్యాగప్రతిషిద్ధాచరణపూర్వకముగ సంసార హేతువు లగును.

శోకమోహములుగల కొందఱు స్వధర్మరతులై జరించుచుండిరి. ప్రతిషిద్ధసేవాస్వధర్మపరిత్యాగములు కన్పట్టుటలేదు. కాన నిరుక్తానుమానప్రమాణము బాధితమని శంకింపరాదు. అట్టివారియెడ స్వధర్మానుష్ఠానము గాన్పించినను వారిప్రవృత్తి యథాధర్మమునెడ ఫలాభిసంధిపూర్వకముగను, సాహంకారముగను యగుచున్నది. కాన అట్టిధర్మము సంసార హేతువే యగుటం బట్టి * బాధదోషము ప్రాప్తించనేరదు. అందువలన యనుమానప్రమాణము నిష్కళంకము.

(4) పూర్వోక్తరీతిని శోకమోహములు సంసార హేతువు లగుచోఁ దేలిన యాశయ మేమన ? ధర్మానుష్ఠానమువలన ధర్మము వృద్ధినొంది "పుణ్యేన పుణ్యం లోకం నయతి" అను శ్రుత్యనుసారము దేవాదిజన్మ ప్రాప్తించి దానివలన సుఖప్రాప్తియు, నిషిద్ధకర్మాచరణమువలన నధర్మము వృద్ధినొంది దానివలన "పాపేన పాపం లోకం నయతి" అను శ్రుత్యనుసారము శ్వానూకరాదితిర్యగ్జన్మములు ప్రాప్తమై వానివలన దుఃఖప్రాప్తియు, మిశ్రకర్మానుష్ఠానమువలన "ఉభాభ్యా మేవ మనుష్యలోకం అను శ్రుత్యనుసారము మానవజన్మము, దానివలన సుఖదుఃఖములు గలుగును. ఇట్టి సుఖదుఃఖాత్మకసంసార మెల్లప్పు డనువర్తించుచునే యుండును.

కాన, "కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" అనునది మొదలుగాఁ గల ప్రథమాధ్యాయగ్రంథముచేతను, ద్వితీయాధ్యాయాంతర్గతమగు "తూష్ణీం బభూవ హ" అనునంతవరకు నైన

రెండవటిదియగు మోహ ముపాధిత్రయవివేకముచేఁ గలుగు శుద్ధాత్మస్వరూపజ్ఞానమువలనఁ దొలఁగును. రెండవది యగు మోహము, "యుద్ధము హింసాభూయిష్ఠమైనను స్వధర్మము" అనెడి జ్ఞానముచే నివర్తించును. ఈమోహద్వయనిబంధన మగు శోకము మోహద్వయనాశముచే నశించును. అని యూహించి శ్రీకృష్ణభగవాను డీమోహద్వయమును నిరూపించుటకు "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం" ఇత్యాదికము నుపక్రమించెను.

* పక్షమందు సాధ్య ముండక పోవుట బాధదోషము.

శాంకరభాష్యమ్:—

సంన్యాసపూర్వకా దాత్మజ్ఞానా న్నాన్యతో నివృత్తి రితి తదుపదిదిక్షుః సర్వలోకసంగ్రహార్థ మర్జునం నిమిత్తీకృత్యాహ భగవా న్వాసుదేవః—అశోచ్యానిత్యాది ।

(౮) తత్ర కేచి దాహుః—సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకా దాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రాదేవ కేవలా త్కైవల్యం న ప్రాప్యత ఏవ । కిం తర్హ్యగ్నిహోత్రాదిశ్రౌతస్మార్తసహితాద్ జ్ఞానాత్కైవల్యప్రాప్తి రితి సర్వాసు గీతాసు నిశ్చితోర్థ ఇతి । జ్ఞాపకం చాహురస్యార్థస్య—"అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి" (గీ 2-33) "కర్మణ్యే వాధికార స్తే" (గీ2-47) "కురు కర్మైవ తస్మా త్త్వం" (గీ 4-15) ఇత్యాది ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

గ్రంథభాగముచే నాత్మాజ్ఞానజనితమగు సంసారబీజభూతములైన శోకమోహములు ప్రకటీకృతములు. (కాన ప్రథమాధ్యాయము, ద్వితీయాధ్యాయమున "తూష్ణీం బభూవ హ" అనునంతవర కగు గ్రంథభాగము శోకమోహరూపైకార్థప్రతిపాదక మగుటచే నొకవాక్యము).

అట్టి సంసారబీజభూతములగు శోకమోహములు సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రమువలననే నివృత్తము లగును; మఱియేయితరకారణములవలనను నివృత్తములు కాజాలవు. అను విషయమును శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యుపదేశింపఁదలఁచి సర్వలోకసంగ్రహముకొఱకర్జునుని నిమిత్తముగాఁ జేసికొని 'అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం' అనునది మొదలుగా గల గ్రంథభాగముచే సహేతుకశోకమోహనివృత్తికి వలయు నుపాయమగు జ్ఞాన ముపదేశింపదొరకొనెను.

—: వృత్తికారపూర్వపక్షము :—

(౮) సర్వకర్మసన్న్యాసపూర్వకమగు నాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రము కైవల్యసాధనమనునదియే సిద్ధాంతము. వృత్తికారు లీసిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముగ నిట్లు నుడివియుండిరి.

వైదికకర్మతోను, స్మార్తకర్మతోను సముచ్చితముకాని కేవలజ్ఞాననిష్ఠామాత్రమువలన కైవల్యము ప్రాప్తింపనేరదు. మఱేమనిన ః ప్రయాజములు, అనుయాజము లనెడి అంగయాగములతోఁ గూడిన దర్శపూర్ణమాసాదియాగములు స్వర్గసాధన మైనట్లు అగ్నిహోత్రాది శ్రౌతస్మార్తకర్మసముచ్చితమగు బ్రహ్మజ్ఞానము మోక్షసాధన మగును. అనగా ప్రయాజానుయాజాదీతికర్తవ్యములతోఁ గూడిన దర్శపూర్ణమాసాదులు స్వర్గాదిఫలమునకుఁ గరణ (సాధన)ము లగునట్లు బ్రహ్మజ్ఞానము కరణ మగుటంజేసి యది శ్రౌతస్మార్తకర్మసహితంబై మోక్షమునకు సాధనము.

ఇట్టి కర్మసముచ్చితజ్ఞానమువలననే మోక్షము ప్రాప్తించు నని 'అథ చేత్త్వ మిమం

ఆత్మస్వరూపు లగుటఁజేసి యశోచ్యులగు భీష్మాదుల విషయమై శోచ్యత్వభ్రమ పండితుడఁ వగు నీకుఁ దగదు. అట్టిది పశ్వాది సాధారణ వని యర్థము. "ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే" "ప్రజ్ఞానాం అవాదాన్"

శాంకరభాష్యమ్:—

(6) హింసాదియుక్తత్వా ద్వైదికం కర్మాధర్మాయేతీయ మప్యాశంకా న కార్యా। కథం క్షాత్రం కర్మ యుద్ధలక్షణం గురుభ్రాతృపుత్రాదిహింసాలక్షణ మత్యంతక్రూర మపి స్వధర్మ ఇతి కృత్వా నాధర్మాయ, తదకరణే చ- "తత స్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి" (గీ 2. 33) ఇతి బ్రువతా యావజ్జీవాదిశ్రుతిచోదితానాం పశ్వాదిహింసాలక్షణానాం చ కర్మణాం ప్రాగేవ నాధర్మత్వ మితి సునిశ్చిత ముక్తం భవతీతి।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి' 'కర్మణ్యే వాధికార స్తే' 'కురు కర్మైవ తస్మా త్త్వం' అనునవి మొదలుగాఁ గల గీతావాక్యములే తెలుపుచున్నవి.

—: సాంఖ్యపూర్వపక్షము :—

(౬) "న హింస్యా త్సర్వభూతాని" ఏభూతములను హింసింపవలదను శ్రుతిచే నిషిద్ధమగు హింస యధర్మరూపానర్థహేతువు. అట్టి హింసచేతను, ఉచ్ఛిష్టభక్షణముచేతను కూడిన వైదిక కర్మ ననుష్ఠించుటకు శక్యము కానందున మోక్షప్రయోజకమగు జ్ఞానమునకు కర్మతో సముచ్చయము పొసగ దని యాక్షేపింపవలదు.

—: వృత్తికారసిద్ధాంతము :—

ఎట్లనిన ? యుద్ధమనునది గురుభ్రాతృపుత్రాదిహింసాయుక్తమైనను క్షత్రియధర్మము. అట్టి యుద్ధము నాచరింపనిచో క్షత్రియుఁడు పాపియగు నను స్మృతివలన యుద్ధరూపకర్మము క్షత్రియునకు నిత్యకర్మ యని యొప్పుకొనవలయును. అట్టి నిత్యకర్మ గురుభ్రాతృపుత్రాది హింసాయుక్తమైనను నిత్యకర్మయగుటచే నవశ్యకర్తవ్య మగుటంబట్టియు, అట్టి స్వధర్మమగు యుద్ధము బరిత్యజించిన "తత స్స్వధర్మం కీర్తించ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి" స్వధర్మమును, సంపాదితకీర్తినిఁ బరిత్యజించి పాపమును బొందుదువని శ్రీకృష్ణపరమాత్మయే బోధించుటవలనను, హింసాదియుక్తమైన స్మృతిచోదితయుద్ధరూపకర్మ యధర్మముకొఱకు కాదని సిద్ధమగుచున్నది. స్మృతిచోదిత మగు నత్యంతక్రూరమైన యుద్ధ మధర్మముకానిచో "అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేత" "వాయవ్యగ్గం శ్వేత మాలభేత" ఇత్యాదిశ్రుతిచోదితపశ్వాదిహింసాయుక్తయాగ రూపకర్మ మెట్లధర్మకారణమగును? మఱియు ధర్మకారణమే యగును. "న హింస్యా త్సర్వా భూతాని" అను శ్రుతి సామాన్యశాస్త్రము. తదపవాదమగు 'అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేత,

---

ప్రాజ్ఞులు పలుకుట తగనట్టి మగు "కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" ఇత్యాదివాక్యములను పలుకుచుంటివి. 'ఇంత కన్న యనుచిత మేది కలదు?' అని సూచించుట కిట చకార ముపయోగింపఁబడెను. క్షత్రియుల కధర్మ మగు భిక్షాటనాదులయందు ధర్మత్వభ్రాంతియు, స్వధర్మమగు యుద్ధమునం దధర్మత్వభ్రాంతియుఁ బండితుఁడ వగు నీకుఁ దగదని భావము.

శాంకరభాష్యమ్—

(7) తదహత్, జ్ఞానకర్మనిష్ఠయో ర్విభాగవచనా ద్బుద్ధిద్వయాశ్రియయోః 'అశోచ్యాన్' (గీ 2-11) ఇత్యాదినా భగవతా యావత్ "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" (గీ 2-31) ఇత్యేతదన్తేన గ్రంథేన యత్పరమార్థాత్మతత్త్వనిరూపణం కృతం తత్సాంఖ్యం, తద్విషయా బుద్ధి రాత్మనో

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అను శ్రుతి ననుసరించి సామాన్యశాస్త్రమునకు 'న హింస్యాత్సర్వా భూతాని' అను శాస్త్రము శ్రుతిచోదితహింసావ్యతిరిక్తజీవహింసానిషేధపర మని యర్థము సిద్ధమగుచున్నది. కాన శ్రౌత కర్మప్రత్యవాయజనకము కాకపోవుటవలన శ్రౌతకర్మతో సముచ్చయము జ్ఞానమునకు సంభవించును.

—♦ భగవ ద్భాష్యకారసిద్ధాంతము ♦—

(7) స్వర్గాములకు కరణములగు దర్శపూర్ణమాసము లనెడి యాగములు ప్రయాజాను యాజయాగము లనెడి యితికర్తవ్యతాకములతో గూడి స్వర్గసాధనము లయినట్లు కరణ మగుటచే బ్రహ్మజ్ఞానము శ్రౌతస్మార్తకర్మసముచ్చితమై మోక్షమునకు సాధనమను యనుమానము సంభవింపనేరదు.

ఏల నన ? ఇది శుక్తిక (ముత్యపుచిప్ప) అను జ్ఞానమువలన నిది రజత మను భ్రాంతి నివృత్త మగును. అట్టి భ్రాంతి నివృత్తమైన పిదప రజతభ్రాంతివలన గలుగు ప్రవృత్త్యాదులు నివృత్తము లగుచున్నవి. అట్టి ప్రవృత్త్యాదులు శుక్తిజ్ఞానమువలన నివృత్తము లగుటకు మఱి యొకసాధనము నపేక్షించుటలేదు. అనఁగాఁ గర్మవలన ఫలము సిద్ధించునపుడు కర్మ మరియొక సాధనము నపేక్షించునట్లు జ్ఞానమువలన ఫలము ప్రాప్తించునపుడు జ్ఞానము సాధనాంతరము నపేక్షించుటలేదు. * కాన వ్యభిచారియగుటవలన కరణత్వహేతువు బ్రహ్మజ్ఞానమునందు శ్రౌత స్మార్తకర్మసముచ్చితత్వమును సాధింపనేరదు.

కరణత్వహేతువు బ్రహ్మజ్ఞానమునందు శ్రౌతస్మార్తకర్మసముచ్చితత్వమును సాధింప లేకున్నను ఈగీతాశాస్త్రమునందు "కర్మ ణ్యేవాధికార స్తే" "కురు కర్మైవ తస్మా త్త్వం" అనునవి మొదలుగాఁగల స్థలములయందు కర్మ చెప్పఁబడుటచే గీతాశాస్త్రమునందుఁ గర్మ జ్ఞానసముచ్చయ ముపపాదితము. అనగా ననుమానప్రమాణము లేకున్నను శబ్దప్రమాణము వలనఁ గర్మజ్ఞానసముచ్చయము సిద్ధించు నని శంకింపవలదు.

బంధువిచ్ఛేదసమయమున దుఃఖించుట యనుచిత మెట్లగును ? మహానుభావులగు వశిష్ఠాదులు దుఃఖించిరి కాదా ? యను శంకమీఁద "గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః" అని చెప్పెను. 'మృతులగు వీరు సర్వోపకరణహీనులై గతించి యేమి చేసెదరు ? ఎక్కడ నుందురు? అనియు, జీవించియున్న వీరు బంధు

* దేనిని సాధించుచుంటిమో అది సాధ్యము. అట్టి సాధ్యము లేనిచోట హేతు వుండిన నాహేతువు వ్యభిచారి యనంబడును.

శాంకరభాష్యమ్:—

జన్మాదిషడ్విక్రియాభావా దకర్తాఽఽత్మేతి ప్రకరణార్థనిరూపణా ద్యా జాయతే సా సాంఖ్య బుద్ధి స్సా యేషాం జ్ఞానినా ముచితా భవతి తే సాంఖ్యాః ।

(8) ఏతస్యా బుద్ధే ర్జన్మనః ప్రాగాత్మనో దేహాదివ్యతిరిక్తత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వా ద్యపేక్షో ధర్మాధర్మవివేకపూర్వకో మోక్షసాధనానుష్ఠానలక్షణో యోగః, తద్విషయా బుద్ధి ర్యోగబుద్ధిః । సా యేషాం కర్మిణా ముచితా భవతి తే యోగినః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఏలన ? ఈగీతాశాస్త్రమునందు సాంఖ్యబుద్ధి యని, యోగబుద్ధి యని రెండుబుద్ధులు జెప్పఁబడెను. అందు సాంఖ్యబుద్ధి నాశ్రయించి జ్ఞాననిష్ఠయు, యోగబుద్ధి నాశ్రయించి కర్మనిష్ఠయు భిన్నపురుషాశ్రితములుగఁ జెప్పఁబడెను. అట్టి భిన్నపురుషాశ్రితములగు జ్ఞానకర్మనిష్ఠలకు సముచ్చయము పొసఁగదు. అట్లేని "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్" అను విభాగవచనమునకు విరోధము ప్రాప్తించును. కాన శబ్దప్రమాణమువలన గూడఁ గర్మజ్ఞానములకు సముచ్చయము పొసగదు.

సాంఖ్య మనగ నేమనిన ? "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం" అనునది మొదలు "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" అను నంతవరకు నగు గ్రంథభాగముచే నేపరమార్థాత్మతత్త్వము నిరూపింపఁ బడెనో యది సాంఖ్యము. ఎట్లనిన ? "సమ్యక్ఖ్యాయత ఇతి సంఖ్యా" లెస్సగఁ బ్రకాశింపఁబడు వైదికమగు సమ్యగ్జ్ఞానము 'సంఖ్యా' అని యనఁబడును. అట్టిబుద్ధిచే బ్రకాశ్య మగు ప్రకృతాత్మతత్త్వము సాంఖ్య మనబడును. అట్టి పరమార్థాత్మతత్త్వజ్ఞానము అనగా "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్" అనునది మొదలైన ప్రకరణార్థనిరూపణద్వారమున జనించునట్టిదియు, 'పుట్టుట, జన్మమువలన ప్రాప్తించు యస్తిత్వము, వృద్ధిబొందుట, పరిణమించుట, కృశించుట, నశించుట' అను నీ షడ్భావవికారము లాత్మకు లేనందున 'ఆత్మ కర్త కాదు' అను బుద్ధి సాంఖ్య బుద్ధి. అట్టి "ఆత్మా అకర్తా" అను సాంఖ్యబుద్ధికలవారలు సాంఖ్యులు (పరమహంసపరివ్రాజకులు).

(8) యోగమనగ నేమి ? "నేను కర్తనుగాను; భోక్తనుకాను; పరమాత్మస్వరూపుడను" అను జ్ఞానము కర్మప్రవృత్తికి విరోధి. కాన నిట్టి జ్ఞానోత్పత్తికి పూర్వమునందుండునదియు, "దేహాదులకంటె నేను వేరు; కర్తను; భోక్తను" అను జ్ఞానముకలవాడై యిది ధర్మము, ఇది యధర్మ మని గుర్తించి ఫలమునం దిచ్ఛలేనివాఁడై యీశ్వరార్పణముగ నేకర్మ నాచరించునో యట్టి కర్మ సత్త్వశుద్ధిద్వారా జ్ఞానోత్పత్తికి హేతువగును. అట్టి కర్మ "యుజ్యతే అనేనేతి" దీనిచే మోక్ష

వియోగములో నెట్లు జీవింపఁగలరు?' అనియుఁ బండితులు దుఃఖింపరు. ఏలన ? సమాధిసమయమునఁ బండితులకు బంధుప్రతిభాసమే యుండదు. ఇక సమాధివ్యుత్థానకాలమం దన్ననో బంధుప్రతిభాస మున్నను 'యది మిథ్యే' అను నిశ్చయ ముండుటచేఁ బండితులు దుఃఖించుటకు కవకాశము లేదు. ఎట్లన 'ఇది రజ్జువు' అను రజ్జుతత్త్వసాక్షా

శాంకరభాష్యమ్—

(9) తథా చ భగవతా ద్వే బుద్ధీ నిర్దిష్టే "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు" (గీ 2-31) ఇతి తయోశ్చ సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయాం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం సాంఖ్యానాం విభక్తాం వక్ష్యతి— "పురా వేదాత్మనా మయా ప్రోక్తా" (గీ) ఇతి । తథా చ యోగబుద్ధ్యాశ్రయాం కర్మయోగేన నిష్ఠాం విభక్తాం వక్ష్యతి— 'కర్మయోగేన యోగినాం' (గీ 3-3) ఇతి । ఏవం సాంఖ్యబుద్ధిం యోగబుద్ధిం చాశ్రిత్య ద్వే నిష్ఠే విభక్తే భగవతైవోక్తే జ్ఞానకర్మణోః కర్తృత్వాకర్తృత్వైకత్వానేకత్వబుద్ధ్యాశ్రయయోరేకపురుషాశ్రయత్వాసంభవం పశ్యతా ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

రూపపురుషార్థమునకు యోగ్యుడగునుగాన యోగ మనబడును. అట్టి కర్మజ్ఞానము యోగబుద్ధి. అట్టి యోగబుద్ధిగల కర్ములు యోగు లనంబడుదురు.

(9) "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు" అను వాక్యముచే సాంఖ్యబుద్ధి, యోగబుద్ధులు వేర్వేరుగాఁ జెప్పఁబడెను. ఆ రెంటిటిలో "పురా వేదాత్మనా మయా ప్రోక్తా" అను గీతావచనముచే సాంఖ్యులకు సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయమగు జ్ఞానయోగముచే నిష్ఠను భగవంతు డుపపాదించెను. ("యుజ్యతే ఆపాద్యతే బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యమనేనేతి యోగః" జ్ఞానమేవయోగః జ్ఞానయోగః" అనువ్యుత్పత్తి ననుసరించి జ్ఞానమను సాధనము జీవునకు బ్రహ్మతో తాదాత్మ్యము నాపాదించునది గాన జ్ఞానము యోగమనంబడును.) "కర్మయోగేన యోగినాం" అను వచనముచే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ:— యోగబుద్ధ్యాశ్రయమగు కర్మయోగముచే నిష్ఠను కర్ములకు వేరుగ నుడివెను. (కర్మయోగమనగ "యుజ్యతేఽనేనేతి యోగః కర్మైవయోగః కర్మయోగః"అను వ్యుత్పత్తిననుసరించి బుద్ధిశుద్ధిద్వారమున దేనివలన మోక్షసామ్రాజ్యము చేకూరునో యట్టి నిష్కామకర్మయే కర్మయోగ మనబడును.)

ఇట్టిరీతినిజ్ఞాని,కర్ములకుజ్ఞానయోగకర్మయోగములచేనిష్ఠలను వేర్వేరుగఁజెప్పుటకు హేతువేదనిన? కర్మయనునది కర్తృత్వానేకత్వబుద్ధి నాశ్రయించునది. (అనగా "శరీరముకన్న నేను వేరు, నిత్యుఁడను, కర్తను, భోక్తను, నాకు కర్మఫలప్రదాత యీశ్వరుఁడు" అను జ్ఞానముకల మానవుఁడే కర్మను జేయును. వానికే కర్మనిష్ఠ) ఎవనికి "నేను కర్తనుగాను, భోక్తనుగాను ఆత్మస్వరూపుఁడను" అను జ్ఞానము సంభవించునో వానికి జ్ఞాననిష్ఠ. కాన గర్మప్రవృత్తికి ప్రతిబంధకమగు జ్ఞాననిష్ఠ గల వానికి కర్మయోగము సంభవింపదని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ:—సాంఖ్యులకు జ్ఞాననిష్ఠయనియు, యోగులకుఁ గర్మనిష్ఠయనియు వేర్వేరుగఁ జెప్పెను.

త్కారముచే సర్వభ్రాంతి తొలఁగఁ దన్నిమిత్త మగు భయకంపాదులు సంభవింపనట్లు సమాధియందున్న బ్రహ్మతత్త్వసాక్షాత్కారవంతుల కెట్టివ్యామోహము గలుగనేరదు. పిత్తదోషదూషితరసనావంతున కొకప్పుడు

శాంకరభాష్యమ్:—

(10) యత్రైత ద్విభాగవచనం తత్రైవ శాతపథీయబ్రాహ్మణే— "ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతో బ్రాహ్మణాః ప్రవ్రజంతి" ఇతి సర్వకర్మసంన్యాసం విధాయ తచ్ఛేషేణ 'కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయ మాత్మాఽయం లోకః' (బృహ. 4-4-22) ఇతి। తత్రైవ చ ప్రాగ్దారపరిగ్రహా త్పురుష ఆత్మా ప్రాకృతో ధర్మజిజ్ఞాసోత్తరకాలం లోకత్రయసాధనం పుత్రం ద్విప్రకారం చ విత్తం మానుషం దైవం చ, తత్ర మానుషం విత్తం కర్మరూపం పితృలోకప్రాప్తిసాధనం విద్యాం దైవం విత్తం దేవలోకప్రాప్తిసాధనం "సోఽకామయత" ఇత్యవిద్యావత ఏవ సర్వాణి కర్మాణి శ్రౌతాదీని దర్శితాని। 'తేభ్యో వ్యుత్థాయ ప్రవ్రజంతి'

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(10) భగవద్గీత స్మృతియగుటవలన శ్రుతిసాపేక్షకలదై యుండును. కావున నీ భగవద్గీతయం దేజ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠులకు విభాగము దెలిపియుండెనో యది శతపథ బ్రాహ్మణమునందు "ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛన్తో బ్రాహ్మణాః ప్రవ్రజన్తి" అని కానవచ్చుచున్నది. (అనగా నిత్యవిజ్ఞానరూపమగు నాత్మస్వరూపమును తెలిసికొనదలచి త్రివిధకర్మఫలమునందు తృష్ణను వదలి విరక్తులై సర్వకర్మలను బరిత్యజించి బ్రాహ్మణులు జ్ఞాననిష్ఠులగుచుండిరి) అని సన్న్యాసమును విధించి యనంతర యర్థవాదవాక్యమునందలి "కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయ మాత్మాఽయంచ లోకః" అని సంతతిచే నేమి ప్రయోజనమని సంతతినిదిరస్కరించెను.

'పుత్రేణైతల్లోకం జయతి' కుమారునిచే నీ లోకజయము ప్రాప్తించుచుండ బుత్రతిరస్కారముఁజేయుట యయుక్తము కాదా!' అని శంకింపజనదు.

"యేషాం నోఽయమాత్మాఽయంచ లోకః" "ఇది యాత్మ; ఈ లోకమాత్మస్వరూపము" అని జ్ఞానముగల విద్వాంసున కాత్మవ్యతిరిక్తమగు ప్రజాసాధ్యలోకమే లేనందునఁ బుత్రతిరస్కారము యుక్తమే" అని జ్ఞానము జూపఁబడెను. (చెప్పఁబడెను).

ఆశతపథబ్రాహ్మణమువాక్యమునం దేకర్మనిష్ఠావిషయమున "ప్రాగ్దారపరిగ్రహాత్పురుషఆత్మా ప్రాకృతో ధర్మజిజ్ఞాసోత్తరకాలం లోకత్రయసాధనం పుత్రం; ద్విప్రకారంచ విత్తం మానుషం దైవంచ; తత్రమానుషం విత్తం కర్మరూపం పితృలోకప్రాప్తిసాధనం; విద్యాంచ దైవం విత్తం దేవలోకప్రాప్తిసాధనం సోఽకామయత" భార్యను పరిగ్రహించుటకు పూర్వము ప్రాకృతజనుడు (అజ్ఞాని) ధర్మజిజ్ఞాసను సలిపినపిదప ఇహలోకమన తగు పుత్రుఁడు, పితృలోకప్రాప్తికి సాధనమగు కర్మరూపమానుషవిత్తము, దేవలోకప్రాప్తికి సాధనమగు విద్యా (ఉపాసనా) వీనిని గోరి "జాయా మే స్యాత్" నాకు భార్య ప్రాప్తించుగాక యని కోరునని చెప్పుటవలన నవిద్యాకామములు గల

శల్లము చేదుగ నగుపడినను దానియందు మధురత్వనిశ్చయ ముండుటచే బెల్లమునందు చేదుగో అకుఁ బ్రవృత్తిగలుగనట్లు పండితునకు సమాధివ్యుత్థానసమయమున బంధప్రతిభాస యున్నను దానియందు మృషాత్వనిశ్చయముండుటచే

శాంకరభాష్యమ్:—

ఇతి వ్యుత్థాన మాత్మజ్ఞ స్యైవ లోకమిచ్ఛతోఽకామస్య విహితం। త దేత ద్విభాగవచన మనుపపన్నం స్యా ద్యది శ్రౌతకర్మజ్ఞానయో స్సముచ్చయోఽభిప్రేత స్స్యా ద్భగవతః।

(11) న చార్జునస్య ప్రశ్న ఉపపన్నో భవతి 'జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే' (గీ. 3-1) ఇత్యాదిః। ఏకపురుషానుష్ఠేయత్వాసంభవం బుద్ధికర్మణో ర్భగవతా పూర్వమనుక్తం కథ మర్జునోఽశ్రుతం బుద్ధేశ్చ కర్మణో జ్యాయస్త్వం భగవ త్యధ్యారోపయే న్మృషైవ 'జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధి ర్జనార్దన!' (గీ. 3-1)

(12) కించ బుద్ధికర్మణో స్సర్వేషాం సముచ్చయ ఉక్త స్స్యా దర్జునస్యాపి స ఉక్త ఏవేతి "య చ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం త న్మే బ్రూహి సునిశ్చితం" (గీ. 5-1) ఇతి కథ మన్యతరవిషయ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వానికే శ్రౌతాది నిఖిలకర్మలును జెప్పఁబడెను. "తేభ్యోవ్యుత్థాయప్రవ్రజన్తి" ఇట్టి కర్మలయందు విరక్తుఁడై సంన్యాసమును స్వీకరించుచుండిరి. అనగా సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠులగు చుండిరి. అని ఆత్మజ్ఞానమును గోరెడివారలకు దారైషణా పుత్రైషణా ధనైషణారూపైషణా త్రయపరిత్యాగులకే జ్ఞాననిష్ఠ జెప్పఁబడెను. కాన శ్రౌతకర్మతో సముచ్చయము జ్ఞానమునకుఁ జెప్పిన శతపథబ్రాహ్మణమునందు జెప్పఁబడిన సర్వకర్మసంన్యాసికి జ్ఞాననిష్ఠ, అవిద్యాకామవంతునికి కర్మనిష్ఠ యను విభాగము బాధిత మగును. కాన శ్రుతివిరోధమువలనఁ గర్మజ్ఞానసముచ్చయము పొసఁగదు. కావున శ్రుతికి విరుద్ధముగ శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యుపదేశించియుండలేదు.

(11) కర్మజ్ఞానములకు సముచ్చయము భగవదభిప్రేతమైనచో "జ్యాయసిచే త్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధి ర్జనార్దన !" 'ఓ శ్రీకృష్ణ ! నీకు కర్మకంటె జ్ఞానమే యుత్కృష్ట మని సమ్మత మైనచో' అని భగవంతునిచేఁ బూర్వమునందు గర్మజ్ఞానముల కేకపురుషానుష్ఠేయత్వము పొసగదని చెప్పఁబడనియెడల దాను వినకున్నఁ గర్మకంటె బుద్ధికి జాయస్త్వము భగవత్సమ్మత మని భగవంతునియం దెట్లారోపించును ? కాన నర్జునప్రశ్నపర్యాలోచనముచేఁ గర్మజ్ఞాన సముచ్చయ మభిప్రేతము కాదు.

(12) బుద్ధికర్మలకు సముచ్చయము భగవదభిప్రేతమై యట్టి సముచ్చయమే శ్రీకృష్ణుఁ డుపదేశించిన నట్టి కర్మజ్ఞానములను దా ననుసరింపవలసియుండఁ బంచమాధ్యాయప్రారంభమున "యచ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్" కర్మ, కర్మసంన్యాసములలో యేది శ్రేయస్సాధనమో దానినిఁ జెప్పు మని ప్రశ్నించుట ఎటుల సమంజస మగును ?

మోహమును బొందడు. కాన నాత్మస్వరూపజ్ఞానముచే దత్స్వరూపాజ్ఞానము తొలఁగ నాత్మస్వరూపాజ్ఞానముచేఁ గలుగు శోచ్యత్వభ్రమ తొలఁగు నని భావము.

శాంకరభాష్యమ్:—
ఏవ ప్రశ్న స్స్యాత్ । న హి పిత్తప్రశమనార్థినో వైద్యేన మధురం శీతం చ భోక్తవ్య మిత్యుపదిష్టే తయో రన్యతర త్పిత్తప్రశమనకారణం బ్రూహీతి ప్రశ్నో భవతి ।

(13) అథార్జునస్య భగవదుక్తవచనార్థవివేకానవధారణనిమిత్తః ప్రశ్నః కల్ప్యేత, తథాపి భగవతా ప్రశ్నానురూపం ప్రతివచనం దేయం మయా బుద్ధికర్మణో స్సముచ్చయ ఉక్తః కిమర్థ మిత్థం భ్రాంతో౽సీతి । నతు పునః ప్రతివచన మననురూపం పృష్టా దన్య దేవ "ద్వే నిష్ఠే మయా ప్రోక్తే" ఇతి వక్తుం యుక్తం ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సర్వులకుఁ గర్మజ్ఞానసముచ్చయముఁ జెప్పెను. కాని యర్జునునకు మాత్రమట్టి కర్మజ్ఞానసముచ్చయమును చెప్పనందున "యచ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్" అని యర్జునుని పశ్న మేల సమంజసము కాదని ప్రశ్నింపరాదు.

సర్వులకు బుద్ధికర్మసముచ్చయము చెప్పఁబడినచో నది యర్జునునకుఁ గూడఁ జెప్పఁబడినదే. కాన నట్టి కర్మజ్ఞానసముచ్చయమును దెలిసికొని 'యచ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్" అని ప్రశ్నించుట యెట్లు సమంజస మగును ?

శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సర్వులకును గర్మజ్ఞానసముచ్చయ ముపదేశించినను గర్మకంటె జ్ఞాన మత్కృష్టమని తలఁచి "యచ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్" అని ప్రశ్నించె నందురా? పైత్యరోగశాంతినిఁగోరి యొకానొఁకఁడు వైద్యునికడ కేగి పైత్యరోగశాంతి కౌషధముఁ జెప్పుమనిన నది విని వైద్యుఁడు మధురమును, జల్లనిదియు నగు పదార్థమును భక్షింపుమని చెప్పనది గమనించినరోగి మధురపదార్థము భుజింపఁదగినదా? చల్లని పదార్థము భుజింపఁదగినదా? యని ప్రశ్నించునా ? ప్రశ్నింపఁడు. అట్లే కర్మజ్ఞానములకు సముచ్చయము శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు జెప్పియుండ వాటి ననుష్ఠింపవలసిదియేకాని "యచ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్" అని ప్రశ్నించుట తగదు (అందువలన నర్జునుని ప్రశ్నపర్యాలోచనముచే కర్మజ్ఞానసముచ్చయము పొసగదని యాశయము).

(13) శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే బుద్ధికర్మసముచ్చయము చెప్పబడినను నర్జునుఁడది దెలిసికొనక "వ్యామిశ్రేణేన వాక్యేన బుద్ధిం మోహయసీవ మే । తదేకం వద నిశ్చిత్య యేన శ్రేయో౽హ మాప్నుయామ్" అని ప్రశ్నించెననినను, శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యందులకుఁదగు సమా

ఇక వశిష్టాదులు ప్రారబ్ధకర్మప్రాబల్యముచే నట్లు దుఃఖము ననుకరించిరి. శిష్టులు ధర్మబుద్ధితో ననుష్ఠించు నలౌకికవ్యవహారమే శిష్టాచార మనఁబడును. కనుక వారిదుఃఖము శిష్టాచారమై యితరానుష్ఠేయత్వము నాపాదింపదు. అట్లు కానిచో శిష్టకృత మగు నిష్ఠీవనాదికముగూడ నాచరణీయ మయ్యెడిని. కానఁ బండితుఁడ వగు నీవు దుఃఖింపకలదని భావము.

శాంకరభాష్యమ్—

(14) నాపి స్మార్తేనైవ కర్మణా బుద్ధేః సముచ్చయేఽభిప్రేతే విభాగవచనాది సర్వముపపన్నమ్ ।

(15) కించ క్షత్రియస్య యుద్ధం స్మార్తం కర్మ స్వధర్మ ఇతి జానతః "తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి" (గీ. 3. 1) ఇత్యుపాలంభోఽనుపపన్న స్తస్మాద్గీతాశాస్త్రే ఈషన్మాత్రేణాపి శ్రౌతేన స్మార్తేన వా కర్మణా ఆత్మజ్ఞానస్య సముచ్చయో న కేనచిద్దర్శయితుం శక్యః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ధానము "నాచే బుద్ధికర్మసముచ్చయము జెప్పబడియుండ నీవిట్లేందులకు భ్రాంతినొందితి" వని పలుకుటకుమాఱుగా ప్రశ్నానురూపముగ "లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయాఽనఘ! జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్" ఓ యర్జున! సాంఖ్యులకు జ్ఞానయోగముచే నిష్ఠయు, యోగులకుఁ గర్మయోగముచే నిష్ఠయునియు నాచే పూర్వము రెండు నిష్ఠలు వచింపఁబడినవి" అని జ్ఞానకర్మలు భిన్నపురుషాశ్రయములుగ జెప్పెను. ప్రశ్నయొకటి ప్రత్యుత్తరము వేరొకటియా? అట్టితీరున భగవంతునికిఁగూడ మిథ్యావాదిత్వకల్పనముఁజేయుట న్యాయము కాదు. కాన: శ్రౌతకర్మ జ్ఞానములకు సముచ్చయ మెట్లు చూచిన సరిపడదు.

(14) బుద్ధికి స్మార్తకర్మ సముచ్చయముఁజెప్పినచో బుద్ధికర్మలకు భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వమును బోధించు శతపథబ్రాహ్మణమునకు, "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్" అనునది మొదలుగాగల గీతాశాస్త్రమునకు "జ్యాయసీచేత్కర్మణస్తే మతా బుద్ధిర్జనార్దన!" అనువాక్యముచే బుద్ధియందుపపాదితజ్యాయస్త్వమునకుఁ, బంచమాధ్యాయ ప్రథమము నందు "సంన్యాసం కర్మణాం కృష్ణ! పునర్యోగంచ శంససి। యచ్ఛ్రేయ ఏతయోరేకం తన్మే బ్రూహిసునిశ్చితమ్" అనువాక్యముచేఁ జేయఁబడిన ప్రశ్నకు "సంన్యాసః కర్మయోగశ్చ నిశ్శ్రేయసకరావుభౌ. తయోస్తు కర్మసంన్యాసాత్కర్మయోగో విశిష్యతే" అనుశ్లోకముచేఁ జెప్పబడిన, లేక "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్" అనువాక్యముచే జెప్పఁబడిన భగవత్ప్రతివచనమునకు నిరుక్తరీతిని విరోధము ప్రాప్తించును.

(15) మరియు క్షత్రియునకు యుద్ధము స్మార్తకర్మయని తెలిసినయర్జునునకు: కర్మజ్ఞానములకు సముచ్చయమే భగవదభిప్రేతమైనచో యుద్ధమవశ్యకర్తవ్యమైయుండ "తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ!" కర్మకన్న జ్ఞానమే యుత్కృష్టమైనచో ఘోరమగు నీయుద్ధము

శంకరానందీయము:—"ప్రజ్ఞానా మావాదాః ప్రజ్ఞావాదాః" సదసత్పదార్థస్వరూపమును వివేచనపూర్వకముగ నెవరు లెస్సగఁ దెలిసికొనెదరో వారు ప్రజ్ఞులు. వారియొక్క "ఆవాదాన్" శాస్త్రమునంతటను వ్యాపించిన (శాస్త్రసమ్మతమైన) వాక్యములను బలుకుచుంటివి. అశోచ్యులను గూర్చి దుఃఖించుచుంటివి. విరుద్ధము లగు నీరెండు నొక్కచో నుండ నేరవు. కాన నీవు పరమమూఢుఁడ వని భావము.

శాంకరభాష్యమ్:—

(16) యస్య త్వజ్ఞానా ద్రాగాదిదోషతో వా కర్మణి ప్రవృత్తస్య యజ్ఞేన, దానేన తపసా వా విశుద్ధసత్త్వస్య జ్ఞాన ముత్పన్నం పరమార్థతత్త్వవిషయ మేక మేవేదం సర్వం బ్రహ్మాకర్తృచేతి తస్య కర్మణి కర్మప్రయోజనేచ నివృత్తేఽపి లోకసంగ్రహార్థం యత్నపూర్వం

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సం దెండులకు నియోగించెదవను నుపాలంభము సరిపడ నేరదు కాన— గీతాశాస్త్రమునందు జ్ఞానమునకు ఈషన్మాత్రమగు శ్రౌతకర్మతోగాని, స్మార్తకర్మతోగాని సముచ్చయ మెవరిచేతను జూపించుటకు శక్యముకాదు.

(16) "కుర్యా ద్విద్వాం స్తథా సక్త శ్చికీర్షు ర్లోకసంగ్రహమ్" అజ్ఞానియెట్లు కర్మల నాచరించునో యటులనే విద్వాంసుడుగూడ కర్మలయందాసక్తి లేకయే లోకసంగ్రహమును గోరి కర్మల నాచరింపవలయు నని యీగీతలయందు జెప్పబడుటచే కర్మజ్ఞానసముచ్చయము సిద్ధించుచున్నదని శంకింపరాదు.

ఎవ డజ్ఞానమువలన జనించు రాగాదిదోషముచే కర్మలయందు బ్రవృత్తుడై యజ్ఞదాన తపస్సులచే శుద్ధాంతఃకరణుడై "ఏక మేవేదం సర్వం బ్రహ్మాకర్తృచ" ఈనిఖిలప్రపంచము అకర్తయు, సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేదశూన్యుడును నగు బ్రహ్మస్వరూపమను పరమార్థతత్త్వవిషయకజ్ఞానము కలిగియుండునో అట్టివానికి కర్మ, కర్మప్రయోజనములు నివృత్తమైనను ప్రయత్నపూర్వకముగ నజ్ఞానావస్థయందువలె లోకసంగ్రహార్థము కర్మయందుగల యేప్రవృత్త్యాభాసము కలదో యది బుద్ధికి సముచ్చితమగు (మోక్షకారణమగు బుద్ధికి సహకారి) * కర్మము కాదు.

"అట్లగుచో నిట్టిసమయమున బండితు లేమిచేసెదరు?" అను నాశంకమీద జెప్పుచున్నాడు— కేవల మూఢులు "నాపుత్రులు మడిసిరి" అని మృతులనుగూర్చియే దుఃఖింతురు. ఇక శాస్త్రజ్ఞులు "పుత్రాదులు మూఢులు దుర్వృత్తులు నైరి" అని బ్రతికియున్న వారలనుగూర్చియే దుఃఖింతురు. పండితు లన్ననో గతాసువులు, నగతాసువులుగూడ నవిద్యాకార్యములుగాన స్వాప్నికపదార్థమువలె నసత్పదార్థముగ నెఱింగి వారిద్దరియందును బ్రహ్మమునే చూచెదరు. కాన వారలనుగూర్చి దుఃఖింపరు. "బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య" అను శ్రుతిచే నెవరు సర్వథా యంతటను యసత్తును విడిచి సత్పదార్థమునే గ్రహించెదరో వారు పండితులు.

పరమార్థప్రపా:—"ప్రజ్ఞయా వాదాః ప్రజ్ఞావాదాః" వచనచాతుర్యమాత్రముచే వాక్యములను బలుకుచుంటివి. ఇట్టి యజ్ఞాతప్రపలనము నీకు దగదని యర్థము.

* బుద్ధికర్మసముచ్చయ మనగ మోక్షమునకు కర్మయను సహకారికారణముతో గూడిన జ్ఞానమే కారణము (అనగా జ్ఞానమునకు పూర్వమునం దాచరించిన కర్మము చిత్తశుద్ధికి కారణమై యద్దానివలన జ్ఞానము కలుగును. కాని జ్ఞానకాలమున కర్మము ననుష్ఠింపనిచో నాజ్ఞానము మోక్షమునకు గారణము కానేరదు. కాన జ్ఞానకాలమున గర్మ నాచరించిన నాకర్మయు, జ్ఞానమును బరస్పరసహకారులై మోక్షమును గలిగించును. అనునదియే సముచ్చయవాదము). జ్ఞానిచే లోకసంగ్రహార్థ మాచరింపబడిన కర్మకు లోకసంగ్రహమే ప్రయోజనము. మోక్షము ప్రయోజనము కాదు. కాన నాకర్మతో జ్ఞానమునకు సముచ్చయము సంభవింపదు. అని యాశయము.

శాంకరభాష్యమ్:—

యథాప్రవృత్తస్య త్వేవ కర్మణి ప్రవృత్తస్య యత్ప్రవృత్తిరూపం దృశ్యతే న తత్కర్మ యేన బుద్ధేః సముచ్చయ స్స్యాత్ ।

(17) యథా భగవతో వాసుదేవస్య క్షాత్రకర్మచేష్టితం న జ్ఞానేన సముచ్చీయతే పురుషార్థసిద్ధయే తద్వ త్ఫలాభిసంధ్యహంకారాభావస్య తుల్యత్వా ద్విదుషః । తత్త్వవిత్తు నాహం కరోమీతి మన్యతే, నచ తత్ఫల మభిసంధత్తే । తథా చ స్వర్గాదికామార్థినోఽగ్నిహోత్రాదికామసాధనానుష్ఠానా యాహితాగ్నేః కామ్య ఏవాగ్నిహోత్రాదౌ ప్రవృత్తస్య సామి కృతే వినష్టేఽపి కామే తదేవాగ్నిహోత్రా ద్యనుతిష్ఠతోఽపి న తత్కామ్య మగ్నిహోత్రాది భవతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(అనగా "చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః" అను జైమినిసూత్రానుసారము విధివిహితకర్మమే ధర్మము. క్రియామాత్రము ధర్మము కానేరదు. కాన వర్ణాశ్రమాభిమానశూన్యున కధికారము లేమింజేసి యవిద్యాలేశమువలన జ్ఞానిచే ననుష్ఠింపఁబడు కర్మలు కర్మాభాసములు గాన "కుర్యా ద్విద్వాన్" అను వాక్యము కర్మజ్ఞానసముచ్చయమును బోధింపనేర దని యాశయము).

(17) ఫలాభిసంధిశూన్యప్రవృత్తి యగుటవలన, లేక అహంకారశూన్యప్రవృత్తి యగుటవలనఁగాని భగవత్ప్రవృత్తి ఫలవిషయమున జ్ఞానమునకు నెట్లు సహకారి కానేరదో యదేరీతిని 'నేను కూటస్థబ్రహ్మను' అను జ్ఞానముగల విద్వాంసుని ప్రవృత్తి గూడ ఫలాభిసంధిశూన్యమగుటం జేసి మోక్షవిషయమున నట్టి విద్వాంసుని ప్రవృత్తి జ్ఞానమునకు సహకారి కానేరదు. లేక విద్వత్ప్రవృత్తి యహంకారాభావపూర్వక మగుటవలన ఫలవిషయమున జ్ఞానమునకు సహకారి కానేరదు. భగవానునికి ఫలాభిసంధికాని యహంకారము కాని లేనటుల విద్వాంసుఁడు ఫలము నపేక్షింపఁడు. "నేను జేయుచుంటి" నని యహంకారమును బొందఁడు. అది యెట్లనిన ? 'నేను కూటస్థబ్రహ్మస్వరూపుడ' నను జ్ఞానముకల విద్వాంసుఁడు దృశ్యములగు (చూడబడు) రూపాదులు ద్రష్ట (చూచువాని) ధర్మములు కానందున ప్రవృత్తినిగాని, తత్ఫలమునుగాని స్వనిష్ఠములుగ (ఆత్మనిష్ఠములుగఁ) జూడఁడు. కాన తత్త్వవేత్తకు వ్యాఖ్యానమునం దహంకారము, భిక్షాటనమునందుఁ దృప్తియు నాభాసములే యగును. కాన బూర్వోక్త హేతుద్వయము విద్వత్ప్రవృత్తి యం దుండుటచే స్వరూపాసిద్ధము కాదు.

బ్ర॥ వే॥ జయంతి భాగీరథిశాస్త్రులవారి యభిప్రాయము:—

"ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే" ప్రకర్షేణ జానంతీతి ప్రజ్ఞాః, "ప్రజ్ఞాం వాదాః ప్రజ్ఞావాదాః" అని విగ్రహము. ఇచ్చట ప్రజ్ఞాశబ్దము అకారాంతపుల్లింగముగాని స్త్రీలింగము గాదు. "అతో మనిన్ క్వనిబ్వనిపశ్చ" అను సూత్రముచే "విచ్" అను ప్రత్యయము వచ్చినది. ఈ విచ్ ఛాందసము గాదు. "కీలాలప అగతం" అని

శాంకరభాష్యమ్:—

(18) తథాచ దర్శయతి భగవాన్ - 'కుర్వన్నపి' (గీ. 5-7) 'న కరోతి న లిప్యతే' (గీ. 13-31) ఇతి తత్ర తత్ర । యచ్చ - "పూర్వైః పూర్వతరం కృతమ్" (గీ. 4-15) "కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః" (గీ. 3-20) ఇతి, తత్తు ప్రవిభజ్య జ్ఞేయమ్ । తత్కథం, యది తావ త్పూర్వే జనకాదయ స్తత్త్వవిదోఽపి ప్రవృత్తకర్మాణ స్స్యుస్తే లోకసంగ్రహార్థం "గుణాగుణేషు వర్తంతే" (గీ. 3-28) ఇతి జ్ఞానేనైవ సంసిద్ధి మాస్థితాః, కర్మసంన్యాసే ప్రాప్తేఽపి కర్మణా సహైవ సంసిద్ధి మాస్థితా న కర్మసంన్యాసం కృతవంత ఇత్యేషోఽర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

జ్ఞానోత్పత్తికిఁ బూర్వమునను దెట్టితీరున జ్ఞానికిఁ బ్రవృత్తి కలదో యదేరీతిని నియమముగ గర్మప్రవృత్తి కన్పట్టుటచే జ్ఞానప్రవృత్తి యాభాసము కానేరదని శంకింపరాదు. కామ్యమగు స్వర్గాదులయందుఁ గోరిక గలవాఁడై తత్సాధనమగు నగ్న్యాధానము గావించి యగ్నిహోత్రాదులు సేసిన నాయగ్నిహోత్రము కామ్యాగ్నిహోత్ర మనంబడును. అట్టి యగ్నిహోత్రాదుల గొంతకాలమువఱకు నాచరించుచుండ నొకానొకకారణముచే నాకామన వినష్టమైపోవ నా యగ్నిహోత్ర మాచరించుచుండినను యా యగ్నిహోత్రము నిత్యాగ్నిహోత్ర మనంబడును. ఏల యన ? కామ్యత్వనిత్యత్వములు స్వాభావికములు కావు. కామనతో నాచరించిన నాకర్మ కామ్య మనియు, కామనాపరిత్యాగముతో నాచరించిన నాకర్మయే నిత్య మనియు యనంబడును. అదేవిధమున జ్ఞానోత్పత్తికిఁ బూర్వ మాచరింపఁబడిన కర్మప్రవృత్తి ఫలాభిసంధిపూర్వకమై జ్ఞానోత్పత్త్యనంతరమున నాకర్మప్రవృత్తి జ్ఞానికి విధియం దధికారము లేమింజేసి కర్మాభాస రూపమగును.

(18) "కుర్వన్నపి" 'న కరోతి న లిప్యతే' జ్ఞాని కర్మను జేసినను జేయనివాఁడే. కర్మము ననుష్ఠించినను దానిచే లేపమును బొందదని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యాగీతలయం దచ్చటచ్చట స్పష్టముగ నుడివెను.

విద్వాంసుని వ్యాపారముకూడ కర్మశబ్దముచే వ్యవహరింపఁబడుటచే నదియు కర్మయే యగును. కార్మాభాసము కానేరదని శంకింపరాదు. ఎట్లనిన? ప్రాచీనులగు జనకాదులు తత్త్వ వేత్తలా ? కారా ? తత్త్వవేత్తలగునేని గర్మయందుఁ బ్రవృత్తులైనచో గర్మసంన్యాసము ప్రాప్తించినను "గుణాగుణేషు వర్తన్తే" అను భగవద్వచనానుసారము లోకసంగ్రహముకొఱకు కర్మనాచరించుచునే తత్ఫలాభిసంధివర్జితులై జ్ఞానముచేతనే సంసిద్ధిని (మోక్షమును)ఁ బొందిరి.

"విభాషాపూర్వాహ్ణ—" అను సూత్రభాష్యమున లౌకికవిగ్రహమునందు ప్రయోగించబడినది. కావున లోకము నందు గూడ నిది యుండవచ్చును. ఇచ్చట "క్విప్చ" అను సూత్రముచే "క్విప్" అను ప్రత్యయముఁ గూడఁ జేయవచ్చును. ఈవిషయము లఘుశబ్దేందుశేఖరమునందు స్పష్టముగ నున్నది. ఈపద్ధతిగ "పూర్వజ్ఞానవతాం బుద్ధిమతాం

శాంకరభాష్యమ్—

(19) అథ న తే తత్త్వవిద ఈశ్వరసమర్పితేన కర్మణా సాధనభూతేన సంసిద్ధిం సత్త్వశుద్ధిం జ్ఞానోత్పత్తిలక్షణాం వా సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ ।

(20) ఏత మేవార్థం వక్ష్యతి భగవా న్సత్త్వశుద్ధయే కర్మ కుర్వన్తీతి "స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః" (గీ. 18–46) ఇత్యుక్త్వా సిద్ధిం ప్రాప్తస్య చ పునః జ్ఞాననిష్ఠాం వక్ష్యతి "సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ" (గీ. 18–50) ఇత్యాదినా ।

(21) తస్మా ద్గీతాసు కేవలా దేవ తత్త్వజ్ఞానా న్మోక్షప్రాప్తి ర్న కర్మసముచ్చితా దితి నిశ్చితోఽర్థః । యథా చాయమర్థ స్తథా ప్రకరణశో విభజ్య తత్ర తత్ర ప్రదర్శయిష్యామః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(19) జనకాదులు తత్త్వవేత్తలు కానిచో నంతఃకరణశుద్ధికి కారణమైన నీశ్వరార్పిత కర్మము ననుష్ఠించి యంతఃకరణపరిశుద్ధినిఁ బొందిరి. లేక నిష్కామపురస్సరముగ నీశ్వరార్పిత మగు కర్మను జేయుచు నద్దానివలన సత్త్వశుద్ధిమూలమున జ్ఞానమును బొందిరని "కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః" అను శ్లోకమును వ్యాఖ్యానించవలెను.

(20) శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః" అను గీతా వాక్యముచే నంతఃకరణపరిశుద్ధికొఱకుఁ గర్మలు సేయుదు రను విషయము నుపన్యసించి యట్టి యంతఃకరణపరిశుద్ధినిఁ బొందినవానికి "సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ" అనునది మొదలుకొని జ్ఞాననిష్ఠను జెప్పఁగలఁడు. అనగా కోరికలేనివాఁడై యీశ్వరార్పణముగ నెవఁడు కర్మల నాచరించునో వానియందు భగవదనుగ్రహము ప్రవృద్ధమై యద్దానివలన జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతను బొంది శ్రవణమనననిదిధ్యాసనములవలన బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును బడసి ముక్తుఁడగును. కాన కర్మలు చిత్తశుద్ధిద్వారమున పూర్వమునందు చెప్పబడినరీతిని మోక్షమునకుఁ బ్రయోజనములు గాని, సాక్షాత్తు గారణములు కానేరవని మున్ముందు స్పష్టము కాఁగలదు.

(21) కాన భగవద్గీతలయందు సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రమువలననే మోక్షప్రాప్తి యగుననియు, కర్మసముచ్చితజ్ఞానమువలన మోక్షప్రాప్తి కాదనియు నిశ్చితమగుచున్నది.

గీతాశాస్త్రము తత్త్వజ్ఞానప్రాధాన్యమున నేకవాక్యతను బొందియున్నను దత్త్వజ్ఞానమధ్యమున గర్మము నుపపాదించెను. కాన దత్త్వజ్ఞానప్రకరణమునం దుండుటచే "శ్రుతి, లింగ,

వాదాంశ్చ" అని యున్న శాంకరభాష్యము అకారాంతపుల్లింగముచే సమర్థిత మగుచుండగా ననేకవిధములగు విగ్రహముల వ్రాసి క్లిష్టముగ సమర్థించు వ్యాఖ్యాత లుపేక్ష్యులు.

రాఘవేంద్రవృత్తి:—పండితులు "అగతాసూంశ్చ" జీవించియున్నవారినిఁగూర్చియట్లె "గతాసూన్" అనన్న వినాశవంతులను గూర్చి దుఃఖింపరు.

శాంకరభాష్యమ్:—

(22) తత్రైవం ధర్మసమ్మూఢచేతసో మహతి శోకసాగరే నిమగ్నస్యార్జునస్యాన్యత్రాత్మజ్ఞానా దుద్ధరణ మపశ్యన్ భగవాన్వాసుదేవ స్తతోఽర్జున ముద్దిధారయిషు రాత్మజ్ఞానా యావతారయన్నాహ—అశోచ్యానిత్యాది। న శోచ్యా అశోచ్యా, భీష్మద్రోణాదయ స్సద్వృత్తత్వా త్పరమార్థరూపేణ చ నిత్యత్వాత్। తా నశోచ్యా నన్వశోచోఽనుశోచితవా నసి తే మ్రియంతే మన్నిమిత్త మహం తై ర్వినాభూతః కిం కరిష్యామి రాజ్యసుఖాదినేతి। త్వం

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వాక్య, ప్రకరణ, స్థాన, సమాఖ్యా" లను షట్ప్రమాణాంతర్గతప్రకరణ మను ప్రమాణముచేఁ గర్మజ్ఞానసముచ్చయవాద మంగీకరింపవలయు నని శంకింపరాదు.

ఏయేప్రకరణములయం దిట్టి విషయ ముపపాదితమో యట్టి ప్రకరణములయందే విడదీసి కర్మజ్ఞానసముచ్చయ మెట్లు సంభవింపనేరదో, సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠా మాత్రమువలననే మోక్షప్రాప్తి యను విషయమును జూపఁగలము.

(22) "ఈగీతాశాస్త్రము మూడు షట్కములుగా విభజింపఁదగినది. షట్క మనగా నారధ్యాయములు. మూడు షట్కములు మూడు కాండములు. అందు ప్రథమషట్కాత్మక ప్రథమ కాండముచే 'త్వం' పదార్థము, ద్వితీయషట్కాత్మకద్వితీయకాండముచే 'త' త్పదార్థము, తృతీయషట్కాత్మకతృతీయకాండముచే 'అసి' పదార్థములు బోధింపఁబడుచున్నవి. తత్ప్రసంగానుప్రసంగముగఁ దత్త్వజ్ఞానసాధనము లా యా స్థలములయందు బోధింపఁబడెను. మొత్తము గీతాశాస్త్రము మోక్షసాధనమగు సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞానమునే బోధించుచున్నది" అని గీతాశాస్త్రార్థము నిశ్చితమై యుండ ధర్మవిషయమై కర్తృత్వాకర్తృత్వజ్ఞానశూన్యుఁడై అహంకారమమకారములు గలిగి దాటశక్యముకాని దుఃఖసాగరమునందుఁ బ్రవేశించి క్లేశమును బొందిన యర్జునునికి నాత్మజ్ఞానమును విడనాడి మఱియొక యుపాయమువలన సముద్ధరణము సంభవింపదని తలఁచి యతిభక్తుఁడును, శిష్యుఁడును నగు నర్జునుని శోకసాగరమునుండి యుద్ధరింపదలచి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునుని పదార్థపరిశోధనమున ప్రవర్తింపజేయుచు మొట్టమొదట "త్వం" పదార్థమును శోధనఁ జేయుటకు "అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం" అను వాక్యము నుపక్రమించెను.

బ్ర॥ వే॥ శ్రీపాద లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రులువారి యభిప్రాయము:—పామరు లెట్లగతాసువులను గూర్చి దుఃఖింపరో యట్లే పండితులుగతాసువులనుగూర్చి దుఃఖింపరు. ఇట పామరశబ్ద మధ్యాహారము. చకారము ఇవార్థకము.

నీలకంఠీయము:—అర్జునునకు దేహమే యాత్మయని జ్ఞానముండుటచే దేహము నశించినచో నాత్మ నశించునని జ్ఞానము గలిగెను. ఇదియొకవిధమగు మోహము. స్వధర్మమగు యుద్ధ మధర్మమని భ్రమయుట రెండవ

శాంకరభాష్యమ్:—

ప్రజ్ఞావతాం బుద్ధిమతాం వాదాంశ్చ వచనాని చ భాషసే। తదేత న్మౌఢ్యం పాండిత్యం చ విరుద్ధమాత్మని దర్శయ స్యున్మత్త ఇవే త్యభిప్రాయః। యస్మా ద్గతాసూ న్గతప్రాణా న్మృతా నగతాసూ నగతప్రాణా న్జీవతశ్చ నానుశోచంతి పండితా ఆత్మజ్ఞాః పండాఽఽత్మవిషయా బుద్ధి ర్యేషాం తే హి పండితాః "పాండిత్యం నిర్విద్య" (బృ. 3-5-1) ఇతి శ్రుతేః। పరమార్థతస్తు నిత్యా నశోచ్యా ననుశోచ స్యతో మూఢోఽసీత్యభిప్రాయః। ||౧౧||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఎవరి కజ్ఞానమో వానికే భ్రాంతి. ఎవనికి భ్రమయో వానికిఁ బదార్థశోధనపూర్వక మగు సమ్యగ్జ్ఞానము వాక్యమువలన జనించును. కాన నర్జునుఁడు జ్ఞానమున కధికారి యని తలఁచి యర్జుననిఁగూర్చి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యిట్లు పలికెను.

ఓయర్జున! నీవు భీష్మద్రోణపదవాచ్యులనుగూర్చి దుఃఖంచుచుంటివా? భీష్మద్రోణపద లక్ష్యార్థముల నుద్దేశించి దుఃఖంచుచుంటివా? భీష్మద్రోణపదవాచ్యులు శ్రుతిస్మృతిశిష్టాచార పరిపాలనతత్పరులుగాన నీదేహము గలిగించిన నితోధికమగు దేహమునే పొందెదరు. కాన వారలు దుఃఖంపఁదగనివారలు. లేదా భీష్మద్రోణపదలక్ష్యార్థముల నుద్దేశించి దుఃఖంచుచుంటి వందువా? అట్టి లక్ష్యార్థము లాత్మస్వరూపమే. కానఁ బరమార్థముగా నిత్యము. నిత్యమగు నాత్మ జననాదిషడ్భావవిక్రియాశూన్యమగుటంజేసి హననాదిక్రియాకర్మత్వము సంభవింపనేరదు. కాన నట్టి భీష్మద్రోణశబ్దలక్ష్యార్థముకూడ దుఃఖంపఁ దగనిదే. అట్టి భీష్మద్రోణకృపాచా ర్యాదుల నుద్దేశించి నీవు రజితభిన్నమునందు రజితజ్ఞానమువలె "నానిమిత్తము వీరలు మరణించు చుండిరి. ఇట్టివారలను విడిచి నాకీరాజ్యసుఖాదులతో నేమి ప్రయోజన" మని భ్రాంతిచే దుఃఖంచుచుంటివి.

మఱియు బుద్ధిమంతులయొక్క (ప్రజ్ఞావంతులయొక్క) "ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మను ష్యాణాం జనార్దన! నరకే నియతం వాసో భవతీ త్యనుశుశ్రుమ" అనునవి మొదలుగాఁ గల వాక్యములను బలుకుచుంటివి. ఎందువల ననిన? అనాత్మజ్ఞులు బ్రతికియున్నవారలను గూర్చి నేనులేనిచో వీర లెట్లు జీవించెదరు యనియు, మృతులను గూర్చి వీరు మరణించిరే యనియు దుఃఖంచెదరు. ఆత్మజ్ఞానసంపన్నులు మరణించినవారలను గూర్చి గాని, జీవించినవారలను గూర్చి

విధమగు మోహము. ఈరెంటిలో మొదటిమోహమును తొలగించుటకు బ్రహ్మవిద్యామాత్రభూతములగు నీ శ్లోకము మొగలు నిరువది శ్లోకములవఱకు చెప్పుచున్నాఁడు.

"జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియతే" అను ఛాందోగ్యశ్రుత్యుక్తప్రకార ముపాధి భూతములగు దేహాదులు నశించినను యాకాశమువలె యాత్మ నశించునదికాదు. కాన నీ భీష్మాదు లశోచ్యులు. అట్టివీరినిగూర్చి "వీరు నాకు గురువులు, వీరల నెట్లు జంపగలను," వీరలను విడిచి యెట్లు జీవింపగలనని దుఃఖంచుచుంటివి. ఈ విధముగ మూఢుడవయ్యు "ప్రజ్ఞావాదా న్" దేహముకంటె

న త్వేవాహం జాతు నాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః ।
న చైవ న భవిష్యామ స్సర్వే వయ మతః పరమ్ ॥ ॥౧౨॥

పదవిభాగము:— న-తు-ఏవ-అహం-జాతు-న-అసం-న-త్వం-న-ఇమే-జనాధిపాః-న-చ-ఏవ-న-భవిష్యామః-సర్వే-వయం-అతః-పరమ్ । ॥౧౨॥

ప్రతిపదార్థము:— జాతు=ఒకానొకప్పుడు; అం=నేను; నాసమితిన=లేననునదియు లేదు; త్వం=నీవు; నాసీరితిన=లేవనునదియు లేదు; ఇమే=ఈ; జనాధిపాః=భీష్మాదులు; నాసన్నితిన=లేరనునదియు లేదు; సర్వే=సమస్తమయిన; వయం=మనము; అతఃపరం=ఈశరీరపతనానంతరము; నభవిష్యామ ఇతిన=ఉండమనుమాటయు లేదు.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దుఃఖింపరు. నీవటులగాక దుఃఖింపదగనివారలయందు శోచ్యత్వబుద్ధి కలిగియుంటివి. కాన మౌఢ్యము, ప్రజ్ఞావంతుల వాక్యములను బలుకుటచేఁ బాండిత్యము నను నీవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వ మును నీయం దున్మత్తునివలెఁ బ్రకటించితివి.

పాండిత్యము సూక్ష్మబుద్ధియే. ఆత్మజ్ఞానము గానేరదు. కాన నాయం దట్టి సూక్ష్మ బుద్ధియు నిరుక్తమౌఢ్యము యుంఁడుటయుం దేమియు విరోధము లేదనెదవా ? పాండిత్యమనగ 'పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్' ఆత్మజ్ఞానమును బొంది బాల్యావస్థచే నుండవలెను. అనగా నాత్మజ్ఞాని మాతృస్తన్యమును ద్రావి యానందభరితుడై యుండు బాలునివలె నుండవలె నని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు పాండిత్యమను శబ్దమున కాత్మజ్ఞాన మనునర్థమును బోధించుచు న్నది. కాన అట్టి పాండిత్యమును, పరమార్థముగా దుఃఖింపదగనివారల నుద్దేశించి దుఃఖించుట వలన మౌఢ్యమును బ్రకటించుటచే నీవు మూఢుఁడవు. ॥౧౧॥

నాత్మ వేరని తెలిసికొనువారు బలికెడి "పతన్తి నరకే హ్యేషాం లుప్తపిండోదకక్రియాః" అను మొదలగు వాక్యములను బలుకుచుంటివి. కాన నీవు ప్రజ్ఞావంతుడవు గావు. ఏలన ? పండితులగువారు తమవారి ప్రాణము లుత్క్రమించినచో నట్టివారి దేహములనుగూర్చి దుఃఖింపరు. కనుకనే దేహముకంటె ప్రాణమే యిష్టమైన దందురు. ఈవిషయమునే "ప్రాణోహ పితా, ప్రాణో మాతా, ప్రాణ ఆచార్యః" అను శ్రుతిగూడ జెప్పు చున్నది. మఱియు లోకమున జీవించియున్న తల్లిదండ్రులను లెక్కసేయక నెవడు తిరస్కరించునో అట్టిపుత్రుని "వీడు పితృహంత"యనియు, తల్లిదండ్రులు మరణించినపిమ్మట నాదేహములకు దహనాదిసంస్కారములు చేయుచో నాపుత్రుని యట్లు నిందించకుండుటయు లోకవేదప్రసిద్ధమై పొసగుచున్నది. కావున ఆత్మ చేతనమగుటంజేసి దేహముకంటె వేరు. "ఇట ఘటము చేతనము కానందున నాత్మస్వరూపము కానేరదు" అని వ్యతిరేకముగ దృష్టాం తము చూడనగును. మఱియు దృశ్యమగు ఘటమెట్లు చేతనము కానేరదో అట్లే దృశ్యమగు శరీరాదులు చేతనములు కానేరవు. అట్లుకాక దేహాదులు చేతనములే యైనచో మరణించినవానియందుగూడ చైతన్యము గన్పట్టెడిని. గాన దేహముకంటె ఆత్మ వేరని పర్యవసితము. కనుకనే దేహనాశముచే నాత్మనాశము నూహించెడి నీవు మూఢుడవే యగుదు వని యాశయము. ॥౧౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కుతస్తే ఽశోచ్యా యతో నిత్యాః। కథం? న త్వేవ జాతు కదాచి దహం నాసం కింత్వాస మేవాతీతేషు దేహోత్పత్తివినాశేషు నిత్య ఏవాహ మాసమి త్యభిప్రాయః। తథా న త్వం నాసీః కిం త్వాసీరేవ। తథా నేమే జనాధిపా నాసన్ కిం త్వాసన్నేవ। తథా నచైవ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

భీష్మద్రోణాదులు పరమార్థరూపముచే నిత్యులుగాన దుఃఖింపదగనివారలని చెప్పఁబడెను. ప్రమాణము లేమింజేసి వారు నిత్యులు కానేరరని శంకింపరాదు.

నేను, నీవు, భీష్మద్రోణాదులు పూర్వమునందు గూడ నుండినవారలమే. అనగా భావకార్యమును గూర్చి యాకార్యప్రాగభావము కారణము. ఎట్లనిన? ఘటమునుగూర్చి ఘటప్రాగభావము గారణము. అనగా ఘటోత్పత్తికి పూర్వమునందు ఘటము లేనందున ఘటాభావ

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౧౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"స్వధర్మమపి చావేక్ష్య" అను శ్లోకము మొదలుకొని యెనిమిది శ్లోకములచే 'ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే' అనుదానివలన నిరూపింపఁబడిన యర్జునుని మోహద్వయమును నిరాకరించునుగానఁదత్పూర్వగ్రంథమగు 'నత్వేవాహం' అను శ్లోకము మొదలుకొని యిరువదియొక్క శ్లోకములచే "అశోచ్యానన్వశోచ స్త్వం" అను శ్లోకమును వివరించుచున్నాడు.

స్థూలశరీరముకంటె యాత్మ వేఱని తెల్పుటకు నీశ్లోకమున నాత్మకు నిత్యత్వమును సాధించుచున్నాడు. ఇట "తు" అనుశబ్ద మాత్మకు దేహాదివ్యతిరేకమును సూచించును. నేనొకానొకప్పుడును లేననునది లేదు. అట్లే నీవును; అట్లే వీరును. కాన మనప్రాగభావమును జెప్పుటకు వీలుపడదు. ఇక ఘటాదిప్రాగభావములకు మనము ప్రతియోగులము కాము. అట్లే మన మీపైన నొకానొకప్పుడును నుండ మనునదియును లేదు. (ఈపైన నెప్పుడును నుందుము) కాన మనవినాశనమును జెప్పుటకు వీలుపడదు. ఇక ఘటాదిధ్వంసములకు మనము ప్రతియోగులము కాము కాన నిత్యత్వసాధక మగు ప్రాగభావాప్రతియోగిత్వ ధ్వంసాప్రతియోగిత్వము లాత్మయం దుండుటచే నాత్మ త్రికాలాబాధ్యమనియుఁ, గనుక నే యనిత్యమగు శరీరాదులకంటె వేఱనియు సిద్ధించిన దని యర్థము.

శంకరానందీయము:—"అశోచ్యాన్" అనుశ్లోకముచే భీష్మాదివిషయకమగు నశోచ్యత్వమును ప్రతిపాదించుటవలన భీష్మాదిపదలక్ష్యార్థమగు నాత్మ దేహేంద్రియాదులకంటె వేఱనియు, నిత్యమనియు సూచింపబడెను. ఈయర్థమును దెలిసికొనని యర్జునున కీయర్థముల సహేతుకముగ నుపదేశించుటకు శ్రీకృష్ణభగవానుడు సంకల్పించెను. అందుకు "అజము (పుట్టువులేనిది) కాన ఆత్మ నిత్యము" అని యందమన్నఁ బుట్టువులేని తుచ్ఛములగు శశవిషాణాదులు కూడ నిత్యములు కావలసివచ్చును. కాన శశవిషాణాదివ్యావృత్తికై "భావము, యజము నగునది నిత్యము" అని చెప్పఁదగును. అట్లైన శశవిషాణాదు లజము లైనను నప్రసిద్ధము లగుటచే భావములు కావుగాన నిత్యములు కాజాలవు. కావున భావము, అజము నగునది నిత్యమని జెప్పఁదగును. మఱియుఁ గాలత్రయమునందును నేది యుండునో యది భావము నిత్యము నగును. ఏది యేకాలమునందైన నుండదో (కాలత్రయవ్యభిచారియో) యది భావము (సత్తు) కాదు. మఱియు ననిత్యము. కాన నాత్మకు కాలత్రయసత్త్వమును నిరూపించి తద్ద్వారా ననిత్యదేహేంద్రియాదులకంటె వేఱగుటను, నిత్యత్వమును సూచించుటకును, త్వంపదార్థమగు జీవునకు నిశ్శేషసాంసారిక

శాంకరభాష్యమ్:—

న భవిష్యామః, కింతు భవిష్యామ ఏవ। సర్వే వయ మతోఽస్మా ద్దేహవినాశా త్పర ముత్తర కాలేఽపి త్రిష్వపి కాలేషు నిత్యా ఆత్మస్వరూపేణే త్యర్థః। దేహభేదానువృత్త్యా బహువచనం నాత్మభేదాభిప్రాయేణ। ||౧౨||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ముండును. అట్టి ఘటాభావము "ప్రాక్" ఘటోత్పత్తికి పూర్వమునం దుండును. కాన నది ఘట ప్రాగభావ మనఁబడును. ఇదేతీరున సర్వభావకార్యోత్పత్తికి పూర్వమునందు ఆయాకార్యముల ప్రాగభావ ముండును. అనగా పూర్వమునందు లేని భావకార్యమే పుట్టు నని యాశయము. అట్టి భావకార్యమును గూర్చి ఆయాభావకార్యప్రాగభావము కారణమని తాత్పర్యము. నర

దుఃఖనివృత్తిద్వారమున నిత్యము, నిరతిశయము, నఖండము నగు నానందము ప్రాప్తించుటకును, అట్లే తత్పదార్థమగు పరమాత్మకుఁ పరోక్షత్వ, పరిచ్ఛిన్నత్వరూపార్థనివృత్తిద్వారా అద్వితీయాఖండరసైకత్వము సిద్ధించుటకును త్త్వం పదార్థశోధనను, శోధించిన నా రెంటికి నైక్యము జెప్పుటకు నీశ్లోకము నుపక్రమించుచున్నాఁడు.

"అహం" తత్పదార్థమగు సర్వజ్ఞుఁడు, సర్వశక్తిసంకలితుఁడు నగు పరమేశ్వరుఁడు (నేను) యొకానొకప్పుడును లేఁడ (న) నునది లేదు. ఏలన? "జన్మాద్యస్యయతః" (బ్ర. 1-1-2) 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే' 'యతోజాతాని భువనాని విశ్వా' 'స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి। స ఇమాంల్లోకా నసృజత' ఇత్యాది శ్రుతులచే నావల్లనే జగదుత్పత్తియు, అట్లే 'యేన జాతాని జీవన్తి' 'వ్యక్తావ్యక్తంభరతే విశ్వ మీశః' 'స దాధార పృథివీం ద్యా ముతేమాం' 'భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే,' 'ఇతరేణ తు జీవన్తి యస్మి న్నేతా వుపాశ్రితౌ। తస్మింల్లోకాశ్శ్రితా స్సర్వే' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతులచే నావల్లనే జగత్స్థితియు, అట్లే య త్ప్రయ న్త్యభిసంవిశన్తి. తథాక్షరా ద్వివిధా స్సోమ్య! భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తి, యస్మిన్నేతే సంహార త్యేష దేవః' ఇత్యాది శ్రుతులచే నావల్లనే జగల్లయము శ్రూయమాణమగుచున్నది. నిరుక్తశ్రుతిబలముచే జగత్సృష్ట్యాదులు మదేకకర్తృకములనియు అసృష్ట్యాదు లెన్నిమారులు ప్రాప్తించినను వానికి నేనే గర్తననియు, నధిష్ఠాతనై యెప్పుడు నుందుననియు స్పష్టమగుచున్నది.

ఇట్లనుటచే మేఘ, తదాగమన, స్థితి, నిర్గమనముల కాధారమగు నాకాశమువలె ప్రపంచ, తదుత్పత్త్యాదులకు నధిష్ఠానము, తత్పదార్థము నగు పరమాత్మ, స్వరూపతః నిష్ఫలమగుటచేతను, నిష్క్రియమగుటచేతను ప్రపంచ, తద్ధర్మ, తత్కర్మలేశసంబంధరహితుఁడనియు, తద్భిన్నుఁడనియు, నిత్యుఁడనియు సూచితమయ్యెను.

స్వతంత్రుఁడగు పరమేశ్వరునకుఁ గాలత్రయసద్భావముండుఁగాక, మర్త్యుఁడనగు నాకు నిత్యత్వమెట్లు సిద్ధించును? అను నాశంకమీఁద 'త్వం' అని చెప్పుచున్నాఁడు. త్వంపదలక్ష్యార్థభూతుఁడవగు నీ వొకానొకప్పుడును లేవనునది లేదు. జాగ్రదవస్థయందున్న నీకు స్వప్నసంబంధము, స్వప్నావస్థయందున్న నీకు సుషుప్తిసంబంధము, సుషుప్త్యవస్థయందున్న నీకు జాగ్రదవస్థాసంబంధ మెట్లు కలదో, అట్లే గతదేహమునందున్న నీకు నీ దేహసంబంధము, ఈ దేహమందున్న నీకు భావిదేహసంబంధమును కలదు. అట్లు కానిచో కర్మవైచిత్ర్యముచేఁ బ్రాప్తించు నీ సుఖదుఃఖవైచిత్ర్యము నీయందు కనఁబడకపోయెడిని, మఱియుఁ గృతములగు సుకృతదుష్కృతకర్మల ఫలము ననుభవింపకపోవుటయు, అకృతములగు సుకృత దుష్కృతకర్మల ఫలము ననుభవించుటయు సంభవించెడిని. "యత్కర్మ కురుతే తదభిసంపద్యతే" అనియు, 'జన్మాంతరకృతం కర్మ భుంజతే జన్తవోఽధునా' ఇత్యాది పూర్వజన్మకృతకర్మఫల మవశ్యభోక్తవ్యమని చెప్పెడి శ్రుతిస్మృతులకు విరోధము సంభవించెడిని. "ప్రాప్యాన్తం కర్మణ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
విషాణప్రాగభావము లేమింజేసి నరవిషాణము పుట్టని ట్లాత్మ పూర్వకాలమునం దెల్లపుడు నుండుటచే నద్దానిప్రాగభావము సంభవింపనేరనందున నెన్ని దేహముల కుత్పత్తివినాశములు సంభవించినను యాత్మ జనించునది కాదు.

ఇకముందు (నీదేహవినాశానంతరమున) మనమందరము జన్మించువారలము కాము. భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములు మూడింటియందును నుండువారలమే. అనగా నీశ్లోకపూర్వా

స్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయం। తస్మాల్లోకా త్పునరే త్యస్మై లోకాయ కర్మణే'' అను శ్రుతిచే పూర్వకృతమగు కర్మను నీ జన్మమున దేహి యనుభవించునని చెప్పుటయే కాక యీ జన్మయందు జేసిన కర్మమును భావి జన్మయం దనుభవించునని చెప్పుచున్నది. కాన జాగ్రదాద్యవస్థలయందువలె గతదేహములందును, వర్తమాన దేహములందును, భావిదేహములయందును నీ సత్త్వము నొప్పుకొనవలయును. ఇట్లనుటచే త్వం పదలక్ష్యార్థమగు నాత్మ యనిత్యదేహాదులకంటె వేరనియు, నిత్యమనియు సూచింపఁబడెను.

"ఈరాజు లొకానొకప్పుడును లేరనునది లేదు'' త్వం పదలక్ష్యార్థావిశేషులుగాన నీరాజులుఁగూడ కాలత్రయమునందుఁ గలరు. నే నెట్లో యట్లే వీరును నిత్యసిద్ధ సత్స్వభావులని యర్థము.

ఇట "జనాధిపాః'' అను బహువచనము వారల యవిద్యావృత్తిభేదసూచనపరము. కాని అత్మభేదముండుటకుఁ బ్రమాణములేదు గాన నాత్మభేదమును జెప్పునది కాదు.

ఆత్మతత్త్వమును విచారించుచో బ్రత్యక్షాది ప్రమాణములకు విరోధము వాటిల్లును గాన నాత్మైక్యమును జెప్పుటకు వీలుపడదు. ఎట్లన,

'నేను' అనెడి జ్ఞానము వేఱు వేఱుగ ప్రతిదేహమందును ప్రత్యక్షముగఁ గనఁబట్టుచున్నందున నిట్టి 'అహం ప్రత్యయ భేదముఁడు ప్రతిదేహమందును నాత్మ వేరు' అను యనుభవముచే నాత్మ ప్రతిదేహమునందును వేఱు. అట్లు కాక యాత్మయొక్కటియే యన్నచో 'నేను, వీఁడు' అను వ్యవహారము లోపించెడిని. కాన నాత్మ లనేకము లనుటకుఁ బ్రత్యక్షము ప్రమాణము. మఱియు నిట్టి యాత్మభేదము నొప్పనిచో 'నేను, వీడు' అను వ్యవహారము నులోకవిధమున సిద్ధింపనందున నర్థాపత్తి ప్రమాణముచేఁ గూడ నాత్మభేదము సిద్ధించుచున్నది.

శరీరము లనేకములు గాన గవాదులవలె వానియందుండు నాత్మలనేకము, లేక, ప్రతిశరీరమందును 'నేను, నేను' అనెడి జ్ఞానము వేఱువేఱుగ నుండుటచే నాత్మ ప్రతిశరీరమందును వేఱుగ నుండును. లేక ప్రతివ్యక్తి జ్ఞానము వేఱువేఱుగ నుండుటచే ఘటాదులవలె నాత్మలు వేఱు అను యనుమానప్రమాణముచేగూడ నాత్మభేదము సిద్ధించుచున్నది.

"అదితి, ర్దేవా, గంధర్వా, మనుష్యాః, పితరో,ఽసురాః'' "దేవ, దానవ, గంధర్వా, యక్ష, రాక్షస, కిన్నరాః'' అను శ్రుతి పురాణవచనములుఁగూడ నాత్మభేదమునే బోధించుచున్నవి.

మఱియు నాత్మైకత్వమునే యంగీకరించిన సర్వదేహములయందుండు నాత్మ యొక్కటియే గాన నొకడు దుఃఖించినను, సుఖించినను నందరు దుఃఖించుటయు, సుఖించుటయు సంభవించెడిని. అట్లే దేవాది సర్వదేహములయం దుండు నాత్మ యొక్కటియే గాన దేవతలు సర్వజ్ఞు లగుటంజేసి మనముగూడ సర్వజ్ఞులము కావలసి వచ్చును. అందుచే విధినిషేధశాస్త్రములుఁగూడ వ్యర్థము లయ్యెడిని. ఒక్కడు బద్ధుడైనచో నందఱము బద్ధులము కావలయును. అట్లే యొక్కడు ముక్తుడైనచో నందఱకు మోక్షము సంభవించెడిని. కాన బ్రమాణసిద్ధ మగు నాత్మానేకత్వమును నీవుగూడ నొప్పుకొనవలయునందువేమో అట్లు కానేరదు. ఏలన ?

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ర్థమువలన నాత్మ కజన్యత్వము సిద్ధించుచున్నది. అట్టి యజన్యత్వ మాత్మకు నిత్యత్వసాధకము. అది యెట్లనిన? ఆత్మ యుత్పత్తిలేని భావపదార్థమగుటచే నిత్యము. ఇందులకు వ్యతిరేకదృష్టాంతము "ఘటము జన్యభావపదార్థ మగుటచేత ననిత్యము" అని యనుమానప్రమాణమువలన పరమార్థమగు నాత్మస్వరూపు లగుటచే భీష్మద్రోణాదులు నిత్యులని సిద్ధించుచున్నది.

గీతలయం దంతటను నాత్మయాథాత్మ్యము జెప్పఁబడుచుండుటచే "న త్వేవాహం" "దేహినోఽస్మిన్" "మాత్రాస్పర్శాస్తు" "యంహి న వ్యథయంత్యేతే" అను నీనాల్గుశ్లోకములు మాత్ర మాత్మయాథాత్మ్యప్రకాశకము లను కొందఱి వాక్యములు విశ్వసింపరాదు.

కౌమారావస్థయం దున్నవానికి శైశవభావజన్యమగు "నేను శిశువును" అను జ్ఞానముండక "నేను కుమారుఁడను" అను జ్ఞానమే యుండును. ఇట్లే యౌవనావస్థయందును, వార్ధకమునందును నహంప్రత్యయభేదము తత్తదవస్థానుసారము వేఱువేఱుగ నుండును. అట్లగుటచే నొకనికే తత్తదవస్థలయందు "నేను శిశువును, కుమారుడను, యువకుడను, వృద్ధుడను" అను నహంప్రత్యయము వేఱువేఱుగ నున్నను, తా ననేకము కాక యొక్కఁడే యగుచుండెను. కావున "అహంప్రత్యయభేద మున్న ప్రతిదేహమున నాత్మభేద ముండు" నను వ్యాప్తి నిరుక్తస్థలమునఁ గన్పట్టుటలేదు. కాన నహంప్రత్యయభేద మున్నను శైశవాద్యవస్థలు కలదియు, నహంప్రత్యయార్థమునగు యాత్మకు భేదము కన్పట్టుటలేదు. కనుకనే యాత్మానేకత్వసిద్ధికిఁ బ్రత్యక్షము ప్రమాణము కాదు.

"విశేషణము భిన్నమైనచో విశిష్టముగూడ భిన్నమే యగును" అను న్యాయము ననుసరించి విశేషణములగు శైశవాద్యవస్థల భేదముచేఁ దద్విశిష్టమగు నాత్మలుఁగూడ వేఱని చెప్పుటయు నసంగతము. ఏలన? శైశవాద్యవస్థాభేదకృతమగు నీభేదమును శిశుత్వాద్యభిమానముగల యహంకారమునకుఁ జెప్పిన యుపపన్న మగుచుండ నిత్యమగు నాత్మ కాపాదించుట యసంగతము.

ఒకనిచే ననుభూతమగు దానిని మఱియొకడు స్మరింపకపోవుటయు, తా ననుభవించినదానిని తానే స్మరించుటయు ననుభవసిద్ధము. అందుచే నాత్మ యవస్థాభేదముచే ననేక మన్నచో "బాల్యమునందు నేను గందుకముచే క్రీడించితిని" అని వృద్ధుఁడు స్మరింపకపోయెడిని. కానఁ ప్రత్యయ(జ్ఞాన)భేద మున్నను ప్రత్యయార్థము వేఱగు నను ప్రత్యక్షప్రమాణమువలన నాత్మభేదము సిద్ధింపదు.

స్థూల, సూక్ష్మ, కారణదేహములు, అట్లే జాగ్రత్స్వప్నదేహములు వేరైనను నహంప్రత్యయార్థ మగు యాత్మకు భేదము లేదు. కాన "శరీరములు భిన్నములుగాన యాత్మ లనేకము" లను యనుమానప్రమాణముగూడ యాత్మానేకత్వసాధకము కాదు.

ఎట్లు స్థూలసూక్ష్మ కారణదేహభేదములచే నొక్కటియగు యాత్మయొక్క భోగము వేఱువేఱుగ నుండెనో యట్లే దేవాదిదేహభేదముచేఁగూడ యాత్మయొక్క భోగము వేఱు వేఱుగ నుండును. కనుకనే దేవాదిదేహములు భోగాయతనములుగాని యాత్మభేదద్యోతకములుగావు. ఆ దేహములయందే రూపతేజస్స్వభావముల భేద మగుపడుచున్నది. కాని చేతనభేద మగుపడనందున యాత్మవిషయకమగు 'నేను' అను జ్ఞాన మెప్పుడును యొకవిధముగనే యుండును. కనుక "అదితి ర్దేవా గంధర్వాః" అను శ్రుతి శరీరభేదప్రతిపాదనపరమేగాని యాత్మభేదమును జెప్పునది కాదు.

ఒక శరీరమునందే యవయవభేదము నాశ్రయించి శిరస్సు, హస్తము, పాదము అనెడి వ్యవహార మెట్లు కలుగుచున్నదో యట్లే యాత్మ యొక్కటియైనను శరీరభేదము నాశ్రయించి నీవు, నేను, అనియు, దేవతలు, దాన

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్" (బ్ర. అ2 పా3 సూ16 అధి10) అను న్యాయానుసారము జన్మవినాశము లుపాధిభూతశరీరనిష్ఠము లనియు, నిరుపాధికమగుటచే నాత్మకు జన్మవినాశములు సంభవింపవనియు గ్రహింపనగును.

దేహోత్పత్తివినాశములవలన గలుగు జన్మవినాశము లాత్మకు లేకున్నను మహాసర్గమహాప్రళయములయందు "యథాఽగ్నే ర్విస్ఫులింగాః" అగ్నివలన మిణుగురులు బయలువెడలిన చందమున సృష్టిసమయమున పరమాత్మస్వరూపమునుండి జీవులు బయలువెడలెదరను శ్రుత్యనుసారము జీవులకు జన్మవినాశము లెందులకు సంభవింపవు? అని శంకింపరాదు.

వులు అనియు వ్యవహారము కలుగుచున్నది. కాని యాత్మభేదము ననుసరించి కాదు. కనుక "దేవదానవ" అనునది మొదలగాగల పురాణవచనములుగూడ నాత్మభేదమును బోధింపనేరవు.

ఇట్లే "నీవు. నేను" అను వ్యవహారము శరీరభేదము నాశ్రయించి యుపపన్నమగుటచే నేతాదృశవ్యవహారాన్యథానుపపత్తి సంభవింపనందున నాత్మానేకత్వసాధనమున నర్థాపత్తియుఁ బ్రమాణము కాదు.

పుణ్యపాపములవలన సుఖదుఃఖములు ప్రాప్తించును. అవి యనేకములు. అట్టి పుణ్యపాపములకుఁ గర్మ కారణము. "యత్కర్మ కురుతే తదభిసంపద్యతే, యథాకారీ యథా చారీ తథా భవతి" అను శ్రుతులచే తత్తత్కర్మలు, తత్తత్కర్మఫలభోక్తలు ననేకవిధములని బోధింపఁబడుటవలన కర్మవైచిత్ర్యముచే సుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యముపపన్నమగుచుండ—"ఆత్మైకత్వము నొప్పిన నొకఁడు దుఃఖించిన నందఱు దుఃఖింపవలయు ననియు, నొకడు సుఖించిన నందఱు సుఖింపవలయు" ననియు నాపత్తి సంభవింపదు.

అంతటను నాత్మయే స్వయముగఁ దత్తద్బుద్ధుల ననుసరించి విషయములను దెలిసికొనును. దేహము లనేకములు గాన దేహములయం దుండు బుద్ధులుగూడ ననేకమగును. దానివలన బుద్ధివృత్తి యగు జ్ఞానముకూడ బ్రతిదేహమునందును వేఱువేఱుగ నుండును. అజ్ఞానము చక్షురింద్రియమువలె స్వసంబద్ధమగు విషయమునుమాత్రమే భాసింపఁజేయును. పరిచ్ఛిన్నమగుటచే సర్వపదార్థసంబంధము నాబుద్ధివృత్తికి సంభవింపదు. కాన నొకఁడు సర్వజ్ఞుఁడైన నందఱకు సర్వజ్ఞత్వము ప్రాప్తింపదు. ఎట్లన ? శబ్దోత్పత్తికారణమును, విభువు నగు నాకాశమునకు నంతటను భేర్యాదులతో సంయోగమున్నను నెచ్చట భేరి దండముచే కొట్టఁబడునో యచ్చటనే శబ్దము పుట్టుచున్నది. కాని భేర్యాదు లున్న ప్రతిప్రదేశమునందు శబ్దము పుట్టుటలేదు. అట్లే యాత్మ పరిపూర్ణమైనను, ఏకమైనను ఏదేహమునందు బుద్ధివృత్తికిఁ పదార్థసంబంధ ముండునో యక్కడనే (ఆదేహావచ్ఛేదముగ) జ్ఞానము కలుగును కాని మఱియొక స్థలమునఁ (ఇతరదేహావచ్ఛేదముగ) కలుగనేరదు. కనుకనే బుద్ధివృత్తు లనేకము లగుటచే వ్యాపకములు కావు. కాన "యాత్మైకత్వ మొప్పిన నొకఁడు సర్వజ్ఞుఁ డగుచో నందరు సర్వజ్ఞులు కావలె" ననునాపత్తియు సంభవింపదు.

కనుకనే కించిద్జ్ఞులకుఁ బ్రవృత్తి నివృత్తిహేతువులు కాన విధినిషేధశాస్త్రముల కానర్థక్యము సంభవింపదు.

ప్రాణులకు సర్వజ్ఞత్వము లేదని చెప్పుటచే "తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణాం" అను శ్రుతి ననుసరించి వేదాంతశ్రవణజన్యజ్ఞానముచేఁ బ్రత్యగభిన్నమగు పరమాత్మను దేవఋషిమనుష్యులలో నెవడు తెలిసికొనునో వాడె ముక్తుఁ డగును. అందువలననే యాత్మ యొక్కటైనను "జ్ఞానా దేవతు కైవల్యం" అను నియమశ్రవణమున నాత్మజ్ఞానముచేతనే ముక్తుడగును. కనుకనే "ఆత్మైక్యము నొప్పినచో నొకడు ముక్తుఁడైనను, బద్ధుడైనను నందఱు ముక్తులుగాని, బద్ధులుగాని కావలె" ననునాపత్తియు సంభవింపదు.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"నాత్మాఽశ్రుతే ర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః" (బ్ర. అ2, పా3, సూ17, అధి11) అను న్యాయమున మూఁడుకాలములయం దవ్యభిచారిగనున్న యాత్మకు జన్మవినాశములు సంభవింప నేరవు.

"యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్" (బ్ర. అ2, పా3, సూ7, అధి1) అనున్యాయమున నాత్మభిన్నమగుటచే వికారిత్వ మూహింపబడుననియు, "నేమే జనాధిపాః" (గీ. 2-12) అను బహువచనముచే నాత్మలకు భిన్నత్వ మూహింపబడుననియు శంకింపరాదు.

మఱియు నాత్మలు పూర్ణములు, ననేకములని చెప్పునీపక్షమునందే యీ దోషములన్నియు సంభవించును. ఏలన ? సర్వవ్యాపకములు, ననేకములు నగు నాత్మలు పరస్పరము పరస్పరమనోబుద్ధ్యాదులతో నన్ని దేహములయందుఁ గలసికొనుటచే నొకఁడు దుఃఖించిన నందరు దుఃఖించుటయు, నొకడు సుఖించిన నందరు సుఖించుటయు, నొకడు బద్ధుఁడైన నందరు బద్ధులగుటయు, నొకడు ముక్తుఁడైన నందరు ముక్తులగుటయు సంభవించును. ఇదియు నుంగాక "ఏయేవస్తు వితరవస్తువులకంటె వేరుగ నుండునో ఆయా వస్తువు పరిచ్ఛిన్న మనబడును" అను న్యాయముచే నాత్మల నేకమైనచో వానికి నితరభేదము ప్రాప్తించును. గాన నాత్మలన్నియుఁ బరిచ్ఛిన్నము లగుటచే వానికిఁ బూర్ణత్వ మెట్లు పొసఁగును. పూర్ణత్వమే యున్నచో ననేకత్వ మెట్లు సమకూరును. పరస్పరవిరుద్ధములగు నీ రెంటికి నాత్మలయందు సమావేశమును బ్రహ్మకూడ నిర్వహింపఁజాలడు. కాన నాత్మైకత్వ మవశ్యాంగీకార్యము.

"ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః, ఏక స్తథా సర్వభూతాంతరాత్మా, ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢః, ఏక స్సన్ బహుధా విచచార, ఏక ఏవ హి భూతాత్మా, నిరపేక్ష ఏక ఏవ, సాక్షీ ఏకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం, అశరీరం శరీరే ష్వనవస్థే ష్వవస్థితమ్। మహాంతం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి" ఇత్యాద్యాత్మైకత్వనిత్యత్వపూర్ణత్వ బోధకశ్రుతులచేతను, "నిత్యస్సర్వగతస్స్థాణుః, నిత్యస్సర్వగతో హ్యాత్మా కూటస్థో దోషవర్జితః। ఏక స్సన్భిద్యతే భ్రాంత్యా మాయయా న స్వరూపతః" ఇత్యాది స్మృతులచేతను ఘటాదులయందున్న యాకాశమువలె సర్వ శరీరములందున్న యాత్మ పూర్ణుడగుటచే నొక్కఁడేయని నిర్ణయింపఁబడినందున "పూర్ణములు కాకపోయినను నాత్మలు పరిచ్ఛిన్నములు ననేకములు చిద్రూపములు అను పక్షముగూడ నిరస్తమైనది.

మఱియు నాత్మ యంశరహితమగుటవలనను, సర్వప్రకాశ మగుటచేతను, సర్వసాక్షి యగుటచేతను, యంతటను యహం ప్రత్యయార్థమగుటచేతను, ఇంకను యిట్టి యనేక యుక్తులచే నాత్మ పరిపూర్ణమని నిశ్చయింపఁబడుచున్నందున నాత్మ పూర్వోపదర్శితశ్రుతి స్మృతియుక్తి ప్రామాణ్యముచే నొక్కటనియే సిద్ధాంతము.

ఏ కారణముచే నేను, నీవు, వీరును భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములయం దొకానొకప్పుడును నుండకుండుట లేదో (అనగా కాలత్రియమునం దుందుము) యా కారణముచేఁ బ్రపంచ తదభిమాన్యాది సర్వదృశ్యకల్ప నాధిష్ఠానము, సంగరహితము, నిష్క్రియము, అనంతము నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్త సత్యజ్ఞానందాద్వయరూపమగు బ్రహ్మమే యైయున్నాము. "భోక్తా భోజ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మ ఏతత్, బ్రహ్మైవేదం సర్వం, అను శ్రుతుల ననుసరించి నన్నును, నిన్నును, వీరల నందరను గూడ బ్రహ్మముగా దెలిసికొనుమని అర్థము.

పరమార్థప్రపా:— శోక మనునది జీవనిమిత్తకమా ? శరీర నిమిత్తకమా ? జీవులు నిత్యులగుటచే జీవనిమిత్తకము శోకమనుట వీలుపడదు. శరీరనిమిత్తకమందమా ? అదియు సంభవింప నేరదు, ఎదుట నిద్రించుచున్నవానివలె శరీరము చూడబడుచుండుటచే శరీరనిమిత్తకమగు మోహమూ సంభవము కాదు. అని శంకించుకొని యశో

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఆత్మభేదాభిప్రాయముచే నీబహువచనము ప్రయుక్తము కాదు. మఱేమనిన? ఉపాధుల భేదము ననుసరించియే "నేమే జనాధిపాః" "వయం" అనుచోట్ల బహువచనము ప్రయుక్తము కాన బహువచనమువలన నాత్మభేదము సిద్ధింపనేఱదు. ||౧౨||

వ్యాఖ్యానమున హేతువును జెప్పుచున్నాడు. ఏరీతిగ నీశ్వరుఁడవగు నేను ఒకానొక సమయమున స్వేచ్ఛచే శరీరమును ధరించినను అట్టి శరీరము తిరోభావమును బొందినను, ఆవిర్భావమును బొందినను, అనాది సిద్ధుడ నగుటచే నొకానొకప్పుడును లేననునది లేదు. అదేతీరున నేను, నాయంశమగుటంజేసి నీవు ఈ రాజులును ముందును వుండువారలమే. అనగా త్రికాలాబాధ్యుల మగుటంజేసి నిత్యులము. కాన నీవు భీష్మాదులనుగూర్చి దుఃఖింపదగదని యాశయము.

జీవస్వరూపనిరూపణప్రసంగమున గమనాగమనరహితం బగు నీశ్వరునకు "అహం" అనుపదముచే బ్రసక్తి యెటుల సంభవించును? అనిన పరమార్థతః విచారించిన జీవుడును యీశ్వరాంశ యగుటంజేసి నిత్యుడు, అనాదియని తెలిసికొని పండితులు శోకింపరని చెప్పుట కిచట జీవస్వరూపనిరూపణప్రస్తావమునందు "అహం" అను పదముచే నీశ్వరుఁడు గ్రహింపఁబడెను.

నీలకంఠీయము:—"శరీరముకంటె నాత్మ వేరైనను, యెట్లు పట్టుపురుగు తనచుట్టు అవరకమైయున్న పట్టుకాయ నశించినచో నదియు నశించునో, యట్లే యాత్మగూడ నశించదా? యను నాశంకమీద నీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాడు. "నీవు, నేను, వీరు నందరము గూడ నాద్యంతశూన్యులము" అని యర్థము. "ఒకానొకప్పుడును నేను లేననునది లేదు." అనగా—యెల్లపుడు యుంటిని. అట్లే నీవును లేవనునది లేదు. అనగా—యెల్లప్పుడును యుంటివి. ఈరాజులును, (ఇది ఉపలక్షణవాక్యము) ఈసమస్తజంతుజాలము లేదనునది లేదు. అనఁగా ఎల్లప్పుడును కలదు అనియే తదగ్రగీతాపదములను సమన్వయింపఁదగును. అనాదులముగనుకను, అనంతులముగనుకను ఇక ముందుగూడ మన మందరము నుండమనునదియు లేదు. అనగా మన మందరము నెల్లప్పుడు నుందుము. అని యీగీతోక్తార్థమును సమన్వయింపదగును.

ఒకానొకశరీరమునందు యక్షుఁడు (బ్రహ్మరక్షస్సు) ప్రవేశించినపు డాశరీరమును బాధించినచో నాబ్రహ్మరక్షస్సు కాదేహమునం దభిమాన ముండుటచే నది బాధనొందును. కాని యాదేహపతి కాదేహమునం దభిమానము లేకపోవుటచే నతఁడు బాధనొందుటలేదు. ఇది లోకానుభవసిద్ధము. పైయనుభవమును బట్టి దేహమునాత్మకంటె వేరైనను దేహము బాధింపఁబడిననాదేహమునందున్న యభిమానమాత్రముచే నాదేహాశ్రితమగు యాత్మకు గూడ నాబాధ సంభవించుచున్నదని సిద్ధమగుచున్నది. కాన "దేహముకంటె నాత్మ వేరైనచో నాదేహము పీడింపఁబడినచో నాదేహపతి యెట్లు పీడింపబడును?" అను ప్రశ్నమున కవకాశము లేదు.

మఱియు, కృతహానాకృతాభ్యాగమప్రసంగముఁ (చేసిన కర్మయొక్క ఫలము ననుభవించకపోవుటయు, చేయనికర్మయొక్క ఫలము ననుభవించుటయు) సంభవించుటచే పురాకృతకర్మ లేకుండగ జీవించుటయే సంభవింపనేరదు. కనుకనే యెట్లు మనజీవనము పాకాదిక్రియాపూర్వకమో యట్లే స్థావరములగు వృక్షాదుల జీవనము గూడఁ జీవికాత్వము కలదిగాన పూర్వకర్మపూర్వకమే యగుచున్నది. అందువలన వృక్షాదిస్థావరములకుఁగూడ ప్రాక్కర్మ మున్నదని యూహింపఁదగును. అట్టి పూర్వకర్మ యనేకవిధములుగా నుండునుగాన దానింబట్టి సుఖదుఃఖములుగూడ ననేకవిధములుగ నుండును. యెట్లన? కుమ్మరి ఘటము పుట్టుట కనుకూలమగు క్రియ నారంభించినచో నాక్రియానుసారముగ ఘటమే పుట్టుచున్నది. అట్లే మూకుడు పుట్టుట కనుకూలమగు క్రియ నారంభించినచో నాక్రియానుసారముగ మూకుడు పుట్టుచున్నది. కాన క్రియావైచిత్ర్యమునుబట్టి కార్యవైచిత్ర్య మనుభవ

దేహినోఽస్మిన్ యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా ।
తథా దేహాంతరప్రాప్తి ర్ధీర స్తత్ర న ముహ్యతి ॥ ॥౧౩॥

పదవిభాగము:— దేహినః—అస్మిన్—యథా—దేహే—కౌమారం—యౌవనం—జరా—తథా—దేహాన్తరప్రాప్తిః—ధీరః—తత్ర—న—ముహ్యతి ॥ ॥౧౩॥

ప్రతిపదార్థము:— దేహినః=దేహసంబంధముగల జీవునకు; అస్మిన్=ఈ; దేహే=దేహమునందు కౌమారం=బాల్యావస్థయు; యౌవనం=మధ్యమావస్థయు; జరా=వార్ధక్యావస్థయు; యథా=ఎట్లు; దృశ్యన్తే=(ఈపదమధ్యాహార్యము) చూడబడుచున్నవో; తథా=అప్రకారముననే; దేహాన్తరప్రాప్తిః=మరియొకదేహము ప్రాప్తించుచున్నది; ధీరః=ధీరుడు; తత్ర=అట్టివిషయమున; నముహ్యతి=మోహపడడు. ॥౧౩॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తత్ర కథ మివ నిత్య ఆత్మేతి దృష్టాంతమాహ— దేహిన ఇతి । దేహోఽస్యాస్తీతి దేహీ తస్య దేహినో దేహవ దాత్మనోఽస్మిన్వర్తమానే దేహే యథా యేన ప్రకారేణ కౌమారం కుమారభావో బాల్యావస్థా, యౌవనం యూనో భావో మధ్యమావస్థా, జరా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

భీష్మద్రోణాదులు పారమార్థికరూపముచే నిత్యులు. కాన శోచింపదగనివార లని పూర్వమునందుఁ జెప్పఁబడెను. పూర్వదేహమును విడచి దేహాంతరమును బొందుచున్న

సిద్ధము. అట్లే పూర్వకర్మవైచిత్ర్యమునుబట్టి సుఖదుఃఖవైచిత్ర్యము నూహింపదగును. అట్లే తత్కాలమున బుట్టిన గోవత్సమునకు స్తన్యపానమునందు ప్రవృత్తియు, జంతుమాత్రమునకు మరణమువలన భయము ప్రాక్కర్మానుభవజనిత మగు సంస్కారమువలన కలుగుచున్నవి. భోజనాదిప్రవృత్తి యుచ్ఛ్వాసాదులవలె కల్గుచున్నది. కనుక ప్రాచీనకర్మము కలదని సిద్ధించుచున్నది. మఱియు నీవిషయము లౌకికశాస్త్రప్రసిద్ధమైనది. యెట్లన? దేవదత్తుని శరీరమునం దొక ముల్లుతో గ్రుచ్చిన యాతఁడు ఖేదపడును. అట్లు ఖేదించుట యుక్తమే యగును. ఇట్లే అతని శరీరప్రతిమను కొందరు శత్రువులు మట్టితో చేసి దాని నొక సూదితో నవమానచికీర్షతో గ్రుచ్చినను యాతఁడు ఖేదపడును. ఇట అభ్యంతర మగు ధాతువైషమ్యము గాని, బహిరంగ మగు కంటకవేధ గాని యాతనికి ఖేదహేతువులు కావు. గనుక కేవల ప్రాక్కర్మమాత్రమే యాతనికి ఖేదహేతు వని తప్పక చెప్పవలయును. కనుక యీ యుపపత్తిసమూహముచే జంగమస్థావరాత్మకనిఖిలప్రాణులకు పూర్వకర్మ కలదని సిద్ధించును. ఇంతను పర్యవసిత మేమి? బీజాంకురన్యాయముగ (విత్తునుండి వృక్షము, వృక్షమునుండి బీజములు పుట్టుట) కర్మనుండి సంస్కారములు, సంస్కారములవలన కర్మలు జనించుచుండును. ఇట్టి సంస్కారకర్మపరంపరచే సంసార మనాది యని తెలిసికొనదగును. కనుక దేహములు నశించినను యాత్మ నశించునది కాదు. కనుకనే యాత్మస్వరూపుల మగు మన మెల్లపుడు నుందు మని భావము. పూర్వశ్లోకమున దేహముకంటె నాత్మ వేఱని చెప్పఁబడెను. ఈ శ్లోకమందు సూక్ష్మశరీరవిశిష్టాత్మకు వ్యావహారికనిత్యత్వము సాధింపబడెను. ఇదియే యీరెండుశ్లోకములకుఁగల భేదము. ॥౧౨॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము—౧౩వ శ్లోకవ్యాఖ్యానిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "నేను స్థూలమయినవాఁడను, నేను గౌరవర్ణము కలవాఁడను. నేను పఱచుచుంటిని" అను ప్రతీతులనుబట్టి చైతన్యవిశిష్టములగు దేహములనే యాత్మలని లోకాయుతికు (నాస్తికు)లందురు.

శాంకరభాష్యమ్:—

వయోహాని ర్జీర్ణావస్థేత్యేతా స్తిస్రోఽవస్థా అన్యోన్యవిలక్షణాస్తాసాం ప్రథమావస్థానాశే న నాశో ద్వితీయావస్థోపజననే నోపజననమాత్మనః, కిం తర్హ్యవిక్రియస్యైవ ద్వితీయతృతీయావస్థా ప్రాప్తి రాత్మనో దృష్టా యథా తథా తద్వదేవ దేహాదన్యో దేహాంతరం తస్య ప్రాప్తి ర్దేహాంతరప్రాప్తి రవిక్రియస్యైవాత్మన ఇత్యర్థః । ధీరో ధీమాం స్తత్రైవం సతి న ముహ్యతి న మోహ మాపద్యతే । ॥౧౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యాత్మ వికారి యగుచుండ నెట్లాయాత్మ నిత్య మగుననిన? నీదేహమునందు జీవుఁడు 'అహం మమ' అనుయభిమానముగలవాడై బాల్యావస్థ, యౌవనావస్థ, వార్ధకావస్థయను అన్యోన్యవిలక్షణము లగు మూడవస్థలును జూచుచుండెను. అందువలన బ్రథమమగు బాల్యావస్థ నశించిన నాత్మకు నాశము లేదు. ద్వితీయమగు యౌవనావస్థ పుట్టుటవలన నాత్మ పుట్టుటలేదు. మత్తే మనిన అవిక్రియమగు నాత్మకే ద్వితీయతృతీయావస్థలు ప్రాప్తించుచున్నవి. "యోఽహం

కాన దేహముకంటె నాత్మ వేరెట్లగును? అట్లైనను "దేవదత్తుడు పుట్టెను. దేవదత్తుడు మరణించెను" అను ప్రతీతి వలన దేహముయొక్క జన్మనాశనములతో గూడ నాత్మకును జన్మనాశనములు సంభవించుచున్నందున యాత్మ నిత్యమెట్లగును? అను నాశంకమీద 'దేహినోఽస్మి న్యథా దేహే' అను శ్లోకమును జెప్పుచున్నాడు.

'దేహినః' జగన్మండలవర్తులును, భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలికములు నగు సకలదేహములయొక్క సంబంధముకల యాత్మకు యెట్లు వర్తమానదేహమునకు బరస్పరవిరుద్ధములగు కౌమార యౌవన వార్ధకావస్థలు ప్రాప్తించునో యట్లే యీదేహముకంటె విలక్షణములగు దేహములు బ్రాప్తించును. కనుకనే దేహభేదముచే నాత్మ వేఱగుటకు వలనుపడదు. ఒకటియగు నాత్మ విభువుగాన సర్వేంద్రియసంబంధము కలదనియు, కనుకనే యంతటను చేష్టాదిక ముపపన్న మగుచున్నదనియు, కావుననే ప్రతిదేహమునందు నాత్మ వేరని జెప్పుటకు బ్రమాణము లేదనియు "దేహినః" అను స్థలమునందు గల ఏకవచనముచే సూచితమయ్యెను.

కౌమారాద్యవస్థలు వేఱగుటచే దేహముగూడ వేరే యగును. అట్టిదేహములే యాత్మలందు వేమో ? అట్లు కానేరదు. ఏలన ? "బాల్యమున దల్లిదండ్రులచే సుఖించిన నే నీవార్ధకమున మనిమనుమల జూచి యానందించుచుంటిని." అను ప్రత్యభిజ్ఞ యొకనికే గలుగుచుండుటవలనను, ఒకనికి గలిగిన ప్రత్యక్షాద్యనుభవసంస్కారముల వలన మఱొకనికి బ్రత్యభిజ్ఞాదులు గలుగకపోవుటవలనను యవస్థాభేదమునుబట్టి యాత్మ భిన్నము కాదు. అట్లే స్వప్నమునందును, యోగమహిమ యున్నపుడును యొకనికే దత్తద్దేహభేదజ్ఞాన మున్నను "వాడినే నేను" అను ప్రత్యభిజ్ఞ యొకనికే గలుగుచుండుటచే నవికారియు, సద్రూపము నగు నాత్మకే యీదేహముకంటె నత్యంత విలక్షణ మగు దేహము ప్రాప్తించుచున్నది.

కౌమారాద్యవస్థ లత్యంతవిలక్షణమైనను "ప్రత్యభిజ్ఞ యున్నంతవఱకు నొకేవస్తు వుండును" అను న్యాయ మనుసరించి యట్టి యవస్థలుగల దేహ మొక్కటియే యని యండ మన్న స్వప్నయోగమహిమలయందు దేహ, తద్ధర్మభేద ముండుటచే "వాడినే నేను" అను ప్రత్యభిజ్ఞ కలుగకపోయెడిని. కాన వాస్తవికముగ మరుమరీచి కాదు లుదకము కానందున వానియం దుదకబుద్ధివలె వాస్తవముగ నాత్మ స్థూలము కానందున దానియందు "నేను స్థూలుడను" అను మొదలగు బుద్ధి భ్రమాత్మకమే యగును. ఈవిషయము "న జాయతే" అను శ్లోకమున వివరింపఁబడును. ఈ చెప్పుటవలన నాత్మ దేహముకంటె వేఱని సిద్ధించినది.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

బాల్యే య దద్రాక్షం సోఽహ మిదానీం స్మరామి" ఏనేను బాల్యమందు దేనినిఁ జూచితినో యానేనే దానిని యౌవనావస్థయందు స్మరించుచుంటిని. అని బాల్యమునందు గల దర్శనమునకు, యౌవనమునందుఁగల స్మరణమునకు సామానాధికరణ్య (ఏకాధికరణవృత్తిత్వ)ము అనగా నొకదానియందుండుట కన్పట్టుటవలన ఒకరిచే జూడఁబడినది మరొకరికి స్మరణమునకు రానం

కౌమారాద్యవస్థలు వేఱయినను దేహ మొక్కటియే యగుటచే "వాడిని నేను" అను ప్రత్యభిజ్ఞ యుపపన్నమైనను స్వాప్నికదేహములు, యోగమహిమవలన బొందెడి దేహములు వేఱగుటచే "వాడిని నేను" అను ప్రత్యభిజ్ఞ సంభవింపనేరదు. కాన ఆత్మ దేహముకంటె వేఱని యొప్పుకొనవలయును. అట్లు వేరైనను దేహము పుట్టునపుడు పుట్టుననియు, దేహము నశించునపుడు నశించుననియు జెప్పుటయు నసంగతము.

మఱియు నెట్లవికారియు, నేకము నగు నాత్మకు కౌమారాద్యవస్థలు ప్రాప్తించుచున్నవో యట్లే నీదేహోత్క్రమణానంతర మింకొకదేహము ప్రాప్తించుచున్నది. అట్లు దేహాంతరప్రాప్తి లేనిచో నీదేహమునుండి యుత్క్రమించి యన్యదేహమును బ్రవేశించినయాత్మకు "సోఽహం" (వాడనే నేను అను ప్రత్యభిజ్ఞ లేకపోయినను యప్పుడే జన్మించిన బాలునకు నదృష్టమాత్రమువలన జనించెడి యిష్టసాధనతాజ్ఞాన (ఇవి నాకిష్టసాధనము లనెడిజ్ఞానము, ఇవి యనిష్టసాధనము లనెడి జ్ఞాన)మువలన నుద్బుద్ధమగు పూర్వసంస్కారమువలన జనించెడి హర్షశోకాదులు లేకపోయెడిని. అట్లే స్తన్యపానాదులయందు బ్రవృత్తియు లేకపోయెడిని. కాన అట్టి స్తన్యపానాది ప్రవృత్తికి హేతువగు సంస్కారము నంగీకరింపవలయు. అట్టి సంస్కార మనుభవపూర్వక మగుటంజేసి యట్టియనుభవశాలియగు నాత్మ యీశరీరోత్పత్తికి పూర్వమునందు శరీరధారియని యొప్పుకొనవలయును. కావున పూర్వాపరదేహసంబంధముగల యాత్మ దేహముకన్న వేఱనియు, నొక్కటనియు సిద్ధించుచున్నది. మఱియు నట్లు కానిచో కృతహానాకృతాభ్యాగమము (చేసిన కర్మనిష్ఫలమగుటయు, తానెట్టి సుకృతమును జేయకున్నను మంచిభోగము అనుభవించుటయు) ప్రాప్తింపవలసివచ్చును. కాన దేహాదులకంటె యాత్మ వేఱని నిశ్చితమగుచున్నది.

అట్టి యాత్మ శరీరపరిమాణక మన్నయెడల మధ్యమపరిమాణముకల వస్తువు ఘటాదులవలె సావయవమగుటంజేసి నశింపవలసివచ్చును. అట్లైన కృతహానాకృతాభ్యాగమములు ప్రాప్తింపవలసివచ్చును. అందువలన మధ్యమ (శరీర) పరిమాణకము కానేరదు. అణుస్వరూపమన్న నదియు సంభవము కాదు. అట్లైనచో అణురూప మగు నాత్మ దేహమునం దేకదేశమునం దుండును. కాని సర్వదేహమునం దుండజాలదు. అట్లేకదేశమునం దుండు ఆత్మకు సర్వశరీరమునం దనులిప్త మగు చందనమువలన బ్రాప్తించెడి శైత్యప్రత్యక్షము గలుగకపోయెడిని. అందుచే నాత్మ సర్వవ్యాపకమని యొప్పుకొనవలయును. అట్లైన యోగమహిమచే నొక్కమారుగ ననేకదేహముల సంబంధము ప్రాప్తించును. దేహగతబాల్యాద్యవస్థల యుత్పత్తివినాశము లున్నను నిత్యుడు నొకడే యాత్మ యగుటంజేసి యాత్మ నిత్య మనియు, ఏకమనియు సిద్ధించుచున్నది. ఇట్లుండ నోయర్జునా! నీవు ధీరుడవు కాకపోవుటవలన వీరలు జంపబడువారు; నేను జంపువాడ నని కల్పన జేసుకొని నీవు మోహమును బొందుచుంటివి. ధీరులు "ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా" అను శ్రుతిసిద్ధమగు నాత్మను సర్వవ్యాపకముగను, నిత్యముగను దెలిసికొని వధ్యఘాతకభావకల్పనను విడిచి మోహమును బొందరు. ఈచెప్పుటవలన దేహమాత్రమే యాత్మ యను చార్వాకమతము, ఇంద్రియములు మనస్సు ప్రాణము యాత్మ యను చార్వాకైకదేశుల మతము, క్షణికవిజ్ఞాన మాత్మ యనెడి బౌద్ధులమతము, దేహముకంటె వేఱు స్థిరుడు దేహపరిమాణము కలవా డాత్మ యను దిగంబరమతము, నిత్యుడు అణుస్వరూపుడు అను విశిష్టాద్వైతమతము (లేక దిగంబరైకదేశిమతము)లు— ఆత్మ నిత్యము, విభువని సిద్ధాంతీకరించుటచే నిరస్తములు.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
దున నవస్థాత్రయమునందనుస్యూతమైన యాత్మ యొక్కటే యని యొప్పుకొనక తప్పదు. అదేవిధమున నీదేహమును వదలి దేహాంతరమును బొందినను దేహపరంపరయం దనుస్యూత మైన యాత్మ యొక్కటే. కాన యాత్మ నిత్యము. కావుననే యాత్మ యవిక్రియమగుటచే

శంకరానందీయము:— ఈవిధముగ శ్రుతియుక్తులచే శోధింపఁబడిన తత్త్వంపదార్థముల కైక్యము ప్రతిపాదింపఁబడినను, త్వంపదార్థమగు నాత్మ యవిద్యాతత్కార్యకోటులచే దిరోహిత మగుటంబట్టి యతిసూక్ష్మ మగుటచేతను, దుర్విజ్ఞేయ మగుటచేతను మందప్రజ్ఞుడు, ముముక్షువు నగు శ్రోత కెంతలోపల బ్రతిబంధరహిత మగు నపరోక్షజ్ఞానము కలుగునో యంతవరకు "ఆవృత్తిరసకృ దుపదేశాత్" అను బ్రహ్మసూత్రన్యాయము ననుస రించి పౌనఃపున్యముగ తత్త్వంపదార్థశోధనమే లెస్సగ జేయదగిన దని సూచించుట కుత్తరగ్రంథము నారంభించు చుండెను.

ఇంతకుముందు త్వంపదార్థమగు నాత్మ కాలత్రయమం దుండునని ప్రతిపాదించినను యీ దేహము నశించిన తరువాత యుండుటలేదు గనుక కాలత్రయ సద్భావ మెట్టు పొసగును? అను సంశయము గలవానిగా నర్జును నూహించి యాత్మ దేహాంతరమందుగూడ నుండునని సదృష్టాంతముగను, ప్రత్యక్షానుమాన ప్రమాణములతో నీ శ్లోకమున నిరూపించుచున్నాడు.

"దేహినః=దేహోపాధికమగు నాత్మకు; వపుః=(ఈ పదమధ్యాహార్యము) కౌమారావస్థతోఁగూడిన శరీరము, యౌవనావస్థతోఁగూడిన శరీరము, వార్ధకావస్థతోఁగూడిన శరీరమని యన్వయింపదగును. దేహాంతరప్రాప్తిః=ఈ స్థూలదేహమును విడచినను నశించనియాత్మకు మఱియొక దేహము ప్రాప్తించుచుండును. "జీవాపేతం వావకిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియతే" అను శ్రుత్యర్థ మీ శ్లోకమున జెప్పఁబడెను. జాగ్రదవస్థలోనున్న దేహము, స్వప్నా వస్థలోనున్న దేహము సుషుప్త్యవస్థయందు నశించినను యాత్మ యున్నదని దెలిసికొనలేము. అట్లైనను జాగ్రదవస్థ యందున్న మనుజుడు "ఏ నేను స్వప్నమునుగంటినో, సుఖముగ నిద్రించితినో అట్టి నే నిపుడు మేల్కొంటిని" అను ప్రత్యభిజ్ఞాబలముచే జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులం దాత్మ సత్తనియు, నిత్యమనియు నెట్లు దెలిసికొనునో యట్లే దేహనాశానంతరమందు గూడ నాత్మ సత్తనియు, నిత్యమనియు దెలిసికొని ధీరుడు మోహమును బొందడని భావము.

"ఈ శిశువు ప్రస్తుతమున నెవరు నుపదేశింపకుండఁగనే స్తన్యపాన మందు బ్రవృత్తి కలవాఁడయ్యెను. కనుకనే పూర్వజన్మమున నన్నాద్యాహారములుకలవాఁడు. ఇఁక ప్రతిమాదుల కీజన్మయందు స్తన్యపానప్రవృత్తియు లేదు. కనుకనే పూర్వజన్మమున నన్నాద్యాహారములు కలవియు కావు" అని వ్యతిరేకముగ నూహింపఁదగును. కాన ననేకజన్మములయం దనేకదేహములు నశించినను యాత్మ నిత్యము. కాన అనేకదేహములు ప్రాప్తించినను యాత్మ నశించక యుండును. ఎట్లన? కౌమారాదిదేహములు ప్రాప్తించినను యెట్లాత్మ నిత్యమైయున్నదో (నశించక యున్నదో) అట్లే యనేకదేహములు ప్రాప్తించినను పూర్వమందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రత్యక్షానుమానప్రమాణము లచే జన్మాంతరమునందు గూడ నాత్మసద్భావము నెఱిఁగి నిత్యమనియే నిశ్చయించి "యాత్మ కలదా? లేదా?" అని పండితుఁడు సంశయింపఁడని తాత్పర్యము.

పరమార్థప్రపా:— పూర్వశ్లోకమందు శోకము జీవనిమిత్తకము గాదని జెప్పి, యీ శ్లోకమందు దేహ నిమిత్తకముగూడ గాదని జెప్పుచున్నాడు.

దేహాభిమానవంతుఁడగు జీవుని దేహమం దెట్లు కౌమారయౌవనజరావస్థలు సంభవించుచున్నను, దేహ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నిత్యమైయుండ శ్రుతిస్మృతియుక్తులచే నాత్మ నిత్యమని దెలిసిన ధీరుఁడు మోహమును బొందనేరఁడు. ||౧౩||

మొక్కటియే యగుచున్నదో యట్లే జీవుని కీదేహనాశానంతరమింకొక దేహము ప్రాప్తించుచుండును. కనుక నాత్మ యొక్కటియే యగును. అట్లగుటచే నెట్లు పుత్రునకు బాల్యము నశించి యౌవనము బ్రాప్తించినచో తండ్రి శోకింపఁడో యట్లే ధీరుఁ డీదేహనాశానంతర మింకొక దేహము ప్రాప్తించినను దుఃఖింపఁడు.

నీలకంఠీయము:— "ఇష్టమగు దేహముయొక్క వియోగమువలన శోకము జనించును గాదా?" యను నాశంకకు సమాధానముగ "దేహినోఽస్మి న్యథాదేహే" అను శ్లోకమును చెప్పుచుండెను. "దేహినః, దేహౌ స్థూలసూక్ష్మౌ విద్యేతేఽస్యేతి" స్థూలసూక్ష్మ దేహములుగల చిదాత్మ దేహి అనఁబడును. అట్టి జీవున కేతీరున స్థూలశరీరమున కౌమారాద్యవస్థలయందు దేహభేదముండినను "నేనొకడినే పూర్వమునందు బాలుడను, ఇప్పుడు వృద్ధుడను" అను యభేద ప్రత్యయమువలన బాల్యాద్యవస్థల యందుండు నాత్మ కభేదము, బాలాది శరీరముకంటె భేదము సిద్ధించుచున్నదో ఆదేతీరున "వ్యావృత్తేభ్యోఽనువృత్తం భిన్నం కుసుమేభ్య స్సూత్రమివ" పరస్పరభిన్నములగు కుసుమములయందనువృత్తమగు సూత్రము (త్రాడు) కుసుమములకన్న భిన్నమగునటుల 'దేహాంతరప్రాప్తిః' స్థూలశరీరముకన్న వేరగునట్టియు, స్థూలశరీరానుకారులగునట్టి లింగదేహములాత్మకు సంభవించును. అనగా ఒక్కటగు స్థూలదేహము కౌమారాద్యవస్థాభేధముచే ననేకము లైటుల(ముక్త్యవస్థాపర్యంతము) నిత్యమగు లింగదేహముగూడ ప్రాణుల కర్మవైచిత్ర్యమున సుర, నర తిర్యగాద్యవస్థాభేదములచే ననేకవిధములగును. కాన నుక్త న్యాయమున నవస్థాభేదములచే భిన్నమగునట్టియు, (పరస్పరవ్యావృత్తములగు) లింగదేహములయం దనువృత్తమగు నాత్మ పరస్పరభిన్నమగు కుసుమములయం దనువృత్తమగు సూత్రమువలె నొక్కటియే. కనుక శోకమోహాదుల కాశ్రయమగు లింగదేహముకంటె వేఱగు నీ కిష్టవియోగమువలనఁగలిగెడి శోకముగూడ న్యాయము గాదు. కనుక నీ యీ విషయమునందు ధీరుడు మోహమును బొందడు. పర్యవసితభావమేమి? దేహద్వయాభిమానముచే జనించునవి శోకమోహములు. అట్టి శోకమోహములు దేహద్వయాభిమానమును బరిత్యజించిన ధీరుని బాధింపవు. కనుక నీవుగూడ దేహద్వయాభిమానమును బరిత్యజించి ధీరుడవు కమ్మని యాశయము.

"గతాసూన్" "నత్వేవాహం-వయమతః పరం" అనుశ్లోకములయందు "గతాసూన్, వయం" అను బహువచన ముపాధిగతబహుత్వమున ననుసరించి చెప్పఁబడెను. ఇట "దేహినః" అను నేకవచనమాత్మాభేదాభిప్రాయకము. ఈవిషయమునే "యథా హ్యయం జ్యోతి రాత్మా వివస్వా నపో భిన్నా బహుధైఽకోనుగచ్ఛన్। ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మా" ఏతీరున జ్యోతిస్స్వరూపుడగు సూర్యుఁడు భిన్నములగు జలముల ననుసరించుచు ననేకవిధములుగ గన్పట్టునో యదేరీతిగ నొక్కడగు నాత్మగూడ ననేకములగు స్థూలసూక్ష్మదేహరూపోపాధుల ననుసరించుచు నుపాధులచే భిన్నుడుగ జేయబడును. అనియు, "ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా" సర్వభూతములయందు నిగూఢమైనట్టియు, సర్వవ్యాపియగునట్టియు, సర్వభూతాంతరాత్మయగు నాత్మ యొక్కడే అనియు యీశ్రుతి యాత్మ కేకత్వమును జెప్పుచున్నది. ఏకత్వమువలన నాత్మకు విభుత్వము సిద్ధించుచున్నది. అందువలన ననిత్యములును, అవిభులును నగు శరీరాదుల కాత్మత్వము సంభవింపనేరదని చార్వాకాదిమతములు నిరస్తములు. ||౩౧||

మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌంతేయ! శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః ।
ఆగమాపాయినోఽనిత్యా స్తాం స్తితిక్షస్వ భారత ! ॥౧౪॥

పదవిభాగము:— మాత్రాస్పర్శాః-తు-కౌంతేయ-శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః-ఆగమాపాయినః-అనిత్యాః-తాన్-తితిక్షస్వ-భారత! । ॥౧౪॥

ప్రతిపదార్థము:— హేకౌంతేయ=ఓయర్జున!; మాత్రాస్పర్శాస్తు=(మీయంతే అభిశ్శబ్దాదయ ఇతి మాత్రాః) త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి యింద్రియములయొక్క; స్పర్శాః=శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములతో గల సంయోగాది సంబంధములు; శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః, శీత=శీతమును; ఉష్ణ=ఉష్ణమును; సుఖదుఃఖదాః=సుఖదుఃఖములను యిచ్చునవి; లేక, మాత్రాస్పర్శాః=మాత్రా=ఇంద్రియములు; స్పర్శాః=శబ్దాదివిషయములు; శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః=ఒకప్పుడు శీతమువలన సుఖమును, ఒకప్పుడు శీతమువలన దుఃఖమును, ఒకప్పుడు ఉష్ణమువలన సుఖమును, ఒకప్పుడు ఉష్ణమువలన దుఃఖమును యిచ్చునవి; తే=ఆ మాత్రాస్పర్శలు; ఆగమాపాయినః=వచ్చిపోవుస్వభావముగలవి కనుక; అనిత్యాః=అనిత్యములు; అతః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఈహేతువువలన; తాన్=ఆశీతోష్ణాదులను; తితిక్షస్వ=సహింపుము. ॥౧౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యద్యప్యాత్మవినాశనిమిత్తో మోహో న సంభవతి నిత్య ఆత్మేతి విజానత స్తథాపి శీతోష్ణసుఖదుఃఖప్రాప్తినిమిత్తో మోహో లౌకికో దృశ్యతే, సుఖవియోగనిమిత్తో దుఃఖసంయోగనిమిత్తశ్చ శోక ఇత్యేత దర్జునస్య వచన మాశంక్యాహ—మాత్రాస్పర్శా ఇతి । మాత్రా అభి ర్మీయంతె శబ్దాదయ ఇతి శ్రోత్రాదీ నీంద్రియాణి, మాత్రాణాం స్పర్శా శ్శబ్దాదిభి స్సంయోగా స్తే శీతోష్ణసుఖదుఃఖదా శ్శీత ముష్ణం సుఖం దుఃఖం చ ప్రయచ్ఛంతీతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

శ్రుతిస్మృత్యాదులవలనను, అనుమానప్రమాణమువలనను ఆత్మ నిత్యమని తెలిసినవానికి యాత్మనాశప్రసక్తివలనఁ గలుగు శోకమోహములు సంభవింపనేరవు. కాని శీతోష్ణములప్రాప్తిచేతను, శీతకాలమునందు శీతమువలన దుఃఖప్రాప్తియు, వేసవియందు శీతమువలన సుఖప్రాప్తియు, శీతకాలమునం దుష్ణమువలన సుఖప్రాప్తియు, వేసవియం దుష్ణమువలన దుఃఖప్రాప్తియు వానివలనఁ గలుగు లౌకికమోహము, సుఖవియోగమువలన గలుగు శోకము, దుఃఖసంయోగమువలన ప్రాప్తించు శోకము ప్రత్యక్షమేకదా యనెదవా ? ఓయర్జున ! కుంతీపుత్ర! భరతశ్రే

— ♦ ౨వ అధ్యాయము — ౧౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦ —

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "బుద్ధి సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మసంస్కారరూప విశేషగుణములు గలవియై ప్రతిదేహమునందు వేఱువేఱుగ గనబడుచున్నవిగాన నాత్మలు శరీరమున కొక్కొకటి చొప్పున వేర్వేరుగ నుండును. ఆత్మ నిత్యము, విభువు నగుగాక. ఆవిషయమున మాకెట్టి వివాదయు లేదు. కాని సర్వశరీరములయందు నొక్కటియే యాత్మ యుండుననుటను సహింపము" అని వైశేషికు లందురు. ఈపక్షము నే తార్కికులు (గౌతమీయులు), పూర్వమీమాంసకులుగూడ నాశ్రయించిరి. సాంఖ్యమతమునగూడ శబ్దిమాత్మవున్నను యాత్మ గుణముకలదనుటయందు, ప్రతిశరీరమునందు వేర్వేరుగ నుండుననుటయందును పైమతములతో నామత

శాంకరభాష్యమ్:—

అథవా స్పృశ్యంత ఇతి స్పర్శా విషయాశ్శబ్దాదయః, మాత్రాశ్చ స్పర్శాశ్చ శీతోష్ణసుఖ దుఃఖదా శ్శీతం కదాచి త్సుఖం, కదాచిద్దుఃఖం తథోష్ణమ ప్యనియతరూపం సుఖదుఃఖే పున ర్నియతరూపే యతో న వ్యభిచరతోఽత స్తాభ్యాం పృథక్శీతోష్ణయో ర్గ్రహణమ్ । యస్మా త్తే మాత్రాస్పర్శాదయ ఆగమపాయిన ఆగమాపాయశీలా స్తస్మా దనిత్యా అత స్తా న్శీతోష్ణాదీం స్తితీక్షస్వ ప్రసహస్వ, తేషు హర్షం విషాదం చ మాకార్షీ రిత్యర్థః । ||౧౪||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

న్వయ సంభూత ! త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి యింద్రియములకు శబ్దస్పర్శరూపరస గంధములనెడి విషయములతో గల సంబంధమువలన శీతోష్ణసుఖదుఃఖములు ప్రాప్తించును. (లేక త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములను నింద్రియములవలనను, శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములను విషయముల వలనను శీతోష్ణసుఖదుఃఖములు ప్రాప్తించును) విషయేంద్రియములవలన శీతోష్ణములు ప్రాప్తించు ననిచెప్పుటచేతనే తద్ద్వారమున సుఖదుఃఖములు ప్రాప్తించుచుండ శీతోష్ణముల కంటె వేరుగ సుఖదుఃఖములను యెందులకుఁ జెప్పవలయు నని శంకింపరాదు. శీత మొకానొక

మేకీభవించును. ఆత్మ సర్వశరీరములయందు నొక్కటియే యన్నచో నొకడు సుఖ మనుభవించిన నందరు సుఖ మనుభవింపవలయు ననియు, నొకడు దుఃఖ మనుభవించిన నందరు దుఃఖ మనుభవింపవలయు నను యాపత్తి సంభవించెడిని. కాన ప్రతిశరీరమం దుండు ఆత్మలు వేఱనిన నట్టి సుఖదుఃఖసాంకర్యము సంభవింపదు. అందువలన ప్రతిశరీరమం దాత్మలు వేఱులని పై వైశేషికాదుల యాశయము. కాన "భీష్మాదులకంటె భిన్నుడ నైన నేను నిత్యుడ నైనను, విభువు నైనను నాకు సుఖదుఃఖసంబంధ ముండును. కనుక భీష్మాదుల శరీరములు నశించినచో సుఖవియోగము, దుఃఖసంయోగము నాకు సంభవించును. వాటివలన ప్రాప్తించు శోకమోహములను నేనెట్లు విడువగల" నను యర్జునాభిప్రాయ మాశంకించుకొని లింగశరీరవివేకముకొఱ కీశ్లోకమును జెప్పుచుండెను.

"మీయన్తే అభి ర్విషయా ఇతి మాత్రాః" వీటిచే విషయములు బరిచ్ఛిన్నములగును. గాన నింద్రియములు మాత్రలనఁబడును. వాటికి శబ్దాదులతోనగు సంయోగాది సంబంధములుగాని, లేక నట్టి యింద్రియములద్వారా బయలువెడలెడి విషయాకారమగు నంతఃకరణపరిణామరూపములగు వృత్తులుగాని స్పర్శలనఁబడును. అవి 'ఆగమాపాయినః' (ఇది షష్ఠ్యంతము) ఉత్పత్తివినాశములు గల యంతఃకరణమునకే "శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః" శీతోష్ణములద్వారా సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవి కాని నిత్యుడు, విభువునగు నాత్మకు సుఖదుఃఖములను గలిగింపవు. ఎట్లన? విమర్శించుచో (ధర్మి సత్త్వము ననుసరించియే ధర్మమునకు సత్త్వము గనఁబట్టుటవలనను, ధర్మిసత్త్వము లేనిచో ధర్మమునకు సత్వము గనఁబట్టుటలేనందున, ధర్మికంటె ధర్మము వేఱు కానందున) ధర్మమునకును ధర్మికిని మఱొక సంబంధము జెప్పుటకు వీలులేదు. కాన నభేదసంబంధమునే చెప్పవగును. అనగా ఘటసత్త్వము ననుసరించియే ఘటత్వమునకు సత్త్వము గనఁబట్టుటవలనను, ఘటసత్త్వము లేనిచో ఘటత్వమునకు సత్త్వము గనఁబట్టుటలేనందునను ఘటఘటత్వముల యాథార్థ్యమును విమర్శించుచో ఘటత్వమనునది ఘటముకన్న వేరుగ లేనందున ఘటఘటత్వముల కభేదము సంబంధము. అనిత్యమగు ఘటమునం దభేదముచే నంతర్భావమునొందిన ఘటత్వముకూడ ఘటముతో పాటునశించును. దీనివలన పర్యవసితమేమి? అనిత్యమగువస్తు వనిత్యధర్మమున కాశ్రయమగును. అట్లే నిత్యమగునది నిత్యధర్మముల కాశ్రయమగును. కావున నిత్యమగు నాత్మ యనిత్యమగు సుఖదుఃఖాది గుణముల కాశ్రయము కానే

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
ప్పుడు సుఖమును, నొకప్పుడు దుఃఖమును, ఉష్ణ మొకప్పుడు సుఖమును, నొకప్పుడు దుఃఖమును, గలుగఁజేయుటచే ననియతరూపము లగుచున్నవి. సుఖదుఃఖము లెల్లపుడు నియతము లేయని సూచించుటకుఁగాను శీతోష్ణములకన్న వేఱుగ సుఖదుఃఖములు జెప్పబడెను.

శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములనెడి విషయములకంటె వేఱుగ శీతోష్ణముల నెందుల కీగీత యందుఁ జెప్పెననిన ? విషయము లధ్యాత్మమగు ననుకూలశీతమును గాని. అనుకూల మగు యుష్ణమును గాని, సంపాదించి సుఖము నిచ్చును. ప్రతికూలమగు నుష్ణమును గాని, ప్రతికూల మగు శీతమును గాని సంపాదించి దుఃఖమును గలుగజేయు నని సూచించుటకు విషయముల కంటె వేఱుగ శీతోష్ణములు జెప్పఁబడెనని గ్రహింపనగును.

రదు. కనుకనే వాని ననుభవించుట యనుక్రియయు నాత్మకు పొసగదు. అందువలననే యాత్మ నిర్గుణము. నిష్క్రియము నగును. కనుకనే ఆత్మకు శీతోష్ణాదిద్వారా విషయేంద్రియసంబంధములు సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవి కావు.

మఱియు సాక్ష్యము (జ్ఞేయము) సాక్షి (జ్ఞాతృ) ధర్మము కానేరదు. అనగాఁ దెలియబడు ఘటాదికము దెలిసికొను యాత్మధర్మము కానేరదని యాశయము. కాన జ్ఞేయములగు సుఖదుఃఖాదులు జ్ఞాతయగు నాత్మయం దుండు ధర్మములు కావు కనుక సుఖదుఃఖాదుల కాశ్రయ మంతఃకరణము. అట్టి యంతఃకరణము ప్రతిదేహమందును భిన్నము. అట్టి యంతఃకరణభేదము నాశ్రయించి వైశేషికాదులచేఁ జెప్పఁబడిన బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్న ధర్మాధర్మభావనాఖ్యసంస్కారవైచిత్ర్య ముపపన్నమగుచుండ సదూప్రముచేతను, స్ఫురణ(ప్రకాశ)చేతను, సర్వత్రై నేకరూపముగ భాసించుచున్నట్టియు, నిర్వికారుడు, సర్వావభాసకుడు నగు యాత్మ ప్రతిదేహమందు వేఱని జెప్పుట నిర్యుక్తికము.

"సుఖదుఃఖాదులను గూర్చి యాత్మ యుపాదానకారణము. కార్య ముపాదాన కారణనిష్ఠమగుటంజేసి సుఖదుః ఖాశ్రయత్వ మాత్మకు దప్పదు. అట్టి సుఖదుఃఖాదుల వైచిత్ర్యమును బట్టి యాత్మ లనేకము అనకతప్పదు" అని శంకింపవలదు.

ఏలన? వైశేషికులు మనస్సునకు సుఖదుఃఖాదినిమిత్తకారణత్వమును మాత్రమే యంగీకరించియే యుండిరి. మేమన్ననో యుపాదానత్వ మంగీకరించితిమి. కాన నుభయులము సుఖదుఃఖకామనాదులను గూర్చి మనస్సు కారణమే యని యొప్పుకొనియుంటిమి. ఇఁక వివాద మెచ్చటననిన? మనస్సు సుఖదుఃఖాదులను గూర్చి యుపాదాన కారణమగునా కాదా? యను సంశయము మాత్ర ముభయులకు వివాదాంశము. సుఖదుఃఖాది కారణత్వము మనస్సున కుభయుల మంగీకరించినపుడు పూజ్యమగు నుపాదానకారణత్వమును వైశేషికులు గూడ యంగీకరించుట న్యాయము. అట్లంగీకరించినచో "కామ, స్సంకల్పో, విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా, ధృతి, రధృతి, హ్రీ, ర్ధీ, ర్భీ, రిత్యేతత్సర్వం మన ఏవ" కామనాదికము మనస్సే యని యభేదనిర్దేశద్వారమున కామసుఖదుఃఖాదికమును గూర్చి యుపాదానము మనస్సే యని బోధించుచున్న శ్రుతికూడ యనుకూలమగును. కనుక సుఖాదుల కుపాదానకారణము మనస్సు. అందు వలన సుఖాదుల కాశ్రయము మనస్సు యగును. అట్టి మనస్సులు ప్రతిదేహమందును వేఱగుటచే సుఖదుఃఖాది వైచిత్ర్య ముపపన్నమగుచుండ శ్రుతిప్రతిపాదితస్వప్రకాశానందాత్మకమగు నాత్మకు కామాద్యాశ్రయత్వము సంభవింపదు. కావున వైశేషికాదులు భ్రమచేతనే యాత్మకు వికారిత్వమును, భేదమును యంగీకరించిరి.

అంతఃకరణ మత్యంత వికారియగుటవలనను దృశ్యమగుటవలనను, జడమగుటవలనను దృగ్రూపమగు కాదు. నేను. అట్టి యంతఃకరణమందు సుఖదుఃఖాదిజనకము లగు మాత్రాస్పర్శములు గూడ ననిత్యములు. కాన

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

విషయేంద్రియసంయోగ మాత్మయందు నియతము. అట్టి నియతమగు విషయేంద్రియ సంయోగమువలన శీతోష్ణసుఖదుఃఖమ్ములు నియతములు. అట్టి నియత శీతోష్ణసుఖదుఃఖములవలన హర్షవిషాదములు నియతముగ బ్రాప్తించుచునే యుండునని శంకింపరాదు.

విషయేంద్రియసంయోగము లాగమాపాయులు. కావున నవి యనిత్యములు. కాన ననిత్యము లగు విషయేంద్రియసంయోగాదులవలనఁ బ్రాప్తించు శీతోష్ణసుఖదుఃఖములను సహింపుము. అనగా శీతోష్ణములవలన సుఖము ప్రాప్తించునపుడు హర్షమును గాని, దుఃఖము ప్రాప్తించునపుడు విషాదమును గాని పొందకుము. అనగా "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞా వాదాంశ్చ భాషసే। గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః॥" అనుచోట నెట్టివాఁడు విద్యాధికారి యని సూచింపఁబడెనో అట్టివానికి "తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా"

నత్యంతస్థిరమగు నీకంటె వేరును, వికారియు నగు నంతఃకరణమునకు సుఖదుఃఖాదుల నిచ్చునట్టియు, భీష్మాదిసంయోగ వియోగరూపములు నగు మాత్రాస్పర్శలను సహింపుము. అనగా నీమాత్రాస్పర్శాదులు నాకేమియు హానిచేయునవి కావని వివేకబుద్ధితో నుపేక్షింపుము. దుఃఖమున కాశ్రయమగు నంతఃకరణముయొక్క తాదాత్మ్యాధ్యాసముచే నాత్మను దుఃఖముకలదానినిగా దెలిసికొనవలదని యాశయము. "కౌంతేయ!" "భారత!" అను సంబోధనములచే నుభయకులవిశుద్ధుడ వగు నీ కజ్ఞానంబు దగదని సూచింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:— ప్రత్యక్షానుమానశ్రుతిస్మృతులచే త్వంపదలక్ష్యార్థ మగు నాత్మ నిత్యమే యని నే నెరుంగుదును. అయినను భీష్మాదిపదవాచ్యార్థములు మరణించుచుండ తద్వియోగమువలన జనించెడి దుఃఖము సహించుటకు శక్యము కాదు. అను నాశయము గలవానినిగ నర్జునుని యూహించి బ్రహ్మవేత్త లనాత్మ విషయకదుఃఖానుసంధానముఁ జేయఁదగదు. మరేమనిన ? శరీరాంతరానుసరణచే ప్రారబ్ధకర్మవశమున ప్రాప్తమగు నాధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికరూపం బగు త్రివిధదుఃఖములను సహించి తీవ్రమగు ముముక్షచే నెల్లపుడు బ్రహ్మానుసంధానమునే జేయవలయునని ఈశ్లోకమును చెప్పుచుండెను. "చక్షురాదిజ్ఞానేంద్రియై స్సామాన్యేన మీయంత ఇతి మాత్రాః। హాగా ద్యథయేంద్రియై స్స్పృశ్యంతే గృహ్యంత ఇతి స్పర్శాః। శబ్దాదయో భోగ్యపదార్థాః" చక్షురాదీంద్రియములచే సామాన్యముగ పరిచ్ఛేద్యము లగు (కొలువబడు) నవి మాత్రము లనఁబడును. వాక్పాదపాణిపాయూపస్థాదులచే గ్రహించబడునవి స్పర్శము లనఁబడును. ఇవియే శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి భోగ్యపదార్థములు. ఇవి స్వయముగ శీతోష్ణములవలె సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవి. శీతోష్ణము లనుకూలములై యేతీరున సుఖమును, ప్రతికూలములై దుఃఖము నొసంగునో యావిధముననే శబ్దాదులుగూడ యనుకూలములై సుఖమును, ప్రతికూలములై దుఃఖము నొసంగు నని యర్థము. లేక శబ్దాదులు ప్రతికూలము, ననుకూలము నగునట్టి శీతమునుగాని, యుష్ణమునుగాని శరీరము ననుసరించి పుట్టించి తద్ద్వారమున గాని, సాక్షాత్తుగ గాని సుఖదుఃఖముల నొసంగును. గాన శబ్దాదులు శీతోష్ణసుఖదుఃఖము లని చెప్పనొప్పును.

"విషయేంద్రియసంయోగము నిత్య మగుటంజేసి తన్నిమిత్తకము లగు సుఖదుఃఖములు నిత్య మగుచుండ నాత్మవేత్తకు నట్టి సుఖదుఃఖానుసంధానమును విడచి బ్రహ్మానుసంధాన మెటుల సిద్ధించు" నను యాశంకకు సమాధానముగ నీశ్లోకముయొక్క యుత్తరార్థము అనగా "ఆగమాపాయినోఽనిత్యాః" అని చెప్పబడెను. ఆగమ మనగ నుత్పత్తి. అపాయ మనగ వినాశము. అట్టి యుత్పత్తివినాశములు కలవి శబ్దాదివిషయములు. అట్టి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
అనుష్ఠితివలన బోధింపఁబడు దితితిక్షను (శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనమును) నీవు బొందుము. శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనము లేనివాఁడు జ్ఞాని కానేరఁడు.

ఈశ్లోకమున "కౌంతేయ!" "భారత!" అని రెండు సంబోధనలు గలవు. వానివలన మాతృవంశమువలనను, పితృవంశమువలనను పరిశుద్ధమైనవాఁడే విద్యాధికారి యని సూచితమగుచున్నది. ||౧౪||

యనిత్యశబ్దాదివిషయజన్యసుఖదుఃఖములు శబ్దాదులవలె యనిత్యములు. అట్టి క్షణికములగు విషయములను, తత్సంయోగములను సహింపుము— "భాయాం రమత ఇతి తస్య సంబుద్ధిః హేభారత" బ్రహ్మవిద్యయందు క్రీడించునట్టి ఓయర్జునా! ముముక్షు వగు నిత్యసుఖార్థికి ప్రారబ్ధకర్మవశమున బ్రాప్తమగు సుఖదుఃఖాదులను సహించుట యవశ్యకర్తవ్యము. కాన నీవట్టి సుఖదుఃఖాదులను సహింపుము. అటుల సహించిన వేదాంతశ్రవణము, అట్టి శ్రవణమువలన జనించెడి అపరోక్షానుభూతి, దత్ఫలమగు మోక్షము సిద్ధించును. ముముక్షువునకు బ్రాప్తమగు సుఖదుఃఖములను ప్రతిక్రియాచింతావిషాదములు లేకుండగ సహించుటయే యుత్తమధర్మము. ఈవిషయమునే "వృక్ష ఇవ తిష్ఠాసే ఛిద్యమానో న కుప్యేత న కంప్యేత। ఉపల ఇవ తిష్ఠాసే ఛిద్యమానో న కుప్యేత న కంప్యేత" ఛేదింపఁబడుచున్నను వృక్షమువలె, రాయివలె నుండవలెను. కోపమునుఁ బొందవలదు; కంపింపవలదు. అని శ్రుతి బోధించుచున్నది. ఉత్పత్తివినాశములు గలవగుటంజేసి దేహేంద్రియాదులు శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములు అనిత్యములు. ఉత్పత్తివినాశములకు సాక్షియగుటంజేసి ఆత్మ నిత్యము. ఇట్లనుమానప్రమాణముచే దేహేంద్రియశబ్దాదులకు యనిత్యత్వము, వాట్లకు సాక్షియగు నాత్మకు నిత్యత్వము యీశ్లోకమునందు సూచితమయ్యెను.

పరమార్థప్రపా:— నేను భీష్మద్రోణాదులను గూర్చి దుఃఖించను. మఱిమనిన తద్వియోగమువల్ల జనించెడి దుఃఖముకలవాడ నైతిని. అను యభిప్రాయమునుఁ దొలగించుట కీశ్లోకమును ప్రారంభించెను. పుత్రులు, పౌత్రులు మొదలగు విషయములు దేహార్థము సంపాదింపబడును. కాన దేహము సర్వోత్కృష్టమగు విషయము. ఇట్టి దేహమునుగూడ వీరులు రణమునందు తృణీకరింతురు. అట్టి దేహమునే తృణీకరించు నంత శీతోష్ణాదితుల్య మగు క్షణభంగురమైనట్టి సుహృద్వియోగమును తృణీకరించుట యాశ్చర్యమా? కాన "హే భారత!" భరతవంశోత్పన్నుఁడ వగు నీవు వీరుఁడవు. అందువలన నిట్టి బంధువియోగజన్య మగు దుఃఖమును సహింపుమని యాశయము.

నీలకంఠీయము:— "ఆత్మ లింగశరీరముకంటె వేరైనను 'అహందుఃఖీ' (నేను దుఃఖవంతుడను) అను యనుభవమువలన నాత్మ దుఃఖాదిధర్మముల కాశ్రయమే యగును. కనుక నే భీష్మాదిబంధువర్గము నశించినచో నాకు దుఃఖము ప్రాప్తింపక తప్పదు" అను నాశంకమీద నీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాఁడు "మీయన్తే అభి రితి మాత్రాః ఇంద్రియప్రవృత్తయః" వీటిచే విషయములు బరిచ్ఛిన్నము లగును. కాన మాత్రలనగ నింద్రియప్రవృత్తులు. లేక, కౌషీతకీ బ్రాహ్మణప్రసిద్ధములగు నింద్రియవిషయరూపములు నగు వాగాదులగుపది ప్రజ్ఞామాత్రములు, నామాదులగు పదిభూతమాత్రములు మాత్రాశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడును. వాటియొక్క 'స్పర్శాః' పరస్పరము విషయవిషయిభావముతో నైనసంబంధములు 'మాత్రాస్పర్శాః' అనంబడును.

లేక, 'మాత్రా స్పర్శాః' అని వ్యస్తపదములు. మాత్రాసహ ప్రమాత (జీవుని) నితో నైనస్పర్శాః విషయేంద్రియ సంబంధములు, ఇవి "శీతోష్ణదుఃఖదాః" శీతోష్ణములవలె నుత్పత్తినాశములుకలవియై యనిత్యములై వాటి

యం హి న వ్యథయన్త్యేతే, పురుషం పురుషర్షభ, !
సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే ॥ ॥౧౫॥

పదవిభాగము:— యం-హి-న-వ్యథయంతి-ఏతే-పురుషం- పురుషర్షభ- సమదుఃఖసుఖం- ధీరం- సః- అమృతత్వాయ-కల్పతే ॥ ॥౧౫॥

ప్రతిపదార్థము:— హే పురుషర్షభ!=ఓ పురుషశ్రేష్ఠుండవగు నర్జునుండా; ఏతే=ఈశీతోష్ణసుఖదుఃఖములు; సమదుఃఖసుఖం, సమ=సమానమగు, దుఃఖసుఖం=దుఃఖసుఖములుగల; (అనగా సుఖదుఃఖములు ప్రాప్తించునపుడు హర్ష విషాదములు లేనట్టి;) యంహి=ఏ; ధీరం=బుద్ధిమంతుడగు; పురుషం=పురుషుని; నవ్యథయంతి=చలింపం జేయవో; సః=ఆపురుషుడు; అమృతత్వాయ=మోక్షముకొఱకు; కల్పతే=సమర్థుం డగును. ॥౧౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

శీతోష్ణాదీ న్సహతః కిం స్యాదితి శృణు— యం హీతి । యం హి పురుషం సమదుఃఖసుఖం సమే దుఃఖసుఖే యస్య తం సమదుఃఖసుఖం సుఖదుఃఖప్రాప్తౌ హర్షవిషాదరహితం ధీరం ధీమంతం న వ్యథయంతి న చాలయంతి నిత్యాత్మదర్శనా దేతే యథోక్తాశ్శీతోష్ణాదయ స్స

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనరూపతితిక్ష యనునది యాత్మజ్ఞానాధికారసంపాదనమునకు హేతువులగు శమదమాదులలో నొకటి. అట్టి తితిక్షామాత్రమున నేమి పురుషార్థలాభ మగు ననిన ?

వలెనె సుఖదుఃఖముల నిచ్చునవి. కాన వాటిని సహింపుమని యర్థము. "కౌన్తేయ, భారత" అను సంబోధనములచే "సత్తమవంశపుడవగు నీవీయెడ ధైర్యము నవలంబింపందగు" నని సూచితమైనది.

ప్రమాతృ (జీవ) త్వము సుషుప్త్యవస్థయందును, సమాధ్యవస్థయందును, గ్రహావేశసమయమందును భాసింపకపోవుటచేతను, జాగ్రత్స్వప్నావస్థలయందు భాసించుచుండుటచేతను కాదాచిత్కముగాన యాత్మయందుప్రతీయమానమైనను జ్ఞాన సర్పమువలె నాప్రమాతృత్వము మిథ్యాస్వరూపము. కనుకనే యది యాత్మధర్మము కానేరదు. అనగా ఏది దేనియం దొకప్పు డభిన్నముగా భాసించి, యొకప్పుడు భాసించకుండునో యది దానియందు, రజ్జువునందు సర్పమువలె నధ్యస్తమైయుండును. కనుక ప్రత్యక్కు (ఆత్మ) యందు ప్రమాత (జీవుండు) జాగ్రత్స్వప్నములయందు భాసించుచుండుటవలనను, సుషుప్త్యాదులయందు బ్రత్యగభిన్నముగ భాసించకపోవుటచేతను, రజ్జువునందు సర్పమువలె బ్రత్యగాత్మయందు ప్రమాత యధ్యస్తుండు. రజ్జువునం దధ్యస్తమగు సర్పమువలె బ్రత్యగాత్మయం దధ్యస్తమగు ప్రమాతగూడ మిథ్యయగును. కనుక సత్యమగు రజ్జువునకును, మిథ్యాభూత మగు సర్పమునకును వాస్తవసంబంధము లేనట్లు, సత్యమగు ప్రత్యగాత్మకు, మిథ్యయగు ప్రమాతకు వాస్తవసంబంధము లేదు. కాన ప్రమాతృధర్మములగు దుఃఖాదులు ప్రత్యగాత్మయం దెట్లుసంభవించును? సంభవింపవని యాశయము.

ఆత్మయందు దుఃఖాదులు సంభవింపనిచో "అహం దుఃఖీ" (నేను దుఃఖవంతుడ) నను యనుభవ మెట్లు పొసగు ననిన "కామ స్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతి రధృతి ర్హ్రీ ర్ధీ ర్భీ రిత్యేత త్సర్వం మన ఏవ" అను శ్రుతివలన దుఃఖాదుల కుపాదానకారణము మనస్సు. కనుకనే దుఃఖాదులు మనోధర్మములు. తాదృశదుఃఖాద్యాశ్రయీభూతమనోరూపోపాధితాదాత్మ్యాధ్యాసచేత నాత్మయందు దుఃఖిత్వాదిభ్రాంతి కలుగును. కాని వాస్తవముగ దుఃఖాదు లాత్మధర్మములు కావు. కాన నిష్టజనవియోగమువలన గలిగెడి దుఃఖాదులను సహింపుమని భావము. ॥౧౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

నిత్యాత్మదర్శననిష్ఠో ద్వంద్వసహిష్ణు రమృతత్వాయ అమృతభావాయ మోక్షాయ కల్పతే సమర్థో భవతి । ||౧౫||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఎవనికి సుఖదుఃఖములు సమానములో ననగా సుఖము ప్రాప్తించినపుడు హర్షమును, దుఃఖముప్రాప్తించినపుడు విషాదమును నెవఁడు బొందడో (అనగా శమదమాదిసాధనసంపత్తి గలవాఁడో) ఎవడు ధీరుఁడో (ధీమంతుఁడో) (అనగా నిత్యానిత్యవస్తువివేకముగలవాఁడో) వైరా

—♦ ౨వ అధ్యాయము—౧౫వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—అంతఃకరణము సుఖదుఃఖాదుల కాశ్రయ మనినయెడల యట్టి అంతఃకరణమునకే కర్తృత్వభోక్తృత్వము లంగీకరింపవలయును. అట్లయిన చేతనత్వము గూడ యట్టి యంతఃకరణమునకే యంగీకరింపవలయును. అట్లంగీకరించినచో నంతఃకరణముకంటె వ్యతిరిక్తమగునట్టియు, తద్భాసక మగునట్టియు భోక్త మరొకడు కల డనుటయందు ప్రమాణము లేమింజేసి యట్టి భోక్తకు నామమాత్రమునందు, అనగా నట్టి చేతనమునకు అంతఃకరణ మనియా? ఆత్మ యనియా? పేరిడవలె ననిమాత్రము వివాదము కలిగెడిని.

ఇట్లు కాక నంతఃకరణముకంటె వేరుగ నాత్మ యనునది యున్నదని యంగీకరించినచో కర్తృత్వభోక్తృత్వ రూపసంబంధము లంతఃకరణమునకును, మోక్ష మనునది యాత్మకును సంభవింపవలసివచ్చు ననెడి యర్జుని యాశంకను తొలగించుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ “యంహి న వ్యథయం త్యేతే” అనునది జెప్పుటకు మొదలిడెను.

“అత్రాయం పురుష స్స్వయంజ్యోతి ర్భవతి” అను శ్రుత్యుక్తప్రకారము స్వప్రకాశ మగుటచే స్వతః ప్రసిద్ధమైనట్టియు, “స వా ఽయం పురుష స్సర్వాసు పూర్షు పురిశయో నైతేన కించ నానా వృతం నైతేన కించనాసంవృతం” అను శ్రుత్యుక్తప్రకారము శరీరరూపములగు సర్వపట్టణములందు నివసించియుండుటచే పూర్ణుడైనట్టియు, “ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్” అను శ్రుతిచే వృద్ధి కనీయస్త్వరూపములగు సుఖదుఃఖములయొక్క నిషేధమువలన నంతఃకరణపరిణామములగు సుఖదుఃఖాదుల ననాత్మధర్మములుగాను, భాస్యములుగాను సమానముగ తలచునట్టియు, “ధీరం, ధియం ఈరయతీతి” చిదాభాస (జీవ) ద్వారమున బుద్ధి తాదాత్మ్యాధ్యాసముచే బుద్ధిప్రేరకుడైనట్టియు (అనగా బుద్ధి సాక్షియగునట్టియు) నాత్మకు—ఈచెప్పుటవలన “యతో మానాని సిధ్యంతి జాగ్రదాదిత్రయం తథా । భావాభావవిభాగ శ్చ స బ్రహ్మాస్మీతి బోధ్యతే” అను స్మృత్యనుసారము బంధప్రసక్తి చూపబడెను. సుఖదుఃఖము లిచ్చునట్టి యింద్రియములు, శబ్ద స్పర్శరూపరసగంధములు ఏ కారణమువలన నాత్మ సర్వవికారావభాసకు డగుటంజేసి వికారముల కయోగ్యమగుటచే నట్టి పురుషుని వ్యథపెట్టజాలవో యట్టి పురుషుడు స్వస్వరూపబ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానముచే సర్వదుఃఖోపాదానమగు నాత్మాజ్ఞాననివృత్తిపూర్వకం బగు నిఖిలద్వైతశూన్యం బగు స్వప్రకాశపరమానందరూపమోక్షముకొరకు సమర్థుం డగుచున్నాడు.

ఆత్మకు బంధము స్వాభావిక మనినయెడల “ఆత్మా కర్త్రాదిరూపశ్చే న్మా కాంక్షీ స్తర్హి ముక్తతామ్ । నహి స్వభావో భావానాం వ్యావర్తే తౌష్ణ్యవ ద్రవేః” సూర్యునియొక్క స్వాభావికమగు నుష్ణత్వ మెన్నడును సూర్యుని విడువనటుల భావపదార్థములయొక్క స్వభావ మెన్నడు భావపదార్థమును విడువ నేరదు. కాన నాత్మకు కర్తృత్వాదిరూపబంధము స్వాభావిక మనిన నది యెన్నడు నాత్మను విడువనేరదు. కాన మోక్షము నెన్నడు కోరవలదను న్యాయానుసార మాత్మకు మోక్షమే లేకపోయెడిని.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
గ్యాదిగుణసంపత్తి గలవాఁడో అట్టివాఁడు త్వంపదార్థజ్ఞానముకలవాఁడు. అట్టి సాధనసంపన్నుఁడగు సాద్వంద్వసహిష్ణువు "తత్త్వమసి" అను వాక్యార్థజ్ఞాననిష్ఠాద్వారమున మోక్షముకొఱకు సమర్థుఁడగును. ||౧౫||

అందువలన నాత్మకు బంధము స్వాభావికము గాదు; బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతము. ఈవిషయమునే "ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః" అను శ్రుతి కూడ బోధించుచున్నది. అట్టి బుద్ధ్యాదికృత మగు బంధము ధర్మియగు నాత్మ యుండినను నివృత్తము కావచ్చును. కాన నాత్మకు మోక్ష ముపపన్నమగును. అనఁగా నేది తనధర్మము నన్యధర్మముగ భాసింపజేయునో యది యుపాధియనంబడును. బుద్ధ్యాదులు స్వధర్మమగు దుఃఖాదుల నాత్మనిష్ఠముగ భాసింపజేయును గాన బుద్ధ్యాదు లుపాధులనంబడును. అనగా తేలినయాశయ మేమి? స్ఫటికమునందు జపాకుసుమసాన్నిధ్యమువలన లౌహిత్యము (ఎఱుపు) గానిపించును. అది సత్యము కానేరదు. అదే తీరున బుద్ధ్యాదిసాన్నిధ్యమువలన నాత్మయందు బంధము భాసించుచుండును, అట్టి బంధము అసత్యము. కాన నట్టి బంధము స్వస్వరూపజ్ఞానముచే స్వరూపాజ్ఞాన తత్కార్యబుద్ధ్యాదులు నివృత్తములగుచుండ, అట్టి బుద్ధ్యాదినిమిత్తకములగు సకలభ్రమలు నివృత్తములై ఏభాస్యసంబంధము లేనిదగుటచే శుద్ధము. స్వప్రకాశపరమానందాత్మకమగుటచే పూర్ణమైనట్టి యాత్మకు స్వతః కైవల్యము (మోక్షము) సంభవించునుగాన నెవరికి బంధమో వారికే మోక్షమను న్యాయ ముపపన్నమగును.

భాస్యమగు జగత్తునకు, భాసకమగు నాత్మకు నేకత్వము సంభవింపనేరనందున "నామ (పేరు) మాత్రమునందు వివాద" యనెడి పై యాశంకముగూడ నిరస్తమైనది.

ఘటాదులవలె భాస్య మగుటంజేసి దుఃఖముగలపదార్థము దనకంటె భిన్న మగుదానిచేత భాసించును. అను యనుమానప్రమాణమువలన భాస్యమగు యంతఃకరణాదులకు భాసకత్వము సంభవింపకపోవుట వలనను, నొక్కే వస్తువు కర్తయు, కర్మయు కానందునను భాస్యత్వభాసకత్వము లొకదానికి సంభవింపకపోవుటచేతను, భాస్యమగు నంతఃకరణాదులు భాసకములు కానేరవు. ఇఁక నాత్మ యన్ననో "అహం దుఃఖీ" అనెడి వృత్తిసహితాహంకారభాసక మగుటచే భాస్యకోటియం దెన్నడును ప్రవేశింపనందున నెల్లపుడు భాసకమే గాని భాస్యము కానేరదు.

"నహి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాత్, ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః, మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః" ఇత్యాదిశ్రుతులు, విభుత్వనిత్యత్వస్వప్రకాశత్వజ్ఞానరూపత్వ గు నాత్మకుఁ జెప్పుచున్నవి. ఈజెప్పుటవలన నవిద్యాస్వరూపమగు నుపాధికంటె భేద మాత్మకు సిద్ధించుచున్నది. అందుచే నసత్యోపాధినిబంధన మగు బంధభ్రమ, సత్యమగు నాత్మయొక్క జ్ఞానమువలన నివృత్తమై మోక్షము సిద్ధించును. ఈశ్లోకమున "పురుషర్షభ" అని యర్జునుని సంబోధించుటచే స్వప్రకాశచైతన్యరూప మగుటచే బురుషు డగుటంజేసి పరమానందస్వరూప మగుటచే నాత్మకు ఋషభత్వము (సర్వద్వైతాపేక్షయా ఆత్మకుగల శ్రేష్ఠత్వము)ను గుర్తింపక దుఃఖించుచుంటివి. కాన స్వరూపజ్ఞానమువలన నీకు శోకనివృత్తి సుకరము. అని సూచిత మయ్యెను.

ఈశ్లోకమున 'పురుషం' అని ఏకవచనముచే పురుషబహుత్వము నంగీకరించు సాంఖ్యపక్షము నిరాకృతము.

శంకరానందీయము:— వివేక, వైరాగ్య, శమ, దమ, సంన్యాససహితంబగు తితిక్షయే (శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనమే) శ్రవణాదులకు సాధనమై శ్రవణాదులవలన జనించెడిజ్ఞానద్వారమున మోక్షఫలము నిచ్చునదని "యంహినవ్యథయన్త్యేతే" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను. సర్వదుఃఖసహనపూర్వకముగ నిరంతరము బ్రహ్మ

నిష్ఠుడై యెవఁడు మోక్షమును సంపాదించునో వాఁడు పురుషోత్తముఁడని సూచించుటకై "హే పురుషర్షభ" అను సంబోధన ముపయోగింపఁబడెను.

"విషయగ్రాహకేభ్యో ధియం రాతి నిగృహ్ణాతీతి ధీరః" శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములనుండి బుద్ధిని నిగ్రహించువాఁడు ధీరుఁడనఁబడును. సర్వదా ఆత్మనిష్ఠుఁడు. అట్టివాఁడు కనుకనే సమానములగు సుఖదుఃఖములు ప్రాప్తించినను యవికారియగు నాత్మస్వరూపమున నుండువాఁడు. లేక "సమే సమభావం బ్రహ్మభావం గమితే సుఖదుఃఖేయస్యతం" సుఖదుఃఖములను బ్రహ్మస్వరూపముగ నెరింగినవాఁడు. అట్టి బ్రహ్మవేత్తయగు యేపురుషుని శీతోష్ణాదులు జ్ఞాననిష్ఠవలన జలింపఁజేయజాలవో, అట్టి పురుషుఁడు ఏ బ్రహ్మముయొక్క అజ్ఞానమువలన మరణమును జన్మలను బొందుచుండెనో యమృతరూపమగు నాబ్రహ్మముయొక్క భావ(స్వరూప)మునకై యగు సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు.

శాంతో, దాంత ఉపరత, స్తితిక్షుః, స్సమాహితో, భూత్వాఽఽత్మన్యేవాత్మానం పశ్యతి, అభయం హివై బ్రహ్మ భవతి" అంతరింద్రియ నిగ్రహము, బహిరింద్రియ నిగ్రహము, సంన్యాసము, శీతోష్ణాదిద్వంద్వ సహనము, చిత్త సమాధానము గలవాఁడాత్మయందే యాత్మను దెలిసికొనును. అట్టితీరున దెలిసికొని భయరహితమగు బ్రహ్మభావమును బొందును. అనగా మోక్షమును బొందునను శ్రుతిప్రసిద్ధిని సూచించుటకు "యంహి న వ్యథయన్త్యేతే" అనుచోట 'హి' అనుశబ్ద ముపయోగింపఁబడెను.

నీలకంఠీయము:— శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనరూపమగు తితీక్షవలన గలుగు ఫలము ప్రత్యక్షసిద్ధమే యని యీశ్లోకమున జెప్పుచున్నాఁడు. "యం" ఏ, అష్టాసు పూర్షు వసతీతి పురుషః తం పురుషం" అనగా "శ్లో॥ కర్మేంద్రియాణి ఖలు పంచ తథా పరాణి జ్ఞానేంద్రియాణి మన ఆది చతుష్టయం చ । ప్రాణాదిపంచక మథో వియదాదికం చ కామ శ్చ కర్మ చ తమః పున రష్టమీపూః" పంచకర్మేంద్రియములు (వాక్పాణిపాదపాయూపస్థః) పంచ జ్ఞానేంద్రియములు (త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములు), మనశ్చతుష్టయము (మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములు), ప్రాణాదిపంచకము (ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానములు), వియదాదిపంచకము (పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు), కామము, కర్మ, మూలాజ్ఞానము అను నీయెనిమిది పురము లనఁబడును. వీటియం దుండు ఆత్మ పురుషుఁ డనంబడును. లేక, స్థూలదేహసూక్ష్మదేహములయందు పైన జెప్పిన వన్నియు నంతర్భావమును బొందును గాన నట్టి స్థూలసూక్ష్మదేహములకు గారణోపాధి యగు మూలావిద్య పుర మనంబడును. దానియం దుండు ఆత్మ పురుషుఁ డనంబడును. ఇట్లనుటచే (కారణోపాధి యగు మూలావిద్యకంటె నాత్మ వేరని జూపఁబడెను.) అట్టి పురుషుడు స్థూలసూక్ష్మకారణోపాధులయం దభిమానమును విడిచినచో వాఁడు స్థూలసూక్ష్మకారణోపాధులను విడిచినవాఁ డగును. సమాధినిష్ఠు డగునట్టి పురుషునికి శీతోష్ణములు సుఖమును గాని, దుఃఖమును గాని కలుగజేయుటకు సమర్థములు గావు. కాన "సమదుఃఖసుఖం" సమములగు సుఖదుఃఖములు కలవాఁ డగును. అట్టి 'ధీరం' ధ్యానయోగనిష్ఠుని 'ఏతే' పూర్వోక్తవ్యాఖ్యానరీతిని త్రివిధము లగు మాత్రాస్పర్శములు జాగ్రదవస్థయందు గాని, స్వప్నావస్థయందు కాని, యసంప్రజ్ఞాతసమాధ్యవస్థయందు కాని 'నవ్యథయంతి' స్వాస్థ్యమునుండి ప్రచ్యుతిని జేయవు. "సోమృతత్వాయ కల్పతే" అట్టి సమదుఃఖసుఖియు, ధ్యాననిష్ఠావంతుడు నగు పురుషుడే మోక్షమున కర్హు డగుచున్నాడు. కాన నీవుగూఁడ నట్టి తితీక్ష నాశ్రయింప దగుదు వని యాశయము. 'పురుషర్షభ!' అను సంబోధనముచే సర్వపురుషశ్రేష్ఠుఁడ వగుటచే నీవుగూడ నట్టి తితీక్షాఫలము ననుభవించుటకుఁ దగుదువని సూచితమైనది ॥౧౫॥

నాఽసతో విద్యతే భావో నాఽభావో విద్యతే సతః।
ఉభయో రపి దృష్టోఽన్త స్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః॥ ॥౧౬॥

పదవిభాగము:— న-అసతః-విద్యతే-భావః-న-అభావః- విద్యతే- సతః- ఉభయోః- అపి- దృష్టః- అంతః-తు అనయోః-తత్త్వదర్శిభిః । ॥౧౬॥

ప్రతిపదార్థము:— అసతః=మిథ్యాభూతమగు మూలావిద్యావిశిష్టశీతోష్ణాదిరూపజగమునకు; భావః=సత్త్వము; నవిద్యతే=లేదు;సతః=సద్రూపమగు నాత్మకు; అభావః=అసత్త్వము; నవిద్యతే=లేదు; తత్త్వదర్శిభిః=('తత్' అనుపదము సర్వనామము. సర్వము బ్రహ్మము. కాన "తత్" అనుపదమునకు బ్రహ్మ యర్థము) బ్రహ్మయాథాత్మ్యమును దెలిసినజ్ఞానులచేతను; అనయోః=ఈ; ఉభయోరపి=ఆత్మానాత్మలయొక్క (సదసత్తుల యొక్క); అంతః=నిశ్చయము (సత్తు సత్తే, అసత్తు అసత్తే యనునిశ్చయము); దృష్టః=చూడఁబడెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) ఇతశ్చ శోకమోహౌ వకృత్వా శీతోష్ణాదిసహనం యుక్తం యస్మాత్ —నాసత ఇతి। నాసతోఽవిద్యమానస్య శీతోష్ణాదే స్సకారణస్య న విద్యతే నాస్తి భావో భవన మస్తితా। నహి శీతోష్ణాదిసకారణం ప్రమాణై ర్నిరూప్యమాణం వస్తు సంభవతి । వికారో హి సః। వికారశ్చ వ్యభిచరతి, యథా ఘటాదిసంస్థానం చక్షుషా నిరూప్యమాణం మృద్వ్యతిరేకేణానుపలబ్ధే రసత్తథా సర్వో వికారః కారణవ్యతిరేకే ణానుపలబ్ధే రసన్ । జన్మప్రధ్వంసాభ్యాం ప్రాగూర్ధ్వం చానుపలబ్ధేః । మృదాదికారణస్య చ తత్కారణవ్యతిరేకే ణానుపలబ్ధే రసత్త్వమ్ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) అధికారివిశేషమగు తితిక్ష (శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనము) యీచెప్పబోవు కారణము వలన నవశ్యకర్తవ్యము. ఎట్లనిన ? మిథ్యాభూతమగు నవిద్య మొదలు, శీతోష్ణములవరకు నగు ప్రపంచమంతయు నసద్రూపము. (లేనిది) అనగా వస్తువు కానేరదు. నిర్వికార మగుటంజేసి యొకయాత్మమాత్ర మేకరూపము, నిత్యవస్తువు, సద్రూపము గాన నసద్రూపములగు శీతోష్ణాదులవలన బ్రాప్తించు సుఖదుఃఖములచే హర్షవిషాదులను బొందుట యుచితముకాదు. అందువలన శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహన మావశ్యకము.

ఈశ్లోకమున "నాసతో విద్యతే భావః" అసత్తునకు సత్త్వము లేదని చెప్పుట యసమంజసము. అసత్తునకు సత్త్వము ప్రసక్తమే కానప్పుడు తన్నిషేధ మప్రసక్తప్రతిషేధ మగును.

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౧౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము♦—"ఆత్మ కేకత్వము నంగీకరించుగాక. అయినను సత్యమగు నాత్మకు జడమగు బ్రపంచద్రష్టృత్వ మనెడి సంసారము సత్యము, అట్లయిన శీతోష్ణసుఖదుఃఖకారణము సంభవించునప్పుడట్టి శీతోష్ణసుఖదుఃఖానుభవ మవశ్యము సంభవించును. కాన సత్యమగు జడప్రపంచద్రష్టృత్వమునకు జ్ఞానమువలన నివృత్తి సంభవింపనేరనందున నెటుల తితిక్ష (శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనము) సంభవించును ? సంభవింపనేరదు. తితిక్ష సంభవింపనిదే మోక్ష మెటుల బ్రాప్తించను? మోక్షము ప్రాప్తింపనేర" దని శంకింపవలదు.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అట్టి నిషేధము జెప్పుట శాస్త్రీయమార్గము కాదని శంకింపరాదు. కారణవిశిష్టశీతోష్ణాదులు రజ్జుసర్పమువలె నప్రామాణికము లగుటంజేసి యథార్థములు కావు. విషయములగు శీతోష్ణాదులను కారణముతోగూడ నేవిధమునను నిరూపించుటకు వీలుకానందున శీతోష్ణాదిరూపధర్మిని గ్రహించు ప్రత్యక్షాదులకు యాథార్థ్యమును స్థాపించు ప్రామాణ్యమును కల్పించుటకు వీలులేదు. విషయములగు శీతోష్ణాదులు నిరూపించుటకు శక్యముకానందుననే నావిషయమగు ద్వైత మనిర్వాచ్యమని యర్థము.

ప్రత్యక్షసిద్ధమగు శీతోష్ణాదిద్వైతము నిరూపించుటకు శక్యముకానందుననిర్వాచ్యమెట్లగునని శంకింపరాదు. "వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికే త్యేవ సత్యమ్" అను శ్రుతివలన వికారమంతయు మిథ్యాభూతమే యగును. మఱియు వికారమగు రజ్జుసర్పమాగమాపాయి యగుటవలన మిథ్యాభూతమైనట్లు శీతోష్ణాదులగు వికారము లాగమాపాయులగుటంబట్టి మిథ్యాభూతములు.

మఱియుఁ గార్యము కారణముకన్న భిన్నమా? అభిన్నమా? భిన్నమగుచో ఘటాదులు చక్షురిన్ద్రియముచే లోపల వెలుపల బాగుగ బరిశీలించినచో మృత్తుకన్న వేరుగ గాన్పింపవు. కాన కార్యములైన ఘటాదులు కారణమగు మృత్తుకన్న వేరుకావు. అదేవిధమున గార్యములగుటంబట్టి శీతోష్ణాదులు నిజముగాఁ గారణముకన్న వేరుకావు.

మఱియు "ఆదావంతేచ య న్నాస్తి వర్తమానేపి త త్తథా" అనువచనానుసార ముత్పత్తికి బూర్వమునందు నాశమునకుఁ బరమందు లేమింజేసి వర్తమానకాలమునందుఁ గూడ నవి లేనివే (అసత్తులే).

కార్యము కారణస్వరూపమే యైనచో కారణముకన్న కార్యమనునది వేరుగ లేకుండుటంజేసి కార్య మసత్తే యగును.

మఱియు భేదాభేదరూప మగు తాదాత్మ్యముచేఁ గారణమందుఁ గార్య ముండునేనినదియు గార్యకారణవిభాగముతో శూన్య మగు వస్తువునందుఁ గార్యకారణపరంపర భ్రమరూప మగుటఁజేసి కారణముకన్న వేఱుకానేరదు. కాన మృదాదికార్యములుగూడ తత్కారణములకన్న వేఱుగ కానరానందున నవియు నసద్రూపములే. కాన నసద్రూపములగు శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనము కర్తవ్యము.

శుక్తియందు కల్పితమగు రజితమునకు, శుక్తిజ్ఞానముచే నాశము సంభవించునటుల యాత్మయందు కల్పితమగు నిఖిలప్రపంచమున కాత్మజ్ఞానమువలన నివృత్తి సంభవించును. కాన నాత్మయం దజ్ఞానపరికల్పిత కర్తృత్వ భోక్తృత్వాదిక మాత్మయథార్థజ్ఞానమువల నాత్మజ్ఞానముతోలగ నశించును. అందుచే నాత్మజ్ఞాని మోక్షము నొందుటకు సమర్థుఁడగును.

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) తదసత్త్వే చ సర్వాభావప్రసక్తి రితి చేత్, న- సర్వత్ర బుద్ధిద్వయోపలబ్ధే స్సద్బుద్ధి రసద్బుద్ధి రితి । యద్విషయా బుద్ధి ర్న వ్యభిచరతి త త్సత్ । యద్విషయా బుద్ధి ర్వ్యభిచరతి తదసదితి సదసద్విభాగే బుద్ధితంత్రే స్థితే సర్వత్ర ద్వే బుద్ధీ ఉపలభ్యేతే సమానాధికరణే ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(2) కార్యకారణములు రెండును నసత్తులే యైనచోఁ గార్యమును, గారణమునుకాని వస్తువులేమింజేసి సర్వాభావప్రసక్తి (శూన్యవాదప్రసక్తి) యగునని శంకింపరాదు. ఏలన ? సర్వత్ర సద్బుద్ధి, అసద్బుద్ధి యని రెండు బుద్ధులు గోచరించుచున్నవి. అందు సద్బుద్ధి యనువృత్తబుద్ధి, అసద్బుద్ధి వ్యావృత్తబుద్ధి. అది యెట్లనిన ? "ఘటస్సన్" పటస్సన్" "దండస్సన్" అను బుద్ధులయన్నిటియందు సత్తనువృత్తము. కాన సద్బుద్ధి యనువృత్తబుద్ధి. 'పటస్సన్' అను బుద్ధియందు ఘటము వ్యావృత్తము. 'ఘటస్సన్' అను బుద్ధియందుఁ బటము వ్యావృత్తము. 'దండస్సన్' అను బుద్ధియందు ఘటపటములు వ్యావృత్తములు. 'ఘటస్సన్' 'పటస్సన్' అను బుద్ధులయందు దండము వ్యావృత్తము. అవ్యభిచారి యగుటచే వ్యావృత్తములగు రజ్జుసర్పపరంపరయం దనువృత్త మగు నిదమంశమువలె వ్యావృత్తములయం దనువృత్తమగునది పరమార్థసద్రూపము, వ్యభిచారి యగుటచే వ్యావృత్తమగు రజ్జుసర్పపరంపరవలె వ్యావృత్త మగునది మిథ్యాభూతము. కాన ఘటపటాదుల బుద్ధులు వ్యావృత్తబుద్ధు లనబడును. కాన ననువృత్తమునందు వ్యావృత్తము కల్పితము. అనువృత్త మకల్పితము. అందుచే సర్వభేదకల్పనాధిష్ఠానము, కార్యకారణములకన్న భిన్నమునగు సత్తు కలదు. అందుచే శూన్యవాదము సంభవింపనేరదు.

"ఆత్మానాత్మవిషయక ప్రతీతు (జ్ఞానము)లు సమముగ నగపడుచుండ నాత్మవలె యనాత్మ యెందులకు సత్యము కాదు? సత్యము కాదందువా? అట్లైన యనాత్మవలె నాత్మ యెందులకు మిథ్య కాదు? ఆత్మానాత్మల ప్రతీతులు సమానమైయుండ నాత్మ సత్యమనియు, ననాత్మ యసత్యమని(మిథ్యయని) జెప్పుట యసంగతము కాదా?" అను నాశంకపై నాత్మానాత్మలకు విశేషములు గలవని చెప్పుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "నాసతో విద్యతే" అని జెప్పుటకు మొదలిడెను.

ఏదికాలమువలనను,దేశమువలనను,వస్తువువలననుపరిచ్ఛిన్నమగునో అదియసత్తనబడును.ఎట్లనిన? ఉత్పత్తివినాశములు గల ఘటాదికము పుట్టుటకు పూర్వకాలమునందు బరకాలమునందు లేనిదగుటచే నట్టి కాలములచే నాఘటాదికము బరిచ్ఛిన్నమగును. (అనగా నిన్నటిరోజు మొదలుకొని నేటివరకు ఘటము కలదనియు యుత్పత్తికిఁబూర్వము, నాశనమునకు బరమందును లేదని యాశయము) కాన ఘటాదికము కాలపరిచ్ఛిన్న మనఁబడును. అదేవిధమున నా ఘటాదికమే క్రియావత్తగుటంజేసి సర్వదేశములయం దుండక పోవుటవలన దేశపరిచ్ఛిన్నమగును. (అనగా కొన్నిప్రదేశములయం దుండక కొన్నిప్రదేశములయందుండునదని యాశయము) కాలపరిచ్ఛిన్నమగు వస్తువు దేశపరిచ్ఛిన్నమైనను దేశపరిచ్ఛిన్నమగు పరమాణువులకు తార్కికులు కాలపరిచ్ఛిన్నత్వము నంగీకరింపక పోవుటవలన కాలపరిచ్ఛిన్నత్వము, దానికంటె వేఱుగ దేశపరిచ్ఛిన్నత్వ మిచట జెప్పఁబడెను. దేశపరిచ్ఛేదమనగ నొకానొక దేశము నందుం డత్యంతా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సమస్తద్వైతప్రపంచమునకు మిథ్యాత్వమును వాదించు నద్వైతుల మతమునందు సత్యాప్రపబ్రహ్మముకన్న వేఱొండువస్తువే లేనందున దృష్టాంతము లేమింజేసి పూర్వోక్తానుమానద్వయము సంభవింపనేరదని శంకింపరాదు. "సత్, అసత్" అను విభాగము సదసద్బుద్ధ్యధీనము. కాన (ప్రాతిభాసికవిభాగము ననుసరించిన ప్రాతిభాసిక మగు రజ్జుసర్ప, శుక్తిరజతాదులు దృష్టాంతములుగ సంభవించుటచే నిరుక్తానుమానద్వయము నిష్కళంకము.

సత్తు, అసత్తుల విభాగము బుద్ధ్యధీనము. అట్టి బుద్ధివిభాగము జగన్మిథ్యాత్వవాది యగు నద్వైతికి సంభవించుట దుర్ఘటముకాదా? యనిన కల్పితమగు సదసద్బుద్ధివిభాగము తద్విషయ సదసద్విభాగప్రతిభాసమునకు వ్యవహారభూమియందు హేతువగును. కాన వ్యావహారికసదసద్బుద్ధివిభాగము సంభవించును. దాని ననుసరించి ప్రాతిభాసికదృష్టాంతమువలన నిరుక్తానుమానము సమంజసము.

భావము. ఘటాదికముయొక్క యత్యంతాభావము. ఘటము లేనిచోట యుండును.) కాన దానిచే ఘటాదికము దేశపరిచ్ఛిన్నమగును. ఇదేతీరున ఘటాదికము వస్తువులనను బరిచ్ఛిన్నమగును. ఎట్లనిన? సజాతీయ భేదమనియు. విజాతీయభేదమనియు, స్వగతభేదమనియు వస్తుపరిచ్ఛేదము మూడువిధములు. అందు వృక్షమునకు, మఱియొక వృక్షమునకు గల భేదము సజాతీయభేదమనఁబడును. వృక్షములకు, శిలాదులకు గల భేదము విజాతీయభేద మనఁబడును. వృక్షాదులకు, తన సంబంధమగు పత్రపుష్పాదులతో గల భేదము స్వగతభేదమనఁబడును. లేక, జీవేశ్వర భేదము, జీవజగద్భేదము, జీవులకుగల పరస్పరభేదము, ఈశ్వరజగద్భేదము, జగత్తునకు పరమాత్మకు గల భేదమనియు, వస్తుపరిచ్ఛేదము యైదువిధములు. కాలదేశములచే నపరిచ్ఛిన్నమగు నాకాశాదులకు వస్తుపరిచ్ఛేదమును తార్కికులు అంగీకరించుటచే కాలదేశపరిచ్ఛేదముకంటె వేఱుగ వస్తుపరిచ్ఛేదము జెప్పఁబడెను. కాన నిట్టి త్రివిధపరిచ్ఛేదములు గల (దేశకాలవస్తువులవలనబరిచ్ఛిన్నమగు) యసద్రూపమగు శీతోష్ణాది నిఖిలప్రపంచమునకు భావము (విరుద్ధమగుటచే జేసి ఘటత్వ, అఘటత్వములకు నొకదానియం దునికి సంభవింపనటుల త్రివిధపరిచ్ఛేదములుగల శీతోష్ణాది నిఖిల ప్రపంచమునందు త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యము) సంభవింపనేరదు. దృశ్యపదార్థమంతటను యనుగతము కాకపోవుటచే నిప్పుడు ఘటములేదనియు, నీ దేశమునందు ఘటములేదనియు, నీ వస్తువునందు ఘటములేదనియు దృశ్య పదార్థము నిషేధింపఁడును. సత్పదార్థమన్ననో, యంతటను యనుగతమగుటవలన నొకదేశమునందు గాని, కాలమునందు గాని, వస్తువునందు గాని నిషేధింపబడుటలేదు. కాన నంతటను యనుగతమగు సద్వస్తువునందననుగతమగు (వ్యభిచారి యగు) దృశ్యవస్తువు అనుగతమగు రజ్జుఖండమునందు వ్యభిచారియగు సర్పధారవలె గల్పితమని యాశయము.

అననుగతమగు (వ్యభిచారియగు) వస్తువునకు గల్పితత్వము నంగీకరించినచో దుచ్ఛములగు శశశృంగాదులయందనువృత్తము గాకపోవుటచే సద్వస్తువగు నాత్మగూడ గల్పితము కావలసివచ్చునను యాశంకను దొలగించుటకు "నాఽభావో విద్యతే సతః" అని జెప్పెను.

సత్తుయందుండు భేదమునకు బ్రతియోగియగుట వస్తుగతపరిచ్ఛిన్నత్వము; అనగా ఘటమునందు పటభేదము గలదు అట్టి పటభేదమునకు ఘటము బ్రతియోగి గాన పటము పరిచ్ఛిన్నమనఁబడును. యిట్లే దృశ్యప్రపంచరూపము లగు నన్నియు దమతమభేదములకు ప్రతియోగులు గాన పరిచ్ఛిన్నము లనఁబడును. ఇంక శశవిషాణాదులన్ననో యప్రసిద్ధము లగుటంజేసి శశవిషాణాదుల భేదము నెచ్చటను జెప్పుటకు వీలులేదు కాన భేదప్రతియోగిత్వరూపపరి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సద్బుద్ధి, అసద్బుద్ధి యను బుద్ధిద్వయము ననుసరించి సత్తు, అసత్తు అను సదసద్విభాగ మన్నచో సత్తు సామాన్యరూపమగుటఁజేసి విశేషాకాంక్ష కలుగును. అట్టి విశేషాకాంక్షానివర్తక మగు విశేషవస్తువు నంగీకరింపవలయును. అట్లైన సామాన్యవిశేషరూపములగు రెండు వస్తువులు సిద్ధించుచున్నవి. అట్లంగీకరింపక కార్యకారణభిన్న మగు సత్తారూపవస్తువుకన్న భిన్న మగు విశేషవస్తువు నంగీకరించినఁ గార్యకారణరూప మగునట్టి నవిద్యతోఁ గూడిన శీతోష్ణాది దృశ్యప్రపంచ మెట్లసమ్రాప మని శంకింపరాదు.

సర్వత్ర వ్యవహారావస్థయందు "సన్ఘటః, సన్పటః" అను సమానాధికరణములగు సద్బుద్ధి, ఘటాదిబుద్ధులు ప్రత్యక్షసిద్ధములు. సామానాధికరణ్యమనఁగ నేకార్థప్రతిపాదకత్వము. అది యెట్లనిన? "ద్రవ్యం, ఘటః" అను పదములు యేకార్థప్రతిపాదకము లగుటంజేసి ద్రవ్య

చ్ఛిన్నత్వము శశవిషాణాదులకు సంభవింపనేరదు. కాన శశవిషాణాదులయందు వ్యావహారికసత్యత్వముగూడలేనందున శశవిషాణమునం దాత్మభేదము జెప్పుటకు వీలుపడదు. అందువలన నాత్మకు బరిచ్ఛిన్నత్వకల్పితత్వములు బ్రాప్తింప నేరవు. ఈజెప్పుటచే పర్యవసితమైన యాశయ మేమనిన ఏకము, స్వప్రకాశము, నిత్యము, సర్వవ్యాపకము నగు సత్పదార్థము సర్వానుభూతమగుటచే నట్టి సత్పదార్థభేదము సంభవింపనేరదు ఘటమునందు సద్భేదము సంభవించు ననెదవా "సన్ఘటః" అను సర్వానుభూత ప్రతీతివలన సత్పదార్థఘటములకు సామానాధికరణ్య (అభేద) మనుభూతమగుచుండ నదియెట్లు సంభవము గాదు. అభావమునగ బరిచ్ఛిన్నత్వము. అది దేశమువలన, కాలమువలన, వస్తువువలన మూడువిధములు. సత్పదార్థము సర్వవ్యాపక మగుటంజేసి దానికి దేశమువలన బరిచ్ఛిన్నత్వము బ్రాప్తింపనేరదు. నిత్యమగుటచే కాలమువలన పచ్ఛిన్నత్వము బ్రాప్తింపదు. సద్వ్యతిరిక్తమగు వస్తువులేమింజేసి వస్తువువలన పరిచ్ఛిన్నత్వము ప్రాప్తింపదని "నాభావో విద్యతే సతః" అనువాక్యమున కర్థము.

దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదము దేనికి లేదని చెప్పుచుంటివో, యట్టి సత్పదార్థమను వస్తువే లేదు. ఏమన? సత్త్వమనునది తర్కశాస్త్రప్రసిద్ధమగు పరసామాన్యము. అట్టి సత్తకాశ్రయ మగుటంజేసి ద్రవ్యగుణకర్మలు "సద్ద్రవ్యం, సద్గుణః, సత్కర్మ, అని సద్రూపములుగ వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి అట్టి సత్తుతో ద్రవ్యగుణకర్మ లనెడి యేకాధికరణమునందుండుటచే సామాన్య, విశేష, సమవాయములు సత్తావత్తులుగ వ్యవహరింపబడుచున్నవి. గాన నుత్పత్తికి పూర్వమునం దసత్తగు (ప్రాగభావప్రతియోగియగు) ఘటాదికమునకు మృదాదికారణవ్యాపారమువలన సత్త్వమును, అట్టి సత్తావిశిష్టమగు ఘటమునకు కారణనాశముచే నభావము సంభవించుచుండ "నాఽసతో విద్యతే భావో నాఽభావో విద్యతే సతః" అసత్తునకు సత్త్వము లేదనియు, సత్తునకభావము లేదనియు జెప్పుట యెటుల సమంజసమగును? అను నాశంకకు సమాధానముగ "ఉభయో రపి దృష్టోంత స్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః "అని జెప్పుచున్నాఁడు. "ఉభయో రపి" సదసత్తులయొక్క 'అంతః' మర్యాద (యేది సత్తో యది యెల్లప్పుడు సత్తే. యనియు, ఏది యసత్తో యది యెల్లపు డసత్తే యనియు వస్తుయథాత్మ్యము)ను దెలిసికొను స్వభావముగల బ్రహ్మవేత్తలు శ్రుతిస్మృతియుక్తులచే విచారపూర్వకముగ నిశ్చయించిరి. కాన కుతార్కికుల నిశ్చయము (ఉత్పత్తికి బూర్వమునందు ఘట మసద్రూపమై కారణవ్యాపారమున సద్రూపమగుచున్నదనియు, ఆఘటమే నాశానంతరమున నసద్రూపమగుచున్న దనునట్టి నిశ్చయము) భ్రమయే యగుచున్నందున నట్టి విపరీతనిశ్చయ మసత్తునకు సద్రూపత్వమును, సద్వస్తువున కసద్రూపత్వమును సాధింపనేరదని యాశయము. ఈవిషయమునే "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
ఘటపటములు సమానాధికరణము లనంబడును. అట్టి పదనిష్ఠసామానాధికరణ్య మౌపచారికముగఁ బ్రస్తుతము సద్బుద్ధి, ఘటాదిబుద్ధులయందుఁ జెప్పబడుచున్నది. అనఁగా నేమి ? సదసద్బుద్ధులయందుఁ గల సామానాధికరణ్య మేకార్థవిషయకత్వము. అట్టి వస్తువు శ్రుత్యనుమానాదులవలనఁ బ్రసాధితమగు సద్రూపమే. కాన నట్టి సద్రూపాతిరిక్తవస్తువు మిథ్యయే (యసద్రూపమే) యగును. కనుకనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "నాసతో విద్యతే భావః" అని నుడివియుండెను. అట్లుకాక "సన్ఘటః" "సన్పటః" అను బుద్ధివిషయములు భిన్నములే యైనచో ఘటపటములకువలె సామానాధికరణ్యము కుదరనేరదు.

ఆసీ దేకమేవాద్వితీయం" అని మొదలిడి "ఐతదాత్మ్య మిదగ్ం సర్వం। తత్సత్యం స ఆత్మా। తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" అను శ్రుతి ఒక్కటగునట్టియు, సజాతీయవిజాతీయ స్వగతభేదశూన్యమైనట్టి సద్రూపమునే సత్యముగ జెప్పుచున్నది. "వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం" అను ఛాందోగ్యశ్రుతి వ్యభిచారియగు వికారమాత్రము వాఙ్మాత్రముచే జెప్పబడుటచే నసత్యమనియు జెప్పుచున్నది. "అన్నేన సోమ్య! శుంగే నాపో మూల మన్విచ్ఛ। అద్భిస్సోమ్య శుంగేన తేజోమూ మన్విచ్ఛ, తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూల మన్విచ్ఛ, సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః" అనుశ్రుతి సర్వవికారములు సత్తుయందు కల్పితము లని బోధించుచున్నది.

సత్త్వమన తార్కికపరికల్పితంబగు బరసామాన్యము కానేరదు. ఎందువలననగ ? ఏకాకారమగు "సద్ద్రవ్యం, సన్గుణః, సత్కర్మ, సత్సామాన్యం" అను ప్రతీతులచే ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యములయందు సామాన్యమనునది సమానముగ భాసించుచుండ ద్రవ్యగుణకర్మలయందు పరసామాన్యము సమవాయ సంబంధముచే భాసించుననియు, సామాన్యాదులయం దేకాధికరణవృత్తిత్వ సంబంధముచే భాసించుననియు జెప్పుట యసంగతము. మఱియు "సద్ద్రవ్యం" అనుచోట 'సత్' అనునది ప్రథమావిభక్త్యంతము. 'ద్రవ్యం' అనునదియు ప్రథమావిభక్త్యంతము. సమానవిభక్త్యంతపదప్రతిపాదితములగు నర్థముల కభేదము భాసించును. కాని సమవాయము భాసింపనందున నొకచోట సమవాయసంబంధముచేతను, మఱొకచోట ఏకాధికరణ వృత్తిత్వసంబంధముచేతను పరసామాన్యము సిద్ధింపనేరదు.

మఱియు "ద్రవ్యం సత్, గుణస్సన్" ఇత్యాదిప్రతీతులచే సర్వాభేదము సత్తకు సిద్ధించును. ద్రవ్యగుణకర్మలను భేదమే లేనందున నట్టి ధర్ములగు ద్రవ్యగుణకర్మలయందు సత్త్వము కల్పించుటకు వీలుపడనందున సద్రూపమునందే ద్రవ్యగుణాదులు కల్పితములు. కాన ద్రవ్యగుణాదుల కాశ్రయము సద్రూపమగుచుండ ద్రవ్యగుణాదులయందు పరసామాన్య ముండునని జెప్పుట యసంగతము. ఈవిషయమునే "సత్తాతోపి న భేద స్స్యా ద్ద్రవ్యత్వాదేః కుతోఽన్యతః। ఏకాకారాహి సంవిత్తి స్సద్ద్రవ్యం సన్గుణ స్తథా" అని వార్తికకారులు జెప్పియుండిరి. అసత్పదార్థ మప్రసిద్ధ మగుటంజేసి సత్తయు నసత్పదార్థముకంటె భిన్నము కాదు. ద్రవ్యత్వాదికము సద్ధర్మ మగుటంజేసి సత్తుకంటె భిన్నము కాదు. కనుకనే ఘటపటతద్భేదములు సదభేదముచే నేకములు కాన "ఘటాద్భిన్నః పటః" అను ప్రతీతి ఘటపటముల భేదసాధకము కానేరదు. తార్కికులు కాల మను పదార్థము సర్వాత్మక మని యొప్పుకొనిరి. అట్టి కాలముచేతనే సర్వవ్యవహారము లుపపన్న మగుచుండ తద్వ్యతిరిక్తపదార్థకల్పనయందు ప్రమాణము లేమింజేసి సర్వానుస్యూతం బగు నాకాలమునకే సద్రూపముచేతను, స్ఫురణముచేతను, సర్వతాదాత్మ్యముచేతను బ్రతీతి కలుగుచుండ పరసామాన్య మనెడి సత్త నంగీకరించుట నిర్యుక్తికము. స్ఫురణయు సర్వానుస్యూత మగుటచే నేకము. అట్లగుటచే నాత్మ నిత్య మని ముందుశ్లోకమునందు సవిస్తరముగ జెప్పఁబడును.

శాంకరభాష్యమ్:—

(3) న నీలోత్పలవత్తు సన్ ఘటః సన్పటః సన్ హస్తీతి। ఏవం సర్వత్ర। తయోర్బుద్ధ్యోః ఘటాదిబుద్ధిర్వ్యభిచరతి। తథా చ దర్శితం, నతు సద్బుద్ధిః తస్మాద్ఘటాదిబుద్ధివిషయోఽసన్ వ్యభిచారాత్। న తు సద్బుద్ధివిషయోఽవ్యభిచారాత్। ఘటే వినష్టే ఘటబుద్ధౌ వ్యభిచరన్త్యాం సద్బుద్ధి రపి వ్యభిచరతీతిచేత్। న పటాదావపి సద్బుద్ధిదర్శనాత్। విశేషణవిషయైవ సా సద్బుద్ధిః సద్బుద్ధివ ద్ఘటబుద్ధిరపి ఘటాన్తరే దృశ్యత ఇతిచేన్న పటాదావదర్శనాత్।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(3) బుద్ధిద్వయమందుఁగల సామానాధికరణ్యము రెండువిధములు. ఒకటి ఏకార్థ విషయకత్వము, రెండు ధర్మధర్మివిషయకత్వము. "నీలం ఉత్పలం" (నల్లనిది కలువ) అనుచోట నలుపు ధర్మము, కలువ ధర్మి; ఈరెండును ధర్మధర్ము లనఁబడును. ఈరెండుజ్ఞానములు "నీలం ఉత్పలం" (నల్లనిది కలువ) అనుజ్ఞానములు. ఈజ్ఞానములకు సామానాధికరణ్యము ధర్మధర్మి విషయకత్వము. అదేవిధమున "సన్ఘటః" అనుబుద్ధులయందుఁగల సామానాధికరణ్యము. సత్తు ధర్మము, ఘటము ధర్మిగాన ధర్మధర్మివిషయకత్వరూపసామానాధికరణ్యమే యచట సంభవించును. అందుచే ధర్మమగు సత్తుకన్న వ్యతిరిక్తముగ ఘటాదివస్తువు ప్రాప్తించుచుండ ఘటాదుల లెట్లవస్తువు లగును (అసత్తులగును) అని శంకింపరాదు.

ఏవిధమున నొకానొకదేశమందు గాని, నొకానొక కాలమునందుగాని యుండు ఘటమునందుండు ఘటత్వము దేశాంతరమునందుగాని, కాలాంతరమునందుగాని పటమునందుండనేరదో అవిధముగనే పదార్థస్వభావమును భంగపరచుటకు వీలు లేనందున నొకానొక దేశమునందు గాని, యొకానొక కాలమునందుగాని ఘటమునకు ఘటత్వమును సంపాదించుట కిందునకుకూడ శక్యము కాదు. ఇదేవిధమున నొకానొక దేశమునందుగాని, కాలమునందుగాని యసత్తగుదానికి దేశాంతరమునందు కాని, కాలాంతరమునందు కాని సత్త్వమును, ఒకానొక దేశమునందు కాని, కాలమునందు కాని సత్తగు పదార్థమునకు దేశకాలాంతరములయం దసత్త్వమును, సంపాదించుటకు శక్యము కాదు. కాన సదసత్తులకు నియతరూపత్వము (సత్తు సత్తే, అసత్తు యసత్తేయగునని యాశయము). ఇంకను యీవిషయ మద్వైతసిద్ధియందు విస్తరముగ జెప్పఁబడెను.

కాన సద్వస్తువే—మాయాకల్పిత మగు నసత్పదార్థము యొక్క నివృత్తిచే నమృతత్వముకొఱకు సమర్థమగుచున్నది. కనుక సన్మాత్రదృష్టిచే దితిక్షయు యుపపన్న మగునని యాశయము.

శంకరానందీయము♦—"అంతటను యుండు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధముల యనుసంధానము సత్యంతము విడిచి యెల్లప్పుడు బ్రహ్మానుసంధానముఁ జేయుట శక్యము కాదు" అను శంకను బరిహరించుటకు—బ్రహ్మాతిరిక్తవస్తువు లేనందుననే బ్రహ్మము పూర్ణ మగుటవలనను, నిత్య మగుటవలనను, నిరంతర మగుటవలన నెల్లప్పుడు నాబ్రహ్మమే యనుసంధానము జేయదగిన దని సూచించుటకు బ్రహ్మమునకు సత్త్వమును, తద్వ్యతిరిక్తమగుదాని కసత్త్వమును "నాసతో విద్యతే భావః" అను శ్లోకముచే నుపపాదించుచుండెను.

ఏవస్తువు (సత్) అస్తితామాత్రస్వరూపమై, సర్వగతమై, సూక్ష్మమై, ఏకమై, ఏకరసస్వరూపమై, నిత్యమై, నిరవయవమై, నిరంజనమై, విజ్ఞానమై సర్వవేదాంతములవలన దెలియబడుచుండెనో యట్టి బ్రహ్మముకంటె విలక్షణ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

భేదము, అభేదము విరుద్ధములుగాన "సన్ఘటః" అనుస్థలమున సామాన్యరూపమగు సత్తకు విశేషరూపమగు ఘటమునకు భేదము, అభేదము ప్రాప్తింపనేరదు. కాన ఘటధర్మము సత్త కానేరదు. కనుక "నీలముత్పలం" (నల్లనిది కలువ) అనుచోట ధర్మధర్మివిషయకమగుటచే నది గౌణమగు సామానాధికరణ్యము. "సన్ఘటః" అనుచోట అనువృత్తమునందు వ్యావృత్తము కల్పితమగుటంబట్టి జాతివ్యక్తులకు గల సామానాధికరణ్యము ఏకవ్యక్తివిషయకత్వరూపము.

ఈతీరుననే యంశటను గుణగుణిస్థలములయందు చూచుకొనవలయును.

"సన్ఘటః" అను బుద్ధిద్వయమునందుండు సామానాధికరణ్యము ఉపపన్నము కాదని సామాన్యవిశేషరూపము లను రెండువస్తువులు సంభవింపవు. కాన సత్తారూపమగు సామాన్యమే యంగీకరింపవలెనని యెందుకు జెప్పవలయును? సామాన్యవిశేషములలో విశేషములే వస్తువు లని శంకింపరాదు.

"సన్ఘటః" అనుస్థలమునందు సద్బుద్ధి, ఘటబుద్ధి యను రెండుబుద్ధులు గలవు. అందు ఘటబుద్ధి "సన్పటః" అను స్థలమునందు లేకపోవుటచేఘటబుద్ధి వ్యభిచారి. ఘటబుద్ధి వ్యభిచరించినఁ దద్విషయమగు ఘటముకూడ వ్యభిచారి యగుచున్నది. ఈరీతిగనే పటాదులు కూడ వ్యభిచారులు. అనఁగా వ్యావృత్తము లనఁబడును. కాన వ్యావృత్తములగు విశేషము లన్నియు వికారము లగుటంబట్టి యాగమాపాయులు. ఆగమాపాయు లగుటచే మిథ్యాభూతములు, (విశేషములకు వస్తుత్వము లేదనుట).

"సన్ఘటః" "సన్పటః" "సన్హస్తి" అను ఘట, పట, హస్తి విషయకబుద్ధులయందు సర్వస్థలములయందు సద్బుద్ధి గోచరించుటచే సద్బుద్ధి యవ్యభిచారి. కాన సద్విషయమగు సత్తయు యవ్యభిచారియే. అట్టి సత్త ఒకటియే యగుటంబట్టి ద్విరూపత్వప్రాప్తి లేమింజేసి సామాన్యవిశేషాత్మకము కానేరదు. కాన సద్బుద్ధివిషయమగు నొక్క-సత్తయే వస్తు వనంబడును. ఇందువలన ఘటాదిబుద్ధివిషయములగు ఘటాదివిశేషములు వ్యభిచారు లగుటంబట్టి యసత్తు లనంబడును. సద్బుద్ధివిషయమగు సత్త యవ్యభిచారి యగుటచే సద్రూపము (వస్తువు) యనంబడును.

ఘటము నశించినపుడు ఘటబుద్ధి గ్రహింపఁబడకుండుటంజేసి ఘటబుద్ధి వ్యభిచరించుచున్నది. అదేవిధమున 'సన్ఘటః' అను సద్బుద్ధికూడ వ్యభిచరించుచున్నది. కాన సద్బుద్ధి వ్యభిచరించుటచే "నవ్యభిచారియగుట" అను హేతువు సద్బుద్ధికి సంభవింపనేరదు. కాన సద్బుద్ధివిషయ

మగునట్టి యసచ్ఛబ్దప్రతిపాదక మగు జగత్తునకు సత్త్వము లేదు. ఏలన? స్వరూపముచే సద్రూపమగు వస్తువునందు సత్త యుండును. ఈజగత్తు స్వరూపతః సద్రూపము కానందున నసత్స్వరూప మగు జగత్తునకు సత్త్వ మ్ముండుటయందు ప్రమాణము లేమింజేసి సత్త్వము సంభవింప నేరదు.

జగత్తునందు సత్త్వ ముండుటయందు ప్రత్యక్షాదులు ప్రమాణము లౌనెదవా? యావిషయమున నిన్నిట్లు

శాంకరభాష్యమ్:—

(4) సద్బుద్ధి రపి నష్టే ఘటే న దృశ్యత ఇతి చే న్న, విశేష్యాభావాత్। సద్బుద్ధిః విశేషణవిషయా సతీ విశేష్యాభావే విశేషణానుపపత్తౌ కిం విషయా స్యాత్ ; న తు పున స్సద్బుద్ధే ర్విషయాభావాత్। ఏకాధికరణత్వం ఘటాదివిశేష్యాభావే న యుక్తమితి చే న్న। ఇద ముదక మితి మరీచ్యాదా వన్యతరాభావేఽపి సామానాధికరణ్యదర్శనాత్। తస్మా ద్దేహాదే ర్ద్వంద్వస్యచ సకారణ స్యాసతో న విద్యతేభావ ఇతి।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మగు సత్తకూడ వ్యభిచారియగుటంజేసి ఘటాదులవలె కల్పితము. (అనగా నవస్తువు అసత్తు) అని శంకింపరాదు.

ఘటము నశించునపుడు ఘటబుద్ధి వ్యభిచరించినను "సన్ఘటః" అను స్థలముల యందు సద్బుద్ధి విశేషణవిషయ మగుటంజేసి విశేష్యాంతరము నవలంబముఁజేసికొని గ్రహింపఁబడుటం జేసి సద్బుద్ధికి వ్యభిచారము లేదు. అందువలన సత్తు అనువృత్తము. అనువృత్తమునందు వ్యావృత్తము కల్పితము. కాన వ్యావృత్తములగు ఘటాదిప్రపంచము కల్పితము. (వస్తువు కాదు, అసత్తు) అనువృత్తమగు సత్త యకల్పితము. (వస్తువు) అస్తిత్వముకలది.

సద్బుద్ధివలెనె యొక ఘటము నశించినను ఘటాంతరమందు ఘటబుద్ధి గ్రహింపఁబడు టంజేసి ఘటబుద్ధికూడ యవ్యభిచారియే. కాన వ్యభిచారులుగాని ఘటబుద్ధులయందు ఘటాదు లనువృత్తములగుటంజేసి ఘటాదిప్రపంచము వస్తువు (అస్తిత్వము కలది) యని శంకింపరాదు.

ఘటబుద్ధి ఘటాంతరమందు గ్రహింపఁబడినను పటమునందు సద్బుద్ధిగ్రహింపఁబడినటుల గ్రహింపఁబడుటలేదు. కాన ఘటాదిబుద్ధులు వ్యభిచారులు. తద్విషయములు వ్యావృత్తములు. వ్యావృత్తములు కల్పితములు. అసత్తులనంబడును. (అనగా మిథ్యాభూతములు).

(4) ఘటాదినాశదేశమునందు ఘటాకారముగ సత్త భాసింపకపోవుటచే ఘటము నశించి నపుడు సద్బుద్ధి ఘటోపరక్తాకారముగ గ్రహింపబడుటలేదు. కాన సద్బుద్ధిగూడ వ్యభిచారియే యగుటంజేసి సత్తు వ్యావృత్తము. వ్యావృత్తమగుటచే కల్పితము అని శంకింపరాదు.

ప్రశ్నింపవలసి యున్నది. జగత్తునందు సత్త్వ ముండుటయందు ప్రత్యక్షము ప్రమాణమా? లేక ననుమానమా? లేక నుపమానమా? లేక శబ్దము ప్రమాణమా? ప్రత్యక్షము ప్రమాణ మందువా? శుక్తిని జూచి "ఇది రజతము" అను స్థలమునందును, చంద్రునిజూచి "ప్రాదేశమాత్ర శ్చంద్రః" (చంద్రుడు జానెడు పరిమాణము కలవాడు) అను స్థలమునందును ప్రత్యక్షప్రమాణములగు నింద్రియములకు యాథార్థజ్ఞానజనకత్వము లేమింజేసి జగత్సత్త్వమునందు ప్రత్యక్షము ప్రమాణము కాదు. "ఇదం రజతం" (ఇది రజతము) "ప్రాదేశమాత్ర శ్చంద్రః" (చంద్రుడు ప్రాదేశమాత్ర పరిమాణకుడు) అను స్థలములయం దింద్రియములకు జంద్రాదులకు యోగ్యసంబంధము లేనందున ప్రత్యక్షప్రమాణమగు చక్షురింద్రియమువలన యథార్థజ్ఞానము గలుగకపోయినను, మరొక స్థలమునందు విషయేంద్రియముల యొక్క యోగ్యసంబంధమువలన యథార్థజ్ఞానము కలుగును. అట్టి జ్ఞానజనకంబు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఘటాదికము నశించినపుడు ఘటాదివిశేషము లేమింజేసి ఘటోపరక్తాకారమగు సత్తు భాసింపకున్నను ఘటాభావాధిష్ఠానముగ సత్తు భాసించుచునే యున్నది. గోత్వజాతి నిఖిలగోవుల యందున్నను వ్యంజకమగు ఖండముండాది గోవ్యక్తి లేనపుడు గోత్వమున్నను భాసించుటలేదు. అదేవిధమున సద్బుద్ధి విశేషణవిషయకము. అట్లు విశేషణమగు సత్తునకు వ్యంజకము. (భాస

లగుటచే ప్రత్యక్షరూపము లగు నింద్రియములు ప్రమాణము లగునని శంకింపజనదు. గజాకారముగ జేయబడిన దారువునందు గజబుద్ధియు, మృత్తునందు ఘటబుద్ధియు, యోగ్యసంబంధద్వారముననే చక్షురింద్రియమువలనఁ గలుగుచుండెను. అట్టి విపరీతబుద్ధిని జనింపజేయు చక్షురాదీంద్రియములు జగత్సత్త్వమునుంగూర్చి యెట్లు ప్రమాణము లగును ? ప్రమాణములు కానేరవు.

ఇక జగత్సత్త్వమునుగూర్చి యనుమానము ప్రమాణ మందువా ? ప్రపంచము ప్రత్యక్షసిద్ధమను నీమతమునం దనుమాన ముపయుక్తము కానందున జగత్సత్త్వమునం దనుమానముగూడ ప్రమాణము కానేరదు.

జగత్సత్త్వమునం దుపమానము ప్రమాణ మందువా? నదియు సంభవింపదు. ఏలన సాదృశ్యవాక్య మగు "గోసదృశో గవయః" అను వాక్యముచే జనించెడి (గవయమృగము గోసదృశము) అను జ్ఞాన ముపమానప్రమాణ మనఁబడును. అట్టి పురుషు డొక యరణ్యమున కేగి యటనుండు గోసదృశమగు నొక జంతువును జూచి "గవయ మృగము గోసదృశము" అను పూర్వవాక్యార్థస్మరణముగలవాఁడై "ఈమృగము గవయపదవాచ్య" మని దెలిసికొనును. ఈజ్ఞానమునే యుపమితి యందురు. ఇట్టి యుపమితికి సాధన ముపమానము. ఈవిధముగ జగత్తునకు దేనితో సాదృశ్యమునుఁ జెప్పవలయునో యట్టి వస్తువు లేనందున నైవిధమగు నుపమానప్రమాణము సంభవింపనేరదు. "జగత్తు స్వప్నసదృశము" అని స్వప్నసాదృశ్యము సంభవించునందువా ? అట్లైన స్వప్నము మిథ్యయైనట్లు స్వప్నసాదృశ్యమువలన జగత్తుగూడ మిథ్యయే యగును. కాన జగత్సత్త్వమునం దుపమానము ప్రమాణము కానేరదు.

శ్రుతులవలన జగత్తున కసత్త్వము శ్రూయమాణ మగుటంజేసియు, శ్రుతులవలన జగత్తు సత్త్వమని శ్రూయమాణము గాకపోవుటవలన నీజగత్సత్త్వమునందు శబ్దము ప్రమాణము కానేరదు.

"ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః" (ఆత్మవలన యాకాశము పుట్టెను) "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే" (ఏబ్రహ్మమువలన నిఖిలభూతములు జనించుచున్నవో) అని శ్రుతులు చెప్పుటవలన జగత్తు బ్రహ్మకార్య మగుటంజేసి జగత్తునకు సత్త (అస్తిత్వ) ముండుటయందు శ్రుతి ప్రమాణ మనెదవా? ఈవిషయమున నిన్ను బ్రశ్నింపవలసియున్నది. బ్రహ్మకార్యమగు జగత్తు (1) బ్రహ్మకంటె భిన్నమా ? లేక, (2) బ్రహ్మాభిన్నమా ? లేక, (3) బ్రహ్మకంటె భిన్నము నభిన్నముగూడ నగునా ?

(1) జగద్రూపకార్యము బ్రహ్మకంటె భిన్న మనుపక్షమున నట్టి జగద్రూపకార్యము (1) సద్రూపమా ? లేక, (2) అసద్రూపమా ? (3) సదసద్రూపమా ? సద్రూపమందువా ? అట్టి కార్యమం దుండు సత్త (1) కారణసత్తారూపమా ? లేక, (2) కార్యసత్తారూపమా ? (1) కారణసత్తారూప మందువేని కారణసత్తకంటె వ్యతిరిక్తమగు సత్త లేకపోవుటచే గార్యమున కసత్త్వమే సంభవించును. (2) కారణసత్తకంటె వ్యతిరిక్త మగు సత్త కార్యమునందు గల దందువా ? అట్టి కార్యసత్త (1) సద్రూపమా ? లేక, (2) అసద్రూపమా ? (1) సద్రూపమను పక్షమందు సద్రూపమగు కార్యసత్త కారణసత్తకంటె (1) భిన్నమా ? లేక, (2) కారణసత్తాస్వరూపమా? బ్రహ్మము పూర్ణమగుటంజేసి నిరంతర మగుటచేతను కార్యమునకు కారణసత్తావ్యతిరిక్త మగు సత్త సంభవింపక

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కము) విశేషములగు ఘటాదులు. అట్టి వ్యంజకములగు ఘటాదులు లేనితఱి విశేషణమగు సత్తు యున్నను భాసింపనేరదు. కాన సత్తు అనువృత్తము. అనువృత్తమునందు వ్యావృత్తములు కల్పితములు. అనువృత్తమగు సత్తు వస్తువు (అస్తిత్వముకలది).

విశేషణవిశేష్యము లుభయములు సత్తులైనపుడే సామానాధికరణ్యా మనుభూతముగాన ఘటాదు లసద్రూపము లైనచో "సన్ఘటః" అను సద్బుద్ధిఘటబుద్ధులకు సామానాధికరణ్యా మెట్లుపొసగు నని శంకింపరాదు.

విశేషణవిశేష్యములలో నేదైన నొకటి యగు నుదకములేనిసమయమున మరుమరీచికల యందు "ఇద ముదకం" ఇది యుదకమని సామానాధికరణ్యా మనుభూయమాన మగుటచే సామానాధికరణ్యము విశేష్యవిశేషణోభయసత్యత్వము నపేక్షింపదు. అందువలన దేహేంద్రియాదులు, శీతోష్ణాదిద్వంద్వములు, వానికి కారణమగు నవిద్యయు సత్యములుకావు. (మిథ్యాభూతములు, అసత్తులు).

పోవుటచే సద్రూపకార్యసత్త కారణసత్తకంటె భిన్న మగునను పక్షమునగూడ కార్యమున కసత్త్వమే ప్రాప్తించును. సద్రూపకార్యసత్త కారణసత్తాస్వరూపమే యనినచో నట్టి కార్యకారణములయందుండు సత్తలకు సద్రూపముచే నేకత్వమే నిశ్చిత మగుటచే గార్యమునకు కారణభిన్నత్వము సంభవింపకపోవుటవలన కార్యమున కసత్త్వమే ప్రాప్తించును. కార్యసత్త యసద్రూప మనెదవా ? అసద్రూపముచే భిన్నమగు కార్యసత్తకు స్వతః స్వరూపము లేమింజేసి కార్యమునకు శూన్యత్వము సంభవించెడిని.

కార్య మసత్తను పక్షమందు జగత్తు శశవిషాణమువలె స్వరూపశూన్య మగుటంజేసి జగత్తునకు బ్రహ్మకార్యత్వము సంభవింపకపోయెడిని.

ఉత్పత్తికి పూర్వమునం దసద్రూపమగు ఘటాదిప్రధ్వంసాభావమునకు గార్యత్వమువలె నుత్పత్తికి పూర్వమం దసద్రూపమగు జగత్తునకు గార్యత్వము సంభవించునని శంకింపవలదు. కారణసంబంధము కలదానికే కార్యత్వ మనుభవసిద్ధము. ఎట్లన కర్తయగు కులాలునియొక్కయు, గరణాదికమగు దండచక్రమృదాదులయొక్కయు సంబంధ ముండునపుడే జనిక్రియ యుండుటచే ఘటాదులకు కార్యత్వ మనుభవసిద్ధము. ఆవిధముగ నే ప్రధ్వంసాభావమునకు భావరూపకర్తృకారకసంబంధ మున్నచో బ్రధ్వంసముగూడ భావపదార్థమే యయ్యెడిని. అట్లైనచో బ్రధ్వంసకు "అభావము" అను నిర్దేశము లేకపోయెడిని. అట్లు కానందున ప్రధ్వంసాభావమునకు కర్తృకారక సంబంధము లేదని చెప్పవలయును. అట్టి ప్రధ్వంసాభావమునకు కార్యత్వము సంభవింపనేరదు. కార్యము కానట్టి ప్రధ్వంసాభావమును దృష్టాంతముగఁ గైకొని ప్రధ్వంసాభావమువలె నుత్పత్తికి పూర్వమం దసద్రూప మగు జగత్తున కుత్పత్త్యనంతరమున కార్యత్వము సంభవించు నని జెప్పుటయు నసంగతము.

జగత్తు సదసద్రూప మను పక్షముగూడ సంభవింపనేరదు. ఏలన సత్త్వ మనునది భావపదార్థనిష్ఠధర్మము. అసత్త్వ మనునది యభావనిష్ఠధర్మము. కాన నీసత్త్వాసత్త్వము లత్యంతవిరుద్ధధర్మము లగుటంజేసి యీసత్త్వాసత్త్వముల కేకాధికరణ్యము సంభవింపకపోవుటవలన దాదృశవిరుద్ధధర్మములతోఁ గూడియుండుట జగత్తున కెన్నడును సంభవింపనేరదు. కాన జగత్తు బ్రహ్మకార్యము కానేరదు. ఇంతవరకు జెప్పిన గ్రంథముచే "గార్యము కారణము కంటె భిన్నము." అను పక్షము నిరస్తమైనది.

శాంకరభాష్యమ్:—

(5) తథా సత శ్చాత్మనోఽభావోఽవిద్యమానతా న విద్యతే సర్వ త్రావ్యభిచారాది త్యవోచామ । ఏవ మాత్మానాత్మనోః సదసతో రుభయోరపి దృష్ట ఉపలబ్ధో ఽన్తో నిర్ణయః సత్సదేవాసదసదేవేతి త్వనయో ర్యథోక్తయో స్తత్త్వదర్శిభిః । తదితి సర్వనామ । సర్వం చ బ్రహ్మ, తస్య నామ తదితి । తద్భావ స్తత్త్వం బ్రహ్మణో యాథాత్మ్యం తద్ద్రష్టుం శీలం యేషాం తే తత్త్వదర్శిన స్తై స్తత్త్వదర్శిభిః । త్వమపి తత్త్వదర్శినాం దృష్టి మాశ్రిత్య శోకం మోహం చ హిత్వా శీతోష్ణాదినియతానియతరూపాణి ద్వన్ద్వాని వికారోఽయ మసన్నేవ మరీచిజలవ న్మిథ్యాఽవభాసత ఇతి మనసి నిశ్చిత్య తితిక్షస్వే త్యభిప్రాయః । ॥౧౬॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(5) సమాప్రమగు నాత్మ సత్యము. ఆత్మసంబంధమగు విశేషములు దేహేంద్రియ శీతోష్ణాదులు నశించుచుండ దదుపరక్త (అట్టివిశేషములతో గూడిన)మగు నాత్మకుకూడ వినాశ మెందుటకు ప్రాప్తింప దనిన ? ఆత్మ సర్వత్ర యనువృత్త మగుటచే నవ్యభిచారియగుటంబట్టి వ్యావృత్తములగుటచే వ్యభిచారులగు దేహేంద్రియాదులగు విశేషములు నశించినను నాత్మ నశింపదు. కనుక నిత్యము (సత్యము).

ఒకానొకసమయమున నసత్తుగూడ సత్తు గావచ్చును. అది యెట్లనిన ? ఘటము పుట్టుటకు పూర్వ మసత్తు. పుట్టినపిదప సత్తని యనఁబడును. అదేవిధమున నొకానొక సమయమున

ఇఁక గార్యము కారణస్వరూప మనుటయు సంభవింపనేరదు. అట్లగుచో జడమగు కార్యరూపజగత్తు కారణ మగు బ్రహ్మస్వరూప మగుటచే బ్రహ్మకు దృశ్యత్వము, అనిత్యత్వము, అప్రకాశత్వము, దుఃఖరూపత్వము, సావయవత్వము మొదలగు దోషములు సంభవించెడిని. అట్టి దోషములు బ్రహ్మమునకు బ్రాప్తించుట యిష్టమే యన్నచో "అహం, మమేదం" (నేను, ఇది నాసంబంధమైనది) అను వ్యవహారము లోపించెడిని. అట్లగుచో నీవుగూడ జడరూపుఁడ వగుటచే నీకు జ్ఞానము సంభవించకపోయెడిని అందుచే మోక్షమే లేకపోయెడిని. మోక్షము లేదని యన్నచో "తరతి శోక మాత్మవిత్" అను శ్రుతికి వైయర్థ్యము బ్రాప్తించెడిని. అది యిష్టమే యన్న బ్రహ్మానందమును గోరెడివారలకు ముక్తియందు బ్రవృత్తి లేకపోయెడిని. మరియు, "యత్త దదృశ్య మగ్రాహ్యం" "అజో నిత్య శ్శాశ్వతః" ఇత్యాది శ్రుతులకుగూడ విరోధము ప్రాప్తించును. కాన బ్రహ్మ కార్యమగు జగత్తు కారణమగు బ్రహ్మకంటె నభిన్నమని చెప్పుట యసంగతము.

ఇఁక గార్యమగు జగత్తు కారణమగు బ్రహ్మకంటె భిన్నాభిన్నము నగు నను తృతీయ పక్షముకూడ— భిన్నత్వాభిన్నత్వము లన్యోన్యవిరుద్ధము లగుటంజేసి యేకవ్యక్తియం దుండవు కాన నిరస్తము. ఈచెప్పుటవలన దేలిన యాశయ మేమి ? జగత్తునకు బ్రహ్మకార్యత్వము సిద్ధించ దనుటచే "జగత్తునకు సత్త్వము శ్రుతిసిద్ధ" మను శంక దొలగింపఁబడెను

అట్లైనచో జగత్తు బ్రహ్మకార్య మని బోధించు "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః" అను శ్రుతులు యథార్థబోధకము లగుటంజేసి యట్టి శ్రుతుల కప్రామాణ్యము ప్రాప్తించు నని శంకింపవలదు.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సత్తు అసత్తుకావచ్చును. అది యెట్లనిన ? స్థితికాలమున ఘటము సత్తు; నాశానంతర మసత్తు యని యనఁబడునుగాన సత్త్వాసత్త్వము లవ్యవస్థితములు. కావున సామాన్యవిశేషములగు సత్ప్రపంచముయం దుభయములయందు సత్త్వాసత్త్వములు సమానముగనే యుండునని శంకింపరాదు.

ఆత్మయాథార్థ్యమును దెలిసినవారు సత్తెల్లపుడు సత్తే, అసత్తెల్లపుడు నసత్తే యని సదసత్తులయొక్క నిశ్చయమును గ్రహించిరి. అనగా నుత్పత్తికి పూర్వమునం దసత్తగు ఘటాదులూ ఉత్పత్త్యనంతరమున సత్తులు కానేరవు. సత్త్వాసత్త్వములు విరుద్ధములుగాన నసత్త్వమున్న సమ

తార్కికులు "పరమాణువులు జగత్కారణ" మనియు, సాంఖ్యులు "ప్రకృతి జగత్కారణ" మనియు జెప్పెదరు. అట్టి యామతసిద్ధాంతమునే యంగీకరించినచో కారణమగు పరమాణ్వాదులకంటెను, కార్య మగు జగత్తుకన్నను బ్రహ్మము వేరగుటంబట్టి బ్రహ్మము సద్వితీయ మగును. అట్లైన శ్రుతిప్రసిద్ధ మగు నద్వితీయత్వము బ్రహ్మమునకు బ్రాప్తించకపోయెడిని. అట్టి విషయమును సహింపనిదై బ్రహ్మమున కద్వితీయత్వము జెప్పుటకై "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే" అనునది మొదలగు శ్రుతులు జగదుపాదానత్వమును బ్రహ్మమునకు జెప్పుచున్నవి. కాన "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే" ఇత్యాదిశ్రుతులు బ్రహ్మ కద్వితీయత్వప్రతిపాదనపర మగుటవలన ప్రమాణములు.

ఉపాదానమనగ పరిణామియని గతార్థము. పూర్వోక్తవిధమున జగత్తునకు కార్యకారణభావమే లేనిచో జగదుపాదానము బ్రహ్మమెట్లగును ? ఉపాదానమనగ బరిణామియని యర్థముకాదు. మరేమనిన ? వివర్తవని యర్థము. కాన కార్యకారణభావనియతమగు బరిణామిత్వము బ్రహ్మమునకు లేకున్న వివర్తోపాదానత్వ మవ్యాహతముగ బ్రాప్తించును. వివర్తోపాదానత్వమనగ నధిష్ఠానమున కన్యథాభానము. అట్టి యన్యథాభానము గ్రహీతయొక్క గ్రమాణదోషకృతము. ఎట్లనిన ? గ్రహీతయొక్క గ్రమాణదోషముచే శుక్తి (ముత్యపుచిప్ప) కెట్లు రజతాకారముగ బ్రతీతికలుగునో యట్లే గ్రహీతయొక్క గ్రమాణదోషముచే నాత్మకు జగదాకారముగ బ్రతీతిగల్గును. 'ఇది శుక్తి' యను శుక్తియాథాత్మ్యజ్ఞానముచే రజతాకారభానము శుక్తిమాత్ర మెట్లగునో యటులనే బ్రహ్మస్వరూప సాక్షాత్కారముచే ప్రతీతి (జ్ఞాన) మాత్రస్వరూపమగు జగత్తునకు 'తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః, వాచారంభణం వికారో నామధేయం' ఇత్యాది శ్రుతిసూత్ర ప్రామాణ్యమువలన బ్రహ్మమాత్రత్వము సిద్ధించును. కాన బ్రహ్మ కద్వితీయత్వ మవ్యాహతము. అందువలన బూర్వోక్తదోషముల కవకాశ మిందు లేదని యాశయము. కార్యమాత్రము నమమాత్రమే యగుటచే వస్తుతః శబ్దాదిప్రపంచ ముండుటయందు శ్రుతి (శబ్దము) ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఉపమానము ప్రమాణములు కావని సిద్ధమగుచున్నది.

ఈవిధముగ నసద్రూప మగు శబ్దాదిప్రపంచకమునకు సత్త్వాభావమునుఁ జెప్పి, "నాభావో విద్యతే సతః" అను వాక్యముచే స్వస్వరూపబ్రహ్మమునకు సత్త్వమునుఁ జెప్పుచున్నాడు. సామాన్యవిశేషభావము లేనట్టియు, నఖండైకచిదేకరస మగునట్టియు, సర్వవిక్రియారహిత మగునట్టి "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధం బగునట్టి కార్యకారణవిలక్షణ మగునట్టి యేసద్రూపమగు యాత్మ కలదో యట్టి యాత్మకు యేదేశమునందును, యేకాలమునందును అభావము లేదు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాదులయం దాత్మకు సద్భావము గన్పట్టుటవలన నాత్మ యెల్లపు డుండుటయందు బ్రత్యక్షము ప్రమాణము. ఆత్మ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాత్రయసాక్షి యగుటవలన నిత్యసత్త్వము కలది. "దేహాదు లనిత్యములు గాన నవస్థాత్రయసాక్షులును యగుటలేదు" అని వ్యతిరేకముగ దృష్టాంతము నూహింపఁదగు. ఇట్లనుమానప్రమాణముగూడ యాత్మ నిత్యసత్తావత్త్వనుటయందు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యంబున సత్త్వము ప్రాప్తింపనేరదు. అసత్త్వము నివృత్తమైనపిదప సత్త్వము ప్రాప్తించు ననిన వెట్టికుదిరిన బెండ్లియగును; పెండ్లియైన వెట్టికుదురు నన్నట్లు సత్త్వము ప్రాప్తించినగానఁ గాని యసత్త్వము నివృత్తముకానేరదు. అసత్త్వము నివర్తించిన గాని సత్త్వము ప్రాప్తింపనేరదు. కాన నన్యోన్యాశ్రయదోషము ప్రాప్తించును. దాన నసత్తగు నీశరీరేంద్రియశీతోష్ణాదు లెల్లపుడు నసత్తులే. సత్యమగు బ్రహ్మము త్రికాలములయందు సత్యమే యని గ్రహింపనగును.

ప్రమాణము "అయ మాత్మా నిత్య శ్శుద్ధో బుద్ధః, అజో నిత్య శ్శాశ్వతః, తథాఽరసం నిత్య మగంధవ చ్చ" ఇత్యాదిశ్రుతులుగూడ నాత్మకు నిత్యసత్త్వ ముండుటయందు ప్రమాణములు. ఈవిధముగ సర్వప్రమాణములచే నిర్ధారితమగు నిత్యసత్త్వముగల బ్రత్యగభిన్న మగు బ్రహ్మ కభావ మెన్నడు సంభవింపదని బ్రహ్మయొక్క సత్యజ్ఞానానందాత్మక మగు యాథాత్మ్యమును దెలిసికొనిన బ్రహ్మవేత్తలచే సదసత్తులయొక్క నిశ్చయము (సర్వత్ర నెల్లపుడు బ్రహ్మ మేకమే కలదు. బ్రహ్మముకంటె వేరగునది లేదను నిష్కర్ష) చేయబడెను. ఈచెప్పుటచే—నో యర్జునా! నీవుగూడ నాత్మ కనిత్యత్వభ్రాంతిని విడిచి శోకరహితుఁడవై "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" అను శ్రుత్యర్థము ననుసరించి యంతటను బ్రహ్మమునే జూచువాడ వగు మని సూచితమైనది.

నీలకంఠీయము:—'సుషుప్త్యవస్థయందును, సమాధ్యవస్థయందు నాత్మ కుపాధిసంబంధముండదు గాన నా యవస్థలయందు సుఖదుఃఖముల ననుభవించకుండుట న్యాయమే యగును. కాని జాగ్రత్స్వప్నావస్థలయం దాత్మ కుపాధిసంబంధముండును గాన దప్తాయః పిండమునకు దగ్ధృత్వముండునట్లు ఆ యవస్థలయం దాత్మకు సుఖదుఃఖములుండుట తప్పదు. సర్వవ్యాపకమగు మూలావిద్యయొక్క యంశమే యుపాధియగును గాన, నామూలావిద్యయున్నపు డీసంసారము సమూలముగ నశించకనే యుండును. అట్టి సంసారి మోక్షముకొరకు సమర్థుడగునని చెప్పుట యనుపపన్నము.' అని యాశంకించుకొని ఈ శ్లోకమునుఁ జెప్పుచున్నాడు. ప్రమాత్రాదిక (జీవాదిక)ము వచ్చిపోవు స్వభావముకలది. కాన నది కాదాచిత్కము. కనుకనే రజ్జుసర్పమువలె నసత్తు. అట్టి 'అసతః' అసత్తునకు, 'భావః' సత్త్వము, "నాస్తి" కాలత్రయమునందును లేదు. అనగా బ్రమాత్రాదిక "జీవాదిక" ము మూలావిద్యచే జిదాత్మయందు గల్పితము. ఆ మూలావిద్య యాత్మజ్ఞానముచే నివృత్తమగును. అట్టి మూలావిద్యారూప కారణము లేనందున బ్రమాత్రాదిక ముండదు. కాన నిర్విఘ్నముగ నాత్మజ్ఞానము సిద్ధించునని భావము. ప్రమాత్రాదికము రజ్జూరగమువలె నసత్తుగాన సర్వదా ప్రతీయమాన మగుటలేదు. అందువలన బ్రమాత్రాదికమును మిథ్యగా నొప్పుకొనవలయును. అట్లొప్పుకొన్నచో నట్లే యాత్మగూడ సుషుప్త్యాదులయం దప్రతీయమాన మగుటచే నుభయమునకు విశేషమేమియు గనఁబట్టకపోవుటవలన బ్రమాత్రాదికము, నాత్మగూడ మిథ్యలే కావలయును లేక, రెండును సత్యములే కావలయునుగాని బ్రమాత్రాదికము మిథ్యము, నాత్మ సత్యమెట్లగును." అను నాశంకమీద 'నాభావో విద్యతే సతః'' అని జెప్పుచున్నాఁడు. సద్వస్తువగు నాత్మకు అసత్త్వము కాలత్రయమునందును లేదు అని యర్థము. అనఁగా నిద్రనుండిమేల్కొనినవానికి, "నేను సుఖముగ నిద్రించితిని, దేనిని దెలిసికొనలేను." అని జ్ఞానము గల్గుచున్నది. ఈ జ్ఞానము–సుషుప్తియం దతఁడు సుఖమును నజ్ఞానము ననుభవింపనిచో నాతనికి సంభవింపనేరదు. కాన నట్టి జ్ఞానమునకు కారణమగు సుఖాజ్ఞానానుభవము సుషుప్తియందాత్మకుండుటచే నట్టి యనుభవమునుబట్టి సుషుప్తియందుగూడ నాత్మ ప్రతీయమానమే యగుచున్నది. కాన నసత్తగు బ్రమాత్రాదికముకంటె సత్తగు నాత్మకు బ్రతీయమానత్వరూపవిశేషమున్నదిగాన "బ్రమాత్రాదిక మనిత్యమగుచో నాత్మగూడ ననిత్యమే కావలయును'' నను నాశంకయును నిరస్తమైనది. అందువలన సత్పదార్థమగు నాత్మ కసత్త్వములేదు. సుషుప్తి సమాధ్యవస్థలయందు ప్రమాత్రా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సత్తు సత్తుగను, అసత్తు నసత్తుగను గనుపించుచున్నది. కొందఱు సత్తు నసత్తుగను, అసత్తును సత్తుగను తెలిసికొనుచుండిరి. మఱికొందఱు ఆత్మను సత్తుగను, శరీరాదుల నసత్తుగను తెలిసికొనుచుండిరి. కాన నే నేపక్షము నవలంబింపవలె ననెదవా? నీ వాత్మయాథాత్మ్యమును తెలిసికొనినవారల దృష్టి నవలంబించి శోకమోహములను వదలి నియతరూపములగు సుఖదుఃఖాదిద్వంద్వములు, అనియతరూపములగు శీతోష్ణాదిద్వంద్వములు వికారములుగాన మరుమరీచిజలమువలె మిథ్యాభూతములని నిశ్చయించుకొని శీతోష్ణాదులను సహింపుము. ||౧౬||

దిక మ్ముండదనియు, దృగ్రూపమగు నాత్మ సత్యమనియు, "యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి, న హి ద్రష్టుర్దృష్టే ర్విపరిలోపో విద్యతే౽వినాశిత్వాన్నతు తద్ద్వితీయమస్తి తతో౽న్య ద్విభక్తం య త్పశ్యేత్" అను శ్రుతిగూడ జెప్పుచున్నది.

ప్రమాత్రాదికము సత్యమైనచో సుషుప్త్యాదులయందు ప్రమాతృజ్ఞానము కలుగకపోవుటకు హేతువు ప్రమాతృసాన్నిధ్యము లేకపోవుటయా? లేక ద్రష్టయొక్క దృష్టిలోపమా? (జ్ఞానాభావమా) మొదటిపక్షమున ఆత్మయందు దృష్టనష్టస్వభావముగల ప్రమాత్రాదికమున కాత్మకంటె మరొకస్థలమునందు స్థితికల్పన సంభవింపకపోవుటవలన "సాన్నిధ్యములేకపోవుట" యనెడిహేతువు సంభవింపనేరదు. ఇంక ద్రష్టయొక్క దృష్టి (జ్ఞాన) లోపమనెడి హేతువుగూడ "నహి ద్రష్టు ర్దృష్టే ర్విపరిలోపో విద్యతే" ద్రష్టకు దృష్టి(జ్ఞాన)లోపము లేదను శ్రుతిచే ద్రష్టకు దృష్టి సంభవమగుచుండ ద్రష్టయొక్క దృష్టి (జ్ఞాన)లోపమువలన సుషుప్త్యాదికమునందు ప్రమాతృత్వము దెలియబడుటలేదు. అను పక్షము సంభవింపనేరదు. కాన నాత్మ, ప్రమాతయు (జీవభావము)ననెడి యుభయము సమానమగుటంజేసి సత్యమయ్యెడిని. లేక మిథ్యమయ్యెడిని" అను నాపత్తి సంభవింపనేరదు.

విమర్శించినచో సద్రూపమగు నాకాశముయొక్క భావమొకానొకదేశమందును, ఒకానొక కాలమందు లేకపోయినను, సద్రూపమగు పరమాణువుయొక్క యభావము అపరమాణువుండు ప్రదేశముకంటె మరొకప్రదేశమందు గలదు. అట్లే యుత్పత్తికి బూర్వమునం దసద్రూపమగు ఘటాదికమున కుత్పత్త్యనంతరమున సత్త్వము కనబడుచుండ "నా౽సతో విద్యతేభావో నా౽భావో విద్యతేసతః" అసత్తునకు సత్త్వము లేదనియు, సత్తునకు అసత్త్వము లేదనియు జెప్పుట యెట్లుపపన్నమగు" నను యాశంకను విద్వదనుభవముచే "ఉభయోరపి" అను యుత్తరార్థముచే దొలగించుచున్నాడు— "అంతః" యాథాత్మ్యము; ఎట్లు స్వప్నమునందు ఆకాశము, ఘటము, రజ్జువు, సర్పము, మొదలగునవి నిత్యత్వ, అనిత్యత్వ, సత్యత్వ, అసత్యత్వాది ధర్మవిశిష్టములుగ నిశ్చితములై, జాగ్రదవస్థయందు స్వాప్నికములగు నా యాకాశాదికము బాధింపబడునో (లేకుండునో) యట్లే జాగ్రదవస్థయందుఁ జూడబడు పదార్థములన్నియు నసంప్రజ్ఞాతసమాధ్యవస్థయందు; దత్త్వజ్ఞానముచే బాధింపఁబడును.

ఎట్లు జాగ్రద్వాసనావశమున స్వప్నగతనిత్యత్వాదినిశ్చయము భ్రమాత్మకమగుచున్నదో యట్లే యనాదికాలప్రవృత్త ప్రాగ్భవీయ సంస్కారమువలన జాగ్రదవస్థయందు భాసించు గగనాదినిష్ఠ నిత్యత్వాదినిశ్చయముగూడ భ్రమయే యగును. అనగా నాత్మయందు గగనాదు లధ్యస్తములని పర్యవసితము.

స్వరూపత! సద్రూపమగు నాపణస్థరజతాదికమునకు శుక్త్యాదులయం దధ్యాస యనుభవసిద్ధము. కాని యసద్రూప మగు శశశృంగాదుల కధ్యాసము లోకమున బ్రసిద్ధము కానందున దేనియం దేది యధ్యస్త మగునో దాని సామాన్యరూపమునకును, అధ్యస్తవిశేషాంశమునకు గల యైక్యముయొక్క యథార్థజ్ఞానమువలన జనించెడి సంస్కారము, పురోవర్తి వస్తుగత చాకచక్యాదిసాదృశ్యమువలన నుద్బుద్ధమై యధ్యాసమునకు గారణమగును. అనగా

గీ॥ అవినాశితు తద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్ ।
వినాశ మవ్యయస్యాస్య న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి ॥ |౧౭|

పదవిభాగము:—అవినాశి-తు-తత్-విద్ధి-యేన-సర్వం-ఇదం-తతం-వినాశం-అవ్యయస్య- అస్య-న-కః-చిత్-కర్తుం-అర్హతి । ॥౧౭॥

ప్రతిపదార్థము:— యేన=ఏసద్రూపబ్రహ్మముచేత; ఇదం=ఈ; సర్వం=సర్వజగత్తు; తతం=వ్యాప్తమైనదో; తత్=ఆసదాఖ్యబ్రహ్మమును; అవినాశితు=నాశరహితముగ; విద్ధి=తెలిసికొనుము; కశ్చిత్=ఒకానొకఁడును; అస్య=ఈ; అవ్యయస్య=ఉపచయాపచయములు (వృద్ధిక్షయములు) లేనట్టి బ్రహ్మకు; వినాశం=నాశమును; కర్తుం=చేయుటకు; నార్హతి=తగఁడు. ॥౧౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కిం పున స్త ద్యత్సదేవ సర్వదై వాస్తీత్యుచ్యతే—అవినాశీతి । అవినాశి న వినష్టుం శీల మస్యేతి । తుశబ్దోఽసతో విశేషణార్థః । తద్విద్ధి విజానీహి । కిం, యేన సర్వ మిదం జగత్తతం వ్యాప్తం సదాఖ్యేన బ్రహ్మణా సాకాశమాకాశేనేవ ఘటాదయః । వినాశ మదర్శన

అధిష్ఠాన మగు వస్తువు శుక్తి, తత్సామాన్యరూపము ఇదము. ఆరోప్యమాణవిశేషము రజతము. ఈరెంటికాపణమునందు "ఇదం రజతం" ఇది రజతము అను యథార్థజ్ఞానము గలుగును. అట్టి యథార్థజ్ఞానమువలన జనించెడి సంస్కారము పురోవర్తి శుక్తిగతచాకచక్యసందర్శనసముద్బోధితమై "ఇదం రజతం" ఇది రజతము అను భ్రమను (అధ్యాసను) గలిగించును. శశశృంగాదిక మప్రసిద్ధ మగుటంజేసి పూర్వోక్తయథార్థజ్ఞానజన్యసంస్కారము సంభవింపకపోవుటచే శశశృంగాధ్యాస యెట్లు సంభవింపనేరదో యట్లే గగనాదికముగూడ నీదృష్టిచే స్వరూపతః నసద్రూప మగుటంజేసి యనాత్మ యగు గగనాదికమును, సద్రూపమగు నాత్మకు తమఃప్రకాశములకువలె నైక్యము సంభవింపనందున యాత్మానాత్మైక్యప్రమాజన్యసంస్కారము లేమింజేసి యాత్మయం దనాత్మరూప మగు గగనాద్యధ్యాసము సంభవింపనేర దని శంకింపరాదు.

"లఘుధర్మపురస్సరముగ గారణత్వము సంభవించుచుండ గురుధర్మపురస్సరముగ గారణత్వము జెప్పదగదు" అను నియమానుసార మధ్యాసమునుగూర్చి యధిష్ఠానసామాన్యమునకు, ఆరోప్యవిశేషమునకు నైన యైక్యానుభవమువలన జనించెడి సంస్కారమే కారణము. అనగా అధిష్ఠానసామాన్య మగు ఇదమకు, ఆరోప్యవిశేష మగు రజతమునకు నగు నైక్యానుభవము "ఇదం రజతం" ఇది రజతము అను యనుభవము. అట్టి యనుభవము యథార్థరూపమనియు, భ్రమరూపమనియు విశేషాంశము నపేక్షింపక దజ్జన్యసంస్కారము శుక్త్యాదులయందు గల్గ "ఇదం రజతం" ఇది రజతము అను భ్రమను (అధ్యాసమును) యెట్లు గల్గించునో అట్లే యాత్మానాత్మల నైక్యము లేకున్నను, శశశృంగాదులవలె దుచ్ఛము (అత్యంతాప్రసిద్ధము)లు గాక వ్యావహారికసద్రూపములగు గగనాదిప్రపంచమునకు, నాత్మకు భ్రమాత్మక మగు పూర్వైక్యానుభవమువలన జనించెడి సంస్కారమువలన యాత్మయందు గగనాదుల యధ్యాసము సంభవించును. కనుకనే గగనమునందు నైల్యము స్వరూపతః లేకున్నను. దర్పణప్రతిబింబిత మగు గగనమందు నైల్యాధ్యాస సంభవించుచున్నది. కాన జాగ్రదవస్థయందు స్వప్నద్రష్టలచే స్వాప్నికపదార్థములయొక్క యాథాత్మ్య మెట్లు దెలిసికొనబడునో యట్లే మనచే జూడబడిన సదసత్తుల యాథాత్మ్యము దత్త్వవేత్తలచే దెలిసికొనబడును. ఈవిషయమునే "నేహ నానాఽస్తి కించన, అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః, అతోఽన్యదార్తం" అను శ్రుతు లనాత్మ లకసత్త్వమును ఆత్మకు సత్త్వమును బోధించుచున్నవి. కాన సద్రూపజ్ఞానముచే నసత్తు బాధింపఁబడుచుండ గైవల్యము సిద్ధించునని యాశయము. ॥౧౬॥

శాంకరభాష్యమ్:—

మభావ మవ్యయస్య నవ్యే త్యుపచయాపచయా న యాతీ త్యవ్యయం తస్యావ్యయస్య । నైత త్సదాఖ్యం బ్రహ్మ స్వేన రూపేణ వ్యేతి వ్యభిచరతి నిరవయవత్వా ద్దేహాదివత్ । నాప్యాత్మీయే నాత్మీయాభావా ద్యథా దేవదత్తో ధనహాన్యా వ్యేతి న త్వేవం బ్రహ్మ వ్యేత్యతోఽవ్యయ స్యాస్య బ్రహ్మణో వినాశం న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి, న కశ్చిదాత్మానం వినాశయితుం శక్నోతీశ్వరోఽపి । ఆత్మా హి బ్రహ్మ స్వాత్మని చ క్రియావిరోధాత్ । ॥౧౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సత్తనగ నేమి? సామాన్యమా? స్వరూపమా? సామాన్యరూప మైనచో సామాన్యము విశేషాపేక్షకలదగుటచే ప్రళయదశయందు సర్వవిశేషములు నశించుచుండ విశేషాపేక్షితంబగు సామాన్యముగూడ నశింపవలెను. సామాన్య మన నాత్మవిశేషము. అట్టి యాత్మ ప్రళయమునందుండ సామాన్య మెట్లు నశించు ననిన ఆత్మాతిరిక్త విశేషము లన్నియు కార్యరూపమగుటచే ప్రళయా వస్థయం దుండవు. ఆత్మ ధర్మిస్వరూపమగుటచే సామాన్యరూపము విశేషము కానేరదు. కాన పూర్వదోషము ప్రాప్తించుచునే యున్నది. సత్తా స్వరూప మనిన నది వ్యావృత్తమా? అనువృత్తమా? వ్యావృత్త మనిన నది కల్పితమగుటంజేసి సత్తు నశింప

— ◆ ౨వ అధ్యాయము—౧౭వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ◆—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—

"సద్రూపమగునాత్మ యజ్ఞానముకన్న భిన్న మైనచో నాత్మకుఁ బరిచ్ఛిన్నత్వము ప్రాప్తించెడిని. అట్లైన నాత్మకు జ్ఞానస్వరూపత్వ మంగీకరింపఁదగును. అట్టి జ్ఞానస్వరూపత్వ మాధ్యాసికము కానేరదు. ఆధ్యాసికమే యన్నచో జడత్వము ప్రాప్తించెడిని. కాన నాధ్యాసికము కానట్టి జ్ఞానస్వరూపమగు సద్రూపము జ్ఞాధాత్వర్థమగుటంబట్టి "ఘటజ్ఞానము పుట్టినది, ఘటజ్ఞానము నశించినది" అను ప్రతీతులచే నుత్పత్తివినాశనముల నంగీకరింపవలెను. అట్లైన "నేను ఘటమును దెలిసికొనుచుంటిని." అను ప్రతీతిచే జ్ఞానస్వరూపమగు సత్తుకు సాశ్రయత్వము, స్వవిషయత్వముఁ బ్రాప్తించును. కనుక స్ఫురణరూపము, సద్రూపమునగు నాత్మకు దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వము ప్రాప్తించుచుండ సత్తుకు దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదము లేదని చెప్పుటెట్లు సమంజసమగు"నను శంకకు సమాధానముగ "అవినాశితు తద్విద్ధి యేన సర్వమిదం తతం" అని చెప్పెను. స్ఫురణరూపము, నిత్యము, విభువు, నేకమునగు నేసద్రూపముచే దృశ్యమగు నీసకలప్రపంచము వ్యాపింపఁబడెనో యట్టి సత్తును దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యముగఁ దెలిసికొనుము.

ఎందుకల ననిన 'కశ్చిత్' ఒకానొక యాశ్రయము కాని, విషయము కాని, విషయేంద్రియసంబంధము కాని దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యము, అపరోక్షము, నిఖిలప్రపంచానుస్యూతము, స్ఫురణరూపము నగు సత్తకు 'వినాశం' పరిచ్ఛేదమును జేయుటకు సమర్థమైనది కాదు. ఏలయన? ఆశ్రయము, విషయము, విషయేంద్రియసన్నికర్ష మొదలగునవి కల్పితములు. అట్టి కల్పితములు అకల్పితమగు సత్తకుఁ బరిచ్ఛేదకములు కానేరవు. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వ మాత్మయం దారోపిత మనెదవా? అది సమ్మతమే. "అహం ఘటం జానామి" (నేను ఘటమును దెలిసికొనుచుంటిని) అను ప్రతీతియం దహంకార మాశ్రయముగను, ఘటము విషయముగను భాసించుచుండెను. అందు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వలసివచ్చును. అనువృత్తమనిన ననువృత్తము సామాన్యరూపము గాన సామాన్యము విశేషాపేక్షిత మగుటంజేసి విశేషములు ప్రళయకాలమునందు నశించుటచే సామాన్యము నశింపవలసివచ్చును. కాన సర్వదా అస్తిత్వముగల యీసత్తనగ నేమని శంకింపరాదు.

"సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్" అను శ్రుతిప్రమితము, సామాన్యవిశేషరహితము, సర్వవిక్రియారహితము, నఖండైకరసము నగు వస్తువే ప్రకృతమున సచ్ఛబ్దముచే నుడువబడును.

ఉత్పత్తివినాశములుగల యహంకారవృత్తి సర్వత్ర వ్యాపించియున్న సత్తాస్ఫూర్తికి వ్యంజకముగ నుండును. తార్కికులుకూడ నాత్మమనస్సంయోగమును జ్ఞానహేతువుగ నంగీకరించియుండిరి. కనుక నహంకారవృత్త్యుత్పత్తివినాశములచేతనే ద్వ్యవచ్ఛేదముగ శబ్దవత్తును, ఘటాద్యవచ్ఛేదముగ నాకాశవత్తు నగు మహాకాశమువలె నహంకారవృత్త్యుపహిత మగుటచేతను, స్ఫురణరూప మగు సత్తునం దుత్పత్తివినాశము లుపపన్నము లగుచుండ నేకము స్ఫురణాత్మకము నగు సత్తుకు స్వాభావికముగ నుత్పత్తివినాశములయొక్క కల్పన సంభవింపనేరదు. అహంకారవృత్తి సత్తుకంటె భిన్నమైనను దానియం దుండు తాదాత్మ్యాధ్యాసముచే సత్తున కాశ్రయముగ భాసించుచుండెను.

సుషుప్తియం దహంకారము లేకపోయినను దద్వాసనావాసిత మగు నజ్ఞానమునకు భాసకమగు చైతన్యము స్వతః స్ఫురణచే సుషుప్తియందు స్వప్రకాశస్ఫురణయొక్క సద్భావమును సద్రూపమునకు నిత్యత్వముచేఁ దెలుపుచున్నది. అట్లు కానియెడల (అనగా సుషుప్తియందు సత్తు లేదనినచో) సుప్తోత్థితుం డగు పురుషునకు "ఏతావంతం కాల మహం కించి న్నాజ్ఞాసిషం" (ఇంతకాలము నేను దేని నెఱుఁగను) అను స్మరణము లేకపోయెడిని. సుప్తోత్థిత పురుషునకుఁ గలిగెడి యీ జ్ఞానము స్మరణరూపము గానేరదు. మరేమనిన "సుషుప్తికాలమందు నాసంబంధమగు జ్ఞానము లేదు" అని సుషుప్తినుండి మేలుకువగాంచిన పురుషు డూహించు ననుటయు సంభవింపనేరదు. (పర్వతమునందు ధూమమువలన వహ్ని నూహించుటకుఁ బక్షమగు పర్వతజ్ఞాన మెట్లపేక్షితమో) అట్లే సుషుప్తికాలమందు జ్ఞానాభావము నూహించుటకుఁ బక్షమగు సుషుప్తికాలముయొక్క జ్ఞాన మపేక్షితము. అట్టి జ్ఞానము జాగ్రత్కాలమందు సంభవింపకపోవుటచే సుషుప్తికాలమందు జ్ఞానాభావము నూహించుట వలనుపడదు. మఱియుఁ బర్వతమునందు వహ్ని నూహించుటకు ధూమ మెట్లు హేతు వగునో యట్లే సుషుప్తికాలమందు జ్ఞానాభావము నూహించుటకు హేతువు సంభవింపనేరదు.

సుషుప్తియందు జ్ఞానముండినయెడల సుప్తోత్థితపురుషుడు (నిద్రనుండి మేలుకువ గాంచినవాఁడు) "నాకు సుషుప్తియందు జ్ఞానముగలదు" అని స్మరించెడిని. అట్లు స్మరింపకపోవుటవలన (స్మరణాభావమనెడి హేతువుచే) సుషుప్తియందు జ్ఞానాభావము కలదని యూహించుటకు వలనుపడు ననెదవా? అదియు సంభవము కాదు. జాగ్రదవస్థయందే గతదివసమున నొకదానిని జూచియుండినను అది నేటిదివసమున స్మరణకు రానంతమాత్రమున నాకు నిన్నటిరోజున దానిజ్ఞానము కలిగియుండ లేదనుటకు వీలుపడునా? వీలుపడదు. కనుక గత దివసమందు గలిగిన జ్ఞానముయొక్క స్మరణ మిప్పుడు లేకున్నను గత దివసమందు జ్ఞానము కలదు. కనుక స్మరణాభావమనెడి హేతువు వ్యభిచారి యగుటంజేసి సుషుప్తియందు జ్ఞానాభావమును సాధింపనేరనందున సుప్తోత్థితపురుషునకుఁ గలిగిన 'ఏతావన్తం కాలం కించి న్నాజ్ఞాసిషం' (ఇంతకాలము సుషుప్తియందు నేనేమియు గుఱుతెఱుగ) నను జ్ఞానము స్మరణరూపమే కాని యనుమితిరూపము కానేరదు.

జ్ఞానమును కలిగించెడి సామగ్రి లేనందున సుషుప్తియందు జ్ఞానము లేదనియు యూహించుటకు వలనుపడదు. అట్లైన—సుషుప్తియందు జ్ఞానము లేదని తెలిసికొని జ్ఞానసామగ్రి లేదని కదా తెలిసికొనదగినది? అట్టి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఆత్మకు వినాశము స్వయముగనా? (తనవలనా?) పరునివలనా? తనవల్లననిన ఘటమతాదు (లవకాశముతో (గూడునట్లుగ) నాకాశముచేత వ్యాప్తమైన ట్రీజంగమస్థావరాత్మక నిఖిలప్రపంచము సద్రూపబ్రహ్మముచే వ్యాప్తమైనది. కనుకనే యాసద్రూపబ్రహ్మము స్వయముగా నాశనము లేనిదని గ్రహింపుము. ఆత్మకుఁ బరునివలన వినాశము ప్రాప్తించుననెదవా? వినాశమనునది సావశేషత్వ, నిరవశేషత్వములచే రెండు విధములు. (అనగా కొంతమిగిలియుండి నశించుట, అంతయు నశించుట. అది యెట్లనిన? దేవదత్తదేహము ప్రాణములను విడనాడినపుడు నిరవ

జ్ఞానము లేదని తెలిసికొనుటకు ముందుగ జ్ఞానసామగ్ర్యభావమును తెలిసికొనవలెను. అనగా జ్ఞానాభావజ్ఞానమును గూర్చి జ్ఞానసామగ్ర్యభావజ్ఞానము కారణము. అట్టి జ్ఞానసామగ్ర్యభావజ్ఞానమునుగూర్చి జ్ఞానాభావజ్ఞానము కారణము. కనుక-(పెట్టికుదిరినగాని పెండ్లికుదరదు. పెండ్లికుదిరినగాని పెట్టికుదర దనునటుల) అన్యోన్యాశ్రయదోషము ప్రాప్తించును. అందువలన జాగ్రదవస్థయందు గలిగిన 'సుషుప్తియందు నేను దేనిని గురుతెరుగను' అను జ్ఞానము స్మరణమేయని యొప్పుకొనవలయును.

ఈ విషయమునే అనగా జాగ్రదవస్థయందుగల 'నేను సుషుప్తియందు దేనిని తెలుసుకొనలే'దను స్మరణము వలన సుషుప్తియం దహంకారము లేకున్నను యహంకారవాసనావాసితం బగు నజ్ఞానమునకు భాసకమగు చైతన్యము కలదని 'యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తద్ద్రష్టవ్యం న పశ్యతి। నహి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతే౽వినాశిత్వాత్' అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది.

ఈవిధముగనే "య ఏవ మయా ప్రాగజ్ఞాత స్స ఏ వేదానీం మయా జ్ఞాతః" (ఏఘటాదికము పూర్వమందు నాచే దెలియబడలేకో యట్టి ఘటాదిక మిపుడు నాచే దెలిసికొనబడె) నను ప్రత్యభిజ్ఞవలన ఘటాద్యజ్ఞానావభాసక మగు స్ఫురణయందే ఘటాదివిషయముగూడ గల్పితము.

ప్రామాణ్యమనగ నజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వము (దెలియనిదానిని దెలుపుట) యనిగదా సర్వశాస్త్రసిద్ధాంతము. ఇట్టి యజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వమే ప్రామాణ్యమను నిశ్చయముచేతనే తార్కికులు దెలిసికొనిన పదార్థమును దెలుపు స్మృతియొక్క వ్యావృత్తినిమిత్తమై 'యథార్థానుభవము ప్రమ' అను బ్రమాలక్షణమం దనుభవపదమును బ్రవేశపెట్టిరి. కాన నీప్రామాణ్యము తార్కికులకుగూడ సమ్మతమే. కనుక నజ్ఞాతములగు ఘటాదులకు జ్ఞాపక మగుటంజేసి స్ఫురణాత్మక మగు నాత్మ ప్రమాణము.

అట్టి యాత్మయందే ఘటాదిప్రపంచము కల్పితము. చక్షురాదీంద్రియముల కజ్ఞాతత్వజ్ఞానమును గలుగజేయుటయం దసామర్థ్య ముండుటంజేసి ఘటాదులయందుం డజ్ఞాతత్వము చక్షురాదీంద్రియములచే గ్రహింపఁబడదు. హేతువు లేమింజేసి యనుమానప్రమాణముచేతనూ గ్రహింపబడదు. ఇప్పుడు ఘటాదికము గ్రహింపబడుటచే ప్రాక్కాలమందు ఘటాదిక మజ్ఞాతమని యూహింపఁదగు ననెదవా? ధారావాహికబుద్ధిస్థలనమున (ఇది ఘటము, ఇది ఘటము, ఇది ఘటమని విరామము లేకుండగ ఘటజ్ఞానములు వరుసగ గలిగిన స్థలమందు) తృతీయజ్ఞానకాలము నవలంబించి యట్టికాలమున జ్ఞాతత్వము ఘటమునం దుండినను యాఘటము పూర్వకాలమందు (ద్వితీయజ్ఞానసమయమందు) జ్ఞాతమే యగుటచే పూర్వకాలమం దజ్ఞాతత్వము లేమింజేసి "యిప్పుడు దెలియబడుటచే" అను హేతువు వ్యభిచారిగాన నట్టి హేతువుచే ఘటాదులయందు పూర్వకాలమునం దజ్ఞాతత్వ మూహించుట సంభవింపదు.

"ఇదానీ మేవ జ్ఞాతత్వం" (ఇప్పుడే దెలియబడుట) హేతు వనినచో ధారావాహికబుద్ధిస్థలమునందు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

శేషముగ నశించును. ప్రాణములుండినను దేవదత్తసంబంధమగు ధనము నశించినపుడు "దేవదత్తో నష్టః" దేవదత్తుడు నశించెనని యనెదరు. ఈనాశము దేవదత్తస్వరూపముండినను ధనసంబంధము నశించుటచే ప్రాప్తించు నాశము సావశేషనాశము. ఇట్టి రెండువిధములగు నాశములలో నాత్మనాశము సావశేషనాశమా? నిరవశేషనాశమా? నిరవశేషనాశమనినచో నది యాత్మకు సంభవింపనేరదు.

ప్రథమద్వితీయజ్ఞానవిషయ మగుటంజేసి తృతీయజ్ఞానసమయమున నే ఘటము తెలియబడకుండుటచే నట్టి ఘటాదులయందు 'ఇపుడే తెలియబడె' నను హేతువు లేమింజేసి వ్యభిచారి కానందున "ఇదానీ మేవ జ్ఞాతత్వం" (ఇపుడే తెలియఁబడుట) అను హేతువుచే ఘటాదులయం దజ్ఞాతత్వ మూహింప శక్య మగునందువా? అదియు సంభవింపనేరదు. ఎట్లనిన? "ఇపుడే తెలియఁబడుట" అన పూర్వమునందు తెలియబడక, ఇపుడు తెలియబడుట యని యర్థము. ఇందు పూర్వమునందు తెలియబడక యనునది విశేషణము. తద్విశిష్ట మగు విశేష్యమునకే 'ఇపుడే తెలియబడుట' యని యర్థము. అట్టి విశిష్టము హేతు వనఁబడును. అందు 'తెలియబడుట' యను విశేష్యము పక్ష మగు ఘటాదులయందుండు సమయమున విశేషణమగు "పూర్వమందు తెలియబడకపోవుట" అనునది సాధ్యముగాన నట్టి సాధ్యముతో గూడిన "నిపుడు తెలియంబడుట" అను హేతువే సంభవము కాదు. కాన 'నిపుడే తెలియుట' అనునది ఘటాదులయం దజ్ఞాతత్వము నూహించుటకు హేతువు కానేరదు. హేతుసాధ్యములకు సామానాధికరణ్యము (ఒకచోట నుండుట) సంభవము. కాన నట్టి హేతువు సంభవ మగు ననెదవా? అటులైన పక్ష మగు ఘటాదులయందు "ఇపుడే తెలియఁబడుట" అను హేతుజ్ఞానమే ఘటాదులయందు "పూర్వమందు తెలియఁబడకపోవుట" అను సాధ్యనిశ్చయరూప మగుటంజేసి సిద్ధసాధన మనెడి దోషము ప్రాప్తించును. సిద్ధసాధన మనగ పక్షమందు సాధ్యనిశ్చయ మున్నను సాధ్యము నూహించుటకు హేతుపురస్సరముగ బ్రవర్తించుట.

"ఘటం న జానా మ్యహం" (నేను ఘటమును గురుతెరుగ) నను సార్వజనీనానుభవమువలన భాసమానం బగునట్టియు, యజ్ఞాత మగునట్టి స్ఫురణమే స్వస్వరూపమునం దధ్యస్త మగు ఘటాదికమును భాసింపజేయుచున్నది. అటులైనచో ఘటాదుల కజ్ఞానమందు కల్పితత్వము సిద్ధించుచున్నది. ఘటాదు లజ్ఞానమందు కల్పితములు కానిచో ఘటాదులు జడములు గాన నట్టి ఘటాదుల కజ్ఞాతత్వము, ఘటాదులయందుండు అజ్ఞాతత్వమునకు భానము లేకపోయెడిని. స్ఫురణము—తనయం దధ్యస్తమగు నజ్ఞానముచేతనే యజ్ఞాతమని శ్రీకృష్ణపరమాత్మగూడ "అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవః" అని ముందు చెప్పఁగలడు. ఈయుపన్యాసమువలన దేలిన యాశయమేమి? ఆత్మ విభు వని సిద్ధము. "మహద్భూత మనంత మపారం విజ్ఞానఘన ఏవ, సత్యం జ్ఞాన మనంతం" అను శ్రుతులుగూడ జ్ఞానరూప మగు నాత్మ కనంతత్వమును, మహత్వమును దెలుపుచున్నవి. ఆత్మయందుండు మహత్వ మన నేమనిన? తనయం దధ్యస్త మగు సర్వకార్యముల సంబంధము గలుగుట. అనంతత్వ మనగ దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యత్వమని గ్రహింపనగును. ఈచెప్పుటవలన యధిష్ఠానము లేనిదే భ్రమ సంభవింపనందునను, ఒకదానినొకదానియందే నిషేధించుట సంభవించును గాని అధిష్ఠానము లేనిదే నిషేధముగూడ సంభవింపనందునను (సర్వము శూన్య మనుటవలన సర్వనిషేధముగదా ప్రాప్తించును. అట్టి సర్వనిషేధమును యెచ్చట జెప్పవలెను? అధికరణ మంగీకరింపక నిషేధించుట యెట్లు సంభవించును? సంభవింపనేరదు. గృహమునందు ఘటము లేదని చెప్పుట సమంజస మగును గాని, అధికరణమును జెప్పక ఘటము లేదని జెప్పుట సమంజసమగునా? కాదు. అట్లే నిషేధాధికరణము లేనిదే "సర్వము శూన్య" మని జెప్పుట యసంగత మగుటవలనను) సర్వము శూన్య మను

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఏలన ? సద్రూపబ్రహ్మము దేవదత్తశరీరమువలె వృద్ధిక్షయములు లేనిది. కనుకనే యవిక్రియము. కావుననే సద్రూపబ్రహ్మము శరీరాదులవలె స్వరూపముచే నాశములేనిది. (అనగా నిరవశేషనాశ మాత్మకు ప్రాప్తింపనేరదనుట).

బౌద్ధైకదేశి యగు మాధ్యమికుని మతము తొలగింపఁబడెను. "ఆత్మయందే సర్వము నిషేధింపఁబడును. ఆత్మ సర్వనిషేధాధిష్ఠానము సత్యమను విషయమును "పురుషా న్న పరం కించి త్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః" అను శ్రుతియు జెప్పుచున్నది. ఇదేవిషయమును శ్రీమద్భగవద్భాష్యకారులును "సర్వం వినశ్య ద్వస్తుజాతం పురుషాన్తం వినశ్యతి। పురుషో వినాశ హేత్వభావా న్న వినశ్యతి" (నశించు నిఖిలదృశ్యప్రపంచము పురుషునివరకు నశించును. వినాశ హేతువు లేమింజేసి పురుషుడు నశించడు అని జెప్పియుండిరి.

పురుషుడు నిత్యుడని జెప్పుటచే క్షణికవిజ్ఞానమే యాత్మయను బౌద్ధైక దేశియగు యోగాచారుని మతము నిరస్తము. క్షణికవిజ్ఞానమే యాత్మయన్నచో "బాల్యమునందు యే నేను కందుకముతో గ్రీడించితినో ఆ నేను వార్ధకమునందు మనిమనుమలను జూచుచుంటిని" అని బాల్యావస్థయందు వార్ధకమునందుం నాత్మైకత్వమును దెలిపెడి ప్రత్యభిజ్ఞము కలుగకపోయెడిని విన్న ననుభవించిన పురుషుడు క్షణికమే యయినచో వానికే నేడు స్మరణము గలుగకపోయెడిని. కనుక నాత్మ నిత్యమే కాని క్షణికము కానేరదని క్షణికవిజ్ఞానవాదము నిర్యుక్తికమని గ్రహింపవలయును.

కనుక నేకము; సర్వానుస్యూతము, స్వప్రకాశస్ఫురణరూపము నగు సత్త సర్వవిధములు బరిచ్ఛేదశూన్య మగుటంజేసి "నాభావో విద్యతే సతః" సత్తున కభావము లేదని జెప్పుట మిక్కిలి సమంజసము.

శంకరానందీయము:— సత్తు సత్తనుచుంటివి. ఆ సత్తనునది (1) సామాన్యమా ? (2) లేక, స్వరూపమా ? సామాన్యరూపమగుచో సామాన్యము విశేషము నపేక్షించును. గాన విశేషములు కార్యము లగుటంజేసి ప్రళయ కాలమునం దట్టి విశేషములు నశించుచుండ విశేషధర్మ మగుటంజేసి సామాన్యము కూడ నశించును. అందువలన సత్తు సామాన్యము కాదు. స్వరూపమేయందువా ? అట్టి స్వరూపము (1) వ్యావృత్తమా ? (2) అనువృత్తమా ? వ్యావృత్త మందువా ? వ్యావృత్తము కల్పిత మగుటంజేసి స్వరూపమునకు నాశమే ప్రాప్తించును. అందువలన ననువృత్తమం దువా ? సర్వానువృత్తము సామాన్యమే కనుక నది విశేషము నపేక్షించియుండుటంజేసి విశేషములు ప్రళయకాల మందు నశించుచుండ సామాన్యము గూడ నశించునను పూర్వోక్తదోషమునకుదాదవస్థ్యమే ప్రాప్తించునను యాశంక యందు సత్తు సామాన్యవిశేషరూపము గానందున నాశము సంభవింపదని "అవినాశితు తద్విద్ధి యేన సర్వమిదం తతం" అను శ్లోకమును జెప్పుచుండెను.

"ఇదం" ఈపరిదృశ్యమానము, అవిద్యాకార్యము, అసద్రూపము నగు నిఖిలప్రపంచము "యేన" అతి సూక్ష్మము, విభువు నగు నే సద్రూపముచే మరుప్రదేశమందుండు సూర్యకిరణములచే జలప్రవాహమువలె "తతం" లోపల వెలుపల వ్యాప్తమైనదో "తత్" అట్టి సచ్ఛబ్దముచే జెప్పఁబడు వస్తువు "అవినాశి" ఏవిధముగ నసత్తు నశించునో యట్టి వినాశక్రియావిషయత్వమును బొందుట కనర్హమగు స్వభావము (సత్త) గలది. కనుక యవి నాశి యనంబడును. అనగ నతిసూక్ష్మము, అతిమహత్తు యగుటంజేసి స్వయముగ వినాశక్రియ నతిక్రమించి నిత్యమే యగునని యర్థము.

ఆత్మ పూర్ణమగుటంజేసి గగనమువలె నిత్యమైనదను యనుమానప్రమాణ మాత్మకు నిత్యత్వమును సాధించు చున్నది. సర్వప్రకాశకమగు సూర్యు డుండినచో సర్వపదార్థములు గోచరించున ట్లీ దేహమం దాత్మయుండినచో నట్టియుపలబ్ధికి యన్యథానుపపత్తి ప్రాప్తించునుగనుక నర్థాపత్తిప్రమాణముచే గూడ నాత్మకు నిత్యత్వము సిద్ధించు చున్నది.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నిరవశేషనాశము ప్రాప్తింపకపోయినను దనసంబంధమగు ధనహానిచే దేవదత్తునకు ప్రాప్తించిన సావశేషనాశ మెట్లు ప్రాప్తింపదనెదరా? ఇదియు దుర్ఘటమే.

దేవదత్తసంబంధధననాశముచే దేవదత్తునకు సావశేషనాశము ప్రాప్తించినను, ఆత్మ

ఆత్మకు నాశమును జెప్పెడివారిని గూర్చి ఇట్లు ప్రశ్నింపవలెను. ఏమనిన? (1) ఆత్మ స్వయముగ నశించునా (2) లేక మఱియొకదానిచే నశించునా? (3) లేక ఆశ్రయనాశముచే నశించునా? (4) లేక స్వసంబంధినాశముచే నశించునా? (5) లేక స్వకారణనాశముచే నశించునా? (6) లేక స్వకార్యనాశముచే నశించునా?

సావయవమగు వస్తువు స్వావయవములు నశించుటచే నశించును. ఆత్మ నిరవయవముకనుక దనకు నవయవములే ప్రాప్తింపనందున నాత్మకు స్వతః నాశము ప్రాప్తించనందున ప్రథమపక్ష ముపేక్షణీయము.

ఆత్మకంటె వేఱనెడి వస్తువుకూడ నాత్మస్వరూపమే యగుటచే ననగా నాత్మకంటె వేఱగు వస్తువు లేదు కనుక స్వనాశనమునకు దానే హేతువనిన ట్లగును. అట్లైన నొకదానికే నాశకత్వనశ్యత్వములు ప్రాప్తింపకపోవుటచే మఱియొకదానిచే నాత్మకు నాశము ప్రాప్తించు నను ద్వితీయపక్షముకూడ నిరస్తము.

"కస్మిన్ను భగవ, ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వేమహిమ్ని" అను శ్రుతిచే నాత్మాతిరిక్తమగు నాశ్రయ మాత్మకు లేదని స్పష్టపడుటచే నాశ్రయనాశముచే నాత్మకు నాశమనెడి తృతీయపక్షముగూడ నిరస్తము.

సావయవములగు వస్తువులయందే సంయోగాది సంబంధములచే మఱియొకటి సంబంధించును. అట్టి సంబంధ విశ్లేషముచే నా ద్రవ్యము నశించును. ఆత్మయన్ననో నిరవయవ మగుటంజేసి సంయోగాది సంబంధములచే మఱియొక ద్రవ్య మాత్మయందు సంబంధింపనేరదు. కనుక నాత్మకు స్వసంబంధియే లేనందున స్వసంబంధినాశముచే నాత్మ నశించునను చతుర్థపక్షమూ సంభవింపనేరదు.

"న చాస్య కశ్చి జ్జనితాతు విద్యతే" (నాత్మ పుట్టుటకు మఱియొక కారణము లేదు) అని శ్రుతిచే కారణము నిషేధింపఁబడుచుండుటచే కారణనాశముచే నాత్మ నశించునను పంచమపక్షము నిరస్తము.

"న తస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే" అను శ్రుతిచే (నాత్మకార్యమే లేదని) నిషేధింపబడుచున్న కార్యనాశముచే నాత్మ నశించునను షష్ఠపక్ష మపాస్తము.

కాన నేవిధముగను యాత్మకు నాశము లేనందున నాత్మ యవ్యయ మనఁబడును. అట్టి యవ్యయము, నిత్యసిద్ధసత్తాకము నగు బ్రహ్మమున కభావమును జేయుటకుగాని, చెప్పుటకుగాని యేవాదియు దగడు. అట్లేవఁడైన నాత్మకభావమును జెప్పినచో తా నాత్మస్వరూపమే గాన స్వీయాభావమే ప్రాప్తించెడిని. ఇదియుఁగాక నాత్మాస్తిత్వమును జెప్పెడి బహుశ్రుతులకు, ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములకు విరోధము ప్రాప్తించెడిని. కాన నాత్మ కభావము నెవఁడు జెప్పలేడని యాశయము.

పరమార్థప్రపా:— పూర్వమందు జెప్పఁబడిన యుక్తులవల్ల సిద్ధమగు నర్థమును యీశ్లోకముచే జెప్పుచుండెను. "యేన" అధ్యాసాశ్రయమగు నధికరణముచే నీదృశ్యప్రపంచమంతయు వ్యాపింపంబడెనో యట్టి సద్వస్తువు యవినాశియని దెలిసికొనుము. శుక్తిక యసత్యమే యగుచో రజత మెటుల భాసింపదో యట్లే సత్యమగు నాశ్రయము లేనిచో అసత్యమగుజగము భాసింపనేరదు. కనుకనట్టి సద్రూప మవినాశియని తాత్పర్యము. కనుక నాశరహితమగు నాత్మకు వినాశమును నెవఁడును జేయుటకు సమర్థుడు గాజాలడు.

నీలకంఠీయము:— "దేని యభావమే లేదో యట్టి సత్తు కల దనుటలో ప్రమాణ మేమి?" అను నాశంకమీద నీశ్లోకమునుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. "ఘటస్సన్" "పటస్సన్" (ఘటము కలదు, పటము కలదు).

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సంబంధమగు వస్తువు లేమింజేసి యట్టి సావశేషనాశ మాత్మకు సమకూర్చుట జగదీశ్వరునకైన శక్యము కానేరదు. ఆత్మయనగ బ్రహ్మము. ఊరివలన స్వయముగ నాత్మ నశించు ననిన ? స్వాత్మయందు క్రియలేమింజేసి యాత్మయం దట్టి నాశముకూడ ప్రాప్తింపనేరదు. ||౧౭||

అని సర్వమునందు సదభేద మనుభవసిద్ధ మగుటచే "యేన సర్వ మిదం తతమ్" సత్పదార్థముచే నీయాకాశాది సర్వప్రపంచకము వ్యాప్తమైనది. 'ఘటో మృత్; శరావో మృత్' (ఘటము మట్టి, శరావము మట్టి) అను ఘటాదులయందు మృదభేదానుభవ ముండుటచే నట్టి ఘటాదులకు మృత్తు యెట్లుపాదానకారణమో, అట్లే సర్వమును గూర్చి సత్తు ఉపాదానకారణమని తెలియదగును.

"అటులైన సత్తుగూడ మృత్తువలె వికారి కాదా ?" అను నాశంకమీద "అవినాశితు తద్విద్ధి" (ఆసత్తును వినాశరహితముగ దెలిసికొనుము) అని చెప్పెను. అనగా నిట వినాశ మన ? పూర్వావస్థాపరిత్యాగము. మృత్తు పూర్వమందున్న పిండాకారత్వమును విడచి ఘటముగా నగుచున్నది. కాన నామృత్తు వికారధారాశ్రయమగుటచే వినాశస్వభావ (పూర్వావస్థాపరిత్యాగ)ము కలదియై యగుచున్నది. సద్రూపమగు బ్రహ్మమన్ననో యట్లుకాక రజ్జువువలె స్వయముగ నశించకనే కార్యాకార మగుచున్నది. కనుకనే స్వీయములగు సత్తాస్ఫురణములను గార్యమునం దర్పించుచున్నది, కనుక నాసద్రూపమగు నాత్మ వినాశరహితము. అట్లే "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" (జనన మనెడి వికారమును బొందనివాఁ డయ్యును వియదాదిరూపమున నావిర్భవించుచున్నాడు) అనియు, "జాత ఏవ న జాయతే కో న్వేనం జనయే త్పునః" లోకదృష్టిచే పుట్టుకకల ఘటాదికము పరమార్థదృష్టిచే పుట్టుటలేదు. ఏలన ? స్వాప్నికమృదాదికము జాగ్రదవస్థయం దెట్లు తుచ్ఛమో (లేనిదో) యటులే వ్యావహారికదశయం దున్న మృదాదికము పరమార్థదశయందు తుచ్ఛమే యగును, అట్టి మృదాదికమునకు ఘటాద్యుపాదానకారణత్వము సంభవింపదు. కనుక పరమార్థదృష్ట్యా పరిణామ్యుపాదానమే లేనందున ఘటాదికము పుట్టునది కాదని జెప్పదగును. అందుచే నట్టి ఘటాదికము నెవఁడు పుట్టించును ? (ఎవఁడును పుట్టించలేడు) అటులైన నాఘటాదిక మెందుచే భాసించుచున్నదనిన ? రజ్జుసర్పమువలె భాసించుచున్న దని యుత్తర మీయవలయు నను శ్రుతులు గూడ నాత్మ వినాశరహితమని జెప్పుచున్నవి. "తథా ప్రాణా వై సత్యం తేషా మేష సత్యం" (సత్తు సత్య మగుటచేతనే ప్రాణోపలక్షితమగు నీప్రపంచమునకు సత్యత్వము) అనియు, "తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి" (సత్తుయొక్క భానముచేతనే యీప్రపంచము భాసించుచున్నది) అనియు శ్రుతులచే ప్రపంచగతసత్తాస్ఫూర్తులే సత్తుయొక్క సత్త్వమం (ఉండుటయం)దు ప్రమాణమని యర్థము. "అన్నేన సోమ్య శుంగే నాపో మూల మన్విచ్ఛ అద్భిస్సోమ్య శుంగేన తేజో మూల మన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూల మన్విచ్ఛ సన్మూలా స్సోమ్యేమాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః" అను శ్రుతియు గార్యరూపహేతువుచే జగత్తునకు జగదుపాదానత్వము స్థిరపరుచుచున్నది. "వినాశమునకు హేతు వగున దేదియు సత్తునందు లేమింజేసి సత్తు వినాశరహితము" అని యుత్తరార్థముచే జెప్పుచున్నాడు. "న వ్యేతి అపక్షీయత ఇత్యవ్యయః" (అపక్షయమును బొందదు గాన సత్తగు బ్రహ్మ మవ్యయ మనఁబడును) అపక్షయము జన్మాదిసర్వవికారములు కలవానికే ప్రాప్తించును గాన నిట యపక్షయము సర్వవికారోపలక్షణముగ గ్రహింపనగును. ఈచెప్పుటచే సర్వవికారశూన్యమగు సద్రూపబ్రహ్మమునకు నాశము లేదని యర్థము. అట్టి యవ్యయమునకు "వినాశం న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి" (ఎవఁడును వినాశమును జేయుటకు దగఁడు) "న కశ్చిత్" అనుటచే "ద్వితీయా ద్వై భయం భవతి" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని సద్భిన్న మగున దేదియు లేదుగాన వినాశహేతువగు మరొక టేమియు లేదని సూచితమైనది.

గీ॥ అంతవంత ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తా శ్శరీరిణః ।
అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మా ద్యుద్ధ్యస్వ భారత ! ॥౧౮॥

పదవిభాగము:—అంతవంతః-ఇమే-దేహాః-నిత్యస్య- ఉక్తాః- శరీరిణః- అనాశినః- అప్రమేయస్య-తస్మాత్-యుద్ధ్యస్వ-భారత !

ప్రతిపదార్థము:—అనాశినః=నాశరహితంబైన; అప్రమేయస్య=ప్రమేయము కానట్టి; (జ్ఞానవిషయము కానట్టి) నిత్యస్య=నిత్యమైన; శరీరిణః=జీవునకు; అంతవంతః=నాశముకల; ఇమే=ఈ; దేహాః=దేహములు; ఉక్తాః=చెప్పబడినవి; తస్మాత్=జీవుడు నిత్యుడగుటవలన; హే భారత!=ఓ భరతాన్వయసంభూతుడవగు నర్జునుండా! యుద్ధ్యస్వ=యుద్ధముజేయుము. ॥౧౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) కిం పున స్తదసద్య త్స్వాత్మసత్తాం వ్యభిచరతీతి, ఉచ్యతే—అంతవంత ఇతి । అంతవంతోఽన్తో వినాశో విద్యతే యేషాం తేఽన్తవన్తో యథా మృగతృష్ణికోదకాదా సద్బుద్ధి రనువృత్తా ప్రమాణనిరూపణాంతే విచ్ఛిద్యతే స తస్యా అంత స్తథేమే దేహాః । స్వప్న మాయాదేహాదివ చ్చాంతవంతో నిత్యస్య శరీరిణ శ్శరీరవతోఽనాశినోఽప్రమేయ స్యాత్మనోఽన్తవన్త ఇత్యుక్తా వివేకిభి రిత్యర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) సదసత్తులగు నాత్మ శరీరేంద్రియాదులలో యాత్మ యవ్యభిచారియగుటచే 'పరమార్థతః' సత్తని నిర్ధారణ చేయంబడెను. అదేతీరున నసత్తు సత్తేయని నిర్ధారణ సేయంబడినను నసత్తనగ శూన్యము కాదని నర్ధారణముచేయుట యావశ్యకము కాన స్వాత్మ సత్తను విడచు నసత్తన నేమియన? నిత్యుండును, నాశరహితుడు (పరిణామి నిత్యుడు కానట్టియు) ప్రత్యక్షాద్య గోచరుడును, (దేహేంద్రియాదులకు గోచరుండు కానట్టియు) శరీరియగు జీవునకు మృగతృష్ణి

శ్రీధరీయము:— ఇంతకు బూర్వగ్రంథముచే సత్స్వభావ మవినాశివస్తువని సామాన్యముగ జెప్పంబడెను. ఈశ్లోకమందు దానినే విశేషముగ జూపుచుండెను. 'యేన' ఏ సద్రూపముచే 'ఇదం' అగమాపాయములుగల యీ దేహాదికము 'తతం' తత్సాక్షిగ వ్యాప్తమో 'తత్తు' ఆ యాత్మ 'అవినాశి' నాశము లేనిదని 'విద్ధి' తెలిసికొనుము. ఈ విషయమునందే 'వినాశ మవ్యయ స్యాస్య' అను యుత్తరార్థము హేతువు. ॥౧౭॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము—౧౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— సద్రూపమగు స్ఫురణము దేహధర్మము. దేహ మనుక్షణము నశించుచుండ తద్ధర్మమగు సద్రూపస్ఫురణమున కవినాశిత్వ మెట్లు ప్రాప్తించు నను భూతచైతన్యవాదుల వాదమును నిరాకరించుటకు "నాసతో విద్యతేభావః" అను శ్లోకము నీశ్లోకమునందు వివరించుచున్నాడు.

"అన్తవన్తః" వృద్ధిక్షయరూపములు గలవగుటచే నశించు స్వభావముగల "ఇమే దేహాః" ఈ పరిదృశ్యమానములగుదేహములు (ఇట 'దేహాః' అనుబహువచన స్వారస్యముచే సమిష్టివ్యష్టిరూపములగు విరాట్టు, సూత్రాత్మ, అవ్యాకృతము లనెడి స్థూల, సూక్ష్మ, కారణదేహములు గ్రహింపనగును.) ఇవి యన్నియు నిత్యము నవినాశియు,

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) నిత్యస్యానాశిన ఇతి న పునరుక్తం, నిత్యత్వస్య ద్వివిధత్వాల్లోకే నాశస్య చ। యథా దేహో భస్మీభూతోఽదర్శనం గతో నష్ట ఇత్యుచ్యతే- విద్యమానో ప్యన్యథా పరిణతో వ్యాధ్యాదియుక్తో జాతో నష్ట ఇత్యుచ్యతే- తత్రానాశినో నిత్యస్యేతి ద్వివిధేనాపి నాశే నాసంబంధోఽస్యేత్యర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కోదకాదులువలె దేహాదులు "దేహస్సన్" అను సద్బుద్ధిభాక్కులైనను (దేహాదులయందు సద్బుద్ధి యనువృత్తమైనను) ప్రమాణములవలన నిరూపింప నంతమున నా సద్బుద్ధి లేమింజేసి దేహాదు లసత్తులు. (నాశముగలవి) ప్రవాహము ప్రవాహికంటె వ్యతిరిక్తము కానందున దేహాదుల ప్రవాహము ప్రవాహియగు నాత్మకంటె వ్యతిరిక్తము కాదను శంకను దొలగించుటకే జీవునకు దేహాదు లనిత్యములని వివేకులచే నుడువఁబడెను.

(2) 'నిత్యస్య' అనుపదమునకు నాశములేనివాఁడని యర్థము. 'అనాశినః' అనుపదమునకునాశము లేనివాఁడని యర్థము. ఒకపదముచేతనే నాశములేనివాఁడని సిద్ధించుచుండ నేకార్థమును బోధించుటకు 'నిత్యస్య' 'అనాశినః' అని రెండుపదములను గీతయందు బ్రయోగించుట బునరుక్తిదోషమని యాక్షేపింపరాదు. నిరవశేషనాశమనియు, సావశేషనాశమనియు నాశము రెండువిధములు. అందు దేహము భస్మీభూతమై కాన్పింపనపుడు దేహము నిరవశేషనాశము కలది. (అనగా కొంచమైన మిగలకుండగ నశించుట) దేహముండినను రోగాదులచేఁ జిక్కినపుడు దేహము నష్టమాయెనని

నాధ్యాసిక సంబంధముచే 'శరీరిణః' శరీరము గల్గినట్టియు, స్వప్రకాశస్ఫురణరూపము, సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదశూన్యమునగు నాత్మయొక్క సంబంధము కలవియై దృశ్యములుగను, భోగ్యములుగను, శ్రుతులచేతను, బ్రహ్మవేత్తలచేతను జెప్పబడుచున్నవి. ఈవిషయమునే తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు అన్నమయ, ప్రాణమయ, మనోమయ, విజ్ఞానమయానందమయములనెడి యయిదు కోశములను గల్పనఁజేసి యట్టి కోశముల కధిష్ఠానమగు బ్రహ్మ మకల్పితమని "బ్రహ్మ పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా" అను వాక్యముచే జూపఁబడెను. అందు పంచీకృతపంచమహాభూతములు, తత్కార్యములు నగునట్టి మూర్తరాశియు స్థూలసమిష్టిరూపము నగు విరాట్టు యన్నమయకోశ మనఁబడును. అట్టి విరాట్టునకు గారణమగునట్టి యపంచీకృతపంచమహాభూతములు తత్కార్యములు నగునట్టియు, సూక్ష్మసమిష్టియు అమూర్తరాశియు నగు హిరణ్యగర్భుఁడు సూత్రాత్మ యనఁబడును, "త్రయం వా ఇదం నామరూపం, కర్మ" అను బృహదారణ్యకవాక్యోక్తరీతిని కర్మతోఁ గూడిన దగుటంజేసి క్రియాశక్తి ననుసరించి ప్రాణమయకోశ మనియు, నామాత్మకమగుటంజేసి జ్ఞానశక్తిమాత్రము ననుసరించి మనోమయకోశమనియు, రూపాత్మక మగుటంజేసి క్రియాశక్తి జ్ఞానశక్త్యాశ్రయమగుటచే కర్తృత్వమును బట్టి విజ్ఞానమయకోశమనియు జెప్పఁబడినందున ప్రాణమయ, మనోమయ, విజ్ఞానమయస్వరూపుఁడగు హిరణ్యగర్భుఁడు త్రివ్యాత్మకమగు లింగశరీరకోశ మనఁబడును. అట్టి లింగశరీరకోశకారణ మాయోపహితచైతన్యరూపము సర్వసంస్కారశేషములు గల నవ్యాకృత మానందమయకోశ మనఁబడును.
ఈసర్వశరీరములయొక్కటగు నాత్మయొక్క సంబంధము గలవి అని 'తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్య' అను తైత్తిరీయశ్రుతి జెప్పుచున్నది.

శాంకరభాష్యమ్:—

(3) అన్యథా పృథివ్యాదివ దపి నిత్యత్వం స్యా దాత్మన స్త న్మాభూ దితి నిత్య స్యానాశిన ఇత్యాహ—అప్రమేయస్య న ప్రమేయస్య ప్రత్యక్షాదిప్రమాణై రపరిచ్ఛేద్య స్యేత్యర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

చెప్పఁబడును. ఇది సావశేషనాశము. (అనగా దేహము కొంచెము మిగిలి ప్రాణావశిష్టమై యుండుట) కాన నీరెండునాశములలోను "నిత్యస్య" అను పదముచే నిరవశేషనాశము జీవునకు లేదనియు, "అనాశినః" అనుపదముచే సావశేషనాశము లేదనియుఁ జెప్పఁబడుటవలన పునరుక్తి దోషము లేదు.

(3) లేక, "నిత్యస్యానాశినః" అను రెండిటిలో నొకేవిశేషణము జీవునకన్నచోఁ బృథివ్యాదులవలె "జీవుడు పరిణామినిత్యుడు" అను నాశంక జనించును. అట్టి యాశంకను తొలగించుటకు "నిత్యస్య" "అనాశినః" అను రెండువిశేషణములు జీవున కీయఁబడినవి కానఁ బునరుక్తిదోషము ప్రాప్తింపనేరదు.

లేక మూడులోకములందుగల సర్వప్రాణిసంబంధములగు నీసర్వదేహములు నొక్కటగు నాత్మకు సంబంధించినవిగా జెప్పఁబడుచున్నవి ఈవిషయమునకే "ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా । కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ" అను శ్రుతులుగూడ విభువు నిత్యుఁడు నగు నొక్కయాత్మకే సర్వశరీరసంబంధము గలదని జెప్పుచున్నవి.

నిత్యత్వమనగ యావత్కాలస్థాయిత్వము. వియదాదులవలె శరీరాదులు కాలముతో నశించినను యట్టి యావత్కాలస్థాయిత్వరూపనిత్యత్వము శరీరాదుల కప్రతిహతమను నాశంకను దొలగించుటకు "అనాశినః" అని జెప్పెను. దేశమువలన, కాలమువలన, వస్తువులవలన బరిచ్ఛిన్నము అగు నవిద్యాదులు కల్పితము లగుటంజేసి యావత్కాలస్థాయిత్వరూపమగు నౌపచారిక నిత్యత్వము ననుసరించి యవిద్యాదులు నిత్యములని వ్యవహరింపబడుచుండెను. ఈవిషయమునే "యావ ద్వికారంతు విభాగో లోకవత్" (అధ్యా2 పా3 సూ7 అ1) బ్రహ్మసూత్రము గూడ బోధించుచున్నది. దేశమువలన, కాలమువలన, వస్తువులవలన బరిచ్ఛేదశూన్యము అకల్పితము నగు నాత్మకు వినాశహేతువు లేమింజేసి ముఖ్యమగు కూటస్థనిత్యత్వము కాని యావత్కాల స్థాయిత్వరూపపరిణామి నిత్యత్వమాత్మకు లేదని యాశయము.

ఇట్టియాత్మ కలదనుటయందు ప్రమాణము జూపవలెను. అట్టిప్రమాణములేనియెడల యాత్మ నిష్ప్రమాణమగుటంజేసి శశశృంగాదులవలె యలీకమగును. అట్టిప్రమాణమును జూపుటకే "శాస్త్రయోనిత్వాత్" (బ్ర.స్.-1 అధి-3-సూ-3.) "తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" (ఉపనిషద్వాక్యగమ్యుడు బ్రహ్మమను ప్రమాణము దెలుపు సూత్రారంభసామర్థ్యమువలన నాత్మకు వస్తుపరిచ్ఛేద మపరిహార్యమను శంకకు సమాధానముగ "అప్రమేయస్య" అని జెప్పఁబడెను.

"ఏకధైవానుద్రష్టవ్య మేతదప్రమయం ధ్రువం" అప్రమయమప్రమేయం "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోయ మగ్నిః త మేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి" అను శ్రుతులవలన స్వప్రకాశచైతన్యరూప మాత్మయని సిద్ధమగుచున్నది. కాన నట్టి సర్వావభాసకమగు నాత్మకు తాను భాసించుట నిమిత్తమై తనచేఁ భాసింపఁబడు దానియపేక్ష సంభవింపదుః మఱేమనిన ?

శాంకరభాష్యమ్:—

వన్యాగమే నాత్మా పరిచ్ఛేత్స్యతే ప్రత్యక్షాదినా చ పూర్వమ్ । న, ఆత్మన స్స్వతస్సిద్ధత్వాత్ । సిద్ధే హ్యాత్మని ప్రమాతరి ప్రమిత్సోః ప్రమాణాన్వేషణా భవతి । నహి పూర్వ మిత్థ మహ మిత్యాత్మాన మప్రమాయ పశ్చా త్ప్రమేయపరిచ్ఛేదాయ ప్రవర్తతే । న హ్యాత్మా నామ కశ్చి దప్రసిద్ధో భవతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" అను శ్రుతివలన నాత్మ యుపనిషద్గమ్యుఁడగుచుండఁగా (అనఁగా నుపనిషద్వాక్యమువలనఁ గలుగు ప్రమావిషయుఁడగుచుండ) నాగమప్రవృత్తికిఁ బూర్వమునందుఁ బ్రత్యక్షాదులచే నాత్మను తెలిసికొనుటకు బ్రయత్నింపనట్టి యాత్మ తెలియబడనందున యాగమము అజ్ఞాతార్థజ్ఞాపకమగుచుండ నప్రమేయత్వ మాత్మ కెట్లు సంభవించుననిన ?

"ఏతదప్రమేయం" ఈ యాత్మస్వరూపము అప్రమేయము. (ప్రమావిషయముకాదు.) అని శ్రుతియే చెప్పుటవలన నాత్మ స్వతస్సిద్ధమగుటంబట్టి యప్రమేయము.

ప్రమాణములేనిదే యాత్మ యెట్లుసిద్ధించుననిన ? ప్రమాతయగు నాత్మ సిద్ధించినపుడు ప్రమేయమునుగూర్చి ప్రమిత్సువగు ప్రమాత ప్రమాణాన్వేషణముఁ జేయును. (అనఁగా నెవఁడు వస్తుయాథార్థ్యమును తెలిసికొనఁగోరునో వాఁడే ప్రమాత. అట్టి ప్రమాతయే వస్తుయాథార్థ్యజ్ఞానమునకు హేతువగు ప్రమాణమును వెదకును పూర్వమునందు నేనిట్టివాఁడనని యాత్మస్వరూపమును దెలిసికొనక యెవఁడును వస్తుయాథార్థ్యమును దెలిసికొనుటకు బ్రవర్తింపఁడు. ప్రమాతయే లేనిచో నెవనికి ప్రమాణాన్వేషణము ? కానఁ ప్రమాణాన్వేషణమునకు బూర్వము ప్రమాత సిద్ధించియేయుండును. ఎవనికిని యాత్మయనునది యప్రసిద్ధము కాదు. కాన ప్రమాణాన్వేషణమునకుఁ బూర్వమునందు సిద్ధించినయాత్మ యప్రమేయ మనకతప్పదు.

అజ్ఞానము, తత్కార్యములు తనయందు కల్పితములు. "యక్షానురూపో బలిః" (యక్షునకుదగినబలి నివ్వవలె)నను న్యాయానుసారము కల్పితములగు నవిద్యాతత్కార్యములకు గల్పితవృత్తివిశేషమే విరోధి యగుటంబట్టి యజ్ఞానతత్కార్యములయొక్క నివృత్తికొఱకు గల్పితమగు వృత్తివిశేషము నాత్మయపేక్షించును. అట్టి వృత్తివిశేషము "తత్త్వమసి" అనునదిమొదలగు వాక్యములవలననే జనించునుగాన సర్వకల్పితనివర్తకవృత్తివిశేషోత్పత్తినిమిత్తము శాస్త్ర మారంభింపఁబడెను. ఆత్మ స్వతః యెల్లప్పుడు భాసించుటచేతను, సర్వకల్పనాధిష్ఠాన మగుటచేతను యాత్మకు తుచ్ఛత్వము సంభవింపదు.

అవిద్యాతత్కార్యములు కల్పితము లెట్లగునో అట్లే 'ఏకమేవాద్వితీయం' 'సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ' ఇత్యాది శాస్త్రము స్వప్రమేయానుసారము (స్వప్రమేయ మెటుల కల్పితమో అటులనే) తనకుగూడ కల్పితత్వమును దెలుపుచున్నది. అట్లుకానిచో నట్టి శాస్త్రమునకే ప్రామాణ్యము దుర్ఘటమయ్యెడిని. కల్పితమున కకల్పితపరిచ్ఛేదకత్వము సంభవింపదని పూర్వము చెప్పఁబడెను. ఆత్మకు స్వప్రకాశత్వమును శ్రీశంకరభగవత్పాదులుగూడ

శాంకరభాష్యమ్:—

(4) శాస్త్రం త్వన్త్యం ప్రమాణ మతద్ధర్మాధ్యారోపణమాత్రనివర్తకత్వేన ప్రమాణత్వ మాత్మని ప్రతిపద్యతే న త్వజ్ఞాతార్థజ్ఞాపకత్వేన । తథా చ శ్రుతిః—"యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ, య ఆత్మా సర్వాన్తరః" (బృ. 3, 4, 1) ఇతి । యస్మా దేవం నిత్యోఽవిక్రియశ్చాత్మా తస్మా ద్యుధ్యస్వ యుద్ధా దుపరమం మా కార్షీ రిత్యర్థః । న హ్యత్ర యుద్ధకర్తవ్యతా విధీయతే । యుద్ధే ప్రవృత్త ఏవ హ్యసౌ శోకమోహప్రతిబద్ధ స్తూష్ణీ మాస్తే తస్య కర్తవ్యప్రతిబంధాపనయనమాత్రం భగవతా క్రియతే । తస్మా ద్యుధ్యస్వే త్యనువాదమాత్రం న విధిః । ||౧౮||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(4) అనాత్మలగు దేహాదులు వ్యవహారదశయందు అజ్ఞాతములు. అట్టి యజ్ఞాతదేహాదిగ్రాహకము లగుటంజేసి వ్యవహారదశయందుఁ బ్రత్యక్షాదులు ప్రమాణములు కాన నంతఃకరణోపాధివిశిష్టులయందు యథాసంభవముగఁ బ్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రవృత్తి యున్నను శుద్ధమునందు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములకు ప్రవృత్తి సంభవింపనేరదు. అయినను "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యః" అను తద్ధితప్రత్యయశ్రుతిచే విధింపఁబడు వేదాంతశ్రవణవిషయమగు శాస్త్రమునకు శుద్ధమునందు బ్రవృత్తి సంభవించును. కాన బ్రహ్మము శాస్త్రజన్యప్రమావిషయుం డగుచుండఁగా నప్రమేయత్వ మెట్లు సంభవించునని యాక్షేపింపరాదు.

యుక్తివలనఁ జెప్పియుండిరి. అది యెట్లనిన? "యత్ర జిజ్ఞాసో స్సంశయవిపర్యయవ్యతిరేకప్రమాణానా మన్యతమ మపి నాస్తి తత్ర తద్విరోధిజ్ఞాన మితి సర్వత్ర దృష్టమ్ । అన్యథా త్రితయాన్యతరాపత్తేః । ఆత్మని చాహం నాహం వేత్తి న కస్యచి త్సంశయః । నాపి నాహమితి విపర్యయః । వ్యతిరేకః ప్రమాహేతి" ఎచట జిజ్ఞాసువునకు సంశయవిపర్యయవ్యతిరేకజ్ఞానములయం దొకటైన నుండదో యచట తద్విరోధిజ్ఞానము కలదని నిశ్చయింపవలెను. అట్లు కానిచో సంశయవిపర్యయవ్యతిరేకజ్ఞానములలో నేదైన నొకటి యుండెడిని. అనగా నొకస్థాణువునుజూచి "ఇది స్థాణువు" అను నిశ్చయ మున్నచో "ఇది స్థాణువా? పురుషుడా" అను సంశయము కాని, "ఇది పురుషుడు" అను విపర్యయజ్ఞానము కాని, వ్యతిరేకప్రమ కాని యుండదు. అట్లే యాత్మయందు "నేను నేనా? నేను కానా?" అను సంశయము కాని, "నేను నేను కాను" అను విపర్యయజ్ఞానము కాని, వ్యతిరేకప్రమ కాని లేనందున సంశయవిపర్యయవ్యతిరేకములకు ధర్మి యగు నాత్మయొక్క స్వరూపప్రమ (యథార్థజ్ఞానము) "ధర్మ్యంశే సర్వమభ్రాన్తం ప్రకారే తు విపర్యయః" అను న్యాయమున సర్వదా అందరికి కలదని నిశ్చయింపవలసినది. కనుకనే "ప్రమాణ మప్రమాణం చ ప్రమాభాస స్తథైవ చ । కుర్వంత్యేవ ప్రమాం యత్ర తదసంభావనా కుతః" దేనియందు ప్రమను గాని, అప్రమను గాని, సంశయమును గాని పొందెదరో అట్టి వస్తువు లేదని జెప్పుటకు యెట్లు వీలుపడును? వీలుపడదు. కాన స్వప్రకాశము, సద్రూపము, ధర్మియు నగు నాత్మయందు ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యముల విశేష మేమియు లేదని యాశయము.

బాహ్యపదార్థమునందు—క్లుప్తమగు విరోధిజ్ఞానముచేతనే సంశయాది ప్రతిబంధము సంభవించుచుండ అనగా స్థాణువునందు 'ఇది స్థాణువు' అను విరోధిజ్ఞాన ముండినపు 'డిది స్థాణువా? పురుషుడా' అను సంశయము, 'ఇది

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

శాస్త్రముచే ప్రత్యగ్బ్రహ్మము చెప్పఁబడుటంజేసి ప్రమాతాదివిభాగము తొలఁగి పోవును. కాన శాస్త్ర మంత్యప్రమాణము. అపౌరుషేయ మగుటంజేసి నిర్దోషము; దోష రహిత మగుటచేఁ బ్రమాణము. అయినను బ్రత్యగాత్మ స్వతస్సిద్ధ మగుటవలన నవిషయుఁడు. అవిషయమగు ప్రత్యగాత్మయందు శాస్త్రి మెట్లు ప్రమాణమగు ననిన ?

ప్రత్యగాత్మ స్వయముగా భాసించినను "మనుష్యోహం" "కర్తాహం" "భోక్తాహం" అని యాత్మయందు దద్ధర్మములు కాని కర్తృత్వ, భోక్తృత్వాదు లారోపితములు. అట్టి యాత్మ ధర్మములుకాని కర్తృత్వ భోక్తృత్వాదులను "సిద్ధం తు నివర్తకత్వాత్" అను న్యాయమున శాస్త్రి మాత్మనుండి నివర్తింపఁజేయును. కాన నతద్ధర్మాధ్యారోపణమాత్రనివర్తక మగుటచే శాస్త్రి మాత్మవిషయమున ప్రమాణము.

పురుషుడు' అను విపర్యయజ్ఞానము కలుగదు. అట్టి సంశయవిపర్యయ (భ్రమ) జ్ఞానములకు 'ఇది స్థాణువు' అను నిశ్చయము ప్రతిబంధకము. కాన బాహ్యపదార్థ మగు స్థాణ్వాదులయందు క్లప్తవిరోధియగు 'ఇది స్థాణువు' అను జ్ఞానాదులచేతనే 'ఇది స్థాణువా? పురుషుడా?' అను సంశయములయొక్కయు, 'ఇది పురుషుడు' అను విపర్య యముయొక్కయు ప్రతిబంధము సంభవించుచుండ అంతరపదార్థ మగు నాత్మయందు స్వభావభేదకల్పన (సంశ యాదిప్రతిబంధకత్వకల్పన) న్యాయముకాదు. అటు లయినచో సర్వవిప్లవము ప్రాప్తించెడిని. కాన నాత్మ సర్వదా భాసమాన మగునేని "నాయందు ఘటజ్ఞానము కలిగినదా? లేదా" అను సంశయము సంభవించెడిని.

ఆత్మమనస్సంయోగమాత్ర మాత్మసాక్షాత్కారమును గూర్చి హేతువు. అట్టి యాత్మమనస్సంయోగము జ్ఞానమాత్రమునుగూర్చి హేతు వగుటంబట్టియు, ఆత్మమనస్సంయోగమువలన గలిగెడి జ్ఞానమునందు ఘటాదులు భాసించినను సమూహాలంబనన్యాయమున తార్కికసిద్ధాంతరీతి ననుసరించినను నాత్మభానముకూడ తప్పదు. అనగా ఘటజ్ఞానము కలిగినపు డాజ్ఞానమునందే యాత్మ భాసించు నని తార్కికులు యొప్పుకొనితీరవలయునని యాశయము.

అటులైనచో నాజ్ఞానము "ఘటమును నేను దెలిసికొనుచుంటిని" అనికదా. నేను అనునది యాత్మ; అట్టి యాత్మ ప్రత్యక్షమందు మానసత్వ మను ధర్మ ముండును. ఘటాదిప్రత్యక్షము చక్షురింద్రియమువలన గలుగును గాన దానియందు చాక్షుషత్వ మను ధర్మ ముండును. కాన నొకజ్ఞానమందే యాత్మఘటములు భాసించినచో నాజ్ఞానమందు మానసత్వచాక్షుషత్వము లనెడి ధర్మద్వయ ముండవలసివచ్చును. అటులైన నాధర్మములకు సాంకర్య మేర్పడెడిని. అట్లు సాంకర్య మంగీకరించినచో నాధర్మములు జాతులు కాకపోయెడిని. అని శంకింపఁ జనదు. చందనఖండముతో చక్షురింద్రియమునకు సంబంధాదు లుండినపుడు "ఇది చందనఖండము" అను ప్రత్య క్షము కలుగును. అట్టి ప్రత్యక్షము కలుగుటకు పూర్వమందు చందనఖండమునం దుండు సౌరభస్మృతి గలిగినచో నాసౌరభస్మృతిసహకృతచక్షుస్సంయోగాదులవలన "చందనఖండం సురభి" (చందనఖండము సువాసనకలది) అను ప్రత్యక్షము జనించును. అట్టి ప్రత్యక్షము చందనఖండాంశమందు లౌకిక మనియు, సౌరభాంశమునం దలౌకిక మనియు జెప్పబడును. కాన నట్టి ప్రత్యక్షమునం దెట్లు "చందనఖండాంశముచే లౌకికత్వము, సౌర భాంశముచే నలౌకికత్వము" అనెడి రెండు ధర్మము లుండునో అట్లే "ఘట మహం జానామి" (నేను ఘటమును దెలిసికొనుచుంటిని) అను జ్ఞానమందు "ఘటాంశముచే చాక్షుషత్వము, ఆత్మాంశముచే మానసత్వము" అను రెండు ధర్మము లుండుటయం దేమియు విరోధము లేదు. సాంకర్య మను దోషము ప్రాప్తించు ననెదవా ?

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అజ్ఞాతములగు ఘటాదులయందువలె నాత్మ స్ఫురణాతిశయజనక మగుటచే శాస్త్ర మాత్మయందుఁ బ్రమాణ మెట్లుఁ గానేరదని యాక్షేపింపరాదు. ఆత్మ "యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ, య ఆత్మా సర్వాన్తరః" (సర్వాంతరమగు నాత్మస్వరూపమైన పరబ్రహ్మము ప్రమాణాపేక్షను విడిచియే యపరోక్షస్ఫురణాత్మకము) అను శ్రుతివలన నపరోక్షరూపబ్రహ్మము స్వతస్సిద్ధ మగుటచే శాస్త్ర మాత్మయం దజ్ఞాతార్థజ్ఞాపక మగుటచేఁ బ్రమాణము కానేరదు. (అనగా తెలియఁబడని విషయమును దెల్పుటచే శాస్త్రము ప్రమాణమని చెప్ప నలవికాదు).

కాన నాత్మ యప్రమేయమగుటచే నిత్యము. నిత్యమగుటంబట్టి యాత్మనాశశంక ననుసరించి. శోకమోహావిష్టుఁడవై స్వధర్మమగు యుద్ధమును వదలుట యుక్తము కాదు. శరీరాదులు వస్తువులు కానేరవు. అంతవత్తులు అట్టి యవస్తువుల నుద్దేశించి శోకమోహావిష్టుఁడవై యుద్ధము బరిత్యజించుట న్యాయము కాదు. కాన యుద్ధమును జేయుము; యుద్ధమును బరిత్యజింపకుము.

సాంకర్యము జాతిబాధకము కానేర దని తార్కికులే యంగీకరించిరి. సాంకర్యము జాతిబాధక మన్నచొ చాక్షుషత్వమానసత్వాదులు జాతులు కావనియే తార్కికుల సిద్ధాంతము. కాన "ఘట మహం జానామి" అను నొక జ్ఞానమునందే ఘటము, ఆత్మయు భాసించును. ఈ జెప్పుటవలన వ్యవసాయమాత్రమున నాత్మ భాసించుటకు సామగ్రి సంభవించుచుండ ననువ్యవసాయ మనునది ప్రత్యేకముగ నంగీకరింపవలయు నను మతము నిరస్తము. అనగ మొట్టమొదట "ఇది ఘటము అను జ్ఞానము కలుగును. దీనిని వ్యవసాయజ్ఞాన మని శాస్త్రజ్ఞులు వ్యవహరించెదరు. ఈజ్ఞాన మెట్టిదో తెలియవలె ననిన నాజ్ఞానానంతరమున "నేను ఘటమును తెలిసికొనుచుంటిని" అను జ్ఞానము కలుగును. దీనినే యనువ్యవసాయ మందురు. ఇట్టి యనువ్యవసాయముచే ప్రాథమికజ్ఞానము ప్రత్యక్షముగనో, అనుమితిగనో, లేక శాబ్దముగనో తెలిసికొనదగును. ఇట్టి యనువ్యవసాయమునందే ఆత్మ భాసించును. ప్రాథమిక జ్ఞానము (వ్యవసాయము)నం దాత్మ భాసింపదు. కాన ననువ్యవసాయ మనునది వ్యవసాయాత్మకజ్ఞానముకన్న భిన్నముగ నంగీకరించవలయు నని కొందరుచెప్పెదరు. పూర్వమందు చెప్పినరీతిని అనగా నాత్మ ప్రత్యక్షమును గూర్చియు ఘటాదిప్రత్యక్షమును గూర్చియు ఆత్మమనస్సంయోగము కారణమని చెప్పుటచే ఘటాదిప్రత్యక్షసామగ్రికాలమున నుభయప్రత్యక్షసామగ్రి యుండుటవలన సమూహాలంబనాత్మకమగు "నేను ఘటమును తెలిసికొంటిని" అను ఘటాత్మకవిషయకవ్యవసాయాత్మకజ్ఞానము కలుగునని చెప్పుటవలన ఆనువ్యవసాయమనెడి జ్ఞానాంతరమంగీకరింపవలయునను మతము నిరస్తము. మఱియు ఘటము విషయము, ఘటాదిజ్ఞానము విషయి, ఘటమునందు విషయత్వ మొందుటయందు, ఘటాదిజ్ఞానమునందు విషయిత్వ ముండుటయం దారెంటియందు వైజాత్యము కలదు. ఎట్లనిన? ఘటమునందు ఘటత్వముండును. ఘటజ్ఞానమునందు జ్ఞానత్వముండును. ఈ రెండును భిన్నజాతులు. కాన ఘటత్వజాతి నవలంబించుకొని ఘటమునందు విషయత్వ ముండును జ్ఞానత్వజాతి నవలంబించుకొని ఘటజ్ఞానమునందు విషయిత్వముండును. అదే విధమున "ఇది ఘటము" అనెడి వ్యవసాయజ్ఞానమునందు విషయత్వ ముండుటయందు "ఘటమును నేను తెలిసికొనుచుంటిని" అనెడి యనువ్యవసాయజ్ఞానమునందు విషయిత్వ ముండుటయందును వైజాత్యము చెప్పవలెను. అట్టి వైజాత్యము కానుపట్టుటలేదు. ఏలయన? "ఇది ఘటము" అనెడి వ్యవ సాయమునందు జ్ఞానత్వమే యుండును. "నేను ఘటమును తెలిసికొనుచుంటిని" అనెడి అనువ్యవసాయమునందు జ్ఞానత్వమే యుండును. అట్టి జ్ఞానత్వమునకు భేదము లేనందున వ్యవసాయానువ్యవసాయములయందు విషయత్వ విషయిత్వ వ్యవస్థాపక వైజాత్యము లేనందున అనువ్యవసాయమనెడి జ్ఞానాంతర మంగీకరింపవలయునను మతము దూరముగ నిరస్తము.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఆత్మకు నిత్యత్వాదుల నుపపాదించి "తస్మాద్యుద్ధ్యస్వ భారత!" యని యుద్ధకర్మను విధించుటచే జ్ఞానకర్మసముచ్చయ మీగీతయందు శ్రీకృష్ణభగవానునిచే నుపదేశింపఁబడెనని శంకింపరాదు. ఈగీతయందు యుద్ధకర్తవ్యత్వము విధించుటలేదు. మఱే మనిన? అర్జునుఁడు స్వధర్మమగు యుద్ధమునందు స్వతః ప్రవృత్తుఁడు. అట్టివిధముగఁ బ్రవృత్తుఁడైనను యుద్ధప్రారంభసమయమున సైన్యములను బరికించి "కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" అనునది మొదలు శోకమోహములచే యుద్ధమునందుఁ బ్రతిబద్ధుఁడై యూరకుండెను. శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునునకుఁగల యుద్ధప్రతిబంధాపనయనము మాత్రమును చేసెను. (అనఁగా యుద్ధమునకుఁ బ్రతిబంధకమగు శోకమోహముల నివృత్తిని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చేసెను).

వ్యవసాయాత్మకజ్ఞానభానము నిమిత్త మనువ్యవసాయము నంగీకరింపవలయు ననెదవా? అదియు సంభవము కాదు. ఏలన? దీపము తనకన్న భిన్నమగు పదార్థములను భాసింపఁజేయును. తనచే తాను భాసించును కాని తాను భాసించుటకు మఱియొక దీపము నెట్లపేక్షింపదో అట్లే వ్యవసాయాత్మకజ్ఞానముకూడ స్వవిషయమగు ఘటాదివ్యవహారమునకు హేతువగుచు స్వవ్యవహారమునకుగూడ హేతు వగును. కాన వ్యవసాయాత్మకజ్ఞానవ్యవహారార్థ మనువ్యవసాయాత్మకజ్ఞాన మంగీకరింప నవసరములేదు.

వ్యవహారమునందు వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానము కారణము. అనగా "నిది ఘటము." అను శబ్దప్రయోగమును గూర్చి వ్యవహర్తవ్య (ఘటశబ్దార్థ) మగు ఘటముయొక్క జ్ఞానము కారణము. (ఘటజ్ఞానము లేనిదే "ఇది ఘటము" అనెడి శబ్దప్రయోగము సంభవింప నేర దనుట) అదేవిధమున ఘటజ్ఞానమును వ్యవహరించుటకు తద్జ్ఞానరూపానువ్యవసాయాత్మకవ్యవహర్తవ్యజ్ఞాన మపేక్షితము కాన ననువ్యవసాయ మంగీకరింపవలయు నని శంకింపవలదు.

వ్యవహారమునుగూర్చి వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానము కారణ మను విషయ మంగీకార్యమే. కాని వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానరూప కారణము వ్యవహర్తవ్యభిన్నము కావలె నను నియమము లేదు. అటులైనచో వ్యవహారమునుగూర్చి వ్యవహర్తవ్యభిన్నమగు వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానపురస్సరముగ గారణత్వము జెప్పవలసివచ్చును. అట్టి ధర్మము గురుధర్మ మగును. అట్టి ధర్మముకన్న లఘు వగు వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానత్వధర్మపురస్సరముగనే కారణత్వము—(లఘుధర్మపురస్సరముగ గారణత్వము సంభవించుచుండ గురుధర్మపురస్సరముగ గారణత్వము జెప్పవల దను నియమానుసారము) చెప్పవలెను. కాన లఘుధర్మ మగు వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానత్వము—స్వప్రకాశ మగుటంజేసి వ్యవహర్తవ్య మగు ఘటజ్ఞానమునందు కలదు. అందుచే వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానత్వధర్మపురస్సరముగ ఘటజ్ఞానరూప మగు వ్యవసాయ (జ్ఞాన)ము ఈశ్వరజ్ఞానము వలె, యోగిజ్ఞానమువలె, "ప్రమేయం" అను జ్ఞానమువలె స్వవ్యవహారమునుగూర్చి హేతు వగుచుండ ఘటజ్ఞానవ్యవహారనిమిత్త మనువ్యవసాయ మంగీకరింపవలయు నను యుక్తి దూరతః నిరస్తము.

అనువ్యవసాయ మనెడి జ్ఞానాంతరము కల దనువారినిగూర్చి యిట్లు ప్రశ్నింపవలయును. అనువ్యవసాయజ్ఞానము ఘటజ్ఞానవ్యవహారమునుగూర్చి ఘటజ్ఞానత్వధర్మపురస్సరముగ హేతువా? లేక ఘటజ్ఞానజ్ఞానత్వధర్మపురస్సరముగ హేతువా? అని. ఉభయమం దుండునది జ్ఞానత్వమే. కాన సాధర్మ్యద్వయము ఘటజ్ఞానమందే సంభవించుచుండ వారింటిలో లఘుధర్మ మగు ఘటజ్ఞానత్వపురస్సరముగనే ఘటజ్ఞానవ్యవహార ముపపన్న మగుచుండ ఘటజ్ఞానవ్యవహారార్థ మనువ్యవసాయాత్మక మగు ఘటజ్ఞానజ్ఞానము నంగీకరింపవలయు నను వాదము నిర్యుక్తికము.

కనుకనే ఒక వ్యవసాయజ్ఞానమువలననే (ఘటాదిజ్ఞానమువలననే) ఘటవ్యవహారము, ఘటజ్ఞానవ్యవహారము గలుగు నను విషయమును "మితి, మాతృ, మేయ మేతత్త్రితయం వ్యవసాయే భాసతే" (జ్ఞానము, జ్ఞాత, పదార్థము

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఇచట దత్త్వ మిది. అపూర్వవిధి, నియమవిధి, పరిసంఖ్యావిధి యని విధి మూడువిధములు. అందు అపూర్వవిధి యనగ కాలత్రయమునందు నితరప్రమాణములచేఁ బ్రాప్తింపనిదానిని విధించునది యపూర్వవిధి. "వ్రీహీన్ ప్రోక్షతి" క్రతువునఁ బురోడాశమునకు వ్రీహులను (ధాన్యమును) యుదకముచేఁ బ్రోక్షణము సేయవలెను. తండుల (బియ్యము) నిమిత్తము ధాన్యమును దడుపుట యేకాలమునందు నేప్రత్యక్షాదులచేతను సిద్ధము కాదు. అట్టి యపూర్వ మగు ప్రోక్షణమును "వ్రీహీన్ ప్రోక్షతి" అను విధివాక్యము విధించుచున్నది. ఆవిధముగా నర్జునునకు యుద్ధము ప్రమాణాంతరముచేఁ బ్రాప్తింపనియెడల "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత!" అను వాక్యముచే యుద్ధము విధింపఁబడుచున్నదని చెప్పుటకు వీలగును. యుద్ధము క్షత్రియున కవశ్యకర్తవ్య మగు కర్మ. అట్టికర్మ మానాంతరముచేఁ బ్రాప్తమైయుండ "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత!" అనునది యపూర్వవిధి కానేరదు.

అనెడి యీత్రితయము వ్యవసాయ (జ్ఞాన)మునందు భాసించును) అనెడి త్రిపుటీప్రత్యక్షవాదు లగు ప్రాభాకరు లంగీకరించిరి.

వేదాంతు లన్న నో ఆత్మ స్వప్రకాశజ్ఞానరూపము కాని జ్ఞానాశ్రయము కాదని చెప్పెదరు. అట్లుగాక జ్ఞానాశ్రయమే యన్నచో కర్తృకర్మవిరోధముచే (కర్తృత్వకర్మత్వము లొకదానియం దుండకపోవుటచే) నాత్మ భానము లేకపోయెడిని. మఱియు నాత్మ జ్ఞానముకన్న వేఱగుచో జ్ఞానభిన్నము జడమగుటంజేసి యాత్మ జడ మయ్యెడిని. అటులైనచో జడము కల్పితము కాన నాత్మ కల్పితము కావలసివచ్చును. కాన నాత్మ జ్ఞానస్వరూపమే యని యంగీకరింపవలయును.

ఆత్మ స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూప మైనను విద్యోపహితమై సాక్షి యనియు, వృత్తిమదంతఃకరణోపహితమై ప్రమాత యనియు యనంబడును. అట్టి యాత్మకు చక్షురాదులు కరణములు. అట్టి యాత్మ చక్షురాదిద్వారమున నంతఃకరణపరిణామముతో ఘటాదులను వ్యాపించి తదాకార మగును. ఒక్క యంతఃకరణపరిణామమునందే ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యము, అంతఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యము కలిసికొనును. అనంతరమున ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్య మంతఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యస్వరూప మగుటంజేసి ఘటాజ్ఞానమును నశింపజేసి ప్రత్యక్షరూప మగును. అట్టి ప్రత్యక్షము స్వావచ్ఛేదక మగు ఘటమును స్వతాదాత్మ్యాధ్యాసమువలన భాసింపఁజేయును.

అంతఃకరణపరిణామమునకు వృత్తి యనిపేరు. అట్టి వృత్తి యతిస్వచ్ఛమైనది. అట్టి వృత్తి స్వావచ్ఛిన్నమగు చైతన్యముచేత భాసించును. కాన నంతఃకరణమునకు తద్వృత్తికి, ఘటమునకును యపరోక్షత్వము సంభవించును. ఇట్టి యాకారత్రయమే "ఘట మహం జానామి" (నేను ఘటమును దెలిసికొనుచుంటిని) అనునది.

భాసక మగు చైతన్య మేకరూపమైనను ఘటమును భాసింపజేయుటకు వృత్త్యపేక్ష కలదికాన ప్రమాత యనఁబడును. అంతఃకరణతద్వృత్తులను భాసింపజేయుటయందు వృత్తి నపేక్షింపకపోవుటచే సాక్షి యనంబడును. ఈవిషయ మద్వైతసిద్ధియందును, సిద్ధాంతబిందువునందును విస్తారముగ చెప్పఁబడెను.

కాన బూర్వమునందుఁ జెప్పబడినవిధమున నాత్మ నిత్యము, విభువు, అసంసారి, యెల్లపు డేకరూప మగుటంజేసి స్వధర్మ మగు యుద్ధమునందు బ్రథమమున బ్రవృత్తుఁడ వగు నీ వాత్మనాశాశంకచే నాయుద్ధమునుండి విరతుఁడ వగుట యుక్తము కాదని యుద్ధమునం దర్జునునకభ్యనుజ్ఞచే శ్రీకృష్ణభగవానుడు "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత" అని చెప్పెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నియమవిధి యనఁగఁ బక్షమునం దప్రాప్తమగు నంశమును బరిపూర్ణముసేయు విధి నియమవిధి యనంబడును. అది యెట్లనిన ? బురోడాశమును జేయుటకు తీసుకొనిరాఁబడిన వ్రీహుల (ధాన్యము) నుఁ బ్రోక్షణము సేసినపిదప "వ్రీహీ నవహంతి" వ్రీహులను దంచవలెను. అను విధివాక్యముచేఁ దండులనిష్పత్తికి దంచుట విధింపఁబడెను. ఇచట దండులనిష్పత్తి యనునది, దంచుటవలనను గలుగును. నఖముల (గోళ్ళ)చే విదళించుటవలనను ప్రాప్తించును. కానఁ బురోడాశమున కుపయోగించు తండులనిష్పత్తి నఖవిదళనముచే బ్రాప్తించినచో నవహననము (దంపుట) పక్షమున నప్రాప్త మగును. అట్టి యప్రాప్తాంశమగు నవహననమును (దంపుటను) "వ్రీహీ నవహంతి" అను విధివాక్యము విధించుచున్నది. నఖవిదళనమువలనఁ దండులనిష్పత్తి

స్వధర్మమగు యుద్ధమునం దర్జునుఁడు బ్రవృత్తమయినను శోకమోహములచే నట్టి యుద్ధమునుండి విరతుఁడాయెను. అట్టి శోకమోహములు విచారమువలన బుట్టిన జ్ఞానముచే బాధితములు కాన "అపవాదాపవాదే ఉత్సర్గస్య స్థితిః" ఉత్సర్గమున కపవాదము జెప్పి యట్టి యపవాదమున కపవాదము జెప్పినయెడల ఉత్సర్గమే ప్రాప్తించును. అది యెట్లనిన ? ఒకనిగూర్చి నీవు సర్వదేశములయందు దిరుగు మనునది ఉత్సర్గము. రాజమహేంద్రవరమున బజారునకు పోవల దనునది అపవాదము. ఈవేషము మార్చుకొని పోవచ్చు ననునది అపవాదాపవాదము. అట్టి యపవాదాపవాదము బ్రాప్తించినపు డుత్సర్గము ప్రాప్తించును. అనగా నీ వాబజారునకు కూడ యీవేషము మార్చుకొని బోవచ్చు నని యభ్యనుజ్ఞ బ్రాప్తించును. అట్లే యర్జునుఁడు యుద్ధమునందు బ్రథమము బ్రవృత్తుడయ్యెను. అట్టి యుద్ధమున కపవాదముగ శోకమోహములు బ్రాప్తించెను. శ్రీకృష్ణుని యుపదేశమువలన తదపవాదముగ శోకమోహములు దొలగింప నుత్సర్గన్యాయమున యుద్ధమున కభ్యనుజ్ఞమాత్ర మిందు జూపఁబడెను. కాని యుద్ధకర్తవ్యతను విధించుటలేదు.

కొందఱు "యుధ్యస్వ" అని యుద్ధమును విధించుటచే జ్ఞానకర్మసముచ్చయమువలననే మోక్షము సిద్ధించునుగాని కేవలజ్ఞానమువలన మోక్షము సిద్ధింపదని పేర్కొనుచుండిరి. "యుధ్యస్వ" అను పదముచే యుద్ధకర్తవ్యత్వము బోధింపబడును కాని, మోక్షము జ్ఞానకర్మసముచ్చయసాధ్య మని బోధింపబడుటలేదు. కాన జ్ఞానకర్మసముచ్చయవాదము నిర్యుక్తిక మని గ్రహింపనగును. ఎటుల కర్మజ్ఞానసముచ్చయము గ్రహించుటకు వలనుపడదో యటులనే శ్రీభగవద్గీతావచనవిరోధప్రదర్శనపూర్వకముగ మున్ముందు విస్తరముగ జూపగలము.

శంకరానందీయము:—"అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం" అను గీతయందు "త్వంపదవాచ్యార్థ మగు దేహేంద్రియాదులు జన్మాదులు గలవి గాన ననిత్యము లగుటంజేసి యశోచ్యములు, త్వంపదలక్ష్యార్థ మగు నాత్మ స్వాయముగ నజ మగుటంజేసి నిత్య మగుటచే నశోచ్యము" అని శరీరాత్మ లశోచ్య మగుటయందు యేశరీరాత్మ లనిత్యనిత్యములను జ్ఞానము హేతువుగ జూపఁబడెనో "శరీర మనిత్యము, ఆత్మ నిత్యము" అనునట్టి జ్ఞానము నిచట స్పష్టపరచుచు నట్టి జ్ఞానముచే నివృత్తమగు శోకమోహములు గలవానినిగ నర్జునుని గుఱుతించి యట్టి యర్జునుఁడు పూర్వ మేయుద్ధమునందు బ్రవృత్తుఁ డయ్యెనో యట్టి యుద్ధమునందే యర్జునుని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "అంతవంత ఇమే దేహాః" అను శ్లోకముచే బ్రోత్సహించుచుండెను.

"అప్రమేయస్య" ప్రత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాదిప్రమాణములచే దెలిసికొనుటకు శక్యము కానిది. ఎట్లనిన లోకమునందు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములలో నేదైన నొకటిగల వస్తువు ప్రత్యక్షప్రమాణములగు నింద్రియములచే

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యైనను పురోడాశమున కుపయోగించు తండులనిష్పత్తి యవహననము (దంపుట) చేతనే చేయవలెనని నియమవిధి. ఒకకార్యమునుగురించి స్వతంత్రముగా గారణద్వయము ప్రాప్తించునపుడవశ్యమగు హేతువు పక్షమునఁ బ్రాప్తించునపుడు దానిని సంపాదించువిధి నియమవిధి యని సారాంశము.

ప్రకృతమున నవశ్యము సాధింపఁదగిన యుద్ధరూపకర్మను సాధించుటకు స్వతంత్రమగు హేతుద్వయము ప్రాప్తించినపుడు ముఖ్యమగు హేతువు పాక్షికముకాఁగా నద్దానిని సంపాదించు

దెలిసికొనదగును. ఆత్మ- "అశబ్ద మస్పర్శ మరూప మవ్యయం తథాఽరసం నిత్య మగంధవత్" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని శబ్దాదివిహీనమగుటచే బ్రత్యక్షప్రమాణముచే దెలియబడదు. అట్లే 'నైవ చ తస్య లింగం' అను శ్రుతి ననుసరించి యాత్మ నూహించుటకు దగు హేతు వేదియు లేనందున ననుమానప్రమాణముచే గూడ నాత్మ నూహించుటకు వలనుపడదు. అట్లే "హేతుదృష్టాంతవర్జితం" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని దృష్టాంతము లేమింజేసి యాత్మను— దృష్టాంతపురస్సరముగ దెలిసికొనుటకు వీలగు నుపమానప్రమాణముచే గూడ దెలిసికొనుటకు వీలులేదు. అట్లే "యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణం" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని నామరూపజాత్యాదివిహీన మగుటంజేసి యాత్మ- నామరూపజాతిక్రియాపురస్సరముగ వస్తువునుబోధించు శబ్దమువలనగూడ దెలియబడదు.

"తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" అను శ్రుతి యాత్మ యుపనిషద్గమ్యు డని బోధించుచుండ శబ్దముచే నాత్మ బోధింపదని జెప్పుట యెట్లు సమంజస మగు ననిన? శబ్దప్రవృత్తికి హేతువులగు జాతిగుణక్రియలు లేమింజేసి శబ్దముచే నాత్మ జెప్పఁబడదు. కనుకనే- "యతో వాచో నివర్తంతే" అను శ్రుతి యాత్మ వాఙ్మనసకగోచరమని జెప్పుచున్నది. అటులైన నాత్మను బోధించునట్టి శ్రుతులు యప్రమాణములు కావలసివచ్చు ననెదవా? అట్లు కానేరవు. శ్రుతులు ఆత్మయం దధ్యస్తమగు నశేషవిశేషములను దొలగించి యధిష్ఠానము, సన్మాత్రము, నిర్విశేషమునగు నాత్మను దెలుపును. కాన శ్రుతి యప్రమాణము కానేరదు. ఆత్మ సవిశేషముగ (కర్తృత్వభోక్తృత్వ ధర్మములు కలదిగ) జ్ఞాతమైనను యాత్మయం దుండు నిర్విశేషత్వ మజ్ఞాతమగుటచే నట్టి యజ్ఞాతనిర్విశేషత్వజ్ఞాపకమగుటంజేసి శ్రుతి ప్రమాణము. అయినను "ఆత్మ యిది" అని సాక్షాత్తు నిర్దేశించుటకు వీలుపడనందున శ్రుతికి యాత్మ విషయము కానేరదు.

మఱియు ఆత్మవిషయమునం దన్యథానుపపత్తి లేనందున నర్థాపత్తిప్రమాణముచేతను యాత్మ బోధింపబడదు. అనుపలబ్ధి యనగ బ్రతియోగ్యుపలబ్ధ్యభావము. అది యభావప్రత్యక్షమును గలిగించును. ఎట్లనిన? ఘటాభావమందుప్రదేశమున నాయభావమునను బ్రతియోగియగు ఘటప్రత్యక్ష ముండనేరదు. అనగా బ్రతియోగ్యుపలబ్ధ్యభావమే యుండును. కాన నట్టి ప్రతియోగ్యుపలబ్ధ్యభావరూపానుపలబ్ధిప్రమాణము చక్షుస్సహకృతమై ఘటాభావప్రత్యక్షమును గలిగించును. అనగా యనుపలబ్ధిప్రమాణమువలన నియతముగ నభావప్రత్యక్షమే కలుగును. ఆత్మ భావపదార్థము; అభావరూపము కాదు. కాన నాత్మప్రత్యక్షమును యనుపలబ్ధిప్రమాణము గలిగించనేరదు.

"యతో వాచో నివర్తంతే" అను శ్రుత్యనుసారము వాగవిషయ మగుటంజేసి యైతిహ్య మను ప్రమాణము గూడ నాత్మను బోధింపనేరదు.

స్వప్రమాణములకు ప్రమేయములకు దేనివలన ప్రామాణ్యము సిద్ధించుచున్నదో యట్టి యాత్మను రే ప్రమాణము బోధించును? ఏప్రమాణము బోధింపనేర దని యాశయము. ఈవిషయమునే "విజ్ఞాతారమరే! కేన విజానీయాత్" అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

టకు గదా! నియమవిధి. ఇచట నట్లులేదు. "తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత!" అని ప్రకృతయుద్ధమే చెప్పఁబడెను. కాని దానిని సాధించు మఱియొక హేతుప్రసక్తియే లేదు. కాన "తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత!" అనునది నియమవిధి కానేరదు.

పరిసంఖ్యావిధి యనగ ఒక వికృతికార్యమున "ప్రకృతివ ద్వికృతిః కర్తవ్యః" ప్రకృతి వలెనే వికృతిఁగూడఁ జేయవలె నను న్యాయానుసారము ప్రకృతియందుంను కొన్నిసాధనములు వలె నితరసాధనములు గూడ బ్రాప్తించుచుండ వానిని నిషేధించుటకు జెప్పఁబడిన విధి పరిసంఖ్యావిధి. అది యెట్లనిన? గృహమేధీయేష్టి యని యొక యాగము. నాయాగమును విధించుచు తత్ప్రకరణమున "ఆజ్యభాగౌ జుహోతి" ఆజ్యభాగములను హోమములఁ జేయవలె నని

కాన దనయం దధ్యస్త మగు సర్వప్రమాణప్రమేయములయొక్క సద్భావాసద్భావములకు బ్రకాశక మగుటవలనను, స్వప్రకాశ మగుటవలనను యాత్మకు స్వతః ప్రామాణ్యము సంభవించును. కాని మఱియొకదానివలన ప్రామాణ్యము సంభవింపనేరదు.

కనుక నే యాత్మ యప్రమేయ మనఁబడును. అందుచేతనే నాశరహితము. (పరిచ్ఛేదశూన్యము) అనంత మని యాశయము. అట్టిది కనుక నే యాత్మ నిత్యము.

పరిచ్ఛిన్న మగు బరమాణువుగూడ నిత్యమగుచుండ నపరిచ్ఛిన్న మగుటచే నాత్మ నిత్యమని జెప్పుట యెట్లు సమంజస మగునని శంకింపజనదు. "సర్వగత శ్చ నిత్యః, యో వై భూమా త దమృతం" అను శ్రుతులచే నపరిచ్ఛిన్నము సర్వగతము నగు వస్తువే నిత్యమని బోధింపఁబడుటవలన బరిచ్ఛిన్నమగు బరమాణువు నిత్యము కానేరదు. మఱియు "యదల్పం తన్మర్త్యం" అను శ్రుతి యల్పమగునది నశించునని బోధించుచుండ నల్పమగు బరమాణువు నిత్యమని జెప్పుటకు బ్రమాణము లేదు. కాన నల్పమగు బరమాణువు యనిత్యమే యని గ్రహింపనగును.

"శరీరిణః" బ్రహ్మ మొదలు స్తంబపర్యంతమగు శరీరము లెవని కుపలబ్ధిస్థానములుగ గలవో అట్టి సర్వప్రాణిశరీరోపాధికుడగు నాత్మ యొక్కటియే యని దెలుపుట కిట "శరీరిణః" అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యేకవచనమును, శరీరము లనేకము అని దెలుపుటకు "ఇమే దేహాః" అని బహువచనమును ప్రయోగించెను. కాన 'శరీరిణః' అను పదముచే సర్వశరీరములయందు "అహం" (నేను) అని భాసించుచున్నట్టియు, నిత్యము యేకము నగునట్టి యాత్మయొక్క సంబంధమగు "ఇమే" ఈయుభయసేనలయందు జూడబడుచుండెడి భీష్మాదిపదవాచ్యములగు "ఆచార్యాః పితరః పుత్రాః" ఇత్యాది వాక్యములచే నీచెప్పఁబడిన సర్వదేహములు "అంతవంతః" అంత మనగ గనపడకపోవుట. జన్మాది షడ్వికారములు గలవగుటవలనను, ప్రతీతిమాత్రము లగుటచేతను యని యతసత్తాకము లని యాశయము.

ప్రమాణమువలన గ్రహింపఁబడుచుండ నేకారణమువలన నసత్తునకు సత్త్వాభావము "నాసతో విద్యతే భావః" అను వాక్యముచే జూపఁబడెనో యందువలన శుక్తిరజతాదులవలె యధిష్ఠానభ్రమవలన గల్పితములగు దేహాదులకు సత్త్వము సంభవింపదు.

కాన నోయర్జునా! నీవు—దేహాదు లనిత్యము లనియు, దేహి యగు నాత్మ నిత్య మనియు దెలిసికొనక పూర్వమునందు "నాసంబంధమగు వీరలు నశించుచుండిరి" అని దుఃఖించితివి. ఇప్పుడు శ్రుతి, యుక్తి అనుభవములచే విచారింప నాత్మ శరీరాదు లశోచ్యము లని సిద్ధించినది. అట్లే నీవును దెలిసికొంటివి. కాన "హేభారత!" వివేకవిజ్ఞానసంపన్నుడ వగు నోయర్జునా! "యుధ్యస్వ" యుద్ధముకొఱకు బ్రయత్నింపుము. అని పూర్వమునందే

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
విధించెను. "ప్రకృతివ ద్వికృతిః కర్తవ్యః" అను న్యాయమునఁ ప్రకృతియాగమునందుఁ గల యాజ్యభాగములు ప్రాప్తించుచుండ "ఆజ్యభాగౌ జుహోతి" అని విధించుట యెందులకనిన? ప్రకృతియందుండు ఆజ్యభాగములవలెఁ బ్రయాజానూయాజలను యాగములుగూడ ప్రకృతి యాగాంతర్గతము లగుటంజేసి "ప్రకృతివ ద్వికృతిః కర్తవ్యః" అను న్యాయము ననుసరించి ప్రయాజానూయాజులు గూడ గృహమేధీయేష్టియందు బ్రాప్తింపవలసివచ్చునని వానిని నివృత్తి జేయుటకు "ఆజ్యభాగౌ జుహోతి" అని విధివాక్యము నుడువఁబడెను. ఆవిధముగా నిచట బొసగదు. గృహమేధీయేష్టివలె యుద్ధము ముఖ్యకర్తవ్యము. దానిని సాధించుట కితరమగు నంగములు ప్రాప్తించునపు డావిధిని జెప్పవలెను. ఇచట నట్లు కానరానందునఁ బరిసంఖ్యావిధి

యుద్ధముకొరకు బ్రవృత్తుడై భ్రాంతిచే దుఃఖించుచుండిన యర్జునునికి- యట్టి శోకమునకు గారణమగు భ్రాంతిని దొలగించి యుద్ధమును జేయుమని భోజనమునకు సిద్ధమై విషశంకచే యూరకుండినవానికి విషశంకను దొలగించి భోజనమును జేయుమని యాజ్ఞ నొసగినట్లు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యాజ్ఞ నొసగెను. కాని "యుద్ధమును జేయుము" అని యుద్ధకర్తవ్యతను విధించుటలేదు. "నహి కర్మణి కర్మాంతరారంభః" ఒక కర్మయందు మరియొక కర్మారంభమే వ్యర్థ మగుచుండ కర్మకాండకు విరోధి యగు జ్ఞానప్రకరణమునందు కర్మను విధించుట నిరుపయుక్తము. కాన "ఒక గ్రామమునుగూర్చి వెళ్ళుచుండెడి పురుషునికి 'వెళ్ళుము' అని యనుమతి నొసంగినటుల యుద్ధమునకు వచ్చి యున్న యర్జుననిగూర్చి యుద్ధమును జేయుము" అని యనుమతిమాత్రము 'యుద్ధ్యస్వ' అను భగవద్వచనమున కాశయము.

లేక "ఏతం వై త మాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణా వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతి" (బ్రహ్మవేత్తలగు బ్రాహ్మణులు దారైషణా ధనైషణా పుత్రైషణములను వదలి శరీరయాత్రార్థము భిక్షాచర్య నాచరించుచుండిరి) అను శ్రుతియే "జ్ఞానులు శరీరయాత్రయం దుండవలె" నని బోధించుచున్నది. అట్లే యిచటను బ్రహ్మవేత్తలవశ్యమూ ప్రాణమును రక్షించుకొనవలె నని సూచించుటకు జ్ఞానప్రకరణమునందు—జ్ఞానియగు నర్జునుడు క్షత్రియు డగుటచే సంన్యాసానధికారి యగుటవలనను, యువ డగుటవలన వానప్రస్థమున కనధికారి యనియు, క్షత్రియుడు రాజ్యముచేతనే శరీరయాత్ర జేయవలె నను నియమమువలనను, రాజ్యము పరాక్రాంత మగుటంజేసి శత్రుజయముకొఱకు ప్రయత్నింపుమని యర్జునునకు శరీరయాత్ర శ్రీకృష్ణభగవానులు విధించుచుండెను. కనుకనే ముందువాక్యములలో "శరీరయాత్రాపి చ తే నప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః" అని చెప్పఁబడును. కాన నీశ్లోకమునందు "యుద్ధ్యస్వ" అను పదముచే కర్మ విధింపఁబడుటలేదని గ్రహింపనగును.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—దెలియఁబడని వస్తువువిషయమై ప్రమాణాన్వేషణము సంభవించినను— "ఏ నేను బాల్యమునందు దల్లిదండ్రుల ననుభవించితినో యట్టి నేను వార్ధకమునందు మునిమనుమల ననుభవించుచుంటిని" అను యనుభవముచే బాల్యావస్థావార్ధకావస్థలయందుండు శరీరములకన్న వేరుగ నాత్మ యందరిచే దెలియఁబడుచునే యున్నది.

స్వప్నమునందు దేవాదిశరీరములనుబొంది యందుకుదగిన భోగముల ననుభవించి స్వప్నమునుండి మెలకువగని మనుష్యదేహమునుబొంది "నేను మనుష్యుడను దేవుడనుకాను" అను ప్రత్యయముచే దేవదేహము బాధింపఁబడినను అహమాస్పదమగు నాత్మ బాధింపఁబడకుండుటచేతను, యోగమాహాత్మ్యముచే సింహాదిదేహములను బొందినపు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత !" అనునది కాదు. కాన విధిత్రయము ప్రాప్తింపనందున "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత !" అనునది అనువాదమాత్రమే యగును. లేదా, శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణ స్థానసమాఖ్య లను ప్రమాణములలో లింగాదిప్రమాణములచే 'ఇమామ గృభ్ణ న్రశనామృతస్య' అను మంత్రము గర్ధభరశనాగ్రహణమందుఁ గూడఁ బ్రవర్తించుచుండ తద్వ్యావృత్తినిమిత్తము "ఇమామ గృభ్ణ న్రశనామృతస్యే త్యశ్వాభిధానీ మాదత్తే" అను విధివాక్యము ప్రవృత్తమాయెను. కాన నిదియు బరిసంఖ్యావిధి. ఇట్టిది "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత !" అనుచోట జెప్పుటకు రెంటి నుద్దేశించి యొకటి ప్రవర్తించుటలేమింజేసి నలవి కాదు. ||౧౮||

డాదేహములు భిన్నమైనను యాత్మ యొక్కటిగ దెలియబడుటచేతను, అట్లే "యేనేను చూచితినో యానేను వినుచుంటిని." అను ప్రత్యభిజ్ఞవలన నింద్రియాదులకంటె యాత్మ భిన్నముగ దెలియబడుటచేతను, బుద్ధిమనస్సులు కరణము లగుటచే కర్తృత్వమున కాశ్రయము కాకపోవుటచే బుద్ధిమనస్సులకంటె భిన్నముగ దెలియబడుట వలనను, మనోబుద్ధిశరీరేంద్రియాదులకంటె భిన్నముగ నొకటగు నాత్మ కలదని తెలియబడుచున్నది. ప్రేమాస్పదమగు బుత్రులు వికలు లైనపుడు "నేను వికలుఁడను" అను ప్రత్యయమువలె ప్రేమాస్పదమగు శరీరము గృశించినపుడు "నేను గృశించితిని" అను బ్రత్యయము శరీరాత్మభ్రాంతిచే గలుగుచున్నదని గ్రహింపనగును. కాన నాత్మ స్వతః తెలియబడుటచే బ్రమాణపరిచ్ఛేద్యత్వము (ప్రమాణములచే దెలియబడుట) యాత్మకు సంభవింపదు.

అట్లైనచో ప్రత్యగాత్మవిషయమై శాస్త్రమున కెట్లు ప్రామాణ్యము సంభవించుననిన ? ప్రత్యగాత్మ స్వతస్సిద్ధమగుటచే జ్ఞాతమైనను ఆత్మయందధ్యస్తమగు నవిద్యయొక్కయు, తత్కార్యములగు గర్తృత్వభోక్తృత్వాద్యనాత్మరూపధర్మములయొక్కయు, నిరాసకమగుటచే శాస్త్రము ప్రమాణమగును. ఈవిషయమునే శ్రీమద్భాష్యకారులు గూడ "నహి పూర్వ మిత్థ మహ మిత్యాత్మానం ప్రమాయ" అని మొదలుకొని "నత్వజ్ఞాతార్థజ్ఞాపకత్వేన" అనునంతవరకుగల భాష్యముచే స్పష్టపరచిరి. "య త్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ య ఆత్మా" (ఏది యాత్మయో యట్టిబ్రహ్మము సాక్షాత్తు యపరోక్షమని) శ్రుతిగూడ యాత్మ స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపమగుటచే స్వతస్సిద్ధముగ జ్ఞాతమని జెప్పుచున్నది.

కాన నాత్మ దేనిచేతను యెన్నడును యెచ్చటను నశించునది కాదు. అందుచే నిత్యము. దేహములు నశించునవి గాన ననిత్యములు. అందుచే నోయర్జునా! నీవు స్వధర్మమగు యుద్ధమును జేయుము. యుద్ధమును వదలకుమని యర్థము.

పరమార్థప్రపా:— ఎందునిమిత్తమై యీయుపక్రమమో దానిని "అన్తవంతః" అను శ్లోకముచే జెప్పుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ మొదలిడెను.

"నిత్యస్య" ఎల్లపుడు నొకేస్వభావముగలది యాత్మ. కనుకనే 'అనాశినః' నాశనములేనిది 'అప్రమేయస్య' అపరిచ్ఛిన్నమునగు 'శరీరిణః' అధ్యాసికసంబంధముచే శరీరవిశిష్టమగు బరమాత్మయొక్క సంబంధము గలవిగ 'ఇమే దేహాః' సుఖదుఃఖకారణములగు నీదేహములు ఘటాన్తర్గతమగు నాకాశమునకు ఘటాదులవలె ననేకస్వరూపములతో నటించుచున్న నటునకు నాయాస్వరూపములు వలె దత్త్వవేత్తలచే 'ఉక్తాః' చెప్పఁబడెను.

కాన భీష్మద్రోణాది విషయమై విగతజ్వరుడవై 'యుధ్యస్వ' యుద్ధమును జేయుము.

యః ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్ ।
ఉభౌ తౌ నవిజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే ॥ ॥౧౯॥

పదవిభాగము:—యః-ఏనం-వేత్తి-హంతారం-యః-చ-ఏనం-మన్యతే-హతం-ఉభౌ-తౌ-న-విజానీతః-న-అయం-హంతి-న-హన్యతే । ॥౧౯॥

ప్రతిపదార్థము:—యః=ఏవఁడు; ఏనం=ఈప్రకృతమగు నాత్మను; హంతారం=సంహరించువానినిగ; వేత్తి=తెలిసికొనునో; యశ్చ=ఏవఁడు; ఏనం=ఈప్రకృతమగు నాత్మను; హతం=మరణించినదానినిగ; మన్యతే=తలఁచునో; తౌ=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దరు; నవిజానీతః=ఆత్మస్వరూపానభిజ్ఞులు (ఆత్మస్వరూపమును తెలియనివారలు); అయం=ఈ ఆత్మ; న హంతి=చంపుటలేదు; న హన్యతే=చంపబడుటలేదు. ॥౧౯॥

నీలకంఠీయము:—సత్తగు నాత్మ నిత్యమనియు, నసత్తగు దేహాదిక మనిత్యమనియు నింతవ ఱూర్వము నందుఁ జెప్పి యావిషయము నుపసంహరించుచు నర్జునుని యుద్ధాభిముఖుని జేయుట కీశ్లోకము నారంభించుచున్నాఁడు. "నాసతో విద్యతే భావః" అనుదానిచే నసత్తులగు దేహాదులకు కాలత్రయమందునను సత్త్వము లేదని పరమార్థదృష్టితో జెప్పినను అట్టి పరమార్థదృష్టి లేనట్టియు, నరకాదులయెడ భయముకల పురుషునకి గలుగు వ్యవహారదృష్టిచే గూడ నిత్యానిత్యవిభాగము ననుసరించి "అంతవంత ఇమే దేహాః" అనుదానిచే దేహముల కంతవత్త్వము జెప్పఁబడినదిగనుక పునరుక్తిదోషము లేదు.

నిత్యత్వ మనగ కాలాపరిచ్ఛేద్యత్వము. అట్టిది యాకాశమునకుగూడ సంభవించును. కాన నొక యాత్మగాక నాకాశముగూడ నిత్య మగును. కాబట్టి "ఒక యాత్మయే నిత్యము" అను సిద్ధాంత మెట్లు పొసగు నను యాశంకమీద "అనాశినః" అని యాత్మకు విశేషణముగా జెప్పెను. "నాశః అదర్శనం తద్వాన్ నాశీ" నాశ మనగ కనుపడకపోవుట. అట్టి ధర్మముకలది యాకాశ మగును. ఈవిషయమునే "నభ ఆత్మని లీయతే" అను స్మృతి యాకాశ మాత్మయందు లీనమగుచున్నది; అని చెప్పుచున్నది. ఆత్మ యాకాశమువలె నాశి (అదర్శనవత్తు) గాక యెల్లప్పుడు బ్రకాశించునదే యని యర్థము.

"ఆత్మ ఘటాదులవలె చక్షుర్గోచరమై భాసించునదిగాక స్వయముగ బ్రకాశించునది" అని చెప్పుటకు "అప్రమేయస్య" అని యాత్మకు విశేషణముగ జెప్పఁబడెను. ఆత్మవిషయమై యేప్రమాణము ప్రసరించదుగాన నాత్మ నప్రమేయముగా దెలిసికొనదగును. "యే నేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయా ద్విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయాత్" అను శ్రుతిగూడ పైవిషయమునే తెలుపుచున్నది. ఇఁక నాత్మ ప్రత్యగాత్మత్వరూపముగనే ప్రసిద్ధము. ఈవిషయమునే "య త్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరః" అను శ్రుతిగూడ జెప్పుచున్నది. మఱియు "ప్రమాణ మప్రమాణం చ ప్రమాభాస స్తథైవ చ । య త్ప్రసాదా త్ప్రసిధ్యంతి తదసంభావనా కతః" అను నార్యోక్తిప్రకారము సర్వావభాసకమైన యాత్మ నిత్యమై స్వతః భాసించును. కాన నోభరతాన్వయసంభూత! యుద్ధము జేయుము. భీష్మాదులు మిథ్యారూపులును, అనిత్యులు కనుక స్వయముగనే నష్టప్రాయు లగుటంజేసి తద్ధననివృత్తిచే నీచే స్వధర్మము నశింపజేయతగినది కాదని భావము.

గీతారహస్యవిమర్శనము:—శ్రీమద్భాష్యకారులు, మధుసూదనసరస్వతి, శంకరానందులు జెప్పిన విధమున "యుధ్యస్వ" అనుచోట యేవిధియు సంభవింపనందున 'యుధ్యస్వ' అను పదముచే యుద్ధకర్తవ్యత విధింపబడె నను తిలక్మహాశయుని వాక్యము భ్రాంతిమూలక మని తత్త్వజ్ఞులు గ్రహింతురు గాక. ॥౧౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

శోకమోహాదిసంసారకారణనివృత్త్యర్థం గీతాశాస్త్రం న ప్రవర్తక మిత్యేత స్యార్థస్య సాక్షిభూతే ఋచా వానినాయ, భగవాన్ ।

యత్తు మన్యసే యుద్ధే భీష్మాదయో మయా హన్యంతేఽహ మేవ తేషాం హంతే త్యేషా బుద్ధి ర్మృషైవ తే ।

కథమ్—య ఏన మితి । య ఏనం ప్రకృతం దేహినం వేత్తి జానాతి హంతారం హననక్రియాయాః కర్తారం యశ్చైన మన్యో మన్యతే హతం దేహహననే హతోఽహ మితి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే నింతవర కుపపాదింపబడిన గీతాశాస్త్రము శోకమోహాదిసంసార కారణంబగు నవిద్యానివృత్తినిమిత్తకము. ప్రవర్తకము (కర్మయందు ప్రవృత్తి గలుగజేయునది) కాదు" అనువిషయమును శ్రీకృష్ణుండు తనబుద్ధి ననుసరించి చెప్పియుండలేదు. మఱే మనిన? కఠోపనిషత్తునందలి యీవిషయము "హన్తా చే న్మన్యతే హంతుం హతశ్చే న్మన్యతే హతమ్ । ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే ॥ నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౧౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం" అనునది మొదలుగాగల గ్రంథముచే భీష్మాదిబంధువులవలన గలిగెడి శోకము దొలఁగింపఁబడినను, తద్వధకర్తృత్వమువలన గలిగెడి పాపమునకు ప్రతిక్రియలేదు. ఎచట శోకము ప్రాప్తించదో యచట పాపములేదను నియమములేను. అట్లైనచో ద్వేషియగు బ్రాహ్మణుని చంపుటయందు శోకము లేమింజేసి పాపము సంభవింపకపోయెడిని. కాన నేను కర్తను, నీవు ప్రేరకుడవు. "కర్తా కారయితా చైవ ప్రేరక స్త్వనుమోదకః । సుకృతం దుష్కృతం చైవ చత్వార స్సమభాగినః" అను న్యాయమున మనయిరువురకు నీభీష్మద్రోణాదివధవలన జనించెడి పాపము తప్పదు కాన 'తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత !" అనిచెప్పుట నీకు యుక్తము కాదనుశంకను కఠోపనిషత్తునందు చెప్పఁబడిన "య ఏనం వేత్తి హన్తారం" అనుఋక్కుచే బరిహరించుచుండెను. అదృశ్యత్వాదిగుణములుగల యాత్మ యొకదానిఁ జంపునదికాదు. జంపఁబడునదీ కాదు. కాన నట్టియాత్మ యొకదానిని జంపునదిగ దెలిసికొనువాడు, నొకదానిచే జంపఁబడుదానినిగ దెలిసికొనువాడు యీ యిరువురు యాత్మస్వరూపమును శాస్త్రమువలన దెలిసికొనినవారు కారు. కావున వీరలను జంపుటయందు నీవుగర్తవుకావు. నేను ప్రేరకుడను కాను. అందువలన "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత !" అని ప్రేరణజేసినందున నాకును, వీరలను జంపుటవలన నీకును బ్రత్యవాయములేదని బ్రత్యవాయశంక నీశ్లోకముచే దొలగించెను.

ఈశ్లోకమునందు "య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్" అను పూర్వార్థమున 'యః ఏనం' అనుపదముల రెండుసార్లు చెప్పకపోయినను 'య ఏనం వేత్తి హన్తారం హతం చ' అని చెప్పినను పూర్వమునందు చెప్పఁబడినయర్థము ప్రాప్తించుచుండ 'యః ఏనం' అని దిరుగ చెప్పుట వాక్యాలంకారమని యెఱుఁగవలెను.

లేక తార్కికులాత్మకు గర్తృత్వముకలదని చెప్పెదరు. 'య ఏనం వేత్తి హన్తారం' అను వాక్యముచే నాత్మకు గర్తృత్వ మంగీకరించిన తార్కికులు—అట్లే "శరీరమే చేతన మనెడి చార్వాకులు శరీరమువశించిన నాత్మ నశించిన" దనెదరు. అట్టి "యశ్చైనం మన్యతే హతం" అనువాక్యముచే శరీరాత్మవాదులగు చార్వాకులు ఆత్మస్వరూపమును

శాంకరభాష్యమ్:—

హననక్రియాయాః కర్మభూతం తావుభౌ న విజానీతో నజ్ఞాతవంతా వవివేకేనాఽఽత్మాన మహం ప్రత్యయవిషయం, హంతాఽహం హతోఽస్మ్యహ మితి దేహహననే నాత్మాన మహంప్రత్యయ విషయం యో విజానీత స్తా వాత్మస్వరూపానభిజ్ఞా విత్యర్థః । యస్మా న్నాయ మాత్మా హంతి న హననక్రియాయాః కర్తా భవతి, న హన్యతే నచ కర్మ భవతీ త్యర్థః, అవిక్రియత్వాత్ ||౧౯||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

న్నాయం కుతశ్చి న్న బభూవ కశ్చిత్ । అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ||" అను మంత్రముచే గూడ జెప్పఁబడెనని యామంత్రములను జెప్పఁ దొడఁగెను.

ఓయర్జునా! "యుద్ధమునందు భీష్మద్రోణకృపాచార్యాశ్వత్థామాదులు నాచేఁ జంప బడుచుండిరి. నేను వారలను జంపువాఁడ" నను నీకు జనించిన బుద్ధి కల్ల.

దెలిసికొనినవారు కారని జెప్పుటకు వాదిభేదము ననుసరించి 'య ఏనం' అను రెండుపదములు దిరుగ జెప్పఁబడెనని గ్రహింపనగును.

లేక "య ఏనం వేత్తి హన్తారం" అను వాక్య మతిశూరవిషయమనియు, "యశ్చైనం మన్యతే హతం" అనున దతికాతరవిషయమనియు దెలిసికొనవలయును.

"య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతం" అను గీతావాక్యమునకు కఠోపనిషత్తునందు "హన్తా చే న్మన్యతే హన్తుం హతశ్చే న్మన్యతే హతం" అని శ్రౌతపాఠమనియు గ్రహింపనగును.

శంకరానందీయము:— "పాప మేవాశ్రయే దస్మాన్, సంకరో నరకాయైవ కులఘ్నానాం, కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" అనునవి మొదలగు శ్లోకములచే నాత్మకు నే పాపసంబంధమును, పాపఫల భోక్తృత్వమును, పాపక్రియాకర్తృత్వమును దలచితివో యది ఆత్మస్వరూపాజ్ఞానకృతము. సత్యమగు నాత్మతత్త్వము దెలిసినచో నే వికల్పమునకవకాశముండదను యాశయముచే నాత్మయాథాత్మ్యమును బోధించుట కాత్మతత్త్వప్రకాశకమగు మంత్రముల నర్థతః శ్రీకృష్ణపరమాత్మ పఠించుచుండెను. అందు మొదటి మంత్రముచే నెవ డాత్మకు క్రియాశ్రయత్వమును, క్రియావిషయత్వమును దలచునో యట్టి పురుషుడు వేదాన్తశ్రవణ మొనరించినను మూఢుడే యని జెప్పుచుండెను.

ఎవడు "నేను వీనిని జంపుచుంటి" నని యహంప్రత్యయార్థమగు నాత్మను హననక్రియాకర్తగా దలచునో, ఏవడు 'నేను వీడిచే జంపఁబడితిని' అని హననక్రియావిషయముగ దలచునో వారిరువు రాత్మస్వరూపమును దెలిసిన వారు కారు. ఎందువలననిన? ఈ యాత్మ స్వయముగ నెవనిని జంపునది కాదు. దేనిచేతను జంపబడునది కాదు. దేహేంద్రియాదులు తత్తత్కార్యములయందు వ్యాపృతమై యుండినను వృక్షము చలించినను తదంతర్గతమగు నాకాశమువలె నాత్మ కూటస్థచిద్రూపముచే నంతట నుదాసీనమై తూష్ణీంభావమును బొందియుండునని యాశయము. "న తద శ్నాతి కించన న తదశ్నాతి కశ్చన" అను శ్రుతివలనను 'నిరవయవమగుటంజేసి యాత్మస్వరూప మాకాశమువలె నిష్క్రియము' అను యుక్తిచేతను, 'నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం' 'సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణ శ్చ' ఇత్యాది శ్రుతులచేతను యాత్మ నిష్క్రియమని దెలిసికొని, అట్లే యుక్తులచే స్థిరపరచుకొనియు యెవఁడాత్మను కర్తను గాను, భోక్తను గాను, సుఖముకలదానినిగను, దుఃఖము కలదానినిగను దలఁచునో యట్టివాఁ డాత్మతత్త్వమును దెలిసిన వాఁడు కాడు. [illegible] మనిన మరణించిన లేగనుగనిన తల్లియొక్క ప్రసవము శ్రమైకఫలకమై నిష్ఫలమైనటుల నట్టివానియొక్క శ్రవణమననములు శ్రమయే ఫలముగా కలవగు నని సూచింపఁబడెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఆత్మ యవిక్రియుఁడు అందుచే నాత్మ యొకదానిని జంపునది కాదు. ఒకదానిచే జంపబడునది కాదు. కాన నెవఁడు దేహము చచ్చునపు డవివేకముచే "అహం" అను ప్రత్యయ విషయ మగునట్టియు, ప్రకృతదేహి యగు నేను మరణించినవాడ ననియు, ఎవడు ప్రకృతదేహి యగు తన్ను చంపువా నినిగను తలఁచెదరో వారిరువురు నాత్మస్వరూపమును దెలిసినవారు కారు.

పరమార్థప్రపా:—"ఏతా న్న హంతు మిచ్ఛామి" అనునది మొదలగు శ్లోకములచే నాత్మకు హననకర్తృత్వనిమిత్తక మగు దుఃఖముఁ జెప్పఁబడెను. అట్టి దుఃఖముగూడ నిర్నిమిత్తక మని "య ఏనం వేత్తి" అను శ్లోకముచేఁ జెప్ప మొదలిడెను.

ఎట్లు ఘటముచే ఘటమును బ్రద్దలుచేసిన నాఘటములందుం డాకాశమునకు గర్తృత్వకర్మత్వములు లేవో (నాకాశము బ్రద్దలు చేయనిది కాదు; బ్రద్దలగునది కాదో) యట్లే యాత్మకు హననక్రియాకర్తృత్వము, తత్కర్మత్వము (చంపుట, చంపఁబడుట) లేవు. ఈవిషయమునందే "నాయం హంతి న హన్యతే" అనునది హేతువు.

నీలకంఠీయము:—"నాసతో విద్యతే భావః" అనుదానిచే నసద్రూపములగు మాత్రా (ఇంద్రియా) దులు మిథ్యాభూతము లగుటవలన నిస్స్వరూపములుగాన మాత్రాదులకు గర్తృత్వము సంభవింపదు. కాన సత్తునకే కర్తృత్వము, బంధమోక్షములు జెప్పదగును. అట్లుగాక నంతఃకరణమునకు బంధము, ఆత్మకు మోక్ష మనినచో బంధమోక్షములకు సామానాధికరణ్యము (ఒకచోట నుండుట) లేకపోయెడిని. అటులైన తేలుకుట్టుట యొకనికి తన్నివృత్తికి మందు మఱియొకని కనినట్లు బంధములేని జీవునకు మోక్షశాస్త్రమును జెప్పుట వ్యర్థ మయ్యెడిని. కాన నాత్మకే బంధమోక్షము లని యంగీకరింపవలయును. "యేన సర్వ మిదం తతం" అను శ్రుతిగూడ నాత్మకే దేహాదిస్వీకారమును జెప్పుచున్నది. అటులైన హననక్రియనుగూర్చి కర్తృత్వకర్మత్వము లాత్మకు సంభవింపవలసి వచ్చును. తనను చంపించుటకు కర్తృత్వము తనకే సంభవించుట విరుద్ధము. వహ్ని వహ్నిని దగలబెట్టుట సంభవము కాదుకదా. యను శంకను దొలగించుటకు "య ఏనం" అని చెప్ప మొదలిడెను. ఏతార్కికాదు లాత్మను హననక్రియాకర్తగ దలచుచుండిరో, ఏచార్వాకాదు లాత్మను హననక్రియాకర్మగ (జంపబడుదానిగ) దలచుచుండిరో వా రిరువు రాత్మతత్త్వమును దెలిసికొనినవారు కారు.

ఎందువల ననిన నీయాత్మ జంపునది కాదు; జంపబడునదీ కాదు. ఏది కర్తయో యది యాత్మ కాదనియు, దేహ మాత్మ కాదనియు పూర్వమునందే జెప్పబడెను.

ఇచట దత్త్వ మిది. ఏవిధమున నయఃపిండమునందు వహ్నిసంబంధమువలననే దగ్ధృత్వమో, స్వయముగ నయఃపిండమునందు దగ్ధృత్వము లేదో ఆదేవిధమున మాత్రాదులు సంభవించినవెంటనే కర్తృత్వము సంభవించుటచే నాకర్తృత్వము మాత్రాదుల ధర్మమే కాని యాత్మధర్మము కాదు. ఆత్మయందు గర్తృత్వప్రతీతి మాత్రాది సంబంధమువలననే కలుగుచున్నది. కాన మాత్రాదులతో గూడినదానికి బంధము. కేవ లాత్మకు బంధము లేదు. మోక్ష మనగ మాత్రాదుల సంబంధము లేకుండుటయే. కావున బంధమోక్షములకు వైయ్యధికరణ్యము (ఏకాధికరణమునం దుండకపోవుట) సంభవింపదు. మాత్రాదులు సత్తులనిగాని, అసత్తులనిగాని నిర్వచించుటకు శక్యము కానందున ననిర్వచనీయములు, వ్యవహారయోగ్యము, బ్రహ్మజ్ఞానైకబాధ్యము, స్వప్నమాయాగంధర్వనగరతుల్యము నగు దత్స్వరూపము నంగీకరించుటచే మాత్రాదులు నిస్స్వరూపములు కావు. కాన గర్తృత్వము మాత్రాదిధర్మమే కాని యాత్మధర్మము కాదు. ఈవిషయమునే "ఆత్మా కర్త్రాదిరూపశ్చే న్మాకాంక్షీ స్తస్య ముక్తతామ్। నహి స్వభావో భావానాం వ్యవర్తే తౌష్ణ్యవ ద్రవేః" అను వచనముగూడ జెప్పుచున్నది.

న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి న్నాయం భూత్వాఽభవితా వా న భూయః ।
అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ॥౨౦॥

పదవిభాగము:—న-జాయతే-మ్రియతే-వా-కదాచిత్-న-అయం-భూత్వా-అ-భవితా-వా-న-భూయః-అజః-నిత్యః-శాశ్వతః-అయం-పురాణః-న-హన్యతే-హన్యమానే-శరీరే । ॥౨౦॥

ప్రతిపదార్థము:—ఈశ్లోకమున "భూత్వాఽభవితా వా" అనుచోట (భూత్వా-అ-భవితా) అని పదవిభాగము. "యతః" అను పద మధ్యాహార్యము. యతః=ఏకారణమువలన; అయం=యీ ఆత్మ; అభూత్వా=పూర్వమునందు లేక; భూయః=తిరిగి; భవితా=ఉండునది; న=కాదో; (యత్తచ్ఛబ్దములకు నిత్యసంబంధమువలన "అతః" అను పద మధ్యాహార్యము) అతః=ఈకారణమువలన; కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు; న జాయతే=పుట్టదు; యతః=ఏకారణమువలన; అయం=ఈ ఆత్మ; భూత్వా=ఇదివర కుండి; భూయః=తిరిగి; అభవితా=ఉండనిది కాదో; అతః=ఈకారణమువలన; అయం=ఈ యాత్మ; కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు; న మ్రియతే=మరణింపదు; అయం=ఈ యాత్మ; శాశ్వతః=అపక్షయములేనివాడు (కృశింపనివాడు); పురాణః=పూర్వమునందును నూతనుడు (అనగా వృద్ధిరూపక్రియ లేనివాడు); శరీరే=శరీరము; హన్యమానే=సంహరింపఁబడినను; న హన్యతే=పరిణామక్రియ లేనివాఁడు; అజః=ఉత్పత్తి లేనివాఁడు; నిత్యః=నిత్యుఁడు (అనగానుత్పత్తివలనఁ బ్రాప్తించు నస్తిత్వములేనివాడు)॥౨౦॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) కథ మవిక్రియ ఆత్మేతి ద్వితీయో మన్త్రః—న జాయతే నోత్పద్యతే జనిలక్షణా వస్తుక్రియా నాఽఽత్మనో విద్యత ఇత్యర్థః । న మ్రియతే వా వా శబ్దశ్చార్థే । న మ్రియతే చే

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) ఆత్మ యవిక్రియమగుటచే నొకదానినిఁ జంపునది కాదు; తాను మరణించునది కాదని పూర్వగీతయందుఁ జెప్పఁబడెను. అందు హేతువగు నవిక్రియత్వ మెట్లాత్మకు సంభవించు ననిన ?

మఱియు గర్తృత్వము రాగద్వేషాదివికారములు గలదానికే సంభవించును. అట్టిది కలవాడే దుఃఖి యగును. అట్లైన నాత్మ కనుభూయమానమగు సాక్షిత్వమునకు బాధ ప్రాప్తించెడిని. కాన నాత్మకు గర్తృత్వము లేదని యాశయము. ఈ విషయమునే "నర్తే స్యా ద్విక్రియాం దుఃఖీ సాక్షితా కా వికారిణః । ధీవిక్రియాసహస్రాణాం సాక్ష్యతోఽహ మవిక్రియః" అను వచనముగూడ జెప్పుచున్నది.

వివర్తవాదము నంగీకరించుటచే సత్తునకు దేహో ద్యుపాదానమువలన గర్తృత్వము సంభవింపదు. అధ్యస్తమగు దానియొక్క ధర్మములచే నధిష్ఠానము వికారి కానేరదు. ఈ విషయమునే శ్రీమద్భాష్యకారులు "యత్ర య దధ్యాస స్తత్కృతేన దోషేణ గుణేనవాఽణుమాత్రేణాపి స న సంబధ్యతే" అను భాష్యవచనముచే స్పష్టపరచిరి. మఱియు వృద్ధులుఁగూడ "ఊషరక్షేత్రము మృగతృష్ణజలప్రవాహముకలదై నదిని వహించదు. మృగవారిప్రవాహముచే నిండినదియు, యూషరక్షేత్రమును స్పృశించదు" అని యధ్యస్తగుణదోషసంబంధ మధిష్ఠానమునకు లేదని స్పష్టపరచిరి.

ఈ జెప్పుటచే గర్తృత్వ కర్మత్వము లనాత్మధర్మములగుటచే ననాత్మ లనేకమగుటంజేసి యొక యాత్మయం దాయుభయమునకు విరోధమని జెప్పుటయు నిరస్తము.

ఈ విధమునవే చార్వాకతార్కికాభిమతములగు దేహాత్మ, కర్త్రాత్మ వాదములు "హన్తా చే న్మన్యతే హన్తుం హతశ్చే న్మన్యతే హతమ్ । ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే ॥" అను పూర్వార్థమున శాకభేదముచే నుచ్చరింపఁబడిన కాళకమంత్రముచే నిరస్తము అని దెలిసికొనదగినది. ॥౧౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

త్యంతావినాశలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే । కదాచిచ్ఛబ్ద స్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధార్థ స్సంబధ్యతే న కదాచి జ్జాయతే న కదాచి న్మ్రియత ఇత్యేవమ్ । యస్మా దయ మాత్మా భూత్వా భవనక్రియా మనుభూయ పశ్చా దభవితాఽభావం గన్తా న భూయః పున స్తస్మా న్న మ్రియతే । యో హి భూత్వా న భవితా న మ్రియత ఇత్యుచ్యతే లోకే । వాశబ్దా న్నశబ్దా చ్చాయ మాత్మాఽభూత్వా భవితా వా దేహవ న్న భూయః పున స్తస్మా న్న జాయతే । యో హ్యభూత్వా భవితా స జాయత ఇత్యుచ్యతే నైవ మాత్మాఽతో న జాయతే । యస్మా దేవం తస్మా దజో యస్మాన్న మ్రియతే తస్మా న్నిత్యశ్చ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఏది పూర్వమునందు లేక వర్తమానమున గాన్పించునో యది పుట్టునది యని జెప్పఁబడును. (అది యెట్లనిన ? ఘట ముత్పత్తికిఁ బూర్వమునందు లేక వర్తమానకాలమునం దుండుటచే నుత్పన్నమని చెప్పఁబడును.) ఆత్మ యనునది పూర్వమునందు లేక వర్తమానమునం దుండునది కాదు. కాన నుత్పన్నముకాదు. (అనగా భావవికారమగు నుత్పత్తి లేదనుట).

ఏది పూర్వమునం దుండి వర్తమానమున కాన్పింపదో యది నష్టమని చెప్పఁబడును. (ఎట్లనిన ? ఘటము పూర్వమునందుండి వర్తమానమునఁ గాన్పింపనితఱి నష్టమని చెప్పనగును) ఆత్మ పూర్వమునందుండి మున్ముం దుండనిదికాదు. కాన నాశములేనిది. (అనగా భావవికారమగు నాశవిక్రియ లేదనుట) కాన నాత్మ యుత్పత్తిలేమింజేసి యజము, నాశములేమింజేసి నిత్యము. ఇట్టియర్థ మీవాక్యమువలన నెట్లు సంభవించు ననిన ? చకారార్థముగల వాశబ్దము వలన, నశబ్దమువలనను బ్రాప్తించును.

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౨౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

పరమార్థప్రపా:—“న హన్యతే” అని పూర్వశ్లోకమునందున్న వాక్యముచే నాత్మ షడ్భావవిక్రియాశూన్య మని చెప్పఁబడెను. ఆ షడ్భావవిక్రియారాహిత్యమునే యీశ్లోకమునందు స్పష్టపరచుచున్నాడు.

“పుట్టుట, ఉండుట, వృద్ధినొందుట, విపరిణామమును బొందుట, క్షీణించుట, నశించుట” నను నీయారును వికారము లనఁబడును. ఈయారు వికారము లాత్మకు లేవని క్రమపద్ధతిని చెప్పుచున్నాఁడు.

(పుట్టుటలేదు) ఇట్లనుటచే నాత్మకు జన్మరూపవికారము నిషేధించబడెను. “న చాయం భూత్వా భవితా భవతి” (ఆత్మ స్వతస్సిద్ధము కాన జన్మాంతరాస్తిత్వము గలది కాదు) పుట్టునట్టి వస్తువెల్ల యస్తిత్వముగల దగును. కాని పుట్టువులేని వస్తువున కస్తిత్వ ముండదు గాన “అజః” అని యాత్మ యస్తిత్వరూపవికారము లేని దనుటలో హేతువుగ చెప్పబడినది. ఆత్మ “నిత్యః” అనుటచే వృద్ధిరూపవికారము లేనిదని చెప్పబడెను. “శాశ్వతః” అనుటచే శాశ్వత మగుటచేతను నపక్షయవికారము లేనిదని చెప్పఁబడెను. “పురాణః” అనుటచే నిరవయవ మగుటచేతను, నిర్గుణ మగుటచేతను పురాతనమగు నాత్మ విపరిణామరూపవికారము లేనిదని సూచింపబడెను (ఆత్మ పూర్వమందుగూడ క్రొత్తదియే గనుక నిప్పుడు విపరిణామమువలన రూపాంతరమును బొంది క్రొత్తదిగా యగుట లేదని యర్థము).

లేక, “న భవితా” అని యనుషంగముగా స్వీకరింపఁదగును. (అస్తిత్వము లేనిదై ఆత్మ) “భూయోఽధికం

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) యద్య ప్యాద్యన్తయో ర్విక్రియయోః ప్రతిషేధే సర్వా విక్రియాః ప్రతిషిద్ధా భవంతి, తథాపి మధ్యభావినీనాం విక్రియాణాం స్వశబ్దై రేవ తదర్థైః ప్రతిషేధః కర్తవ్యో ఇత్యనుక్తానామపి యౌవనాదిసర్వవిక్రియాణాం ప్రతిషేధో యథా స్యాది త్యాహ—శాశ్వత ఇత్యాదినా । శాశ్వత ఇత్యపక్షయలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే । శశ్వ ద్భవ శ్శాశ్వతః । నాపక్షీయతే స్వరూపేణ నిరవయవత్వా న్నిర్గుణత్వాచ్చ, నాపి గుణక్షయే ణాపక్షయః । అప క్షయవిపరీతాపి వృద్ధిలక్షణా విక్రియా ప్రతిషిధ్యతే—పురాణ ఇతి! యో హ్యవయవాగమే నోపచీయతే స వర్ధతేఽభినవ ఇతి చోచ్యతే । అయం త్వాత్మా నిరవయవత్వా త్పురాపి నవ ఏవేతి పురాణో న వర్ధత ఇత్యర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(2) "జాయతే, అస్తి, వర్ధతే, పరిణమతే, అపక్షీయతే, నశ్యతి" అను షడ్భావవికారము లలో నాద్యంతములగు నుత్పత్తినాశము లాత్మకు సంభవింపవని నిషేధించిన మధ్యస్తములగు భావవికారము లార్థికముగ నిషేధించినట్లే యగును. కాని అట్టి మధ్యభావులగు భావవికారము లను స్వశబ్దములచేతనే నిషేధింపవలయు నని "శాశ్వతః" అనునది మొదలుగాఁగల వాక్యము లచే నిషేధించుచుండెను.

అపక్షయము (కృశించుట) స్వరూపముచే నపక్షయ మనియు, తన గుణములయొక్క యపక్షయముచే తన కపక్షయ మనియు రెండువిధములు. ఎట్లనిన? శరీరము సావయవము (అవయవములతోఁ గూడినది) అట్టి యవయవములకు లోపముప్రాప్తించినపుడు శరీర మపక్షీణ మైనది. ఇది స్వరూపమువలన నపక్షయము. ఆత్మ నిరవయవము (అవయవములు లేనిది). కాన స్వరూపమువలన నపక్షయము యాత్మకుఁ బ్రాప్తింపనేరదు.

గుణముల యుపచయమువలనను యాత్మ కపచయము ప్రాప్తింపనేరదు. (ఎట్లనిన? శరీరమునందుఁ గాంత్యాదిగుణలోపము గలిగినపుడు శరీర మపక్షీణమయినదని చెప్పుదురు.) ఆత్మ నిర్గుణము. (గుణరహితము) కాన గుణముల యపక్షయమువలన నపక్షయముకూడ నాత్మకుఁ బ్రాప్తింపనేరదు.

దేనికి యవయవములు తనయందుఁ జేరుటవలన నుపచయము గలుగునో నది "వర్ధతే" వృద్ధిబొందును. అని చెప్పఁబడెను. అట్టి వృద్ధికి హేతువగు నవయవము లాత్మకు లేనందున (నిరవయవముగుటచే) పూర్వమునందుఁ గూడ నవ (నూతన)మే; పురాణము. కాన నపక్షయము నకు విపరీతమగు వృద్ధిరూపవిక్రియకూడ నాత్మకు సంభవింపనేరదు.

యథా భవతి తథా న భవితా" (అధికముగా నెట్లు కావలెనో యట్లుకాదు) అని వృద్ధిరూపవికారమును నిషే ధించెను. "అజః, నిత్యః" అని యీరెండు విశేషణములను వృద్ధ్యాద్యభావములకు హేతువులుగ వేర్వేరుగ చెప్ప బడినందున పౌనరుక్త్యదోషము లేదు. పైవిధముననే యే యాత్మావినాశవిషయమై జన్మాదిషడ్వికారములు నిర సించబడెనో యట్టి యాత్మవినాశాభావమును "న హన్యతే హన్యమానే శరీరే" అను వాక్యముచేఁ జెప్పి యుప సంహరించెను. ఈవిషయమై కఠశాఖీయ మగు "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి న్నాయం కుతశ్చి న్న బభూవ

శాంకరభాష్యమ్:—

(3) తథా న హన్యతే న విపరిణమ్యతే హన్యమానే విపరిణమ్యమానేఽపి శరీరే। హంతిరత్ర విపరిణామార్థో ద్రష్టవ్యోఽపునరుక్తతాయై న విపరిణమ్యత ఇత్యర్థః। అస్మిన్మంత్రే షడ్భావవికారా లౌకికవస్తువిక్రియా ఆత్మని ప్రతిషిధ్యంతే। సర్వప్రకారవిక్రియారహిత ఆత్మేతి వాక్యార్థః। యస్మాదేవం తస్మాత్ "ఉభౌ తౌ న విజానీత" ఇతి పూర్వమంత్రేణాస్య సంబంధః॥ ॥౨౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(3) ఈ గీతయందు "నమ్రియతే" అను పదముచేతనే యంత్యవిక్రియారూపనాశమాత్రము నిషేధింపఁబడుచుండ "నహన్యతే" అను పదముచేఁ దిరిగి నాశరూపవిక్రియను నిషేధించుట పునరుక్తిదోషము కాదా? యని యాక్షేపింపరాదు. "నహన్యతే" అను పదముచే విపరిణామరూపవిక్రియ నిషేధింపఁబడెను. శరీరము విపరిణామమును బొందినను యాత్మ విపరిణామమును బొందదు.

ఈ గీతయందు లౌకికవస్తువునందుండు షడ్భావవికారములు నాత్మకుఁ బ్రాప్తింపవని నిషేధింపబడెను. ఏవికారములును నాత్మకుఁ బ్రాప్తింపవని యీ గీతార్థము.

ఆత్మ షడ్భావవిక్రియారహితుఁడగుటచే 'నేను వారలను జంపువాడను, వారలచే సంహరింపఁబడువాడను నేను' అని తెలిసికొను నీ యిరువురు నాత్మస్వరూపమును దెలిసినవారలు కారు. అని పూర్వమంత్రమగు "ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే" అనుదానితో నీ గీతావాక్యమున కన్వయము. ॥౨౦॥

కశ్చిత్, అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే, హంతా చేన్మన్యతే హంతుం హతశ్చేన్మన్యతే హతం" "ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే" "అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం, మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి" అను నీశ్రుతులు గతార్థములు.

నీలకంఠీయము:— "నాయం హన్తి న హన్యతే" అను వాక్యమునందుగల "న హన్యతే" అను వాక్యమును కాఠకమునందు గల "న జాయతే" అను మంత్రముచే వివరించుచున్నాడు.

ఈయాత్మ యొకానొకప్పుడును యభినవమై పుట్టునది కాదు. తార్కికాభిమతఘటము సంబంధవిహీనమై నశించినటుల నీయాత్మ నిరన్వయమై నశించునది కాదు. ఎందువలన ననిన? ఆత్మ యజముగాన బుట్టినది కాదు. నిత్యముగాన నశించునది గాదు. అని తెలుపుటకే యాత్మవిశేషణములుగ "అజః, నిత్యః" అని యిందు నివేశింపఁబడెను.

అటులైన క్షణికవిజ్ఞానవాది యగు యోగాచారుఁడు క్షణికవిజ్ఞానధారకు నజత్వమును, నిత్యత్వమును యంగీకరించుటచే నట్టి క్షణికవిజ్ఞానధారయే యాత్మ యనగూడదా? యను నాశంకను దొలగించుటకు "భూత్వా భవితా వా న భూయః" అని జెప్పెను. ఇచట "అయం" అను పద మనువర్తించును.

'అయం' ఈయాత్మ 'భూత్వా' ఉండి 'భూయః' అనేకమారులు 'భవితా' ఉండెడిదియై 'న' కాదు. ఎట్లనిన? అంకురాదికము మొదట యున్నదియై యనంతరమున వృద్ధిపరిణామాపక్షయములచే ననేకమారు లుండెడిది. ఆత్మ యన్ననో వృద్ధ్యాదులు లేమింజేసి యట్లు కాదు.

"భూత్వా భవితా" అను భవనక్రియాద్వయమునకు "భూత్వా" అనుచోట నుండు క్త్వాప్రత్యయోక్తమగు సమానకర్తృకత్వము విజ్ఞానధారైక్యాభిప్రాయముచే జెప్పఁబడెను. కాన విజ్ఞానధార, "భూత్వైవ భవితా"

వేదావినాశినం నిత్యం య ఏన మజ మవ్యయమ్ ।
కథం స పురుషః పార్థ! కం ఘాతయతి హంతి కమ్ ॥ ॥21॥

పదవిభాగము:— వేద-అవినాశినం-నిత్యం-యః-ఏనం-అజం-అవ్యయం-కథం-సః-పురుషః-పార్థ !-కం-ఘాతయతి-హంతి-కమ్ । ॥21॥

ప్రతిపదార్థము:— హే పార్థ!=ఓయర్జునా!; యః=ఏపురుషుడు; అవినాశినం=నాశరహితమైనట్టియు; నిత్యం=పరిణామములేనట్టియు; అజం=ఉత్పత్తిలేనట్టియు; అవ్యయం=అపక్షయము (కృశించుట) లేనట్టి; ఏనం=ఈ యాత్మస్వరూపమును; వేద=తెలిసికొనునో; సః=అ; పురుషః=పురుషుడు; కథం=ఎట్లు; కం=ఎవనిని; ఘాతయతి=సంహరించుటకుఁ బ్రేరణము చేయును; కం=ఎవనిని; హంతి=చంపును ! ॥21॥

ఉండియే భవనక్రియ గలది. ఉండి నశించునది కాదు. తార్కికుల విజ్ఞానము ఉత్పత్తిస్థితినాశక్షణవ్యాపి యగుటం జేసి త్రిక్షణావస్థాయి యగును. బౌద్ధపరికల్పితవిజ్ఞాన మన్ననో పూర్వవిజ్ఞాననాశక్షణమే యుత్తరవిజ్ఞానోత్పత్తిక్షణము. అక్షణమే స్థితిక్షణ మగుటంజేసి క్షణిక మనంబడును. విజ్ఞానములకు భవనక్రియాద్వయవ్యవధానము లేమిం జేసి "భూత్వా భవితా" (ఉండి భవనక్రియను బొందునని జెప్పుట న్యాయము) అట్టిదిగూడ నీయాత్మ కాదు. ఎందువల ననిన ? నీయాత్మ యెల్లప్పు డేకరూపము. "ఏనేను బాల్యమునందు దల్లిదండ్రుల ననుభవించితినో యానేను వార్ధకమునందు మునిమనుమల ననుభవించుచుంటిని" అను యనుభవముచే బాల్యవార్ధకములం దుండు ఆత్మ కేకత్వ మనుభూత మగుటంజేసి ఆత్మ యుండి పరిణామాదులచే భవనక్రియ ననుభవించునది కాదు.

సాదృశ్యమును గ్రహించు స్థిరమగువా డొకడు లేనందున- బాల్యమునం దుండు ఆత్మ సాదృశ్యముచే వార్ధకమునందుండువాని కట్లనుభవము కలుగు నను వాదము దూరముగ నిరస్తము.

లేక జన్మమరణములు లేకపోయినను ధర్మాంతరవిశిష్టుడై పూర్వమునందుండి దిరుగ ధర్మాంతరవిశిష్టుడై "భవితా" కాగల డనియు జెప్పవలదు. "భూత్వైవ భవితా న త్వభూత్వేతి యోజనా" ఉండియే భవనక్రియను బొందును. లేక కాదు. అని సమన్వయము జేయవలెను.

జైనులు శరీరపరిమాణక మాత్మ యని యనెదరు. అట్టి నిత్యమగు నాత్మకే క్రమమునగాని, వ్యుత్క్రమమున గాని మశక, మనుజ, గజదేహములు బ్రాప్తించునపు డాత్మ యాయాదేహములకు దగు బరిమాణభేదమును బొందు ననియు యంగీకరించిరి. అందుచే నౌపచారికభవనము నాత్మ కంగీకరించెదరు. ఉపచయాపచయ (వృద్ధిక్షయ) ములు గల వస్తువునకు నిత్యత్వము సంభవింపకపోవుటవలనను, ఆత్మ శాశ్వత మగుటవలన నట్టిది కాదని గ్రహింప నగును.

దుఃఖాదిధర్మములుగల ధర్మికి—ఘటనాశము లేనిదే తద్గతమగు రూపాదులు నశించనటుల స్వనాశము లేనిదే దుఃఖాదుల కత్యంతనాశము సంభవింపనందున సుఖదుఃఖాదిధర్మాంతరములు బుట్టుటచే నాత్మకు గౌణమగు "భూత్వా" భవనము సంభవించు నను శంక దొలగింపఁబడెను.

అజత్వము, నిత్యత్వము, శాశ్వతత్వ మనెడివి యా కాశమునకుగూడ గల వను నాశంకను దొలగించుటకు "పురాణం" అని జెప్పఁబడెను. "పురా" వియదాదిసృష్టికి బూర్వమునందుగూడ "నవ ఏవ" నూతన మయినదే. ఈజెప్పుటవలన నపక్షయాదిధర్మ రహిత మగుటంజేసి యాత్మకు ముఖ్యమగు నజత్వము, ఆకాశాదులకు గౌణ మగు నజత్వము గలదని జూపఁబడెను. కనుకనే "న హన్యతే హన్యమానే శరీరే" శరీరము జంపఁబడుచున్నను యాత్మ జంపబడునది కాదని జెప్పఁబడెను. ॥20॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) "య ఏనం వేత్తి హంతారం" ఇత్యనేన మంత్రేణ హననక్రియాయాః కర్తా కర్మ చ న భవతీతి ప్రతిజ్ఞాయ "న జాయతే" (శ్లో. 2, 20) ఇత్యనేనావిక్రియత్వే హేతుముక్త్వా ప్రతిజ్ఞాతార్థ ముపసంహరతి—వేదావినాశిన మితి।

వేద విజానా త్యవినాశిన మంత్యభావవికారరహితం నిత్యం విపరిణామరహితం యో వేదేతి సంబంధః। ఏన మ్పూర్వేణ మంత్రేణోక్తలక్షణ మజం జన్మరహిత మవ్యయ మపక్షయరహితం కథం కేన ప్రకారేణ స విద్వా న్పురుషోఽధికృతో హంతి హననక్రియాం కరోతి।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) "య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే ॥" అను శ్లోకమునం దాత్మ యొకనినిఁ జంపువాఁడు కాడు, యొకనిచేఁ జంపబడువాఁడు కాఁడు అని ప్రతిజ్ఞచేసెను. అందులకు హేతువుగ "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః। అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న హన్యతే హన్యమానే శరీరే।" అను శ్లోకముచే నాత్మ షడ్భావవికారశూన్యుడు (నే వికి్రయయు లేనివాడు) అని నుడివి "య ఏనం వేత్తి హంతారం" అను శ్లోకముచేఁ బ్రతిజ్ఞాత మగు నర్థమును (ఆత్మ యొకదానినిఁ జంపునది కాదు. ఒకదానిచేఁ జంపఁబడునది కాదను నర్థమును) "వేదా వినాశినం నిత్యం" అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను. కాన నీ శ్లోకమునందుఁ బూర్వశ్లోకప్రతిపాదితార్థమే జెప్పఁబడినను పునరుక్తిదోషము సంభవించు నని యాక్షేపింపరాదు.

విద్వాంసునకు గర్తృత్వాద్యభిమానము లేకపోవుటచేతను, అద్వితీయకూట స్థాత్మనిశ్చయ సామర్థ్యమువలనను బ్రాప్తించిన సర్వకర్మసన్యాసమును గూర్చి విద్యాదార్ఢ్యము నిమిత్త మభ్యనుజ్ఞను "వేదా వినాశినం నిత్యం" అను శ్లోకముచే జేయుచుండెను.

అంత్యభావవికారమగు నాశము లేనట్టియు, పరిణామరహితము, ఉత్పత్తిశూన్యము, అపక్షయరూపవికారశూన్యము నగు నాత్మ నెవఁడు తెలిసికొనునో యట్టి విద్వాంసు డగు బురుషుఁ డెవనినిఁ జంపును! ఎవనినిఁ జంపుటకుఁ బ్రేరణము జేయును! ఎవనినిఁ జంపనేరడు, ఎవనినిఁ జంపుటకు బ్రేరణమును జేయఁడని యాశయము.

—♦ 2వ అధ్యాయము- 21వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "నాయం హంతి న హన్యతే" (ఈయాత్మ జంపునదీ కాదు; జంపఁబడునదీ కాదు) అని ప్రతినను జేసెను. అట్టి ప్రతిజ్ఞాతార్థ మగు "న హన్యతే" (ఆత్మ జంపఁబడదు) అను యంశమును "న హన్యతే హన్యమానే శరీరే" అనుదానిచే నుపపాదించి, "వేదావినాశినం" అను శ్లోకముచే బ్రతిజ్ఞాతార్థైకదేశ మగు "నాయం హంతి" అను విషయము నుపపాదించుచు బ్రతిజ్ఞాతార్థము నుపసంహరించుచుండెను. "న వినష్టుం శీలం యస్య త మవినాశినం" (వినాశరూపాంత్యవిక్రియాశూన్యునిగ) ఈవిషయమున హేతువుగ "అవ్యయం" (అవయవాపచయము గాని, గుణాపచయము గాని లేనివానినిగ) అని చెప్పఁబడెను. లోకమున యవ

శాంకరభాష్యమ్:—

కథం వా ఘాతయతి హంతారం ప్రయోజయతి । న కథంచి త్కంచి ద్ధంతి న కథంచి త్కంచి ద్ఘాతయతీ త్యుభయ త్రాక్షేప ఏవార్థః ప్రశ్నార్థాసంభవాత్ । హేత్వర్థస్య తుల్యత్వాద్విదుష స్సర్వకర్మప్రతిషేధ ఏవ ప్రకరణార్థోఽభిప్రేతో భగవతః । హంతే స్త్వాక్షేప ఉదాహరణార్థత్వేన । విదుషః కం కర్మాసంభవే హేతువిశేషం పశ్య న్కర్మా ణ్యాక్షిపతి భగవా న్—కథం స పురుష ఇతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఈ శ్లోకమున "కథంచి త్కంచి ద్ధంతి, కథంచి త్కంచి ద్ఘాతయతి" అను వాక్యము ఎవనినిఁ జంపఁడు? ఎవనినిఁ జంపుటకు ప్రేరణ జేయఁడు? అని ప్రశ్నార్థమున సంభవింపనేరదు. అట్టి ప్రశ్నయే యీ శ్లోకమున సంభవించినచో నుత్తరగ్రంథమున నీ ప్రశ్నకు సమాధానమును శ్రీకృష్ణపరమాత్మ జెప్పియుండెడిని. అట్లు సమాధానము మున్ముందు గాన్పింపకపోవుటచే బ్రశ్నార్థమున సంభవింపనేరదు. కాన "కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హంతి కమ్" అనునది యాక్షేపార్థము (అనగా నట్టి విద్వాంసుడెవనినిఁ జంపును! ఎవనినిఁ జంపుటకుఁ ప్రేరణముజేయును!" అని ఉభయస్థలములయందు నాక్షేపణార్థమే గ్రహింపవలయును). ఎవనినిఁ జంపఁడు, ఎవనినిఁ జంపుటకునుఁ ప్రేరణము జేయఁడనియే యాశయము.

కాన విద్వాంసు డవిక్రియాత్మస్వరూపు డగుటంబట్టి ప్రకృతప్రకరణార్థమగు సర్వకర్మసంన్యాసమే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యాశయము.

విద్వాంసున కేకర్మయు సంభవింపనవు డెవనినీ జంపడు, ఎవనినీ జంపుటకునుఁ బ్రేరేపింపఁడని మాత్రము చెప్పుట యెట్లు సమంజసమగు నని శంకింపరాదు. ఎవనినిఁ జంపడు అనునది దృష్టాంతార్థమునుగ జెప్పెను. అనఁగా విద్వాంసు డెట్లు నెవరినిగాని చంపడో అదేతీరున యేకర్మయుఁ జేయఁడని యాశయము.

శ్రీకృష్ణపరమాత్మ విద్వాంసున కేకర్మయు సంభవింపకపోవుటయం దేహేతువును గురుతించి "కథం స పురుషః" అని కర్మల నాక్షేపించుచుండెను.

యవములు క్షీణించుటచేత గాని, లేక గుణములు క్షీణించుటచేతను గాని యొకవస్తువు నశించుట యనుభవసిద్ధము. కాన యవయవములయొక్క గాని, గుణములయొక్క గాని క్షీణత్వము లేమింజేసి యాత్మకు వినాశము సంభవింపదని యభిప్రాయము.

"ఆత్మ జన్య మగుటంజేసి వినాశిగ నూహించెద ననెదవేమో యట్లునూ గాదు" అని చెప్పుటకు "అజం" (జన్మరూపాదివికారరహితునిగ) అని చెప్పఁబడెను. ఆత్మ పుట్టువులేని దనుటలో హేతువుగ "నిత్యం" (ఎల్లపుడు నుండునదిగ) అని చెప్పఁబడెను. లోకమున బూర్వమునందు లేని వస్తువునకే జన్మ యనుభవసిద్ధము కాని, యెల్లపుడు నుండు సత్తునకు జన్మ ముండదని యభిప్రాయము.

లేక "అవినాశినం" (అబాధ్యునిగ) అనగా సత్యరూపునిగ నని నిశ్చితార్థము. 'నిత్యం' (సర్వవ్యాపకునిగ) ఈవిషయమున హేతువుగ "అజం, అవ్యయం" (జన్మవినాశశూన్యునిగ) అని చెప్పఁబడెను. లోకమున పుట్టువు,

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) నన్వ్కూక్త ఏవాత్మనోఽవిక్రియత్వం సర్వకర్మాసంభవకారణవిశేషః, సత్యముక్తో నతు స కారణవిశేషోఽన్యత్వా ద్విదుషోఽవిక్రియా దాత్మన ఇతి। న హ్యవిక్రియం స్థాణుం విదితవతః కర్మ న సంభవతీతిచే న్న, విదుష ఆత్మత్వాత్। న దేహాదిసంఘాతస్య విద్వాత్తా। అతః పారిశేష్యా దసంహత ఆత్మా విద్వా నవిక్రియ ఇతి తస్య విదుషః కర్మాసంభవా దాక్షేపో యుక్తః "కథం స పురుషః పార్థ!" ఇతి। యథా బుద్ధ్యాద్యాహృతస్య శబ్దాద్యర్థ స్యావిక్రియ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(2) ప్రాశ్నికుని యభిప్రాయమును దెలిసికొనక విద్వాంసున కేకర్మయు సంభవింపక పోవుటయందుఁ గారణ మాత్మయందుఁగల యవిక్రియయే యని చెప్పఁబడె నని సమాధానము జెప్పగా వాది యిట్లనియెను. "నీచే నాత్మ యవిక్రియమగుటచేత విద్వాంసున కేకర్మయు సంభవింపదని చెప్పబడిన వాక్యము సత్యమే. కాని విద్వాంసు డవిక్రియమగు నాత్మకన్న భిన్నుఁ డగుటచేత నాత్మయందుండు నవిక్రియత్వము విద్వాంసునకుఁ గర్మ సంభవింపకపోవుటయందు గారణము కాదు. కూటస్థము, నవిక్రియమునగు బ్రహ్మమును దెలిసికొనినవానికి విక్రియ(కర్మ) యెట్లు సంభవించును! అటులైన బ్రహ్మజ్ఞాన మెట్లుసంభవించును! విక్రియకలవానికి నవిక్రియ కూటస్థబ్రహ్మజ్ఞానము ప్రాప్తింపనేరదు. కాన కూటస్థము నవిక్రియము నగు బ్రహ్మమును దెలిసికొనినవానికి విక్రియ (కర్మము) సంభవింప దనెదవా? ఇది దృష్టవిరుద్ధము. ఏలయన? నవిక్రియ (చలనాదికర్మరహిత) మగు స్థాణువును "ఇది స్థాణు" వని దెలిసినవానికిఁ గర్మ సంభవింపకపోవుట లేదు. అనఁగా గర్మ సంభవించుచునే యున్నది. కాన నవిక్రియమగు బ్రహ్మమును దెలిసికొనినవానికిఁ గూడ గర్మ సంభవించును. అందుచే విద్వాంసున కేకర్మయు సంభవింపకపోవుటయం దాత్మనిష్ఠమగు యవిక్రియత్వము కారణము కాదని శంకింపరాదు. "అయమాత్మా బ్రహ్మ" (ఈజీవుఁడు బ్రహ్మస్వరూపుడు) అను శ్రుతిచే విద్వాంసు డవిక్రియ మగు నాత్మస్వరూపుడు. కాన విద్వాంసు డవిక్రియుఁ డగుటంజేసి విద్వాంసునకు నేకర్మయు సంభవింపనేరదు. మఱియు విద్వత్త్వము దేహాదికార్యకరణసంఘాతవిశిష్టాత్మకా? లేక, శుద్ధాత్మకా? దేహాదిసంఘాతవిశిష్టమునకే విద్వత్త్వ మనినచో దేహాదిసంఘాతవిశిష్టమునకు విద్వత్త్వము ప్రాప్తించునపుడు విశేషణ మగు దేహాదికార్యకరణసంఘాతమునకుఁ గూడ విద్వత్త్వము ప్రాప్తింపవలసివచ్చును. దేహాదికార్యకరణసంఘాతము జడ మగుటంజేసి దేహాదికార్యకరణ

వినాశముకల నేవస్తువున కైనను సర్వవ్యాపకత్వము, సత్యత్వము కన్పట్టుటలేదు. కాన పుట్టువు, వినాశములేని యాత్మ సత్యము, సర్వవ్యాపకము నగునని యభిప్రాయము.

(పైన జెప్పినవిధముగ సర్వవిక్రియాశూన్యునిగ) 'ఏనం' (దేహిరూపము, స్వస్వరూపము నగు నాత్మను) "యః వేద" (శాస్త్రముచేతను, ఆచార్యోపదేశముచేతను ఎవడు దెలిసికొనునో) అనగా "నేను సర్వవిక్రియాశూన్యుడను, సర్వమును భాసింపఁజేసెడివాడను, సర్వద్వైతరహితుడను, పరమానందబోధరూపుడను" అని యెవఁడు దెలిసికొనునో "సః" (అట్టి విద్వాంసుఁడు, పూర్ణరూపుఁడు నగు పురుషుడు) "కం హంతి" (యెవనిని జంపును?) "కథం హంతి" (యెట్లు జంపును?) ఇట కింశబ్ద మాక్షేపార్థకము. ఎవనినీ జంప డనియు, ఎట్లును

శాంకరభాష్యమ్:—

ఏవ సన్బుద్ధివృత్త్యవివేకవిజ్ఞానే నావిద్యయోపలబ్ధాఽఽత్మా కల్ప్యతే, ఏవ మేవాత్మానాత్మ వివేకవిజ్ఞానేన బుద్ధివృత్త్యా విద్యయాఽసత్యరూపయైవ పరమార్థతోఽవిక్రియ ఏవాత్మా విద్వా నుచ్యతే, విదుషః కర్మాసంభవవచనా ద్యాని కర్మాణి శాస్త్రేణ విధీయన్తే తా న్యవిదుషో విహితానీతి భగవతో నిశ్చయోఽవగమ్యతే ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సంఘాతమునకు విద్వత్త్వ మంగీకరింప వీలుకాదు. కానఁ బారిశేష్యన్యాయమున దేహాదికార్య కరణసంఘాతముతోఁ గూడిన కేవలాత్మకే విద్వత్త్వము సిద్ధించుచున్నది. శుద్ధమునకే విద్వత్త్వ మనినచో "అసంగో హ్యయం పురుషః" అను శ్రుతివలన దేహాదికార్యకరణసంఘాతసంబంధము లేని శుద్ధము బ్రహ్మమే యగును. జీవబ్రహ్మలకు విరుద్ధధర్మములను సాధించు ప్రమాణ కాను మానము లేమింజేసియు జీవబ్రహ్మముల కభేదమే సిద్ధించును. కాన విద్వాంసుడు దేహాది కార్యకరణసంఘాతావిశిష్టుడు నగు నాత్మ స్వరూపుడగుటచేత నవిక్రియుడు. అవిక్రియు డగుటం జేసి 'కథం స పురుషః' అని విద్వాంసున కేకర్మయు సంభవింపనేరదను నాక్షేపము సమంజసము.

"అవిక్రియమగు బ్రహ్మమునకు విక్రియారూపమగు విద్య సంభవింపదు. అట్టి బ్రహ్మ స్వరూపమగు విద్వాంసునకుమాత్ర మెట్లు విక్రియారూపమగు విద్య సంభవించును?" అని శంకింపరాదు.

ప్రదీపముయొక్క ప్రభ దేశాంతరమున వ్యాపించునట్లు దేజోరూపమగు నంతఃకరణ మదృష్టవశమునఁ జక్షురాదిగోళకద్వారమున ఘటపటాదివిషయదేశమున కేగి ఘటపటా ద్యాకారముగ బరిణమించును. ఇట్టి యంతఃకరణపరిణామమునకు బుద్ధివృత్తియనిపేరు. అట్టి యంతఃకరణవృత్తియందు సర్వవ్యాపకమైన చైతన్యము ప్రతిబింబించును. అట్టి చైతన్యమున కభివ్యంజకము బుద్ధివృత్తి. అట్టి బుద్ధివృత్తికిఁ జైతన్యమునకు భేదజ్ఞానము లేమిం జేసి యా ప్రతిబింబిత చైతన్యమే విషయజ్ఞాన (ఘటపటజ్ఞాన) మని వ్యవహరింపఁబడును. అట్టి జ్ఞానముచే నాత్మ యుపలబ్ధము (దెలిసికొనువాఁడు) అని కల్పింపఁబడును. ఈ కల్పన కవిద్యవలన గలుగు నాధ్యాసికసంబంధము హేతువు. (అనగా నంతఃకరణమై కాధ్యాసనిబంధనము).

అట్టి యాధ్యాసిక సంబంధమువలననే 'తత్త్వమసి' ఇత్యాది మహావాక్యములవలన నంతః కరణవృత్తి జనించును. అట్టిమహావాక్యములవలన జనించిన నంతఃకరణవృత్తియే జీవబ్రహ్మైక్యా

జంప డనియు యర్థము. అట్లే "కం ఘాతయతి" (ఎవనినీ జంపించు) డని యర్థము. సర్వవిక్రియాశూన్యుఁడు, నకర్తయు నగు నాత్మకు హననక్రియయందు కర్తృత్వము సంభవింపదని యాశయము. ఈవిషయమునే "ఆత్మానం చేద్విజానీయా దయ మస్మీతి పూరుషః । కి మిచ్ఛ న్కస్య కామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్" అను శ్రుతిగూడ జెప్పుచున్నది.

శుద్ధమగు నాత్మను దెలిసికొనినవానికి నాత్మాజ్ఞానమువలన జనించెడి యధ్యాస నివృత్తమగును. అట్టి యధ్యాస నివృత్తమగుచో తన్మూలక మగు రాగద్వేషములు సంభవింపనేరనందున కర్తృత్వభోక్తృత్వము లాత్మకు సంభవములు కావని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "కం ఘాతయతి హంతి కం" అను వాక్యముచే చూపుచుండెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

భివ్యంజకము. అట్టి బ్రహ్మాత్మైక్యాభివ్యంజకబుద్ధివృత్తిద్వారమున నాత్మ 'విద్వాన్' విద్వాంసుడని వ్యవహరింపఁబడును. అనఁగా నట్టి బుద్ధివృత్తియందు యాత్మచైతన్యము ప్రతిబింబించును. అట్టి బుద్ధివృత్తికి జైతన్యమునకు భేదజ్ఞానము లేమింజేసి యా ప్రతిబింబితచైతన్యమే జీవబ్రహ్మైక్యజ్ఞానము 'విద్యా' యని వ్యవహరింపఁబడును. అట్టి జ్ఞానముచే నాత్మ 'విద్వాన్' విద్వాంసుడని కల్పింపఁబడును. కాన మిథ్యాసంబంధము పారమార్థికమగు నవిక్రియత్వభంజకము కానేరదు.

"అహం బ్రహ్మ" (నేను బ్రహ్మను). అనుబుద్ధివృత్తి మోక్షావస్థయందుఁగూడ నుండును. అందువలన నాత్మ సవిశేషమే(అనగా సక్రియమే)కాని యవిక్రియము కానేరదని శంకింపరాదు.

"అహం బ్రహ్మాస్మి" నేను బ్రహ్మమును అను బుద్ధివృత్తి యసత్యరూపము. (అనగా నాబుద్ధివృత్తి యంతఃకరణపరిణామము) అంతఃకరణము తన్మాత్రజన్యము. తన్మాత్రలు మాయాపరిణామము. మాయయనగా నవిద్య. అట్టి యవిద్యకు విరోధియగు "అహం బ్రహ్మాస్మి" (నేను బ్రహ్మను) అను బుద్ధివృత్తివలనఁ దేజస్సుచే దిమిరము నశించినట్లు నశించును. కారణమగు నవిద్య నివృత్తమైనఁ గార్యమగు పంచతన్మాత్రలు నివృత్తములగును. పంచతన్మాత్రలు నివృత్తములైన దత్కార్యమగు నంతఃకరణము నివృత్తమగును. అంతఃకరణము నశించినపిదప నాశ్రయము లేమింజేసి కాష్ఠములు దగ్ధమైనపిమ్మట తద్గతమగు నగ్ని స్వయముగ శాంతించినట్లాయంతఃకరణవృత్తి స్వయముగ నశించును. కాన నట్టి బ్రహ్మాత్మైక్యవిషయకమగు వృత్తి (విద్య) నశించును గాన నది మోక్షావస్థయం దుండదు. కనుక నాత్మ యవిక్రియ మగుటయం దేమియు యభ్యంతరము లేదు.

"కూటస్థమగు నాత్మకు మిథ్యారూపమగు విద్యాసంబంధ ముండినను నట్టి యాత్మకుఁ గర్మాధికారము లేమింజేసి కర్మ లెవనికి విధింపబడుచున్నవి? అధికారశూన్యుల కనెనవా? అధికారము లేనివారలకు విధిమాత్ర మెట్లుసంభవించును?" అని యాశంకింపరాదు.

"అహం బ్రహ్మాస్మి" (నేను బ్రహ్మస్వరూపుడను) అను విద్యకలవానికి యష్టవ్యదేవతాంతరము లేమింజేసి కర్మలు సంభవింపకపోయినను "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" "వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేత" "అహరహ స్సంధ్యా ముపాసీత" ఇత్యాదివిధివిహితకర్మలు "నేను త్రైవర్ణికుడను, శరీరముకన్న భిన్నుఁడను, పరలోకసంబంధముకలవాఁడను, నాకు కర్మఫలప్రదాత యీశ్వరుడు" అను జ్ఞానముకల యవిద్వాంసునకు విధింపబడుచున్నవని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ నిశ్చయము.

శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యాశయ మిది. విచారింపగ నాత్మ సర్వవిక్రియాశూన్యస్వభావము గలదనుటవలన దేనినీ చేయడు; చేయించడు. మఱేమనిన స్వప్నమునందువలె నజ్ఞానముచే గర్తృత్వాదిక మాత్మయందు కలదని యభిమానింపఁబడుచున్నది. ఈవిషయమునే "ఉభౌ తౌ న విజానీతః" అను వాక్యముగూడ దెలుపుచున్నది. "ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ" అను శ్రుతిగూడ నీవిషయమునే బోధించుచున్నది. కనుకనే సర్వశాస్త్రములయం దవిద్వాంసునకే యధికారము గలదు. విద్వాంసుఁ డన్ననో "ఇది స్థాణువు" అని దెలిసినవాడు స్థాణుస్వరూపమునందు

శాంకరభాష్యమ్:—

(3) నను విద్యాప్యవిదుష ఏవ విధీయతే విదితవిద్యస్య పిష్టపేషణవ ద్విద్యావిధానానర్థక్యాత్ । తత్రావిదుషః కర్మాణి విధీయన్తే న విదుష ఇతి విశేషో నోపపద్యతే । న అనుష్ఠేయస్య భావాభావవిశేషోపపత్తేః । అగ్నిహోత్రాది విధ్యర్థజ్ఞానోత్తరకాల మగ్నిహోత్రాదికర్మానేకసాధనోపసంహారపూర్వక మనుష్ఠేయం కర్తాఽహం మమ కర్తవ్య మిత్యేవంప్రకారవిజ్ఞానవతోఽవిదుషో యథాఽనుష్ఠేయం భవతి నతు తథా నజాయత ఇత్యా ద్యాత్మస్వరూపవిధ్యర్థజ్ఞానోత్తర

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(3) "విద్యాకలవానికి విద్యను విధించుట పిష్టపేషణమువంటి దగును. కాన నవిద్వాంసు నకే విద్యయు విధింపబడినది. అవిద్వాంసునకే కర్మలును విధింపబడినవి. విద్వాంసునకు కర్మలు విధింపబడుటలేదే యని యనుటయం దేమివిశేషము కలదు" అని శంకింపరాదు.

ధర్మజ్ఞానానంతర మనుష్ఠేయమగు నగ్నిహోత్రాదికమునకు సత్త్వము (ఉనికి) బ్రహ్మ జ్ఞానానంతర మనుష్ఠేయమగు నగ్నిహోత్రాదికముయొక్క యసత్త్వమువలన నజ్ఞానికి యగ్ని హోత్రాదిక మనుష్ఠేయము. అది యెట్లనిన? "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" (బ్రతికియున్నంతకాల మగ్నిహోత్రము సేయనగు) నని విధివాక్యము. అట్టి విధివాక్యార్థజ్ఞానా నంతర "మనేకసాధనసంగ్రహపూర్వకమగు నగ్నిహోత్రాదికర్మ నాకు కర్తవ్యము. నేను శరీ రముకన్న వేరు, నిత్యుడను, నేను గర్తను, పరలోకసంబంధముకలవాడను, నాకర్మకు ఫల ప్రదాత యీశ్వరుడు" అను నిట్టిజ్ఞానముకల యవిద్వాంసున కెట్లు బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానము లేమింజేసి యగ్నిహోత్రాదికర్మ కర్తవ్యమో యట్లవిక్రియాత్మజ్ఞాన మనుష్ఠేయ మగు నగ్ని హోత్రాదికర్మకు విరోధి యగుటంజేసి "నేను గర్తనుకాను, భోక్తనుగాను, నిష్క్రియాత్మ స్వరూపుడను" అను జ్ఞానమాత్రమే విద్వాంసునకు సంభవించునుగాని యంతకన్న వేఱొండగ్ని హోత్రాదికర్మము పుట్టనేరదు. (ప్రాప్తింపనేరదు) కాన నవిద్వాంసునకు విద్వాంసునకు గల విశేషమిదియే యుపపన్నము.

"విద్వాంసునకుఁ జేయదగిన కర్మయే లేనిచో "విద్వా న్యజేత" విద్వాంసుడు యాగము సేయవలెను. అనుశాస్త్రము విద్వాంసునకుఁ గర్మ నెట్లువిధించుచున్నది?" అనియాక్షేపింపరాదు

చోరత్వమును దలపనటుల మూల మగు నవిద్యతోగూడ నధ్యాస (భ్రమ) యొక్క నాశమువలన నాత్మయందు కర్తృత్వాదికమును దలపడు. కాన విద్వాంసుఁడు విక్రియారహితుడు, అద్వితీయము నగుటవలన "నకరోతి కార యతి చ" (దేనిని చేయడు, చేయించ డని) చెప్పఁబడును. ఈవిషయమునే "విద్వా న్న బిభేతి కుతశ్చన" అను శ్రుతిగూడ జెప్పుచున్నది. అర్జును డన్ననో తనయందు కర్తృత్వమును, శ్రీకృష్ణపరమాత్మయందు కారయితృత్వ మును యధ్యసించి (భ్రమించి) భీష్మద్రోణాదిహింసానిమిత్తక మగు దోషము నుభయులయం దాశంకించెను. ఇట్టి యాశయమును దెలిసికొనిన శ్రీకృష్ణపరమాత్మయూ "న హంతి న ఘాతయతి" అని కర్తృత్వ కారయితృత్వము లాత్మయందు సంభవింపవని యాక్షేపించెను. నాయందు కారయితృత్వము నారోపించి ప్రత్యవాయశంకను చేయకు మని యాశయము.

ఆత్మ యవిక్రియ మని చెప్పుటచే కర్తృత్వ మాత్మకు నిషేధింపఁబడెను. అందుచే కర్మమాత్ర మాత్మకు

శాంకరభాష్యమ్:—

కాలభావి కించిదనుష్ఠేయం భవతి। కిన్తు నాహం కర్తా నభోక్తేత్యాద్యాత్మైకత్వాకర్తృత్వాది విషయజ్ఞానా దన్య న్నోత్పద్యత ఇత్యేష విశేష ఉపపద్యతే। యః పునః కర్తాహ మితి వేత్త్యాత్మానం తస్య మమేదం కర్తవ్య మిత్యవశ్యం భావినీ బుద్ధి స్స్యా త్తదపేక్షయా సోఽధిక్రియత ఇతి తం ప్రతి కర్మాణి। సచావిద్వా‌న్ "ఉభౌ తౌ న విజానీతః" ఇతి వచనాత్। విశేషితస్య చ విదుషః కర్మాక్షేపవచనాత్ "కథం స పురుషః" ఇతి। తస్మాద్విశేషిత స్యావిక్రియాత్మ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఎవఁడు 'నేను గర్తను' అని శరీరాదులకన్న విలక్షణమగు నాత్మస్వరూపమును దెలిసికొనునో అట్టివానికి నాకీ "యగ్నిహోత్రాదికము కర్తవ్య" మని యవశ్యము బుద్ధిగలుగును. కాన వాఁడట్టి కర్తృత్వజ్ఞానము నవలంబించి కర్మలయం దధికారి యగునని యట్టివాని నుద్దేశించి కర్మలు విధింపబడెను. వాఁడు శరీరాదులకన్న భిన్నుఁడనని యాత్మజ్ఞానముఁ గలవాఁడు. అట్టి శరీరభిన్నాత్మదర్శి నుద్దేశించియే "విద్వా న్యజేత" అను శ్రుతి కర్మలను విధించుచున్నది. కర్మలయం దధికారమును సంపాదించు విద్య యనఁగ నీమంత్ర మీకర్మయందు వినియోగింపవలయును. ఈకర్మయందు నీదేవత; ఈకర్మయందు జరువును వినియోగింపవలయును; ఈకర్మయందు బురోడాశమును వినియోగింపవలయును; నేను శరీరాదులకన్న భిన్నుఁడను; నాకు బరలోకసంబంధము గలదు; నాకర్మఫలప్రదాత యీశ్వరుఁడు" అను నీజ్ఞానమే కర్మలయం దధికారప్రయోజకము. ఇట్టి జ్ఞానమే "విద్వా న్యజేత" "విద్వా న్యాజయతి" అను స్థలములయందుగల విద్వచ్ఛబ్దములచే జెప్పఁబడును. కాని 'నేను గర్తనుగాను, భోక్తనుగాను, నిష్క్రియాత్మస్వరూపుఁడ' నను జ్ఞానము కానేరదు. అందువలన 'నేను గర్తను, నేను భోక్తను' అను జ్ఞానము గలవాఁడు 'ఉభౌ తౌ న విజానీతః' నేను జంపువాఁడను (కర్తను) నేను జంపబడువాఁడను అను నీయిరువురు నాత్మజ్ఞానశూన్యులను భగవద్గీతావచనానుసార మవిద్వాంసులే. అట్టి యవిద్వాంసులకు గర్మలు విధింపబడెను.

పర్యవసితాశయము:—ఎవనికి "నేను కర్తను, భోక్తను" అను జ్ఞానము కలదో వానికి "నేను గర్మలయం దధికారి" నను జ్ఞానము కలుగును. అట్టివాని నుద్దేశించి కర్మలు విధింపఁ

సంభవింపదు. కాన నిచ్చట హంతి (హననము) ఉపలక్షణము. ఉపలక్షణమనఁగ వక్తవ్యార్థమునం దేకదేశమును జెప్పుట. అట్టి యేకదేశముచేతనే వక్తవ్యమగు నన్నిటికి గ్రహణము. ప్రస్తుతమున సర్వకర్మ లాత్మకు నిషేధింపవలసియుండ నట్టి కర్మలయం దేకదేశమగు హననరూపకర్మను నిషేధించెను. ఇది యుపలక్షణము. హననశబ్దముచే నిఖిలకర్మలు గ్రహింపవలయునని యాశయము. కాన "నహంతి" అను వాక్యముచే నాత్మకు నిఖిలకర్మలు నిషేధింపఁబడినవి. ఈ విషయమునే "తస్య కార్యం న విద్యతే" అను శ్రుతిగూడ దెలుపుచున్నది. అందువలన "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత" అను స్థలమునందు హననము భగవంతునిచే నభ్యనుజ్ఞాతమగుటచేతనూ; వాస్తవకర్తృత్వాభావము సర్వకర్మలయందు సమాన మగుటవలనను, "కంఘాతయతి హంతికం" అను వాక్యముచే "భగవానులు హననకర్మనుమాత్రము నిషేధించుటచే నితరకర్మలను జ్ఞానిచేయుటయం దభ్యనుజ్ఞ నొసగె" నని కర్మజ్ఞానసముచ్చయవాదము నంతఃకరణయందుంచుకొని పలికెడి మూఢజనకల్పితము నిరస్తము.

శాంకరభాష్యమ్:—

దర్శినో విదుషో ముముక్షోశ్చ సర్వకర్మసంన్యాస ఏవాధికారః। అత ఏవ భగవాన్నారాయణ స్సాంఖ్యాన్ విదుషోఽవిదుషశ్చ కర్మిణః ప్రవిభజ్య ద్వే నిష్ఠే గ్రాహయతి— "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినాం" ఇతి। తథాచ పుత్రాయాహ భగవా న్వ్యాసః— "ద్వా విమా వథ పంథానౌ" (మహాభా-శాం-240-6) ఇత్యాది।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

బడెను. ఇట్టి కర్మాధికారి "ఉభౌ తౌ న విజానీతః" అను వాక్యానుసార మవిద్వాంసు డని నిశ్చిత మగుచున్నది.

"నేను గర్తనుగాను, భోక్తనుగాను, నిష్క్రియాత్మస్వరూపుడ" నను నిశ్చయ మెవనికిఁ గలదో వానికి నధికారప్రయోజక మగు "నేను గర్తను, సక్రియుఁడ" నను విరుద్ధజ్ఞానము గలుగ జాలదు. కాన నట్టి విద్వాంసునకు గర్మలయందు బ్రవృత్తి కలుగదు.

ఎవనికి "నేను గర్తనుగాను, భోక్తనుగాను, నిష్క్రియాత్మస్వరూపుఁడ" నను జ్ఞానము కలదో యట్టి విద్వాంసునకు "వేదావినాశినం నిత్యం" అను వచనముచే గర్మ లాక్షేపింప బడుటంబట్టి కర్మ సంభవింపదు.

నిష్క్రియాత్మజ్ఞానికి గర్మలు సంభవింపకున్నను వివిదిష (ఆత్మజ్ఞానశూన్యుఁడై యాత్మజ్ఞానము కావలె నను యిచ్ఛ) గలవానికిఁ గర్మలు సంభవింపవా? యని శంకింపరాదు.

కర్మలు విద్యావిరోధులు, తన కిష్టమగు మోక్షప్రతిబంధకము లగుటంబట్టియు "న జాయతే" ఇత్యాదివాక్యములచే బోధింపఁబడు నిష్క్రియాత్మదర్శి యగు విద్వాంసునకు, ముముక్షువునకు సర్వకర్మసంన్యాసమునందే యధికారము. కర్మలయం దెంతమాత్ర మధికారము లేదు.

విచారించిన ముముక్షువున కాశ్రమకర్మ లపేక్షితములు. అవియు విద్యకు, విద్యాఫల మగు మోక్షమునకు ప్రతిబంధకము కానివై ముముక్షువున కభ్యనుజ్ఞాతములు. అట్లుకాక సర్వకర్మలయందు ముముక్షువున కభ్యనుజ్ఞ కలదన్నచో వివిదిషాసంన్యాసము లేకపోవలసివచ్చును. కాన విద్యకు, తత్ఫలమోక్షమునకు విరోధులుకాని యాశ్రమకర్మలయందు ముముక్షువున కధికారము కలదు. అందువలననే నారాయణుం డగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సాంఖ్య (జ్ఞాను) లగు విద్వాంసులను, కర్ములగు నవిద్వాంసులను వేఱుజేసి "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినాం" అని వారిరువురకు వేర్వేరుగ జ్ఞాననిష్ఠ, కర్మనిష్ఠలను జెప్పుచుండెను.

అధికారిభేదము ననుసరించి యీజ్ఞాననిష్ఠ, కర్మనిష్ఠలను నిష్ఠాద్వయమును శ్రీకృష్ణపరమాత్మయే జెప్పియుండలేదు. శ్రీవేదవ్యాసమహర్షి గూడ తనకుమారుఁడగు శ్రీశుకునకు "ద్వా

శంకరానందీయము:— అహమర్థమగు నాత్మకుగల నిర్వికారిత్వమును, నిత్యకూటస్థాసంగచిద్రూపత్వము ననునదియే పారమార్థికమగు తత్త్వమని నిరూపించి యట్టి పరమార్థతత్త్వమును దెలిసికొనిన విద్వాంసునకే సర్వకర్మసంన్యాసమునం దధికారము కలదు కాని మఱియొకనికి లేదని దెల్పుట కీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాడు.

బ్రహ్మచర్యాహింసాదివివేకవైరాగ్యశమదమాదిశ్రుత్యాచార్యేశ్వరప్రసాదరూపము, నియతము నగు శ్రుత్యాదిసాధనసంపత్తితో గూడినట్టియు, మోక్షైకప్రయోజనుఁడు, ముముక్షువు నగు యధికారి బ్రహ్మవేత్త

శాంకరభాష్యమ్:—

(4) తథాచ క్రియాపథశ్చైవ పురస్తా త్పశ్చా త్సంన్యాస శ్చేతి । ఏత మేవ విభాగం పునః పున ర్దర్శయిష్యతి భగవాన్—అతత్త్వవిత్, "అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే" (గీ-౩-27) తత్త్వవిత్తు నాహం కరోమీతి । తథాచ "సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యస్యాస్తే" ఇత్యాది ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

విమా వథ పంథానా" "స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః" అను నధ్యయనవిధిచే త్రైవర్ణికులకు (బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యులకు) వేదాధ్యయనమునందు బ్రవృత్తులైనపిమ్మట నధికారిభేదము ననుసరించి కర్మమార్గమనియు, జ్ఞానమార్గమనియు రెండుమార్గములు గలవని బోధించెను.

(4) "ద్వా విమా వథ పంథానా" అను శ్రీవ్యాసమహర్షివాక్యమునకు గర్మమార్గము, జ్ఞానమార్గము నని యర్థము. ఈవాక్యముచే విద్వ దవిద్వదూపాధికారిభేదము ననుసరించి యీ కర్మజ్ఞానమార్గములు చెప్పబడె నని గ్రహింపనగును. 'ఈ రెండుమార్గములు గూడ బ్రాణుల శ్రేయస్సునకు సమానములే యని యేల గ్రహింపగూడ' దని శంకింపరాదు.

ఆవ్యాసమహర్షియే యుత్తరత్ర శ్రీశుకులను గూర్చి 'క్రియాపథశ్చైవ పురస్తా త్పశ్చా త్సంన్యాసశ్చ' మొట్టమొదట గర్మమార్గము. అనగా ఫలనిరపేక్షులై యీశ్వరార్పణబుద్ధిచే గర్మల నాచరింపవలయును. అట్టి కర్మాచరణమువలన నంతఃకరణము శుద్ధమై కర్మమునందు, కర్మఫలమునందు వైరాగ్యము జనించును. అట్టి వైరాగ్యముగలవానికి సర్వకర్మసంన్యాసము. కానఁ గర్మమార్గజ్ఞానమార్గములు శ్రేయస్సును గూర్చి సమకారణములు కావని చెప్పెను.

అవిద్వాంసునకుఁ గర్మమార్గ మనియు, విద్వాంసునకు జ్ఞాననిష్ఠయనియు బోధించి. శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యీగీతలయందు ముస్ముందు మాటిమాటికి "అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే" (అవిద్వాంసుఁడు నేను కర్త నని తలచు ననియు) తత్త్వవేత్త "నేను గర్తను గా నని తలఁచు" ననియు నెవడు విరక్తుఁడో యట్టివాడు "సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యస్యాస్తే సుఖం వశీ" సర్వకర్మలను మనస్సుచేఁ ద్యజించి సుఖముగ నుండునని చెప్పను.

యగు గురువు సన్నిధియందు శ్రద్ధాభక్తులతో నెల్లపుడు నాచరించబడిన శ్రవణాదులచే గల్గు జ్ఞానముచే ననుభూయమానమగు "ఏనం" (ఈప్రత్యగ్రూపము నహమర్థము నగు యాత్మను) "అజం" (జన్మాదిసర్వవికారశూన్యునిగను) కనుకనే "అవ్యయం" (ఏవిధముగను యపక్షయమును బొందనివానిగను) "అవినాశినం" (బ్రత్యక్షాదిప్రమాణములచే నెట్లు రజ్జుసర్పముయొక్క సత్త్వమునకు బాధకలుగుచున్నదో యట్లే యేవస్తువునకైన గల్గు సత్తాబాధము ద్రవ్యగుణాదులచే బరిచ్ఛిన్న మగుట వినాశ మనఁబడును) అట్టిది లేనిదిగను (పరిపూర్ణముగను) కనుకనే "నిత్యం" (ఏకరసము, నద్వితీయము నగు నాత్మతత్త్వమును "ఈ యాత్మస్వరూపుఁడనే నేను" యని) 'యో వేద' (ఎవఁడు తెలిసికొనునో) 'స పురుషః' (సర్వాత్మభావమును బొందిన యా విద్వాంసుఁడు) 'కథం' (ఏప్రకారముగ) 'కం హంతి' (ఎవనినిఁ విషయముగా జేసికొని హననక్రియను జేయును!) "కం ఘాతయతి" (ఎవనినిఁ హననక్రియయందు బ్రవర్తింపజేయును!) ఇట నంతటను 'కిం' శబ్ద మాక్షేపార్థకముగాని ప్రత్యుత్తరము లేమింజేసి ప్రశ్నార్థకమనం జెల్లదు. 'కథం' అని సాధనమును, 'కం' అని విషయమును, 'కం ఘాతయతి' అని ప్రయోజ్యమునూ యాక్షే

శాంకరభాష్యమ్:—

(5) తత్ర కేచిత్పండితంమన్యమానా వదంతి- జన్మాదిషడ్భావవిక్రియారహితోఽవిక్రియోఽకర్తైకోఽహ మాత్మేతి న కస్యచి జ్జ్ఞాన ముత్పద్యతే యస్మి న్సతి సర్వకర్మసంన్యాస ఉపదిశ్యతే। న, న జాయత ఇత్యాది శాస్త్రోపదేశానర్థక్యాత్ । యథాచ శాస్త్రోపదేశసామర్థ్యా ద్ధర్మాస్తిత్వవిజ్ఞానం కర్తు శ్చ దేహాంతరసంబంధిజ్ఞానం చోత్పద్యతే తథా శాస్త్రా త్తస్యై వాత్మనోఽవిక్రియత్వాకర్తృత్వైకత్వాదివిజ్ఞానం కస్మా న్నోత్పద్యత ఇతి ప్రష్టవ్యాస్తే। కరణాగోచరత్వాదితి చే న్న, మనసై వానుద్రష్టవ్య మితి శ్రుతేః । (బృ 4-4-19) శాస్త్రాచా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(5) ఇంతవర కాత్మజ్ఞానికి సర్వకర్మసంన్యాసమునందే యధికార మని జెప్పఁబడెను. అట్టి సర్వకర్మసంన్యాసవిషయమునఁ బండితంమన్యులగు మీమాంసకు లిట్లు జెప్ప మొదలిడిరి.

"ఎట్లనిన? ఆత్మ జ్ఞానక్రియాశక్తి కాధారమగుటంజేసి విక్రియాశూన్యము కానేరదు. కాన నేజ్ఞాన ముండుటవలన సర్వకర్మసంన్యాసము ప్రాప్తించునో యట్టి "నేను జన్మాదిషడ్భావవిక్రియారహితుడను, అవిక్రియుడను, కర్తనుకాను, ఒక్కడను, అను జ్ఞాన మెవరికిని గలుగదు" అని శంకింపవలదు.

ఎందువల ననిన 'నేను కర్తను గాను, అవిక్రియుడను, అద్వితీయుడను' అను జ్ఞానము కలుగకపోవుటకు రెండు కారణములు. ఒకటి అట్టి యవిక్రియాద్వితీయాత్మ లేకపోవుట; రెండు అట్టి యాత్మజ్ఞానమును కలుగఁజేయు ప్రమాణము లేకపోవుట. ఈరెంటిలో యేకారణము లేకపోవుటచే నద్వితీయావిక్రియాత్మజ్ఞానము కలుగదందువు. జ్ఞానవిషయమగు నవిక్రియాద్వితీయాత్మ లేనందున యట్టి యద్వితీయావిక్రియాత్మజ్ఞానము కలుగదందువా? అట్లనుట శక్యముకాదు. ఎందువలననిన 'న జాయతే మ్రియతే వా' ఇత్యాదిశాస్త్ర మాప్తప్రణీతము. కాన నట్టియవిక్రియాద్వితీయాత్మ లేనిచో నాప్తయగు శ్రీకృష్ణు డెట్లుచెప్పును? అందువలన నాప్తవాక్యము వలన కారణములేనిదే యవిక్రియాత్మజ్ఞానము కలుగ దని చెప్ప నొప్పదు. అట్లైనచో 'న జాయతే' ఇత్యాద్యుపదేశమున కానర్థక్యము ప్రాప్తించును. అందువలన నవిక్రియాత్మ రూపవిషయ మున్నదని యొప్పుకొనవలయును. విషయముండగ 'విషయము లేదుకాన నట్టి యవిక్రియాత్మజ్ఞానము కలుగ' దని జెప్పుటకు వీలుపడదు.

పించుట. ఈ విధమున నే క్రియాతత్సాధనాదులు సంభవింపకపోవుటచే నిర్వికారబ్రహ్మాత్మదర్శికి సర్వకర్మసంన్యాసమునందే యధికారమని సిద్ధించినది.

"సర్వకర్మసంన్యాసికి 'కథం హన్తి, కం హన్తి, కం ఘాతయతి' అని సాధనాద్యాక్షేపమువలన హననక్రియయే ప్రాప్తింప దని సూచింపఁబడుచుండెను. కాని సర్వకర్మలు నిషేధింపఁబడుటలేదు." అని శంకింపరాదు. ఏయే వ్యక్తికి నవిక్రియాత్మజ్ఞానము కలదో నాయావ్యక్తికి బ్రవృత్తి సంభవింపనందున నిర్వికారాత్మజ్ఞానము ప్రవృత్తిమాత్రముయొక్క నివృత్తికి హేతువగుటంజేసి కేవల హననక్రియామాత్రనివృత్తిని గూర్చియే హేతువని జెప్పుట శక్యముకాదు. కాన నిర్వికారాద్వితీయబ్రహ్మాత్మజ్ఞానికి "కర్తవ్యము, కారయితవ్యము యేమియు లే"దని సర్వకర్మలను నిషేధించుట సంగతమే యగును.

శాంకరభాష్యమ్:—

రోపదేశశమదమాదిసంస్కృతం మన ఆత్మదర్శనే కరణమ్ । తథాచ తదధిగమాయానుమాన ఆగమేచ సతి జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇతి సాహస మేతత్ । జ్ఞానం చోత్పద్యమానం తద్విపరీత మజ్ఞాన మవశ్యం బాధత ఇత్యభ్యుపగంతవ్యమ్ । తచ్చాజ్ఞానం దర్శితం- హన్తాఽహం హతోఽస్మీత్యుభౌ తౌ న విజానీత ఇతి । అత్ర చాత్మనో హననక్రియాయాః కర్తృత్వం, కర్మత్వం, హేతుకర్తృత్వం చాజ్ఞానకృతం దర్శితమ్ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ప్రమాణము లేదుగాన నవిక్రియాత్మదర్శనము కలుగ దందువా? అదియు నసంగతమే.

ఏలన ఏవిధముగ నదృష్ట మగు ధర్మము- దేహాంతరసంబంధము శాస్త్రోపదేశసామర్థ్యము (శాస్త్రము) వలన గలుగునో అదేతీరున శాస్త్రమువలన "ఆత్మ యకర్త, అద్వితీయము, అవిక్రియము" అను జ్ఞాన మెందులకు కలుగదో యాపండితంమన్యుల నడుగవలసియుండును. అనగా "కర్మకాండ స్వతఃప్రమాణమగు వేదమగుటచే నజ్ఞాత మగు ధర్మాదిజ్ఞాన మెట్టుల కర్మకాండ వలన గలుగునో యట్లే బ్రహ్మకాండగూడ నుపనిషద్రూపముగాన వేద మగుటంబట్టి స్వతః ప్రమాణ మగుటచే బ్రహ్మాత్మవిషయజ్ఞానము జ్ఞానకాండమువలన జనించు" నని యర్థము.

జ్ఞానము మనస్సంయోగమువలన జనించును. "అప్రాప్య మనసా సహ" అను శ్రుతి "యాత్మ మనోగోచరముకా" దని జెప్పుచున్నది. అందువలన నాత్మ కరణగోచరము కానందున నిష్క్రియాద్వితీయాత్మజ్ఞానము సంభవింపనేర దని శంకింపజనదు.

"మనసైవానుద్రష్టవ్యం" అను శ్రుతి శాస్త్రాచార్యోపదేశశమదమాదిసంస్కృతంబగు మనస్సు నిష్క్రియాత్మదర్శనమునందు సమర్థమగుచున్నదని జెప్పుటవలన స్వరూపముచే స్వప్రకాశమగు బ్రహ్మరూపాత్మవస్తువు 'తత్త్వమసి' అను వాక్యజన్యబుద్ధివృత్తిచే నభివ్యక్తమై సవికల్పక వ్యవహారాస్పద మగుచున్నది. కాన శమదమాదిసంస్కృతమనోగోచరత్వోపచారమువలన

"నజాయతే మ్రియతేవా" అనుదానిచే సర్వవిక్రియాశూన్యత్వము బ్రహ్మకు జెప్పఁబడెను. అట్టి బ్రహ్మమును దెలిసికొనువాఁడు జ్ఞాత యనఁబడును. అట్టి జ్ఞాత "విద్వాన్" (విద్వాంసుఁడనఁబడును). విద్వాంసుఁడు వికారి. కాన విద్వాంసునకు, బ్రహ్మమునకు సవికారిత్వనిర్వికారిత్వములచే భేదము కలదు. కావున వికారియగు విద్వాంసున కవిక్రియత్వజ్ఞానము సంభవము కానందున సర్వకర్మసంన్యాసము సంభవింపదు. సంన్యాసమునకు గారణమగు "అవిక్రియము బ్రహ్మము" అనెడి జ్ఞానము కలదనెదవా? అది జ్ఞేయమగు బ్రహ్మవిషయమగుటచే వికారియగు విద్వాంసునకు సంన్యాససాధకము కానేరదు. "అచలము పర్వతము" అనెడి జ్ఞాన మెట్లు జ్ఞాతకు క్రియానివృత్తికారణము కాదో అట్లే విద్వాంసుఁడు వికారియగుటంజేసి "నే నవిక్రియుఁడను" అను జ్ఞానము సంభవింపక పోవుటవలన విద్వాంసునకు సర్వకర్మసంన్యాస మనుపపన్నమని శంకింపజనదు.

ఈవిషయమున వాదిని కొన్నివిషయము అడుగవలసియున్నవి. ఏమనిన? "ఇద మహం జానామి" (నేను దీనిని దెలిసికొనుచుంటిని) అను స్థలమున నిద మర్థజ్ఞాతయహంప్రత్యయార్థము. అట్టి యహంప్రత్యయార్థము (1) దేహమా? (2) ప్రాణమా? (3) ఇంద్రియములా? (4) మనస్సా? (5) అహంకారమా? (6) విశ్వుడా? (7) తైజసుడా? (8) ప్రాజ్ఞుడా? (9) ఆత్మయా?

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కరణగోచరము కాదని జెప్పుట నిలుపడదు. అందువలన నిష్క్రియాత్మజ్ఞానము జనించుటకు మనస్సు కరణమూ, శ్రుతియూ, అనుమానప్రమాణమూ ఇన్నిసాధనములుండ నిష్క్రియాద్వితీయాత్మజ్ఞానము గలుగదని చెప్పుట సాహసము.

నిష్క్రియాద్వితీయాత్మదర్శనము గలుగుగాక, దానివలన స్వీకరింపతగినది పరిత్యజింపతగినది యేమియు లేదు. కాన నది నిష్ఫలమని శంకింపజనదు.

జనించిన నద్వితీయాత్మజ్ఞానము తద్విరుద్ధమగు నజ్ఞానమును నశింపజేయు నని యవశ్య మంగీకరింపవలయును. అట్టి యజ్ఞాన మెట్టిదనిన 'హంతాచే న్మన్యతే హంతుం హతశ్చే న్మన్యతే హతమ్। ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే' అనుచోట నిష్క్రియాత్మకు 'నేను చంపువాఁడను' అని హననక్రియాకర్తృత్వము, 'నేను మరణించువాఁడను' అని హననక్రియాకర్మత్వము, 'నేను చంపించువాఁడ' నని ప్రేరణకర్తృత్వ మజ్ఞానకృతములని చూపబడెను.

దేహమే యహమర్థ మనుపక్షమున స్వప్నదేహమా? లేక జాగ్రద్దేహమా? లేక నుభయ మహమర్థ మనెదవా? స్వప్నదేహ మహమర్థమన్నచో జాగ్రదవస్థయం దట్టి దేహరూపమగు నహమర్థము లేమింజేసి జాగ్రదవస్థయం దహంప్రత్యయము లేకపోయెడిని. స్వప్నదేహనాశమువలన జ్ఞాతయగు నహమర్థముగూడ నశించుటచే నహంప్రత్యయము లేకపోవుట యిష్టమే యనెదవా? అటులైనచో జాగ్రత్తునందు నీవే లేకపోవుటచే "అహ మస్మి" నేను లేనని ప్రత్యయము నీకే కలిగెడిని. మఱియు బ్రత్యక్షవిరోధము ప్రాప్తించెడిని. కాన స్వప్నదేహ మహమర్థ మనుటకు వీలుపడదు. ఇక జాగ్రద్దేహ మహమర్థ మనెదవా? అటులైన జాగ్రద్దేహరూపమగు నహమర్థము లేమింజేసి స్వప్నమునం దొకనికైనను "నేను యుంటి" నను ప్రత్యయము లేకపోయెడిని. "నేను వెళ్లెదను" అని చెప్పి దేహము వెళ్ళుచుండుటచే దేహమే యహంశబ్దార్థ మనెదవా? "దేవా నిష్ట్వాఽహం స్వర్గం వ్రజామి" (దేవతల నుద్దేశించి యాగముజేసి స్వర్గమున కేగెదను) అనుస్థలమునందు దేహము స్వర్గమునకు వెళ్ళకపోవుటచే వ్యభిచారము ప్రాప్తించును. మఱియు మరణించినదేహ మున్నను యహంప్రత్యయము కనపడుటలేదు. కాన జాగ్రద్దేహ మహమర్థమని చెప్పుట సంభవించదు. జాగ్రత్స్వప్నదేహ మహమర్థ మను తృతీయపక్ష మంగీకరించినచో నట్టిదేహము లేకాలమునందు నొక్కసారి యుండకపోవుటచే నహమర్థ మనునది లేకపోయెడిని.

ప్రాణము స్వభావముచే జడ మగుటవలన జాగ్రత్తునందు కాని, స్వప్నమునందు కాని దేనినీ దెలిసికొనలేదు. కాన ప్రాణమున కహమర్థత్వము సిద్ధింపదు.

ఇంద్రియము లహమర్థ మను తృతీయపక్షమున నొక యింద్రియమే యహమర్థ మనెదవా? సర్వేంద్రియము లహమర్థ మనెదవా? ఒక యింద్రియమే యహమర్థ మన్నచో నేయింద్రియ మహమర్థ మనెదవో యట్టి యింద్రియమునకు యోగ్యమగు శబ్దాదివిషయములలో నొకటియే గ్రహింపఁబడును. ఇతరవిషయములు గ్రహింపబడకపోయెడిని. మఱియు శబ్దాదిసర్వవిషయములు సర్వత్ర ప్రత్యక్ష మగుటచే బ్రత్యక్షవిరోధము ప్రాప్తించెడిని. సర్వేంద్రియము లహమర్థ మనెదవా? "అహం బ్రాహ్మణః" (నేను బ్రాహ్మణుఁడను) అనుస్థలమునందు ప్రత్యేకము శ్రోత్రాదీంద్రియములు బ్రాహ్మణశబ్దార్థ మగుచో బ్రాహ్మణానేకత్వము సిద్ధించును. అటులైన "అయ మేకో బ్రాహ్మణః" (ఈబ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు) అను ప్రత్యక్షసిద్ధ మగు బ్రాహ్మణైకత్వవ్యవహారమునకు విరోధము సంభవించెడిని. మఱియు "ఏ నేను ఘటమును చక్షురింద్రియముచే జూచితినో యా నేను త్వగింద్రియముచే ఘటమును స్పృశించుచుంటిని" అను బ్రత్యయముచే జక్షురాదీంద్రియములకంటె భిన్నముగ నహమర్థము

శాంకరభాష్యమ్:—

(6) తచ్చ సర్వక్రియా స్వపి సమానం కర్తృత్వాదే రవిద్యాకృతత్వ మవిక్రియత్వా దాత్మనః । విక్రియావాన్హి కర్తాఽఽత్మనః కర్మభూత మన్యం ప్రయోజయతి కుర్వితి । త దేత దవిశేషేణ విదుష స్సర్వక్రియాసు కర్తృత్వం హేతుకర్తృత్వం చ ప్రతిషేధతి భగవా న్విదుషః కర్మాధికారాభావప్రదర్శనార్థం వేదావినాశినమ్, కథం స పురుష ఇత్యాదినా । క్వ పున ర్విదుషోఽధికార ఇత్యేత దుక్తం పూర్వమేవ "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానా" మితి । తథాచ సర్వకర్మసంన్యాసం వక్ష్యతి "సర్వకర్మాణి మనసే" (గీ. 3, 27) త్యాదినా ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(6) "న హింస్యా త్సర్వాభూతాని" (ఏభూతములను హింసింపరాదు) అను శ్రుతివలన హింస నిషిద్ధముగాన నట్టి హింసాదిరూపక్రియాకర్తృత్వ మజ్ఞానకృతం బైనను "అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేత" "వాయవ్యగ్ం శ్వేత మాలభేత" అను శ్రుతిబోధితక్రియాకర్తృత్వ మజ్ఞాన కృతము కానేరదు. కాన సర్వక్రియాకర్తృత్వ మజ్ఞానకృత మని జెప్పు టెట్లు బొసగు ననిన ?

ఆత్మయందుండు కర్తృత్వము నిత్యము కానేరదు. అటులైన నెల్లప్పు డాత్మ కర్త యగుటంజేసి ముక్తి లేకపోయెడిని. కాన కర్తృత్వ మనిత్య మని యొప్పుకొనవలయును. అనిత్య మగు భావకార్యము నిరుపాదానము కానందున నుపాదానకారణము నపేక్షించును. అట్టి భావ కార్యమగు కర్తృత్వమునుగూర్చి యాత్మయం దాకర్తృత్వము భాసించుటవలన యాత్మ యుపా దానకారణము కానేరదు. ఆత్మయే యుపాదాన మందమన్న కూటస్థ (నిర్వికార) మగు నాత్మ కవిద్యాసంబంధము లేనిదే యుపాదానత్వము పొసగదు. అందువలన సర్వక్రియలయందు కర్తృత్వ మవిద్యాకృతము (కాన నాత్మకు కర్తృత్వము సంభవింప దని యాశయము).

ఆత్మకు గర్తృత్వము సంభవింపకున్నను కారయితృత్వ మేల సంభవింపదని యాశ్చేపింప వలదు. విక్రియావంతు డగు గర్త కర్మభూతమగు మఱియొకనిని "నీ వీరీతిగ చేయు" మని ప్రేరణ జేయును. ఆత్మ యన్ననో నిర్వికారము. కాన నాత్మకు కారయితృత్వము సంభవింపదు.

సిద్ధించుచుండ నింద్రియము లహమర్థ మనుట సమంజసము కాదు. "మనసా హ్యేవ పశ్యతి" అను శ్రుతిచే దర్శనమునం దహమర్థమునకు మనస్సు కరణమని తెలియబడుటవలన మనస్సు యహమర్థమను చతుర్థపక్షముగూడ నిరస్తము.

అహంకారము వికారియగుటవలన జ్ఞాతృత్వము సంభవింపకపోవుటచే నహమర్థత్వము సంభవింపనందున నహంకార మహమర్థమను పంచమపక్ష మపాస్తము. "అహం జానామి" (నేను దెలిసికొనుచుంటిని) అను ప్రత్య యమువలన నహంకారమునకు గూడ జ్ఞాతృత్వము ప్రతీయమాన మగుచున్న దనెదవా ? అదియు సంభవింపదు. ఎందుకల ననిన ? స్వతః అహంకారము జడము. కాన జ్ఞాతృత్వము సంభవింప నేరదు. వహ్నికి దగ్ధృత్వమువలె జ్ఞాతృత్వము చేతనధర్మ మగుటంజేసి యహంకారము జడమగుటచే నహంకారమునకు జ్ఞాతృత్వము సంభవింపదు. అట్లైన నహంకారమునందు జ్ఞాతృత్వము భాసింపజేసెడి "అహం జానామి" (నేను దెలిసికొనుచుంటిని) అను ప్రత్యయ మెట్లు పపన్న మగుననిన ? "మనుష్యోహం" (నేను మనుష్యుడను) అనుప్రతీతి దేహధర్మమగు మనుష్య త్వాధ్యాసమువలన యెట్లుగలుగునో అట్లే (నేను జ్ఞాతను) అను స్థలమునందు గూడ నన్యధర్మాధ్యాసయే యని గ్రహింపనగును. మఱియు "మమాయ మహంకారో దుష్టః" (నాసంబంధ మగు నీయహంకారము దుష్టమైనది)

శాంకరభాష్యమ్:—

(7) నను మనసేతి వచనాన్న వాచకానాం కాయికానాం చ సంన్యాస ఇతిచేన్న, సర్వకర్మాణీతి విశేషితత్వాత్ । మానసానామేవ సర్వకర్మణామితిచేన్న, మనోవ్యాపారపూర్వకత్వాద్వాక్కాయవ్యాపారాణాం మనోవ్యాపారాభావే తదనుపపత్తేః । శాస్త్రీయాణాం వాక్కాయకర్మణాం కారణాని మానసాని వర్జయిత్వాఽన్యాని సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యసేదితిచేన్న, "నైవ కుర్వన్న కారయ"న్నితి విశేషణాత్ । సర్వకర్మసంన్యాసోఽయం భగవతోక్తో మరిష్యతో న జీవత ఇతిచేన్న, "నవద్వారే పురే దేహీ...ఆస్తే" (గీ. 5, 13) ఇతి విశేషణానుపపత్తేః । నహి సర్వకర్మసంన్యాసేన మృతస్య తద్దేహ ఆసనం సంభవతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఆత్మయందు కర్తృత్వాదిభానమున కుపాదానకారణ మనాదియు, యనిర్వచనీయము నగు నవిద్య యగును. అట్టి యవిద్యానివృత్తి తత్త్వజ్ఞానమువలన గలుగునని పూర్వగ్రంథముచే జెప్పఁబడెను. కనుకనే విద్వాంసునకు కర్మలయం దధికారము లేదని జూపుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "వేదావినాశినం-కథం స పురుషః" ఇత్యాదివాక్యములచే (జ్ఞాని యగుటచే విద్వాంసునకు సర్వక్రియలయందు కర్తృత్వము, కారయితృత్వము లేదని) నిషేధించుచుండెను.

"జ్ఞానికి కర్మయం దధికారాభావమే భగవత్సమ్మత మైనచో జీవించియున్న జ్ఞానికి దేనియం దధికారము గలదు" అనిన "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం" అను వాక్యము ననుసరించి జ్ఞానయోగముచే నిష్ఠను జెప్పి "సర్వకర్మాణి మనసా" అను గీతచే సర్వకర్మసంన్యాసమును శ్రీకృష్ణపరమాత్మ జెప్పగలడు (అనగా జ్ఞానికి సర్వకర్మసంన్యాసమునం దధికారమని యాశయము).

(7) వక్ష్యమాణమగు "సర్వకర్మాణి మనసా" అను వాక్యమునందు 'మనసా' అను విశేషణమువలన మానసికకర్మలకే సంన్యాసము. కాని కాయికవాచకకర్మలకు సంన్యాసము చెప్పఁబడలేదని శంకింపజనదు. "సర్వకర్మాణి మనసా" అను వాక్యమునందు 'సర్వకర్మాణి' సర్వకర్మలను వదలి అని కర్మపదమునకు సర్వపదము విశేషణ మగుటంబట్టి కాయిక, వాచక, మానసికకర్మ లన్నిటియొక్క సంన్యాసము విద్వాంసునకుఁ జెప్పబడెను.

అను ప్రతీతిచే దనకంటె భిన్నమగునది జ్ఞేయమగుటచే నహంకారమునకు జ్ఞాతృత్వము సిద్ధించనందున నహమర్థత్వము సిద్ధించదు.

అహమర్థము విశ్వుడను షష్ఠపక్షము, తైజసుడను సప్తమపక్షము, ప్రాజ్ఞుడను అష్టమపక్షముగూడ సంభవింపవు. విశ్వుడనగ జాగ్రదవస్థాభిమాని, తైజసుడనగ స్వప్నావస్థాభిమాని, ప్రాజ్ఞుడనగ సుషుప్త్యవస్థాభిమాని. ఈముగ్గురు దత్తదవస్థాభిమాను లగుటచే మూడవస్థలయొక్కయు, తద్ధర్మములయొక్కయు జ్ఞానము సంభవింపకపోవుటచే నీముగ్గురకు జ్ఞాతృత్వము సంభవింపదు. జ్ఞాతృత్వము లేమింజేసి యహమర్థత్వము పొసగదు. కనుకనే "ఏనేను స్వప్నమును జూచితినో నేను సుఖముగ నిద్రించితినో యానేనే మేల్కొంటిని" అను ప్రత్యయముచే నవస్థాత్రయజ్ఞాత యగు నహంప్రత్యయార్థమునకు విశ్వతైజసప్రాజ్ఞులకంటె భిన్నత్వము, నిత్యత్వము, అవికారిత్వము దెలియబడుచుండుటవలన పారిశేష్యన్యాయమున నాత్మయే జ్ఞాతయగును. "నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతా" అను శ్రుతియు నీవిషయమునే బోధించుచున్నది.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"సర్వేభ్యో దర్శపూర్ణమాసౌ" అను స్థలమున ప్రక్రాంతకతిపయయాగపరముగ నేరీతిని సర్వశబ్దము సంకుచితమో యదేతీరున "సర్వకర్మాణి మనసా" అనుచోటను 'మనసా' అనువిశేషణమువలన సర్వశబ్దము మానసికములగు కర్మలనే బోధించును. కాన మానసికకర్మలనే విద్వాంసుఁడు బరిత్యజింపవలె ననియే "సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యస్య" అను వాక్యమున కర్థమని శంకింపఁజనదు. సర్వవ్యాపారములు మనోవ్యాపారపూర్వకములుగాన మనోవ్యాపారము లేనిచో వాచక కాయికకర్మలే సంభవింపనందువలన విద్వాంసునకు సర్వకర్మసంన్యాసమే యభిహితము.

"సామాన్యవాచకశబ్దములు విశేషపర్యవసాయులు గూడ కావచ్చును" అను నియమము ననుసరించి "సర్వకర్మాణి మనసా" అను స్థలమునందుఁ సర్వశబ్దము విశేషవాచకము. కాన నశాస్త్రీయమగు వాచకకాయికకర్మలకు కారణమగు మానసికకర్మలను సంన్యసింపవలె ననియే "సర్వకర్మాణి మనసా" అను వాక్యమున కర్థమని శంకింపజనదు.

త్యాగమునకు హేతువగు వివేకబుద్ధికలవానికి "నైవ కుర్వ న్న కారయన్" ఏమియు చెయ్యఁడు, యొకనిచే చేయించఁడు అనునది విశేషణము. కాన "జ్ఞాని శాస్త్రీయమగు కాయిక వాచకమానసికకర్మలను జేయు" ననిన నట్టివిశేషణము వ్యర్థముకావలసివచ్చును. అందువలన జ్ఞానికి సర్వకర్మసంన్యాసమునందే యధికారమని యొప్పుకొనవలెను.

"సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యస్య" అను స్థలమునందు భగవంతునిచే సర్వకర్మసంన్యాసము మరణించువానికే జెప్పఁబడె (అనగా మరణించువాఁ డట్టి మరణావస్థయందు సర్వకర్మలను సంన్యసింపవలె) నని శంకింపవలదు. ఏలన "నవద్వారే పురే దేహీ నైవ కుర్వ న్న కారయన్, సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యస్యాస్తే సుఖం వశీ" జ్ఞాని సర్వకర్మలను మనస్సుచే సంన్యసించి దేహమునందు సుఖముగ నుండుననికదా యీగీతార్థము. నీవు జెప్పినటుల యీగీతా వాక్యముచే మరణావస్థయందు సర్వకర్మసంన్యాసము బోధింపబడు ననిన మరణావస్థయందు కర్మసంన్యాసము జేసినవానికి దేహమునందు సుఖముగ స్థితి యెటుల సంభవించును? సంభవింపనిచో 'దేహమునందుండు' నను విశేషణ మసంగతము కావలసివచ్చును. అందువలన 'జీవించియుండగనే జ్ఞాని సర్వకర్మలను సంన్యసించి' యనియే యొప్పుకొనవలయును.

"నిరవయవమగు నాత్మకు బుద్ధితోగాని, తద్వృత్తితోగాని, ఇంద్రియములతోగాని, ఇంద్రియార్థములతోగాని సంబంధము సంభవింపనందున జ్ఞాతృత్వ మెట్లు సంభవించు" ననిన పైనజెప్పిన బుద్ధ్యాదులతో నాత్మ కాధ్యాసికసంబంధము సంభవించునుగాన యవిక్రియమగు నాత్మకు జ్ఞాతృత్వము సిద్ధించును. కనుకనే యట్టి విజ్ఞాత యగు నాత్మయే యహమర్థమగును. ఈవిషయమునే "అహం విజానామి వివిక్తరూపః" అను శ్రుతిగూడఁ జెప్పుచున్నది. కనుక నాత్మయే విద్వాంసు డగును. విద్వాంసునకు నిరుక్తవిజ్ఞానము సంభవించుటచే విద్వదాత్మల కభేదము సిద్ధించగనే "అయ మాత్మా బ్రహ్మ" అను శ్రుతిచే నాత్మబ్రహ్మల కభేదము శ్రూయమాణ మగుటచే "నే నవిక్రియుఁడను" అని దెలిసికొని తన కవిక్రియత్వాద్వితీయత్వజ్ఞానము నిరంకుశముగ సిద్ధించుటచే నవిక్రియబ్రహ్మాత్మజ్ఞానబలముచే దనకు సర్వకర్మసంన్యాస ముపపన్నమే యగునని సిద్ధించినది.

శాంకరభాష్యమ్:—

(౮) అకుర్వతోఽకారయతశ్చ దేహే సంన్యస్యేతి సంబంధో న దేహ ఆస్త ఇతిచేన్న, సర్వాత్మనోఽవిక్రియత్వావధారణాత్ । ఆసనక్రియాయా శ్చాధికరణాపేక్షత్వా త్తదనపేక్షత్వాచ్చ సంన్యాసస్య । సంపూర్వస్తు న్యాసశబ్దస్త్యాగార్థో న నిక్షేపార్థః । తస్మాద్గీతాశాస్త్ర ఆత్మజ్ఞానవత స్సంన్యాస ఏవాధికారో న కర్మణీతి తత్ర తత్రోపరిష్టా దాత్మజ్ఞానప్రకరణే దర్శయిష్యామః ॥ ॥౧౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(౮) "నవద్వారే పురే దేహీ" అనుశ్లోకమునకు "మరిష్య న్పురుషః వివేకవశా దశేషా ణ్యపి కర్మాణి దేహే సంన్యస్య సుఖ మాస్తే" మరణించుపురుషుడు మరణావస్థయందు నిఖిలకర్మలను దేహమునందు సంన్యసించి ఏమియుచేయక, చేయించక సుఖముగ నుండునని యర్థము. అట్లైనచో "దేహే" అను విశేషణమున కానర్థక్యము సంభవింపదని శంకింపరాదు.

అవిక్రియమగు నాత్మకు శరీరసంబంధములేనిదే కర్తృత్వముగాని, కారయితృత్వముగాని సంభవింపదు. కాన సర్వకర్మలను మరణావస్థయందు దేహమునందు సంన్యసించి మరణించిన వానికి శరీరసంబంధము లేనందున కర్తృత్వకారయితృత్వములు ప్రసక్తములు గావు. అట్టి యప్రసక్తములగు కర్తృత్వకారయితృత్వములను "సంభవింపవు" అని నిషేధించుట యప్రసక్తప్రతిషేధ మగును. కాన నట్టి యప్రసక్తప్రతిషేధరూపదోషము దగులకుండ మేము చెప్పిన రీతిని జ్ఞాని సర్వకర్మలను సంన్యసించి ఏమియు చేయనివాడై, ఏమియు చేయించక దేహమునందు సుఖముగ నుండుననునదియే గ్రహింపనగును. (ఈయర్థమున జీవించియున్నవానికే సర్వకర్మసంన్యాసము. అట్టివానికి శరీరసంబంధము కలదు కాన తన్నిషేధము "నైవ కుర్వ న్నకారయన్" అనుదానిచే జేయుట సమంజసము. అప్రసక్తప్రతిషేధము కానేరదు.

మఱియు "ఆస్తే" అనుశబ్దమునకు (కలదు) అని యర్థము. "ఉండుట" అనునది సంబంధము. "ఏది యెచట యుండును" అని సంబంధము సంబంధిద్వయము నపేక్షించును. ప్రకృతమగు 'నుండుట' యను యాసనక్రియ యధికరణము నపేక్షించును. అట్టి యధికరణము మేము

నీలకంఠీయము:—"అవినాశినం" (రజ్జుసర్పమువలె నశించు స్వభావముగల యుపాధిత్రయమగు స్థూలసూక్ష్మకారణదేహములు వినాశు లనంబడును. అట్టిది కానట్టియు) కనుకనే నిత్యము. అట్టి నిత్యమునందు హేతువు 'అజం' అనునది. లోకమున జన్మగలది యనిత్యమగును. ఈయాత్మయన్ననో అజము. కనుకనే నిత్యమని యర్థము.

స్వకార్యము నపేక్షించి భిన్నత్వము, అజత్వము, నిత్యత్వము సాంఖ్యాభిమతప్రధానమునందును, తార్కికాభిమతమగు నాకాశమునందును గలవను నాశంకను దొలగించుటకు "అవ్యయం" అని జెప్పఁబడెను. "నవ్యేతిపూర్వావస్థాం త్యజతీ త్యవ్యయం" (పూర్వావస్థను విడువనిది) పరిణమించనిదని యాశయము. సాంఖ్యపరికల్పితప్రధానమన్ననో "చలం గుణవృత్తం" అను న్యాయముచే గుణసామ్యావస్థయందు గూడ బరిణమించునదై యుండునదని సాంఖ్యులే యొప్పుకొనియుండిరి. కాన నట్టిప్రధానము పరిణమించునదగుటచే "అవ్యయం" అన పరిణామి కాదు. ఆకాశమన్ననో "తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః" (ఈ యాత్మవలన నాకాశము పుట్టుచున్నది) అను శ్రుతిచే నాకాశ ముత్పత్తికలదగుటవలన నజము కానేరనందుననే నవ్యయము కాదు. ఇక నవ్యయ మాత్మయే.

వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి ।
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ ॥ ॥౨౨॥

పదవిభాగము:—వాసాంసి-జీర్ణాని-యథా-విహాయ-నవాని-గృహ్ణాతి-నరః-అపరాణి-తథా-శరీరాణి-విహాయ-జీర్ణాని-అన్యాని-సంయాతి-నవాని-దేహీ ॥ ॥౨౨॥

ప్రతిపదార్థము:— నరః=మనుష్యుడు; యథా=ఏతీరున; జీర్ణాని=చినిగిన; వాసాంసి=వస్త్రములను; విహాయ=విడచి; నవాని=నూతనములగు; అపరాణి=మఱియొకవస్త్రములను; గృహ్ణాతి=గ్రహించునో; తథా=అరీతిగనే; దేహీ=జీవుఁడు; జీర్ణాని=వార్ధక్యముచే శిథిలములగు; శరీరాణి=శరీరములను; విహాయ=విడిచి; నవాని=నూతనము లగు; అన్యాని=మఱియొక దేహములను; సంయాతి=పొందుచున్నాడు. ॥౨౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

జెప్పిన "జ్ఞాని సర్వకర్మలను వదలి దేహమునం దుండును" అను నర్థమున దేహ మగును కాన మేము నుడివిన యర్థమే సమంజసము. నీచే వచింపఁబడిన యర్థమునందు "అనగా సర్వకర్మలను దేహమునందు సంన్యసించి" యను నర్థమున సంన్యాసమనగ 'సం' అను నుపసర్గగల న్యాస శబ్దార్థము త్యాగ మగును కాని నిక్షేపము కానేరదు. "దేనియందు త్యాగ మని" అట్టి త్యాగ మధికరణము నపేక్షించదు కాన నీవు వచించిన యర్థమున నావాక్యము నిరాకాంక్షావాక్య మనంబడును (అనగా త్యాగ మనినతోడనే దేనియొక్క త్యాగ మని యాకాంక్ష జనించును గాని దేనియందని యాకాంక్ష జనింపనందునను, దేహమునందు సర్వకర్మల త్యాగమని జెప్పుట నిరాకాంక్షావాక్య మని గ్రహింపనగును).

కాన మనస్సుచే (అనగా వివేకవిజ్ఞానముచే) సర్వకర్మలను సంన్యసించి జ్ఞాని దేహమునందు సుఖముగ నుండును. అను నర్థమే సాధు వగుటవలన నాత్మజ్ఞానికి సర్వకర్మసంన్యాసము నందే యధికారము. కర్మలయం దధికారము లేదని యీగీతాశాస్త్రమునందు ముమ్ముం దాత్మజ్ఞానప్రకరణమునందు జూపెదము. ॥౨౧॥

అట్టి యాత్మ నెవఁడు దెలిసికొనునునో అట్టిపురుషుఁడు యేవిధమున నెవనిని జంపును? ఎవనిని జంపించును? ద్వైతరాహిత్యముచే నెవనిని జంపడు; ఎవనిని జంపించ డని యాశయము. కనుకనే విద్యావస్థయం దాత్మజ్ఞానికి "యత్రత్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూ త్తత్కేన కం పశ్యేత్" అను శ్రుతి సర్వ కారక వ్యాపారములను నిషేధించుచున్నది. "యత్ర హి ద్వైత మివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి" అను శ్రుతి ద్వైతావస్థయం దజ్ఞానికి సర్వ కారక వ్యాపారము సంభవించుచున్న దనియు బోధించుచున్నది. ఈజెప్పుటవలన సర్వ కారకోపమర్ది నియగు విద్యకు సర్వ కారక సాపేక్షగల కర్మతోఁగూడ సముచ్చయ మను వాదము నిరస్తము. శీతోష్ణములువలె బరస్పరవిరుద్ధస్వభావములుగల విద్యాకర్మలకు రథాశ్వన్యాయమున నేక కార్య కారిత్వము సంభవింపనందున (తిలజ్మహిశయాదుల కభిమతమగు) కర్మ జ్ఞానసముచ్చయము సంభవింపదని యాశయము.

ఇచట రథాశ్వన్యాయము వ్యతిరేకదృష్టాంతముగ నివ్వబడెను. రథాశ్వన్యాయ మనగ నొకనికి రథము గలదు. మఱియొకని కశ్వములు గలవు. ఈరెండింటిని సమకూర్చినయెడల యొక కార్యము సాధింపనగును. ఇదియే రథాశ్వన్యాయము.

మావంటి (శ్రీకృష్ణపరమాత్మవంటి) జ్ఞానులకు సమాధివ్యుత్థానకాలమునం దవిద్యాలేశానువృత్తిచే ఘాతయితృత్వము (చంపించుట) ప్రసక్తమైనను విద్యచే నట్టి యవిద్యాలేశము బాధింపబడుటచేతను, ఆగామికర్మల సంబంధము లేకపోవుటచేతను దోషము (ప్రత్యవాయము) ప్రాప్తింపనేరదు. ఈవిషయమునే "హత్వాఽపి స ఇమాం లోకా న్న హంతి న నిబధ్యతే" అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పగలడు. ॥౨౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ప్రకృతం తు వక్ష్యామః – తత్రాత్మనోఽవినాశిత్వం ప్రతిజ్ఞాతం, తత్కిమివేత్యుచ్యతే – వాసాంసీతి । వాసాంసి వస్త్రాణి జీర్ణాని దుర్బలతాం గతాని యథా లోకే విహాయ పరిత్యజ్య నవాన్యభినవాని గృహ్ణాత్యుపాదత్తే నరః పురుషోఽపరాణ్యన్యాని తథా తద్వదేవ శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని సంయాతి సంగచ్ఛతి నవాని దేహ్యాత్మా పురుషవదవిక్రియ ఏవేత్యర్థః॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అవిక్రియ మగుటంజేసి యాత్మకుఁ గర్మ సంభవింపదని చెప్పెను. ఆత్మ యెట్లవిక్రియము? అను నాశంకను దొలగించుటకు దృష్టాంతపూర్వకముగ నాత్మకు నవిక్రియత్వము నుపపాదించుచుండెను. ఆత్మకు స్వతః విక్రియ లేకుండినను పురాతన దేహమునువిడిచి నూతన దేహమును స్వీకరించునపుడు విక్రియ ప్రాప్తించుచుండ నవిక్రియత్వ మెటుల సంభవించును? అవిక్రియత్వము సంభవింపనిచో నవినాశ్యత్వ మెటులఁ బొసఁగును?

మనుష్యుఁడు చినిగిన వస్త్రములను బరిత్యజించి యేవిక్రియయు లేకుండగనే యెట్లు నూతనవస్త్రములను గ్రహించుచుండునో అదేతీరున జీవుఁడును వార్ధక్యాదులచే శిథిలమైన దేహమును విడిచి యవిక్రియుఁడై క్రొత్త శరీరములను గ్రహించుచుండెను. కాన నాత్మకు ప్రతిజ్ఞాతమగు బ్రకృతమైన యావిక్రియత్వము, యవిక్రియుఁడగుటంజేసి యవినాశ్యత్వము సిద్ధించుచున్నది.

—♦ ౨వ అధ్యాయము – ౨౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— “ఆత్మ వినాశము లేనిదైనను దేహములు నశ్వరము లగుటచేతను, యుద్ధము దేహవినాశసాధన మగుటచేతను ననేకసుకృతసాధనములగు భీష్మాదిదేహముల నే నెట్లు యుద్ధముచే నశింపజేయుదు” నను నాశంక కుత్తరముగ నీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాడు. “జీర్ణాని విహాయ వస్త్రాణి నవాని గృహ్ణాతి విక్రియాశూన్య ఏవ నరో యథా” (ఎట్లు విక్రియాశూన్యుడయియే నరుఁడు జీర్ణములగు వస్త్రములను త్యజించి నూతనములగు వస్త్రములను గ్రహించునో) అనుటచేతనే తావన్మాత్రగ్రంథముచేతనే సరిపడుచున్నను “అపరాణి” అను విశేషణము నుత్కర్షాతిశయద్యోతకముగ నివేశించెను. అందుచే నెట్లు ప్రాకృతజనుడు నికృష్టములగు వస్త్రములను విడిచి యుత్కృష్టములగు వస్త్రములను స్వీకరించునో అను నర్థ మెటు లౌచిత్యమువలన ప్రాప్తించునో యట్లే “జీర్ణాని” (వయస్సుచేతను, తపస్సుచేతను కృశించిన) దేహములను విడిచి “అన్యాని శరీరాణి” (సర్వోత్కృష్టములగు దేవాదిశరీరములను) “దేహీ” (ప్రకృష్టధర్మానుష్ఠాత యగు భీష్మాదిదేహవంతుడు) “సంయాతి” (చిరోపార్జితధర్మఫలభోగముకొరకు గర్భవాసాదిక్లేశమును విడిచియే పొందును) అను నర్థ మౌచిత్యమువలన బ్రాప్తించును. ఈవిషయమునే “అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే పిత్ర్యం వా గాంధర్వం దైవం వా ప్రాజాపత్యం వా బ్రాహ్మణం వా” అను శ్రుతిగూడ జెప్పుచున్నది

ఇట బర్యవసితము నిట్లుచెప్పఁదగును—భీష్మాదులు యావజ్జీవము ధర్మానుష్ఠానక్లేశముచేతనే జర్ఝరితశరీరులై యీ వర్తమానదేహముల విడిచి గాని యాధర్మఫలము ననుభవింపజాలకుండిరి. కాన నీవీధర్మయుద్ధముచే స్వర్గప్రతిబంధకములగు వారిశరీరములను నశింపజేసి దివ్యదేహసంపాదనమున వారిని స్వర్గయోగ్యులనుగా జేసి వారి కీవిధమన యుపకారమును జేయదగుదువు. ఇట్లే దుర్యోధనాదులకుఁగూడ స్వర్గభోగ్యదేహసంపాదనముచే గొప్ప యుపకారము జేసినవాఁడ వగుదువు. కాన నత్యంతోపకారక మగు నీయుద్ధమువం దపకారకత్వభ్రమను జేయవల దని “అపరాణి, అన్యాని, సంయాతి” అను పదత్రయస్వారస్యముచే భగవదభిప్రాయ మూహించబడెను. ఈశ్లోకమునందున్న దృష్టాంతముచే నాత్మ కవిక్రియత్వము ప్రతిపాదించబడె నను ప్రాచీనుల వ్యాఖ్యాన మతిస్పష్టముగ దెలియుచున్నది.

నైనం ఛిందంతి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః।
న చైనం క్లేదయంత్యాపో న శోషయతి మారుతః॥ ॥౨౩॥

పదవిభాగము:—న-ఏనం-ఛిందంతి-శస్త్రాణి-న-ఏనం-దహతి-పావకః-న-చ-ఏనం-క్లేదయంతి-అపః-న-శోషయతి-మారుతః॥ ॥౨౩॥

ప్రతిపదార్థము:—శస్త్రాణి=ఖడ్గములు మొదలగునవి; ఏనం=ఈయాత్మను; న ఛిందంతి=ఛేదింపనేరవు; పావకః=అగ్నియు; ఏనం=ఈయాత్మను: నదహతి=భస్మమునుచేయనేరదు; అపః=ఉదకములు; ఏనం=ఈయాత్మను; నక్లేదయంతిచ=ఆర్ద్రభావమును బొందింపనేరవు (తడుపలేవు); మారుతః=వాయువు; నశోషయతి=ఎండింపజేయనేరదు. ॥౨౩॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కస్మాదవిక్రియ ఏవేత్యాహ—నైనం ఛిందంతీతి। ఏనం ప్రకృతం దేహినం నఛిందంతి శస్త్రాణి నిరవయవత్వా న్నావయవవిభాగం కుర్వంతి శస్త్రాణ్యస్యాదీని। తథా నైనం దహతి పావకోఽగ్నిరపి న భస్మీకరోతి। తథా నైనం క్లేదయంత్యాపః। అపాం హి సావయవస్య

శంకరానందీయము:—"ఆత్మ స్వతః విక్రియావత్తైనను యెట్లుదయాస్తాచలసంబంధమువలన నూర్యునకు విక్రియావత్త్వ ముపపన్నమో యట్లే బూర్వాపరదేహపరిగ్రహపరిత్యాగములవలన నౌపాధిక మగు విక్రియావత్త్వ మాత్మకు సంభవించుచునే యున్నది. కాన యాత్మ యవిక్రియు డెట్లగును?" అను నాశంకను దొలగించుట కీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాడు. పురుషు డెట్లు జీర్ణవస్త్రముల వదలి నామరూపలక్షణములచే మరొకవిధములగు క్రొత్తవస్త్రములను స్వయముగ నవిక్రియు డయియే గ్రహించునో అట్లే దేహమునం దహమర్థముగా దెలియబడు నాత్మ స్వయముగా నవిక్రియు డయియే కాలకర్మవశమున త్యాజ్యములగు శరీరముల విడిచి నామరూపజాతిగుణవిశేషణములచే బూర్వశరీరములకంటె విలక్షణములగు శరీరముల నొందుచున్నాడు (అని యీగీతాపదములకు క్రమరీతి నర్థము దెలియదగును). అనగా నెట్లు ఆగమనిర్గమనములు, నామరూపవైచిత్ర్యము, శైథిల్యము శరీరమునకేగాని, బురుషున కేవిధ మైనవియు సంభవించవో అట్లే నాగమాపాయములు, నవాంతరవికారములు శరీరమునకేగాని, నిరవయవ మగు నాత్మకు సంభవింపవు. అందుచే నాత్మ దేహేంద్రియాదులకంటె భిన్న మనియు, నవిక్రియ మనియు, నిత్య మనియు సూచింపబడెను.

నీలకంఠీయము:—"బ్రాహ్మణో యజేత, జాతపుత్రః కృష్ణకేశోఽగ్నీ నాదధీత" (బ్రాహ్మణుడు యాగమును జేయవలె, పుత్రవంతుడును, కృష్ణకేశములుకలవాడును యగ్న్యాధానము జేయవలె) అను శ్రుతులచే వయోవర్ణాదివిశేషములుకల యాత్మనే యధికృతునిగా జేసికొని కర్మలు విధింపబడుచున్నవి. అందుచే 'నీలోత్పలం' అనునప్పుడు విశేషణ మగు నీలపదార్థముకంటె నుత్పలమును నెట్లు వేరుచేయుటకు శక్యము కాదో యట్లే వయోవర్ణాదివిశిష్ట మగు దేహముకంటె నాత్మ వేరని నిశ్చయించుటకు శక్యము కాదు. కాన దేహనాశముచే నాత్మ నశించునదియే యగునుగాన నిత్యత్వాదిక మాత్మ కెట్లు సంభవించు ననునాశంకను దొలగించుటకు "వాసాంసి జీర్ణాని" అను శ్లోకమును జెప్పుచున్నాడు. "దండీప్రైషా నన్వాహ" (దండి ప్రైషలననుసరించి బల్కును) అను స్థలమున దండము విశేషణ మైనను ప్రైషానువక్తృస్వరూపాంతర్గతము కానేరదు. ఈవిధముగనే బ్రాహ్మణత్వజాతిపుత్రత్వాదులు విశేషణము లైనను స్వర్గకామస్వరూపాంతర్గతములు కానేరవు. కాన వస్త్రదేవదత్తులవలె జడాజడములగు దేహాత్మలు రెండును యత్యంతవిలక్షణములుగాన వస్త్రము నశించిన దేవదత్తుడు నశించనటుల దేహము నశించినను యాత్మ నశించదు. కనుక "దేహము నశించిన యాత్మ నశించు" నని తలచుటచే నీవత్యంతమూఢుడ వని స్పష్ట మగుచున్న దని భావము. ॥౨౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

వస్తున ఆర్ద్రీభావకరణే నావయవవిశ్లేషాపాదనే సామర్థ్యం తన్న నిరవయవ ఆత్మని సంభవతి। తథా స్నేహవద్ద్రవ్యం స్నేహశోషణేన నాశయతి వాయు రేనం స్వాత్మానం న శోషయతి మారుతోఽపి ॥ ॥౨౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పృథివ్యప్తేజోవాయుస్వరూప మగు భూతచతుష్టయమువలన నాత్మ వికారమును బొందు చుండ నాత్మ కవిక్రియత్వ మెటుల సిద్ధించు నని శంకింపఁజనదు.

పార్థివములగు ఖడ్గాదులు నిరవయవమగు నాకాశము నెటుల ఛేదింప సమర్థములు గానేరవో అదేతీరున నిరవయవమగు నాత్మను ఛేదింపనేరవు. అటులనే యగ్నియు ప్రకృతమగు నాత్మను భస్మము చేయజాలదు. ఉదకములు అవయవములుగల వస్తువులను ఆర్ద్రీభావమును బొందించి యవయవవిశ్లేషమును బొందించును. ఆత్మ నిరవయవ మగుటంజేసి యుదకము లాత్మను ఆర్ద్రీభావముచే నవయవవిశ్లేషమును బొందింపనేరవు. వాయువు స్నేహమను గుణము గల ద్రవ్యమును, స్నేహమును ఎండింపఁజేసి నశింపఁజేయును. స్నేహహీనమగు నాత్మను ఎండింప లేదు. (పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయము తన శక్తిచే సావయవవస్తువునే విక్రియావంత మొనర్చును. ఆత్మ నిరవయవ మగుటంజేసి పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయ మాత్మను విక్రియావంతముఁ జేయ నేరదని తాత్పర్యము.) ॥౨౩॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము—౨౩వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"గృహము తగులపడినపు డాగృహమునం దుండు బురుషులు దగ్ధ మగునటుల దేహము నశించుచుండ తదంతర్వర్తియగు నాత్మ యెందుచేత నశించ" దను శంకను దొలగించుటకు "నైనం ఛిందంతి శస్త్రాణి" అని చెప్ప మొదలిడెను. ఆకాశమునకు నాశకత్వప్రసిద్ధి లేమింజేసి యిచట నాకాశమును జెప్పలేదు.

శంకరానందీయము:—"ఘటమునందుండు జలము నశించినచో దానియందుండు ప్రతిబింబము నశించును. అట్లే దేహము నశించినచో దేహమునం దుపలభ్యమాన (ప్రత్యక్ష) మగు నాత్మ నశించుచుండ నాత్మ కవిక్రియత్వ మెటులసంభవించు" నను నాశంకను 'నైనం ఛిందంతి శస్త్రాణి' అను శ్లోకముచే దొలగించుచుండెను.

"శస్యంతే పదార్థా ఏభి రితి శస్త్రాణి" పదార్థములను ఛేదించునట్టి పృథివీవికారములగు ఖడ్గాదాదు లీనిరవయవ మగు నాత్మను ఛేదింపనేరవు. ఉదకము లార్ద్రత్వమును బొందించి సావయవవస్తువును శిథిలమగునటుల జేయునట్లు నిరవయవమగు నాత్మను శిథిలమగునట్లు చేయజాలవు. అగ్నియు దేహమును దగులబెట్టునటుల దహనక్రియ కవిషయ మగుటంజేసి యాత్మను దగులబెట్టనేరదు. వాయువు స్నేహవద్ద్రవ్యమగు శరీరమందుండు స్నేహ మను గుణమును రెండింపఁజేసి శరీరము నెల్లెండింపఁజేయునో అట్లు శోషణక్రియ కగోచర మగు నాత్మను శుష్కింప చేయుటకు సమర్థమైనది కాదు. జలము ఘటమును దడిపినను, ఖడ్గాదులు ఛేదింపదగినపదార్థములను ఛేదించినను, వాయువు శుష్కింపజేసినను, వహ్ని తగులబెట్టినను తదంతర్గతము నిరవయవము నగు నాకాశము నెట్లు తడుపలేవో, ఛేదింపనేరవో, తగులబెట్టనేరవో యట్లే దేహస్థ మగు నాత్మను దడుపలేవు; ఛేదింపనేరవు; శుష్కింపజేయజాలవు; తగులబెట్టజాల వని యభిప్రాయము. కాన నాత్మ యవిక్రియ మని సిద్ధించుచున్నది.

ఈచెప్పుటవలన "జరారోగాదులు, భౌతిక దైవికోపద్రవములు శరీరసంబంధులే కాని అహమర్థ మగు నాత్మవి కావు. దేహమును విషయముగ జేసుకొని బయలుపెడలు ననర్థములకు దేహాదిభిన్న మగుటచే నాత్మ గోచరముకాదని నుడువబడెను. కాన నిట్టి రోగాదులు ప్రాప్తించినను బ్రహ్మవేత్తలు స్థిరప్రజ్ఞులై యుండదగిన" దని సూచింపబడెను.

అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ ।
నిత్య స్సర్వగత స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః ॥ ॥౨౪॥

పదవిభాగము—అచ్ఛేద్యః-అయం-అదాహ్యః-అయం-అక్లేద్యః-అశోష్యః-ఏవ-చ-నిత్యః-సర్వగతః-స్థాణుః-అచలః-అయం-సనాతనః ॥ ॥౨౪॥

ప్రతిపదార్థము:—అయం=ఈయాత్మ; అచ్ఛేద్యః=ఛేదింపఁదగినది కాదు; అయం=ఈయాత్మ; అదాహ్యః=దహింపఁదగినది కాదు; అయం=ఈయాత్మ; అక్లేద్యః=తడుపఁదగినది కాదు; అయం=ఈయాత్మ; అశోష్య ఏవచ=ఎండింపఁదగినదియు కాదు; అయం=ఈయాత్మ; నిత్యః=నిత్యము (నాశములేనిది); సర్వగతః=సర్వవ్యాపకము (అంతట నిండియున్నది); స్థాణుః=స్థాణువువలె స్థిరము; అయం=ఈయాత్మ; అచలః=చలనములేనిది; సనాతనః=చిరంతనము. ॥౨౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) యత ఏవ తస్మాత్—అచ్ఛేద్యోఽయ మితి । యస్మా దన్యోన్యనాశహేతూని భూతా న్యేన మాత్మానం నాశయితుం నోత్సహన్తే తస్మా న్నిత్యో నిత్యత్వా త్సర్వగత స్సర్వ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

1 పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయము సావయవవస్తువునందే ప్రవర్తించి ఛేదనాదికార్యముల నొనరించును (పరస్పరనాశక మగును). ఆత్మ సావయవవస్తువు గానందున పృథివ్యాదిభూత చతుష్టయ మాత్మను వికియకలదానినిగఁ జేయనేరదు. కాన నాత్మ యచ్ఛేద్యము, అదా

—: ౨వ అధ్యాయము ౨౪ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము—శస్త్రాదు లాత్మను నశింపజేయుటయం దసమర్థములు. కనుక నే-యాత్మ శస్త్రాదులవలన గలిగెడి నాశమున కనర్హమైన దనుటయందు హేతువును "అచ్ఛేద్యః" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

"ఆత్మ ఛేదనానర్హముకనుక నే దానిని శస్త్రములుఛేదింపఁజాలవు. అట్లే యాత్మ దాహానర్హము. కాన నగ్ని యాత్మను దహింపఁజాలదు. ఆత్మ క్లేదనమున (తడుపుట) కనర్హము. కనుక నే యుదకము లీయాత్మను క్లేదింపఁజేయఁ (తడుప) జాలవు. ఆత్మ శోషణమున (ఎండింపఁజేయుట) కనర్హము. కాన నట్టి యాత్మను వాయువు శోషింపఁ (ఎండింపఁ) జాలదు" అని యీవిధముగ నీశ్లోకమునందున్న యచ్ఛేద్యత్వాదివిశేషణములను హేతువులుగ వెనుకటిశ్లోకముతో యోజింపఁదగును. యీశ్లోకమునందున్న ఏవకారము ప్రత్యేకము "అచ్ఛేద్యః" అనునది మొదలగువానితో సంబంధించి యచ్ఛేద్యత్వా ద్యవధారణము (నిశ్చయము) ను గలుగఁజేయును. ఇట "అశోష్య ఏవ చ" అను స్థలమునందుండు చకారము సముచ్చయమును, లేక హేతువును గాని తెలుపును.

ఆత్మ ఛేదనాదుల కనర్హ మనుటయందు హేతువుగ నుత్తరార్థమునుఁ జెప్పుచున్నాడు. 'నిత్యః' పూర్వాపరకోటిరహితము. కాన నుత్పాద్యము కాదు. మఱియు "యావద్వికారస్తు విభాగో లోకవత్" అను న్యాయము ననుసరించి సర్వగతము కాని ప్రతిపదార్థముకూడ ననిత్యమే యగుచున్నది. అద్వైతమతమునందు పరమాణువు లంగీకరింపమిఁజేసి "పరాభ్యుపగతపరమాణువులు సర్వగతములు కాకపోయినను నిత్యము లనుట యెట్లు సమంజస మగును?" అను నాశంక కవకాశము లేదు. ఈయాత్మ "సర్వగతః" విభువు. కనుక నే నిత్యము. ఇట్లనుటచే నాత్మ కప్రాప్యత్వము చెప్పఁబడెను. ఈయాత్మ వికారియైనచో సర్వగతము కాకుండెడిని. అట్లుకాక 'స్థాణుః' అవికారి

శాంకరభాష్యమ్:—

గతత్వాత్ స్థాణుః స్థాణురివ స్థిర ఇత్యేతత్ । స్థిరత్వాదచలోఽయమాత్మాఽత స్సనాతన శ్చిరంతనో న కారణా త్కుతశ్చి న్నిష్పన్నోఽభినవ ఇత్యర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

హ్యము, అక్లేద్యము (తడుపఁదగినది కాదు), అశోష్యము (ఎండింపఁదగినది కాదు). అనగా నాత్మ యవిక్రియము; కావున నిత్యము; నిత్య మగుటచే సర్వగతము; సర్వగత మగుటవలననే స్థిరము; స్థిర మగుటచేతచే చలనము లేనిది; కాన చిరంతనము (ఏకారణమువలననూ జనించునది కాదు).

యగుటఁజేసి సర్వగతమే యగును. ఇట్లనుటచే నాత్మకు వికార్యత్వము తొలగింపఁబడెను. ఈయాత్మ క్రియ కాశ్రయ మైనచో క్రియాశ్రయములగు ఘటాదులవలె వికారి యయ్యెడిని. అట్లుకాక 'అచలః' క్రియావత్తు కానందున వికారియు కాదు. ఇట్లనుటచే నాత్మకు సంస్కార్యత్వము తొలగింపఁబడెను (పూర్వావస్థను విడిచి మఱియొక యవస్థను పొందుట విక్రియ యనియు, అవస్థైక్య మున్నను చలనమమాత్రము క్రియ యనియు తెలిసికొనవలెను). పైహేతువులచే నాత్మ "సనాతనః" సర్వకాలములయం దేకరూపము. అనగా నేక్రియకును కర్మభూతము కాదని యర్థము.

ఉత్పత్తి, ప్రాప్తి, వికృతి, సంస్కారము లనెడి యీనాలుగింటిలో నేదో యొకానొకదాని క్రియాఫల సంబంధ మున్నపుడే యావస్తువునకు కర్మత్వము సంభవించును. అనిత్యములగు ఘటాదులే యుత్పాద్యములు కాని నిత్య మగుటచే నాత్మ యుత్పాద్యము కాదు. మఱియు నట్లే పరిచ్ఛిన్నములగు ఘటాదులు ప్రాప్యము లగును కాని సర్వగత మగు నాత్మ ప్రాప్యము కానేరదు. విక్రియావత్తగు ఘృతాదికము వికారి యగును కాని స్థాణుస్వరూప మగుటచే నాత్మ వికారియుఁ గానేరదు. సక్రియములగు దర్పణాదులు సంస్కార్యము లగును గాని నిష్క్రియ మగుటచే నాత్మ సంస్కార్యముగూడఁ గానేరదు. "ఆకాశవ త్సర్వగత శ్చ నిత్యః" "వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠ త్యేకః" "నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం" అను శ్రుతులుఁగూడ పైవిషయములనే దృఢపరచుచున్నవి. "యః పృథివ్యాం తిష్ఠ న్పృథివ్యా అంతరో యోఽప్సు తిష్ఠ న్నద్భ్యోఽంతరో య స్తేజసి తిష్ఠం స్తేజసోఽంతరో యో వాయౌ తిష్ఠ న్వాయో రంతరః" అను శ్రుతిగూడ సర్వగత మగు నాత్మ సర్వాంతర్యామియై సర్వావిషయ మగు నని దెలుపుచున్నది. అనగా నెవఁడు శస్త్రాదులం దంతర్యామియై యుండడో వానిని శస్త్రాదులు ఛేదించును. ఏది శస్త్రాదులకు సత్తాస్ఫూర్తిప్రదమై తత్ప్రేరకమై శస్త్రాదులయం దంతర్యామియై యుండునో యట్టి యాత్మను శస్త్రాదులు స్వవ్యాపారమునం దెట్లు విషయమునుగాఁ జేసికొనును? అని యభిప్రాయము. ఈవిషయమున "యేన సూర్య స్తపతి తేజసేద్ధః" అను నీమొదలగు శ్రుతు లనుసంధేయములు.

శంకరానందీయము—"వాసాంసి జీర్ణాని" అనుశ్లోకముచే నాత్మ దేహవ్యతిరిక్తమని చెప్పఁబడుటచే ఛేదనాదులు దేహమునకే యనుభవసిద్ధమై కన్పట్టుచున్నవిగాని నిరవయవమగు నాత్మకు సంభవింపనేరవు. కాన భూతచతుష్టయ కార్యములగు ఛేదన, క్లేదన, దహన, శోషణము లాత్మవిషయమై ప్రసరించవని యీశ్లోకమునందు స్పష్టముగఁ జెప్పుచున్నాడు.

"సనాతనః" ఆదిరహితము. అనగా "న తస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః" అను శ్రుత్యనుసార మీయాత్మ నిరవయవ మగుటచే నేదోయొక కారణమువలన పుట్టునది కాదు. కనుక సనాతనము (జన్మాదిషడ్భావవికారశూన్యము). కనుకనే "నిత్యః" నిత్యము. అట్లగుటచే "సర్వగతః" పరిపూర్ణము. నిత్యము, పరిపూర్ణము నగు నాకాశమునం దట్లు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కారణమువలన జనించునది యభినవ మనఁబడును. ఆత్మ యట్టిది కానందున నభినవము కాదు; చిరంతన మనఁబడును.

నిత్యములగు పరమాణువులకు సర్వగతత్వము సంభవింపనందున నిత్యత్వహేతు వాత్మయందు సర్వగతత్వమును సాధింపనేరదని శంకింపజనదు. పరమాణువులే యప్రామాణికము లగుచుండ

క్రియాశక్తి కన్పట్టుటలేదో యట్లే యాత్మకూడ నిష్క్రియ మగును. (క్రియాశక్తి లేదనుట) కనుకనే "స్థాణుః" స్థిరస్వభావముకలది. కనుకనే "అచలః" చలనరహితము. ఆత్మ విద్వదనుభవగోచర మగునని సూచించుట కిట "అయం" అని యాత్మ నపరోక్షరూపముగ నిర్దేశించెను. ఈ యాత్మ సనాతనము, నిత్యము, స్థిరము, అచలము నగుటచే ఛేదనాదుల కవిషయమని యర్థము. సనాతనత్వవిశేషణముచే నాత్మ నిర్వికార మనియు, నిత్యత్వవిశేషణముచేఁ బ్రమాణాంతరాబాధ్య మనియు, స్థిరత్వాచలత్వవిశేషణములచేఁ గ్రియ కనాశ్రయ (అవిషయ) మనియు, సనాతనత్వపూర్ణత్వవిశేషణములచే నద్వితీయ మనియు, నిత్యశుద్ధ మనియు, ఆనందైకరసస్వరూప మనియు సూచిత మయ్యెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక—"అచ్ఛేద్యః" అనుశ్లోకముచే ఫలితమును చెప్పుచుండెను. ఈశ్లోకమునందుగల ఏవకారము "అచ్ఛేద్యఏవ, అదాహ్యఏవ, అక్లేద్యఏవ, అశోష్యఏవ" అని యంతటను సంబంధించును. ఏ కారణమువలన నన్యోన్యనాశహేతువులగు పృథివ్యప్తేజోవాయువు లీయాత్మను నశింపజేయుటకు సమర్థములు కావో యా కారణమువలన నాత్మ నిత్యము. పరమాణువులు నిత్యమనుటయందుఁ బ్రమాణము లేమింజేసి వానియం దతిప్రసక్తి సంభవింపదు. ఆత్మ నిత్యముకనుకనే సర్వగతము; సర్వగతముకనుకనే యాకాశమువలె, స్థాణువువలె స్థిరము; స్థిరము గనుకనే యచలము; అచలముకనుకనే సనాతనము, చిరంతనము. 'ఏ కారణమువలన జన్మించునది కా' దను భాష్య ముపలక్షణము. ఉపలక్షణ మనగ (వక్తవ్యమగు నర్థమున నేకదేశమును చెప్పుట) అనగా జెప్పఁదగిన విషయ మున్నదనుట. అది యేదనిన? యథేష్టముగ హేతుహేతుమద్భావము. అది యెట్లనిన? ఆత్మ నిత్యముకాన నుత్పాద్యము కాదు; సర్వగతముకాన ప్రాప్యము కాదు; స్థాణువువలె స్థిరముకాన వికార్యము కాదు; అచలముకాన సంస్కార్యము కాదని కూడ యోజనచేయదగును. ఇట్టి యర్థము "న కుతశ్చి త్కారణా న్నిష్పన్నః" ఏ కారణమువలనను నాత్మ జనించునది కాదను భాష్యమువలనఁ బ్రాప్తించును. కాన నిట్టియర్థము చెప్పుటయం దేవిరోధమును లేదు.

ఈశ్లోకమునకు మధుసూదనసరస్వతి "ఆకాశవ త్సర్వగతశ్చ నిత్యః" "వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠ త్యేకః" "నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం" "యః పృథివ్యాం తిష్ఠ న్పృథివ్యా అంతరో యోఽప్సు తిష్ఠ న్నద్భ్యోఽంతరో య స్తేజసి తిష్ఠంస్తేజసోఽంతరో యో వాయౌ తిష్ఠ న్వాయో రంతరః" అను నీమొదలగు శ్రుతుల నుదహరించి సర్వగత మగు నాత్మ సర్వాంతర్యామి యగుటచే శస్త్రాదుల కవిషయ మని చెప్పియుండెను. మఱియు నెవఁడు శస్త్రాదులయం దుండెడో వానిని శస్త్రాదులు ఛేదించును. శస్త్రాదులకు సత్తాస్ఫూర్తిప్రదమై తత్ప్రేరకమై తదంతర్యామి యగు నీయాత్మను శస్త్రాదు లెటుల ఛేదించును? (ఛేదింపనేరవు) అనియు తాత్పర్యము వ్రాసియుండెను.

ఈవిషయమున కొంచెము విచారింపఁదగియున్నది. ఏమనిన? "గతాసూ నగతాసూంశ్చ" అని యుపక్రమము; "దేహినోఽస్మి న్యథా దేహే" "అంతవంత ఇమే దేహాః" "వాసాంసి జీర్ణాని" అని మధ్యభాగమునందు నిర్దేశము (అభ్యాసము); "దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం" అని యుపసంహారము. ఇట్టి యుపక్రమోపసంహారాభ్యాసలింగములచే త్వంపద నిరూపణము స్పష్టముగ ప్రతీయమాన మగుటచేతను, ప్రథమషట్కము త్వంపదశోధనపర మని సర్వులును, మధుసూదనసరస్వతులును నొప్పుకొనుటవలన త్వంపదశోధనప్రకరణమునందు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"నిత్యత్వము సర్వగతత్వమునకు పరమాణ్వంతర్వ్యాభిచారిగాన సర్వగతత్వసాధకము కానేర"దని యాక్షేపించుట యసంగత మగుటచే నాత్మయందు సర్వగతత్వమును నిత్యత్వము సాధించును.

తత్పదవాచ్య మగు నంతర్యామిప్రతిపాదక మగు శ్రుతుల నుదహరించుట యయుక్తము. అంతర్యామి యగు శుద్ధచైతన్యమునకు జీవులకు నభేదముగాన త్వంపదశోధనప్రకరణమునం దట్టి తత్పదవాచ్యాంతర్యామిప్రతిపాదకశ్రుత్యుదాహరణము యుక్తమే యని శంకింపఁజనదు. నియమ్యనియామకోపాధివినిర్ముక్త మగు శుద్ధచైతన్యముల యభేదము వాస్తవికము. ఉపాధిప్రయుక్తమైనది భేదమే యగును. ఈవిషయమునే "అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽయం శారీరాంతర్యామిణో ర్భేదవ్యపదేశో న పారమార్థికః" (జీవాంతర్యాముల కగు భేద మవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణరూప మగు నుపాధినిమిత్త మైనదికాని వాస్తవికము కాదు) అను భాష్యము స్పష్టపరచుచున్నది. కాన నేశుద్ధముతో శుద్ధమున కభేదము కలదో యట్టి శుద్ధమునకు నియామకత్వము లేమింజేసి త్వంపదశోధనప్రస్తావ మగు ప్రథమషట్కమునం దంతర్యామిశ్రుత్యుదాహరణ మయుక్తము.

మఱియు "అన్తర్యా మ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్" (అ 1 పా 2 సూ 18) "న చ స్మార్త మతద్ధర్మాభిలాపాత్" (అ 1 పా 2 సూ 19) "శారీర శ్చోభయేఽపి హి భేదేనైన మధీయతే" (అ 1 పా 2 సూ20) అను బాదరాయణప్రణీత బ్రహ్మసూత్రములు గూడ నౌపాధికప్రయుక్తభేదమునే దెల్పుచున్నవి. అది యెట్లనిన ? "అన్తర్యా మ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్" అను సూత్రము బ్రహ్మసూత్రములలో ప్రథమాధ్యాయ ద్వితీయ పాదమునందలి పందొమ్మిదవ సూత్రము, ఇది అంతర్యా మ్యధికరణ ప్రథమసూత్రము. ఈరెండవపాదమునందలి యీయధికరణ మైదవ యధికరణము. దీనికి "య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాన్యన్తరో యమయతి" (ఎవఁ డన్తర్యామియై యీలోకమును, పరలోకమును సర్వభూతములను నియమించుచుండెనో) అనునదియు, "యః పృథివ్యాం తిష్ఠ న్పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ నవేద యస్య, పృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరో యమయతి" (ఎవఁడు పృథివియం దున్నవాఁడై పృథివికి నంతర్యామియో, ఎవనిని పృథివి తెలిసికొనలేదో, ఎవనికి పృథివి శరీరమో, ఎవఁ డన్తర్యామియై పృథివిని నియమించుచుండెనో) అనునదియు విషయవాక్యము ఈ శ్రుతులయందు అధిదైవతమును, అధిలోకమును, అధివేదమును, అధియజ్ఞమును, అధిభూతమును, అధ్యాత్మమునో కానొక డన్తరవస్థితుఁడై, యన్తర్యామియై నియమనము చేయువాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. అట్టి యధిదైవాద్యభిమాని యొకానొక దేవత యగునా ? లేక యణిమాద్యైశ్వర్యములుగల యొకానొక యోగి యగునా ? లేక పరమాత్మ యగునా యని సందేహము ప్రాప్తింప,

పూర్వపక్షము:— ఒకానొక దేవతే యగును. లేక యణిమాద్యైశ్వర్యములుగల యోగియైనా యగును, లేక మఱియొక డెవఁడైన నగును. కాని పరమాత్మమాత్రము కాఁడను పూర్వపక్షముపై—

సిద్ధాంతము:—"అంతర్యా మ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్" అను నీసూత్రము చెప్పఁబడెను. ఎవఁ డధిదైవాదులయం దంతర్యామియై చెప్పఁబడెనో వాఁడు పరమేశ్వరుఁడే. ఎందువలననిన ? "తద్ధర్మవ్యపదేశాత్" పరమేశ్వరధర్మము లీశ్రుతియందు వ్యపదిష్టము లగుటవలన. అని హేతువు చెప్పఁబడెను. ఇటఁ జెప్పఁబడు నంతర్యామి సాంఖ్యస్మృతిసిద్ధ మగు ప్రధాన మెందులకు కాదను నాశంకను తొలఁగించుటకు "నచ స్మార్త మతద్ధర్మాభిలాపాత్" అను సూత్రము బయలుదేరెను. అనగా ప్రధానధర్మములు కాని ద్రష్టృత్వాది ధర్మము లిచటఁ జెప్పఁబడుటచే సాంఖ్యస్మృతిపరికల్పిత మగు ప్రధాన మంతర్యామిశబ్దముచే బోధింపఁబడ దని యీసూత్రమున కర్థము.

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) నైతేషాం శ్లోకానాం పౌనరుక్త్యం చోదనీయం। యత ఏకేనైవ శ్లోకే నాత్మనో నిత్యత్వ మవిక్రియత్వం చోక్తం "నజాయతే" (గీ. 2-20, ఇత్యాదినా। తత్ర యదేవాత్మ విషయం కించి దుచ్యతే త దేతస్మా చ్ఛ్లోకార్థా న్నాతిరిచ్యతే। కించి చ్ఛబ్దతః పునరుక్తం కించి దర్థత ఇతి। దుర్బోధత్వా దాత్మవస్తునః పునః పునః ప్రసంగ మాపాద్య శబ్దాన్తరేణ తదేవ వస్తు నిరూపయతి భగవా న్వాసుదేవః- కథంనునామ సంసారిణా మవ్యక్తం తత్త్వం బుద్ధిగోచరతా మాపన్నం సత్సంసారనివృత్తయే స్యా దితి। ||౨౧|

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(2) "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్" అను శ్లోకముచే నాత్మ కవిక్రియత్వమును, నిత్యత్వమును జెప్పి తిరుగ "వేదావినాశినం నిత్యం" అను శ్లోకముచే నాయవినాశ్యత్వనిత్యత్వము లనే చెప్పుటవలన పౌనరుక్త్యదోషము ప్రాప్తించుచున్నది.

ఇట "న జాయతే మ్రియతే వా" అను శ్లోకముచే నాత్మకు జన్మమరణాదులు లేవని చెప్పఁబడెను. "వేదావినాశినం" అను శ్లోకమునందు షడ్భావవికారాంతర్గత మగు నపక్షయము లేదని చెప్పఁబడెను. కానఁ బౌనరుక్త్యదోష మెటుల బ్రాప్తించునని శంకింపఁజనదు.

"న జాయతే మ్రియతే వా" అను శ్లోకమున "నిత్యః" అను పదము ప్రయోగింపఁబడెను. "వేదావినాశినం నిత్యం" అను శ్లోకమునందు "నిత్యం" అను పదము ప్రయోగింపఁబడెను. కాన నొకపదమును రెండుస్థలములయందు నొకప్రకరణమునందే బ్రయోగించుటచే శబ్దమువలనను, అచటనే "శాశ్వతః" అను పద మపక్షయరాహిత్యమును బోధింపగా "వేదావినాశినం నిత్యం" అను శ్లోకమునందు "అవ్యయం" అను పద మపక్షయరాహిత్యమునే తిరిగి బోధించు నర్థమువలనను పౌనరుక్త్యదోషము ప్రాప్తించు నని శంకింపవలదు.

ఆత్మపదార్థము నెన్నిసార్లు బోధించినను తెలిసికొనుట యశక్యము. అందువలన శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ—"సంసారులగు జీవుల కీయాత్మతత్త్వము ననేకపర్యాయము లనేకవిధములుగ నుపదేశింపనిచో సుఖదుఃఖమోహాత్మకమగు సంసారముయొక్క నివృత్తికొరకాత్మస్వరూపము వారికెట్లు బుద్ధిగోచరంబగు" నని యూహించి మాటిమాటికి బ్రసక్తిని గల్పించి చెప్పినయాత్మనే మఱల బోధించుచుండెను. కాన దుర్బోధమగు వస్తుతత్త్వము నెన్నిసార్లు జెప్పినను పునరుక్తము దోషావహము గానేరదు. ||౨౧||

సాంఖ్యస్మృతికల్పితమగు ప్రధానము కాకున్నను శరీరసంబంధముగల జీవుఁడగునను నాశంకను తొలగించుటకు "శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే" అనుసూత్రము చెప్పఁబడెను. పూర్వసూత్రమునుండి 'న' అనున దీసూత్రమునం దనువృత్తము. శారీరుఁ (జీవుఁ) డంతర్యామి కాడు. ఎందువలననిన? కాణ్వులు, మాధ్యందినులు శారీరుని అంతర్యామికన్న భిన్నునిగను, పృథివ్యాదులవలె నధిష్ఠానముగను, నియమ్యునిగను చెప్పుచుండిరి. అది యెట్లనిన?

"యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్" ఎవఁడు విజ్ఞానాత్మయం దున్నవాఁడో అని కాణ్వులు, "ఆత్మని తిష్ఠన్" ఆత్మయం దున్నవాఁడో అని మాధ్యందినులు శరీరముకంటె భిన్నునిగ నంతర్యామినిఁ జెప్పుచుండిరి. కాన శారీరునికంటె నంతర్యామి వేఱని యీ మీమాంసవలన దేలినది. అట్టి శారీరప్రతిపాదక త్వంపదశోధనపరమగు ప్రథమషట్కమునం దంతర్యామిని బోధించు శ్రుతుల నుదహరించుట మధుసూదనసరస్వతికి యుక్తము కాదని యాశయము.

మఱియు ఎవఁడు ఖడ్గాదులయం దుండడో వానిని ఖడ్గాదులు ఛేదించుటకు సమర్థములగును. అట్లు కాక నీయాత్మ ఖడ్గాదులయం దంతర్యామి యగుటంజేసి ఖడ్గాదు లాత్మను ఛేదింపఁజాలవని నుడివిన మధుసూదనసరస్వత్యభిప్రాయము కూడ సమంజసము కాదు. ఖడ్గాదులయందుఁడు లోహశకలమును ఖడ్గాదులు ఛేదించుటలేదా? ఛేదించుచునేయున్నవి. కాన నిట్టితీరునవ్రాయు మధుసూదనసరస్వత్యభిప్రాయ ముపేక్షణీయము. కాన భాష్యకారోక్తమగు నిరవయవత్వమే ఛేదనాదు లాత్మను సంభవింపకపోవుటయందు హేతువని సుజ్ఞులు తెలిసికొందురుగాక.

"నజాయతే" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పఁబడిన యాత్మజ్ఞానము దృష్టఫలకము, దుర్బోధము నగుటంజేసి కరుణానిధియు, భగవంతుడు నగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ దృష్టఫలకమగు వ్రీహ్యవహననావృత్తివలె పునః పునః ప్రసంగమున శబ్దాంతరముచే నా యాత్మజ్ఞానమే సంసారనిమగ్నులు, ముముక్షువులు నగువారల బుద్ధిగోచరమగు స్పష్టతత్త్వమై సంసారనివర్తక మగునని చెప్పుచుండెను. కాన పునరుక్తిదోష మిందు లేదు. ఇట్లు చెప్పుటయందు వ్యాసభగవానులు గూడ "ఆవృత్తి రసకృ దుపదేశాత్" అను సూత్రము నుడివెను. ఇచట "ఆత్మ వాఽరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః। తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః" అనునది విషయవాక్యము.

ఈ విషయవాక్యమున నొకసారి వేదాన్తశ్రవణ మొనరించిన చాలునా? లేక పలుమారులు వేదాన్తశ్రవణ మొనరింపవలయునా? యని సంశయము.

దర్శపూర్ణమాసముల కంగమగు ప్రయాజాదు లను నంగయాగము లొకసారి యొనరించిన కలికాపూర్వద్వారమున దర్శపూర్ణమాసయాగములవలన మహాపూర్వము పుట్టి స్వర్గాదులు సంభవించినట్లు శ్రవణ మొకసారిజేసిన దానివలన నాత్మజ్ఞానము సంప్రాప్తమై మోక్షము సంభవించును. ఇట్టి సకృచ్ఛ్రవణమువలననే శాస్త్రము సార్థకమగుచుండ నవిహితమగు శ్రవణావృత్తిని జేయుచో నశాస్త్రార్థమే యగును. "శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః"అని యసకృదుపదేశములవలన శ్రవణమునం దావృత్తి (పలుమార్లు వేదాన్తశ్రవణ మొనరించుట) శాస్త్రార్థమే యగునని శంకింపఁజనదు. అట్లున్నను శబ్దము నతిక్రమింపకయే యావృత్తి చేయదగును. 'అనగా వేదాన్తశ్రవణ మొనర్పవలయుననుట. ఇంతమాత్రముచే శ్రవణ మనేకపర్యాయము లొనర్పవలయునని సిద్ధింపదు. సకృచ్ఛ్రవణముచేతనే యట్టి శాస్త్రము చరితార్థ మగునని పూర్వపక్షము.

ఇట్టివిధమున పూర్వపక్షము ప్రాప్తింప "ఆవృత్తిరసకృ దుపదేశాత్" అని వ్యాసభగవానులు చెప్పెను. అనగా శ్రవణమునం దావృత్తి చేయనగును. (అనేకపర్యాయములు వేదాన్తశ్రవణ మొనరింపవలయును) ఎందువలననిన? "అసకృ దుపదేశాత్" ఒక కార్యము నుద్దేశించి "శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" అని అనేకకారణములను స్వతంత్రముగ నుపదేశించుటవలన అని హేతువు చెప్పఁబడెను శబ్దము నతిక్రమించకుండగ నొకపర్యాయమే శ్రవణమని చెప్పఁబడెననెదవా? శ్రవణాదులు దర్శనము (అపరోక్షానుభూతి) పర్యవసానముగా గల్గుదృష్టార్థము లగును. ఎట్లు తండులములు కనుపించువరకు వడ్లను దంచవలెనో అట్లే బ్రహ్మసాక్షాత్కార మగువరకు శ్రవణాదుల నొనరింపవలయును అని సిద్ధాంతము. కాన నిట్టి సూత్రాదులవలన పునరుక్తి లేదుగాన "నజాయతే" అను శ్లోకముచే జెప్పఁబడిన యాత్మజ్ఞానమునే యీ శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండినను పునరుక్తి యని యాక్షేపింపవలదు.

స్వాభిప్రాయము:— "గతాసూ న గతాసూంశ్చ" అని యుపక్రమము, "దేహినోఽస్మి న్యథాదేహే, అన్తవన్త ఇమే దేహాః" అని అభ్యాసము. "దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం" అని యుపసంహారమనియు ఇట్టి యుపక్ర

మోపసంహారాభ్యాసలింగములచే త్వంపద నిరూపణము స్పష్టముగఁ బ్రతీయమానమగుటచేతను, ప్రథమషట్కము త్వంపదశోధనపరమని సర్వులు, మధుసూదనసరస్వతులును నొప్పుకొనుటవలనను త్వంపదశోధనప్రకరణమునందు తత్పదవాచ్యమగు నంతర్యామిప్రతిపాదకమగు శ్రుతుల నుదహరించుట యయుక్తము. అని భాష్యోత్కర్ష దీపికాకారులు నుడివియుండిరి. ఈ విషయమున కొంచము విచారింతము. ప్రథమషట్కము త్వంపదశోధనపరమని యంగీకరించిన మధుసూదనసరస్వతులు తెలియక యంతర్యామిబ్రాహ్మణము నుదహరించెనా ? తెలిసి యుదహరించెనా ? తెలియక యుదహరించె నంద మన్న "ప్రథమషట్కము త్వంపదశోధనపరమని తనచే నంగీకరించబడినందునను" అను భాష్యోత్కర్ష దీపికాకారుని వ్రాత యెటుల సమంజసమగును. సమంజసము కానేరదు. తెలిసియే త్వంపదశోధనప్రకరణమునం దంతర్యామిబ్రాహ్మణము నుదహరించె ననెదమా ? తెలిసి త్వంపదశోధనప్రకరణమునం దంతర్యామిబ్రాహ్మణ ముదహరించుటకు కారణ మేదియో విచారింపవలయును. [ప్రథమషట్కము త్వంపదశోధనపరమనుట సర్వులకు సమ్మతమే. శోకమోహములచే వ్యాప్తమై కర్తవ్యము దోపక నిర్విణ్ణుఁడగు నర్జునుఁడు త్వంపదవాచ్యుడు. అట్టి త్వంపదవాచ్యమును త్వంపదలక్ష్యార్థస్వరూపముగ బోధించిన నట్టి లక్ష్యార్థము సర్వాంతర్యామి యగు శుద్ధచైతన్య మగుటం బట్టి యట్టి లక్ష్యార్థమునకు ఛేదనదాహాదులు సంభవింపవని బోధించిన నర్జునుఁడది తెలిసికొని శోకమోహములను వదలునని యూహించిరేకదా యీ యుపక్రమము. కనుకనే శ్రీమద్భాష్యకారులుఁగూడ "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం" అను శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచు 'కుతస్తేఽశోచ్యాః సద్వృత్తత్వా దాత్మస్వరూపేణ నిత్యత్వా చ్చ' అని చెప్పియుండిరి. ఈ భాష్యమున కానందగిరులుఁగూడ భీష్మాదిపదవాచ్యార్థమునుగూర్చి దుఃఖించుచుంటివా ? లక్ష్యార్థమునుగూర్చి దుఃఖించుచుంటివా ? అని ప్రశ్నించి వాచ్యార్థమునుగూర్చి దుఃఖించుచుంటి నందువా ? అట్టి వాచ్యార్థమగు భీష్మాదులు శ్రుతశీలవేదాధ్యయనరూపసద్వ్యాపారముగలవారలు గాన నీ దేహము గతించినను ఇతోఽధిక దేహమే ప్రాప్తించునుగాన నట్టి వాచ్యార్థమునుగూర్చి దుఃఖించుట నీకు యుక్తముకాదు. లక్ష్యార్థముగూర్చి దుఃఖించుచుంటినందువా ? అట్టి లక్ష్యార్థము వస్తుతః ఆత్మస్వరూప మగుటంజేసి ఛేదనాదులు సంభవింపవుగాన నట్టి లక్ష్యార్థము నుద్దేశించియు దుఃఖించుట యనుచితమే యని పైభాష్యాభిప్రాయమును వర్ణించియుండిరి. అట్లే మధుసూదనసరస్వతులును నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూప మగు నాత్మ సర్వాంతర్యామి యగుటవలన ఖడ్గాదులకుఁగూడ నంతర్యామి యగుటంజేసి ఛేదనార్హము కాదని త్వంపదలక్ష్యార్థమగు శుద్ధచైతన్యమును జెప్పి యీ యంతర్యామి బ్రాహ్మణము నుదహరించెను. కాన నట్లుదహరించుట దోషావహము కానేరదు. మఱియు "అంతర్య వ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్" "న చ స్మార్త మతద్ధర్మాభిలాపాత్" "శారీరశ్చోభయేఽపిహి భేదేనైన మధీయతే" అని యంతర్యామ్యధికరణమునందుగల మూడుసూత్రముల నుదహరించి జీవునకు అంతర్యామికి భేదముకలదుగాన త్వంపదశోధనప్రకరణమునం దంతర్యామిశ్రుతి నుదహరించుట యుక్తము గాదని యఖండముగ నాందోళనము సాగించిరి. "య ఇమం లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతా న్యంతరో యమయతి" "యః పృథివ్యాం, తిష్ఠ న్పృథివ్యా అంతరో" అనునది మొదలుగాగల శ్రుతులయందు చెప్పఁబడు సర్వాంతర్యామియు,నియామకుఁడు నెవఁడని సందేహమును దొలగించుట కీయంతర్యామ్యధికరణము చెప్పవలసివచ్చెను. సర్వభూతములకు నియామకుఁడని చెప్పుటచే నట్టి సర్వభూతములయందు త్వంపదవాచ్యార్థములగు జీవులుఁగూడఁ బ్రవిష్టులైనందున నట్టి త్వంపదవాచ్యార్థమగు జీవు లీశ్రుతియందుఁ జెప్పబడుటలేదని బోధించుటకే యీ యధికరణము చెప్పఁబడెను. కాన నచట జీవాన్తర్యాములకు గల యుపాధిప్రయుక్తభేదము ననుసరించియే భేదమును బోధించునిమిత్తము "శారీర శ్చోభయేపి హి భేదేనైన మధీయతే" అని సూత్రకారులు చెప్పుట సమంజసము. ఇచటనో త్వంపదలక్ష్యార్థ మన్తర్యామిస్వరూపమేగాన నిత్యము, నిరవయవము, శుద్ధము నగుటంజేసి ఛేదనాదుల కనర్హమని చెప్పుట సమంజసమే యగును. మఱియు త్వంపదశోధన మనగ త్వంపదలక్ష్యార్థమును చెప్పుటయే

యనికదా యర్థము. అట్లుగాక వాచ్యార్థమును చెప్పుట యనినచో ఇదేవిధమున ద్వితీయషట్కముచే తత్పదవాచ్యార్థమును జెప్పుటయే తత్పదశోధనమని చెప్పవలసివచ్చును. అట్లైన తృతీయషట్కముచే ప్రథమద్వితీయషట్కశోధితపదార్థముల కైక్యము చెప్పుటకదా? అట్టివిధమున శోధితతత్త్వంపదార్థరూపవాచ్యార్థము లగు కించిజ్జ్ఞసర్వజ్ఞుల కభేదము చెప్పుట యెటుల పొసగును! పొసగనేరదు. కాన ప్రథమషట్కముచే త్వంపదలక్ష్యార్థము శోధింపబడెననియు, ద్వితీయషట్కముచే తత్పదలక్ష్యార్థము శోధింపబడెననియు జెప్పిన వారెంటికి నభేదము తృతీయషట్కముచేఁ జెప్పబడుట సంభవించును. అందువలన ప్రథమషట్కము త్వంపదశోధనపరము. అనగా త్వంపదలక్ష్యార్థప్రదర్శనపరము. అట్టి లక్ష్యార్థము సర్వవ్యాపకము, నిరవయవము, శుద్ధము, సర్వాంతర్యామి యగు శుద్ధచైతన్యమే. అట్టి సర్వాంతర్యామిస్వరూపముగ త్వంపదలక్ష్యార్థమును చెప్పుటయందు అంతర్యామిబ్రాహ్మణము నుదహరించుట యుక్తమే.

మఱియు "ఎవఁడు శస్త్రాదులయం దుండడో వానిని శస్త్రాదులు ఛేదించుటకు సమర్థము లగును. అట్లుకాక యీయాత్మ శస్త్రాదులయం దంతర్యామి యగుటంజేసి శస్త్రాదు లాత్మను ఛేదింపఁజాల వని నుడివిన మధుసూదనసరస్వత్యభిప్రాయము సమంజసము కాదు, శస్త్రాదులయం దుండు లోహశకలమును శస్త్రాదులు ఛేదించుటలేదా? ఛేదించుచునే యున్నవి, కాన నిట్టితీరున వ్రాయు మధుసూదనసరస్వత్యభిప్రాయ ముపేక్షణీయము" అని భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు నుడివి యుండిరి ఇచట కొంచెము విచారింతము—"శస్త్రాదులయందుండు లోహశకలమును శస్త్రాదులు ఛేదించుటలేదా? ఛేదించుచునే యున్నవి" అను వాక్యమున కర్థ మేమి? మఱియొక శస్త్రములో నుండు లోహశకలము నింకొక శస్త్రము ఛేదించుచుండె ననియా? ఏశస్త్రము ఛేదించునో ఆశస్త్రములో నుండు లోహశకలము నాశస్త్రము ఛేదించు ననియా? ఇంకొక శస్త్రమునందుండు లోహశకలమును మఱియొక శస్త్రము ఛేదించు నను యభిప్రాయ మందువా? అది మధుసూదనసరస్వతులకు సమ్మతమే. కాని మధుసూదనసరస్వతు లిచ్చిన యుదాహరణ మంతర్యామిపదస్వారస్యమువలన నేశస్త్రము ఛేదించునో యాశస్త్రము తనయం దుండు లోహశకలమును ఛేదింపఁజాల దనియే యాశయము. కాన నిట్టి యుదాహరణము సమంజసమే. దేవదత్తుడు తన శిరస్సుతో మఱియొకని శిరోగతభాగమును కొట్టుటకు సమర్థుడగును గాని, తన శిరస్సుతో తన శిరోభాగము నెట్లు కొట్టగలుగును? కొట్టలే డనియే యర్థము. కాన నేదో యొక వ్రాత వ్రాసిన కాని, యందున పూర్వుల నుదహరించి యాక్షేపించినగాని తనకు గౌరవము రా దను దురభిప్రాయముతో వ్రాసిన భాష్యోత్కర్షదీపికాకారుని యాశయము సర్వదా సర్వథా యుపేక్షణీయ మని మాయాశయము.

పరమార్థప్రపా:—"అయఃపిండగతే వహ్నౌ లోహకారస్య తాడనమ్। ఆరోప్యతే తథా వహ్నౌ దాహకత్వాది వహ్నిజమ్॥" ఎఱ్ఱగ కాలిన యయోగోలకమును కమ్మరి సమ్మెటతో కొట్టుచుండగఁ జూచి "కమ్మరి యగ్నిని గొట్టుచున్నా డనియు, తప్తాయఃపిండమును స్పృశించి దానియందున్న యగ్ని చేయిని దహించిన "నయఃపిండము దహించుచున్న" దనియు లోహకారతాడన మగ్నియందును, దాహకత్వ మయఃపిండమునం దెట్లారోపింపఁబడుచున్నవో యట్లే దేహగత మగు ఛేద్యత్వాదిక మాత్మయం దారోపించబడుచున్నది. కాని నిరవయవము, మూర్తిమత్తు కానిదియు, ద్రవరూపము కానిదియు నగు నాత్మయందు ఛేద్యత్వాదికము పరమార్థముగ లేదని యర్థము.

నీలకంఠీయము:—"నిత్యః" అను విశేషణముచే నాత్మ నిత్య మని చెప్పుటవలన ఘటమువలె నుత్పాద్యము కాదనియు, "సర్వగతః" సర్వగత మని చెప్పుటచే గ్రామమువలె ప్రాప్యము కాదనియు, "స్థాణుః" స్థాణువువలె స్థిర మని చెప్పుటచే క్షీరమువలె వికార్యము కాదనియు, "అచలః" అని చెప్పుటచే దర్పణమువలె సంస్కార్యము కాదనియు తెలుపఁబడెను. అట్లు కాకపోవుటయందు హేతువుగ "సనాతనః" అని చెప్పఁబడెను.

గీ॥ అవ్యక్తోఽయ మచిన్త్యోఽయ మవికార్యోఽయ ముచ్యతే ।
తస్మాదేవం విదిత్వైనం నానుశోచితు మర్హసి ॥ ॥౨౫॥

పదవిభాగము:— అవ్యక్తః-అయం-అచిన్త్యః- అయం-అవికార్యః- అయం-ఉచ్యతే-తస్మాత్-ఏవం-విదిత్వా-ఏనం-న-అనుశోచితుం-అర్హసి ॥ ॥౨౫॥

ప్రతిపదార్థము:—అయం=ఈఆత్మ; అవ్యక్తః=ఏయింద్రియములకు గోచరింపనిదగుటచే వ్యక్తము కానిదిగను; అయం=ఈయాత్మ; అచిన్త్యః=ఊహించుటకు శక్యము కానిదిగను; అయం=ఈయాత్మ; అవికార్యః=వికారి కానిదిగను; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది; తస్మాత్=ఆ కారణమువలన; ఏవం=ఈ చెప్పినరీతిగా; ఏనం=ఈయాత్మను; విదిత్వా=తెలిసికొని; త్వం=(ఈపద మధ్యాహార్యము) నీవు; శోచితుం=దుఃఖించుటకు; నార్హసి=తగవు. ॥౨౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ— అవ్యక్తోఽయ మితి । అవ్యక్త స్సర్వకరణావిషయత్వా న్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తోఽయ మాత్మా । అత ఏవాచిన్త్యోఽయం । యద్ధీంద్రియగోచరం వస్తు తచ్చింతావిషయత్వ మాపద్యతేఽయం త్వాత్మాఽనిన్ద్రియగోచరత్వా దచిన్త్యః । అవికార్యోఽయం యథా క్షీరం

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

త్వంపదార్థపరిశోధనము ప్రకృతము. కాన నట్టి త్వంపదార్థమునే 'అవ్యక్తః' అను శ్లోకముచే శోధించుచుండెను.

"నైరన్తర్యేణ త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యేన భవతీతి సనాతనః" ఎల్లపుడు దేశకాలవస్తువులవలన పరిచ్ఛిన్నము కాకయుండువాడు కాన నాత్మ సనాతన మని చెప్పఁబడును. తార్కికాదిమతములందు పరమాణువులు నిత్యములు కాననవి కాలమువలనఁ బరిచ్ఛిన్నములు కాకపోయినను దేశమువలనఁ బరిచ్ఛిన్నము లగును. ఆకాశము కాలమువలనను, దేశమువలనను గూడఁ బరిచ్ఛిన్నము కాకపోయినను వస్తువువలనఁ బరిచ్ఛిన్న మగును. ఆత్మ యన్ననో యట్లు కాకదేశకాలవస్తువులవలన నపరిచ్ఛిన్న మగును. వస్తుపరిచ్ఛేదము సజాతీయభేద మనియు, విజాతీయభేద మనియు, స్వగతభేద మనియు మూడువిధములు. ఎట్లన ? "వృక్షస్య స్వగతో భేదః పత్రపుష్పఫలాదిభిః । వృక్షాన్తరాత్సజాతీయో విజాతీయ శ్శిలాదితః ॥" వృక్షమునకు తన పత్రపుష్పఫలాదులవలన సిద్ధించెడి భేదము స్వగతభేద మనఁబడును. వృక్షమునకు మఱియొక వృక్షమువలన సిద్ధించెడి భేదము సజాతీయభేద మనఁబడును. వృక్షమునకు శిలాదులవలన ప్రాప్తించెడి భేదము విజాతీయభేద మనఁబడును. ఇట్టి త్రివిధవస్తుపరిచ్ఛేదము, కాలదేశపరిచ్ఛేదములు గూడ నాత్మకు సంభవింపవు. కాన నట్టి యఖండైకస్వరూప మగు నాత్మ యుత్పత్త్యాప్తివికృతిసంస్కారములకాశ్రయము కాదని భావము.

శ్రీధరీయము:— ఆత్మ నిరవయవము గాన నచ్ఛేద్యము, అక్లేద్యము నగు ననియు, మూర్తద్రవ్యము కాదుగాన నదాహ్య మనియు, ద్రవత్వము లేనిదిగాన నశోష్య మనియు భావము. ఆత్మ నిత్య మగుటచేతను, సర్వగత మగుటచేతను, రూపాంతరాపత్తి లేనిదగుటచేతను, పూర్వరూపమును పరిత్యజించనిదగుటచేతను, అనాదియగుటచేతను ఛేదనాదులకు యోగ్యము కాదని యాశయము. ॥౨౪॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౨౫ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఆత్మయందు ఛేద్యత్వాదులను గ్రహింపఁజేయు ప్రమాణ మేమియు లేకపోవుటచేఁ గూడ నాత్మ ఛేద్యత్వాదుల కాశ్రయము కాదని యీశ్లోకమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

దధ్యాతంచనాదినా వికారి న తథాఽయమాత్మా । నిరవయవత్వాచ్చావిక్రియః । నహి నిరవయవం కించిద్విక్రియాత్మకం దృష్టం । అవిక్రియత్వాదవికార్యోఽయ ముచ్యతే । తస్మాదేవం యథోక్తప్రకారేణైన మాత్మానం విదిత్వా త్వం నానుశోచితు మర్హసి । హన్తాఽహ మేతేషాం మయేమే హన్యన్త ఇతి । ||౨౫||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఆత్మ నిత్యత్వాదిలక్షణములు కలదైనచో నటులనే లోకవ్యవహారము గన్పట్టెడిని. అట్లు వ్యవహారము గన్పట్టుటలేదని శంకింపఁజనదు. ఆత్మ సర్వేంద్రియముల కవిషయము. కాన నవ్యక్త మనఁబడును. (అది యెట్లనిన- జ్ఞానేంద్రియము లైదు. వానిలో త్వక్చక్షు రింద్రియములు మాత్రమే రూపవద్ద్రవ్యమును గ్రహించును. ఆత్మ నీరూప మగుటంజేసి త్వక్చక్షురింద్రియములకు గోచరము కాదు. శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములు గుణగ్రాహకములు. ఆత్మ గుణభిన్న మగుటంజేసి యీయింద్రియములకు గోచరింపదు. అందువలననే అవ్యక్త మనఁబడును) ఇంద్రియముల కాత్మ గోచరింపకున్నను ఊహింపనగునని శంకింపవలదు. ఏవస్తు వింద్రియగోచర మగునో యావస్తువే యనుమేయ మగును. ఈ యాత్మ యింద్రియాగోచర మగుటంజేసి యూహించుటకు శక్యముకాదు. ఆత్మ యింద్రిగోచరమైనను ఆత్మత్వధర్మపురస్సరముగ దెలిసికొనఁగును. కాన నాత్మ యనుమేయ మగు నని శంకింపరాదు. అనుమితికి (ఊహించుటకు) వ్యాప్తి యనియు, హేతువనియు నీరెండును నియతములు. ఎట్లనిన పర్వతమునందు వహ్ని నూహించుటకు ధూమము హేతువు. ఎచ్చటెచ్చట ధూమముండునో యచట వహ్నియుండుట వ్యాప్తి యనఁబడును. అవియు వికారియందే గన్పట్టెడిని. అట్టి వికారిత్వము దధి మొదలగు వికారములు గలదియు, సావయవము నగు క్షీరాదిద్రవ్యమునందే చూడనగును. ఆత్మ నిరవయవము. అందువలన వికారికాదు. కాన నవికారియగు నాత్మ నూహించుటకు వ్యాప్తిహేతువులు సంభవింపవు. అందుచే నాత్మ యచింత్య మనఁబడును.

"అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం" అనునది మొదలుకొని వివరింపఁబడిన యాత్మతత్త్వోపదేశము నిట నుపసంహరించుచుండెను. ఆత్మ అవ్యక్తము, అచింత్యము, అవికార్యము, నిత్యము, సర్వవ్యాపకముకాన ఇట్టివిధమున నీవు తెలిసికొనినచో "నేను వీరలను జంపువాడను; నాచే వీరలు మడియుచుండిరి" అని నీవు దుఃఖించుటకు దగవు. ||౨౫||

"అవ్యక్తః" ఇంద్రియగోచర మగు ప్రతివస్తువు ప్రత్యక్ష మగుటచే వ్యక్తమనంబడును. ఈయాత్మ రూపాది విహీన మగుటచే నింద్రియగోచరము కానందున నవ్యక్త మనంబడును. కనుకనే ప్రత్యక్షప్రమాణ మాత్మయందు షేద్యత్వాదిగ్రాహకము కాదు.

"అచింత్యః" చింత్య మనగ ననుమేయము. ఈయాత్మ తద్విలక్షణ మగుటచే నచింత్యము (ఊహింపఁదగి

నది కాదు). ఎచటనైన నొకచో ప్రత్యక్షమగు వహ్న్యాదికము, గృహీతవ్యాప్తిగల ధూమాదుల దర్శనముచే మఱియొకచోట ననుమేయ మగుచుండుటయు, అప్రత్యక్ష మగు వస్తువునకు వ్యాప్తిగ్రహము సంభవించదుగాన ననుమేయత్వ మావస్తువునకు సంభవింపకపోవుటయు ననుభవసిద్ధము. కాన నప్రత్యక్ష మగు నాత్మవిషయమై వ్యాప్తిగ్రహము సంభవింపనందున నాత్మ కనుమేయత్వము కూడ సంభవింపదు. అందువలన ననుమానప్రమాణము కూడ నాత్మయందు ఛేద్యత్వాదిగ్రాహకము కానేరదు.

ఏ ట్లప్రత్యక్ష మగు చక్షురాదికము * సామాన్యతో దృష్టానుమానవిషయ మగుచున్నదో యట్లే యాత్మ గూడ నప్రత్యక్షమైనను సామాన్యతోదృష్టానుమానవిషయము కాకూడదా? అను నాశంకను తొలగించుటకు "అవికార్యోఽయం" అని చెప్పఁబడెను. స్వకార్యమగు రూపప్రత్యక్షము మఱియొకవిధమున సంభవింపకపోవుటచే కల్ప్యమానమగు నర్థాపత్తిప్రమాణమువలనను, సామాన్యతోదృష్టానుమానమువలనను, విక్రియావత్తగు చక్షురాదికము గృహీతమయినను ఆత్మ విక్రియావత్తు కాకపోవుటచే నర్థాపత్తిప్రమాణమువలనను సామాన్యతోదృష్టానుమానమువలనను గృహీతము కానేరదు.

లౌకికశబ్ద మేదైన నొకటి యాత్మయందు ఛేద్యత్వాదికమును దెల్పుటయందు ప్రమాణ మందమన్న నదియు ప్రత్యక్షసిద్ధమగు వస్తువునందే ప్రమాణమగును. కాన నప్రత్యక్షమగు నాత్మయందు ఛేద్యత్వాదికమును దెల్పుటయందు ప్రమాణము కానేరదు.

వేదముచేతనే యాత్మయందు ఛేద్యత్వాదికము గృహీతమనినచో నదియు నుపపన్నముకాదని చెప్పుచున్నాఁడు. "ఉచ్యతే" వేదాంగములతోఁ గూడిన వేదముచే నాత్మ యచ్ఛేద్యావ్యక్తరూపముగనే తాత్పర్యమువలన జెప్పఁబడుచున్నది. కాన వేదమాత్మయందు ఛేద్యత్వాదికమును గ్రహించుటలోఁ బ్రమాణము కాదు.

"నైనం ఛిందన్తి శస్త్రాణి" అను శ్లోకమునందు శస్త్రాదుల కాత్మను నశింపఁజేయు సామర్థ్యము లేదనియు, "అచ్ఛేద్యోఽయం" అను శ్లోకమునం దాత్మకు ఛేదనాదికర్మత్వము లేదనియు, "అవ్యక్తోఽయం" అను శ్లోకమునందు ఆత్మయందు ఛేద్యత్వమును గ్రహించు ప్రమాణము లేదనియు చెప్పఁబడుటచే నీశ్లోకములకు పౌనరుక్త్యదోషము సంభవింపదు. "వేదావినాశినం" అనునది మొదలగు శ్లోకములకుగల పౌనరుక్త్యదోషమును శ్రీమద్భాష్యకారులే "యాత్మవస్తువు దుర్బోధముకాన పునః పునః ప్రసక్తిని కలుగఁజేసి భగవానులాయాత్మతత్త్వమునే నిరూపించుచుండెను" అని చెప్పి పరిహరించెను.

ఈవిధముగ పూర్వోక్తయుక్తులచే నాత్మకు నిత్యత్వము, నిర్వికారత్వము సిద్ధింప నీవు శోకింపఁదగదని చెప్పుటకు "తస్మా దేవం" అను ఉత్తరార్థమును చెప్పుచున్నాడు.

ఇట్టి యాత్మస్వరూపజ్ఞానము శోకకారణమగు నవిద్యను నివర్తింపఁజేసెడి దగుటఁజేసి యిట్టి యాత్మజ్ఞానము సంభవించినపుడు శోకము తగదు. కారణము లేమిఁజేసి కార్యము సంభవింపకపోవుట న్యాయమే కాన నాత్మ

* సామాన్యతోదృష్టానుమాన మనగా నేది ప్రత్యక్షజ్ఞానమో అదెల్లను ఇంద్రియజన్యము అనునది. రూపవిషయకప్రత్యక్షము ప్రత్యక్షజ్ఞాన మగుటవలన శ్రోత్రాదీంద్రియములవలన జనించదు. అనుజ్ఞానసహకారమువలన రూపప్రత్యక్షమునందు చక్షురింద్రియజన్యత్వ మనుమానప్రమాణముచే గ్రహింపఁబడును (అనగా జన్యత్వసంబంధముచే ప్రత్యక్షత్వ మను హేతువువలన చక్షురింద్రియము రూపప్రత్యక్షమునందు గృహీత మగును. కాన చక్షురింద్రియము చక్షురింద్రియగ్రాహ్యము కాకున్నను అనుమానప్రమాణగ్రాహ్య మగును. (ఈయనుమానము శాస్త్రమునం దిట్లు ప్రయోగింతురు. యద్యత్ప్రత్యక్షం తత్త దింద్రియజన్యం రూపప్రత్యక్షం శ్రోత్రాదీంద్రియాజన్యప్రత్యక్ష మితీతరవిశేషబాధసహాయసహకృతవ్యాప్తిజ్ఞానత శ్చక్షురింద్రియజన్యం రూపప్రత్యక్ష మిత్యనుమితిస్సంభవతీతి).

స్వరూపమును దెలిసికొనక నీవు దుఃఖించుట న్యాయమే. ఆత్మస్వరూపమును దెలిసికొనిగూడ 'నానుశోచితుమర్హసి' దుఃఖించుటకు తగవని యాశయము.

శంకరానందీయము:— "తరతి శోక మాత్మవిత్" అను శ్రుత్యుక్తరీతిగ నాత్మవిజ్ఞానికి శోకనివృత్తి యగును. అట్టి యాత్మవిజ్ఞాన మాత్మానాత్మసంశోధనములేనిదే సంభవింపదు. కాన నట్టి యాత్మానాత్మసంశోధనము నుపక్రమించి "వాసాంసి" అను శ్లోకముచే స్థూలశరీరభిన్నత్వ మాత్మకు ప్రతిపాదించి "నైనంఛిందన్తి" అను శ్లోకమున నాత్మ భేదవాదులకు గూడ నవిషయమని నిరూపించెను. అట్లైనను సూక్ష్మ కారణదేహములుగూడ శస్త్రాదుల కవిషయములుకాన నవియే యాత్మయని భ్రమించుట కవకాశ ముండుటచే దన్నిషేధము కొరకవ్యక్తాచింత్య పదములచే సూక్ష్మకారణదేహాభిన్నత్వ మాత్మకు ప్రతిపాదించుచు నవికార్యత్వమును చెప్పుచు "నిట్టి యాత్మను తెలిసికొనిగూడ నీవు శోకింపదగ"దని చెప్పుచు ప్రస్తుతోపక్రాంతవిషయము నుపసంహరించుచుండెను.

'అవ్యక్తః' "అహంకార మమకారాదిభి ర్వ్యజ్యత ఇతి వ్యక్తం" అహంకారమమకారములచేఁ దెలియఁబడునది గాన లింగశరీరము వ్యక్తమనఁబడును. "నాకీదుఃఖము ప్రాప్తించినది" అని దుఃఖభోక్త (లింగశరీరము) యెవని (ఏయాత్మ)చే దెలియబడునో యది (యాత్మ) దాని (దుఃఖభోక్త)కంటె భిన్నము కాన లింగశరీరముకంటె యాత్మ భిన్నమని యర్థము. 'అచింత్యః' 'కార్యేణ శోకమోహాదినా చింత్యతే౽నుమీయత ఇతి చింత్య మవ్యాకృత మజ్ఞానం కారణశరీరం' అదృష్టాదు లెట్లు స్వస్వకార్యములచే నూహింపఁబడునో యట్లే స్వస్వకార్యములగు శోకమోహములచే నూహింపఁబడునది కావున నవ్యాకృతము నజ్ఞానరూపము నగు కారణశరీరము చింత్యమనఁబడును. దేనిచే నేది తెలియఁబడునో యది దానికంటె వేరగుట యనుభవసిద్ధము కాన "నన్ను నేనెరుగననియు, నేనజ్ఞుడను" అని గలుగు యనుభవసిద్ధమైన యజ్ఞత్వరూపమగు నజ్ఞానము సాక్షిరూపమగు నాత్మచే దెలియబడుటవలన నట్టి యాత్మ చింత్యమగు స్వవిషయకాజ్ఞానముకంటె వేరై యచింత్య మనఁబడును. 'అవికార్యః' ఈయాత్మ నిరవయవమగుటచే వికారమునకుగూడ నవిషయము (వికారికాదనుట.) ఇట "అవికార్యః" అనునది యాత్మధర్మములగు ననుత్పాద్యత్వాదుల కుపలక్షణము. (సంగ్రాహకము) ఎట్లన ? "పురస్తాత్సిద్ధం హి బ్రహ్మ" అను శ్రుతిచే నాత్మ యనాది సిద్ధమై యుండుటచే నుత్పాద్యము గానేరదు. "నాన్యో౽తో౽స్తి విజ్ఞాతా" అను శ్రుత్యుక్తరీతిగ నాత్మ జ్ఞాతృస్వరూపమే గాన నాప్యముగానేరదు. శుద్ధమగుటచే నాత్మ యబాధ్యము. బుద్ధమగుటచే సుఖస్వరూపము. నిత్యశుద్ధబుద్ధస్వరూపమగుటచే నాత్మ యసంస్కార్యము, అద్వయస్వరూపమునగును. "సన్మాత్రో నిత్య శ్శుద్ధో బుద్ధ స్సత్యో ముక్తో నిరంజనో విభు రద్వయ ఆనందః ప్రత్యగేకరసః ప్రమాణై రేతై రవగతః" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని అస్థూలము, అవ్యక్తము, అచింత్యము, నిష్కలము, నిష్క్రియము, కూటస్థాసంగచిద్రూపము, నగు నాత్మను స్వస్వరూపముగ దెలిసికొనిగూడ "నానుశోచితుమర్హసి" "నేను వీరలను చంపువాడను, వీరలు నాచే జంపఁబడువార"లని నీవు శోచించుటకు దగవు. ఇట్లు చెప్పుటచే బ్రహ్మవేత్తలగు నద్వైతదర్శులకు శోకింపఁదగిన దేదియు లేదని సూచితమయ్యెను.

నీలకంఠీయము:— ఇంతవరకు నగు గ్రంథముచే జ్ఞేయమగు వస్తువు చెప్పఁబడెను. అట్టి యాత్మస్వరూపమునం దధ్యస్తమగు దేహత్రయనిరసనద్వారమున నట్టి యాత్మ దెలియదగినదని యీశ్లోకమున జెప్పుచున్నాడు.

ప్రత్యక్షగమ్యమగుటచే స్థూలశరీరము వ్యక్తమనఁబడును. ఆత్మ స్థూలశరీరభిన్నమగుటచే నవ్యక్తమనఁబడును. చక్షురాదిసముదాయస్వరూప మగు లింగదేహము రూపాదిప్రకాశమునకు గారణ మగును. కాన నట్టి రూపాది ప్రకాశకార్యముచే కారణ మగు లింగశరీర మూహించుటకు శక్యమగును. కనుక లింగశరీరము చింత్య మనఁబడును. అట్టి లింగశరీరముకంటె వేరగు నాత్మ "అచింత్యః" అచింత్య మనఁబడును. సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మక మగు మూలాజ్ఞానము కారణశరీర మనఁబడును. సుషుప్తోత్థితపురుషునకు "నే నేమియు నెఱుంగను" అని జ్ఞానము కలుగుట

గీ॥ అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్ ।
తథాఽపి త్వం మహాబాహో! నైవం శోచితు మర్హసి ॥ ॥౨౬॥

పదవిభాగము:—అథ-చ-ఏనం-నిత్యజాతం-నిత్యం-వా-మన్యసే-మృతం- తథా- అపి- త్వం- మహాబాహో!-న-ఏవం-శోచితుం-అర్హసి ॥ ॥౨౬॥

ప్రతిపదార్థము:— అథ చ=ఒకవేళ; ఏనం=ఈ యాత్మను; నిత్యజాతం=నిత్యము పుట్టునదిగ (శరీరము పుట్టునపుడెల్ల పుట్టునదిగను); నిత్యం=ఎల్లపుడు: మృతంవా=మృతముగను (శరీరము నశించునపుడు నశించునదిగను); త్వం=నీవు; మన్యసే=తలచితివేని; తథాపి=అట్లైనను; హేమహాబాహో!=గొప్పబాహువులు గల ఓయర్జునా!; త్వం=నీవు; ఏవం=ఈవిధముగ; శోచితుం=దుఃఖించుటకు; నార్హసి=తగవు. ॥౨౬॥

శాంకరభాష్యమ్:—
ఆత్మనోఽనిత్యత్వ మభ్యుపగమ్యేద ముచ్యతే- అథచైనమితి । అథచే త్యభ్యుపగమార్థః । ఏనం ప్రకృత మాత్మానం నిత్యజాతం లోకప్రసిద్ధ్యా ప్రత్యనేకశరీరోత్పత్తిం జాతో జాత ఇతి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
"శరీరమేవాత్మేతి లోకాయతికాః" చైతన్యవిశిష్టశరీరమే యాత్మ యని చార్వాక మతము. ఆత్మ యనిత్యమని యంగీకరించి చార్వాకమతము ననుసరించినను నీవు దుఃఖంపజనదు. ఏలయన? "జాతో దేవదత్తో జాతో యజ్ఞదత్తః" (దేవదత్తుఁడు జన్మించెను. యజ్ఞదత్తుడు జన్మించెను). "ఏవం మృతో యజ్ఞదత్తో మృతో దేవదత్తః" (యజ్ఞదత్తుడు మరణించెను; దేవదత్తుడు మరణించెను). అను లోకప్రసిద్ధి ననుసరించి ప్రతిదేహము పుట్టునపుడు

వలనను, "నే నజ్ఞుఁడను" అను ననుభవమువలనను ఈసూలాజ్ఞానము సాక్షీవేద్యమై స్థూలసూక్ష్మకార్యరూపమున నవస్థాన మొందును. కాన వికార్య మనఁబడును. ఈయాత్మ యన్ననో యట్లు వికార్యము గాక "అవికార్యః" అవికార్య మగుచున్నది. "ఉచ్యతే" వ్యక్తాదులగు స్థూలలింగకారణదేహత్రయాదినిషేధద్వారమున నీయాత్మ చెప్పఁబడుచున్నదిగాన శృంగగ్రాహికన్యాయమున నాత్మ యిట్టిదని చెప్పుటకు వీలులేదు. "తస్మా దేవం విదిత్వైనం నానుశోచితు మర్హసి" అనగ "తరతి శోక మాత్మవిత్" అను శ్రుత్యుక్తప్రకారము బ్రహ్మవేత్తవై నీవు గూడ బంధువియోగమువలన గలిగెడి శోకమును పొందకు మని యర్థము. "స్వప్ననిద్రాయుతావాద్యౌ ప్రాజ్ఞస్త్వస్వప్ననిద్రయా । న నిద్రాం నైవ చ స్వప్నం తుర్యే పశ్యంతి నిశ్చితాః" అను శ్లోకమునందుగూడ నాత్మ యవస్థాత్రయాతీత మనియే చెప్పఁబడెను. ॥౨౫॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౨౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీమతము:—ఇంతవర కాత్మ నిర్వికార మగుటచే శోకింపఁదగ దని నిరూపించి, ప్రస్తుత మాత్మకు వికార్యత్వ మంగీకరించినను శోకింపఁదగినది కా దని రెండుశ్లోకములచేఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు.

(1) సౌగతులు (యోగాచారులు) క్షణిక (ప్రతిక్షణము పుట్టి నశించెడి) విజ్ఞానమే యాత్మ యందురు.

(2) "దేహమే యాత్మ; అది స్థిరమయిన దైనను ప్రతిక్షణపరిణామియై పుట్టుచు, గిట్టుచు నుండును. ఈవిషయము ప్రత్యక్షసిద్ధమే" అని ప్రత్యక్షమునే ప్రమాణముగ నంగీకరించెడి చార్వాకు (లోకాయతికు)లందురు.

(3) "ఆత్మ దేహముకంటె వేరైనను దేహముతోఁగూడ పుట్టుచు, గిట్టుచు నుండును" అని మతికొందరందురు.

శాంకరభాష్యమ్:—

మన్యసే తథా ప్రతి తద్వినాశం నిత్యం వా మన్యసే మృతం మృతో మృత ఇతి। తథాపి తథా భావిన్యప్యాత్మని త్వం మహాబాహో! నైవం శోచితుమర్హసి జన్మవతో జన్మ, నాశవతో నాశశ్చేత్యేతా వవశ్యంభావినా వితి ॥ ॥౨౬॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

జీవుఁడు పుట్టునని, ప్రతిదేహము నశించినపుడు జీవుఁడు నశించు ననినను ఈజన్మనాశము లవశ్యంభావులు. జన్మవంతునకు నాశము, నాశముకలవానికి జన్మయు అవశ్యంభావులు. కాన నట్టివాని ననుసరించి నీవు "అహో బత! మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయం" అను విధమున దుఃఖించుటకుఁ దగవు. ॥౨౬॥

(4) "ఆకాశ మెట్లు సృష్ట్యాదియందు పుట్టి ఘటాదులయం దనువృత్తమై కల్పాంతమావం దెట్లు నశించునో; అటులే యాత్మగూడ సృష్ట్యాదియందు పుట్టి దేహము లనేకము లైనను వానియం దనువర్తమానమై, కల్పాంత స్థాయియై కల్పాంతమునందు నశించును" అని మఱికొంద రందురు.

(5) మరణించిన పిదప పునర్భవ మొందుటయే జన్మము. ఇట్టి జన్మ మనగ నపూర్వదేహేంద్రియాదిసంబంధము. ఇట్లే మరణ మనగ పూర్వదేహేంద్రియాదివిచ్ఛేదము. ఇట్టి జన్మమరణములకు ధర్మాధర్మములు కారణములు. అట్టి ధర్మాధర్మముల కనిత్యవస్తు వాధార మనినచో * కృతహానాకృతాభ్యాగమము సంభవించెడిని. కాన ధర్మాధర్మాశ్రయము నిత్య మగు నాత్మయే యని యొప్పుకొనవలయును. అట్టి నిత్యమగు నాత్మకే జన్మము, (అపూర్వదేహేంద్రియాదుల సంబంధము) మరణము (పూర్వదేహాదుల విచ్ఛేదము) కలుగుచున్నవి. కాన నిత్యమగు నాత్మయే పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన జన్మమరణములు కలది యగుచున్నది" అని తార్కికు లందురు.

(6) "ఎట్లాకాశమునకు కర్ణశష్కులీజన్మముచే జన్మము, కర్ణశష్కులీనాశముచే నాశము అను నీ జన్మనాశము లుపాధిప్రయుక్తములై యముఖ్యము లగునో, అటులే నిత్య మగు నాత్మకు దేహజన్మముచే జన్మము, దేహవినాశముచే నాశము అను నీరెండు నుపాధిప్రయుక్తములై యముఖ్యము లగుచున్నవి" అని మఱికొంద అందురు.

ఈమతములలో నాత్మ యనిత్య మను పక్షమునందుగూడ నాత్మవిషయమై దుఃఖించుట తగ దని యాత్మకు శోచ్యత్వమును "అథ చైనం" అను శ్లోకముచే నిషేధించుచున్నాఁడు.

"అథ చ" ఆత్మవస్తువు దుర్బోధ మగుటచే ననేకపర్యాయములు శ్రవణ మయినను అవధారణాసామర్థ్యముచే నే చెప్పిన పక్షము నంగీకరింపక యేతద్విరుద్ధ మగు నాత్మ యనిత్య మను పక్షము నాశ్రయించి "ఏనం" ఈయాత్మను "నిత్యజాతం నిత్యం వా మృతం మన్యసే" ('వా' అను శబ్దము సముచ్చయార్థకము) ప్రతిక్షణమునందు పుట్టునదిగను, ప్రతిక్షణమునందు నశించునదిగను తలచెడివాఁడ వైనను, లేక "ఆత్మ పుట్టెను, నశించెను" అని లౌకికప్రత్యక్షముచే నాత్మకు జన్మవినాశములు కల్పించెడివాఁడ వైనను "హే మహాబాహో!" ఓ పురుషధౌరేయ! (కుమతాభ్యుపగమమువలన 'ఓ పురుషధౌరేయ!' అని సోపహాసముగ సంబోధించెను) "నైవం శోచితుమర్హసి" "అహో! బత! మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్" అని దుఃఖించుటకు తగవు. అనగా క్షణిక విజ్ఞానవాదిమతమునందును, దేహాత్మవాదిమతమునందును ఆత్మకు దేహముతోగూడ జన్మవినాశము లున్న వను పక్షము

* తనచే నాచరింపబడిన సుకృతదుష్కృతములకు హానియున్ను, తనచే నాచరింపఁబడని సుకృతదుష్కృతముల ఫలము ప్రాప్తించుటయు సంభవించెడిని.

సందుఁగూడ నొకేయాత్మకు మఱొకజన్మము లేదు కాన జన్మాంతరీయపాపభయము సంభవింపనేరదు. పాపభయము చేతనే కదా నీవు దుఃఖించుచుంటివి. ఆత్మ యనిత్య మను పక్షమున నట్టి పాపభయమున కవకాశము లేనందున నీవు దుఃఖింపఁదగ వని భావము.

ఆత్మ యనిత్య మనగా "శరీరేంద్రియసంబంధము నశించునపు డాత్మ నశించును" అను పక్షమునందు దృష్ట దుఃఖనిమిత్త మగు శోకము (మనస్తాపము) సంభవించినను అదృష్టదుఃఖనిమిత్త మగు శోకము నీకు తగ దని భావము.

శంకరానందీయము:— ఈవిధమున సంసారభ్రమవిధ్వంసక మగు నాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము నుపదేశించి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ—ఇట్టి యాత్మతత్త్వజ్ఞాన మాత్మప్రసాదము లేనిదే సంభవింపదు గాన నర్జుననినం దట్టి యాత్మ ప్రసాదము పుట్టలేదని యూహించి, మఱియొకవిధమున నా యర్జునుని శోకమును పోగొట్టుటకు "అథచైనం" అని చెప్పుచుండెను.

"హే మహాబాహో!" "పురుషధౌరేయుడ వయ్యును నీ విట్లు దుఃఖించుట తగదు" అని. సూచించుటకు సోపహాసముగ సంబోధించెను. ఈ శ్లోకమునందు గల 'చ' అను శబ్దము 'యది' అను శబ్దార్థకము. ఈ పూర్వోక్త రీతిని నిత్యమగు నాత్మను ఎప్పుడెప్పుడు దేహము పుట్టునో, అట్టి దేహోత్పత్తి ననుసరించి పుట్టునదిగను, దేహనాశము ననుసరించి నశించునదిగను నీవు దలచితివేని యప్పుడైనను "నార్హా వయం హన్తుం ధార్తరాష్ట్రా న్స్వబాన్ధవాన్" (మన బంధువు లగు దుర్యోధనాదులను సంహరించుటకు మనము తగము) అని చెప్పిన రీతిని నీవు దుఃఖించుటకు తగవు.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— బాగుగ విచారించినచో నాత్మ నిత్యమే. ఇక వేదబాహ్యవాదిసిద్ధాంతము నంగీక రించినను శోకింపఁదగవని యీ శ్లోకమునఁ జెప్పుచున్నాడు. "మహాబాహో!" అను సంబోధనచే "శోకమును విడిచి నీవు నీ బాహువుల మహత్త్వమును చూపఁదగుదువు" అని సూచింపబడెను.

పరమార్థప్రపా:— దేహమునకును, ఆత్మకును, సాహచర్యము కన్పట్టుటవలన దేహముతోగూడ నాత్మకు జన్మమనియు, దేహనాశముచే నాత్మకు నాశమనియు నంగీకరించినను శోకింపదగినది గాదని "అథచైనం" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

పుణ్యపాపము లాత్మగాము లగుటంజేసి తత్ఫలభూతములగు జన్మవినాశములుగూడ నాత్మగాములే గాన దేహోత్పత్తి ననుసరించి యాత్మ పుట్టుటచేతను, దేహవినాశము ననుసరించి యాత్మ నశించుటచేతను, పుణ్యపాప ఫలము లాత్మకు సంభవించుచునేయున్నవి. అట్టి పుణ్యపాపములను పరలోకజన్మమునం దనుభవించు నాత్మయే లేనందున "పాప మేవాశ్రయే దస్మా న్హత్వైతా నాతతాయినః" అని దుఃఖించుట నీకు దగదని భావము.

నీలకంఠీయము:— ఇంతవరకు నగు గ్రంథముచే తత్త్వదృష్టి ననుసరించి శోకింపదగినది గాదని చెప్పి యిపుడు బాధజనదృష్టి నవలంబించిగూడ శోకము తగదని "అథచైనం" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను. "నిత్య జాతం" (నియమేనజాతం) నియమముగ జన్మించునదని చార్వాకపక్షము. "నిత్యం సర్వదా జాతం" యెల్లపుడు జన్మించునదని క్షణికవిజ్ఞానవాదిపక్షము. నిత్యశ్చాసా వపూర్వదేహేంద్రియసంబంధా జ్జాతశ్చ" నిత్యమగు నీయాత్మ యపూర్వమగు దేహేంద్రియసంబంధమువలన బుట్టునదని తార్కికాదిపక్షము. ఇదేవిధమున "నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్" అను వాక్యమున కర్థము చూడనగును. అదియెట్లనిన ? నియమముగ నశించున దాత్మయని చార్వాక పక్షము. సర్వము నశించునదని క్షణికవిజ్ఞానవాదిపక్షము. నిత్యమగు నాత్మ దేహేంద్రియసంబంధవినాశమువలన నశించునదని తార్కికాదిపక్షము. ఇట్టి పక్షత్రయమునందుగూడ నీవు దుఃఖించుట తగదు. "హే మహాబాహో!" అను సంబోధనచే యుద్ధనిమిత్తముత్సాహమును గలిగించుచుండెను. ॥౨౬॥

గీ॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు ర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ ।
తస్మా దపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ ॥౨౭॥

పదవిభాగము:— జాతస్య--హి--ధ్రువః--మృత్యుః--ధ్రువం--జన్మ--మృతస్య--చ--తస్మాత్--అపరిహార్యే--అర్థే--న--త్వం--శోచితుం--అర్హసి ॥ ॥౨౭॥

ప్రతిపదార్థము:— హి=ఏ కారణమువలన; జాతస్య=పుట్టినవానికి, మృత్యుః=మరణము; ధ్రువః=నిశ్చితమో; మృతస్యచ=మరణించినవానికి; జన్మ=పుట్టుట; ధ్రువం=నిశ్చితమో; తస్మాత్=ఆ కారణమువలన; అపరిహార్యే=పరిహరించుటకు శక్యముకాని; అర్థే= వస్తువువిషయమై; త్వం=నీవు; శోచితుం=దుఃఖించుటకు; నార్హసి=తగవు. ॥౨౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తథా చ సతి—జాతస్యేతి । జాతస్య హి లబ్ధజన్మనో ధ్రువోఽవ్యభిచారీ మృత్యుర్మరణం ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ । తస్మా దపరిహార్యోఽయం జన్మమరణలక్షణోఽర్థ స్తస్మిన్నపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ ॥౨౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పుట్టుకకలవానికి మరణము, మరణించినవానికి పుట్టుకయు నవ్యభిచారులు (నియతములు) అనగా నవశ్యంభావులు; పరిహరించుట కశక్యములు. కాన నట్టి యపరిహార్యము లగు జనన మరణముల నుద్దేశించి నీవు దుఃఖించుటకు తగవు. ॥౨౭॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౨౭ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఆత్మ ప్రళయపర్యంతము నుండు నను పక్షమునందు, నిత్య మను పక్షమునందు దృష్టాదృష్టదుఃఖము సంభవించును గాన నట్టి దుఃఖభయముచే దుఃఖించుచుంటి నను నాశంకను "జాతస్య హి" అను శ్లోకముచే దొలగించుచుండెను.

స్వకృతధర్మాధర్మములవలనఁ బొందఁబడిన శరీరేంద్రియసంబంధముగల స్థిర మగు నాత్మకు- సంయోగము వియోగావసానము కలదగుటచే శరీరేంద్రియారంభకకర్మక్షయమువలన మృత్యువు (శరీరేంద్రియాది సంయోగ నాశము) తప్పదు. అట్లే మృతునకు పూర్వదేహకృతకర్మఫలోపభోగార్థము జన్మము (శరీరేంద్రియాదిసంబంధము) తప్పదు. పూర్వకర్మశేషము కలవాఁడే ప్రస్తుత మగుటచే జీవన్ముక్తియం దట్లగుపడుటలేదను శంక దొలగింపఁ బడెను. కాన పరిహరించుటకు శక్యముకాని యీజన్మమరణస్వరూప మగు నర్థమువిషయమై యిట్టి దని తెలిసికొని కూడ నీవు దుఃఖించుటకు తగవు. ఈవిషయమునే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "ఋతేఽపి త్వాం న భవిష్యన్తి సర్వే" నిన్నువిడచి ఈ యోధులందరును నశించువారలే) యని ముందుఁ జెప్పఁగలడు.

నీచే యుద్ధమునందు చంపఁబడక యీ భీష్మద్రోణాచార్యాదులు జీవించునెడల యుద్ధమునకొఱకు నీవు శోకించుట యుక్తమే. కాని వీర లీశరీరారంభకకర్మక్షయమువలన స్వయముగనే మరణించుచుండిరి. కాన నట్టివారల మరణముయొక్క పరిహారమునం దసమర్థుడ వగు నీకు దృష్టనిమిత్త మగు శోకము (మనస్తాపము) న్యాయము కాదని భావము.

ఈవిధముగనే యదృష్టదుఃఖనిమిత్త మగు శోకముగూడ నీకు యుక్తము కాదనుటయందు "తస్మా దపరి

హార్యేఽర్థే'' అను నుత్తరార్థము హేతువు అది యెట్లనిన ? యుద్ధ మనునది క్షత్రియున కగ్నిహోత్రమువలె నియత (నిత్య) కర్మము. "యుధ్ సంప్రహారే'' యుధ్ ధాతువు సంప్రహారమునందు వర్తించును. యుధ్ ధాతువు వలన "యుద్ధం'' అనెడి రూపము నిష్పన్న మయినది. దీనికి శత్రుప్రాణవియోగమున కనుకూల మగు శస్త్ర ప్రహార మర్థము. ఇది క్షత్రియునకు శాస్త్రవిహిత మగుటంజేసి శాస్త్రవిహిత మగు నగ్నీషోమీయాది పశుహింస ప్రత్యవాయజనకము కానటుల ప్రత్యవాయజనకము కాదు. ఈవిషయమునే "న దోషో హింసాయా మాహవేఽన్యత్ర వ్యశ్వాసారథ్యనాయుధకృతాంజలిప్రకీర్ణ కేశపరాఙ్ముఖోపవిష్టస్థలవృక్షారూఢదూతగోబ్రాహ్మణాదిభ్యః'' (పోయిన యశ్వములుకల రౌతుని, సారథిలేని రథికుని, ఆయుధములేని యోధుని, అంజలిపట్టి శరణుజొచ్చినవానిని, కేశములను విరియపోసికొనినవానిని (సంసిద్ధుడుకానివానిని), యుద్ధపరాఙ్ముఖుని, కూరుచున్నవానిని, పర్వతాద్యున్నతప్రదేశములను, వృక్షముల నధిష్ఠించువారలను, దూతలను, గోవులను, బ్రాహ్మణులను దక్క యితరులను యుద్ధమునందు సంహరించిన ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించదు) అని గౌతమమహర్షి చెప్పియుండెను. ఈగౌతమ సూత్రమునందుగల బ్రాహ్మణశబ్దమునకు గవాదిశబ్దములతోఁ బఠించుటచే యుద్ధముచేయని బ్రాహ్మణుఁ డని యర్థము. ఈవిషయ మంతయు "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య'' అను శ్లోకమునందు స్పష్టము కాఁగలదు. కాన నగ్నిహోత్రమువలె యుద్ధము విహిత మగుటవలన నవశ్యకర్తవ్యము. అట్టి యుద్ధకర్మమును చేయనిచో ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించుటచే నపరిహార్య మగు నీవిషయమై దృష్టభయముచే నీవు దుఃఖించుటకు తగవని భావము.

మఱియు యుద్ధమనునది కామ్యకర్మమనినను "య ఆహవేషు యుధ్యన్తే భూమ్యర్థ మపరాఙ్ముఖాః ॥ అకూటై రాయుధై ర్యాన్తి తే స్వర్గం యోగినో యథా'' (ఎవరు భూమినిమిత్తము యుద్ధపరాఙ్ముఖులుగాక కపటములు కాని యాయుధములతోయుద్ధముచేసెదరో అట్టివారలు యోగులువలెనే స్వర్గమును పొందెదరు) అను యాజ్ఞ్యవల్క్యస్మృతివలనను, "హతో వా ప్రాప్స్యసే స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్'' (మరణించితివా ? స్వర్గమును పొందెదవు. శత్రువులను జయించెదవా ? నిస్సపత్నమగు భూమి ననుభవించెదవు) అను శ్రీకృష్ణపరమాత్మ వాక్యమువలనను, యుద్ధమనునది కామ్యకర్మమైనను ప్రారంభింపఁబడిన కామ్యకర్మము నిత్యకర్మతుల్య మగుటంజేసి యవశ్యము పరిసమాపనీయముకాన నీచే నీయుద్ధము ప్రారంభింపఁబడుటచే నపరిహార్యము, (విడచుటకు శక్యముకానిది.) అట్టి యీ యుద్ధవిషయమున నీవు దుఃఖించుట యుక్తముకాదు.

లేక యర్జునుఁడు పరమాస్తికుఁ డగుటవలన వేదబాహ్య మగు చార్వాకాదిమతము నంగీకరించుట యతనికి సంభవము కానందున "అథ చైనం నిత్యజాతం'' "జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః'' అను నీరెండుశ్లోకములు "ఆత్మ నిత్యము'' అనుపక్షమునందే జెప్పఁబడెను. అట్టి పక్షమునందు "నిత్య శ్చాసౌ దేహేంద్రియాదిసంబంధవశా జ్జాతశ్చేతి నిత్యజాతః'' (నిత్య మగు ఈయాత్మ దేహేంద్రియాదిసంబంధవశమున బుట్టినవాడుగాన నిత్యజాతుఁ డనబడును.) అనగా నిత్య మైనను నాత్మను జన్మించినవానినిగ నీవు తలచితివేని, అట్లే నిత్య మైనను నాత్మను దేహేంద్రియాదివియోగముచే మరణించినవానినిగను నీవు తలచితివేని అట్లైనను నీవు దుఃఖించుటకు తగవని ప్రథమశ్లోకమున కాశయము. ఎందుకు దుఃఖింపవల దను నాశంకను దొలగించుటకు "జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః'' అను శ్లోకము హేతువుగఁ జెప్పఁబడెను. నిత్య మగు నాత్మకు జన్మ మనగ శరీరేంద్రియాదిసంబంధము; నాశ మనగ తద్వియోగము. శ్రీశంకరభగవత్పాదులు చెప్పిన భాష్యమునుకూడ నాత్మ నిత్య మను పక్షమునందే యోజింపఁదగును. అది యెట్లనిన ? "ఏనం ప్రకృత మాత్మానం లోకప్రసిద్ధ్యా ప్రత్యనేకశరీరోత్పత్తిం జాతో జాత ఇతి మన్యసే'' అని శాంకరభాష్యము. "ఏనం ప్రకృత మాత్మానం'' ఈనిత్య మగు నాత్మను "లోకప్రసిద్ధ్యా'' లోకవ్యవహారముచే "ప్రత్యనేకశరీరోత్పత్తిం'' ప్రతిశరీరేంద్రియసంబంధమువలన "జాత ఇతి'' పుట్టినవాడని "మన్యసే'' తలచితివేని అని సమన్వయింపవలెను. అనగా నిత్యమగు నాత్మను శరీరేంద్రియసంబంధమువలన జన్మించినవానిగ తలచితివేని అట్టి జన్మవినాశము లపరిహార్యము లగుటచే నీవు దుఃఖించుటకుఁ దగవని భాష్యాభిప్రాయము చూచుకొనతగినది.

గీ॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత !
అవ్యక్తనిధనాన్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా ॥ ॥౨౮॥

పదవిభాగము:— అవ్యక్తాదీని--భూతాని--వ్యక్తమధ్యాని భారత!--అవ్యక్తనిధనాని--ఏవ--తత్ర--కా--పరిదేవనా ॥ ॥౨౮॥

ప్రతిపదార్థము:— భూతాని=పుత్రపౌత్రాది కార్యకరణసంఘాతరూపమగు భూతములు; అవ్యక్తాదీని=అదర్శనము అదిగాగలవి; వ్యక్తమధ్యాని=దర్శనము మధ్యకాలమునందుగలవి; అవ్యక్తనిధనాని=అదర్శనము నిధనముగాగలవి; తత్ర=అట్టియదృష్టదృష్టనష్టభ్రాన్తిరూపములగు భూతములవిషయమై; కా పరిదేవనా=శోకప్రలాప మెట్టిది? వ్యర్థమని యర్థము; ॥౨౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కార్యకరణసంఘాతాత్మకాన్యపి భూతాన్యుద్దిశ్య శోకో న యుక్తః కర్తుం; యతః— అవ్యక్తాదీనీతి । అవ్యక్తాదీ న్యవ్యక్త మదర్శన మనుపలబ్ధి రాది ర్యేషాం భూతానాం పుత్రమిత్రాదికార్యకరణసంఘాతాత్మకానాం తా న్యవ్యక్తాదీని భూతాని ప్రాగుత్పత్తేః । ఉత్పన్నాని చ ప్రాఙ్మరణా ద్వ్యక్తమధ్యాని । అవ్యక్తనిధనా న్యేవ పున రవ్యక్త మదర్శనం నిధనం

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"నిత్యమగు నాత్మ నుద్దేశించి దుఃఖించుట న్యాయము కాకున్నను కార్యకరణ (శరీరేంద్రియ) సంఘాతము నశించుచున్నదిగాన నట్టి కార్యకరణసంఘాతము నుద్దేశించి దుఃఖించుట న్యాయమే" యని శంకింపఁజనదు.

మొదట దృష్టిగోచరముగాక మధ్యకాలమునందు "ఇదం రజతం" (ఇది రజతము) అని చూడఁబడి యాప్తోపదేశమువలన నిది రజతము కాదని తెలిసికొనినపిమ్మట దృష్టిగోచరము

శంకరానందీయము:— ఈపక్షమునందు శోకింపఁదగినది కాదనుటయందు "జాతస్య" అను శ్లోకముచే హేతువును చెప్పుచుండెను.

జన్మ కలవానికి మరణము, మరణించినవానికి జన్మయు నియతములు. అహోరాత్రములవలె నియతములగు నీజన్మమరణములు బ్రహ్మకుఁగూడ నపరిహార్యములు. అట్టి జన్మమరణములవిషయమై నీవు దుఃఖింపఁదగవు. ॥౨౭॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౨౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఆత్మ నిత్యమను పక్షమునను, అనిత్యమను పక్షమునను సర్వవిధముల నాత్మ కశోచ్యత్వ ముపపాదితము. "ఆత్మ అశోచ్యమైనను భూతసంఘాతాత్మకములగు శరీరముల నుద్దేశించి దుఃఖించెద" నను నర్జునుని యాశంకను శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "అవ్యక్తాదీని భూతాని" అను శ్లోకముచే తొలగించుచుండెను.

పృథివ్యాది భూతాత్మకమగు శరీరము లుత్పత్తికి పూర్వమునం దవ్యక్తములు. (అప్రత్యక్షములు.) ఉత్పత్త్యనంతరమున మరణమునకుఁ బూర్వమునందు వ్యక్తములు . (ప్రత్యక్షములు.) నాశానంతరమున నవ్యక్తములు. (అప్రత్యక్షములు.) ఎట్లనిన ? స్వప్నమునందును, ఇంద్రజాలమందును ప్రతిభాస్వరూపములగు జీవు లేవిధముగ స్వప్నేంద్రజాలములకు పూర్వమునందుఁ గనబడక మధ్యావస్థయందుఁ గనుపించి నాశావస్థయందుఁ గనబడుట లేదో శుక్తిరూప్యా

శాంకరభాష్యమ్:—

మరణం యేషాం తా న్యవ్యక్తనిధనాని । మరణా దూర్ధ్వ మవ్యక్తతా మేవ ప్రతిపద్యన్త ఇత్యర్థః । తథా చోక్తం—"అదర్శనా దాపతితః పున శ్చాఽదర్శనం గతః । నాసౌ తవ న తస్య త్వం వృథా కా పరిదేవనా" ఇతి । తత్ర కా పరిదేవనా కోవా ప్రలాపోఽదృష్టదృష్టప్రనష్ట భ్రాన్తిభూతేషు భూతేష్విత్యర్థః ॥ ॥౨౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కానట్టి శుక్తిరజతమువలె మొదట (ఉత్పత్తికిఁ బూర్వమున) అదృష్టమై, అనంతరమున (ఉత్పత్త్యనంతరమున) వ్యావహారికసత్త్వమువలన దృష్టమై, మరణానంతరమునఁ దిరుగ దృష్టిగోచరము కానట్టి భ్రాంతివిషయమగు నీశరీరేంద్రియసంఘాతము నుద్దేశించి శోకము న్యాయము కాదు. అట్టివాని నుద్దేశించి "ఇవి మరణించుచున్నవే" అను శోకము కారణముగాగల ప్రలాప మెందులకు? వ్యర్థమని యాశయము. ఈయాశయమునే "అదర్శనా దాపతితః పున శ్చాదర్శనం గతః । నాసౌ తవ న తస్య త్వం వృథా కా పరిదేవనా" అను వచనముగూడ బోధించుచున్నది. ॥౨౮॥

దిక మేవిధముగ పూర్వమునందుఁ గనుపించక ప్రతిభాసకాలమునందుఁ గనుపించి శుక్తిజ్ఞానానంతరము కనుపడక ప్రతిభాసరూప మగుచున్నదో; ఆదేవిధమున దృష్టిసృష్టివాదము నంగీకరించుటచే నీశరీరములుకూడ నాద్యంతముల యందుఁ గనుపించక ప్రతిభాసకాలమునందుఁ గనుపించుటచే ప్రతిభాసరూపములే యగును. కాన "ఆదా వంతే చ యన్నాస్తి వర్తమానేఽపి తత్తథా" అను న్యాయమున మధ్యావస్థయందు (ప్రతిభాసకాలమునందు) గూడ నీ శరీరములు లేనివే. ఈ విషయమే "నాసతో విద్యతే భావః" అని పూర్వమునం దీగీతలందే చెప్పఁబడెను. కాన స్వప్నమునం దనేకబంధువులను చూచి మెలుకువగాంచినవాఁడు స్వాప్నికబంధువిచ్ఛేదముచే నెట్లు దుఃఖింపఁడో యట్లే మిథ్యాభూతములు, అత్యంత తుచ్ఛములు నగు పృథివ్యాదిభూతవికారములగు నీ దేహముల విషయమై "కా పరిదేవనా" ఏమి దుఃఖప్రలాపము ! ఇట్టి దుఃఖప్రలాప ముచితము కాదని భావము. ఈ విషయమే పురాణమందుగూడ "అదర్శనా దాపతితః పునశ్చాదర్శనం గతః" ఇట 'భూతసంఘః' అనుపద మధ్యాహార్యము. భూతసంఘ మదర్శనమువలన వచ్చినది. తిరుగ నదర్శనమునే పొందుచున్నది. అని చెప్పఁబడెను. కాన నిట్టి (యదృష్టదృష్టప్రనష్టభ్రాంతి రూపములగు) శరీరముల నుద్దేశించి శోకము యుక్తము కాదని భావము.

లేక ఆకాశాదిమహాభూతాభిప్రాయముగ గూడ నీశ్లోకము నన్వయింపనగును. "అవ్యక్తాదీని" 'అవ్యక్తం' అవ్యాకృతమగు నవిద్యోపహితచైతన్యము 'ఆదిః' ప్రాగవస్థ కారణ మేమహాభూతములకో అట్టి భూతములు అవ్యక్తాదులనఁబడును. "వ్యక్తమధ్యాని" అవిద్యాకార్యములగు నామరూపములచే మధ్యకాలమునందు ప్రకటీకృతములు. (పరమార్థసద్రూపముచే మధ్యస్థిత్యవస్థ లేనివనుట) "అవ్యక్తనిధనాన్యేవ" మృత్యువునందు ఘటము లయముఁ బొంది నటుల స్వకారణమగు నవ్యక్తమునందే లయించునవి. ఈవిషయమునే "తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామ రూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతే" అను శ్రుతిగూడ సర్వప్రపంచమున కవ్యక్తమే యుపాదానమని బోధించు చున్నది. కార్యమునకు స్వోపాదానమునందే లయ మనుభవసిద్ధముగుటంజేసి సర్వప్రపంచమునకు లయస్థాన మవ్యక్తమే యని యర్థా త్సిద్ధము. ఈవిషయము గ్రంథాంతరమున విస్తారముగ జెప్పఁబడెను. కాన నజ్ఞానకల్పితము లగుటచే తుచ్ఛములగు నాకాశాదిభూతముల నుద్దేశించి దుఃఖించుట యుక్తము కాదు. ఆకాశాదిభూతముల నుద్దేశించి

దుఃఖించుటే యుక్తము కానిచో తత్కార్యములగు శరీరాదులనుద్దేశించి దుఃఖించుట యుచితము కాదని యేమి చెప్పవలెను? చెప్పనవసరము లేదనియే యాశయము.

లేక ఆకాశాదిభూతములు, తత్కార్యములగు శరీరములు స్వకారణమగు నవ్యక్తరూపమున సర్వదా యుండుటచే వానికి నాశము సంభవింపనందున తన్నిమిత్తము ప్రలాపము తగదని యర్థము. "భారత!" అని సంబోధనచే నో యర్జునా! నీవు శుద్ధమగు భరతవంశోద్భవుఁడవు కాన శాస్త్రీయమగు నర్థమును తెలిసికొనుటకు సమర్థుఁడవు. అట్టివాఁడవయినను నీవెందుల కట్టి శాస్త్రీయమగు నర్థమును తెలిసికొన లేకుంటివని సూచింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:— భీష్మాదిశబ్దవాచ్యములగు నీశరీరము లన్నియు మాయాకార్యము లగుటంజేసి యసద్రూపములు. అట్లసద్రూపము లగుటచే "నీశరీరములు నాసంబంధములైన" వని యెన్నడు శోచింపఁదగదని యీశ్లోకమున సూచించుచున్నాఁడు.

"నామరూపాదిభి ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తం మాయా। తస్యా స్సకాశా దాది ర్జన్మ యేషాం తా న్యవ్యక్తాదీని భూతాని శరీరాణి" నామరూపములచే వ్యక్తము కాని దగుటవలన మాయ యవ్యక్త మనఁబడును. దానినుండి జన్మించున వగుటచే భౌతికములగు శరీరము లవ్యక్తాదు లనఁబడును. అట్టి శరీరములే "వ్యక్తమధ్యాని" దేవతిర్యఙ్మనుష్యబ్రాహ్మణాదిరూపముగ నాభాసించినవై మధ్యకాలమునందు లబ్ధస్వరూపములుకలవై యగును. మఱియు "అవ్యక్తనిధనాని" తిరిగి మాయయందే లయము నొందును.

ఐంద్రజాలికప్రపంచమువలె నదృష్టదృష్టప్రనష్టస్వభావము కలవి కాన శరీరములు మాయాకార్యము లగును. మఱియు "యథా స్వప్నప్రపంచోఽయం మయి మాయావిజృమ్భితః। తథా జాగ్రత్ప్రపంచోఽయం మయి మాయా విజృమ్భితః॥" అను వచనానుసారము స్వాప్నికపదార్థములవలె నీజాగ్రత్ప్రపంచ మంతయు మాయావిజృంభిత (కార్య) ముగఁ దెలిసికొనిన పురుషునకు "నన్ను వీఁడు చంపుచున్నాఁడనియు, వీఁడు మృతినొందుచున్నాఁడనియు" "కా? పరిదేవనా" మిథ్యాభూతార్థవిషయమై పరితాపమనఁగ నెట్టిది? ఎట్టిపరితాపము కలుగదని యర్థము.

లేక "ప్రమాణై స్సర్వై ర్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తం పరం బ్రహ్మ తదగ్రహణా దాది ర్జన్మ యేషాం తా న్యవ్యక్తాదీని" ఏప్రమాణములచేతను తెలియఁబడనిదగుటవలన బరబ్రహ్మ మవ్యక్త మనఁబడును. అట్టి బరబ్రహ్మము యొక్క యజ్ఞానము (పరబ్రహ్మాజ్ఞానము)వలన జనించునవి కాన భూతము లవ్యక్తాదులనఁబడును. అనగా శుక్త్యజ్ఞానముచే నెట్లు ప్రాతిభాసికరజతము పుట్టుచున్నదో యట్లే యాత్మాజ్ఞానమువలన నీభూతములు పుట్టుచున్నవి. "సర్వం వ్యంజయతీతి వ్యక్త మంతఃకరణం మధ్యేస్థితి కాలే యేషాం తాని వ్యక్తమధ్యాని" దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిభేదమును స్త్రీపురుషాదిభేదమును, పితృపుత్రాదిభేదమును "నేను, నాది" అను సంబంధమును కల్పించి యంతఃకరణమే ప్రపంచమును నిర్వహించుచుండుటచేనంతఃకరణమువ్యక్తమనబడును. ఎంతవరకధిష్ఠానదర్శనము కలుగదో యంతవరకు భూతములయొక్క సత్తాస్ఫూర్త్యాదులు వాసనాసహితాంతఃకరణబలమువలననే కలుగుచుండును. కాన నట్టి యంతఃకరణముచే భూతములు వ్యక్తమధ్యమము లనఁబడును. "మనోవృత్తిమయం ద్వైత మద్వైతం పరమార్థతః" అను వచనానుసారము "అవ్యక్తే స్వాధిష్ఠానే బ్రహ్మణి నిధన మేషాం తా న్యవ్యక్తనిధనాని" అధిష్ఠానమగు పరబ్రహ్మముయొక్క (పరబ్రహ్మ విషయకమగు) యజ్ఞానమువలన నుత్పన్నములై ఎంతకాలమువర కధిష్ఠానమగు పరబ్రహ్మము తెలియబడదో యంత కాలమువరకు మరుమరీచికాజలమువలె నీభూతములు స్వతస్స్వరూపము కలవిగా భాసించుచు అధిష్ఠానమగు బ్రహ్మము తెలియఁబడినతోడనే నీభూతము లధిష్ఠానమగు బ్రహ్మస్వరూపముగనే భాసించును. కాన నీభూతము లవ్యక్తనిధనము లనఁబడును. అధిష్ఠానబ్రహ్మాజ్ఞానవిజృంభితము, మరుమరీచికా జలమువలె ప్రతిభాసమాత్రరూపమనగు ఈ దేవాదిప్రపంచవిషయమై యధిష్ఠానసందర్శనముచే సర్వమును బ్రహ్మమునుగా తెలిసికొను పండితునకు "కా పరిదేవనా" పరిదేవనమున (శోకమున) కవకాశ మెక్కడ యని యర్థము. దుఃఖించుట కవకాశమే సంభవింపదని యాశయము.

భాష్యోత్కర్ష దీపిక:—

అవ్యక్త మనగ నవ్యాకృతము (అవిద్యోపహితచైతన్యము) కారణ మేభూతములకో యట్టి యాకాశాదిభూతములు నామరూపములచే వ్యక్తముచేయఁబడుటచే వ్యక్తము లనఁబడు నని మధుసూదనసరస్వతి వ్యాఖ్యానించిన ఆకాశాది మహాభూతాభిప్రాయముగ శ్రీభగవత్పాదు లెందులకు వ్యాఖ్యానింపలే దనిన ? "తత్ర కా పరిదేవనా" (దానివిషయమై శోక మెందులకు) అని వాక్యశేషమునం దుండుటచే తచ్ఛబ్దముచే నాకాశాదులను గ్రహించిన ప్రస్తుత మాకాశాదులనుగూర్చి శోక మప్రసక్త మగుటంజేసి వాక్యశేషమునకు విరోధము వాటిల్లును. మఱియు ఉపసంహారమునందు "తస్మా త్సర్వాణి భూతాని" అని కార్యకరణసంఘాతబోధకపద ముండుటచే ప్రప్రథమమున నాకాశాదిమహాభూతపరముగ చెప్పినచో నుపక్రమోపసంహారముల కేకార్థత్వము వాటిల్లదు గాన భాష్యకారు లటుల చెప్పుట నుపేక్షించిరి.

స్వాభిప్రాయము:—భాష్యోత్కర్ష దీపికాకారులు "అవ్యక్తాదీని భూతాని" అను వాక్యమునకు మాత్రము మధుసూదనసరస్వతులచే వ్రాయబడిన వ్యాఖ్యనుచూచి యాకాశాదిమహాభూతముల నుద్దేశించి శోకించుట యనుచిత మను భావము మాత్రము గమనించి యట్లు వాక్యశేషవిరోధమును, ఉపక్రమోపసంహారముల కైకార్థ్యానుపపత్తిని నుడివియుండిరి. ఇంతమాత్రముచే మధుసూదనసరస్వతులు విడువలేదు. అట్టి యవిద్యాకార్యము లగు మహాభూతముల నుద్దేశించియే దుఃఖము ప్రసక్తము కానపుడు మహాభూతకార్యములగు శరీరాదులనుగూర్చి దుఃఖము సుతరాం ప్రసక్తము కాదని చెప్పియుండిరి. ఇట్లు చెప్పుటచే "తత్ర కా పరిదేవనా" అను వాక్యశేషవిరోధము, "తస్మా త్సర్వాణి భూతాని" అను ఉపసంహారవాక్యమున విరోధము పరిహరింపఁబడుచుండ నది గమనింపక యిట్టితీరున వ్రాయుట తమకు మధుసూదనసరస్వతియందు ప్రబలవిరోధమో, లేక నద్వైతసిద్ధి మొదలగు గ్రంథరచయితలగు శ్రీమధుసూదనసర్వతులగ్రంథము నేదోవిధమున విమర్శించినగాని తనకు గౌరవము వాటిల్లదనియో ఏదోయొక దురభిప్రాయముచేత నే ప్రతిశ్లోకమునం దిట్టితీరుగ నే కుక్కుటాండమునకు రోమాన్వేషణముజేయుచుండిరి. ఇక శ్రీమద్భగవత్పాదు లట్లెందులకు వ్రాయలేదనిన ప్రకరణార్థము చెడక వాక్యార్థము సరిపడునట్లనేకుల కనేకార్థములు తోచును. అట్టి యర్థము లన్నియు శ్రీభగవత్పాదులు వ్రాయలేదని యాక్షేపించుట యనుచితము. మఱియు అవిద్య కార్యస్వరూపముచే ననర్థకారి యగు నని "అవ్యక్తాదీని భూతాని" అనుదానికి శరీరపరముగ వ్యాఖ్యానించియుండిరి. ఇట్లుపపన్న మగుచుండ భాష్యకారుల కొక న్యూనత్వము ప్రాప్తించినటుల తలచి భాష్యకారుల న్యూనతాదోషమును పరిహరించుటకు మొదలిడినట్లు వ్రాయుట తనసామర్థ్య మెంతటిదియో లోకమునకు విశదపరచుటయే యని మాయభిప్రాయము.

నీలకంఠీయము:— ఆత్మ కశోచ్యత్వ ముండుగాక, యిష్టదేహవినాశమువలన గలిగెడి శోకము సంభవించును కదాయని యాశంకించి దేహాదులకు మిథ్యాత్వమును 'అవ్యక్తాదీని భూతాని' అనుశ్లోకముచే సహేతుకముగ సాధించుచుండెను. "భూతాని" ఆకాశాది పంచమహాభూతములు, తత్కార్యములగు జరాయుజములు, అండజములు, స్వేదజములు, ఉద్భిజ్జములు అను భూతములు "అవ్యక్తాదీని" అజ్ఞానము కారణముగా కలవి. మఱియు "వ్యక్తమధ్యాని" (ఉత్పత్త్యనంతరము మరణమునకు పూర్వమునందుం డవస్థ మధ్యావస్థ యనఁబడును.) అట్టి మధ్యావస్థయందు వ్యక్తమగును. మఱియు "అవ్యక్తనిధనాన్యేవ" అజ్ఞానమునందు లయించునవి. అనగా రజ్జూరగాదికారణ మగు నజ్ఞానము రజ్జువువలెగాని, యురగమువలెగాని వ్యక్తము కాదు (పరీక్ష్యమాణమై రజ్జువువలె, నురగమువలె నజ్ఞానము దృష్టిపథమున ప్రవేశించ దనుట). కాన నజ్ఞాన మవ్యక్త మనఁబడును. అట్టి యజ్ఞానమువలన జనించిన సర్పమాయ జ్ఞానమునందే లయమును పొందుచున్నది. రజ్జువునందు లయించుటలేదు. ఈవిధమున నే యాత్మయందు కల్పితము లగు వియదాదిభూతములకు, జరాయుజాదులకు కారణము, అంతము, అవ్యక్తమే (అజ్ఞానమే) యగును. "ఆదావన్తే చ యన్నాస్తి వర్తమానేపి తత్తథా" అను న్యాయమున నుత్పత్తికి పూర్వమునను, నాశమునకు పరమునను లేనట్టి

గీ॥ ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేన మాశ్చర్యవ ద్వదతి తథైవ చాన్యః।
ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్య శ్శృణోతి శ్రుత్వా ప్యేనం వేద నచైవ కశ్చిత్ ॥ ॥౨౯॥

పదవిభాగము:—ఆశ్చర్యవత్--పశ్యతి--కః-చిత్--ఏనం-ఆశ్చర్యవత్-వదతి-తథా-ఏవ-చ-అన్యః-ఆశ్చర్యవత్-చ-ఏనం-అన్యః-శృణోతి-శ్రుత్వా-అపి-ఏనం-వేద-న-చ-ఏవ-కః-చిత్ ॥ ॥౨౯॥

ప్రతిపదార్థము:—కశ్చిత్=ఒకానొకఁడు: ఏనం=ఈ యాత్మను; ఆశ్చర్యవత్=ఇదివర కెన్నడును జూడక యకస్మాత్తుగఁ జూచిన యద్భుతమునువలె; పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడు; తథైవ=అదేవిధమున; అన్యః=మఱియొకఁడు; ఆశ్చర్యవత్=అద్భుతమునువలె; వదతి=చెప్పుచున్నాఁడు; అన్యః=మఱియొకఁడు; ఏనం=ఈయాత్మను; ఆశ్చర్యవత్=అద్భుతమునువలె; శృణోతిచ=వినుచుండెను; శ్రుత్వాఽపి=వినినను; ఏనం=ఈయాత్మను; కశ్చిత్=ఎవఁడును; నవేదచ=తెలిసికొనలేకుండెను.

లేక—కశ్చిత్=ఎవఁడోయొకఁడు; ఏనం=ఈయాత్మను; పశ్యతి=చూచునో; సః=(ఈపదమధ్యాహార్యము) వాఁడు; ఆశ్చర్యవత్=ఆశ్చర్యసదృశుఁడు; (అనేకవేలసాధకులలో నొకానొకఁడుమాత్రము చూచు నని యాశయము) తథైవ=అరీతిగనే; అన్యః=మఱియొకఁ డెవఁడు; వదతి=చెప్పునో; సః=వాఁడు; ఆశ్చర్యవత్=ఆశ్చర్యసదృశుఁడు; (అనగా ననేకులలో నట్టివాఁ డొకానొకఁ డని యాశయము). అన్యః=మఱియొకఁ డెవఁడు; ఏనం=ఈయాత్మను; శృణోతి=వినునో; సః=అట్టివాఁడు; ఆశ్చర్యవత్=ఆశ్చర్యసదృశుడు; (అనేకులలో నొకానొకఁడు) శ్రుత్వాఽపి=వినినను; కశ్చిత్=ఎవఁడును; ఏనం=ఈయాత్మను; నవేద=తెలిసికొనలేడు. ॥౨౯॥

భూతములు మధ్యయందు భాసించినను రజ్జూరగమువలె లేనివియే. ఇట్టి భూతములవిషయమై "కా పరిదేవనా" విలాప మనగ నెట్టిది? (విలాపము సంభవింపదని యాశయము.) మరుమరీచికాప్రదము నష్టమాయె నని యామరుమరీచికాప్రదముయొక్క తత్త్వమును తెలిసినవాడు విలపింపడు. కనుకనే భూతములకు-రజ్జూరగములకువలెను, శుక్తిరజతములకువలె ప్రతీతిసమకాలిక మగు సృష్టి నుద్దేశించి కౌషీతకీబ్రాహ్మణమునందు "స యదా స్వపితి తద్దైనం వా క్సర్వై ర్నామభి స్సహాప్యేతి చక్షు స్సర్వై రూపై స్సహాప్యేతి శ్రోత్రం సర్వై శ్శబ్దై స్సహాప్యేతి మన స్సర్వై ర్ధ్యానై స్సహాప్యేతి స యదా ప్రబుధ్యతేఽథైతస్మా దాత్మన స్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః" (ఈశ్రుతియందుగల ప్రాణశబ్దమునకు చక్షురాదీంద్రియములు, దేవాః అను శబ్దమునకు చక్షురాదీంద్రియానుగ్రాహకములగు సూర్యాది దేవతలు అని యర్థము.) ఈజీవు డెప్పుడు నిద్రించునో యప్పుడు వాగింద్రియము సర్వనామములతో నీయాత్మయందు లయము పొందుచున్నది. చక్షురింద్రియము సర్వరూపములతోను, శ్రోత్రేంద్రియము సర్వశబ్దములతోను, మనస్సు సర్వధ్యానములతో నీయాత్మయందు లయము పొందుచున్నవి. ఈయాత్మ యెపుడు మెలకువ గాంచునో అపు డీయాత్మవలన వాగాదిసర్వేంద్రియములు యథాస్థానమును పొందుచున్నవి. ప్రాణముల (ఇంద్రియముల) వలన తదనుగ్రాహకసూర్యాదిదేవతలు యథాస్థానమును పొందుచుండిరి. అట్టి దేవతలవలన లోకములు యథాస్థానమును పొందుచున్నవి (అనగా మెలకువ గాంచినతోడనే నిద్రియం దాత్మయందు లీనమైన చక్షురాదీంద్రియము లాత్మవలన యథాస్థానమును బొందినతోడనే యింద్రియానుగ్రాహకసూర్యాదిదేవతలవలన నాయింద్రియములు సర్వలోకములయందు ప్రసరించి రూపాదిజ్ఞానజనకము లగును. అని స్వాపప్రబోధములయందు జగత్తుయొక్క లయోదయములు పఠింపఁబడుచున్నవి. ఈకౌషీతకీబ్రాహ్మణమునందును, మఱియొక స్థలమునందును సర్వభూతలయోదయస్థాన మాత్మయే చెప్పఁబడుచుండ నజ్ఞాన మెట్లు లయోదయములకు స్థాన మగును? అనిన నదియు సత్యమే. ఎట్లనిన? బ్రహ్మ మజ్ఞాయమాన మగుటంజేసి లయోదయస్థాన మని వ్యపదేశింపఁబడుచుండెను. కాని యథాస్థితి ననుసరించి కాదు. అపరిణామియు, కూటస్థము నగు బ్రహ్మము మృత్తువలె కార్యలయోదయస్థానరూప మగుట సంభవము కాదు. ఈవిషయమే "అథ ద్వైతేన్ద్రజాలస్య య దుపాదానకారణమ్। అజ్ఞానం తదుపాశ్రిత్య బ్రహ్మ కారణ ముచ్యతే॥" అను శ్లోకమునందు జెప్పఁబడెను.
॥౨౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

దుర్విజ్ఞేయోఽయం ప్రకృత ఆత్మా కిం త్వా మేవైక ముపాలభే సాధారణే భ్రాన్తినిమిత్తే। కథం దుర్విజ్ఞేయోఽయ మాత్మే త్యాహ—ఆశ్చర్యవదితి । ఆశ్చర్యవ దాశ్చర్య మదృష్ట మద్భుత మకస్మా ద్దృశ్యమానం తేన తుల్య మాశ్చర్యవ దాశ్చర్య మివైన మాత్మానం పశ్యతి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"అవ్యక్తోఽయ మచిన్త్యోఽయ మవికార్యోఽయ ముచ్యతే । తస్మా దేవం విదిత్వైనం నానుశోచితు మర్హసి ॥ అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతం । తథాపి త్వం మహాబాహో! నైవం శోచితు మర్హసి ॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత ! అవ్యక్తనిధనా న్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా ॥" అను శ్లోకములచే నర్జునున కుపాలంభము చూపఁబడెను. ఆత్మాజ్ఞానమువలనఁ గలిగెడి భ్రాంతి సర్వసాధారణమై యుండ నాత్మ సర్వులకు దుర్జ్ఞేయమేగాన నొక యర్జునునిగూర్చియే యీ యుపాలంభము (నిందనము) కాదు. సర్వులకును నీయుపాలంభము వర్తించు నని యీశ్లోకముచే బోధించుచుండెను.

—: ౨వ అధ్యాయము ౨౯వ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— అనేకమంది విద్వాంసులుగూడ దుఃఖించుచుండ యెందునిమిత్తము నన్నే మాటిమాటికి నిందించుచుంటివి ? మఱియు "వక్తు రేవహి తజ్జాడ్యం శ్రోతా యత్ర న బుధ్యతే" (ఎచట శ్రోత విషయమును తెలిసికొనజాలఁడో అది వక్తయొక్క జాడ్యమే. కాని శ్రోతృజాడ్యము కాదు) అను న్యాయమున నీవు చెప్పిన వాక్యముల యర్థమును తెలిసికొనలేకపోవుట నా దోషము కాదు. మఱియునిన నదియు నీదే యగును. అని యో యర్జునా ! నీవనెదవా ! ఇతరులకువలె నీకును స్వాశయదోషమువలననే యాత్మప్రతిపాదకశాస్త్రము యొక్క యర్థము తెలియుటలేదు. కనుకనే నీకును నితరులకును ఆత్మాపరిజ్ఞానమువలననే శోకము ప్రాప్తించుచుండెను. కాన పూర్వోక్తదోషద్వయమున కవకాశము లేదని యభిప్రాయముకలవాడై శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యాత్మకు దుర్విజ్ఞేయత్వమును "ఆశ్చర్యవత్" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను. ఈశ్లోకమునందుగల "ఆశ్చర్యవత్" అనునది కర్మయందు, కర్తయందు, క్రియయందు గూడ విశేషణము. అది యెట్లనిన ? "ఆశ్చర్యేణాద్భుతేన తుల్యతయా వర్తమాన మేనం దేహినం" ఆశ్చర్యవత్=ఆశ్చర్యసదృశః కశ్చిత్; య త్పశ్యతి తదాశ్చర్యవత్" అని కర్తృకర్మక్రియావిశేషణముగా నన్వయింపనగును. ఇట్లన్వయించుటవలన దేలిన యాశయ మేమన ? ప్రకృతదేహి యగు నాత్మను-అవిద్యాప్రయుక్త నానావిధవిరుద్ధ ధర్మములుకలవాడైనను సత్తునుగను, అస్వప్రకాశ చైతన్యస్వరూపుడైనను జడునిగను, ఆనందఘనుడైనను దుఃఖము కలవానిగను, నిర్వికారుడైనను సవికారిగను, నిత్యుడైన ననిత్యునిగను, ప్రకాశించువాడైన నప్రకాశునిగను, బ్రహ్మాభిన్నుడైనను బ్రహ్మాభిన్ననిగను, ముక్తుడైనను బద్ధునిగను, అద్వితీయుడైనను సద్వితీయునిగను ఇట్లు సంభావిత విచిత్రానేకాకారప్రతీతివిషయునిగ (అని కర్మవిశేషణము.) శాస్త్రముచేతను, ఆచార్యోపదేశముచేతను అవిద్యక సర్వద్వైత ప్రపంచనిషేధ పురస్సరముగ వేదాంత వాక్యజన్యము, పరమాత్మ స్వరూపమాత్రాకారము సర్వసుకృతఫలభూతమునగు నంతఃకరణవృత్తియందు ప్రతిఫలితమగు నాత్మను సమాధిపరిపాకముచే శమదమాది సాధనములతోఁగూడిన శరీరముకల యొకానొకఁడు సాక్షాత్కారమును చేసుకొనును. కాని సర్వులు సాక్షాత్కరింపజేసుకొనలేరు. ఈసాక్షాత్కార మనునదియే యాశ్చర్య

శాంకరభాష్యమ్:—

కశ్చిత్ । ఆశ్చర్యవ దేనం వదతి తథైవ చాన్యః । ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్య శ్శృణోతి । శ్రుత్వా దృష్ట్వోక్త్వా ప్యేనం వేద నచైవ కశ్చిత్ । అథవా యోఽయ మాత్మానం పశ్యతి స ఆశ్చర్యతుల్యో, యో వదతి యశ్చ శృణోతి సోఽనేకసహస్రేషు కశ్చిదేవ భవతి । అతో దుర్బోధ ఆత్మే త్యభిప్రాయః ॥ ॥౨౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"అహ మహం" అను ప్రతీతివిషయ మగుటంజేసి యాత్మ సుజ్ఞేయమగుచుండ దుర్జ్ఞేయ మెటు లగును? అని శంకింపవలదు.

"అహం" అను ప్రతీతివలన నంతఃకరణవిశిష్టాత్మ దెలియబడినను శుద్ధాత్మ దెలిసికొనుట కశక్యము. కాన నొకఁడీయాత్మను తానెన్నఁడూ జూడని యద్భుతమువలెఁ జూచును. అనగా "అప్రాప్య మనసా సహ" అని చెప్పినటుల నాత్మ దుర్జ్ఞేయముగాన నాత్మద్రష్టయే దుర్లభమని యీశ్లోకప్రథమపాదమున కభిప్రాయము.

ఆవిధముననే యొకఁడీయాత్మను తానెన్నఁడు జూడని యాశ్చర్యమువలెఁ జెప్పును. అనగా నాత్మ వాగింద్రియాగోచర మగుటంజేసి యాత్మోపదేశము సంభవింపనందున ఆత్మోపదేశకుఁడే దుర్లభమని యీశ్లోకద్వితీయపాదమున నాశయము.

తుల్యము (అని క్రియావిశేషణము) ఆత్మదర్శన మెటుల యాశ్చర్యతుల్యమనిన ? ఆత్మదర్శనమనగ నాత్మాకారమగు నంతఃకరణవృత్తి. అట్టి యంతఃకరణవృత్తి స్వస్వరూపముచే మిథ్యాభూత మైనను సత్య మగు నాత్మకు వ్యంజకము. అవిద్యాపరిణామాంతఃకరణపరిణామ మైనను అవిద్యానాశకము. అవిద్యను నశింపఁజేయుచు నవిద్యాకార్య మగుటంజేసి తననుగూడ నశింపఁజేయును. కాన నాత్మదర్శన మాశ్చర్యసదృశ మని యర్థము. అట్లే యీయాత్మను ఎవఁడు దెలిసికొనునో వాఁడును ఆశ్చర్యతుల్యుడు (అని కర్తృవిశేషణము). అట్టి యాత్మదర్శనముకలవాఁ డెట్లాశ్చర్యతుల్యు డనిన ? ఇట్టి యాత్మదర్శనముకలవాఁ డవిద్యాతత్కార్యములు లేనివాఁ డైనను ప్రారబ్ధకర్మ ప్రాబల్యమున నవిద్యాతత్కార్యములు కలవాఁడువలె వ్యవహరించుచుండును. సర్వదా సమాధినిష్ఠుఁ డైనను సమాధినుండి లేచినవాఁడు సమాధినుండి లేచినను తిరిగి సమాధి ననుభవించుచుండెను. ప్రారబ్ధకర్మవైచిత్ర్యముచే విచిత్రచరిత్రకలవాఁడును, పొందుటకు శక్యముకాని జ్ఞానముకలవాఁడు నగుటచే సర్వలోకస్పృహణీయుఁడు. కాన నాశ్చర్యతుల్యుఁ డని యాశయము. కాన నాశ్చర్య మగునది యాత్మ; అట్టి యాత్మజ్ఞాన మాశ్చర్య మైనది; అట్టి యాత్మను దెలిసికొనువాఁడును ఆశ్చర్యతుల్యుడే యగునుగాన పరమదుర్విజ్ఞేయ మాత్మ యగుచుండ నీవట్టి యాత్మను అనాయాసముగ నెట్లు దెలిసికొనెద వని భావము.

ఇదేవిధమున నాత్మోపదేశము చేయువాఁడు లేమింజేసి యాత్మ దుర్విజ్ఞేయము. అది యెట్లనిన ? ఎవఁ డాత్మస్వరూపమును దెలిసికొనునో వాఁడే యితరులకొఱ కాత్మను నిశ్చయముగఁ జెప్పును. అజ్ఞుఁ డుపదేశించుటకు సమర్థుఁడు కానేరఁడు. ఆత్మజ్ఞానియు సమాధినిష్ఠుఁడై యుపదేశించునా ? సమాధివ్యుత్థానకాలమునం దుపదేశించునా ? సమాధికాలమునం దుపదేశించు ననెదవా ? తానాత్మానుసంధానతత్పరుఁడై యుండ నితరున కుపదేశించుట యెటుల సంభవించును ? సంభవింపనేరదు. సమాధివ్యుత్థానకాలమునం దుపదేశించు ననెదవా ?

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మఱియొకఁడీయాత్మను తానెన్నఁడు జూడని యాశ్చర్యమువలె వినును. అనగా నాత్మ శ్రోత్రేంద్రియాగోచర మగుటంజేసి శ్రవణము సంభవింపదు. కాన శ్రోతయు దుర్లభమే యని తృతీయపాదమున కభిప్రాయము.

అట్టి జ్ఞాని యేకాలమునందు సమాధినుండి లేచునో అట్టికాల మితరులచే నెటులఁ దెలియ నగును ? అతికష్టముచేఁ దెలిసికొనినను అజ్ఞాని లాభమునుగాని, పూజనుగాని, ఖ్యాత్యాదులనుగాని నపేక్షింపనందున నాత్మోపదేశమును చేయఁడు. ఎట్టకేలకు కారుణ్యమాత్రముచేఁ పరమేశ్వరస్వరూపమును బోధించిన నతఁడు పరమేశ్వరుఁడువలె నత్యంతదుర్లభుఁ డని "ఆశ్చర్యవద్వతి తథైవ చాన్యః" అను వాక్యముచేఁ జెప్పుచుండెను. "యథా జానాతి తథైవ వదత్యేన మి త్యనుకర్షణార్థ శ్చకారః" (ఏవిధమునఁ దెలిసికొనునో ఆవిధముననే యీయాత్మను చెప్పును) అని యీయాత్మను అనుపదముయొక్క యనుకర్షనిమిత్తము మూలమున చకారము ప్రయోగింపఁబడెను. అట్టి యుపదేశకుఁడు "అన్యః" సర్వజనవిలక్షణుఁడు అని "అన్యః" అను శబ్దమున కర్థము. కొందరు "అన్యః" అను శబ్దమునకు పూర్వోక్తభిన్న మర్థముకాన పూర్వమునందు "ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చిత్" ఒకానొకఁ డాశ్చర్యమువలె చూచును. అని చెప్పుటచే నట్టి జ్ఞానికంటె భిన్నుఁ డని "అన్యః" అను శబ్దమున కర్థమును చెప్పెదరు. అట్లా యర్థమునే చెప్పినచో నట్టివాఁ డజ్ఞానియే కాన నజ్ఞాని కుపదేశసామర్థ్యము లేమింజేసి వాఁడుపదేశించునని చెప్పుట వ్యాఘాత మగును (విరుద్ధ మగును).

"ఆశ్చర్యవ ద్వదతి తథైవ చాన్యః" అను వాక్యమునందుగూడ పూర్వమువలె "ఆశ్చర్యవత్" అను విశేషణము కర్మయందు, క్రియయందు, కర్తయందుఁగూడ నన్వయింపఁదగును. అందు కర్మయందును, కర్తయందుఁగల యాశ్చర్యము పూర్వమునందు వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. క్రియయందుఁగల యాశ్చర్య మేదనిన ? ఏశబ్దముచేతనుగూడ చెప్పఁబడని శుద్ధమగు నాత్మను చెప్పుటయే ఆశ్చర్యము. అది యెట్లనిన ? "యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ" అను శ్రుతి యేశబ్దముచేతను ఆత్మ బోధింపఁబడ దని చెప్పుచుండ విశిష్టమునందు శక్తిగల పదముచే లక్ష్యతావచ్ఛేదకరూపమును విడచియే జహదజహత్స్వార్థలక్షణాస్వరూప మగు కల్పితసంబంధముచే నేయాత్మ ప్రతిపాదనము కలదో, అదియు నిర్వికల్పకసాక్షాత్కారరూప మగు నని యాశ్చర్యము. అనగా "ఘటః" ఇత్యాదిపదములు ఘటత్వ మనెడి విశేషణముతోఁగూడిన ఘటమునందు శక్తిగలవై ఘటమును బోధించును. "గంగాయాం ఘోషః" అని యొకఁడు ప్రయోగించె ననుకొనుడు. ఇట విశిష్టశక్తిచే గంగాపదము ప్రవాహమును బోధించును. అట్లు ప్రవాహమునే యీస్థలమునందు స్వీకరించిన నాప్రవాహమునందు గొల్లపల్లి సంభవము కాదు. కాన ప్రవాహఘోషముల కన్వయ మనుపపన్నము. కాన గంగాపద మిచట లాక్షణిక మనవలెను. లాక్షణిక మనగ లక్షణచే నేపద మర్థమును బోధించునో యాపదము లాక్షణిక మనఁబడును. లక్షణ యనగ శక్య సంబంధము. శక్య మనగ పదము శక్తిచే నేయర్థమును బోధించునో యట్టి యర్థము శక్యమనఁబడును. "గంగాయాం ఘోషః" అనుస్థలమున గంగాపదమునకు శక్యము ప్రవాహము. అట్టి ప్రవాహసంయోగము తీరమునకు కలదుగాన నాప్రవాహసంబంధ మగు సంయోగమే శక్యసంబంధము. అట్టి శక్యసంబంధమే లక్షణ యనఁబడును. అట్టి లక్షణాజ్ఞానముచే గంగాపదమువలన లక్ష్యతావచ్ఛేదక మగు తీరత్వపురస్సరముగ తీరబోధ కలుగును. అట్టి తీరమునందు గొల్లపల్లి సంగతమే యగును. కాన నన్వయానుపపత్తిపరిహారమునిమిత్తము "లక్షణ" అనెడి వృత్తి నంగీకరింపవలెను.

అట్టి లక్షణావృత్తి జహత్స్వార్థయనియు, అజహత్స్వార్థ యనియు, జహదజహత్స్వార్థయనియు మూడు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఆత్మ యిట్టిదని వినినను, తెలిసికొనినను, చెప్పినను యెవఁడూ యాత్మసాక్షాత్కారమును బొందడని చతుర్థపాదమున కాశయము. అనగా నాత్మసాక్షాత్కార మత్యంతాయాససాధ్యమని గ్రహింపనగును.

విధములు. శక్యార్థమును విడిచి కేవల లక్ష్యార్థబోధనప్రయోజకమగు లక్షణ జహత్స్వార్థలక్షణ యనంబడును. అట్టి లక్షణ "గంగాయాం ఘోషః" అను స్థలమున చూడనగును. శక్యార్థలక్ష్యార్థోభయ జ్ఞానప్రయోజకలక్షణ అజహత్స్వార్థలక్షణ మనంబడును. అది యెట్లనిన? ఒకానొకఁడు "కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతాం" (కాకములవలన పెరుగు రక్షింపఁబడుఁగాక) అని వాక్యమును ప్రయోగించె ననుకొనుఁడు. ఇచట కాకశబ్దమునకు కాకములు శక్యార్థములు. అట్టి శక్యార్థములనుమాత్రమే గ్రహించినచో కాకములు పెరుగు పాడుచేయకుండ రక్షింపవలెను గాని మార్జాల కుక్కుటాదులు పెరుగును పాడుచేయుచున్నను నూరకుండు డని యాశయముచేతనా "కాకేభ్యో దధి రక్ష్యతాం" అని శబ్దమును ప్రయోగించుట. కాదు, దధి నేజంతువులు పాడుచేయునో యట్టిజంతువులవలన దధిని కాపాడు డను తాత్పర్యముచేతనే ప్రయోగించెను. కాన నీ కాకశబ్దము స్వశక్యమగు కాకములను, లక్ష్యములగు కుక్కుటాదులను కూడ లక్షణచే బోధించును. అట్టి లక్షణావృత్తినే "అజహత్స్వార్థలక్షణ" యందురు. "సోఽయం దేవదత్తః" (ఈదేవదత్తుఁడు వాఁడే) అను స్థలమునందు "సః" అను తచ్ఛబ్దమునకు తద్దేశతత్కాలవృత్తిత్వవిశిష్ట దేవదత్తుఁ డర్థము. "అయం" అను పదమున కేతద్దేశైతత్కాలవృత్తిత్వవిశిష్టదేవదత్తుఁ డర్థము. విశేషణము లగు తద్దేశతత్కాలములు, ఏతద్దేశైతత్కాలములు భిన్నములగుటచే తద్విశిష్టదేవదత్తుల కభేదము పొసగదు. కాన నిచట శక్యార్థమున కేకదేశ మగు తద్దేశతత్కాలములను, ఏతద్దేశైతత్కాలములను బరిత్యజించి, తదేకదేశ మగు దేవదత్తుని బోధించుటకు ప్రయోజక మగు లక్షణ "జహదజహత్స్వార్థలక్షణ" అని యనంబడును. ఇదేవిధమున 'తత్త్వమసి' అను స్థలమున 'తత్' అను పదము సర్వజ్ఞత్వవిశిష్టచిత్తును బోధించును 'త్వం' అనుపదము కించిజ్జ్ఞత్వవిశిష్టచిత్తును బోధించును. అటితత్త్వంపదార్థములగు సర్వజ్ఞత్వవిశిష్టచిత్తునకు కించిజ్జ్ఞత్వవిశిష్టచిత్తునకభేదముసంభవింపదు. అందుచే నిచట జహదజహత్స్వార్థలక్షణనంగీకరింపవలయును. శక్యైకదేశమగు సర్వజ్ఞత్వకించిజ్జ్ఞత్వములను పరిత్యజించి కేవలచిద్విషయక మగు "చిత్" అను బోధకుమాత్రము ప్రయోజక మగు లక్షణావృత్తి జహదజహత్స్వార్థలక్షణ యనంబడును. అట్టి జహదజహత్స్వార్థలక్షణచే "తత్త్వమసి" అనునవి మొదలగు మహావాక్యముల వలన కేవలాత్మవిషయక మగు 'చిత్' అను జ్ఞానము కలుగును. ఈజ్ఞానమునందు ప్రకారవిధిచే నేపదార్థమును భాసింపనేరదు. కాన నీజ్ఞానము నిర్వికల్పక మనంబడును. మఱియు సన్నికృష్టవస్తువిషయక మగుటంజేసి యపరోక్షస్వరూప మనఁబడును. "యతో వాచో నివర్తన్తే" అను శ్రుతివలన నాత్మ యేశబ్దముచేతనైనను జెప్పఁబడదని సిద్ధమగుచుండ "తత్త్వమసి" అను శ్రుతివలన నిర్వికల్పక మగు నపరోక్షజ్ఞానము కలుగుట యాశ్చర్యమని భావము.

లేక శబ్దముయొక్క శక్తి యూహించుట కలవి కానందున నిద్రించుచున్న దేవదత్తు నుద్దేశించి పలుకబడిన "దేవదత్త" అను శబ్ద మేవిధమున శబ్దశక్త్యాదిజ్ఞానము నపేక్షింపక దేవదత్తుఁడు మెలుకువగాంచుటకు హేతువగునో యదేవిధమున "తత్త్వమసి" అను శబ్దము శక్తిజ్ఞానమును కాని, లక్షణాజ్ఞానమును గాని, సంబంధాంతరజ్ఞానమును గాని యపేక్షింపక యాత్మజ్ఞానమును బోధించును. ఇట్టివిధమున నాత్మతత్త్వమును బోధించుటయే యాశ్చర్యసదృశము. శబ్దార్థములకుగల సంబంధజ్ఞానము లేనిదే కేవల శబ్దమాత్రమువలన నర్థజ్ఞాన మెటులకలుగును? అట్లైనచో అతిప్రసక్తి సంభవించును. (ఘటశబ్దమునకు, ఘటమునకు గల శక్తిరూపసంబంధజ్ఞానము లేనిదే ఘటశబ్దమువలన ఘటజ్ఞానము కలుగుననిన నియామకము లేమింజేసి ఘటశబ్దమువలన పటజ్ఞానముకూడ కలిగెడిని.) లక్షణాపక్షమందుగూడ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

లేక ఎవ డాత్మను దెలిసికొనునో అట్టివా డాశ్చర్యతుల్యుఁడు. ఎవ డాత్మను జెప్పునో అట్టివా డనేకవేలయందొ కాన్నొకడే యుండును. ఎవ డాత్మను వినునో అట్టివా డనేకులయందొ కానొకడే యుండును. అందువలన నాత్మను దెలిసికొనుట సులభసాధ్యము కాదని యాశయము. ||౨౯||

శక్యసంబంధరూపమగు లక్షణ అనేకసాధారణమగుటంజేసి యతిప్రసక్తిసమానము. ఇట్టి యతిప్రసక్తిని వారించుటకు వక్తృతాత్పర్యము శబ్దజన్య జ్ఞాననియామక మనెదవా? అట్టి వక్తృతాత్పర్యము సర్వులకు సమానమగుటంజేసి సర్వులకు శబ్దమువలన జ్ఞానము కలుగవలసివచ్చును. ఏ పురుషుఁ డట్టి తాత్పర్యజ్ఞానము కలవాఁడో యట్టి పురుషునకే శబ్దమువలన జ్ఞానము కలుగునెదవా! అట్లైనచో బురుషగతమగు, నిర్దోషత్వస్వరూపమగు విశేషమే శబ్దజన్యజ్ఞానమునందు నియామకమగుటయే. అట్లైనచో శుద్ధాంతఃకరణగల యెవనికి తాత్పర్యజ్ఞానపురస్సరముగ లక్షణచే వాక్యార్థబోధ నీచే నంగీకరింపఁబడెనో అట్టివానికే కేవలశబ్దవిశేషమువలన సంబంధ (జ్ఞాన)ము లేకయే యఖండసాక్షాత్కారము జనించుటయందేమి యాక్షేపణకలదు? ఈ యద్వైతమతమున నాత్మ శబ్దజన్యవృత్త్యవిషయమగుటంజేసి యాత్మవిషయకమగు నఖండసాక్షాత్కారము 'తత్త్వమసి' అను వాక్యమువలన జనించుటయందేమియు ఆక్షేపణములేదు. కాన "యతో వాచో నివర్తన్తే" అను శ్రుతి మిక్కిలి యుపపన్నము. ఈ భగవదభిప్రాయమునే వార్తికకారులుగూడ "దుర్లభత్వా దవిద్యాయా ఆత్మత్వా ద్బోధరూపిణః। శబ్దశక్తే రచిన్త్యత్వా ద్విద్మస్తం మోహహానతః॥ అగృహీత్వైవ సంబంధ మభిధానాభిధేయయోః। హిత్వా నిద్రాం ప్రబుధ్యన్తే సుషుప్తే బోధితాః పరైః॥ జాగ్రద్వ న్న యత శ్శబ్దం సుషుప్తౌ వేత్తి కశ్చన। ధ్వస్తేఽతో జ్ఞానతోఽజ్ఞానే బ్రహ్మాస్మీతి భవే త్ఫలం॥ అవిద్యాఘాతిన శ్శబ్దాద్యాఽహం బ్రహ్మేతి ధీ ర్భవేత్। నశ్య త్యవిద్యయా సార్థం హ త్వా రోగ మివౌషథమ్॥ (జ్ఞానరూపమగు నాత్మ యాత్మస్వరూపమగుటంజేసి యవిద్యకు దుర్లభము. కనుకనే యాత్మ శబ్దశక్తి కచింత్యము. గాన నట్టి యాత్మను మోహనాశనమువలన దెలిసికొనుచుంటిమి. సుషుప్తియందు పరులచే బోధితులై (లేపఁబడి) శబ్దార్థముల సంబంధమును గ్రహింపకయే నిద్రనుండివిడిచి మేలుకువగాంచుచుండిరి. జాగ్రత్తునందువలె సుషుప్తియం దెవడును శబ్దమును తెలిసికొనజాలడు. కాన శబ్దార్థసంబంధజ్ఞానము లేకయే మేలుకువగాంచునని పూర్వశ్లోకముతో నన్వయము. కాన జ్ఞానమువలన నజ్ఞానము తొలగగ "బ్రహ్మైవాహమస్మి" అను ఫలము సంభవించును. అవిద్యను నశింపఁజేయు "తత్త్వమసి" అనునవి మొదలగు శబ్దములవలన "బ్రహ్మైవాహమస్మి" (నేను బ్రహ్మనైతిని) అను వృత్త్యాత్మకజ్ఞాన ముదయించును. అట్టి బ్రహ్మాకారవృత్త్యాత్మక జ్ఞానము కూడ నౌషధము రోగమును నశింపఁజేసి స్వయముగ తాను నశించునటుల నవిద్యతోగూడ నశించును. అని చెప్పియుండిరి.

ఈవిధమున వచనవిషయ మగు నాత్మ, వక్త, వచనక్రియయు నాశ్చర్యరూప మగుటచే నాత్మ దుర్విజ్ఞేయము (తెలిసికొనుటకు శక్యమైనది కాదు). అని చెప్పఁబడెను. ఇట్లాత్మకు దుర్విజ్ఞేయత్వమును చెప్పి యట్టి శ్రోతయు దుర్లభ మగుటచే నాత్మ దుర్విజ్ఞేయ మని "శ్చర్యవ చ్చైన మన్య శ్శృణోతి శ్రుత్వా ప్యేనం వేద" అనుదానిచేఁ జెప్పుచుండెను.

"అన్యః" ద్రష్టకంటెను, వక్తకంటెను, ముక్తునికంటెను భిన్నుఁ డగు ముముక్షువు బ్రహ్మవేత్త యగు వక్తనుగూర్చి "తద్విజ్ఞానార్థం స గురు మేవాభిగచ్ఛే త్సమిత్పాణి శ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం" అను శ్రుత్యనుసారము యథావిధిగఁ జేరినపిమ్మట నాబ్రహ్మవేత్త యీముముక్షువుకు వేదాంతతాత్పర్యనిశ్చయముకలవానిగఁ

జేయును. అట్టి వేదాంతతాత్పర్యనిశ్చయముగలవాఁడై మనననిదిధ్యాసనపరిపాకమువలన నీయాత్మను సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనినను అట్టివాఁ డనేకజన్మానుష్ఠితసుకృతక్షాలితమనోమాలిన్యము కలవాఁ డగుటవలన నాశ్చర్యతుల్యుఁడు. ఈవిషయమునే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే । యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చి న్మాం వేత్తి తత్త్వతః" (అనేకవేల మనుష్యులలో నొకానొకఁడె సిద్ధికొఱకు ప్రయత్నించును. అట్లు ప్రయత్నించు సిద్ధులలో నొకానొకఁడె నన్ను తత్త్వముగ దెలిసికొనును.) అని చెప్పఁగలడు. మఱియు కఠోపనిషత్తునందుగూడ "శ్రవణాయాపి బహుభి ర్యో నలభ్య శ్శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః । ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః" అని యీవిషయమే చెప్పఁబడెను. ఈవిధముననే శ్రవణమునకు శ్రోతవ్య మగు నాత్మకుఁగల యాశ్చర్యత్వము పూర్వమునందే చెప్పఁబడెను.

ఎవఁడు శ్రవణమనననిదిధ్యాసనములను చేయునో వాఁడాత్మను తెలిసికొనును. ఈవిషయమున నేమి యాశ్చర్యము ? అను నాశంకను తొలఁగించుటకు "నచైవ కశ్చిత్" అని చెప్పఁబడెను.

ఇట చకారముచే క్రియాకర్మవాచకపదము లనుషక్తము లగును. "శ్రవణాదికం కుర్వ న్నపి కశ్చి దేనం నైవ వేద; తదకుర్వంస్తు నవేదేతి కిము వక్తవ్యం" శ్రవణాదికము చేయుచున్నను అట్టివారలలో నొకానొకఁ డీయాత్మను తెలిసికొనజాలఁడు. శ్రవణాదికమును జేయనివాఁడు తెలిసికొనలేడని యేమిచెప్పవలెను ? తెలిసికొనలేడని చెప్ప నవసరములేదు. ఈవిషయమునే వార్తికకారులుకూడ "కుత స్తజ్జ్ఞాన మితిచే ద్విద్ధి బంధపరిక్షయాత్ । అసావపి చ భూతో వా భావీ వా వర్తతే యథా" అని శ్రవణాదికమును జేయగలవారలకుగూడ ప్రతిబంధపరిక్షయమువల్లనే జ్ఞానము కలుఁగుచున్నది. ప్రతిబంధపరిక్షయము లేనిదే జ్ఞానము కలుగనేరదు. అట్టి ప్రతిబంధపరిక్షయము హిరణ్యగర్భున కొకనికిమాత్రమే అయియున్నది. వామదేవునకు కాదలచియున్నది. శ్వేతకేతువున కగుచున్నది. కాన ప్రతిబంధపరిక్షయ మతిదుర్లభముగాన "జ్ఞాన ముత్పద్యతే పుంసాం క్షయా త్పాపస్య కర్మణః" అను స్మృతివలన నాత్మ దుర్విజ్ఞేయ మని తేలిన యర్థము.

కొందరు "శ్రుత్వా ప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్" శ్రవణాదు లొనర్చినను ఈయాత్మ నెవడును తెలిసికొనలేడని వ్యాఖ్యానించిరి. అట్టి వ్యాఖ్య "ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః" అను శ్రుత్యనుగుణముగాకపోవుటచే నుపేక్ష్యము. మఱియు "యతతా మపి సిద్ధానాం కశ్చి న్మాం వేత్తి తత్త్వతః" ప్రయత్న మొనరించు సిద్ధులలో నొకానొకఁడు నన్ను తెలిసికొను నను భగవద్వచనమునకుకూడ విరుద్ధముగాన నుపేక్షణీయము. ఇట్లు వ్యాఖ్యాంతరము నాపేక్షించితి నని నాయందుగల యవినయమును విద్వాంసులు క్షమింతురుగాక.

లేక "న చైవ కశ్చిత్" అనుదానికి "కశ్చి దేనం నపశ్యతి, నవదతి, నశృణోతి, శ్రుత్వాపి, నవేదేతి పంచ ప్రకారాః" 1 ఒకానొక డాత్మను తెలిసికొనునుగాని చెప్పజాలడు, 2 ఒకానొకడు తెలిసికొనియు చెప్పగలుగును, 3 ఒకానొకడు వాక్యమును వినును, తదర్థమునూ తెలిసికొనును, 4 ఒకానొకడు శ్రవణమొనరించినను తెలిసికొనజాలడు, 5 ఒకానొక డీనలుగురికి బహిర్భూతుఁడు. అని యయిదువిధముల జూచుకొనవలయును. అవిద్వాంసుఁడు అసంభావనావిపరీతభావనలచే నభిభూతుఁ డగుటవలన నవిద్వత్పక్షమున దర్శనవదశ్రవణముల కాశ్చర్యతుల్యత్వము. చతుర్థపాదమున "దృష్ట్వా ఉక్త్వా, శ్రుత్వాపి" చూచియు,చెప్పియు, వినియు ఒకానొకఁ డీయాత్మతత్త్వమును తెలిసికొనజాల డని యోజనచేయ నగును.

శంకరానందీయము:—అనేకపండితు లాత్మతత్త్వమును చెప్పుచుండిరి, మననముచేయుచుండిరి. అట్లైన నిట్టిజ్ఞాన మెచటను జూడబడుటలేదనుశంకయం దీశ్వరుఁడ నగు నాయొక్కయు, శ్రుతియొక్కయు, ఆచార్యునియొక్కయు, ఆత్మయొక్కయు అనుగ్రహములేనిదే యిట్టిజ్ఞానమునుపొందుటకు శక్యముకాదని సూచనచేయుటకు జిజ్ఞాసువునకును, శ్రోతకును, వక్తకును అతిదుర్లభత్వమును చెప్పుచు నాత్మకు దుర్బోధత్వమును "ఆశ్చర్యవత్" అనుశ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

అనేకకోట్లమనుజులలో నొకానొకఁడే నాయనుగ్రహమునకు పాత్రుఁడై కూటస్థాసంగచిద్రూపము, అద్వయము, అఖండానందైకరసము నగు నాత్మను సాక్షాత్కరింపజేసికొనుట కిచ్ఛయించును. అట్టివాఁ డాశ్చర్యవంతుఁడు. మోక్షేచ్ఛ యతిదుర్లభ మగుటంజేసియు, బహుజన్మలభ్య మగుటవలనను, బహుపుణ్యపరిపాకసాధ్య మగుటచేతను, చిత్తప్రసాదైకలభ్య మగుటవలనను లౌకికులకు సాధ్యముకానిది అట్టి మోక్షేచ్ఛారూప మగు కర్మను చేయుట (హనుమంతుఁడు సముద్రమును లంఘించునటుల సర్వవిషయములయందు గల యాశాపాశమును దహింపఁజేసికొని యట్టి మోక్షేచ్ఛాకరణము) ఆశ్చర్యము. అనగా సంతీర్ణాశేషాశాసింధువు కలవాఁడును, శుద్ధమగు నంతఃకరణము కలవాఁడును, మోక్షైక కాముఁడు నగునట్టి ముముక్షు వతిదుర్లభు డని తేలినయర్థము.

మఱియు పూర్వోక్త మగు దిదృక్షుఫుకంటె భిన్నుఁ డగు నొకానొకఁడు "ఏనం" పూర్వోక్తలక్షణములు కల యాత్మను "శృణోతి" వినును అట్టివాఁ డాశ్చర్యతుల్యుఁడు. పురుషున కాకాశగమనమువలె ప్రాణములు పోవునపుడుకూడ విడచుటకు శక్యము కానట్టి భోగ్యములగు స్రక్చందనవనితాదిభోగములయందు వైరాగ్య మతిదుర్లభము. అట్టిభోగములయందు వైరాగ్య మున్నను సాధనవిశిష్ట మగు కర్మయొక్క సంన్యాస మతిదుష్కరము. అట్టి సంన్యాసమును పొందినను అమానిత్వము, అదంభిత్వము మొదలగు బ్రహ్మచర్యాదిరూప మగు దైవీసంపత్తు దుర్లభము. అట్టి దైవీసంపత్తు సంభవించినను "అనన్యప్రోక్తే గతి రత్ర నాస్తి" "ఆచార్యవా న్పురుషో వేద" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని బ్రహ్మవేత్త యగు నాచార్యుఁడు దుర్లభుఁడు. అట్టి యాచార్యుఁడు లభ్యమైనను నతని యనుగ్రహలభ్య మగు శ్రవణాదులయందు నిష్ఠ యతిదుర్లభము. భగవదనుగ్రహవంతుఁ డగు పురుషునిచే నాచరింపఁబడిన శ్రవణాదులవలననే సమ్యగ్జ్ఞానము జనించును. కాన శ్రవణాదులు మోక్షఫలకము లగుటంజేసి నిరుక్తసాధనసంపన్నుఁ డగు నాత్మవిషయకశ్రోత దుర్లభుఁ డని యర్థము. ఆదేవిధమున బూర్వమునందు చెప్పఁబడిన సాధనములతో గూడినవాఁడై, అద్వేష్టృత్వాదిస్వధర్మములతో గూడినవాఁడై, మత్ప్రసాద (భగవదనుగ్రహ) పాత్రుఁ డగు నొకానొకఁడు శ్రవణాదినిష్ఠచే దెలియఁబడిన యాత్మతత్త్వము కలవాఁడై, బ్రహ్మనిష్ఠుఁడై పూర్వోక్తలక్షణములుకల యాత్మను యథాశాస్త్రముగ సమీపించిన సచ్ఛిష్యునికొఱ కుపదేశించును. "బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసే ద్బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ ముని రమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః" అను శ్రుత్యుక్తప్రకారము బ్రాహ్మణత్వసిద్ధికి హేతు వగు పాండిత్యాదు లతిదుస్సాధ్యము లగుటం జేసి యట్టి దుస్సాధ్యము లగు పాండిత్యాదిలక్షణములతో గూడిన బ్రహ్మవిత్తగు తత్త్వోపదేశకుఁడు "ఆశ్చర్యవత్" అతిదుర్లభుఁ డని యర్థము.

ఈప్రకారము పరమార్థేచ్ఛువునకు, శ్రోతకు, తత్త్వోపదేష్టకు నతిదుర్లభత్వము నుపపాదించి పూర్వోక్తసాధనరహితుఁడు, భగవదనుగ్రహరహితుఁడు నగువాని కాత్మ తెలిసికొనుటకు శక్యమైనది కాదని "శ్రుత్వాఽప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్" అను చతుర్థపాదముచేఁ జెప్పుచుండెను. శ్రుత్యాచార్యభగవత్ప్రసాదరహితుఁడు, అమానిత్వాదిదైవీసంపద్దూరుఁడు నగు నొకానొకఁ డాత్మతత్త్వమును దెలిసికొనుటకు శ్రవణమననముల నాచరించినను (అనగా నట్టివాఁడు శతధా సహస్రధా శ్రవణమును (అపిశబ్దమువలన మననము కూడ గ్రహింపనగును) మననము నాచరించినను ఆత్మను తెలిసికొనుటకు గాని, జ్ఞానఫల మగు మోక్షమునుపొందుటకు గాని సమర్థుడు కానేరఁడు. ఈచెప్పుటవలన "ఈనిఖిలప్రపంచము, నేను బ్రహ్మస్వరూపమే" అను బ్రహ్మమాత్రత్వవిజ్ఞానము సర్వులకు దుర్లభమని సూచింపఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—శుద్ధాత్మ దెలిసికొనుటకు దుస్సాధ్య మగుటవలనను, భ్రాన్తి యనునది సర్వసాధారణ మగుటవలనను ఓయర్జునా! నిన్నొకనిని గూర్చియే యుపాలంభము (దూషించుట) న్యాయము కాదని "ఆశ్చర్యవత్" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను. పూర్వమునందుఁ జూడఁబడక యకస్మాత్తుగఁ జూడఁబడునది

యాశ్చర్య మనఁబడును. దానితో సదృశ మగునది "ఆశ్చర్యవత్" అని యనఁబడును. ఒకానొకఁ డీయాత్మ నాశ్చర్యమువలె చూచును. అదేవిధమున మఱియొకఁ డీయాత్మ నాశ్చర్యమువలెఁ జెప్పును. మఱియొకఁ డీయాత్మ నాశ్చర్యమువలె వినును. వినినను, చెప్పినను, చూచినను ఈయాత్మ నొకానొకఁడు ప్రతిబంధవశమున సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనలేడు. "ఐహికమ ప్యప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్" ఫలోన్ముఖము, విద్యావిరుద్ధఫలకము నగు కర్మము ప్రస్తుత మనఁబడును. అట్టి కర్మచేఁ గలుగు ప్రతిబంధము ప్రస్తుతప్రతిబంధ మనఁబడును. అట్టి ప్రస్తుత ప్రతిబంధాభావ ముండినపు డీజన్మమునందే బ్రహ్మజ్ఞానము జనించును. అట్టి ప్రస్తుతప్రతిబంధ ముండినచో జన్మాంతరమున నాత్మజ్ఞాన ముదయించును. ఎందువల ననిన? ప్రతిబంధప్రతిబంధాభావములచే నుభయవిధమగు విద్యోత్పత్తి శ్రూయమాణ మని హేతువు చూడనగును. కనుకనే "గర్భస్థ ఏవ వామదేవః ప్రతిపేదే బ్రహ్మభావం" (గర్భస్థుఁడగుచునే వామదేవుఁడు బ్రహ్మభావమును బొందె) అని శ్రుతి- ప్రతిబంధ ముండినయెడల సంచితసాధనమువలన జన్మాంతరంబున విద్యోత్పత్తి గలుగు నని చెప్పుచున్నది.

లేక ఎవఁ డాత్మనుదెలిసికొనునో వాఁ డాశ్చర్యతుల్యుడు. ఎవఁ డాత్మను చెప్పునో, ఎవఁ డాత్మను వినునో అట్టివాఁ డనేకసహస్రములలో నొకానొకఁడే ఎవఁ డాత్మను చెప్పియు, వినియు పరోక్షజ్ఞానము కలవాఁడో యట్టివాఁడు పూర్వమునందుఁ జెప్పఁబడినవారలకంటె దుర్లభుఁడు. ఎవఁ డాత్మాపరోక్షజ్ఞానము కలవాఁడో యట్టివాఁడు పూర్వోక్తపరోక్షదర్శికంటె దుర్లభుఁడని 'శ్రుత్వాఽపి' అనుపాదముచేఁ జెప్పుచుండెను. కాన నాత్మ దెలిసికొనుటకు శక్యమైనది కాదని (దుర్బోధమని) యాశయము. మొట్టమొదట నొకపక్షము, తరువాత 'లేక' అని రెండవపక్షము నుపపాదితము. అందు మొదటిపక్షమున ప్రథమపాదముచే నాత్మవిషయకమగు పరోక్షదర్శనమునకు, ద్వితీయపాదముచే వదనమునకు (ఆత్మను చెప్పుటకు,) తృతీయపాదముచే శ్రవణమునకు (ఆత్మను వినుటకు) దుర్లభత్వము, చతుర్థపాదముచే నాత్మసాక్షాత్కారమున కత్యంతదుర్లభత్వమును సూచించు శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే ద్రష్ట, వక్త, శ్రోత, సాక్షాత్కర్తయు విరలులని (అనేకకోట్లయం దొకానొకఁడని) చెప్పఁబడెను. తద్ద్వారమున నాత్మకు దుర్విజ్ఞేయత్త్వము చెప్పఁబడెను.

"లేక" అను ద్వితీయపక్షమునం దాత్మవిషయమై పరోక్షజ్ఞాని, వక్త, శ్రోత, సాక్షాత్కర్త యనెడి నలుగురు దుర్లభు లని చెప్పఁబడుటచే నాత్మకు దుర్బోధత్వ ముపపాదితము. ఇట్లే ఈశ్లోకమున కర్థము చెప్పినచో ఈగీతావాక్యమునకు, "శ్రవణాయాపి బహుభి ర్యో న లభ్య శ్శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః । ఆశ్చర్యో వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః" అను శ్రుతికిని ఏకార్థత్వము పొసగును.

ఈశ్లోక మెటుల పైనుదహరించిన శ్రుత్యర్థమును చెప్పు ననిన? పైశ్రుతియందుగల "శ్రవణాయాపి బహుభి ర్యో న లభ్యః" (అనేకమందిచే శ్రవణార్థముకూడ నేయాత్మ లభ్యము కాదో) అను శ్రుత్యర్థమునే "ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్యః శృణోతి" అను వాక్యము చెప్పుచున్నది. "శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః" (అనేకులు శ్రవణ మొనరించుచుండినను ఏయాత్మను తెలిసికొనలేకుండిరో) అను శ్రుత్యర్థమును "శ్రుత్వాఽప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్" అను గీతావాక్యము చెప్పుచున్నది. "ఆశ్చర్యో వక్తా" (ఆత్మస్వరూపమును బోధించువాఁడు దుర్లభుఁడు) అను శ్రుత్యర్థమును "ఆశ్చర్యవ ద్వదతి తథైవ చాన్యః" అను గీతావాక్యము చెప్పుచున్నది. "కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః" (కుశలుఁ డగు నాచార్యునిచే ననుశిష్టుఁ (శిక్షితు) డైన నిపుణుఁ డగు నాత్మస్వరూపలబ్ధ యనేకులలో నొకానొకఁడు కాన నట్టి జ్ఞాత యాశ్చర్యతుల్యుఁడు) అను శ్రుత్యర్థమును "ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేనం" అను గీతావాక్యము చెప్పుచున్నది.

లేక "ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేనం" అను స్థలమునందుగల "పశ్యతి" అను దృశ్ధాతువునకు పరోక్షదర్శన మనికాని, అపరోక్షదర్శన మనికాని యర్థము గ్రహింపనగును. అట్టి దర్శనము కాని, అట్టి ద్రష్టకాని

యత్యంతదుర్లభము. ఈయాత్మవిషయకపరోక్షదర్శనముకాని, అట్టి దర్శనముకలవాఁడుకాని యెందులకు దుర్లభు లనిన నీయాత్మను చెప్పుటకాని, అట్టియాత్మను చెప్పువాఁడుకాని, శ్రవణముకాని, శ్రోతకాని దుర్లభు లగుటంజేసి యాత్మపరోక్షజ్ఞానము, అట్టి జ్ఞానియు దుర్లభు లని యర్థము. ఈవిధమున నాత్మపరోక్షదర్శనమునకు, అట్టి ద్రష్టకు సహేతుకముగ దుర్లభత్వమునుజెప్పి యాత్మాపరోక్షదర్శనమునకు, అట్టి యపరోక్షదర్శనముకల ద్రష్టకు దుర్లభత్వము నందు హేతువును "శ్రుత్వా ప్యేనం వేద నచైవ కశ్చిత్" అను వాక్యముచే చెప్పుచుండెను. శ్రవణ మొనరించియు, పరునకు బోధించియు, పరోక్షముగ నాత్మను దెలిసికొనియు అసంస్కృతాంతఃకరణము కలవాఁడాత్మ నపరోక్షముగ దెలిసికొనలేడని యర్థము.

నీలకంఠీయము:—వజ్రపంజరతుల్యమగు నీ వియదాదిపంచకము సర్వప్రమాణసిద్ధమై కన్పట్టుచుండ రజ్జూరగమువలె నీ ప్రపంచ మజ్ఞానప్రభవమగుటచే నత్యంత తుచ్ఛమని చెప్పుట యెట్లు పొసగును ? మఱియు కర్మకాండాపేక్షితమగు యజ్ఞాది కర్తృత్వమును, జ్ఞానకాండాపేక్షితంబగు శ్రవణాది కర్తృత్వమునుగూడ నెట్లాత్మయందపహ్నుతములుగఁ జేయుటకు శక్యమగును ? అను నాశంకపై 'ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి' అను శ్లోకమును జెప్పుచున్నాడు.

"కశ్చిత్" ఆత్మతత్త్వమును తెలిసికొనినవాఁడు 'ఏనం' పూర్వశ్లోకోక్తమగు భూతగ్రామమును, "ఆశ్చర్యమద్భుతం స్వప్నమాయేంద్రజాలాదికం, తేన తుల్యం మాశ్చర్యవత్ । తథా భూతం పశ్యతి" స్వప్నమాయేంద్రజాలాదికమునువలె జూచుచున్నాఁడు. "కశ్చిదేన మాశ్చర్యవ ద్వదతి" ఈ భూతగ్రామము సత్త్వరూపమని కాని, అసత్త్వరూపమని కాని నిర్వచించుటకు శక్యము కానందున లోకమునం దప్రసిద్ధమగు ననిర్వచనీయధర్మపురస్సరముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రజ్జూరగమువలె నీ ప్రపంచము సద్రూపమగుచో "నేహ నానాస్తి కించన" అను శ్రుతిచే బాధింపఁబడకపోయెడిని. అసద్రూపమే యైనచో ప్రతీతిగోచరము కాకపోయెడిని. కాన నీప్రపంచ మనిర్వచనీయమని పర్యవసితము. అట్టి సర్వవ్యవహారాస్పదమగు ప్రపంచమునకు మిథ్యాత్వమును జెప్పుట యత్యాశ్చర్యమని యర్థము.

"ఆశ్చర్య వచ్చైన మన్య శ్శృణోతి" మఱియొకఁడీప్రపంచము నాశ్చర్యతుల్యముగ వినుచున్నాఁడు. అనగ నీ ప్రపంచ మాత్మభిన్నముగఁ బ్రత్యక్షప్రమాణముచే నుపలభ్యమానమయినను "ఇమే లోకా ఇమే దేవా ఇమే వేదా ఇదం సర్వం యదయ మాత్మా" అను శ్రుతి ననుసరించి యీ ప్రపంచమును బ్రహ్మాభిన్నముగ వినుచుండిరి. ఇదియే యత్యాశ్చర్యమని యర్థము. పై శ్రుతి యజమానునకు ప్రస్తరమునకు (వేదియందుంచఁబడిన దర్భముష్టికి ప్రస్తరమని పేరు) భేదమున్నను "యజమానః ప్రస్తరః" యజమానప్రస్తరముల కభేదమును బోధించు శ్రుతి యుపచరితార్థ (గౌణ) మగువటులఁ బైనుదహరింపఁబడిన "ఇమే లోకాః" అను శ్రుతి యుపచరితార్థమని శంకింపఁజనదు. అట్లుపచరితార్థమగుచో "ఆత్మనో వా అరే ! దర్శనేన, శ్రవణేన, మత్యా, విజ్ఞానే నేదం సర్వం విదితం భవతి" అను బృహదారణ్యక శ్రుతిచే నొక యాత్మవిజ్ఞానముచే సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞకు భంగము వాటిల్లును. ఈ బృహదారణ్యకశ్రుతియు నౌపచారికమే యని యనెదవా ? అదియు సంభవము కాదు. అట్లగుచో ఛాందోగ్యమునందు "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్" (ఒక మృత్పిండమును దెలిసికొనిన నా మృత్పిండవికారములగు ఘటశరావాదులు దెలిసినవేయగును) అని దృష్టాంత మీయఁబడెను. అట్టిదృష్టాంతమునకు విరోధము సంభవించెడిని. కాన ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతనిగమనవాక్యముల కేకార్థప్రతిపాదకత్వము నియతమగుటవలనఁ బ్రపంచ మాత్మభిన్నము కానేరదు, ప్రపంచమునందుండు నీయాత్మానన్యత్వము భేదగ్రాహియగు ప్రత్యక్షమునకు విరుద్ధమగుటచే నద్దాని నాశ్చర్యతుల్యముగ వినుచున్నాఁడని భావము.

"శ్రుత్వాఽప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్" అదేవిధమున నొకానొకఁడీప్రపంచమును ప్రత్యగనన్యముగ వినియు, స్వప్నాదిదృష్టాంతముల నుపపాదించియు ధ్యానముచే సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనియు, దత్త్వమువలన

గీ॥ దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం దేహే సర్వస్య భారత !
తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ ॥30॥

పదవిభాగము:— దేహీ--నిత్యం--అవధ్యః--అయం--దేహే--సర్వస్య-- భారత-- తస్మాత్--సర్వాణి--భూతాని--న--త్వం--శోచితుం--అర్హసి ॥ ॥30॥

ప్రతిపదార్థము:— హేభారత!=ఓ యర్జునా!; సర్వస్య=నిఖిలప్రాణులయొక్క దేహే=(ఈశబ్దము జాతివాచకముగ నేకవచనాంతము ప్రయుక్తము) దేహములు; వధ్యమానే=(ఈపదమధ్యాహార్యము) వధింపఁబడుచున్నను; అయం=ఈ; దేహీ=ఆత్మ; నిత్యం=సర్వావస్థలయందు; యస్మాత్=(ఈపదమధ్యాహార్యము) ఏ కారణమువలన; అవధ్యః=వధ్యుఁడు (చంపఁదగినవాఁడు) కాఁడో; తస్మాత్=ఆ కారణమువలన; సర్వాణి=నిఖిలములగు; భూతాని=భీష్మద్రోణకృపాచార్యాదులను గూర్చి; త్వం=నీవు; శోచితుం=దుఃఖించుటకు, నార్హసి=తగవు । ॥30॥

శాంకరభాష్యమ్:—

అథేదానీం ప్రకరణార్థ ముపసంహర న్బ్రూతే— దేహీతి । దేహీ శరీరీ నిత్యం సర్వదా సర్వావస్థా స్వవధ్యో నిరవయవత్వా న్నిత్యత్వాచ్చ । తత్రావధ్యోఽయం దేహే శరీరే సర్వస్య సర్వగతత్వాత్ స్థావరాదిషు స్థితోఽపి సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య దేహే వధ్యమానేఽప్యయం దేహీ న వధ్యో యస్మా త్తస్మా ద్భీష్మాదీని సర్వాణి భూతా న్యుద్దిశ్య న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ ॥30॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఇంతవరకునగు బూర్వగ్రంథముచే నాత్మకు దుర్విజ్ఞేయత్వమును జెప్పి ప్రస్తుతప్రకరణము నుపసంహరించుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యిట్లు జెప్ప నారంభించెను.

ఓయర్జునా! నిఖిలప్రాణుల దేహములయందుండు నీయాత్మ నిరవయవుఁ డగుటవలనను, కనుకనే నిత్యుఁ డగుటవలనను, సర్వావస్థలయం దవధ్యుఁడు. సర్వప్రాణులయొక్క స్థావరాది దేహములు వధ్యమానము లైనను ఆత్మ వధ్యముకాదు. అందువలన నీవు భీష్మాదుల నుద్దేశించి దుఃఖించుటకుఁ దగవు. ॥30॥

తెలిసికొనుటలేదు. ఈ విషయమునే ప్రజ్ఞ పొందబడినను అది తీవ్రమగు విక్షేపశక్తివలన నశించునని చెప్పఁబడును. కాన నాత్మైక్యమువలన బ్రపంచమునకు రజ్జూరగతుల్యమగుటచే తుచ్ఛత్వము సంభవించును. (ఈ వ్యాఖ్యయం దుపపాదితమగు మిగిలిన విషయము మధుసూదనసరస్వతీప్రభృతుల వ్యాఖ్యలచే గతార్థమగుటచే నింతటితో నీ శ్లోకమున కీవ్యాఖ్యావిశేషములను వ్రాయుట విరమించితిమి.) ॥29॥

—: 2వ అధ్యాయము 30వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇంతవఱకగు గ్రంథముచే సర్వప్రాణిసాధారణభ్రమయొక్క నివృత్తికి వలయు నుపాయము చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడాసాధనమును "దేహీ నిత్యం" అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను.

సర్వప్రాణులయొక్క దేహములు వధ్యమానము లైనను ఈ లింగదేహోపాధికుఁడగు నాత్మ వధ్యుఁడు కాడని "నిత్యం" నియతమయినది. కాన భీష్మద్రోణాదిభావములను బొందిన స్థూలభూతములను, సూక్ష్మభూతములను

గూడ నుద్దేశించి నీవు దుఃఖించుటకు తగవు. అనగా స్థూలదేహమునకు జననమరణము లపరిహార్యము లగుటవలన నశోచ్యత్వము. లింగదేహ మాత్మవలెనే యవధ్యమగుటచే నశోచ్యము. ఆత్మ నిత్యమగుటవలన నశోచ్యమని యింతవరకుఁ దేలిన యాశయము. కాన నట్టి స్థూలసూక్ష్మ దేహాత్మల నుద్దేశించి దుఃఖించుట నీకుఁదగదని భావము.

శంకరానందీయము:— "అవ్యక్తాదీని భూతాని" అను శ్లోకముచే భీష్మాదిశబ్దవాచ్యార్థమునకశోచ్యత్వము నుపసంహరించి యిపుడు లక్ష్యార్థమగు నాత్మ కశోచ్యత్వము నుపసంహరించుచుండెను.

"హే భారత!" ఆత్మజ్ఞానసంపన్నుఁడవగు నో యర్జునా! ఉపలబ్ధిస్థానము లగుటచే సర్వదేహోపాధికమగు నాత్మ—బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యన్తమగు సర్వప్రాణుల దేహములు వధ్యమానములైనను ఘటములు నష్టమైనను ఘటాదులయందుండు నాకాశమువలె స్వయముగ నవిక్రియ మగుటంజేసి నశించదు. కాన నాత్మ నిత్యమనువిజ్ఞానము కలవాఁడవగుటవలన "త ఇమే౽వస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనానిచ" అను రీతిని మదీయులగు భీష్మాదిసర్వభూతములు, మరణించుచుండిరని నీవు దుఃఖించుటకుఁ దగవు. వీరలు చంపఁబడినను ఆత్మ నశించునది కాదను నాత్మనిత్యత్వవిజ్ఞానముగల నీవాత్మనుద్దేశించి శోకమును, మోహమును పొందుటకుఁ దగవని యర్థము.

"దేహము నశించుచున్నది, నాసంబంధమైనది" అని దేహవిషయకమగు శోకమోహము లెవనికి నుండవో యట్టి యప్రతిబద్ధాపరోక్షజ్ఞానముకల విద్వాంసునకు "దైవాధీనే శరీరే౽స్మి న్గుణభావ్యేన కర్మణా" అను న్యాయమున శరీరము ప్రారబ్ధకర్మాధీనమగుటంజేసి శరీరయాత్రార్థముకూడ నేకర్మయు జేయదగినది లేదు కాన నితరకర్మవిషయమున నేమిజెప్పవలయు! నను జ్ఞానముకల బ్రహ్మవేత్తకు సర్వకర్మసంన్యాసమునందే యధికారమని యీ శ్లోకమందుగల "తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి" అను వాక్యముచే సూచింపఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— భీష్మాది సర్వభూతములు, దేహములు భరతాదిదేహములవలె ననిత్యమైనవి. కాన నట్టి యనిత్యదేహాదుల నుద్దేశించి నీవు దుఃఖించుటకుఁ దగవని "భారత!" అను సంబోధనచే సూచింపఁబడెను.

పరమార్థప్రపా:— "దేహీ నిత్యం" అను శ్లోకముచేఁ బ్రకృతము ననుసరించుచుండెను. 'దేహీ' శరీరచాలకుఁడు అనగా నెవని సాన్నిధ్యముచే దేహము కదలుచుండెనో అట్టియాత్మ 'నిత్యం' నిరంతరము (ఎల్లపుడు) "అవధ్యః" చంపఁదగనివాఁడు. అని చెప్పుటచే నాత్మకు నిత్యత్వము చెప్పఁబడెను. అట్టి యాత్మ యొక్కఁడే సర్వప్రాణిదేహములయం దుండువాఁడని చెప్పుటచే నాత్మకు సర్వవ్యాపకత్వము చెప్పఁబడెను. కాన నోయర్జునా! భ్రాతృసుహృదాదిసర్వభూతముల నుద్దేశించి నీవు దుఃఖించుటకుఁ దగవు. తన్నిమిత్తమగు శోకము వ్యర్థమని యాశయము. భీష్మాదుల నుద్దేశించి దుఃఖించుటలేదు. తత్సంబంధ మగు దేహములు నశించుచున్న వని దుఃఖించుచుంటి ననెదవా? అట్టి దేహముల కధికరణము, సత్యము నగు నాత్మయొక్క సన్నిధినుండి సర్వభూతము లావిర్భవించుటచే నట్టి దేహము లధ్యాసరూపములే యగునని నిరూపింపఁబడెను. కాన నధ్యాస (భ్రమ) రూపము లగు దేహముల నుద్దేశించి దుఃఖించుట వ్యర్థము. ఈ విషయమే బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు "స యథోర్ణనాభి స్తంతు నోచ్చరే ద్యథా౽గ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చర న్త్యేవ మేవాస్మా దాత్మన స్సర్వే ప్రాణా స్సర్వే లోకా స్సర్వే దేవా స్సర్వాణి భూతాని సర్వ ఏతదాత్మనో వ్యుచ్చరన్తి। తస్యోపనిష త్సత్యస్య సత్య మితి। ప్రాణా వై సత్యం తేషా మేవ సత్యమ్" ఈ శ్రుతికి పూర్వమునందుకల శ్రుతిచే సుషుప్త్యవస్థయందు మనస్సు పరమాత్మయందు లీనమగును. అటుల మనస్సు లీనమైనపిమ్మట మనఃకల్పితమగు స్థూలసూక్ష్మప్రపంచము లీనమగునని చెప్పఁబడెను. అనంతరమునఁ దిరుగ జాగరావస్థయందు మనస్సు బహిర్ముఖమగును. మనస్సు బహిర్ముఖమైనపిమ్మట ప్రాక్తనసంస్కారములతోఁ గూడ మనఃప్రపంచము "ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్" అను శ్రుత్యుక్తరీతిగ నావిర్భవించును. ఈ విధమున సుషుప్తియందగు ప్రపంచలయవిషయమై, ఏవిధ జాగరమందగు ప్రపంచావిర్భావవిషయమై "స యథా" అను నీ శ్రుతిచే దృష్టాంతములను చెప్పుచుండెను.

గీ॥ స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హసి ।
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధా చ్ఛ్రేయోఽన్య త్క్షత్రియస్య న విద్యతే ॥ ॥౩౧॥

పదవిభాగము:— స్వధర్మం- అపి- చ-అవేక్ష్య-న-వికమ్పితుం-అర్హసి-ధర్మ్యాత్-హి-యుద్ధాత్-శ్రేయః-అన్యత్-క్షత్రియస్య-న-విద్యతే ॥ ॥౩౧॥

ప్రతిపదార్థము:— హే అర్జున!=(ఈ పదమధ్యాహార్యము) ఓ అర్జునుడా! త్వం=ఈ పదమధ్యాహార్యము) నీవు; స్వధర్మమపి=స్వధర్మమునైనను; అవేక్ష్య=తెలిసికొని; వికమ్పితుం=చలించుటకు; నార్హసి=తగవు; హి=ఏ కారణమువలన; క్షత్రియస్య=క్షత్రియునకు; ధర్మ్యాత్=ధర్మమునుండి తొలగని; (ధర్మసంబద్ధమగు) యుద్ధాత్=యుద్ధముకన్న; అన్యత్=వేరగు; శ్రేయః=శ్రేయస్సాధనము; న విద్యతే=లేదో; ॥౩౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఇహ పరమార్థతత్త్వాపేక్షాయాం శోకో మోహో వా న సంభవతీత్యుక్తం, న కేవలం పరమార్థతత్త్వాపేక్షాయా మేవ, కింతు— స్వధర్మ మితి । స్వధర్మ మపి స్వో ధర్మః క్షత్రియస్య

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పరమార్థ మగు తత్త్వమును విచారించిన నాత్మ నిత్య మగుటంజేసి చంపఁదగినది కానందున నాత్మవినాశమువలన గలిగెడి శోకమోహములు సంభవింప వని "దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం" అను పూర్వశ్లోకమునందు నుడువఁబడెను.

మున నూర్ణనాభి (సాలిపురుగు) తనచే సృజింపఁబడిన తంతువును మ్రింగుచు నెంతవర కాతంతు గ్రసముగునో యంతవర కాతంతుద్వారముననే యూర్ధ్వముగ సంచరించును. అదేవిధమున మనస్సు సర్వసంకల్పరూప మగు తంతువును మ్రింగి తానాత్మయందు లీన మగును" అని సుషుప్తియందు సంభవించు ప్రపంచలయవిషయమై దృష్టాంత మీయఁబడెను. జాగరమునందు సంభవించు ప్రపంచావిర్భావవిషయమై (కట్టిచే కొట్టఁబడిన) యగ్నినుండి మిణుగురులు బయలువెడలిన విధమున నీయాత్మనుండి మనస్సాన్నిధ్యమున సూక్ష్మప్రపంచరూప మగు ప్రాణములూ, స్థూలప్రపంచరూప మగు భూర్భువస్సువరాదిలోకములు, ఇంద్రాదిసర్వదేవతలు, స్థావరజంగమాత్మక మగు నిఖిల భూతములు బయలువెడలును" అని దృష్టాంత మీయఁబడెను. ఉపనిషద్భానసత్య మగు పరమాత్మకు సత్యత్వమును చెప్పుచుండెను. జ్ఞానవ్యవహారమునందు ప్రాణ ముఖ్యప్రాణాదులు, హిరణ్యగర్భాదులు సత్యములు. సత్యములగు నట్టివారలకుఁగూడ నీయాత్మ సత్యము. కాన నెటు చూచినను శోకమున కవకాశము లేదు. ఈవిషయమే "ఇన్ద్రియాణి రతాన్తే ప్రవిశతి మనసా రేతసా సాక మేత ద్బుద్ధ్యన్త ర్విశ్వజాతం ససకలకరణం తేన గర్భం దధానా । పాఽవ్యక్తే లీయమానా పున రుదయమితా జాగరాదౌ ప్రసూతే కీటే చోర్ణా మివాసా వుత హుతవహాతో నిస్సరన్తి స్ఫులింగాః॥" అని యధ్యాత్మమీమాంసయందు చెప్పఁబడెను.

నీలకంఠీయము:— ప్రకృతార్థము నీశ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను. ఓ యర్జునా! "అల్పబలముకల ఈదుర్యోధనాదులు జలపత్తరుఁడనగు నాచే నెటులఁ జంపదగినవారు; వీరలను విడిచి వీరిపుత్రాదు లెటుల జీవించెదరు; భీష్మాదిగురువులను విడిచి నే నెటుల జీవించెదను" అని నీవు దుఃఖించుటకు దగ వని యర్థము. ॥౩౧॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౩౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈవిధమున స్థూలసూక్ష్మకారణశరీరరూప మగు నుపాధిత్రయము యొక్క యవివేకముచే మిథ్యాభూతమగు సంసారమును సత్యముగను, ఆత్మ ధర్మముగను భ్రమించుట సర్వప్రాణి

శాంకరభాష్యమ్:—

యుద్ధం; త మప్యవేక్ష్య త్వం న వికమ్పితుం ప్రచలితుం నార్హసి స్వాభావికా ద్ధర్మా దాత్మ స్వాభావ్యా దిత్యభిప్రాయః । తచ్చ యుద్ధం పృథివీజయద్వారేణ ధర్మార్థం ప్రజారక్షణార్థం చేతి ధర్మా దనపేతం పరం ధర్మ్యం తస్మా ద్ధర్మ్యా ద్యుద్ధా చ్ఛ్రేయోఽన్య త్క్షత్రియస్య న విద్యతే హి యస్మాత్ ॥ ॥౩౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

క్షత్రియునకు యుద్ధము స్వధర్మము. ఏధర్మ మెవరకు స్వధర్మమో అట్టి ధర్మము వారలచే ననుష్ఠింపఁదగినది. కాన నట్టి స్వధర్మ మగు యుద్ధమును స్వధర్మ మని దెలిసికొని యైనను నీవు క్షత్రియస్వభావమగు ధర్మస్వరూపయుద్ధమునుండి చలించుటకుఁ దగవు.

క్షత్రియున కేధర్మము శ్రేయస్సాధనమో యదియే యనుష్ఠింపఁదగినది. ఈ యుద్ధము శ్రేయస్సాధనము కానందున ననుష్ఠేయము కాదని శంకింపఁజనదు. ఈ యుద్ధమనునది క్షత్రియునకు పృథివీజయద్వారమున ధర్మార్థము, ప్రజాసంరక్షణార్థము నగుటంజేసి ధర్మసంబద్ధము. ఇట్టి యుద్ధముకంటె వేఱొండు ధర్మము క్షత్రియునకు లేదు. కాన నీవిట్టి ధర్మమునుండి చలించుటకుఁ దగవు. ॥౩౧॥

సాధారణము. అట్టి సర్వప్రాణిసాధారణ మగు నర్జునుని యాభ్రమను తొలఁగించుటకు స్థూలసూక్ష్మకారణరూపోపాధిత్రయవివేకద్వారమున నాత్మస్వరూపమును బోధించెను. ఈవిధమున నాత్మస్వరూపమును బోధించి యిపుడు స్వధర్మ మగు యుద్ధము హింసాదిబాహుళ్యముచే నధర్మముగ భ్రమించుట యర్జునుని కరుణాదిదోషనిబంధన మగుటంజేసి యట్టి భ్రమ యర్జునుని కసాధారణ మగును. అట్టి యర్జునుని యసాధారణభ్రమను తొలఁగించుటకు యుద్ధము హింసాదియుక్తమైనను స్వధర్మ మగుటచే నధర్మము కాదని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

కేవలము పరమార్థతత్త్వము విచారించిరో కాదు. మఱేమనిన? క్షత్రియధర్మము యుద్ధమునుండి వెనుకకుఁ దిరుగకపోవుట. అట్టి క్షత్రియధర్మమును గూడ శాస్త్రమువలన నాలోచించి ధర్మ మగు యుద్ధాదులయం దధర్మత్వభ్రాంతిచేఁ జలించుట కోయర్జునా! నీవు తగవు. యుద్ధము స్వధర్మమై, యవశ్యానుష్ఠేయమైయుండ "యద్యప్యేతే నపశ్యన్తి" అనునది మొదలుకొని "నరకే నియతం వాసో భవతి" అనునంతవరకగు గ్రంథముచే యుద్ధమున కేపాపహేతుత్వము నీచే చెప్పఁబడెనో "కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే" అనునది మొదలగు గ్రంథముచే గురుబ్రహ్మవధాద్యకరణము చెప్పఁబడెనో అదియంతయు ధర్మశాస్త్రమును విచారింపకయే చెప్పఁబడెను. ఎందువల ననిన? అపరాఙ్ముఖత్వరూపధర్మసంబద్ధ మగు యుద్ధముకంటె వేఱొండు శ్రేయస్సాధనము క్షత్రియునకు లేదు. యుద్ధమే పృథివీజయద్వారమునఁ బ్రజారక్షణబ్రాహ్మణశుశ్రూషాదిక్షాత్రధర్మనిర్వాహకము. కాన నాయుద్ధమే క్షత్రియునకు ప్రశస్తతర మని యాశయము. ఈవిషయమునే శ్రీపరాశరులు "క్షత్రియో హి ప్రజా రక్ష న్శస్త్రపాణిః ప్రదండవాన్ । నిర్జిత్య పరసైన్యాని క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్ ॥" (క్షత్రియుండు శస్త్రపాణియై ప్రజలను రక్షించుచు తీవ్రదండనకలవాఁడై పరసైన్యములను జయించి ధర్మముచే పృథివిని పరిపాలింపవలయును) అని చెప్పియుండెను. మఱియు "సమోత్తమాధమై రాజా చాహూతః పాలయ న్ప్రజాః । న నివర్తేత సంగ్రామా త్క్షాత్రం ధర్మ మనుస్మరన్ ॥ సంగ్రామే ష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనమ్ । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ

రాజ్ఞః శ్రేయస్కరం పరమ్ ॥" (ప్రజలను రక్షించు క్షత్రియుఁడు యుద్ధమునందు సమునిచేతను గాని, ఉత్తమునిచేతను గాని, తక్కువవానిచేతను గాని యాహ్వానింపఁబడి క్షత్రియధర్మమగు నపరాఙ్ముఖత్వమును స్మరించుచు సంగ్రామమునుండి వెనుకకుఁ దిరుగకూడదు. యుద్ధములయందు వెనుకకుఁ దిరుగకుండుట, ప్రజలను పరిపాలించుట, బ్రాహ్మణులకు శుశ్రూషచేయుట అనునవి క్షత్రియునకుఁ బరమశ్రేయస్కరములు.) అని మనువు కూడ చెప్పియుండెను. రాజన్యశబ్దమునకుఁ బూర్వమీమాంసయందు గల ఇష్ట్యధికరణము ననుసరించి క్షత్రియజాతియే యని యర్థము. ఈచెప్పుటవలన "నీరాజన్‌శబ్దము క్షత్రియజాతిని చెప్పునది గాదు. మరేమనిన? భూమిని పాలించువానిని చెప్పును" ననెడిభ్రమ తొలగించబడెను. పైనుదహరింపఁబడిన వచనములయందును "క్షత్రియోహి" "క్షాత్రం ధర్మం" అనియు స్పష్టముగ క్షత్రియలింగమే దెలియఁబడుచున్నది. కాన క్షత్రియునకు యుద్ధము ప్రశస్తతరమగు ధర్మమని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పెను.

అనేక శ్రేయస్సాధనములుండ "ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే" అని చెప్పుట యెట్లుపొసగును? పశువులలో నేపశువులు ప్రశస్తమైనవను ప్రశ్నమీద "అపశవో వా అన్యే గో అశ్వేభ్యః" (గోవు కంటెను, అశ్వముకంటెను ఇతరము లగునవి అపశువులే) యని చెప్పెను. అజామహిష్యాదులు పశువు లగుచుండ గవాశ్వములకంటె భిన్నములగునవి పశ్వితరములే యని చెప్పుట యెట్లుపొసగును? ప్రశస్తములగు పశువులు గవాశ్వములే. ఇతరములు ప్రశస్తముగనవి కావని యాశయము; అదేవిధమున క్షత్రియునకు ధర్మమగు యుద్ధముకంటె వేఱొండు ప్రశస్తమగు శ్రేయస్సాధనము లేదనియే యర్థము. ఇతరమగు శ్రేయస్సాధనము లుండినను అవి ప్రశస్తములు కావని యాశయముచేతనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే" అని చెప్పెను. ఇట్లు చెప్పుటచే 'యుద్ధముకంటె ప్రశస్తమగుదాని ననుష్ఠించుట కర్జునునకు యుద్ధనివృత్తి యుచితమే' యనునదియు "న చ శ్రేయోఽను పశ్యామి హత్వా స్వజనమాహవే" అనునదియు తొలఁగింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:—"ఈ నిఖిలప్రపంచము, నేను బ్రహ్మస్వరూపమే" అను బ్రహ్మమాత్రత్వవిజ్ఞాన మీశ్వరానుగ్రహమువలన జనించును. అట్టి జ్ఞానము కలవానికిఁ జేయదగిన దేదియు లేదు. ఈ విషయము "వేదావినాశినం నిత్యం" అను స్థలమునందు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడెను. అట్టి బ్రహ్మవిజ్ఞానము లేనట్టియు "అహం" "మమ" అను అభిమానముకల ముముక్షువునకు—"బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన" అను శ్రుతిబలమున చిత్తశుద్ధికొరకు శాస్త్రదృష్టమగు స్వధర్మము పూర్వోక్త జ్ఞానసిద్ధినిమిత్త మవశ్యకర్తవ్యము. అని బోధించుటకు ప్రకరణ మారంభింపఁబడుచుండెను. అందు మొట్టమొదట నర్జునున కాత్మజ్ఞానము లేదని యూహించి తన భక్తుఁడును, ముముక్షువు నగు నర్జునుని కర్తవ్యమగు స్వధర్మమునందు ప్రవర్తింపఁజేయుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "స్వధర్మమపి" అని చెప్పమొదలిడెను.

ఏసమయమున "కర్తయు, కరణము, కార్యమున్ను సర్వము బ్రహ్మమే" అను జ్ఞానము కలుగునో అట్టి సమయమున జేయఁదగిన దేదియు లేదు. "నాసంబంధమైన వీరు నాచే జంపఁబడుచుండిరి" అను భేదజ్ఞాన మెపుడు కలదో అపుడు "యుద్ధం స్వధర్మో నృపతేః ప్రజానాం పరిపాలనం" ఇత్యాదిశాస్త్రోక్తమగు స్వధర్మమును క్షత్రియునకు కర్తవ్యముగ (విహిత మగుదానినిగ) నోయర్జునా! స్వబుద్ధిచే విచారించి నీవు స్వధర్మమును విడచుటకు తగవు. ఈచెప్పుటచే స్వధర్మ మగుటవలన నవశ్యకర్తవ్యము యుద్ధము. అట్టి యుద్ధవిషయమై యాగమునందువలె శోకమోహములు, హింసాదిదోషవిచారము విద్వాంసునిచే చేయఁదగినది కాదని సూచింపఁబడెను.

ధర్మశాస్త్రమువలనఁ గర్తవ్యముగ విధింపఁబడిన యుద్ధముకంటె వేఱొండు శ్రేయస్సాధనము క్షత్రియునకు లేదు. జయముచే సంప్రాప్తమైన ధనముచే ముఖ్యముగ సాధింపఁదగిన యాగములచేతను, దానములచేతను, వ్రతాదులచేతను చిత్తశుద్ధి గలుగును. దానివలన జ్ఞానము, జ్ఞానమువలన మోక్షము ప్రాప్తించును. కాన యుద్ధము

గీ॥ యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్ ।
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ! లభంతే యుద్ధ మీదృశమ్ ॥ ॥3౨॥

పదవిభాగము:—యదృచ్ఛయా-చ-ఉపపన్నం-స్వర్గద్వారం-అపావృతం-సుఖినః-క్షత్రియాః-పార్థ!-లభన్తే-యుద్ధం-ఈదృశమ్ । ॥3౨॥

ప్రతిపదార్థము:—హే పార్థ=ఓయర్జునుడా!; యదృచ్ఛయా=స్వేచ్ఛచేతను (ప్రార్థింపకుండగ); ఉపపన్నం=పొందఁబడిన; స్వర్గద్వారం, స్వర్గ=స్వర్గసంబంధమగు; ద్వారం=కవాటము; అపావృతం=తెరువఁబడినది; సుఖినః=సుఖవంతులగు; క్షత్రియాః=క్షత్రియులు; ఈదృశం=స్వర్గద్వారోద్ఘాటనమునకు సమర్థమగు; యుద్ధం=యుద్ధమును; లభన్తే=పొందుచున్నారు. ॥3౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కుతశ్చ తద్యుద్ధం కర్తవ్యమితి, ఉచ్యతే—యదృచ్ఛయేతి । యదృచ్ఛయా చాప్రార్థిత యోపపన్న మాగతం స్వర్గద్వార మపావృత ముద్ఘాటితం ఏతదీదృశం యుద్ధం లభన్తే క్షత్రియాః హే పార్థ! కిం న సుఖిన స్తే ॥ ॥3౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఏ కారణమువలన యుద్ధము చేయఁదగినది ? (అనగా "న హింస్యాత్సర్వా భూతాని" ఏ భూతములనుగూడ హింసింపరాదను శ్రుతికి విరోధము వాటిల్లునుగాన గురుభ్రాతృపుత్ర హింసాదిరూపమగు నీయుద్ధము చేయఁదగినది కాదు) అని శంకింపవలదు.

శ్రేయస్సాధనము. అందువలన యుద్ధ మవశ్యకర్తవ్య మని సిద్ధమైనది. "ధర్మ్యాద్ధి" అనుచోట "ధర్మ్యాత్-హి" అని పదవిభాగము. ఇచ్చట నుండు "హి" అను శబ్దమువలన యుద్ధము "యే యుధ్యన్తే ప్రధనేషు శూరాసః" అను శ్రుతిప్రసిద్ధ మని సూచింపఁబడెను.

పరమార్థప్రప:—నీకు సత్యత్వాభిమత మగు దృశ్యదృష్టి యటుండనిమ్ము. అట్లైనను శోకము తగదని "స్వధర్మమపి" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను– శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధమగు క్షత్రియధర్మమును లెస్సగ విచారించిన చలించుటకు తగవు అట్టి ధర్మమును నీవే చెప్పుచునెదవా ? క్షత్రియునకు న్యాయాగతమగు యుద్ధముకంటె వేరగు నహింసాద్యనుష్ఠానము శ్రేయోజనకము కాదు.

నీలకంఠీయము:—అర్జునున కనాత్మయగు దేహాదికమునందాత్మజ్ఞానరూప మోహమును నివారించి, యిపుడు స్వధర్మ మగు యుద్ధమునం దధర్మత్వభ్రాంతిరూపమోహమును "స్వధర్మ మపి" అనుదానిచే తొలఁగించుచుండెను.

—: ౨వ అధ్యాయము 3౨ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—యుద్ధము క్షత్రియున కవశ్యకర్తవ్యమయినను అతి గర్హితమగుటం జేసి గురువులగు భీష్మద్రోణాదులతో నద్దానిని చేయుట యుచితము కాదను శంకను 'యదృచ్ఛయా చోపపన్నం' అను శ్లోకముచే దొలఁగించుచుండెను.

స్వప్రయత్నము లేకయే (ప్రార్థింపకుండగ) సంప్రాప్తము, భీష్మద్రోణాదివీరపురుషప్రతియోగికము, కీర్తిరాజ్యలాభదృష్టఫలసాధనము నగు యుద్ధము నెక్షత్రియులు చేసెదరో వారు యుద్ధమునందు జయమును పొంది నచో ననాయాసముగ యశస్సును, రాజ్యమును పొందుదురు. పరాజయమును పొందెదరా ? అతిశీఘ్రముగ స్వర్గ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"న హింస్యాత్సర్వాభూతాని" అనునది సామాన్యశాస్త్రము. ఈసామాన్యశాస్త్రము నకు "అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేత" అనునది విశేష (అపవాద) శాస్త్రము. అనగా శ్రుతి విహితపశ్వాదిహింసావ్యతిరిక్తమగు హింస చేయరాదని యాశయము. అటులనే క్షత్రియునకు యుద్ధము శాస్త్రప్రసిద్ధము. కాన "మా హింస్యాత్సర్వాభూతాని" అను శ్రుతికి నేతద్వ్యతిరిక్తమగు హింసను చేయకూడదని యర్థము. కాన నోయర్జునా! ప్రార్థన లేకుండగ సంప్రాప్తమగు (అనగా నేక్షత్రియుఁడు వెనుకకు దిరుగకుండగ యుద్ధమును చేసి యుద్ధమునందు మృతుఁడగునో వానిచే బ్రార్థింపబడకుండ సంప్రాప్తమగు) స్వర్గముయొక్క ద్వారము తెరువఁబడెను. అట్టి స్వర్గమునుగూర్చి కారణమగు నీయుద్ధమును సుఖవంతులగు క్షత్రియులు పొందెదరు. ఇట్టియుద్ధమును జేసిన క్షత్రియులు సుఖవంతులు కారా? (సుఖవంతులే యగుచుండిరి. అందువలన స్వధర్మమగు నీయుద్ధమును నీవుకూడ జేయుమని యాశయము.) ||3౨||

మును పొందుదురు. గాన నుభయథా సుఖవంతులే. ఈ విషయమునే "స్వర్గద్వార మపావృతం" అను వాక్యముచేఁ జెప్పుచుండెను. స్వర్గజనకములు క్రతువు, యుద్ధమునగును. అందు క్రతువువలన స్వర్గము జనించును గాని యయ్యది కాలాంతరమున దేహాంతరముచేఁ బొందఁదగినది. క్రత్వనుష్ఠానసమకాలమునందు స్వర్గము సంభవింపక పోవుట కీశరీరమే ప్రతిబంధకము. అట్టి ప్రతిబంధక మీశరీరపాతానంతరమునఁ దొలగును. ధర్మయుద్ధ మన్ననో వెంటనే స్వర్గజనక మని యర్థము. ఇట "స్వర్గద్వార మపావృతం" అని చెప్పుటచే యుద్ధము శ్యేనయాగమువలె ప్రత్యవాయజనక మను శంక తొలగింపఁబడెను. శ్యేనయాగము విధిహిత మైనను తత్ఫల మగు శత్రువధ "న హింస్యాత్సర్వా భూతాని" "బ్రాహ్మణం న హన్యాత్" అను శాస్త్రనిషిద్ధ మగుటచే ప్రత్యవాయజనక మగుట వలనను, ఫలమునందు విధి లేమింజేసియు శత్రువధరూపఫలదోషముచే దుష్టమైనది. కనుకనే "విధిస్పృష్ట మైనదాని యందు నిషేధమున కవకాశము లే" దను న్యాయము శ్యేనయాగాదులయందు వర్తించదు. యుద్ధమున కన్ననో స్వర్గము ఫలము. అట్టి స్వర్గము నిషిద్ధముకాదు. ఈవిషయమునే మనువు "ఆహవేషు మిథోఽన్యోన్యం జిఘాంసన్తో మహీక్షితః। యుధ్యమానాః పరం శక్త్యా స్వర్గం యాన్త్యపరాఙ్ముఖాః ॥" అని యుద్ధ మగ్నీషోమీయపశ్వాలంభనమువలె విహిత మగుటంజేసి నిషిద్ధము కాదని స్పష్టముగఁ జెప్పియుండెను.

మఱియు అతిరాత్ర మను క్రతువునందు "అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి, నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి" అను శ్రుతుల ననుసరించి షోడశి అను పేరుగల గ్రహమును (పాత్రవిశేషమును) గ్రహించుట వికల్ప మగున ట్లీయుద్ధము వికల్పము కానేరదు. ఎందువల ననిన? "న హింస్యాత్సర్వా భూతాని" అను శాస్త్రము సామాన్య శాస్త్రము. యుద్ధమును విధించుశాస్త్రము విశేషశాస్త్రము. విశేషశాస్త్రము సామాన్యశాస్త్రమున కపవాద మగును. అనగా యుద్ధాదులకన్న వేరగు హింసచేయకూడ దని యర్థము. కాన నీయుద్ధము ప్రత్యవాయజనకము కానేరదు.

మఱియు భీష్మద్రోణాదు లాతతాయు లగుటంజే వారలను వధించుట ప్రత్యవాయజనకము కాదు. ఈ విషయమునే మనువు "గురుం వా బాలవృద్ధౌ వా బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతం। ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యాదేవావిచారయన్॥ ఆతతాయిన మాయాన్త మపి వేదాంగపారగం। జిఘాంసన్తం జిఘాంసీయా న్న తేన బ్రహ్మహా భవేత్ ॥ నాతతాయి వధే దోషో హన్తు ర్భవతి కశ్చన" అనియు నాతతాయులగు గురుబ్రాహ్మణాదుల వధించినను

గీ॥ అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి ।
తత స్స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి ॥ ॥33॥

పదవిభాగము:— అథ-చేత్-త్వం-ఇమం-ధర్మ్యం-సంగ్రామం-న-కరిష్యసి- తతః- స్వధర్మం-కీర్తిం-చ-హిత్వా-పాపం-అవాప్స్యసి । ॥33॥

ప్రతిపదార్థము:— అథ=ఒకవేళ; త్వం=నీవు; ధర్మ్యం=ధర్మసంబద్ధమగు; ఇమం=ఈ; సంగ్రామం=యుద్ధమును; నకరిష్యసిచేత్=చేయనియెడల; తతః=ఆట్టియుద్ధము చేయనందున; స్వధర్మం=స్వధర్మమును; కీర్తించ=కీర్తిని; హిత్వా=విడచి; పాపం=పాపమును; అవాప్స్యసి=పొందఁగలవు. ॥33॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఏవం కర్తవ్యతాప్రాప్తమపి— అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం ధర్మా దనపేతం సంగ్రామం యుద్ధం న కరిష్యసిచే త్తత స్తదకరణా త్స్వధర్మం కీర్తిం చ మహాదేవాదిసమాగమనిమిత్తాం హిత్వా కేవలం పాప మవాప్స్యసి ॥ ॥33॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఓయర్జునా! పూర్వము చెప్పినరీతిని యుద్ధము చేయదగినదైనను నీవు ధర్మసంబద్ధమగు నీయుద్ధమునుఁ జేయనిచో స్వధర్మమును, మహాదేవా (శంకరా)ది సమాగమముమూలన ప్రాప్తించిన కీర్తిని విడిచి కేవలము పాపమునే పొందగలవు. ॥33॥

దోషము లేదని స్పష్టముగఁ జెప్పియుండెను. ("స్మృతేర్వ్యిరోధే న్యాయస్తు బలవా" నిత్యాద్యాక్షేపణసమాధానములిదివరకే స్పష్టీకరించుటచే నిట మధుసూదనసరస్వతులు చెప్పినను గ్రంథవిస్తరభీతిచేఁ విడిచితిమి.)

ఈ విధమగు యుద్ధము చేయుటచే సుఖము ప్రాప్తించునని చెప్పుటవలన "స్వజనంహి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ!" అని యర్జునోక్తము నిరస్తము.

శంకరానందీయము.— యుద్ధమునందు జయము ప్రాప్తించిన శ్రేయస్సు ప్రాప్తించును. మరణమే ప్రాప్తించినచో లేదియు లేదుకదా యను నాశంకను తొలగించుటను "యదృచ్ఛయా" అనుశ్లోకమును చెప్పుచుండెను.

అప్రియత్నముగ తెరువఁబడిన స్వర్గద్వారభూతము యుద్ధము. ఇట్టి యుద్ధమును, స్వర్గసుఖమును కోరెడి క్షత్రియులు పుణ్యముచేతనే పొందెదరు. ఇట్టి యుద్ధమునందు మృతులగువారు స్వర్గసుఖమును పొందెదరు. జయమునే పొందినచో రాజ్యసుఖమును పొందెదరు. ఉభయథా ఈ యుద్ధము ఫలహేతు వగుటంజేసి యవశ్యము కర్తవ్యమే యని యాశయము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— స్వధర్మ మగుటంజేసి యుద్ధము ప్రియత్నపూర్వకముగ సంపాదింపఁబడును. అట్టి ప్రియత్నమును విడిచియే నీభాగ్యవశమున నీయుద్ధము సంప్రాప్తమైనది. కాన నవశ్యము నీ వీయుద్ధము చేయదగినదని "యదృచ్ఛయా చోపపన్నం" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను. ॥32॥

—: 2వ అధ్యాయము 33వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "స్వర్గాదిఫలమునుగాని, ఐహికమగు భోగభాగ్యాదులనుగాని కోరి కదా యుద్ధము చేయఁదగినది. "న కాంక్షే విజయం కృష్ణ" "అపి త్రైలోక్య రాజ్యస్య హేతోః కిం ను మహీకృతే" అని పూర్వమునందే యా ద్వివిధఫలములయందు కోరిక లేదని చెప్పిన నాకు యుద్ధ మెందులకు కర్తవ్య

మగును ?" అను నాశంకపై "అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం" అను శ్లోకముచే కోరక లేకున్నను యుద్ధమును చేయని యెడల క్షత్రియునకుఁ బ్రత్యవాయము జనించునని బోధించుచుండెను.

"అథ" పక్షాంతరమునందు భీష్మద్రోణాది వీరపురుషులు విరోధులుగాఁ గలిగినట్టియు "ధర్మ్యం" హింసాది దోషముచే నదుష్టమైనట్టియు, లేక సత్పురుషుల ధర్మమునుండి చ్యుతము కానట్టి యిట్టి యుద్ధము సత్పురుషుల ధర్మమే యని మనువు "న కూటై రాయుధై ర్హన్యా ద్యుధ్యమానో రణే రిపూన్ । న కర్ణిభి ర్నాపి దిగ్ధై ర్నాగ్నిజ్వలిత తేజసైః ॥ న చ హన్యాత్ స్థలారూఢం, న క్లీబం, న కృతాంజలిమ్ । న ముక్తకేశం, నాసీనం, న తవాస్మీతి వాదినం॥ న సుప్తం, నవిసన్నాహం, న నగ్నం, న నిరాయుధం ॥ నాయుధ్యమానం, పశ్యన్తం, న పరేణ సమాగతం ॥ నాయుధవ్యసనప్రాప్తం, నార్తం, నాతిపరిక్షితం । న భీతం, న పరావృత్తం, సతాం ధర్మ మనుస్మరన్" (యుద్ధమునందు శత్రువులను కూటాయుధములచేతను, శబ్దవేధ్యాయుధములచేతను, విషాదులచే పూయబడిన యాయుధములచేతను, అగ్నిచే ప్రజ్వలింపఁబడిన తేజస్సుకల యాయుధములచేతను చంపకూడదు. మఱియు మెట్టప్రదేశము నధిష్ఠించినవానిని, నపుంసకుని, దోసెలొగ్గినవానిని, ముక్తకేశుని, కూర్చునియుండినవానిని, నీవాఁడనని పలుకుచున్న వానిని, నిద్రించుచున్నవానిని, యుద్ధసన్నాహము లేనివానిని, దిగంబరుని, ఆయుధము లేనివానిని, యుద్ధముచేయనివానిని, యుద్ధము చూచుచున్నవానిని, మఱొక శత్రువుతో కలుసుకొనినవానిని, ఆర్తుని, మిక్కిలి దెబ్బలు తినినవానిని, భయగ్రస్తుని, యుద్ధమునుండి పరావృత్తుని, చంపరాదు) అని చెప్పియుండెను. కాన సత్పురుషుల ధర్మము నతిక్రమించి యుద్ధము చేసినచో పాపి యగును. నీవు శత్రువులచే యుద్ధమున కాహూతుఁడవై సద్ధర్మోపేతమగు యుద్ధమును చేయనిచో (అనగా ధర్మమువలనగాని, లోకమువలనగాని భీతుఁడవై పరావృత్తుఁడ వగుచో) "నిర్జిత్య పరసైన్యాని క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్" (పరసైన్యములను జయించి ధర్మముచే పృథివిని పాలించవలెను.) అను శాస్త్రవిహితమగు యుద్ధమును జేయనందున స్వధర్మమును విడిచి మహాదేవసమాగమనిమిత్తమగు కీర్తిని వదలి "న నివర్తేత సంగ్రామాత్" (సంగ్రామమునుండి క్షత్రియుడు మరలకూడదు.) అనునది మొదలగు శాస్త్రనిషిద్ధమగు సంగ్రామ నివృత్తి యొక్క యాచరణమువలన జనించెడి పాపమునే పొందెదవు. ధర్మమునుగాని, కీర్తినిగాని పొందనేరవని యాశయము.

లేక అనేకజన్మార్జితం బగు ధర్మమును వదలి రాజకృతమగు పాపమునే పొందెదవని యర్థము. ఈవిషయమును మనువు "యస్తు భీతః పరావృత్త స్సంగ్రామే హన్యతే పరైః । భర్తు ర్య ద్దుష్కృతం కించి త్తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే ॥ యచ్చాస్య సుకృతం కించి దముత్రార్థ ముపార్జితమ్ । భర్తా తత్సర్వ మాదత్తే పరావృత్త హతస్య తు ॥" అని స్పష్టముగఁ జెప్పియుండెను. మఱియు నీవిషయమునే యాజ్ఞవల్క్యమహర్షియు "రాజా సుకృత మాదత్తే హతానాం విపలాయినామ్" అని చెప్పియుండెను. కాన నోయర్జునా! యుద్ధపరావృత్తుఁడవై హతుఁడ వగుచో చిరోపార్జిత మగు సుకృతమును పరిత్యజించి పరోపార్జిత మగు పాపమునే పొందెద వని యాశయము. ఈచెప్పుటవలన "పాప మేవాశ్రయే దస్మా న్హత్వైతా నాతతాయినః । ఏతా న్నహన్తు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన! ॥" అను నర్జునాభిప్రాయము తొలగింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:— ముముక్షువునకు మోక్షసాధన మగు స్వధర్మమునందు ప్రమాదము కూడదని జ్ఞాపకము చేయుటకు స్వధర్మ మగుటచే నవశ్యకర్తవ్యమై సంప్రాప్త మగు యుద్ధమును జేయనిచో ప్రత్యవాయము, అకీర్తి మొదలగు ననర్థపరంపర ప్రాప్తించఁగలదని నయభయములచే నర్జునుని స్వధర్మమునం దైదుశ్లోకములచేఁ బ్రవర్తింపఁజేయుచుండెను. అందు మొదటిదియగు "అథ చేత్త్వ మిమం" అను శ్లోకముచే యుద్ధము హింసారూప మగుటచే దోషమునకే యగు ననిగాని, లేక భీష్మాదులు స్వీయులనే భ్రమచేఁగాని స్వధర్మమును విడచితి వేని కీర్తినాశము-ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించును. అట్లైన నుభయలోకభ్రంశమే యగునని చెప్పుచుండెను.

"అథ" యుద్ధసన్నాహానంతరమున నీవీధర్మసంబద్ధమగు విధిదృష్టమైన యుద్ధమును చేయనిచో నీశ్వరునితో

గీ॥ అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తేఽవ్యయామ్ ।
సంభావితస్య చాకీర్తి ర్మరణా దతిరిచ్యతే ॥ ॥౩౪॥

పదవిభాగము:—అకీర్తిం-చ-అపి-భూతాని-కథయిష్యన్తి-తే-అవ్యయాం-సంభావితస్య-చ-అకీర్తిః-మరణాత్-అతిరిచ్యతే । ॥౩౪॥

ప్రతిపదార్థము:—భూతాని=భూతములు (ఇతరములు); తే=నీసంబంధ మగు; అవ్యయాం=నాశరహితమైన; అకీర్తి మపి=అపకీర్తినిన్ని; కథయిష్యన్తి చ=చెప్పగలరు; సంభావితస్య=(ధర్మాత్ముఁడు, సత్యసంధుఁడు, శూరుఁడు అను గుణములచే) గౌరవింపఁబడువానికి; అకీర్తిః=అపకీర్తి; మరణాచ్చ=మరణముకంటెను; అతిరిచ్యతే=ఉత్కృష్ట మగుచున్నది. ॥౩౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

న కేవలం స్వధర్మకీర్తి పరిత్యాగః—అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తే తవావ్యయాం దీర్ఘకాలామ్ । ధర్మాత్మా శూర ఇత్యేవమాదిభి ర్గుణై స్సంభావితస్య చాకీర్తి ర్మరణా దతిరిచ్యతే । సంభావితస్య చాకీర్తే ర్వరం మరణ మిత్యర్థః ॥ ॥౩౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కేవల స్వధర్మపరిత్యాగము, కీర్తిపరిత్యాగము మాత్రమే కాదు. మఱే మనిన ? చిరస్థాయియు, నీసంబంధము నగు (యుద్ధమునందు భయముకలవాడై యర్జునుఁడు యుద్ధరంగమునుండి పరుగిడె నను) నపఖ్యాతిని గూడ నితరులు చెప్పుకొనెదరు. “శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనం” అను న్యాయముచే “మొట్టమొదట ధర్మసాధన మగు శరీరసంరక్షణము శ్రేయస్కరము. యుద్ధమునందు మరణసందేహ ముండుటచే నాత్మరక్షణార్థ మపఖ్యాతినైన సహింపవలయు” నని శంకింపఁజనదు “ధర్మాత్ముఁడు, శూరుఁడు” అను ఖ్యాతిగలవాని కపఖ్యాతి మరణముకంటె నుత్కృష్టమైనది. శౌర్యాదిగుణములచే సంభావితున కపఖ్యాతికన్న మరణము శ్రేష్ఠతరమైన దని యాశయము. ॥౩౪॥

యుద్ధమును జేసితి వను కీర్తిని, స్వధర్మనిష్ఠుఁ డర్జునుఁ డను స్వకీర్తిని, ధర్మమును, ధర్మావబోధక మగు వేదమును విడచినవాఁడ వగుదువు. వేదోక్తధర్మపరిత్యాగముచే వేదపరిత్యాగి వగుదువు. అట్లైనను స్వధర్మమును, కీర్తిని వదలి వేదవేదోక్తకర్మపరిత్యాగరూప మగు పాపమును బొందెదవు. సంన్యాసఫలమును బొందనేర వని యర్థము. ॥౩౩॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౩౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—ఈవిషయమున యుద్ధమును పరిత్యజించినచో నిష్ట మగు కీర్తిధర్మముల యప్రాప్తియు, అనిష్ట మగు పాపముయొక్క ప్రాప్తియు చూపఁబడెను. అందు పాప మనెడి యనిష్ట మాముష్మిక మగుటచే నాలస్యముగ దుఃఖము నిచ్చును. శిష్టులు నిందించుట శీఘ్రముగ ఫలము నిచ్చును. కాన శిష్టగర్హణము (శిష్టులు నిందించుట) అసహ్య మని “అకీర్తిం చాపి భూతాని” అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

దేవర్షిమనుష్యాదులు నీసంబంధ మగు దీర్ఘకాలస్థాయి యగు నపకీర్తిని (అనగా నీయర్జునుఁడు ధర్మాత్ముఁడు కాఁడనియు, శూరుఁడు కాఁడనియు) అన్యోన్యము చెప్పుకొనెదరు. ఈశ్లోకమునందుఁగల “చ, అపి” అని రెండు

నిపాతలు కీర్తిధర్మనాశసముచ్చయార్థకములు. లేక, కేవలము కీర్తిధర్మములను విడచి పాపమునుమాత్రమే పొందవు. మఱేమనిన ? అపకీర్తినిగూడ బొందెదవు. కేవలము నీవాయపకీర్తిని బొందుటయే గాక దేవర్షి మనుష్యాదులుగూడ నాయపకీర్తిని చెప్పుకొనెద రని "చ, అపి" అను రెండు నిపాతల నన్వయింపనగును.

ఆత్మరక్షణ మత్యంతాపేక్షిత మగుటచే యుద్ధమునందు స్వమరణసందేహము కాన అట్టి మరణపరిహారము నిమిత్త మపకీర్తియు సహింపఁదగినదే. ఈవిషయమే మహాభారతమునందుగల శాంతిపర్వమునందు "సామ్నా దానేన భేదేన సమస్తై రథ వా పృథక్ । విజేతుం ప్రయతేతారీ న్న యుధ్యేత కదాచన ॥ అనిత్యో విజయో యస్మా ద్దృశ్యతే యుధ్యమానయోః । పరాజయ శ్చ సంగ్రామే తస్మా ద్యుద్ధం వివర్జయేత్ ॥ త్రయాణా మప్యుపాయానాం పూర్వోక్తానా మసంభవే । తథా యుధ్యేత సంపత్త్యా విజయేత రిపూ న్యథా ॥" (సామముచేతను గాని, దానముచేతను గాని, భేదముచేతను గాని, లేక సామదానభేదములచేతను గాని శత్రువులను జయించుటకుఁ బ్రయత్నించవలెను. కాని యెన్నడు యుద్ధముచేయవలదు; యుద్ధముచేయువారలకు విజయ మనిత్యము; యుద్ధమునందు పరాజయముగూడ సంభవించును; కాన యుద్ధమును విడువవలెను. సామదానభేదములు సంభవింపనిచో శత్రువులను జయించుటకు తగు సంపత్తి యున్నచో యుద్ధము చేయవలెను) అని చెప్పఁబడెను. మఱియు మనువు గూడ నీవిషయమునే చెప్పెను. మరణభయము కలవానికి నపకీర్తివలనఁగలుగు దుఃఖ మెంతటిది ? అను శంకను "సంభావితస్య చాకీర్తిః" అను వాక్యముచేఁ దొలగించుచుండెను. ధర్మాత్ముఁడు, శూరుఁడు అను నిట్టి యనన్యలభ్య మగు గుణములచే బహుమతుఁ డగు మనుజున కపఖ్యాతి మరణముకంటె నుత్కృష్టము. కాన నపకీర్తికంటె మరణమే న్యూన మగుటంజేసి శ్రేష్ఠము. కాన నీవుకూడ మహాదేవాదిసమాగమముచే నతిసంభావితుఁడవు. కాన నపఖ్యాతివలనఁ గలిగెడి దుఃఖమును సహించుటకు తగ వని యాశయము.

శాంతిపర్వమునం దుపపాదితవాక్యము అర్థశాస్త్రము. "సంగ్రామా న్న నివర్తేత" అనునది ధర్మశాస్త్రము. అర్థశాస్త్రముకంటె ధర్మశాస్త్రము ప్రబల మగుటవలన ధర్మశాస్త్రసిద్ధమగు యుద్ధ మవశ్యకర్తవ్యమని యాశయము.

శంకరానందీయము:— కేవల పాపమును పొందుటయే కాదు. మఱే మనిన ? ఈయుద్ధరంగమునం దుండు జనులు, ఇతరస్థలములందుండువారలు స్వధర్మపరిత్యాగమువలన జనించినట్టి నీసంబంధ మగు శాశ్వతమైన యపకీర్తిని "అర్జునుఁడు స్వధర్మవిముఖుఁడు పరమపాపి" అని సభలయందు చెప్పుకొనెదరు. స్వజనవధవలన సంభవించిన నిందకంటె యుద్ధమును చాలించుటవలనఁ గలిగెడి నింద సహించుటకు శక్యమైనదే యని యనెదవా ? "బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణ మాలభేత" అను శ్రుతిచే నరమేధమునందు బ్రాహ్మణాలంభము విహిత మగుటచే దోషముకొఱకు కానట్లు యుద్ధము శాస్త్రీయ మగుటంజేసి యుద్ధమునందు స్వజనవధవలన దోషము సంభవింపదు. యుద్ధమును క్షత్రియుఁడు విరమించుట యశాస్త్రీయ మగుటచే నట్టి యుద్ధోపరతివలనఁ బ్రాప్తించెడి యపకీర్తి "సంభావితస్య" అర్జునుఁడు ధర్మాత్ముఁడు, సత్యసంధుఁడు, శూరుఁ డని యంతట నందరిచేతను కొనియాడఁబడు సత్కీర్తిగల పుణ్యపురుషుఁడ వగు నీకు మరణముకంటె నుత్కృష్టమైనది. లోకమున మరణమువలన జనించెడి దుఃఖము క్షణికము. సత్పురుషుల కపఖ్యాతివలన జనించెడి దుఃఖమైతే ప్రళయకాలపర్యంతభావి యగుటచే మరణదుఃఖముకంటె నపఖ్యాతివలన జనించెడి దుఃఖము సత్పురుషులకు మహత్తరము. కాన నపఖ్యాతికంటె మరణమే శ్రేష్ఠ మని యర్థము.

పరమార్థప్రపా:— జీవించియున్నవానికి మరణసమయముననే మరణమువలన దుఃఖము ప్రాప్తించును. అపకీర్తి యైతే మరణాంతరమునందును, జీవించియున్నపుడును సభవించు నని యర్థము. ॥౩౪॥

గీ॥ భయా ద్రణా దుపరతం మంస్యన్తే త్వాం మహారథాః ।
యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్ ॥ ॥35॥

పదవిభాగము:—భయాత్-రణాత్-ఉపరతం-మంస్యన్తే- త్వాం- మహారథాః- యేషాం- చ- త్వం- బహుమతః-భూత్వా-యాస్యసి-లాఘవమ్ । ॥35॥

ప్రతిపదార్థము:—యేషాం=ఎవరలకు; త్వం=నీవు; బహుమతః=గౌరవింపఁదగినవాఁడవై; భూత్వా= అయిన్ని; లాఘవం=లఘుభావమును (చులకనను); యాస్యసి=పొందఁగలవో; తే=(ఈపదమధ్యాహార్యము) అట్టి; మహారథాః=మహారథికులగు దుర్యోధనాదులు; త్వాం=నిన్ను; భయాత్=భయమువలన; రణాత్=యుద్ధమునుండి; ఉపరతం=విరతునిగ; మంస్యన్తే=తలచెదరు. ॥35॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ— భయాదితి । భయా త్కర్ణాదిభ్యో రణా ద్యుద్ధా దుపరతం నివృత్తం మంస్యన్తే చిన్తయిష్యన్తి న కృపయేతి త్వాం మహారథాః దుర్యోధనప్రభృతయః । యేషాం చ త్వం దుర్యోధనాదీనాం బహుమతో బహుభి ర్గుణై ర్యుక్త ఇత్యేవం బహుమతో భూత్వా పున ర్యాస్యసి లాఘవం లఘుభావమ్ ॥ ॥35॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ప్రాణులయందు దయచే నేను యుద్ధమును జేయ ననెదవా ? అట్లనుటకు వీలుపడదు. ఏలన ? నీవు ప్రాణులయందు దయచే యుద్ధమును మానినను నీశత్రువు లగు దుర్యోధనాదుల కింతవఱ కేనియెడ "నర్జునుఁడు శౌర్యధైర్యాదిబహుగుణములుకలవా" డని నిశ్చయము గలదో అట్టి నీవు చులకనను బొందెదవు. మఱియు నామహారథికు లగు దుర్యోధనాదులు నిన్ను భయమువలన యుద్ధమునుండి విరతునిగ దలంచెదరు. కాని దయవలన యుద్ధమును వదలితి వని దలపరు. ॥35॥

—: 2వ అధ్యాయము 35 శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఉదాసీనులు నన్ను నిందించుగాక మహారథికులగు భీష్మద్రోణకృపాచార్యాదులు "అర్జునుఁడు పరమకారుణికుఁడు" అని నన్ను స్తుతి చేయగలరను శంకను "భయాద్రణా దుపరతం" అను శ్లోకముచేఁ దొలగించబడెను. "అర్జునుఁడు కర్ణాదులవలన జడిసి యుద్ధమునుండి విరతుఁడాయెను. కాని కృప వలన కాదు" అని భీష్మద్రోణదుర్యోధనాదులగు మహారథికులు నిన్ను తలచెదరు. భీష్మద్రోణాదు లిదివరలో నన్ను గొప్పవానినిగ తలచెడివారలుకదా. ఇపు డెట్లు భీతునిగ దలచెదరను శంకను తొలగించుటకు "యేషాం చత్వం" అని చెప్పెను. ఏ భీష్మాదులకు నీవు "బహుమతః" అర్జునుఁ డనేక సుగుణములు కలవాఁడని సమ్మతుఁడవో అట్టివారలె నిన్ను భయమువలన యుద్ధమును చాలించుకొనినవానిగఁ దలచెదరు. కాన నిట్టి వాఁడవై యుండియు నీవు యుద్ధోపరతుఁడవై యందరకు ననాదరవిషయుఁడవై లాఘవమును పొందెదవని యాశయము.

లేక ఎవరలకు పూర్వమునం దిట్టి గౌరవస్థానీయుఁడవై యుంటివో వారలకే యిపు డట్టివాఁడవై లాఘవమును పొందఁగలవనియైనను నన్వయింపనగును.

గీ॥ అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూ న్వదిష్యన్తి తవాహితాః ।
నిన్దన్త స్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ ॥3

పదవిభాగము:—అవాచ్యవాదాన్-చ-బహూన్-వదిష్యన్తి-తవ-అహితాః-నిన్దన్తః-తవ-సామర్థ్యం-తతః-దుఃఖతరం-ను-కిమ్ ।

ప్రతిపదార్థము:—తవ=నీయొక్క; అహితాః=శత్రువులగు దుర్యోధనాదులు; తవ=నీసంబంధమగు సామర్థ్యం=బలమును; నిందన్తః=నిందించుచు; బహూన్=అనేకవిధములగు; అవాచ్యవాదాన్=అవక్తవ్యవాదములను (పలుకఁదగని దూషణవాక్యములను); వదిష్యన్తి=పలికెదరు; తతః=అంతకన్న; దుఃఖతరం=ఎక్కువదుఃఖము; కింను=ఏదికలదు ? ॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ—అవాచ్యవాదానితి । అవాచ్యవాదా నవక్తవ్యవాదాంశ్చ బహూ ననేకప్రకారా న్వదిష్యన్తి తవాహితా శ్శత్రవో నిన్దన్తః కుత్సయన్త స్తవ త్వదీయంసామర్థ్యం నివాతకవచాదియుద్ధనిమిత్తమ్ । తస్మా త్తతో నిందాప్రాప్తే ర్దుఃఖా ద్దుఃఖతరం ను కిమ్ । తతః కష్టతరం దుఃఖం నాస్తీ త్యర్థః ॥ ॥3

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నీశత్రువులగు దుర్యోధనాదులు— నివాతకవచాదియుద్ధమువలన బ్రాప్తించిన నీసంబంధమగు సామర్థ్యమును నిందించుచు ననేకవిధములగు నవక్తవ్యవాదములను (పలుకుటకు తగని వాక్యములను) బలికెదరు. కాన నీవు యుద్ధవిరతుఁడవు కాకుము.

భీష్మద్రోణకృపాచార్యాదివధవలన ప్రాప్తించు దుఃఖమును సహింపజాలను. అంతకన్నను శత్రుకృతంబగు నాసామర్థ్యనిందయే సహింపనగును. కాన నేనీయుద్ధమును జేయునందు...

శంకరానందీయము:—యుద్ధమును చాలించిన నీకపకీర్తిమాత్రమే కాదు. మరేమనిన ? శత్రువులు నిన్ను చులకనచేసెదరని "భయా ద్రణా దుపరతం" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

మహారథికులగు బాహ్లీక, భగదత్త, సోమదత్త, ద్రుపదాదులు— దయచే యుద్ధమును చాలించుకొనిన ... "భీష్మద్రోణకర్ణాదివీరులతో యుద్ధముచేయుటకు శక్తిలేక వారలవలన భయపడి యర్జునుఁడు యుద్ధమును చాలించుకొనెను. కాని దయచేతను కా" దని నిశ్చయించెదరు. పూర్వమునం దెవరలకు నీవు శౌర్యధైర్యయుద్ధచాతుర్యాదిగుణములచే నుత్కృష్టుఁడవని బహుమతుఁడవయి యుంటివో అట్టి నీవిప్పుడు వారలవలననే 'లాఘవం' రణాద్భయముచే వలనర్జునుఁడు పలాయనమును చేసెనను లఘుభావమును (అవమానమును) పొందఁగలవు. అపకీర్తి పారోక్షికము, తిరస్కార మపరోక్షసిద్ధమని యీ రెంటికి భేదము. (పూర్వశ్లోకముచే పారోక్షికమగు నపకీర్తిని చెప్పి యీ శ్లోకముచే నపరోక్షరూపమగు తిరస్కారమును చెప్పెను.) ॥

—: 2వ అధ్యాయము— 36వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—భీష్మద్రోణాదిమహారథికులు నన్ను బహూకరింపకున్నను, యుద్ధోపరతుఁడ నగుట దుర్యోధనాదుల కుపకారకమగుటచే నన్ను వారలు గౌరవింపఁగలరను శంకను "అవాచ్యవాదాంశ్చ" అను శ్లోకముచేఁ దొలగించుచుండెను.

గీ॥ హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్ ।
తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌన్తేయ! యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః ॥ ॥3౭

పదవిభాగము:—హతః-వా-ప్రాప్స్యసి-స్వర్గం-జిత్వా-వా-భోక్ష్యసే-మహీం-తస్మాత్-ఉత్తిష్ఠ-కౌన్తేయ-యుద్ధాయ-కృతనిశ్చయః ॥ ॥3[illegible]

ప్రతిపదార్థము:— హే కౌన్తేయ ! = ఓ యర్జునుడా !; త్వం=(ఈ పదమధ్యాహార్యము)నీవు; హతో వా మరణించితివా; స్వర్గం=స్వర్గమును; ప్రాప్స్యసి=పొందగలవు; జిత్వా వా=శత్రువులను జయించెదవా; మహీం భూమిని; భోక్ష్యసే=అనుభవించెదవు; తస్మాత్=ఆ కారణమువలన; యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; కృతనిశ్చయః కృత=చేయఁబడిన, నిశ్చయః=నిశ్చయముకలవాఁడవై; ఉత్తిష్ఠ=సన్నద్ధుఁడవగుము. ॥3[illegible]

శాంకరభాష్యమ్:—

యుద్ధే పునః క్రియమాణే కర్ణాదిభిః—హతో వేతి । హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం; హతస్సన్ప్రాప్స్యసి స్వర్గం; జిత్వా వా కర్ణాదీన్ శూరా న్భోక్ష్యసే మహీమ్ । ఉభయథాఽపి తవ లాభ ఏవే త్యభిప్రాయః । యత ఏవం తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌన్తేయ ! యుద్ధాయ కృతనిశ్చయో జేష్యామి శత్రూ న్మరిష్యామి వేతి నిశ్చయం కృత్వే త్యర్థః ॥ ॥3౭

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"పుత్రశోకో మహద్దుఃఖం దుఃఖా ద్దుఃఖతరం క్షుధా । తతో దుఃఖతరం లోకేఽ యశః ప్రాణాన్తరేవ చ" (పుత్రశోకము మహద్దుఃఖము; అట్టి దుఃఖముకన్న దుఃఖతర మాకలి; అంతకన్న దుఃఖము లోకమున నపకీర్తి ప్రాప్తించుట. కాన శత్రుకృతసామర్థ్యనిందకన్న కష్టతర మగు దుఃఖ మేది కలదు? అంతకన్న కష్టతరమగు దుఃఖ మేదియు లేదు.) అందువలన నీవు యుద్ధవిరతుఁడవు కావలదని యాశయము. ॥3౬

అసాధారణము, లోకప్రసిద్ధము నగు నీసామర్థ్యమును శత్రువులగు దుర్యోధనాదులు నిందించుచు నవాచ్యములగు వచనములను (షండతిలుఁడు) అను వచనములను పలుకఁగలరు. నిన్ను బహూకరించరని భావము.

భీష్మద్రోణాదివధప్రయుక్తము, కష్టతరము నగు దుఃఖమును సహింపలేక యుద్ధమునుండి నివృత్తుఁడవైనేను శత్రుకృతసామర్థ్యనిందనాదులవలన సంభవించెడి దుఃఖమును సహించెదనను శంకను తొలగించుటకు "తతో దుఃఖతర న్నుకిమ్" అని చెప్పెను. "తతః" ఆట్టి నిందాప్రాప్తదుఃఖముకంటె దుఃఖతర మేదికలదు? ఏదియు లేదని యర్థము.

శంకరానందీయము:— విద్యాకులశీలధర్మకార్యములచే ప్రతిష్ఠను పొందినవాని కపకీర్తియే దుఃఖరూపము. అంతకంటె నధికమగు దుఃఖ మవమానము. అంతకంటె నధికతర మగు దుఃఖము ప్రత్యక్షదూషణమని "అవాచ్యవాదాంశ్చ" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

నీ శత్రువులగు దుర్యోధనకర్ణవికర్ణప్రభృతులు నీ సంబంధమగు పౌరుషమును నిందించుచుఁ బలుకుటకుఁ దగ "ధిక్, ధిక్" అను శబ్దములను పలికెదరు. కర్ణకఠోరములు, మర్మఘాతులు నగు నట్టి దూషణవాక్యములకంటె అభిమానియు, శూరుఁడు నగు క్షత్రియునకు దుఃఖతర మేదికలదు ? అంతకన్న దుఃఖతరమగున దేదియు లేదని యర్థము. ॥3౬

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యుద్ధమును జేసినచో గుర్వాదుల వధయు, దానివలన మధ్యస్థులవలన నిందయు ప్రాప్తించును. యుద్ధమును జేయనిచో శత్రువులవలన నిందయు ప్రాప్తించును. "ఉభయతః పాశారజ్జుః" (ఎటుజూచినను పాశముగలత్రాడు సిద్ధమగుచున్నది.) కాన నేనేమిజేయవలెనో దోపకున్నదనెదవా? కర్ణాదులతో యుద్ధము జేయుచుండ నీవు మరణించెదవా, వీరస్వర్గమునే పొందెదవు. శూరులగు కర్ణాదులను జయించెదవా, నిస్సపత్నమగు నీపృథివి ననుభవించెదవు. ఎటులైనను నీకు లాభమే యని యాశయము,

నీకు జయము ప్రాప్తించునను నియమము లేకున్నను జయప్రాప్త్యప్రాప్తులయందు లాభముకలదు. అందువలన 'శత్రువులను జయించెదను, లేక మరణమునైన బొందెద' నను నిశ్చయము కలవాడవై యుద్ధముకొఱకు సన్నద్ధుడవగుము.

ఇట "కౌన్తేయ" అను సంబోధనచే బరిశుద్ధవంశజుడవైనట్టియు, యుద్ధముకొఱకుద్యుక్తుడవైనట్టియు, క్షత్రియుడవగు నీకు యుద్ధమును జాలించుకొనుట మంచిదికాదని సూచితమయ్యెను. ||37||

—♦ 2వ అధ్యాయము - 37వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—యుద్ధమును చేసినచో గుర్వాదులవధ ప్రాప్తించును. అందువలన మధ్యస్థకృతనింద ప్రాప్తించును. యుద్ధవిరతుడవైనచో శత్రుకృతనింద ప్రాప్తించును. కాన "సుభయతఃపాశారజ్జుః" అను న్యాయము సంభవించుచున్నది. కాన నేమిచేయవలెనో దోపకున్నది అను నాశంకకు సమాధానముగ జయము ప్రాప్తించినను ప్రాప్తింపకున్నను లాభము నిశ్చితమగుటచే యుద్ధసంసిద్ధుడవగుట యావశ్యకమని "హతోవా" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

యుద్ధమునందు మరణించితివేని స్వర్గమును పొందగలవు. శత్రువులను జయించితివో నిస్సపత్నమగు నీ భూలోకరాజ్యము ననుభవించెదవు. కాన నుభయవిధముల లాభమే. అందువలన శత్రువులను జయించెదను, లేక మరణించెద నను నిశ్చయము కలవాడవై యుద్ధముకొఱకు సన్నద్ధుడవగుము. ఈ చెప్పుటచే "న చైత ద్విద్మః కతరన్నో గరీయః" అను మొదలుగాగలవి పరిహరింపబడెను.

శంకరానందీయము:—యుద్ధముచేసినయెడల గుర్వాదివధయు, దానివలన శిష్టనిందయు సంభవించును. యుద్ధముచేయనిచో శత్రువులవలన నింద సంభవించును రెండువిధములచేతను నిందవలనగలిగెడి దుఃఖమే ప్రాప్తించును. అంతకన్న మరొకటి ప్రాప్తింపనేరదను నాశంకమీద యుద్ధమును జేసినచో యాగమువలె యుద్ధము స్వధర్మమగుటంజేసి యుద్ధమునందు గుర్వాదిహింస యాగీయపశుహింసాతుల్యమగుటవలన శిష్టనింద ప్రాప్తించదు. శత్రునిందయు ప్రాప్తించదు. జయమునందును, పరాజయమునందును యుద్ధముచే నిష్టఫలము కలుగునని "హతోవా" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

యుద్ధమునందు కర్ణాదులచే చంపబడితివేని స్వర్గమును పొందెదవు. శత్రువులను జయించితివేని నిష్కంటకమగు భూమి ననుభవించెదవు. కాన నుభయథా ఫలము ప్రాప్తించును; వ్యర్థము కానేరదు. యుద్ధముకొఱకభిముఖుడవగు మని యర్థము.

గీ॥ సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ ।
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాప మవాప్స్యసి ॥ ॥౩౮॥

పదవిభాగము:— సుఖదుఃఖే—సమే—కృత్వా—లాభాలాభౌ—జయాజయౌ—తతః— యుద్ధాయ—యుజ్యస్వ—న—ఏవం—పాపం—అవాప్స్యసి ॥౩౮॥

ప్రతిపదార్థము:— హే అర్జున!=(ఈపదమధ్యాహార్యము) ఓయర్జునుడా !; సుఖదుఃఖే=సుఖదుఃఖములను; సమే=సమానమగునటుల; కృత్వా=చేసి; జయాజయౌ=జయపరాజయములను; సమౌ=తుల్యము లగునటుల; కృత్వా=చేసి; తతః=అనంతరమున; యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; యుజ్యస్వ=సన్నద్ధుడవగుము; ఏవం=ఇట్టినిశ్చయముతో యుద్ధమును జేసినయెడల; పాపం=పాపమును; నావాప్స్యసి=పొందవు. ॥౩౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తత్రైవ యుద్ధం స్వధర్మ ఇత్యేవం యుధ్యమాన స్యోపదేశ మిమం శృణు—సుఖదుఃఖే ఇతి । సుఖదుఃఖే సమే తుల్యే కృత్వా రాగద్వేషా వకృత్వే త్యేతత్ । తథా లాభాలాభౌ జయాజయౌ చ సమౌ కృత్వా తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ ఘటస్వ । నైవం యుద్ధం కుర్వ న్పాప మవాప్స్యసీ త్యేష ఉపదేశః ప్రాసంగికః ॥ ॥౩౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పాపభీరువు నగుటచే యుద్ధముకొఱకు నిశ్చయమును జేసికొని లేచుటకు సమర్థుఁడను కానని శంకింపఁజనదు. యుద్ధము స్వధర్మముగాన క్షత్రియున కవశ్యకర్తవ్యమై "యుద్ధము స్వధర్మ" మను జ్ఞానముచే యుద్ధముచేయువానికి నేను జేయు నీయుపదేశమును వినుము. సుఖదుఃఖములను సమానముగాఁ జేసికొనుము. సుహృజ్జీవనము వలన సుఖము, సుహృన్మరణమువలన దుఃఖము ప్రాప్తించును. ఇట్టి సుఖదుఃఖములను సమానముగాఁ జేసికొనుట యెట్లని శంకింప వలదు. సుఖమునందు రాగము, దుఃఖమునందు ద్వేషమును జేయవలదని యాశయము. అట్లైన సుఖదుఃఖములు సమానము లగును. అటులే లాభాలాభములను, జయాజయములను సమానముగాఁ జేసికొని (లాభాలాభములయందు, జయాజయములయందు రాగద్వేషములను

పరమార్థప్రభ:— యుద్ధమునందు మరణించినవానికే స్వర్గప్రాప్తి శ్రూయమాణ మగుటఁజేసి జయించి జీవించియున్నవానికి స్వర్గాదులు లేవను శంకను "హతో వా" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. యుద్ధమునందు మృతునకు స్వారాజ్యము; జీవించియున్నవానికి సామ్రాజ్యము ప్రాప్తించును. కాన నుభయథా ఫలప్రాప్తి యగు నని యర్థము. ॥౩౭॥

— ♦ ౨వ అధ్యాయము— ౩౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦ —

మధుసూదనసరస్వతీయము:— స్వర్గము నుద్దేశించి యుద్ధము చేసినచో నది కామనాప్రయుక్త మగుటఁజేసి యుద్ధమునకు నిత్యకర్మత్వము సంభవింపదు కామ్యత్వమే సంభవించును. అట్టి కామ్యకర్మ ననుష్ఠించని యెడల పాప మెటుల ప్రాప్తించును ? మఱియు రాజ్యము నుద్దేశించి యుద్ధము నాచరించినచో నది యర్థశాస్త్ర సిద్ధ మగుటంజేసి ధర్మశాస్త్రము నపేక్షించి యర్థశాస్త్రము దుర్బల మగుటఁజేసి దృష్టార్థ మగు గురుబ్రాహ్మణవధ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
వదలి) యుద్ధముకొఱకు సన్నద్ధుఁడ వగుము. (జయమనఁగ తిరస్కరింపఁబడని న్యాయమగు యుద్ధముచేఁ గలుగు శత్రువుయొక్క తిరస్కారము. అపజయమనఁగ తద్విరుద్ధమని గ్రహింప నగును.) ఈవిధమున యుద్ధమును జేసిన నీవు పాపమును బొందనేరవు.

ఈయుపదేశమువలనఁ బరమార్థాత్మతత్త్వప్రకరణమున యుద్ధకర్తవ్యత చెప్పఁబడెను. కాన గీతాశాస్త్రము కర్మజ్ఞానసముచ్చయపరమని శంకింపవలదు. ఏలయన నీయుపదేశము ప్రాసంగికము. అనగా క్షత్రియుఁడగు నర్జునునకు ధర్మమగు యుద్ధముయొక్క కర్తవ్యతానువాదప్రసంగమున యుద్ధమునకు కర్తవ్యత్వ ముపదేశింపఁబడెను. కాన నిట యుద్ధకర్తవ్యతోపదేశ మనుమిషచే కర్మజ్ఞానసముచ్చయము సిద్ధింపదు. ॥38॥

ధర్మ మెట్లగును ? ఉభయథా యనర్థముకొఱకే యుద్ధ మగుచుండ "అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి। తత స్స్వధర్మం కీర్తిం హిత్వా పాప మవాప్స్యసి" అను శ్లోకార్థ మెటుల నుపపన్నమగును? అనుశంకను "సుఖదుఃఖే సమే" అను శ్లోకముచేఁ దొలగించుచుండెను.

సుఖమునందును, తత్కారణ మగు లాభమునందును, తత్కారణ మగు జయమునందును రాగమును చేయక, ఇదేవిధమున దుఃఖమునందును, తత్కారణ మగు అలాభమునందును, తద్ధేతు వగు పరాజయమునందును ద్వేషమును చేయక యుద్ధముకొఱకు సన్నద్ధుఁడ వగుము. ఈవిధమున సుఖకామనను, దుఃఖనివృత్తి కామనను విడచి 'స్వధర్మము' అనెడి బుద్ధిచే యుద్ధముచేయు నీవు– గురుబ్రాహ్మణాదివధనిమిత్త మగు పాపమును, నిత్యకర్మను చేయకపోవుట వలన ప్రాప్తించెడి పాపమును పొందవు. ఎవఁడు యుద్ధమును ఫలకామనచే నాచరించునో వాఁడు గురుబ్రాహ్మణవధవలన పాపమును పొందును. ఎవఁ డాచరింపఁడో వాఁడు నిత్యకర్మాననుష్ఠానమువలన ప్రాప్తించెడి పాపమును పొందును. కాన ఫలమునందు కోరికను విడచి యుద్ధముచేయువాఁ డుభయవిధ మగు పాపమును బొందఁ డనియే పూర్వోక్త మగు "అథ చేత్త్వ మిమం ధర్మ్యం" అను శ్లోకమున కభిప్రాయము. "హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్" అను శ్లోకముచే నానుషంగికఫలము చెప్పఁబడెను. కాన ప్రకృతమునకు దోషము (విరోధము) లేదు. ఈవిషయమునే "తద్యథాఽఽమ్రే ఫలార్థే నిమిత్తే (నిర్మితే) ఛాయాగంధ ఇత్యనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణ మర్థా అనూత్పద్యన్తే నో చే దనూత్పద్యన్తే న ధర్మహాని ర్భవతి" అని స్పష్టముగ నాపస్తంబమహర్షి చెప్పెను. కాన యుద్ధశాస్త్రమున కర్థశాస్త్రత్వము సంభవింపనందున "పాప మేవాశ్రయే దస్మా న్హత్వైతా నాతతాయినః" అను శంక తొలగింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:— "హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీం" అను వాక్యమువలన యుద్ధమున కైహికాముష్మికసుఖసాధనత్వమే ప్రతీయమాన మగుచున్నది. కాని "ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్య త్క్షత్రియస్య న విద్యతే" అను వాక్యమువలన బోధింపఁబడిన శ్రేయస్సాధనత్వము ప్రాప్తింపనేరదు. యుద్ధము స్వర్గసుఖాదిహేతు వగుటంజేసి బంధకము. కాన వైషయికానందమును కోరెడి వారలకే యుద్ధము కర్తవ్యము; మోక్షమును కోరెడివారలకు కాదని శంకింపఁజనదు. భావనాభేదమువలన నిచట ఫలభేదము కలదు. అదెట్లనిన ? జ్యోతిష్టోమయాగము స్వర్గకామనచే ననుష్ఠించినచో స్వర్గహేతు వగును; నిష్కామతతో ననుష్ఠించినచో నా జ్యోతిష్టోమమే చిత్తశుద్ధికి హేతు వగును. ఆవిధముననే యుద్ధము, ప్రజాపరిపాలనము, దానము, వీనిని కామముచే నాచరించినచో నవి స్వర్గాదిఫలజనకము లగును. నిష్కామనచే ననుష్ఠించినచో చిత్త

గీ॥ ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు ।
బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ! కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి ॥ ॥౩౯॥

పదవిభాగము:— ఏషా—తే—అభిహితా—సాంఖ్యే—బుద్ధిః—యోగే—తు—ఇమాం— శృణు—బుద్ధ్యా—యుక్తః—యయా—పార్థ!—కర్మబంధం—ప్రహాస్యసి. ॥౩౯॥

ప్రతిపదార్థము:— హే పార్థ!=ఓయర్జునా!; ఏషా=ఈ; సాంఖ్యే=పరమార్థవిషయికమగు బుద్ధిః=జ్ఞానము; తే=నీకొఱకు; అభిహితా=చెప్పఁబడెను; యయా=యోగవిషయికమగు; బుద్ధ్యా=బుద్ధితో; యుక్తః=కూడుకున్నవాడవై; కర్మబంధం, కర్మ=ధర్మాధర్మములనెడి, బంధం=బంధమును; ప్రహాస్యసి=విడిచెదవో; యోగేతు=జ్ఞానప్రాప్తి సాధనకర్మయోగకవిషయికమగు; ఇమాం=ఈ చెప్పబోవుజ్ఞానమును; శృణు=వినుము. ॥౩౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) శోకమోహాపనయనాయ లౌకికన్యాయః "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" (గీ 2-31) ఇత్యాద్యైశ్శ్లోకై రుక్తో న తు తాత్పర్యేణ । పరమార్థదర్శనం త్విహ ప్రకృతం తచ్చోక్త ముపసంహ్రియతే— ఏషా తేఽభిహితా ఇతి శాస్త్రవిషయవిభాగప్రదర్శనాయ । ఇహ హి దర్శితే పున శ్శాస్త్రవిషయవిభాగ ఉపరిష్టాత్ "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినాం" (గీ 3-3) ఇతి నిష్ఠాద్వయవిషయం శాస్త్రం సుఖం ప్రవర్తిష్యతే శ్రోతారశ్చ విషయవిభాగేన సుఖం గ్రహీష్యన్తీ త్యత ఆహ— ఏషాత ఇతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" అను శ్లోకము మొదలు "సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా" అనునంతవఱకు నగు గ్రంథముచే శోకమోహములు దొలఁగుటకు దగు లౌకికన్యాయము చెప్పఁబడెను. కాన నట్టి లౌకికన్యాయ ముపసంహరింపవలసియుండ "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" అను శ్లోకముచే పరమార్థదర్శన ముపసంహరించుట యెట్లు పొసగు నని శంకింపవలదు.

శుద్ధికి హేతువు లగును. కాన నోయర్జునా! నీ వకామనతో యుద్ధమును జేయుము. అని "సుఖదుఃఖే" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

లాభాలాభములయొక్కయు, జయాజయములయొక్కయు, తత్ఫలభూతములగు సుఖదుఃఖములయొక్కయు సిద్ధ్యసిద్ధులయందు హర్ష విషాదములను జేయక మద్భక్తితో విధివిధేయుఁడవై విధ్యుక్తము, స్వధర్మానుష్ఠానరూపము నగు యుద్ధముకొఱకు ప్రయత్నించుము. ఈవిధమున "ఈశ్వరార్పణబుద్ధితోఁ జేసెద" నను నిశ్చయముతో యుద్ధమునుజేయు నీవు పాపమును బొందవు. "బ్రాహ్మణే బ్రాహ్మణ మాలభేత" అను శ్రుత్యుక్తనరమేధమునందు బ్రాహ్మణుని యాలంభనముచేసిన కర్త యెట్టితీరున పాపమును బొందడో ఆదేవిధమున "యే యుధ్యన్తే ప్రధనేషు" అను శ్రుత్యుక్తము, స్వధర్మము నగు యుద్ధమునందు భీష్మద్రోణాదిగుర్వాదులవధవలన పాపమును బొందవని యాశయము. ॥౩౮॥

—: ౨వ అధ్యాయము— ౩౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— స్వధర్మబుద్ధితో యుద్ధముచేయువానికి పాపము లేకపోవుఁగాక. "య ఏనం వేత్తి హన్తారం" అనునది మొదలగు గ్రంథముచేతను, "కథం స పురుషః పార్థ! కం ఘాతయతి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

స్వజనమరణశంకకు, గురువధశంకకు కారణములును, సమ్యగ్జ్ఞానప్రతిబంధకములు నగు శోకమోహములు దొలగుటకు "స్వవర్ణాశ్రమధర్మము లనుష్ఠించువానికి స్వర్గాదికము సిద్ధించును; అట్లనుష్ఠింపనివానికి స్వర్గాదులు సిద్ధింపనేరవు" అని యన్వయవ్యతిరేకస్వరూప మగు లోక ప్రసిద్ధన్యాయము "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" అను శ్లోకము మొదలు "సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా" అను శ్లోకమువఱకు నగు గ్రంథముచే జెప్పబడినను, అట్టి లౌకికన్యాయము ప్రకృతతాత్పర్యముచే జెప్పఁబడలేదు. ప్రకృతతాత్పర్య మేమనిన? "న త్వేవాహం జాతు నాసం" అను స్థలమునం దేపరమార్థతత్త్వము చెప్పఁబడి "న జాయతే మ్రియతే వా" అనునది మొదలగు గ్రంథముచే నుపపాదితమో అట్టి పరమార్థాత్మతత్త్వము ప్రకృతము. కాన నట్టి పరమార్థతత్త్వజ్ఞానమునే "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుట సమంజస మగును.

ఈవిధమున పరమార్థబుద్ధి నుపసంహరించుటవలన నేమి ప్రయోజన మని శంకింపవలదు. గీతాశాస్త్రమునకు జ్ఞాననిష్ఠ, కర్మనిష్ఠ యను నిష్ఠాద్వయము విషయము. అం దేభాగముచే జ్ఞాననిష్ఠ చెప్పఁబడెను? ఏభాగముచే కర్మనిష్ఠ చెప్పఁబడెను? అనిన నీభాగముచే జ్ఞాననిష్ఠయు, నీభాగముచే గర్మనిష్ఠయు చెప్పఁబడు నను శాస్త్రవిషయవిభాగమునుఁ జూపుటకు "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" అనుదానిచే పరమార్థబుద్ధి నుపసంహరించుచుండెను. (కానఁ బూర్వోక్తాశంకావకాశ మిందు లేదు.)

"జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్" అను నుత్తరగ్రంథముచేతనే జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల విభాగజ్ఞానము సంభవించుచుండ నిచటనే యావిభాగ మొనర్చుట యెందుల కనిన?

ఈస్థలమునందే జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల విభాగమును జూపిన ముమ్ముందు— "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్" అని చెప్పఁబోవు నిష్ఠాద్వయవిషయకశాస్త్రము సుఖముగ బోధించుట కనువగును. అట్టి విషయవిభాగపురస్సరముగ శ్రోతయు గ్రహింపగలుగునను నాశయముచే నిచటనే జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల విభాగము చూపఁబడెను.

హన్తి కం" అను గీతావాక్యముచేతను విద్వాంసున కేకర్మయు సంభవింపదని బోధింపఁబడుటచే నన్నుగూర్చి యుద్ధకర్తవ్యతోపదేశము నీ కుచితము గాదు. "అకర్తయు, అభోక్తయు, శుద్ధస్వరూపము నగు బ్రహ్మస్వరూపమును నేను" అనియు, "యుద్ధమును చేసి తత్ఫలము ననుభవించెదను" అనియు నొకే జ్ఞానము కలుగదు. ఏలయన? జ్ఞానకర్మలు తమఃప్రకాశములవలె విరుద్ధములు గాన నారెంటికి సముచ్చయము సంభవము కాదు. అందుచే నట్టి జ్ఞానము సంభవింపదు. ఇదియే యర్జునుని యభిప్రాయ మని "జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే" అను స్థలమునందు స్పష్టమగును. కాన నన్నొకనినిగూర్చియే జ్ఞానకర్మల యుపదేశ ముపపన్నము కాదను శంకను తొలఁగించుటకు విద్వదవిద్వదవస్థాభేదముచే జ్ఞానకర్మోపదేశ ముపపన్న మగునని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) ఏషా తే తుభ్య మభిహితోక్తా సాంఖ్యే పరమార్థవస్తువివేకవిషయే బుద్ధి ర్జ్ఞానం సాక్షా చ్ఛోకమోహాదిసంసారహేతుదోషనివృత్తికారణమ్ ।

యోగే తు తత్ప్రాప్త్యుపాయే నిస్సంగతయా ద్వంద్వప్రహాణపూర్వక మీశ్వరారాధనార్థే కర్మయోగే కర్మానుష్ఠానే సమాధియోగే చేమా మనన్తర మేవోచ్యమానాం బుద్ధిం శృణు । తాం బుద్ధిం స్తౌతి ప్రరోచనార్థం బుద్ధ్యా యయా యోగవిషయయా యుక్తో హే పార్థ ! కర్మబన్ధం కర్మైవ ధర్మాధర్మాఖ్యో బన్ధః కర్మబన్ధస్తం ప్రహాస్య సీశ్వరప్రసాదనిమిత్త జ్ఞానప్రాప్తే రిత్యభిప్రాయః । ||౩౯||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(2) శోకమోహములు, రాగద్వేషములు, కర్తృత్వభోక్తృత్వములు సంసారమనఁబడును. అట్టి సంసారమునకు హేతువు స్వాత్మాజ్ఞానము. అట్టి యజ్ఞాననివృత్తికి సాక్షాద్ధేతువు పరమార్థవస్తువివేకవిజ్ఞానము. అట్టి విజ్ఞానము నీకింతవరకుఁ జెప్పఁబడెను.

"అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం" అనుశ్లోకముచే నుపక్రమింపఁబడిన పరమార్థాత్మతత్త్వవిషయకమగు జ్ఞాననిష్ఠను "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిః" అనువాక్యముచే నుపసంహరించి * "యోగే త్విమాం శృణు" అనువాక్యముచే కర్మయోగము నుపక్రమించుచుండెను.

"ఏషా" "న త్వేవాహం" అను శ్లోకము మొదలు యిరువదియొక్క శ్లోకముచే నీకొఱ కభిహిత మగు "సాంఖ్యే=సమ్యక్ ఖ్యాయతే సర్వోపాధిశూన్యతయా ప్రతిపాద్యతే పరమాత్మతత్త్వ మనయేతి సంఖ్యోపనిషత్; తయైవ తాత్పర్యపరిసమాప్త్యా ప్రతిపాద్యతే య స్స సాంఖ్య ఔపనిషదః పురుషః" ఏయుపనిషత్తుచే సర్వోపాధిశూన్యమగు పరమాత్మతత్త్వము చెప్పఁబడునో యట్టి యుపనిషత్తు "సంఖ్యా" అని యనఁబడును. అట్టి యుపనిషత్తుచే తాత్పర్యపరిసమాప్తిద్వారమున నెవఁడు చెప్పఁబడునో ఆట్టి యుపనిషత్ప్రతిపాద్యుఁడగు పురుషుఁడు సాంఖ్యుఁ డనఁబడును. అట్టి పరమాత్మమాత్రవిషయకము, సర్వానర్థనివృత్తికారణము నగు జ్ఞానము నీకొఱకు నాచేఁ జెప్పఁబడెను. ఇట్టి జ్ఞానముకలవానికి "తస్య కార్యం న విద్యతే" అని మున్ముందు చెప్పుటవలన నెచ్చటను కర్మ చెప్పఁబడలేదు. ఇట్టి యాత్మతత్త్వజ్ఞానము నీకు చిత్తదోషమువలన కలుగనిచో నట్టి చిత్తదోషాపనయద్వారమున నాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారముకొఱకు కర్మయోగము నీచే నాచరింపఁదగినది. అట్టి కర్మయోగవిషయకమగు "సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా" అనుచోట చెప్పఁబడిన ఫలాభిసంధిత్యాగలక్షణము నగు విస్తారముగ నాచే చెప్పఁబోవు బుద్ధిని వినుము. "యోగే త్విమాం" అనుచోటఁగల 'తు' అను శబ్దముచే పూర్వబుద్ధికి (సాంఖ్యబుద్ధికి) యోగవిషయత్వము లేకపోవుట సూచింపఁబడెను. కానఁ బరిశుద్ధాంతఃకరణకలవానికి జ్ఞానోపదేశము, అపరిశుద్ధాంతఃకరణకలవానికి కర్మోపదేశ మని స్పష్ట మగుచుండ సముచ్చయశంకచే విరోధావకాశ మెటుల సంభవించు నని యాశయము.

* ఈ ౩౯వ శ్లోకమున జ్ఞానప్రాప్తి కుపాయముగఁ గర్మయోగమును జెప్ప మొదలిడెను. కాన కర్మయోగోపక్రమ మీశ్లోకమం దని గుర్తించవలెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధః" అను యోగసూత్రానుసారమిట నుండు "యోగే" అను శబ్దమునకు చిత్తవృత్తినిరోధమని యర్థముకాదు. మఱేమనిన? యోగము రెండువిధములు. ఒకటి ఫలము నపేక్షింపక నీశ్వరార్పణముగఁ గర్మల నాచరించుట, రెండవది సమాధి. ఈ రెండును చిత్తశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానప్రాప్త్యుపాయములు. అట్టి జ్ఞానప్రాప్త్యుపాయ మగు కర్మయోగముయొక్కయు, సమాధియోగముయొక్కయుఁ జెప్పఁబోవు బుద్ధిని వినుము.

అభీష్టము నిచ్చు బుద్ధియందే శ్రద్ధ జనించును. అట్టి బుద్ధియందే శ్రోతకుఁ బ్రవృత్తియుఁ గలుగును. కాన నట్టి యోగబుద్ధిని "బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ! కర్మబంధం ప్రహాస్యసి" (ఓయర్జునా! ఏయోగబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడవై నీవు ధర్మాధర్మములనెడి బంధమును విడువఁ గలవో అట్టి యోగబుద్ధిని జెప్పెద వినుము) అని శిష్యప్రరోచనార్థము యోగబుద్ధిని స్తుతించెను.

తత్త్వజ్ఞానములేనిదే అజ్ఞానమువలనఁ బ్రాప్తించు కర్మబంధము సమూలముగ నివృత్తము కాదుగదా! అట్టియెడ "కర్మానుష్ఠానమనెడి కర్మయోగమువలనఁ గర్మబంధ మెట్లు తొలఁగు" నని శంకింపఁజనదు.

కర్మయోగ మనగ నీశ్వరార్పణముగఁ జేయు కర్మలయొక్క యనుష్ఠానము. అట్టి కర్మయోగమువలన నీశ్వరానుగ్రహము ప్రవృద్ధమై దానివలన జ్ఞానము గలిగి జ్ఞానమువలన కర్మబంధమునకు కారణమగు నజ్ఞానము దొలఁగ కర్మబంధమునుండి విముక్తుఁ డగునని యాశయము. (కాన పూర్వోక్తాశంకావకాశ మిందు లేదు.) ||౩౯||

యోగవిషయికబుద్ధిని ఫలకథనద్వారమున "బుద్ధ్యా యుక్తో యయా" అను దానిచే స్తుతించుచుండెను. ఏవ్యవసాయాత్మిక మగు బుద్ధితోఁ గూడినవాఁడవై యంతఃకరణాపరిశుద్ధిరూపము, జ్ఞానప్రతిబంధము నగు కర్మనిమిత్తమైన బంధమును ప్రకర్షచేఁ బ్రతిబంధానుత్పత్తిద్వారమున విడువఁగలవో అట్టి యోగబుద్ధిని వినుమని పూర్వముతో సంబంధము. ఇచట తత్త్వమిది. కర్మనిమిత్త మగు జ్ఞానప్రతిబంధము ధర్మమనెడి కర్మచేతనే పోఁగొట్టుటకు శక్యమైనది. ఈవిషయమునే "ధర్మేణ పాప మపనుదతి" (ధర్మముచే పాపమును నశింపఁజేసికొనును) అను శ్రుతియు చెప్పుచున్నది. శ్రవణాదిరూపవిచారము కర్మాత్మకప్రతిబంధరహితునకు అసంభావనాదిప్రతిబంధమును దృష్టద్వారమున తొలఁగించుచున్నది. కాన నది కర్మప్రతిబంధనిరాకరణకొఱ కుపదేశించుటకు సమర్థమైనది కాదు. అందువలన నీ వత్యంతమలినాంతఃకరణకలవాఁడ వగుటఁజేసి నీవు బహిరంగసాధన మగు కర్మమునే చేయుము. నీకిపుడు శ్రవణాదియోగ్యతగూడ లేదు. జ్ఞానయోగ్యత యన్ననో సుతరాం సంభవము కాదు. ఈవిషయమునే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "కర్మ ణ్యేవాధికార స్తే" అని చెప్పఁగలడు.

ఈచెప్పుటవలన సాంఖ్యబుద్ధి కంతరంగసాధన మగు శ్రవణాదికమును విడిచి బహిరంగసాధన మగు కర్మమే భగవంతునిచే నర్జునికొఱ కెందుల కుపదేశింపఁబడె నను శంక తొలఁగింపబడెను. మఱియు కర్మబాధ మగు సంసారమును ఈశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గలిగెడి జ్ఞానప్రాప్తిచే విడువఁగల వను ప్రాచీనుల వ్యాఖ్యయం దధ్యాహార దోషము కర్మపదమైయర్థ్య మనునవి పరిహృతములు.

శంకరానందీయము:— "వేదావినాశినం నిత్యం" అను శ్లోకముచే బ్రహ్మవేత్త కేమియు చేయఁదగినది లేదని చెప్పి యిప్పుడు "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" అనునది మొదలగు గ్రంథముచే కర్మము కర్తవ్య మని నీచే తిరుగ కర్మ విధింపఁబడుచుండెను. దుఃఖభూయిష్ఠ మగు కర్మమును చేయుటకంటె "కర్తయు, కరణము, కర్మము సర్వము మిథ్యయే" అని సర్వకర్మలను సంన్యసించి తూష్ణీంభావముగ నుండుటయే సుఖ మని యనెదవా? సత్యమే. ఇట్టి జ్ఞానమే "అహం, మమ" (నేను, నాసంబంధమైనది) అనునది మొదలగు ఏసంసారభ్రమకలదో ఆట్టి భ్రమను తొలఁగించునది. అయినను ఇది యారూఢవిషయము; ఆరురుక్షువిషయము కాదు. కాన ముముక్షువులకు కర్మసంన్యాసమార్గపరిజ్ఞానముకొఱకు కర్మసంన్యాసకర్మయోగముల విషయవిభాగమును సూచించుటకు కర్మానుష్ఠానప్రకారమును బోధించుటకు "ఏషా తేఽభిహితా" అని చెప్పుట మొదలిడెను.

"సాంఖ్యే" "యయా తదక్షర మధిగమ్యతే" అను నీమొదలగు శ్రుతిసిద్ధము, బ్రహ్మవేత్తలచేతను, ఋషులచేతను లెస్సగఁ బఠింపఁబడు పరవిద్య సంఖ్య యనంబడును. అట్టి "యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్యం" అనునది మొదలగు పరవిద్యచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడు నిర్విశేషపరబ్రహ్మము సాంఖ్య మనఁబడును. అట్టి పరబ్రహ్మవిషయక మగు నేబుద్ధి (జ్ఞానము) "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్" అను నీమొదలగు గ్రంథముచే నీకొఱకుఁ జెప్పఁబడెనో; అట్టి బుద్ధి యారూఢునకేగాని యారురుక్షువునకుఁ గాదు. ఆరురుక్షు వగు నీకు చిత్తశుద్ధికొఱకు శ్రద్ధాపూర్వకముగ నీశ్వరార్పణబుద్ధితోను, నిరభిమానపురస్సరముగను, నిష్కామనతోను, సుఖదుఃఖాదులయందు సమబుద్ధితోను కర్మయోగమే కర్తవ్యము. నీకు జ్ఞానయోగము కర్తవ్యము కాదు. కాన నోయర్జునా! చెప్పఁబోవు కర్మయోగవిషయబుద్ధిని వినుము. కర్మయోగబుద్ధి యెట్టి దనిన? నీవు కర్మయోగబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడవై చెప్పఁబోవు నుపదేశప్రకారము కర్మయోగమునం దున్నవాఁడవై కర్మ మనెడి బంధమును విడువఁగలవు. వైదికకర్మానుష్ఠానముచే సంభావిత మగు చిత్తశుద్ధిచే నుత్పన్న మగు నాత్మజ్ఞానముయొక్క బలముచే బంధక మగు నిఖిలకర్మలవలన నిష్క్రాంతుఁడ వగుదువు. కర్మబంధ మనఁగ "జన్మమృత్యుజరాదిభిః పునః పునః పురుషం బధ్నాతి యోజయతీతి బంధః; కర్మైవ బంధః కర్మబంధః" జన్మమృత్యుజరాదులచేఁ బురుషుని మాటిమాటికి బంధించునది బంధ మనఁబడును. అట్టిది కర్మమే కాన కర్మము బంధ మనఁబడు నని "కర్మబంధః" అను శబ్దమున కర్థము.

"సర్వకర్మలకు కర్తయు, కారయితయు, కర్మఫలభోక్తయు పరమేశ్వరుఁడే" అను నిశ్చయముచే కర్మబంధము నశించుచుండ నిష్క్రియాత్మజ్ఞానముచేఁ గర్మబంధమునుండి ముక్తుఁ డగు నని మధ్యయందు కర్మబంధమున కాత్మజ్ఞాననాశ్యత్వమును చెప్పుట యెట్లు పొసగు ననిన— ఈవిషయమున నిన్నడుగఁదగియున్నది. (1) కర్మల నీశ్వరార్పణము చేయుటచే కర్మబంధము నివృత్త మగు ననెదవా? (2) లేక "ఈశ్వరుఁడే కర్తయు, కారయితయు" అను వచనమాత్రముచే కర్మబంధము నివృత్త మగు ననెదవా? "నాదత్తే కస్యచి త్పాపం నచైవ సుకృతం విభుః" భక్తులచే నర్పింపఁబడు సుకృతదుష్కృతముల నీశ్వరుఁడు స్వీకరించఁడని యీగీతావచనమే బోధించుచుండ పరమేశ్వరార్పణము చేసినంతమాత్రమున నైష్కర్మ్యము సంభవింపదు. కాన పరమేశ్వరార్పణముచే కర్మబంధము నివృత్త మగు నను ప్రథమపక్షము పొసఁగదు. పరమేశ్వరార్పణము చేసినయెడల యీశ్వరుఁడు స్వీకరించు ననినను అనంతకోటిబ్రహ్మకల్పములయం దాచరింపఁబడినట్టియు (భక్తి యీజన్మమునందే కలదు కాన పూర్వజన్మములందు భావిజన్మభక్తి ననుసరించి యర్పణము సంభవింపనందున), పూర్వజన్మములయం దర్పితము కానట్టి సుకృతాదులకు నివృత్తి సంభవింపదు. ఎప్పుడు జన్మ మారబ్ధ మాయెనో అప్పుడే భక్తియు సంభవించు ననెదవా? అట్లైనచో జన్మాంతరంబునందునకూడ నట్టి భక్తి కలదు కాన నాజన్మమునందే సుకృతదుష్కృతముల నీశ్వరార్పణము చేయుటచే నప్పుడే ముక్తి సంభవించెడిని. మఱియు "లోకత్రయాధిపతి మప్రతిమప్రభావ మీష త్ప్రణమ్య శిరసా ప్రభవిష్ణు మీశం। జన్మాంతరప్రళయకల్పసహస్రజాత మాశు ప్రణాశ ముపయాతి నరస్య పాపమ్॥" (లోక

త్రియాధిపతియు, అప్రతిమప్రభావుఁడును, సమర్థుఁడును అగు పరమేశ్వరునకి శిరసా ఒక సాష్టాంగప్రణామము నొనరించినచో ననేకబ్రహ్మకల్పములయందు ప్రాప్తించిన యనేకకోట్లజన్మములయం దాచరింపఁబడిన నరుని పాపము నశించును.) అనెడి సకృత్ప్రణతి సంసారమహాసాగరతారక మను భక్తవాక్యముల కప్రామాణ్యము గూడ ప్రాప్తించును. అందునను "ప్రణాశ ముపయాతి నరస్య పాపం" అనుటచేఁ బాపమే నశించును కాని పుణ్యము నశింప నేరదు (పుణ్యము నశించనిచో నైష్కర్మ్య మెటుల సంభవించును ? సంభవించదనియే యాశయము). "అయుద్ధేన హతో వాలీ తస్యేదం కర్మణః ఫలం" (వాలి యుద్ధము లేకుండగనే చంపఁబడెను. ఇది వాని కర్మఫలము) అని స్వకృతకర్మయే యపరిహార్య మగుచుండ నీశ్వరునకు పరకృతకర్మను పరిహరించుట సంభవము కాదు. కాన నీశ్వరుఁడే కర్తయు, కారయితయు అను వచనమాత్రముచే కర్మబంధము నివృత్త మగునను ద్వితీయపక్షము నిరస్తము (తొలఁగించఁబడెను).

కాన నవిక్రియాత్మదర్శనమువలననే పురుషునకు సర్వకర్మనివృత్తి యని యొప్పుకొనవలయును. ఈ విషయమునే "సర్వం పాప్మానం తరతి, క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మి న్దృష్టే పరావరే" అను శ్రుతులును చెప్పుచున్నవి. అట్లైనచో "బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ! కర్మబంధం ప్రహాస్యసి" (ఏ యోగవిషయికబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడవై కర్మబంధమును విడువఁగలవో) అను గీతావాక్యమునకు గతి యేమనిన ? ఫలాభిసంధిని విడిచి చెయ్యబడిన కర్మ బంధముకొఱకు కాదని కర్మస్తుతిచే ముముక్షువులచే నిష్కామపూర్వకముగ చిత్తశుద్ధికొఱకు కర్మ చేయుఁదగినదని కర్మవిధిపరత్వమే యా గీతావచనమునకు గతియని చెప్పెదము. కాన నిష్క్రియాత్మదర్శనమువలననే కర్మబంధనివృత్తి యని సిద్ధము.

నీలకంఠీయము:— ఈ విధమున నర్జునసంబంధమైన పూర్వోక్తమోహద్వయము తొలఁగింపఁబడెను. అందు "కం ఘాతయతి హన్తి కం" అను వాక్యముచే నాత్మకు కర్తృత్వకారయితృత్వములు సంభవింపవని చెప్పఁబడెను. అనంతరమున "తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ" అను వాక్యముచే యుద్ధమునందు నియోగము చెప్పఁబడెను. అకర్తయు, ఆకాశమువలె సర్వగతము నగు నాత్మకు నియోజ్యత్వము సంభవింపనందునఁ బరస్పరవిరుద్ధ మీ చెప్పుట యను నాశంకను అధికారభేదముచే నుభయము (కర్తృత్వకారయితృత్వభావములు నియోజ్యత్వమును) స్థాపనచేయుచు తొలఁగించుచుండెను.

ఉపనిషద్గమ్యమగు పరమాత్మయొక్క జ్ఞానము "అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం" అనునది మొదలుకొని "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" అను గ్రంథమునకు పూర్వమగు గ్రంథముచే నీకొఱకుఁ జెప్పఁబడెను. అట్టి జ్ఞానము సంసారనివర్తకము. "సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే" అను వాక్యముచే బోధింపఁబడు లక్షణముకల యోగము విషయముగాఁ గలిగినట్టియు, "స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య" అను శ్లోకము మొదలుకొని చెప్పఁబడినట్టియు, విస్తారముగ ముందుగ్రంథముచే చెప్పఁదలచినట్టియు బుద్ధిని వినుము.

అట్టి బుద్ధినే "బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ! కర్మబంధం ప్రహాస్యసి" అను నీశ్లోకోత్తరార్థముచే స్తుతించుచుండెను.

"తస్యైవాత్మపదం విదిత్వా న లిప్యతే కర్మణా పాపకేన" అను శ్రుతి కర్మబంధనాశక మాత్మజ్ఞానమని బోధించుచున్నది. కర్మయోగ మన్ననో కర్మబంధమును దృఢపరచును. కాన యోగబుద్ధిచే కర్మబంధము నశించునని చెప్పుట యెట్లు పొసగును ? అనిన శ్రుతిబలము వలనని చెప్పెదము. ఆశ్రుతి యెట్టిదనిన ? "ఈశా వాస్యమిదగ్ం సర్వం యత్కించ జగత్యాం జగత్ । తేన త్యక్తేన భుంజీథా మాగృధః కస్యచి ద్ధనం ॥ కుర్వన్నే వేహ కర్మాణి జిజీవిషే చ్ఛతగ్ం సమాః । ఏవం త్వయి నాన్యథేతో௨స్తి న కర్మ లిప్యతే నరే" (ఈశ్వరునిచే నిఖిల ప్రపంచము వ్యాప్తమైనది. కాన నెవఁడును దేనిని స్వేచ్ఛచే జేయుటకు సమర్థుఁడు కాడు. అందుచే నంతటను

గీ॥ నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే ।
స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ ॥ ॥౪౦॥

పదవిభాగము:—న-ఇహ-అభిక్రమనాశః-అస్తి-ప్రత్యవాయః-న-విద్యతే-స్వల్పం-అపి-అస్య-ధర్మస్య-త్రాయతే-మహతః-భయాత్ । ॥౪౦॥

ప్రతిపదార్థము:—ఇహ=మోక్షమార్గ మగు నీకర్మయోగమునందు; అభిక్రమనాశః, అభిక్రమ=ప్రారంభముయొక్క; నాశః=నాశము; నాస్తి=లేదు; ప్రత్యవాయః=పాపము; నవిద్యతే=లేదు; అస్య=ఈ; ధర్మస్య=కర్మయోగ మనెడి ధర్మముయొక్క; స్వల్పమపి=స్వల్పమగు ననుష్ఠానముకూడ; మహతః=గొప్పది యగు; భయాత్=జన్మమరణాదిరూపసంసారమునుండి; త్రాయతే=రక్షించుచున్నది. ॥౪౦॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించాన్యత్—నేహాభీతి । నేహ మోక్షమార్గే కర్మయోగేఽభిక్రమనాశోఽభిక్రమణమభిక్రమః ప్రారంభ స్తస్య నాశో నాస్తి । యథా కృష్యాదే ర్యోగవిషయే ప్రారంభస్య నానైకాన్తికఫలత్వ మిత్యర్థః । కించ నాపి చికిత్సావ త్ప్రత్యవాయో విద్యతే । కింతు భవతి స్వల్పమ ప్యస్య యోగధర్మ స్యానుష్ఠితం త్రాయతే రక్షతి మహత స్సంసారభయా జ్జన్మమరణాదిలక్షణాత్ ॥ ॥౪౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కర్మానుష్ఠానమునకు నియత మగు ఫలము సంభవింపనందున నది యకించిత్కరము. (వ్యర్థము.) మఱియు జీవహింసా ద్యనేకానర్థకలుషిత మగుటచేఁ గూడ నది దుష్టము. కాన నట్టి యోగబుద్ధి నమ్మఁదగినదికా" దని శంకింపవలదు.

పరంపరయా మోక్షసాధన మగుటచే నీకర్మయోగముయొక్క ప్రారంభమునకు నాశము లేదు. కాన యోగబుద్ధి నమ్మఁదగినది.

మమతి లేనివాఁడవై భోక్తృత్వ కర్తృత్వాభిమానమును పరిత్యజించి భోగముల ననుభవింపుము. కర్మలను చేయుము. ఈవిధమున కర్మలనుచేయు నీకు కర్మలోపములేదు. ఇంతకంటె నుపాయాంతరములేదు. ఇట్టిరీతిన చేయు మనుష్యునకు కర్మలేపము సంభవింపదు.) అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. * కాన కనకకార్ష్ణాయసమువలె నొకానొకవిశేషముతోఁ గూడిన కర్మమే సజాతీయకర్మ నాశకమగును. కాన కర్మయోగముచే కర్మబంధమును విడువగలవని చెప్పుట సమంజసమే. ౩౯

—: ౨వ అధ్యాయము–౪౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" అను శ్రుతిచే వివిదిషను, జ్ఞానమును నుద్దేశించి సంయోగపృథక్త్వ న్యాయముచే సర్వకర్మలు వినియుక్తములు. అందంతఃకరణపరిశుద్ధి ద్వారము కాన నితరులకు కర్మానుష్ఠానము విధించఁబడుచున్నది.

* ఇనుముచేఁ చేయఁబడిన యాభరణమునకు బంగారుపు పూతపూసినపు డాయాభరణమును స్వీకరించినవాఁడు పూర్వమునందుండు అయసాభరణమును విడుచును.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"అనేకాంతరాయములు సంభవించుటచే కర్మానుష్ఠానసమయమున సమాధి సంభవించుట దుర్ఘటము. కర్మతోఁ గూడ సమాధి సంభవింపనందున సమాధిఫలమగు తత్త్వసాక్షాత్కార మొక జన్మమునందు సంభవింపనేరదు. కాన యోగి యోగమునుండి భ్రంశమునొంది యనర్థమునందుఁ బ్రవేశించుననియు, మఱియు ఫలము సంభవించు నను నూహచే కృషివాణిజ్యములు సలిపెదరు. అట్టి కృషివాణిజ్యములకు ఫల మొకానొకప్పుడు ప్రాప్తింపదు. కాన కృషివాణిజ్యములు నియతఫలములుకలవి కానేరవు. అటులే వైదికకర్మకుఁ గూడ ఫలనియమము లేనందున కర్మ మకించిత్కర" మను నాశంకయుఁ జేయ వీలుపడదు.

కృషివాణిజ్యాదులకు ఫలము నియతము కాకున్నను కర్మయోగము శాస్త్రవిహిత మగుటం బట్టి ఫలము నియతము. అట్లు కానిచో "జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత" అను శ్రుతికి వైయర్థ్యము ప్రాప్తించెడిని. కాన కర్మయోగప్రారంభము వ్యర్థ మను శంక సరియైనది కాదు.

యాగాద్యనుష్ఠానము పశుహింసాద్యనేకానర్థకలుషిత మగుటంబట్టి దుష్టమైనది. కాన నది పరిత్యాజ్య మను శంకయుఁ సరియైనది కాదు.

వైద్యుడు చికిత్సను జేయునపుడు కర్మపరిపాకము దెలిసికొనుటకు శక్యము కానందున రోగికి రోగ మధికము కావచ్చును. లేదా రోగి మృతినొందవచ్చును. అందుచే చికిత్సయనునది ప్రత్యవాయ (పాప) జనకము. కర్మము విహితముగాన కర్మప్రారంభమునం దట్టివిధమగు ప్రత్యవాయము సంభవింపదు. ఈయుపన్యాసమువలనఁ దేలిన యాశయ మేమి? కృష్యాదు లనియత ఫలము లైనటుల విహితకర్మ మనియతఫలకము కాదు. నియత మగు ఫలముకలది యనియు, ప్రత్యవాయజనకమగు చికిత్సాదులవలెఁ గాక విహితకర్మము దోషములేనిదనియు నాశయము.

అట్టి కర్మలవిషయమై "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవ మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే" అను శ్రుతిచే ఫలనాశము బోధింపఁబడుచున్నది. కాన జ్ఞానమును వివిదిష నుద్దేశించి క్రియమాణమగు యజ్ఞాదికము కామ్యమగుటంజేసి అట్టికర్మకు యత్కించిదంగ వైకల్యమున్నను వైగుణ్యము సంభవించును కాన సర్వాంగములతోఁగూడ ననుష్ఠింపతగినది. "యజ్ఞేన" అను వాక్యముచే విహితమగు సర్వకర్మ లోకనిచేఁ బురుషాయుషపర్యవసానపర్యంత మనుష్ఠించుటకు శక్యము కానందున "కర్మబంధం ప్రహాస్యసి" అని కర్మబంధపరిత్యాగఫలము నాశించుట యెట్లు పొసగు" నను శంకను శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను.

"అభిక్రమ్యతే కర్మణా ప్రారభ్యతే యత్కర్మఫలం సోఽభిక్రమః" కర్మచే ప్రారంభింపఁబడు కర్మఫల మభిక్రమ మనఁబడును. నిష్కామకర్మయోగఫలము పాపక్షయరూపపరిశుద్ధస్వరూపమగుటచే నది లోకశబ్దవాచ్యమగు భోగ్యము కానేరదు. కాన నీ కర్మయోగమునందు "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయతే" అను శ్రుతిబోధితమగు ఫలనాశము సంభవింపదు. కర్మయోగమున వివిదిష జన్మించును. అది వేదనపర్యన్త ముండును. వేదన కలిగిన వెంటనే యా వేదనవలన (జ్ఞానమువలన) నజ్ఞానము నశించును. కాన జ్ఞానమున కజ్ఞాననాశము ఫలము. కాన నట్టి జ్ఞానము స్వఫలమగు నజ్ఞాననాశము నివ్వనిదే నశింపనందున నిష్కామకర్మయోగమునందు ఫలనాశము లేదని తెల్పఁగ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అందుచేఁ గర్మానుష్ఠానమువలనఁ బ్రాప్తించు ఫల మెట్టిది? అనిన- "సర్వపాపేషు సక్తోఽపి ధ్యాయ న్నిమిష మచ్యుతమ్ । యతి స్తపస్వీ భవతి పంక్తిపావనపావనః ॥" (సర్వపాపములయందు సక్తుఁడైనను నిమిషమాత్రమైనను అచ్యుతుని ధ్యానించినచో నట్టివాఁడు యతియు, తపస్వియు, పంక్తిపావనులను పవిత్రింపచేయువాఁడును నగును.) అను స్మృత్యనుసారము శాస్త్రవిహితధర్మమును పరమేశ్వరార్పణముగ నాచరించిన నట్టి ధర్మానుష్ఠానము జ్ఞానోత్పత్తిద్వారమున- గొప్పదియగు, జననమరణప్రవాహరూపము నగు సంసారమునుండి రక్షించుచున్నది. అనగా కర్మయోగమువలన జ్ఞానము, జ్ఞానమువలన మోక్షము ప్రాప్తించును. కాన కర్మయోగము వ్యర్థ మను శంక దూరముగఁ దొలగించఁబడెను. ॥౪౦॥

జెప్పఁబడెను. ఈ విషయమే "తద్యథేహేతి యా నిందా సా ఫలే నతు కర్మణి । ఫలేచ్ఛాంతు పరిత్యజ్య కృతం కర్మ విశుద్ధికృత్ ॥" "(తద్యథేహ కర్మ చితో లోకః క్షీయతే" అని చెప్పఁబడిన నింద ఫలమునందే కాని కర్మయందు సంభవింపదు. ఫలమునం దిచ్ఛనువదలి చేసినకర్మ యంతఃకరణపరిశుద్ధిని చేయును.) అని చెప్పబడుచున్నది. ఆవిధముననే "ప్రత్యవాయో న విద్యతే" అంగవైగుణ్యమువలన ప్రాప్తించెడి వైగుణ్య మీ కర్మయోగమునందు లేదు. ఇచట తత్త్వమిది: నిత్యకర్మలకే యుపాత్తదురితక్షయద్వారమున వివిదిషనుగూర్చి వినియోగము "త మేతం వేదానువచనేన" అను వాక్యముచేఁ జెప్పబడెను. నిత్యకర్మలయందు ఏ యంగము లోపింపకుండగ నాచరింపవలె నని నియమము లేదు. కామ్యములకుకూడ సంయోగపృథక్త్వన్యాయముచే వినియోగమను పక్షమునందుకూడ ఫలాభిసంధి లేమింజేసి కామ్యములుకూడ నిత్యతుల్యములే యగును. కామ్యాగ్నిహోత్రమునకు, నిత్యాగ్నిహోత్రమునకు స్వతః ఏవిశేషము లేదు. మరేమనిన కామనచే ననుష్ఠించిన నాయగ్నిహోత్రము కామ్యమనియు, కామనారహితముగ ననుష్ఠించిన నాయగ్నిహోత్రమే నిత్యమనియు ననఁబడును. ఈపక్షద్వయమును వార్తికకారులు "వేదానువచనాదీనా మైకాత్మ్యజ్ఞానజన్మనే । త మేత మితి వాక్యేన నిత్యానాం వక్ష్యతే విధిః ॥ యద్వా వివిదిషార్థత్వం కామ్యానా మపి కర్మణః । త మేత మితి వాక్యేన సంయోగస్య పృథక్త్వతః ॥" అని చెప్పియుండిరి. కాన ఫలాభిసంధిపూర్వకముగఁ జేయు కర్మమునందే సర్వాంగముల నాచరింపవలయు నను నియమ ముండుటచే తద్విలక్షణము, శుద్ధ్యర్థము నగు కర్మమునందు ప్రతినిధ్యాదులచేఁ గర్మ సంపూర్తి యగుచుండ నంగవైగుణ్యమువలనఁ గలిగెడి ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించ దని యర్థము.

శుద్ధ్యర్థము "త మేతం వేదానువచనేన" అను వాక్యముచే విహిత మగు ధర్మములో యత్కించిత్తైనను యథాశక్తి భగవదారాధనార్థ మనుష్ఠింపఁబడినచో నది భగవదనుగ్రహసంపాదనద్వారమున నట్టి యత్కించిత్కర్మానుష్ఠానపరుని సంసారభయమునుండి రక్షించుచున్నది. ఈవిషయముననే "సర్వపాపప్రసక్తోఽపి ధ్యాయ న్నిమిష మచ్యుతమ్ । భూయ స్తపస్వీ భవతి పంక్తిపావనపావనః ॥" (అనేకపాపములతో గూడినవాఁడైనను నిమిషకాల మచ్యుతుని ధ్యానించినచో తిరిగి తపస్వియై పంక్తిపావనులకు పావనుఁడై యగును.) అను స్మృతి చెప్పుచున్నది. "త మేతం వేదానువచనేన" అను వివిదిషావాక్యమునందు నిఖిలకర్మలు చేయవలె నని విధి లేమింజేసి యశుద్ధితారతమ్యముచే ననుష్ఠానతారతమ్య ముపపన్న మగుచున్నది (అనగా పాపము అధిక మున్నయెడల కర్మానుష్ఠాన మధికము; కొద్దిపాపము లున్నచో కర్మానుష్ఠాన మల్ప మని యుపపన్న మగుచున్నది). కాన "కర్మబంధం ప్రహాస్యసి" కర్మబంధమును విడువగల వని తెస్సగ జెప్పఁబడెను.

శంకరానందీయము:— పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన కర్మయోగమునే ముముక్షుప్రవృత్తికొఱకు స్తుతించుచుండెను— మోక్షైకప్రయోజనమగు నీ కర్మయోగమునందు కర్మారంభము నిష్ఫలము కాదు. కృషివాణిజ్యాదులఁ బ్రారంభించినచో నొకానొకప్పుడొకానొకస్థలమునందు ఫలము ప్రాప్తించును; ఒకప్పుడు ఫలము ప్రాప్తింపకుండును. కాన కృషివాణిజ్యాదుల ప్రారంభమునకు ఫలనియమము లేదు. భోజనము చేసినచో తృప్తి నియమముగా సంభవించును. అదేవిధమున నీ కర్మయోగము ఫలనియమముకలది. ఈ కర్మయోగమునందు జ్ఞానాజ్ఞానకృతము, కర్మనియమాదిలోపకృతము నగు దోషము రాజాజ్ఞవలె ననర్థమును సంపాదించదు. భక్తిచే క్రియమాణము, ఈశ్వరారాధనరూపము, వేదోక్తము నగు ధర్మము స్వల్పమైనను (అనగా కేవలాగ్నిహోత్రమైనను, లేక, స్మార్తమగు ఔపాసనమైనను) శ్రద్ధచే నాచరించినచో నట్టి కర్మ చిత్తశుద్ధిజననద్వారమున జ్ఞానహేతువై కర్తను జననమరణమహాభయము నుండి రక్షించును. కాన ముముక్షువు శ్రౌతకర్మమును గాని, స్మార్తకర్మమును గాని, ఉభయము గాని శ్రద్ధాభక్తులచే కామనారహితముగ నీశ్వరప్రీతికొఱకు కర్తవ్యము యథాశక్తి చేయనగును. ఈశ్వరప్రీతినిమిత్తమాచరింపఁబడిన కర్మచే పురుషుఁడు తరించును. మఱియొక విధమున తరింపఁడని సూచింపఁబడెను.

నీలకంఠీయము:— ఈ కర్మయోగమునే "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను. కర్మబంధనాశనిమిత్తమగు కర్మయోగమననుష్ఠించుచో కర్మారంభనాశము లేదు. అనగా కృష్యాదిప్రారంభము ఫలమునివ్వకయే నశింపవచ్చును కర్మయోగారంభమన్ననో ఇష్టఫలమగు జ్ఞానద్వారమున నైష్కర్మ్యసిద్ధిని కలుగజేయకుండ నశించనేరదు (నైష్కర్మ్యసిద్ధిని కలిగించుననియే యాశయము.)

"ఈ కర్మయోగముకూడ కామ్యకర్మాంతఃపాతి యగుటంజేసి దీనినే యాచరించువానికి నిత్యకర్మాననుష్ఠానమువలనఁ గలిగెడి ప్రత్యవాయము సంభవించెడిని. మఱియు ఈ కర్మయోగ మొకసారియే యనుష్ఠించుటచే సకృదనుష్ఠితమున కొకఫలమే ప్రాప్తించునను నియమముచే బంధనాశము, ప్రత్యవాయపరిహారమనెడి ఫలద్వయమును ప్రాప్తించనేరదు." అను శంకను "ప్రత్యవాయో న విద్యతే" అను వాక్యముచే తొలగించుచుండెను.

"తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన, దానేన, తపసాఽనాశకేన" అను శ్రుతిచే సంయోగపృథక్త్వన్యాయముచే "దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాత్" (వీర్యము వృద్ధిపొందవలెనని కోరువారు పెరుగుచే నగ్నిహోత్రమును చేయవలెను.) అను శ్రుతిచే నిత్యకర్మకు పెరుగు వీర్యార్థమగునటుల నిత్యమగు కర్మలు వినియోగబలమున వివిదిషార్థము సిద్ధించును. కాన కామ్యమగు ప్రయోగముచేతనే నిత్యముకూడ సిద్ధించుచుండ నిత్యాకరణనిమిత్తమగు ప్రత్యవాయము కాని, సర్వాంగాననుష్ఠాననిమిత్తమగు ప్రత్యవాయము కాని నిత్యములు చేయుటవలన ప్రాప్తించవు. "నిత్యములను యథాశక్తిని యనుష్ఠింపవలయు"నను యనుజ్ఞవలన నిత్యములలో కొన్ని నిత్యకర్మల నాచరించినను ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించదు. వార్తికగ్రంథమునందైతే కామ్యములకు కూడ నీవిషయమున వినియోగము కలదని "వేదానువచనాదీనామైకాత్మ్యజ్ఞానజన్మనే। తమేతమితి వాక్యేన నిత్యానాం వక్ష్యతే విధిః॥ యద్వా వివిదిషార్థత్వం కామ్యానామపి కర్మణాం। తమేతమితి వాక్యేన సంయోగస్య పృథక్త్వతః" ఈ వాక్యములచే చెప్పఁబడెను. ఈ పక్షమున కామ్యములు కూడ నిత్యములతో, సమానమగుటంజేసి నిత్యకర్మలవలె కామ్యములకు యథాశక్త్యనుష్ఠానము సంభవింపగలదు. కాన సర్వాంగాననుష్ఠానమున కలిగెడి ప్రత్యవాయము సంభవింపదు. ఈ కర్మయోగమున యత్కించిదనుష్ఠితమైనను అది యనుపభుక్తబీజమై (అనుభవించని బీజసమానమై) 'జన్మజన్మాన్తరాభ్యస్తం దానమధ్యయనం తపః। తేనైవాభ్యాసయోగేన తచ్చైవాభ్యసతే పునః" అను శ్రుత్యనుసారము ఉత్తరోత్తరసంస్కారాధానద్వారమున స్వసజాతీయవృద్ధికి హేతువై కామాదిదోషపక్షణద్వారమున సంసారరూపమహాభయమునుండి రక్షించును. కాన సాంఖ్యయోగానధికారిచే కర్మయోగమే యనుష్ఠింపఁదగినదని భావము. ॥౪౦॥

గీ॥ వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునందన !
బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్ ॥　　।౪౧॥

పదవిభాగము:— వ్యవసాయాత్మికా-బుద్ధిః-ఏకా-ఇహ-కురునన్దన!-బహుశాఖాః-హి-అనంతాః-చ-బుద్ధయః-అవ్యవసాయినాం । ॥౪౧॥

ప్రతిపదార్థము:— హేకురునన్దన!=ఓయర్జునా!; ఇహ=ఈమోక్షమార్గవిషయమై; బుద్ధిః=సాంఖ్యబుద్ధియు, చెప్పఁబోవు యోగబుద్ధియు; వ్యవసాయాత్మికా=నిశ్చయాత్మకమైనది; ఏకా=ఒక్కటి (విపరీతములగు బుద్ధిశాఖావిశేషములను తొలగించుటయందు సమర్థమైనది); అవ్యవసాయినాం=ప్రమాణమువలన జనించెడి వివేక బుద్ధి లేనివారలయొక్క; బుద్ధయః=బుద్ధులు; బహుశాఖాః=అనేకభేదములుగలవి; అనంతాశ్చహి=అనంతమైనవియు. ॥౪౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యేయం సాంఖ్యే బుద్ధి రుక్తా యోగే చ వక్ష్యమాణలక్షణా సా- వ్యవసాయేతి । వ్యవసాయాత్మికా నిశ్చయస్వభావైకైవ బుద్ధి రితరవిపరీతబుద్ధిశాఖాభేదస్య బాధికా సమ్యక్ప్రమాణజనితత్వా దిహ శ్రేయోమార్గే హేకురునందన! । యాః పున రితరా బుద్ధయో యాసాం శాఖాభేదప్రచారవశా దనన్తోఽపారోఽనుపరత స్సంసారో నిత్యప్రతతో విస్తీర్ణో భవతి, ప్రమాణజనితవివేకబుద్ధినిమిత్తవశా చ్చోపరతా స్వనన్తభేదబుద్ధిషు సంసారోఽప్యుపరమతే । తా బుద్ధయో బహుశాఖా బహ్వ్య శ్శాఖా యాసాం తా బుద్ధిశాఖా బహుభేదా ఇత్యేతత్ । ప్రతిశాఖాభేదేన హ్యనన్తాశ్చ బుద్ధయః కేషా మవ్యవసాయినాం ప్రమాణజనితవివేకబుద్ధిరహితానా మిత్యర్థః ॥ ॥౪౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధని:—

"సాంఖ్యబుద్ధి, యోగబుద్ధి అను రెండిటికన్న వేరుగ కణాదగౌతమశాస్త్రప్రసిద్ధములగు బుద్ధు లనేకము లుండ వానిని విడిచి సాంఖ్యబుద్ధి యోగబుద్ధులను మాత్రము శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యెట్లు నుపదేశించుటకు దొరకొనె" నని శంకింపఁజనదు.

పూర్వమునందుఁ జెప్పఁబడిన సాంఖ్యబుద్ధియు, ముందు జెప్పఁబోవు యోగబుద్ధియు సమ్యక్ప్రమాణమువలనఁ బుట్టిన వగుటఁజేసి నిశ్చయాత్మకములై, ఏకరూపమై తనకంటె భిన్నమగు విపరీతబుద్ధులయొక్క శాఖావిశేషములను బాధించి శ్రేయోమార్గమునకు సమర్థములగును.

—: ౨వ అధ్యాయము ౪౧ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "త మేతం వేదానువచనేన" అను వాక్యమునందు యజ్ఞదానాది నిఖిలకర్మము లాచరింపవలయు నని సముచ్చయమును విధించు శబ్దము లేమింజేసి యశుద్ధితారతమ్యముచే ననుష్ఠాన తారతమ్య ముపపన్న మగుటంజేసి "కర్మబంధం ప్రహాస్యసి" (కర్మబంధమును విడువఁగలవు) అని చెప్పట యుక్తమే యని పూర్వశ్లోకవ్యాఖ్యానసమయమున నుడువఁబడెను. ఈవిషయమునే యుపపాదనచేయుటకు "త

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అట్లుకాక స్వకపోలకల్పితములు, విపరీతప్రమాణజనితములు నగు బుద్ధుల శాఖావిశేషములు సంసారహేతువు లగును. అట్టి విపరీతబుద్ధులను నశింపఁజేయుటయందు సాంఖ్యబుద్ధియోగబుద్ధులు సమర్థము లైనవి. అందుచే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సాంఖ్యబుద్ధిని చెప్పి యోగబుద్ధిని జెప్పుటకు మొదలిడెను. (ఉపాయభూతమగు యోగబుద్ధియు, ఉపేయభూతమగు సాంఖ్యబుద్ధియు దోషరహితమగు వేదవాక్యమువలన జనించెడివి. కాన సంసారహేతువగు నవిద్యకు సాక్షాత్తుగ గాని, పరంపరయా గాని బాధకములని యాసాంఖ్యబుద్ధిని, యోగబుద్ధిని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పుటకు దొరకొనె నని యాశయము.)

సాంఖ్యబుద్ధి యోగబుద్ధులకన్న వ్యతిరిక్తములు, స్వకపోలకల్పితములు, అప్రమాణజనితములు నగు బుద్ధులయొక్క ప్రసక్తానుప్రసక్తిచేఁ బుట్టెడి బుద్ధిపరిణామవిశేషముల ప్రచారముల వలన సంభవించెడి సంసార మనంతము (సమ్యగ్జ్ఞానము లేనిదే నివృత్తము కానిది), అపారము (కార్యము కనబడుచున్నను వస్తురూపమగు కారణము లేనిది); నిత్యము (వ్యాపించి విస్తీర్ణమగునది). అనుమానాగమప్రమాణములవలన పదార్థపరిశోధనము, దానివలన వివేకబుద్ధియు, దానివలన సమ్యక్ప్రబోధము జనించి దానివలన నాయనంతబుద్ధులు నివృత్తినొంద నాశ్రయరహిత మైయట్టిసంసారము నివృత్తమగును. అట్టి సంసారహేతువు లగు విపరీతబుద్ధులు ప్రతిశాస్త్రమునందును వృక్షశాఖలువలె ననంతము లని జెప్పఁబడెను. శాస్త్రభేదముచే భిన్నములగు ననంతబుద్ధులు సమ్యక్ప్రమాణజనితబుద్ధిహీనులకు సంభవించునని యాశయము.

(కాన నవ్యవస్థితములగు నట్టి బుద్ధులు సంసారహేతువులని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సంసారనివృత్తికి సాక్షాద్ధేతువగు సాంఖ్యబుద్ధిని జెప్పి యట్టి సాంఖ్యబుద్ధికి హేతువగు యోగబుద్ధిని జెప్పుట కారంభించె నని యాశయము.) ॥౪౧॥

మేతం వేదానువచనేన" అను వాక్యవిహిత మగు యజ్ఞదానాదికర్మముల కేకార్థత్వమును "వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ఓయర్జునా! "త మేతం వేదానువచనేన" అను వాక్యమునందుగల తృతీయావిభక్తిచే వేదానువచనయజ్ఞదానతపోనిరశనవ్రతములు స్వతంత్రముగ (పరస్పరసహాయము నపేక్షింపక) వివిదిషనుగూర్చి, ఆత్మజ్ఞానమును గూర్చియు కారణములని బోధింపఁబడుటవలన నీశ్రేయోమార్గమునందు, లేక "తమేతం" అను వాక్యమునందు కాని యాత్మతత్త్వవిషయికనిశ్చయాత్మికబుద్ధి యొక్కటియే బ్రహ్మచర్యగార్హస్థ్యవానప్రస్థసంన్యాసాశ్రమములకు సాధింపఁదగిన దని వివక్షిత మైనది. అట్లుకాక "వేదానువచనేన" అను వాక్యముచే విధింపఁబడిన వేదానువచనయజ్ఞదానాదు లన్నియు పరస్పరసహాయము లేకయే భిన్నభిన్నఫలజనకము లన్నను, లేక పరస్పరసహాయముచే నేకార్థజనకము లన్నను "దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత" అనుచోట నొక స్వర్గఫలమునకు కారణమగు దర్శయాగపూర్ణమాసయాగములకు సముచ్చయము బోధించు ద్వంద్వసమాసమువలె నిచట ద్వంద్వసమాసము కాని, లేక– "యదగ్నయే చ ప్రజాపతయే చ" అను స్థలమునందు సముచ్చయము బోధించు 'చ' కారమువలె

"వేదానువచనేన" అను వాక్యమునందు కడ 'చ' కారము కాని యుండవలసినదగును. అట్టి ద్వంద్వసమాసము కాని, 'చ' కారము కాని యిచట లేదు. కాన "వేదానువచనేన" అను వాక్యబోధితకర్మములు భిన్నార్థకములు కాని, సముచ్చితములు కాని కావని యర్థము.

సాంఖ్యబుద్ధియు, యోగబుద్ధియు నొక శ్రేయస్సే ఫలముగ కలదగుటచే నొక్కటియే యగును. అట్టి నిశ్చయాత్మికము, ఆత్మతత్త్వవిషయికము నగుబుద్ధి నిర్దోషమగు వేదవాక్యమువలన జనించుటచే నితరమగు సర్వవిపరీతబుద్ధులను బాధించును. (నశింపజేయును.) ఆత్మతత్త్వవిషయికము, నిశ్చయాత్మికమునగు బుద్ధితో విహీనులగువారి యితరబుద్ధులు బాధ్యములు. అని భాష్యకారులుకూడ నుడివియుండిరి.

మఱికొందరు "పరమేశ్వరారాధనచేతనే సంసారము తరించగలము" అను నిశ్చయాత్మిక మగు నొకబుద్ధియే యీకర్మయోగమునందగును. అని "వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునందన" అనుదాని కర్థమును చెప్పెదరు. ఏవిధముచేసైనను జ్ఞానకాండానుసారముగ "స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్" (నిష్కామకర్మానుష్ఠానధర్మమున స్వల్పము ననుష్ఠించినను నది సంసారరూపమహాభయమునుండి రక్షించుననునది యుపపన్నము.

కర్మకాండమునందున్నవో కోరిక లనేకము లగుటచే ననేకవిధములును, కర్మఫలగుణఫలాదిప్రకారమగు నుపశాఖాభేదముచే ననంతములు నగు (విపరీత) బుద్ధులు తత్తత్ఫలములయందు కోరికకలవారలకు సంభవించును. ఇచట 'హి' అను శబ్దముచే నట్టి బుద్ధుల యానంత్యముయొక్క ప్రసిద్ధి ద్యోతితము. కాన శుద్ధ్యర్థకర్మలకు కామ్యకర్మలకంటె గొప్ప వైలక్షణ్యము కలదని భావము.

శంకరానందీయము:— యోగవిషయికబుద్ధితోఁగూడిన పురుషుఁడు తరించునని యింతకుపూర్వము చెప్పఁబడెను. అట్టి యోగబుద్ధి యెట్టిదను నాశంకయందు దాని స్వరూపమును చెప్పుచు తదితరబుద్ధులు కలవారెన్నడు తరింపరని "వ్యవసాయాత్మికా" అను శ్లోకముచే సూచించుచుండెను.

"మనో హి ద్వివిధం ప్రోక్తం శుద్ధం చా శుద్ధమేవ చ । అశుద్ధం కామసంకల్పం శుద్ధం కామవివర్జితం" (మనస్సు శుద్ధమనియు, అశుద్ధమనియు రెండువిధములు. అందు కామసంకల్పములతోఁ గూడిన మనస్సు అశుద్ధమనియు, కామసంకల్పశూన్యమగు మనస్సు శుద్ధమనియు చెప్పఁబడును.) అను వాక్యానుసారము కామసంకల్పాదికషాయరహితమగుటవలన శుద్ధమగుటచే 'ఈశ్వరుఁడే మనలకు పరమగతి' అని నిశ్చయము కలిగినట్టియు, వస్తుతత్త్వనిశ్చయము కలదియు నీశ్వరాశ్రయమునగు బుద్ధి—మోక్షప్రయోజనమగు కర్మయోగమునందు ప్రవృత్తుఁడు, వ్యవసాయి, ముముక్షువునగు వానికి వెలుపలను లోపలను ఎల్లప్పుడు 'ఏకైవ' ఏకరూపమే యగుచున్నది. "యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్య విదిత్వాఽస్మి న్లోకే జుహోతి, యజతే, తపస్తప్యతే అన్తవదేవాస్య తద్భవతి (ఓ గార్గి! యీయక్షరరూపమగు నాత్మను తెలిసికొనక యెవఁడీలోకమున హోమముచేయునో, యాగముచేయునో, తపమునాచరించునో అదంతయు నట్టివాని కంతవత్తే యగును.) అను నర్థమునకు వ్యతిరేకముగ నాత్మస్వరూపమును తెలిసికొని హోమముచేయువానియొక్కయు, యాగముచేయువానియొక్కయు, తపమునాచరించువానియొక్కయు నిఖిలకర్మము లనన్తములే యగునని చెప్పు నీశ్రుతిప్రమాణమున నిశ్చయాత్మికబుద్ధి యేకరూపముగనే యుండును, కాని యెన్నడు భేదమును పొందజాలదు. ఇట్టి వ్యవసాయాత్మక (వివేక) బుద్ధిరహితులు, వ్యవస్థాశూన్యులు అగు కాముకుల బుద్ధు లనేకవిధములు. "ఆశాస్తే యం యజమానోఽసౌ" అను శ్రుత్యుక్తప్రకార మనేకార్థవిషయకము లగుటచే ననేకవిధములవేరగును. కనుకనే కామ్యము లనన్తమగుటచే నాబుద్ధు లనన్తమగును. ఈవిధమున బుద్ధులనంతమగుచో నట్టిబుద్ధులు కలవారలకు సంసార మనంతమే యగును. ఎన్నడు సంసార ముపశమించదని యర్థము.

గీ॥ యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవద న్త్యవిపశ్చితః ।
వేదవాదరతాః పార్థ! నాన్య దస్తీతి వాదినః ॥ ॥౪౨॥

పదవిభాగము:—యాం-ఇమాం-పుష్పితాం-వాచం-ప్రవదన్తి-అవిపశ్చితః- వేదవాదరతాః-పార్థ!-న-అన్యత్-అస్తి-ఇతి-వాదినః ॥ ॥౪౨॥

ప్రతిపదార్థము:— హే పార్థ!=ఓయర్జునా!; వేదవాదరతాః=(అనేక మగు నర్థవాదవాక్యములచేఁ జెప్పఁబడు ఫలములకు సాధనలను ప్రకాశింపజేయు) వేదవాక్యములయం దాసక్తిగలవారై; అన్యత్=స్వర్గప్రాప్తిరూపఫలమునకు సాధనమగు గర్మలకంటె వేరగునది; నాస్తీతి=లేదని; వాదినః=పలికెడి; అవిపశ్చితః=అవివేకులు; యాం=ఏ; ఇమాం=అధ్యయనవిధిగృహీతమగుటచేఁ బ్రసిద్ధమైన; పుష్పితాం=పుష్పించిన వృక్షమువలె రమణీయమగు; వాచం=వాక్యమును; ప్రవదన్తి=పలుకుచుండిరో! ॥౪౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యేషాం వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి ర్నాస్తి, తే—యామితి । యా మిమాం వక్ష్యమాణాం పుష్పితాం పుష్పితవృక్ష ఇవ శోభమానాం శ్రూయమాణరమణీయాం వాచం వాక్యలక్షణాం ప్రవదన్తి । కేఽవిపశ్చితోఽల్పమేధసోఽవివేకిన ఇత్యర్థః । వేదవాదరతా బహ్వర్థవాదఫలసాధన

నీలకంఠీయము:— సాంఖ్యయోగము లనెడి రెంటికి సంసారమహాభయమునుండి రక్షించుట సమానమగుచో నీరెంటి కేమి విశేషము కలదని యాశంకించి సాంఖ్యులకు పతనశంకయే లేదనియు, యోగులకెంతకాలమునకు విదేహకైవల్యము సంభవింపదో యంతవరకు పతనశంక కలదని 'వ్యవసాయాత్మికా' అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

"వ్యవసాయాత్మికా" వ్యవసాయమన తత్త్వనిశ్చయము. తదాకారము 'అహం బ్రహ్మాస్మి' అను వాక్యజన్యమగు నంతఃకరణవృత్తి. అట్టి బ్రహ్మాకారాంతఃకరణవృత్తియే బ్రహ్మవిద్య యనఁబడును. అట్టి బ్రహ్మాకారాంతఃకరణవృత్తి, యితరనిఖిలవృత్తి బాధద్వారమున నెన్నఁడుఁ బుట్టినదై యేకరూపముగనే యుండును. "సకృ ద్విభాతో హ్యేష బ్రహ్మలోకః', బ్రహ్మ మొక్కసారి తెలియబడినచో కృతకృత్యుఁ డగుటంజేసి వానికిఁ దెలిసికొనఁదగినదియు, కర్తవ్యము, కొంచమైన నుండదు. కాన నిట్టి బ్రహ్మవిద్యావంతునకు పతనశంకయే లేదు. అజ్ఞానులబుద్ధు లనంతములు. అవి ప్రత్యేక మనేకవిధములు. కాన "ఇది నాకు శ్రేయస్కరము" అను నిశ్చయము దుర్లభ మగుటం జేసి యొకానొకప్పు డశ్రేయస్సునందుకూడ శ్రేయోబుద్ధి కలిగినచో పతనశంక కలుగఁగలదు. కాన సాంఖ్యయోగుల కిట్టి గొప్పవిశేషము కలదని భావము.

శ్రీధరీయము:—ఈశ్వరారాధనరూపమగు కర్మయోగమునందు "పరమేశ్వరభక్తిచేతనే నిశ్చయముగఁ దరించగలను" అను నిశ్చయాత్మికమగు నేకనిష్ఠారూపబుద్ధి జనించును. బహిర్ముఖులకు కాముకులకు కామములనంతమగుటచే బుద్ధు లనేకవిధములు జనించును. అవి గూడ కర్మగుణఫలాదిభేదమువలన ననేకశాఖలు కలవగును. ఈశ్వరారాధననిమిత్తము నిత్యనైమిత్తికమగు యత్కించిత్కర్మము అంగలోప మున్నను నశించదు. 'యథా శక్నుయా త్తథాకుర్యాత్' (ఎట్లుచేయుటకు సమర్థుఁడగునో అట్లే యాచరింపగలయును) అని యీశ్వరారాధననిమిత్తమగు కర్మము విధించబడుచున్నది. అటి కర్మ మీశ్వరోద్దేశమగుటచే వైగుణ్య ముపశమించును. కాన నట్టి కర్మమునకు వైగుణ్యము ప్రాప్తించదు. "అగ్నిహోత్రం జుహుయా త్స్వర్గకామః దధ్నేంద్రియకామో జుహుయాత్" అను శ్రుతిబోధకమగు నగ్నిహోత్రాదికామ్యకర్మ మట్టిది కాదు. కాన సకామకర్మమునకు, నిష్కామకర్మ (కర్మయోగ) మునకు మహద్వైషమ్యము కలదనిభావము. ॥౪౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ప్రకాశకేషు వేదవాక్యేషు రతా హే పార్థ! నాన్యత్స్వర్గప్రాప్త్యాదిఫలసాధనేభ్యః కర్మభ్యోఽస్తీత్యేవం వాదినో వదనశీలాః ॥ ॥౪౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సాంఖ్యయోగబుద్ధి యొక్కటియే ప్రమాణమైనదో యట్టి బుద్ధి సర్వుల చిత్తమునం దెందుకు సిద్ధముకాదని శంకింపఁజనదు. ఎవరికి నిశ్చయాత్మికబుద్ధి కలుగదో అట్టి స్వల్పబుద్ధికల యవివేకు లనేకార్థవాదవాక్యములచే బోధింపఁబడు ఫలములకు సాధనములను ప్రకాశింపఁజేయు వేదవాక్యములయం దాసక్తికలవారై స్వర్గప్రాప్తికి సాధనమగు కర్మలకంటె వేఱుగ నీశ్వరుఁడు కాని, మోక్షము కాని లేదని పలుకుటయందు స్వభావముకలవారై భోగ్యమగు ఫలములు లేక పుష్పమాత్రముచేతనే రమణీయమగు కింశుక (మోదుగ) వృక్షమువలె శ్రవణకాలమునందుమాత్రము రమణీయము, నిరతిశయఫలశూన్యము, కర్మకాండబోధకము నగు వాక్యమును "క్రియావిశేషబహుళాం" అను వాక్యముచే చెప్పబోవువిధమున పలుకుచుండిరి. కాన నట్టివారు స్వర్గాదికాములుగాన కామవశమున వారలకు నిశ్చయాత్మికమగు బుద్ధి ప్రాయశః కలుగనేరదు; కలిగినను స్థిరము కానేరదు. ॥౪౨॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౪౨, ౪౩, ౪౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ప్రమాణము సమానమగుటచే నవ్యవసాయుల (కాముకుల)కు కూడ వ్యవసాయాత్మికమగు బుద్ధి యేల కలుగదు ?" అని యాశంకించుకొని ప్రతిబంధక ముండుటచే నట్టి బుద్ధి కలుగదని "యా మిమాం" అను శ్లోకము మొదలు మూడు శ్లోకములచే చెప్పుచుండెను.

"యా మిమాం" "స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః" అను యధ్యయనవిధిచే గృహీతమగుటచేఁ బ్రసిద్ధము, సాధ్య, సాధన, సంబంధప్రతిభానమువలనను నిరతిశయ ఫలాభావమువలనను పుష్పించిన మోదుగవలె నాపాతరమణీయము, 'జన్మకర్మఫలప్రదాం' నశ్వరమగు నపూర్వశరీరేంద్రియాది సంబంధరూపజన్మమును, తదధీనమగు వర్ణాశ్రమాభిమాననిమిత్తనశ్వరకర్మమును, తదధీనమగు నశ్వరపుత్రపశుస్వర్గాది రూపఫలమును ప్రకర్షగ ఘటీయంత్రమువలె నవిచ్ఛిన్నముగ నిచ్చునదియు, కనుకనే నిత్యనిరతిశయఫలము నివ్వజాలనిదియు, మఱియు "భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి క్రియావిశేషబహులాం" అమృతపానము, ఊర్వశీవిహారము, పారిజాతపరిమళము మొదలగు భోగములయొక్కయు, తత్కారణమగు దేవాదిస్వామిత్వముయొక్కయు ప్రాప్తినిమిత్త హేతువగు నగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదులచే విస్తృతమైనట్టిదియు, (అతివిస్తారముగ భోగైశ్వర్యసాధన క్రియాకలాపమును చెప్పునది) (కర్మకాండకు జ్ఞానకాండముకంటె యతివిస్తృతత్వము ప్రసిద్ధము.) నిట్టి కర్మకాండరూపమునగు వాక్కును— "అవిపశ్చితః" విచారజన్యతాత్పర్యపరిజ్ఞానశూన్యులు, కనుకనే "వేదవాదరతాః" వేదమునందుండు "అక్షయ్యగ్ం హవై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి" అనునది మొదలగు యర్థవాదవాక్యములయం దాసక్తులు, (వేదార్థము సత్యముగ నిదియేయని మిథ్యావిశ్వాసముచే సంతోషించెడివారలు) చెప్పుచుందురు. కనుకనేవారు 'నాన్యదస్తీతి వాదినః' వేదమంతయు కార్యపరమగుటచే కర్మకాండముకంటె భిన్నమగు జ్ఞానకాండము లేదని పలికెడివారలు, కర్మఫలముకంటె వేరుగ జ్ఞానఫలమగు నిరతిశయసుఖములేదని పలుకుచు పెద్దప్రయత్నముచే జ్ఞానకాండవిరుద్ధార్థమును పలికెడి

గీ॥ కామాత్మాన స్స్వర్గపరాః జన్మకర్మఫలప్రదామ్ ।
క్రియావిశేషబహుళాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి ॥ ॥౪౩॥

పదవిభాగము:— కామాత్మానః-- స్వర్గపరాః-- జన్మకర్మఫలప్రదాం-- క్రియావిశేషబహుళాం-- భోగైశ్వర్యగతిం--ప్రతి ॥ ॥౪౩॥

ప్రతిపదార్థము:— తే=అట్టి యవివేకులు; కామాత్మానః=కామస్వభావులై (కామపరులై); స్వర్గపరాః=స్వర్గమే పురుషార్థముగా కలవారై (స్వర్గప్రధానులై); జన్మకర్మఫలప్రదాం=జన్మ యనెడి కర్మఫలము నిచ్చునట్టియు; భోగైశ్వర్యగతింప్రతి. భోగైశ్వర్య=భోగైశ్వర్యములయొక్క; గతింప్రతి=ప్రాప్తిని గూర్చి సాధన మగునట్టి; క్రియావిశేషబహుళాం=క్రియావిశేషములచే విస్తారముగా గల; (1) తాం=ఆ; (2) వాచం=వేదవాక్యమును; (3) ప్రవదన్తి=పలుకుచుండిరి; (తాం, వాచం, ప్రవదన్తి అను నీమూడుపదములు పూర్వశ్లోకమునుండి అనుషక్తములు.) అనుషంగ మనగ పూర్వశ్లోకమునందుండు పదమును ముందుశ్లోకమున సమన్వయమునిమిత్త మాశ్లోకమునందుగల పదములతోఁ గలుపుట. ॥౪౩॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తేచ—కామాత్మాన ఇతి । కామాత్మానః కామస్వభావాః కామపరా ఇత్యర్థః । స్వర్గపరాః స్వర్గః పరః పురుషార్థో యేషాం తే స్వర్గపరా స్స్వర్గప్రధానా జన్మకర్మఫలప్రదాం కర్మణః ఫలం కర్మఫలం జన్మైవ కర్మఫలం జన్మకర్మఫలం తత్ప్రదదాతీతి జన్మకర్మఫలప్రదా తాం వాచం ప్రవదన్తీ త్యనుషజ్యతే । క్రియావిశేషబహుళాం క్రియాణాం విశేషాః క్రియావిశేషా స్తే బహుళా యస్యాం వాచి తాం స్వర్గపశుపుత్రాద్యర్థా యయా వాచా బాహుళ్యేన ప్రకాశ్యన్తే । భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి భోగ శ్చైశ్వర్యం చ భోగైశ్వర్యే తయో ర్గతిః ప్రాప్తి ర్భోగైశ్వర్యగతి స్తాం ప్రతి సాధనభూతా యే క్రియావిశేషా స్తద్బహుళాం తాం వాచం ప్రవదన్తో మూఢా స్సంసారే పరివర్తన్త ఇత్యభిప్రాయః ॥ ॥౪౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కామపరులును, స్వర్గమే ప్రధానముగఁ గలవారును నగు నవివేకులు—కర్మఫల మగు జన్మ నిచ్చునట్టియు, భోగైశ్వర్యప్రాప్తికి సాధన మగునట్టియు, స్వర్గపశుపుత్రుల నిచ్చునట్టి క్రియావిశేషములను విస్తారముగ జెప్పునట్టి వేదవాక్యములను బలికెడివారై సంసారమునందుఁ దిరుగుచుండెదరు. కాన వారలకు నిశ్చయాత్మికబుద్ధి సంభవింపనేరదు. ॥౪౩॥

వారలు "కామాత్మానః" కామ్యమానవిషయకళతానులిత చిత్తులు కాన కామముయులు, కనుకనే మోక్షవిద్వేషులు "స్వర్గపరాః" ఊర్వశ్యాద్యుపేత మగుటచే స్వర్గమే యత్యుత్కృష్టముగఁ గలవారలు, కనుకనే వివేకవైరాగ్యములు లేమిఁజేసి స్వర్గముకంటె వేరుగ పురుషార్థములేదని భ్రమను చెందినవారలై మోక్షకథనుకూడ సహింపనివారలు, అట్టి "భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం" భోగైశ్వర్యములయందు క్షయిత్వాదిదోషాదర్శనముచే నభిష్టమగు నంతఃకరణ కలిగినట్టియు, "తయాపహృతచేతసాం" క్రియావిశేషబహుళ మగు వేదవాక్యముచే నాచ్ఛాదిత వివేకవిజ్ఞానముకలవారు అగువారల యంతఃకరణమునందు వ్యవసాయాత్మికబుద్ధి కలుగనేరదు. లేక పరమాత్మవిషయక

గీ॥ భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయాఽపహృతచేతసామ్ ।
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి స్సమాధౌ న విధీయతే ॥ ॥౪౪॥

పదవిభాగము:—భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం–తయా–అపహృతచేతసాం–వ్యవసాయాత్మికా–బుద్ధిః–సమాధౌ–న–విధీయతే ॥ ॥౪౪॥

ప్రతిపదార్థము:—భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం, భోగ=భోగమునందును; ఐశ్వర్య=ఐశ్వర్యమునందును; ప్రసక్తానాం=ప్రసక్తులైనట్టియు (భోగైశ్వర్యాత్మభూతులైనట్టియు); తయా=క్రియావిశేషములను విస్తారముగఁ బ్రకాశింపఁజేయునట్టి యావేదవాక్యముచే; అపహృతచేతసాం=కప్పబడిన వివేకవిజ్ఞానముకల మూఢులకు; వ్యవసాయాత్మికా=నిశ్చయాత్మికమగు; బుద్ధిః=సాంఖ్యబుద్ధికాని, యోగబుద్ధికాని; సమాధౌ=అంతఃకరణమునందు; నవిధీయతే=విధించబడడములేదు, (సంభవింపదు). ॥౪౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తేషాం చ—భోగేతి । భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం భోగః కర్తవ్య మైశ్వర్యం చేతి భోగైశ్వర్యయో రేవ ప్రణయవతాం తదాత్మభూతానాం తయా క్రియావిశేషబహులయా వాచాఽపహృతచేతసా మాచ్ఛాదితవివేకప్రజ్ఞానాం వ్యవసాయాత్మికా సాంఖ్యే యోగే వా బుద్ధి స్సమాధౌ సమాధీయతేఽస్మి న్పురుషోపభోగాయ సర్వ మితి సమాధి రంతఃకరణబుద్ధి స్తస్మి న్సమాధౌ న విధీయతే న భవతీత్యర్థః । ॥౪౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కర్మానుష్ఠానమువలన చిత్తశుద్ధిగలిగి తద్ద్వారమున కర్మకాండనిష్ఠులగు కర్మానుష్ఠానపరులకుఁగూడ యోగబుద్ధిసాంఖ్యబుద్ధులు జనించి మోక్షము సంభవించు ననెదవా ? అదియు సంభవముకాదు. ఏలన ? కర్మానుష్ఠానపరులు ఆత్మకర్తవ్యములుగ నారోపితములగు భోగైశ్వర్యములయం దభినివిష్ట మగు చిత్తముకలవారుగాన భోగైశ్వర్యములతో తాదాత్మ్యాధ్యాసముకలవారు. కనుకనే బహిర్ముఖు లనంబడుదురు. అట్టి బహిర్ముఖులకు యోగబుద్ధిసాంఖ్యబుద్ధులు జనింపనేరవు. అట్టివారలకు యోగబుద్ధిసాంఖ్యబుద్ధులు జనింపకున్నను శాస్త్రానుసారియగు వివేకవిజ్ఞానముచే వ్యవసాయాత్మిక (నిశ్చయాత్మిక) మగు బుద్ధి జనింపవచ్చునని శంకింపజనదు. కేవలకర్మానుష్ఠానపరులు యజ్ఞయాగాదులనే విస్తారముగఁ బ్రకాశింపఁజేయునట్టి వేద

వ్యవసాయాత్మికబుద్ధి కలుగనేరదు. 'సమాధీయతేఽస్మి న్సర్వమిదం' అను వ్యుత్పత్తి ననుసరించినచో సమాధిశబ్దమున నంతఃకరణము, పరమాత్మయు ననునర్థములు సంభవించును. కొందఱు "అహం బ్రహ్మా" (నేను బ్రహ్మను) అనియుండుటే సమాధియనియు, తన్నిమిత్తమగు వ్యవసాయాత్మికబుద్ధి కలుగదని వ్యాఖ్యానించెదరు. ఈవ్యాఖ్యానమునందుసమాధిశబ్దము రూఢమగును.

పర్యవసితమేమన ? విచారింప కామ్యాగ్నిహోత్రాదులు శుద్ధ్యర్థమగు నగ్నిహోత్రాదులకంటె వేరుకావు. అయినను కామ్యాగ్నిహోత్రాదులు ఫలాభిసంధిదోషదూషితము లగుటచే చిత్తశుద్ధిని సంపాదింపనేరవు. భోగానుగుణమగు శుద్ధి ప్రాప్తించినను అది జ్ఞానోపయోగి కానేరదు. ఈ విషయమును తెలుపుటకే "భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం" అని తిరుగఁ జెప్పఁబడెను. ఫలాభిసంధిని విడిచి యాచరింపబడిన యగ్నిహోత్రాదులు జ్ఞానోపయోగి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
వాక్యములచేతనే యాచ్ఛాదితమగు వివేకవిజ్ఞానముగలవారు. కాన వారలకు యోగబుద్ధి, సాంఖ్య బుద్ధులు సమాధి (అంతఃకరణ) యందు సంభవింపవు. ఇట సమాధి యనగ "సమాధీయతేఽస్మిన్ పురుషోపభోగాయ సర్వం" అను వ్యుత్పత్తి ననుసరించి పురుషుని యుపభోగముకొఱకు సర్వము దీనియం దుంచబడునుగాన సమాధిశబ్దముచే నంతఃకరణము బోధింపఁబడునుగాని యుపరిసక్తము లగు సంప్రజ్ఞాతాసంప్రజ్ఞాతసమాధులు జెప్పఁబడవు. కనుకనే "సంప్రజ్ఞాతాసంప్రజ్ఞాతసమాధులు ప్రసక్తములు కావుకదా యట్టి సమాధుల నిచట నిషేధించుట యే" ట్లను శంకగూడఁ దొలఁగింపఁబడెను. ||४४||

యగు శుద్ధిని చేకూర్చును. కాన విద్వదవిద్వాంసులకు ఫలభేదము సిద్ధమని భావము. ఈ విషయమే మున్ముందు విస్తారముగఁ జెప్పఁబడును.

శంకరానందీయము:— "అవ్యవసాయులకు (కాములకు) కూడ యోగబుద్ధి సంభవించు గాక" యను శంకపై కామపరుల యంతఃకరణమును యోగబుద్ధి యధిష్ఠింప నేరదని బోధించుట కట్టివారల స్వభావమును మూడు శ్లోకములచే వర్ణించుచుండెను.

"వేదవాదరతా ఉచ్యన్త ఇతి వాదా వాక్యాని వేదస్య వాదాః వేదవాదాస్తేషు" చెప్పఁబడునవి వాదము లనఁబడును. అవి వాక్యములు. వేదసంబంధమగు వాక్యములు వేదవాదము లనఁబడును. కర్మతత్ఫలసాధనప్రకాశకము లగు "వాయవ్యగ్ం శ్వేతమాలభేత భూతికామః" అనునట్టి వేదవాక్యములయం దాసక్తులు కనుకనే "నాన్యదస్తీతి వాదినః" సాధనసాధ్యరూపములగు కర్మతత్ఫలములకంటె వేరుగ నీశ్వరుఁడు గాని, మోక్షము గాని లేదని పలికెడి వారును, వేదముల యుపక్రమోపసంహారతాత్పర్యమును గుర్తెఱుఁగని మీమాంసకులు "పుష్పితాం" పుష్పశోభితమగు మల్లిక మొదలగు లతలతో సదృశమగు "అపామసోమమ్, దక్షిణావన్తో౽మృతం భజన్తః, పశ్యతి పుత్రం పశ్యతి పౌత్రం, అక్షయ్యగ్ం హ వై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి" అనునవి మొదలగు ఫలశూన్యములగు యర్థవాదవాక్యముల నెడిపుష్పములచేరంజితమగు "ఇమాం" "జన్మకర్మఫలప్రదాం" అనునది మొదలు చెప్పఁబోవు "యాం వాచం" "అగ్నిమీళే పురోహితం, ఇషేత్వోర్జేత్వా, బ్రహ్మసంధత్తం తన్మే జిన్వతం', ఇత్యాది వాక్యరూపమగు కర్మకాండమునే ప్రశస్తమైనదానినిగ చెప్పుచుందురు. ఉపాసనకాండను కాని, బ్రహ్మకాండను కాని యట్టి విధముగ చెప్పరు.

యోగబుద్ధి కనర్హమగు నిట్టి మీమాంసకుల స్వభావము దుష్టమని సూచించుటకు తద్గుణములను "కామాత్మానః" అను శ్లోకముచే వర్ణించుచుండెను.

"స్వర్గపరాః" స్వర్గమే నిరతిశయపురుషార్థమను నిశ్చయముకలవారు స్వర్గపరు లనిపించుకొందురు. "భోగైశ్వర్యగతింప్రతి కామాత్మానః" దివ్యమగు స్రక్చందనవనితాదుల సముగ్రభోగముకొఱకు నీశ్వరత్వప్రాప్తినిగూర్చి యిచ్ఛావేగము బుద్ధియందు కలవారలు. అనగా విషయభోగలంపటు లని యర్థము. అట్టి కాముకులగు మీమాంసకులు— "క్రియావిశేషబహుళాం" అగ్నిష్టోమాతిరాత్రాప్తోర్యామాదిక్రియావిశేషములను విస్తారముగ బోధించునట్టియు "జన్మకర్మఫలప్రదాం" జన్మమృత్యుజరారోగదుఃఖముల నిచ్చు కర్మ ప్రతిపాదకము (లేక తనచే బోధింపఁబడు కర్మల నాచరించువారలకు నానాయోనులయందు జన్మములను, కర్మఫలమగు సుఖాదులను నిచ్చునట్టిది అగు) వేదవాక్యమును పలుకుచుండెడివార లని పూర్వశ్లోకముతో నన్వయింపనగును. ||४३||

గీ॥ త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున !
నిర్ద్వన్ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్ ॥ ॥౪౫॥

పదవిభాగము:— త్రైగుణ్యవిషయాః–వేదాః–నిస్త్రైగుణ్యః–భవ–అర్జున!–నిర్ద్వన్ద్వః–నిత్యసత్త్వస్థః–నిర్యోగక్షేమః–ఆత్మవాన్ ॥ ॥౪౫॥

ప్రతిపదార్థము:— వేదాః=కర్మప్రతిపాదకవేదములు; త్రైగుణ్యవిషయాః="త్రయాణాం సత్త్వరజస్తమసాం గుణానాం సమాహారః త్రైగుణ్యం, తత్ విషయో యేషాం తే త్రైగుణ్యవిషయాః" సత్త్వరజస్తమోగుణసంబంధమగు పుణ్యపాపవ్యామిశ్ర కర్మ, తత్ఫలములను ప్రకాశింపఁజేయునట్టివి; హే అర్జున !=ఓయర్జునుడా!; త్వం=(ఈపద మధ్యాహార్యము) నీవు; నిస్త్రైగుణ్యః=త్రిగుణసంబంధమగు పుణ్యపాపవ్యామిశ్రకర్మ, తత్ఫలరూపసంసారకామనాసంబంధము లేనివాఁడవై; నిర్ద్వన్ద్వః=సుఖదుఃఖహేతువులగు శీతోష్ణములు, మానావమానములు అనెడి ద్వన్ద్వములు లేనివాఁడవై; నిత్యసత్త్వస్థః, నిత్య=ఎల్లప్పుడు; సత్త్వస్థః=సత్త్వగుణాశ్రితుడవై; నిర్యోగక్షేమః=పొందఁబడని వస్తువులను సంపాదించుట, సంపాదించినవాటిని రక్షించుట యనెడి యోగక్షేమములు లేనివాఁడవై; ఆత్మవాన్=అప్రమత్తుడవై; భవ=అగుము. ॥౪౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

య ఏవం వివేకబుద్ధిరహితా స్తేషాం కామాత్మనాం—త్రైగుణ్యేతి । త్రైగుణ్యవిషయా స్త్రైగుణ్యం సంసారో విషయః ప్రకాశయితవ్యో యేషాం తే వేదా స్త్రైగుణ్యవిషయా స్త్వం తు నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున! నిష్కామో భవేత్యర్థః । నిర్ద్వన్ద్వః సుఖదుఃఖహేతు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధని:—

అవివేకులుగూడ వేదాభ్యాసవంతు లగుచో నట్టివారలకు వివేకజ్ఞానము గలుగవచ్చునని శంకింపఁబడును. ఎవరు వివేకబుద్ధిరహితులో కామాత్ములగు నట్టివారలకు కర్మప్రతిపాదకములగు వేదములు సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క సమాహారరూపము, పుణ్యపాపమిశ్రరూపము, తత్ఫలసంబంధరూపము నగు సంసారమును బోధించును. అట్లైనచో వేదార్థ మగుటంజేసి

మీమాంసకు లట్టివారలగుటచే వారలకు యోగబుద్ధి కాని, తత్ఫలము కాని సిద్ధింప దని "భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం" అను శ్లోకముచే చెప్పఁబడెను.

"తయాఽపహృతచేతసాం" అర్థవాదవాక్య (స్తుతిప్రధానవాక్య)ములచే విస్తారమైనట్టి కర్మకాండప్రతిపాదకవేదవాక్యముచే గప్పబడిన కార్యాకార్యవివేకవిజ్ఞానముకలవారు (విషయాశాభ్రామితబుద్ధులుకలవారు) కనుకనే "భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం" భోగ్యములగు స్రక్చందనవనితాదులయందు ప్రసక్తులు. అట్టివారి 'సమాధౌ' యంతఃకరణమునందు యోగబుద్ధి ప్రవేశింపదు. ఎందుఁకనిన? అట్టివారల యంతఃకరణము కామములచే నిండియుండినందున యోగబుద్ధి ప్రకాశించుట కవకాశములేదు. కాన కారణము లేమింజేసి కార్యము సంభవింపదను న్యాయమున కారణమగు యోగబుద్ధి లేమింజేసి తత్కార్యమగు మోక్ష మీ మీమాంసకుల కెన్నడు సంభవము కాదనియర్థము. ॥౪౪॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము–౪౫వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "అంతఃకరణదోషముచే సకాములకు వ్యవసాయాత్మికబుద్ధి కలుగకుండుఁగాక ! వ్యవసాయాత్మికబుద్ధిచే కర్మ నాచరించెడి నిష్కాములకు కర్మస్వభావమువలన స్వర్గాదిఫలము

శాంకరభాష్యమ్:—

సప్రతిపక్షౌ పదార్థౌ ద్వన్ద్వశబ్దవాచ్యౌ తతో నిర్గతో నిర్ద్వన్ద్వో భవ । త్వం నిత్యసత్త్వస్థ స్సదా సత్త్వగుణాశ్రితో భవ । తథా నిర్యోగక్షేమోఽనుపాత్తస్యోపాదానం యోగః, ఉపాత్తస్య రక్షణం క్షేమః, యోగక్షేమప్రధానస్య శ్రేయసి ప్రవృత్తి ర్దుష్కరే త్యతో నిర్యోగక్షేమో భవ । ఆత్మవా నప్రమత్తశ్చ భవ । ఏష తవోపదేశ స్స్వధర్మ మనుతిష్ఠతః । ||౪౫||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధని:—

కామాత్మత్వము శ్రేష్ఠమైనదే యగు నని శంకింపవలదు. అట్టి వేదాభ్యాసరతులు కామనాపూర్వకముగ వేదబోధితములగు కర్మలనే యనుష్ఠించుటచే నెల్లపుడు వారికి సంసారమే యనువర్తించు (సంభవించు) చుండును. కాని వివేకముమాత్రము ప్రాప్తించనేరదు. అందువలన సంసారపరిత్యాగముకొరకై యర్జునా! నీవు నిస్త్రైగుణ్యుఁడ (నిష్కాముఁడ) వగుము.

ఇట "నిస్త్రైగుణ్యః" అను పదమునకు త్రిగుణాతీతుఁడ వగుమని యర్థము చెప్పక నిష్కాముఁడ వగుమని చెప్పుటవలన "నిత్యసత్త్వస్థ" అను ముందుపదముచే సత్త్వగుణప్రధానుఁడ వగు మని యర్థము చెప్పుటవలనఁ బ్రాప్తించు విరోధము పరిహృతము.

నిష్కామత్వము ప్రాప్తించు టెట్లనిన ? పరస్పరవిరుద్ధములును, సుఖదుఃఖములకు హేతువులు నగు పదార్థములు ద్వంద్వము లనంబడును. అవి యేవనిన? శీతోష్ణములు, మానావమానములు, హానివృద్ధులు మొదలగునవి. అట్టి ద్వంద్వముల కెవఁడు లోనగునో వానికి నిష్కామత్వము ప్రాప్తించనేరదు. అట్టి ద్వంద్వాతీతత్వ మెవనికిఁ బ్రాప్తించునో వానికి నిష్కామత్వము సంభవించును. కాన నోయర్జునా ! నీవు నిష్కామత్వమునకు హేతు వగు శీతోష్ణాదిద్వంద్వాతీతత్వమును సంపాదించుము (ద్వంద్వాతీతుఁడ వగు మని యాశయము).

శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహిష్ణుత్వ మెటుల బ్రాప్తించును ? అనిన నెల్లపుడు సత్త్వగుణప్రధానునకు ద్వంద్వసహిష్ణుత్వము ప్రాప్తించును. కాన శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనమునకు హేతు వగు సత్త్వగుణము నెల్లపు డాశ్రయింపుము.

సత్త్వగుణము నెల్లపు డాశ్రయించుట యనగా రజస్తమస్సులచే సంస్పృష్టముకాని సత్త్వము నాశ్రయించుట యనికదా యర్థము. యోగక్షేమములయందు వ్యాపృత మగు నంతఃకరణముకలవాని కట్టి సత్త్వగుణము సంభవించుట దుర్ఘటమే యందువా ? యోగక్షేమముల

ప్రాప్తించుచుండ జ్ఞానప్రతిబంధము సమానమేయగునుకదా" యను నాశంకను "త్రైగుణ్యవిషయాః" అను శ్లోకముచే దొలిగించుచుండెను.

"త్రయాణాం గుణానాం కర్మ త్రైగుణ్యం కామమూల స్సంసార స్స ఏవ ప్రకాశ్యత్వేన విషయో యేషాం త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః కర్మకాండాత్మకాః" సత్వరజస్తమోగుణముల కర్మము త్రైగుణ్య మనందును. అది యేదనిన ? కామమూల మగు సంసారము. అట్టి సంసారమును ప్రకాశింపజేయునవి కాన సంసారము విష

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యందు వ్యాపృత మగు నంతఃకరణముకలవాని కెల్లపుడు సత్త్వగుణము సంభవింపదుకనుకనే "నీవు యోగక్షేమములను వదలు" మని విధించుచుంటిని.

యోగ మనగాఁ బొందఁబడని వస్తువులను బొందుట (సంపాదించుట). క్షేమ మనగాఁ బొందఁబడినవస్తువులను రక్షించుకొనుట. ఈరెండును జీవనహేతువు లగుటంజేసి పురుషార్థసాధనములు. అట్టి పురుషార్థసాధనములగు యోగక్షేమములను వదలు మని విధించుట యెట్లు సమంజస మగునని శంకింపవలదు.

యోగక్షేమములు ధర్మార్థకామము లనెడి పురుషార్థత్రయమునకు సాధనము లైనను యోగక్షేమములు ప్రధానముగాఁ గలవానికి మోక్ష మనెడి పురుషార్థము సంభవించుట దుర్ఘటము. కాన సర్వోత్కృష్ట మగు మోక్షమునకు సాధన మగు యోగక్షేమపరిత్యాగము నొనరించుము.

ప్రతిజీవునకు యోగక్షేమప్రధానత్వము స్వారసికముకదా! అట్టిదాని నెట్లు విడువవలె ననిన? విషయములయందైన మానసికరూపమగు పరవశత్వము ప్రమాద మనఁబడును. మనస్సునకట్టి ప్రమాదమును దొలగించుము (అప్రమాదుఁడ వగుము). ఈయుపదేశము ముముక్షువిషయ మగుటంజేసి యర్జునుని కీస్థలమునందు ముముక్షుత్వము వివక్షిత మని శంకింపఁజనదు. స్వధర్మము ననుష్ఠించుచుండిన నీకిది యుపదేశము (అనగా నిట నర్జునునకు ముముక్షుత్వము వివక్షచేయఁబడలేదు). మఱి మనిన స్వధర్మానుష్ఠానపరుఁ డగు నర్జునునకు శ్రేయస్సాధనము లుపదేశింపఁబడె నని గ్రహింపనగును. అది యెట్లనిన ? అప్రమాదునకు యోగక్షేమరాహిత్యము, దానివలన నెల్లపుడు సత్త్వగుణప్రాధాన్యము, అందుచే ద్వంద్వసహిష్ణుత్వము, దానివలన నిష్కామత్వము ప్రాప్తించును. అట్టివానికే నిశ్చయాత్మికబుద్ధిగలిగి శ్రేయఃప్రాప్తి యగు నని యాశయము. ||౪౫||

యముగాఁగలవి కర్మకాండప్రతిపాదకవేదములు. అనఁగా నెవఁడేఫలమును కోరునో తత్ఫలమును బోధించునవి యని యర్థము. "సర్వేభ్యః కామేభ్యో దర్శపూర్ణమాసౌ" సర్వకోరికల నిచ్చునవి దర్శపూర్ణమాసయాగము లని వినియోగ ముండినను తత్తత్కామన లేనిచో నొకపర్యాయము దర్శపూర్ణమాసయాగముల నాచరించినచో సర్వఫలప్రాప్తి సంభవింపదు. ఈవిషయమే యోగసిద్ధ్యధికరణమునందు "యత్ఫలకామనయాఽనుతిష్ఠతి తదేవ ఫలం తస్మిన్ ప్రయోగే" ఏఫలకామనచే నేయాగము ననుష్ఠించునో యాఫలమే యాయనుష్ఠానమువలన సిద్ధించు నని చెప్పఁబడెను. కాన కామన లేనిచో ఫలము ప్రాప్తించదు. అందువలన నోయర్జునా! నీవు "నిస్త్రైగుణ్యః" నిష్కాముఁడ వగుము. ఈచెప్పుటవలన "కోరిక లేకున్నను కర్మస్వభావమువలన సంసార మనువర్తించు" ననుశంక తొలఁగించఁబడెను.

శీతోష్ణాదిద్వంద్వప్రతిక్రియకొఱకు వస్త్రాదుల నపేక్షింపవలయునుకదా! అట్లైన నిష్కామత్వ మెట్లు సిద్ధించును ? అను శంకను "నిర్ద్వన్ద్వః" అనుదానిచే తొలఁగించుచుండెను. "మాత్రాస్పర్శాస్తు" అని చెప్పఁ

బడిన న్యాయమున శీతోష్ణాదిసహిష్ణుఁడ వగుము. అసహ్య మగు దుఃఖము నెట్లు సహింపవలయు ననెదవా ? అచంచల మగు ధైర్యము నవలంబింపుము. రజస్తమస్సులచే నభిభూత మగు సత్త్వగుణముకలవాఁడు "శీతోష్ణాదిపీడచే మరణించెదను" అని తలచి ధర్మముయెడ విముఖుఁ డగును. నీవట్లు కాక రజస్తమస్సుల నభిభవించి (కప్పిపుచ్చి) కేవలసత్త్వగుణము నాశ్రయించుము. శీతోష్ణాదులను సహించినను క్షుత్పిపాసాదిప్రతిక్రియనిమిత్తము ప్రాప్తించిన యొకానొక వస్తువును స్వీకరింపవలయును. స్వీకరించినవస్తువును రక్షింపవలయును. అందునిమిత్తము ప్రయత్నమును చేయవలెను. అట్లైన సత్త్వగుణ మెటుల ప్రాప్తించు ననెదవా ? "నిర్యోగక్షేమః" పొందబడిన వస్తులాభము యోగ మనియు, లబ్ధద్రవ్యరక్షణము క్షేమ మనియు ననఁబడును. అట్టి యోగక్షేమరహితుఁడ వగుము. అనగా చిత్తవిక్షేపకారి యగు పరిగ్రహము వదలివేయు మని యర్థము. అటులైనచో "నే నెటుల జీవింపగలను" అని చింతచేయఁదగదు. ఎందువల ననిన ? "సర్వాంతర్యామి యగు పరమేశ్వరుఁడే నీసంబంధ మగు యోగక్షేమములను నిర్వహించఁగలఁడు" అని "ఆత్మవాన్" అనుదానిచే చెప్పుచుండెను. "ఆత్మవాన్" ధ్యేయుఁడుగను, యోగక్షేమాదినిర్వాహకుఁడుగను పరమాత్మ యెవనికిగలఁడో వాఁడు "ఆత్మవాన్" అని యనిపించుకొనును. అనగా సర్వకామనాపరిత్యాగపురస్సరముగఁ బరమేశ్వరు నారాధించు నాకు పరమేశ్వరుఁడే నాచే నపేక్షిత మగు దేహయాత్రామాత్రమును సంపాదించగలఁడు అని నిశ్చయించి నిశ్చింతుఁడ వగుమని యర్థము. లేక "ఆత్మవాన్" అనుదానికి నప్రమత్తుఁడ వగు మనియైన నర్థము చెప్పనొప్పును.

శంకరానందీయము:— ఈవిధమున శ్రుతివాక్యముల నుపక్రమోపసంహారాదులయం దవాంతరతాత్పర్యమును, మహాతాత్పర్యమును గుర్తించనట్టియు, అర్థవాదవాక్యములచే మోహితులగు కాములకు యోగబుద్ధి లేమింజేసి ఈశ్వరానుగ్రహము ప్రాప్తించదు. ఈశ్వరానుగ్రహము లేనిచో మోక్షము ప్రాప్తించదని చెప్పి, యిపుడు యోగబుద్ధికలిగి యీశ్వరప్రీతికొఱకు కర్మ నాచరించు కేవల ముముక్షువులు ప్రరోచనావాక్యములగు నర్థవాదవాక్యములచే మోహమును పొందవలదు. ఇష్టప్రాప్తియందును, అనిష్టప్రాప్తియందును సమబుద్ధిపూర్వకముగ శ్రద్ధాభక్తులతో నీశ్వరారాధనాత్మకమగు వైదికకర్మ చేయఁదగునని సూచించుటకు "త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః" అని ప్రారంభించెను.

వేదములు "త్రైగుణ్యవిషయాః" రాజసములు, తామసములు, సాత్త్వికములు అను మూఁడువిధములగు గుణములు త్రిగుణము లనఁబడును. అట్టి రాగద్వేషలోభమోహాదులు, తత్కార్యములు, తత్ఫలములయొక్క సముదాయము "త్రైగుణ్యం" అని యనఁబడును. అదియే సంసారము. అట్టి సంసారము విషయముగాఁగలవి వేదములు అనగా సంసారహేతువగు కర్మలను, తత్సాధనములను ప్రతిపాదనచేయుచు సంసారమును వృద్ధిపొందించును గాన వేదములు త్రైగుణ్యవిషయము లనఁబడును. (సంసారవృద్ధి వేదోక్తకర్మాధీనముగాన వేదములు త్రైగుణ్యవిషయములని చెప్పఁబడును) సంసారము వేదవిషయమగుటచే సర్వుల కుపాదేయమైనను అది ముముక్షువుల కాదరణీయము కాదని "నిస్త్రైగుణ్యోభవార్జున !" అను వాక్యముచే చెప్పుచుండెను. ఓ యర్జునా ! నీవు మోక్షేచ్ఛచే యోగబుద్ధియుక్తుఁడవై స్వధర్మమునందు ప్రవృత్తుఁడవు కాన "నిస్త్రైగుణ్యో భవ" ప్రరోచనప్రధానశ్రుతుల వలనను, రాగద్వేషాదులవలనను, రాగద్వేషప్రధానకర్మములవలనను నిష్క్రాంతుఁడ వగుము. "నిర్ద్వన్ద్వశ్చ భవ" ఇష్టానిష్టపదార్థములు రెండున్ను ద్వంద్వశబ్దవాచ్యములు, రాగద్వేషాదిజనకములు. వానియందు సమబుద్ధిచే నా ద్వంద్వములనుండి నిష్క్రాంతుఁడ వగుము.

మోక్షము, తత్సాధన మగు శమదమక్షాంత్యాదులు కేవలసత్త్వగుణలభ్యము లగుట నిస్త్రైగుణ్య మున్నను ముముక్షువునకు సత్త్వగుణము లేనిచో నవి లభించవను నాశయముచే 'నిత్యసత్త్వస్థః' అని చెప్పఁబడెను. ఎల్లపుడు సత్త్వగుణముగలవాఁడ వగుము. వివేకవైరాగ్యశమదమాదులు కలవాఁడ వగు మని యర్థము. యోగక్షేమములు

కోరెడివానికి రాగద్వేషాదు లవశ్యము సంభవించును. అట్టి రాగద్వేషాదులచే శమదమాదులు తొలఁగిపోవును. అందుచే సాధనవిచ్ఛిత్తి కలుగును. సాధనవిచ్ఛిత్తివలన మోక్షము సిద్ధింపదు. కాన ముముక్షువు యోగక్షేమములను వదలవలయు నను నాశయముచే "నిర్యోగక్షేమో భవ" అని చెప్పెను. ప్రారబ్ధాధీనుఁడవై యోగక్షేమములు లేనివాఁడ వగుము. మనస్సు విషయాంతరపరవశ మగుచో స్వధర్మము సిద్ధింపదు. కాన నప్రమత్తుఁడవై విషయాంతర పరవశతను వదలు మని సూచించుటకు "ఆత్మవాన్" అను పదము నుపయోగించెను. విహితకర్మమునందు, శ్రవణ ధ్యానకీర్తనాదులయందును నుండిన యంతఃకరణముకలవాఁడ వగుము. నిశ్చలచిత్తుఁడ వగు మని యర్థము.

"లేక, "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్, వేదావినాశినం" ఇత్యాదివాక్యములచేఁ బ్రతిపాదిత మగు సాంఖ్యబుద్ధి నీకు దృఢతరముగ నున్నచో నీ వీవిధమున నుండఁదగుదు వని" జ్ఞానికిట కర్తవ్యమును సూచించు చుండెను—సత్త్వరజస్తమోగుణములుకల జగద్బీజ మగు నవ్యాకృతము (మాయ) త్రిగుణ మనఁబడును. అట్టి యవ్యాకృతమునుండి జనించిన జగత్తు త్రైగుణ్య మనఁబడును. సర్వవేదములు నట్టి సాధ్యసాధనసాధకఫలదేవతాత్మకజగత్ప్రకాశనపరము లగును. అట్టి వేదములందు, వేదోక్తకర్మలయందు, తాదృశకర్మఫలములందును ప్రవృత్తుఁడైన వానికి ద్వైతజ్ఞాన మబాధితమగును. యందుచే నద్వైతజ్ఞానము, అద్వైత జ్ఞాననిష్ఠయు తత్ఫలము సిద్ధింపనేరవు కాన విద్వాంసుఁడు తన్నిష్క్రాంతుఁడై యుండవలెనని "నిస్త్రైగుణ్యో భవ" అనుదానిచే బోధించుచుండెను—"వేదా నిమం లోక మముంచ పరిత్యజ్యాత్మాన మన్విచ్ఛేత్" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని వేదములనుండియు, వేదోక్తకర్మలనుండియు, త్రైగుణ్యమగు జగత్తునుండియు, సర్వమునుండియు నిష్క్రాంతుఁడ వగుము. అనగా సర్వమును సంన్యసింపు మని యర్థము.

"సర్వమును సంన్యసించినను ద్వైతావలంబియగు బహిర్ముఖునకు బ్రహ్మనిష్ఠ సంభవించదు. అందుచే జ్ఞానభ్రంశము కలుగును. దానిచే మోక్షము సిద్ధింపకుండును. కాన జ్ఞాని ద్వైతావలంబనమును పరిత్యజింపవలెనని "నిర్ద్వంద్వః" అను పదముచేఁ జెప్పుచుండెను–నామరూపములు ద్వంద్వము అనఁబడును. అట్టి నామరూపములను గ్రహింపకుము. నిద్రించువాఁడుకూడ నామరూపములను గ్రహింపకుండును. అట్టి నామరూపాగ్రహణము, విద్వాంసులకు ప్రసక్తమగును. గాన దానిని నిషేధించుటకు "నిత్యసత్త్వస్థః" అని చెప్పఁబడెను–సత్తుయొక్క భావము, సత్త్వమనఁబడును. అది బ్రహ్మస్వరూపము, నిత్యము నట్టి బ్రహ్మస్వరూపమునందుండువాఁడ వగుము. ఎల్లపుడు బ్రహ్మానుసంధానతత్పరుఁడ వగుమని యర్థము. "బ్రహ్మవేత్త శరీరయాత్రనుకూడ బ్రహ్మదృష్టిచేతనే చేయఁదగును. బాహ్యదృష్టిచే చేయఁగూడ" దని సూచించుటకు "నిర్యోగక్షేమః" అని చెప్పుచుండెను–స్వప్రకంటకాదులవలన దేహమును రక్షించుకొనుట క్షేమ మనఁబడును. తదనుకూలద్రవ్యసంపాదనము యోగ మనఁబడును. ఈ రెండును ప్రారబ్ధకర్మాధీనములగుటవలనను, జ్ఞానిదృష్టిచే దేహమే లేనందునను, ఆత్మజ్ఞానబలముచే నా రెంటిని విడువుమని యర్థము. "ఎన్నడు బ్రహ్మనిష్ఠయందు ప్రమాదము లేకుండుగాక!" యని "ఆత్మవాన్" అను పదముచేఁ జెప్పుచుండెను. బ్రహ్మాకారవృత్తి ఆత్మ యనఁబడును. ఎల్లపు డట్టి యాత్మాకారవృత్తి కలవాఁడవగుమని యర్థము. లేక, ఎల్లపుడు నహంబుద్ధివిషయ మాత్మ యగుఁగాక; ఎన్నడు అహంబుద్ధివిషయము ప్రమాదముచేతనైన ననాత్మ కాకుండుఁగాక యని తలచి 'ఆత్మవాన్భవ' అని చెప్పెను. ఎచ్చటను, ఎన్నడును అనాత్మను 'అహం' అను బుద్ధివిషయముగఁ జేసికొనకుమని యర్థము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— వేదవాదరతులకు వేదోక్తత్రిగుణాత్మకసంసారమే ఫలమను నాశయమును "త్రైగుణ్యవిషయాః" అను శ్లోకముచే చెప్పుచున్నాడు. సంసారమే వేదములచే చెప్పఁబడునో అట్టి కర్మకాండపరమగు వేదములు త్రైగుణ్యవిషయము అనఁబడును. కాన నీవు "నిస్త్రైగుణ్యోభవ" నిష్కాముఁడవగుము. ఈశ్లోకమున "హే యర్జున" అను సంబోధనచే ఓ యర్జునా! నీవు నీనామమును సార్థకము చేసికొనుటకు తగుదువని

సూచింపఁబడెను. నిస్త్రైగుణ్యుఁడగుటయం దుపాయము "నిర్ద్వంద్వః" అను పదముచే చెప్పుచుండెను. సుఖదుఃఖ హేతువులు, పరస్పరవిరుద్ధములు ద్వంద్వము లనఁబడును. అట్టి ద్వంద్వరహితుఁడవగుము ద్వంద్వరాహిత్యమున కుపాయమున "నిత్యసత్త్వస్థః" అను పదముచే చెప్పుచుండెను. నిత్యము సత్త్వమునందుండుము. నిత్యసత్త్వస్థితి కుపాయమును "నిర్యోగక్షేమః" అను పదముచే జెప్పుచుండెను. అనుపాత్తద్రవ్యముయొక్క యుపాదానము యోగమనఁబడును. ఉపాత్తద్రవ్యరక్షణము క్షేమ మనఁబడును. ఇట్టి యోగక్షేమరహితుఁడవగుము. అనఁగా రజోగుణరహితుఁడవగుమని యర్థము. 'ఆత్మవాన్' అప్రమాదుఁడవగుము; తమోగుణరహితుఁడవగుము ఇచట తత్త్వమిది. రజస్తమోగుణరహితుఁడు సత్త్వమునందు స్థితిగలిగి దానివలన ద్వంద్వాతీతుఁడై నిష్కాముఁ డగును. కాన నో యర్జునా! నీవుకూడ నట్టివాఁడ వగుమని భావము.

పరమార్థప్రపా — "స్వర్గాదికము ఫలమే కానిచో తత్సాధనభూతములగు కర్మలు వేదములచే నెట్లు విధింపబడుచుండును?" అని యాశంకించి కర్మవిధాయకవాక్యములకు మఱియొక తాత్పర్యము కలదని "త్రైగుణ్య విషయా వేదాః" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

ఇచట వేదములకు కేవల త్రైగుణ్యవిషయత్వమునే యంగీకరించినచో భగవదుపదిశ్యమానమగు నిస్త్రైగుణ్యము వేదామూలక మగుటచే నుపదేశానర్హమగును. అటులుగాక యుపదేశార్హమే యగునందమన్న 'తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ' 'వేదైశ్చ సర్వై రహమేవ వేద్యః' అని మున్ముందు భగవంతుడు చెప్పుట యసంగతమగును. కాన నీశ్లోకమన్యథా వ్యాఖ్యానింపఁబడుచుండెను.

అధికారానుగుణముగ సత్త్వాదిగుణత్రయసంబంధియగు ఫలము త్రైగుణ్యమనఁబడును. అట్టి ఫలములను నిరూపించు వేదములు కలవు. కాని నీవుమాత్రము సాత్త్వికఫలమునందు నిత్యసత్త్వస్థుఁడవై నిస్త్రైగుణ్యుఁడవగుము. నిత్యము శుద్ధమగు సత్త్వమునందుండుటచే తత్త్వజ్ఞానముకలవాఁడవై గుణత్రయాతీతుఁడవగుము. "ఉపాసనాయాం యదవంచకత్వం వాక్కాయచిత్తేషు తదేవ సత్త్వం" (మనోవాక్కాయములయం దుపాసనావిషయమైన యవంచకత్వమే సత్త్వమనఁబడును.) వేదముచేఁగూడ నుపాసనయందు శబలశుద్ధభేదముచే రెండువిధములుగ సత్త్వము నిర్వచింపబడెను. అందు స్వర్గసుఖమును కలుగఁజేయునది మొదటిది. తత్త్వజ్ఞానమును కలుగఁజేయునది రెండవది. ఈ విషయమునే శ్రీకృష్ణపరమాత్మయు మున్ముందు "తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయం। సుఖసంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చానఘ" (గీ అ-14 శ్లో-6) అని నిరూపింపఁగలడు. ఆశ్వలోపనిషత్తునందలి శ్రుతియు "వేదాన్త విజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః సన్న్యాసయోగా ద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః। తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే" అని యీ విషయమునే బోధించుచున్నది. మిగిలిన శ్లోకార్థము స్పష్టము. పర్యవసితార్థమేమన? శుద్ధసత్త్వముచే రజస్తమస్సుల నభిభవించిన క్రమక్రమముగ జ్ఞానోత్పత్తియగును. అద్దానివలన పుష్పఫలన్యాయమున సత్త్వ మపశమింపఁగ నిస్త్రైగుణ్యత్వమే పర్యవసన్నమగును.

లేక "త్రైగుణ్యమేవ విషం త్రైగుణ్యవిషం తద్వ్యాపయన్తి తిరస్కుర్వన్తి తే త్రైగుణ్యవిషయా ఏవం విధా వేదాః" త్రిగుణసంబంధియగు స్వర్గాదిఫలము జన్మమరణపర్యవసాయియగుటచే బంధహేతువగుటవలన విష(ఘాతుక)మనంబడును. అట్టి విషమును తిరుగ నుపనిషద్విభాగములచే తిరస్కరించునవి గాన వేదములు త్రైగుణ్యవిషయము లనఁబడును. "ఇట్టివని తెలిసియు వానివిధాన మొందుల" కనిన-రోగార్తుడగు శిశువు కటువగు నౌషధమును గ్రహింపకుండును. అత్తరి తల్లి "నాయనా! యీ పాత్రయందు శర్కర నిక్షిప్తము" అని యా పిల్లవానిని లోభపెట్టును. పిల్లవాడు శర్కరామాధుర్యేచ్ఛచే నా యౌషధమును గ్రహించును. కాని తల్లి తాత్పర్య మారోగ్యమునందే కాని మాధుర్యమునందు కాదు. అట్లే శరీరాయాసద్రవ్యములచే నతి క్లేశసాధనములగు కర్మములయందు శిశుప్రముగ్ధఁ

బ్రవృత్తి కలుగకుండును. కాన నట్టి ప్రవృత్తిని గలుగఁజేయుటకు ప్రరోచనార్థము ఫలశ్రుతి చెప్పఁబడెను. కాన నో యర్జునా! నీవు త్రైగుణ్య (సంసార) తిరస్కారక వేదార్థమును సేవింపుము. వ్యతిరేకముఖమున త్రైగుణ్యమునకు విషరూపత్వమును "నిర్ద్వంద్వః" అను పదముచే చెప్పుచుండెను. శీతోష్ణాది ద్వంద్వములు, తదసహిష్ణుత్వము, అప్రాప్తమగు పదార్థముయొక్క ప్రాప్తియనెడి యోగము, ప్రాప్తసంరక్షణమనెడి క్షేమము, సావధానత్వము అను నివన్నియు దుఃఖహేతువులై త్రైగుణ్యవిషయమునందు సంభవించును. కాన నివి విషరూపములు. నిస్త్రైగుణ్యమునం దివి సంభవములు కావు. కాన నిత్యసత్త్వస్థుఁడవై, ధైర్యవంతుఁడవై, సావధానుఁడవగుము.

శ్రీధరీయము:—స్వర్గాదికము పరమఫలము కానిచో వేదములచే స్వర్గాదిసాధనముగఁ గర్మ మెందులకు విధింపఁబడెను? అను నాశంకను తొలగించుటకు "త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః" అని చెప్పెను. సకాములగు నధికారులకు కర్మఫలసంబంధప్రతిపాదకములు వేదములు. ఓ యర్జునా! నీవు నిస్త్రైగుణ్యుఁ (నిష్కాముఁ)డ వగుము. అట్టి నిష్కామకత్వమును సంపాదించుట కుపాయమును "నిర్ద్వంద్వః" అనుదానిచే చెప్పుచుండెను. సుఖదుఃఖములు, శీతోష్ణాదులు, మానావమానములు, శత్రుమిత్రులు మొదలగునవి ద్వంద్వము లనంబడును అట్టి ద్వంద్వరహితుడ వగుము. అనగా నిట్టి ద్వంద్వములను సహించు విధ మేదనిన? "నత్య సత్త్వస్థః" ధైర్యము నవలంబించి, యోగక్షేమరహితుడవై, అప్రమత్తుఁడవై ద్వంద్వసహిష్ణుడ వగుము. ద్వంద్వాకులునకు, యోగక్షేమములను కోరెడివానికి, ప్రమత్తులకు త్రైగుణ్యము నతిక్రమించుట సంభవింపదు.

నీలకంఠీయము:—"కర్మకాండప్రతిపాదక వేదాపహృతచేతస్కులకు సమాధియందు బుద్ధి సంభవింపనిచో నింకెవనికి సమాధియందు బుద్ధి సంభవించును?" అను నాశంకను దొలగించుటకు 'త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః' అని చెప్ప మొదలిడెను.

సత్త్వరజస్తమస్సులు త్రిగుణము లనఁబడును. అందు సత్త్వకార్య మూర్ధ్వలోకగతి, రజోగుణకార్యము మధ్యమలోకగతి, తమోగుణకార్య మధోలోకగతి. ఇట్టి గతియే సంసరణ మనఁబడును అట్టి సంసరణమును ప్రకాశింపఁజేయునవి కర్మకాండపర మగు వేదములు. ఓ యర్జునా! నీవైతే నిస్త్రైగుణ్యుఁడ వగుము. అనఁగా నూర్ధ్వలోకగతియందు కూడ విరక్తుఁడ వగుము. ఆయా గుణప్రధానమగు గతిత్రయమును "ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః। జఘన్య గుణవృత్తస్థా అధో గచ్ఛన్తి తామసాః" (గీ-14 శ్లో-18) అను శ్లోకముచేఁ జెప్పఁగలడు. ఈ చెప్పుటవలనఁ దెలినయాశయ మేమన? స్వర్గాదిసంబంధమగు విషయములనుండియుకూడ విరక్తుఁ డగువాఁడే సమాధియోగమునం దధికారి యగునని భావము. ఇట్టి నిస్త్రైగుణ్యుఁ డెట్టి లక్షణములు కలవాఁ డగునవిన? 'నిర్ద్వంద్వః' సుఖదుఃఖములు, మానావమానములు, శత్రుమిత్రులు, శీతోష్ణములు మొదలగు విరుద్ధపదార్థములు ద్వంద్వము లనఁబడును. అట్టి ద్వంద్వములనుండి నిర్గతుఁడగును. అనఁగా సర్వత్ర సమబుద్ధి కలిగియుండును. బాధపెట్టెడి యుష్ణాదికము శీతమువలె సహించుట కెట్లు శక్యమైనదనిన? 'నిత్యసత్త్వస్థః' ధీరుడు సర్వమును సహించుటకు సమర్థుఁడగును. లేక సాత్త్వికుఁడైనను "ఈ దుఃఖము ప్రారబ్ధకర్మమువలనఁ బ్రాప్తించినది. యపరిహార్యము; తపించి యేమి ప్రయోజన"మని తెలిసికొని సర్వమును సహించుటకు సమర్థుఁడగును. నిస్త్రైగుణ్యముచేఁ బ్రవృత్తిశూన్యుఁడతిదుస్సహ క్షుధాదిదుఃఖము నెటుల సహింపఁ గలఁడను శంకను తొలఁగించుటకు "నిర్యోగక్షేమః" అని చెప్పెను. అప్రాప్తప్రాప్తి యోగమనియు, ప్రాప్తపరిరక్షణము క్షేమమనియు చెప్పఁబడెను. ఈ రెండును ప్రారబ్ధకర్మాధీన మని యా రెంటిని విడుచువాఁడు క్షుధాదిదుఃఖమును సహించును. ఈ రెంటిని విడుచుటకు హేతు వేదియను శంకను తొలఁగించుటకు "ఆత్మవాన్" అని చెప్పెను. జితచిత్తుఁడని యర్థము. అట్టివాఁడు సర్వాపత్తులయందు ధనాసక్తుఁడై నిత్యతృప్తుఁ డగుటచే నుద్యమరహితుఁ డగును. కాన నీవుకూడ నిస్త్రైగుణ్యుఁడ వగుమని యర్థము. ॥౪౫॥

గీ॥ యావానర్థ ఉదపానే సర్వత స్సంప్లుతోదకే ।
తావా న్సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః ॥ ॥46॥

పదవిభాగము:— యావాన్-అర్థః-ఉదపానే-సర్వతః-సంప్లుతోదకే- తావాన్- సర్వేషు- వేదేషు-బ్రాహ్మణస్య-విజానతః । ॥46॥

ప్రతిపదార్థము:— ఉదపానే=కూపతటాకాదులయందు; యావాన్=ఎంతపరిమాణముగల స్నానపానాదిరూపమగు; అర్థః=ఫలము; సంభవతి=(ఈపదమధ్యాహార్యము) సంభవించుచున్నదో; సః=ఆఫలము; సర్వతః=అంతటను; సంప్లుతోదకే=వ్యాప్తమైన యుదకమునందుగల ఫలమునందే; తావానేవ=ఆకూపతటాకాదులయందు సంభవించెడిఫల మంతర్భవించుచున్నది; సర్వేషు=నిఖిలమగు; వేదేషు=వేదోక్తకర్మలయందు; యావానర్థః=ఎంత ఫలము; అస్తి=కలదో; విజానతః=ఆత్మజ్ఞానసంపన్నుఁడగు; బ్రాహ్మణస్య=బ్రాహ్మణునకు; యోఽర్థః=విజ్ఞానముకలనఁబ్రాప్తించెడి యెంతఫలముకలదో; తస్మిన్=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఆవిజ్ఞానఫలమునందు; తావానేవ=ఆకర్మఫల మంతర్భవించుచున్నది. ॥46॥

శాంకరభాష్యమ్:—

సర్వేషు వేదోక్తేషు కర్మసు యా న్యనన్తాని ఫలాని తాని నాపేక్షన్తే చే త్కిమర్థం తానీశ్వరాయే త్యనుష్ఠీయన్త ఇతి, ఉచ్యతే, శృణు—యావానితి । యథా లోకే కూపతటాకాద్యనేకస్మి న్నుదపానే పరిచ్ఛిన్నోదకే యావా న్యావత్పరిమాణ స్స్నానపానాది రర్థః ఫలం ప్రయోజనం; స సర్వోఽర్థ స్సర్వత స్సంప్లుతోదకే తావా నేవ సంపద్యతే తత్రాన్త ర్భవతీత్యర్థః । ఏవం తావాం స్తావత్పరిమాణ ఏవ సంపద్యతే సర్వేషు వేదేషు వేదోక్తేషు కర్మసు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వేదోక్తంబగు నిఖిలకర్మలయందు "జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత" అనునది మొదలుగఁగల శ్రుతివాక్యములచే నేయనంతఫలములు చెప్పఁబడెనో అట్టి ఫలముల నపేక్షించనిచో నిష్ఫలముగ నాకర్మల నీశ్వరునికొఱకెందుల కాచరింపవలయును? అని శంకించెదవా? కర్మయోగముయొక్క యర్థవత్త్వమును జెప్పెద వినుము. పరిచ్ఛిన్నోదకము లపరిచ్ఛిన్నోదకాంశములుగాన నేతీరున లోకమునందు పరిచ్ఛిన్నమగు నుదకములుగల కూపతటాకాదులందు సంభవించెడి యే స్నానపానాదిరూపంబగు ప్రయోజనము కలదో యట్టి ప్రయోజనంబు— అంతట వ్యాపించియున్న యుదకముగల పెద్దప్రవాహములయందే ప్రయోజనము ప్రాప్తించునో అట్టి ప్రయోజనమునం దంతర్భవించుచున్నది. (అనగా కూపతటాకాదులయందు ప్రాప్తించు ఫలము స్నానము, పానము. అట్టి స్నానపానాదులు ప్రక్కను గంగాప్రవాహము ప్రవహించు

—: 2వ అధ్యాయము— 46వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "సర్వకామనాపరిత్యాగపూర్వకముగఁ గర్మముల నాచరించనిచో నాయా కర్మజన్యములగు నానందములు నాకు ప్రాప్తించకపోయెడిని" అను నాశంకను "యావానర్థః" అనుశ్లోకముచేఁ దొలగించుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

యోఽర్థో యత్కర్మఫలం- సోఽర్థో బ్రాహ్మణస్య సంన్యాసినః పరమార్థతత్త్వం విజానతో యోఽర్థో విజ్ఞానఫలం సర్వత స్సంప్లుతోదకస్థానీయం తస్మిం స్తావానేవ సంపద్యతే తత్రైవాన్తర్భవతీత్యర్థః । "సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజా స్సాధు కుర్వన్తి య స్తద్వేద య త్స వేద" (ఛాం-4-1-4) ఇతి శ్రుతేః । "సర్వం కర్మాఖిలం" (గీ-4-3-3) ఇతి చ వక్ష్యతి । తస్మాత్ప్రాక్ జ్ఞాననిష్ఠాధికారప్రాప్తేః కర్మ ణ్యధికృతేన కూపతటాకాద్యర్థస్థానీయ మపి కర్మ కర్తవ్యమ్ ॥ ॥౪౬॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

చుండిన అట్టి ప్రవాహమువలనఁ బ్రాప్తించెడి యే ప్రయోజనము కలదో అట్టి యధికప్రయోజనమునం దంతర్భవించును.) అదేవిధమున నిఖిలవేదోక్తకర్మలయం దేకర్మఫలము చూపఁబడెనో ఆకర్మఫలము— సర్వకర్మపరిత్యాగ మొనరించి పరమార్థతత్త్వమును దెలిసికొనిన బ్రాహ్మణునకు విజ్ఞానమువలన నేఫలము ప్రాప్తించునో అట్టి విజ్ఞానఫలమునం దంతర్భవించుచున్నది. (అనగా వేదోక్తములగు గర్మల నాచరించినచో తత్ఫలమువలన శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాత్మకము లగు విషయసంబంధమువలన సుఖవిశేషములు జనించుచుండును. అట్టి సుఖవిశేషము లన్నియు పరిచ్ఛిన్నానందములు కానఁ బరిచ్ఛిన్నానందము లపరిచ్ఛిన్నానందమునం దంతర్భవించునుగాన జ్ఞానియొక్క స్వరూపంబగు సుఖమునం దంతర్భవించుచున్నది. ఈవిషయమునే "ఏతస్యై వానంద స్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి" అను శ్రుతిగూడ బోధించుచున్నది. కాన పరిచ్ఛిన్నానందప్రాప్తికి సాధనమగు కర్మయోగమునకు మోక్షఫలము ప్రాప్తించ నేరదు. కర్మఫల మంతయు జ్ఞానఫలమునం దంతర్భవించు ననుటయం దేమి ప్రమాణ మనెదవా ? "సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజా స్సాధు కుర్వన్తి య స్తద్వేద య త్స వేద" (ఏవస్తువును రైక్వుడు తెలిసికొనెనో అట్టి వస్తువును దెలిసికొనినచో— ప్రజలు యేసత్కర్మలను జేయుచుండిరో అట్టి సత్కర్మఫలమునంతను బొందును.) అను శ్రుతియే ప్రమాణము. ఈశ్రుతి సంవర్గవిద్యయందుఁ బఠింపఁబడినది. అచట కర్మఫలమునకు సగుణజ్ఞాన

క్షుద్రజలాశయములయం దెంతటిస్నానపానాదిప్రయోజనము సంభవించునో; అట్టి ప్రయోజనము మహాజలాశయమునందు సంభవించును. కొండకాల్వ లంతటను ప్రవహించుచు నొకానొక పర్వతప్రాంతదేశమున కలసికొనును. అచట నొక్కొక్క కొండకాల్వయందుఁ గల ప్రయోజన మాసమావేశమం దెట్లు లభించునో ఆదేవిధమున వేదోక్తమగు నిఖిలకామ్యకర్మములయం దేహిరణ్యగర్భానందపర్యంతప్రయోజనము సంభవించునో ఆయానందరూపప్రయోజనము బ్రహ్మతత్త్వమును సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనిన బ్రహ్మబుభూషువునకు సంభవించును. "ఏతస్యానంద స్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని క్షుద్రానందములు (వైషయికానందములు) బ్రహ్మానందాంశము లగుటవలన బ్రహ్మానందమం దంతర్భవించును. ఆనంద మొకటియైనను అవిద్యాకల్పితఉత్తమాధముల ననుసరించి యంశాంశిత్వము ఘటాద్యవచ్ఛేదకల్పనచే నాకాశమునకువలె వ్యపదిష్టము. (కల్పితము)

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
ఫలమునం దంతర్భావ మని చెప్పఁబడెను. కాని నిర్గుణజ్ఞానఫలమునం దంతర్భావ మని చెప్పఁబడలేదే. ఇంతమాత్రముచే నిర్గుణజ్ఞానఫలమునందు కర్మఫల మంతర్భవించు నని చెప్పుట యెట్లు సంభవించు ననిన నీగీతలయందే "సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ! జ్ఞానే పరిసమాప్యతే" అని యీవిషయమునే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ బోధింపఁగలఁడు. అట్లైన జ్ఞాననిష్ఠయే యాచరింపఁదగినది. దానివలననే కర్మఫలము ప్రాప్తించుచుండ కర్మనిష్ఠ వ్యర్థమేనా యని శంకింపఁజనదు.

ఎంతవరకు జ్ఞాననిష్ఠాధికారము ప్రాప్తింపదో అంతవరకు కర్మలయం దధికారముగలవాఁడు కూపతటాకాద్యర్థస్థానీయ మగు కర్మను తప్పక యాచరింపవలయును (అట్టి కర్మయోగము సత్త్వశుద్ధిద్వారమున జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతకు సాధన మగుటంజేసి కర్మయోగము నిష్ఫల మను నాశంక దొలఁగింపఁబడెను). ॥౪౬॥

కాన నిష్కామకర్మలచే శుద్ధాంతఃకరణుఁడవగు నీకు తత్త్వజ్ఞానము కలిగిన బ్రహ్మానందప్రాప్తి యగును. అట్టి బ్రహ్మానందప్రాప్తిచేతనే సర్వానందములు ప్రాప్తించుచుండ వైషయికానందములు ప్రాప్తించలేదని త్వర(తొందరపాటు) కవకాశములేదు. కాన పరమానందప్రాపక మగు తత్త్వజ్ఞానమునకై నిష్కామకర్మముల నాచరించుమని యాశయము.

"ఉదపానే యావానర్థః సర్వత స్సంప్లుతోదకే తావా నర్థః యథా భవతి, తథైవ సర్వేషు వేదేషు యావానర్థ స్తావా నర్థః విజానతో బ్రాహ్మణస్య సంభవతి" అని యన్వయింపఁదగును. ఇట్టి యన్వయమునందు "యథా, తథా భవతి" అను మూఁడుపదము లధ్యాహార్యములు. దార్ష్టాంతికమునందు "యావాన్, తావాన్" అను పదద్వయమున కనుషంగము.

శంకరానందీయము:—"బ్రహ్మవేత్త శ్రుత్యుక్తసర్వకర్మలను సంన్యసించినచో "సాధనములేనిదే ఫలము ప్రాప్తించదు" అను న్యాయమున నాయాకర్మవిశేషలభ్య మగు సుఖవిశేషములు సంభవింపవు. అట్లైనచో నున్మత్తుని ప్రవృత్తివలె నీబ్రహ్మవిదుని ప్రవృత్తియు నిష్ఫలమే యగు" నని శంకింపఁజనదు. "సర్వం పదం హస్తిపదే నిమగ్నం" (ప్రతిపదము ఏనుగుపదమునందు నిమగ్నము) అను న్యాయమున సత్క్రియాలభ్యములగు సార్వభౌమాదిబ్రహ్మపర్యంత మగు నానందము లన్నియు బ్రహ్మానుభూతియందున్న యారూఢునకు సంభవించు నని "యావానర్థ ఉదపానే" అను శ్లోకముచే సదృష్టాంతముగ నుపపాదించుచుండెను.

"ఉద ముదకం పిబన్త్యస్మి న్నిత్యుదపానం జలాశయః" దేనియం దుదకమును త్రాగెదరో అది ఉదపానమనంబడును. జలాశయము "ఉదపానః" అను స్థలమునందుగల యేకవచనము జాతిపరము (అనఁగా భూమియందు సర్వత్ర నుండు జలాశయములు చెప్పఁబడును). భూమియందు సర్వత్రనుండు వాపీ, కూప, తటాక, పుష్కరిణీ, నద, నద్యాదు లగు పుణ్యతీర్థములయందు స్నానదానార్చనాదిక్రియలచే నెంతపరిమాణముకల పుణ్యము సిద్ధించునో "సర్వత స్సంప్లుతోదకే" "సర్వత్ర సంప్లుతం పరిపూర్ణ ముదకం యస్య సః" (దేనిసంబంధమగు నుదకము సర్వత్ర పరిపూర్ణమో) అను విగ్రహముచే చెప్పఁబడు సముద్రమునందు స్నానదానార్చనాదిక్రియలచే లభ్య మగు పుణ్యవిశేషము "తావానేవ" గంగాదిపుణ్యతీర్థములయందు వేరువేరుగ నాచరింపఁబడిన స్నానదానార్చనాదిక్రియావిశేషలభ్యపుణ్యవిశేషములతో సమాన మగు పరిమాణము కలదియై సిద్ధించును. "శతే పంచాశత్" (నూఱు రూప్యములయం దేఁబదిరూప్యము లంతర్భవించును) అను న్యాయమునఁ బరిచ్ఛిన్నజలాశయము లగు గంగాదులు - సము

ద్రమునం దంతర్భవించుటచే గంగాదులయం దాచరింపఁబడిన క్రియావిశేషములవలన జనించెడి పుణ్యముకంటె సముద్రస్నానమువలనఁ గలిగెడి పుణ్యము తక్కువ కాదని యర్థము. ఈవిధముననే ఋగాదిసర్వవేదములయందును ప్రసిద్ధ మగు యజ్ఞయాగదానాధ్యయనవ్రతతపోయోగాదులచేతను, ఇతర మగు పుణ్యవిశేషములచేతను సంపాదింపఁబడు సార్వభౌమాదిబ్రహ్మాంత మగు శ్రుత్యుక్తానందము పునః పునః శతగుణితమై యెంత సంభవించునో, అంతపరిమాణముకల యానందము—“ఈనిఖిలప్రపంచము, నేను బ్రహ్మస్వరూపమే” అని నిఖిలజగత్తును, తనను సచ్చిదానందరూప మగు బ్రహ్మనుగఁ దెలిసికొనిన బ్రహ్మవిత్తగు యతికి బ్రహ్మానుభూతిచే సిద్ధించును. కాన “స మోదతే మోదనీయగ్ం హి లబ్ధ్వా” అను శ్రుత్యుక్తరీతిని బ్రహ్మవేత్త నిత్యానందుఁడే యగును.

లేక, సర్వత్ర భూమియందుఁడు వాపీకూపతటాకనదనద్యాదులగు జలప్రదేశములయందుఁగల జల మెంత పరిమాణముకలదో, అట్టి పరిమాణముకల జలము సముద్రమునం దేకదేశస్థిత మగు జలముయొక్క యంశముగ నేవిధముగ నగుచున్నదో అదేవిధమున “వేదేషు, శబ్దాదివిషయజాతం విదన్తి జానంతీతి వేదాః, విదధాతోః కర్తర్యచ్” విదధాతువునకు కర్త్రర్థమునం దచ్ అను ప్రత్యయము చేసినచో శబ్దాదివిషయజాతమును తెలిసికొనువారు “వేదాః” అని యనంబడుదురు. అట్టి బ్రహ్మాదిపిపీలికాంతనిఖిలప్రాణులయందు పుణ్యకర్మపరిపాకమువలన నిష్పార్థసాన్నిధ్యముచేఁ బ్రతీయమానానంద మెంతపరిమాణముకలదో, ఆయానంద మంతయు సర్వత స్సంప్లుతోదకస్థానీయమగు బ్రహ్మయందుఁగల యానందముయొక్క లేశాంశము. ఈవిషయమునే “ఏత స్యైవానంద స్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి” అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది. ఈవిధముగనే స్వప్రతిబింబలేశాంశమాత్రముచే బ్రహ్మాదిపిపీలికాంతప్రాణిజాతమునకు తత్తత్పుణ్యవిశేషతారతమ్యముచే సుఖతారతమ్యము నిచ్చునట్టియు, సర్వత స్సంప్లుతోదకస్థానీయము, అద్వితీయము, సత్యజ్ఞానానందఘనము నగు పరబ్రహ్మమును “ఈపరబ్రహ్మమునే నేను” అని స్వస్వరూపముగ సాక్షాత్కార మొనరించుకొనిన బ్రహ్మవేత్తచే నఖండాకారవృత్తిచే నెల్లపు డనుభూయమానము, అనంతము అగు బింబానంద “మిట్టిలక్షణముకలది, ఇంతపరిమాణముకల” దని యెవనికి చెప్పుటకు శక్యము కాదని యర్థము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—(ఈ శ్లోకార్థమునందు శ్రీమద్భాష్యకారులు చెప్పినవిధముననే భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు చెప్పి “ఈ శ్లోకమునందు బ్రాహ్మణపదగ్రహణము బ్రహ్మవిద్యయందు బ్రాహ్మణునకే ముఖ్యాధికారమని సూచించుట” కని, విశేషమును జూపిరి.

పరమార్థప్రపా:—వేదములకు పరమార్థాధిగమనమునందే తాత్పర్యముగాన వేదతాత్పర్యమును తెలిసికొనిన పురుషుని “యావానర్థః” అను శ్లోకముచే స్తుతించుచుండెను.

పానమునకు పర్యాప్తమగు నుదకముకల నిర్ఝరపల్వలాదికమునందు పరిభ్రమణ మొనరించిన పురుషున కెంత ప్రయోజనము కలదో అంతప్రయోజనము మహాహ్రదమునందు సిద్ధించుచున్నది. ఈ విధముగనే పూర్వోత్తరమీమాంసాది నిఖిలధర్మములయం దెంతటి కర్మనైష్కర్మ్యద్వర్థము నిరూపింపఁబడెనో ఆ కర్మనైష్కర్మ్యద్వర్థమంతయు విశేషముగ వేదతాత్పర్యమును తెలిసికొనిన బ్రహ్మజ్ఞానికి సంప్లుతోదకస్థానీయవేదములయందు సిద్ధించును.

నీలకంఠీయము:—చిత్తశుద్ధి యున్నచో నాత్మవంతుఁ డగును. అట్టి చిత్తశుద్ధి సకలకర్మానుష్ఠానముచే సాధింపనగును. కాన నిస్త్రైగుణ్యత్వము దుర్లభమని యాశంకించుకొని “యావానర్థః” అని చెప్ప నెందలిడెను.

“సర్వత స్సంప్లుతోదకే మహతి ఉదపానే జలాశయే పురుషస్య యావా నర్థో యావత్ స్నానపానాదికం ప్రయోజనం ఘటమాత్రజలనిర్వర్త్యం భవతి” గొప్పజలాశయమునందు (మడుగునందు) పురుషునకు స్నానపానాదికము ఘటమాత్రజలముచే సాధింపఁదగినదై యగును. అట్లే వ్యుత్పన్నచిత్తుఁడగు; బ్రహ్మ ననుభవింపదలయు

నను ఇచ్ఛగల పురుషునకు సర్వవేదములయందుఁగల ప్రయోజనము వేదైకదేశమగు నుపనిషత్తుల శ్రవణమాత్రముచేతనే సిద్ధించును. ఒకజన్మమునందు నిఖిలవేదోక్తకర్మానుష్ఠానము సంభవింపనందున నట్టి ప్రయోజనసిద్ధి నిఖిలవేదోక్తకర్మానుష్ఠానము నపేక్షించదు. ఈజన్మమునందు కాని, జన్మాంతరమునందు కాని యాచరింపఁబడిన జపాదులచే చిత్తశుద్ధికలిగి దానివలన నుపనిషచ్ఛ్రవణద్వారమున నిస్త్రైగుణ్యత్వము సంభవించు నని భావము.

కొందఱువృద్ధులు—క్షుద్రానందములు బ్రహ్మానందమునందంతర్భవించుటచే ననేక కూపస్వాయోదపానీయస్థానీయ మగు నిఖిలవేదోక్తకర్మముల ననుష్ఠించిన నెంతప్రయోజనము సిద్ధించునో ఆ ప్రయోజనమంతయు సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయమగు నాత్మజ్ఞానము కలిగినచో సిద్ధించును.

కృతాయవిజితాయాధరేయాః స్సంయన్త్యేవ మేనం సర్వం తదభిసమేతి యత్కించప్రజాస్సాధు కుర్వన్తి యస్తద్వేద యత్సవేద" కృతాయ మనఁగ జూదము (అదెట్లనిన? జూదమాడు యినుపగుండ్లు నాలుగు; ఒక్కొక్కగుండునకు నాలుగుఫలకములుండును. అందు మొదటిఫలకమునందొకగీటును, రెండవఫలకమునందు రెండుగీట్లును, మూడవఫలకమునందు మూడుగీట్లును, నాల్గవఫలకమునందు నాల్గుగీట్లును కలిగియుండును. అందొక గీటునకు కృతమనియు, రెండుగీట్లకు త్రేతయనియు, మూడుగీట్లకు ద్వాపరమనియు, నాల్గుగీట్లకు కలియనియు పేర్లు. నట్టిగోళములచే నిర్వర్తింపఁబడు జూదమునకు కృతాయమనిపేరు.) అట్టిజూదమునందు గెలుపొందినవానికి మిగిలినవారందరు తమపందెముల నిచ్చినట్లు, ఎవఁడాత్మను, తెలిసికొనునో వానిని ప్రజ లేసుకృతము నాచరించిన నదంతయు పొందును; అను శ్రుతియు జ్ఞానమునందు సర్వకర్మఫలాంతర్భావమును చెప్పుచున్నది. మఱియు "సర్వం కర్మాఖిలంపార్థ! జ్ఞానే పరిసమాప్యతే" అను గీతావచనముకూడ నీవిషయమునే దెలుపుచున్నది. కాన గంగాతుల్యజ్ఞానోదయమునకు పూర్వమునందే కూపస్థానీయనిఖిలకర్మము లాచరింపదగినవని భావము. అని వ్యాఖ్యానించిరి. ఈపక్షమునందు పూర్వార్థమునందు "అనేకస్మిన్, యథా, తథా, భవతి" అని పదచతుష్టయ మధ్యాహార్యము." ఉత్తరార్థమునందు "యావాన్, తావాన్," అను పదద్వయమున కనుషంగము చేసుకొనవలయును.

గీతారహస్యవిమర్శనము:—"ఈశ్లోకముయొక్క ఫలితార్థవిషయమున మతభేదములు లేవు. కాని దానియందున్న శబ్దములను టీకాకారులు వ్యర్థముగ చీకాకుపరచిరి. "సర్వత స్సంప్లుతోదకే" అనునది సప్తమ్యంతమగు సామాసికపదము. కాని సప్తమ్యంతముమాత్రమే యనికాని, లేక, యుదపానమునకు విశేషణ మనికాని యనుకొనక "సతిసప్తమి" అని యందుమేని "సర్వత స్సంప్లుతోదకే సతి ఉదపానే యావానర్థః (న స్వల్పమపి ప్రయోజనం విద్యతే) తావా న్విజానతః బ్రాహ్మణస్య సర్వేషు వేదేషు అర్థః" అని యేవో కొన్ని లేనిపదముల నధ్యాహారము తెచ్చుకొన నవసరములేకయే సరళ మగు నన్వయము కుదురును. "నలుదిక్కులయందును జలమే వ్యాప్తమై యుండుటచేత (అనాయాసముగ త్రాగుటకు సరస మగు నుదకము లభించినచో) నేరీతిగ వాపీకూపాదులను విచారింపరో, అటులనే జ్ఞానము సిద్ధించినవానికి యజ్ఞయాగాదివైదికకర్మలవలన నుపయోగ మేమియు నుండ దని దానికి సరళమైన యర్థము చెప్పనొప్పును" అని శ్రీబాలగంగాధరతిలక్మహాశయులవారి గీతారహస్యమున నీగీతావివరణయందే చెప్పియుండిరి. ఇచట కొంచెము విచారించెదము—

గీతాశాస్త్రము వేదమూలకమా? లేక, కేవల పురుషబుద్ధిపరికల్పితమా? కేవల పురుషబుద్ధిపరికల్పితమనిన పౌరుషేయము కావలసివచ్చును. అట్లైనచో బురుషబుద్ధి ప్రమాదదోషదూషిత మగుటఁజేసి యప్రమాణము కావలసివచ్చును. కాన వేదమూలకమే యని యొప్పుకొనవలయును. వేదమూలకము గీతాశాస్త్ర మగుచో వేదము స్వతఃప్రమాణమగుటచే తన్మూలకమగు నీ గీతాశాస్త్రముకూడ ప్రమాణమగును. ఈ విషయమే "తదిదం గీతాశాస్త్రం సమస్తవేదార్థసారసంగ్రహభూతం" అని శ్రీమద్భాష్యకారు లుపక్రమభాష్యమునందు స్పష్టముగ నుడివియుండిరి. కాన నీ గీతాశాస్త్రమునకు మూలము వేదమే యని యొప్పుకొనవలయును. ఈ "యావానర్థ ఉదపానే"

గీ॥ కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన ।
మా కర్మఫలహేతుర్భూర్మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి ॥ ॥౪౭॥

పదవిభాగము:— కర్మణి-ఏవ-అధికారః-తే-మా-ఫలేషు-కదాచన-మా-కర్మఫలహేతుః-భూః-మా-తే-సంగః-అస్తు-అకర్మణి । ॥౪౭॥

ప్రతిపదార్థము:— తే=నీకు; కర్మణ్యేవ=కర్మయందే; అధికారః=అధికారము; అస్తి=(ఈపద మధ్యాహార్యము) కలదు; కదాచన=ఏయవస్థయందు; ఫలేషు=కర్మఫలములయందు; అధికారః=(ఈపద మనువృత్తము) తృష్ణ; మా=వద్దు; కర్మఫలహేతుః=కర్మఫలమునకు హేతువు; మాభూః=కావద్దు; తే=నీకు; అకర్మణి=కర్మాకరణమునందు; సంగః=ప్రీతి; మాఽస్తు=లేకుండుగాక. ॥౪౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తవ చ—కర్మణీతి । కర్మణ్యేవాధికారో న జ్ఞాననిష్ఠాయాం తే తవ । తత్ర చ కర్మ కుర్వతో మా ఫలేష్వధికారోఽస్తు కర్మఫలతృష్ణా మాభూత్కదాచన కస్యాంచిదప్యవస్థాయామిత్యర్థః । యదా కర్మఫలే తృష్ణా తే స్యాత్తదా కర్మఫలప్రాప్తేర్హేతుః స్యాః । ఏవం మా

అను గీతావాక్యమునకు మూలభూతమగు వేదవాక్యమేదనిన "సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాః సాధు కుర్వన్తి యస్తద్వేద యత్స వేద" (ఛాం-4-1-4)అను ఛాందోగ్యశ్రుతియే యని గ్రహింపనగును. ఇట్టి శ్రుతివాక్యము "ఆత్మజ్ఞాని ప్రజలచేఁ జేయఁబడిన సుకృతఫలమునంతను పొందు" నని బోధించుచున్నది. అనగా జ్ఞానికి ప్రాప్తించు ఫలమున కర్మఫల మంతర్భవించుననియే కదా యాశయము. ఈ శ్రుతిమూలకమగు నీ గీతావాక్యమున కాశ్రుత్యర్థమే చెప్పవలసియుండెను. కాని యితరార్థమును వర్ణించుట యుక్తము కాదు. కనుకనే శ్రీమద్భాష్యకారులు "ఉదపానే యావానర్థస్స సర్వః స్యర్థస్సర్వతస్సంప్లుతోదకే యావానర్థస్తావానేవ తత్రైవాంతర్భవతి, సర్వేషు వేదేషు యావానర్థస్స సర్వో ప్యర్థో విజానతో బ్రాహ్మణస్య యావానర్థస్తావానేవ తత్రైవాంతర్భవతీతి" అని దృష్టాంతదార్ష్టాంతికములయందు కొన్ని పదముల నధ్యాహారము తెచ్చి జ్ఞానఫలమున కర్మఫల మంతర్భవించు నని వర్ణించియుండిరి. ఇట్లు శ్రుతిసమానార్థత్వము లభించుటకీ గీతావాక్యమున కిట్లర్థమును వర్ణించుట శ్రీ తిలక్మహాశయులకు చీకాకుపరచుటగా తోచి "టీకాకారులీ గీతావాక్యమునకు కొన్ని పదము లధ్యాహారముచేసి చీకాకుపరచి" రని వ్రాసిరి. మఱియు తిలక్మహాశయులు వ్రాసినయర్థమును కొంచము విచారింతము. "సర్వతస్సంప్లుతోదకేసతి ఉదపానే యావానర్థః, యావాన్ కియాన్ కిమపి ప్రయోజనం నాస్తీత్యర్థః । బ్రాహ్మణస్య విజానతస్సతః సర్వేషు వేదేషు వేదోక్తకర్మసు తావానేవ కిమపి ప్రయోజనం నాస్తి" అని వా రన్వయించిరి. అనగా సుఖముగ స్నానపానాదులకువలయు నుదకప్రవాహము సులభముగ లభించుచుండ కూపతటాకాదులనుగూర్చి యెవఁడు ప్రయత్నించును? ఎవఁడూ ప్రయత్నించఁడు. అట్లే బ్రాహ్మణుఁడు బ్రహ్మజ్ఞానము కలవాఁడైయుండ వేదోక్తనిత్యనైమిత్తిక కర్మలవలన నట్టి బ్రహ్మజ్ఞానికి ప్రయోజనమేమియు లేదనికదా గీతారహస్యకారుని వ్యాఖ్యవలనఁ దేలిన యాశయము. ఈ యర్థమున జ్ఞానఫలమున కర్మఫల మంతర్భవించునను నర్థ మెట్టు చూచినను బ్రాప్తించదు. గాన నిట్టి యర్థమును వర్ణించు తిలక్మహాశయులకే శ్రుతిబహిష్కృతార్థకథకత్వము సంభవించును. మఱియు జ్ఞానికి కర్మలు వ్యర్థమను యర్థమును తిలక్మహాశయులు వర్ణించి నచో జ్ఞానికూడ కర్మల నాచరించవలయునని కర్మజ్ఞానసముచ్చయము నంగీకరించు తిలక్మహాశయులకు స్వమతవిరోధముకూడ వాటిల్లునని గ్రహింపనగును. ॥౪౬॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కర్మఫలహేతు ర్భూః । యదా హి కర్మఫలతృష్ణాప్రయుక్తః కర్మణి ప్రవర్తతే తదా కర్మఫల స్యైవ జన్మనో హేతు ర్భవేత్ । యది కర్మఫలం నేష్యతే । కిం కర్మణా దుఃఖరూపేణేతి । మా తే తవ సంగో స్త్వకర్మ ణ్యకరణే ప్రీతి ర్మాభూత్ ॥ ॥౪౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"పరంపరయా పురుషార్థసాధనము కర్మయోగము; సాక్షాత్తుగ మోక్షసాధన మాత్మజ్ఞానము. నామనస్సు మోక్షమును కోరుచున్నది. కాన సాక్షాత్తు మోక్షసాధన మగు నాత్మజ్ఞానమునే యుపదేశింపు" మని యనెదవా ? నీకుఁ గర్మయందే యధికారము కలదు. కాన జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారము లేదు. అట్లైనచో ఫలమునుకూడఁ గోరెదనందువా ? అట్లుకాదు. కర్మానుష్ఠానమునకు ప్రాక్కాలమునందును, ఉత్తరకాలమునందును, కర్మానుష్ఠానకాలమునందును నీకు కర్మఫలమునందు తృష్ణ వలదు (అనగా మూఁడుకాలములయందు కర్మఫలతృష్ణను వదలుము). ఎపుడు నీకు కర్మఫలమునందు తృష్ణ (ఆశ) కలుగునో; అపుడే నీవు కర్మఫలప్రాప్తికి హేతుభూతుఁడ వగుదువు. కాన నీ వీవిధమున కర్మఫలప్రాప్తికి హేతుభూతుఁడవు కాకుము. ఎపుడు కర్మఫలతృష్ణాప్రయుక్తుఁడై కర్మయందుఁ బ్రవర్తించునో; అపుడే కర్మఫలమగు జన్మకు హేతుభూతుఁ డగును. కాన నట్టి కర్మఫలప్రాప్తి హేతుభూతుఁడవు కాకుందువుగాక.

కర్మఫలమును కోరనిచో దుఃఖరూపమగు గర్మచే నేమి ప్రయోజనము? కర్మాకరణమే శ్రేష్ఠ మని తలచెద నందువా ? నీకుఁ గర్మాకరణమునందు ప్రీతి లేకుండుఁగాక (తప్పక నీవు కర్మాచరణతత్పరుఁడ వగుము; ఫలమునుమాత్ర మపేక్షింపకుము). ఈశ్లోకమును మరియొక తీరుగ వ్యాఖ్యానింపవచ్చును.

జ్ఞానానధికారికి కర్మత్యాగము న్యాయముకాదు. కాన నీకు కర్మయందే యధికారము. జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారము లేదు. ఏలన ? అబ్రాహ్మణునకు, అపరిపక్వ మగు నంతఃకరణముకల వానికి ముఖ్యమగు నధికారము సంభవింపదు (నీవు బ్రాహ్మణేతరుఁడవు, క్షత్రియుఁడవు, పరిపక్వముకాని యంతఃకరణముకలవాఁడవు నగుటంజేసి కర్మపరిత్యాగపురస్సరముగ జ్ఞాననిష్ఠయం

—: ౨వ అధ్యాయము ౪౭ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—నిష్కామకర్మలచే నాత్మజ్ఞానము సంపాదించి తద్ద్వారమున మోక్షము నొందుటకంటె యాత్మజ్ఞానమునే ప్రథమమున సంపాదించి మోక్షమును బడయుట శ్రేష్ఠము. బహిరంగ సాధనములు, బహ్వాయాససాధ్యములు నగు కర్మములతో నేమిప్రయోజన" మను శంకను "కర్మణ్యేవ" అను శ్లోకముచేఁ దొలగించుచుండెను.

తాత్త్వికజ్ఞానోత్పత్త్యయోగ్యుడవు, అపరిశుద్ధాంతఃకరణుఁడవు నగు నీకంతఃకరణపరిశోధక మగు కర్మమునందే యధికారము ("నాకీకర్మము చేయతగినది" అనుజ్ఞానము) కలుగుఁగాక. జ్ఞాననిష్ఠారూపమగు వేదాంతవాక్య

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దధికారము సంభవింపదు). అట్లగుచో కర్మఫలములతో బంధము వారించుటకు శక్యము కాదని శంకింపఁజనదు. నీకు కర్మయం దధికారము ప్రాప్తించుచుండ కర్మఫలతృష్ణ ప్రాప్తించకుండుఁ గాక (అట్లైన కర్మఫలములచే బంధము ప్రాప్తింపనేరదు. మిగిలినయంశ మంతయు పూర్వము వలెనే సమన్వయించుకొనుడు). ||౪౭||

విచారాదికమునం దధికారము లేదు. అట్టివిధమున కర్మము నాచరించు నీకు కర్మఫలములగు స్వర్గాదులయం దేయవస్థయందును (అనగా కర్మానుష్ఠానమునకుఁ బూర్వమునందును, పరమునందును, కర్మానుష్ఠానకాలమునందును) నాచే నిది భోక్తవ్యమను జ్ఞానము లేకుండుగాక. "నాచే నిది యనుభవింపఁదగినదను జ్ఞానము లేకున్నను కర్మము స్వసామర్థ్యమువలన ఫలములను పుట్టించఁగల" దను శంకను 'మా కర్మఫలహేతుర్భూః' అను వాక్యముచేఁ దొలగించుచుండెను. ఫలకామనచే కర్మము నాచరించువాఁ డాకర్మఫలోత్పాదకుఁ డగును. నీవన్ననో నిష్కాముఁడవై కర్మఫలహేతువు కాకుము. నిష్కామముగ భగవదర్పణబుద్ధితో నాచరింపఁబడిన కర్మము ఫలము నివ్వదని చెప్పఁబడెను. "ఫలము నివ్వనిచో నెందుల కట్టికర్మ మాచరింపవలయు" నను శంకను తొలగించుటకు "మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి" అని చెప్పెను. "ఫలమును కోరనిచో నాకర్మముతో నేమిప్రయోజనము" అని యాకర్మను విడచుటయందు నీకు ప్రీతి లేకుండుగాక !

శంకరానందీయము:— విచారించుచోఁ బూర్వోక్తలక్షణములుకల బ్రహ్మవిత్తమునకు సర్వకర్మసన్న్యాసమునందే యధికారము. అయినను శోకమోహాదిధర్మములచే విచారింప నీబ్రహ్మవిత్తమలక్షణము నీయందు కాన్పించుటలేదు. కాన నీకు గర్మమునందే యధికారము. జ్ఞానమునందు కాని, సంన్యాసమునందు కాని, యధికారము లేదని చెప్పుచు శతథా శ్రవణాదుల నాచరించినను అనుదితాత్మజ్ఞానముకల ముముక్షువులకు స్వధర్మానుష్ఠాన మవశ్య కర్తవ్యము. ఎన్నడు పరిత్యజింపవలదని నిష్కర్షగ "కర్మణ్యేవ" అనుశ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

ముముక్షువగు నీకు శ్రుతిస్మృతులచే విహితములగు నిత్యకామ్యవర్జితములు నగు నిత్యనైమిత్తికకర్మములయందే యధికారము (యోగ్యత) కలదు. జ్ఞాననిష్ఠయందు కాని, సంన్యాసమునందు కాని యధికారము లేదు. అని ఇట ఏవకారము అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థకము. అందునను "యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణాం, ధర్మేణ పాపమపనుదతి" అను స్మృతిశ్రుతులచే బోధింపఁబడు ఫలములయందు నీకధికారము లేదు. (అనగా నట్టికర్మఫలాపేక్ష నీవెన్నడు చేయతగినది కాదని భావము.) కర్మఫలముల నపేక్షించినచో బీజాంకురన్యాయమున దుఃఖములకు హేతువులగు జన్మాదులు స్వయముగనే సంభవించును. కాన స్వర్గకామి స్వర్గఫలహేతు వగునట్లు నీవు కర్మఫలహేతువవు కాకుము. (కర్మఫలములయం దపేక్షకలవాడవు కాకుమని యర్థము.) "ఫలశూన్యము, క్లేశప్రధానము అగు కర్మము నాచరించుటకు శక్యమైనది కాదు. అట్టిదాని నాచరించుటకంటె నట్టి కర్మత్యాగ మొనరించుటే సుఖమైన" దను యాశంకయం దారురుక్షువునకు కర్మత్యాగము యుక్తమైనది కాదను యాశయముచే 'మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి' అని చెప్పెను. అకర్మ యనగ కర్మత్యాగము. అట్టి యకర్మమునందు నీమనస్సక్తి లేకుండుగాక. విహితకర్మము నాచరించనిచో ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించును. అట్టిప్రత్యవాయములచే నరకము, దుష్టజన్మములు ప్రాప్తించును. కాన ముముక్షువునకు కర్మసంన్యాసము న్యాయము కాదని యర్థము. ఈచెప్పుటచే కర్మఫలము నపేక్షింపక శ్రద్ధాపూర్వకముగ నీశ్వరప్రీతినిమిత్తము భక్తిచే గర్మల నాచరించువానికే మోక్షము ప్రాప్తించును; మరియొకవిధమున మోక్షము ప్రాప్తింపదని సూచింపఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— అట్లైనచో నాకు దేనియం దధికారము కలదు? అను నాశంకయందు "కర్మణ్యేవ" అను శ్లోకమును చెప్పుచుండెను.

అంతఃకరణశుద్ధిలేమింజేసి నీకు కర్మమునందే యధికారము. జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారములేదు. అందునకూడ చిత్తశుద్ధిహేతు వగు ఫలాభిసంధిరహితకర్మమునం దధికారము కలదు. బంధమునకు హేతు వగు కామ్యకర్మమునం దధికారము లేదని "మాఫలేషు కదాచన" అను వాక్యముచే జెప్పుచుండెను. ఏయవస్థయందును నీకు కర్మఫల తృష్ణ లేకుండుఁగాక. అనగా ఫలతృష్ణచేఁ గామ్యకర్మమునందు నీ కధికారము లేకుండుఁగాక.

తృష్ణ లేకున్నను భోజనమువలన తృప్తి ప్రాప్తించునట్లు కర్మమువలన ఫలము సంభవించు ననుశంకను "మా కర్మఫలహేతుర్భూః" అను వాక్యముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. "చిత్రియా యజేత పశుకామః" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని కామనచే నాచరింపఁబడిన కర్మమునకు పశ్వాదిఫలదాతృత్వనియమమువలన ఫలతృష్ణచే ఫలోత్పాదకుఁడవు కాకుము. కొందరు "కర్మఫలం ప్రవృత్తిహేతు ర్యస్య సః" అని వ్యాఖ్యానించెను. ఈవ్యాఖ్య యన్యపదార్థప్రధానబహువ్రీహి యగుటచే నుపాదేయము కాదు. "దుఃఖరూపము, నిష్ఫలము నగు కర్మముచే నేమి ప్రయోజనము?" అని కర్మాకరణమునందు నీ కాసక్తి యుండకుండుఁగాక.

పరమార్థప్రపా:— పర్యవసితార్థమును "కర్మణ్యేవ" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను. తత్త్వజ్ఞానార్థివగు నీకు పరమేశ్వరకృపచే కర్మమునందే యధికార ముండుఁగాక; స్వర్గాదిఫలభోగాధికారము లేకుండుఁగాక యని యాశీర్వాదము. నీవు కర్మఫలభోగమునందు నిమిత్తము కాకుండుము. నీచిత్తమును కర్మఫలసంకల్పముకూడ స్పృశింప కుండుఁగాక. "కర్మముయొక్క సంగమువలన ఫల మవశ్యము సంభవించు" నను నియమప్రసిద్ధియుండ ఫలమవశ్యము సంభవించుచునే యుండును. కాన కర్మమునే యాచరింపవలయునను శంకను "మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి" అను వాక్యముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. నీకు కర్మాకరణమునందు నిష్ఠ లేకుండుగాక. తన తృప్తిని నుద్దేశింపక యీశ్వరార్పణముగ భోజనసామగ్రిసంపాదనమువలె కర్మము చేయనగును.

నీలకంఠీయము:— ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యాత్మజ్ఞానార్థి నగు నాకును శమమే (కర్మసంన్యాసమే) ఇష్టమై యుండ నెందులకు నన్ను "యుధ్యస్వ" అని కర్మమునందు ప్రేరేపించుచుంటివను శంకను "కర్మణ్యేవాధికారస్తే" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. (మిగిలిన శ్లోకార్థము స్పష్టము).

శ్రీధరీయము:— అట్లైన సర్వకర్మఫలములు పరమేశ్వరారాధనవలననే సంభవించునను నుద్దేశముతో ప్రవర్తింపుఁగాక. కర్మచే నేమి ప్రయోజనమను శంకను "కర్మణ్యేవ" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను.

తత్త్వజ్ఞానార్థివగు నీకు కర్మమునందే యధికారముగలదు. బంధహేతువులగు కర్మఫలములయందు కోరిక లేకుండుఁగాక. భోజనము చేసినచోఁ దృప్తి ప్రాప్తించునటుల కర్మము నాచరించినచో తత్ఫలము సంభవించునను శంకను "మా కర్మఫలహేతుః" అను వాక్యముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. "మా కర్మఫలహేతుర్భూః। కర్మఫలం ప్రవృత్తిహేతు ర్యస్య తథాభూతో మా భూః" ప్రవృత్తిహేతువు కర్మఫలము. అట్టి ఫలముకలవాఁడవు కాకుము. కామితస్వర్గాదికమే నియోజ్యవిశేషణ మగుటచే ఫలమగును. కాన నకామితఫలము ప్రాప్తించదని భావము. కనుకనే ఫలము బంధకమ్మగునను భయమువలనఁ గర్మాకరణమునందు నీకు నిష్ఠ లేకుండుఁగాక. ॥౪౭॥

గీ॥ యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ !
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥ ॥౪౮॥

పదవిభాగము:— యోగస్థః-కురు-కర్మాణి-సంగం-త్యక్త్వా-ధనంజయ-సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః-సమః-భూత్వా-సమత్వం-యోగః-ఉచ్యతే । ॥౪౮॥

ప్రతిపదార్థము:— హేధనంజయ!=ఓయర్జునుఁడా!; త్వం=(ఈపదమధ్యాహార్యము)నీవు; సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః=సత్త్వశుద్ధివలనఁగలిగెడి జ్ఞానప్రాప్తిరూప మగు సిద్ధియందు, తద్విరుద్ధ మగు నసిద్ధియందు; సమః=సముఁడవై; యోగస్థః=యోగమునం దున్నవాఁడవై; సంగం=ఈశ్వరుఁడు నాకొఱకు సంతసించుఁగాక యనెడి సక్తినిగూడ; త్యక్త్వా=వదలి; కర్మాణి=కర్మలను; కురు=చేయుము. సమత్వం=సిద్ధ్యసిద్ధులయందుఁగల సమభావము; యోగః=యోగ మని; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది. ॥౪౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యది కర్మఫలప్రయుక్తేన న కర్తవ్యం కర్మ కథం తర్హి కర్తవ్య మిత్యుచ్యతే— యోగస్థ ఇతి । యోగస్థస్సన్కురు కర్మాణి కేవల మీశ్వరార్థం తత్రాపీశ్వరో మే తుష్యత్వితి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ! ఫలతృష్ణాశూన్యేన క్రియమాణే కర్మణి సత్త్వశుద్ధిజా జ్ఞానప్రాప్తిలక్షణా సిద్ధి స్తద్విపర్యయా జ్ఞానాసిద్ధి స్తయో స్సిద్ధ్యసిద్ధ్యో రపి సమ స్తుల్యో భూత్వా కురు కర్మాణి । కోఽసౌ యోగో యత్రస్థః కుర్వి త్యుక్త మిద మేవ తత్సిద్ధ్యసిద్ధ్యో స్సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

“కర్మాకరణమునం దాసక్తి వలదు. కర్మఫలమును గోరుచు కర్మమును జేయవలదు” అని చెప్పియుంటివి. అట్లగుచో దేని నుద్దేశించి కర్మలను చేయవలె ననెదవా ? చెప్పెద వినుము. ఓయర్జునా ! నీవు యోగస్థుఁడవై కేవల మీశ్వరార్థము ఈశ్వరానుగ్రహముకొఱకు కర్మముల నాచరించుము. అట్లైన నీశ్వరసంతోషమును గోరెడివాఁడనై కర్మల నాచరింప వచ్చునా యని యనెదవా ? అదియు వలదు “ఈశ్వరుఁడు నాకొఱకు సంతసించుఁగాక” యనెడి సంగమునుకూడ వదలి కర్మల నాచరింపుము. ఫలమునం దాసక్తిని బరిత్యజించినవానిచే నాచరింపఁబడు కర్మలవలన నంతఃకరణము పరిశుద్ధ మగును. అట్టి యంతఃకరణశుద్ధివలన జ్ఞానప్రాప్తి యగును. అట్టి జ్ఞానప్రాప్తియే “సిద్ధి” అనంబడును. తద్విరుద్ధ మగు మలినాంతఃకరణ వలన జ్ఞానము సిద్ధింపనేరదు. దీనినే “అసిద్ధి” అని యందురు. అట్టి సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సముఁడ వగుము (అనగా జ్ఞానము సిద్ధించు ననిగాని, సిద్ధించ దనికాని యాశయమును వదలి యీశ్వరార్థము ఫలకామనను విడచి కర్మల నాచరింపుము).

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౪౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— పూర్వోక్త విషయమునే ‘యోగస్థః’ అను శ్లోకము చేవివరించుచుండెను.

ఓయర్జునా ! నీవు ఫలాభిలాషను, కర్తృత్వాభినివేశమును వదలి కర్మముల నాచరించుము. ఇచట ‘కర్మాణి’ అను స్థలమునందుగల బహువచనసామర్థ్యముచే “కర్మ ణ్యేవాధికార స్తే” అను స్థలమునందుగల యేకవచనము జాతి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"యోగస్థః కురు కర్మాణి" అను వాక్యముచే నేయోగస్థుఁడవై కర్మముల నాచరింపు మని బోధించితివో ఆయోగ మనగ నెట్టి దనిన? సిద్ధ్యసిద్ధులయందుండు సమత్వమే యోగ మనఁబడును. ॥౪౮॥

వాచకము. అనగా గర్మములయందని యర్థము. సంగత్యాగోపాయమును "సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః" అనువాక్యముచేఁ జెప్పుచుండెను. ఫలసిద్ధియందు హర్షమును, ఫలాసిద్ధియందు విషాదమును వదలి కేవలము ఈశ్వరార్పణబుద్ధితో గర్మముల నాచరింపుము. "యోగశబ్దముచేఁ బూర్వమునందు కర్మము చెప్పఁబడెను. ఇట "యోగస్థః కురు కర్మాణి" యోగస్థుఁడవై కర్మముల నాచరింపు మని చెప్పఁబడెను. కాన నిది యెటుల దెలిసికొనుటకు శక్యమైన" దను శంకను "సమత్వం యోగ ఉచ్యతే" అను వాక్యముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. ఫలసిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమత్వమే "యోగస్థః" అనుచోటగల యోగశబ్దార్థము. కర్మము కాదు. కాన విరోధము ప్రాప్తించదు. "ఈశ్లోకమునందు పూర్వార్థమున ఉత్తరార్థముచే వ్యాఖ్యానము చేయబడెను. కాన పునరుక్తి లే" దని శ్రీభాష్యకారుల మార్గము. "సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా" అనుస్థలమునందు జయాజయసామ్యముచే ప్రకృత మగు యుద్ధమాత్రకర్తవ్యత చెప్పఁబడెను. ఇచట నన్ననో దృష్టాదృష్టసర్వఫలపరిత్యాగపురస్సరముగ సర్వకర్మకర్తవ్యత బోధింపఁబడెను. ఇదియే విశేషము కాన "సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా" అను శ్లోకముచే బోధింపఁబడినవిషయమే "సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా" అను శ్లోకముచే బోధించుటవలన పునరుక్తి యను శంక తొలగించబడెను.

శంకరానందీయము:— ఓయర్జునా! నీకు జన్మాదిదుఃఖనిశ్శేషనివృత్తియం దపేక్ష యుండినచో నీవు కర్మములనే యాచరింపు మని "యోగస్థః" అను శ్లోకముచే బోధించుచుండెను.

"నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పఁబడు బ్రహ్మమే యిచట సమశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడును. అట్టి బ్రహ్మభావమే సమత్వ మనఁబడును. అట్టి బ్రహ్మభావము జ్ఞానముచేఁ బొందఁబడునుగాన యోగ మనఁబడును. అట్టి బ్రహ్మమునందు తనకు బ్రహ్మభావాపత్తిచే బ్రహ్మభావైక్యాపేక్షచే నుండువాఁడు "యోగస్థుఁడు" అని చెప్పఁబడును. నీ వట్టి మోక్షైకకాముఁడవై "సంగం త్యక్త్వా" ఈకర్మములచే నాకు దురితక్షయ మగుఁగాక; లేక - జ్ఞానప్రతిబంధనివృత్తి యగుఁగాక; లేక - నాకొఱ కీశ్వరుఁ డనుగ్రహించుగాక; లేక - కర్మజన్య మగు ఫలము నాకు సంభవించుఁగాక" యనెడి కర్మములయందు కోరికలను వదలి "సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా" ప్రారబ్ధకర్మముల సాంగత్యము సిద్ధి, తదభావము అసిద్ధి. లేక ఈశ్వరప్రసాదప్రాప్తి సిద్ధి, తదభావము అసిద్ధి, లేక, చిత్తప్రసక్తి సిద్ధి, తదభావ మసిద్ధి యనఁబడును. అట్టి సిద్ధ్యసిద్ధులయందు హర్షవిషాదశూన్యుఁడవై కర్మములను క్లేశాత్మకము లైనను విహితము లనెడిబుద్ధితో నాచరింపుము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— క్షత్రియులను జయించి ధనము నార్జించి రాజసూయయజ్ఞమునందు నీవు వినియోగించితివి. అట్లే యిపుడును ఈసర్వులను జయించి యజ్ఞాదుల నాచరించుటకు సమర్థుఁడ వని "ధనంజయ!" అను సంబోధనచే సూచించెను.

పరమార్థప్రప:— అటులైన నే నెటు లుండవలె నను శంకను "యోగస్థః" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. పరమేశ్వరసాన్నిధ్యరూపయోగమునందు కృతనిశ్చయుఁడవై కర్మముల నాచరింపుము. కనుక నేతుచ్ఛ మగుటచే స్వర్గాదిసుఖమును త్యజించుటచే నీవు ధనంజయుడవైతివి. కర్తృత్వాభినివేశమును వదలి సిద్ధ్యసిద్ధులయందు హర్షవిషాదరహితుఁడవై కర్మముల నాచరింపుము. ఎందువలననిన? సమత్వ మనగా నిర్వికారత్వమే; అదియే యోగ మనబడును.

శ్రీధరీయము:— యోగమనగా పరమేశ్వరైకపరత్వము. అట్టిదానియందుండి కర్మముల నాచరింపుము. (శేషము పూర్వమువలె చూచుకొననగును.) ॥౪౮॥

గీ|| దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగా ద్ధనంజయ !
బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః || ||౪౯||

పదవిభాగము:— దూరేణ-హి-అవరం-కర్మ-బుద్ధియోగాత్-ధనంజయ!-బుద్ధౌ-శరణం-అన్విచ్ఛ-కృపణాః-ఫలహేతవః । ||౪౯||

ప్రతిపదార్థము:— హేధనంజయ!=ఓయర్జునా!; కర్మ=ఫలమును కోరువారిచే నాచరింపఁబడుకర్మము; బుద్ధియోగాత్=సమత్వబుద్ధియుక్తకర్మముకంటె; దూరేణ=అత్యంతము; అవరం=తక్కువది; త్వం=(ఈపదమధ్యాహార్యము) నీవు; బుద్ధౌ=యోగవిషయకబుద్ధియందు, లేక సాంఖ్యబుద్ధియందు; శరణం=ఆశ్రయమును (అభయప్రాప్తి కారణమును); అన్విచ్ఛ=ప్రార్థింపుము; యే=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఎవరు; ఫలహేతవః=ఫలతృష్ణాప్రయుక్తులై; కర్మ=(ఈపద మధ్యాహార్యము) కర్మమును; కుర్వన్తి=(ఈపద మధ్యాహార్యము) చేయుదురో; తే=(ఈపద మధ్యాహార్యము) వారలు; కృపణాః=దీనులు. ||౪౯||

శాంకరభాష్యమ్:—

యత్త్వాన స్సమత్వబుద్ధియుక్త మీశ్వరారాధనార్థం కర్మైతస్మా త్కర్మణః—దూరేణేతి । దూరేణాతివిప్రకర్షేణ హ్యవరం నికృష్టం కర్మ ఫలార్థినా క్రియమాణం బుద్ధియోగా త్సమత్వబుద్ధియుక్తా త్కర్మణో జన్మమరణాదిహేతుత్వా ద్ధనంజయ! యత ఏవం యోగవిషయాయాం బుద్ధౌ తత్పరిపాకజాయాం వా సాంఖ్యబుద్ధౌ శరణ మాశ్రయ మభయప్రాప్తికారణ మన్విచ్ఛ ప్రార్థయస్వ, పరమార్థజ్ఞానశరణో భవే త్యర్థః । యతోఽవరం కర్మ కుర్వాణాః కృపణా దీనాః ఫలహేతవః ఫలతృష్ణాప్రయుక్తా స్సంతః "యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మా ల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణః" ఇతి శ్రుతేః || ||౪౯||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఓయర్జునా! ఈశ్వరారాధననిమిత్తము చేయునట్టియు, సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినదియు నగు కర్మముకంటె జననమరణాదిహేతు వగుటంజేసి ఫలార్థిచేఁ జేయఁబడు కర్మ మతినికృష్టమైనది. ఎవరు ఫలతృష్ణాప్రయుక్తులై తక్కువదగు కర్మము నాచరించెదరో వారు "యో వా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మా ల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణః" (ఓగార్గీ! నాశరహితం బగు నీ పరబ్రహ్మమును తెలిసికొనక యీలోకము నుండి పరలోకమున కెవఁ డేగునో (మరణించునో) వాఁడు దీనుఁడు) అను శ్రుతి ననుసరించి దీను లనంబడుదురు. కాన నోయర్జునా! (నీ వట్టివాఁడవు కాక) యోగబుద్ధిని గాని, లేక యోగబుద్ధిపరిపాకమువలన జనించెడి సాంఖ్యబుద్ధిని గాని శరణ (ఆశ్రయ) మునుగాఁ బ్రార్థించుము. అనగా పరమార్థజ్ఞానశరణుడ వగుము. ||౪౯||

—: ౨వ అధ్యాయము- ౪౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "నిష్ఫలముగనే కర్మము నాచరింపుమని చెప్పుచుంటివి. అట్టి కర్మానుష్ఠానమే పురుషార్థసాధనమా? అట్లగుచో 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మందోపి ప్రవర్తతే' (మూఢుడైనను ప్రయోజనము నపేక్షింపక దేనియందు బ్రవర్తించఁడు.) అను న్యాయమున ఫలకామనపురస్సరముగనే కర్మముల నాచరించుట న్యాయ" మను శంకను "దూరేణ" అను శ్లోకముచే నిరసించుచున్నాఁడు.

ఆత్మబుద్ధిసాధనమగు నిష్కామకర్మయోగముకంటె జన్మమరణహేతువగు కామనతో ననుష్ఠింపఁబడు కర్మ మత్యధమము లేక—పరమాత్మబుద్ధియోగముకంటె సర్వకర్మములు నికృష్టములైనవి. కాన సర్వానర్థనివర్తకమగు పరమాత్మబుద్ధియందు ప్రతిబంధకపాపక్షయద్వారమున రక్షకమగు నిష్కామకర్మయోగము నాచరించుట కిచ్ఛయించుము. ఎవరు ఫలకాములై నికృష్టమగు కర్మముల నాచరించెదరో వారు "కృపణాః" జన్మమరణాది ఘటీయంత్రపరిభ్రమణముచే నత్యంతదీనులు. ఈ విషయమునే "యోవా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మాల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణః" అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది. కాన నో యర్జునా! నీవుకూడ నత్యంతదీనుఁడవు కాక సర్వానర్థనివర్తకాత్మజ్ఞానోత్పాదకమగు నిష్కామకర్మయోగము నాచరింపుమని భావము.

ఏవిధమున కృపణజను లతిదుఃఖముచే ధనము నార్జించి ఏదో యొకవిధమగు దృష్టసుఖమాత్రలోభముచే దానాదిజనితమహాసుఖము ననుభవించుటకు శక్తులు కాక యాత్మను వంచించుచుండిరో; అదేవిధమున గొప్పశ్రమచేఁ గర్మముల నాచరించుచు క్షుద్రఫలమాత్రలోభముచేఁ బరమానందానుభవము వలన వంచింపఁబడుచుండిరి. వీరల దౌర్భాగ్యము, మౌఢ్య మెంతవిషాదకర మని "కృపణాః" అను పదముచే ధ్వనితము.

శంకరానందీయము:— మోక్షేచ్ఛచే ఫలము నపేక్షించక సమబుద్ధితో నిత్యనైమిత్తికకర్మముల నాచరించువానికి— "తుచ్ఛ మగు కర్మలతోను, తుచ్ఛ మగు కర్మఫలములతోను, తుచ్ఛమగు భోగ్యములతోను నేమియు ప్రయోజనము లే" దనెడి యలంబుద్ధిరూప మగు చిత్తశుద్ధి యెన్న డుదయించునో; అపుడు నికృష్టఫలము నిచ్చెడి కర్మమునం దనాస్థ (అనాదరణ)చే జ్ఞానయోగమే యాదరింపఁదగిన దని "దూరేణ" అను శ్లోకముచే బోధించుచుండెను.

కర్మము బహుసాధనసాధ్య మగుటవలనను, క్లేశభూయిష్ఠ మగుటవలనను, అంగవైకల్యముచే ఫలవైగుణ్యము కలదగుటవలనను, అంగవైకల్యములేకున్నను జన్మాదిదుఃఖహేతు వగుటవలనను, చేయనియెడల ప్రత్యవాయజనకమగుటచే నరకప్రాపక మగుటవలనను నికృష్టమైనది. అట్టి కర్మము నిత్యనిరతిశయమోక్షసుఖహేతు వగు జ్ఞానయోగముకంటె దూరముగ నుండునది. "దూర మేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యాయా చ విద్యా" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని మోక్షహేతు వగు జ్ఞానయోగమునకు విపరీతభావహేతు వగుటచే నతిదూరమున కర్మ మగును. "అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ" అను శ్రుత్యుక్తనికృష్టత్వము కర్మకు "హి" అను శబ్దముచే ద్యోతితము. కాన కర్మ మాస్థేయము (ఆదరింపఁదగినది) కాదని భావము.

"అనేకులు కర్మయోగమునే యాచరించుచుండిరి. అట్టికర్మయోగము నికృష్ట మెట్లగును?' అను నాశంకపై "కృపణాః" అని చెప్పుచుండెను. కర్మజన్యఫలమగు స్వర్గమునకు, ఐహికసుఖమునకు హేతుభూతులు, కర్మఫలార్థులు నగు కాములు "కృపణాః" అధములు. (నీచులు.) "యోవా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మాల్లోకా త్ప్రైతి స కృపణః" (ఎవ డీయక్షరరూపమగు బ్రహ్మమును తెలిసికొనక యీలోకమునుండి మరణించునో వాఁడు కృపణుఁడు (నీచుఁడు.) అను శ్రుతి విశిష్టజన్మకర్మశీలగుణవంతుఁడైనను బ్రహ్మతత్త్వమును తెలిసికొననట్టి కర్మి యధముఁడని చెప్పుచున్నది. "ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినందంతి మూఢా జరామృత్యుం పున రేవాపి యన్తి। యత్కర్మిణో ప్రవేదయన్తి రాగా త్తే నాతురాః క్షీణలోకా శ్చ్యవన్తే" అను శ్రుతియు కర్మఫలమోహితులగు కర్ములకనర్థమునే చెప్పుచున్నది. "అతో ధీరా అమృతత్వం విదిత్వా ధ్రువ మధ్రువే ష్విహ న ప్రార్థయన్తే। ఏతద్యోవేద నిహితం గుహాయాం సోఽవిద్యాగ్రంథిం వికిరతీహ సోమ్య!" 'జ్ఞానాదేవతు కైవల్యం' 'యయాఽచిరాత్సర్వపాపం వ్యపోహ్య పరాత్పరం పురుష ముపైతి విద్వాన్' ఇత్యాది శ్రుతులచే వివేకులకు స్వర్గసుఖాదులప్రార్థ్యములనియు, మోక్షము ప్రార్థ్యమనియు నది జ్ఞానైకగమ్యమనియు చెప్పఁబడుచుండెను. కాన నో ధనంజయా! నీవుచిత్తప్రసాదావాప్తిత జ్ఞానయోగమునందు మనోనివాసము నిచ్ఛగించుము. అచ్చటనే మనస్సును స్థాపనచే

గీ॥ బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే ।
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్ ॥ ॥౫౦॥

పదవిభాగము: బుద్ధియుక్తః-జహాతి=ఇహ-ఉభే-సుకృతదుష్కృతే-తస్మాత్-యోగాయ-యుజ్యస్వ యోగః-కర్మసు-కౌశలమ్- ॥౫౦॥

ప్రతిపదార్థము:— యతః=(ఈపదమధ్యాహార్యము) ఏ కారణమువలన; బుద్ధియుక్తః=సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడు; ఉభే=రెండగు; సుకృతదుష్కృతే=పుణ్యపాపములను; ఇహ=ఈలోకమునందే; జహాతి=విడుచుచున్నాఁడో; తస్మాత్=ఆ కారణమువలన; త్వం=(ఈపదమధ్యాహార్యము) నీవు; యోగాయ=సమత్వబుద్ధియోగముకొఱకు; యుజ్యస్వ=సన్నద్ధుఁడవగుము; యోగః=సమత్వయోగము; కర్మసు=కర్మలయందు; కౌశలం=కుశలభావము; (క్షేమము.)

శాంకరభాష్యమ్:—

సమత్వబుద్ధియుక్తస్సన్ స్వధర్మమనుతిష్ఠన్ యత్ఫలం ప్రాప్నోతి, తచ్ఛృణు— బుద్ధీతి । బుద్ధియుక్తస్సమత్వవిషయయా బుద్ధ్యా యుక్తో బుద్ధియుక్తో జహాతి పరిత్యజతీహాఽస్మిం ల్లోక ఉభే సుకృతదుష్కృతే పుణ్యపాపే సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణ యత స్తస్మాత్సమత్వబుద్ధియోగాయ యుజ్యస్వ ఘటస్వ । యోగో హి కర్మసు కౌశలం స్వధర్మాఖ్యేషు కర్మసు వర్తమానస్య యా సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమత్వబుద్ధిరీశ్వరార్పితచేత స్తయా తత్కౌశలం కుశలభావః । తద్ధి కౌశలం యద్బంధనస్వభావాన్యపి కర్మాణి సమత్వబుద్ధ్యా స్వభావాన్నివర్తన్తే । తస్మాత్సమత్వబుద్ధియుక్తో భవ త్వమ్ ॥ ॥౫౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడై స్వధర్మము నాచరించువాఁ డేఫలమును బొందునో యాఫలమును వినుము.

సమత్వబుద్ధికలవాఁడై స్వధర్మమగు కర్మల నాచరించినచో దానివలన నంతఃకరణము సత్త్వప్రధానమై తద్ద్వారమున జ్ఞానమును బొంది, తద్ద్వారమున నీలోకమునందే పుణ్యపాపముల రెండింటిని బరిత్యజించును. అందువలన నోయర్జునా! నీవుగూడ సమత్వబుద్ధియోగముకొఱకు సన్నద్ధుఁడ వగుము. (సమత్వబుద్ధియోగముకలవాఁడ వగుము.)

యుము. ఎపుడు నీమనసు శుద్ధసత్త్వప్రధానముగునో అదిమొదలు జ్ఞానయోగమునందే నీవుండుము కర్మము నికృష్టమగుటవలనను, సాధనము కానిదగుటవలనను, అనాత్మయందాత్మతాధీజనకమగుటవలనను ఎన్నడు కర్మయందుండవలదని యర్థము.

ఈ చెప్పుటచే చిత్తప్రసాదము కలుగనంతవరకే ముముక్షువునకు కర్మము సాధనము. చిత్తప్రసాదము కలిగిన పిమ్మట జ్ఞానయోగమని సూచింపఁబడెను. ఈ చెప్పుటవలన "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" అను శ్రుత్యుక్త యావజ్జీవాగ్నిహోత్రమును అపక్వబుద్ధికలవాఁడే యాచరింపవలయునని సూచింపబడెను. ॥౪౯॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౫౦ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈవిధమున బుద్ధియోగము లేనిచో కలుగుదోషమును చెప్పి బుద్ధియోగముండినచో కలుగు గుణమును "బుద్ధియుక్తః" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

స్వధర్మానుష్ఠానపరుడు ఎందులకు సమత్వబుద్ధియోగమునందు మనస్సు ప్రవర్తింపజేయు వలెను? అని శంకింపఁజనదు.

పరమేశ్వరునియందు దర్పింపఁబడిన చిత్తముకలవాఁడగుటచే స్వధర్మములగు కర్మలయందుఁ బ్రవర్తించువానియొక్క యేసిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమత్వబుద్ధి గలదో అదియే కర్మలయందు కౌశలము. అట్టి కౌశల్య మెట్టిదనిన? కర్మలు స్వభావముచే బంధస్వభావముకలవి. అట్టివైనను సమత్వబుద్ధిచే నట్టి బంధస్వభావమువలన మరలును. (మరలి జ్ఞానమును కలుగజేయును.) ఇదియే సమత్వబుద్ధియందుగల కౌశల్యము. కాన నోయర్జునా! నీవు సమత్వబుద్ధిగలవాఁడ వగుము॥50॥

కర్మములయందు సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవాఁడై సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిద్వారమునఁ బుణ్యపాపములను విడుచుచున్నవాఁడు. కాన నో యర్జునా! నీవు సమత్వబుద్ధిరూపయోగముతోఁ గూడినవాఁడ వగుము. ఈశ్వరార్పితచిత్తము కలవాఁడై కర్మములయందు ప్రవర్తించువానియొక్క సమత్వబుద్ధియోగము కౌశలము. సమత్వబుద్ధి యుక్తకర్మయోగమునకు కౌశల మెట్టిదనిన? బన్ధహేతువులగు కర్మలకు బంధాభావము మోక్షపర్యవసాయిత్వ మనునదియే మహాకౌశలము. సమత్వబుద్ధియుక్తకర్మయోగము కర్మస్వరూపమైనను దుష్కర్మక్షయమును జేయును. కాన మహాకౌశలము, మహాకుశలుఁడవగు నీవైతే చేతనుఁడవై సజాతీయదుష్టుల క్షయమును చేయజాలకుంటివి. కాన నీవు కుశలుఁడవు కావని యిచట వ్యతిరేకముగ ధ్వనితము.

లేక, సమత్వబుద్ధియుక్తమగు కర్మయోగము నాచరించినచో సత్త్వశుద్ధిద్వారమునఁ బరమాత్మ సాక్షాత్కారముకలవాఁడై సుకృతదుష్కృతములను విడుచును. కాన నో యర్జునా! నీవు సమత్వబుద్ధియుక్తకర్మయోగముతోఁ గూడినవాఁడ వగుము. కర్మములన్నిటిలో సమత్వబుద్ధియుక్తకర్మయోగము దుష్టకర్మనివారణచతురము. కాన నట్టి కర్మయోగము నాశ్రయింపుమని భావము.

శంకరానందీయము:— ముముక్షువునకు జన్మాదిహేతువులగు సర్వకర్మములయొక్క నిశ్శేషనివృత్తి జ్ఞానబలముచేతనే సిద్ధించు. ఇతరముచే సిద్ధింపదు. కాన నీవు జ్ఞానయోగనిష్ఠనే చేయుమని "బుద్ధియుక్తః" అను శ్లోకముచే బోధించుచుండెను.

జ్ఞానయోగముతోఁగూడిన యారూఢుఁ డగు బ్రహ్మవిత్తు కూటస్థాసంగచిద్రూపాత్మతత్త్వవిజ్ఞానబలముచే— జన్మాంతరశతసహస్రములయందును, వర్తమానకాలమునందును, జ్ఞానోత్పత్తికి పూర్వమునందును, ఊర్ధ్వమునందును నాచరించఁబడిన నానాయోనిసహస్రప్రాపకమగు తనసంబంధమైనసుకృతదుష్కృతములను విడచుచుండెను. జ్ఞానాగ్నిచే పుణ్యపాపముల నిర్మూలించి యీలోకమునందు జీవించియుండగనే ముక్తుఁ డగును. కాన నోయర్జునా! నీవు జ్ఞానయోగముకొరకు ప్రయత్నించుము.

కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తములచేతను, త్రిసుపర్ణాదిజపములచేతను, అశ్వమేధాది యాగములచేతను, గంగాదిమహానదీస్నానదానాదులచేతను సర్వపాపక్షయ మగుచుండ జ్ఞానాభ్యాసక్లేశ మెందుల కని శంకింపఁజనదు.

చెప్పఁబడిన ప్రాయశ్చిత్తాదు లేపాపములు నివర్తించవలె నను నుద్దేశముతో చేయఁబడునో యాపాపములే ఆయాప్రాయశ్చిత్తాదులచే నివర్తించును. ఇతరపాపములు నివర్తించవు. అట్లు కానిచో ప్రాయశ్చిత్తభేదవిధి కానర్థక్యము ప్రాప్తించెడిని. "తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే" (అశ్వమేధయాగముచే బ్రహ్మహత్యవలన జనించిన పాపమును దాటును) అను శ్రుతియందు బ్రహ్మహత్యావ్యతిరిక్తపాపతరణము శ్రూయ

గీ॥ కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః ।
జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛ న్త్యనామయమ్ ॥ ॥౫౧॥

పదవిభాగము:— కర్మజం-బుద్ధియుక్తాః-హి-ఫలం-త్యక్త్వా-మనీషిణః- జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః - పదం-గచ్ఛన్తి-అనామయమ్. ॥౫౧॥

ప్రతిపదార్థము:— హి=ఏ కారణమువలన; బుద్ధియుక్తాః=సమత్వబుద్ధితోఁగూడినవారో; యస్మాత్= (ఈపదమధ్యాహార్యము) ఆ కారణమువలన; కర్మజం=కర్మలవలనఁ బుట్టిన; ఫలం=(ఇష్టానిష్టశరీరప్రాప్తిరూపమగు) ఫలమును; త్యక్త్వా=విడచి; మనీషిణస్సంతః=జ్ఞానులై; జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః, జన్మ=జన్మమనెడి; బన్ధ=బన్ధముతో; వినిర్ముక్తాః=విడువఁబడినవారై; అనామయం=సర్వోపద్రవరహితమగు; పదం=వైష్ణవస్థానమును, (మోక్షమును) గచ్ఛన్తి=పొందుచుండిరి.

శాంకరభాష్యమ్:—

యస్మాత్ —కర్మజమితి । కర్మజం ఫలం త్యక్త్వేతి వ్యవహితేన సంబంధః । ఇష్టానిష్టదేహప్రాప్తిః కర్మజం ఫలం కర్మభ్యో జాతం బుద్ధియుక్తాః సమత్వబుద్ధియుక్తా హి యస్మాత్ఫలం త్యక్త్వా పరిత్యజ్య మనీషిణో జ్ఞానినో భూత్వా జన్మబంధవినిర్ముక్తా జన్మైవ బన్ధో జన్మబన్ధస్తేన వినిర్ముక్తా జీవన్త ఏవ (ఇతి) జన్మబన్ధవినిర్ముక్తా స్సంతః పదం పరమం విష్ణో ర్మోక్షాఖ్యం గచ్ఛ న్త్యనామయం సర్వోపద్రవరహిత మిత్యర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సమత్వబుద్ధికలవానికి సుకృతదుష్కృతములయొక్కయు, తత్ఫలములయొక్కయు పరిత్యాగము సంభవించినను మోక్ష మెటులఁ బ్రాప్తించు ననెదవా ? సుకృతఫల మిష్టదేహప్రాప్తిరూపము, దుష్కృతకర్మకు ఫలము అనిష్టరూపమగు శ్వసూకరాది దేహప్రాప్తిరూపము. ఇట్టి కర్మఫలమును—సమత్వబుద్ధితోఁ గూడినవారై పరిత్యజించి సత్త్వశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానులై

మోక్షమును పొందుదురు. కర్మఫలపరిత్యాగము జ్ఞానసాధనమే కాని సాక్షాత్ప్రమాణము కానందున నిఖిలపాపనివృత్తి సంభవింపదు. అట్లంగీకరించినను ప్రాయశ్చిత్తాదులవలన పాపమే నివృత్తమగును; కాని శతకోటిజన్మహేతు వగు పుణ్యమునకు నివర్తకము జ్ఞానమును విడచి వేరొండు సంభవింపదు. "తదా విద్వా న్పుణ్యపాపే విధూయ" "న ఏవం విద్వా నాత్మానగ్ స్పృణుతే" అను శ్రుతులయందును, ఈగీతావాక్యమునందుఁగల "ఉభే సుకృతదుష్కృతే" అను వాక్యమునందును పుణ్యపాపోభయనివర్తకము జ్ఞానయోగమనియే చెప్పఁబడెను. కాన పుణ్యపాపోభయాత్మకకర్మల నివర్తింపఁజేయవలె ననిన జ్ఞానయోగమే నిపుణమైన దని జ్ఞానకుశలులచే పరమసాధనముగఁ జూడఁబడెను. కాన నోయర్జునా ! నీవును జ్ఞానయోగముతోఁ గూడినవాఁడ వగుమని పూర్వముతో నన్వయము. ఈశ్లోకమునందు "జహాతీహ ఉభే" అను స్థలమునందు విసంధి యార్ష మని గ్రహింపనగును. ॥౫౧॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము - ౫౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"పాపవినాశన మపేక్షితము. కాని సుకృతవినాశన మపేక్షితము కాదు. అట్లగుచో పురుషార్థభ్రంశము ప్రాప్తించెడిని" అని యాశంకించి తుచ్ఛఫలపరిత్యాగపురస్సరముగఁ బరమపురుషార్థప్రాప్తి రూపఫలమును "కర్మజం" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

అథవా "బుద్ధియోగా ద్ధనంజయ!" (గీ_2_49) ఇత్యారభ్య పరమార్థదర్శనలక్షణైవ సర్వత స్సంప్లుతోదకస్థానీయా కర్మయోగజసత్త్వశుద్ధిజనితా_ బుద్ధిర్దర్శితా సాక్షా త్సుకృతదుష్కృతప్రహాణాది హేతుత్వశ్రవణాత్ ॥ ।౫౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

జన్మమే యనెడి బంధమునుండి వినిర్ముక్తులై సర్వవ్యాపక మగు బరమాత్మసంబంధియు సర్వోపద్రవరహితము నగు మోక్షమనెడి స్థానమును బొందుచుండిరి.

లేక—"బుద్ధియోగా ద్ధనంజయ" (గీ_49_అ_2) అను శ్లోకమునందుగల 'బుద్ధియోగాత్' అనుశబ్దమునకు సమత్వబుద్ధి యోగమని వ్యాఖ్యానించి తదనుసారముగ 'కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి' (గీ_51_అ_2) శ్లోకమువరకు బుద్ధి యనగ సమత్వబుద్ధి యనియే వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. అట్టి సమత్వబుద్ధికి సాక్షాత్తుగ సుకృతదుష్కృతవినాశకత్వము సంభవింపనేరదు. మరే మనిన ? సమత్వబుద్ధివలన నంతఃకరణము సత్త్వప్రధానమై దానివలన శ్రవణమనననిదిధ్యాసముల ద్వారమున జ్ఞాన ముదయించును. అట్టి జ్ఞానమువలన సుకృతదుష్కృతవినాశము కలిగి జన్మ మనెడి బంధమునుండి వినిర్ముక్తు లగుదురు. కాన సమత్వబుద్ధి పరంపరయా సుకృదుష్కృతవినాశ మగుటంజేసి యట్టి యర్థమును బరిత్యజించి సాక్షాత్తుగ నీశ్లోకమునందు సుకృతదుష్కృతముల యొక్కయు, జన్మబంధములయొక్కయు వినాశమును గూర్చి హేతుత్వము శ్రూయమాణ మగుచుండుటంజేసి "బుద్ధియోగాత్" (49_అ_2) అనుచోట కర్మయోగమువలన జనించెడి ఏసత్త్వశుద్ధి గలదో దానివలనఁ గలుగునట్టియు, అపరిచ్ఛిన్నాత్మవిషయమగుటచే నపరిచ్ఛిన్నము సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయము పరమార్థము నగు నాత్మవిషయకజ్ఞానమే ఇట వివక్షితము.

కర్మాచరణము రెండువిధములు. ఒకటి పరమార్థదర్శనము నుద్దేశించి కర్మల నాచరించుట; రెండు స్వర్గాదుల నుద్దేశించి కర్మల నాచరించుట. అందు రెండవవిధముగఁ గర్మల నాచరించినచో నట్టివానికి కార్పణ్య మనెడి దోషము ప్రాప్తించును. కార్పణ్య మనగ నెవఁ డాత్మస్వరూపమును దెలిసికొనక దేహమును విడచునో వాఁడు కృపణుఁడు. అట్టివాని ధర్మము కార్పణ్య మనఁబడును. అట్టి కార్పణ్యదోషాపాదక మగు కర్మ నికృష్టమైనది. కానఁ బరమార్థ

సమత్వబుద్ధియుక్తులు కనుకనే కర్మజన్యమగు ఫలమును వదలి కేవల మీశ్వరారాధనార్థము కర్మముల నాచరించెడి విద్వాంసులు సత్త్వశుద్ధిద్వారమున తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యమగు నాత్మజ్ఞానము కలవా రగుచుండిరి. అట్టివారై జన్మమనెడి బంధముతో నిరవశేషముగ ముక్తులై "పదం" పదనీయము, ఆత్మతత్త్వరూపము, ఆనందరూపము, బ్రహ్మస్వరూపము, అవిద్యాతత్కార్యాత్మక రోగరహితము, భయరహితము నగు మోక్షమనెడి పురుషార్థము నభేదముచేఁ బొందుచుండిరి. కనుకనే వారు ఫలకామనను విడిచి సమత్వబుద్ధితోఁ గర్మల నాచరించుచు ఆ కర్మలచేతనైన యంతఃకరణపరిశుద్ధికలవారై, తత్త్వమస్యాది ప్రమాణజనితాత్మతత్త్వజ్ఞానముచే నశింపఁజేయఁబడిన యజ్ఞాన

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దర్శనము నుద్దేశించియే కర్మల నాచరింపవలయును. అటు లాచరించిన దానివలన నంతఃకరణము సత్త్వప్రధానమై పరమార్థదర్శనము (ఆత్మజ్ఞానము) సంభవించును. దానివలనఁ బ్రతికియున్న దేహమునందే పుణ్యపాపములను విడచి మోక్షమును పొందును. (జీవన్ముక్తుఁ డగును) కాన పరమార్థజ్ఞానమునిమిత్తము మనస్సును ధారణ చేయవలెను. పరమార్థదర్శనము నుద్దేశించి చేయు కర్మయే యోగ మనఁబడును. అట్టి యోగము నాచరించువాఁడే నిపుణుఁ డనఁబడును. పరమార్థదర్శనము నుద్దేశించి యోగయుక్తులై కర్మల నాచరింతురేని అట్టి కర్మాచరణమువలన నంతఃకరణము పరిశుద్ధముకాఁగా జ్ఞానులై కర్మవలనఁ గలిగెడి ఇష్టానిష్టదేహప్రాప్తిరూప మగు ఫలమును బరిత్యజించి సర్వబంధవినిర్ముక్తులై మోక్షమును బొందుదురని (గీ-49-50-51అ-2) ఈమూడుశ్లోకములవలనఁ బ్రాప్తించిన యాశయము. ||౫౧||

తత్కార్యములు కలవారై సకలానర్థనివృత్తిపూర్వకముగ పరమానందప్రాప్తిరూపమోక్షమనెడి సర్వవ్యాపకమగు నాత్మస్థానమును పొందుచుండిరి. కాన నో యర్జునా! "యచ్ఛ్రేయ స్స్యా న్నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే" అని చెప్పుటవలన శ్రేయోజిజ్ఞాసువగు నీవును ఇట్టి కర్మయోగము నాచరింపుమని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యాశయము.

శంకరానందీయము:— ఫలము నపేక్షింపక సమత్వబుద్ధితో సమ్యగనుష్ఠితనిత్యనైమిత్తికకర్మపరిపాకసంజాతచిత్తశుద్ధికి ఫలభూత మగు శ్రవణాదిజనితావిక్రియాత్మతత్త్వవిజ్ఞానసిద్ధికి ఫలమును "కర్మజం" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

జ్ఞానయోగనిష్ఠులగు విద్వాంసులు సంచితాదికర్మలవలన సంభవించెడి నానాయోనిసమాసప్రాపకజన్మాదిలక్షణఫలమును వదలి "నిమిత్తాపాయే నైమిత్తికస్యా ప్యపాయః" (నిమిత్తము పోయినచో నైమిత్తికముగూడ పోవు నను) న్యాయానుసారము జ్ఞానాగ్నిచే సర్వకర్మలు దహింపఁబడఁగ తత్ఫలములగు జన్మాదులుకూడ నశించినదానిచే త్యక్తకర్మఫలములు కలవా రగుదురు. ఆత్మసంబంధ మగు కూటస్థత్వాసంగత్వవిజ్ఞానబలముచే విద్వాంసులు స్వయముగ కర్మఫలావిషయులై- "జన్మబంధవినిర్ముక్తాః" జన్మబంధ మనగ దేహము. అట్టి దేహము ఉత్తరకాలభావి యనియు, వర్తమానకాలిక మనియు రెండువిధములు. ఆ రెంటిలో ఉత్తరకాలికదేహమునకు కారణ మగు కర్మము నశించుటచే నాదేహసంబంధము లేనివారును, తాదాత్మ్యభ్రమ లేనందున వర్తమానదేహసంబంధరహితులును అయి యీలోకమునందు జీవించి యుండఁగనే యాధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికాది సర్వోపద్రవరహితము, నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావము, అఖండానందైకరసము నగు పదమును (పరబ్రహ్మమును) పొందుచుండిరి. "పద్యతే జ్ఞానేన ప్రాప్యత ఇతి పదం" అను వ్యుత్పత్తి ననుసరించి "పదం" అను శబ్దమునకు పరబ్రహ్మ మర్థము. అవిద్యాకృతము, వాసనాకృతము నగు యన్యభావమును వదలి బ్రహ్మభావమునే పొందెద రని యర్థము. ఈవిషయము విద్వదనుభవవేద్య మని సూచించుట కీశ్లోకమునందు "హి" అను శబ్దము ప్రయోగించఁబడెను. ||౫౧||

గీ॥ యదా తే మోహకలిలం బుద్ధి ర్వ్యతితరిష్యతి ।
తదా గన్తాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ ॥ ॥౫౨॥

పదవిభాగము:— యదా-తే-మోహకలిలం-బుద్ధిః-వ్యతితరిష్యతి-తదా-గన్తాసి-నిర్వేదం-శ్రోతవ్యస్య-శ్రుతస్య-చ. ॥౫౨॥

ప్రతిపదార్థము:— యదా=ఏసమయమునందు; తే=నీయొక్క; బుద్ధిః=బుద్ధి; మోహకలిలం=మోహస్వరూపమగు కాలుష్యమును; వ్యతితరిష్యతి=అతిక్రమించఁగలదో; తదా=ఆసమయమునందు; త్వం=(ఈపదమధ్యాహార్యము) నీవు; శ్రోతవ్యస్య=(ఆధ్యాత్మికశాస్త్రముకంటె వేరగు) వినఁదగిన శాస్త్రములయొక్కయు; శ్రుతస్యచ=వినినదానియొక్కయు; నిర్వేదం=వైరాగ్యమును; గన్తాసి=పొందఁగలవు. ॥౫౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యోగానుష్ఠానజనితసత్త్వశుద్ధిజా బుద్ధిః కదా ప్రాప్యత ఇత్యుచ్యతే—యదేతి । యదా యస్మిన్కాలే తే తవ మోహకలిలం మోహాత్మక మవివేకరూపం కాలుష్యం యే నాత్మానాత్మవివేకబోధం కలుషీకృత్య విషయంప్రత్యంతఃకరణం ప్రవర్తతే; తే తవ బుద్ధి ర్వ్యతితరిష్యతి వ్యతిక్రమిష్యతి శుద్ధిభావ మాపత్స్యత ఇత్యర్థః । తదా తస్మిన్కాలే గన్తాసి ప్రాప్స్యసి నిర్వేదం వైరాగ్యం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ తదా శ్రోతవ్యం శ్రుతం చ నిష్ఫలం ప్రతిపద్యత ఇత్యభిప్రాయః ॥ ॥౫౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యోగానుష్ఠానమువలన నంతఃకరణశుద్ధి జనించును. అట్టి యంతఃకరణశుద్ధివలన జనించు బుద్ధి (జ్ఞానము) యెపుడు ప్రాప్తమగు ననిన? దేనిచే నాత్మానాత్మవివేకజ్ఞానమును కలుషముగ చేసికొని శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములను గూర్చి యంతఃకరణము ప్రవర్తించునో అట్టి నీసంబంధ మగు మోహాత్మకమును, నవివేకరూపమునగు కాలుష్యమును నెప్పుడు నీసంబంధ మగు బుద్ధి యతిక్రమించునో, అనగా నీబుద్ధి శుద్ధిభావము నెప్పుడు పొందునో ఆకాలమునందే యాధ్యాత్మికశాస్త్రముకన్న వేరగునదియు, వినఁదగినదియు, వినినదియు నగు శాస్త్రములయొక్క వైరాగ్యమును బొందెదవు. ఆధ్యాత్మికశాస్త్రవ్యతిరిక్త మగు శ్రోతవ్యము శ్రుతమునగు నదెల్ల నిష్ఫల మగు నని యాశయము. (ఎపుడు పూర్వమునందుఁ జెప్పఁబడిన వివేకము జనించునో అప్పుడే అనాత్మవిషయమై నిష్ఫలత్వము తోఁచును.) ॥౫౨॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౫౨ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "నిష్కామనాపూర్వకముగ నీశ్వరార్పణబుద్ధితోఁ గర్మముల నాచరించుచున్న నా కెన్నఁడు సత్త్వశుద్ధి సంభవించు" ననుశంకను తొలగించుటకు "యదా" అని చెప్పుట సంభవించెను.

ఇంత కాలమునకు సత్త్వశుద్ధి కలుగునను కాలనియమము లేదు. మరేమనిన? ఏ కాలమునందు నీ యంతఃకరణము "అహమిదం మమేదం" ఇత్యాద్యజ్ఞానవిలసితము, అతిగహనము, అవివేకాత్మకము నగు కాలుష్యము నతిక్రమించునో, (అనగా రజస్తమోరూపములను విడచి శుద్ధభావమును పొందునో) అట్టి కాలమునందే శ్రోతవ్యము,

శ్రుతము నగు కర్మఫలముయొక్క నిర్వేదమును, (కర్మఫలమునందు తృష్ణలేకపోవుటను) పొందెదవు. "పరీక్ష్య లోకా న్కర్మచితా న్బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయాత్" (ఈ లోకములను కర్మచే సంపాదింపఁబడినవానిగ నెఱిఁగి బ్రాహ్మణుఁడు వైరాగ్యమును పొందవలెను.) అను శ్రుత్యుక్తరీతిని నిర్వేదరూపమగు ఫలముచే నంతఃకరణ శుద్ధిని తెలిసికొనఁగలవని యభిప్రాయము.

శంకరానందీయము:—"చిత్తశుద్ధిజన్యమగు సర్వత్ర అలంబుద్ధిరూపవైరాగ్యము, ప్రజ్ఞాస్థైర్యరూప యోగము ఎప్పుడెటుల పొందగలను?" అని యర్జునుని యభిప్రాయమును గుర్తించి, యెపుడు నీకు బుద్ధికాలుష్యము నివృత్త మగునో; ఎప్పుడు నీకు నిర్వికల్పప్రజ్ఞ సంభవించునో; అపుడు వైరాగ్యమును, యోగమును పొందఁగల వని యీరెంటిని "యదా" అను శ్లోకము మొదలు రెండుశ్లోకములచేఁ గ్రమముగ చెప్పుచుండెను.

సదసద్వివేకశూన్య మగుటచే నంతఃకరణ మసద్విషయములయందే మోహముచే "నిది రమ్య మనియు, నిది అరమ్య మనియు, నిది యిష్ట మనియు, నిది అనిష్ట మనియు, నిది గ్రాహ్య మనియు, నిది అగ్రాహ్య మనియు" నీవిధముగ రాగద్వేషగ్రస్తమై సర్వదా ప్రవర్తించును. అట్టి యంతఃకరణమే మోహకలిల మనఁబడును. మోహమనగ విచిత్తత్వము (అనగా నీనిఖిలవిషయజాతము అసద్రూపము, మాయికము, తుచ్ఛము అనెడి వివేకము లేక పదార్థాపరిజ్ఞానము). అట్టి మోహ మనెడి కాలుష్యము దర్పణమునకు ధూళీపటలమువలె వివేకబుద్ధి కావరణము. ఇట్టి మోహకలిలమును నీబుద్ధి యెపు డతిక్రమించునో (అనగా "యదిదం మనసా వాచా చక్షుర్భ్యాం శ్రవణాదిభిః। నశ్వరం గృహ్యమాణం చ విద్ధి మాయామనోమయమ్॥" మనస్సుచేతను, వాక్కుచేతను, చక్షుస్సులచేతను, శ్రవణాదులచేతను గ్రహింపఁబడునది నశ్వరము మాయామనోమయ మని తెలిసికొనుము). ఇత్యాది వచనార్థపరిజ్ఞానమువలనఁ గలిగెడి శివప్రసాదమూలక మగు "దృశ్యమాన మగు సర్వము మిథ్యాభూతము" అనెడి నిశ్చయముచే నీబుద్ధి మోహకలిలము నెపుడు విడుచునో అపుడు శ్రోతవ్యము, శ్రుతము, ద్రష్టవ్యము, దృష్టము, జ్ఞాతవ్యము, జ్ఞాతము, గృహీతము, గ్రాహ్యము నగు వస్తువునకు మిథ్యాత్వమునే దెలిసికొని నీవు సర్వత్ర అలంబుద్ధిలక్షణ మగు వైరాగ్యమును బొందఁగలవు. వ్యవహరింపఁదగినది మిథ్య యగుటవలన వ్యవహారము మిథ్యార్థగోచరము. కాన నిష్ఫలము. అట్టి నిష్ఫల మగుదానిచే నాకేమి ప్రయోజన మని నిఖిలవ్యవహారమునుండియు నుపరతుఁడవు కాఁగలవు.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—యోగానుష్ఠానజనితసత్త్వశుద్ధిజన్యము, వైరాగ్యము మొదలగు సాధనములతోఁ గూడినదియు, నిత్యానిత్యవస్తువివేకరూపము, జ్ఞానాధికారసంపాదకము అగు బుద్ధిని నీ వెప్పుడు పొందెదవో అట్టి సమయంబున నీబుద్ధి చిత్తశుద్ధివలనఁ గలిగెడి యవివేకరూప మగు కాలుష్యము నతిక్రమింపఁగలదు. ఆసమయమున శ్రోతవ్యము, శ్రుతము నగు కర్మఫలముయొక్క వైరాగ్యమును పొందెదవు.

పరమార్థప్రప:—అపరబ్రహ్మరూప మగు పదము నేసమయమున పొందగలుగుదు నను శంకను తొలగించుటకు "యదా తే" అని చెప్ప మొదలిడెను.

మోహ మనగ దేహమునం దాత్మబుద్ధి. దురతిక్రమ మగుటచే నదియే యొక గహనము (అరణ్యము) అట్టి మోహారణ్యము నెన్నడు నీబుద్ధి దాటునో అపుడే శ్రోతవ్యముయొక్కయు, శ్రుతముయొక్కయు వైరాగ్యమును పొందెదవు. ఈవిషయమే పాతంజలసూత్రమునందు "భోగాపవర్గౌ బుద్ధికృతౌ బుద్ధావేవ వర్తమానౌ కథం పురుషే వ్యపదిశ్యేతే స హి తత్ఫలభోక్తేతి। యథా విజయః పరాజయో వా యోద్ధేషు వర్తమాన స్స్వామి న్యపదిశ్యతే సహి తత్ఫలభోక్తేతి। బుద్ధిరేవ పురుషార్థాపరిసమాప్తి ర్బంధస్తదర్థవ్యవసాయో మోక్షః" (యుద్ధభటులయందుండు జయపరాజయములు తత్ఫలభోక్త యగుటచే ప్రభువునం దెట్లు వ్యపదిశ్యమానములో అట్లే బుద్ధికృతములును, బుద్ధియందుండునవియు నగు భోగాపవర్గములు తత్ఫలభోక్త యగుటచేఁ బురుషునియందు వ్యపదిష్టము లగుచున్నవి.

గీ॥ శ్రుతివిప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా ।
సమాధా వచలా బుద్ధి స్తదా యోగ మవాప్స్యసి ॥ ।౫౩॥

పదవిభాగము:— శ్రుతివిప్రతిపన్నా - తే-యదా-స్థాస్యతి-నిశ్చలా- సమాధౌ- అచలా- బుద్ధిః- తదా- యోగం-అవాప్స్యసి ॥ ॥౫౩॥

ప్రతిపదార్థము:— శ్రుతివిప్రతిపన్నా, శ్రుతి=అనేకసాధ్యసాధనములను ప్రకాశింపఁజేయువానిని వినుటచే; విప్రతిపన్నా=విక్షిప్త మగు; తే=నీయొక్క; బుద్ధిః=అంతఃకరణము; యదా=ఏ కాలమునందు; నిశ్చలా=విక్షేపశక్తిచే జనించు చలనముతో శూన్యమై; సమాధౌ=(సమాధీయతే చిత్త మస్మి న్నితి సమాధి రాత్మా) ఆత్మయందు; అచలా=(సంశయశూన్యమై) వికల్పశూన్యమై; స్థాస్యతి=స్థిరీభూతమై కాఁగలదో; తదా=అట్టిసమయమున; త్వం=(ఈపదమధ్యాహార్యము)నీవు; యోగం=వివేకజ్ఞానమనెడి సమాధియోగమును; అవాప్స్యసి=పొందఁగలవు॥౫౩॥

శాంకరభాష్యమ్:—

మోహకలిలాత్యయద్వారేణ లబ్ధాత్మవివేకప్రజ్ఞః కదా కర్మయోగజం ఫలం పరమార్థయోగ మవాప్స్యామీతిచే త్తచ్ఛృణు— శ్రుతివిప్రతిపన్నేతి । శ్రుతివిప్రతిపన్నాఽనేకసాధ్యసాధనసంబంధప్రకాశనశ్రుతిభి శ్శ్రవణై ర్విప్రతిపన్నా నానాప్రతిపన్నా శ్రుతివిప్రతిపన్నా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మోహ మనెడి యవివేకాత్మకమగు కాలుష్యము తొలఁగి తద్ద్వారమున నాత్మవివేకము వలన జనించెడి ప్రజ్ఞను బొందినవాఁడనై ఏకాలమునందు కర్మయోగమువలన జనించెడి పరమార్థయోగ మనెడి ఫలమును బొందఁగల నందువా ? అట్టి కాలవిశేషమును జెప్పెద వినుము.

పురుషార్థములయందు పరిసమాప్తి లేని బుద్ధియే బంధమనియు, పురుషార్థములయందు పరిసమాప్తియే మోక్షమనియు చెప్పఁబడును) అని చెప్పఁబడెను.

నీలకంఠీయము:— ఎపుడు విద్వాంసు లగుదురు ? అను నాశంకను తొలఁగించుటకు "యదా తే" అని చెప్ప నెంచదలిడెను.

మోహమనఁగ ఇష్టవియోగానిష్టసంయోగపరితాపమువలనఁ గలిగెడి చిత్తవైక్లబ్యము. ఆ చిత్తవైక్లబ్యమే బుద్ధిగతమగు కాలుష్యము. అట్టి మోహకాలుష్యము నెపుడు నీ బుద్ధి యతిక్రమించునో (అనగా నీ బుద్ధి యెపుడు ప్రసన్నమగునో) అట్టి సమయమునందే వినఁదగిన శాస్త్రభాగముయొక్కయు, వినిన శాస్త్రభాగముయొక్కయు వైరాగ్యమును పొందఁగలవు.

ఇచట నభిప్రాయమిది. బుద్ధి మలినమైయుండ శాస్త్రార్థ మనేకపర్యాయములు గృహీతమైనను స్ఫురింపదు. కాన నపుడు శ్రోతవ్యము, శ్రుతము నగు శాస్త్రార్థము వ్యర్థమగును. అదేవిధమున బుద్ధి పరిశుద్ధమైనప్పో తత్కాలము ననే శాస్త్రార్థస్ఫురణమగును. కాన నట్టి సమయమున శ్రోతవ్యము, శ్రుతము నగు శాస్త్రార్థము వ్యర్థము. కాన సుభయథా శాస్త్రార్థమునందు నిర్వేద (వైరాగ్య) ముచితము. ప్రసన్న మగు బుద్ధిని గ్రహించుటకు యోగ్య మగును. కాన శ్రవణాదికమును విడిచి ధ్యాననిష్ఠుఁడ వగు మని భావము. ॥౫౨॥

—: ౨వ అధ్యాయము- ౫౩వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— అంతఃకరణపరిశుద్ధిచే నీవిధముగ వైరాగ్యము కలిగినవాని కెపుడు జ్ఞానప్రాప్తియగును ? అను నాశంకపై "శ్రుతివిప్రతిపన్నా" అని చెప్ప నెంచదలిడెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

విక్షిప్తాసతీ తే తవ బుద్ధి ర్యదా యస్మి న్కాలే స్థాస్యతి స్థిరీభూతా భవిష్యతి నిశ్చలా విక్షేపచలనవర్జితా సతీ సమాధౌ సమాధీయతే చిత్త మస్మి న్నితి సమాధి రాత్మా తస్మి న్నాత్మనీత్యేతత్ । అచలా తత్రాపి వికల్పవర్జితే త్యేతత్ । బుద్ధి రంతఃకరణం తదా తస్మి న్కాలే యోగ మవాప్స్యసి వివేకప్రజ్ఞాం సమాధిం ప్రాప్స్యసి ॥ ॥౫౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సాధ్యము స్వర్గము; సాధనము జ్యోతిష్టోమము. వానికిఁగల సంబంధమును బ్రకాశింపఁజేయు వాక్యములను వినుటచే నీయంతఃకరణము విక్షిప్తమైనది. అట్టి యంతఃకరణ మేసమయమునందు విక్షేపశక్తివర్జితమై, దేనియందు చిత్తము లెస్సగ నుంచబడునో అట్టి యాత్మయందు వికల్పవర్జితమై (సంశయశూన్యమై) స్థిరీభూత మగునో అట్టి సమయమునందు వివేకప్రజ్ఞారూప మగు సమాధియోగమును బొందగలవు. ॥౫౩॥

నానావిధఫలశ్రవణములచేతను, అవిచారిత తాత్పర్యములచేతను, ననేకవిధసంశయవిపర్యాసములు కలదగుటచే నీబుద్ధి యింతకుపూర్వము విక్షిప్తమైనది ఆట్టిబుద్ధి యెప్పుడు చిత్తపరిశుద్ధివివేకజనితదోషదర్శనముచే నావిక్షేపమును పరిత్యజించి పరమాత్మయందు "నిశ్చలా" జాగ్రత్స్వప్నదర్శనరూప విక్షేపరహితమై "అచలా" సుషుప్తిమూర్ఛాస్తబ్ధీభావాది రూపలయలక్షణచలనరహితమై లయవిక్షేపరూపదోషములను పరిత్యజించి సమాహితమగునో—లేక "నిశ్చలా" సంభావనా విపరీతభావనా శూన్యమై "అచలా" దీర్ఘకాలాదరనైరంతర్య సత్కారసేవనలచే విజాతీయప్రత్యయాదూషితమై నిర్వాతప్రదీపమువలె నాత్మయందుండునో అట్టి సమయమున సర్వయోగఫలము, జీవపరమాత్మైక్యలక్షణము, తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్యమునగు యఖండసాక్షాత్కారరూపమునగు సర్వయోగఫలమును పొందఁగలవు. అట్టిసమయమున సాధింపఁదగినది మరేమియు లేనందున కృతకృత్యుఁడవై స్థితప్రజ్ఞుడవై కాగలవని యభిప్రాయము.

శంకరానందీయము:— ఈవిధముగ ముముక్షువునకు జ్ఞానయోగసిద్ధి కసాధారణమగు బాహ్యోపరమణమును (వైరాగ్యమును) నిరూపించి యనంతరమున జ్ఞానయోగసిద్ధిప్రకారమును "శ్రుతివిప్రతిపన్నా" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

ఋగాదిశ్రుతులచే నొకానొకస్థలమునందు కర్మవిశేషములు, తత్ఫలవిశేషములు తన్మాహాత్మ్యవిశేషములు చెప్పఁబడుచున్నవి. ఒకానొకస్థలమునందుపాసనావిశేషములు, తత్ఫలవిశేషములు, తన్మాహాత్మ్యవిశేషములు చెప్పఁబడుచున్నవి. ఒకానొకస్థలమునందు సగుణబ్రహ్మము, తన్మాహాత్మ్యము, అట్టి సగుణబ్రహ్మోపాసనాఫలమున కాత్కృష్ట్యము చెప్పఁబడుచున్నది. ఒకానొకచోట నిర్గుణబ్రహ్మము, తద్జ్ఞానము, తన్మాహాత్మ్యము, తత్ఫలప్రాశస్త్యము చెప్పఁబడుచున్నది. ఇదంతయు వినినవానికి విప్రతిపత్తి గలుగును. (అనగా అన్నిటికిని ప్రాధాన్యమా? లేక సగుణమునకు ప్రాధాన్యమా ? లేక, నిర్గుణమునకా ? లేక, సగుణనిర్గుణోభయమునకా ? అని శ్రుతివాక్యములచే బుద్ధి సంశయావిష్ట (బహువిక్షేపము కలది) యగును. అట్టి నీబుద్ధి ప్రజ్ఞచే సర్వశాస్త్రములను విచారించి శ్రుతిస్మృతియుక్తిబలముచేతను, గురూపదేశముచేతను "సర్వే వేదా యత్పద మామనన్తి" అను న్యాయానుసారము సర్వశాస్త్రములకు నిర్విశేషబ్రహ్మమునందే పరమతాత్పర్యము పర్యవసితమని తెలిసికొని సర్వవిక్షేపములను పరిత్యజించి "నిశ్చలా" నిర్విశేషమై "సమాధౌ సమాధీయతేఽస్మింశ్చిత్తమితి సమాధిః పరం బ్రహ్మ తస్మిన్" పరబ్రహ్మము

గీ॥ అర్జున ఉవాచ— స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ !
స్థితధీః కిం ప్రభాషేత? కిమాసీత? వ్రజేత కిమ్? ॥ ॥54॥

పదవిభాగము:— అర్జునః- ఉవాచ। స్థితప్రజ్ఞస్య- కా- భాషా- సమాధిస్థస్య- కేశవ!- స్థితధీః- కిం- ప్రభాషేత-కిం-ఆసీత-వ్రజేత-కిమ్ ॥ ॥54॥

ప్రతిపదార్థము:— హే కేశవ!=ఓ శ్రీకృష్ణా!; స్థితప్రజ్ఞస్య=నేను పరబ్రహ్మానను జ్ఞానముకల; సమాధిస్థస్య=సమాధినిష్ఠునకు; భాషా=భాషణము; కా=ఎట్టిది?; స్థితధీః=స్థితజ్ఞుఁడు; కింప్రభాషేత=ఎటుల మాటలాడును?; కిమాసీత=ఎటుల కూరుచుండును?; కింవ్రజేత=ఎటులనడచును? ॥ ॥54॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ప్రశ్నబీజం ప్రతిలభ్యార్జున ఉవాచ లబ్ధసమాధిప్రజ్ఞస్య లక్షణబుభుత్సయా—స్థితప్రజ్ఞస్యేతి। స్థితా ప్రతిష్ఠితాఽహ మస్మి పరం బ్రహ్మేతి ప్రజ్ఞా యస్య సః స్థితప్రజ్ఞ స్తస్య కా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వివేకజ్ఞానరూప మగు సమాధియోగమును బొందుదువని శ్రీకృష్ణుఁడు చెప్ప ప్రశ్నబీజమును దెలిసికొని యర్జునుఁడు స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణమును దెలిసికొను నిచ్ఛచే నిట్లు ప్రశ్నించెను.

నందు తదాకారముచేతనే "అచలా" చలనహేతువులగు బాహ్యవాసనలు నశించుటచేఁ గ్రియాశూన్యమై యెపుడుండునో అపుడు ప్రజ్ఞాస్థైర్యరూపమగు యోగమును పొందఁగలవు.

లేక- "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, సర్వం బ్రహ్మేతదాత్మ్య మిదం సర్వం, సద్ధీదం సర్వం తత్త్వమసి, అయ మాత్మా బ్రహ్మేత దేత ద్బ్రహ్మాపూర్వ మనపర మనన్తర మబాహ్యం, బ్రహ్మై వేదం సర్వం" ఇత్యాదిశ్రుతులు సర్వము బ్రహ్మస్వరూపమే యనెడి జ్ఞానమును కలుగఁజేయును. అట్టి శ్రుతులచే నైన విశేషప్రతిపత్తి (విశేషజ్ఞానము) కలది "శ్రుతివిప్రతిపన్నా" అని యనంబడును. "సర్వం బ్రహ్మైవ" అను పొందలగు శ్రుతులచే సంభావితమగు విశేషజ్ఞానము కలదని యర్థము. కనుకనే "నిశ్చలా" విక్షేపములు లేనిది. పరమాప్తవాక్యశ్రవణముచేతను గాని, అధిష్ఠానసందర్శనముచేతను గాని, సద్బుద్ధికి విప్రతిపత్తి కాని, విక్షేపము కాని సంభవింపదు. కాన నీవిధమున లెస్సగ శ్రవణముచేతను, మననముచేతను సంపన్న మగు నీబుద్ధి యసంప్రజ్ఞాతసమాధియందు నిర్వాతదీపమువలె కంపములేనిదై ఎపుడు చిత్తపరిపాకావస్థయందుండునో; అపుడు నీవు అప్రతిబద్ధమగు జ్ఞానయోగమును పొందఁగలవు. అట్టి సమయమున యోగారూఢుఁడ వగుదు వని యర్థము.

నీలకంఠీయము:— బుద్ధిప్రసాద మేహేతువుచేఁ దెలిసికొనదగిన దను ప్రశ్నకు సమాధానముగ "శ్రుతివిప్రతిపన్నా" అని చెప్పబడలిడెను.

నానావిధశాస్త్రశ్రవణములచే నీబుద్ధి- ఆత్మ నిత్యమా ? అనిత్యమా ? నిత్యమైనను కర్తయా ? అకర్తయా? అకర్తయైనను ఏకమా ? అనేకమా ? అను సంశయగ్రస్తమైనది. అట్టి బుద్ధి యొపు డసంభావనావిపరీతభావనాతిరస్కారపూర్వకముగ శ్రుతితాత్పర్యవిషయీభూత మగు బ్రహ్మాద్వైతమునందు "నిశ్చలా" కుతర్కములచే నాక్రమించఁబడనిదై, నిర్విచికిత్సాపరోక్షనిశ్చయముకలదై, నిర్వికల్పకప్రత్యగాత్మయందు లయవిక్షేపశూన్యమై, స్థిరమైయుండునో అపుడు వివేకప్రజ్ఞను పొందఁగలవు. నిశ్చలసమాధిలాభమే బుద్ధిప్రసాదలింగమని భావము ॥53॥

—♦ 2వ అధ్యాయము- 54వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము♦— ఈవిధమున శ్రీకృష్ణుడు చెప్ప సమయము ప్రాప్తించినదని యర్జునుఁడు తలచి స్థితప్రజ్ఞ లక్షణమును తెలిసికొనుటకు "స్థితప్రజ్ఞస్య" అను శ్లోకముచే నిట్లు ప్రశ్నించెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

భాషా కిం భాషణం వచనం కథ మసౌ పరై ర్భాష్యతే 'సమాధిస్థస్య సమాధౌ స్థితస్య కేశవ! స్థితధీః స్థితప్రజ్ఞ స్స్వయం వా కిం ప్రభాషేత? కిమాసీత? వ్రజేత కిం? ఆసనం వ్రజనం వా తస్య కథ మిత్యర్థః । స్థితప్రజ్ఞస్య లక్షణ మనేన శ్లోకేన పృచ్ఛతి । ||౫౪||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నేను పరబ్రహ్మస్వరూపుఁడ నను జ్ఞాన మెవనికి సంభవించునో అట్టివాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు. అట్టి సమాధినిష్ఠుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞు నుద్దేశించి పరు లేవిధమున భాషణము సేయుదురు? (1) అట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁడు స్వయముగ నెటుల భాషణమును సలుపును? (2) అట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁ డెట్టుల కూర్చుండును? (3) ఎటుల సంచరించును? అనగా నట్టి స్థితప్రజ్ఞుని స్థితిగతు లెట్టివని యాశయము. ఈవిధముగ నీశ్లోకముచే స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణమును ప్రశ్నించెను. ||౫౪||

"స్థితా నిశ్చలాఽహం బ్రహ్మాస్మీతి ప్రజ్ఞా యస్య సః స్థితప్రజ్ఞః" (నేను బ్రహ్మస్వరూపుఁ ననెడి నిశ్చలమగు ప్రజ్ఞ కలవాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడనఁబడును. ఆస్థితప్రజ్ఞుఁడు సమాధిస్థుఁడు వ్యుత్థితచిత్తుఁడని యవస్థాద్వయము కలవాఁడు కాన "సమాధిస్థస్య" అని స్థితప్రజ్ఞనకు విశేషణమీయఁబడెను. (1) ఆయవస్థాద్వయాంతర్గతమగు సమాధ్యవస్థతోఁగూడిన స్థితప్రజ్ఞుని భాషణ మెట్టిది. (2)సమాధివ్యుత్థితచిత్తుఁడగు నాస్థితప్రజ్ఞుఁడు స్వయముగ స్తుతినిందాదులయం దభినందనద్వేషాదిరూపమగు వాక్యములనెట్లు పలుకును? సర్వస్థలములయందు సంభావనార్థమునందే "ప్రభాషేత" అని 'లిఙ్' ప్రయోగించఁబడెను. (3) "కిమాసీత" వ్యుత్థితచిత్తనిగ్రహముకొరకెటుల బహిరింద్రియనిగ్రహమును చేయును? (4) బహిరింద్రియనిగ్రహము లేనిసమయమున "కింవ్రజేత" ఎట్లు విషయములను పొందును? మూఢజనవిలక్షణమగు స్థితప్రజ్ఞకర్తృక భాషణము, ఆసనము, వ్రజన మెట్టిదని యర్థము. ఇవి మొత్తము నాలుగుప్రశ్నములు. అందు సమాధిస్థుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞుని విషయమై యొకప్రశ్నము సమాధివ్యుత్థిత స్థితప్రజ్ఞునివిషయమై మూఁడు ప్రశ్నములు. 'కేశవ' అను సంబోధనచే సర్వాంతర్యామి వగుటచే నీవే యీరహస్యమును చెప్పుటకు సమర్థుఁడవని సూచింపఁబడెను.

పరమార్థప్ర:— సమాధియందు స్థిరబుద్ధికలవాని స్వరూపము నర్జునుఁడు "స్థితప్రజ్ఞస్య అను శ్లోకముచేఁ బ్రశ్నించుచుండెను.

(1) "భాష్యతే ప్రోచ్యతేఽ నేనేతి భాషా" స్థితప్రజ్ఞుఁ డగు పురుషుఁ డేలక్షణములచే స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడును? సమాధిస్థుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణ మేది? అనగా సమాధిస్థుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞుఁ డేలక్షణములచే స్థితప్రజ్ఞుఁ డని తెలిసికొన నగును? పరబుద్ధి యప్రత్యక్షముకదా! దర్శనమాత్రముచే నిజస్వరూప మెటుల దెలియనగును? అని శంకింపఁజనదు. అతిబుద్ధిమంతునిచే నాకారముచేతనే పరుని మనోగతము తెలియబడును. ఈవిషయము నుద్దేశించిరే "ఉదీరితోఽర్థః పశునాపి గృహ్యతే, హయాశ్చ నాగాశ్చ వహన్తి నోదితాః । అనుక్త మప్యూహతి పండితో జనః, పరేంగితజ్ఞానఫలా హి బుద్ధయః" (పశువులు చెప్పఁబడని యర్థమును గ్రహించును. అశ్వములు, గజములు చెప్పఁబడని యర్థములను వహించును. పండితుఁడు చెప్పఁబడని విషయము నూహించును. కాన బుద్ధులు పరేంగితజ్ఞానమే ఫలముగా గలవి.) అని చెప్పఁబడెను. ఇట్లర్జునుఁడు ప్రశ్నించి వ్యవహారముచే స్థితప్రజ్ఞలక్షణము న "స్థితధీః" అనుదానిచే ప్రశ్నించుచుండెను. (2) స్థితప్రజ్ఞుఁ డెటుల మాట్లాడును? (3) స్థితప్రజ్ఞుఁ డెటుల కూర్చుండును? (4) ఎటుల నడచును? అని ప్రశ్నార్థము. ||౫౪||

గీ॥ శ్రీభగవానువాచ- ప్రజహాతి యదా కామాన్సర్వాన్పార్థ! మనోగతాన్ ।
ఆత్మన్యేవాత్మనా తుష్టస్స్థితప్రజ్ఞస్తదోచ్యతే ॥ ॥౫౫॥

పదవిభాగము:— శ్రీభగవాన్-ఉవాచ । ప్రజహాతి-యదా-కామాన్-సర్వాన్-పార్థ!-మనోగతాన్-ఆత్మని-ఏవ-ఆత్మనా-తుష్టః-స్థితప్రజ్ఞః-తదా-ఉచ్యతే ॥ ॥౫౫॥

ప్రతిపదార్థము:— శ్రీభగవాన్=శ్రీకృష్ణపరమాత్మ; ఉవాచ=పలికెను । హేపార్థ!=ఓయర్జునా!; యదా=ఎప్పుడు; మనోగతాన్=హృదయమునందుప్రవేశించిన; సర్వాన్=సమస్తములగు; కామాన్=కోరికలను; ప్రజహాతి=ప్రకర్షగ విడచునో; ఆత్మన్యేవ=ప్రత్యగాత్మస్వరూపమునందే; ఆత్మనా=తన స్వరూపముచేతనే; తుష్టః=(పరమార్థదర్శనలాభముచే మఱియొకదానినుండి) అలంప్రత్యయము (చాలును అను జ్ఞానము) కలవాఁడగునో; తదా=అపుడు; పరైః=(ఈపదమధ్యాహార్యము) ఇతరులచే; స్థితప్రజ్ఞః=స్థితప్రజ్ఞుఁడని; ఉచ్యతే=చెప్పబడును॥౫౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యో హ్యాదిత ఏవ సంన్యస్య కర్మాణి జ్ఞానయోగనిష్ఠాయాం ప్రవృత్తో యశ్చ కర్మయోగేన తయోః స్థితప్రజ్ఞస్య ప్రజహాతీత్యారభ్యాధ్యాయపరిసమాప్తిపర్యన్తం స్థితప్రజ్ఞలక్షణం సాధనం చోపదిశ్యతే । సర్వత్రైవ హ్యధ్యాత్మశాస్త్రే కృతార్థలక్షణాని యాని తాన్యేవ సాధనాన్యుపదిశ్యన్తే యత్నసాధ్యత్వాత్ । యాని యత్నసాధ్యాని సాధనాని లక్షణాని చ భవన్తి తాని శ్రీభగవానువాచ — ప్రజహాతీతి । ప్రజహాతి ప్రకర్షేణ జహాతి పరిత్యజతి యదా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఎవఁడు కర్మసంన్యాసమునకు గారణమగు వైరాగ్యసంపత్తిగలవాఁడై బ్రహ్మచర్యావస్థయందు (బ్రహ్మభావమును బొందించునదగుటచే జ్ఞానమే యోగమనంబడును. అట్టిజ్ఞానయోగమునందగు నిష్ఠ (పరిసమాప్తి) జ్ఞానయోగనిష్ఠయనంబడును.) జ్ఞానయోగనిష్ఠయందే ప్రవృత్తుఁడో, ఎవఁడు కర్మయోగముచేఁ గర్మలను సంన్యసింపక కర్మయోగనిష్ఠయందు ప్రవృత్తుఁడో వారిరువురిలో ఎవఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడో అట్టి స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణము, సాధనము "ప్రజహాతి" అను శ్లోకము మొదలు ఈద్వితీయాధ్యాయపరిసమాప్తివరకుపదేశింపఁబడుచుండెను.

"ప్రజహాతి" అను శ్లోకము మొదలు అధ్యాయపరిసమాప్తిపర్యంతమొకవాక్యముకదా! అట్లైన నొకవాక్యముచే నొకవిషయమునే ప్రధానముగ బోధింపవలయును. కాని స్థితప్రజ్ఞలక్షణము, సాధనము అనెడి రెండు విషయములను బ్రధానముగ నెట్లు బోధించును. అట్లు ప్రధానముగ నర్థద్వయమును బోధించినచో వాక్యభేదము ప్రాప్తించును (వాక్యభేద మనునది శాస్త్రమునందొక దోషము). ఇట్టి వాక్యభేదరూపదోషము దొలఁగుటకు "లక్షణము, సాధ

—: ౨వ అధ్యాయము ౫౫ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈనాలుగు ప్రశ్నములకు క్రమముగ సమాధానమును శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "ప్రజహాతి" అను శ్లోకము మొదలధ్యాయ పరిసమాప్తివరకు చెప్పుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

యస్మిన్కాలే సర్వాన్సమస్తాన్కామా నిచ్ఛాభేదా న్హేపార్థ! మనోగతా న్మనసి ప్రవిష్టా న్హృదిప్రవిష్టాన్ •। సర్వకామపరిత్యాగే తుష్టికారణాభావా చ్ఛరీరధారణనిమిత్తశేషే చ సత్యున్మత్తప్రమత్తస్యేవ ప్రవృత్తిః ప్రాప్తేత్యత ఉచ్యతే— ఆత్మన్యేవ ప్రత్యగాత్మస్వరూప ఏవాత్మనా స్వేనైవ బాహ్యలాభనిరపేక్ష స్తుష్టః పరమార్థదర్శనామృతరసలాభే నాన్యస్మా దలం ప్రత్యయవాన్ స్థితప్రజ్ఞ స్థితా ప్రతిష్ఠితాఽఽత్మానాత్మవివేకజా ప్రజ్ఞా యస్య సః స్థితప్రజ్ఞో విద్వాం స్తదోచ్యతే। త్యక్తపుత్రవిత్తలోకైషణ స్సంన్యాస్యాత్మారామ ఆత్మక్రీడః స్థితప్రజ్ఞ ఇత్యర్థః ॥ ।౫౫॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నము" అను నీరెండు నొకటియే యందమన్న కృతార్థుని లక్షణము కృతార్థుని స్వరూపమే యగుటంజేసి ఫలరూపమే యగును. ఫలమునకు సాధనరూపత్వ మెట్లు సమంజస మగును? కాన స్థితప్రజ్ఞలక్షణము, సాధనము అనెడి రెంటి నీయుత్తరగ్రంథముచే నుపదేశింపఁబడుచుండె నని చెప్పుట యెట్లు సమంజస మగు నని శంకింపఁజనదు.

విచారించినచో కృతార్థుడగు జ్ఞానియొక్క యేజ్ఞానలక్షణము కలదో యది జ్ఞానలక్షణ స్వరూపముచే ఫలరూపమే యగునుకాని సాధనరూపము కానేరదు. అయినను జ్ఞానియొక్క జ్ఞానలక్షణమే జిజ్ఞాసువునకు ప్రయత్నసాధ్య మగుటంజేసి "ఏది ప్రయత్నసాధ్యమో యది సాధన" మను వ్యాప్తిచే సాధనరూప మగును. ఇట జ్ఞానసామర్థ్యమువలనఁ బ్రాప్తించిన జ్ఞాని లక్షణము విధినిషేధముల కగోచరం డగుటంజేసి విద్వాంసునకు విధింపఁబడుటలేదు. మఱే మనిన? అనువదింపఁబడుచుండెను. కాన జిజ్ఞాసువునకు సాధనానుష్ఠానము నిమిత్తమై స్థితప్రజ్ఞ లక్షణ మనువదింపఁబడుటచే నొకటగు సాధనానుష్ఠానమునందే యుత్తరగ్రంథము తాత్పర్యము కలదిగాన వాక్యభేదము ప్రాప్తింపనేరదు. అందువలన స్థితప్రజ్ఞలక్షణము, సాధనము అను నీ రెంటిని నుత్తరగ్రంథముచే నుపదేశించుట సమంజసమే. కాన నేయేయత్నసాధ్యము గు సాధనములు, ఏయే యత్నసాధ్యములగు స్థితప్రజ్ఞలక్షణములు కలవో వానిని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "ప్రజహాతి" అను శ్లోకము మొదలుకొని యుపదేశించుచుండెను.

ప్రమాణ విపర్యయ వికల్పనిద్రాస్మృతి భేదముచే నైదువిధములుగ తంత్రాంతరమందు విస్తరింపఁజేయబడిన మనోవృత్తివిశేషములగు సర్వకామసంకల్పాదులను కారణబాధపురస్సరముగ నెన్నడు పరిత్యజించునో అనగా సర్వవృత్తిశూన్యుఁ డెన్న డగునో అపుడు సమాధిస్థుఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడని పరులచేఁ జెప్పఁబడును. కామనాదు లనాత్మధర్మములగుటచేఁ బరిత్యజించుటకు యోగ్యమైనవని "మనోగతాన్" అను పదముచే జెప్పుచుండెను. కామనాదు లాత్మధర్మములే యగుచో స్వాభావికములగుటజేసి వహ్న్యౌష్ణ్యమువలె బరిత్యజించుటకు శక్యమైనవి కావు. ఈ కామనాదులు మనోధర్మములే. కాన పరిత్యజించుటకు శక్యమైన వని యర్థము. ముఖప్రసాదము చిహ్నముగాగల స్థితప్ర

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"బుద్ధ్యాదయోఽష్టా వాత్మమాత్రవృత్తిగుణాః" బుద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్న ధర్మాధర్మము లనెడి యెనిమిదిగుణము లాత్మమాత్రమునందుండున వని తార్కికుల మతము. కాని యీమతము "కామ స్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా ధృతి రధృతి ర్హ్రీ ర్ధీ ర్భీ రిత్యేత త్సర్వం మన ఏవ" కామనాదులు మనోధర్మము లని బోధించు పై నుదహరింపఁబడిన శ్రుతికి విరుద్ధముగాన స్వీకరింపఁదగినది కాదని సూచించుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "మనోగతాన్ కామాన్" మనోగతములగు కామనాదులను అని నుడివెను. అట్టి సర్వకామములను నెపుడు ప్రకర్షగ నెవఁడు విడచునో (ప్రకర్షగ విడచుట యనగ వాసనారహితుఁ డగునో యని యర్థము) అట్లగుచో "కామః కరోతి కామః కారయతి" అను శ్రుతివలన కాముఁడే తుష్టికారణ మగు ప్రవృత్తికి హేతు వగుటవలన సర్వకామపరిత్యాగ మొనరించినవానికి తుష్టికారణము లేమింజేసి శరీరధారణమునకు నిమిత్త మగు శేషకర్మ ముండను. అట్టివాని ప్రవృత్తి ఉన్మత్తప్రమత్తుని (ఉన్మత్తుఁడై వివేకరహితమగు బుద్ధిభ్రమను బొంది ప్రకర్షగ మదము ననుభవించుచు వివేకమునుగూడ వదలి భ్రాంతునివలె వ్యవహరించువాఁ డున్మత్తప్రమత్తుఁ డనబడును.) ప్రవృత్తి వంటిది కానలసివచ్చు నని శంకింపఁవలదు. అట్టి సర్వకామపరిత్యాగి ప్రత్యగాత్మయందే తన చేతనే బాహ్యలాభములయం దపేక్షారహితుఁడై పరమార్థదర్శనామృతరసలాభముచే నితరమైన వస్తువులనుండి యలంప్రత్యయము (ఇతరవస్తువులవలన ప్రయోజనము లేదను జ్ఞానము) కలవాఁడై సంతుష్టుఁ డగునో వాఁడు అట్టి సమయమునందు (జ్ఞానప్రతిబంధక మగు సర్వకామములు దొలగిన యవస్థయందు) స్థితప్రజ్ఞు (విద్వాంసుఁ) డనఁబడును. స్థితప్రజ్ఞుఁ డనగ నాత్మానాత్మవివేకమువలనఁ గలిగెడి ప్రజ్ఞ యెవనికి ప్రతిష్ఠితమో (కలదో) వాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డనఁబడును. అనగా నాత్మను తెలిసికొనగోరి వైరాగ్యద్వారమున సర్వైషణాత్యాగరూపసంన్యాసమును బొంది యనేకపర్యాయములు వేదాన్తశ్రవణాదుల నొనరించి దానివలన జ్ఞానియై యాజ్ఞానమునందేగల యాసక్తిచే విషయవిముఖుఁడై ఆత్మారాముఁడై జ్ఞానఫలభూత మగు పరితుష్టిని బొంది స్థితప్రజ్ఞుఁ డనఁబడు నని యర్థము. ॥55॥

జ్ఞానకు సంతోషవిశేషము ప్రతీయమానమగుచుండ నాస్థితప్రజ్ఞుఁడు సర్వకామపరిత్యాగమునం దసమర్థుఁడనుశంకను "ఆత్మన్యేవాత్మనా తుష్టః" అను వాక్యముచే దొలగించుచుండెను. "ఆత్మన్యేవ" పరమానందరూపము స్వప్రకాశ చిద్రూపముచే భాసమానము అగు నాత్మయందే పరమపురుషార్థలాభమువలన బరితృప్తుఁడు. కాని వృత్తిచే భాసమానము, తుచ్ఛము నగు ననాత్మయందు తృప్తుఁడు కాఁడు. ఈవిషయమునే "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవ త్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే ॥" (ఈమర్త్యుని హృదయమునందుండు సర్వకామము లెపుడు విడువఁబడునో అట్టి సమయమున మర్త్యుఁడు ముక్తుఁ డగును. జీవించియుండఁగనే బ్రహ్మభావము ననుభవించును.) అని శ్రుతియు చెప్పుచున్నది. పర్యవసితార్థ మేమి? సమాధిస్థుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞుఁ డిట్టిలక్షణములను చెప్పుశబ్దములచే పిలువఁబడు నని ప్రథమప్రశ్నకు సమాధానము.

శంకరానందీయము:—విద్వాంసున కీలక్షణములు సిద్ధించుటచే ప్రజ్ఞాస్థైర్యము, విదేహకైవల్యము సిద్ధించుచున్నదో; సిద్ధుని యీ లక్షణములే సాధకునకుఁ బ్రయత్నముచే సంపాదింపఁదగిన సాధనములు. కాన నా లక్షణములను ముముక్షువు ప్రయత్నపూర్వకముగ సాధింపఁదగినవని సూచించుట కధ్యాయపరిసమాప్తివరకు లక్షణములనే చెప్పుచుండెను. అందు మొట్టమొదట "స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా" అను ప్రథమప్రశ్నమునకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "ప్రజహాతి" అను శ్లోకముచే సమాధానమును చెప్పుచుండెను

శ్రవణాదులచే లెస్సగఁ దెలియఁబడిన యాత్మతత్త్వముగల ముముక్షువు సమాధియందున్నవాఁడై "మనసైవాను ద్రష్టవ్యం" అను శ్రుతివలన నాత్మస్వరూపప్రకాశమునం దేక కారణమగు మనస్సునందుండు సర్వవిషయభోగేచ్ఛలనే సమాధిసిద్ధిదశయందు నిశ్శేషముగఁ బరిత్యజించునో, అట్టివానికి స్వతస్సిద్ధము, నిత్యము, కూటస్థము, అసంగము, చిద్రూపము, చక్షురింద్రియమునకు రూపమువలె సర్వత్ర ఉపలభ్యమానము, ఆనందైకరసము, ఆత్మస్వరూపమే అగు స్వస్వరూపమునందు క్రీడనము విషయములను నిశ్శేషముగఁ బరిత్యజించుటకు కారణము. అట్టి క్రీడకలవాఁడై బ్రహ్మవిత్తు నిరుక్తలక్షణములుకల స్వస్వరూపముచేతనే స్వాత్మానందరసానుభూతిచే సంతోషమును, తృప్తిని బొంది యమృతరసపాయి క్షారోదకమునువలె తుచ్ఛమగు విషయసుఖము నపేక్షించఁడు. కనుకనే సర్వమగు తద్విషయ కామనలను వదలును. ఎప్పుడిట్టిలక్షణములు కలవాఁడగునో అప్పుడితఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడని పండితులు పలికెదరు. "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః" అను శ్రుత్యర్థ మీశ్లోకముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడెను.

కామోదయకారణములగు విషయములుండ నట్టివిషయములు చూడబడుచుండ విద్వాంసునకుఁగూడ తాదృశ విషయానుభూతియందు కామము తప్పక జనించును. కాన నిశ్శేషముగ కామపరిత్యాగము సంభవింప దని యనెదవా ? ఈవిషయమున నిన్నడుగవలసిన యంశము కలదు. (1) విషయములయందు కామోదయము విషయస్వభావమా ? (2) పురుషస్వభావమా ? విషయస్వభావమే యనెదవా ? విషయములగు తృణపర్ణాదులు చూడఁబడుచుండ నాతృణాదులను భక్షించుట కేందులకు కామము జనించదు ? అట్లు కామము జనించనందున మొదటిపక్షము పపన్నము కాదు. ఇక పురుషస్వభావ మనెదవా ? నవయౌవనముగల కాంతయొక్క సన్నిధియందు బాలున కేందులకు కామము కలుగదు ? అట్లు కామోదయము లేనందున ద్వితీయపక్షము పొసగదు. అటులైన కామ మెట్లుదయించు ననెదవా ? చెప్పెద వినుము. "కామ! జానామి తే మూలం సంకల్పాత్కిల జాయసే" అను స్మృత్యనుసారము కామము సంకల్పమువలన జనించును. సంకల్పము వాసనవలన జనించును. వాసనలేనిదే వస్తువునందు సమీచీనత్వబుద్ధి కలుగదు. వస్తువు మంచి దనుబుద్ధి లేనిదే కామ ముదయించదు. కాన కామోత్పత్తికి కారణము స్రక్చందనవనితాదులందు భోగ్యత్వవాసనయే. వాసన యనగా భోగమువలన జనించెడి పూర్వసంస్కారము. విషయములయందు భోగ్యత్వవాసనాబలముచేతనే జీవులకు విషయములయందు కామము, ప్రవృత్తియు కలుగును. ఇదంతయు లోకశాస్త్రప్రసిద్ధమే. నిత్యము, నిరంతరము సమాధినిష్ఠయందే యుండునట్టియు, ఎల్లప్పుడంతటను బ్రహ్మమునే జూచునట్టి విద్వాంసునకు స్రక్చందనవనితాదివిషయగ్రహణమే సంభవించదు. మృత్స్వరూపముచే చూచువానికి ఘటము గ్రహించఁబడనటుల సర్వమును బ్రహ్మస్వరూపముచేఁ జూచువానికి విషయగ్రహణమే సంభవించనందున విషయవాసనలు స్వయముగ నశించును. విషయవాసనలు క్షయింప కారణము లేమింజేసి కామములు స్వయముగనే నశించును. స్వయముగ నశించెడి కామములనాశము, ప్రభచే నశించుచున్న తమస్సుయొక్క నాశమును సూర్యుడు చేయుచుండె ననునట్లు "ప్రజహాతి యదా" అని విద్వాంసునియం దుపచరింపఁబడుచున్నది. కాన నిర్వాసనత్వము విద్వాంసుని లక్షణ మని సిద్ధము. ఈనిర్వాసనత్వము సాధకునకు సమాధిచే సంపాదనీయ మని తేలిన యాశయము. ॥౫౫॥

గీ। దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనాః సుఖేషు విగతస్పృహః ।
వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీ ర్ముని రుచ్యతే ॥ ॥56॥

పదవిభాగము:— దుఃఖేషు-అనుద్విగ్నమనాః-సుఖేషు-విగతస్పృహః-వీతరాగభయక్రోధః-స్థితధీః-మునిః-ఉచ్యతే ॥ ॥56॥

ప్రతిపదార్థము:— యదా=(ఈ పదము పూర్వశ్లోకమునుండి అనువర్తనీయము) ఎప్పుడు; దుఃఖేషు సత్సు=ఆధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికదుఃఖములు ప్రాప్తించుచుండ; అనుద్విగ్నమనాః=క్షోభింపని మనస్సుకలవాఁడై; సుఖేషు=ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికసుఖములు ప్రాప్తించుచుండ; విగతస్పృహః, విగత=పోయిన; స్పృహః=కోరికకలవాడై; వీతరాగభయక్రోధః, వీత=పోయిన; రాగ=అనురాగము; భయ=భయము; క్రోధః=క్రోధముకలవాఁడై; భవతి=(ఈపద మధ్యాహార్యము) అగుచుండెనో; తదా=(ఈపద మధ్యాహార్యము) అట్టి సమయమునందు; స్థితధీః=స్థితప్రజ్ఞుఁడని; మునిః=జ్ఞానియని; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడును. ॥56॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ— దుఃఖేష్వితి । దుఃఖేష్వాధ్యాత్మికాదిషు ప్రాప్తేషు నోద్విగ్నం న ప్రక్షుభితం దుఃఖప్రాప్తౌ మనో యస్య సోఽయ మనుద్విగ్నమనాః । తథా సుఖేషు ప్రాప్తేషు విగతా స్పృహా తృష్ణా యస్య నాగ్నిరివేంధనాద్యాధానే సుఖా న్యనువివర్ధన్తే స విగతస్పృహః । వీతరాగభయక్రోధో రాగశ్చ భయం చ క్రోధశ్చ వీతా విగతా యస్మాత్స వీతరాగభయక్రోధ స్స్థితధీః స్థితప్రజ్ఞో ముని స్సంన్యాసీ తదోచ్యతే ॥ ॥56॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

స్థితప్రజ్ఞుని మఱియొకలక్షణము ననువదించి తద్ద్వారమున వివిదిషువునకు కర్తవ్యాంతరము ను "దుఃఖేషు" అనుశ్లోకముచే నుపదేశించుచుండెను.

జ్వరము, శిరోరోగాదికము మొదలగువానిచే ప్రాప్తమగు దుఃఖము లాధ్యాత్మికములు. వ్యాఘ్రసర్పాదులవలన ప్రాప్తించెడి దుఃఖము లాధిభౌతికములు. అతివాయువు, అతివర్షము, అశనిపాతము మొదలగువాటివలన గలుగు దుఃఖము లాధిదైవికములు. అట్టి దుఃఖములు ప్రాప్తించినను ప్రక్షోభమును బొందనట్టి మనస్సుగలవాఁడును, ధాతుసామ్యాదులవలన గలిగెడి సుఖ మాధ్యాత్మికము. మందవాయువు, నియతవర్షాదులవలన గలిగెడి సుఖ మాధిదైవికము. స్రక్చందనవనితాదులు, గోమహిష్యాదులవలన గలిగెడి సుఖ మాధిభౌతికము. అట్టి సుఖములు ప్రాప్తించినపుడు (యెండుకట్టె లున్నకొలది యగ్ని వృద్ధిబొందునటులగాక) ప్రాప్తించిన సుఖ

—: 2వ అధ్యాయము 56 శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇపుడు సమాధివ్యుత్థితుఁడగు స్థితప్రజ్ఞుని మూఢజనవిలక్షణములగు భాషణము, ఉపవేశనము (కూర్చుండుట), గమనము చెప్పవలసియున్నది. అందు "కిం ప్రభాషేత" (స్థితప్రజ్ఞుఁడు సమాధివ్యుత్థితుఁడై యెటులు మాట్లాడును?) అను ప్రశ్నమునకు "దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనాః" అను శ్లోకము మొదలు రెండుశ్లోకములచే సమాధానమును చెప్పుచుండెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ములయందు తృష్ణారహితుఁడును, (శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములవిషయమై అనుభూతాభినివేశాత్మకమగు తృష్ణావిశేషమే రాగము) అట్టి రాగరహితుఁడును (పరునిచే నపకృతునకు గలిగెడి శరీరనేత్రాదివికారకారణ మగునది భయము) అట్టి భయరహితుఁడును, (తనను పరవశము చేసికొని స్వపరాపకారప్రవృత్తికి హేతువగు బుద్ధివృత్తి క్రోధము) అట్టి క్రోధరహితుఁడు ఎవఁడు యెన్నఁడగునో అట్టిసమయమునందు అట్టివాఁడు "స్థితప్రజ్ఞుఁడు సంన్యాసి" (జ్ఞాని) అని చెప్పఁబడును. (దీనివలన దేలిన యాశయ మేమి? దుఃఖములు ప్రాప్తించినపుడు క్షోభింపని మనస్సుగలుగుట, సుఖములయందు తృష్ణను వదలుట, రాగభయక్రోధములను విసర్జించుటయు నివి స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణములు. ఇట్టి లక్షణములు జిజ్ఞాసువులకు సాధనములగునని యాశయము) ||౫౬||

దుఃఖము లాధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికము లని మూఁడువిధములు. అందు శోకమోహజ్వరశిరోరోగాదినిమిత్తములగు దుఃఖము లాధ్యాత్మికములు. వ్యాఘ్రసర్పాదులవలన సంభవించెడి దుఃఖము లాధిభౌతికములు. అతివాతాతివృష్ట్యాదులవలన సంభవించెడి దుఃఖము లాధిదైవికములు. రజఃపరిణామసంతాపాత్మకచిత్తవృత్తివిశేషములు, ప్రారబ్ధకర్మప్రాపితములు అగు నట్టి దుఃఖములయందు దుఃఖపరిహారమునకు సమర్థుఁడు కాకపోవుటచే వ్యాకులమగు నంతఃకరణముకలవాఁడు "ఉద్విగ్నమనస్కుఁడు" అని యనిపించుకొనును. అవివేకునకు దుఃఖము ప్రాప్తింప "అహో! నేనెంతపాపిని, ఇట్టి దుఃఖమును పొందిన దురాత్ముఁడ నగు నన్నుగూర్చి నింద యగుఁగాక. ఎవఁడు నాసంబంధ మగు నీదుఃఖమును పోగొట్టఁగలఁడు" అని యనుతాపాత్మకము, భ్రాంతిరూపము నగు నుద్వేగ మను పేరుగల తామసచిత్తవృత్తివిశేషము కలుగును. ఈచిత్తవృత్తివిశేషము పాపానుష్ఠానకాలమునందే కలిగినచో నపుడాచిత్తవృత్తి పాపానుష్ఠానప్రవృత్తిప్రతిబంధక మగుటచే సఫల మయ్యెడిని. అటులుకాక భోగకాలమునందే యట్టి యుద్వేగము ప్రాప్తించినచో కారణముండ కార్య మవశ్యము సంభవించును. కాన కార్యము నుచ్ఛేదించుటకు, సామర్థ్యము లేనందున నిష్ప్రయోజనమగు దుఃఖకారణ ముండ "ఎందువలన నాకు దుఃఖము సంభవించుచున్నది" అని యనుకొనుట యవివేకభ్రమరూపము. కాన నది వివేకి యగు స్థితప్రజ్ఞునకు సంభవింపదు. దుఃఖమాత్రము ప్రారబ్ధకర్మచేఁ బొందఁబడును కాని తదుత్తరకాలిక మగు భ్రమకూడ ప్రారబ్ధకర్మాధీనము కాదు. దుఃఖాంతర కారణ మగుటవలన నట్టిభ్రమ ప్రారబ్ధకర్మాంతరమువలన స్థితప్రజ్ఞునకు ప్రాప్తించు నని శంకింపఁజనదు. భ్రమకుపాదానకారణ మగు నజ్ఞానము నశించుటచే భ్రమ సంభవించదు. కాన తజ్జన్యదుఃఖప్రాపకప్రారబ్ధము సంభవింపదు. కాన నట్లు శంకింపఁజనదు. ఎట్లకేలకు దేహయాత్రామాత్రనిర్వాహకప్రారబ్ధకర్మఫలము భ్రమలేకున్నను బాధితానువృత్తిచే నుపపన్న మగును. ఈవిషయము విస్తారముగ ముమ్ముందు చెప్పఁబడును.

అట్లే (ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతిక) త్రివిధములు ప్రారబ్ధపుణ్యకర్మప్రాప్తములు, సత్త్వపరిణామస్వరూపములు, ప్రీత్యాత్మకములు, చిత్తవృత్తివిశేషములు నగు సుఖములందు "విగతస్పృహః" ఆగామితజ్జాతీయసుఖస్పృహారహితుఁ డగును. స్పృహ యనునది సుఖానుభవకాలమునందు తజ్జాతీయసుఖమునకు కారణము. ధర్మము ననుష్ఠింపక వ్యర్థముగనే దానిని కోరుట. ఇది తామసచిత్తవృత్తిభ్రాంతిరూపము. అది యవివేకికే గలుగును. కారణములేనిదే కార్యము పుట్టనేరదు. కాన నెట్లు కారణముండ కార్యము పుట్టకూడ దను వృథాకాంక్షారూప మగు నుద్వేగము వివేకికి సంభవింపదో; అట్లే కారణము లేనిదే కార్యము సంభవించుగాక యనెడి వృథాకాంక్షాస్వరూప మగు తృష్ణాత్మకస్పృహయు ప్రారబ్ధకర్మసుఖమాత్రప్రాపక మగుటచే వివేకికి సంభవింపదు.

లేక, హర్షాత్మక మగు చిత్తవృత్తి స్పృహాశబ్దముచేఁ జెప్పనొప్పును. అదియు భ్రాంతిరూపమే. "అహో! నేను ధన్యుఁడను; నా కిట్టి సుఖము ప్రాప్తమైనది; ముల్లోకములయందు నాతో సమానుఁ డెవ్వఁడు? ఏయుపాయముచేతను నా సంబంధమగు సుఖము విచ్ఛిత్తిని పొందనేరదు" అనెడి యుత్ఫుల్లతారూపతామసచిత్తవృత్తిరూపము కనుకనే భాష్యమునందు "నాగ్ని రివేన్ధనాద్యాధానే య స్సుఖా న్యనువివర్ధతే స విగతస్పృహః" (కాష్ఠము లుంచినపు డగ్ని వృద్ధిపొందినటుల ఎవఁడు సుఖముల ననుసరించి వృద్ధిపొందఁడో; అట్టివాఁడు విగతస్పృహుఁ డనఁబడును.) అని చెప్పఁబడెను. ఈగీతలయందే "న ప్రహృష్యే త్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజే త్ప్రాప్య చాప్రియమ్" అని శ్రీకృష్ణుఁడు చెప్పఁగలడు. అదియు భ్రాంతిరూప మగుటచే వివేకికి సంభవింపదు. అట్లే "వీతరాగభయక్రోధః" శోభనాధ్యాసము నిబంధనము గాఁగలది, విషయములయందు రంజనాత్మకము, ఉత్పన్నాభినివేశరూపము అగు చిత్తవృత్తివిశేషము రాగ మనఁబడును. రాగవిషయమును నశింపఁజేయు కారణము ప్రాప్తించినపు డద్దానిని నివారించుటకు సామర్థ్యములేమిని తలచువానియొక్క దైన్యాత్మకమగు చిత్తవృత్తివిశేషము భయ మనఁబడును. అట్లే రాగవిషయనాశకము ప్రాప్తించినపు డద్దానిని నివారించుటకు తనకు సామర్థ్య మున్నట్లు తలచెడివాని యభిజ్వలనాత్మకచిత్తవృత్తివిశేషము క్రోధ మనంబడును. అవన్నియు విషయరూపము లగుటవలన నెవనినుండి తొలఁగిపోవునో అట్టి ముని (మననశీలుఁడు) సంన్యాసి, స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడును. ఇట్టి లక్షణములతోఁగూడిన స్థితప్రజ్ఞుఁడు స్వానుభవప్రకటనద్వారమున శిష్యశిక్షణనిమిత్తము అనుద్వేగనిస్పృహాత్వాదులను బోధించు వాక్యములను పలుకును. ఈచెప్పుటవలన దేలిన యాశయ మేమి? ముముక్షువు దుఃఖము ప్రాప్తించినపు డుద్వేగమును పొందవలదు. సుఖము ప్రాప్తించినపుడు హర్షమును పొందగూడదు. రాగభయక్రోధరహితుఁడు కావలె నని యభిప్రాయము.

శంకరానందీయము:— ఈసాధనము ముముక్షువున కవశ్యము సాధనీయమని సూచించుటకు సిద్ధుని లక్షణాంతరమును "దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనాః" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

"దుఃఖేషు" దుఃఖప్రాపకములగు జ్వరశూలశిరోవేదనాద్యాధ్యాత్మికములు, చోరాహివ్యాఘ్రాద్యాధిభౌతికములు, వర్షవాతాతపాద్యాధిదైవికములు ప్రాప్తించినపుడు "ఏమిచేయుదును ఎచటకేగుదును" అను విక్షేపవ్యథలేనట్టివాఁడై, అనఁగా సమాధినిష్ఠచే నాధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికములవలన క్షోభించని మనస్సుకలవాఁడై, అట్లే "సుఖేషు" సుఖప్రాపకములగు ఇష్టాన్నరసాదులు ప్రాప్తించినపుడు రసనాదీంద్రియలౌల్యములేనివాఁడై, అనఁగా స్వానందరసాస్వాదమునం దాసక్తిచే నిష్టాన్నరసాదులయం దాదరములేనివాఁడై, "వీతరాగభయక్రోధః" (ఉపకారమునందు ప్రీతియు, అపకారమునం దప్రీతియు, ఆసన్నమగు మరణహేతువునందు భయము అనెడి యీ మూఁడును స్వాత్మనిష్ఠచే నెవనికిఁ దొలఁగునో వాఁడు వీతరాగభయక్రోధుఁ డనుపించుకొనును.) ప్రీత్యప్రీతి భయహేతువులకు, ప్రీత్యాదులకు, తత్కార్యములకును అవిషయుఁడైనట్టియు, శ్రుతమును, దృష్టమును, స్పృష్టమును, సర్వమును ప్రత్యగ్దృష్టిచే బ్రహ్మముగనే తెలిసికొనెడివాఁడు ముని యనఁబడును. ఆకారమును దాల్చుటచే ముని కాఁడు. ఇట్టి లక్షణములుకల ముని "స్థితప్రజ్ఞః" సిద్ధుఁడని చెప్పఁబడును. ఈ చెప్పుటచే దుఃఖాదిబాహ్యానాలంబి యగు సద్బ్రహ్మనిష్ఠావంతునకే సమ్యగ్జ్ఞానము సంభవించును. సమ్యగ్జ్ఞానికే విదేహముక్తి యని సూచింపఁబడెను. సంసిద్ధుఁడు బ్రహ్మవిత్తగు యతి ఆపత్తులయందు సంపత్తులయందును దేనిని పలుకఁడు. మరేమనిన? తూష్ణీంకారముననే స్వాత్మచే నుండునని "కింప్రభాషేత" అను ద్వితీయప్రశ్నమునకీ శ్లోకముచే సమాధాన మీయఁబడెను. ॥౫౬॥

గీ॥ య స్సర్వత్రానభిస్నేహ స్తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభమ్ ।
నాభినందతి న ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౫౭॥

పదవిభాగము:— యః-సర్వత్ర-అనభిస్నేహః-తత్-తత్-ప్రాప్య-శుభాశుభం-న-అభినందతి-న-ద్వేష్టి-తస్య-ప్రజ్ఞా-ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౫౭॥

ప్రతిపదార్థము:— యః=ఏముని; సర్వత్ర=దేహజీవితాదులయందు; అనభిస్నేహః=అభిస్నేహము (స్పృహ) లేనివాఁడై; తత్తత్=ఆయా; శుభాశుభం=శుభాశుభములను; ప్రాప్య=పొంది; నాభినందతి=సంతసింపఁడో; నద్వేష్టి=ద్వేషింపఁడో; తస్య=అట్టిమునికి; ప్రజ్ఞా=(వివేకమువలనఁగలిగెడి) ప్రజ్ఞ; ప్రతిష్ఠితా=ప్రతిష్ఠిత మగును. ॥౫౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ—యస్సర్వ త్రేతి । యో ముని స్సర్వత్ర దేహజీవితాదిష్వ ప్యనభిస్నేహోఽభిస్నేహవర్జిత స్తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభం తత్తచ్ఛుభ మశుభం వా లబ్ధ్వా నాభినన్దతి న ద్వేష్టి శుభం ప్రాప్య న తుష్యతి న హృష్య త్యశుభం చ ప్రాప్య న ద్వేష్టీ త్యర్థః । తస్యైవం హర్ష విషాదవర్జితస్య వివేకజా ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి ॥ ॥౫౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మఱియు స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణాంతరమును అనువదించి తద్ద్వారమున జిజ్ఞాసువునకు కర్తవ్యాం (సాధనాం) తరము నుపదేశించుచుండెను.

వివేకవంతు డగు వివిదిషువునకు వివేకమువలన జనించెడి ప్రజ్ఞ యెటుల ప్రతిష్ఠితమగు ననిన? ఏముని దేహజీవితాదులయందు కోరికలేనివాఁడై ఆయాశుభము ప్రాప్తించినపుడు సంతసింపక, ఆయాయశుభము ప్రాప్తించినపుడు ద్వేషింపకుండునో హర్షవిషాదరహితుఁడగు నట్టి వానికి ప్రజ్ఞ సుప్రతిష్ఠిత మగును.

(అనగా దేహజీవిత్వాదులయందు స్పృహలేకుండుట, శుభాశుభములు ప్రాప్తించినపుడు హర్షవిషాదరహితు డగుటయే స్థితప్రజ్ఞుని లక్షణములు. ఇవియే వివిదిషువున కనుష్ఠేయములగు సాధనములని భావము.) ॥౫౭॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము- ౫౭వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—మఱియు సర్వదేహములయందు, జీవనాదులయందును ఏముని "అనభిస్నేహః" స్నేహములేనివాఁడో (ఏది యుండ నన్యదీయ మగు హానివృద్ధులు తనయం దారోపించఁబడునో అన్య విషయకము, ప్రేమ కపరపర్యాయము నగునట్టి తామసవృత్తివిశేషము స్నేహ మనఁబడును. సర్వవిధములచే నట్టి స్నేహములేనివాఁ డని యర్థము. అనాత్మయందు స్నేహములేకుండుట పరమాత్మయందు స్నేహముకలవాఁ డగుటకే కాన భగవంతుఁ డగు పరమాత్మయం దన్నివిధముల నభిస్నేహము కలవాఁడై యుండవలెను. అని తెలిసికొన వలెను) తత్తత్ప్రారబ్ధకర్మప్రాప్తము, సుఖహేతువు అగు శుభవిషయమును పొంది "నాభినన్దతి" హర్షవిషాదపుర స్సరముగఁ బ్రశంసించఁడో, దుఃఖహేతు వగు నశుభవిషయమును పొంది "నద్వేష్టి" లోపల నసూయాపూర్వక

శ్లో|| యదా సంహరతే చాయం కూర్మోఽంగానీవ సర్వశః |
ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా || ||౫౮||

పదవిభాగము:—యదా—సంహరతే—చ—అయం—కూర్మః—అంగాని—ఇవ—సర్వశః— ఇంద్రియాణి—ఇంద్రియార్థేభ్యః—తస్య—ప్రజ్ఞా—ప్రతిష్ఠితా || ||౫౮||

ప్రతిపదార్థము:—అయం=(స్థితప్రజ్ఞుడు) ఈజ్ఞాని; యదా=ఎప్పుడు; ఇంద్రియాణి=(త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్ర జిహ్వాఘ్రాణములనెడి) ఇంద్రియములను; ఇంద్రియార్థేభ్యః=శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములనుండి; కూర్మః=తాబేలు; సర్వశః=అంతటనుండియు; అంగానీవ=అవయవములనువలె; సంహరతే=ముడిలించునో; తదా= (ఈపద మధ్యాహార్యము) ఆసమయమున; తస్య=ఆమునికి; ప్రజ్ఞా=ప్రజ్ఞ; ప్రతిష్ఠితా=ప్రతిష్ఠితమగుచున్నది. ||౫౮||

ముగ నిందించఁడో, (అజ్ఞునకు సుఖహేతు వగు స్వకలత్రాదికము శుభవిషయ మనఁబడును. అట్టి స్వకలత్రాది గుణకథనము పరప్రరోచనార్థము కానందున వ్యర్థము. కాన తద్గుణకథనాదిప్రవర్తక మగు ధీవృత్తిభ్రాంతిరూపాభి నందన మనఁబడును. అట్లే యనూయోత్పాదనద్వారమున దుఃఖహేతు వగు పరకీయవిద్యాప్రకర్షాదికము వీనిని గూర్చి యశుభవిషయము. దానిని నింద నివారింపని దగుటచే వ్యర్థము. కాన నట్టివిషయమును నిందించుటకు ప్రవర్తింపచేయునట్టి భ్రాంతిరూప మగు ధీవృత్తివిశేషము ద్వేష మనంబడును. అట్టి ద్వేషముకూడ తామసమే. తామసములు, భ్రాంతిరూపములు అగునట్టి యీయభినందనద్వేషములు ప్రజ్ఞవలన విచాలక మగు కారణము లేమిం జేసి యభ్రాంతుఁడు, శుద్ధసత్త్వుఁడు నగు స్థితప్రజ్ఞునియం దెట్లు సంభవించును? సంభవింపవు) హర్షవిషాద రహితుఁ డగునట్టి మునియొక్క "ప్రజ్ఞా" పరమాత్మతత్త్వవిషయిక మగు ప్రజ్ఞ "ప్రతిష్ఠితా" మోక్షరూపఫల పర్యవసాయి యగును. అట్టివాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని యర్థము. ఈవిధముననే యన్యుఁ డగు ముముక్షువును సర్వత్ర అనభిస్నేహుఁడు కావలెను; శుభమును పొందఁ ప్రశంసింపరాదు; అశుభమును పొంది నిందింపవల దని సూచింపఁ బడెను. నిందాప్రశంసాదివాక్యములను పలుకవల దని వ్యతిరేకము చెప్పఁబడెను. ఈశ్లోకముకూడ "కిం ప్రభాషేత" అను ప్రశ్నమునకు సమాధానముగఁ జెప్పఁబడెను.

శంకరానందీయము:—శ్రవణాదులచే నాత్మతత్త్వమును దెలిసికొని విదేహకైవల్యార్థియై సమాధి యందు ప్రవృత్తుఁడగు సాధకుఁడు చెప్పఁబోవువిధమున ప్రవర్తించినచో వానికి జ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధించునని 'యస్సర్వత్ర' అను శ్లోకము చెప్పఁబడెను

ఏయతి సమాధియందు ప్రవృత్తుఁడై కన్థాకౌపీనాది పరిగ్రహమునందును, దేహజీవనమునందును అత్యంతా సక్తిరహితుఁడగునో, ప్రారబ్ధకర్మవశమువలన సంప్రాప్తమగు శుభము నుద్దేశించి సంతోషించఁడో ప్రతికూలమగు నశుభము నుద్దేశించి ద్వేషించఁడో అనఁగా హర్షవిషాదరహితుఁడై సర్వత్ర సమబుద్ధికలవాఁడై సమాధియందే యుండునో వానికి "ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా" జ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధించును. ఇతరునకు సిద్ధింపదని యర్థము.

నీలకంఠీయము:—"స్థితధీః కింప్రభాషేత" అను ద్వితీయప్రశ్నమునకు సమాధానమును 'యస్సర్వత్ర' అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

ధనదారదేహజీవనాదులయం దనభిస్నేహుఁడు. అనఁగా నభిస్నేహము కలవాఁడు ధనదారాదులు వికల మైనచో నేను వికలుఁడననియు, పూర్ణమైనచో నేను పూర్ణుఁడననియు దైన్యదర్పములతోఁగూడి పూర్వాపరపర్యా లోచనలేనివాఁడై ఏమేమియో పలుకును. ముని యట్లు కాఁడనిభావము. అటులే శుభమునుపొంది సంతుష్టుఁడై శుభమును పొందించువానిని ప్రశంసింపఁడో అట్లే యశుభమునుపొంది దుఃఖియై యశుభమును కలుగఁజేయువానిని నిందించఁడో వానికి ప్రజ్ఞ సిద్ధించుచున్నది. ||౫౭||

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ—యదా సంహరత ఇతి। యదా సంహరతే సమ్యగుపసంహరతే చాయం జ్ఞాననిష్ఠాయాం ప్రవృత్తో యతిః కూర్మోఽఙ్గానీవ సర్వశో యథా కూర్మో భయాత్స్వాన్యఙ్గాన్యుపసంహరతే సర్వత ఏవం జ్ఞాననిష్ఠ ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్యస్సర్వవిషయేభ్య ఉపసంహరతే। తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితే త్యుక్తార్థం వాక్యమ్ ॥ ॥౫౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

జిజ్ఞాసువునకు కర్తవ్యాంతరము నీశ్లోకముచే సూచించుచుండెను. ఏతీరున కూర్మము (తాబేలు) భయమువలన తన యవయవముల నంతటనుండి ముడుచుకొనునో అదేవిధమున ఎపుడూ జ్ఞాననిష్ఠయందు బ్రవృత్తమైన యతియు— ఇంద్రియములను విషయములనుండి మఱలించుట ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకు హేతువగుటం బట్టి తన యింద్రియములను శబ్దస్పర్శరూపరస గంధము లనెడి విషయములనుండి లెస్సగ నుపసంహరించుకొనునో (స్వవశ మొనరించుకొనునో) అత్తరి యతనికి ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితమగును. (అనగా ప్రజ్ఞాస్థైర్యమును గోరెడివాఁడు ఇంద్రియములను తప్పక స్వాధీనముచేసుకొనవలె నని యాశయము.) ॥౫౮॥

—: ౨వ అధ్యాయము- ౫౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"యదా సంహరతే" అను శ్లోకము మొదలు "క్రోధా ద్భవతి సంమోహః" అను శ్లోకమువఱకగు నారుశ్లోకములచే "కి మాసీత" అను తృతీయప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ప్రారంభించుచుండెను.

ప్రారబ్ధకర్మవశమున సమాధివ్యుత్థానకాలమున నింద్రియములు విక్షిప్తములు. అట్టి యింద్రియములను తిరిగి యుపసంహరించి సమాధినిమిత్తము స్థితప్రజ్ఞుని యుపవేశనమని చూపించుటకు "అయం" అని చెప్పెను. కూర్మము తన యవయవములను సంకోచింపఁజేసినటుల ఈసమాధివ్యుత్థితుఁడు సర్వేంద్రియములను శబ్దాదిసర్వవిషయములనుండి తిరిగి యెపుడు సంకోచించునో అపు డతనికి ప్రజ్ఞ సిద్ధించుచున్నది. ఇంతకు పూర్వమునందుండు రెండుశ్లోకముల చేతను వ్యుత్థానదశయందును సకలతామసవృత్త్యభావము చెప్పఁబడెను. ఈశ్లోకమునందు సమాధ్యవస్థయందు సకలవృత్త్యభావము చెప్పఁబడెను. ఇదియే విశేషము (ఏవృత్తియు లేనివాఁడై యుండునని "కి మాసీత" అను తృతీయ ప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పఁబడెను).

శంకరానందీయము:—తీవ్రవైరాగ్యము, తీవ్రమోక్షేచ్ఛ, తత్పరత్వము అను నీమూడును జ్ఞాననిష్ఠా సిద్ధికి కారణము అయినను ఇంద్రియనిగ్రహము లేనిదే వైరాగ్యాదిజ్ఞాననిష్ఠ సిద్ధింపదు. కాన సాధకుఁడగు యతి ప్రయత్నమువలన ప్రజ్ఞాసిద్ధిచే నింద్రియజయమును సంపాదింపవలయు నని "యదా సంహరతే" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

జ్ఞాననిష్ఠయందు ప్రవృత్తుఁడగు యతి- పరులవలన భయపడి కూర్మ మేవిధమున తన సర్వావయవములను తత్తత్కాలములయందు తనయందే యుపసంహరించుకొనునో అట్లే తత్తద్విషయములనుండి రాగాదిదోషప్రసక్తి భయమువలనను, సమాధివిఘ్నభయమువలనను. వాగాదికర్మేంద్రియములను, చక్షురాదిజ్ఞానేంద్రియములను ఎపుడు స్వయముగ తనయందు సమాధిస్థైర్యముకొఱకు తత్తత్ప్రవృత్తిని నివారించుకొనునో అపు డామునికి ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠిత మగును. ॥౫౮॥

గీ॥ విషయా వినివర్తంతే నిరాహారస్య దేహినః ।
రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే ॥ ॥౫౯॥

పదవిభాగము:—విషయాః- వినివర్తన్తే- నిరాహారస్య- దేహినః- రసవర్జం- రసః- అపి- అస్య- పరం- దృష్ట్వా-నివర్తతే ॥ ॥౫౯॥

ప్రతిపదార్థము:—నిరాహారస్య=విషయములయందుఁ బ్రవర్తింపక బలాత్కారముగ నింద్రియములను బంధించుటరూపము కష్టము నగు తపస్సునం దున్నట్టియు మూర్ఖుఁడగు; దేహినః=దేహవంతునకు; రసవర్జం=రాగము తప్ప; విషయాః=శబ్దస్పర్శరూపరసము లనెడి విషయములు, లేక యింద్రియములు; వినివర్తన్తే=మరలును; (విషయములనుండి మరలును.) అస్య=ఈయతికి; పరం=పరమార్థతత్త్వమును; దృష్ట్వా=చూచి; (తెలిసికొనియున్న వానికి) రసోఽపి=రాగమున్ను; నివర్తతే=నివర్తించును. (మరలును.) ॥౫౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తత్ర విషయా ననాహరత ఆతురస్యాపీన్ద్రియాణి నివర్తన్తే కూర్మోఽఙ్గానీవ సంహ్రియన్తే న తు తద్విషయో రాగ స్స కథం సంహ్రియత ఇతి ఉచ్యతే— విషయా ఇతి ।

యద్యపి విషయోపలక్షితాని విషయశబ్దవాచ్యానీన్ద్రియా ణ్యథవా విషయా ఏవ నిరాహార స్యానాహ్రియమాణవిషయస్య కష్టే తపసి స్థితస్య మూర్ఖస్యాపి వినివర్తన్తే దేహినో దేహవతో రసవర్జం రసో రాగో విషయేషు య స్తం వర్జయిత్వా । రసశబ్దో రాగే ప్రసిద్ధ స్స్వార

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వ్యవహారభూమియందు విషయోపభోగవిముఖుం డగు నాతురినియొక్క నింద్రియములు గూడ విషయములనుండి తాబేలు అవయవములవలె మఱలును. కాని విషయములయం దను రాగము మాత్రము మఱలనేఱదు. అట్టి విషయరాగ మెటులమరలును? అనిన నిచట విషయ శబ్దముచే విషయోపలక్షితములగు నింద్రియములు చెప్పబడును. లేక విషయశబ్దముచే శబ్దస్పర్శ రూపరసగంధము లనెడి విషయములఁ జెప్పినను సరియె. ఎవఁడు విషయప్రవణుఁడు కాక వాని సమీపమునం దత్యంతము క్లేశాత్మక మగు తపస్సునం దుండునో అట్టి విద్యావిహీనుఁ డగు మూర్ఖుని యింద్రియములు విషయములయందుగల రాగమునుమాత్రము విడువక విషయముల నుండి మరలును. (అనగా నింద్రియములు విషయములనుండి మరలునుగాని విషయములయం దనురాగము మాత్రము పోదనుట) ఇట రసశబ్దము తర్కశాస్త్రప్రసిద్ధ మగు మాధుర్యాది షడ్విధరసపరము కాదు. మఱేమనిన? "రసజ్ఞో రసికః" ఇత్యాదిస్వారసికప్రయోగములవలన రాగమునందుఁ బ్రసిద్ధమైనది అట్టి సూక్ష్మము, రంజనరూపము నగు రాగ (అనురాగ)ము పర

—: ౨వ అధ్యాయము- ౫౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—రోగాదివశమున మూఢునకు గూడ నింద్రియములు విషయములనుండి నివృత్తమగును. జ్ఞాన నెటుల "తస్యప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా" అని చెప్పఁబడెనను శంకను "విషయాః" అను శ్లోకముచే దొలఁగించుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

సేన ప్రవృత్తో రసికో రసజ్ఞ ఇత్యాదిదర్శనాత్ । సోఽపి రసో రంజనరూపః సూక్ష్మోఽస్య యతేః పరం పరమార్థతత్త్వం బ్రహ్మ దృష్ట్వోపలభ్యాహమేవ తదితి వర్తమానస్య నివర్తతే నిర్బీజం విషయవిజ్ఞానం సంపద్యత ఇత్యర్థః । నాసతి సమ్యగ్దర్శనే రసస్యోచ్ఛేదః । తస్మాత్సమ్యగ్దర్శనాత్మికాయాః ప్రజ్ఞాయాః స్థైర్యం కర్తవ్యమిత్యభిప్రాయః ॥ ॥౫౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మార్థతత్త్వమగు బ్రహ్మమును దెలిసికొనినపిదప అనగా "అహమేవతత్" నేనా పరబ్రహ్మము నని దెలిసికొనిన యతికి నివర్తించును. అనగా విషయవిజ్ఞానము నిర్బీజ మగు నని యర్థము.

సమ్యగ్జ్ఞానము లేనిదే విషయములయందు రాగము తొలఁగదు. విషయములయందు రాగము తొలఁగినగాని సమ్యగ్జ్ఞానము కలుగనేరదు. కాన (వెట్టికుదిరినఁగాని పెండ్లి కానేరదు; పెండ్లి యయినఁగాని వెట్టి కుదుర దన్నట్లు) అన్యోన్యాశ్రయదోషముచే సమ్యగ్జ్ఞానము సంభవించుట దుర్ఘట మని శంకింపవలదు.

రాగ మనునది స్థూలమనియు, సూక్ష్మమనియు రెండువిధములు. అందు వివేకముచే నింద్రియముల విషయపారవశ్యము దొలఁగింప సమ్యగ్జ్ఞానము గలిగి స్థూలరాగము నివృత్త మగును. కాన అన్యోన్యాశ్రయదోషము సంభవింపదు. సమ్యగ్జ్ఞానము లేనిదే సూక్ష్మరసము యొక్క నాశము కానేరదు. కాన సమ్యగ్జ్ఞానవిషయమై స్థైర్యము చేయుదగిన దని యభిప్రాయము. ॥౫౯॥

"నిరాహారస్య" ఇంద్రియములచే విషయములను గ్రహించనట్టి దేహాభిమానముగల రోగియగు మూఢునకును, తామసతపస్వికి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములు మరలుచున్నవి. అనఁగా తృష్ణమాత్రము వదలక యజ్ఞునకు విషయములు మరలుచున్నవి. అనఁగా విషయతృష్ణమాత్రము తొలఁగుటలేదని యర్థము. పురుషార్థమగు పరబ్రహ్మము నే నే నని తెలిసికొనియుండిన యాస్థితప్రజ్ఞునకు క్షుద్రసుఖతృష్ణయు, విషయములు అను యీ రెండును నివర్తించును. అట్టి విధముననే "యావానర్థః" అను స్థలమునందు వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. ఈ చెప్పుటవలనఁ దేలిన యాశయమేమి ? సరాగవిషయనివృత్తి స్థితప్రజ్ఞలక్షణము. అట్టి లక్షణము మూఢునియందు లేదని యర్థము. పరమాత్మవిషయక సమ్యగ్దర్శనము లేనిదే సరాగవిషయనివృత్తి సంభవింపదు. కాన సరాగవిషయోచ్ఛేదమునకు హేతువగు సమ్యగ్దర్శనరూపప్రజ్ఞయొక్క స్థైర్యము గొప్పయత్నముచే సంపాదింపవలెనని యభిప్రాయము.

శంకరానందీయము:—"విషయములనుండి ఇంద్రియములను మరలించుట ప్రజ్ఞాస్థైర్యకారణమని చెప్పుట యయుక్తము. ఏదోయొకానొక కార్యము నుద్దేశించి సర్వేంద్రియముల నిగ్రహించు పురుషునియం దింద్రియ నిగ్రహము కనుపించినను ప్రజ్ఞాస్థైర్యము కనుపించుటలేదు." అని శంకింపఁజనదు. అట్టి పురుషుఁడు తృష్ణావంతుడగుటచే బ్రహ్మజ్ఞానము, తన్నిష్ఠయు సంభవింపవని సూచించుటకు "విషయాః" అని చెప్పబొందలిడెను.

"ఆహ్రియన్తే విషయా యైస్తే ఆహారాః ఇంద్రియాణి నియమార్థం తేభ్యోనిర్గతో యస్స నిరాహారః" వేటిచేత విషయములు తీసుకురాబడునో యట్టి యింద్రియములు "ఆహారాః" అని యనఁబడును. నియమము నిమి

శ్లో॥ యతతో హ్యపి కౌన్తేయ! పురుషస్య విపశ్చితః ।
ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని హరంతి ప్రసభం మనః ॥ ॥౬౦॥

పదవిభాగము:—యతతః-హి-అపి-కౌన్తేయ!- పురుషస్య-విపశ్చితః-ఇన్ద్రియాణి-ప్రమాథీని-హరన్తి-ప్రసభం-మనః ॥ ॥౬౦॥

ప్రతిపదార్థము:—హేకౌన్తేయ!=ఓయర్జునా!; హి=ఏ కారణమువలన; యతతః=ప్రయత్నము చేయుచున్నట్టి; విపశ్చితః=బుద్ధిమంతుఁడగు; పురుషస్యాపి=పురుషునియొక్కయు; మనః=మనస్సును; ప్రమాథీని=ప్రమథనస్వభావముగల; (విక్షోభమును గలుగజేయునట్టి) ఇన్ద్రియాణి=ఇన్ద్రియములు; హరన్తి=హరించుచున్నవి. ॥౬౦॥

త్తమ్మాయింద్రియములనుండి నిర్గతుఁడగువాడు నిరాహారుఁడనఁబడును. ఇంద్రియనిగ్రహముగల దేహాభిమానియగు తాపసునియొక్క యింద్రియములు నిగ్రహింపబడినవగుట శబ్దాదివిషయములు విశేషముగ రాగమునువిడిచి నివృత్తములగును. అనఁగా రాగమమాత్రము నివృత్తముకాదు. "రాగోలింగ మబోధస్య" (అబోధకు లింగము రాగమే) అను నియమమువలన "ఈసర్వము నేను బ్రహ్మస్వరూపమే" అని సర్వమునకు తనకు బ్రహ్మమాత్రత్వ జ్ఞానము, రాగము అను నీరెండును నొకచోటనుండుటకు సమర్థములుకానందున రాగవత్త్వదోషమువలననే యట్టితాపసునకు బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానము కలుగదు. కనుకనే నిరుద్ధేంద్రియములు కలవాడైనను ప్రజ్ఞాస్థైర్యములయొక్క ప్రసక్తిలేదు.

అట్టైననట్టివాని కెటుల రాగనివృత్తి, ప్రజ్ఞాస్థైర్యము సిద్ధించు ననుశంకను "రసోప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే" అను వాక్యముచేఁ దొలఁగించుచుండెను.

మౌనముచేతను, ఇంద్రియనిగ్రహముచేతను, వ్రతాదులచేతను చిత్తము పరిశుద్ధమైనపిమ్మట శ్రవణాదిజన్య జ్ఞానముచే నేనీపరబ్రహ్మము నైతి నని స్వాత్మచే నద్వితీయపరబ్రహ్మమును సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనిన యీ యతికే రాగము నివర్తించును. విషయములయందు భోగ్యత్వభావనానివృత్తిచే రాగము నివర్తించును. విషయములయందు భోగ్యత్వభావన బ్రహ్మజ్ఞానముచే నివృత్త మగును. సర్వమునకు తనకు నగు బ్రహ్మమాత్రత్వావగమ మనెడి యగ్నిచే భోక్తృభోగ్యత్వాదిరూప మగు మహారణ్యము బాగుగ తగులఁబడ నట్టి వనము నాశ్రయించుటవలన నావనముతోకూడ స్వయముగ తృష్ణయు (రాగము) దగ్ధ మగు నని యర్థము. 'అపి'శబ్దమువలన ప్రజ్ఞాస్థైర్యముకూడ సిద్ధించు నని సూచింపఁబడెను.

నీలకంఠీయము:—విషయములనుండి యింద్రియములనివృత్తియే స్థితప్రజ్ఞతకు హేతు వగుచో గాఢసుషుప్తియందు, మూర్ఛయందు, లయమునందు, గ్రహావేశమునందును ఇంద్రియములకు విషయములనుండి నివృత్తి కలదు. కాన సర్వులు స్థితప్రజ్ఞులు కావలసివచ్చు ననుశంకను "విషయాః" అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుడెను.

దేహాభిమానము కలిగినట్టియు, సుషుప్త్యాదులయందు నిరాహారుఁడును, ఇంద్రియములచే విషయములను గ్రహించువాఁడును, భోజనపరిత్యాగియు నగు మూఢునకు విషయములు రాగరహితముగ నివర్తించును. కాని ఆసుషుప్త్యాదులయందు రాగమూల మగు యజ్ఞానము నశింపకపోవుటచే సూక్ష్మరూపముగ రాగ ముండును. కాన నట్టివాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁడు కాఁడని యర్థము. ఆత్మను సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనిన నిరాహారుఁడును, శబ్దాదివిషయములను గ్రహించనివాఁడు నగువాని మూలాజ్ఞాననాశమువలన రాగముకూడ నివర్తించును. కాన నిద్రపోయిన మూఢునకు, సమాధిస్థునకు గొప్పవిశేషము కలదని భావము. ॥౫౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

సమ్యగ్దర్శనలక్షణప్రజ్ఞాస్థైర్యం చికీర్షతాఽఽదా విన్ద్రియాణి స్వవశే స్థాపయితవ్యాని యస్మా త్తదనవస్థాపనే దోష మాహ — యతత ఇతి । యతతః ప్రయత్నం కుర్వతోఽపి హి యస్మా త్కౌన్తేయ ! పురుషస్య విపశ్చితో మేధావినోఽపీతి వ్యవహితేన సంబన్ధః । ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని ప్రమథనశీలాని విషయాభిముఖం హి పురుషం విక్షోభయన్త్యాకులీకుర్వన్తి । ఆకులీకృత్య చ హరన్తి ప్రసభం ప్రసహ్య ప్రకాశమేవ పశ్యతో వివేకవిజ్ఞానయుక్తం మనో యత స్తస్మాత్ । ||౬౦||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఎవఁడు (సమ్యగ్దర్శనరూపమగు ప్రజ్ఞాస్థైర్యమును (సంపాదింప) గోరునో అట్టివాఁడు మొట్టమొదట త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి యిందిరియములను స్వవశమునందుంచుకొనవలెను. మనస్సును స్వవశమునం దుంచుకొనినమాత్రముననే ప్రజ్ఞాస్థైర్యము సంభవించుచుండ నింద్రియములను స్వవశమునం దుంచుకొనుట యెందులకని శంకింపవలదు. ఇంద్రియములను స్వవశమునం దుంచుకొననియెడల దోషము (ప్రమాదము) సంభవించు నని "యతతః" అను శ్లోకముచే చెప్పుచున్నాఁడు. విషయములయందు దోషములను తెలిసికొను వివేకవంతున కింద్రియములు స్వయముగనే విషయములనుండి మరలుచుండ దానివిషయమై ప్రజ్ఞాస్థైర్యమును జేయఁగోరువాఁడు చేయఁదగిన దేమికల దని శంకింపవలదు.

విషయములయందు మాటిమాటికి దోషదర్శనమునిమిత్తము ప్రయత్నముచేయుచున్న పురుషుఁ డెంతబుద్ధిమంతుఁ డయినను విషయాభిముఖుండగు పురుషుని వ్యాకులునిగఁ జేయునట్టి యింద్రియములు అట్టిపురుషుని వ్యాకులునిగఁ జేసి ప్రత్యక్షముగఁ జూచుచుండగనే వాని వివేకయుక్తమగు మనస్సును హరించుచున్నవి. కాన ప్రజ్ఞాస్థైర్యమును గోరెడి పురుషుఁడు మొట్టమొదట నింద్రియములను స్వవశమునం (తన స్వాధీనమునం) దుంచుకొనవలెను. ||౬౦||

—: ౨వ అధ్యాయము ౬౦ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— బాహ్యేంద్రియనిగ్రహము, మనోనిగ్రహము లేనియెడల ప్రజ్ఞ నశించుచున్నది. కాన ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకు బాహ్యేంద్రియనిగ్రహమనోనిగ్రహములు కారణము లని చెప్పఁదలచి బాహ్యేంద్రియనిగ్రహములేనియెడల కలుగు దోషమును మొట్టమొదట "యతతః" అనుశ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ఓయర్జునా ! అనేకసార్లు విషయదోషదర్శనరూపమగు యత్నమును చేయువాడైనను, నత్యంతవివేకియైనను నట్టిపురుషునియొక్క మనస్సు క్షణమాత్రనిర్వికారముకలదిగ చేయఁబడినను అట్టిమనస్సును ఇంద్రియములు 'హరన్తి' వికారమును పొందించుచున్నవి. విరోధియగు వివేకముండ నెటుల వికారము మనస్సునకు ప్రాప్తించుననుశంకను "ప్రమాథీని" అనుపదముచే దొలఁగించుచుండెను. ఇంద్రియము లతిబలీయములగుటచే వివేకోపమర్దనక్షమములు. కాన ప్రభువగు జ్ఞాని చూచుచుండగనే వివేకము రక్షకమైయుండ సర్వప్రమాథులగుటవలన నింద్రియములు వివేకజన్యప్రజ్ఞయందు ప్రవిష్టమగు మనస్సును బలాత్కారముగ వివేకప్రజ్ఞనుండి బిగలాగి స్వవిషయశబ్ద

గీ॥ తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః ।
వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౬౧॥

పదవిభాగము:— తాని-సర్వాణి-సంయమ్య-యుక్తః-ఆసీత-మత్పరః-వశే-హి-యస్య-ఇన్ద్రియాణి-తస్య-ప్రజ్ఞా-ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౬౧॥

ప్రతిపదార్థము:— తాని=ఆ; సర్వాణి=సమస్తములగు నింద్రియములను; సంయమ్య=స్వాధీనము నొనర్చుకొని; యుక్తః=సమాహితాంతఃకరణముకలవాఁడై; మత్పరః=సర్వప్రత్యగాత్మస్వరూపుఁడగు వాసుదేవుఁడే పరుఁడుగా గలవాఁడై, (అనగా నట్టి వాసుదేవునికంటె నేను వేరుకాదను నిశ్చయముకలవాఁడై); ఆసీత=ఉండవలయును; యస్య=ఏయిట్టివానియొక్క; వశేహి=స్వాధీనమునందైతే; ఇంద్రియాణి=ఇంద్రియములు; వర్తన్తే=(ఈపదమధ్యాహార్యము) ఉంటున్నవో; తస్య=అట్టివాని; ప్రజ్ఞా=ప్రజ్ఞ, (ఉత్కృష్టమగు బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానము); ప్రతిష్ఠితా=ప్రతిష్ఠితము. ॥౬౧॥

స్పర్శరూపరసగంధాదివిషయరూపముగ హరించును. ఈశ్లోకమునందుగల 'హి' అనుశబ్దము ఇంద్రియములకిట్టి స్వభావముయొక్క ప్రసిద్ధిని ద్యోతనచేయును. ఎట్లనర్థప్రదాతలగు దొంగలు ధనికుని, ధనరక్షకుని తిరస్కరించి వారిదుపుర చూచుచుండఁగనే బలాత్కారముగా ధనమును హరించెదరో అట్లే యింద్రియములును విషయసన్నిధానమునందు మనస్సును హరించునని లోకమునందీవిషయము ప్రసిద్ధమే.

శంకరానందీయము:— రాగద్వేషాదులను నిశ్శేషముగ నివర్తించుటకొరకు, నిష్ప్రవృత్తికొరకు, విదేహముక్తికొరకు "సర్వము బ్రహ్మమాత్రస్వరూప" మను జ్ఞానమును ముముక్షువు సంపాదింపఁదగియున్నది. విదేహకైవల్యసిద్ధికి కారణమగు బ్రహ్మజ్ఞానముయొక్క సమ్యక్త్వసిద్ధికొఱకు సమాధియందు ప్రవృత్తమైన యతికి నింద్రియనిగ్రహమే మొట్టమొదట నవశ్యము కర్తవ్యము. ఇంద్రియనిగ్రహము లేనిచో గొప్పయనర్థము ప్రాప్తించునని సూచించుటకు "యతతః" అని చెప్పఁబడెను.

జ్ఞానమునకప్రతిబంధకత్వసిద్ధికొఱకు యత్నించుసమాధినిష్ఠుఁడైనను, "విషయజాతము మాయికము, అసత్తు, తుచ్ఛము" అనియు, "విషయప్రవృత్తి బంధముకొఱకగును" అనియు తెలిసికొనినవాఁడైనను అట్టి ముముక్షువుయొక్క సదవలోకనకారణమగు మనస్సును విషయదర్శనమాత్రముచే వ్యాకులముగఁజేయు స్వభావముకల యింద్రియములు రాగాదిదోషగ్రస్తములై యీముముక్షువు చూచుచుండఁగనే వాని మనస్సును బలాత్కారముగ నపహరించును. అనగా నింద్రియములు మనస్సును గ్రహించి విషయములయందు పారవైచును. కాన నింద్రియనిగ్రహములేని విద్వాంసునకు స్వరూపభ్రంశమే గొప్పయనర్థము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "కౌన్తేయ" అను సంబోధనచే నింద్రియాపేక్షచే పురుషునకు దౌర్బల్యము సూచింపఁబడెను.

నీలకంఠీయము:— నిద్రించినవాని యింద్రియములు శ్రాంతిచే, జాగ్రత్తునందలసటచే స్వయముగనే లయమును పొందును. సమాహితుఁడగు మునిచే నాయింద్రియములు కూర్మముచే నంగములవలె తన యిచ్ఛచేతనే యుపసంహరింపఁబడును. ఈవిధమున నింద్రియముల నుపసంహరించుట యత్యంతాయాససాధ్యమని "యతతః" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

శాస్త్రాచార్యోపదేశముకలిగి సమాధిసిద్ధినిమిత్తము ప్రయత్నించు పురుషునియొక్క ప్రమథనశీలములగు నింద్రియములు ప్రత్యగాత్మయందు స్థిరమై చేయఁబడుచుండిన మనస్సును విషయాభిముఖముగఁ జేయును. ఎట్లనేక చోరులు జనమునందొకపురుషుని బాధించి యతని విత్తమును హరించెదరో అట్లే ప్రమథనశీలము లగు నింద్రియములు సమాధిసిద్ధినిమిత్తము యత్నించువాని మనస్సును బలాత్కారముగా హరించును. ॥౬౦॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తానీతి । తాని సర్వాణి సంయమ్య సంయమనం వశీకరణం కృత్వా యుక్త స్సమాహితస్స న్నాసీత । మత్పరోఽహం వాసుదేవ స్సర్వప్రత్యగాత్మా పరో యస్య స మత్పరో నాన్యోఽహం తస్మా దిత్యాసీ తేత్యర్థః । ఏవ మాసీనస్య యతే ర్వశే హి య స్యేంద్రియాణి వర్తన్తేఽభ్యాసబలా త్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౬౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఇంద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొనినపిమ్మట జేయదగిన కర్తవ్యమును "తాని" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి సర్వేంద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొని సమాహిత (విక్షేపశక్తిరహిత) మగు నంతఃకరణము కలవాడై సర్వప్రత్యగాత్మ (వాసుదేవుడు) నగు నేనే పరునిగా (అట్టి వాసుదేవునికంటె నేను వేరుకా దను నిశ్చయము) కలవాడై యుండ వలెను. అట్టితీరుననుండు నే యతియొక్క స్వాధీనమునం దభ్యాసబలము (పరమాత్మకంటె నేను వేరుకాదను పూర్వోక్తమగు ననుసంధానముయొక్క ఆదరముచే నైన నిరంతరదీర్ఘకాలానుష్ఠాన సామర్థ్యము) వలన సర్వేంద్రియము లుండునో అట్టివానికి ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠిత మగును. (అనగా నట్టివాడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డనఁబడును. ॥౬౧॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౬౧ వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇంద్రియము లట్టివగునో నేమి ప్రతిక్రియ చేయవలెను ? అను నాశంకను తొలిగించుటకు "తాని సర్వాణి" అని చెప్ప మొదలిడెను.

సర్వజ్ఞానేంద్రియములను, సర్వకర్మేంద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొని సమాహితచిత్తుడై యేవ్యాపారమును లేనివాడై యుండవలెను. నిక్షోభకారులగు నింద్రియముల నెటుల స్వాధీన మొనరించుకొనవలయును. అని ప్రశ్నించెదవా ? "మత్పరః" సర్వాత్మయగు వాసుదేవుఁడే యుపాదేయుఁడుగ కలవాఁడవై యగుము. ఏకాంత మద్భక్తుడ వగుమని యర్థము. ఈవిషయమే 'న వాసుదేవభక్తానా మశుభం విద్యతే క్వచిత్' (వాసుదేవభక్తుల కెన్నడును అశుభము ప్రాప్తించ)దని చెప్పఁబడెను. ఎట్లు బలవంతుఁడగు రాజు నాశ్రయించినచో చోరులు నిగ్రహింపఁబడెదరో (ఇతను రాజాశ్రితుఁడని స్వయముగ నే చోరులు తద్వశ్యులగుదురో) అట్లే సర్వాంతర్యామియగు భగవంతు నాశ్రయించి భగవత్ప్రభావముచేతనే దుష్టమగు నింద్రియములను నిగ్రహింపవలెను. ఇతడు భగవదాశ్రితుడని తలచి యింద్రియములే తద్వశ్యములగునని భావము. భగవద్భక్తియొక్క ప్రభావమును విస్తారముగ ముందు వ్యాఖ్యానించెదము. ఇంద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొనిన ఫల మేమనెదవా ? ఎవని స్వాధీనమున నింద్రియము లుండునో వానికే ప్రజ్ఞ సుప్రతిష్ఠితమగును. ఈవిధమున వశీకృతేంద్రియుఁడై యుండునని "కిమాసీత" అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పఁబడెను.

శంకరానందీయము:— ఇంద్రియములను నియమించుకొనువానికే స్థితప్రజ్ఞత్వమని "తానిసర్వాణి" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను. విషయములయందు మాటిమాటికి దోషదర్శనముచేతను, బంధకత్వ భయముచేతను రాగ ద్వేషములతో వియోజితములైన యీ సర్వేంద్రియములను నియమించి (అనగా నట్టి యింద్రియముల ప్రవృత్తిని నిరోధించి (తత్తద్గోళకములయందు యింద్రియములను స్థాపించి) యతి సమాహితచిత్తుఁడై బ్రహ్మాకారవృ

శ్లో॥ ధ్యాయతో విషయాన్పుంసః సఙ్గస్తేషూపజాయతే ।
సఙ్గాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే ॥ ॥౬౨॥

పదవిభాగము:— ధ్యాయతః-విషయాన్-పుంసః-సఙ్గః-తేషు-ఉపజాయతే-సఙ్గాత్-సంజాయతే-కామః-కామాత్-క్రోధః-అభిజాయతే ।

ప్రతిపదార్థము:— విషయాన్=శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములను; ధ్యాయతః=ఆలోచించెడి; పుంసః=పురుషునకు; తేషు=ఆశబ్దాదివిషయములయందు; సఙ్గః=ఆసక్తి (ప్రీతి); ఉపజాయతే=పుట్టుచున్నది; సఙ్గాత్=ప్రీతివలన; కామః=తృష్ణ (ఉద్రేకమునుపొందిన యాసక్తి); సంజాయతే=పుట్టుచున్నది; కామాత్=ఉద్రిక్తమగు నాసక్తివలన; క్రోధః=క్రోధము; అభిజాయతే=పుట్టుచున్నది. ॥౬౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

అథేదానీం పరాభవిష్యత స్సర్వానర్థమూల మిద ముచ్యతే— ధ్యాయత ఇతి । ధ్యాయత శ్చింతయతో విషయా న్ఛబ్దాదివిషయవిశేషా నాలోచయతః పుంసః పురుషస్య సఙ్గ ఆసక్తిః ప్రీతి స్తేషు విషయే షూపజాయతే । సఙ్గాత్ప్రీతే స్సంజాయతే కామ స్తృష్ణా కామా త్కుతశ్చి త్ప్రతిహతా త్క్రోధోఽభిజాయతే ॥ ॥౬౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఇంతవరకు పురుషార్థమునకుఁ దగు నుపాయ ముపదేశింపఁబడెను. అనంతరమున పురుషార్థోపాయముల నాశ్రయించని సమయమున మహానర్థమును బొందెడి వివేకవిజ్ఞానరహితునకు విషయములను చింతించుట సర్వానర్థమూలమని 'ధ్యాయతః' అనుశ్లోకముచే బోధించుచుండెను

ఆపాతరమణీయములగు శబ్దాదివిషయముల నాలోచించు పురుషున కావిషయములయందాసక్తి (ప్రీతి) జనించును. అట్టి ప్రీతివలన కామము (ఉద్రిక్తమగు నాసక్తి) జనించును. అట్టి యాసక్తి యొకదానివలన ప్రతిహతమైనపుడా కామమువలననే క్రోధము జనించును. ॥౬౨॥

త్తిని పొంది సర్వము తాను బ్రహ్మస్వరూపమే యని తెలిసికొని యెల్లపుడు ప్రత్యగ్దృష్టిచే నుండవలెను. ఈవిధమున నిత్యము, నిరంతరము చూచునట్టి యతియొక్క యింద్రియములు విషయగ్రహణమునందవకాశములేక రాగరహితములై వశ్యములగును. అట్టివానికే ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠితము నిశ్చలమునగును. మోక్షము సిద్ధించును. ఇతరునకు సిద్ధించదు. ॥౬౧॥

—: ౨వ అధ్యాయము- ౬౨, ౬౩వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— మనస్సు బాహ్యేంద్రియప్రవృత్తిద్వారమున ననర్థహేతు వగును. బాహ్యేంద్రియముల నరికట్టువానికి పెగల్చిన కోరలుగల సర్పమువలె నుండు మనస్సును నిగ్రహింపకున్నను బాహ్యోద్యోగము లేకపోవుటచేతనే కృతకృత్యత కలుగునుగాన నేమియు క్షతి సంభవింపదు. కాన "సమాహితచిత్తుఁడై యుండవలెను" అని చెప్పుట వ్యర్థమని యాశంకించి నిగృహీతబాహ్యేంద్రియములు కలవానికిఁగూడ మనోనిగ్రహము లేనిచో సర్వానర్థములు ప్రాప్తించు నని "ధ్యాయతః" అను శ్లోకము మొదలు రెండుశ్లోకములచే చెప్పుచుండెను.

నిగ్రహించఁబడిన బాహ్యేంద్రియములు కలవాఁడైనను మాటిమాటికి మనస్సుచే శబ్దాదివిషయముల నాలోచించు పురుషున కావిషయములయందు "శబ్దాదివిషయములు నాకత్యంతము సుఖహేతువు" లనెడి శోభనాధ్యాస

గీ॥ క్రోధా ద్భవతి సంమోహ స్సంమోహా త్స్మృతివిభ్రమః ।
స్మృతిభ్రంశా ద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశా త్ప్రణశ్యతి ॥ ॥౬౩॥

పదవిభాగము:— క్రోధాత్ - భవతి - సంమోహః - సంమోహాత్ - స్మృతివిభ్రమః - స్మృతిభ్రంశాత్ - బుద్ధినాశః - బుద్ధినాశాత్ - ప్రణశ్యతి । ॥౬౩॥

ప్రతిపదార్థము— క్రోధాత్=క్రోధమువలన; సంమోహః=కార్యాకార్యవిషయక మగు నవివేకము; భవతి=అగుచున్నది; సంమోహాత్=అట్టి యవివేకమువలన; స్మృతివిభ్రమః=(శాస్త్రాచార్యోపదేశసంపాదిత మగు సంస్కారమువలన జనించిన) స్మృతియొక్క నాశము; భవతి=(ఈపద మావృత్తము) అగుచున్నది; స్మృతిభ్రంశాత్=స్మృతినాశమువలన; బుద్ధినాశః=బుద్ధియొక్క నాశము; భవతి=(ఈపద మావృత్తము) అగుచున్నది; బుద్ధినాశాత్=బుద్ధినాశమువలన; పురుషః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) పురుషుఁడు; ప్రణశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు.

శాంకరభాష్యమ్:—

క్రోధా ద్భవతి సంమోహోఽవివేకః కార్యాకార్యవిషయః । క్రుద్ధో హి సంమూఢ స్సన్ గురుమ ప్యాక్రోశతి । సంమోహా త్స్మృతివిభ్రమ శ్శాస్త్రాచార్యోపదేశాహితసంస్కార జనితాయా స్స్మృతే స్స్యా ద్విభ్రమో భ్రంశ స్స్మృత్యుత్పత్తినిమిత్తప్రాప్తా వనుత్పత్తిః । తత స్స్మృతిభ్రంశా ద్బుద్ధే ర్నాశః । కార్యాకార్యవిషయవివేకాయోగ్యతాంతఃకరణస్య బుద్ధే ర్నాశ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కోపముకలవాఁడు గురువును గూడ నధిక్షేపించును. కాన క్రోధమువలన కార్యాకార్య విషయకమగు నవివేకము సంభవించును. స్మృత్యుత్పత్తికిఁ దగు కారణ మున్నను శాస్త్రాచార్యోపదేశాహితసంస్కారమువలన గలిగెడు స్మృతి యట్టి యవివేకమువలన గలుగకుండును. అట్టి స్మృతిభ్రంశమువలన నంతఃకరణమునకు కార్యాకార్యవిషయకవివేకాయోగ్యత్వము సంభవించును. (ఇదియే బుద్ధినాశ మనంబడును.) అట్టి బుద్ధినాశమువలన పురుషుఁడు నశించును. నిత్యుఁడగు పురుషునకు బుద్ధినాశమువలన నాశ మెట్లు సంభవించు ననిన? నాశము ముఖ్య మనియు, గౌణ

రూప మను ప్రీతివిశేషము కలుగును. అట్టి ప్రీతివిశేషమువలన "నాకీవిషయములు ప్రాప్తించుఁగాక" అనెడి తృష్ణావిశేషము ప్రాప్తించును. ఏదో యొకదానివలన ప్రతిహత మగు నాతృష్ణావిశేషమువలన ప్రతిఘాతక (అపకారక) విషయక మగు నభిజ్వలనాత్మకక్రోధము జనించును. అట్టి క్రోధమువలనఁ గార్యాకార్యవివేకాభావరూప మగు సంమోహ ముద్భవించును. సంమోహమువలన శాస్త్రాచార్యోపదిష్టార్థానుసంధానమునకు విభ్రంశము సంభవించును. స్మృతిభ్రంశమువలన నైకాత్మ్యాకారమనోవృత్తి నశించును. అనఁగా విపరీతభావనోపచయముచే ప్రతిబంధమువలన నైకాత్మ్యాకారమనోవృత్తిరూప మగు బుద్ధి కలుగదు. కాన నట్టి బుద్ధి ఫలాయోగ్య మగుటచే నశించును. అట్టి ఫలభూత మగు బుద్ధియొక్క విలోపమువలనఁ బురుషుఁడు సర్వపురుషార్థముల కయోగ్యుఁ డగును. ఏ పురుషుండు పురుషార్థాయోగ్యుఁడో వాఁడు మృతుఁడే యని లోకమునందు వ్యవహరించఁబడును. కాన నట్టి వాఁడు "ప్రణశ్యతి" (నశించుచున్నాఁడని) చెప్పఁబడెను. బాహ్యేంద్రియముల నన్నింటిని నిగ్రహించినవానికిఁ గూడ మనోనిగ్రహము లేనిచో పరమానర్థప్రాప్తి కలుగును. కాన గొప్పప్రయత్నముచే మనోనిగ్రహము చేయవలె నని యభిప్రాయము. కాన "తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత" అని చెప్పుట యుక్తమే యగును.

శాంకరభాష్యమ్:—

ఉచ్యతే । బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి । తావదేవ హి పురుషో యావదంతఃకరణం తదీయం కార్యాకార్యవిషయవివేకయోగ్యం తదయోగ్యత్వే నష్ట ఏవ పురుషో భవత్యత స్తస్యాన్తఃకరణస్య బుద్ధే ర్నాశాత్ప్రణశ్యతి పురుషార్థాయోగ్యో భవతీత్యర్థః । ॥౬౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మనియు రెండువిధములు. ఘటావయవములగు కపాలముల నాశముచే ఘటనాశము సంభవించుచున్నది. ఇది ముఖ్యనాశన మనంబడును. దేవదత్తుని ధనము నశించుటచే "దేవదత్తుఁడు నశించెను" అను ప్రతీతిసిద్ధమగు దేవదత్తనాశము గౌణనాశన మనంబడును. (ఇట దేవదత్తుఁడుండినను వాని ధననాశముచే దేవదత్తనాశనము చెప్పబడుచుండెను) అదే విధమున యెంతవరకు పురుషుని యంతఃకరణము కార్యాకార్యవిషయవివేకయోగ్యమో అంతవరకె వాఁడు పురుషుఁడనిపించుకొనును. ఎపుడు వాని యంతఃకరణము కార్యాకార్యవిషయవివేకయోగ్యము కాదో అపు డాపురుషుఁడు 'నష్టః' నశించెను; అని చెప్పబడును. కాన నంతఃకరణరూపబుద్ధినాశము వలన బురుషార్థాయోగ్యుఁ డగు నని యర్థము. ॥౬౩॥

శంకరానందీయము:— అంతఃకరణ మింద్రియద్వారమున విషయములయందు ప్రవేశించుచో విద్వాంసున కేమి యనర్థము ప్రాప్తించు ననెదవా ? విషయాభిధ్యానమే సర్వానర్థబీజము. దానిచే ననర్థహేతు పరంపర సంభవించును. అట్టి యనర్థకారణ పరంపరచే పరాపరైకత్వవిజ్ఞానము విశేషముగ నశించును. అట్టి విజ్ఞాననాశమువలన జననమరణతరంగ పంక్తులుగల సంసారాంబుధియందు ప్రవేశించి స్వయముగ విద్వాంసుఁడు నశించును. కాన విద్వాంసుఁడైనను వానిబహిర్ముఖత్వము జన్మాదిదుఃఖప్రవాహపాతమున కనపాయియగుటయే ఫలము కారణములేమిఁజేసి మోక్షము సంభవింపదు. రాగద్వేషములచే విషయములయందు ప్రవృత్తుఁడగు విద్వాంసునకుకూడ విషయాభిజ్ఞానమే ప్రసక్తమగును. బ్రహ్మాధ్యానము ప్రసక్తము కాదు. కాన సర్వానర్థమూలమగు విషయాభిధ్యానమును, తత్కార్యమును "ధ్యాయతః" అనునది మొదలు రెండుశ్లోకములచే ప్రతిపాదించుచుండెను

శబ్దాదివిషయములను ధ్యానించువానికి (అనగా విషయములయం దిదిరమ్యము, ఇది యరమ్యము, ఇది భోగ్యమని యాలోచించువాని) కావిషయములయందు "సంగః" రమ్యత్వాకారముగ కాని, భోగ్యత్వాకారముగ కాని భావితములగు భోగములయందు ప్రాక్తనసంస్కారమువలన కత్కాలమునందే యాసక్తి జనించును. అట్టి ప్రీతివలన శబ్దాదులయందు నాకిది సంభవించుఁగాక యని భోగేచ్ఛావేగము లెస్సగ జనించును ఆ కామముతో గ్రస్తుఁడై యభోగ్యమగు కలంజాదికమును, స్త్రీసమూహమును, తోబుట్టువు మొదలగువారిని భోగ్యబుద్ధిచే ననుభవించుటకు పురుషుఁడు త్వరపడును. ఏదో యొకానొక ప్రతిబంధముచే ప్రతిహతమగు కామమువలన పరవశీకృతాంతఃకరణకలవానికి పరాపకారకారణహేతువగు బుద్ధివిశేషము (క్రోధము) జనించును. అట్టి క్రోధమువలన సంమోహము వైచిత్ర్యము (కార్యాకార్యవివేకశూన్యత్వము) జనించును. క్రోధావిష్టుఁడైనచో సంమోహముచే మహాత్ములను గూడ నపచారము నాచరించును. గురువునుకూడ ధిక్కరించును. ఉక్తలక్షణములుకల సంమోహమువలన స్మృతివిభ్రంశము కలుగును (అనఁగా వేదాంతశ్రవణజన్యజ్ఞానముచే "బ్రహ్మైవాహమస్మి". అని మాటిమాటికి చేయఁబడిన స్వానుభవమువలన జనించెడి సంస్కారమువలనఁ బుట్టిన తదాకారపరిణామిబుద్ధివృత్తివిశేషము స్మృతియనఁబడును.) అట్టి

గీ॥ రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయా నిన్ద్రియై శ్చరన్ ।
ఆత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మా ప్రసాద మధిగచ్ఛతి ॥ ॥౬౪॥

పదవిభాగము:—రాగద్వేషవియుక్తైః-తు-విషయాన్-ఇంద్రియైః-చరన్-ఆత్మవశ్యైః-విధేయాత్మా-ప్రసాదం-అధిగచ్ఛతి । ॥౬౪॥

ప్రతిపదార్థము:—రాగద్వేషవియుక్తైః=రాగద్వేషములతో శూన్యమైనట్టియు; ఆత్మవశ్యైః=తనకు స్వాధీనములైనట్టి; ఇంద్రియైస్తు=ఇంద్రియములచేతను; విషయాన్=(అవర్జనీయములగు) క్షుత్పిపాసాచ్ఛాదనాశనపానాదులను; చరన్=పొందుచున్న; పురుషః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) పురుషుఁడు; విధేయాత్మా=స్వాధీనమగు నంతఃకరణముకలవాఁడై; ప్రసాదం=స్వాస్థ్యమును; అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు. ॥౬౪॥

స్మృతిహేతువులు ప్రాప్తించినను అట్టి స్మృతిజనించదు. బ్రహ్మాకారమగు వృత్తి స్వవిషయికస్మృతినాశమువలన నశించును. పురోవర్తియగు పురుషునియందు "వీడుపుత్రుఁ"డను స్మృతియుండినచో 'వీడు నాపుత్రుఁడని' పుత్రాకారమగు బుద్ధిజనించును. భ్రాంతుఁడనకైనచో స్మృతిలేమిచేఁజేసి పుత్రాకారబుద్ధియెట్లు జనించదో అట్లే బ్రహ్మపరోక్షరూపమైనను విషయవ్యామోహాక్రాంతచిత్తుఁడగు విద్వాంసునకు స్వవిషయికస్మృతి లేమిచేఁజేసి దృశ్యాకారత్వమును విడచి జగత్తునకు తనకు బ్రహ్మాకారత్వావగాహియు, అఖండాత్మకము, చిద్రూపమునగు వృత్తి కలుగనేరదు. మఱేమనిన భోక్తృభోగ్యాకారవృత్తులచే స్వయముగ తిరోహితమై ఆబుద్ధి నష్టమగును. ఈవిధమున తన విజ్ఞాననాశముచే విద్వాంసుఁడు స్వయముగ నశించును. సంసారకారాగారమునందు పడి యున్నడును ముక్తిని పొందడు. విషమును పానముచేసినవాఁడమరత్వమును పొందనట్లుల యసన్మార్గమునందు ప్రవేశించినవాఁడెన్నడును సద్గతిని పొందనేరడు. కాన విషయములకవకాశమీయక సర్వేంద్రియనిగ్రహపూర్వకముగ సమాధియోగము నాచరించువానికే సమ్యగ్జ్ఞానము, తత్ఫలమగు మోక్షము సిద్ధించునని యాశయము.

పరమార్థప్రపా:—బాహ్యేంద్రియసంయమము లేనిచో కలుగు దోషమును చెప్పి యిపుడు మనస్సంయమనము లేనియెడల కలుగుదోషము "ధ్యాయతః" అనునది మొదలు రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచుండెను. "లోకః పీష విషయానురంజనం దుఃఖగర్భ మపి మన్యతే సుఖమ్ । ఆమిషం బడిశగర్భ మప్యహో! మోహతో గ్రసతి యద్వ దండజః॥" గాలము గర్భమునందుగల మాంసఖండమును మోహమువలన మత్స్యమెట్లు మ్రింగునో, అట్లే యీలోకము దుఃఖము గర్భమునందుఁగలిగిన విషయములచే రంజింపఁబడినవానిని సుఖముగఁ దలచుచున్నది. ఎంత యాశ్చర్యము!

సదానందీయము:—"శ్రీమత్కృష్ణపదారవిందమురభౌ వృత్తిం భవ ద్భ్రామరీం శ్రద్ధాభక్తియుతం మనోఽనవరతం యావత్ప్రవిష్టం నహి । తావత్క్షోభకశీలతాం ప్రతిపదం నాద్ధా జహాతి స్వికాం చాంచల్యం ప్రజహాతి తత్ర నిరతం చేత స్స్వయం త్వాదిదం ॥" (శ్రీమత్కృష్ణపదారవిందసౌరభమునందు- భ్రామరీవృత్తి నాశ్రయించి, శ్రద్ధాభక్తియుతమైన మన స్సెంతవరకు ప్రవేశింపదో అంతవర కాచిత్తము ప్రతిపదమునందు స్వీయమగు క్షోభకశీలత్వమును విడువదు; చాంచల్యమును విడువదు; ఎల్లపు డాధులను కలుగజేయుచుండును.) ఈశ్లోకముగూడ మనస్సంయమనమునే బోధించుచున్నది.

నీలకంఠీయము:—"యదా పంచావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ । బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతి తా మాహుః పరమాంగతిమ్ ॥" అను శ్రుతియం దింద్రియమనోబుద్ధుల నిగ్రహమువలన పరమపదప్రాప్తి యగునని చెప్పఁబడెను. అందుపసంహృతకరణములుకలవాఁడును, బాహ్యములగు శబ్దాదులను గ్రహించక మనోమాత్రముచే నుండువాఁడును అగు యోగికి మనోనిగ్రహము లేనిచో నేమి సంభవించు నను ప్రశ్నమును తొలఁగించుటకు "ధ్యాయతః" అని చెప్ప మొదలిడెను (శేషము పూర్వవ్యాఖ్యలవలె చూచుకొనదగును). ॥౬౨, ౬౩॥

శాంకరభాష్యమ్:—

సర్వానర్థస్య మూల ముక్తం విషయాభిధ్యాన మథేదానీం మోక్షకారణ మిదముచ్యతే—రాగద్వేషేతి। రాగద్వేషవియుక్తై రాగశ్చ ద్వేషశ్చ రాగద్వేషౌ తత్పురస్సరా హీంద్రియాణాం ప్రవృత్తి స్స్వాభావికీ తత్ర యో ముముక్షు ర్భవతి స తాభ్యాం వియుక్తై శ్రోత్రాదిభి రింద్రియై ర్విషయా నవర్జనీయాం శ్చర న్నుపలభమాన ఆత్మవశ్యై రాత్మనో వశ్యాని వశీభూతాని తై రాత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మేచ్ఛాతో విధేయ ఆత్మాంతఃకరణం యస్య సోఽయం ప్రసాద మధిగచ్ఛతి। ప్రసాదః ప్రసన్నతా స్వాస్థ్యమ్ ॥ ॥౬౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయముల సమాలోచనము సర్వానర్థములకు కారణమని ఇంతవరకు జెప్పబడెను. అనంతరమున నిపుడు మోక్షకారణమగు నీచెప్పబోవు విషయమును "రాగద్వేషవియుక్తైః" అను శ్లోకమునందు బోధించుచుండెను. స్వాభావికములగు నింద్రియములయొక్క ప్రవృత్తి విషయములయందు రాగద్వేషపురస్సర మైనదని సర్వానుభవసిద్ధము. అధికృతులయం దెవడు ముముక్షువో, స్వేచ్ఛాధీనాంతఃకరణము కల యట్టి పురుషుండు రాగద్వేషములను విడచిన ఇంద్రియములచే శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనము లగు కౌపీనాచ్ఛాదనాశనపానాదుల బొందుచున్నను ప్రసాదమును (స్వాస్థ్యమును) పొందుచున్నాండు ॥౬౪॥

—: ౨వ అధ్యాయము- ౬౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—మనోనిగ్రహ ముండినచో బాహ్యేంద్రియనిగ్రహము లేకున్నను దోషము ప్రాప్తించదని చెప్పుచు "కిం వ్రజేత" అను ప్రశ్నమునకు "రాగద్వేషవియుక్తైః" అను శ్లోకము మొదలెనిమిదిశ్లోకములచే సమాధానము చెప్పుచుండెను.

ఎవండసమాహితుండో వాండు బాహ్యేంద్రియములను నిగ్రహించియు, రాగద్వేషదుష్ట మగు మనస్సుచే విషయముల నాలోచించుచు పురుషార్థమునుండి భ్రష్టుండగును. వశీకృతాంతఃకరణుండన్నను స్వాధీనములు, రాగద్వేషవియుక్తములు నగు శ్రోత్రాదీంద్రియములచే ననిషిద్ధ మగు శబ్దాదివిషయములను తెలిసికొనుచు చిత్తముయొక్క స్వచ్ఛత్వమును (పరమాత్మసాక్షాత్కారయోగ్యత్వమును) పొందును. రాగద్వేషప్రయుక్తము లైనయింద్రియములు దోషహేతువు లగును. మనస్సు స్వాధీన మైనచో రాగద్వేషములు సంభవింపకుండును. రాగద్వేషములు లేనిచో తదధీన మగు నింద్రియప్రవృత్తియు కలుగనేరదు. విడిచిపెట్టందగనిదిగ ప్రాప్తించిన సద్విషయోపలంభము దోషమును చేయనేరదు. శుద్ధివ్యాఘాతమునూ సంభవింపనేర దని భావము.

ఈచెప్పుటవలన విషయస్మరణమే యనర్థకారణ మగుచున్న దని చెప్పుచుండ। విషయోపభోగ మత్యంతానర్థదాయక మని యేమిచెప్పవలెను ? అందుచే జీవనార్థము విషయముల ననుభవించువాం డెటుల ననర్థమును పొందండను నాశంక తొలంగించంబడెను. స్వాధీనములగు నింద్రియములచే సద్విషయములను పొందు నని "కిం వ్రజేత" అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పంబడెను.

శంకరానందీయము:—"ఇంద్రియములచే విషయములను గ్రహింపనిచో విద్వాంసున కెటుల శరీరయాత్ర సంభవించు" నను శంకను తొలగించుటకు విద్వాంసునకు శరీరయాత్రాప్రకారమును, నిత్యము సమాధినిష్ఠునకు చిత్తప్రసాదమును "రాగద్వేషవియుక్తైః" అను శ్లోకముచేం జెప్పుచుండెను.

గీ॥ ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హాని రస్యోపజాయతే ।
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతి ॥ ॥౬౫॥

పదవిభాగము:—ప్రసాదే-సర్వదుఃఖానాం-హానిః-అస్య-ఉపజాయతే- ప్రసన్నచేతసః- హి- ఆశు- బుద్ధిః-పర్యవతిష్ఠతే । ॥౬౫॥

ప్రతిపదార్థము:—ప్రసాదేసతి=స్వాస్థ్యము సంభవించినపిమ్మట; అస్య=స్వస్థచిత్తుఁడగు నీయతికి; సర్వదుఃఖానాం=ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికదుఃఖములయొక్క; హానిః=నాశము; ఉపజాయతే=కలుగును; హి=ఏ కారణమువలన; ప్రసన్నచేతసః=ప్రసన్నచిత్తుఁడగు యతికి; ఆశు=శీఘ్రముగ; బుద్ధిః=అంతఃకరణము; పర్యవతిష్ఠతే=అంతటను (ఆత్మస్వరూపముచే) నిశ్చల మగునో. ॥౬౫॥

విషయములయం దిష్టత్వానిష్టత్వజ్ఞానమే రాగద్వేషములకు బీజము. అట్టి జ్ఞానమును దోషదర్శనముచే వదలినచో నింద్రియములు రాగద్వేషములు లేని వగును (విషయములయం దసత్త్వతుచ్ఛత్వబంధకత్వబుద్ధిచే రాగద్వేషవియోజితము లగు నని యర్థము). కనుకనే "ఆత్మవశ్యైః" తనకు సంకోచవ్యాకోచములయందు వశవర్తులును, ప్రసన్నములును అగు నింద్రియములచే ననిషిద్ధములగు నన్నరసాదులను అందుకూడ ప్రాణత్రాణమాత్రపర్యాప్తముల ననుభవించుచు బ్రహ్మవేత్త యగు యతి యింద్రియశుద్ధిచేతను, సమాధిచేతను వినిర్ముక్తరాగాదిదోషములు కలవాఁడగుటచే శుద్ధుఁడై, స్వాధీనమగు చిత్తము కలవాఁడై, చిత్తస్వాస్థ్యమును (అత్యంతనిర్మలత్వమును) పొందును. "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి స్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః" (శుద్ధమైన యాహారము ననుభవించినచో నంతఃకరణము శుద్ధ మగును. సత్త్వము శుద్ధమైనచో స్మృతి (పరమాత్మస్మృతి) కలుగును.) ని యుండుటవలన నింద్రియశుద్ధి కలిగినచో దానివలన చిత్తశుద్ధి కలుగును.

పరమార్థప్రపా:—పూర్వమునందు చెప్పఁబడినదాని నాచరించుట కసమర్థుఁడును తరించు ననియు "వ్రజేతకిం" అను ప్రశ్నమున కుత్తరమును "రాగద్వేషవియుక్తైః" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను (శ్లోకార్థ మంతయు వెనుక చెప్పినరీతినే చూచుకొనవలయును).

"అగ్నిసంగా ద్యథా లోహ మగ్నిత్వ ముపగచ్ఛతి । ఆత్మసంగా త్తథా గచ్ఛ త్యాత్మతా మింద్రియాదికమ్ ॥" అగ్నిసంయోగమువలన లోహ మగ్నిత్వము నెటుల పొందునో అట్లే యాత్మసాంగత్యమువలన నింద్రియాదిక మాత్మత్వమును పొందును.

నీలకంఠీయము:—'విషయములను ధ్యానించనట్టి యోగికి కూడ సమాధివ్యుత్థానదశయందు ప్రమాణస్వభావమువలన నింద్రియముల ప్రవృత్తి దుష్పరిహార్యమగును. కాన పూర్వోక్తరీతిని యోగికికూడ నాశము ప్రసక్త మగు'నను శంకను "రాగద్వేషవియుక్తైః" అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుండెను.

"విధేయాత్మా" కింకరీకృతమనస్కుఁగల యోగి కధీనమగు మనస్సు కామక్రోధవిహీన మగుటవలన నింద్రియములు కూడ రాగద్వేషవియుక్తములగును. అట్టి యింద్రియములచే మార్గమునందు పడియుండిన తృణాదులను వలె విషయములను తెలిసికొనుచుండినను అవిషయములయందు కామాదులు పుట్టక పోవుటచే సంకల్పవికల్పరూపపంకప్రక్షాళనద్వారమున మనస్సు స్వచ్ఛతను పొందును. పరమాత్మ తద్గుణసారుడు కాన మనస్సుయొక్క స్వచ్ఛతయే ప్రత్యగాత్మయొక్క స్వచ్ఛతయనఁబడును. విషయసంయోగము అజితమనస్కుని బాధించునటుల, జితమనస్కుని బాధింపనేరదు. కాన మనోజయ మవశ్యకర్తవ్య మని యర్థము. ॥౬౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ప్రసాదే సతి కిం స్యా దిత్యుచ్యతే—ప్రసాద ఇతి। ప్రసాదే సర్వదుఃఖానామాధ్యాత్మికాదీనాం హాని ర్వినాశోఽస్య యతే రుపజాయతే। కించ ప్రసన్నచేతస స్స్వస్థాంతఃకరణస్య హి యస్మా దాశు శీఘ్రం బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠత ఆకాశమివ పరి సమంతా దవతిష్ఠత ఆత్మస్వరూపే ణైవ నిశ్చలీభవతీత్యర్థః। ఏవం ప్రసన్నచేతసోఽవస్థితబుద్ధేః కృతకృత్యతా యత స్తస్మా ద్రాగద్వేషవియుక్తై రింద్రియై శ్శాస్త్రావిరుద్ధే ష్వవర్జనీయేషు యుక్త స్సమాచరే దితి వాక్యార్థః॥ 65॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

రాగద్వేషవియుక్తములగు నింద్రియములచే భిక్షాశనపానాదులను మాత్రము స్వీకరించు చున్నను అనేకవిధములగు దుఃఖములచే నంతఃకరణ మభిభూత మగుటం బట్టి స్వాస్థ్యమును బొందుట యశక్యమే. అట్టి ప్రసాదము (స్వాస్థ్యము) ప్రాప్తించిన ఫల మేమను శంకను తొలఁగించుటకు "ప్రసాదే" అనుశ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ఎప్పు డీయతియొక్క యంతఃకరణమునకు స్వాస్థ్యము ప్రాప్తించునో అపుడే ఈ యతి కాధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికదుఃఖములు నశించును. మఱియు స్వస్థాంతఃకరణము కలవాని యొక్క బుద్ధి శీఘ్రముగ నాకాశమువలె నంతట నాత్మస్వరూపముచేతనే నిశ్చల మగును. ఈ విధమున ప్రసన్నచిత్తముకలవానికి కృతకృత్యత ప్రాప్తించును. కాన రాగద్వేషవియుక్తములగు నింద్రియములచేత శాస్త్రావిరుద్ధములగు భిక్షాశనపానాదులయందు విషయపారవశ్యము లేనివాఁడై ప్రవర్తించవలయు నని వాక్యార్థము. ॥ 65॥

—: 2వ అధ్యాయము 65 శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ప్రసాదమును పొందునని పూర్వశ్లోకమునందు చెప్పఁబడెను. ప్రసాదము ప్రాప్తించిన నేమియగునో చెప్పెద వినుము.

చిత్తమునకు స్వచ్ఛతారూపప్రసాదము సంభవించినచో నజ్ఞానవిలసితాధ్యాత్మికాది సర్వదుఃఖవినాశన మగును. ప్రసన్నచిత్తునకు సంశయాసంభావనావిపరీతభావనారూపప్రతిబంధము లేమింజేసి శీఘ్రముగ బ్రహ్మాత్మైక్యాకారబుద్ధి యంతటను స్థిరమగును. దానివలన చిత్తప్రసాదము, చిత్తప్రసాదమువలన బుద్ధిపర్యవస్థానము, దానివలన జ్ఞాన విరోధ్యజ్ఞాననివృత్తియు, దానివలన నజ్ఞానకార్యములగు సకలదుఃఖములయొక్క హానియు సంభవించును. ఇట్టి క్రమమునందును చిత్తప్రసాదమునం దధికయత్నముకొరకు సర్వదుఃఖహానికరత్వము చెప్పబడెను. కాన విరోధములేదు.

శంకరానందీయము:— నిత్యము సమాధినిష్ఠచే నింద్రియములకును, మనస్సునకును ప్రసాదమును సంపాదించిన విద్వాంసుని ప్రసాదసిద్ధియొక్క ఫలమును "ప్రసాదే" అనుశ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

ఇంద్రియశుద్ధి సిద్ధించుటవలన ప్రసాదము ప్రాప్తింప నీవిద్వాంసునకు దుఃఖహేతువులగు విక్షేపముల యొక్క నాశము సంభవించును. దానివలననే శీఘ్రముగ నీనిర్మలమనస్కునకు బ్రహ్మదర్శనరూపబుద్ధి ప్రతిష్ఠితమగును.

శ్లో॥ నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా ।
న చాభావయత శ్శాన్తి రశాంతస్య కుత స్సుఖమ్ ॥ ॥౬౬॥

పదవిభాగము:— న-అస్తి-బుద్ధిః-అయుక్తస్య-న-చ- అయుక్తస్య- భావనా- న- చ- అభావయతః- శాంతిః-అశాంతస్య-కుతః-సుఖమ్ । ॥౬౬॥

ప్రతిపదార్థము:— అయుక్తస్య=సమాహితము కాని (స్వాస్థ్యములేని) యంతఃకరణముకలవానికి; బుద్ధిః=ఆత్మస్వరూపవిషయక మగు నిశ్చయజ్ఞానము; నాస్తి=సంభవింపనేరదు; అయుక్తస్య=అసమాహితాంతఃకరణునకు; భావనా=ఆత్మజ్ఞానమునం దభినివేశము; నచ=సంభవింపనేరదు; అభావయతః=ఆత్మజ్ఞానాభినివేశము లేనివానికి; శాంతిః=ఉపశమము; నచ=సంభవింపనేరదు; అశాంతస్య=శాంతిలేనివానికి; సుఖం=(విషయతృష్ణనుండి యింద్రియములయొక్క నివృత్తి సుఖ మనంబడును) తద్రూపసుఖము; కుతః=ఎక్కుల; సంభవతి=సంభవించును ? (సంభవింపనేరదు). ॥౬౬॥

శాంకరభాష్యమ్:—

సేయం ప్రసన్నతా స్తూయతే—నాస్తీతి । నాస్తి న విద్యతే న భవతీ త్యర్థః । బుద్ధిరాత్మస్వరూపవిషయాఽయుక్త స్యాసమాహితాంతఃకరణస్య । న చాస్త్యయుక్తస్య భావనాఽఽత్మజ్ఞానాభినివేశః । తథా న చాస్త్యభావత ఆత్మజ్ఞానాభినివేశ మకుర్వత శ్శాంతి రుపశమః । అశాంతస్య కుత స్సుఖమ్ । ఇన్ద్రియాణాం హి విషయసేవాతృష్ణాతో నివృత్తి ర్యా తత్సుఖం న విషయవిషయా తృష్ణా, దుఃఖమేవ హి సా న తృష్ణాయాం సత్యాం సుఖస్య గంధమాత్ర మ ప్యుపపద్యత ఇత్యర్థః ॥ ॥౬౬॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అంతఃకరణపరిశుద్ధిచేతనే యాత్మజ్ఞానము సిద్ధించు ననెదనా ? అట్లు సిద్ధింపనేరదు. మఱేమనిన? ప్రసన్నాంతఃకరణునకే యాత్మజ్ఞానము సిద్ధించు నని చెప్పి యంతఃకరణమునందుండు ప్రసన్నత్వ (స్వాస్థ్య) మును 'నాస్తిబుద్ధిః' అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను. అసమాహితాంతఃకరణున కాత్మజ్ఞానము కలుగదు. అసమాహితాంతఃకరణున కాత్మజ్ఞానాభినివేశము సంభవింపదు

పరమార్థప్రపా: — "విజ్ఞానామృతనిర్ఝరావని రివ స్వానందపూర్ణోదధే, రూర్మి శ్శాశ్వతసుప్రసాదసదనం భూతానుకంపాప్రసూః । నిర్వాతస్థితసుప్రదీపకలికా వైరాగ్యభాగ్యాస్పదం, దృశ్యాతీతపదావలంబరసికా స్వాంతస్థితి స్తద్విదామ్ ॥" బ్రహ్మవేత్తలయొక్క స్వీయ మగు యంతస్థితి విజ్ఞాన మనెడి యమృతప్రవాహమునకు స్థానమువంటిది. మఱియు స్వానందపూర్ణోదధియొక్క తరంగరూపము, శాశ్వతప్రసాదమునకు గృహరూపము, భూతదయను కలుగఁజేయునది; నిర్వాతప్రదేశమునందుండు దీపకలికవంటిది; వైరాగ్యభాగ్యమున కాధారము, దృశ్యాతీత మగు బ్రహ్మపదమును పొందుటయం దాసక్తికలది (కాన విద్వాంసుఁ డవశ్యము ప్రసన్నచిత్తుఁడై యుండవలెను). ॥౬౫॥

—♦ ౨వ అధ్యాయము— ౬౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈచెప్పినవిషయమునే వ్యతిరేకముఖమున "నాస్తిబుద్ధిః" అను శ్లోకముచే దృఢపరచుచుండెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(అందుచే నాత్మజ్ఞానము సంభవింపదని యాశయము). ఆత్మజ్ఞానాభినివేశము లేనివానికి శాంతి సంభవింపదు. శాంతిలేనివానికి సుఖ మెటుల సంభవించును? (అనగా నాత్మ్రయాపాతతః తెలిసిన పిమ్మట శ్రవణాద్యావృత్తిరూప మగు స్మృతిని జేయుచునే యుండవలెను) అట్టివానికి కపరోక్షజ్ఞానము కలిగి దానివలన ననర్థనివృత్తి యగును. అటుల శ్రవణాద్యావృత్తిరూప మగు భావన లేనివానికి కపరోక్షానుభూతి దుర్ఘటము. అపరోక్షానుభూతి లేనివాని కనర్థనివృత్తి సంభవింపదు. పరమానందసాగరముకంటె వేఱగు సంసారసాగరమునందు నిమగ్నుడై అనర్థనివృత్తిని గానివానికి సుఖావిర్భావము సంభవింపదని యాశయము.

అట్టివానికి గూడ విషయసేవవలన వైషయికసుఖము సంభవించు ననెదవా? విషయతృష్ణ యుండిన సుఖలేశమైన సంభవింపదు. కాన విషయతృష్ణ యనునది దుఃఖరూపమే; సుఖరూపము కానేరదు. మఱి సుఖరూప మేమనిన? విషయతృష్ణవలన నింద్రియముల నివృత్తియే సుఖ మనంబడును.

కాన నట్టి సుఖము ప్రాప్తింపవలయు ననిన శాంతిని సంపాదింపవలయును. శాంతిని సంపాదింపవలయుననిన శ్రవణాద్యావృత్తి తత్పరుడై యుండవలెను. అట్టి శ్రవణాద్యావృత్తికి చిత్తస్వాస్థ్యము హేతువు. కాన తప్పక నిరతిశయసుఖమును గోరువాడు చిత్తస్వాస్థ్యమును సంపాదింపవలయు నని యాశయము. ||౬౬||

మనోజయము లేనివానికి శ్రవణమననరూప వేదాంతవిచారజన్య మగు నాత్మజ్ఞానము కలుగనేరదు. అట్టి బుద్ధి లేనిచో వానికి విజాతీయప్రత్యయప్రవాహశూన్యసజాతీయప్రత్యయప్రవాహరూప మగు నిదిధ్యాసనాత్మక భావనము సంభవింపదు. ఆత్మవిషయక భావన లేనివానికి సకార్యావిద్యానివృత్తిరూపము, వేదాంతవాక్యజన్యము నగు బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారము సంభవింపదు. ఆత్మసాక్షాత్కారశూన్యునకిక మోక్షానంద మెట్లు ప్రాప్తించును? ప్రాప్తించ దని యాశయము.

శంకరానందీయము:— నిత్యానిత్యవస్తువివేక వైరాగ్యముల చేతను, తీవ్రముముక్షుత్వము చేతను, సర్వమును సంన్యసించి యేముముక్షువులు శ్రవణమును చేయుచుందురో అట్టివారలకు ముక్తి—సమ్యగ్జ్ఞానము లేనిదే సిద్ధింపదు. సమ్యగ్జ్ఞానము సమాధిలేనిదే సిద్ధింపదు. సమాధి యింద్రియనిగ్రహము లేనిదే సిద్ధింపదు. ఇంద్రియనిగ్రహము నిశ్శేషముగ రాగమును పరిత్యజించనిదే సిద్ధింపదు. అని "యతతో హ్యపి కౌన్తేయ!" అనునది మొదలగు గ్రంథముచే రాగద్వేషపరిత్యాగమును, ఇంద్రియనిగ్రహమును, సమాధ్యనుష్ఠానమును చెప్పి "ధ్యాయతో విషయాన్పుంసః" అనుదానిచే బహిర్ముఖుం డగు జ్ఞానికి జ్ఞాననాశాద్యనర్థము ప్రాప్తించు నని ప్రతిపాదించి యిపు డనేకవిధముల వేదాంతములను వినియు, శిష్యులకు చెప్పియు పఠనపాఠనమాత్రముచేతనే తనను కృతార్థునిగ తలచునట్టియు, దుర్బుద్ధిచేతను, ఆలస్యముచేతను, ధ్యానాదులయం దప్రవృత్తుం డగు ముముక్షు వవశ్యము సమాధి నాచరింపవలె నని సూచించుటకు సమాధి నాచరించనివాని కనర్థమును "నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య" అను శ్లోకముచే చెప్పుచున్నాడు.

అనేకపర్యాయములు వేదాంతశ్రవణ మొనరించియు తీవ్రముముక్షుచే శాంతుఁడు (అంతరింద్రియనిగ్రహము కలవాఁడు) దాంతుఁడు, (బహిరింద్రియ నిగ్రహము కలవాఁడు) ఉపరతుఁడు, (విక్షేపము లేనివాఁడు) తితిక్షువు (శీతోష్ణద్వంద్వసహిష్ణువు) అయి యప్రతిబద్ధజ్ఞానసిద్ధికొఱకైనఁడు సమాధి నాచరించఁడో అట్టి యసమాహితచిత్తునకు చిత్తప్రసాదైకలభ్యము, సర్వత్ర బ్రహ్మదర్శనరూపమునగు ప్రత్యగ్దృష్టి సంభవించదు. శ్రవణమనేకపర్యాయము లాచరించిన నట్టిశ్రవణజన్యజ్ఞానము పదవాక్యార్థ విషయకమే యగును. కాని వస్తుగోచరము కానేరదు. సూక్ష్మబుద్ధిచే నొకానొకనికట్టి జ్ఞానము జనించిన నది స్థిరముగ నుండనేరదని యర్థము.

"ఈశ్లోకమున "అయుక్తస్య" అనుపదము సమాధికవశ్యకర్తవ్యత్వద్యోతనార్థము రెండుసార్లు చెప్పఁబడెను.

"కారణాభావే కార్యాభావః" (కారణములేనిదే కార్యము జనించదు.) అను న్యాయమున సమాధిసముత్పన్న బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానశూన్యునకు "న చ భావనా" (దేహమునందువలె "నేనిదియే" యని ప్రత్యగ్మసాక్షాత్కృతమగు బ్రహ్మమునం దాత్మత్వాభినివేశమే భావనయని యనఁబడును. లేక బ్రహ్మతాదాత్మ్యాపత్తిచే బ్రహ్మమునందే వ్యవస్థితిరూపమగు నహంబుద్ధి భావన యనఁబడును) అట్టి భావన అయుక్తునకు సంభవింపదు. నిద్రనుండి మెలఁకువగాంచినవాఁడెట్లు దేహమును తననుగ తలఁచునో అటులే "నేను బ్రహ్మమును, ఇతరమైనది కాను" అని యాత్మను, తనను బ్రహ్మమునుగ, దలఁపనట్టియు, స్వయముగ బ్రహ్మస్వరూపముచే నుండనట్టి యతికి "శాంతిః" అనాత్మతాదాత్మ్యతత్కార్య సంబంధాదర్శనరూపమగు శాంతి సంభవింపదు. మఱియు "అశాంతస్య" అనాత్మనాత్మనుగను, ద్వైతమును చూచునట్టివానికి నిత్యము, నిరంతరము బ్రహ్మసంబంధమగు సుఖ మెటుల ప్రాప్తించును? ప్రాప్తించదని భావము. "ఈసర్వము, నేను బ్రహ్మస్వరూపమే!" అని సర్వమును, తనను బ్రహ్మముగఁజూచు యతికే బ్రహ్మానందరసానుభవము ప్రాప్తించును; కాని తద్విపరీతదర్శి కెటుల సిద్ధించును? సిద్ధింపనేరదు.

లేక "నచాభావయత శ్శాంతిః" "శ్రుతము, దృష్టము, స్పృష్టము, మతము, విజ్ఞాతము, తాను సర్వము చిద్రూపమగు బ్రహ్మమే" యని సర్వమునకు చిన్మాత్రత్వమును నిత్యము నిరంతరము చిదాత్మకవృత్తిచే భావింపని యవిద్వాంసునకు చిదానందైకరసబ్రహ్మస్వరూపముచే నవస్థాన మనెడి శాంతి సంభవింపదు. ఇట్లు విదేహముక్తిని పొందనివానికి విదేహకైవల్యసుఖ మెట్లు ప్రాప్తించును? బ్రహ్మభావమును పొందనివానికి బ్రహ్మసుఖము సిద్ధించదని యర్థము.

నీలకంఠీయము:— మనస్సుతోకూడ నింద్రియముల నిగ్రహించనిచో గలుగుదోషము చెప్పఁబడెను. బుద్ధియొక్క పర్యవస్థాపనము లేనిచో నేమిదోషము ప్రాప్తించునను నాశంకను "నాస్తిబుద్ధిః" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను.

శ్రవణమననములయందాసక్తిలేనివానికి ప్రమాణప్రమేయ విషయకాసంభావన తొలఁగకపోవుటచే బ్రహ్మాత్మైక్యనిశ్చయము సంభవింపదు. అట్టి యసమాహితచిత్తునకు మనస్సుయొక్క చాంచల్యముచే బుద్ధియొక్క చాంచల్యమువలన బ్రహ్మాకారాంతఃకరణవృత్తి ప్రవాహము సంభవింపదు. ధ్యానము నాచరించనివానికి చిత్తమనవస్థితమగుటచే దుఃఖ మవశ్యము సంభవించుటవలన సర్వదుఃఖోపరమము సంభవింపదు. అనుపరతఃదుఃఖునకు దుఃఖి యగుటవలన ప్రత్యగద్వయానందరూపమగు సుఖ మెటుల ప్రాప్తించును? ప్రాప్తించనేరదు. ఈశ్లోకమునందుగల మొదటి "అయుక్తస్య" అనుపదము "యుజిర్యోగే" యోగవాచక యుజ్ ధాతువువలన నిష్పన్నము రెండవది యగు 'అయుక్తస్య' అనుపదము "యుజసమాధౌ" సమాధివాచక యుజధాతువువలన నిష్పన్నము. కాన బుద్ధికి పర్యవస్థాన మావశ్యకము. ॥౬౬॥

గీ ॥ ఇన్ద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే ।
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావ మివామ్భసి ॥ ॥౬౭॥

పదవిభాగము:— ఇంద్రియాణాం-హి-చరతాం-యత్-మనః-అనువిధీయతే-తత్-అస్య-హరతి-ప్రజ్ఞాం-వాయుః-నావం-ఇవ-అంభసి । ॥౬౭॥

ప్రతిపదార్థము:— హి=ఏ కారణమువలన; స్వస్వవిషయేషు=(ఈపద మధ్యాహార్యము) తమతమ విషయములయందు; చరతాం=ప్రవర్తించుచున్న; ఇంద్రియాణాం=(ఇది కర్మార్థమునందు షష్ఠి) ఇంద్రియములను; యత్=ఏ; మనః=మనస్సు; అనువిధీయతే=అనుసరించునో; తత్=ఆమనస్సు; అస్య=ఈయతియొక్క; ప్రజ్ఞాం=(ఆత్మానాత్మవివేకమువలనఁగలిగిన) తత్త్వజ్ఞానమును; అంభసి=ఉదకమునందు; వాయుః=వాయువు; నావమివ=పడవనువలె; హరతి=హరించును. ॥౬౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

అయుక్తస్య కస్మాద్బుద్ధిర్నాస్తీత్యుచ్యతే— ఇన్ద్రియాణామితి । ఇన్ద్రియాణాం హి యస్మాచ్చరతాం స్వస్వవిషయేషు ప్రవర్తమానానాం యన్మనోఽనువిధీయతే అనువర్తతే తదింద్రియ విషయవికల్పనే ప్రవృత్తం మనోఽస్య యతేర్హరతి ప్రజ్ఞామాత్మానాత్మవివేకజాం నాశయతి । కథం? వాయుర్నావమివామ్భస్యుదకే జిగమిషతాం మార్గాదుద్ధృత్యోన్మార్గే యథా వాయుర్నావం ప్రవర్తయత్యేవ మాత్మవిషయాం ప్రజ్ఞాం హృత్వా మనోవిషయ విషయాం కరోతి ॥ ॥౬౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అసమాహితాంతఃకరణున కేందుల కాత్మజ్ఞానము సంభవింపదను శంకకు సమాధానమును "ఇన్ద్రియాణాం" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములనెడి స్వస్వవిషయములయందు ప్రవర్తించుచున్న త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములనెడు నింద్రియముల ననుసరించి ఏమనస్సు విషయవికల్పనమునందుఁ (అనగా శ్రోత్రాదీంద్రియములకు ఏవిషయములు కలవో అట్టిశబ్దాదులను పరస్పరము విభజించుకొని గ్రహించుట విషయవికల్పనము) బ్రవర్తించునో ఆమనస్సు ఈ యతియొక్క యాత్మానాత్మవివేకమువలన జనించెడి ఆత్మతత్త్వవిషయ మగు ప్రజ్ఞను హరించి, యుదకమునందు ప్రయాణము చేసెడివారల నావను మార్గమును మరల్చి యున్మార్గమునందు (తప్పుడు మార్గమునందు) వాయువు ప్రవేశపెట్టునటుల విషయవిషయికముగ ప్రజ్ఞను జేయును. కాన నసమాహితాంతఃకరణున కాత్మతత్త్వవిషయక మగు జ్ఞానము గలుగనేరదు.

—: ౨వ అధ్యాయము ౬౭ వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— మనోజయములేనివానికి శ్రవణమననరూప వేదాంతవిచారజన్యము ఆత్మవిషయకమునగు బుద్ధి యేకారణమువలన సంభవింపదను నాశంకను "ఇంద్రియాణాం హి చరతాం" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"యతతో హ్యపి కౌంతేయ !" (గీ_2_60) "తాని సర్వాణి సంయమ్య" (గీ_2_61) అను శ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడిన విషయమే యీ "నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య" (గీ_2_66) "ఇన్ద్రియాణాం హి చరతాం" (గీ_2_67) అను శ్లోకములచేఁ జెప్పుటచే పునరుక్తి యని శంకింపఁజనదు. "యతతో హ్యపి" అనునది మొదలు రెండుశ్లోకములచేఁ బ్రతిజ్ఞాత మగు నర్థమునందే "ధ్యాయతో విషయా న్పుంసః" అను శ్లోకముచే ననేకవిధము లగు నుపపత్తులను జెప్పి ప్రతిజ్ఞాతార్థము నీశ్లోకములచే నుపసంహరించెను. కానఁ బునరుక్తిదోషము ప్రాప్తింపదు. ||౬౭||

స్వవిషయమందు ప్రవర్తించు ఇంద్రియములలో నేయొక యింద్రియమునైన లక్ష్యముగఁ జేసికొని మనస్సు ప్రవర్తించినచో ఆయొక్క యింద్రియమే మనస్సుచే ననుసృతమై యాసాధకునియొక్క యాత్మవిషయకము, శాస్త్రీయమునగు ప్రజ్ఞను మనస్సు విషయావిష్ట మగుటవలన హరించుచున్నది. ఈవిధముగ నొకయింద్రియమే ప్రజ్ఞను హరించుచుండ సర్వేంద్రియములు ప్రజ్ఞను హరించునని యేమిచెప్పవలయును ? ఇట దృష్టాంతము స్పష్టమే. వాయువున కుదకమునందే నౌకాహరణసామర్థ్యము; భూమియందిట్టి సామర్థ్యములేదని సూచించుటకు దృష్టాంతమునందు 'అంభసి' అని చెప్పఁబడెను. ఇదేవిధమున దార్ష్టాంతికమునందును, జలస్థానీయమగు మనశ్చాంచల్యముండ నింద్రియమునకు ప్రజ్ఞాహరణసామర్థ్యముండును. భూస్థానీయమగు మనస్స్థైర్యముండ, నింద్రియమునకు ప్రజ్ఞాహరణ సామర్థ్యము లేదని సూచితము.

శంకరానందీయము:— మేధావిచే నధీతమీమాంసాది శాస్త్రజన్యజ్ఞానము బుద్ధిచే నెట్లు సుప్రతిష్ఠితమగునో యట్లే సూక్ష్మబుద్ధికలవానిచే ననుష్ఠింపఁబడిన శ్రవణాదులవలనఁ గలిగెడి జ్ఞానము సమాధిలేకున్నను నశింపదని శంకింపఁజనదు. ఇష్టకాచయనాదిజ్ఞాన మతిస్థూలమైనను మాటిమాటి కవలోడన కాని, యాచరణకాని లేనిదే స్పష్టముగ భాసించుటలేదు. అట్టియెడ అతిసూక్ష్మము, నింద్రియాగోచరము. ప్రమాణావిషయము, అప్రచురము, అసంస్కృతము, అనారూఢము, నశించని ప్రతిపక్షభూతమునగు నజ్ఞానముకల యాత్మజ్ఞానము సమాధిలేనిదే ప్రకాశింపదని యేమిచెప్పవలయును? కాన నట్టి యాత్మజ్ఞానప్రకాశసిద్ధినిమిత్తము ముముక్షువునకు సమాధి కర్తవ్యమని సూచించుటకు బహిఃప్రవృత్తునకు జ్ఞాననాశప్రకారమును సదృష్టాంతముగ 'ఇంద్రియాణాం హి చరతాం' అనుశ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియములు, వాగాది కర్మేంద్రియములు తమతమ విషయములయందు ప్రవర్తించుచుండ లోకవాసనలచేతను, శాస్త్రవాసనలచేతను, విషయవాసనలచేతను, కర్మవాసనలచేత నావిష్టమైన మనస్సు తత్తదిచ్ఛావంతుఁడగు విద్వాంసునిచే స్వేచ్ఛానురూపముగఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁబడును. అందుచే నట్టి మనస్సు వాయువు నదీజలమందు నావనువలె స్వవాసనానురూపముగఁ బ్రవర్తించు నీవిద్వాంసుని యాత్మానాత్మవివేకబుద్ధిని హరించుచున్నది. అనఁగా నదినుండి రెండవతీరమునుగూర్చి వెళ్ళుచున్న నావను ప్రతికూలవాయువు గొప్పసుడియందు పారవైచును. లేక జలముచే నిండించి ముంచివేయును. లేక గొప్పపాషాణముతో డీకొనజేసి భగ్నము చేయును. లేక నపారప్రదేశమును కాని, విషమస్థానమును కాని పొందించును. ఇట్లన్నివిధముల నావ కనర్థమునే యెటులు సమకూర్చునో, అటులే యుత్కృష్టనికృష్టములగు ననాద్యవిద్యావాసనలచే నావిష్ట మగు మనస్సు విద్వాంసునియొక్క వివేకబుద్ధిని విషయములయందు కాని, కర్మయందు కాని, యోగమందు కాని, ఉపాసనయందు కాని, వ్యవహారమందు కాని, మఱియొకదానియందు కాని పడవైచి ధ్వస్తము చేయు నని యర్థము. ||౬౭||

గీ॥ తస్మాద్యస్య మహాబాహో! నిగృహీతాని సర్వశః ।
ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యః తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౬౮॥

పదవిభాగము:— తస్మాత్ - యస్య - మహాబాహో! - నిగృహీతాని - సర్వశః - ఇన్ద్రియాణి - ఇన్ద్రియార్థేభ్యః - తస్య - ప్రజ్ఞా - ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౬౮॥

ప్రతిపదార్థము:— హే మహాబాహో!=పెద్దబాహువులుగల ఓయర్జునా!; తస్మాత్=విషయములయం దింద్రియముల ప్రవృత్తి దోషరూప మగుటవలన; యస్య=యెవనియొక్క; ఇన్ద్రియాణి=ఇంద్రియములు; ఇన్ద్రియార్థేభ్యః=శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములనుండి; నిగృహీతాని=మరలింపఁబడినవో; తస్య=అతనికి; ప్రజ్ఞా=ఆత్మతత్త్వసాక్షాత్కారము; ప్రతిష్ఠితా=ప్రతిష్ఠిత మగును (ప్రకర్షగ సంభవించి సుస్థిరమగును). ॥౬౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

"యతతో హ్యపి" (గీ-2-60) ఇత్యుపన్యస్తస్యార్థస్యానేకధోపపత్తి ముక్త్వా తం చార్థ ముపపాద్యోపసంహరతి— తస్మాదితి । ఇంద్రియాణాం ప్రవృత్తౌ దోష ఉపపాదితో యస్మాత్ - తస్మా దస్య యతే ర్హేమహాబాహో! నిగృహీతాని సర్వశ స్సర్వప్రకారై ర్మానసాదిభేదై రింద్రియార్థేభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ ॥౬౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"యతతో హ్యపి" అనుశ్లోకముచే నుపన్యస్తమైన యర్థమున కనేకవిధము లుపపత్తిని జెప్పి మఱియు నాయర్థమునే "తస్మాద్యస్య" యను శ్లోకముచే నుపపాదించి, ఉపసంహరించుచుండెను. ఇంద్రియముల ప్రవృత్తియందు దోషము చెప్పఁబడెను. ఏమనిన? "అసమాహిత మగు నంతఃకరణముచే ననుసరింపఁబడిన యింద్రియములు బలాత్కారముగ ప్రజ్ఞను హరించు" నని యింద్రియముల ప్రవృత్తియందు దోషము చెప్పఁబడుటవలన ఓయర్జునా! ఎవనియొక్క యింద్రియములు మనోగ్రాహ్యచక్షుర్గ్రాహ్యాదిభేదములచే ననేకవిధము లగు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములనుండి మరలునో, అట్టి యతికి బ్రహ్మాత్మైక్యవిషయకమగు ప్రజ్ఞ సుప్రతిష్ఠిత మగును. కాన నాత్మజ్ఞానమును గోరెడి పురుషున కింద్రియజయ మవశ్యకర్తవ్యము)

—: 2వ అధ్యాయము - 68వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— కాన నోయర్జునా! ఎవని సర్వేంద్రియములు విషయములనుండి నిగ్రహింపఁబడునో అట్టివానికి ప్రజ్ఞ ప్రతిష్ఠిత మగును. ఇట "మహాబాహో!" అని సంబోధనచే సర్వశత్రునివారణ క్షముఁడ వగుటవలన నింద్రియశత్రునివారణమునందుఁగూడ నీవు సమర్థుఁడ వని సూచింపఁబడెను. ఇంద్రియసంయమము స్థితప్రజ్ఞునకు లక్షణ మనియు, ముముక్షువునకు ప్రజ్ఞాసాధన మనియు నుపసంహరింపవలసి యుండుటవలన నీశ్లోకమునందుఁగల "తస్య" అను పదముచే సిద్ధుని, సాధకుని గ్రహింపనగును.

శంకరానందీయము:— రాగద్వేషలోభమోహాదిదోషములచేతనే యింద్రియములకు విషయముల ప్రవృత్తి సంభవించును. అట్టి ప్రవృత్తి యున్నచో సమాధి సంభవింపకుండును. సమాధి లేమింజేసి జ్ఞానము సంభవింపదు. అందువలననే బ్రహ్మరూప మగు స్వాత్మయం దహంభావము సంభవము కాదు. అట్టి యహంభావము లేనిచో ముక్తి

గీ॥ యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ ।
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః ॥ ॥౬౯॥

పదవిభాగము:— యా-నిశా-సర్వభూతానాం- తస్యాం= జాగర్తి- సంయమీ- యస్యాం- జాగ్రతి-భూతాని-సా-నిశా-పశ్యతః-మునేః ॥ ॥౬౯॥

ప్రతిపదార్థము:— సర్వభూతానాం=నిఖిలప్రాణులకు; యా=ఏయాత్మతత్త్వము; నిశా=రాత్రివంటిదై నిశ యగుచున్నదో; తస్యాం=ఆయాత్మతత్త్వమునందు; సంయమీ=జితేంద్రియుఁడగు యోగి; జాగర్తి=మేలుకొనును; యస్యాం=ఏయవిద్య యను రాత్రియందు; భూతాని=నిఖిలప్రాణులు; జాగ్రతి=(నిద్రించుచునే) మెలఁకువ కనుగొనుచున్నవో; పశ్యతః=ఆత్మజ్ఞానముకల; మునేః=జితేంద్రియుఁడగు యోగికి; సా=ఆయవిద్య యను రాత్రి; నిశా=నిశాప్రాయ మగుచున్నది. ॥౬౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) సోఽయం లౌకికో వైదికశ్చ వ్యవహార స్స ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానస్య స్థితప్రజ్ఞ స్యావిద్యాకార్యత్వా దవిద్యానివృత్తౌ నివర్తతే । అవిద్యాయాశ్చ విద్యావిరోధా న్నివృత్తి రిత్యేత మర్థం స్ఫుటీకుర్వ న్నాహ—యా నిశేతి । యా నిశా రాత్రి స్సర్వపదార్థానా మవివేకకారీ తమస్స్వభావత్వా త్సర్వేషాం భూతానాం సర్వభూతానాం కిం తత్పరమార్థతత్త్వం స్థితప్రజ్ఞస్య విషయః । యథా నక్తంచరాణా మహరేవ స దన్యేషాం నిశా భవతి, తద్వ న్నక్తంచరస్థానీ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) జనించిన వివేకజ్ఞానముకల స్థితప్రజ్ఞున కవిద్య తొలఁగ నవిద్యాకార్య మగు లౌకిక వైదికవ్యవహారములు గూడ నివర్తించును. విద్యతో విరోధము గల దగుటచే నవిద్య విద్యవలన నివర్తించును అను నీవిషయమును స్పష్టముచేయుచు బాహ్యకరణములకును, ఆభ్యంతరకరణములకు నేకకాలమునందు పరాగ్రూపము లగు విషయములయందును, ప్రత్యగ్రూప మగు నాత్మయందు నొకేసారి ప్రవృత్తిగలుగుట యెట్లు సంభవింపదో యటులనే పరాగ్రూపము లగు విషయముల యొక్క జ్ఞానము అనాదియు, ఆత్మావరణము నగు నవిద్యయొక్క కార్య మగుటంజేసి యాత్మదర్శన మవిద్యానివర్తక మగును. అందుచే విషయవిజ్ఞానాత్మదర్శనము లొకసారి సంభవ

సంభవము కాదు. ముక్తి లేనందున సుఖము సంభవింపదు. ఇంద్రియనిగ్రహ మొనరించక రాగద్వేషాదులచే బహిః ప్రవృత్తుఁడగువాఁడు జ్ఞానియైనను వానికి ననర్థపరంపర సంభవించును. కాన నింద్రియసముదాయమును రాగద్వేషాదులతో వియోగ మొనరించి లెస్సగ నిగ్రహించి ముముక్షు వగు యతి విదేహముక్తికొఱకు సమాధి ననుష్ఠింపవలయు నని సూచించుటకు "తస్మాత్" అని చెప్పఁబడలిడెను. ॥౬౮॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౬౯ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈవిధమున ప్రజ్ఞాస్థైర్యమునకై ముముక్షువు ఇంద్రియసంయమము ప్రయత్నపూర్వకముగఁ జేయఁదగిన దని చెప్పఁబడెను. స్థితప్రజ్ఞున కన్ననో సర్వేంద్రియసంయమము స్వతస్సిద్ధమే యని "యా నిశా" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

యానా మజ్ఞానాం సర్వభూతానాం నిశేవ నిశా పరమార్థతత్త్వ మగోచరత్వా దతద్బుద్ధీనాం। తస్యాం పరమార్థతత్త్వలక్షణాయా మజ్ఞాననిద్రాయాః ప్రబుద్ధో జాగర్తి, సంయమీ సంయమవా న్జితేంద్రియో యోగీత్యర్థః।

(2) యస్యాం గ్రాహ్యగ్రాహకభేదలక్షణాయా మవిద్యానిశాయాం ప్రసుప్తాన్యేవ భూతాని జాగ్రతీ త్యుచ్యతే యస్యాం నిశాయాం ప్రసుప్తా ఇవ స్వప్నదృశ స్సా నిశా అవిద్యారూపత్వా త్పరమార్థతత్త్వం పశ్యతో మునేః। అతః కర్మాణ్యవిద్యావస్థాయామేవ చోద్యంతే న విద్యావస్థాయామ్। విద్యాయాం హి సముదితే సవితరి శార్వర మివ తమః ప్రణాశ ముప

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ములు కానేరవు. అందువలన నాత్మజ్ఞానము నిమిత్త మింద్రియములను విషయములయందుఁ బ్రవేశించకుండ నిగ్రహించవలె నని ఈశ్లోకముచేఁ జెప్పుచున్నారు.

రాత్రి తమస్స్వభావము కల దగుటచే సర్వప్రాణులకు సర్వపదార్థావివేకకారి యగును. కాన పరమార్థతత్త్వజ్ఞుల కట్టి రాత్రి యగుచున్నది. స్థితప్రజ్ఞునకు గోచరమగు పరమార్థతత్త్వము ప్రకాశస్వభావము కలదిగదా! అట్టి పరమార్థతత్త్వము అజ్ఞుల కెటుల నిశ యగును? అనిన ఇతరులకు పగలుగా నైన కాలము నక్తంచరుల (గుడ్లగూబల) కెటుల రాత్రి యగునో అటులనే ఆత్మజ్ఞానశూన్యుల కగోచర మగుటంజేసి నక్తంచరస్థానీయులు, అజ్ఞులు నగు సర్వభూతములకు పరమార్థతత్త్వము రాత్రివంటిదిగాన నిశ యనఁబడును. అట్టి పరమార్థతత్త్వరూపమగు నిశయం దజ్ఞాననిద్రనుండి జితేంద్రియుఁడగు జ్ఞాని మెలకువ గాంచుచుండును.

(2) గ్రాహ్య మనియు, గ్రాహక మనియు భేదముగల ఏయవిద్య యనెడి నిశయందు నిద్రించుచునే యున్నట్టి సర్వభూతములు మేలుకొనుచున్నవని చెప్పఁబడుచున్నవో, (ఏయవిద్యానిశయందు నిద్రించువారువలె స్వప్నదృక్కు లగుచుండిరో) అట్టి ద్వైతావస్థ అవిద్యారూపమగుటంజేసి పరమార్థతత్త్వమును తెలిసికొనినట్టియు నివృత్తమగు యవిద్యకలిగినట్టి సంన్యాసికి

వేదాంతవాక్యజనితసాక్షాత్కారరూప మగు "అహం బ్రహ్మాస్మి" అనెడి ప్రజ్ఞ అజ్ఞుల కప్రకాశరూప మగుటచే రాత్రివంటి దగును. అట్టి బ్రహ్మవిద్యాస్వరూప మగు సర్వభూతనిశయం దింద్రియసంయమముగల స్థితప్రజ్ఞుఁ డజ్ఞాననిద్రనుండి మెలఁకువగాంచి సావధానుఁడై యుండును. ఏనిశయందు ద్వైతదర్శనస్వరూప మగు నవిద్యానిద్రయందు నిద్రించునట్టి భూతములు స్వప్నమునందువలె వ్యవహరించుచున్నవో యాద్వైతదర్శనరూప మగు నవిద్యానిద్ర "సా నిశా" యపరోక్షముగ నాత్మతత్త్వమును తెలిసికొనిన స్థితప్రజ్ఞునకు ప్రకాశించదు. భ్రమ యనునది బాధపర్యంత ముండుటవలన నెంతవరకు మెలఁకువగాంచఁడో అంతవరకే స్వప్నదర్శనము. తత్త్వజ్ఞానకాలమం దన్ననో భ్రమనిమిత్త మగు నేవ్యవహారము సంభవింపదు. ఈవిషయమునే వార్తికకారులు "కారక వ్యవహారే హి శుద్ధం వస్తు న వీక్ష్యతే। శుద్ధే వస్తుని సిద్ధే చ కారకవ్యాపృతి స్తథా॥ కాకోలూకనిశేవాయం సంసారో౽జ్ఞాత్మవేదినోః। యా నిశా సర్వభూతానా మిత్యవోచ త్స్వయం హరిః॥" (ఈకార్యము చేయఁ

శాంకరభాష్యమ్:—

గచ్ఛత్యవిద్యా ! ప్రాగ్విద్యోత్పత్తే రవిద్యా ప్రమాణబుద్ధ్యా గృహ్యమాణా క్రియాకారకఫలభేదరూపా సతీ సర్వకర్మహేతుత్వం ప్రతిపద్యతే ! నాప్రమాణబుద్ధ్యా గృహ్యమాణాయాః కర్మహేతుత్వోపపత్తిః ! ప్రమాణభూతేన వేదేన మమ చోదితం కర్తవ్యం కర్మేతి కర్మణి కర్తా ప్రవర్తతే నాఽవిద్యామాత్ర మిదం సర్వం నిశేవేతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నిశయే (రాత్రియే) యగుచున్నది. అనగా నజ్ఞానికి పరమార్థావస్థ నిశ (రాత్రి) వంటిది. జ్ఞానికి ద్వైతావస్థ నిశవంటిదని యాశయము. కాన అవిద్యావస్థయందు క్రియాకారకఫలభేదములు భాసించుటవలన నా యవస్థయందే కర్మలు విధింపబడుచున్నవి. విద్యచే నవిద్య తొలగినను బాధితానువృత్తిచే బాధితమగు నవిద్య తిరుగ ననువృత్త మగుటచే క్రియాకారకఫలభేదప్రతీతి కలుగును. అట్టి భేదప్రతీతివలన విద్వాంసునకు కర్మ లెందుకు సంభవింపకూడదని శంకింపజనదు. బాధితమగు నవిద్య తిరుగ ననువృత్తమై క్రియాకారకఫలభేదప్రతీతి గలిగినను అట్టి భేదప్రతీతి యందభినివేశము లేమింజేసి విద్యావస్థయందు కర్మలు సంభవింపవు.

సూర్యు డుదయించినపిమ్మట రాత్రియందుండు తమస్సు నశించునటుల విద్యోదయ మయినపిమ్మట యవిద్య నశించును. విద్యోదయమునకుఁ బూర్వమునందు బాధకము లేమింజేసి యవిద్య బాధింపఁబడనిదై, క్రియాకారకాదిభేదస్వరూపమై ప్రమాణానురూప మగు బుద్ధిచే గ్రహింపఁబడి క్రియాకారకాదిభేదాభిమానికి కర్మహేతువగుటంజేసి సర్వకర్మహేతు వగును. కాని యాయవిద్య— జ్ఞానోదయానంతరమున నప్రమాణబుద్ధిచే గృహ్యమాణమై కర్మహేతువు కానేరదు. "నేను ప్రమాణభూత మగు వేదముచే విధింపఁబడిన కర్మ చేయఁదగును" అనికదా కర్మయందు కామియగు కర్త ప్రవర్తించును. నిఖిలజగ మవిద్యామాత్రస్వరూపము నిశ వంటి దనువాఁడు కర్మయందు ప్రవర్తింపఁడు.

దగినది, నేను చేయువాఁడ ననెడి కర్తృకర్మకారకవ్యవహార ముండునంతవరకు శుద్ధ మగు వస్తువు చూడఁబడదు. శుద్ధవస్తువును తెలిసికొనినపిమ్మట కర్తృకర్మకారకవ్యవహార ముండదు. కాకోలూకనిశవలె నీసంసార మజ్ఞానికిని, యాత్మతత్త్వమును దెలిసికొనినవానికిని ఉండును. ఈవిషయమునే శ్రీవారి స్వయముగ గీతలయందు "యానిశా సర్వభూతానాం" అని చెప్పెను.) అని చెప్పెను. ఎవఁడు వస్తుదర్శియో వాఁడు విపరీతదర్శి కాఁడు. ఏమన ? ఎవనికి వస్తుయాథాత్మ్యదర్శన ముండునో యట్టివానికి— విపరీతదర్శనకారణ మగు వస్త్వజ్ఞానము వస్తుదర్శనముచే బాధిత మగుటవలన విపరీతదర్శనము సంభవింపదు. "యత్ర వా అన్య దివ స్యాత్తత్రాఽన్యోఽన్యత్పశ్యేత్ । యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్" (ఏయవస్థయం దన్యమువలె భాసించునో యాయవస్థయం దితరు డితరమును చూచును. ఏయవస్థయం దీసాధకునకు సర్వ మాత్మస్వరూపముగనే భాసించునో యాయవస్థయం దేకరణముచే నేవిషయమును చూచును ? ఏవిషయమును చూడఁడు) అని శ్రుతిగూడ విద్యావిద్యలకు వ్యవస్థను చెప్పుచున్నది. రాత్ర్యంధ మగు కాకముయొక్క— పగలు— దివాంధ మగు గుడ్లగూబకు రాత్రి యగును.

శాంకరభాష్యమ్:—

(3) యస్య పున ర్నష్టే వా విద్యామాత్ర మిదం సర్వం భేదజాత మితి జ్ఞానం, తస్యాత్మజ్ఞస్య సర్వకర్మసంన్యాస ఏవాధికారో న ప్రవృత్తౌ। తథాచ దర్శయిష్యతి—'తద్బుద్ధయ స్తదాత్మానః' (గీ-౫-17) ఇత్యాదినా జ్ఞాననిష్ఠాయా మేవ, తస్యాధిగారః। తత్రాపి ప్రవర్తకప్రమాణాభావే ప్రవృత్త్యనుపపత్తి రితిచే న్న, స్వాత్మవిషయత్వా దాత్మజ్ఞానస్య। న హ్యాత్మన స్స్వాత్మని ప్రవర్తకప్రమాణాపేక్షతాఽఽత్మత్వాదేవ తదన్యత్వాచ్చ సర్వప్రమాణానాం ప్రమాణత్వస్య। న హ్యాత్మస్వరూపాధిగమే సతి పునః ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారస్సంభవతి। ప్రమాతృత్వం హ్యాత్మనో నివర్తయత్యంతం ప్రమాణం నివర్తయ దేవ చాప్రమాణీభవతి స్వప్నకాలప్రమాణ మివ ప్రబోధే। లోకే చ వ స్త్వధిగమే ప్రవృత్తిహేతుత్వాదర్శనాత్ప్రమాణస్య। తస్మా న్నాత్మవిదః కర్మ ణ్యధికార ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ॥౬౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(3) విద్వాంసునకు కర్మయం దధికారములేనిచో మఱి దేనియం దధికారము కల దనెదనెదవా? ఎవని కవిద్యామాత్రస్వరూప మగు నీభేదజాతమంతయు "నిశ వంటిది" అని జ్ఞానము కలదో అట్టి యాత్మజ్ఞానికి సర్వకర్మసంన్యాసమునందే యధికారము కాని, ప్రవృత్తి (కర్మ) యం దధికారము లేదు. ఈవిషయమునే "తద్బుద్ధయ స్తదాత్మానః" ఇత్యాదికముచే జ్ఞానికి జ్ఞాననిష్ఠయందే యధికార మని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పఁగలడు.

ప్రవర్తక మగు ప్రమాణము విధికదా! అట్టివిధి లేనియెడల కర్మయందువలె విద్వాంసునకు జ్ఞాననిష్ఠయందుఁగూడ ప్రవృత్తి గలుగనేరదు. కాన జ్ఞానికూడ విధి ననుసరింపవలయు ననెదవా? అట్లుకాదు. (1) ఆత్మజ్ఞానము విధి నపేక్షించు ననెదవా? (2) ఆత్మ విధి నపేక్షించు ననెదవా? ఆత్మజ్ఞానము స్వరూపమే (ఆత్మయే) విషయముగా గల దగుటవలన ప్రమాణప్రమేయాదుల ననుసరించి జనించుటచే విధి నపేక్షింపదు. కాన మొదటిపక్షము సంభవింపదు. ఆత్మ స్వరూప మగుటంజేసి స్వస్వరూపమునం దాత్మకు ప్రవర్తకప్రమాణ మగు విధియొక్క యపేక్ష సంభవింపదు. కాన ఆత్మ విధి నపేక్షించు నను ద్వితీయపక్షముకూడ సంభవింపదు. అందువలన జ్ఞానికూడ (విధి విధాయక "లిజ్ లోట్" తవ్యప్రత్యయరూపవిధి) ననుసరించవలె నను శంక తొలఁగెను. ఆత్మ, ఆత్మజ్ఞానములు విధి నపేక్షింపకున్నను ప్రమాణప్రమేయముల వ్యవహారనియమము నిమిత్తము, జ్ఞానికి విధ్యపేక్ష కలదని శంకింపఁజనదు. ఆత్మ విధికంటె భిన్న మగుటంజేసి సర్వప్రమాణములయొక్క ప్రామాణ్య మాత్మజ్ఞానోదయమే యంతముగాఁ గల

రాత్రులయందు చూచు గుడ్లగూబయొక్క పగలు రాత్రియంధ మగు కాకమునకు రాత్రి యగును. అని పైవిషయమునకు దృష్టాంతము. కాన నవిద్యవలనఁ బ్రాప్తించెడి క్రియాకారకాదివ్యవహారము తత్త్వదర్శి కెటుల ప్రాప్తించును? ప్రాప్తించనేరదు. అందువలన స్థితప్రజ్ఞున కింద్రియసంయమము స్వతస్సిద్ధ మగు నని యర్థము.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దగుటవలన నాత్మజ్ఞానము కలిగినపిమ్మట ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమున కవకాశము లేమిం జేసి యట్టి ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారనియమమునిమిత్త మాత్మజ్ఞానికి విధి సంభవింపదు.

ఆత్మస్వరూపజ్ఞానము కలిగినపిమ్మట తిరిగి ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమే సంభవింపదు. అంత్యప్రమాణ మాత్మకు ప్రమాతృత్వమును నివర్తింపజేయును. ప్రమాతృత్వ మాత్మకు తొలఁగినచో నద్వైతజ్ఞానమున కెటులు ప్రామాణ్యము సంభవించు ననెదవా? ఆత్మజ్ఞాన మాత్మకు ప్రమాతృత్వమును నివర్తింపఁజేయుచు, తాను నివృత్తమై (జాగ్రదవస్థయందు స్వప్నకాల ప్రమాణ మప్రమాణ మగునటుల) అప్రమాణ మగును. మఱియు వ్యవహారమునందు ప్రమాణము వస్తునిశ్చయరూపఫలము ప్రాప్తించినపిదప ప్రవర్తకమగు విధిన పేక్షింపనందున రజ్జుజ్ఞానము నలె నద్వైతజ్ఞానముకూడ ప్రమాణ మగుటంజేసి విధిని యపేక్షింపకుండును. కాన జ్ఞాననిష్ఠ విధిలేనిదే జ్ఞానమాహాత్మ్యముచేతనే ప్రాప్తించుచుండుటవలన నాత్మజ్ఞానికి కర్మసంన్యాసమునందే యధికారముకాని కర్మలయం దధికారము లేదని సిద్ధించుచున్నది. ||౬౯||

శంకరానందీయము:—

అనేక శతసహస్రజన్మములయం దాచరించబడిన సుకృతముయొక్క పరిపాకముచే సంపూర్ణశ్రుత్యాచార్యేశ్వర ప్రసాదమును బొందిన యెవనికి సమాధిచే "నీనిఖిలప్రపంచము, నేను బ్రహ్మస్వరూపమే" అనెడి యప్రతిబద్ధమగు బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానము కలుగునో; మహాత్ముఁడగునట్టి స్థితప్రజ్ఞునకు- ప్రబుద్ధునకు స్వప్నవ్యవహారము నివర్తించినట్లు "నేను, నాసంబంధమైనది" అనెడి లౌకికము, వైదికము నగు వ్యవహారము నిశ్శేషముగ నివర్తించును. నిద్రవలె నవిద్య నిశ్శేషముగ నశించుటచే దత్కార్యములగు నిఖిలవ్యవహారములు నిశ్శేషముగ నివర్తించును. కాన నిద్రనుండి మేలుకువగాంచినవానివలె నవిద్యానిద్రనుండి మేలుకువగాంచిన జీవన్ముక్తుఁడగు బ్రహ్మవేత్త బ్రహ్మమునందె క్రీడించును. మరియొకస్థలమునందు క్రీడించడని "యా నిశా" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ప్రాచీనకర్మఫలభోగమునకై మాటిమాటికి జన్మించు ప్రాణులు భూతములనఁబడును. స్థితప్రజ్ఞవ్యతిరిక్తమగునట్టి నిఖిలభూతములకు "తేజఃపరస్యాం దేవతాయాం" అను శ్రుత్యుక్తయు, సర్వప్రమాణాగోచరయు, నిర్విశేషయు, సత్తామాత్రయునగు నేపరదేవత నిశ (రాత్రి) వంటిదగుచున్నదో; అనగా రాత్రి సర్వవ్యాపకమగుటచే దృష్టిప్రవేశించుటకు శక్యము కానందున సర్వపదార్థములకు స్వ(రాత్రి) మాత్రత్వాపాదనచే మనుష్యులకు వ్యవహరించుటకు (రాత్రి)ఏవిధమున శక్యము కాదో; యట్లే యీపరదేవతయు సర్వవ్యాపకత్వాదిధర్మములచే వ్యవహరించుటకు శక్యము కానందున సర్వభూతములకు నిశ యనఁబడును. "శం సుఖం నితరాం సుఖరూపత్వా న్నిశా" అత్యంతము సుఖరూప మగుటచే పరదేవత నిశ యనఁబడును. అట్టి పరదేవతాస్వరూపము, ఆనందఘనము నగు పరమాత్మయందు—స్వయముగ నవిద్యాప్రబుద్ధుఁడై, బహిఃప్రవృత్తినివృత్తసకలేంద్రియములుకల యొక బ్రహ్మవేత్తయే మేలుకువగాంచును. ఆపరబ్రహ్మమునందే క్రీడించుచుండును; ఆనందించును. ఇతరులు నిద్రించుచుందురు. అనగా శ్రుతవేదాంతులైనను వారు నిద్రించినవారువలె పరబ్రహ్మస్వరూపము నించుకంతైనను తెలిసికొనలేరు. ద్రష్టృదర్శనదృశ్యాదిభేదముగల యేయవిద్యానిద్రయందు భూతములు "జాగ్రతి" "నేను; నాకిది యిష్టము; ఇది యనిష్టము; ఇది చేయఁదగినది" అని వ్యవహరించుచున్నవో; యట్టి యవిద్యారూపద్వైతభూమి—ద్రష్టను, దర్శనమును, దృశ్యమును, సర్వమును ప్రత్యగ్దృష్టిచే బ్రహ్మమునుగఁ దెలిసికొనిన బ్రహ్మనిష్ఠునకు నిశ

యగును. అనగా నెట్లు రాత్రియందు ప్రాణులు వ్యవహరించరో; యట్లే యీస్థితప్రజ్ఞుఁడు నవిద్యానిశయందు "అహం, మమ" (నేను, నాసంబంధమైనది) అని వ్యవహరించఁడు. "అహం, మమ" అనెడి జ్ఞానములకు హేతువు లగు ననాద్యవిద్యావాసనలు నిశ్శేషముగ నశించుటచే బ్రహ్మాకార మగు తద్బుద్ధి ప్రవేశించుటకు శక్యము కానందున "అహం, మమేదం" అను ప్రాకృతవ్యవహారమును స్థితప్రజ్ఞుఁడు చేయఁడు. ఇట్టి లక్షణములుకల స్థితప్రజ్ఞునకు వైదికవ్యవహార మెటుల సిద్ధించును ? సిద్ధించదనియే యభిప్రాయము.

లేక—"అధీహి భగవో బ్రహ్మవిద్యాం శరిష్ఠాం" ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధ మగు బ్రహ్మవిద్య తాను స్వయముగ చిదాకృతిచే సూర్యప్రభవలె ప్రకాశరూపమైనను సమ్యగ్దృష్టివిహీనులకు రాత్రివలె నగును. కాన నావిద్య సర్వప్రాణులకు నిశ యనఁబడును. ఎట్లు ప్రసిద్ధనిశ—తనసంబంధ మగు తమశ్శక్తిచే నామరూపభేదమును తొలఁగించి, నిఖిలవస్తుజాతమును తమోమాత్ర మొనరించి స్వయముగ నంతటను విజృంభించునో; అట్లే యీబ్రహ్మవిద్యయు స్వకీయచిచ్ఛక్తిచే నామరూపభేదమును పోఁగొట్టి నిఖిలదృశ్యజాతమును చిన్మాత్రస్వరూప మొనరించి తా నొక్కటియే యంతట విజృంభించును. నిశయందువలె నీబ్రహ్మవిద్యయం దజ్ఞులు, తజ్జ్ఞులు త్రైవస్థానరూపస్వప్నములను చూచువారై నిద్రించుచుండిరో; అట్టి బ్రహ్మవిద్యయందు బహిఃప్రవృత్తిశూన్యుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞుఁడు మెలఁకువ గాంచును. అనఁగా నాత్మరతుఁడై, ఆత్మయందే క్రీడకలవాఁడై, ఆత్మధనుఁడై, ఆత్మజ్యోతి కలవాఁడై, ఆత్మానందముకలవాఁడై సర్వదా యుండును. ఏయవిద్యయందు సర్వభూతములు "నీవు, నేను, ఇది, అది" అని వ్యవహరించునో అట్టి యవిద్యారూప మగు ద్వైతావస్థ—"ద్రష్టృదర్శనదృశ్యములు మిథ్య" యని తెలిసికొనిన బ్రహ్మవేత్తకు నిశ యగును. ఎట్లజ్ఞానులగు ప్రాణులకు బ్రహ్మవిద్య నిశ యగునో, యట్లే బ్రహ్మవేత్త కవిద్యయు నిశ యగును. బ్రహ్మవిద్యచే "నేను బ్రహ్మస్వరూపము" అని తనను నానందైకరసముగను, పరిపూర్ణముగను విషయ మొనరించుకొనుట కెట్లజ్ఞులు సమర్థులు కారో, యట్లే యీబ్రహ్మవేత్తయు—"నేను, ఇది నాసంబంధమైనది" అని దేహేంద్రియాదికము నవిద్యచే విషయ మొనరించుకొనుటకు సమర్థుఁడు కాఁడు. కనుకనే యీబ్రహ్మవేత్తకు యోగ్యత లేనందున లౌకికవైదికకర్మలయం దధికారము లేదు. దేహమునందు, తదాశ్రితవర్ణజాత్యాదులయందు అభిమానము, ఫలార్థిత్వము, "నాకిది కర్తవ్య మిది యకర్తవ్య" మను క్రియలయం దగు గుణదోషదర్శన మెవనికి కలదో; వానికే కర్మములయందు యోగ్యత కన్పట్టుచున్నది. ఎవఁడిట్టి లక్షణశూన్యుఁడో వానికి కర్మములయందు యోగ్యత లేదు. నిత్యనిరంతరసమాధినిష్ఠచే నిరూఢవిజ్ఞానబలమున నవిద్యను, నాధ్యాసిక మగు తత్కార్యమును నిర్మూలించి బ్రహ్మతాదాత్మ్యమును పొంది "నేను బ్రహ్మస్వరూపమునే" అని సర్వదా బ్రహ్మమునందే బ్రహ్మత్వముగ నుండు విద్వాంసునకుఁ దిరిగి శరీరతాదాత్మ్యాపత్తి కాని, ఆశరీరమునందు "అహం మమ" అను నభిమానము కాని సంభవింపదు. అట్టి యభిమానము సంభవింపనపు డాశరీరమునం దారోపితవర్ణజాత్యాద్యభిమానము సిద్ధింపదు. అట్టి యభిమానము సిద్ధించనిచో సర్వమును మిథ్య యని తెలిసికొనినవానికి ఫలమునందు కోరిక యుండదు. క్రియలయందు గుణదోషదర్శనము సిద్ధింపదు. ఇట్లైనచో సర్వమిథ్యాత్వదర్శనమునకు, ప్రవృత్తికి పరస్పరవిరోధ ముండుటవలనను, ఏకాధికరణత్వము సంభవింపనందున విద్వాంసునకుఁ గర్మమునం దధికారము ప్రసన్నము కాదు. వస్తువునకు సత్యత్వనిశ్చయధీపూర్వకమైనది ప్రవృత్తి. వస్తువునకు భ్రమకల్పితత్వనిశ్చయధీమూలకమైనది సర్వమిథ్యాత్వజ్ఞానము. కాన నారెంటికి పరస్పరవిరుద్ధత్వము, ఏకాధికరణత్వానుపపత్తియు సంభవించును.

"కర్తయు, కరణము, కార్యము, సర్వము మిథ్య" అని నిశ్చయముకల విద్వాంసుఁడు కర్మము నాచరించుఁ గాక. అట్టి కర్మము మిథ్యాత్వపురస్సరముగ నాచరింపఁబడినది కాన బంధకము కానేరదని శంకింపఁజనదు. "ఇది జలము కాదు; మరుప్రదేశము" అని జలమిథ్యాత్వదర్శి తృషితుఁడైనను, వానికి ప్రవృత్తి కనుపించుటలేదు. కాన

మిథ్యాత్వజ్ఞానము ప్రవృత్తికి విరుద్ధము. అందుచే "నారోపిత మగు సర్వము మిథ్య" అని యారోపితాధిష్ఠాన మగు బ్రహ్మమునే యంతట చూచునట్టివానికిఁ బ్రవృత్తి సంభవింపదని యేమి చెప్పవలయును ? ప్రవృత్తి యెంతమాత్ర మట్టివానికి సంభవింపదు. కాన నవిద్యావంతునకే కర్మములయం దధికారము, విద్యకు నవిద్యాతత్కార్యములకు విరోధమువలన విద్వాంసునకు కర్మలయం దధికారము లేదు. తేజస్సునందు తమస్సు, తత్కార్య ముండనట్టుల విద్యావంతునియం దవిద్యాతత్కార్యము లుండనేరవు. కాన విధియు, విధానము, విధేయము, విధాత, సర్వ మావిద్యక మని తెలిసికొనిన బ్రహ్మవిత్తునకు సత్స్వరూపముచే నవస్థానమును విడిచి మఱియొక కర్తవ్యము లేదని సిద్ధము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—ఈవిధమున స్థితప్రజ్ఞలక్షణవర్ణనద్వారమున ముముక్షువులు స్థితప్రజ్ఞత్వము కొఱకు సమనస్కేంద్రియనిగ్రహము చేయఁదగు నని బోధింపఁబడెను. ఇక వివేకవిజ్ఞానముకల స్థితప్రజ్ఞునకు సమన స్కేంద్రియనిగ్రహము స్వతస్సిద్ధమైనదే. అను నీవిషయమును చెప్పఁదలచి యవిద్యావస్థయందే కర్మములు విధించ బడుచున్నవి. కాని విద్యావస్థయందు విధించఁబడుటలేదని ద్యోతనముచేయుటకు "యానిశా" అని చెప్పుచుండెను.

ఉలూక (గుడ్లగూబ) స్థానీయ మగు సర్వభూతముల కేది నిశవంటిదై నిశ యగుచున్నదో, అట్టి పరమార్థ తత్త్వమునం దజ్ఞాననిద్రనుండి మెలఁకువగాంచిన జ్ఞానయోగి యగు స్థితప్రజ్ఞుఁడు మేలుకొనుచుండును. గ్రాహ్య గ్రాహకస్వరూప మగు నేయవిద్యయందు భూతములు మేలుకొనునో యది పరమార్థతత్త్వమును దెలిసికొనిన మునికి రాత్రివంటి దని యర్థము.

పరమార్థప్రపా:—విషయపరావృత్తము లగు నింద్రియములు కలవానిస్థితిని "యానిశా" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

సర్వభూతము లాత్మను తెలిసికొనఁజాలనందున నాత్మవిషయకాజ్ఞానము- గుడ్లగూబకు పగలు రాత్రి యగు నట్టుల సర్వభూతములకు రాత్రి యగును. అట్టి రాత్రియందు విషయవ్యావృత్తేంద్రియుఁ డగు యోగి "జాగర్తి" మెలఁకువగాంచుచుండును. ఏజాగ్రదవస్థయందు నిఖిలభూతములు వ్యవహరించుచుండెనో యది యాత్మదృష్టికల మునికి దానియందు వ్యవహారము లేమింజేసి నిశ యగుచున్నది. ఈవిషయమే "ఆత్మా న హి స్ఫురతి సర్వశరీర భాజాం, తేషాం నిశా భవతి సా ఖలు తత్ర యోగీ। జాగర్తి జాగ్రతి చ తే వ్యవహారజాతే, తన్న స్ఫుర త్యుర ధియః క్షణదాస్య సా తే ॥" అని స్పష్టముగఁ జెప్పబడెను. ఇట్లు సకలేంద్రియపరావృత్తత్వమే స్థితప్రజ్ఞలక్షణ మని యర్థము.

లేక: సర్వప్రాణులకు సకలేంద్రియోపరతిరూప మగు నేసుషుప్తి కలదో యట్టి సుషుప్తియం దాత్మాకా రాంతఃకరణవృత్తి యున్నను సర్వప్రాణు లాత్మను తెలిసికొనుటలేదు. తుర్యావస్థాపరిణత మగునట్టి సుషుప్తియం దాత్మనిష్ఠుఁ డగు పురుషుఁడు సుఖానుభవము కలవాఁ డగును. ఈవిషయమునే "ద్వైవం పేయ్యాత నిమ్మిథునం పరమో హ్యేష ఆనంద స్తస్మా దేవం విత్స్వాప్యా ల్లోక్యం హైత ఏవం తదేవ తే మిథునేన ప్రియేణ ధామ్నా సమర్థయతి" అను శ్రుతికూడ బోధించుచున్నది. మఱియు వాసిష్ఠమునందుగూడ "నిద్రా జాగరస్యాన్తే యో భావ ఉపపద్యతే। తం భావం భావయ న్సాక్షా దద్వయానంద మశ్నుతే" (ఎవనికి నిద్రాది యగు జాగరాంతమునం దేభావము జనించునో యాభావమునే భావించుచు వాఁ డద్వయానందమును సాక్షాత్తు పొందును.) అని చెప్పఁబడెను. ఏజాగ్రదవస్థయందు నిఖిలభూతములు స్వవ్యాపారము నాచరించునో యది- వ్యవహారదృష్టిలేని యాత్మ ద్రష్టకు దృశ్యప్రపంచముయొక్క స్ఫూర్తి లేమింజేసి నిశ యగును.

గీ॥ ఆపూర్యమాణ మచలప్రతిష్ఠం సముద్ర మాపః ప్రవిశన్తి యద్వత్ ।
తద్వ త్కామా యం ప్రవిశన్తి సర్వే స శాన్తి మాప్నోతి న కామకామీ ॥౭౦॥

పదవిభాగము:—ఆపూర్యమాణం-అచలప్రతిష్ఠం-సముద్రం-ఆపః-ప్రవిశంతి-యద్వత్-తద్వత్-కామాః-యం-ప్రవిశంతి-సర్వే-సః-శాన్తిం-ఆప్నోతి-న-కామకామీ ॥ ॥౭౦॥

ప్రతిపదార్థము:—యద్వత్=ఏవిధముగ; అద్భిః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఉదకములచేత; ఆపూర్యమాణం=అంతటపూరింపఁబడుచుండినను; అచలప్రతిష్ఠం, అచల=చలనరహితమగు; ప్రతిష్ఠం=స్థితిగల; సముద్రం=సముద్రమును; ఆపః=ఉదకములు; ప్రవిశంతి=ప్రవేశించుచున్నవో; తద్వత్=అవిధముగనే; సర్వే=నిఖిలమగు; కామాః=కోరికలు; యం=ఏయాత్మజ్ఞానిని; ప్రవిశంతి=ప్రవేశించునో; సః=అయాత్మజ్ఞాని; శాంతిం=మోక్షమును; ఆప్నోతి=పొందుచుండెను; కామకామీ, కామ=స్రక్చందనవనితాదిభోగములను; కామీ=కోరువాఁడు; శాంతిం=మోక్షమును; నాప్నోతి=పొందఁడు. ॥౭౦॥

నీలకంఠీయము:—"యదా పంచాఽవతిష్ఠన్తే" అను కాఠకోపనిషచ్ఛ్రుతియొక్క చతుర్థపాద మగు "తా మాహుః పరమాం గతిం" అను వాక్యముచే నుపపాదిత మగు నర్థమును "యా నిశా" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

సర్వప్రాణుల కేది నిశవంటి నిశ యగుచున్నదో అనగా మధ్యందినమునందు గుడ్లగూబలవలె చక్షుష్మంతులైనను సర్వప్రాణు లేప్రత్యగ్జ్యోతిస్సునందు గ్రుడ్డివాం డ్రగుచుండిరో; యట్టి ప్రత్యగ్జ్యోతిస్సునం దింద్రియమనోబుద్ధ్యాదినిగ్రహస్వభావముకల యోగి యింద్రియాదులకు దృక్ఛక్తి లోపించినను అనుపరతదృక్ఛక్తికలవాఁడై యుండును. ఈవిషయమునే "న హి ద్రష్టు ర్దృష్టే ర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాత్" అను శ్రుతిగూడఁ జెప్పుచున్నది. నిశీథమునందు గడ్లగూబలవలె క్రియాకారకాది ద్వైతస్వప్నప్రవర్తక మగు నే యవిద్యానిశయందు నిఖిలప్రాణులు స్వవ్యాపారమునందు ప్రవర్తించుచుండిరో; అట్టి యవిద్య యాత్మజ్ఞానసంపన్నుఁ డగు యోగికి ప్రారబ్ధకర్మముచే విదేహకైవల్యము ప్రాప్తించకున్నను లేశతః అనువర్తమానమై సమాధివ్యుత్థానకాలమందు వ్యవహారమువలన నీయోగికి గాఢాంధకారము గల రాత్రివలె క్లేశకారి యగుచున్నది. మనుష్యులు గాఢాంధకారసంచారమువలన భియపడినటుల అతిసుకుమారు లగు యోగులు బాహ్యవ్యవహారమువలన నుద్వేగమును పొందెదరు. ఈ విషయమే "అక్షిపాత్రకల్పో హి విద్వా నత్యల్పదుఃఖలేశేనా ప్యుద్విజతే" (విద్వాంసుఁడు నేత్రసదృశుఁడు అనగా నేత్రము స్వల్పరేణువును తాకిన నెటుల నుద్వేగమును పొందునో అటులే విద్వాంసుఁ డత్యల్పదుఃఖలేశముచేగూడ నుద్వేగమును పొందును.) అని యోగభాష్యమునందు చెప్పఁబడెను. మఱియు నీవిషయమునే "కారకవ్యవహారే హి శుద్ధం వస్తు న వీక్ష్యతే । శుద్ధే వస్తుని సిద్ధే చ కారకవ్యాపృతి స్తథా ॥ కాకోలూకనిశేవాయం సంసారోఽజ్ఞాత్మవేదినోః । యా నిశా సర్వభూతానా మిత్యవోచ త్స్వయం హరిః ॥" అను వార్తికములుకూడ బోధించుచున్నవి (ఈవార్తికముల కర్థము మధుసూదనసరస్వతీవ్యాఖ్యయందే చూపఁబడెను).

"బుద్ధతత్త్వస్య లోకోఽయం జడోన్మత్తపిశాచవత్ । బుద్ధతత్త్వోఽపి లోకస్య జడోన్మత్తపిశాచవత్ ॥" ఆత్మతత్త్వమును తెలిసికొనినవాని కీలోకము జడమువలె, ఉన్మత్తమువలె, పిశాచగ్రస్తమువలె కాన్పించును. ఆత్మతత్త్వవేత్తయు లోకమున కటులే జడోన్మత్తపిశాచమువలె కనుపించును. "యదా సంహరతే చాయం" అను శ్లోకము మొదలు "యా నిశా" అను శ్లోకముకడు నగు గ్రంథము "కి మాసీత" అను నర్జునప్రశ్నమున కుత్తరము. స్థితప్రజ్ఞుఁడు సర్వదా సమాధినిష్ఠుఁడై పరమగతిని పొంది యుండు నని చెప్పఁబడెను. ॥౬౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

విదుష స్త్యక్తైషణస్య స్థితప్రజ్ఞస్య యతేరేవ మోక్షప్రాప్తి ర్నత్వసంన్యాసినః కామకామిన ఇత్యేత మర్థం దృష్టాన్తేన ప్రతిపాదయిష్య న్నాహ—ఆపూర్యేతి। ఆపూర్యమాణ మద్భి రచలప్రతిష్ఠ మచలతయా ప్రతిష్ఠాఽవస్థితి ర్యస్య త మచలప్రతిష్ఠం సముద్రమాప స్సర్వతో గతాః ప్రవిశంతి స్వాత్మస్థ మవిక్రియ మేవ సంతం యద్వ త్తద్వ త్కామా విషయసన్నిధా వపి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సంన్యసింపనివాఁడు గూడ విద్యాఫల మగు మోక్షమును బొందుటకు సమర్థుఁడగుచుండ నే కారణముచే విద్వాంసున కిది విధింపఁబడుచుండె ననిన? ఆపాతజ్ఞానము గలిగి వివేకవైరాగ్యాదివిశిష్టుఁడును, దారైషణాధనైషణాపుత్రైషణలను వదలినవాఁడును, శ్రవణమననసిదిధ్యాసనముల ద్వారమున జనించిన సాక్షాత్కారము గలవాఁడు నగు ముఖ్యమగు సంన్యాసికి మోక్షము సంభవించును; కాని ఇతరునకు సంభవింపదు. అను విషయమును దృష్టాంతపురస్సరముగ ప్రతిపాదింపఁదలఁచి "రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయా నింద్రియై శ్చరన్" (గీ-2-64) అను శ్లోకముచేఁ జెప్పఁబడిన యర్థమునే తిరుగ "ఆపూర్యమాణం" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ఏవిధముగ నుదకముచే పూరింపఁబడుచున్నను వృద్ధిహ్రాసములు లేని స్థితికలదై యుండు సముద్రమును గౌతమి, భాగీరథి, యమున, కావేరీ, నర్మదా మొదలగు నదుల యుదకములు ప్రవేశించుచున్నవో (ఇన్నివిధము లగు నుదకములు ప్రవేశించినను నేవికారమును లేక స్వస్వ

—: ౨వ అధ్యాయము - ౭౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇట్టి స్థితప్రజ్ఞునకు సర్వవిక్షేపశాంతి యర్థాత్సిద్ధ మగునని దృష్టాంతపురస్సరముగ "ఆపూర్యమాణం" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

అతిక్రమించఁబడని మర్యాదకలిగినట్టియు, లేక మైనాకాది పర్వతముల కాశ్రయమగునట్టియు, సర్వనదులచే నింపఁబడుచున్న సముద్రమును వర్షోదకము లెట్టితీరున ప్రవేశించుచున్నవో యదేవిధమున యజ్ఞులచే కోరఁబడు శబ్దాదివిషయములు నిర్వికారముగనే నిర్వికారుఁడగు స్థితప్రజ్ఞుని ప్రారబ్ధకర్మవశమున నవర్జనీయములై ప్రవేశించుచున్నవి. అట్లు ప్రవేశించినను స్థితప్రజ్ఞుని వికారము కలవానిగఁ జేయుటకు సమర్థములు కావు. మహాసముద్రస్థానీయమగు స్థితప్రజ్ఞుఁడు సర్వలౌకికాలౌకికకర్మవిక్షేపనివృత్తిని, బాధితావిద్యానువృత్తి యున్నను, అట్టి యవిద్యాకార్యనివృత్తిని జ్ఞానబలముచే పొందును. విషయములనుకోరు స్వభావముకల యజ్ఞుఁడు పూర్వోక్తమగు శాంతిని పొందడు. మఱియు నెల్లపుడు లౌకికాలౌకిక కర్మవిక్షేపముచే గొప్ప క్లేశార్ణవమునందు మునుఁగునని యీ శ్లోకార్థము.

ఈ చెప్పుటచే జ్ఞానికే ఫలభూతమగు విద్వత్సంన్యాసము, సర్వవిక్షేపనివృత్తిరూపమగు జీవన్ముక్తియు సంభవించును. అట్టివానికే దైవాధీనవిషయభోగము ప్రాప్తించినను నిర్వికారత్వము సంభవించునని తెలిసికొనదగినది.

శంకరానదీయము:—కన్యక ఋతుమతియై తల్లిదండ్రులను, అన్నదమ్ములను, స్వజనమును విడనాడి యొకభర్తనే యాశ్రయించి, భర్తయే యాధారముగాఁగలదై యక్కడనే క్రీడించుచున్నది, సంతసించుచున్నది, హర్షించుచున్నది. ఇతరపురుషుని చెవిఁబెట్టదు, చూడదు, స్మరించదు, స్పృశించదు, స్వయముగ పతివ్రతయై యా

శాంకరభాష్యమ్:—

సర్వత ఇచ్ఛావిశేషా యం పురుషం సముద్రమివాపోఽవికుర్వన్తః ప్రవిశన్తి సర్వే ఆత్మన్యేవ ప్రలీయన్తే న స్వాత్మవశం కుర్వన్తి; స శాన్తిం మోక్షమాప్నోతి నేతరః కామకామీ కామ్యన్త ఇతి కామా విషయాస్తాన్కామయితుం శీలం యస్య స కామకామీ నైవ మాప్నోతీత్యర్థః ॥ ॥70॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

రూపమునం దుండిన సముద్రముయొక్క స్థితి యేకరూపమై యున్నదో) అదేవిధమున స్రక్చందన వనితాదిసాన్నిధ్య మున్నను ఇచ్ఛావిశేషములు (కోరికలు) వికారమును పొందింపక (యుదకములు సముద్రమును ప్రవేశించునటుల) యేపురుషుని ప్రవేశించునో అనఁగా అన్నికోరిక లాత్మయందు-లయమును బొందునో యేపురుషుని కామపరవశునిగఁ జేసికొనలేవో, ఆపురుషుఁడు మోక్షమును బొందును. విషయములను గోరు పురుషుఁడు (అనఁగా కామపరవశుఁడు) మోక్షమును బొందనేరఁడు. ॥70॥

భర్తృగృహమునందే యుండును. అట్లే యే బ్రహ్మవేత్తయొక్క ప్రజ్ఞ సమాధిచే ప్రౌఢభావమును పొంది దేహమును, ప్రాణమును, ఇంద్రియములను, సర్వమును దూరముగ విడచి సచ్చిదానందైకరసస్వరూపమగు నొక పరబ్రహ్మమే యాశ్రయము గాకలదై యాపరబ్రహ్మమునందే క్రీడకలదై సంతోషముకలదై పతివ్రతవలె నన్యమును వినదో, చూడదో, తలపదో, తెలిసికొనదో, స్వయముగ తత్స్వరూపముగ నుండునో; యట్టివాఁడే జీవన్ముక్తిసుఖమును, విదేహకైవల్య సుఖమును పొందునని సూచించుటకు ఇట్టి లక్షణములుకల యతియే విదేహముక్తిని పొందును. ఇతరుఁడు పొందడని నిర్ధారణచేయుచు స్థితప్రజ్ఞునకు—భిక్షాదికమునందుకూడ వృత్తి బాహ్యానవలంబి యగునని "ఆపూర్యమాణం" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

గంగానర్మదాగోదావరీకృష్ణాకావేరీసింధు మొదలగు మహానదులనుండి యనేకవేలముఖములుగ-బయలువెడలు మహాప్రవాహములచే నంతట నిండింపఁబడుచుండినను సముద్రము ప్రాచీనస్వీయలక్షణము నతిక్రమించనట్టి (వృద్ధిక్షయశూన్యమగు) జలస్థితిమర్యాదకలదియై (అనఁగా గంగాది మహానదీజలప్రవేశము లేనికాలమునం దెట్లు వృద్ధిక్షయశూన్యమై యుండునో; యట్లే గంగానద్యాదుల ప్రవాహములు ప్రవేశించిన కాలమునందును నేకరూపముగ సత్తావిశేషశూన్యమై వృద్ధిక్షయశూన్యమై) యెల్లప్పుడు నుండుననుట. అట్టి సముద్రమును గంగాగోదావర్యాది నదులయొక్క నానాముఖములనుండి బయలువెడలిన నానావిధవర్ణరసగంధగుణఫలములుగల యుదకము లెట్లు స్వకీయశుక్లనీలారుణపీతాదిరూపవిశేషములను మధురామ్లతిక్తకషాయాది రసవిశేషములను, పరిమలపూత్యాది గంధవిశేషములను లఘుత్వగురుత్వాది గుణవిశేషములను, ఏకద్విత్రిచతుఃపంచషట్సప్తాష్టనవదశశత కృచ్ఛ్రవ్రతసమాన పుణ్యవిశేషములను, తమతమ నామవిశేషములనుఁ బరిత్యజించి సముద్రభావమునే పొందుచున్నవో (అనగా గంగాదినదులు సముద్రమునుపొంది తత్సంబంధమహిమచే నామరూపగుణవిశేషములచే నెట్లు సముద్రముకంటె వేరగుటలేదో) యట్లే నామభేదముచేతను, రూపభేదముచేతను, రసభేదముచేతను, గంధభేదముచేతను, పాకభేదముచేతను వేలువేలుగ గ్రహింపబడునట్టి భోగ్యపదార్థములగు సూపాపూపరసాన్నాదులు, ఇతరభోగ్యవిశేషములు కామములనఁబడును. అట్టి కామములు అనిచ్ఛాప్రారబ్ధమువలన సర్వతః సంప్రాప్తములై నానావిధనామరూపరసగంధపాకసంస్కారాది విశేషవిచిత్రరూపములై "నన్ననుగ్రహించు"మని దాతృజనద్వారమున నంతటను సంప్రాప్తములగుచుండ నట్టి

భోగ్యవిశేషములచే వ్యాకులముగ చేయబడుచుండినను "అచలప్రతిష్ఠం" సమాధివ్యుత్థానదశయందుగూడ సదా కారత్వమును పొందించి సత్స్వరూపముగనే నిశ్చలముగ నుండిన యఖండాకారవృత్తియొక్క స్థితికల (అట్టి సమయమందుకూడ బాహ్యములను వికల్పించక సమాధినిష్ఠచే విపరిణామరహితాంతఃకరణముకల) బ్రహ్మవిత్తును అట్టి కామములు "ప్రవిశన్తి" ప్రవేశించును. సర్వవిషయము లేబ్రహ్మనిష్ఠుని పొంది చిద్భావాపన్నములై యాత్మదృష్టిచే ప్రవిలాపితములై స్వకీయమగు నామవిశేషమును, రూపవిశేషమును, గంధవిశేషమును, పాకవిశేషమును, సంస్కారవిశేషమును, రుచివిశేషమును పరిత్యజించి సముద్రమును ప్రవేశించిన మహానదీజలములు సముద్రభావమునువలె స్వాయముగ బ్రహ్మభావమును పొందుచున్నవి. ఇట్టిలక్షణములుకల బ్రహ్మవేత్తయే యవిద్యాప్రపంచోపశమరూపమగు విదేహముక్తిని పొందుచున్నాఁడు విషయములను కోరెడివాఁడు తాను కైవల్యకారణభూతమగు బ్రహ్మనిష్ఠారూపస్వధర్మమును బరిత్యజించి యనాత్మయం దాత్మభావమును పొందించి భోక్తయై శుక్తియందు రజితమునువలె ఊషరక్షేత్రమునందు జలమునువలె నద్వితీయబ్రహ్మమునందు లేని ద్వైతమును కల్పించి "నేను భోక్తను, ఇది భోగ్యము" అని యనృతాభిసంధి కలవాఁడగుటచే బాహ్యవాసనలచే నసత్యమగు నహంతామమతాభినివేశములతో బద్ధుఁడై "ఇది రమ్యమైనది, ఇది ఇష్టమైనది, ఇది యనిష్టమైనది" అనెడి భేదబుద్ధిచే నామరూపాది విశేషవిభాగపురస్సరముగ పదార్థములను గ్రహించుచున్నాఁడు. కాన దేహతాదాత్మ్యప్రత్తిచే నెవఁడనదభినివేశముచే నద్వితీయబ్రహ్మమునందు భేదమును చూచునో యట్టి ద్వైతదర్శి మోక్షమును పొందఁడు. ఈ విషయమునే "యదాహ్యేవైష ఏతస్మి న్నుదరమంతరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి। తత్త్వేవ భయం విదుషో౽మన్వానస్య" అను తైత్తిరీయశ్రుతియు చెప్పుచున్నది.

దేహతాదాత్మ్యము లేనిదే భేదదర్శనముకాని, కామన కాని సిద్ధింపదు. అవిద్యలేనిదే దేహతాదాత్మ్యము సంభవింపదు. అవిద్యావంతునకు ముక్తి లేకపోవుట యుక్తమే. కాన విదేహకైవల్యము కోరెడియతి దేనియందు నెన్నడు దేహతాదాత్మ్యప్రత్తిచే భేదదృష్టిని చేయరాదు. ఈ శ్లోకముచేతను, దీనికి పూర్వశ్లోకముచేతను ఆహారాదులయందు కూడ స్థితప్రజ్ఞుఁడగు బ్రహ్మవేత్త బ్రహ్మస్వరూపముగ బ్రహ్మమునందే యుండును. అనాత్మయం దుండడని "కిమాసీత" (స్థితప్రజ్ఞుఁడెట్లు కూర్చుండును.) అను ప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పఁబడెను.

పరమార్థప్రప:— ఇంద్రియపరావృత్తిని దృష్టాంతపురస్సరముగ "ఆపూర్యమాణం" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను. మేఘములచే తెలుపల కుదకము లాగుకొనబడుచుండినను క్షయమును బొందనట్టియు, తిరుగ వర్షము వలన సంభవించెడి ప్రవాహములచే కూడినను వృద్ధిలేక మర్యాద నతిక్రమించనట్టి సముద్రము నెట్లు నానానదీప్రవాహములు ప్రవేశించుచున్నవో; అట్లే ప్రకృతమునందు విషయవృత్తులు బహిర్నిసృతములైనను స్థితప్రజ్ఞుఁడగుట వలన క్షయమును పొందనట్టియు తిరుగ నా యింద్రియవృత్తులను నిరోధించినపుడు "నేను నివృత్తేంద్రియుఁడను" అను అభిమానశూన్యుడగు పురుషుఁ డాత్మసుఖమును పొందును. కాని భోగముల నపేక్షించువాఁ డాత్మసుఖమును పొంద నేరడు.

నీలకంఠీయము:— "ప్రజహాతి యదా కామాన్, ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యో నిగృహీతాని" అను శ్లోకములు మొదలుకొని విషయపరిత్యాగము, విషయములనుండి యింద్రియములను మరలించుట చెప్పఁబడెను. ఈ చెప్పుటచే విషయముల కాత్మకంటె పృథక్సత్త్వము కలదని సిద్ధించుచున్నది. "నేహ నానాస్తి కించన" అను శ్రుతిచే విషయముల కాత్మకంటె పృథక్సత్త్వము లేదని సిద్ధించుచున్నదని శంకింపఁజనదు. "ఇహ భూతలే ఘటో నాస్తి" (ఈభూతలమునందు ఘటములేదు) అని చెప్పినచో నా వాక్యమువలన ఘటముయొక్క స్వరూపము నిషేధింపఁబడుటలేదు. మరేమనిన ? ఘటమునకు భూతలసంబంధము నిషేధింపఁబడును. అదేవిధమున ప్రత్యగ్రూపమునందె విషయసంబంధనిషేధము సంభవించును. ఇంతమాత్రముచే విషయముల కసత్త్వము సంభవింపదు. ఆత్మకంటె, పృథక్సత్త్వమే సంభవించును. కాన అద్వైతసిద్ధి సంభవింపదను నాశంకను దృష్టాంతపురస్సరముగ "ఆపూర్యమాణం" అనుశ్లోకముచే దొలఁగించుచుండెను.

గీ॥ విహాయ కామాన్యః సర్వాన్పుమాంశ్చరతి నిస్పృహః ।
నిర్మమో నిరహంకారస్స శాన్తిమధిగచ్ఛతి ॥ ॥౭౧॥

పదవిభాగము:— విహాయ-కామాన్-యః- సర్వాన్- పుమాన్- చరతి- నిస్పృహః- నిర్మమః-నిరహంకారః-సః-శాంతిం-అధిగచ్ఛతి ॥ ॥౭౧॥

ప్రతిపదార్థము:— యః=ఏ; పుమాన్=(సంన్యాసి యగు) పురుషుఁడు; సర్వాన్=సమస్త మగు; కామాన్=కోరికలను; విహాయ=విడచి; నిస్పృహః=(శరీరజీవనమాత్రమునందుఁగూడ) కోరిక లేనివాఁడై; శరీరజీవనమాత్రమునిమిత్తము భిక్షాదులను పరిగ్రహించినను (ఇది నాదియను) యభినివేశము లేనివాఁడై, నిరహంకారః=విద్యాదినిమిత్త మగు నాత్మభావన (ఆత్మగౌరవము) లేనివాఁడై; చరతి=(జీవనమాత్రచేష్టావిశేషము కలవాఁడై) సంచరించునో; సః=అట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁడు; శాంతిం=మోక్షమును; అధిగచ్ఛతి=పొందును. ॥౭౧॥

వృద్ధిగుణము లేనిదగుటచేఁ బ్రవేశించుచున్న జలములచే నుద్రేకము (అతిశయము) లేనిది. బయలువెడలుచున్న యుదకములచే శూన్యమైనను హ్రాసగుణము లేనిదగుటచే శూన్యము కానట్టిదియు నగు సముద్రము నెట్లు సముద్రమునుండి జనించెడి యుదకములు ప్రవేశించునో, యట్లే కామములచే పూరించబడుచుండినను, కామములచే హీనమగుచుండినను వృద్ధిహ్రాసహీనుఁడగుటచే నిర్వికారుఁడగు నేపురుషుని యాత్మప్రభవములగు నిఖిల కామములు ప్రవేశించునో; ఆపురుషుఁడే యాత్యంతికదుఃఖోపరమరూపమోక్షమును పొందుచున్నాఁడు. విషయములనుకోరువాఁడట్టిమోక్షమును పొందఁడు.

ఇచట తత్త్వ మిది. "కూటస్థ మగు నాత్మవలన సర్వము జనించును. అట్టి యాత్మయందే సర్వము లయించును" అను విషయము శ్రుతిస్మృతిపురాణేతిహాససిద్ధము. అట్లగుటచే విషయములను విడచుట, విషయములనుండి యింద్రియములను మరలించుట, స్మరించుట అనునది—బహుప్రమాణవిరోధమువలన విషయములకు పరమార్థ మగు పృథక్సత్త్వమును సాధింపనేరదు. మరే మనిన ? పామరప్రసిద్ధ మగు పృథక్సత్త్వము నుద్దేశించి విషయములను విడువవలెనని చెప్పఁబడెను ప్రవిలాపనముకూడ నిట్లే వ్యాఖ్యానింపవలెను. అనగా సర్వ మాత్మవలన జనించుటచే నాత్మయందే లయించు నని యాశయము. "అగ్నయే పథికృతేఽష్టాకపాలం నిర్వపేత్" అనుస్థలమునందు "నిర్వపేత్" అను ధాతువుచే యాగము చెప్పఁబడెను. శ్రౌతార్థమాత్రము కాదు. అట్లే ప్రకృతమునందుగూడ చూడవలెను. "నేహ నానాస్తి కించన" అనుచోటగూడ "ఇహ" పరిదృశ్యమానప్రపంచమునం దాత్మాతిరిక్త మగు "నానాకిమపి" అనేకముగ నేదియు "నాస్తి" లేదని వ్యాఖ్యానింపవలయును. అట్లైనచో "ఆత్మైవేదం సర్వం, బ్రహ్మైవేదం, సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" అనునవి మొదలగు శ్రుతులు సమంజసము లగును. ఆత్మయందు కల్పిత మగు నీప్రపంచమున కాత్మయందే నిషేధించుటచేత నన్యస్థలమునందు సత్త్వము సంభవింపదు. కాన విషయములకు పృథక్సత్త్వము సంభవింపదు. అందువలన సముద్రదృష్టాంతము యుక్తమే యగును.

సముద్రమువలన జనించిన గంగాగౌతమ్యాదులకు సముద్రముకంటే వేరే స్థితికలదు. అట్లే యాత్మవలన జనించు జగమునకు పృథక్సత్త్వము కలదని శంకింపఁజనదు. "వాచారంభణం వికారో నామధేయం" అను శ్రుతిచే కార్యమాత్రమునకు వాగాలంబనమాత్రత్వము శ్రూయమాణమగుటచే కార్యమునందు కారణసత్తాతిరిక్తసత్త సంభవింపదు. కాన పూర్వోక్తశంక కవకాశము లేదు. ఈ విషయ మన్యత్ర విస్తరముగఁ జెప్పఁబడెను.

శ్రీధరీయము:— విషయములయందు దృష్టిలేనిచో స్థితప్రజ్ఞుఁ డెట్లు విషయముల ననుభవించును ? అను నాశంకను "ఆపూర్యమాణం" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను.

అనేకనదులచే నంతట నిండింపఁబడుచుండినను మర్యాద నతిక్రమింపకుండ నుండిన సముద్రమును తిరిగి మఱియొక విధమున నుదకము లెట్లు ప్రవేశించుచున్నవో; యట్లే భోగములచే వికారమును పొందనట్టి, యంతర్దృష్టికల యే స్థితప్రజ్ఞుని ప్రారబ్ధకర్మసంప్రాప్తములై విషయములు ప్రవేశించుచున్నవో; యట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁడే కైవల్యమును పొందుచున్నాఁడు, భోగములను కోరెడివాఁడు మోక్షమును పొందనేరఁడు. ॥౭౦॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యస్మా దేవం తస్మాత్ — విహాయేతి । విహాయ పరిత్యజ్య కామా న్య స్సంన్యాసీ పుమా న్సర్వా నశేషతః కార్త్స్న్యేన చరతి జీవనమాత్రచేష్టాశేషః పర్యటతీత్యర్థః। నిస్పృహా శ్శరీర జీవనమాత్రేఽపి నిర్గతా స్పృహా యస్య సః నిస్పృహస్స న్నిర్మమ శ్శరీరజీవనమాత్రాక్షిప్తపరిగ్రహేఽపి మమేద మిత్యభినివేశవర్జితః, నిరహంకారో విద్యావత్త్వాదినిమిత్తాత్మసంభావనారహిత ఇత్యర్థః । స ఏవంభూత స్స్థితప్రజ్ఞో బ్రహ్మవి చ్ఛాన్తిం సర్వసంసారదుఃఖోపరమలక్షణాం నిర్వాణాఖ్యా మధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి బ్రహ్మభూతో భవతీత్యర్థః ॥ ॥౭౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మనస్సుచే సమస్తాభిమానములను విడచి తనను కూటస్థబ్రహ్మస్వరూపముగఁ దలఁచెడి గృహస్థునిచేఁ గూడ మోక్షము పొందఁబడినచో మాధ్యాదివిడంబనమే ప్రాప్తించు ననెదవా? అట్లు కాదు, కాముఁడు మోక్షవిఘాతకుడు. అందువలన సమస్తకోరికలను విడచి, శరీరజీవనమాత్రమునందుఁ గూడ కోరిక లేనివాఁడై, శరీరజీవనమాత్రమునకుఁ దగు పరిగ్రహము ప్రాప్తించినను "ఇది నాసంబంధమైనది" అను నభినివేశముతో శూన్యుఁడై, విద్యాదులవలనఁ బ్రాప్తించెడి యాత్మసంభావనను (ఆత్మగౌరవమును) విడనాడి, యేసంన్యాసి చరించునో అట్టి బ్రహ్మవిత్తగు స్థితప్రజ్ఞుఁడు సర్వసంసారదుఃఖనివృత్తిరూప మగు మోక్షమును బొందును. అనగా నట్టి యతి బ్రహ్మభూతుఁ డగు నని యర్థము. (మోక్షమును గోరెడి సంన్యాసికి సర్వకామపరిత్యాగాదిరూప మగు పై విశేషణము లవశ్యము సాధింపఁదగినవి. దీనికి ఫలము మోక్షమని యాశయము.) ॥౭౧॥

—: ౨వ అధ్యాయము ౭౧ వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— పూర్వోదాహృత కారణముచే నెవఁడు ప్రాప్తమైన, (1) బాహ్య మగు గృహక్షేత్రదారపుత్రాదులను, (2) ఆంతరమైన మనోరాజ్యరూపములగు వాసనామాత్రములను, (3) మార్గమధ్యమందు నడుచుచుండగ సంభవించెడి తృణస్పర్శతో సమానమగు కోరికలను విడిచి, శరీరజీవనమాత్రమునందు కూడ కోటికలేనివాడై శరీరేంద్రియాదులయందు "ఇది నేను" అనెడి యభిమానశూన్యుఁడై విద్యాప్రయుక్తమగు నాత్మసంభావనారహితుఁడై, కనుకనే ప్రారబ్ధకర్మచే ప్రాప్తించెడి శరీరయాత్రామాత్రార్థ మగు కౌపీనాచ్ఛాదనాదులయందు "ఇది నాది" అనెడి యభిమానరహితుఁడై ప్రారబ్ధకర్మవశముచే భోగముల ననుభవించుచుండునో, లేక యాదృచ్ఛికముగ నెక్కడికో యొకచోటకు వెళ్ళుచుండునో యట్టి స్థితప్రజ్ఞుఁడు సర్వసంసారదుఃఖోపరమరూపము, అవిద్యాతత్కార్యనివృత్తిరూపము నగు మోక్షమును జ్ఞానబలముచే పొందుచున్నాడు. స్థితప్రజ్ఞుని వ్రజన మిట్టి దని "వ్రజేతకిం" అను చతుర్థప్రశ్నమునకు సమాధానము పరిసమాప్తము.

శంకరానందీయము:— "ధ్యాయతో విషయాన్" అనుస్థలమునందు విషయముల శ్రవణదర్శనములను విడచియు కేవల విషయధ్యానమాత్రముచే కామాద్యనర్థములు సంభవింపఁగా విద్వాంసుఁడు నశించునని చెప్పఁబడెను.

బ్రహ్మనిష్ఠను విడచి బాహ్యవృత్తిచే విషయముల నింద్రియములచేత గ్రహించుచు, యథేచ్ఛగ ననుభవించుచు, యథేచ్ఛగ విహరించునట్టి భోగకామికి నాశము ప్రాప్తించునని యేమిచెప్పవలెను. అనఁగా తప్పక నాశమే ప్రాప్తించును. కాన విదేహకైవల్యమును కోరెడి బ్రహ్మవేత్త యన్నివిధములచేతను విషయగ్రహణమును మాని సర్వేంద్రియనిగ్రహపూర్వకముగ సదాత్మనిష్ఠతో నుండవలెను. ఈవిధమున నెవఁడుండునో వాఁడే విదేహముక్తిని పొందునని "విహాయకామాన్" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

బ్రహ్మవేత్తయగు పురుషుఁడు దుర్లభపురుషార్థమగు మోక్షమును గొప్పప్రయత్నముచే సంపాదించును. పురుషశబ్దవాచ్యుఁడగు నే బ్రహ్మవేత్త స్వయముగ "నిరహంకారః" బ్రహ్మయందే నిరూఢమైన యాత్మత్వాభినివేశముచే దేహమునం దహంకారములేనివాఁడై, నిత్యనిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచే నిర్మూలితమైన యనాత్మతాదాత్మ్యగ్రంథికలవాఁడై, కనుకనే దేహతద్ధర్మతత్కర్మతదవస్థాదులయందు మమతాబంధము లేనివాఁడై (అనగా బ్రహ్మతాదాత్మ్యాపత్తిచే శరీరమునం దహంభావము, శరీరధర్మములయందు మమత్వము విద్వాంసునకు యుక్తమే యని యర్థము), అట్టివాఁడు కనుకనే విషయములందు కోరికలేనివాఁడై బ్రహ్మమునందైన యాత్మతాపత్తిచే దేహాదుల వాత్మరూపములుగ నిరస్తమగుటవలన దేహము నుద్దేశించి సుఖమునందు కోరిక సంభవించనందునను, నిరంతరబ్రహ్మానందామృతరసముచే తృప్తుఁడగుటవలనను విద్వాంసునకు విషయసుఖములయం దపేక్ష లేకపోవుట యుక్తమే. అట్టివాడు కనుకనే శుక్తిరజతతుల్యములగు బాహ్యశబ్దవాచ్యములైన విషయములతో ప్రయోజనము లేనందున నింద్రియములచే నట్టివిషయములను గ్రహించక "ఈసర్వము, నేను బ్రహ్మస్వరూపమే" అని తనను సర్వమును బ్రహ్మమునుగ దెలిసికొని "కామాన్నీ కామరూ ప్యనుసంచరన్" అను శ్రుత్యుక్తప్రకారమున భూమియందంతట నసంగుఁడై, యుదాసీనుఁడై యేపరమహంస సంచరించునో యట్టివాఁ డాత్యంతికసంసారోపరమరూపమగు విదేహముక్తిని పొందుచున్నాడు. ఈలక్షణములకు విరుద్ధలక్షణములు కలవాడు మోక్షమును పొందనేరడు. బ్రహ్మస్వరూపముచే సర్వమును చూచుచున్నవాడై బ్రహ్మానందము ననుభవించుచున్న బ్రహ్మవేత్త సర్వత్ర సంచరించును. ఒకచోట నుండడని "వ్రజేతకిం" అను చతుర్థప్రశ్నకు సమాధానము చెప్పఁడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "వ్రజేతకిం" అను నర్జున చతుర్థప్రశ్నసమాధానము నీశ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను.

ఏస్థితప్రజ్ఞుఁడు సర్వవిషయములను విడచి శరీరజీవనమాత్రమునందుకూడ కోరికలేనివాఁడై, కనుకనే శరీరజీవనమాత్రాక్షిప్తపరిగ్రహమునందుకూడ "ఇదినాది" అను అభినివేశరహితుఁడై విద్యాప్రయుక్తాత్మసంభావనారహితుఁడై సంచరించునో యట్టిస్థితప్రజ్ఞుఁ డవిద్యాతత్కార్యోపరమరూపమోక్షమును పొందును.

"నిరహంకారః" అనుపదమునకు శ్రీభగవత్పాదులు దేహాభిమానరహితుఁడని యెందులకు వ్యాఖ్యానింపలేదు? అనిన నిరస్తాహంభావమునందే దేహాభిమానముకూడ నంతర్భవించుటచే నట్లు వ్యాఖ్యానింపలేదని సమాధానము చూచుకొననగును.

పరమార్థప్రపా:— సాధితపురుషార్థుఁడగు నేపురుషుఁడు స్రక్చందనవనితాదిభోగములను తృణప్రాయ మొనరించి సర్వవిషయములయందు నిస్పృహుఁడై (విషయములు సంప్రాప్తమైనపు డావిషయములయందు మమతాభిమానశూన్యుఁడై, విషయములు పరావృత్తములై (మరలి) నపుడు "నేను కృతకృత్యుడను" అను శ్లాఘాశూన్యుఁడై) చరించునో అట్టివాడే మోక్షమును పొందుచున్నాడు. ఇతరుఁడు పొందలేడు.

నీలకంఠీయము:— ప్రాసంగికమగు పూర్వోక్తాశంకను తొలిగించి "వ్రజేతకిం" అను చతుర్థప్రశ్నకు సమాధానమును "విహాయ కామాన్" అను శ్లోకముచే జెప్పుచుండెను.

గీ॥ ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ ! నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి ।
స్థిత్వాఽస్యా మంతకాలేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణ మృచ్ఛతి ॥ ॥౭౨॥

ఇతి శ్రీమహాభారతే శతసాహస్ర్యాం సంహితాయాం వైయాసిక్యాం భీష్మపర్వణి
శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సాంఖ్యయోగోనామ
ద్వితీయోఽధ్యాయః ।
హరిః ఓమ్ తత్సత్ । శ్రీ కృష్ణార్పణమస్తు ।

పదవిభాగము:— ఏషా-బ్రాహ్మీ-స్థితిః-పార్థ!- న-ఏనాం-ప్రాప్య-విముహ్యతి-స్థిత్వా-అస్యాం-అంతకాలే-అపి-బ్రహ్మనిర్వాణం-ఋచ్ఛతి ॥ ॥౭౨॥

ప్రతిపదార్థము:— హేపార్థ=ఓయర్జునా!; ఏషా=ఈపూర్వమునందు జెప్పఁబడినది; బ్రాహ్మీ=బ్రహ్మయందైన; స్థితిః=ఉనికి. ఏనాం=ఈబ్రాహ్మీస్థితిని; ప్రాప్య=పొంది; నవిముహ్యతి=మోహమును పొందదు; అస్యాం=ఈబ్రాహ్మీస్థితియందు; అంతకాలేపి=అంతిమవయస్సునందును; స్థిత్వా=ఉండి; బ్రాహ్మనిర్వాణం=మోక్షమును; ఋచ్ఛతి=పొందును. ॥౭౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

సైషా జ్ఞాననిష్ఠా స్తూయతే—ఏషా బ్రాహ్మీతి। ఏషా యథోక్తా బ్రాహ్మీ బ్రహ్మణి భవేయం స్థితి స్సర్వం కర్మ సంన్యస్య బ్రహ్మరూపేణైవావస్థానమిత్యేతత్ । హేపార్థ! నైనాం స్థితిం ప్రాప్య లబ్ధ్వా న విముహ్యతి న మోహం ప్రాప్నోతి । స్థిత్వాఽస్యాం స్థితౌ బ్రాహ్మ్యాం యథోక్తాయా మంతకాలేఽప్యంతే వయస్యపి బ్రహ్మనిర్వాణం బ్రహ్మనిర్వృతిం

ఎవఁడు పూర్వోక్త మగు త్రివిధకామములను విడచి, నిస్పృహుఁడై "నిర్మమః" (మమకారములవాఁడు "ఇది నాకు సంభవించుగాక" యని యితరుల ధనము మొదలగునవి కోరును. అట్టి) కోరికలేక "నిరహంకారః" అహంకారములేనివాఁడై విషయముల ననుభవించునో; యట్టివాఁడు (అహంకారశూన్యునకు సుషుప్త్యాదులయందు మమత సంభవించనందున, నహంకారప్రవిలయమువలన) మోక్షమును పొందును.

ఇచట "య స్సర్వత్రాఽనభిస్నేహః" అనునది మొదలగు స్థలములయందంతటను "యః" అని యచ్ఛబ్ద ముండుటచే నీగ్రంథము ("య స్సర్వత్రాఽనభిస్నేహః" అనునది మొదలియధ్యాయపరిసమాప్తిపర్యంతకగు గ్రంథము) ముముక్షువునకు సాధనవిధిపరము. అట్లు కానిచో స్థితప్రజ్ఞుఁడు ప్రస్తుత మగుటవలన తదనువాదార్థ మగు యచ్ఛబ్ద మనర్థక మగును. లోకమునందైతే వ్యవహరించునపుడు పరుని స్వభావమును చెప్పుసమయమున "స ఏవం కరోతి" వాఁడిట్లు చేయుచున్నాఁ డని తచ్ఛబ్దమునే ప్రయోగించుచున్నాఁడు. "యః" అని యనువాదసమయమున యచ్ఛబ్దమును ప్రయోగించఁడు. విధియందైతే "య ఏవం కరోతి స ఇదం ప్రాప్నోతి" (ఎవఁ డీతీరునచేయునో వాఁడీఫలమును పొందును) అని "యః సః" అని యచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్దప్రయోగము చూడఁబడుచున్నది. స్థితప్రజ్ఞ లక్షణకథనార్థమైనను లక్షణకథనమునందు తాత్పర్యము లేమింజేసి ముముక్షువుయొక్క సాధనవిధియందే పర్యవసిత మని నిశ్చయార్థము. ॥౭౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

మోక్షమృచ్ఛతి గచ్ఛతి కిము వక్తవ్యం బ్రహ్మచర్యాదేవ సంన్యస్య యావజ్జీవం బ్రహ్మణ్యేవాఽవతిష్ఠతే స బ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతీతి ॥ ॥౭౨॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవతః కృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే

ద్వితీయోఽధ్యాయః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అచ్చటచ్చట సంక్షేపముగను, విస్తరముగను జెప్పిన జ్ఞాననిష్ఠను అధికారిప్రవృత్తినివృత్తము "ఏషా బ్రాహ్మీ" అనుశ్లోకముచే స్తుతిచేయుచుండెను.

గృహస్థు, సంన్యాసి యీ యుభయములు గూడ ముక్తినిబొందెడివారలగుచో కష్టమగు సంన్యాసముతో నేమిప్రయోజనము? అని శంకింపఁజనదు. సంన్యాసికంటె నితరులకు విఘ్నబాహుళ్యము సంభవించుటచే ముముక్షువునకు సంన్యాసము తప్పక యపేక్షితము. కాన పూర్వమునందుఁ జెప్పబడిన స్థితి సర్వకర్మలను సంన్యసించి బ్రహ్మరూపముగ నవస్థానరూపము గృహస్థుడు ధనహానివలన వికలచిత్తుఁడై పరమార్థవివేకరహితుఁడై యగును. సంన్యాసికి ధనాదులు లేమింజేసి ధనాదినాశమువలన వికలచిత్తుఁడు గానేరడు. కాన నోయర్జునా! యిట్టి బ్రాహ్మీస్థితిని బొంది సంన్యాసియగు బ్రహ్మవిత్తు మోహమును బొందఁడు. (పరమార్థరహితుఁడు కాడు మఁదిమియందైన నిట్టి సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకాత్మజ్ఞాననిష్ఠుఁడైనచో మోక్షమును బొందును మఁదిమియందుమాత్రమే జ్ఞాననిష్ఠుఁడైనవాఁడు మోక్షమును బొందుచుండ బ్రహ్మచర్యమునందె సంన్యసించి యావజ్జీవము బ్రహ్మనిష్ఠుఁడైనవాఁడు ముక్తిని బొందునని చెప్ప నవసరము లేదు.

ఈతీరున తత్పదార్థము, త్వంపదార్థము, "తత్త్వమసి" అను వాక్యార్థము, అట్టి వాక్యార్థజ్ఞానమువలన ప్రత్యేకముగ మోక్షము, అట్టి మోక్షోపాయము ఒక్కొక్కశ్లోకమునందీయధ్యాయమునఁ జెప్పబడెను. కాన కర్మనిష్ఠ, జ్ఞాననిష్ఠ యనెడి యుపాయోపేయభూతమగు నిష్ఠాద్వయ మీద్వితీయాధ్యాయముచే సిద్ధమగుచున్నది.

ఇట్లు నూరువేల సంఖ్య కలిగి, వ్యాసప్రోక్తము, సంహితారూపము నగు మహాభారతమునం దంతర్గతమైన భీష్మపర్వమునందున్న యుపనిషద్రూపము, బ్రహ్మవిద్యారూపమును, యోగశాస్త్రము నగు భగవద్గీతలయందున్న శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదమునందు గల సాంఖ్యయోగ మను పేరి ద్వితీయాధ్యాయమునకు గౌతమసగోత్రుఁడగు "తర్కరత్న, న్యాయవేదాంతవిద్యాపారీణ" బిరుదు అప్పన్నశాస్త్రిచే రచియింపఁబడిన, ఆనందగిరీయవ్యాఖ్యానుసృత శ్రీ భగవద్గీతా శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని

సమాప్తము.

హరిః ఓమ్ తత్సత్.

—: ౨వ అధ్యాయము ౭౨ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈవిధమున "స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా" అను శ్లోకమునందు జూపఁబడిన యర్జునుని నాల్గుప్రశ్నములకు సమాధానము చెప్పు వ్యాజముచే స్థితప్రజ్ఞుని నిఖిలలక్షణములు, ముముక్షువుచే నాచరింపదగినవిగా చెప్పి, ఇపుడు కర్మయోగఫలభూతమగు సాంఖ్యనిష్ఠను ఫలద్వారమున స్తుతించుచు, నుపసంహరించుచుండెను. స్థితప్రజ్ఞలక్షణవ్యాజమున చెప్పఁబడినట్టియు, "ఏషా తే౽భిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిః" అని పూర్వమునందు చెప్పఁబడినట్టి నిష్ఠ సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకపరమాత్మజ్ఞానరూపముగను, బ్రహ్మవిషయికముగను చెప్పఁబడెను? ఓ యర్జునా! ఎవడైన నీస్థితిని పొందినచో తిరుగ మోహమును పొందడు. అనఁగా అజ్ఞాన మనాదియగుటచే నట్టి యజ్ఞానముచే బాధింపఁబడి తిరుగ నది సంభవింపదు. మఱిమియందుకూడ నిట్టి బ్రాహ్మీస్థితియందుండువాడు బ్రహ్మయందు సుఖమును, లేక బ్రహ్మరూపమగు సుఖమును పొందుచుండ బ్రహ్మచర్యమునందే సంన్యసించి యావజ్జీవ మీ బ్రాహ్మీస్థితి నవలంబించువాడు బ్రహ్మరూపసుఖమును పొందునని చెప్పనవసరములేదు. ఇట్టి యర్థము "అన్తకాలే౽పి" అను స్థలమునందుగల "అపి" అను శబ్దముచే చెప్పఁబడుచున్నది.

"జ్ఞానం తత్సాధనం కర్మ సత్త్వశుద్ధిశ్చ తత్ఫలం। తత్ఫలం జ్ఞాననిష్ఠైవ వేత్యధ్యాయే౽స్మిన్ప్రకీర్తితమ్॥" ద్వితీయాధ్యాయమునందలి మొట్టమొదట జ్ఞానము, జ్ఞానసాధనమగు కర్మయు, కర్మఫలమగు సత్త్వశుద్ధియు, సత్త్వశుద్ధికి ఫలమగు జ్ఞాననిష్ఠయు చెప్పఁపడెను.

ఇట్లు శ్రీమధుసూదనసరస్వతీ విరచిత శ్రీమద్భగవద్గీతా ద్వితీయాధ్యాయ గూఢార్థ
దీపికకు "తర్కరత్న, న్యాయవేదాన్తవిద్యాపారీణ" బిరుదు
అప్పన్నశాస్త్రి విరచిత తాత్పర్య బోధిని
సమాప్తము.

శంకరానందీయము:— "ముముక్షువగు యతికి ప్రపంచవాసనలచేతను, కామక్రోధాదులచేతను, అహంమమాద్యభిమానవిశేషములచేతను ప్రతిబంధకములతోఁగూడిన శ్రవణజన్యజ్ఞానము విదేహముక్తికొరకు సమర్థమైనది కాదు" అని నిశ్చయించి పరమకృపాలువగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "సమాధా వచలా బుద్ధి" అని బ్రహ్మనిష్ఠను ప్రస్తుతముగ చేసికొని యెల్లపుడు బ్రహ్మనిష్ఠచే సర్వకామప్రహాణ మొనరించునట్టియు, శరీరయాత్రాదులయందుఁగూడ బ్రహ్మస్వరూపముచే బ్రహ్మయందుండునట్టి అహంమమాది బంధమునుండి ముక్తుడైన విద్వాంసునకే విదేహముక్తిని చెప్పి యిపుడు ముముక్షువునకు గూడ బ్రహ్మనిష్ఠయే సంపాదింపదగినది; దీనిచేతనే విదేహముక్తి ప్రాప్తించును; మఱియొకవిధమున ప్రాప్తించదని సూచనచేయుచు నుపక్రాంతమగు బ్రహ్మనిష్ఠను 'ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః' అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను.

'స్వస్వరూపం ప్రకాశ్య ముముక్షుం సంసారమృత్యోః పాతీతి పః పరమాత్మా తమేవార్థయతే వాంఛతీతి పార్థః తస్య సంబుద్ధిః హేపార్థ!' స్వస్వరూపమును ప్రకాశింపజేసి ముముక్షువును సంసారమృత్యువునుండి రక్షించువాఁడు పరమాత్మ. అట్టిపరమాత్మను కోరెడివాఁడు పార్థుఁడనబడును. అతనిసంబుద్ధి "హేపార్థ!" అని. అట్టి యోయర్జునా! నీవు నేనుజెప్పు విషయమును విని చెప్పినట్లాచరించుము. బ్రహ్మప్రాపకమగు నీనిష్ఠ నాచే జెప్పఁబడెను విదేహకైవల్యమును కోరెడి బ్రహ్మవేత్తయగు ముముక్షు వీబ్రహ్మనిష్ఠను పొంది "న విముహ్యతి విశిష్టోమోహో యత్ర స విమోహో దేహస్తం న ప్రాప్నోతి" విశేషమోహము దేనియందు కలదో యట్టిదేహము విమోహమనఁబడును. అట్టి దేహమును తిరిగి పొందడు. మఱియు పూర్వవయస్సునందే ప్రసిద్ధమైన సాధనములు కలవాఁడై, జన్మాంతరీయ సంన్యాసశ్రవణాది పుణ్యకర్మపరిపాకవశమున విద్వాంసుఁడై యీ జన్మమున ప్రారబ్ధవిశేషబలముచే కించిత్కాలము సంసారమును పొంది యంతిమకాలమునందు చరమావస్థయందైనను నీబ్రహ్మనిష్ఠయందుం

డినవాఁడై నిష్క్రియము, నిత్యానందైకరసము, బ్రహ్మరూపము నగు ముక్తిని పొందుచున్నాఁడు. "విజ్ఞాయ చరమావస్థాం దేవతాభ్యో నృపోత్తమః । ఖట్వాంగో నామ రాజర్షి ర్ముహూర్తే ముక్తిమేయివాన్" రాజర్షి యగు ఖట్వాంగమహారాజు దేవతలవలన తనచరమావస్థను తెలిసికొని రెండుఘడియలందు మోక్షమును పొందెనని ఖట్వాంగ చరిత్రము కలదు. కాన విదేహకైవల్యమును కోరెడివారలు బాహ్యములందు ప్రవృత్తిని వదలి యాబ్రహ్మనిష్ఠ యందె సర్వదా యుండవలెనని సిద్ధము. ॥౭౨॥

ఇట్లు శ్రీశంకరానందసరస్వతీ విరచిత శ్రీమద్భగవద్గీతా ద్వితీయాధ్యాయవాక్య
తాత్పర్యబోధినికి 'తర్కరత్న, న్యాయవేదాన్తవిద్యాపారీణ' బులుసు
అప్పన్నశాస్త్రిచే రచియింపఁబడిన తాత్పర్యబోధిని
సమాప్తము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— జ్ఞాననిష్ఠను స్తుతించుచు "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే" అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను.

సర్వమును విడచి బ్రహ్మరూపముచే నవస్థాన మింతవరకు చెప్పఁబడెను. ఇట్టి బ్రాహ్మీస్థితిని పొందినవాఁడు మోహమును పొందడు. వార్ధక్యావస్థయందైన నిట్టి బ్రాహ్మీస్థితియం దుండినచో మోక్షమును పొందుచున్నాడు. ఇక బాల్యావస్థయందే బ్రహ్మనిష్ఠుఁడై చరించువాఁడు మోక్షమును బొందు నని యేమి చెప్పవలెను ? తప్పక మోక్షమును బొందును. నీకుకూడ నిట్టి శోకమోహాభిభూతత్వరూపస్వభావ ముచితము కాదు. మరే మనిన ? జీవన్ముక్తస్వభావమే న్యాయ మని సూచించుటకు "పార్థ !" అని సంబోధించెను. లేక మత్సంబంధి వగు నీకు బ్రహ్మరూప మగు నాయందే యవస్థానము న్యాయ మని సూచించుటకు "పార్థ!" అని సంబోధించెను.

ఈద్వితీయాధ్యాయమునందలి తత్పదలక్ష్య మగు పరమాత్మస్వరూపమునే త్వంపదలక్ష్యముగ ప్రతిపాదించు శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే— సాక్షాచ్ఛోకమోహనివృత్తికి హేతు వగు జ్ఞాననిష్ఠను సలక్షణముగను, ప్రధానముగను జ్ఞాననిష్ఠ కుపాయభూత మగు కర్మయోగనిష్ఠను గుణభావముచేత (అంగముగ) నుప్రతిపాదించుచు నుపాయోపేయములగు కర్మజ్ఞాననిష్ఠ లనెడి నిష్ఠాద్వయము ప్రకాశింపఁజేయబడెను. ॥౭౨॥

ఇట్లు ధనపతిసూరివిరచిత శ్రీభగవద్గీతాద్వితీయాధ్యాయభాష్యోత్కర్షదీపికకు
"తర్కరత్న, న్యాయవేదాంతవిద్యాపారీణ" బులుసు అప్పన్నశాస్త్రి
విరచిత తాత్పర్యబోధిని
సమాప్తము.

పరమార్థప్రపా:— పూర్వోక్తలక్షణలక్షితము బ్రహ్మకారస్థితిరూపము నగు బ్రాహ్మీస్థితి యుపన్యసింపఁబడెను. ఇట్టి బ్రాహ్మీస్థితిని పొంది తిరుగ మోహమును పొందడు. దేహావసానసమయమునందైన నట్టి బ్రాహ్మీస్థితియందు క్షణకాలమైన నుండినచో నట్టివాఁడు బ్రహ్మనిర్వాణమును పొందుచున్నాఁడు. యావజ్జీవ మిట్టిస్థితియం దుండినచో నట్టివాఁడు మోక్షమును పొందు నని యేమి చెప్పవలెను.

— అథాధ్యాయతాత్పర్యం —

శోకో దేహాత్మబుద్ధ్యా నను భవతి మృషా యేన దేహాతిరిక్తో దేహద్రష్టైక ఆత్మా విభు రనుపహతో హ్యంతృహాన్యత్వశూన్యః । తస్య జ్ఞానా న్న శోక స్త దిహ నిజమన శ్శుద్ధితః స్యా స్వధర్మా ద్వేధోక్త స్స ద్వితీయే ఽభూ న్మితి మను మవద త్సాంఖ్యయోగాధికారమ్ ॥

—♦ ద్వితీయాధ్యాయసముదితతాత్పర్యము ♦—

ఏ కారణముచే నాత్మ దేహాతిరిక్తుడు, దేహద్రష్ట, ఏకము, విభువు, నాశములేనివాఁడు, హంతృహన్యత్వధర్మశూన్యుఁడు, అయియుండెనో, ఆ కారణముచే శోకము దేహాత్మబుద్ధిచే సంభవించుచున్నది. అట్టిశోకము మిథ్యయే. నిరుక్తాత్మజ్ఞానమువలన నాశోకము నివర్తించును. ఆత్మజ్ఞానము స్వీయమనశ్శుద్ధివలన కలుగును. మనశ్శుద్ధి స్వధర్మానుష్ఠానమువలన సంభవించును. స్వధర్మము వేదమునందు చెప్పఁబడెను. అను నీవిషయముగల సాంఖ్యయోగాధికారమును ద్వితీయాధ్యాయమునందు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పెను.

ఇట్లు దైవజ్ఞపండితసూరివిరచిత శ్రీభగవద్గీతాద్వితీయాధ్యాయపరమార్థప్రపకు
"తర్కరత్న, న్యాయవేదాంతవిద్యాపారీణ" బులుసు అప్పన్నశాస్త్రి
విరచిత తాత్పర్యబోధిని
స మా ప్త ము.

సదానందీయము:—

"బంధోచ్ఛేద్యాత్మబోధం తదను మతిమలోచ్ఛేదనార్థం స్వధర్మం
తజ్జాం శుద్ధిం తతోఽర్థాఽఖిలకరణఫలం జ్ఞాననిష్ఠాం పరేష్టామ్ ।
యో భక్తాయ ప్రియాయావద దమలయశాః శ్రీపతిర్ధర్మగోప్తా
స శ్రీకృష్ణోఽఖిలస్య భ్రమతిమిరహరో భాతు భాస్వాన్ మమాంతః ॥"

మొట్టమొదట బంధనివర్తకమగు ఆత్మజ్ఞానమును, అనంతరమున జ్ఞానమలనాశమునిమిత్తము స్వధర్మమును, ఆటుపిమ్మట స్వధర్మానుష్ఠానమువలన జనించెడి శుద్ధిని, అనంతరమున నిఖిలకరణఫలమగు నీశ్వరసమ్మతజ్ఞాననిష్ఠను, ఏమహానుభావుఁడు—తనకు భక్తుడుప్రియుఁడు నగు నర్జునునికొరకు చెప్పెనో యట్టి ధర్మగోప్తయు, నిర్మలయశస్కుఁడు, శ్రీపతియు, నిఖిలప్రాణుల భ్రమతిమిరమును హరించునట్టి శ్రీకృష్ణపరమాత్మయనెడి సూర్యుఁడు నాయంతఃకరణమునందు ప్రకాశించుఁగాక !

ఇట్లు సదానందవిద్వత్కృత శ్రీభగవద్గీతాద్వితీయాధ్యాయభావప్రకాశకు 'తర్కరత్న,
న్యాయవేదాంతవిద్యాపారీణ' బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచితతాత్పర్యబోధిని
స మా ప్త ము.

నీలకంఠీయము:—కర్మయోగప్రాప్యము, పూర్వోక్తమునగు సాంఖ్యయోగనిష్ఠను ఫలద్వారమున స్తుతించుచు నుపసంహరించుచుండెను.

"బ్రాహ్మీ" ఇచట బ్రహ్మశబ్దముచే "బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతి" అను శ్రుతిచొప్పున బ్రహ్మవేత్త చెప్పబడును. అట్టి బ్రహ్మవేత్తయొక్క నిష్ఠ స్థితప్రజ్ఞలక్షణప్రసంగమున చెప్పఁబడెను. మనుష్యుఁడట్టి నిష్ఠను పొంది తిరిగి మోహమును పొందకుండును. ఇట్టి బ్రాహ్మీనిష్ఠయందంతకాలమునందైన నుండినచో (అనఁగా ఉపాసనవలె చిరకాలాభ్యాసనాపేక్షము కాక యంతకాలమునందొక్కసారి ఈ బ్రాహ్మీనిష్ఠ కలిగినను) బ్రహ్మమును పొందుచున్నాడు. లోకాంతరమును పొందినటుల బ్రహ్మము పొందదగినదా ? యనిన అటుల కానేరదు. మరేమనిన "నిర్వాణం నిర్గతం వానం గమనం యస్మిన్ ప్రాప్యే బ్రహ్మణి తన్నిర్వాణం" ఏ ప్రాప్యమగు బ్రహ్మవిషయమై గమనము సంభవింపదో యట్టి బ్రహ్మమును గమనములేకుండగనే పొందును. ఈవిషయమై "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్త్యత్రైవ సమవలీయన్తే బ్రహ్మైవ సన్బ్రహ్మాప్యేతి" (బ్రహ్మవేత్తయొక్క ప్రాణము ఉత్క్రమిం

చవు. అచటనే లయించును, బ్రహ్మవేత్త బ్రహ్మస్వరూపుఁడై బ్రహ్మమును పొందును) అను శ్రుతియు—గమనము లేకుండగనే ప్రాణరూపోపాధిప్రవిలయమాత్రమువలన (ఘటరూపోపాధినాశనమువలన ఘటాకాశమునకు మహాకాశప్రాప్తివలె) జీవునకు బ్రహ్మప్రాప్తిని చెప్పుచున్నది. "అంతకాలేఽపి" అనుచోటనుండు (అపి) శబ్దమువలన—నెవఁడు బ్రహ్మచర్యము మొదలుకొని బ్రాహ్మీనిష్ఠయందుండునో వాఁడు బ్రహ్మనిర్వాణమును పొందునని యేమి చెప్పవలయును ? అని కైముతికన్యాయముచే సిద్ధించుచున్నది.

ఇట్లు శ్రీనీలకంఠాచార్య విరచిత శ్రీభగవద్గీతా ద్వితీయాధ్యాయ భగవద్గీతా ప్రకాశకు

బులుసు వెంకటశాస్త్రి విరచిత తాత్పర్యబోధిని

సమాప్తము.

శ్రీధరీయము:—పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన జ్ఞాననిష్ఠను స్తుతిచేయుచు నుపసంహరించుచుండెను.

పరమేశ్వరారాధనచే పరిశుద్ధాంతఃకరణముకల పురుషుఁడిట్టి బ్రాహ్మీస్థితిని పొంది తిరిగి సంసారమోహమును పొందఁడు. అంతకాలమునందుకూడ (మృత్యుసమయమునందుకూడ) క్షణకాలమైన నీబ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠయందుండిన మనుజుఁడు బ్రహ్మమునందు లయమును పొందును. ఇక బాల్యావస్థమొదలుకొని బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠయందుండువాఁడు మోక్షమును పొందునని యేమి చెప్పవలయును ? చెప్పనవసరములేదు.

శోకపంకనిమగ్నం యస్సాంఖ్యయోగోపదేశతః ।

ఉజ్జహారార్జునం భక్తం స కృష్ణశ్శరణం మమ ॥

శోకపంకమునందు మునిఁగియుండిన స్వభక్తుఁడగు నర్జునుని సాంఖ్యయోగము నుపదేశించి యెవఁ డుద్ధరించెనో యట్టి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ నాకు శరణము.

ఇట్లు శ్రీధరవిరచిత శ్రీభగవద్గీతాద్వితీయాధ్యాయటీకకు "తర్కరత్న,

న్యాయవేదాంతవిద్యాపారీణ" బులుసు అప్పన్నశాస్త్రివిరచిత

తాత్పర్యబోధిని సమాప్తము.

హరిః ఓం తత్సద్బ్రహ్మార్పణమస్తు.

ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

శుభమస్తు.

శ్రీభగవద్గీతా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని

తృతీయోఽధ్యాయః.

గీ॥ అర్జున ఉవాచ— జ్యాయసీచే త్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధి ర్జనార్దన !
తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ! ॥ ॥౧॥

పదవిభాగము:— అర్జునః-ఉవాచ-జ్యాయసీ-చేత్-కర్మణః-తే-మతా-బుద్ధిః-జనార్దన-తత్-కిం-కర్మణి-ఘోరే-మాం-నియోజయసి-కేశవ ! ॥౧॥

ప్రతిపదార్థము:— అర్జునః=అర్జునుడు; ఉవాచ=పలికెను; హేజనార్దన!= ఓశ్రీకృష్ణపరమాత్మా ! తే=నీకు; బుద్ధిః=జ్ఞానము; కర్మణః=కర్మకంటె; జ్యాయసీ=ఉత్కృష్టమైనదై; మతా చేత్=సమ్మతమైనచో; తత్; అప్పుడు; కిం=ఏ కారణమువలన, ఘోరే=ఘోరమగు; కర్మణి=హింసాదిరూపకర్మయందు; మాం=నన్ను; నియోజయసి ?=ఆజ్ఞాపించుచుంటివి ? ॥౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) శాస్త్రస్య ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూతే ద్వే బుద్ధీ భగవతా నిర్దిష్టే సాంఖ్యే బుద్ధిర్యోగే బుద్ధిరితి చ । తత్ర "ప్రజహాతి యదా కామాన్" (గీ-2-అ-55-శ్లో) ఇత్యారభ్యాఽఽధ్యాయపరిసమాప్తే స్సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రితానాం సంన్యాసం కర్తవ్య ముక్త్వా తేషాం తన్నిష్ఠతయైవ చ కృతార్థతోక్తా— "ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః" (గీ-2-అ-72-శ్లో) ఇతి । అర్జునాయ చ "కర్మణ్యే వాధికార స్తే, మా తే సంగో స్త్వకర్మణి" (గీ-2-అ-47-శ్లో) ఇతి కర్మైవ కర్తవ్య ముక్త్వా న్యోగబుద్ధి మాశ్రిత్య, న తత ఏవ శ్రేయః ప్రాప్తిముక్తా వాన్ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) ద్వితీయాధ్యాయతృతీయాధ్యాయములకు సంబంధ మేమనిన? గీతాశాస్త్రప్రారంభమున కపేక్షితములు ప్రవృత్తినివృత్తులు విషయముగాగల బుద్ధులు రెండు. అవి యేవనిన ? యోగబుద్ధియు; సాంఖ్యబుద్ధియు. ఆరెంటిలో యోగబుద్ధి సాధనము, సాంఖ్యబుద్ధి సాధ్యము (ఫలము). అట్టి సాధనసాధ్యములగు రెండుబుద్ధులు. శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే ద్వితీయాధ్యాయమునందుపదేశింపఁబడెను. అందునను "ప్రజహాతి యదా కామాన్" అనుశ్లోకము మొదలు అధ్యాయ

—: 3వ అధ్యాయము- ౧ వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

• మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ప్రథమాధ్యాయముచే నుపోద్ఘాతితమైన శాస్త్రవిషయము ద్వితీయాధ్యాయమునందు సూత్రిత మయినది (సంగ్రహముగఁ జెప్పఁబడెను). ఎట్లన ! ప్రథమమున నిష్కామకర్మ

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) తదేతద్ దాలక్ష్య పర్యాకులీభూతబుద్ధి రర్జున ఉవాచ— కథం భక్తాయ శ్రేయోర్థినే యత్సాక్షాచ్ఛ్రేయస్సాధనం సాంఖ్యబుద్ధినిష్ఠాం శ్రావయిత్వా మాం కర్మణి దృష్టానేకానర్థయుక్తే పారంపర్యేణాప్యనైకాన్తికశ్రేయఃప్రాప్తిఫలకే నియుంజ్యాదితి యుక్తః పర్యాకులీభావోఽర్జునస్య। తదనురూపశ్చ ప్రశ్నో "జ్యాయసీచే" దిత్యాదిః। ప్రశ్నాపాకరణవాక్యం చ భగవతోక్తం యథోక్తవిభాగవిషయే శాస్త్రే।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పరిసమాప్తివరకు నగు గ్రంథభాగముచే సాంఖ్యబుద్ధి నాశ్రయించినవారలకు సంన్యాసము కర్తవ్యమని చెప్పి యట్టివారలకు "ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః" అను శ్లోకముచే జ్ఞాననిష్ఠచేతనే కృతార్థత్వము నుపపాదించెను. అర్జునునికొఱకైతే "కర్మణ్యేవాధికారస్తే- మా తే సంగోఽస్త్వకర్మణి" అనువానిచే యోగబుద్ధి నాశ్రయించి కర్మయే చేయఁదగిన దని చెప్పెను. ఇట్టి కర్మవలన మోక్షము ప్రాప్తించు నని యేమియుఁ జెప్పియుండలేదు.

(2) కాన భగవంతుఁ డగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మచేఁ జెప్పఁబడిన విషయమునందు సందేహముఁ బొందుచుండిన యర్జునునకు విషయనిర్ణయకాంక్షచే ప్రశ్నప్రవృత్తి గలిగెను. అందువలన ద్వితీయాధ్యాయతృతీయాధ్యాయములకు ఉత్థాప్యోత్థాపకస్వరూపము గు సంగతి గలదు. కాన ద్వితీయాధ్యాయానంతరమున నీతృతీయాధ్యాయముఁ జెప్పుట సమంజసమే.

ద్వితీయాధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడిన విషయమును విని యర్జునుఁడు వ్యాకుల మగు బుద్ధికలవాఁడై యిట్లు ప్రశ్నించెను. అర్జునుని బుద్ధికి వ్యాకులత యేగునిన? సాక్షాత్తు మోక్షమునకు సాధన మగు జ్ఞాననిష్ఠను శ్రేయోర్థియు, భక్తుఁడు నగు మఱియొకనికిఁ జెప్పి శ్రేయోర్థిని కానివానివలె భక్తుండను కానివానివలె నన్నుఁగూర్చి పరంపరచేఁ గూడ మోక్షము ప్రాప్తించు నను ఫలనియమము లేనట్టియు, దృష్ట మగు గురుభ్రాతృపితృపుత్రాద్యనేకవనాత్మకానేకానర్థసంకలితము నగు నీయుద్ధకర్మమునం దెట్లు నియోగించె నని యర్జునునకు పర్యాకులత్వము (వ్యాకులత్వము) న్యాయమే. క్షత్రియకర్మ యగు యుద్ధమునందు గురుభ్రాతృహింసాదిరూప మగు దృష్టానేకానర్థములు సంభవించుట సిద్ధమే. అట్టి దృష్టానేకానర్థసంబద్ధము బుద్ధిశుద్ధిద్వారమున నైన, వర్తమానజన్మమందైన ఫలము ననుభవించు నను నియమము లేనట్టి యుద్ధమునందు శ్రేయోర్థిని, భక్తుఁడను నగు నన్ను భగవంతుఁను ఆజ్ఞాపించుట యుక్తముకాదు. అని

నిష్ఠయు, సద్దానివలన నంతఃకరణపంశుద్ధియు, అనంతరము శమదమాదిసాధనపురస్సర మగు సర్వకర్మసంన్యాసము, అనంతరము వేదాంతవాక్యవిచారసహితభగవద్భక్తినిష్ఠయు, అనంతరము తత్త్వజ్ఞాననిష్ఠయుఁ గలుగును. దీనికి తత్త్వజ్ఞాననిష్ఠచేఁ దృగుణాత్మికావిద్యానివృత్తియై జీవన్ముక్తిరూపఫలము ప్రాప్తించును. ఇది ప్రారబ్ధకర్మఫలము ననుభవించువరకు నుండును. తదంతమునందు విదేహముక్తిరూపఫలము ప్రాప్తించును. జీవన్ముక్త్యవస్థయందు పరమపురు

శాంకరభాష్యమ్:—

(౩) కేచి త్త్వర్జునస్య ప్రశ్నార్థ మన్యథా కల్పయిత్వా తత్ప్రతికూలం భగవతః ప్రతివచనం వర్ణయన్తి, యథా చాత్మనా సంబంధగ్రన్థే గీతార్థో నిరూపిత స్తత్ప్రతికూలం చేహ పునః ప్రశ్నప్రతివచనయో రర్థం నిరూపయన్తి। కథం? తత్ర సంబంధగ్రన్థే తావ త్సర్వేషా మాశ్రమిణాం జ్ఞానకర్మణో స్సముచ్చయో గీతాశాస్త్రే నిరూపితో౽ర్థ ఇత్యుక్తం పున ర్విశేషితం చ యావజ్జీవశ్రుతిచోదితాని కర్మాణి పరిత్యజ్య కేవలాదేవ జ్ఞానా న్మోక్షః ప్రాప్యత ఇత్యేత దేకాన్తేనైవ ప్రతిషిద్ధ మితీహ త్వాశ్రమవికల్పం దర్శయతా యావజ్జీవశ్రుతిచోదితానా మేవ కర్మణాం పరిత్యాగ ఉక్త, తత్కథ మీదృశం విరుద్ధమర్థ మర్జునాయ బ్రూయా ద్భగవాఞ్, శ్రోతా చ కథం విరుద్ధమర్థ మవధారయేత్।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యర్జునుఁడు పర్యాకులుఁడాయెను. అర్జునుని బుద్ధివ్యాకులత కనుగుణమయినదే "జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్తే" ఇత్యాదిప్రశ్నయు నగును. జ్ఞాననిష్ఠులకు కృతార్థతయు, కర్మనిష్ఠుల కకృతార్థతయు అను విభాగమును దెలుపు అర్జునుని ప్రశ్నమును దొలఁగించుటకు "లోకే౽స్మి న్ద్వివిధా నిష్ఠా" అను శాస్త్రమునందును భగవదుక్తమగు వాక్యము సమర్థ మగుచున్నది.

(౩) ఇంతవరకుఁ దేలిన యాశయమేమి? సాక్షాత్తు శ్రేయస్సాధనమగు జ్ఞానము నితరులకుఁజెప్పి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ నాకుమాత్ర మట్టి శ్రేయస్సాధనమును జెప్పలేదని తలచి యర్జునుఁడు వ్యాకులచిత్తుఁడై 'జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్తే' అని ప్రశ్నించెను. కాన పూర్వోత్తరాధ్యాయముల కుత్థాప్యోత్థాపకత్వసంగతి కలదు. కొంతమంది (వృత్తికారాదులు) ప్రశ్నార్థము నన్యథా కల్పనచేసి త ద్విరుద్ధముగ భగవంతుని సమాధానమును వర్ణించుచుండిరి. అది ఏమనిన? అర్జునుఁడు జ్ఞానకర్మలకు సముచ్చయమును నిశ్చయించుకొనుటకు 'జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే' అని ప్రశ్నించెనని వృత్తికారులు చెప్పెదరు. అటులైన భగవంతుఁడు ప్రతివచనముకూడ సముచ్చయముగనే చెప్పవలయును. అట్లుత్తరగ్రంథమునందు భగవంతుఁడు చెప్పియుండలేదు. జ్ఞానకర్మలకు సముచ్చయమును భగవంతుఁ డంగీకరించుటచేతనే యర్జునుని ప్రశ్నము దొలఁగుచుండ నట్లుకాక "లోకేస్మి న్ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయా౽నఘ! జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినాం" అని జ్ఞానకర్మములు భిన్నపురుషాశ్రితములుగఁ జెప్పుటవలన వృత్తికారమతమున ప్రశ్నప్రతివచనములకు విరోధము సంభవించును.

షార్థాలంబనముగ నుత్కృష్ట మగు వైరాగ్యము ప్రాప్తించును. దైవసంపత్తనెడి శుభవాసన యట్టి వైరాగ్యమున కుపకారకమగుటచే గ్రహింపఁదగినది. అసురసంపత్తనెడి యశుభవాసన వైరాగ్యమునకు విరోధి యగుటచే విడువఁదగినది. దైవసంపత్తునకు సాత్త్వికీవృత్తిరూప మగు శ్రద్ధ యసాధారణకారణ మగును. అసురసంపత్తునకు రాజసవృత్తిరూపము, తామసవృత్తిరూపము నగు నశ్రద్ధ కారణ మగును" అను నీహేయోపాదేయవిభాగముచే సమస్త

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మఱియు వృత్తికారమతమునందు కేవల ప్రశ్నప్రతివచనములయందుమాత్రమే విరోధము సంభవించుటకాదు. మఱేమనిన వృత్తికారుల గ్రంథమునందుఁగూడ పూర్వాపరవిరోధము కలదు. అది యెట్లనిన ? సంబంధగ్రంథ (గీతాశాస్త్రారంభగ్రంథ) మునందు వృత్తికారులేవిధముగ గీతార్థమును నిరూపించియుండిరో; దానికి విరుద్ధముగ నీతృతీయాధ్యాయ ప్రథమమునందుఁగల ప్రశ్నప్రతివచనముల కర్థమును నిరూపించుచుండిరి. ఎట్లనిన ? వృత్తికారవ్యాఖ్యయందుగల గీతాశాస్త్రారంభగ్రంథమునందు నిఖిలమగు నాశ్రములకు జ్ఞానకర్మసముచ్చయము గీతాశాస్త్రమునందు నిరూపింపఁబడినవిషయమని చెప్పబడెను. ఇట్లు చెప్పుటయేకాక తిరుగ "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" అను శ్రుతిచోదితమగు కర్మలను పరిత్యజించి కేవల జ్ఞానమువలననే మోక్షము పొందఁబడును. అనుమతము 'యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్' అను శ్రుతికి విరుద్ధమగుటవలన నియమముగ నిషిద్ధమైనదని చెప్పి యిచట నాశ్రమవికల్పమును జూపి జ్ఞాననిష్ఠులకు యావజ్జీవశ్రుతిచోదితకర్మలయొక్క పరిత్యాగము చెప్పఁబడెను (కాన వృత్తికారగ్రంథము పూర్వాపరవిరోధము కలది.)

భగవంతుఁడేవిధముగఁ జెప్పెనో అదేవిధమున వృత్తికారులు చెప్పెను. కాన వృత్తికారుల దేమి యపరాధము? అని శంకింపఁజనదు. భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునునికొఱకిట్టి విరుద్ధార్థము నెట్లు చెప్పును ? చెప్పఁడని యాశయము. పరమాప్తుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు (అనగా భగవంతుఁడు) నగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ విరుద్ధార్థవాది కాఁడు. కాన విరుద్ధార్థమును జెప్పడు. మఱేమనిన ? శ్రీకృష్ణాభిప్రాయమును దెలిసికొనకపోవుటచే వ్యాఖ్యాతలగు వృత్తికారులకే విరుద్ధార్థవాదిత్వమని యర్థము.)

"భగవంతునకు విరుద్ధార్థవాదిత్వము లేకున్నను శ్రోతయగు నర్జునుఁడే విరుద్ధముగ గ్రహించెను. అట్టి శ్రోతయగు నర్జునుని జ్ఞానము ననుసరించి వ్యాఖ్యజేయు వృత్తికారుల కేమి యపరాధము" అని శంకింపవలదు. శ్రోతయు విరుద్ధార్థము నెట్లు గ్రహించును ? గ్రహించఁడని యర్థము. (అనగా శ్రోత యర్జునుఁడా ? అట్టి యర్జునుఁడు బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేయువాడా ? అట్టి యర్జునుఁడు భగవదుక్తార్థమును దెలిసికొని విరుద్ధార్థమును గ్రహించుటకు తగఁడు. కాన వృత్తికారులదే విరుద్ధార్థవాదిత్వమని యర్థము.)

శాస్త్రవిషయము పరిసమాప్త మగును. అట్లగుటచే నీద్వితీయాధ్యాయమునందు "యోగస్థః కురు కర్మాణి" అను మొదలగుదానిచే సత్త్వశుద్ధిసాధనభూత మగు నిష్కామకర్మనిష్ఠ సూత్రితమైనది. ఇదియే సామాన్యవిశేషరూపముగ తృతీయచతుర్థాధ్యాయములచే వివరింపఁబడును. శుద్ధాంతఃకరణుని దగు శమదమాదిసాధనసంపత్తిపురస్సరమగు సర్వకర్మసంన్యాసనిష్ఠ "విహాయ సర్వాన్ యః కామాన్" నిత్యాదికముచే ద్వితీయాధ్యాయమున సూత్రితమైనది. ఈసర్వకర్మసంన్యాసనిష్ఠయే సంక్షేపముగను, విస్తరముగను పంచమషష్ఠాధ్యాయములయందు నిరూపింపఁబడును.

శాంకరభాష్యమ్:—

(4) తత్రైత త్స్యా ద్గృహస్థానా మేవ శ్రౌతకర్మపరిత్యాగేన కేవలా దేవ జ్ఞానా న్మోక్షః ప్రతిషిధ్యతే న త్వాశ్రమాన్తరాణా మిత్యేత దపి పూర్వోత్తరవిరుద్ధమేవ । కథం, సర్వాశ్రమిణాం జ్ఞానకర్మణో స్సముచ్చయో గీతాశాస్త్రే నిశ్చితోఽర్థ ఇతి ప్రతిజ్ఞాయేహ కథం తద్విరుద్ధం కేవలా దేవ జ్ఞానా న్మోక్షం బ్రూయా దాశ్రమాన్తరాణామ్ । అథ మతం శ్రౌతకర్మాపేక్షయైత ద్వచనం కేవలా దేవ జ్ఞానా చ్ఛ్రౌతకర్మరహితా ద్గృహస్థానాం మోక్షః ప్రతిషిధ్యత ఇతి ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(4) సంబంధగ్రంథమునందైతే వృత్తికారాభిప్రేత మేదనిన? పరిపక్వజ్ఞానమును విడచియే యావజ్జీవశ్రుతిచోదితంబగు నగ్నిహోత్రాదికర్మపరిత్యాగపూర్వకంబుగ కేవలాత్మజ్ఞానమువలన మోక్షము నపేక్షించు గృహస్థులకు మోక్షము నిషేధింపఁబడెను. కాని స్వరూపముచే కర్మత్యాగముగాని, జ్ఞానమువలన మోక్షముగాని నిషేధింపఁబడలేదు. తృతీయాధ్యాయమునందైతే కర్మలను వదలినట్టియు, గృహస్థులు కానట్టివారలకు కేవలాత్మజ్ఞానమువలన మోక్షము వివక్షచేయబడెను. కాన నుపక్రమగ్రంథమునందలి నిషేధము, తృతీయాధ్యాయమునందలి యభ్యనుజ్ఞ భిన్నవిషయకము లగుటచే వృత్తికారమతమునందు విరోధాశంక లేదు. అనిన నిదియు పూర్వోత్తరవిరుద్ధమే యగును. ఎట్లనిన? సర్వాశ్రమములకు జ్ఞానకర్మల సముచ్చయము గీతాశాస్త్రమునందు నిశ్చిత మగు నర్థమని సంబంధగ్రంథమునందు ప్రతిజ్ఞచేసి ఈతృతీయాధ్యాయమునందు తద్విరుద్ధముగ నాశ్రమాంతరులకు కేవలజ్ఞానమువలన మోక్షము నెటులు జెప్పును? అట్లు వృత్తికారులు చెప్పిన వో పూర్వాపరవిరోధ మెందులకు ప్రాప్తింపదు? ప్రాప్తించు ననియే యాశయము. లేక మఱియొక మతము. శ్రౌతకర్మాపేక్షచే నేతద్వచనము అనెదవా? ఆవచన మేదనిన ?

"శ్రౌతకర్మము గృహస్థుల కవశ్యము చేయదగినది" అను యభిప్రాయముచే గృహస్థులకు శ్రౌతకర్మవిహీతమగు కేవలాత్మజ్ఞానమువలన మోక్షము నిషేధింపఁబడెను. కాని ఆశ్రమాంతరులకు గూడ జ్ఞానమునకు స్మార్తకర్మలతో సముచ్చయము నంగీకరించుటచే గృహస్థులకు కేవలజ్ఞానమాత్రాయత్త మగు మోక్షమును నిషేధించి యితరులకు కేవలాజ్ఞానాధీన మగు మోక్షము వివక్షచేయబడుటలేదు. కాన వృత్తికారమతమునందు విరోధము ప్రాప్తించదు.

ఇందుచే త్వంపదార్థముగూడ నిరూపించఁబడెను. వేదాంతవాక్యవిచారసహిత మగు భగవద్భక్తినిష్ఠ "యుక్త ఆసీత మత్పరః" ఇత్యాదికముచే ద్వితీయాధ్యాయమునం దనేకవిధముల సూత్రిత మైనది. ఈభక్తినిష్ఠయే ద్వితీయషట్కముచే బ్రతిపాదింపబడగలదు. అందుచే తత్పదార్థము నిరూపించఁబడెను (ప్రత్యధ్యాయమునందు అవాంతరసంగతిని, అవాంతరప్రయోజనభేదమును నాయాప్రదేశములయందే చూపగలము). "వేదావినాశినం నిత్యం" ఇత్యా

శాంకరభాష్యమ్:—

(5) తత్ర గృహస్థానాం విద్యమాన మపి స్మార్తం కర్మావిద్యమానవ దుపేక్ష్య జ్ఞానా దేవ కేవలా దిత్యుచ్యత ఇతి। ఏత దపి విరుద్ధమ్। కథం? గృహస్థస్యైవ స్మార్తకర్మణా సము చ్చితా జ్జ్ఞానా న్మోక్షః ప్రతిషిధ్యతే న త్వాశ్రమా న్తరాణా మితి కథం వివేకిభి శ్శక్య మవ ధారయితుమ్।

(6) కించ యది మోక్షసాధనత్వేన స్మార్తాని కర్మా ణ్యూర్ధ్వరేతసాం సముచ్చీయన్తే తథా గృహస్థస్యా పీష్యతాం స్మార్తై రేవ సముచ్చయో న శ్రౌతైః। అథ శ్రౌతై స్స్మార్తైశ్చ గృహస్థస్యైవ సముచ్చయో మోక్షా యోర్ధ్వరేతసాం తు స్మార్తకర్మమాత్రసముచ్చితా జ్జ్ఞానా న్మోక్ష ఇతి। తత్రైవం సతి గృహస్థస్యాయాసబాహుల్యా చ్ఛ్రౌతం స్మార్తం చ బహుదుఃఖ రూపం కర్మ శిర స్యారోపితం స్యాత్।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(5) గృహస్థులకు శ్రౌతకర్మపరిత్యాగపూర్వకంబగు కేవల జ్ఞానమువలన మోక్షము సంభవింపదని చెప్పఁబడెను. శ్రౌతకర్మనువిడచి స్మార్తకర్మనుమాత్రమే యాచరించుచుండెడి గృహస్థుని జ్ఞానము స్మార్తకర్మసముచ్చితమగుచుండ నట్టి గృహస్థుని జ్ఞానమునకు కేవలత్వ మెటుల ప్రాప్తించును? అట్టి గృహస్థునకు కేవల జ్ఞానమువలన మోక్షము సంభవింపదని నిషేధించుట యెట్లు పొసగుననిన? గృహస్థులకు ప్రధానమైనది శ్రౌతకర్మము. అట్టి శ్రౌతకర్మను విడచి స్మార్త కర్మనాచరించుచుండినను ఆ స్మార్తకర్మమును లేనిదానినిగఁ దలచి శ్రౌతకర్మము లేమింజేసి కేవల జ్ఞానమువలన నట్టి గృహస్థులకు మోక్షము సంభవింపదని నిషేధించుట సమంజసమే యగుననిన నిదియు విరుద్ధమే. ఎట్లన? గృహస్థులకు శ్రౌతస్మార్తకర్మసముచ్చితమగు నాత్మ జ్ఞానముచేతనే మోక్షము సంభవించునని చెప్పుటవలన కేవల స్మార్తకర్మసముచ్చితమగు జ్ఞానము వలన గృహస్థునకు మోక్షము నిషేధింపఁబడెను. ఆశ్రమాంతరులకు ఈ నిషేధము లేదు. ఇట్లను టవలన నాశ్రమాంతరులకు కేవల స్మార్తకర్మసముచ్చిత మగు జ్ఞానముచే మోక్షము ప్రాప్తించునని కదా యాశయము. ఈ విషయము వివేకులచే నెటుల నిశ్చయించుకొనుటకు శక్యమగును? శక్యము కానేరదనియర్థము. అనఁగా నిటుల తెలిసికొనుటకు హేతువు లేదని యాశయము.

(6) మఱియు పరమహంసపరివ్రాజకుల స్మార్తకర్మములు బ్రహ్మజ్ఞానముతో మోక్ష సాధనమై సముచ్చయమును బోధించినచో అటులే గృహస్థుయొక్క బ్రహ్మజ్ఞానము కూడ బ్రహ్మ జ్ఞాన మగుటంజేసి స్మార్తకర్మలతో సముచ్చితమేయై మోక్షసాధన మగును.

దికముచే ద్వితీయాధ్యాయమున సూత్రితమును, తత్త్వంపదార్థైక్యజ్ఞానరూపము నగు తత్త్వజ్ఞాననిష్ఠ త్రయోదశా ధ్యాయమునను, "త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున!" ఇత్యాదికముచే ద్వితీయాధ్యాయమున సూత్రితము, ప్రకృతిపురుషవివేకద్వారమునఁ బ్రపంచిత మగు జ్ఞాననిష్ఠకు ఫలభూతము నగు త్రైగుణ్యనివృత్తి చతు

శాంకరభాష్యమ్:—

(7) అథ గృహస్థస్యై వాయాసబాహుల్యకారణా న్మోక్షః స్యా న్నాశ్రమా న్తరాణాం శ్రౌతనిత్యకర్మరహితత్వా దితి । తద ప్యసత్, సర్వోపనిష త్స్వితిహాసపురాణయోగశాస్త్రేషు చ జ్ఞానాఙ్గత్వేన ముముక్షో స్సర్వకర్మసంన్యాసవిధానా దాశ్రమవికల్పసముచ్చయవిధానాచ్చ శ్రుతిస్మృత్యోః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

గృహస్థులయొక్క బ్రహ్మజ్ఞానము కేవలస్మార్తకర్మసముచ్చితమై మోక్షసాధన మగుచో శ్రౌతకర్మల యవసరము లేమింజేసి "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" బ్రతికియున్నంత కాల మగ్నిహోత్రము చేయవలె నను శ్రుతి వ్యర్థమయ్యెడిని. కాన శ్రుతిబలమున గృహస్థు యొక్క బ్రహ్మజ్ఞానము శ్రౌతస్మార్తకర్మలతో సముచ్చితమై మోక్షమునకు సమర్థమగును. పరమహంసపరివ్రాజకుల బ్రహ్మజ్ఞానము స్మార్తకర్మసముచ్చితమై మోక్షసాధన మగు ననెదరా? అట్లైన గృహస్థున కాయాసబాహుళ్యమువలన దుఃఖరూప మగు శ్రౌతస్మార్తకర్మలు శిరస్సునం దారోపితములు కావలసివచ్చును.

(7) సాధనభూయస్త్వముచే (సాధనము లనేకము లుండుటచే) ఫలభూయస్త్వము (ఫల మధికము) సిద్ధించు నను న్యాయము ననుసరించి శ్రౌతస్మార్తకర్మముల ననుష్ఠించుటచే గలిగెడి యాయాసబాహుళ్య మనెడి కారణము వలన గృహస్థునకే మోక్షము ప్రాప్తించును. యావజ్జీవాదిశ్రుతివిహితము, అవశ్యానుష్ఠేయము నగు కర్మ లేమింజేసి పరమహంసపరివ్రాజకులకు మోక్షము సంభవింప దందువా? శాస్త్రమునకును, న్యాయమునకు విరోధము ప్రాప్తించినపుడు న్యాయ మప్రమాణము. కాన శాస్త్రము లగు సర్వోపనిషత్తులయందును, ఇతిహాసపురాణ యోగశాస్త్రములయందును ముముక్షువునకు జ్ఞానాంగముగ సర్వకర్మసంన్యాసము విధింపబడుట వలనను, "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవే ద్గృహీ ద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజే ద్యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యా దేవ ప్రవ్రజే ద్గృహాద్వా వనాద్వా" (బ్రహ్మచర్యమును సమాప్తిని బొందించి గృహస్థు కావలెను. అట్టి గార్హస్థ్యమునుండి వానప్రస్థు కావలెను. అట్టి వానప్రస్థాశ్రమమును

ర్దశాధ్యాయమునను, అట్టి త్రైగుణ్యనివృత్తియే జీవన్ముక్తి యని గుణాతీతలక్షణకథనముచేఁ బ్రపంచిత మైనట్టియు, "తదా గంతాసి నిర్వేదం" ఇత్యాదికముచే ద్వితీయాధ్యాయమున సూత్రితమైనట్టి పరమవైరాగ్యనిష్ఠ సంసారవృక్షచ్ఛేదద్వారమునఁ బంచదశాధ్యాయమునను, "దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనా" ఇత్యాది ద్వితీయాధ్యాయస్థస్థితప్రజ్ఞలక్షణముచే సూత్రితము, పరవైరాగ్యోపకారకము, గ్రహింపఁదగినదియు నగు దైవసంపత్తు, "యా మిమాం పుష్పితాం వాచం" ఇత్యాదికముచే ద్వితీయాధ్యాయమున సూత్రిత మైనట్టియు, పరమవైరాగ్యవిరోధినియు, పరిహరింపఁదగినదియు నగు నాసురసంపత్తు షోడశాధ్యాయమునను, "నిర్ద్వన్ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో" ఇత్యాదికముచే ద్వితీయాధ్యాయమున సూత్రిత మైనట్టియు, దైవసంపత్తున కసాధారణకారణమైనట్టియు, సత్త్వగుణప్రధానమైన శ్రద్ధ విరోధపరి

శాంకరభాష్యమ్:—

(8) సిద్ధ స్తర్హి సర్వాశ్రమిణాం జ్ఞానకర్మణో స్సముచ్చయః। న, ముముక్షో స్సర్వకర్మ సంన్యాసవిధానాత్। "వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తి। (బృ-4-4-42) తస్మా త్సంన్యాస మేషాం తపసా మతిరిక్త మాహుః। (నారా-78) న్యాస ఏవాత్యరేచయత్" (నారా-78) ఇతి। "న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగే నైకేఽమృతత్వమానశుః" (కై-12) ఇతి చ, "బ్రహ్మచర్యా దేవ ప్రవ్రజేత్" (జాబాల-4) ఇత్యాద్యాః, "త్యజ ధర్మ మధర్మం చ ఉభే సత్యానృతే త్యజ। ఉభే సత్యానృతే త్యక్త్వా యేన త్యజసి త త్త్యజ" (మ-భా-శాం-329-40-

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

బొంది సంన్యసింపవలెను) అని యొకనికే యాశ్రితి బ్రహ్మచర్య, గార్హస్థ్య, వానప్రస్థ, సంన్యాసాశ్రమములను క్రమముగ జెప్పి, (ఆశ్రమసముచ్చయమును జెప్పి) అటుల కానిచో బ్రహ్మచర్యమునుండియే సంన్యసింపవలయును; లేదా గార్హస్థ్యమునుండిగాని, వానప్రస్థాశ్రమమునుండియైననుగాని సంన్యసింపవలె నని యాశ్రమవికల్పమును విధించి, సంన్యాసమును ప్రధానముగ విక్షించుటవలనను, "య మిచ్ఛే త్తమావసేత్" అను స్మృతియు ఆశ్రమసముచ్చయవికల్పన పురస్సరముగ సంన్యాసమును జ్ఞానాంగమునుగ విధించుటచే "శ్రౌతకర్మరహితు లగుటంజేసి సంన్యాసులకు మోక్షము ప్రాప్తించు" దని చెప్పుటయు సంగతముకాదు.

(8) "సర్వాశ్రమములును శ్రుతిస్మృతిమూలకములైనచో తత్తదాశ్రమవిహితకర్మలకు జ్ఞానముతో సముచ్చయము సిద్ధించును గాన సర్వాశ్రమములకు జ్ఞానకర్మసముచ్చయము సిద్ధించుచున్న" దనెదవా? ముముక్షువునకు సర్వకర్మసంన్యాసము విధింపఁబడుటచే నట్లు చెప్పుటకు వీలుపడదు. (అనఁగా నాశ్రమవిహితకర్మలు జ్ఞానోత్పత్తికి సాధనము లైనను జ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట నాజ్ఞానము మోక్షరూపఫలవిషయమై కర్మలను సహకారిగ నపేక్షింపదు. అట్లపేక్షించి

హారపురస్సరముగ సప్తదశాధ్యాయమునందును ప్రతిపాదింపఁబడును. ఈవిధముగ సఫల మగు జ్ఞాననిష్ఠ యధ్యాయపంచకముచే ప్రతిపాదింపఁబడి యష్టాదశాధ్యాయముచేఁ బూర్వోక్తము లగు సర్వవిషయములు నుపసంహరింపఁబడును. ఇదియే సమస్తగీతార్థము యొక్క సంగతిస్వరూపము. పూర్వాధ్యాయమున శ్రీకృష్ణభగవానులు "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధిః" అనుదానిచే సాంఖ్యబుద్ధి నాశ్రయించి జ్ఞాననిష్ఠ నుపదేశించెను. అట్లే "బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు" అనునది మొదలుకొని "కర్మణ్యే వాధికార స్తే మాఫలేషు కదాచన" అనునది యంతముగాఁగల గ్రంథముచే యోగబుద్ధి నాశ్రయించి కర్మనిష్ఠ నుపదేశించెను. కాని జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల కధికారిభేదమును స్పష్టముగ నుపదేశించి యుండలేదు. "దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగా ద్ధనంజయ!" అని జ్ఞాననిష్ఠకంటెఁ గర్మనిష్ఠ నికృష్ట మని చెప్పుటచేతను, "యావా నర్థ ఉదపానే" అనుస్థలమున జ్ఞానఫలమునందు సర్వకర్మఫలాంతర్భావమును జూపుటచేతను, స్థితప్రజ్ఞలక్షణమును జెప్పి "ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ!" అని సప్రశంసముగ జ్ఞానఫలము నుపసంహరించుటచేతను "సముచ్చయమును వివక్షించుటచే జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల కేకాధికారిత్వమే ప్రాసఁగు" ననుటకును నవకాశము లేదు. మరియు "యా నిశా సర్వభూతానాం" ఇత్యాదికమునందు

శాంకరభాష్యమ్:—

331-44) "సంసారమేవ నిస్సారం దృష్ట్వా సారదిదృక్షయా । ప్రవ్రజ న్త్యకృతోద్వాహాః పరం వైరాగ్య మాశ్రితాః ॥" ఇతి బృహస్పతిః । "కర్మణా బధ్యతే జన్తు ర్విద్యయా చ విముచ్యతే । తస్మాత్కర్మ న కుర్వన్తి యతయః పారదర్శినః" (మ-భా-శాం-241-7) ఇతి శుకానుశాసనమ్ । ఇహాఽపి "సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యస్య" (గీ-5-13) ఇత్యాది మోక్షస్య చాకార్యత్వా న్ముముక్షోః కర్మానర్థక్యమ్ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నచో సంన్యాసవిధివాక్యము లుపపన్నములు కావు. అట్టి సంన్యాసమును విధించు వాక్యము లేవనిన? "వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతి" (దారైషణ, పుత్రైషణ, ధనైషణ లనెడి ఏషణాత్రయమును బరిత్యజించి, సంన్యాసాశ్రమమును స్వీకరించిన పిమ్మట నట్టి యాశ్రమము నందు విహితధర్మమగు భిక్షాచర్యమును నాచరించుదురు.) అను శ్రుతియు, "తస్మా త్సన్న్యాస మేషాం తపసా మతిరిక్త మాహుః" (ప్రాగుక్త మగు సత్యాదు లల్పఫలము లగుటంజేసి సంన్యాసము జ్ఞానద్వారమున మోక్షఫలక మగుటచే సత్యాదితపస్సులకన్న సంన్యాసమునే యుత్కృష్ట ఫలము కలదానినిగఁ జెప్పుచుండిరి) అను శ్రుతియు, "న్యాస ఏ వాత్య రేచయత్" (కర్మలకంటె సంన్యాసమే యుత్కృష్టమైనది) అను శ్రుతియు, "న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగే నైకేఽమృతత్వ మానశుః" (కర్మప్రజాధనములవలన మోక్షము చేకూరదని కొందఱు సంన్యాసముచేతనే మోక్షమును పొందిరి) అను శ్రుతియు, "బ్రహ్మచర్యా దేవ ప్రవ్రజేత్" (వైరాగ్యము ప్రాప్తించినచో బ్రహ్మచర్యగార్హస్థ్యవానప్రస్థాశ్రమక్రమము ననుసరించియే సంన్యసింపవలయు నను క్రమము లేనందున బ్రహ్మచర్యమునుండియే సంన్యసింపవలయు) అను శ్రుతియు, "త్యజ

జ్ఞానికి ద్వైతదర్శనమే లేదుగాన కర్మానుష్ఠానమే సంభవింప దనియు చెప్పఁబడెను. "తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథాఽయనాయ విద్యతే" అను శ్రుతిచొప్పున నవిద్యానివృత్తిరూప మగు మోక్షఫలమువిషయమై ఒక జ్ఞానమాత్రమునకే లోకానుసారముగ కారణత్వమును కల్పించుటచేతను జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల కేకాధికారిత్వము సంభవింప నేరదు. తేజస్తిమిరములవలె నత్యంతవిరుద్ధము లగు జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల సముచ్చయము సంభవింపమిచే నవి భిన్నాధికారికములే యాగాక. అట్లగుచోఁ గర్మాధికారినిగూర్చి జ్ఞాననిష్ఠనుగాని, జ్ఞానాధికారినిగూర్చి కర్మనిష్ఠనుగాని యుపదేశించుట యుచితము గాదు. కాన నర్జునునియొక్కనిగూర్చి జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల నుపదేశించుట యుక్తము కానేరదు. ఉత్కృష్టనికృష్టము లగు రెంటికి వికల్పమునుఁ జెప్పుట యుపపన్న గాదుగాన "నొక యర్జుననిగూర్చియే వికల్పముగ (జ్ఞాననిష్ఠనుగాని, కర్మనిష్ఠనుగాని యాశ్రయింపవచ్చు నను నూహతో) నుభయము నుపదేశించె" ననుటయు పొసఁగదు. మరియు నవిద్యానివృత్త్యుపలక్షితాత్మస్వరూప మగు మోక్షమువిషయమై తారతమ్యము సంభవింపదు కాన నట్లనుట యుక్తము గాదు. ఇట్లగుటచే "జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠలు భిన్నాధికారికములే యైనచో నొక్కనినిగూర్చి రెంటి నుపదేశించుట సంభవింపదు. ఏకాధికారికములే యన్నచో విరుద్ధములగు నీరెంటికి సముచ్చయము పొసగుట లేదుగాన కర్మకంటె మోక్షమునకు ప్రాశస్త్యమును జెప్పుట యనుపపన్న మగును.

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ధర్మ మధర్మం చ ఉభే సత్యానృతే త్యజ। ఉభే సత్యానృతే త్యక్త్వా యేన త్యజసి తత్త్యజ' (ధర్మాధర్మములు సత్యానృతములు సంసారమునకు హేతువులగుటవలన వానిని విడువుము. అట్టి సత్యానృతములను విడచునపుడు 'నేను విడచుచుంటిని' అను నే యభిమానముచే విడుచుచుంటివో అట్టి త్యక్తృత్వాభిమానమును గూడ విడువుము) అను స్మృతియు "సంసారమేవ నిస్సారం దృష్ట్వా సారదిదృక్షయా। ప్రవ్రజన్త్యకృతోద్వాహాః పరం వైరాగ్య మాశ్రితాః"(అనుభవాను సారము ప్రమాతృత్వము మొదలగు సంసారమును దుఃఖఫలము కలదగుటచే నిస్సారముగ నెఱింగి సారమును దెలిసికొనఁగోరి వివాహమును జేసికొనక పరమవైరాగ్యమును బొంది బ్రహ్మచర్యము నుండియే సంన్యసించుచుండిరి) అను బృహస్పతివచనము, 'కర్మణా బద్ధ్యతే జన్తుర్విద్యయా చ విముచ్యతే। తస్మాత్కర్మ న కుర్వన్తి యతయః పారదర్శినః' (జీవుడు కర్మచే బద్ధుఁడగును. జ్ఞానముచే ముక్తుఁడగును; కాన తత్త్వమునెఱింగిన పరమహంసలు కర్మను జేయరు) అని కర్మజ్ఞానములకు సముచ్చయము సంభవింపదని భిన్నపురుషాశ్రితములుగ కర్మజ్ఞానములను బోధించుచు సంన్యాసమును బోధించు శుకానుశాసనమున్ను, ఈ గీతలయందే 'సర్వకర్మాణి మనసా సంన్యస్య' (సర్వకర్మలను మనసా పరిత్యజించి) అను నీగీతావాక్యశేషము సంన్యాసమునే విధించుటచే జ్ఞానకర్మసముచ్చయము సిద్ధింపనేరదు.

మోక్షస్వభావము నాలోచించినను కర్మజ్ఞానములకు సముచ్చయము పొసఁగదు. అదెట్లనిన ? మోక్ష మనునది యొకదానివలన జనించునది కాదు. ఏది జనించుస్వభావముకలదియో అదియే కర్మ నపేక్షించును. కాన ముముక్షువునకు కర్మ వ్యర్థము. అందుచే కర్మజ్ఞానసముచ్చయము పొసఁగనేరదు.

ఈరెంటికి వికల్పమునే యంగీకరించినచో నుత్కృష్టము, ననాయాససాధ్యము నగు జ్ఞాననిష్ఠను విడచి నికృష్టము ననేకాయాసబహుళము నగు కర్మనిష్ఠ ననుష్ఠించుట యయోగ్య మగును" అని యూహించి వ్యాకులితాంతఃకరణుఁడై యర్జునుఁ డిట్లు ప్రశ్నించుచున్నాఁడు—"జనైః సర్వై రర్ద్యతే యాచ్యతే స్వాభిలషితపూర్త్యై ఇతి జనార్దనః, తస్య సంబుద్ధిః హేజనార్దన!" సర్వజనులచేత స్వస్వాభిలషితసిద్ధికొఱకు యాచింపఁబడెడి యో శ్రీకృష్ణా! (ఇట నిన్ను శ్రేయోనిశ్చయరూప మగు స్వాభిలషితసిద్ధికొఱకు యాచించుచుంటినిగాన నిది యనుచితము గానేరదని సంబోధనాభిప్రాయము.) "కర్మణః" నిష్కామకర్మకంటె "బుద్ధిః" ఆత్మతత్త్వము విషయముగాఁగల జ్ఞానము, "జ్యాయసీచేత్" ప్రశస్తతరమేయైనచో, "తే మతా" నీకు నభిమతమేయైన, "తత్" అట్టియెడ, "కిం" ఎందునిమిత్తము, "ఘోరే కర్మణి" హింసాద్యనేకాయాసబహుళ మగు కర్మనిష్ఠయందు, "మాం" అతిభక్తుఁడ నగు నన్ను, "నియోజయసి" "కర్మణ్యే వాధికారస్తే" ఇత్యాదికముచే విశేషముగ ప్రేరేపించుచుంటివి ? "హేకేశవ!" ఓపరమేశ్వరుఁడా! (సర్వేశ్వరుఁడ వగుటచే సర్వులయొక్క యిష్టముల నీడేర్చెడి నీవు "శిష్య స్తేహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నం" ఇత్యుక్తరీతిని నిన్నే శరణను బొందిన నన్ను ఈవిధముగ వంచించుట దగదని యభిప్రాయము.)

శాంకరభాష్యమ్:—

(9) నిత్యాని ప్రత్యవాయపరిహారార్థ మనుష్ఠేయానీతిచేత్ - న, అసంన్యాసివిషయత్వా త్ప్రత్యవాయప్రాప్తేః। న హ్యగ్నికార్యాద్యకరణా త్సంన్యాసినః ప్రత్యవాయః కల్పయితుం శక్యో యథా బ్రహ్మచారిణా మసంన్యాసినా మపి కర్మిణామ్। న తావ న్నిత్యానాం కర్మణా మభావా దేవ భావరూపస్య ప్రత్యవాయ స్యోత్పత్తిః కల్పయితుం శక్యా- కథ మసతః సజ్జాయే తేత్యసతః సజ్జన్మాసంభవశ్రుతేః।

(10) యది విహితాకరణా దసంభావ్య మపి ప్రత్యవాయం బ్రూయా ద్వేద స్తదాఽనర్థకరో వేదోఽప్రమాణ మిత్యుక్తం స్యాత్, విహితస్య కరణాకరణయో ర్దుఃఖమాత్రఫలత్వాత్।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధని:—

(9) “అకుర్వ న్విహితం కర్మ నిన్దితం చ సమాచరన్। ప్రసజ్జం శ్చేంద్రియార్థేషు నరః పతన మృచ్ఛతి” (విహితకర్మ నాచరించక నిందితకర్మనాచరించుచు విషయములయందు బ్రవర్తించు మనుజుఁడు పతనమును బొందును) అను స్మృతివలన “ముముక్షువుకూడ ప్రత్యవాయ పరిహారార్థము నిత్యకర్మల నాచరింపవలయు” ననెదవా ? ఎవఁడేకర్మయం దధికృతుఁడో వాఁడా కర్మ నాచరింపనిచో ప్రత్యవాయి యగును. కాని కర్మానధికారియగు సంన్యాసి యగ్నిహోత్రాదినిత్యకర్మల నాచరింపనియెడల ప్రత్యవాయి కానేరఁడు. కాన ముముక్షు వగు సంన్యాసికి కూడ ప్రత్యవాయపరిహారార్థము నిత్యకర్మానుష్ఠాన మని చెప్పుటయు వలనుపడదు.

ఇంతవరకు నగు గ్రంథముచే నిత్యకర్మ నాచరింపకపోవుటచేఁ బ్రత్యవాయము ప్రాప్తించు నను మతము నంగీకరించి, కర్మజ్ఞానసముచ్చయపక్షము నిరసింపఁబడెను. విచారించుచో “కథ మసతః స్సజ్జాయేత” (అసత్తువలన సత్తు ఎట్లు జన్మించును ?) అని ఛాందోగ్యశ్రుతిచే నభావము వలన భావపదార్థముయొక్క యుత్పత్తి నిషేధింపఁబడుటచే నిత్యాకరణరూపమగు నభావము వలన భావరూపమగు ప్రత్యవాయము కూడ జన్మించునని కల్పించుటయు సంభవింపదు. కాన ముముక్షువునకు కర్మలు సంభవములు కానందున కర్మజ్ఞానసముచ్చయ మెటులఁజూచినను సంభవింపనేరదు.

(10) నిత్యకర్మములను విధించు వేదము నిత్యకర్మముల నాచరింపనిచో ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించు నని బోధించుచున్నది. ఇది ఇట్లుండ నిత్యకర్మల నాచరింపనిచో ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించ దనుట శ్రుత్యనుసారమని జెప్పుట శ్రుత్యంతరవిరుద్ధ మగుటంజేసి యెట్లుపపన్న మగు

శంకరానందీయము:— “న త్వేవాహం జాతు నాసం” అను శ్లోకమునం దాత్మతత్త్వవివేచనము నుపక్రమించి “న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్” అను శ్లోకము మొదలుకొని లెస్సగ నాత్మనిత్యత్వమును నిర్ధారణచేసి, ‘వేదాఽవినాశినం నిత్యం’ ఇత్యాదికముచే బ్రహ్మవేత్తకు సర్వకర్మసంన్యాసమును జెప్పి, వానికే “ప్రజహాతి యదా కామాన్” అను శ్లోకము మొదలుకొని “స శాంతి మాప్నోతి” అనునది యంతము గాఁగల గ్రంథముచే

శాంకరభాష్యమ్:—

తథా చ కారకం శాస్త్రం న జ్ఞాపక మిత్యనుపపన్నార్థం కల్పితం స్యాత్ । న చైత దిష్టమ్ । తస్మాన్న సంన్యాసినాం కర్మాణ్యతో జ్ఞానకర్మణోః సముచ్చయానుపపత్తిః । "జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధిః" ఇత్యర్జునస్య ప్రశ్నానుపపత్తేశ్చ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నని శంకింపజనదు. విహితకర్మముల నాచరింపని యెడల గలుగు నసంభావ్యమగు ప్రత్యవాయమును జెప్పుచో వేద మనర్థకరము, నప్రమాణము నని చెప్పినట్లగును. "విహితకర్మలనాచరింపనియెడల యనర్థము సంభవించుచుండ నిత్యకర్మములను విధించు వేద మెట్లనర్థకర మగు" ననెదవా? విహితకర్మముల నాచరించినచో పితృలోకము ప్రాప్తించునని నీవును నంగీకరించవు. కాన విహితకర్మానుష్ఠానమునకు ఫలము లేదు. మఱియు కర్మానుష్ఠానకాలమునందు ధూమాదులచే నేత్రపీడ మొదలగు దుఃఖము ప్రత్యక్షసిద్ధము. ఇక నిత్యకర్మముల నాచరించనిచో ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించును. రెండువిధముల (నిత్యకర్మముల నాచరించినను, ఆచరింపకున్నను) పురుషున కనర్థకర మగు వేద మప్రమాణమే కావలసి వచ్చును. "అభావమునకు కూడ భావపదార్థోత్పాదనసామర్థ్యము ను వేదము సంపాదింపగలదు. కాన విహితకర్మముల నాచరింపనందున ప్రాప్తించు ప్రత్యవాయపరిహారము విహితకర్మముల నాచరించుటయందు సఫలమగు" ననెదవా? అట్లగుచో లోకప్రసిద్ధపదార్థశక్త్యాశ్రయణముచే శాస్త్రము ప్రవర్తించునని యంగీకరించుటవలన నపూర్వశక్త్యాధానాయోగమువలన శాస్త్రము జ్ఞాపకమే కాని కారకము కానేరదు. అపూర్వశక్త్యాధానమువలన శాస్త్రము కారకమే యగుచో నట్టి వేదమున కప్రామాణ్యము తప్పక సంభవించెడిని. వేద మపౌరుషేయ మగుటచే నేదోషములు సంభవించనందున శాస్త్ర మప్రమాణము కానేరదు. కాన విహితకర్మముల నాచరింపని యెడల ప్రత్యవాయము ప్రాప్తించనందున జ్ఞాననిష్ఠులగు సంన్యాసులకు కర్మలు సంభవింపవు. అందువలన జ్ఞానకర్మములకు సముచ్చయము సంభవింపదు. 'మఱియు జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధిః" అని యర్జునుని ప్రశ్నయు ననుపపన్న మగుటంజేసి జ్ఞానకర్మసముచ్చయము సంభవింపదు.

బ్రహ్మనిష్ఠను; తత్ఫలభూతమగు మోక్షమును బ్రతిపాదించి, "న కామ కామీ" అనుదానిచే కామములను గోరువానికి మోక్షము సంభవింపదని ప్రతిపాదించెను. ఇందుచే స్వకర్మసంన్యాసపూర్వకముగ బ్రహ్మనిష్ఠచే మోక్షము సంపాదింపదగినదని నీవిధముగ సర్వులయొక్కయు బ్రవృత్తి ప్రసక్తమైనది. ఇది ఇట్లుండ 'విరక్తః ప్రవ్రజే ద్ధీమాన్సక్తస్తు గృహే వసేత్ । సరాగో నరకం యాతి ప్రవ్రజన్హి ద్విజాధమః ॥ యదా మనసి సంజాతం వైతృష్ణ్యం సర్వవస్తుషు! తదా సంన్యాస మిచ్ఛంతి పతిత స్స్యా ద్విపర్యయే ॥ ప్రవృత్తిలక్షణం కర్మ జ్ఞానం సంన్యాసలక్షణం । తస్మాజ్జ్ఞానం పురస్కృత్య సంన్యసే దిహ బుద్ధిమాన్ ॥ యదాతు విదితం తత్త్వం పరం బ్రహ్మ సనాతనం । తదైకదండం సంగృహ్య సోపవీతాం శిఖాం త్యజేత్ ॥ అహమేవ పరంబ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్య మవ్యయం। ఇతి బోధో దృఢో

శాంకరభాష్యమ్:—

(11) యది హి భగవతా ద్వితీయేఽధ్యాయే జ్ఞానం కర్మ చ సముచ్చయేన త్వయాఽనుష్ఠేయ మిత్యుక్తం స్యా త్తతోఽర్జునస్య ప్రశ్నోఽనుపపన్నో “జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధి” రితి । అర్జునాయ చే ద్బుద్ధికర్మణీ త్వయాఽనుష్ఠేయే ఇత్యుక్తే యా కర్మణో జ్యాయసీ బుద్ధి స్సా ప్యుక్తైవేతి “తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ!” ఇతి ప్రశ్నో న కథం చ నోపపద్యతే । న చార్జునస్యైవ జ్యాయసీ బుద్ధి ర్నానుష్ఠేయేతి భగవతోక్తం పూర్వ మితి కల్పయితుం యుక్తం- యేన జ్యాయసీ చే దితి ప్రశ్న స్స్యాత్ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(11) అర్జునుని ప్రశ్న మెట్లనుపపన్న మనిన? శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ద్వితీయాధ్యాయము నందలి “జ్ఞానము, కర్మము సముచ్చయముగ నీవనుష్ఠింపవలయును.” అని చెప్పినచో “జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధిః” (కర్మముకంటె జ్ఞాన ముత్కృష్టమని నీకు సమ్మతమైనచో) అను ప్రశ్న ముపపన్నము కాదు. అర్జునునికొఱకు “జ్ఞానకర్మలు నీచే ననుష్ఠింపఁదగినవి” అని చెప్పఁబడియుండ కర్మముకంటె నుత్కృష్టమగు బుద్ధికూడ చెప్పబడినదే కాన “తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ” (ఘోరమగు కర్మమునందే నన్నెందులకు నియోగించెదవు?) అను ప్రశ్న మెటులను సరిపడదు. “కర్మణ్యే వాధికార స్తే మా ఫలేషు కదాచన” (నీకు కర్మము నందే యధికారము ఫలమునందు లేదు.) అని యర్జునునకు కర్మోపదేశము చేయుటవలన నర్జునునకు శ్రేష్ఠమగు జ్ఞానముపదేశింపలేదని ‘తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ!’ అని యుపాలంభనవచన మర్జునునకు సమంజసమే యందురా? అట్లుకాదు. ఏయుక్తి కల్పనచే నర్జునునకు భగవంతునిచే బోధింపబడిన ‘శ్రేష్ఠమగు బుద్ధి నీచే ననుష్ఠింపదగినది కాదు.’ అని పూర్వమునందు చెప్పఁబడినట్లు కల్పించుట న్యాయము కాదు. అట్లు కల్పించినయెడల ‘ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే’ (ఈసాంఖ్యబుద్ధి నీకొఱకు చెప్పఁబడెను.) అను పూర్వవాక్యమునకు విరోధము ప్రాప్తించును.

యస్య తదా భవతి భైక్ష్యభుక్ ॥ ప్రాణే గతే యథా దేహ స్సుఖం దుఃఖం న విందతి । తథాచే త్ప్రాణయుక్తోపి సకైవల్యాశ్రమేవసేత్ ॥ అనధీత్యాఖిలా న్వేదా నన్విష్యైవాఖిలా న్సురాన్ । అనుత్పాద్య సుతా న్విప్రో న సంన్యాసితు మిచ్ఛతి ॥ అకుర్వ న్విహితం కర్మ నిందితం చ సమాచరన్ । ప్రచర న్నింద్రియార్థేషు నరః పతన మృచ్ఛతి ॥ జ్ఞాత్వా నైష్కర్మ్య మాచరే త్సశిఖం వపనం కృత్వా బహిస్సూత్రం త్యజే ద్బుధః ॥” అనియు “తే హ స్మ పుత్రైష ణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థా యాథ భిక్షాచర్యం చరంతి” అనియు “పరం బ్రహ్మ తు విజ్ఞాయ ప్రవ్రజే ద్బ్రాహ్మణోత్తమః । అన్యథా కర్మ కుర్వీత న ప్రమాద్యేత కర్హిచిత్ ॥ స్వే స్వేఽధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః । విపరీతస్తు దోష స్స్యా దుభయో రేష నిశ్చయః” అను నిత్యాదిశ్రుతిస్మృతివచనములవలన యధికారులకే సంన్యాసము యుక్తముగాని యనధికారులకు తగదు. “అన్యథా కృత్వా పతిష్యంతి” అనునట్లు జ్ఞానకర్మలకు నధికార్యాదిభేదముచేతనే భేదముగాన జ్ఞానకర్మల విభాగమును జూపుటకును, అనధికారులకు

శాంకరభాష్యమ్:—

(12) యది పున రేకస్య పురుషస్య జ్ఞానకర్మణో ర్విరోధా ద్యుగప దనుష్ఠానం న సంభవ తీతి భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వం భగవతా పూర్వ ముక్తం స్యాత్ తతోఽయం ప్రశ్న ఉప పన్నో 'జ్యాయసీచే' దిత్యాదిః । అవివేకతః ప్రశ్నకల్పనాయా మపి భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వేన భగవతః ప్రతివచనం నోపపద్యతే; న చాజ్ఞాననిమిత్తం భగవత్ప్రతివచనం కల్ప్యం, అస్మాచ్చ భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వేన జ్ఞానకర్మనిష్ఠయో ర్భగవతః ప్రతివచనదర్శనాత్ జ్ఞానకర్మణో స్సము చ్చయానుపపత్తిః । తస్మా త్కేవలా దేవ జ్ఞానా న్మోక్ష ఇత్యేషోఽర్థో నిశ్చితో గీతాసు సర్వోపనిషత్సు చ । జ్ఞానకర్మణో రేకం వద నిశ్చిత్య" (గీ-3-2) ఇతి చైకవిషయైవ ప్రార్థనాఽ నుపపన్నోభయో స్సముచ్చయసంభవే । "కురు కర్మైవ తస్మా త్త్వం" (గీ-4-15) ఇతి చ జ్ఞాన నిష్ఠాఽసంభవ మర్జున స్యావధారణేన దర్శయిష్యతి- "జ్యాయసీ చే దితి" ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(12) జ్ఞానకర్మలు పరస్పరవిరుద్ధము లగుటవలన నా రెంటిని నొకానొకపురుషుఁ డొకే కాలమున ననుష్ఠించుట సంభవింపదు. కాన భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వమునే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ద్వితీయాధ్యాయంబున నుపదేశించె ననినచో నర్జునునిచే చేయఁబడిన "జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే" ఇత్యాదిప్రశ్న ముపపన్న మగును. జ్ఞానకర్మలకు సముచ్చయమును శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పినను అద్దానిని తెలిసికొనక యర్జునుడు "జ్యాయసీ చేత్" ఇత్యాదిప్రశ్నను చేసె నవినను శ్రీకృష్ణపర మాత్మ జ్ఞానకర్మలకు "పూర్వమునందు నాచే సముచ్చయము చెప్పఁబడియుండ నీవిట్లు ఎందు లకు ప్రశ్నించెద" వని సమాధానము చెప్పక జ్ఞానకర్మలకు భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వమును ప్రతి వచనమునందు చెప్పుట యనుపపన్నము. భగవంతుఁడు సర్వజ్ఞుఁ డగుటవలన నతని ప్రతివచన మజ్ఞాననిమిత్తక మని కల్పించుటయు నసంగతమే. కాన జ్ఞానకర్మలు భిన్నపురుషానుష్ఠేయము లుగ భగవత్ప్రతివచనమునందు కాన్పించుటవలన జ్ఞానకర్మలకు సముచ్చయము పొసగనేరదు. కాన శ్రీభగవద్గీతలయందును, సర్వోపనిషత్తులయందును సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వకజ్ఞాననిష్ఠా మాత్రమువలననే మోక్షము ప్రాప్తించు నను నర్థము నిశ్చితము. మఱియు జ్ఞానకర్మలకు సము చ్చయమే సంభవించినచో జ్ఞానకర్మలలో దేనినో శ్రేయస్కర మగు నొకదానిని నిశ్చయించి చెప్పు మని ఏకవిషయకమగు నర్జునుని ప్రార్థనయు నుపపన్నము కానేరదు. మఱియు "కురు కర్మైవ తస్మా త్త్వం" ఓయర్జునా! నీవు కర్మనే యాచరింపు మని యవధారణార్థక మగు ఏవ కారముచే నర్జునునకు జ్ఞాననిష్ఠయొక్క యసంభవమును ముమ్ముందు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పఁ గలఁడు. కాన నెటుచూచినను జ్ఞానకర్మసముచ్చయము సంభవింపనేరదు.

కర్మనిష్ఠయే చిత్తశుద్ధిద్వారమున మోక్షసాధనముగాన నదియే యవశ్య మనుష్ఠింపఁదగిన దని బోధించుటకును, నీతృతీయాధ్యాయము నారంభించుచున్నాఁడు. ఇట ప్రథమమున "కర్మ ణ్యే వాధి కార స్తే మాఫలేషు కదాచన"

శాంకరభాష్యమ్:—

(13) జ్యాయసీ శ్రేయసీ చేద్యది కర్మణ స్సకాశా త్తే తవ మతాఽభిప్రేతా బుద్ధిర్జ్ఞానం హేజనార్దన! యది బుద్ధికర్మణీ సముచ్చితే ఇష్టే తదైకం శ్రేయస్సాధన మితి కర్మణో జ్యాయసీ బుద్ధి రితి కర్మణోఽతిరిక్తకరణం బుద్ధే రనుపపన్న మర్జునేన కృతం స్యా న్న హి తదేవ తస్మా త్ఫలతోఽతిరిక్తం స్యాత్ । తథా కర్మణ శ్శ్రేయస్కరీ భగవతోక్తా బుద్ధి రశ్రేయస్కరం చ కర్మ కుర్వితి మాం ప్రతిపాదయతి తత్కిం ను కారణమితి భగవత ఉపాలంభ మివ కుర్వం స్తత్కిం కస్మా త్కర్మణి ఘోరే క్రూరే హింసాలక్షణే మాం నియోజయసి కేశవేతి చ యదాహ తచ్చ నోపపద్యతే । అథ స్మార్తేనైవ కర్మణా సముచ్చయ స్సర్వేషాం భగవతోక్తోఽర్జునేన చావ ధారిత శ్చే త్తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసీత్యాది కథం యుక్తం వచనమ్ ||౧||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(13) "ఓశ్రీకృష్ణా! కర్మకంటె జ్ఞానము శ్రేయస్సాధన మని నీకభిమత మగుచో" అని ప్రథమపాదార్థము. బుద్ధికర్మలు సముచ్చితములేయైనచో నపుడు బుద్ధికర్మములలో నొకటియగు బుద్ధియే "కర్మముకంటె శ్రేయస్సాధన" మని, కర్మముకంటె బుద్ధిని వేరుపరచుట యర్జునునిచే నయుక్తము చేయఁబడినటు లగును. ఒకసాధననే ఫలమువలన నతిరిక్త మెందులకు కాదనియు శంకింపఁజనదు. సముచ్చయపక్షమున ప్రత్యేకజ్ఞానమునకుఁ గాని, ప్రత్యేకకర్మమునకుఁ గాని శ్రేయస్సాధనత్వ మంగీకరింపనందున కేవల కర్మముకంటె కేవలజ్ఞానమునకు ఫలమువలన నతిరిక్తత్వము వివక్షచేయక పృథక్కరించుట సంభవింపదు. కాన పూర్వోక్తాశంక కవకాశము లేదు. ఇట్లు సముచ్చయపక్షమునందు "జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధిర్జనార్దన!" అను పూర్వార్థమున కనుపపత్తి సంభవించున ట్లుత్తరార్థమునకు కూడ ననుపపత్తి సంభవించును. అది యెట్లనిన? కర్మముకంటె జ్ఞానము శ్రేయస్కరమని భగవంతునిచే చెప్పఁబడినచో "నశ్రేయస్కర మగు కర్మ నాచరించు మని నన్నును కూర్చి చెప్పుచుండెను. ఏకారణముచే నన్నిట్లు పలుకుచుండె" నని యర్జునుఁడు భగవంతున కుపాలంభనమును చేయువానివలె 'నేకారణమువలన ఘోరము, అతిక్రూరము, హింసారూపము నగు కర్మమునందు నియోగించుచుంటి' వని పలికిన వాక్యము కూడ నుపపన్నము కాదు. "శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే నందరికి స్మార్తకర్మముతో సముచ్చయము చెప్పఁబడెను. అటులే యర్జునుఁడు కూడ నిశ్చయించుకొనె" ననినను తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ!" అను వాక్యము యుక్తము కాదు ||౧||

అని నీకు కర్మయందే యధికారము కలదుగాని మఱియొకచోట నధికారము లేదని యవధారణపూర్వకముగ కర్మనే విధించి, "దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగా ద్ధనంజయ! । బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ" అనుదానిచే జ్ఞానయోగము కంటె కర్మయోగము నికృష్టముగాన జ్ఞానయోగమునే యాశ్రయింపు మని జ్ఞానయోగమునే విధించుటచే దానిచే వ్యాకులితాంతఃకరణుఁడై యర్జునుఁడు కేవలము "దూరేణ హ్యవరం కర్మ" యను వాక్యార్థమునే మనమునం దిడు

గీ॥ వ్యామిశ్రేణేవ వాక్యేన బుద్ధిం మోహయసీవ మే ।
తదేకం వద నిశ్చిత్య యేన శ్రేయోఽహ మాప్నుయామ్ ॥ ॥౨॥

పదవిభాగము:— వ్యామిశ్రేణ-ఇవ-వాక్యేన-బుద్ధిం-మోహయసి-ఇవ-మే-తత్-ఏకం-వద-నిశ్చిత్య-యేన-శ్రేయః-అహం-ఆప్నుయామ్ ॥ ॥౨॥

ప్రతిపదార్థము:— వ్యామిశ్రేణేవ=సంకీర్ణమైనదివలె నున్న; వాక్యేన=వాక్యముచేత; మే=నాయొక్క; బుద్ధిం=బుద్ధిని; మోహయసీవ=మోహపెట్టుచున్నవాఁడవువలె నుంటివి; అహం=నేను; యేన=దేనిచేత; శ్రేయః=శ్రేయస్సును; ఆప్నుయాం=పొందెదనో; తత్=అజ్ఞానకర్మలలో; ఏకం=జ్ఞానమును కాని, కర్మమును కాని నొకదానిని; నిశ్చిత్య=ఇదియే యర్జునునకు యోగ్యమైన దని నిశ్చయించి; వద=చెప్పుము. ॥౨॥

కాని కర్మయోగముకంటె జ్ఞానయోగము సాక్షాత్తుగ మోక్షసాధన మగుటచే దానికే యుత్కృష్టత్వమును తలచినవాఁడై ఇట్లు పలికెను—"జనం జననం తత్కారణ మజ్ఞానం చ స్వసాక్షాత్కారేణ అర్దయతి నాశయతీతి జనార్దనః తస్య సంబుద్ధిః హేజనార్దన!" జననరూపసంసారము స్వసాక్షాత్కారముచే నశింపచేయు నోశ్రీకృష్ణా! కర్మయోగముకంటె బుద్ధియోగమే శ్రేష్ఠ మనుట నీయభిమత మగుచో "కర్మణ్యే వాధికార స్తే" (నీకు కర్మయందే యధికారము కలదు) అని జ్ఞానముకంటె నికృష్ట మగు కర్మయందు నన్నెందులకు నియోజించుచుంటివి? అందునను హింసాద్యనేకానర్థబహుళ మగుటచే ఘోరమగు యుద్ధమును జేయు మని "తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత!" అను వాక్యముచే ప్రేరేపించుచుంటివి! నీవు ఈశ్వరస్వరూపుఁడవు; నీవచన మనుల్లంఘ్యము; భక్తుఁడను, అనురక్తుఁడను అగు నన్ను యోగ్య మగు నర్థమును త్యజింపజేసి యయోగ్యనర్థమునందు ప్రవృత్తుని జేయుచుంటివి. ఇది నీకు తగునా? యని భావము.

నీలకంఠీయము:— ద్వితీయాధ్యాయమునందు "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు" అని సాంఖ్యబుద్ధిని, యోగబుద్ధిని ప్రదర్శించి "వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః" అను శ్లోకముచే సాంఖ్యనిష్ఠ కలవారలకు పతనశంక లేదనియు, కర్మయోగనిష్ఠులకు పతనశంక కలదని చెప్పి "యావా నర్థ ఉదపానే" అను శ్లోకముచే సాంఖ్యనిష్ఠయందు సర్వకర్మఫలాంతర్భావము శ్రూయమాణ మగుటవలన ప్రశమాత్మక మగు నాసాంఖ్యనిష్ఠనే తన యాశయమున కనుకూల మైనదానినిగ తలఁచినవాఁడై యర్జునుఁడు "ఓజనార్దన! నిష్కామకర్మయోగముకంటె సాంఖ్యనిష్ఠారూప మగు జ్ఞానము ప్రశస్తతరమై నీకు సమ్మత మగుచో భైక్షవృత్తిచేఁగూడ సంతసించుచున్న నన్ను ఘోర మగు బంధువధాత్మక మగు కర్మమునందు మాటిమాటికి నీవు యుద్ధము చేయుమని యేకారణముచే నియోగించుచుంటివి?" అని ప్రశ్నించెను.

శ్రీధరీయము:— "అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం ఇత్యాదికముచే ప్రథమమున మోక్షసాధనరూపముగ దేహాత్మ వివేకబుద్ధిని చెప్పెను. అనంతరమున "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు" అనునది మొదలుగాఁగల గ్రంథముచే కర్మ నుపదేశించెనుగాని జ్ఞానకర్మములలో నేది గుణవత్తరమో స్పష్టముగఁ జెప్పియుండలేదు. మరియు బుద్ధియుక్తుఁ డగు స్థితప్రజ్ఞునకు నిష్కామత్వ, నియతేంద్రియత్వ, నిరహంకారత్వాదు లుండవలె నని చెప్పుటచేతను, "ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ!" అని జ్ఞానయోగమును సప్రశంసముగ నుపసంహరించుటచేతను బుద్ధికర్మలలో జ్ఞానమే శ్రేష్ఠ మని భగవదభిప్రాయ మని యర్జునుఁడు తలఁచినవాఁడై యీవిధముగ "జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్తే" అను శ్లోకముచేఁ బ్రశ్నించుచున్నాడు. ॥౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ—వ్యామిశ్రేణేతి । వ్యామిశ్రేణేవ యద్యపి వివిక్తాభిధాయీ భగవాం స్తథాఽపి మమ మందబుద్ధే ర్వ్యామిశ్ర మివ భగవద్వాక్యం ప్రతిభాతి । తేన మమ బుద్ధిం మోహయసీవ । మమ బుద్ధివ్యామోహాపనయనాయ హి ప్రవృత్త స్త్వం తు కథం మోహయస్యతో బ్రవీమి బుద్ధిం మోహయసీవ మే మమేతి । త్వం తు భిన్నకర్తృకయో ర్జ్ఞానకర్మణో రేకపురుషానుష్ఠానాసంభవం యది మన్యసే తత్రైవం సతి తత్తయో రేకం బుద్ధిం కర్మ వేద మేవా ర్జునస్య యోగ్యం బుద్ధిశక్త్యవస్థానురూప మితి నిశ్చిత్య వద బ్రూహి । యేన జ్ఞానేన కర్మణా వాఽన్యతరేణ శ్రేయోఽహ మాప్నుయాం ప్రాప్నుయామ్ । యది హి కర్మనిష్ఠాయాం గుణభూత మపి జ్ఞానం భగవతోక్తం స్యాత్తత్కథం తయో రేకం వదే త్యేకవిషయై వార్జునస్య శుశ్రూషా స్యాత్ । న హి భగవతోక్త మన్యతరదేవ జ్ఞానకర్మణో ర్వక్ష్యామి నైవ ద్వయమితి, యే నోభయప్రాప్త్యసంభవ మాత్మనో మన్యమాన ఏక మేవ ప్రార్థయేత్ ॥ ॥౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వక్ష్యమాణకారణముచేగూడ నర్జునప్రశ్నము సముచ్చయానుసారి కాదు. మఱియు ఓ శ్రీకృష్ణా! నీవు స్పష్టముగనే చెప్పువాడవు. అయినను మందబుద్ధి కల నాకు భవద్వాక్యము సంకీర్ణమైనదివలె భాసించుచున్నది. అందుచే నా బుద్ధిని నీవు మోహపెట్టుచున్నవాడవువలె నుంటివి. నాయొక్క బుద్ధివ్యామోహమును తొలగించుటకే ప్రవర్తించు నీ వెటుల మోహపెట్టెదవు? మోహపెట్టువాడవు కావు. అందువలననే నా బుద్ధిని మోహపెట్టువాడవువలె నుంటివని పలుకుచుంటివి. కర్మజ్ఞానములు పరస్పరవిరుద్ధము లగుటచే నేకకాలమున నేకపురుషునిచే ననుష్ఠించుటకు శక్యమైనవి కావు. అందుచే భిన్నకర్తృకములగు జ్ఞానకర్మల కేకపురుషానుష్ఠానాసంభవమును నీవు తలచినచో నా రెండు భిన్నకర్తృకములై యుండు నా జ్ఞానకర్మలలో నొక

—: 3వ అధ్యాయము— ౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు. :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"నేను కొంచెమైనను వంచనచేయు స్వభావముకలవాఁడను కాను. అందునను అతిప్రియుఁడవగు నిన్ను వంచించుదునా? అట్టి ప్రతారణచిహ్నమును నాయం దేమి కనుగొంటివి?" అని శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రశ్నించునని యూహించి యాప్రశ్నానుకూలముగ నర్జునుఁ డిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు. "వ్యామిశ్రేణేవ" ఓశ్రీకృష్ణా! జ్ఞానకర్మనిష్ఠాప్రతిపాదకమైన నీవాక్యము సంకీర్ణార్థప్రతిపాదకము కాకపోయినను, "నేను జ్ఞాననిష్ఠాధికారినా? లేక కర్మనిష్ఠాధికారినా?" అను సందేహముకల నాకు సంకీర్ణార్థకముగ భాసించుచున్నది. అట్టి "వాక్యేన" జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠాప్రతిపాదకమైన వాక్యముచేత "మే" (వాక్యతాత్పర్యము గ్రహింపలేమిచే మందబుద్ధి నగు) నాయొక్క "బుద్ధిం" అంతఃకరణను, "మోహయసీవ" మోహింపఁజేయుచున్నవాఁడవువలె నుంటివి (పరమకారుణికుఁడవగు నీవు నాబుద్ధిని వస్తుతః మోహింపఁజేయుటలేదుగాని, ఇంకేమన— నీవాక్యార్థాపరిజ్ఞానము నాబుద్ధిదోషమే యని సూచించుటకిట "మోహయసీవ" అను స్థలమున ఇవశబ్దము ప్రయోగించబడెను). జ్ఞాననిష్ఠయు, కర్మనిష్ఠయు పరస్పరవిరుద్ధములు కాన నీనిష్ఠాద్వయమునకు నొకఁడే యధికారి యని సముచ్చయమును

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
బుద్ధిని కాని, కర్మను కాని యిదియే యర్జునునకు బుద్ధిశక్త్యవస్థానురూపమని నిశ్చయించి చెప్పుము. ఏజ్ఞానముచేతను కాని, కర్మచేతను కాని, ఏదో యొకదానిచే నేను శ్రేయస్సును పొందగలనో యట్టిదానిని చెప్పుము.

విచారింప కర్మనిష్ఠయందు జ్ఞాన మంగభావముచే నైనను, ప్రధానముగ నైనను భగవంతునిచే చెప్పఁబడినచో "తదేకం వద" (కర్మజ్ఞాననిష్ఠలలో నెదో ఒక దానిని చెప్పు) మని యర్జునున కేకవిషయకశ్రవణేచ్ఛ యెట్లు కలుగును? (కలుగనేరదని భావము) కర్మజ్ఞానములనెడి యుభయము తనకు సంభవింపనేరదని తలఁచు నర్జునున కన్యతరవిషయకశ్రవణేచ్ఛ కలుగవచ్చు ననెదవా? అట్లు కానేరదు. ఏకారణముచే జ్ఞానకర్మోభయప్రాప్త్యసంభవము తనకు తలఁచి యొకదానినే యర్జునుఁడు ప్రార్థించునో యట్టి కర్మజ్ఞానములలో నేదో యొకదానిని గాని, ఉభయమును గాని భగవంతుఁడు చెప్పెనని నీ వంగీకరించవు. ఎందువల ననిన? నీవు కర్మజ్ఞానసముచ్చయవాదివి. కాన నీ మతమున నట్టిది సంభవించదు. అందున నర్జునుఁడు తన కుభయప్రాప్త్యసంభవబుద్ధిచే కర్మజ్ఞానములలో నేదోనొకదానిని చెప్పుమని ప్రార్థించుట సంభవింపనేరదు. ||౨||

చెప్పుట పొసగదు. ఒక కార్యమునుగూర్చి యనేకము స్వతంత్రముగ కారణము లగుచో వానిలో దానిని గాని, లేక దీనిని గాని యాకార్యసిద్ధికై గ్రహింపఁదగు నని వికల్పముగ చెప్పుట సమంజస మగును. మోక్షమునుగూర్చి జ్ఞాననిష్ఠ స్వతంత్రముగను, కర్మనిష్ఠ చిత్తశుద్ధిద్వారమున నస్వతంత్రముగను కారణ మగుటచే జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల కేక కార్యకారిత్వము లేదు గాన నీరెంటిలో నేదో యొకదానిని వికల్పముగ కారణముగ గ్రహింపఁదగు నని చెప్పుటయు నుదురదు.

ఈరీరుపదేశమునకు జ్ఞాననిష్ఠయం దొకఁడును, కర్మనిష్ఠయందు మరొకఁడును నధికారి యని యధికారిభేదమును చెప్పుటయే నాయభిప్రాయ మందువా? అట్లేని నన్నొకనినిగూర్చియే నిష్ఠాద్వయము నుపదేశించుట యసంగత మగును. కాన నధికారనిశ్చయపురస్సరముగ నీచే నుపదేశింపఁబడి నాచే నాచరింపఁబడిన దగు దేనిచే (జ్ఞాననిష్ఠచేగాని, లేక కర్మనిష్ఠచేగాని) మోక్షరూపశ్రేయస్సును పొందెదనో; దానిని నిశ్చయించి యొక్కటి యగు నట్టి కర్మనిష్ఠనుగాని, లేక జ్ఞాననిష్ఠను గాని నా కుపదేశింపుము. పైవిధముగ జ్ఞాననిష్ఠాకర్మనిష్ఠల కేకాధికారిత్వమును చెప్పుచో వికల్పసముచ్చయములు సంభవింపవు గాన నధికారిభేదజిజ్ఞాసువై యర్జునుఁ డిట్లు ప్రశ్నించె నని సిద్ధమైనది.

శంకరానందీయము:— "కర్మణ్యే వాధికార స్తే" అనియును, "బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ" అనియును, నీరక్షీరన్యాయముగ సంకీర్ణమైనదియును, జ్ఞానకర్మలకు సముచ్చయమునే చెప్పునదియును అగు వాక్యముచే నాబుద్ధిని మోహింపఁజేయువానివలె నుంటివి. "యుద్ధము చేయఁదగినదా? లేక విడువఁదగినదా? అని సంశయించుచున్నట్టియు, నిన్నే శరణము పొందినట్టి నాయొక్క భ్రమను తొలఁగించుటకే నీవు ప్రవర్తించితివి. కాని నాకు మోహము కలిగించుటకు ప్రవృత్తుఁడవు కాలేదు. అయినను వివేకవికలుఁడను, జడుఁడను నగు నాకు నీవాక్యము వ్యామిశ్రముగఁ దోచుచున్నది. అట్టివాక్యముచే నీవు నాబుద్ధిని మోహింపఁజేయుచున్నవానివలెఁ దోచుచుంటివి. ఇదియు నాబుద్ధిదోషమే సుమా! యని భావము. నీవు చెప్పినది నిజమేయగుఁగాక! నే నిపుడు చేయున దేమి?" యను శ్రీకృ

గీ॥ శ్రీభగవానువాచ-లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయాఽనఘ ।
జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్ ॥ ॥3॥

పదవిభాగము:— లోకే-అస్మిన్--ద్వివిధా-నిష్ఠా-పురా- ప్రోక్తా- మయా- అనఘ!- జ్ఞానయోగేన-సాంఖ్యానాం-కర్మయోగేన-యోగినామ్. ॥3॥

ప్రతిపదార్థము:— శ్రీభగవాన్=శ్రీకృష్ణపరమాత్మ; ఉవాచ=సమాధానమును చెప్పెను; హే అనఘ!=ఓ పాపరహితుఁడా; అస్మిన్=ఈ; లోకే=లోకమునందు; మయా=నాచేతను; పురా=పూర్వమునందు; సాంఖ్యానాం=జ్ఞానులగు సాంఖ్యులకు; జ్ఞానయోగేన=జ్ఞానమనెడి యోగముచేతను; యోగినాం=కర్ములకు; కర్మయోగేన=కర్మమనెడి యోగముచేతను; ద్వివిధా=రెండువిధములగు; నిష్ఠా=స్థితి; ప్రోక్తా=చెప్పఁబడెను. ॥3॥

ప్రశ్నకు సమాధానముగ "తదేకం వద" యను నుత్తరార్థము చెప్పుచున్నాఁడు. క్రియా కారక ఫలములకు భేద ముండుటచే జ్ఞానకర్మల కేకపురుషానుష్ఠేయత్వము సంభవింపదు గాన వానిలో నొకటి యగు జ్ఞానముగాని, కర్మ గాని యేది నాయధికారానురూపమో నిశ్చయించి, దానియందు నాయోగ్యత్వాఽయోగ్యత్వములను విచారించి నా కుపదేశింపుము. ఏనీవు చెప్పు జ్ఞానముచేగాని, కర్మచేగాని నేను పరమపురుషార్థమును పొందగలుగుదునో యట్టి దానిని నాకుపదేశింపుము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "నే జెప్పినవాక్యములవలన బుద్ధియోగమే శ్రేష్ఠమని నీవు నిశ్చయించుకొన్నచో నట్లాచరింపక నన్నేల తిరిగి ఇట్లు ప్రశ్నించుచుంటివి" అను శ్రీకృష్ణోద్దేశ్యము నాశంకించుకొని దానికి సమాధానముగ నర్జునుఁ డీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాఁడు. ఓ శ్రీకృష్ణా! "బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ" ఇత్యాదికముచే కర్మను ప్రశంసించితివి. "యా నిశా సర్వభూతానాం" ఇత్యాదికముచే జ్ఞానమును ప్రశంసించితివి. "కర్మణ్యే వాధికారస్తే" అని కర్మయందే యధికారమును బోధించితివి. "త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున!" అని జ్ఞాననిష్ఠాధికారమును బోధించితివి. ఇట్లగుటచే "వ్యామిశ్రేణ" ఏది శ్రేష్ఠమైనది? ఏది శ్రేష్ఠ మయినది కాదు? దేనియందు నాకధికారము కలదు? దేనియందు నాకధికారములేదు?" అను సందేహోత్పాదక మగు వాక్యముచే నాబుద్ధిని మోహింపఁజేయువానివలె నుంటివి. కాన నారెండింటిలో దేనియందు నా కధికారముకలదో యట్టి శ్రేయస్సాధనమగు నొకదానిని నా కుపదేశింపుము.

నీలకంఠీయము:— నీకు జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారము లేమింజేసి "నీవు కర్మమునే యాచరింపుము" అని నిన్నుగూర్చి పలుకుచుంటి నను భగవదాశయమును శంకించుకొని "వ్యామిశ్రేణేవ" అను శ్లోకముచే నర్జునుఁడు చెప్పుచుండెను.

అవివిక్తమువలె నుండిన వాక్యముచే (ఇట ఇవశబ్దముచే నీవు స్పష్టముగఁ జెప్పినను నాబుద్ధిదోషమువలన నీవు పలికినవాక్యము నవివిక్తముగ గ్రహించుచుంటి నని సూచింపఁబడెను.) "త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున!" అని యొకానొకస్థలమునందు వేదనిష్ఠత్వమును త్యజింపఁజేయుచుంటివి. "కర్మణ్యేవాధికారస్తే" అని యావేదనిష్ఠత్వమునే గ్రహింపఁజేయుచుంటివి. అట్లే "నిర్ద్వన్ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్... భవ" అని నివృత్తిమార్గము నుపదేశించుచుంటివి. "ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే" అని ప్రవృత్తిమార్గము నుపదేశించుచుంటివి. స్థితిగతులవలె పరస్పరవిరుద్ధమగు నాయుభయము నొకఁడనగు నాకు నొక పర్యాయము ననుష్ఠించుటకు శక్యమైనది కాదు. కాన నాబుద్ధిని మోహపెట్టువాఁడవువలె నుంటివి. (విచారింప నామోహమును నశింపఁజేయుటకు నీవు ప్రవర్తించితి వని 'ఇవ'శబ్దముచే సూచింపఁబడెను). కాన నారెంటిలో నేది ప్రధానమైనదో, నాకు యోగ్యమైనదో, దేని ననుష్ఠించుటచే నేను కల్యాణమును పొందెదనో అట్టిదానిని నిశ్చయించి చెప్పుము. ॥2॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1)ప్రశ్నానురూపమేవ ప్రతివచనం శ్రీభగవా నువాచ—లోకేఽస్మి న్నితి। లోకేఽస్మి న్శాస్త్రానుష్ఠానాధికృతానాం త్రైవర్ణికానాం ద్వివిధా ద్విప్రకారా నిష్ఠా స్థితి రనుష్ఠేయ తాత్పర్యం పురా పూర్వం సర్గాదౌ ప్రజా స్సృష్ట్వా తాసా మభ్యుదయనిశ్శ్రేయసప్రాప్తిసాధనం వేదార్థసమ్ప్రదాయ మావిష్కుర్వతా ప్రోక్తా మయా సర్వజ్ఞే నేశ్వరేణ హే అనఘాఽపాప! తత్ర కా సా ద్వివిధా నిష్ఠేత్యాహ—తత్ర జ్ఞానయోగేన జ్ఞాన మేవ యోగ స్తేన సాంఖ్యానా మాత్మానాత్మవిషయవివేకజ్ఞానవతాం, బ్రహ్మచర్యాశ్రమా దేవ కృతసంన్యాసానాం, వేదాంత విజ్ఞానసునిశ్చితార్థానాం, పరమహంసపరివ్రాజకానాం, బ్రహ్మణ్యే వావస్థితానాం నిష్ఠా ప్రోక్తా। కర్మయోగేన కర్మైవ యోగః కర్మయోగ స్తేన కర్మయోగేన యోగినాం కర్మిణాం నిష్ఠా ప్రోక్తే త్యర్థః।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునుని ప్రశ్నానురూపముగనే సమాధానమును చెప్పుచుండెను. సృష్ట్యాదియందు ప్రజలను సృష్టించి వారల యభ్యుదయనిశ్శ్రేయసప్రాప్తికి సాధనమగు వేదార్థసంప్రదాయమును ప్రకటనచేయదలచి— సర్వజ్ఞుడను, ఈశ్వరుడను నగు నాచే— నోపాప రహితుండ వగు నర్జునా! యీ వ్యవహారభూమియందు శాస్త్రానుష్ఠానాధికృతు లగు త్రైవర్ణికులకు రెండువిధము లగు స్థితి (అనుష్ఠేయతాత్పర్యము) చెప్పంబడెను. అందాద్వివిధనిష్ఠ యేదనిన? ఆత్మానాత్మవిషయవివేకవిజ్ఞానము కలిగి, బ్రహ్మచర్యాశ్రమమునుండియె సంన్యసించినట్టియు, వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థు లైనట్టియు, బ్రహ్మమునందే యవస్థితు లైనట్టి పరమహంసపరివ్రాజకులకు జ్ఞానమనెడి యోగముచే నిష్ఠయు, కర్ములకు కర్మయోగముచే నిష్ఠయు చెప్పంబడెను.

—: 3వ అధ్యాయము 3వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— పైవిధముగ నధికారిభేదవిషయమై యర్జునునిచే జేయంబడినప్రశ్న కనురూప మగు సమాధానమును శ్రీకృష్ణుం డీశ్లోకమునం జెప్పుచున్నాండు, “లోకే” అధికారిత్వమున కభిమతు లగు జనులు శుద్ధాంతఃకరణు లనియు, నశుద్ధాంతఃకరణు లనియు రెండు తెగలుగ నుండిరి. ఈరెండువిధములగు జనులవిషయమై “ద్వివిధా నిష్ఠా” జ్ఞానపరముగను, కర్మపరముగను రెండువిధము లగు నిష్ఠ (స్థితి) “పురా” పూర్వాధ్యాయమునందు “మయా” నీ కత్యంతహితమును జేయగోరెడి నాచే “ప్రోక్తా” లెస్సగం జెప్పంబడెను. కాన నధికారైక్యాశంకచే క్లేశపడకు మని భావము. “పాపరహితుండ వగు నీ వీయుపదేశమునకు యోగ్యుడవు సుమా” అని సూచించుటకు “అనఘ” అని సంబోధించెను. “ఒక్కటి యగు నిష్ఠయే సాధ్యసాధనావస్థాభేద ముచే రెండువిధములుగ నన్పట్టుచున్నదిగాని స్వతంత్రములగు రెండు నిష్ఠలు లే”వని సూచించుటకు “ద్వివిధా నిష్ఠా” అని యేకవచనమును ప్రయోగించెను. పైవిషయమున కనుగుణముగనే “ఏకం సాంఖ్యం చ యోగంచ యః పశ్యతి స పశ్యతి” (జ్ఞానయోగకర్మయోగములను నెవడు ఒకటిగనే తెలిసికొనునో వాడు పరమాత్మను చూడం గలడు) అని ముందు చెప్పంగలడు. అనిష్ఠనే ద్విప్రకారముగ నుత్తరార్థమునం జూపుచున్నాండు. “సాంఖ్యానాం”

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) యది చైకేన పురుషేణైకస్మై పురుషార్థాయ జ్ఞానం, కర్మ చ సముచ్చిత్యానుష్ఠేయం భగవతేష్ట ముక్తం వక్ష్యమాణం వా గీతాసు వేదేషు చోక్తం కథ మిహార్జునాయోపపన్నాయ ప్రియాయ విశిష్టభిన్నపురుషకర్తృకే ఏవ జ్ఞానకర్మనిష్ఠే బ్రూయాత్ । యది పున రర్జునో జ్ఞానం కర్మ చ ద్వయం శ్రుత్వా స్వయమే వానుష్ఠాస్య త్యన్యేషాం తు భిన్నపురుషానుష్ఠేయతాం వక్ష్యామీతి మతం భగవతః కల్ప్యేత; తదా రాగద్వేషవా నప్రమాణభూతో భగవా న్కల్పిత స్స్యాత్ । తచ్చాయుక్తం, తస్మా త్కయాపి యుక్త్యా న సముచ్చయో జ్ఞానకర్మణోః । య దర్జునే నోక్తం కర్మణో జ్యాయస్త్వం బుద్ధే స్తచ్చ స్థిత మనిరాకరణాత్ । తస్యాశ్చ జ్ఞాననిష్ఠాయా స్సంన్యాసినా మేవానుష్ఠేయత్వం భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వవచనాచ్చ, భగవత ఏవ మేవానుమత మితి గమ్యతే ॥ ॥3॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(2) ఒక పురుషార్థముకొఱకు జ్ఞానము, కర్మము అనెడి ఈరెండును సముచ్చయముగ నేకపురుషానుష్ఠేయ మని భగవదభీష్టమై యీగీతలయందు శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే పూర్వమునందు చెప్పఁబడి మున్ముందు చెప్పఁబడునదియై, వేదములయందు చెప్పఁబడినదై యగునెడల యీతృతీయాధ్యాయమునందు విధివిహితరీతిని శిష్యుఁడై తన యండను జేరినట్టి ప్రియుఁడగు నర్జునుని కొఱకు విశిష్టభిన్నకర్తృకము లగు జ్ఞానకర్మనిష్ఠలను (అనగా సర్వకర్మలను సంన్యసించిన పరమహంసపరివ్రాజకులచే ననుష్ఠింపఁదగినది జ్ఞాననిష్ఠ యనియు, కర్మలచే నాచరింపఁదగినది కర్మయోగ మనియు) నెటుల చెప్పును? చెప్పనేరఁడని భావము. అట్లు భిన్నకర్తృకము లగు జ్ఞానకర్మనిష్ఠల నిచట భగవంతుఁడు చెప్పుచుండెను. అందుచే జ్ఞానకర్మసముచ్చయము భగవదభీష్టము కానేరదు; శాస్త్రార్థమును కానేరదు.

తెస్సగ నాత్మజ్ఞానము నార్జించినట్టియు, బ్రహ్మచర్యమునుండియే సంన్యాసమును స్వీకరించినట్టియు, వేదాంతవిజ్ఞానముచే సునిశ్చిత మగు పరమపురుషార్థము కలవారును, జ్ఞానభూమి నారోహించినవారును, శుద్ధాంతఃకరణులును అగు సాంఖ్యులకు "జ్ఞాన మేవ యుజ్యతే బ్రహ్మణాఽనేనేతి జ్ఞానయోగః తేన జ్ఞానయోగేన" (జ్ఞాన మే బ్రహ్మముతో దీనిచే కలుపఁబడును. కాన జ్ఞానయోగ మనఁబడును) అట్టి జ్ఞానయోగముచే "తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః" ఇత్యాదికముచే చెప్పఁబడిన నిష్ఠ (స్థితి)యు, "యోగినాం" అంతఃకరణము శుద్ధము కానట్టియు, జ్ఞానభూమి నధిష్ఠించనట్టి కర్మాధికారయోగులకు "కర్మయోగేన" అంతఃకరణశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానభూమి నధిష్ఠించుటకుగాను, "ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధా చ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే" ఇత్యాద్యుక్తరీతిని కర్మయోగముచే నిష్ఠయు చెప్పఁబడెను. కనుక నే జ్ఞానకర్మలకు సముచ్చయము గాని, వికల్పము గాని కుదురనేరదు. ఇక నేమన నిష్కామకర్మచే శుద్ధ మగు నంతఃకరణముకలవానికి సర్వకర్మసంన్యాసముచేత నే జ్ఞానము కలుగుచుండుటనుబట్టి చిత్తము శుద్ధ మగుట, శుద్ధము కాకపోవుట అను నవస్థాభేదముచే రెండువిధములుగ నిష్ఠను "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు" అని నీ కుపదేశించితిని. కనుక చిత్తము శుద్ధము

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"మఱియు "నాచే చెప్పఁబడిన జ్ఞానమును, కర్మమును విని యర్జునుఁడు స్వయముగనే జ్ఞానకర్మముల నాచరించును. ఇతరులకైతే జ్ఞానకర్మములు భిన్నపురుషానుష్ఠేయములని చెప్పెద" నని శ్రీకృష్ణపరమాత్మయొక్క యాశయమునుకల్పించినచో శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునునియం దనురాగము కలవాఁడనియు, ఇతరులయందు ద్వేషముకలవాఁ డనియు, అనాప్తుడనియు కల్పించ వలసివచ్చును. వాదిప్రతివాదుల కెన్నడును ఇది సమ్మతముకాదు. అట్లు కల్పించినచో "సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తం పరమేశ్వరం" అను గ్రంథమునకు విరోధము వాటిల్లును. కాన నిట్లు కల్పించుట యుక్తముకాదు. అందువలన నేయుక్తిచేతను జ్ఞానకర్మములకు సముచ్చయము సంభవింపనేరదు. "జ్యాయసీ చేత్కర్మణ స్తే" అనుచోట నర్జునోక్తమగు కర్మకంటె బుద్ధికి జ్యాయస్త్వమును శ్రీభగవానులు నిరాకరింపనందున అర్జునునిచే నుపపాదితమగు బుద్ధిజ్యాయస్త్వ మటులనే సుస్థిత మగుచున్నది. భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వవచనమువలన నట్టి జ్ఞాననిష్ఠ సంన్యాసులకే యనుష్ఠేయ మగుచున్నది. శ్రీకృష్ణపరమాత్మకు గూడ నిటులే సమ్మత మని తోఁచుచున్నది. ॥3॥

కానంతవరకు కర్మయోగము, చిత్తము శుద్ధమైనచో జ్ఞానయోగము నీరెండునుగూడ నొకనికే యుపయోగించును గాన నధికారిభేద మున్నను నీయొక్కనికే యీరెంటిని నుపదేశించుట వ్యర్థముకాదని యభిప్రాయము. పైవిషయమును తెల్పుటకు "న కర్మణా మనారంభాత్" అనునది మొదలుకొని "మోఘం పార్థ! స జీవతి" అనునది యంతముగాఁగల పదమూడు శ్లోకములచే చిత్తశుద్ధిలేని పురుషునకు చిత్తశుద్ధి కలుగనంతవరకు కర్మానుష్ఠానమే తగు ననియు, "యస్త్వాత్మరతిః" అనునది మొదలుకొని రెండు శ్లోకములచే శుద్ధాంతఃకరణుఁడగు జ్ఞానికి కర్మతో నేమియు పని లేదనియు, "తస్మా దసక్తః" అనునది మొదలగు గ్రంథముచే కర్మము బంధహేతువే యైనను ఫలాభిసంధిరహితముగఁ జేయఁబడినదై సత్త్వశుద్ధిని కలిగించి జ్ఞానోత్పాదకమై తద్ద్వారమున మోక్షమునకు హేతు వగు ననియు నిరూపించి, యనంతరము "అథ కేన ప్రయుక్తోయం" అను ప్రశ్నను లేవదీసి 'కామదోషముచేత నే కామ్యకర్మలు శుద్ధిహేతువులు కా' వనియు, కనుక నే కామరాహిత్యముతోనే కర్మలను జేయుచు నంతఃకరణశుద్ధి కలవాఁడై జ్ఞానాధికారి కాఁగలఁ డని అధ్యాయాంతమువరకు శ్రీకృష్ణభగవానులు చెప్పఁగలఁడు.

శంకరానందీయము:— అర్జునుఁడు ప్రశ్నింప శ్రీకృష్ణుఁ డిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు. ఓయర్జునా! నీవు చెప్పినది సత్యమే. నేచెప్పిన విషయమును దెలిసికొనలేకుండుట నీబుద్ధిదోషమే కాని వేరొండు కాదు. నీవిద్యాబుద్ధి శక్త్యవస్థాదులను విచారించినచో నీకు కర్మయందే యధికారము కలదు కాని సంన్యాసమునం దధికారము లేదు. కనుక నే "కర్మ ణ్యే వాధికార స్తే" (నీకు కర్మయందే యధికారము కలదు) అని చెప్పితిని. మరియు "ఫలము కొఱకు కాక చిత్తశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానసిద్ధికొరకు కర్మను జేయు" మని సూచించుటకు "బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః" అని చెప్పితినిగాని కర్మను విడచి జ్ఞానము నాశ్రయింపు మని చెప్పియుండలేదు. అట్లే జ్ఞానకర్మలు రెండును రాజసూయబృహస్పతిసవనములవలె భిన్నకర్తృకములు. కాన నారెంటికి నేకపురుషానుష్ఠేయత్వము సంభవింపదు. కనుక నట్టి జ్ఞానకర్మలను రెంటినిగూడ నీ వాశ్రయింపు మనియు చెప్పియుండలేదు. ఈవిషయమును "ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు" అని పూర్వమే సూచించితిని.

మఱియు నావిషయమునే చెప్పుచుంటిని వినుము. "లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయానఘ!" ఈలోకమున స్వధర్మాసక్తులు, ముముక్షువులు నగు బ్రాహ్మణాదివర్ణములకై పూర్వకాలమున—వేదస్వరూపుఁడను, సర్వజ్ఞుఁడను, స్వధర్మోపదేష్టను నగు నాచే రెండువిధములుగ నిష్ఠ చెప్పఁబడెను. అనగా శాస్త్రీయ మగు ననుష్ఠేయమునకు ధర్మసాంకర్యము లేకుండునట్లు వ్యవస్థను కల్పించితిని. అదెట్లన—"జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం" "వేదాన్తైస్సర్వైస్సమ్యక్ ఖ్యాయతే తాత్పర్యతః ప్రతిపాద్యత ఇతి సాంఖ్యం నిర్విశేషం పరం బ్రహ్మ తదేవ స్వాత్మత్వేన యే విదుస్తే సాంఖ్యాః బ్రహ్మవిదః తేషాం సాంఖ్యానాం" సమస్త వేదాంతములచేతను, తాత్పర్యముచే లెస్సగ చెప్పఁబడు నిర్విశేషపరబ్రహ్మము సాంఖ్య మనఁబడును. దానిని స్వస్వరూపముగఁ దెలిసికొను బ్రహ్మవేత్తలు సాంఖ్యు లనఁబడుదురు. అట్టి సాంఖ్యులగు యతులకు—"బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణా యుజ్యతే ఏకీక్రియతేఽనేనేతి యోగః జ్ఞాన మేవ యోగః జ్ఞానయోగః తేన" బ్రహ్మవేత్త బ్రహ్మముతో దేనిచే కలుపఁబడునో యది జ్ఞానయోగ మనఁబడును. అట్టి జ్ఞానయోగముచే "సర్వ మిద మహం చ బ్రహ్మైవ" అను బ్రహ్మాకారవృత్తితో నెల్లపుడొకేరీతిగ నుండుట విహితమైనది. అనఁగ "త మే వైకం విజానథ ఆత్మాన మన్యా వాచో విముంచథ। ఓ మిత్యేవం ధ్యాయథ। ఆత్మానం స్వస్తి వః పరాయణం। వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః। సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ। తజ్జలానీతి శాంత ఉపాసీత। త మేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః। నానుధ్యాయా ద్బహూ న్ఛబ్దా న్వాచో విగ్లాపనం హి తత్" ఇత్యాదివాక్యములచే బ్రహ్మకంటె వేరగు పదార్థమునందు ప్రవృత్తిని నిషేధించి సాంఖ్యులకు బ్రహ్మనిష్ఠయే చేయఁదగిన దని చెప్పఁబడెను. "కర్మయోగేన యోగినాం" కర్మయోగు లగు గృహస్థులకు—"యుజ్యతేఽభ్యుదయోఽనేనేతి యోగః; కర్మైవ యోగః కర్మయోగః తేన" దేనిచే నభ్యుదయము గూర్చఁబడునో యది యోగ మనంబడును. అట్టి కర్మ యనెడి యోగముచే నిష్ఠ (నియమస్థితి) చెప్పఁబడెను. అనగా "అహ రహ స్సంధ్యా ముపాసీత। ఉదితే సూర్యే ప్రాత ర్జుహోతి। వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీ నాదధీత। కుర్వ న్నే వేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతగ్ం సమాః। తస్మాత్స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః। ఋతం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ। సత్యం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ। అగ్నయశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ। అగ్నిహోత్రం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ। సత్యం వద। ధర్మం చర। తాని త్వయోపాస్యాని" అను మొదలగు శ్రుతులచే శ్రౌతస్మార్తకర్మనిష్ఠయే కర్మయోగులకు కర్తవ్యముగ చెప్పఁబడెను. పైఁజెప్పినరీతిని కర్మయోగు లగు గృహస్థులకు, కర్మరహితు లగు సంన్యాసులకును సంకీర్ణము కాకుండునట్లు నిష్ఠాద్వయము విభజించి చెప్పఁబడె నని యర్థము.

నీలకంఠీయము:—పూర్వోక్త మగు నర్జుననిప్రశ్నకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సమాధానమును 'లోకేఽస్మిన్' అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

పాపరహితుడవగు నో యర్జునా! ద్వితీయాధ్యాయమునందు నాచే నొకటే నిష్ఠ చెప్పఁబడెను. అట్టి బ్రహ్మనిష్ఠకే యధికారిభేదముచే ప్రకారద్వయము చెప్పఁబడెను. ఇంతియే కాని బ్రహ్మప్రాప్తికొఱకు పరస్పర నిరపేక్షకల మార్గద్వయము చెప్పఁబడలేదు. విశుద్ధాంతఃకరణముగల యో యర్జునా! నీవు నాచే చెప్పఁబడిన వాక్యము యొక్క యర్థమును లెస్సగ విచారించుము. ఆ ప్రకారద్వయ మేదనిన? ఆత్మానాత్మవివేకవిజ్ఞానము కలవారలకు "జ్ఞానార్థం యుజ్యతే అనేనేతి జ్ఞానయోగః" వేదాంతశ్రవణమనననిదిధ్యాసనాత్మకమగు జ్ఞానోపాయము; దానిచే బ్రహ్మమునందు నిష్ఠను (పరిసమాప్తిని) సాంఖ్యులు పొందుచున్నారు. "సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే" అనుదానిచే చెప్పఁబడిన లక్షణములుకల యోగయుక్తులవారలకు సంధ్యోపాసనాది నిర్వికల్ప సమాధ్యనుష్ఠానాంతకర్మయోగము చెప్పఁబడెను. అట్టి కర్మయోగముచేతనే యోగులు బ్రహ్మనిష్ఠను పొందుచున్నారని యర్థము.

గీ॥ న కర్మణా మనారంభా న్నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే ।
న చ సంన్యసనా దేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి ॥ ॥౪॥

పదవిభాగము:— న–కర్మణాం–అనారమ్భాత్–నైష్కర్మ్యం–పురుషః–అశ్నుతే–న–చ–సంన్యసనాత్–ఏవ–సిద్ధిం–సమధిగచ్ఛతి ॥ ॥౪॥

ప్రతిపదార్థము:— కర్మణాం=యజ్ఞాదికర్మలయొక్క; అనారమ్భాత్=చేయకపోవుటవలన; పురుషః=పురుషుఁడు; నైష్కర్మ్యం=నిష్క్రియాత్మస్వరూపముచే నవస్థితిని; నాశ్నుతే=పొందఁడు; సంన్యసనా దేవ చ=జ్ఞానరహితమగు కేవలకర్మసంన్యాసమాత్రము వలన; సిద్ధిం=జ్ఞాననిష్ఠను; న సమధిగచ్ఛతి=పొందఁడు. ॥౪॥

ఇచట యాశయమిది:— ఈజన్మమునందు కాని, జన్మాంతరమందు కాని యీశ్వరప్రీత్యర్థమనుష్ఠితములగు కర్మలచే పరిశుద్ధమగు నంతఃకరణముకలవాఁడై, వివేకవైరాగ్యశమాదిషట్కోపేతుఁడైన, ముముక్షువు ప్రత్యక్చిత్తుఁడై నిదిధ్యాసనమవసరము లేకుండగనే శ్రవణమననములచేతనే కృతకృత్యుఁడగును. అట్టివాఁడు శ్రవణాదులవలన పూర్వమనం దసమాహితచిత్తుఁడైనచో నట్టివానికి నిదిధ్యాసనముకూడ నపేక్షితము. కనుకనే బ్రహ్మసూత్రములయందు "సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ" అను సూత్రముచే శ్రీ వ్యాసమహర్షి నిదిధ్యాసనమునకు పాక్షికత్వమును చెప్పియుండెను. ఇదియే సాంఖ్యమార్గము. అట్లే సర్వకర్మలను పరమగురువగు పరమేశ్వరునియందర్పించుచు శ్రవణమననాత్మకమగు విచారము లేనిచే కేవలశ్రద్ధామాత్రమువలన నిర్విశేషబ్రహ్మరూపత్వమును గురువాక్యమువలన నిశ్చయించి సంశయాసంభావనావిపరీతభావనారూపదోషత్రయరహితుఁడై యాచార్యునివలన నిర్గుణబ్రహ్మోపాస్తిప్రకారమును తెలిసికొని కర్మచ్ఛిద్రములయందు (కర్మల నాచరించుచుండ విశ్రాంతిసమయములయందు) సమాధ్యభ్యాసమును చేయుచు నిష్కలమగు ప్రత్యగాత్మస్వరూపమును సాక్షాత్కరింపజేసికొనును. ఇదియే యోగమార్గమనంబడును. అట్టి యోగమార్గముచే నూహాపోహాత్మకమగు కౌశల మెవరికి గలదో వారు సాంఖ్యులనిపించుకొందురు. ఎవరికట్టి యూహాపోహాత్మకమగు కౌశలముండదో వారు యోగు లనిపించుకొందురు. కాన నీనిష్ఠ ద్విప్రకారమనిపించుకొనును కాని రెండునిష్ఠలని మాత్రము భ్రమ జెందరాదు. ఈవిషయమునే వశిష్ఠమహర్షియు శ్రీరామునకిట్లుపదేశించె.

'ద్వౌ క్రమౌ చిత్తనాశస్య యోగో జ్ఞానం చ రాఘవ ! । యోగో వృత్తినిరోధో హి జ్ఞానం సమ్యగవేక్షణం ॥ అసాధ్యః కస్యచిద్యోగః కస్యచిత్తత్త్వనిశ్చయః । ప్రకారౌ ద్వౌ తతో దేవో జగాద పరమ శ్శివః ॥' (చిత్తనాశమునకు యోగమనియు' జ్ఞానమనియు రెండు మార్గములు కలవు. అందు యోగమనగ వృత్తినిరోధము. జ్ఞానమనగ సమ్యగవేక్షణము; ఒకానొకనికి యోగ మసాధ్యమగును; ఒకానొకనికి తత్త్వనిశ్చయ మసాధ్య మగును. కనుకనే పరమశివుఁడు రెండుప్రకారములను చెప్పెను). చిత్తాదర్శనోపలక్షితమగు బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు రెండుమార్గములు కలవు. అందు చిత్తాదులకు మిథ్యాత్వపక్షమున రజ్జూరగాదిక మధిష్ఠానమగు రజ్జ్వాదుల తత్త్వసాక్షాత్కారమువలన నెటుల నశించునో యట్లే చిత్తాదుల కధిష్ఠానమగు నాత్మతత్త్వ సాక్షాత్కారమువలన చిత్తాదుల వినాశముసంభవించును. చిత్తాదుల సత్యమనుపక్షమునందు సత్యమగు నురగము (సర్పము) మంత్రాదులచే నిరుద్ధప్రచారము కలదై స్వయముగనే నశించునట్లు సత్యమగు చిత్తాదికము యోగముచే నిరుధ్యమానమై నశించును. అట్టి చిత్తమునకు నిరన్వయోచ్ఛేదము (ఏసంబంధము లేకుండగనుచ్ఛేదము) పైపక్షద్వయమందును ప్రారబ్ధకర్మనాశానంతరమున సమానముగనే సంభవించును. ॥3॥

శాంకరభాష్యమ్:—

(1) మాం చ బుద్ధికారణే కర్మణ్యేవ నియోజయసీతి విషణ్ణమానస మర్జునం కర్మ నారభ ఇత్యేవం మన్వాన మాలక్ష్యాహ భగవాన్ — న కర్మణా మనారంభా దితి । అథవా జ్ఞానకర్మనిష్ఠయోః పరస్పరవిరోధా దేకేన పురుషేణ యుగప దనుష్ఠాతు మశక్యత్వే సతీతరేతరానపేక్షయో రేవ పురుషార్థహేతుత్వే ప్రాప్తే కర్మనిష్ఠాయా జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తిహేతుత్వేన పురుషార్థహేతుత్వం న స్వాతంత్ర్యేణ జ్ఞాననిష్ఠా తు కర్మనిష్ఠోపాయలబ్ధాత్మికా సతీ స్వాతంత్ర్యేణ పురుషార్థహేతు రన్యానపేక్షే త్యేత మర్థం ప్రదర్శయిష్య న్నాహ భగవాన్ — న కర్మణా మనారమ్భా దప్రారమ్భా త్కర్మణాం క్రియాణాం యజ్ఞాదీనా మిహ జన్మని జన్మాంతరే వానుష్ఠితానా ముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వేన సత్త్వశుద్ధికారణానాం తత్కారణత్వేన చ జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ జ్ఞాననిష్ఠాహేతూనాం "జ్ఞాన ముత్పద్యతే పుంసాం క్షయా త్పాపస్య కర్మణః । యథాఽఽదర్శతలప్రఖ్యే పశ్య న్త్యాత్మాన మాత్మని॥" ఇత్యాదిస్మరణా దనారమ్భా దననుష్ఠానా న్నైష్కర్మ్యం నిష్కర్మభావం కర్మశూన్యతాం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం నిష్క్రియాత్మస్వరూపేణైవావస్థాన మితి యావత్ । పురుషో నాఽశ్నుతే న ప్రాప్నోతీ త్యర్థః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

(1) జ్ఞానకర్మనిష్ఠావిభాగవచనానురోధముచే నర్జునునకు సంన్యాసపూర్వకజ్ఞాననిష్ఠయం దధికారము లేదని చెప్పఁదలచి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యర్జునుని "జ్ఞానమున కుత్కృష్టత్వ మంగీకరించి కూడ బంధకారణ మగు కర్మమునందే నన్ను నియోగించుచుంటి" వని విషణ్ణమనస్కుఁడైనవానినిగను, నేను కర్మ నాచరించ నని తలచుచున్నవానినిగను నూహించి "న కర్మణా మనారమ్భాత్" అని చెప్ప మొదలిడెను.

లేక — (కర్మజ్ఞాననిష్ఠల విభాగవచనమువలన నాకర్మజ్ఞాననిష్ఠలకు సముచ్చయము సంభవించనిచో) జ్ఞానకర్మనిష్ఠలు పరస్పరము విరుద్ధము లగుటవలన నొకపురుషునిచే నొకేకాలమునం దనుష్ఠించుట కశక్యము లగుచో పరస్పరానపేక్షితములగు నారెంటికి పురుషార్థహేతుత్వము ప్రాప్తించును. అట్లు కానిచో (అనగా కర్మనిష్ఠ స్వతంత్రముగ మోక్షసాధనము కాదనినచో) కర్మనిష్ఠవలె జ్ఞాననిష్ఠయు స్వతంత్రముగ మోక్షసాధనము కాకపోయెడిని.

—: ౩వ అధ్యాయము - ౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— కారణము లేనిదే కార్యము పుట్టనేరదు. కాన "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" అను శ్రుతిచే నాత్మను దెలిసికొనుటయందు వినియుక్తములైన కర్మల నాచరించనిచో దానివలన చిత్తశుద్ధి కలుగదు అందుచే జ్ఞానయోగ్యుఁడు కాక, బహిర్ముఖుఁడవైన పురుషుఁడు నైష్కర్మ్యమును (జ్ఞానయోగముచె నిష్ఠను) పొందనేరడు. "ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతి" అను శ్రుతిచొప్పున సర్వకర్మసంన్యాసముచేతనే జ్ఞాననిష్ఠ యుపపన్న మగుచుండ కర్మలతో నేమి ప్రయో

శాంకరభాష్యమ్:—

(2) కర్మణా మనారమ్భా న్నైష్కర్మ్యం నాశ్నుత ఇతి వచనా త్తద్విపర్యయా త్తేషా మారమ్భా న్నైష్కర్మ్య మశ్నుత ఇతి గమ్యతే । కస్మా త్పునః కారణా త్కర్మణా మనారమ్భా న్నైష్కర్మ్యం నాశ్నుత ఇతి । ఉచ్యతే, కర్మారంభస్యైవ నైష్కర్మ్యోపాయత్వాత్ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అట్లగుచో కర్మజ్ఞానములు రెండును సముచ్చితములై కారణములు కావలెనని యట్లగును. కాని యట్లు శంకింపఁజనదు. ఎందువలన ననిన? కర్మనిష్ఠ జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తిద్వారమున మోక్షహేతువు కాని స్వతంత్రముగ మోక్షసాధనము కాదు. జ్ఞాననిష్ఠ యన్ననో స్వతంత్రముగ మోక్షసాధనము. కాన కర్మజ్ఞానసముచ్చయము సిద్ధింపదు. "అట్లగుచో జ్ఞాననిష్ఠయు నిష్ఠయే యగుటం బట్టి కర్మనిష్ఠవలె స్వతంత్రముగ పురుషార్థహేతువు కాదు. రెండును స్వతంత్రముగ పురుషార్థహేతువులు కానిచో సముచ్చితములై పురుషార్థహేతువు లగు" నని శంకింపఁజనదు. జ్ఞాననిష్ఠ కర్మనిష్ఠ యనెడి యుపాయమువలన పొందఁబడినదై స్వతంత్రముగ నితరము నపేక్షింపక పురుషార్థసాధన మగు నని చెప్పఁదలఁచి శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "న కర్మణా మనారమ్భాత్" అని చెప్పుచుండెను.

"జ్ఞాన ముత్పద్యతే పుంసాం క్షయా త్పాపస్య కర్మణః । యథాఽఽదర్శతలప్రఖ్యే పశ్య న్త్యాత్మాన మాత్మని" (పాపకర్మము క్షయించినతోడనే పురుషుల కాత్మస్వరూపజ్ఞానము కలుగును. అట్టితఱి నద్దమునందు ముఖము ప్రత్యక్షమగునట్లాత్మయం దాత్మస్వరూపమును జూచెదరు.) అను స్మృత్యనుసార మీజన్మమునందు కాని, జన్మాంతరమునందు కాని యనుష్ఠింపఁబడిన కర్మలచే నుపాత్తదురితక్షయమై, సత్త్వశుద్ధి కలిగి, జ్ఞానోత్పత్తిద్వారమున జ్ఞాననిష్ఠ సంభవించును. అట్టి యజ్ఞాదికర్మల ననుష్ఠింపనిచోఁ ముముక్షుఁడు నైష్కర్మ్యమును బొందనేరఁడు. నైష్కర్మ్య మనగ కర్మశూన్యత. అనగా జ్ఞానయోగముచే నిష్ఠ (నిష్క్రియాత్మస్వరూపముచే నుండుట) యని యర్థము.

(2) వ్యతిరేకవచన మన్వయమునందు పర్యవసితము. అనగా "అగ్ని లేనిదే వంటచేయుట సంభవము కాదు" అనునది వ్యతిరేకవచనము. ఈ వాక్యమువలన వంటను గూర్చి యగ్ని కారణ

జనము ? అను నాశంకకు సమాధానముగ నుత్తరార్థమును చెప్పుచున్నాడు. "నచ...... సమధిగచ్ఛతి" చిత్తశుద్ధి లేకుండగ సంన్యసించినమాత్రముననే ఫలపర్యవసాయిని యగు జ్ఞాననిష్ఠారూపమగు సిద్ధిని పొందనేరఁడు; (అనఁగా కర్మజన్యమగు చిత్తశుద్ధిని విడిచి సంన్యాసమే సంభవింపదు. ఎట్టకేల కొకరీతిగ నౌత్సుక్యమాత్రమున సంన్యాసమును స్వీకరించినను నది ఫలపర్యవసాయి గానేరదని భావము.

శంకరానందీయము:—"కర్మయోగులకు కర్మనిష్ఠను, సాంఖ్యులకు జ్ఞానయోగమును జెప్పితిని గాన దీనింబట్టి జ్ఞానయోగకర్మయోగములు రెండును పరస్పరా నపేక్షముగ (ప్రత్యేకము నొక్కొకటియే స్వతంత్రముగ)

శాంకరభాష్యమ్:—

న హ్యుపాయ మంతరే ణోపేయప్రాప్తి రస్తి । కర్మయోగోపాయత్వం చ నైష్కర్మ్యలక్షణస్య జ్ఞానయోగస్య శ్రుతా విహ చ ప్రతిపాదనాత్ । శ్రుతౌ తావ త్ప్రకృత స్యాత్మలోకస్య వేద్యస్య వేదనోపాయత్వేన "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన" (బృ-4-4-22) ఇత్యాదినా కర్మయోగస్య జ్ఞానయోగోపాయత్వం ప్రతిపాదితమ్ । ఇహాపి చ "సంన్యాసస్తు మహాబాహో! దుఃఖ మాప్తు మయోగతః" (గీ-5-6) "యోగినః కర్మ కుర్వంతి సంగం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే" (గీ-5-11) "యజ్ఞో దానం తప శ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్" (గీ-18-5) ఇత్యాది ప్రతిపాదయిష్యతి । నను చ—"అభయం సర్వభూతేభ్యో దత్త్వా నైష్కర్మ్య మాచరేత్" ఇత్యాదౌ కర్తవ్యకర్మసంన్యాసా దపి నైష్కర్మ్యప్రాప్తిం దర్శయతి—లోకే చ కర్మణా మనారమ్భా న్నైష్కర్మ్య మితి ప్రసిద్ధతర మతశ్చ నైష్కర్మ్యార్థినః కిం కర్మారమ్భేణేతి ప్రాప్త మత ఆహ—న చ సంన్యాసనా దేవేతి । నాపి సంన్యసనా దేవ కేవలా త్కర్మపరిత్యాగమాత్రా దేవ జ్ఞానరహితా త్సిద్ధిం నైష్కర్మ్యలక్షణాం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం సమధిగచ్ఛతి న ప్రాప్నోతి ॥ ॥౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మని యెట్లు పర్యవసితమో నటులే "కర్మల నాచరింపకున్నచోఁ బురుషుఁడు నైష్కర్మ్యమును పొందఁడు" అను వ్యతిరేకవాక్యమువలన "కర్మల నాచరించుటవలన నైష్కర్మ్యమును పొందు" నని తోఁచుచున్నది. ఏకారణమువలన కర్మల నాచరింపనిచో పురుషుఁడు నైష్కర్మ్యమును పొందఁ డనెదవా? చెప్పెద వినుము. కర్మాచరణము నైష్కర్మ్యమున కుపాయము. ఉపాయము లేనిదే ఉపేయప్రాప్తి సంభవింపదు. నైష్కర్మ్యరూపము, వేద్యము నగు ప్రకృతాత్మ లోకము యొక్క జ్ఞానమును గూర్చి "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన" అను శ్రుతియందు "సంన్యాసస్తు మహాబాహో! దుఃఖ మాప్తు మయోగతః। యోగినః కర్మ కుర్వంతి సంగం త్యక్త్వాత్మశుద్ధయే" "యజ్ఞో దానం తపః కర్మ పావనాని మనీషిణామ్" అను గీతావాక్యములయందు కర్మయోగ ముపాయముగ చెప్పబడెను. (కాన నుపాయము కర్మయోగము) అట్టి యుపాయ మగు కర్మయోగము నాచరించనిచో జ్ఞానరూప మగు నైష్కర్మ్యమును బురుషుఁడు పొందనేరఁడు.

మోక్షమునకు కారణము లనిభావింపకుము. ఏలన? "న కర్మణా న ప్రజయా" అనెడి శ్రుతి కర్మలు మోక్షకారణములు గావనియే చెప్పుచున్నది. మరియు "జ్ఞానాదేవ తు కైవల్యం" అనుటచే నితరవ్యావృత్తిపూర్వకముగ జ్ఞానమే మోక్షకారణమని నిశ్చయింపఁబడినది. కాన జ్ఞానమే మోక్షమును గూర్చి సాధనము గాని కర్మ స్వతంత్ర కారణమని భావింపకుము. జ్ఞాన మదయించినచో నది యితరసహకారము లేకుండఁగనే మోక్షసుఖమును చేకూర్చును. ఐనను "సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః" అని యుండుటవలన సత్త్వశుద్ధిలేనిచో జ్ఞానమే కలుగదు. అసత్త్వశుద్ధియును

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"అభయం సర్వభూతేభ్యో దత్త్వా నైష్కర్మ్య మాచరేత్" "శాంతో దాంత ఉపరత స్తితిక్షుః, సంన్యాసయోగా ద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః" ఇత్యాదిశ్రుతులయందు కర్తవ్యము లగు కర్మలను సంన్యసించుటవలన నైష్కర్మ్యమును పొందునని చెప్పబడెను. లోకమునందు గూడ "యతో యతో నివర్తతే తత స్తతో విముచ్యతే । నివర్తనాద్ధి సర్వతో న వేత్తి దుఃఖ మణ్వపి" (పురుషుఁ డేయేవస్తువునుండి మరలునో ఆయా వస్తువులవలన విముక్తిని పొందును. సర్వమునుండి నివర్తించినచో లేశమైన దుఃఖమును కూడ పొందఁడు.) అని ప్రసిద్ధముగ చెప్పఁబడెను. కాన నైష్కర్మ్యసిద్ధి కోరువాఁ డెందులకు కర్మల నాచరించవలెను? అను శంకను దొలఁగించుటకు "నచ సంన్యసనా దేవ" అని చెప్పుచుండెను. జ్ఞానరహిత మగు కేవలసంన్యాసమాత్రమువలన నైష్కర్మ్యలక్షణ మగు జ్ఞానయోగముచే నిష్ఠను పురుషుఁడు పొందఁడు. (అనగా పైనుదహరించిన సంన్యాసప్రతిపాదకశ్రుతులు జ్ఞానము కలిగినపిమ్మట సంన్యాసమును స్వీకరించవలయు నని బోధించుచున్నవి. మున్ముం దుపపాదితము లగు కర్మప్రతిపాదకశ్రుతులు జ్ఞానసిద్ధికి పూర్వము జ్ఞానోపాయ మగుటచే కర్మల నాచరింపవలయు నని బోధించుచున్నవి. ఈవిషయమే యీశ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడెను). ||4||

"బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" సత్కర్మానుష్ఠానము లేనిదే చిత్తశుద్ధి జనించదు "గాన తత్త్వజ్ఞానము కలుగనట్టి ముముక్షువు చిత్తశుద్ధినిమిత్తమై సత్కర్మలఁ జేయదగును. లేనిచో మోక్షము సిద్ధించ నేరదు." అని యీశ్లోకమున శ్రీకృష్ణభగవానులు చెప్పుచున్నాఁడు. "న కర్మణాం—పురుషోఽశ్నుతే" నిత్యము లగు శ్రౌతస్మార్తకర్మల నాచరింపనిచో నాపురుషుఁడు "న యత్ర కర్మ తన్నిష్కర్మ బ్రహ్మ తస్య భావః నైష్కర్మ్యం నిష్క్రియబ్రహ్మాత్మనావస్థానలక్షణాం ముక్తిం" బ్రహ్మము—'నిష్కలం నిష్క్రియం' అను శ్రుతిచొప్పున నిష్క్రియమై యుండును. గాన నిష్కర్మ యనఁబడును.) దాని భావమును (నిష్క్రియబ్రహ్మస్వరూపమున నుండుట రూపమగు ముక్తిని) ఉపాయము లేమింజేసి పొంద నేరఁడు. అనఁగా నుపాయ మున్నపుడే యుపేయము (కార్యము) సిద్ధించుచుండును. ఇట నుపాయభూతము లగు కర్మల ననుష్ఠింపనిచో నవి లేమిఁజేసి యుపేయ (కార్య)భూతమగు జ్ఞానము, తత్ఫలమగు నైష్కర్మ్యము గూడ సిద్ధించ నేరవు. కాన ముముక్షువగువాఁడు తప్పక నిత్యనైమిత్తికకర్మలను జేయఁదగును. అందుచే జ్ఞానము, తద్ద్వారమున మోక్షముగూడ సిద్ధించునని యర్థము. "కర్మలకు మోక్షసాధనత్వము—"న కర్మణా న ప్రజయా" అను శ్రుతిచే నిషేధించఁబడెను. 'సంన్యాసయోగాత్' అను శ్రుతిచేనొక సంన్యాసమే మోక్షమునకు హేతువని చెప్పఁబడెను. కనుక సర్వకర్మలను సంన్యసించియే నేను సుఖముగ నుందును. క్లేశభూయిష్ఠము, అందునను హింసాప్రధానము నగుకర్మను జేయఁజాల" నందువేమో యట్లు కాదని యుత్తరార్థమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. "న చ.....సమధిగచ్ఛతి" కర్మలు క్లేశభూయిష్ఠము లనునాశయముచేఁగాని, అలసత్వముచేగాని ఆపాతవైరాగ్యము గలిగి దానివలన శిఖాయజ్ఞోపవీతముల వీడినచో నంతమాత్రము ననే విదేహముక్తిస్వరూపమగు సిద్ధిని ముముక్షువగువాఁడు వేదాంతశ్రవణజన్యజ్ఞానము లేనిదే పొంద నేరఁడు. "మోక్షమునకై దహరోపాసనను గాని, వైశ్వానరోపాసనను గాని, ఈశ్వరపూజను గాని, ఈశ్వరనామసంకీర్తనమును గాని చేసెద'నని యందువేమో యట్లు కాదు. అందు దహరోపాసనము సత్యకామత్వాదిగుణములు కలదగుటచే గుణవదుపాసనవలన తద్భావాపత్తియే సంభవించును. ఇక వైశ్వానరోపాసనము "స సర్వేషు

భూతే ష్వన్నమత్తి" అను శ్రుతిచెప్పిన సర్వభూతస్వరూపముగ నన్న మనుభవించుటే ఫలము గాకలది యగును. ఇక "దేవో భూత్వా దేవా నప్యేతి" అను శ్రుతిచెప్పిన శివపూజనము శివలోకప్రాపకమమాత్రమే యగును. "నాస్తి పాతక మహో! కలికాలే నామకీర్తనపరేషు నరేషు" "పుణ్యశ్రవణకీర్తనాత్" ఇత్యాదివాక్యములచే నామసంకీర్తనమువలన పాపక్షయమాత్రమగు ప్రయోజనమే సిద్ధించును. "యద్దృశ్యం తదసత్" (దృశ్యమగున దెల్లయసత్తు(దగు)నను నియమముచే నవ్యాకృతము, స్థూలాంతరము, సగుణమునగు సమస్తపదార్థముగూడ దృశ్యమగుటచే నసత్తదగును. కనుక నుపాస్య మగునదెల్ల సగుణము గాన నది యసత్తే యగును. అట్టిదాని నుపాసించుటవలన నసద్భావమే ఫలముగ సిద్ధించును. ఫలసిద్ధి యుపాసనానురూపము గాన నసదుపాసనవలన నసద్భావమే ఫలముగ సిద్ధించును. కాని తద్వ్యతిరేకముగ నొకప్పుడును సద్భావరూపఫలము సిద్ధించనేరదు. "తం యథా యథోపాసతే తథైవభవతి, అసన్నేవసభవతి" అను శ్రుతులును, "యేయథా మాం" అనుస్మృతియు పైవిషయమునే చెప్పుచున్నవి. మఱియు, అసూర్యా నామ తే లోకాః" అనియు, "న చే దిహావేదీ న్మహతీ వినష్టిః" అనియు నీశ్రుతులాత్మతత్త్వానభిజ్ఞునకు అసురలోక ప్రాప్తిరూపమగు మహానర్థముగూడఁ జేకూరునని చెప్పుచున్నవి. "అరున్ముఖాన్యతీ న్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛత్" అను శ్రుతి- వేదాంతవిముఖులగు యతులకు నిందనుండి భయము కలుగునని చెప్పుచున్నది. "ప్రత్యక్తత్త్వవివేకాయ సంన్యాస స్సర్వకర్మణాం। శ్రుత్యా విధీయతే తస్మాత్త్యాగీ పతితో భవేత్" (ప్రత్యక్తత్త్వవివేకము నిమిత్తము యతికి సర్వకర్మసంన్యాసము విధించబడెను. గాన సర్వకర్మలను సంన్యసించిన యతికి ప్రత్యక్తత్త్వవివేకము కలుగనిచో వాఁడు పతితుఁ డగును) అనియు పైస్మృతి చెప్పుచున్నది. కనుక సంన్యాసమునకు కర్మలకంటె విశేషములేనందున నంతమాత్రముచేతనే మోక్షము సంభవింపనేరదు. కనుకనే ముముక్షువగు యతి యన్నివిధముల ప్రయత్నించి వేదాంతశ్రవణమును జేసి జ్ఞానమును సంపాదింపఁదగు"నని సూచించుటకు "న చ సంన్యసనా దేవ" అనునుత్తరార్థమును జెప్పెను. ఇక "సంన్యాసయోగా ద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః" అను స్థలమున సంన్యాసయోగశబ్దమునకు—బ్రహ్మవేత్తలగు యతులకు సంబంధించిన బ్రహ్మారోపితనామరూపపరిగ్రహణపరిత్యాగ మర్థము గాని కర్మసంన్యాసమర్థము కాదు. ఏలన ? 'యతయః' అనుటచేతనే కర్మసంన్యాసము సిద్ధించుచుండుటచే తిరిగి "సంన్యాసయోగాత్" అను శబ్దమునకుగూడ కర్మసంన్యాస మనియే యర్థమును చెప్పుచోఁ బునరుక్తిదోషము వాటిల్లును. కాన యతియొక్క సంన్యాసమునకు వేదాంతశ్రవణజన్యజ్ఞానమే ఫలమని సిద్ధించినది.

నీలకంఠీయము:—పైశ్లోకమునఁ జెప్పిన రెండుప్రకారముల కంగాంగిభావము నీశ్లోకముచే చెప్పుచున్నాఁడు. యజ్ఞాదుల నాచరించనిచోఁ బురుషుఁడు నైష్కర్మ్యమును పొందనేరఁడు. కనుకనే "త మేతం బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి" అను శ్రుతియందు యజ్ఞాదులు జ్ఞానాంగముగ విధింపఁబడెను. 'వివిదిషంతి' అను స్థలమునందు సన్ప్రత్యయము ప్రధాన మగుటచే వివిదిషయందే యజ్ఞాదుల నన్వయింపఁదగును. అట్టి యజ్ఞాదులచే వివిదిష సిద్ధింప "ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి" అను శ్రుతిసిద్ధ మగు సంన్యాసరూపనైష్కర్మ్యము సంభవించును. కాన నీశ్లోకమునందు జ్ఞాననిష్ఠాసాధన మగు వివిదిషాసంన్యాసమే నైష్కర్మ్య మనఁబడును. కాని నైష్కర్మ్యశబ్దముచే జ్ఞాననిష్ఠ చెప్పఁబడ దని "నైష్కర్మ్యసిద్ధిం పరమాం" అను స్థలమున 'పరమాం' అను విశేషణముచే నైష్కర్మ్యశబ్దముచే జ్ఞాననిష్ఠ చెప్పఁబడినను, ఈశ్లోకమునం దట్టి విశేషణవాచకశబ్దము లేమింజేసి యిట నుండు 'నైష్కర్మ్యం' అను శబ్దము జ్ఞానాంగ మగు సంన్యాసమునే బోధించును.

"కర్మయోగజనిత మగు చిత్తశుద్ధి లేనిదే కేవలసంన్యాసమువలన సిద్ధిని పొందనేరఁ డని యోజన చేసినచో విప్రకృష్టము లగు జ్ఞానకర్మల కభీష్ట మగు సముచ్చయాసంభవము సిద్ధించుచుండ నేకారణముచే నిట నుండు నైష్కర్మ్యశబ్దమునకు జ్ఞాననిష్ఠ యర్థ మని చెప్పవలయు" ననెదవా ?

గీ॥ న హి కశ్చి త్క్షణ మపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్ ।
కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజై ర్గుణైః ॥ ॥౫॥

పదవిభాగము:— న–హి–కః–చిత్–క్షణం–అపి–జాతు–తిష్ఠతి–అకర్మకృత్–కార్యతె–హి–అవశః–కర్మ–సర్వః–ప్రకృతిజైః–గుణైః ॥ ॥౫॥

ప్రతిపదార్థము:— హి=ఏ కారణమువలన; క్షణమపి=క్షణకాలమునం దైన; జాతు=ఓ కానొకప్పుడు; కశ్చిత్=ఎవఁడును; అకర్మకృత్=కర్మమును చేయక; నతిష్ఠతి=ఉండఁడు; హి=ఏ కారణమువలన; ప్రకృతిజైః=ప్రకృతివలన జనించెడి; గుణైః సత్త్వరజస్తమోగుణములచే; సర్వః=సమస్తజనము అవశః=స్వాధీనములేనివాఁడై; కర్మ=కర్మమును; కార్యతె=చేయించబడుచుండెనో; ॥౫॥

"గుణైః కర్మ కార్యతే" (ప్రకృతిసంబంధ మగు సత్త్వరజస్తమోగుణములచే కర్మ చేయఁబడును.) అను వాక్యశేషమువలన నైర్గుణ్యహేతుకము, ముఖ్యము నగు జ్ఞాననిష్ఠయే ఇట నైష్కర్మ్యశబ్దార్థము కాని సంన్యాసము నైష్కర్మ్యశబ్దార్థము కానేరదు."

("జిగమిష త్యశ్వేన—జిఘాంస త్యసినా" అను స్థలములయందు తృతీయాంతార్థమును ధాత్వర్థ మగు గమనహననాదులయం దన్వయించినటుల) "వివిదిషంతి యజ్ఞేన" (అను స్థలమునందుగల యజ్ఞాదులను వేదనము నందే యన్వయింపవలయు నని తెలియ నగును.) "ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి" అను శ్రుతి వివిదిషాసంన్యాసాభిప్రాయముచే ప్రవృత్తమైనది. "ఏతం వై త మాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయా శ్చ, లోకైషణాయా శ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతి" అను శ్రుతి–జ్ఞానపరిపాకార్థము కాని, జీవన్ముక్తిసుఖార్థము కాని యాజ్ఞవల్క్యాదులచే ననుష్ఠిత మగు విద్వత్సంన్యాసమును బోధించుటవలన పూర్వోదాహృతశ్రుతి వివిదిషాసంన్యాసమునే బోధించునని గ్రహింపనగును. సంన్యాసి కానివానికి జ్ఞానమే కలుగ దను ప్రాచీనుల యాగ్రహము చిత్తవిక్షేపకారకకర్మపరిత్యాగరూపసంన్యాసవిషయకమే కాని, దండకమండలకాషాయపరిధానవిషయకము కానేరదు. కనుకనే దండకమండలాదులను గ్రహింపనట్టి గార్గీవ్యాధవసిష్ఠాదులకు జ్ఞానోత్పత్తి శ్రుతివలన బోధిత మగుచున్నది. కర్మచే శోధింపఁబడని చిత్తముకలిగినట్టియు, మందబుద్ధియు నగు రాగద్వేషాదిగ్రహగ్రస్తునకు ఆత్మానాత్మవివేకద్వారమున కాని, చిత్తనిరోధద్వారమున కాని నైష్కర్మ్యప్రాప్తి లేదని యీశ్లోకపూర్వార్థముయొక్క యర్థము. "అభయం సర్వభూతేభ్యో దత్త్వా నైష్కర్మ్య మాచరేత్" (సర్వభూతములకొఱకు అభయము నొసగి, (అనఁగా తా నెవని కపకృతి నొనరించఁడను జ్ఞానమును సర్వభూతములకు కలిగించి) నైష్కర్మ్యము నాచరించవలెను). అను స్మృతి కేవల సంన్యాసమువలనకూడ నైష్కర్మ్యము సిద్ధించు నని బోధించుచుండ నెందులకు కర్మాచరణము లేనిదే పురుషుఁడు నైష్కర్మ్యమును పొందఁడని చెప్పియుండె" నను శంకను "నచ సంన్యసనాత్" అను నుత్తరార్థముచే తొలఁగించుచుండెను. కర్మలవలన జనించెడి చిత్తశుద్ధి లేనిదే కేవలసంన్యాసమువలన మోక్షము సిద్ధించదు "అభయం సర్వభూతేభ్యః" అను స్మృతియు చిత్తశుద్ధిపూర్వక సంన్యాసమువలననే మోక్షము ప్రాప్తించుననియే బోధించుచున్నది. అది యెట్లనిన ? రాగాదిగ్రస్తుఁడు సర్వభూతములకొఱకు అభయము నొసంగుటకు సమర్థుఁడు కానేరఁడు. అట్టి యభయప్రదాత చిత్తశుద్ధికలవాఁడుగనే యుండును. అట్టి చిత్తశుద్ధికలవాని సంన్యాసము నైష్కర్మ్యసిద్ధికి హేతువే యగును కాన "నచ సంన్యసనా దేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి", కేవల సంన్యాసమువలన సిద్ధిని పొందఁడని చెప్పుట సమంజసమే. ॥౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కస్మా త్పునః కారణా త్కర్మసంన్యాసమాత్రా దేవ జ్ఞానరహితా త్సిద్ధిం నైష్కర్మ్య లక్షణాం పురుషో నాధిగచ్ఛతీతి, హేత్వాకాంక్షాయా మాహ—నహీతి । న హి యస్మా త్క్షణ మపి కాలం జాతు కదాచి త్కశ్చి త్తిష్ఠ త్యకర్మకృత్సన్ । కస్మా త్కార్యతే హి యస్మా దవశ ఏవ కర్మ సర్వః ప్రాణీ ప్రకృతిజైః ప్రకృతితో జాతై స్సత్త్వరజ స్తమోభి ర్గుణైః అజ్ఞ ఇతి వాక్యశేషో యతో వక్ష్యతి—"గుణై ర్యో న విచాల్యతే" (గీ-14-23) ఇతి । సాంఖ్యానాం పృథక్కరణా దజ్ఞానా మేవ హి కర్మయోగో న జ్ఞానినామ్ । జ్ఞానినాం తు గుణై రచాల్య మానానాం స్వత శ్చలనాభా వా త్కర్మయోగో నోపపద్యతే । తథా చ వ్యాఖ్యాతం "వేదా వినాశిన" మిత్యత్ర । (గీ-2-21) ||౫||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"ఏకారణమువలన జ్ఞానరహితమగు కర్మసంన్యాసమువలన నైష్కర్మ్యరూపమగు సిద్ధిని పురుషుఁడు పొందఁ" డను కారణాకాంక్షయందు "న హి కశ్చిత్" అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్ప మొదలిడెను.

ఏకారణమువలన సర్వప్రాణులు ప్రకృతివలన సంభవించెడి సత్త్వరజ స్తమోగుణములచే నవశులై కర్మము నాచరించుచుండెదరో, అందుచే నొకానొకఁడైన నెన్నఁడును క్షణకాలమైన కర్మమును చేయనివాఁడై యుండఁడు.

మూలమున "సర్వః" అని సర్వశబ్దమును బ్రయోగించుటచే జ్ఞానియును సత్త్వరజ స్తమోగుణములచే కర్మ నాచరించు ననికదా భావము. "అట్లగుచో జ్ఞానికి సంన్యాసమును బోధించు వాక్య మనవకాశము కావలసి వచ్చు" నని శంకింపఁజనదు. కనుకనే మూలమున "సర్వః" అనుచోట "అజ్ఞః" అని పూరించుకొనవలయును. ఇట్లు పూరించుటచే నజ్ఞాను లగు సర్వులు గుణములచే నవశులై కర్మము నాచరింతు రని యర్థము సంభవించును. ఇట్టి యర్థ మున పూర్వోక్తాశంక సంభవింపదు. కనుకనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "గుణై ర్యో న విచాల్యతే" "ఏజ్ఞాని గుణములచే చలింపఁజేయఁబడఁడో" అని ముందుఁ జెప్పఁగలఁడు. ఇట్లు చెప్పి సాంఖ్యు లను పృథక్కరించుటచేఁ గర్మయోగ మజ్ఞులకే గాని జ్ఞానులకుఁ గాదు. గుణములచేఁ చలింపఁ జేయఁబడని జ్ఞానులకైతే స్వతః చలనము లేమింజేసి కర్మయోగము సంభవింపదు. ఈవిధము ననే "వేదాఽవినాశినం" అను శ్లోకమునందు వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. ||౫||

—: 3వ అధ్యాయము ౫వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

శంకరానందీయము:—"సర్వకర్మలను సన్యసించి, యౌదాసీన్యము నవలంభించి సుఖముగ నుండు" నందురేని యట్లు కాదు. సంస్కారజనితప్రవృత్తిగల క్రియను నిశ్శేషముగ త్యజించుట సంభవింపదు. కనుక బ్రహ్మనిష్ఠుని విడచి మఱియొకఁ డెవడును నుదాసీనముగ నుండుట-వృత్తికి నేయాలంబన ముండదు గాన సంభవిం

గీ॥ కర్మేన్ద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్ ।
ఇన్ద్రియార్థాన్విమూఢాత్మా మిథ్యాచారస్స ఉచ్యతే ॥ ॥౬

పదవిభాగము:— కర్మేంద్రియాణి- సంయమ్య-యః- ఆస్తే-మనసా-స్మరన్-ఇన్ద్రియార్థాన్-విమూఢాత్మా-మిథ్యాచారః-సః-ఉచ్యతే- ॥౬

ప్రతిపదార్థము:— యః=ఏపురుషుఁడు; కర్మేన్ద్రియాణి=హస్తపాదాదులను; సంయమ్య=ఉపసంహరించుకొని; మనసా=మనస్సుచేత; ఇన్ద్రియార్థాన్=శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములను; స్మరన్=స్మరించుచు; ఆస్తే=ఉండునో; సః=అట్టి; విమూఢాత్మా=విమూఢమగు నంతఃకరణము కలవాడు; మిథ్యాచారః=పాపాచారుఁడని; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ॥౬॥

శాంకరభాష్యమ్:—

య స్త్వనాత్మజ్ఞ శ్చోదితం కర్మ నారభత ఇతి తదసదేవే త్యాహ—కర్మేంద్రియాణీతి । కర్మేంద్రియాణి హస్తాదీని సంయమ్య సంహృత్య య ఆస్తే తిష్ఠతి మనసా స్మరం శ్చింతయ న్నిన్ద్రియార్థా న్విషయా న్విమూఢాత్మా విమూఢాంతఃకరణో మిథ్యాచారః స ఉచ్యతే ॥౬॥

పదు. అని చెప్పుటకీశ్లోకమును చెప్పుచున్నాడు "నహి—అకర్మకృత్" ఈ లోకమున నొకానొకప్పుడును, ఎవఁడో యొకానొకడును, ఏదో యొక కర్మను చేయనివాఁడు లేఁడు. అనగ నొక సుషుప్తిని విడిచి, జాగ్రత్స్వప్నావస్థలయం దెల్లపుడు మనోవాక్కాయములలో నేదో యొకదానితోఁ గాని, లేక యన్నిటితోఁ గాని, చక్షురాదీంద్రియములతోఁ గాని యేదో యొక కర్మను చేయుచునే యుండును గాని యుదాసీనముగ నుండజాలడు. (ఇదియంతయు ననుభవసిద్ధమే యని సూచించుటకు 'హి' అను పద ముపయోగించెను) "ఉదాసీనముగ నేల యుండజాలడు?" అను నాశంకమీద నుత్తరార్థమును జెప్పుచున్నాడు. "కార్యతే—గుణైః" సమస్తమగు ప్రాణివర్గము (సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మక మగు మూలప్రకృతియే యిట ప్రకృతిశబ్దముచే చెప్పఁబడును. దానినుండి బుట్టిన ద్రవ్యవాసనలు, గుణవాసనలు, కర్మవాసనలు, జాతివాసనలు, రాగద్వేషాదులు ప్రకృతిజము లగు గుణము లనఁబడును) అట్టి ప్రకృతిజగుణములచే ప్రేరేపింపఁబడి యస్వతంత్రుఁడయి, యే నానావ్యాపారరూపము లగు కర్మలను లోపలను, వెలుపలను గూడ చేయుచునే యుండును. అనఁగా నొక బ్రహ్మనిష్ఠుని విడచి మఱియొకఁ డెవ్వడైనను వాసనారూపమగు ప్రవృత్తికి లోఁబడినవాఁ డగుటచే నుదాసీనముగ నుండఁజాలఁడని యర్థము. ఇక బ్రహ్మవేత్త నిర్వికల్పసమాధిరూప మగు నగ్నిచే ప్రకృతిగుణతత్కార్యము లనెడి తూలరాశిని నిర్మూలించినవాఁ డగుటచే వానిని—వాయువెట్లు మేరుపర్వతమును చలింపచేయలేదో అట్లే గుణములు చలింపఁజేయఁజాలవు. కనుక నట్టి బ్రహ్మవేత్త నిష్క్రియబ్రహ్మస్వరూపమున నుదాసీనుఁడై యుండఁగలుగును. "ఉదాసీనవ దాసీనో గుణై ర్యో న విచాల్యతే" అను స్మృతియు నీవిషయమునే దెలుపుచున్నది.

పరమార్థప్రశ:—సత్కర్మాచరణమునందు విసుగుఁజెందిన జనమునుగూర్చి సోపపత్తికముగ బోధించుచున్నాడు-ఎవడును గూడ ఎప్పుడును కర్మను జేయకుండ నుండఁజాలడు. ఇక ప్రతివాడును గూడ నస్వతంత్రుఁడై స్వభావప్రభవములగు గుణములచే కరచరణచేష్టారూపమగు కర్మ చేయుచునే యుండును. ఉద్విగ్నుఁడై యేదో యొక కర్మను చేయుచునే యుండును. గాని సత్కర్మయందు ప్రవర్తింపఁడు. ఇదియే యాశ్చర్యము. ॥౫॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"ఆత్మజ్ఞుఁడువలె శరీరేంద్రియసంఘాతమును నియమించుట కసమర్థుఁడును, మూఢుఁడు నగువానికిఁ గూడ సంన్యాసము సంభవించుటవలన కర్మను చేయనట్టి యనాత్మజ్ఞునకు ప్రత్యవాయము సంభవింపనేర" దను శంకను దొలఁగించుటకు ఎవఁడనాత్మజ్ఞుఁడో, వాఁడును విధివిహితకర్మమును చేయకుండు నను టయసమంజసమే యగు నని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "కర్మేంద్రియాణి మనసా" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ఏపురుషుఁడు స్రక్చందనవనితాదులను మనస్సుచే స్మరించుచు, కర్మేంద్రియములగు వాక్పాదపాణిపాయూపస్థల నరికట్టి యుండునో అట్టి విమూఢాంతఃకరణుఁడు మృషాచారుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ||౬||

—: 3వ అధ్యాయము– ౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

శంకరానందీయము:—సమస్తకర్మలను సంన్యసించి, కరపాదాదిబహిరింద్రియ సమూహమును నిరోధించి, స్థాణువువలె నిశ్చలుఁడనై యుదాసీనముగ నుండుట శక్యమే యగునే" అందువేమో? అట్లు కాదు. బంధమోక్షముల గమనమును దెలిసికొని "నిష్ఫలము, క్లేశభూయిష్ఠము నగు నీ కర్మముతో నేమి ప్రయోజనము?" అని దలఁచి దురహంకారముతో వైదికకర్మను విడచి, యెవఁ డుదాసీనముగ నుండునో వాఁడు దంభాచారుఁ డనఁబడును. అని యీ శ్లోకమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. కార్యాకార్యవివేకరహితమనస్కుఁడై, తన కర్తవ్యము, ముక్తిసాధనము నగు వైదికకర్మను విడచి, కర్మేంద్రియములను నిరోధించి, శబ్దాదీంద్రియవిషయములను మనస్సుతో స్మరించుచు "నేనే బ్రహ్మవేత్తను, కర్మసంన్యాసముచే కృతార్థుఁడ నైతి" నని యెవఁడు తలఁచునో; వాఁడు దంభాచారుఁడు (అసదాచారుఁడు, కపటచరిత్రుఁడు, ఆత్మవంచకుఁడు) అనఁబడును. ఇట్లనుటచే వేదాంతశ్రవణనిమిత్తముగాని, లేక మరొక విధముగఁగాని సంన్యసించి శ్రవణాదికమును జేయకుండ వేషముచే జీవనమును జేయుచు, "నేను సంన్యాసముచే కృతార్థుఁడ నైతి" నని తలఁచునట్టి యతికూడ మిథ్యాచారుఁడే యని సూచింపఁబడెను.

పరమార్థప్రపా:— "నాకంటె నైష్కర్మ్యసిద్ధికల పురుషుఁ డింకొకఁ డెవఁడు కలఁ" డని విఱ్ఱవీగుచు, ధ్యానమిషచే నేత్రములు మూసికొని, రూపరసాదివిషయముల నెవఁడు మనస్సుతో స్మరించుచుండునో వాఁడు మిథ్యాచారుఁ డనఁబడును. అట్టివాఁడు తన హితమును దెలిసికొనలేక తన ఆయువును వ్యర్థముచేయువాఁ డని యర్థము.

నీలకంఠీయము:—"సంన్యాసమును స్వీకరించి ధ్యానముచేతనే చిత్తశుద్ధిని సంపాదింపఁగలను. కర్మలతో నేమి ప్రయోజనము?" అను శంకను "కర్మేంద్రియాణి" అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుండెను.

రాగద్వేషాద్యాక్రాంతచిత్తుఁ డగు నే విమూఢాత్ముఁడు వాక్పాదపాణిపాయూపస్థ లనెడి కర్మేంద్రియములను విషయములయందు ప్రవేశింపకుండ రహస్యమునందు ధ్యానమిషచేఁ గూర్చుండునో అట్టివాని యుపవేశనము మొదలగునవి నిష్ఫల మగుటంజేసి యలీకములే యగును. ఈవిషయమున "ఇంద్రియార్థా న్మనసా స్మరన్" అని హేతువుగ ప్రయోగించఁబడెను. అట్టివాఁడు విషయముల శ్రోత్రాదులచే గ్రహించును; మనస్సుచే స్మరించును. కాన వాఁడు మిథ్యాచారుఁ డనఁబడును. మరియు వాఁడు విషయముల స్మరించుచు తనసంబంధ మగు యోగనిష్ఠను లోకమునందు ప్రకటించును. కాన నట్టివాఁడు కపటి యనిపించుకొనును. అందువలన కర్మకంటె భిన్న మగున దేదియు చిత్తశుద్ధ్యుపాయము లేదని భావము. ||౬||

గీ॥ యస్త్వింద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున !
కర్మేంద్రియైః కర్మయోగ మసక్తస్స విశిష్యతే ॥ ॥౭॥

పదవిభాగము:— యః-తు-ఇంద్రియాణి-మనసా-నియమ్య-ఆరభతే-అర్జున-కర్మేంద్రియైః-కర్మయోగం-అసక్తః-సః-విశిష్యతే ॥ ॥౭॥

ప్రతిపదార్థము:— యస్తు=కర్మమునం దధికృతుఁ డగు నే యజ్ఞాని; ఇంద్రియాణి=జ్ఞానేంద్రియములను; మనసా=మనస్సుచే; నియమ్య=నియమించుకొని; హేఅర్జున!=ఓయర్జునుడా!; అసక్తః=సక్తిలేనివాఁడై; కర్మేంద్రియైః=వాక్పాణ్యాదులచే; కర్మయోగం=కర్మయోగమును; ఆరభతే=(ప్రారంభించునో; సః=అట్టివాఁడు; విశిష్యతే=(మిథ్యాచారముకలవానికంటె) ఉత్కృష్టుఁ డగుచున్నాఁడు. ॥౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యస్త్వితి । యస్తు పునః కర్మ ణ్యధికృతోఽజ్ఞో బుద్ధీంద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున ! కర్మేంద్రియై ర్వాక్పాణ్యాదిభిః । కి మారభత ఇత్యాహ—కర్మయోగ మసక్తస్సన్ స విశిష్యత ఇతరస్మా న్మిథ్యాచారాత్ ॥ ॥౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

విధివిహితమగు కర్మ నాచరింపని యజ్ఞుఁడు జాగ్రదవస్థలో విషయాంతరములను దర్శించుట తప్పదుకాన నతఁడు మిథ్యాచారుఁ డగుటంజేసి ప్రత్యవాయి యగు నని పూర్వశ్లోకమున చెప్పి విధివిహితకర్మల నాచరించునట్టియు, ఫలాభిసంధి లేనట్టి యా యజ్ఞుఁడే సదాచారుఁ డగుటచే గొప్పవాఁ డగునని "యస్త్వింద్రియాణి మనసా" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ఏ యజ్ఞుఁడు విధివిహితకర్మమునం దధికృతుఁడై జ్ఞానేంద్రియములను మనస్సుచే నిరోధించి, ఓ యర్జునా ! కర్మేంద్రియములగు వాక్పాణ్యాదులచే కర్మయోగమును ఫలము నపేక్షింపక, నాచరించునో, అట్టి పురుషుఁడు మిథ్యాచారుని కంటె (అనఁగా మనస్సుచే విషయములను ధ్యానించుచు, కర్మేంద్రియములను బిగియఁగట్టిన దురాచారునికంటె) నుత్కృష్టుఁడు.

—: 3వ అధ్యాయము- ౭వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ఔత్సుక్యమాత్రముచేతనే కర్మలను విడువక చిత్తశుద్ధినిమిత్తమై యథాశాస్త్రముగ నిష్కామకర్మల నాచరింపఁదగు" నని యీశ్లోకమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియములను పాపహేతువు లగు శబ్దాదివిషయములనుండి, వివేకయుక్తమగు మనస్సుచే మరలించి, వాక్పాణ్యాది కర్మేంద్రియములచే శుద్ధిహేతు వగు విహితకర్మను ఫలాభిసంధిశూన్యుఁడై యే వివేకి చేయునో వాఁడు మిథ్యాచారునికంటె—(ఉభయులకు శ్రమ సమానమైనను ఫలాతిశయమును బొందువాఁడు గాన) శ్రేష్ఠుఁ డగును. ఒకఁడు కర్మేంద్రియములను నిగ్రహించి, జ్ఞానేంద్రియములను ప్రసరింపఁజేయుచు, పురుషార్థశూన్యుఁ డగుచుండెను. మరొకఁడు జ్ఞానేంద్రియములను నిగ్రహించి, కర్మేంద్రియములను ప్రసరింపఁజేయుచు పరమపురుషార్థమును బొందుచుండెను. ఓయర్జునా ! యీయాశ్చర్యమును జూడుము. ॥౭॥

గీ॥ నియతం కురు కర్మ త్వం కర్మ జ్యాయో హ్యకర్మణః ।
శరీరయాత్రాఽపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః ॥ ॥౮॥

పదవిభాగము:— నియతం-కురు-కర్మ-త్వం-కర్మ-జ్యాయః-హి-అకర్మణః-శరీరయాత్రా-అపి-చ-తే-న-ప్రసిద్ధ్యేత్-అకర్మణః ॥ ॥౮॥

ప్రతిపదార్థము:— హి=ఏ కారణమువలన, అకర్మణః=కర్మము నాచరింపకుండుటకంటె, కర్మ=కర్మము, జ్యాయః=ఉత్కృష్టమైనదో; అతః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఈ కారణమువలన, హే అర్జున!=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఓయర్జునుఁడా!, త్వం=నీవు, నియతం=నిత్యమగు, కర్మ=కర్మమును, కురు=చేయుము; అకర్మణః=కర్మ నాచరింపకపోవుటవలన, తే=నీకు, శరీరయాత్రాపిచ=శరీరస్థితియును, నప్రసిద్ధ్యేత్=ప్రసిద్ధిని పొందనేరదు. ॥౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యత ఏవ మతః— నియత మితి । నియతం నిత్యం యో యస్మి న్కర్మ ణ్యధికృతః ఫలాయ చాశ్రుతం తన్నియతం కర్మ తత్కురు త్వం హేఽర్జున! । యతః కర్మ జ్యాయోఽధికతరం ఫలతో హి యస్మా దకర్మణోఽకరణా దనారమ్భాత్ । కథం శరీరయాత్రా శరీరస్థితి రపి చ తే తవ న ప్రసిద్ధ్యే త్ప్రసిద్ధిం న గచ్ఛే దకర్మణోఽకరణాత్ । అతో దృష్టః కర్మాకర్మణో ర్విశేషో లోకే ॥ ॥౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఫలమును కోరక నెవఁడు కర్మయోగము నాచరించునో వాఁ డుత్కృష్టుఁడు. కాన నో యర్జునా! ఎవఁ డేకర్మమునం దధికారము కలవాఁడో, ఏకర్మమునకు ఫలము శ్రుతియందు చెప్పఁబడలేదో, అట్టి కర్మము వానికి నిత్యకర్మ మనఁబడును. అట్టి నిత్యకర్మమును నీ వాచరింపుము. ఎందువల ననిన? కర్మ మాచరింపకుండుటకంటె ఫలమువలన కర్మాచరణ ముత్కృష్టము. కర్మము నాచరింపనిచో నీయొక్క శరీరస్థితి గూడ సంభవింపదు. (కాన శరీరస్థితినిమిత్తమైనను కర్మాచరణ మావశ్యకము. అందుచే నోయర్జునా! నీవు నిత్యకర్మానుష్ఠానతత్పరుఁడ వగుమని యాశయము.) కర్మము నాచరించియే దేహాదిచేష్టాద్వారమున శరీరము నిలవఁద్రొక్కుటకు సమర్థ మగును. కర్మము లేనిచో జీవనమే దుర్లభమైనదై యగును. కాన కర్మాకర్మవిశేషము లోకమున నిట్టివిధముగ చూడఁబడెను. ॥౮॥

—♦ 3వ అధ్యాయము- ౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— విధ్యుద్దేశమునందు ఫలాభిసంధిరహితముగ నియత కారణముచే విహితమైన శ్రౌతస్మార్తరూప మగు నిత్యకర్మము నియత మనఁబడును. పూర్వమునందుఁ జేయఁబడనట్టియు, చిత్తశుద్ధికి హేతు వగునట్టి నిత్యకర్మను నీవు జ్ఞానేంద్రియములు నిరోధించి, కర్మేంద్రియములతో చేయుము. లేనిచో నంతః

కరణశుద్ధి కలుగకపోవుటయే గాక క్షత్రియునకు విహితమగు యుద్ధాదికర్మవిరహితుఁడ వగు నీయొక్క శరీర యాత్రయు సిద్ధించకపోయెడిని.

శంకరానందీయము:—"ముముక్షు వగువానికి నైష్కర్మ్యసిద్ధి యగుటకును, మిథ్యాచారత్వాదికము నివృత్త మగుటకును నవశ్యము కర్మ చేయఁదగును" అని చెప్పుటకీశ్లోకమును చెప్పుచున్నాఁడు. మూఢకృతమగు కర్మసంన్యాసముకంటె మోక్షసాధనముగ వివేకిచేఁ జేయఁబడిన కర్మ శ్రేష్ఠమైనది. "న్యాస ఏవాత్యరేచయత్" అను శ్రుతిచెప్పిన సంన్యాసమే సర్వోత్కృష్టతమ మని శూయమాణ మగుచున్నది. అట్లైనను "యోగ్య ప్రయుక్తం సాధనం కార్యసాధకం" (యోగ్యముగా ప్రయోగించఁబడిన సాధనము కార్యసాధక మగును) అను న్యాయముచే "నేను కర్మలను జేయుటలేదు" అను నభిమానముకల మూఢజనునిచేఁ జేయఁబడుటచే నట్టి కర్మ సంన్యాసముకంటె "పరమేశ్వరు నారాధించి తరించెద" నని తలఁపు గలిగి ఈశ్వరార్పణబుద్ధితో నిరభిమానియు, ముముక్షువు నగువానిచేఁ జేయఁబడినచో నట్టి కర్మ శ్రేష్ఠమైన దనఁదగును. ఇట్లనుటచే సంన్యాసమును దూషించుట కాదు. ఇకేమన విద్వత్సంన్యాసముకంటెను, వివిదిషాసంన్యాసముకంటెను వేరొండు విలక్షణమగు సంన్యాస మెక్కడను విధింపఁబడలేదు గాన నట్టి సంన్యాసము స్వీకరింపఁదగినది కాదని చెప్పఁదగును. వివిదిషువు కాని కేవలమూఢుఁడు ఆత్మతత్త్వమును దెలిసికొనలేకయే కర్మలను సంన్యసించినచో కర్మల ననుష్ఠింపకుండుటచే సంభవించెడి ప్రత్యవాయ మొకటియును, అందుచే నరకపతన మనునది రెండవదియు, దుష్టజన్మము మూఁడవదియు, మోక్షము లేకపోవుట యనునది నాల్గవదియు నను నీయనర్థచతుష్టయము ప్రాప్తించును. కర్మలను విహితరీతిఁ జేయుచున్నచో ప్రత్యవాయము లేకుండుట, దానిచే నరకకూపమునఁ బడకుండుట, ఈశ్వరానుగ్రహము, దానిచే చిత్తశుద్ధియు, తద్ద్వారమున జ్ఞానము, దానివలన మోక్షముకూడ సిద్ధించును. కాన కర్మలకు ఫలభూయస్త్వ మున్నది. కాన నీవు నిత్య మగునట్టిగాని, నైమిత్తిక మగునట్టిది గాని యగు విధ్యుక్త మగు కర్మను నీశ్వరప్రీత్యై చిత్తశుద్ధి కలుఁగుటకుఁ జేయుము. కేవల మాముష్మికమునిమిత్తమే కాక యైహికమునిమిత్తముగూడ కర్మలు చేయఁదగిన" వని యుత్తరార్థమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. "శరీర...అకర్మణః" నిశ్చలస్వరూపముగ స్థాణువువలె నుదాసీనముగ నుండుట యకర్మ యనఁబడును. తద్రూపమగు నిశ్శేషకర్మపరిత్యాగమువలన నీయొక్క శరీరయాత్రకూడ సిద్ధించక పోయెడిని (అనఁగ పెద్ద చట్రాయివలె గుహయందుగాని, బోదయందుగాని యుదాసీనుఁడై కూర్చుని కొంచమైన ననుకూలవ్యాపారమును చేయక యున్నవానికి శరీరయాత్రయు సిద్ధించదు. కనుక కర్మ నవశ్యము చేయఁదగును). అట్లగుచో "శరీరరక్షణమున కవసర మగు కర్మనుమాత్రమే చేయుచు, నంతకంటె నతిరిక్తమగు కర్మను విడచి సుఖముగ నుందు" నందువేమో: అట్లు కాదు. ఇట్టి యభిప్రాయము కలవాఁడ వగుటచేతనే నీ వతిమూఢుఁడవు; సంన్యాసానర్హుఁడవు; నీకంటె భిన్నము, అనాత్మయు నగు దేహమునే రక్షించుటకుఁ దలఁచితివిగాని నీయాత్మను రక్షించుటకుఁ దలఁచుటలేదు. నీయాత్మ జననమరణరూపమైన ప్రవాహమునఁబడి మునుఁగుచుఁ దేలుచు నిరంతరదుఃఖముచే క్లేశపడుచున్నది. నీవట్టి యాత్మ నుద్ధరించక, అనాత్మ యగు దేహముయొక్క రక్షణమునకు ప్రయత్నించుచుంటివి. కనుక నింతకంటె దురభిమానమును విడచి, యత్యాదరముతో శరీరరక్షణమునకు తగు కర్మల నెట్లు చేయనెంచితివో యట్లే యుచితరీతిని విహితకర్మల ననుష్ఠించి, చిత్తశుద్ధిని బడసి, తద్ద్వారమున నపరోక్షానుభూతిని సంపాదించి నీయాత్మను దుఃఖసాగరమునుండి యుద్ధరింపుము. "ఉద్ధరే దాత్మనాఽఽత్మానం" అను గీతావాక్యానుసారము నాత్మోద్ధరణకొఱకే కర్మలను చేయుము. కాని ఒకానొకప్పుడును ఇతరోద్ధరణము నిమిత్తము కర్మలను చేయకు మని భావము. ॥౮॥

గీ॥ యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్మబన్ధనః ।
తదర్థం కర్మ కౌంతేయ ! ముక్తసంగ స్సమాచర ! ॥ ॥౯॥

పదవిభాగము:— యజ్ఞార్థాత్ - కర్మణః - అన్యత్ర - లోకః - అయం - కర్మబంధనః - తదర్థం - కర్మ - కౌన్తేయ! - ముక్తసంగః - సమాచర ॥ ॥౯॥

ప్రతిపదార్థము:— యజ్ఞార్థాత్=పరమేశ్వరనిమిత్త మగు, కర్మణః=కర్మముకంటె, అన్యత్ర=ఇతర మగు కర్మముచే, అయం=ఈ, లోకః=లోకము, కర్మబంధనః=కర్మమే బంధము గాకలది; హేకౌన్తేయ!= ఓయర్జునా!, త్వం=(ఈపద మధ్యాహార్యము) నీవు, ముక్తసంగః=కర్మఫలసాంగత్యమును వదలి, తదర్థం=పరమేశ్వరార్థము, కర్మ=కర్మమును, సమాచర=లెస్సగ నాచరింపుము. ॥౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యచ్చ మన్యసే బన్ధార్థత్వాత్కర్మ న కర్తవ్య మితి తదప్యసత్, కథం?— యజ్ఞార్థాదితి । "యజ్ఞో వై విష్ణుః" ఇతి శ్రుతే ర్యజ్ఞ ఈశ్వర స్తదర్థం యత్క్రియతే తద్యజ్ఞార్థం కర్మ, తస్మాత్కర్మణోఽన్యత్రాఽన్యేన కర్మణా లోకోఽయ మధికృతః కర్మకృత్కర్మబన్ధనః కర్మ బన్ధనం యస్య సోఽయం కర్మబంధనో లోకో నతు యజ్ఞార్థాదత స్తదర్థం యజ్ఞార్థం కర్మ కౌంతేయ! ముక్తసంగః కర్మఫలసంగవర్జితస్స న్సమాచర నిర్వర్తయ ॥ ॥౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"కర్మణా బధ్యతే జంతుః" అను స్మృత్యుక్తప్రకారము కర్మము బంధార్థమగును. అట్టి కర్మము శ్రేయోర్థిచే ననుష్ఠింపఁదగినది కాదని యనుటయు నసంగతము. ఎట్లన? "యజ్ఞో వై విష్ణుః" అను శ్రుతి ననుసరించి యజ్ఞశబ్దమునకు విష్ణు వని యర్థము. అట్టి పరమేశ్వరునినిమిత్త మాచరించు కర్మకంటె వేఱగునదియు, ఫలమును కోరి యాచరింపబడునదియు నగు కర్మము బంధక మగును. అట్టిదియే "కర్మణా బధ్యతే జంతుః" అను స్మృతిచే చెప్పఁబడు కర్మము. ఇట్టి కర్మము నాచరించు నధికారిపురుషుఁడు కర్మబంధనుఁ డని చెప్పఁబడును. పరమేశ్వరార్థ మనుష్ఠిత మగు కర్మమువలన బురుషుఁడు కర్మబంధనుఁడు కానేరఁడు. కాన నీవు కర్మఫలసాంగత్యము వదలి పరమేశ్వరార్థము నిత్యము కర్మల నాచరింపుము. (ఫలనిరపేక్షులై పరమేశ్వరార్పణముగ నిత్యకర్మల నాచరించువారలు కర్మలచే బంధింపఁబడరని యాశయము.) ॥౯॥

—: 3వ అధ్యాయము ౯వ శ్లోక వ్యాఖ్యావిశేషములు :—

శంకరానందీయము:— "కర్మణా బధ్యతే జంతు ర్విద్యయా చ విముచ్యతే" అను స్మృతి కర్మలు బంధహేతువు లని చెప్పుచున్నది. అట్టి కర్మల నెట్లు చేయనగును?" అని యందువేమో; అట్లు కాదు. కామ్యకర్మలే బంధహేతువు లగును కాని యీశ్వరార్పణబుద్ధితోఁ జేయఁబడిన కర్మలు బంధకములు కావని చెప్పుచున్నాఁడు. "యజ్ఞార్థాత్...సమాచర" "యజ్ఞో వై విష్ణుః" అను శ్రుతిచొప్పున యజ్ఞమన విష్ణువని యర్థము. విష్ణురూపుఁ డగు పరమేశ్వరుని సంతుష్టికై చేయఁబడినదియు, వేదోక్త మగునట్టిదియు, నిత్యమైనట్టిదియు ఈశ్వ

గీ॥ సహ యజ్ఞాః ప్రజా స్సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః ।
అనేన ప్రసవిష్యధ్వ మేష వో స్త్విష్టకామధుక్ ॥ ॥౧౦॥

పదవిభాగము:— సహయజ్ఞాః-ప్రజాః-సృష్ట్వా-పురా-ఉవాచ-ప్రజాపతిః- అనేన- ప్రసవిష్యధ్వం-ఏషః-వః-అస్తు-ఇష్టకామధుక్ ॥ ॥౧౦॥

ప్రతిపదార్థము:— ప్రజాపతిః=బ్రహ్మ; పురా=సృష్ట్యాదియందు; సహయజ్ఞాః=యజ్ఞసహితులగు, ప్రజాః=బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యు లనెడి మూఁడువర్ణములవారలను; సృష్ట్వా=సృజించి; అనేన=ఈయజ్ఞముచేత; ప్రసవిష్యధ్వం=వృద్ధిని చేయుదురుగాక; ఏషః=ఈయజ్ఞము; వః=మీకు; ఇష్టకామధుక్=అభిప్రేతములగు ఫలముల నిచ్చునది; అస్తు=అగుఁగాక; ఇతి=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఈప్రకారముగ; ఉవాచ=పలికెను. ॥౧౦॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఇత శ్చాధికృతేన కర్మ కర్తవ్యం—సహేతి । సహయజ్ఞాః యజ్ఞసహితాః ప్రజా స్త్రయో వర్ణా స్తా స్సృష్ట్వోత్పాద్య పురా సర్గాదా వువా చోక్తవా న్ప్రజాపతిః ప్రజానాం స్రష్టా అనేన యజ్ఞేన ప్రసవిష్యధ్వం ప్రసవో వృద్ధి రుత్పత్తి స్తాం కురుధ్వమ్ । ఏష యజ్ఞో వో యుష్మాక మస్తు భవ త్విష్టకామధు గిష్టా నభిప్రేతా న్కామా న్ఫలవిశేషా న్దోగ్ధీ తీష్టకామధుక్ ॥౧౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఈకారణమువలనఁ గూడ నైమిత్తికసహిత నిత్యకర్మములయం దధికారము కలవానిచే నిత్యనైమిత్తికకర్మ లాచరింపఁదగినవి. సృష్ట్యాదియందు హిరణ్యగర్భుఁడు యజ్ఞసహితముగనే బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యు లనెడి మూఁడువర్ణముల ప్రజలను సృష్టించి యీయజ్ఞముచే మీరు వృద్ధిని (ఉత్పత్తిని) చేయుఁడు. ఈయజ్ఞము మీకభీష్టఫలవిశేషముల నిచ్చునది యగుఁగాక అని పలికెను. ॥౧౦॥

రానుగ్రహమునకు కారణమైనట్టి కర్మకంటె నితర మగు కామ్యాదికర్మ బంధక మగును (విహిత మగుదానిని చేయకపోవుటచేఁ గాని, కామ్యము, నిషిద్ధము నగు కర్మను చేయుటచేఁగాని మనుజుఁడు బంధవంతుఁ డగును. కాని ఈశ్వరప్రీతికై చేయఁబడు కర్మము బంధకము గానేరదు). "తత్కర్మ య న్న బంధాయ" అను స్మృతిచొప్పున ఈశ్వరారాధనాత్మకము, బంధకము కానిదియుఁ నగు కర్మమే యనుష్ఠేయ మగును కాన నీశ్వరప్రీతికై యవశ్యము ఫలాభిసంధిరహితుఁడవై విధివిహిత మగు సత్కర్మ నాచరింపుము. దానిచే నీశ్వరుఁడు సంతుష్టుఁడై యనుగ్రహించును అందువలన చిత్తము శుద్ధము కాగా జ్ఞానమును సంపాదించి ముక్తుఁడవు కాఁగలవు. ॥౯॥

—♦ 3వ అధ్యాయము- ౧౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ప్రజాపతియొక్క వచనము ననుసరించియైనను నధికారి యగు మనుజుఁడు కర్మఁ జేయఁదగును" అని "సహ యజ్ఞాః" అనునది మొదలుకొని నాలుగు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. విహితకర్మకలాపముతో నుండు మనుజులు సహయజ్ఞా లనఁబడుదురు (కర్మాధికారు లని యర్థము). అట్టి కర్మాధికృతులును, త్రైవర్ణికులు నగు ప్రజలను సృష్టికర్త కల్పాదియందు సృజించి యిట్లు పలికెను— "అనేన... ఇష్టకామధుక్" స్వానుష్ఠితమైన స్వాశ్రమోచితధర్మముచే నుత్తరోత్తరాభివృద్ధిని మీరు పొందుఁడు. ఈయజ్ఞరూప మగు ధర్మము మీ కిష్టమగు కామ్యఫలములను ప్రసాదించునదియై యగుఁగాక అని పలికెను. ఇట్టి

గీ॥ దేవా న్భావయతాఽనేన తే దేవా భావయంతు వః ।
పరస్పరం భావయంతః శ్రేయః పర మవాప్స్యథ ॥ ॥౧౧॥

పదవిభాగము:— దేవాన్-భావయత-అనేన-తే-దేవాః-భావయంతు-వః-పరస్పరం-భావయంతః-శ్రేయః-పరం-అవాప్స్యథ ॥ ॥౧౧॥

ప్రతిపదార్థము:— అనేన=ఈయజ్ఞముచేత, దేవాన్=ఇంద్రాదిదేవతలను, భావయత=వృద్ధిపొందించుదురుగాక; తే=ఆ, దేవాః=ఇంద్రాదిదేవతలును, వః=మిమ్ములను, భావయంతు=వృష్ట్యాదులచే తృప్తిపరచుదురుగాక; పరస్పరం=అన్యోన్యము, భావయంతః=తృప్తిపరచుకొనుచు, పరం=ఉత్కృష్టమైన, శ్రేయః=శ్రేయస్సును, అవాప్స్యథ=పొందుదురుగాక. ॥౧౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కథమ్— దేవానితి । దేవా నింద్రాదీ న్భావయత వర్ధయతానేన యజ్ఞేన తే దేవా భావయం త్వాప్యాయయంతు వృష్ట్యాదినా వో యుష్మా నేవం పరస్పర మన్యోన్యం భావయంతః శ్రేయః పర మపి జ్ఞానప్రాప్తిక్రమే ణావాప్స్యథ స్వర్గం వా పరం శ్రేయోఽవాప్స్యథ ॥౧౧॥

అవశ్యకము లగు కర్మలను చేయనిచో ప్రత్యవాయము సంభవించు నని ముందు చెప్పఁబోవును. కాన నట్టి యావశ్యకకర్మల కుపలక్షణముగ యజ్ఞశబ్దమ నుపయోగించెను. "మా కర్మఫలహేతు ర్భూః" అనుదానిచే కామ్యకర్మలు నిరాకరింపఁబడెను. కాన నిట కామ్యకర్మల ప్రస్తావనయే లేదు. అట్లైనను నిత్యకర్మలకుఁగూడ నానుషంగికఫల ముండుటచే "ఏష వో స్త్విష్టకామధుక్" అని చెప్పుటయు నుపపన్న మగును. దీని కనుకూలముగ నే యాపస్తంబులుగూడ "ఆమ్రే ఫలార్థే నిర్మితే ఛాయాగంధా వనూత్పద్యంతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణ మర్థా అనూత్పద్యంతే నోచే దనూత్పద్యంతే న ధర్మహాని ర్భవతి" అని చెప్పెను అనఁగా ఫలముకొరకై యొక మామిడివృక్షమును నాటిన నది యొకఫలమునేకాక శ్రమాపనోదక మగు పెద్ద నీడను, మనోహర మగు పరిమళమునుగూడ తన్నాశ్రయించినవారల కొసఁగును. అట్లే స్వాశ్రమోచితధర్మానుష్ఠానమువలన కోరకుండఁగనే తత్తద్ధర్మానుకూలములగు కొన్నిఫలములు చేకూరుచుండును. అట్లు చేకూరకున్నను నాధర్మమునకు లోపములేదు. నిత్యకర్మలకు ఫల మున్నను ఒకే కర్మఫలమును కోరుచు చేసినచో నది కామ్యకర్మ యనఁబడును. ఆకర్మ నేవిధ మగు ఫలమును కోరక యాచరించినచో నిత్యకర్మ యనఁబడును. ఇదియే కామ్యకర్మ నిత్యకర్మలకు విశేషము. ఇక ఫలమును కోరకుండ నొకే నిత్యకర్మను జేసినచో దానివలన వస్తుస్వభావముచే ఫలము సిద్ధించినను నది నిత్యకర్మయే యగును గాని విశేష మేమియు లేదు. ఈవిషయ మింకను ముందు విస్తరముగ నిరూపింపఁబడును.

శంకరానందీయము:— ఇంతవ ముందు నైష్కర్మ్యము సిద్ధించుటకొరకును, మిథ్యాచారత్వము నివృత్తమగుటకును, శరీరయాత్రానిర్వహణమునకునుగూడ నవశ్యము కర్మ చేయఁదగిన దని చెప్పుచు "ధర్మజ్ఞ సమయః ప్రమాణం" అను నూత్రోక్తరీతిని ధర్మజ్ఞులలో శ్రేష్ఠుఁ డగు బ్రహ్మచే చెప్పఁబడిన దగుటచేఁ బ్రమాణసిద్ధ మగు ధర్మమును ముముక్షువు అగువారు తప్పక యింద్రాదిదేవతానుగ్రహసిద్ధికై చేయఁదగు నని "సహ యజ్ఞాః" అను నవి మొదలుకొని రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సృష్ట్యాదియందు బ్రహ్మ శ్రుతివిహితము లగు యజ్ఞములతోఁగూడ బ్రాహ్మణాదివర్ణముల సృజించి యిట్లు పలికెను— ఈశ్రౌతస్మార్తరూపము లగు కర్మలచే మీరు చరుపురోడాశాదిద్రవ్యములతో దేవతలకు ప్రీతిని కలుగఁజేయుఁడు దేవతల నుద్దేశించి చేయఁబడిన యీయజ్ఞము మీ కభీప్సితము లగు ఫలవిశేషముల నిచ్చునదై యగును. స్వానుష్ఠిత మగు నీయజ్ఞము నిష్కాములకు జ్ఞానప్రతిబంధకము లగు పాపములను పోఁగొట్టునదిగను, సకాములకు స్వర్గాదిసుఖము నిచ్చునదిగను నగు నని యభిప్రాయము॥౧౦॥

గీ॥ ఇష్టాన్భోగాన్హి వో దేవా దాస్యన్తే యజ్ఞభావితాః ।
తైర్దత్తానప్రదాయైభ్యో యో భుఙ్క్తే స్తేన ఏవ సః ॥ ॥౧౨॥

పదవిభాగము:— ఇష్టాన్-భోగాన్-హి-వః-దేవాః-దాస్యన్తే-యజ్ఞభావితాః-తైః-దత్తాన్-అప్రదాయ-ఏభ్యః-యః-భుఙ్క్తే-స్తేనః-ఏవ-సః ॥ ॥౧౨॥

ప్రతిపదార్థము:— హి=ఏ కారణమువలన, దేవాః=ఇంద్రాదిదేవతలు, యజ్ఞభావితాః=యజ్ఞముచే వృద్ధినొందినవారై, వః=మీకొరకు, ఇష్టాన్=అభీప్సితము లగు, భోగాన్=భోగములను, దాస్యన్తే=ఇవ్వగలరు; తైః=ఆదేవతలచే, దత్తాన్=ఇవ్వబడినవానిని, ఏభ్యః=ఈదేవతలకొరకు, అప్రదాయ=ఇవ్వక, యః=ఎవఁడు, భుఙ్క్తే=అనుభవించునో; సః=వాడు, స్తేనఏవ=దేవద్రవ్యాపహారి యగు చోరుఁడే; భవతి=(ఈపద మధ్యాహార్యము) అగుచున్నాఁడు. ॥౧౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దేవానుగ్రహము లేనిదే స్వర్గాదికము ప్రాప్తించదుకదా! ఆత్మజ్ఞానము లేనిదే మోక్షమును బొందుటకు సమర్థుఁడు కాఁడుగదా! యజ్ఞమువలన నభీష్టఫలవిశేషప్రాప్తి యెటుల సంభవించు ననెదవా? ఈయజ్ఞముచే దేవతలను వృద్ధిపొందించుఁడు. దేవతలీయజ్ఞముచే వృద్ధినొంది మిమ్ములను వర్షాదులచే వృద్ధినొందించెదరు. ఇట్లు పరస్పరము వృద్ధినొందుచు జ్ఞానప్రాప్తిద్వారమున మోక్షమును గాని, స్వర్గమును గాని పొందుదురుగాక! (అనగా యజ్ఞముచే దేవతానుగ్రహము గలిగి దానివలన స్వర్గప్రాప్తి యగును.) ఈయజ్ఞమునే నిష్కామనచే ననుష్ఠించినచో సత్త్వశుద్ధికలిగి, శ్రవణాదిద్వారమున జ్ఞానముకలిగి మోక్షమును బొందుదురు. కాన పూర్వోక్తాశంక కవకాశము లేదని యాశయము. ॥౧౧॥

—: 3వ అధ్యాయము—౧౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

శంకరానందీయము:— "ఈ యజ్ఞము ఇష్టార్థముల నెట్లు సమకూర్చు"నను నాశంకకు సమాధానముగ నీశ్లోకమును జెప్పుచున్నాఁడు. "దేవాన్...అవాప్స్యథ" శ్రౌతస్మార్తరూప మగు యజ్ఞముచే మీరు ఇంద్రాదిదేవతలను చరుపురోడాశాదులచే సంతుష్టులను జేయుఁడు. అయింద్రాదిదేవత లీయజ్ఞముచే సంతుష్టులై మిమ్ములను ఇష్టార్థప్రదానముచే సంభావించెదరు. ఇట్లు పరస్పరము సన్మానించుకొనుచో మీరు—దేవతాప్రసాదముచే నిశ్శేషముగ జ్ఞానప్రతిబంధకములు నశింపఁగా, చిత్తశుద్ధిచే జ్ఞానమును బొంది, నిరతిశయానందరూపమైన విదేహకైవల్య మను శ్రేయస్సును పొందుదురు. ఇట "పరస్పరం భావయన్తః శ్రేయః పర మవాప్స్యథ" (పరస్పరము సన్మానించుకొనుచు, పరస్పరము శ్రేయస్సును పొందుఁడు) అని దేవతలకు, యజ్ఞకర్తలగు ప్రజలకుఁగూడ శ్రేయఃప్రాప్తివిధి ప్రతీయమాన మగుచున్నది. అట్లైనను విచారించినచో ప్రజలను విషయముగాఁ జేసికొని చేయు ధర్మోపదేశములోఁ జెప్పఁబడిన ధర్మముల ననుష్ఠించుటచే లభ్య మగు పరమశ్రేయఃప్రాప్తివిధి ప్రజలకు సంబంధించినదే యగునుగాని, అట్టి పరమశ్రేయస్సు ననుగ్రహించెడి దేవతల కట్టి విధి సంభవింపనేరదు. ఏలయన ? దేవతలు పైధర్మోపదేశమునందు విషయులు కాకపోవుటచేతను, స్వయంప్రభూతజ్ఞానము కలవారగుటచేతను, జీవన్ముక్తు లగుటచేతను పైపరమశ్రేయఃప్రాప్తివిధి వారికి సంబంధించినది కాదు. కనుక మూలమున నున్న పరస్పరపదమునకు సంభావనతోనే సంబంధము కాని పరమశ్రేయఃప్రాప్తివిధితో సంబంధము లేదని తెలిసికొనఁదగును.
॥౧౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ—ఇష్టాన్భోగానితి । ఇష్టానభిప్రేతాన్భోగాన్హి వో యుష్మభ్యం దేవా దాస్యన్తే వితరిష్యంతి స్త్రీపశుపుత్రాదీన్ యజ్ఞభావితా యజ్ఞైర్వర్ధితాస్తోషితా ఇత్యర్థః । తైర్దేవైర్దత్తాన్భోగానప్రదాయాఽనృణ్యమకృత్వేత్యర్థః । ఏభ్యో దేవేభ్యో యో భుఙ్క్తే స్వదేహేంద్రియాణ్యేవ తర్పయతి స్తేన ఏవ తస్కర ఏవ స దేవాదిస్వాపహారీ ॥ ॥౧౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మఱియు దేవతలు యజ్ఞములచే సంతోషపెట్టఁబడినవారై మీకోరికిష్టములగు స్త్రీపశుపుత్రాదిభోగముల నివ్వఁగలరు. దేవతలచే నొసఁగబడిన భోగములను వారల కొసఁగక (అనగా దేవతలచే లబ్ధమగు పశ్వాదులచే యజ్ఞాద్యనుష్ఠానద్వారమున దేవఋషిపితృదేవతల ఋణత్రయమును దొలఁగింపక) యెవఁడు తానే యనుభవించునో (అనగా తన దేహేంద్రియాదులనే తృప్తిపరచుకొనునో వాఁడు దేవద్రవ్యాపహారి యగు తస్కరుఁడు. ॥౧౨॥

—: 3వ అధ్యాయము—౧౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

శంకరానందీయము:— యజ్ఞములచే సన్మానితులగు దేవతలు ముముక్షువులగువారికి కేవల మొక యాముష్మికసుఖము నిచ్చుటయే గాక యైహికసుఖమునుగూడ ననుగ్రహింతురు. కనుక వారి సంతుష్టికై యజ్ఞాదికము నవశ్యము చేయదగును. అట్లు చేయనిచో ప్రత్యవాయము గూడ ప్రాప్తించునని యీశ్లోకమున జెప్పుచున్నాడు. శ్రౌతస్మార్తరూపయజ్ఞములచే సంభావితులగు దేవతలు మీకు ఇష్టము అగు పశుపుత్రకళత్రధనధాన్యాదిభోగముల నీయగలరు. వారిచే నీయబడినట్టి పదార్థములను తిరిగి చరుపురోడాశాదిరూపమున వారికి సమర్పించక దేవఋషిపితృఋణములను యజ్ఞ బ్రహ్మచర్యసంతానములచే తీర్చుకొనక ఎవడు తన శరీరమునే పోషించుట కా భోగము లనుభవించునో వాడు దేవఋషి,పితరుల పాలిటి చోరు డగును. శిష్టగర్హితుఁ డగును; (దేవబ్రహ్మస్వహారి యగు తస్కరున కెట్టి గతి లభించునో యట్టి గతియే వానికి గూడ లభించునని భావము).

సదానందీయము:— పంచయజ్ఞములచే సంతసింపఁజేయఁబడిన దేవతలు కేవలపరలోకసుఖమునే గాక హిరణ్యపశుధాన్యాదిరూపమగు నైహికభోగములను గూడ వాంఛానురూపముగ మీకు ప్రసాదింతురు. ఆభోగములు మీకు ఋణరూపముగ నీయఁబడిన వైనందున నాభోగములను స్వీకరించి, దేవతలను పంచయజ్ఞములచేఁ దృప్తిపరుపక దేహప్రాణేంద్రియాదులనే తృప్తిపరచుచు నెవఁడుండునో వాఁడు దేవఋణమును తీర్చనివాఁడగుటచే దేవస్వాపహారి యగు నధముఁడగును.

పరమార్థప్రపా:— కర్మలను జేయుచో ఫల మవశ్యము కలుగునను ఫలనిశ్చయమును జూపుచు కర్మలను జేయనిచో కలుగు దోషమును జెప్పుచున్నాఁడు. యజ్ఞ సంభావితులగు దేవతలు మీకోరకు ఇష్టములగు భోగముల నిచ్చుచున్నారు. అని కర్మకారులకు పూర్వార్థముచె ఫలనిశ్చయము చూపఁబడెను. ఇక దేవతలచే నీయబడిన భోగముల ననుభవించి, వానిచే ప్రమత్తులై కర్మలను విడచుటయం దాసక్తి కలవారల నుత్తరార్థముచే నిందించుచున్నాఁడు. ఆదేవతలచే నీయఁబడిన యన్నాదిరూపభోగముల ననుభవించి వానిని పంచయజ్ఞాదిరూపమున దేవతలకివ్వఁజేయకుండగ (అనఁగా పంచయజ్ఞములచే దేవతలను తృప్తిపరుపకుండగ) స్వోదరమును పోషించుచుండునో; వాఁడు దేవద్రవ్యాపహారియగు చోరుఁడే యగును. ॥౧౨॥

గీ॥ యజ్ఞశిష్టాశిన స్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః ।
భుంజతే తే త్వఘం పాపా యే పచ న్త్యాత్మ కారణాత్ ॥ ॥౧3॥

పదవిభాగము:—యజ్ఞశిష్టాశినః-సంతః-ముచ్యంతే-సర్వకిల్బిషైః-భుంజతే-తే-తు-అఘం-పాపాః-యే-పచంతి-ఆత్మకారణాత్ ॥ ॥౧3॥

ప్రతిపదార్థము:— యజ్ఞశిష్టాశిన స్సంతః=దేవయజ్ఞాదుల నాచరింపగా; మిగిలిన యన్నమును, భుజించువారలై; సర్వకిల్బిషైః=పంచపాపముల చేతను; ముచ్యంతే=విడువబడుచున్నారు; యే=ఎవరు; ఆత్మకారణాత్=తననిమిత్తము; పచంతి=పాకమును చేయుదురో; తేతు=వారలైతే; అఘం=పాపమును; భుంజతే=అనుభవించుచున్నారు. ॥౧3॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యే పునః—యజ్ఞేతి । దేవయజ్ఞాదీ న్నిర్వర్త్య తచ్ఛిష్ట మశన మమృతాఖ్య మశితుం శీలం యేషాం తే యజ్ఞశిష్టాశిన స్సంతో ముచ్యన్తే సర్వకిల్బిషై స్సర్వపాపై శ్చుల్ల్యాదిపంచసూనాకృతైః ప్రమాదకృతహింసాదిజనితై శ్చాన్యైః । యే త్వాత్మంభరయో భుజంతే తే త్వఘం పాపం స్వయమపి పాపా యే పచంతి పాకం నిర్వర్తయం త్యాత్మకారణా దాత్మ హేతోః॥౧3॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దేవయజ్ఞము, పితృయజ్ఞము, మనుష్యయజ్ఞము భూతయజ్ఞము, బ్రహ్మయజ్ఞము అనెడి పంచపాకయజ్ఞముల నాచరింపఁగ మిగిలిన యన్న మమృత మనఁబడును. ఎవరు అట్టి యన్నమును భుజించు స్వభావము కలవారో వారు చుల్లీ (పొయ్యి) ఖండనీ (కత్తిపీట) పేషణీ (సన్నికలు) మార్జనీ (చీపురు) ఉదకుంభము (నీళ్ళకడవ) ఇవి హింసకు హేతువులు. కాన నీయైదు పంచసూనము లనఁబడును. ఇట్టి పంచసూనములచే బుద్ధ్యబుద్ధిపూర్వకముగ నాచరింపఁబడిన పాపములచేతను, పాదవిన్యాసములవలన ప్రమాదమున ప్రాప్తించెడి జీవహింసారూపపాపము చేతను, అశుచిసంస్పర్శనమువలనఁ గలిగెడి పాపముచేతను విడువబడెదరు. ఏపాపపురుషులు స్వోదరపోషణతత్పరులై ఆత్మకారణమువలన (అనఁగా తన యుదరపోషణమాత్రనిమిత్తమే) పాకమును (వంటను) చేసికొనెదరో అట్టివారు పాపమునే యనుభవించుచుండిరి (అనగా వైశ్వదేవము చేయగా మిగిలిన యన్న మమృతము. అట్టి యన్నమును భుజించువారలకు పంచసూనములవలన ప్రాప్తించెడి పాపములు, జ్ఞానాజ్ఞానకృతపాపములు సంభవింపవు. అట్లుకాక కేవలము స్వోదరపోషణనిమిత్త మెవరు పాకమును చేసికొనెదరో; వారు పాపరూప మగు యన్నమును భుజించుటచే పాపమునే భుజించువార లగుచుండి రని యాశయము). ॥౧3॥

—: 3వ అధ్యాయము— ౧3వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

పరమార్థప్రభ:— సాధువులగు కర్మరతుల నీశ్లోకమున స్తుతించుచున్నాఁడు—వైశ్వదేవాదియజ్ఞావశిష్ట మగు నన్నమును భుజించెడి సాధువులు దైనందినములగు పంచసూనాదిసర్వపాపములనుండి విడుఁబడుదురు.

మఱియు నేపాపులు కేవలము తన శరీరపోషణమునకై పాకమును జేసికొనెదరో; వారు కేవల పాపమునే భుజించెడి వారగుదురు. ఈవిషయమున ఋగ్వేదీయశ్రుతిగూడ నిట్లు చెప్పుచున్నది. "మోఘ మన్నం విందతేఽప్రచేతాః సత్యం బ్రవీమి వధ ఇత్స తస్య నార్యమాణం పుష్యతి నో సఖాయం। కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ" దీనికి భాష్యము- "న ప్రకృష్టం చేతో యస్యాఽసా వప్రచేతాః మూర్ఖో మోఘం నిష్ఫలం అన్నం విందతే సంపాదయతి। న తస్య వధ ఇత్ వధ ఏవ ఆత్మఘాతక ఏవేత్యర్థః। స కః యో వైశ్వదేవే నార్యమాణం సూర్యం న పుష్యతి న సంతర్పయతి। రాత్రౌచ సఖాయ ముపకారక మగ్నిం న సంతర్పయతి। ఏవం యః కేవల మత్తీతి కేవలాదీ పిండపోషణార్థమేవ భక్షయతి స కేవలాఘో భవతి పాపమేవ భక్షయతీతి సత్యం బ్రవీమి న వైశ్వదేవార్థవాద మిత్యర్థః" (అనఁగా నేమూఢుఁడు వైశ్వదేవముచే సూర్యుని తృప్తినొందింపక రాత్రిభాగమున నుపకారకుఁడగు నగ్ని హోత్రుని తృప్తిపరచక కేవలము తన శరీరపోషణార్థమే యన్నమును సంపాదించుకొని భుజించునో; వాఁడు నిజముగ నాత్మఘాతకుఁ డగును. అట్టి యన్నము పాపరూపము గాన నాయన్నమును భుజించిన కేవలము పాప ముకే భుజించువాఁ డగును). శతపథబ్రాహ్మణమునందుఁగూడ పై విషయమునే "న స పాప్మనో వ్యావర్తతే" (అట్టివాఁడు పాపమునుండి మరలఁడు) అని చెప్పఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "బ్రహ్మయజ్ఞో దేవయజ్ఞః పితృయజ్ఞ స్తథైవచ। భూతయజ్ఞో నృయజ్ఞ శ్చ పంచయజ్ఞాః ప్రకీర్తితాః" బ్రహ్మయజ్ఞ మనియు, దేవయజ్ఞ మనియు, పితృయజ్ఞ మనియు, భూతయజ్ఞ మనియు, నృయజ్ఞ మనియును యజ్ఞము లైదు విధములుగఁ జెప్పఁబడెను. అందు అధ్యయనాధ్యాపనములు- బ్రహ్మయజ్ఞ మనియు, హోమము- దేవయజ్ఞ మనియు, పితృతర్పణము, పితృశ్రాద్ధము నీరెండును- పితృయజ్ఞ మనియు, భూతము లకొఱకు చేయఁబడు బలిప్రదానము భూతయజ్ఞ మనియును, అతిథ్యభ్యాగతుల నర్ఘ్యపాద్యస్నానభోజనాదిసత్కా రముచే గౌరవపురస్సరముగ సేవించుట నృయజ్ఞ మనియుఁ జెప్పఁబడును. ఎవరు పై నుదహరించఁబడిన యజ్ఞము ములను జేసి అమృతరూప మగు నీయజ్ఞ శిష్టాన్నమును భుజించెడి స్వభావముకలవార లగుదురో యట్టి సత్పురుషులు ఘుల్ల్యాదిపంచసూనాకృతములు, వాటికంటె నితరము లగునవియు నగు సర్వపాపములనుండి విడువఁబడుదురు. 'యేతు' యెవరు వైశ్వదేవాదికమునిమిత్తము పాకమును జేయక కేవలము తనయొక్క యుదరపోషణమే ప్రయోజన ముగాఁగలవారై, పాకమును జేసికొనెదరో. అట్టి పాపాచారులు పాపమునే భుజించెదరు. ఇట 'తు' అను శబ్దము వైలక్షణ్యార్థకము (అనగా వైశ్వదేవాదికమునకై కాక కేవలము స్వోదరపూరణకై పాకమును జేయువారు- యజ్ఞ శిష్టాశినులకంటె నత్యంతవిలక్షణులు. అని వైలక్షణ్యమును ద్యోతన చేయును). ఇక నవధారణము "సర్వం వాక్యం సావధారణం" అను న్యాయముచే లభించును. ఇట్లనుటచే "తు" శబ్దము "అవధారణార్థకము అను నాచా ర్యవిరుద్ధోక్తియు ప్రత్యుక్తమయ్యెను.

నీలకంఠీయము:— ఎవరు వైశ్వదేవాదికము నాచరించి, తచ్ఛేషాన్నభక్షణశీలురో వారు దేవఋణ, పితృఋణ, ఋషిఋణములను తొలఁగించుటచే ప్రమాదకృతము లగు సర్వపాపములనుండియు (విహితాకరణము వలన సంభవించెడి పాపములనుండియు, పంచసూనానిమిత్తకము లగు పాపములనుండియు) విడువఁబడును. ఎవరు పంచమహాయజ్ఞార్థము కాక తన నిమిత్తమే యన్నమును పక్వముచేసెదరో; అట్టివారు స్వయముగ పాప రూపులై పాపమునే భుజించెదరు. పంచసూనము లనగ "ఖండనీ, పేషణీ, ఘుల్లీ, ఉదకుంభీ చ మార్జనీ। పంచ సూనా గృహస్థస్య తాభి స్స్వర్గం న విందతి" కత్తిపీట, సన్నికల్లు, ఉదకమును తెచ్చు కడవ, చీపురు ఈ యయి దింటివలన గృహస్థున కయిదువిధముల పాపము నిత్యము సంభవించును. ఇట్టి పాపములు కలవాఁడు స్వర్గమును పొందఁడు. అనియు, "పంచసూనాకృతం పాపం పంచయజ్ఞై ర్వ్యపోహతి" పంచసూనాకృత మగు పాప మును పంచయజ్ఞములచే నశింపఁజేసికొను ననియు స్మృతి బోధించుచున్నది. "ఇద మేవ తత్సాధారణ మన్నం

గీ॥ అన్నాద్భవన్తి భూతాని పర్జన్యాదన్నసంభవః ।
యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ॥ ॥౧౪॥

పదవిభాగము:— అన్నాత్-భవన్తి- భూతాని-పర్జన్యాత్- అన్నసంభవః- యజ్ఞాత్ - భవతి- పర్జన్యః- యజ్ఞః-కర్మసంభవః ॥ ॥౧౪॥

ప్రతిపదార్థము:— అన్నాత్=లోహితరేతోరూపముగఁ బరిణమించిన యన్నమువలన; భూతాని= భూతములు; (శరీరములు) భవన్తి=పుట్టుచున్నవి. పర్జన్యాత్=వర్షమువలన; అన్నసంభవః=అన్నము కలుగుచున్నది. యజ్ఞాత్=పుణ్యమువలన; పర్జన్యః=వర్షము; భవతి=అగుచున్నది. యజ్ఞః=పుణ్యము; కర్మసముద్భవః=ఋత్విగ్యజమాని వ్యాపారరూపకర్మవలన జనించుచున్నది. ॥౧౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఇతశ్చాధికృతేన కర్మ కర్తవ్యమ్ । జగచ్చక్రప్రవృత్తిహేతుర్హి కర్మ । కథమితి, ఉచ్యతే—అన్నాద్భవన్తీతి । అన్నాద్భుక్తాల్లోహితరేతఃపరిణతాత్ ప్రత్యక్షం భవన్తి జాయన్తే భూతాని, పర్జన్యాద్వృష్టేరన్నస్య సంభవోఽన్నసంభవః, యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యః— "అగ్నౌ ప్రాస్తాఽఽహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజాః" (మను-3-76) ఇతి స్మృతేః । యజ్ఞోఽపూర్వం స చ యజ్ఞః కర్మసముద్భవ ఋత్విగ్యజమానయోశ్చ వ్యాపారః కర్మ తత స్సముద్భవో యస్య యజ్ఞస్యాపూర్వస్య స యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ॥ ॥౧౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఈ చెప్పబోవు కారణమువలన నధికారి దేవయజ్ఞాదికర్మము నాచరింపవలయును. ఆ కారణ మేదనిన? కర్మ యనునది జగచ్చక్రప్రవర్తకము. కాన కర్మ నాచరింపవలెను. భుక్తమగు నన్నము లోహితరేతోపరిణతిక్రమమున ప్రజారూపముగ జన్మించును. అట్టి యన్నము వర్షమువలన సంభవించుచుండ కర్మము జగచ్చక్రప్రవర్తక మనుట యెట్లు సంభవించు నని యనెదవా? వినుము చెప్పెద. లోహితరేతోరూపమున పరిణతమగు భుక్తమగు నన్నమువలన ప్రత్యక్షముగ

యదిద మద్యతే స య ఏత దుపాస్తే న స పాప్మనో వ్యావర్తతే మిశ్రం హ్యేత దితి" అను శ్రుతియు పైయర్థమునే బోధించుచున్నది. "మోఘ మన్నం విందతేఽప్రచేతాః సత్యం బ్రవీమి । వధ ఇత్స తస్య । నార్యమణం పుష్యతి నో సఖాయం । కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ" అను శ్రుతియు నెవఁడు వైశ్వదేవార్థము కాక కేవల మాత్మార్థ మన్నమును పచనముచేసి భుజించునో వాఁడు కేవలము పాపరూపుఁ డగు నని బోధించుచున్నది. ॥౧౩॥

—♦ 3వ అధ్యాయము- ౧౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యాపిశేషములు :—

శంకరానందీయము:—"ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః" అనియు, "నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే" అనియు కర్మలు మోక్షహేతువు లని చెప్పి, అవి జగత్స్థితికిఁగూడ హేతువు లని "అన్నాద్భవంతి భూతాని" అని మూఁడు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః పూర్వ మాదిత్య ముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టి ర్వృష్టే రన్నం తతః ప్రజాః" అను స్మృత్యుక్తప్రకారము శ్రోత్రియునిచే యథాశాస్త్రముగ

గీ॥ కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్ ।
తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్ ॥　　　　॥౧౫॥

పదవిభాగము:—కర్మ-బ్రహ్మోద్భవం-విద్ధి-బ్రహ్మ-అక్షరసముద్భవం-తస్మాత్-సర్వగతం-బ్రహ్మ-నిత్యం-యజ్ఞే-ప్రతిష్ఠితమ్ ॥　　　　॥౧౫॥

ప్రతిపదార్థము:—కర్మ=కర్మమును; బ్రహ్మోద్భవం, బ్రహ్మ=వేదము, ఉద్భవం=కారణముగాకలదానిగ; విద్ధి=తెలిసికొనుము; బ్రహ్మ=వేదమును; అక్షరసముద్భవం, అక్షర=పరమాత్మ; సముద్భవం=కారణముగా కలదానిగ; విద్ధి=తెలిసికొనుము; తస్మాత్=పరమాత్మవలన జనించినదగుటచే సర్వార్థప్రకాశక మగుటవన; బ్రహ్మ=వేదము; సర్వగతం=సర్వమును వ్యాపించినదై; నిత్యం=ఎల్లపుడు; యజ్ఞే=(యజ్ఞవిధి ప్రధాన మగుటవలన) యజ్ఞమునందు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠితము.　　　　॥౧౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తచ్చ—కర్మేతి । కర్మ బ్రహ్మోద్భవం బ్రహ్మ వేద స్స ఉద్భవః కారణం యస్య తత్కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి విజానీహి, బ్రహ్మ పున ర్వేదాఖ్య మక్షరసముద్భవం, అక్షరం

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

భూతములు జనించుచున్నవి. అట్టి యన్నము వర్షమువలన జనించుచున్నది. అట్టి వర్ష మపూర్వమువలన (పుణ్యమువలన) జనించును. అట్టి యపూర్వము ఋత్విగ్యజమానవ్యాపారరూపకర్మమువలన జనించును. "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతి స్సమ్య గాదిత్య ముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యా జ్జాయతే వృష్టి ర్వృష్టే రన్నం తతః ప్రజాః" (అగ్నియం దుంచఁబడిన ఆజ్యాదిహవిస్సులు సూర్యుని పొందును. సూర్యునివలన వర్ష ముద్భవించును. వర్షమువలన నన్నము జనించును. శుక్లశోణితరూపముగఁ బరిణమించిన అన్నమువలన ప్రజలు పుట్టెదరు.) అను నీస్మృతియుగూడ పైవిషయములనే బోధించుచున్నది.　　　　॥౧౪॥

అట్టి యపూర్వహేతు వగు కర్మము చైత్యవందనాదికమా? లేక అగ్నిహోత్రాదికమా? అని ప్రశ్నించెదవేని చైత్యవందనాదికము గాదు. అట్టి కర్మమును వేదము కారణముగా కల

జేయఁబడిన యజ్ఞముచే మేఘోదయమై వర్షము కలుగును. అట్టి వర్షమువలన వ్రీహియవాదిరూప మగు యన్నము సంభవించును. స్త్రీపురుషులచే భుక్తమై శుక్రశోణితరూపమున పరిణమించిన యట్టి యన్నమువలన ప్రాణులు పుట్టును. పుట్టిన యాప్రాణులు అన్నముచేతనే జీవించుచుండిరి. ఈవిధముగ వృష్ట్యన్నద్వారమున జగజ్జీవనహేతు వగు నీయజ్ఞము ఋత్విగ్యజమానాదులచే చేయఁబడు హోమమంత్రతంత్రాదిక్రియారూప మగు వైదికకర్మవలనఁ బుట్టును. దీనినే యపూర్వ మనికూడ నందురు.

పరమార్థప్రభా:—"అన్నా ద్భవంతి" అనుటచే అన్నమువలననే ప్రాణులు పుట్టుచున్న వనియు, జీవించుచున్న వనియు, వృద్ధిపొందుచున్న వనియునుగూడ తెలిసికొనఁదగును. ఈవిషయమునే "అన్నాద్ధ్యేవ ఖ ల్విమాని భూతాని జాయంతే జాతా న్యన్నేన వర్ధంతే" (ఈభూతము లన్నమువలననే పుట్టి, అన్నమువలననే వృద్ధినొందుచున్నవి. అను బ్రహ్మవల్లీశ్రుతిగూడ చెప్పుచున్నది.　　　　॥౧౪॥

—: 3వ అధ్యాయము ౧౫వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—అపూర్వమునకు కారణమగునట్టి ఆ కర్మ "బ్రహ్మోద్భవం"

శాంకరభాష్యమ్:—

బ్రహ్మ పరమాత్మా సముద్భవో యస్య తదక్షరసముద్భవం బ్రహ్మ వేద ఇత్యర్థః । యస్మా త్సాక్షా త్పరమాత్మాఖ్యా దక్షరా త్పురుషనిశ్వాసవ త్సముద్భూతం బ్రహ్మ తస్మా త్సర్వార్థ ప్రకాశకత్వా త్సర్వగతమ్ । సర్వగత మపి స న్నిత్యం సదా యజ్ఞవిధిప్రధానత్వా ద్యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ॥౧౫॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

దానినిఁ దెలిసికొనుము. (అనఁగా నాకర్మము వేదవిహితము) వేదమును నాశరహిత మగు పరమాత్మ కారణముగా కలదానినిఁ దెలిసికొనుము. (అనఁగా పరమాత్మ సృష్ట్యాదియందు జీవులయెడ దయకలవాఁడై వేదమును సృజించె ననుట) వేదము పౌరుషేయ మగుటచే ప్రామాణ్యసంశయము కలది. అట్టి సందిగ్ధప్రామాణ్యముకల వేదముచే బోధింపఁబడిన యగ్నిహోత్రాదికర్మ మెటుల గ్రహింపనగు నని శంకింపవలదు. నాశరహిత మగు పరమాత్మనుండి యనాయాసముగఁ బురుషనిశ్వాసవలె బయలువెడలిన దగుటచే సర్వార్థప్రకాశకము. కనుకనే సర్వగతము. అట్టిదైనను నెల్లప్పుడు యజ్ఞవిధి ప్రధాన మగుటవలన (అనఁగా ప్రధానముగ యజ్ఞవిధులే కలదగుటవలన) యజ్ఞమునందు ప్రతిష్ఠ కలది. ।౧౫।

వేదమే ప్రమాణముగాఁ గలది. వేదవిహితమగు కర్మమే యపూర్వమును సాధించునది యగునుగాని మరొక పాషండాదిప్రతిపాదిత మగు కర్మము అట్టి యపూర్వమును సాధింపనది గాదని దెలిసికొనుము. “వేదప్రతిపాదిత మగునదియే ధర్మ మనియు, వేరొకటి ధర్మము కాదనియు” నెట్లు చెప్పుచుంటివి ? మఱియు పాషండాది శాస్త్రములకంటె వేదమున కెట్టి గొప్పతనము గలదు ? అను నాశంకమీఁదఁ జెప్పుచున్నాఁడు. “బ్రహ్మాక్షర సముద్భవం” వేదము దోషరహితుఁడగు పరమాత్మనుండి పురుషనిశ్వాసన్యాయముగ, నిర్యత్నముగ నుద్భవించినది. అట్లగుటచే నిరస్త సమస్తదోషాంగ వేదవాక్యము ప్రమాణజనక మగుటంజేసి ఇంద్రియాతీతవస్తువిషయమై ప్రమాణమగును గాని-భ్రమపడుట, ప్రమాదము, కార్యకరణాసామర్థ్యము, వంచించుట, మొదలగు దోషములతోఁ గూడిన పాషండమతావలంబు లగువారిచేఁ జెప్పఁబడు వాక్యము ప్రమాణము కాఁజాలదు. “అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత ద్య దృగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేదో౽ థర్వాంగిరస ఇతిహాసః పురాణం విద్యా ఉపనిషద శ్శ్లోకా స్సూత్రా ణ్యను వ్యాఖ్యానా న్యస్యైవైతాని నిశ్వసితాని” అను శ్రుతిగూడ పై విషయమునే చెప్పుచున్నది. పరమాత్మనుండి పుట్టినది గనుక సర్వప్రకాశకము, నిత్యము నగు వేదము అతీంద్రియమగు ధర్మమునందు తాత్పర్యముచేఁ బ్రతిష్ఠితమైనది. కనుక పాషండప్రతిపాదితోపధర్మపరిత్యాగపూర్వకముగ వేదబోధితమగు ధర్మమునే యనుష్ఠింపఁ దగునని యర్థము.

శంకరానందీయము:— యజ్ఞ కరణభూత మగు కర్మ “బ్రహ్మోద్భవం” ఋగాదివేదములనుండి బుట్టినదిగఁ దెలిసికొనుము. ఆ వేదమే “అక్షరసముద్భవం” “అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితం” అను శ్రుతి చెప్పున సర్వజగత్కారణుఁడు, నాశరహితుఁడు నగు పరమాత్మనుండి నిశ్వాసరూపమున స్వయముగ నావిర్భవించుటచే దానిని నిత్యమైనదిగను, అపౌరుషేయముగను దెలిసికొనుము. యజ్ఞైకమూల మగు నీవేదమునుండియే జగత్తుయొక్క యుత్పత్తియు, స్థితియు సంభవించుచున్నవి గనుక నీవేదము “సర్వగతం” సర్వపదార్థప్రకాశక

గీ॥ ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం నానువర్తయతీహ యః ।
అఘాయు రింద్రియారామో మోఘం పార్థ! స జీవతి ॥ ॥౧౬॥

పదవిభాగము:— ఏవం-ప్రవర్తితం-చక్రం-న-అనువర్తయతి-ఇహ-యః-అఘాయుః-ఇన్ద్రియారామః-మోఘం-పార్థ!-సః-జీవతి ॥ ॥౧౬॥

ప్రతిపదార్థము:— ఈశ్వరేణ=(ఈపద మధ్యాహార్యము) పరమేశ్వరునిచే; ఏవం=ఈదేవయజ్ఞపురస్సరముగ; ప్రవర్తితం=ప్రవర్తింపజేయఁబడిన; చక్రం=జగచ్చక్రమును; ఇహ=ఈభూలోకమునందు; యః=కర్మాధికారముకల యెవఁడు; నానువర్తయతి=అనుసరించఁడో; సః=ఆమానవుఁడు; అఘాయుః=పాపజీవనుఁడై; ఇంద్రియారామః=ఇంద్రియములచే విషయములయందు క్రీడకలవాఁడై; హేపార్థ!=ఓయర్జునా!; మోఘం=వ్యర్థముగ; జీవతి=జీవించుచున్నాఁడు. ॥౧౬॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఏవ మితి । ఏవ మిత్థ మీశ్వరేణ దేవయజ్ఞపూర్వకం జగచ్చక్రం ప్రవర్తితం నానువర్తయతీహ లోకే యః కర్మ ణ్యధికృతస్స న్నఘాయు రఘం పాప మాయు ర్జీవనం యస్య సోఽఘాయుః పాపజీవన ఇతి యావత్, ఇంద్రియారామ ఇంద్రియై రారామ ఆరమణ మాక్రీడా విషయేషు యస్య స ఇంద్రియారామో మోఘం వృథా హేపార్థ! స జీవతి । తస్మా దజ్ఞేనాధికృతేన కర్తవ్యమేవ కర్మేతి ప్రకరణార్థః । ప్రాగాత్మజ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాప్రాప్తే స్తాదర్థ్యేన

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఓయర్జునా! ఈశ్వరునిచే నీవిధముగఁ (దేవయజ్ఞపురస్సరముగ) ప్రవర్తింపఁబడిన జగచ్చక్రము నెవఁడు కర్మయం దధికృతుఁడై వేదాధ్యయనపురస్సర మనుసరించఁడో, ఈశ్వరాజ్ఞనతిక్రమించినట్టి యాపురుషుఁడు పాపజీవనము కలవాఁడై, ఇంద్రియములచే స్వేచ్ఛందనాదిం విషయములయందే క్రీడ కలవాఁడై వ్యర్థముగ జీవించుచున్నాఁడు. కర్మమునం దధికారముకల యజ్ఞునిచే నిత్యనైమిత్తికకర్మము లవశ్య మాచరింపఁదగిన వని ప్రకరణార్థము.

అధికారి కర్మము నాచరింపవలసినచో జ్ఞానికూడ నధికారి యగుటచేఁ గర్మముల నాచరింపవలసియుండ నజ్ఞునిచేతనే కర్మ మాచరింపఁదగిన దని చెప్పుట యెట్లు సమంజస మగు ననిన? ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాప్రాప్తికి పూర్వ మట్టి యాత్మజ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తినిమిత్త మధికృతుఁడైన

మగుటచేతను, సమస్తలోకములయందు నుండెడి జనులకు న్యాయధర్మనియమములను స్థాపించున దగుటచే నంతట నిండియున్న దైనను, "నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితం" బ్రాహ్మణాదులచేఁ జేయఁదగు నౌపాసనాద్యశ్వమేధాంతమగు కర్మయందు—ఈకర్మలను చేయుటయే ప్రధానప్రయోజనముగల దగుటచే నియమముతో నున్నదై యగుచున్నది. అనఁగా వర్ణాశ్రమములకు కర్తవ్యములుగా నీకర్మను వేదమే విధించుచున్న దని భావము. ॥౧౫॥

—: 3వ అధ్యాయము ౧౬వ శ్లోక వ్యాఖ్యాన శేషములు :—

శంకరానందీయము:— పరమేశ్వరుడు శ్రుతిముఖమున యజ్ఞసంతతిని విధించి, యజ్ఞద్వారమున వృష్టియు, దానివలన యన్నము కలుగునని యూహించి. దానివలన భూతసృష్టిని, తత్స్థితిని నిర్వహించెడి యిచ్ఛచే

శాంకరభాష్యమ్:—

కర్మయోగానుష్ఠాన మధికృతే నానాత్మజ్ఞేన కర్తవ్యమేవే త్యేతత్। 'న కర్మణా మనారమ్భాత్' (గీ-3-4) ఇత్యత ఆరభ్య, "శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః" (గీ-3-8) ఇత్యేవ మంతేన ప్రతిపాద్య, "యజ్ఞార్థా త్కర్మణోఽన్యత్ర" (గీ-3-9) ఇత్యాదినా "మోఘం పార్థ! స జీవతి" (గీ-3-16) ఇత్యేవ మంతేనాపి గ్రంథేన ప్రాసంగిక మధికృత స్యానాత్మవిదః కర్మానుష్ఠానే బహుకారణ ముక్తం తదకరణే చ దోషసంకీర్తనం కృతమ్ ॥ ॥౧౬॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యజ్ఞానిచే కర్మయోగానుష్ఠానము చేయఁదగిన దని "న కర్మణా మనారమ్భాత్" అనునది మొదలు "శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః" అనునది యంతముగాఁగల గ్రంథముచే చెప్పఁబడెను. అట్లగుచో పూర్వమునందే యజ్ఞానులకు కర్మయోగము చెప్పఁబడుచో "యజ్ఞార్థా త్కర్మణోఽన్యత్ర" అనునది మొదలగు గ్రంథ మెందుకుఁ జెప్పఁబడెను? జ్ఞానులకీగ్రంథము చెప్పఁబడె దనెదవా? జ్ఞానులకు జ్ఞాననిష్ఠకదా చెప్పవలసినది. ఈగ్రంథమున నట్టి జ్ఞాననిష్ఠ చెప్పబడలే దనెదవా? "యజ్ఞార్థా త్కర్మణోఽన్యత్ర" అనునది మొదలు "మోఘం పార్థ! స జీవతి" అనునది యంతముగాఁగల గ్రంథముచేఁ గర్మాధికృతుఁడగు నజ్ఞానికి కర్మానుష్ఠానమునందు ప్రాసంగికముగ ననేక కారణములు చెప్పఁబడెను. బహుకారణక మగు నిట్టి కర్మము నాచరించనిచో దోషము చెప్పఁబడెను. కాన పూర్వోక్తాశంక సంభవింపదు. ॥౧౬॥

స్వయముగనే యీచక్రమను ప్రవర్తింపజేసెను. అట్టి యీశ్వరప్రవర్తితమగు నీచక్రమును కర్మాధికారియగు నెవఁడనువర్తించఁడో (శ్రుతివిహితమగు కర్మయోగము ననుష్ఠించఁడో) వాఁడు ఈయీశ్వరశాసనమును జేయక కేవలము విషయభోగలంపటుఁడై, పాపమే ఫలముగాకల ఆయుర్దాయము కలవాఁడై, కాకమువలెను, బూరుగుచెట్టువలెను, ఫలరహితుఁడై జీవించును. (వ్యర్థజీవనుఁ డగును). మరియు నింతియే గాక యీశ్వరాజ్ఞోల్లంఘనరూపమగు దోషముల చేతను, విహితములగు కర్మలను జేయకుండుటచే సంభవించు పాపముల చేతను, ఇంకను నిత్యకృత పాపసంఘాతము చేతను, అనేకకల్పములవరకు నరకము ననుభవించును. కనుక వివేకియు, ముముక్షువు నగు బ్రాహ్మణుడు స్వయముగ తరించుటకును, లోకకల్యాణమును జేకూర్చుటకు నవశ్యము వేదోక్తమగు కర్మఁ జేయఁదగునని భావము.

నీలకంఠీయము:— జగచ్చక్ర మిటుల ప్రవర్తించుగాక. దానివలన నేమిప్రయోజనమనిన? మొట్టమొదట భూతములు వేదమును తెలిసికొనుట, దానివలన కర్మాచరణము, దానిచే దేవతాతృప్తియు, అందువలన వర్షము, దానివలన అన్నము కలుగును. అందువలన భూతములు జనించును. తిరిగి ప్రాణులు వేదమును తెలిసికొందురు. అను నీవిధమగు జగత్తు నిరంతరము చక్రమువలె తిరుగుచుండును. ఇట్టి జగచ్చక్రము నెవఁడనుసరించఁడో వాఁడు పాపజీవనుడును, ఇంద్రియారాముఁడును, నగును కాని ధర్మారాముఁడును, ఆత్మారాముఁడు కానేరడు. అట్టి మానవుఁడు దంశమశకాదులవలె వ్యర్థజీవనుఁ డగును. ఎవఁ డీజగచ్చక్రము ననువర్తించునో; వాఁడు జగదుపకారకుఁడును, ధన్యుఁడును నగునని భావము. ఈవిషయమునే "అథో అయం వా ఆత్మా సర్వేషాం భూతానాం లోకః స యజ్జుహోతి యద్యజతే తేన దేవానాం లోకోఽథ యదనుబ్రూతే తేన ఋషీణా మథ యత్ పితృభ్యో నిపృణాతి యత్ ప్రజా మిచ్ఛతి తేన పితౄణా మథ యన్మనుష్యా న్వాసయతే యదేభ్యోఽశనం దదాతి తేన మను

గీ॥ యస్త్వాత్మరతి రేవ స్యా దాత్మతృప్తశ్చ మానవః ।
ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్ట స్తస్య కార్యం న విద్యతే ॥ ॥౧౭॥

పదవిభాగము:— యః-తు-ఆత్మరతిః-ఏవ-స్యాత్-ఆత్మతృప్తః-చ-మానవః-ఆత్మని-ఏవ-చ-సంతుష్టః-తస్య-కార్యం-న-విద్యతే ॥ ॥౧౭॥

ప్రతిపదార్థము:— యస్తు=ఏ; మానవః=ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠుడగు మానవుడు; ఆత్మరతిరేవ=ఆత్మ=ఆత్మయందే; రతిరేవ=క్రీడకలవాడై; ఆత్మతృప్తశ్చ, ఆత్మ=ఆత్మచేతనే; తృప్తశ్చ=తృప్తుడై; ఆత్మన్యేవ=ఆత్మయందే సంతుష్టశ్చ=సంతుష్టుడై; స్యాత్=అగునో; తస్య=అట్టి మానవునకు; కార్యం=చేయతగినది; న విద్యతే=లేదు. ॥౧౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఏవం స్థితే కిమేవం ప్రవర్తితం చక్రం సర్వేణానువర్తనీయ మాహోస్వి త్పూర్వోక్త కర్మయోగానుష్ఠానోపాయప్రాప్య మనాత్మవిదా జ్ఞానయోగే నైవ నిష్ఠా మాత్మవిద్భి స్సాంఖ్యై రనుష్ఠేయా మప్రాప్తేనైవే త్యేవ మర్థ మర్జునస్య ప్రశ్న మాశంక్య, స్వయమేవ వా శాస్త్రార్థస్య వివేకప్రతిపత్త్యర్థ మేతం వై త మాత్మానం విదిత్వా నివృత్తమిథ్యాజ్ఞానా స్సంతో బ్రాహ్మణా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పరమేశ్వరునిచే ప్రవర్తిత మగు జగచ్చక్రము సర్వులచే ననుసరణీయమా? లేక కర్మయోగానుష్ఠాన మనెడి యుపాయముచేఁ బొందఁదగినట్టియు, ఆత్మవేత్తలగు సాంఖ్యులచే ననుష్ఠేయమగు జ్ఞానయోగముచే నిష్ఠను పొందనట్టి యనాత్మజ్ఞునిచే నీజగచ్చక్ర మనుసరణీయమా? అనెడి యర్జునుని ప్రశ్న నాశంకించుకొని, లేక స్వయముగనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ శాస్త్రార్థము

స్యాణా మథ యత్పశుభ్య స్తృణోదకం విందతి తేన పశూనాం యదస్య గృహేషు శ్వాపదా వయాం స్యాపిపీలికాభ్య ఉపజీవన్తి తేన తేషాం లోక ఇతి" (ఈఆత్మయే సర్వభూతములకు లోకము. ఇట్టి మానవుఁడు దేనిని హోమముచేయునో, యాగముచేయునో, యది దేవతలకు స్థితిహేతువగులోకము. వేదాధ్యనము చేసినచో నది ఋషులకు స్థితిహేతువగు లోకమగును. పితృదేవతలకొఱకు తర్పణముచేసిన నదియు సంతానము కనిన నదియు పితృదేవతలకు స్థితిహేతువగు లోకమగును. అతిథ్యభ్యాగతులకు నివాసమిచ్చి భోజనాదులనర్పించిన నది మనుష్యులకు స్థితిహేతువగు లోకమగును. పశువులకు తృణమును, జలమునర్పించిన నదివాటికి స్థితిహేతువగు లోకమగును. శునకములు, పక్షులు మొదలు పిపీలికలవరకు నగు ప్రాణు లెవరిననుసరించి జీవించునో వారు వానికనుకూలమగు సాహారము నర్పించుచో వానికది స్థితిహేతువగు లోక మగును). అని శ్రుతి బోధించుచున్నది. ॥౧౬॥

—♦ 3వ అధ్యాయము—౧౭వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"ఎవఁ డింద్రియములతో విషయములయందు రమించక, పరమార్థదర్శియై యుండునో వాఁడీజగచ్చక్రహేతుభూత మగు కర్మ ననుష్ఠించనివాఁడైనను కృతకృత్యుఁ డగుటచే ప్రత్యవాయమును పొందఁడు" అని రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఇంద్రియారాముఁడు స్రక్చందనవనితాదులయందు రతి ననుభవించును. మనోజ్ఞాన్నపానాదులయందుఁ దృప్తి నొందును. పశుపుత్రహిరణ్యాదిలాభము, చేతను, ఆరోగ్యాదులచేతను తుష్టిని పొందును. పైనఁ జెప్పఁబడిన విషయములు లభించనిచో నట్టిరాగులకు అరతి, అతృప్తి, అతుష్టి అనునవి కలుగును. ఇవి సాక్షిసిద్ధము లగు మనోవృత్తివిశేషములు. ఇక పరమాత్మానందము

శాంకరభాష్యమ్:—

మిథ్యాజ్ఞానవద్భి రవశ్యం కర్తవ్యేభ్యః పుత్రైషణాదిభ్యో వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం శరీరస్థితిమాత్రప్రయుక్తం చరంతి, న తేషా మాత్మజ్ఞాననిష్ఠావ్యతిరేకే ణాఽన్యత్కార్య మస్తీ త్యేవం శ్రుత్యర్థ మిహ గీతాశాస్త్రే ప్రతిపిపాదయిషిత మావిష్కుర్వ న్నాహ భగవాన్ — యస్త్వితి। యస్తు సాంఖ్య ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠ ఆత్మరతి రాత్మన్యేవ రతి ర్న విషయేషు యస్య స ఆత్మరతి రేవ స్యా ద్భవే దాత్మతృప్త శ్చాత్మ నైవ తృప్తో నాన్నరసాదినా మానవో మనుష్య స్సంన్యా స్యాత్మన్యేవ చ సన్తుష్టః। సంతోషో హి బాహ్యార్థలాభే సర్వస్య భవతి త మనపే క్ష్యాత్మన్యేవ చ సంతుష్ట స్సర్వతో వీతతృష్ణ ఇత్యేతత్। య ఈదృశ ఆత్మవి త్తస్య కార్యం కరణీయం న విద్యతే నా స్తీ త్యర్థః॥ ||౧౭||

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

యొక్క వివేకవిజ్ఞానమునిమిత్త మీయాత్మరూపమును తెలిసికొని మరలిన మిథ్యాజ్ఞానము కల వారలైన ఏబ్రాహ్మణులు మిథ్యాజ్ఞానముకల యజ్ఞానులచే నవశ్య మాచరణీయ మగు పుత్రైషణాధనైషణాదారైషణాదులను వదలి, శరీరస్థితిమాత్రప్రయుక్తమగు భిక్షాచర్యము నాచరించుచుందురో అట్టివారల కాత్మజ్ఞాననిష్ఠకంటె వేరగు (కర్తవ్య మగు) కార్యము లేదనెడి శ్రుత్యర్థము నీగీతాశాస్త్రమునందు చెప్పందలచి అట్టి విషయమును ప్రకటన చేయుచు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "యస్తు" అను శ్లోకమును జెప్పెను.

ఏసాంఖ్యుఁడగు నాత్మజ్ఞాననిష్ఠుఁ డాత్మయందే క్రీడ కలవాఁడై, విషయములయందు క్రీడ లేనివాఁడై, యన్నరసాదులచేఁ గాక యాత్మచేతనే సంతుష్టుఁడో, ఏ మానవుఁడు సంన్యసించి యాత్మయందే క్రీడించుచు సంతోషము కలవాఁ డగునో. (అనగా సర్వులకు బాహ్యార్థములగు స్రక్చందనవనితాదులు లభించినపుడు సంతోషము సంభవించును. అట్టి సంతోషమును లెక్కించక యన్నిటియందు తృష్ణను వదలి యాత్మయందే సంతోషము కలవాఁడై యగునో) అట్టి యాత్మజ్ఞానికిఁ జేయఁదగిన దేదియు లేదని యర్థము. ఇట రతితృప్తిసంతోషములకు మోద ప్రమోదానందములకు వలె నవాంతరభేదము; లేక రతి యనఁగ విషయములయం దాసక్తి, తృప్తి యనఁగ విషయవిశేషసంపర్కమువలన గలిగెడి సుఖము. సంతోష మనఁగ నభీష్టవిషయ మాత్రలాభము వలన గలిగెడి సుఖసామాన్య మని గ్రహింపనగును. ||౧౭||

ననుభవించెడివాఁడు ద్వైతదర్శనము లేనివాఁ డౌటవలన నీచ మగు విషయసుఖమును గోరఁడు. ఈవిషయమే "యావా నర్థ ఉదపానే" అనుస్థలమునఁ జెప్పఁబడెను. కనుక ఆత్మకంటె వేరగు విషయములందు రతి, తృప్తి, తుష్టులు లేమింజేసి పరమానందస్వరూప మగు నద్వితీయబ్రహ్మను సాక్షాత్కరించుకొనిన బ్రహ్మవేత్త యుపచారమువలన (అర్థతః) ఆత్మరతుఁ డనియు, ఆత్మతృప్తుఁ డనియు, ఆత్మతుష్టుఁ డనియు పిలువఁబడును. "ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః క్రియావా నేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః" అను శ్రుతియు నీవిషయమునే చెప్పుచున్నది. "ఆత్మ

తృప్తశ్చ" అను స్థలమున 'చ' కారము ఏవకారానుకర్షణార్థకము. 'మానవః' అనుటచే నెవఁడైనను పైఁజెప్పఁబడిన యాత్మతృప్త్యాదులు కలవాఁడగుచో వాఁడు కృతకృత్యుఁడగునుగాని బ్రాహ్మణత్వాద్యుత్కృష్టజాతిమత్త్వమాత్రమునఁ గృతకృత్యుఁడు కాఁడని సూచింపఁబడెను. "ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టః" అను స్థలమున యున్న 'చ' కారము సముచ్చయార్థకము. ఎవఁడు పైనఁజెప్పిన విధమున ఆత్మరత్యాదికము కలిగియుండునో వానికి నధికారహేతు వేదియు లేమిఁజేసి, లౌకిక మగునట్టిదిగాని, వైదిక మగునట్టిదిగాని యేవిధ మగు కర్మయు చేయఁదగినది లేదు.

శంకరానందీయము:— శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినాం" అని సాంఖ్యులగు సంన్యాసులకు జ్ఞాననిష్ఠను, కర్మయోగు లగు గృహస్థులకు కర్మనిష్ఠను ఉత్తరాయణదక్షిణాయనములవలె నసంకీర్ణముగ విభజించి తెలిపి, "తదేకం వద నిశ్చిత్య" అని తనకర్తవ్యము నడిగిన కర్మాధికారి యగు నర్జునుఁడు సన్నిహితుఁడగుట నాతనికి హితము నుపదేశించుటకు "న కర్మణా మనారంభాత్" అని కర్మయోగమే నుపక్రమించి, "నియతం కురు కర్మ త్వం" అని యర్జునునకు కర్మయోగమునే యుపదేశించి, "యజ్ఞార్థాత్" అనునది మొదలుకొని "మోఘం పార్థ! స జీవతి" అనునది యంతముగాఁగల గ్రంథముచే అనాత్మజ్ఞుఁడు, ముముక్షువు నగువాఁడు నవశ్యము సత్త్వశుద్ధికై కర్మను జేయఁదగును. ఇట్లు చేసినచో దేవతానుగ్రహము, ఈశ్వరప్రసాదము సిద్ధించు నని సూచించుటకు కర్మల కర్తవ్యత్వమునే యనేకవిధముల నిశ్చయించి, ప్రస్తుతము సాంఖ్యుఁడగు సంన్యాసికి జ్ఞాననిష్ఠను విడచి వేరొక టేమియుఁ జేయఁదగినది కొంచమైనను లేదని యీశ్లోకమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. "యస్తు" ఏ; ఇట 'తు' కారము ఆత్మకంటె వేరగు విషయములందు రాగముకలవాఁడు కానట్టి- అను నర్థము నిచ్చును. "మానవః" బహిరంతశ్చ సర్వత్ర బ్రహ్మైవ మాపయతి గ్రాహయతీతి మానం ప్రత్యగ్దర్శనం; తదేవ-సర్వదా వాతి భజతీతి మానవః బ్రహ్మవిద్యతిః" (అనఁగా లోపలను, బయటను, అంతట నీబ్రహ్మజ్ఞానము బ్రహ్మను దెలియఁజేయునదిగాన మాన మనఁబడును. అట్టి మానమును (బ్రహ్మజ్ఞానమును) సర్వదా భజించువాఁడుగాన బ్రహ్మవేత్త యగు యతి మానవుఁ డనఁబడును.) అట్టి బ్రహ్మవేత్త- "ఆత్మరతి రేవ స్యాత్" "అహం బ్రహ్మాస్మి" అను శ్రుత్యుక్తరీతిని స్వస్వరూపముచే సాక్షాత్కృతమైనట్టియు, నిత్యానందైకరసస్వరూపమైనట్టియు, నద్వితీయ మగునట్టి పరబ్రహ్మమునందు నంతఃకరణముయొక్క విహారముకలవాఁ డగునో (అనఁగ "ఆత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానందః" అను శ్రుతిచెప్పిన బ్రహ్మవేత్త యెల్లప్పుఁ డాత్మయందే విహరించునుగాని యాత్మేతర మగు నింకొకదానియం దెన్నఁడు విహరించఁ డని యర్థము); "ఆత్మతృప్తశ్చ" ఆత్మలాభా న్నపరం విద్యతే" అను స్మృతిచెప్పిన ఆత్మకంటె వేరొండు పొందఁదగినది లేమింజేసి ఆత్మప్రాప్తిచేతనే యంతట నలంబుద్ధికలవాఁడై తృప్తినొందునో; వాఁడు "ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టః" చక్షురింద్రియమునకు రూప మంతట నెట్లు విషయ మగునో యట్లే యంతఃకరణవృత్తికి విషయ మగునట్టియు, చిదానందరసస్వరూప మగు పరబ్రహ్మమునందే- ఒకానొకవస్తువును కోరువానికి నావస్తువు సిద్ధించినచో నాతఁ డెట్లు సంతుష్టుఁ డగునో యట్లే సంతుష్టుఁ డగును. కృతకృత్యుఁడు, ఆత్మారాముఁడు నగు మహాత్ముఁడు పర్యాప్తకాముఁ డగుటచే వానికి పొందఁదగినది వేరొండేమియు నుండదుగాన "తస్య కార్యం న విద్యతే" అట్టివానికి చేయఁదగిన కర్మ మేదియును లేదు.

"బ్రహ్మజ్ఞాని యగు విద్వాంసుఁడు కర్మబోధకశాస్త్రములను, తత్ప్రయోజనములను, తన్నియమములను దెలిసినవాఁ డగుట సర్వసామాన్య మగు కర్మవిధిచే నాతఁడుకూడ వైదికకర్మలను చేయఁదగును. "విద్వాన్యజతే" అను విశేషవిధానముచే నైన విధిబలముచేఁగూడ విద్వాంసుఁ డవశ్యము కర్మము చేయఁదగును" అని నీవు అందువేమో అట్టి నిన్నీ విధముగఁ బ్రశ్నింపవలయును.

పరాపరైకత్వవిజ్ఞాన మను నెడు వహ్నిచే నిర్మూలితమైన ద్వైతభ్రమకలవాఁడును, సర్వమును బ్రహ్మముగఁ దెలిసికొనినట్టియు, జీవన్ముక్తుఁడు నగు బ్రహ్మవేత్త కర్మలను జేయుట స్వార్థముగనా (తన నిమిత్తమా) ? లేక పరార్థముగనా ? మొదటిపక్షమున (స్వార్థమే యన్నచో) కర్మను జేయుట యైహికమునిమిత్తమా ? లేక ఆముష్మికార్థమా ? ఐహికముకొరకే యన్నచో శరీరరక్షణార్థమా ? లేక పరిజనరక్షణార్థమా ? లేక విలాసార్థమా ? "సిద్ధేన్యథార్థేన యతేత తత్ర పరిశ్రమం తత్ర సమీక్షమాణః" అను వచనానుసారము శరీరస్థితి ప్రారబ్ధకర్మాధీన మగుట అట్టి శరీరరక్షణార్థము కర్మలను జేయుట యనవసరము. కాన "శరీరరక్షణార్థము కర్మలను జేయవలెను" అను మొదటిపక్ష మనుపపన్నము. "ఏవం వైత మాత్మానం విదిత్వా" అను శ్రుతిచొప్పున నిశ్చయముగ నివృత్త మగు మిథ్యాజ్ఞానముకల బ్రహ్మవేత్తలు పుత్రైషణాద్యేషణాత్రయమునుండి విడువఁబడుదురు గాన నట్టి బ్రహ్మవేత్త యగు విద్వాంసునకు పరిజనమే లేమింజేసి పరిజనరక్షణార్థము కర్మలను జేయనవసరమే కలుగదు. కాన "పరిజనరక్షణార్థము కర్మలను చేయవలె" నను ద్వితీయపక్ష మనుపపన్నము గాదు. ఇక సర్వము నాత్మగ దెలిసికొనిన యాత్మరతుఁ డగు విద్వాంసుఁడు మఱియొక వస్తువునందు రతిలేనివాఁడగుట వానికి విలాసములు సంభవింపనేరవుగాన "విద్వాంసుఁడు విలాసార్థము కర్మలను జేయవలె" నను తృతీయపక్షముగూడ ననుపపన్నము గాదు. ఆట్లగుచో నాముష్మికార్థమే కర్మలఁ జేయవలె నందువేని స్వర్గార్థము కర్మలఁ జేయవలె నందువా ? లేక మోక్షార్థము కర్మలు చేయఁగుడ నందువా ? లేక ఆత్మశుద్ధ్యర్థము కర్మలు చేయఁదగు నందువా ? "ఇహైవ సర్వే విప్రలీయంతే కామాః" అని పర్యాప్తకాముఁ డగు నాత్మజ్ఞానికి సర్వకామవిలయము శ్రూయమాణ మగుటచే విద్వాంసునకు స్వర్గకామమే సంభవింపదు గాన "స్వర్గార్థము విద్వాంసుఁడు కర్మలఁ జేయవలె" నను ప్రథమపక్ష ముపపన్నము గాదు. "న కర్మణా న ప్రజయా" అను శ్రుతి కర్మలకు మోక్షసాధనత్వమును నిషేధించుటచేతను, విద్వాంసుఁడు జీవన్ముక్తుఁ డగుటచే నతనికి మోక్షార్థము కర్మలఁ జేయుటనవసరము లేదు గాన "విద్వాంసుఁడు మోక్షార్థము కర్మల నాచరించవలె" నను ద్వితీయపక్షము నుపపన్నము గాదు. ఇక నాత్మశుద్ధ్యర్థము విద్వాంసుఁడు కర్మలు చేయఁదగు నను తృతీయపక్షమున— కర్మల నాచరించుట శరీరశుద్ధ్యర్థమా ? లేక చిత్తశుద్ధ్యర్థమా ? లేక ఆత్మశుద్ధ్యర్థమా? "కళేబరం మూత్రపురీషభాజనం" అను స్మృతిచొప్పునను, ప్రత్యక్షప్రమాణముచేత మలమాంసాస్థిభాజన మగు నీశరీరము కర్మల నాచరించుటచే శుద్ధము కాదు గాన "విద్వాంసుఁడు శరీరశుద్ధ్యర్థము కర్మల నాచరించవలె" నను ప్రథమపక్ష మనుపపన్నముగాను. "యతయః శుద్ధసత్త్వాః" అను శ్రుతిచొప్పున శుద్ధసత్త్వు లగుటచేతనే సముత్పన్నాత్మజ్ఞానులగు విద్వాంసులకు చిత్తశుద్ధ్యర్థము కర్మలు చేయనవసరము లేదు గాన "విద్వాంసుఁడు చిత్తశుద్ధ్యర్థము కర్మల నాచరించవలె" నను ద్వితీయపక్షము ననుపపన్నము గాదు. "అస్నావిరగ్ం శుద్ధ మపాపవిద్ధం" అను శ్రుతినొప్పున నాత్మ నిరవయవ మగుటచే కర్మల కవిషయము గాన కర్మలచే నాత్మను శుద్ధముచేయుట సంభవింపదు. విష్ణుమహేశ్వరాదులుగూడ నకార్యశతములఁ జేసియు నేయాత్మజ్ఞానబలముచే స్వయముగ శుద్ధులైరో; అన్యులను శుద్ధులుగ చేసిరో; యట్టి యాత్మను నాత్మజ్ఞానేతర మగు కర్మాదిక మగు దేనిచే నైనను శుద్ధముగ నెవరు చేయఁగలుగుదురు ? స్వతశ్శుద్ధముకాని యొకానొకవస్తువును పరొకవస్తువుచే శుద్ధముగ చేయుట సంభవ మగును గాని, స్వతశ్శుద్ధ మగు నాత్మకు పరొకవస్తువుచే శుద్ధిని కల్పించుట యసంభవము. కాన "విద్వాంసుఁ డాత్మశుద్ధ్యర్థము కర్మల నాచరించవలె" నను తృతీయపక్షముగూడ ననుపపన్నము గాదు. ఆట్లగుచో విద్వాంసుఁడు పరార్థముగనే కర్మల నాచరించఁదగు నందువా ? అటులైన నిట్టి విధముగఁ ప్రశ్నింపవలయును. పరార్థము కర్మలను జేయు నాతఁడు పరోక్షజ్ఞానవంతుఁడు కావలెనా ? లేక యపరోక్షజ్ఞానవంతుఁడై యుండవలెనా ? అపరోక్షజ్ఞానియే యై యుండవలసినచో నాతఁడు యతిగ నుండవలెనా ? లేక గృహస్థుఁడై యుండవలెనా ? ఇట ప్రథమ (అపరోక్షజ్ఞానియు, యతియు నగు విద్వాంసుఁడు పరార్థము కర్మల నాచరించవలె నను) పక్ష

ముపపన్నము గాదు. ఏలయన - అపరోక్షజ్ఞానియు, యతియు నగు విద్వాంసుఁడు అభిమానశూన్యుఁ డగుటచేతను, సర్వకర్మలను, తత్సాధనములను సంన్యసించినవాఁ డగుటచేతను నట్టివానికి కర్మశబ్దప్రసక్తియే లేదు. దేహాదులయం దహంకారము, వర్ణాశ్రమాదులయందు మమకారము, ప్రపంచము సత్యము అనెడి జ్ఞానము, భోగ్యవస్త్వభిలాషయు, కర్మల నవశ్యము జేయవలె నను బుద్ధియు, కర్మల నాచరింపనిచో ప్రత్యవాయము సంభవించు నను భయము, శాస్త్రభీతి; యివికదా కర్మలయందు ప్రవర్తించుటకు కారణములు. వీటి నన్నిటిని పరావరైకత్వవిజ్ఞానవహ్నిచే సామూలముగ దహించివైచి, స్వయముగ నిష్క్రియబ్రహ్మస్వరూపముగ నున్నట్టియు, జ్ఞానాగ్నిచే నిర్దగ్ధమైన యాత్మానాత్మతాదాత్మ్యగ్రంథి కలవాఁ డగుటచే సర్వాత్మభావమును పొందినట్టియు, స్వాత్మారాముఁడు నగు యతికి “ప్రాణో హ్యేష సర్వభూతై ర్విభాతి విజానన్విద్వా న్భవతే నాతివాదీ” అను శ్రుతి చెప్పిన అతిగ మాటలాడుటయే సంభవింపదు. అట్టివానికి కర్మలయం దెట్లు ప్రవృత్తి కలుగును ? కాన “అపరోక్షజ్ఞానియు, యతియు నగు విద్వాంసుఁడు పరార్థము కర్మల నాచరింపవలె” నను ప్రథమపక్షము ముపపన్నము గాదు. ఇక ద్వితీయ (అపరోక్షజ్ఞానియు, గృహస్థు నగు విద్వాంసుఁడు కర్మల నాచరింపఁదగు నను) పక్షము కూడ నుపపన్నము గాదు. ఏలయన - అనేకసహస్రజన్మకృత మగు పుణ్యకర్మపుంజముయొక్క పరిపాకముచేతను, ఈశ్వరప్రసాదముచేతను నెవనికి సర్వదృశ్యమిథ్యాత్వనిశ్చయపూర్వకముగ ‘బ్రహ్మ నేనే’ యను బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానము ప్రతిబంధకరహితముగ నెపుడు కలుగునో యపుడే యాతఁడు గృహస్థైనను యాజ్ఞవల్క్యాదులవలె నేషణాత్రయమునుండి విడువఁబడును. అట్టివానికి సంసారకారణము లేమియు లేమింజేసి యాతఁడు అహంకారమమకారనిబంధన మగు సంసారమును పొందనేరఁడు. ఆత్మభిన్న మగు దేహాదులయం దహంభావము, తదతిరిక్త మగువాటియందు మమకారము నీరెండును సంసారకారణములు. ఈ యహంభావమమభావము లెవనియొక్క బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానముచే విధ్వస్తము లగునో యాతఁడు సంసారమును పొందనేరఁడు. ఏమన - “బ్రహ్మనే నేను” అను బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానము “నేను బ్రాహ్మణుఁడను, ఇది నాది” యను బుద్ధియు నీరెండును తేజస్తిమిరములవలె పరస్పరవిరుద్ధములుగాన నొకచోట నుండుట సంభవింపనేరదు. కనుకనే బ్రహ్మతత్త్వవిజ్ఞాన మనెడు ఖడ్గముచే నిర్భిన్నహృదయగ్రంథిగల పురుషునకు తిరిగి సంసారము సంభవింపదు. కనుకనే బ్రహ్మవేత్త యగు విద్వాంసుఁడు గృహస్థుఁడైనను సంసారమునుండి వ్యుత్థితుఁడే యగును. అట్లెవ్వఁడేని యొకఁడు సంసారవిముక్తుఁడు కానిచో నతని సంసారవ్యుత్థానమే యాతఁడు అజ్ఞానతత్కార్యనిగ్రహీతుఁడని తెలుపుచున్నది. “సంసారవ్యుత్థానమునకు హేతు వగు ప్రారబ్ధము లేమిఁజేసి (సంసారవ్యుత్థానమునకు ప్రతికూల మగు ప్రారబ్ధ ముండుటచే) గృహస్థు బ్రహ్మభావాపన్నుఁడైనను సంసారవ్యుత్థితుఁడు కాకుండు” నని యందువా ? అతఁడు జడభరతుఁడువలె నట్లే యుండును. కాని సర్వమిథ్యాత్వజ్ఞానము, సంసారము నీరెండును పరస్పరవిరుద్ధములుగాన బ్రహ్మభావాపన్నుఁ డగు గృహస్థువు “నేను, ఇది నాది” అని సంసరణమును బొందనేరఁడు. వివేకవంతుఁడు మరుప్రదేశమును జలరహితముగఁ దెలిసికొనిన యనంతరము అది దూరమునకు జలముగ భాసించినను, దానిని గ్రహించుటకుఁగాని, పానముచేయుటకుఁగాని యాప్రదేశమునకు వెళ్ళుటకు ప్రయత్నించఁడు. మరియొక యవివేకి యగు బలవంతునిచే వేగముగ తీసికొనివెళ్ళబడినను నాతఁడు సంతోషముతో వెళ్ళనేరఁడు. మరియు నెంత కష్టము ! అని యనుకొనుచు అతికష్టముచే మందముగ వెళ్ళును. మరియు నింకొకరి నెవరినీ యటకు తీసికొనివెళ్ళఁడు. అట్లే ప్రతికూలప్రారబ్ధముకల విద్వాంసుఁడుకూడ సర్వమిథ్యాత్వదర్శియై సంసారమును బొందుటకు నభిలషింపఁడు; మరియొకని ప్రేరేపించఁడు. కాని ప్రవృత్తిహేతు వగు ఆత్మేతరాహంభావము లేమింజేసి యాతఁడు నడుము విరిగిన సర్పమువలె సంసారమున మందగమనము కలవాఁడై యగును. బ్రాహ్మణునకు చండాలశరీరమువలె “నేను బ్రహ్మను” అనెడి బ్రహ్మాత్మభావముచే బ్రహ్మనిష్ఠుఁ డగు బ్రహ్మవేత్తకు దేహాదితాదాత్మ్యము అభిమతము కాదు.

అది లేనిదే "నేను, నాది" అని వ్యవహరించుటకు శక్యము కాదు. అనగా (బ్రహ్మవేత్తలకు దేహాదితాదాత్మ్యమే దుర్ఘటము; దుఃఖహేతువు) అట్టి తాదాత్మ్యముచేనైన "నేను, నాది" అను ప్రవృత్తి యతిదుఃఖహేతువు. అందునను కర్మల నాచరించుట యత్యంతదుఃఖహేతు వగును. ఈవిషయమును దెలిసికొని గృహస్థుడైనను విద్వాంసుఁడు సర్వమును సంన్యసించినవాఁడై స్వార్థ మగునది కాని, పరార్థ మగునది కాని యగు కర్మను చేయుటకు సమర్థుఁడు కానేరఁడు. కనుక చతుర్థాధ్యాయమునందును, ప్రస్తుతమునను, వక్ష్యమాణరీతిని పరోక్షజ్ఞానియే కర్మలను చేయవలెనుగాని నిశ్శేషముగ వినష్టమైన యాత్మాహంభావముకల యపరోక్షజ్ఞాని యెప్పుడును కర్మలను చేయ నవసరము లేదని భావము. కాన "అపరోక్షజ్ఞానియు, గృహస్థువు నగు విద్వాంసుఁడు కర్మలను చేయవలె" నను ద్వితీయపక్షముగూడ ననుపపన్నము.

"యోగయుక్తో విశుద్ధాత్మా విజితాత్మా జితేంద్రియః। సర్వభూతాత్మభూతాత్మా కుర్వన్నపి న లిప్యతే॥ నైవ కించి త్కరోమీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్" ఇత్యాదిశ్లోకార్థము నాలోచించినచో నపరోక్షజ్ఞానియు గర్మల నాచరించవలెనని ప్రతీయమానమగుచున్నది. ఒక పరోక్షజ్ఞానియే లోకసంగ్రహార్థము కర్మలు చేయవలె నను నియమము యుక్తియుక్తము కాదు. "మునిః తత్త్వవిత్" మొదలగు బ్రహ్మవేత్తయొక్క చిహ్నములచే బ్రహ్మనిష్ఠుడగు బ్రహ్మవేత్తను విడచి పైశ్లోకోదాహృతమగు విశుద్ధాత్మత్వాదివిశేషణసముదాయము పరోక్షజ్ఞాని కెటుల సంభవించును. కాన నపరోక్షజ్ఞానియు లోకసంగ్రహార్థము గర్మల నాచరింపదగు నందువా! అదియు నిజమే యగును. విశుద్ధత్వాదివిశేషణసముదాయము బ్రహ్మవేత్తను ఇతరునికంటె ప్రత్యేకించి నిరూపించును గాన వ్యావర్తకమగు నట్టి ముక్తికృతలక్షణ మితరులకు జన్మకోటిశతముచేనైన బొందుటకు శక్యముగాదు. అయినను నిన్నిట నీవిధముగ బ్రశ్నింపవలెను. అపరోక్షజ్ఞాని సిద్ధుడనియు, సాధకు డని రెండువిధములు. వారిలో లోకసంగ్రహకర్మను జేయదగు వాడు సిద్ధుడందువా! లేక సాధకు డందువా! అందున "సిద్ధుడగు నపరోక్షజ్ఞాని కర్మల నాచరింపదగు" నను ప్రథమపక్ష ముపపన్నము గానేరదు. ఏలయన- అట్టివాడు ముక్తుడగుటచే నట్టిసిద్ధుడు లోకసంగ్రహార్థము కర్మలను చేయుటయే యనవసరము. "సర్వ మిద మహం చ బ్రహ్మైవ బ్రహ్మైవ" (ఈచరాచర వస్తుప్రపంచము, నేను అంతయు బ్రహ్మస్వరూపమే) అనెడి నిత్యనిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచే నిశితీకృతపరావరైకత్వ విజ్ఞానఖడ్గముచే ద్వైతభ్రమను సంపూర్ణముగ నుచ్ఛేదించి బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంత మగు సర్వప్రాణులతోగూడ తనను ముక్తునిగా దెలిసికొను బ్రహ్మవేత్తయగు యతికి నతని దృష్టిలో బద్ధలోకమే లేదు కాబట్టి యట్టియతికి బద్ధలోకసంగ్రహార్థమయిన కర్మయే సంభవింపదు. దేవదత్తు డందరికంటె ముందు భుజించి నేనే యందరికంటె ముందు భుజించితి ననుకొన్నట్లును, యజ్ఞదత్తు డందరికంటె ముందర మేల్కాంచి నేనే యందరికంటె పూర్వము మేల్కాంటి ననుకొన్నట్లును విద్వాంసుడు తన నొక్కనినే ముక్తునిగా భావించక స్వీయవిజ్ఞానముచే తనను, సర్వప్రాణిజాతమును గూడ ముక్తులనుగా భావించుచు స్థాలీపులాకన్యాయమున బ్రహ్మవేత్త యగు యతి తన ముక్తిచే నందరను ముక్తులనుగా భావించును. అట్లుగాక యెవఁడు తానే ముక్తుఁడై నట్లును ఇతరులు ముక్తులు కానట్లును దెలిసికొనునో; వాఁడు బ్రహ్మవేత్తయు, ముక్తుఁడు కూడ గానేరఁడు. ఇఁక నేమన అట్టివాఁడు విద్యాబంధమునుండి గాక వాఙ్మాత్రముక్తుఁడే యగును. ఎట్లన వివేకియగువాఁడు తన యనుభవముచే తరంగ బుద్బుద ఫేన ఉదకాదుల నన్నిటిని నెట్లు జలమాత్రముగనే తెలిసికొనునో, యెట్లు సువర్ణవికారమగు కటక ముకుట కుండలాదికమును సువర్ణమాత్రముగనే దెలిసికొనునో, యెట్లు రజ్జుసర్పమును రజ్జుమాత్రముగనే తెలిసికొనునో, యట్లు యెవఁడు ప్రశస్తదృష్టితో దనను, సమస్తమగు జగత్తును బ్రహ్మస్వరూపమునుగఁ దెలిసికొనునో; వాఁడే బ్రహ్మవేత్తయు, నద్వైతదర్శియు, నవిద్యాబంధవిముక్తుఁడు నగును. మరియు నాతఁడు— స్వప్నావస్థనుండి ప్రబుద్ధుడగు మనుజుఁడు స్వాప్నికపదార్థమును జూడనట్లు, స్వాతిరిక్తమగు పదార్థమును జూడకుండును. అట్టి యద్వైతదర్శియు, మహాత్ముఁడు,

సిద్ధుడు, పూర్ణవృత్తియు, బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠుఁడు నగు వానికి ఈలోకసంబంధమగు విధి, విధాన, విధేయములు లేమిం జేసి, నాతనికి లోకము నుద్దేశించి, కర్మలయందు ప్రవృత్తియే సంభవింపదు. ఇక "కుర్వన్నపి న లిప్యతే" అను ప్రవృత్తిద్యోతకమగు వాక్యము కర్మప్రవృత్తివిధాయకము కదా. అది యెట్లుపపన్నమగునందువా! ఈశ్లోకవ్యాఖ్యానావసరమున నిరుక్తవిషయమున కవిరుద్ధముగ దాని యర్థమును వివరించెదము "విద్వాన్యజతే" అను స్థలమున విద్వచ్ఛబ్దమునకు వేదార్థము దెలిసినబ్రాహ్మణుడని యర్థము కాని బ్రహ్మవేత్తయగు యతియని యర్థము కాదు. ఏలయన అట్టి యతి సర్వకర్మసంన్యాసియగుటచే కర్మవిధికూడ లోకమువలె మిథ్యాత్వకోట్యంతఃపాతి యగుటచేతను, కర్మవిధియే యుపపన్నము కాదు. కాన విద్వచ్ఛబ్దార్థము బ్రహ్మవేత్త కానేరఁడు. ఇక "సాధకాపరోక్షజ్ఞాని కర్మల చేయఁదగు"నను ద్వితీయపక్షముగూడ నుపపన్నము గాదు. ఏలయన– ముముక్షువు, నిదిధ్యాసువు నగు యతి సమాధిని విడచి లోకసంగ్రహార్థకర్మమును చేయఁదగునని చెప్పు విధి యేమియు లేదు. "తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ" అనియు "పరం బ్రహ్మానుసందధ్యాత్" అనియు "యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞః" అనియు 'బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" అనునీ మొదలగు శ్రుతులు యతికి జ్ఞాననిష్ఠాకర్తవ్యత్వమునే చెప్పుచున్నవి. అట్లే "మన స్సంయమ్య మచ్చిత్తః" అనియు "ధ్యానయోగపరో నిత్యం" అనియు, "వాచం యచ్ఛ మనో యచ్ఛ" అను మొదలుగాఁగల స్మృతులును యతియగు ముముక్షువునకు జ్ఞాననిష్ఠాకర్తవ్యత్వమునే బోధించుచున్నది. కనుక సాధకుఁడు, ఆత్మవేదియు నగు యతికి సమాధియే చేయఁదగినది కాని శ్రౌతమగునట్టిది కాని, స్మార్తము కాని, పరార్థము కాని యగు కర్మము, శౌచము, ఆచమనము కాని కర్తవ్యములు కావు. జ్ఞాననిష్ఠున కెట్టి విధియు లేదని స్మృతులు చెప్పుటచే "కర్మచోదన (విధి)చే సాధకాపరోక్షజ్ఞాని కర్మల చేయఁదగు"నని చెప్పుటయు నసంగతము. "ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి" అను శ్రుతిచొప్పున జిజ్ఞాసచే సంన్యస్తమైన సర్వకర్మలు కల వివిదిషువగు యతి జిజ్ఞాసయందు ప్రవృత్తుఁడగును. అట్టివానికి "నాఙ్క్రియేశ్కర్మచోదనాం" అను శ్రుతిచొప్పున జ్ఞానసాధనమగు శ్రవణాదికమును విడచి వేరొం డేదియు కర్తవ్యము లేదు గాన కర్మవిధి పైఁజెప్పిన రీతిగ ననుపేక్ష్యమని స్పష్టమగుచుండ సిద్ధునకు, ఆత్మతత్త్వవేత్త యగు సాధకునకు కర్మతంత్రత కాక యెట్లు లభించును? కనుక "నేను, నాది" అనునవి మొదలగు బాహ్యవాసనలచే బద్ధుఁడును, ఆభాసాత్మజ్ఞానియు, బహుధాకృతశ్రవణుఁడును అగు పరోక్షజ్ఞానియే "లోకసంగ్రహార్థము కర్మల నాచరించఁదగు" నను వాక్యమున కర్తగ విషయమగును. లేక లోకానుగ్రహార్థము బ్రహ్మచే సృజించఁబడిన మహాత్ములగు వ్యాసాగస్త్యపరాశరవసిష్ఠాదులు, తత్సదృశులు, నిగ్రహానుగ్రహ సమర్థులు నగు అధికారికపురుషులు లోకసంగ్రహవాక్యమున విషయులయ్యెదరు. కాని సిద్ధుడు కాని, సాధకుఁడగు ముముక్షువు గాని లోకసంగ్రహవాక్యమున విషయులు కారు. కనుకనే సర్వజ్ఞుఁడగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మకూడ "తస్య కార్యం న విద్యతే" అని చెప్పుచున్నాడు,

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "న కర్మణా మనారంభాత్" అనునది మొదలుకొని "శరీరయాత్రాపిచ తే న ప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః" అనునంతవరకగు గ్రంథముచే నాత్మజ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాప్రాప్తినిమిత్తము ఫలాభిసంధిరహితముగ కర్మ మనుష్ఠేయమని చెప్పి, "యజ్ఞార్థాత్" అనునది మొదలు "మోఘం పార్థ! స జీవతి" అనునంతవరకగు గ్రంథముచే ననాత్మజ్ఞుఁడు కర్మయందధికృతుఁడు నగువానికి ప్రాసంగికముగ కర్మానుష్ఠానమునం దనేకకారణములు చెప్పఁబడెను. మఱియు విహితకర్మాననుష్ఠానమునందు దోషముకూడ చెప్పబడెను. ఇదిట్లుండ "నీవిధముగఁ బ్రవర్తింపఁజేయఁబడిన చక్రమును సర్వు లనువర్తింపవలసినదా! లేక అపరిశుద్ధాంతఃకరణము కల యనాత్మజ్ఞుఁడే జ్ఞానప్రాప్తినిమిత్త మనుసరింపవలసినదా!" అను యర్జునుని సంశయము నూహించిగాని, స్వయముగ గాని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ శాస్త్రముయొక్క వివేకప్రతిపత్తి (జ్ఞానము) నిమిత్తము తత్త్వజ్ఞానికి "ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం" అనుదానిచే బోధింపఁబడిన చక్రానుసరణమును 'యస్త్వాత్మరతి రేవ స్యాత్' అను శ్లోకముచేఁ నిషేధించుచుండెను.

గీ॥ నైవ తస్య కృతేనార్థో నాకృతేనేహ కశ్చన ।
న చాస్య సర్వభూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రయః ॥ ॥౧౮॥

పదవిభాగము:— న–ఏవ–తస్య–కృతేన–అర్థః–న–అకృతేన–ఇహ–కశ్చన–న–చ–అస్య–సర్వభూతేషు–కః–చిత్–అర్థవ్యపాశ్రయః ॥ ॥౧౮॥

ప్రతిపదార్థము:— తస్య=పరమాత్మరతికల ఆసాంఖ్యునకు; కృతేన=కర్మముచే; అర్థః=ప్రయోజనము; నాస్తి=(ఇట అస్తి అను పద మధ్యాహార్యము) లేదు. ఇహ=ఈలోకమునందు; అకృతేన=విధివిహితకర్మల నాచరించకపోవుటచే; కశ్చన=ప్రత్యవాయప్రాప్తి కాని, లేక, ఆత్మహాని కాని; నాస్తి=లేదు; అస్య=ఈజ్ఞానికి; సర్వభూతేషు=బ్రహ్మాదిస్థావరాంత భూతములయందు; కశ్చిత్=ఒకానొకమైనను; అర్థవ్యపాశ్రయః=ప్రయోజననిమిత్తక్రియాసాధ్యమగు వ్యాపాశ్రయము (ఆశ్రయణము); నాస్తి=లేదు. ॥౧౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కించ — నైవేతి । నైవ తస్య పరమాత్మరతేః కృతేన కర్మణార్థః ప్రయోజన మస్తి । అస్తు తర్హ్యకృతే నాకరణేన ప్రత్యవాయాఖ్యోఽనర్థో నాకృతేనేహ లోకే కశ్చన కశ్చిదపి

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మఱియు పరమాత్మరతుఁడగు నట్టి సాంఖ్యునకు కర్మజన్యసుకృతముచే సాధింపఁదగిన యభ్యుదయనిశ్శ్రేయస్వరూపప్రయోజన మేదియు లేదు. అట్లగుచో కర్మపరిత్యాగమువలనఁ

ఏమానవుఁడు ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠుఁడై "ఆత్మన్యేవ రతిః" ఆత్మయందే రతికలవాఁడై (ఏవ కారమువలన విషయములయందు ప్రీతిలేనివాఁ డని యర్థము) "ఆత్మన్యేవ తృప్తః ఆత్మతృప్తః" ఆత్మయందే తృప్తికలవాఁడై (ఏవ కారమువలన నన్నరసాదిప్రయుక్తతృప్తి నిషేధింపఁబడెను) "ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టః" ఆత్మయందే తుష్టికలవాఁడో (ఏవకారమువలన బాహ్యము లగు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములయందు తుష్టి నిషేధింపఁబడెను), అనఁగా నిఖిలవిషయములయందును తృష్ణను పరిత్యజించినవాఁడై యగునో, అట్టి మానవునకు కర్తవ్యమేదియు లేదని యర్థము.

పరమార్థప్రపా:— ఓయర్జునా! ఇట్లు బ్రహ్మవతమును నిరూపించి, ఇపుడనుత్పన్నజ్ఞానముకల నిన్నును గూర్చియే యీకర్మోపదేశము చేయబడుచుండెను. కాని యాత్మజ్ఞానినిగూర్చి కాదనికూడ "యస్త్వాత్మరతి రేవ" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ఎవఁ డాప్తసకలకామములు కలవాఁ డగుటచే ఆత్మయందే తృప్తికలవాఁడో, కనుకనే యాత్మయందే సంతుష్టికలవాఁడో (అనఁగా భోగములయం దపేక్ష లేనివాఁడో) అట్టివానికి "కార్యం" కర్తవ్య మేదియు లేదు.

శ్రీధరీయము:— "న కర్మణా మనారంభాత్" అనునది మొదలుకొని యజ్ఞాన కంతఃకరణశుద్ధినిమిత్తము కర్మయోగమును జెప్పి, జ్ఞానికి కర్మయొక్క యనుపయోగమును "యస్త్వాత్మరతి రేవ స్యాత్" అనునది మొదలు రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచుండెను. ॥౧౭॥

— ◆ 3వ అధ్యాయము— ౧౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఆత్మజ్ఞానికూడ అభ్యుదయార్థము కాని, మోక్షార్థము కాని, ప్రత్యవాయపరిహారార్థము కాని కర్మల నాచరించవలయు నను నాశంకమీఁదఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శాంకరభాష్యమ్:—

ప్రత్యవాయప్రాప్తిరూప ఆత్మహానిలక్షణో వా నైవాస్తి । న చాస్య సర్వభూతేషు బ్రహ్మాది స్థావరాన్తేషు భూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రయః ప్రయోజననిమిత్తక్రియాసాధ్యో వ్యపాశ్రయో వ్యపాశ్రయణమ్ । కించి ద్భూతవిశేష మాశ్రిత్య న సాధ్యః కశ్చిదర్థోఽస్తి । యేన తదర్థా క్రియాఽనుష్ఠేయా స్యాత్ । న త్వ మేతస్మి న్సర్వత స్సంప్లుతోదకస్థానీయే సమ్యగ్దర్శనే వర్తసే ॥ ॥౧౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

బ్రత్యవాయము ప్రాప్తించదా యని శంకింపఁజనదు. అట్టి సాంఖ్యున కీలోకమున విహితకర్మల నాచరించకపోయినందున ప్రత్యవాయప్రాప్తి కాని; ఆత్మహాని కాని సంభవింపదు, ఇట్టి స్థితప్రజ్ఞునకు బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తభూతములయందు ప్రయోజననిమిత్తక్రియాసాధ్య మగు నేసమాశ్రయణము లేదు. ఏదోయొక భూతవిశేషము నాశ్రయించి సాధింపఁదగిన ప్రయోజన మేదియు ఆత్మరతుఁడగు సాంఖ్యునకు లేదు. ఏకారణముచే ప్రయోజననిమిత్త మగు క్రియ ననుష్ఠింపఁవలసి వచ్చునో, అట్టి ప్రయోజనమే జ్ఞాననిష్ఠునకు లేనందున నితరసమాశ్రయణ మతనికి లేదని భావము. అట్లగుచో నేనుగూడ తత్త్వజ్ఞానము నాశ్రయించి కర్మలను వదలెద ననెదవా? నీవీ సర్వత స్సంప్లుతోదకస్థానీయ మగు సమ్యగ్దర్శనమునందు లేవు. (కాన కర్మయోగమునందే యధికారి వని భావము) ॥౧౮॥

ఆత్మరతుఁడగు పురుషుఁడు స్వర్గాదిరూప మగు నభ్యుదయమును కోరనందున నతనికి కర్మచే నభ్యుదయరూప మగు ప్రయోజనము సంభవింపదు. (అనఁగా నభ్యుదయనిమిత్త మాత్మరతుఁడు కర్మ నాచరింపనవసరము లేదనుట) మోక్షము కర్మసాధ్యము కానందున మోక్షమునుద్దేశించియు కర్మము నాచరింపనవసరములేదు. ఈ విషయమునే "పరీక్ష్య లోకా న్కర్మచితా న్బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయా న్నా స్త్యకృతః కృతేన" (బ్రాహ్మణుఁడు కర్మచే సంపాదిత మగు లోకము అనిత్యము అని తెలిసికొని వైరాగ్యమును పొందవలెను. నిత్య మగు మోక్షము కర్మచే ప్రాప్తించదు.) అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది. మూలస్థ మగు 'నైవ' అనుచోటనున్న 'ఏవ' అను పదమువలన మోక్షము జ్ఞానసాధ్యము కూడ కాదని సూచింపఁబడెను. మోక్ష మాత్మస్వరూపమే. అది నిత్య ప్రాప్తమే యగును. అట్టి నిత్యప్రాప్త మగు నాత్మయొక్క యజ్ఞాన మప్రాప్త మనఁబడును. అట్టి యజ్ఞానము తత్త్వజ్ఞానమువలన నివర్తింపఁజేయఁదగును. అజ్ఞానము తత్త్వజ్ఞానమువలన నిర్తింప తత్త్వజ్ఞానికి కర్మవలనఁగాని, జ్ఞానమువలనఁగాని సాధింపఁదగిన యేప్రయోజనము లేదు. (కాన మోక్షము కర్మమువలనఁగాని, జ్ఞానమువలనగాని సాధింపఁదగినది కాదని తెలిసికొననగును). "ఇట్టి యాత్మవేత్తచే కూడ ప్రత్యవాయపరిహారార్థము కర్మ లవశ్య మాచరింపఁదగినవే" యనుశంకను తొలఁగించుటకు "నాకృతే నేహ కశ్చన" అని మూలమునందుఁ జెప్పఁబడెను. "అకృతేన" అనుచోట భావార్థమునందు నిష్ఠాప్రత్యయము చెప్పఁబడెను. నిత్యాకరణమువలన నాత్మజ్ఞాని కీలోకమునందు గర్హితత్వముగాని, ప్రత్యవాయముగాని ప్రాప్తించదు. ఈశ్లోకోత్తరార్థముచే సర్వత్ర యుపపత్తిని చెప్పుచుండెను. "నచాస్య" అనుచోటనుండు 'చ' అనుశబ్దము హేత్వర్థమునందు ప్రయుక్తము. ఏ కారణమువలన నాత్మజ్ఞానికి బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతమగు భూతములయం దేప్రయోజనసంబంధము లేదో (అనఁగా నేభూతవిశేషము

నాశ్రయించి క్రియాసాధ్యమగు నేప్రయోజనము లేదో) అందువలన నీయాత్మజ్ఞానికి కృతాకృతములు నిష్ప్రయోజనములు. ఈవిషయమునే "నైనం కృతాకృతే తపతః" ఈబ్రహ్మవేత్తను నిత్యకర్మాచరణము కాని, నిత్యకర్మాకరణము కాని తపింపజేయవు) అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది. మఱియు "తస్య హ న దేవాశ్చ నాభూత్యా ఈశత ఆత్మా హ్యేషాం స భవతి" అను శ్రుతివలన దేవతలు కూడ మోక్షము కలుగకుండ జేయుటకు సమర్థులు కారని జెప్పుటవలన విఘ్నములు దొలగుటకు దేవారాధనకర్మ మాచరించవలయునను శంకయు తొలగించబడెను.

ఇట్టి బ్రహ్మవేత్తను భూమికాసప్తకభేదముచే వసిష్ఠమహర్షి నిరూపించెను. అది యెట్లనిన? జ్ఞానభూమిక-శుభేచ్ఛ యనియు, విచారణ యనియు, తనుమానసమనియు, సత్త్వాపత్తియనియు, అసంసక్తియనియు, పదార్థభావనియనియు, తుర్యగమనియు నేడువిధములు. అందు నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిపురస్సరముగ ఫలపర్యవసాయి యగు మోక్షేచ్ఛ-శుభేచ్ఛ యనంబడును. అట్టి మోక్షేచ్ఛచే గురువును విధివిధానముగ సమీపించి, శ్రవణ మననాత్మకమగు వేదాంతవాక్యవిచారము-విచారణమనెడి రెండవభూమిక యనఁబడును. అనంతరమున నిదిధ్యాసనాభ్యాసముచే మనస్సున కేకాగ్రతచే సూక్ష్మవస్తుగ్రహణయోగ్యత్వము-తనుమానసమనెడి మూఁడవభూమిక యనఁబడును. ఈ మూఁడుభూమికలు సాధనరూపములు. జాగ్రత్తునందీజగత్తు భిన్నముగ భాసించుటవలన ఈ భూమికాత్రితయమును యోగులు జాగ్రదవస్థ యందురు. ఈ విషయమునే "భూమికాత్రితయం త్వేతద్రామ! జాగ్రదితి స్థితం। యథావద్భేదబుద్ధ్యేదం జగజ్జాగ్రతి దృశ్యతే" (ఓ శ్రీరామ! యెట్లు భేదబుద్ధిచే నీ జగత్తు జాగ్రదవస్థయందు చూడఁబడుచుండెనో, అటులే శుభేచ్ఛ, విచారణ, తనుమానస మనెడి యీ భూమికాత్రితయము భేదబుద్ధిచేఁ జూడఁబడుటవలన (జాగ్రత్తని చెప్పఁబడును). అని వశిష్టమహర్షి శ్రీరామునిగూర్చి చెప్పెను. అట్టి భూమికాత్రితయారూఢుఁడైనవానికి వేదాంతవాక్యములవలనఁ గలిగెడి నిర్వికల్పకబ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారము సత్త్వాపత్తి యనెడిది నాల్గవభూమిక యనంబడును. ఇదియే ఫలరూపము. సర్వజగత్తు మిథ్యగ భాసించుటవలన దీనినే యోగులు స్వప్నావస్థ యందురు. ఈ విషయమే "అద్వైతే స్థైర్య మాయాతే ద్వైతే ప్రశమ మాగతే। పశ్యంతి స్వప్నవల్లోకం చతుర్థీం భూమికామితాః" అద్వైతము స్థిరమై యుండ, ద్వైతము ప్రశమమును పొందియుండ చతుర్థభూమికను పొందినవారై లోకమును స్వప్నమువలె చూచెద)రని వాసిష్ఠమునందుఁ జెప్పఁబడెను. ఈ నాల్గవ భూమికను బొందిన యోగి బ్రహ్మవిత్తనఁబడును. అయిదు, అరు, ఏడు భూమికలు జీవన్ముక్తియొక్క యవాంతరభేదములు. అందు సవికల్పకసమాధ్యభ్యాసముచే మనోనిరోధమును గావించినపిదప కలిగెడి నిర్వికల్పకసమాధ్యవస్థయే "అసంసక్తి" యను నైదవభూమిక. సుషుప్తినుండి పురుషుఁడు స్వయముగ లేచునటుల నిట్టి నిర్వికల్పకసమాధ్యవస్థనుండి స్వయముగ లేచుటచే నీయసంసక్తి యను నయిదవ భూమిక యోగులచే సుషుప్తి యనియుఁ జెప్పఁబడును. ఈ పంచమభూమిక నధిష్ఠించిన యోగి "బ్రహ్మవిద్వరుఁడు" అని చెప్పఁబడును. ఇట్టి నిర్వికల్పకసమాధ్యభ్యాసపరిపాకముచే చిరకాలస్థాయిని యగు నవస్థ "పదార్థభావని" యనెడి యారవభూమిక యని చెప్పఁబడును. గాఢసుషుప్తినుండి స్వయముగ లేవని పురుషుఁడు పరప్రయత్నముచే లేచినటుల నిట్టి యారవభూమికను పొందిన యోగి స్వయముగ నట్టి సమాధ్యవస్థనుండి లేవక పరప్రయత్నముచే లేచుటవలన నీ పదార్థభావని యను నారవ భూమికను గాఢసుషుప్తియని యోగు లందురు. ఇట్టి యారవభూమికను పొందినయోగి "బ్రహ్మవిద్వరీయాన్" అని చెప్పఁబడును. ఈవిషయమే "పంచమీం భూమికామేత్య సుషుప్తిపదనామికాం। షష్ఠీం గాఢసుషుప్త్యాఖ్యాం క్రమాత్పతతి భూమికాం" సుషుప్తిపదమను పేరి యయిదవభూమికను పొంది క్రమముగ గాఢసుషుప్తి యను పేరి యారవభూమికను యోగి ప్రవేశించునని) వాసిష్ఠమునందు చెప్పఁబడెను. ఏసమాధ్యవస్థనుండి స్వయముగ కాని, పరప్రయత్నమువలన కాని సర్వథా భేదజ్ఞానము లేమింజేసి లేవనివాఁడై, సర్వదా తన్మయుఁడై స్వప్రయత్నమును విడచినచో పరమేశ్వరప్రేరిత ప్రాణవాయువశమువలన నన్యులచే నిర్వహింపఁబడు శరీరవ్యవహారము కల

వాఁడై, పరిపూర్ణపరమానందఘనుఁడై యంతట నుండునో, అట్టి యేడవయవస్థ తురీయావస్థ యనంబడును. అట్టి యేడవయవస్థను పొందిన యోగి "బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠుఁడు" అని యనంబడును. ఈవిషయమే "షష్ఠ్యాం భూమ్యామసౌ స్థిత్వా సప్తమీం భూమి మాప్నుయాత్ । కించి దేవైష సంపన్న స్త్వథవైష న కించన" "విదేహముక్తతా తూక్తా సప్తమీ యోగభూమికా । అగమ్యా వచసాం శాంతా సా సీమా యోగభూమిషు" (యోగి యారవభూమికయం దున్నవాఁడై యేడవభూమికను పొందవలయును. ఈయోగి యేదోయొక విషయమును తెలిసికొనిగాని, లేక దేనిని తెలిసికొనకగాని సమస్తభూమికలను పొందవలయు నని పూర్వముతో నన్వయము. ఈ యేడవ దగు యోగభూమిక విదేహముక్తత్వ మనఁబడును. యోగభూములలో నీయేడవభూమిక శాంతమైనది. వాక్కులకు గోచరించనిది.) అని వాసిష్ఠమునందు జెప్పఁబడెను. ఈ సమస్తభూమికావిషయమే శ్రీమద్భాగవతమునందుకూడ "దేహం చ నశ్వర మవస్థిత ముత్థితం వా సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమ త్స్వరూపం । దైవా దుపేత మథ దైవవశా దపేత వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాన్ధః" "దేహోఽపి దైవవశగః ఖలు కర్మ యావ త్స్వారమ్భకం ప్రతిసమీక్షత ఏవ సాసుః । తం స ప్రపంచ మధిరూఢసమాధియోగ స్స్వాప్నం పున ర్న భజతే ప్రతిబుద్ధవస్తుః" (కల్లుత్రాగినవాఁడు దేహమునుండి జారిపోయిన వస్త్రము నెట్లెరుఁగఁడో, అదేవిధమున నాత్మస్వరూపమును తెలిసికొనిన సిద్ధుఁడు నశ్వరము, అవస్థితము, ఉపస్థితము నగు దైవమువలన పొందఁబడినట్టిదియు, దైవవశమున పోయినట్టిదియు నగు దేహమును గుర్తెరుఁగఁడు. జాగ్రదవస్థను పొందిన పురుషుఁడు స్వాప్నికదేహము నెట్లు సేవించఁడో, అట్లే సిద్ధుఁడు- ప్రారబ్ధకర్మ యెంతవర కుండునో యంతవరకు ప్రాణములతోకూడిన దేహముకూడ దైవవశమును పొందినది; అని తెలిసికొనును. తెలిసికొని ప్రపంచముతోకూడిన యట్టి దేహమును సమాధియోగము నధిష్ఠించిన యోగి సేవించఁడు.) అని చెప్పఁబడెను. మఱియు "తద్యథాఽహి ర్నిల్వయనీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా శయీతైవ మేవేదం శరీరం శేతేఽథాయ మశరీరోఽమృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ" (త్రాచుయొక్క కూసము పుట్టయందు మృతమై పడి యుండునటుల నీయోగియొక్క శరీర ముండును (అనఁగా కూసమునం దెట్టి మమకారము లేకయే సర్ప ముండునో యట్లే సిద్ధుఁడుకూడ దేహమునం దెట్టిమమకారము లేకయే యుండును). అట్టి సిద్ధుఁడు ప్రాణములు కలవాఁడైనను ప్రాణములు లేనివాఁడే; మఱియు శరీర ముండినను దేహమునం దభిమానము లేమింజేసి యశరీరుఁడు, అమృతుఁడు, బ్రహ్మరూపము, తేజోరూపుఁడు అనియు ననంబడును (అనఁగా ముక్తుఁడు). అని శ్రుతియు బోధించుచున్నది. ఈవిషయమును "చతుర్థీభూమికాజ్ఞానం తిస్ర స్స్యు స్సాధనం పురా । జీవన్ముక్తే రవస్థా స్తు పరా స్తిస్రః ప్రకీర్తితాః ॥" నాల్గవభూమిక జ్ఞానము. అందు పూర్వమునందుగల మూఁడుభూమికలు సాధనములు; అయిదు, ఆరు, ఏడు భూమికలు జీవన్ముక్తియొక్క యవస్థావిశేషము అని పై సంగ్రహశ్లోకము బోధించుచున్నది. అందు సాధన మగు మొట్టమొదటి భూమికాత్రయము నధిష్ఠించిన యజ్ఞానియే కర్మాధికారి కాడనిన ఇక తత్త్వజ్ఞానికాని, తత్త్వజ్ఞాని యగు జీవన్ముక్తుఁడుకాని కర్మాధికారి కాఁడని యేమి చెప్పవలయును. ఎంతమాత్రము కర్మాధికారి కానేరఁడు. కనుకనే "నైవ తస్య కృతే నార్థో నాకృతే నేహ కశ్చన" అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పియుండెను.

శంకరానందీయము:—బ్రహ్మేంద్రాదు లాయాస్థానములను బొంది యేయే సుఖములను బొందిరో ఆసుఖము కర్మవలన జన్మించినదే. కాన నంతటను సుఖము కర్మసంపాద్య మగుటవలన బ్రహ్మవేత్తయు సుఖార్థి యగుటవలన నట్టి బ్రహ్మవేత్త నిరంతరసుఖసిద్ధికొఱకు యత్నించి తత్కర్మ మాచరింపవలయు నని శంకింపఁజనదు. "ఆనందో బ్రహ్మేతి, విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ" అను మొదలగు శ్రుతులచే బ్రహ్మ మానందైకరసస్వరూప మని శ్రూయమాణ మగుటవలన నిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచే బ్రహ్మభావమును పొందినట్టియు, అఖండానందస్వరూపముచే నుండునట్టియు, నిరంతరబ్రహ్మానందరసానుభూతి నిరవచ్ఛిన్న మగుటవలన (ఎల్లపు డుండుటవలన) కర్మవలన జనిం

చెడి సుఖ మనిత్య మగుటవలనను క్రియాజన్యసుఖము నపేక్షించనట్టి బ్రహ్మవేత్తను కర్మసాధ్య మగు ప్రయోజనము కాని, కర్మసాధ్య మగు ప్రయోజనము లేనిచో ఏదో యొక పురుషార్థము కాని లేదని "నైవ తస్య కృతే నార్థః" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

"అహ మేవేదం సర్వం" అని సర్వము నద్వితీయ మగు నాత్మస్వరూపముగ చూచునట్టియు, ఆత్మారాముఁడు ఆత్మానందుఁ డగునట్టి సిద్ధుఁ డగు యతికి చేయఁబడిన కర్మచే పొందఁదగిన ప్రయోజన మేదియు లేదు: అట్టి యతి ఆత్మతృప్తుఁ డగుటవలనను, సర్వమును మిథ్యారూపముగఁ దెలిసికొనినవాఁ డగుటవలనను యోగక్రియచే పొందఁదగిన గగనగమనా ద్యణిమాదిసిద్ధి నపేక్షించఁడు. సర్వాత్మభావాపన్నుఁ డగుటవలన తపఃక్రియచే పొందఁదగిన బ్రహ్మేంద్రాదుల పదమును గూడ నపేక్షింపఁడు. జీవన్ముక్తుఁ డగుటవలన వైదికక్రియలచే పొందఁదగిన చిత్తశుద్ధిద్వారక మగు మోక్షము నపేక్షించఁడు. కాన బ్రహ్మవిత్తమునకు కర్మచే సాధింపఁదగిన దే ప్రయోజనము లేదని యర్థము.

"బ్రహ్మవిత్తమునకు కర్మచే పొందఁదగిన యిష్టార్థ మేదియు లేకున్నను విధ్యుల్లంఘనదోషము కాని, విహితనిత్యనైమిత్తికకర్మల నాచరింపనందున ప్రత్యవాయము కాని ప్రాప్తింపఁగలదు. అట్టి ప్రత్యవాయదోషముచే జ్ఞానహాని కాని, స్వరూపహాని కాని ప్రాప్తించు" నను శంకను "నాకృతే నేహ కశ్చన" అను వాక్యముచే తొలఁగించుచుండెను. చెప్పఁబడిన లక్షణములుకల బ్రహ్మవేత్తకు విహితకర్మాననుష్ఠానమువలన పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన యేయనర్థము నీలోకమునందు ప్రాప్తించదు. "మాయామాత్ర మిదం ద్వైతం" (ఈ ద్వైతప్రపంచ మంతయు మాయామాత్రము) అను న్యాయమున విధియు నావిద్యక మగుటచే మిథ్య యగుటవలన విద్వాంసునకు విధి నతిక్రమించుటవలన దోషము ప్రాప్తించదు. "ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానం స్పృణుతే" (ఈవిద్వాంసుడు విహితకర్మాననుష్ఠానము, నిషిద్ధాచరణము, అను రెంటినీ ఆత్మస్వరూపముగ తెలిసికొనును) అను శ్రుతిచే విహితకర్మానాచరణమునుకూడ బ్రహ్మస్వరూపముగ దెలిసికొనుటచే విహితకర్మాననుష్ఠాన మభావరూప మగుటవలన స్వతః సత్త్వము లేమింజేసి యభావరూప మగు విహితకర్మాననుష్ఠానముకూడ దోషముకొఱకు సమర్థము కాదు. నిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచే నుండు విద్వాంసునకు విహితకర్మాననుష్ఠానముచే జ్ఞానహానియు సంభవింపదు. "ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య" అను శ్రుతిచే బ్రహ్మవిత్తునకు కర్మాకర్మలచే వృద్ధిక్షయాభావములు శ్రూయమాణము లగుటవలన బ్రహ్మవేత్తకకర్మముచే స్వరూపహానియు సంభవింపదు. కాన విహితకర్మాననుష్ఠానముచే బ్రహ్మవేత్త కేయనర్థము ప్రాప్తించ దని యీశ్లోకద్వితీయపాదార్థము.

"విద్వాంసుఁడు ముక్తిప్రతిబంధకనివృత్తినిమిత్తము కాని, లేక ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికోపద్రవనివృత్త్యర్థము కాని యుపాసనాక్రియచే శివునిగాని, విష్ణువుని కాని, మఱియొక దైవమును కాని యాశ్రయింపవలయును. లేక శరీరయాత్రార్థమైన బ్రాహ్మణుని కాని, క్షత్రియుని కాని విద్వాంసుఁ డాశ్రయింపవలయును. అందువలన విద్వాంసునకు సర్వదా కర్మత్యాగము సంభవింప" దను శంకను తొలఁగించుటకు "న చాస్య సర్వభూతేషు కశ్చిదర్థవ్యపాశ్రయః" అను నుత్తరార్థమును జెప్పెను. పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన లక్షణములుకల బ్రహ్మవిత్తమునకు దేవతలలో శివుఁడు కాని, విష్ణువు కాని, మఱియొక దేవత కాని, సర్వభూతములయందు బ్రాహ్మణుఁడు కాని, క్షత్రియుఁడు కాని, మఱియొకఁడు కాని యెవఁడును నేకార్యము నైన నుద్దేశించి క్రియచే నాశ్రయింపఁదగినవాఁడు లేఁడు. "ఇహైవ తైర్జిత స్స్వర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః" అను వచనమువలన నీశరీరమునందే నిత్యనిరంతర బ్రహ్మనిష్ఠచే రాఁబోవు శరీరము నుత్పాదించు నజ్ఞానమును, తత్కార్య మగు సంచితాదిసర్వ కార్యజాతమును నశింపఁజేసికొని స్వయముగ శరీరసంబంధరహితుఁడై యుండుటచే నిచటనే ముక్తుఁడైన బ్రహ్మవేత్తకు ముక్తిప్రతిబంధకము సంభవింపనందునను, శివవిష్ణ్వాదులు మిథ్యారూపము లగుటవలనను బ్రహ్మవేత్తకు వారి నారాధింపనవసరము

లేదు. ఆధ్యాత్మికాద్యుపద్రవము, శరీరపరిత్రాణము ప్రారబ్ధకర్మాధీన మగుటవలన పురుషప్రయత్నమందువిషయమై వ్యర్థ మగుటచే బ్రాహ్మణుఁడుకాని, క్షత్రియుఁడుకాని శరీరపరిత్రాణమునిమిత్తమై బ్రహ్మవేత్తచే నాశ్రయింపఁదగినవారు కారు. కాన ముక్తుఁడగు బ్రహ్మవిద్వర్యున కెచ్చటను నేకర్మయును చేయఁదగినది లేదు. ఏకర్మము నైన ననుష్ఠించినచో నతఁడు బ్రహ్మవేత్త కానేరఁడు. ఈవిషయమునే "జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః । నైవాస్తి కించిత్కర్తవ్య మస్తి చేన్న స తత్త్వవిత్ ॥" (జ్ఞానామృతముచే తృప్తుఁడును, కృతకృత్యుఁడు నగు యోగి కేదియు చేయఁదగినది లేదు. ఏదైన నొక కార్యము చేయఁదగిన దున్నచో నతఁడు జ్ఞాని కానేరఁడు) అని స్మృతియుఁ జెప్పుచున్నది. కాన జ్ఞానామృతతృప్తుఁడగు బ్రహ్మవిద్వరేణ్యున కెచ్చటను నెందుఁకు నాశ్రయింపఁదగినది లేనందున నేకర్మము చేయఁదగినది లేదని యాశయము (ఈచెప్పుటవలన జ్ఞానికూడ కర్మ నాచరింపవలయు నను తిలకమహాశయుని మతము నిరస్తము).

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—"తస్య కార్యం న విద్యతే" అను పూర్వశ్లోక చతుర్థపాదము నీశ్లోకముచే వివరించుచుండెను స్వర్గము తుచ్ఛరూపముగ దెలియబడిన దగుటచే స్వర్గార్థ మాచరింపఁబడిన కర్మచే నాత్మరతున కేమియు ప్రయోజనములేదు. జ్ఞాన మిదివరకే కలిగియుండుటచే జ్ఞానార్థ మాచరింపఁబడిన కర్మముచే నాత్మరతున కేమియు ప్రయోజనములేదు. "నాస్త్యకృతః కృతేన" (కర్మముచే నిత్యమగు మోక్షము ప్రాప్తించదు) అని శ్రుతి బోధించుటవలన మోక్షార్థ మాచరింపఁబడిన కర్మచే నాత్మరతున కేమియు ప్రయోజనములేదు. కర్మలను చేయు నాత్మరతున కేమియు ప్రయోజనములేకున్నను, విహితకర్మల నాచరించకపోవుటచేఁ బ్రత్యవాయము ప్రాప్తించు నను శంకను "నాకృతే నేహ కశ్చన" అను వాక్యముచేఁ దొలఁగించుచుండెను. ఆత్మరతుఁడు నిత్యకర్మలయందనధికృతుఁడుగాన నతనికి నిత్యకర్మల నాచరించకపోవుటవలన ప్రత్యవాయప్రాప్తిస్వరూప మగు స్వహాని యీలోకమున ప్రాప్తించదు. మఱియు నిత్యాకరణ మభావరూపము. అభావమువలన భావరూపకార్యము జనించదు. వఱి భావమువలననే భావరూపకార్యము జనించును. ప్రకృతమున భావరూపప్రత్యవాయజనకము, భావరూపము నగునది విహితకర్మలకంటె భిన్నమగు నిషిద్ధకర్మ మగును. అట్టి నిషిద్ధకర్మమునం దాత్మరతుఁడు ప్రవృత్తుఁడు కాఁడు. కాన నతని కీలోకమునందు ప్రత్యవాయము జనించదు. ఆత్మరతునకు దేనివలనను కొంచమైన సాధింపఁదగిన దేదియు లేదని యుత్తరార్థముచేఁ జెప్పుచుండెను. ఈ ఆత్మరతునకు బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతమగు సర్వభూతములయం దెవఁడును ప్రయోజనమునిమిత్తము సేవింపఁదగినవాఁడు లేఁడు.

ఈశ్లోకమున "భూమికారూఢస్య" అనునట్టి శబ్దము లేనందున నప్రాసంగిక మగు వసిష్ఠోక్తభూమికాప్రదర్శనము కొందఱిచేఁ (మధుసూదనసరస్వతిచే) జేయఁబడె నని తెలిసికొననగును.

స్వాభిప్రాయము:—ఈ శ్లోకమున "భూమికారూఢస్య" అను శబ్దములు లేనందున మధుసూదనసరస్వతులకు వసిష్ఠోక్తభూమికాప్రదర్శన మప్రసక్తమని భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు వ్రాసియుండిరి. ఈ విషయమును నొకింత విచారింతము. మూలమున "భూమికారూఢస్య" ఇత్యాది శబ్దములు లేమింజేసి వసిష్ఠోక్తభూమికా ప్రదర్శన మప్రసక్తమా ? లేక ప్రకృతమునకు సంబంధించదుకాన భూమికాప్రదర్శన మప్రసక్తమా ? "భూమికారూఢస్య" ఇత్యాది శబ్దములు లేనందున భూమికాప్రదర్శన మప్రసక్తమందువా ? తద్వాచకశబ్దములు మూలమునందు లేకున్నను ప్రకృతమునకు సంబంధించు విషయము లెన్నిటిని వ్యాఖ్యాతలు ప్రదర్శించుట లేదు ! వారు వీరననేల ? శ్రీమద్భాష్యకారులు మూలమున లేని యెన్నివిషయములను ప్రసక్తిని కల్పించి విమర్శించుటలేదు. బృహదారణ్యక షష్ఠాధ్యాయమునందలి "కిం జ్యోతి రేవాయం పురుషః" అనునది మొదలాయధ్యాయపరిసమాప్తివర కుపనిషత్తునం దెచ్చటైన శరీర మాత్మయనికాని, క్షణికవిజ్ఞాన మాత్మయనికాని బోధించు పదము కలదా !

అట్టి పదములు లేకున్నను శరీరేంద్రియాదులకంటె భిన్నుఁ డాత్మ యని నిరూపించుటకు చార్వాక బౌద్ధమతములను ప్రసక్తి కల్పించి విమర్శించలేదా ? కాన తద్వాచకపద మున్నపుడే యా విషయమును ప్రదర్శింపవలయును కాని, తద్వాచకపదము లేనపు డా విషయమును ప్రదర్శింపరాదను నియమము సమంజసము కాదు. మఱి మధుసూదనసరస్వతుల భూమికాప్రదర్శనము ప్రకృతమునకు సంబంధించ దనెదవా ? ఇట ప్రకృత మేది ? ఆత్మరతునకు కర్మాసంభవము కదా. అట్లగుటచే భూమికాప్రదర్శన మెందుల కనెదవా ? మొదటి భూమికాత్రయారూఢునకే కర్మ సంభవింపనితఱి చతుర్థపంచమషష్ఠసప్తమభూమికారూఢులగు నాత్మరతులకు నెంతమాత్రము కర్మ సంభవింప దని చెప్పుటకే యిచట వాసిష్ఠోక్తభూమికాప్రదర్శన మని చెప్పుటయం దేమి యప్రసక్త మగును ? మధుసూదనసరస్వతు లీ విషయమునే సప్తభూమికలను ప్రదర్శించి, యంతిమభాగమున ప్రాథమికభూమికాత్రయారూఢులకే కర్మయం దధికారము లేనితఱి నుత్తరభూమికారూఢులకు కర్మ యెంతమాత్రము సంభవము కాదని కైముతికన్యాయమునే జూపియుండిరి. ఇట్లు భూమికాప్రదర్శనము ప్రకృతమునకు సంబంధించియుండ 'భూమికారూఢస్య' ఇత్యాదిశబ్దములు మూలమున లేవుగాన మధుసూదనసరస్వతుల భూమికాప్రదర్శన మప్రసక్తమని భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు వ్రాయుట వారికి తెలియక గాదు. మఱేమనిన–అద్వైతసిద్ధ్యాదిప్రసిద్ధానేకగ్రంథనిర్మాత లగు మధుసూదనసరస్వతులను నిందించినగాని తన గొప్పతనము బయల్పడ దనియే యాశయము. అట్లు కానిచో ప్రతిగీతావాక్యవివరణమందును నేదో యొక విషయమును లేవఁదీసి మధుసూదనసరస్వతుల నెత్తిపొడుచుటయందే ప్రాయశః వీరిదృష్టి ప్రాకుచున్నది. విచారించిన నేగ్రంథకర్తకైన నేదో యొక చోటనో, రెండుమూడు స్థలములయందో పొరపా టుండునుగాని ప్రతిస్థలమునందు పొరపా టుండునా ? అందు మధుసూదనసరస్వతులవంటి సిద్ధపురుషులకు పొరపా టుండునా ? ఉండదు. మహానుభావుల వాక్కులను "వాచ మర్థోఽనుధావతి" అను న్యాయమున నర్థమే యనుసరించును. కాన భాష్యోత్కర్షదీపికాకారుల యనూయయే ఇటుఁ బ్రదర్శింపఁబడె నని మా యాశయము.

పరమార్థప్రప:—"తస్య కార్యం న విద్యతే" ఆత్మరతున కేదియు చేయఁదగినది లేదని పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడెను. అందీశ్లోకముచే హేతువును జెప్పుచుండెను. ఆత్మనిష్ఠుఁడు నిరహంకారుఁ డగుటచే విధినిషేధాతీతుఁ డగుటవలన నతనికి కృతమగు కర్మచే పుణ్యవిశేషమూ లేదు. విహితకర్మాననుష్ఠానముచే ప్రత్యవాయమూ ప్రాప్తించదు. ఈవిషయమునే "తదేత దృచా భ్యుక్త మేష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయాన్ । తస్యైవ స్యాత్పదవిత్తం విదిత్వా న కర్మణా లిప్యతే పాపకేన" అను ఋగ్వేదము నిరూపించెను. (అనఁగా బ్రహ్మజ్ఞాని యగు పురుషున కది శాశ్వత మగు సామర్థ్యము. ఆసామర్థ్య మెట్టిదనిన? ఆత్మజ్ఞాని కృతమగు కర్మచే నుత్కృష్టుఁడును గాడు. విహితకర్మాననుష్ఠానముచే నికృష్టుఁడును గాడు. ఇట్టివానికి 'పదవిత్' ఆత్మధ్యానము సంభవించును. ఈవిధమున పరమాత్మను తెలిసికొనినవాఁడు పుణ్యకర్మముచేతను లేపమును పొందఁడు. పాపకర్మముచేతనూ లేపమును పొందఁడు. అని పైశ్రుతి బోధించుచున్నది.) మఱియు నీవిషయమునే "హృదా తష్టేషు జవేషు బ్రాహ్మణా స్సంయజంతే సఖాయః । అత్రాహ త్వం విజహు ర్వేద్యాభిరోహ బ్రాహ్మణా విచరం త్యుత్వే । ఇమే యే నార్వాఙ్ న పర శ్చరంతి న బ్రాహ్మణాసో న సుతేకరాసః । త ఏతే వాచ మభిపద్య పాపయా సిరీ స్తంత్రం తన్వతే అప్రజజ్ఞయః" హృదా– బుద్ధిరూప మగు మనస్సుచే, మనసః– మనస్సుయొక్క, జవేషు– వేగములు, తష్టేషు– నిరాకృతములైయుండ, యత్– ఏ కారణమువలన, బ్రాహ్మణాః– బ్రహ్మజ్ఞాను లగు బ్రాహ్మణులు, సఖాయః– సర్వభూతసుహృత్తములై, సంయజంతే– లెస్సగ నంతర్యాగమును చేయుచుండిరో, అట్టి యంతర్యాగమును చేయుచుండ నేమి ప్రాప్తించు నను శంకను తొలఁగించుటకు ముందివాక్యము బయలువెడలెను. "అత్రాహ త్వం" అనుచోట "అత్ర– అహం త్వం" అని పదవిభాగము చేయనగును.

"అహం త్వం" అను స్థలమున 'హ' అను వర్ణమున శ్రుతియందు దనుస్వారలోపము ఛాందసము. అత్ర- ఈయంత ర్యాగమునందు, అహంత్వం- భేదభావనను, విజహుః- విడచిరి. (ఎట్టివారై విడచిరి?) వేద్యాభిః- విద్యాభిజ్ఞాన వృత్తులచే (నంతట), ఓహ- ఊహింపఁదగిన బ్రహ్మముకలవారై (అనఁగా బ్రహ్మమును దెలిసికొనినవారై), బ్రాహ్మణాః- బ్రాహ్మణులు, విచరంతి- అఖండైకస్వరూపముగ వ్యవహరించుచుండిరి. ఈవిషయమే "స్వాధి ష్ఠానగతే కుండే చిద్రూపం వహ్ని ముజ్జ్వలేత్ । జుహుయా త్ప్రహితే నాత్ర త్వ మహం తాం నివేదయేత్ ॥ ఆత్మనాత్మాన మద్వైతే భూత్వా స చ్చి త్సుఖాత్మకః । స్థీయతే య త్క్రియా త్కాలం సోంతర్యాగ స్సూత్రితో బుధైః" స్వాధిష్ఠానగత మగు కుండమునందు చిద్రూప మనెడి వహ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేయవలెను. అట్టి చిద్రూ పాగ్నియందు ప్రణవముచే హోమము చేయవలెను. హోమద్రవ్య మేదనిన? త్వమహంతలే. అట్టి త్వమహం తను వర్జించి ఆత్మచే నాత్మ నద్వైతమునం దర్పించవలెను. ఇట్టివిధమున సచ్చిదానందాత్మకుఁడై యెంతకాల ముండునో యది యంతర్యాగ మనంబడునని యాగమమునందు చెప్పఁబడెను (ప్రకృతమనుసరించి మిగిలిన ఋక్కున కర్థము వర్ణితము.) యే- పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన లక్షణములుకల, ఇమే- ఈజ్ఞానులు, అర్వాక్- మనుష్య లోకమునందు, నచరంతి- సంచరించరు. నపరః- (పరః అనునది సకారాంతావ్యయము) పరస్మిన్దేవలోకేపి- దేవ లోకమునందును, నచరంతి- జనింపరు (అనఁగా పుణ్యపాపములచే నుత్తమాధమలోకములను పొందరు. మఱే మనిన? ఇచటనే బ్రహ్మీభూతులై యుండెద రని భావము). ఈవిషయమునే "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామం త్యత్రైవ సమవలీయంతే" అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది. బ్రాహ్మణాసః- జన్మమాత్రముచే విప్రులును, సుతేకరాసః- సుతం సోమ మభిస్రుతం కుర్వంతీతి సుతే కరాస్త ఏవ సుతేకరాసో యాజ్ఞికాః- యాజ్ఞికులు (యాజకులు)న్ను, న- అట్లు కాదు. అనఁగా జన్మమాత్రముచే బ్రాహ్మణులున్ను, యాజకులున్ను ఉత్తమమధ్య మాధమగతులను తప్పక పొందెద రని యాశయము. జన్మమాత్రముచే బ్రాహ్మణపదవాచ్యులు యాజకులున్ను ఉత్తమమధ్యమాధమగతులను పొందుటయందు హేతువును ముందువాక్యముచే ఋక్కు బోధించుచుండెను. తే- అట్టి, ఏతే- జన్మమాత్రముచే బ్రాహ్మణులును, యాజ్ఞికులును, వాచం- ఫలప్రతిపాదక మగు వేదవాక్కులను, అభిపద్య- తెలిసికొని, సిరీః-(సీరిణ ఇవ) కృషీవలులవలె అయి, పాపయా- పాపరూప మగు ఫలాశచే, తంత్రం- యజ్ఞాదికమును, తన్వతే- విస్తరింపఁజేయుచుండిరి. కనుకనే అప్రజజ్ఞయః- నికృష్టజన్మముకలవారు. అని ఋగ్వే దమునం దున్న పైఋక్కుల రెండింటికి రావణభాష్యమునందు స్పష్టముగ నర్థము వర్ణింపఁబడెను. ఇఁక ప్రకృతము ననుసరింతము. భగవత్కృపాపాత్రుఁ డగు నిట్టి జ్ఞాని, సిద్ధుఁడు, ఆత్మరతుఁడు, బ్రహ్మనిష్ఠుఁడు నగువానికి బ్రహ్మాదిస్థావరాంతభూతములయం దేప్రయోజన మాశ్రయింపఁదగినది లేదు. విఘ్నోపశాంతినిమిత్తముగాని యాశ్రయింపఁదగిన దేదియు లేదు. "తస్యహ దేవాశ్చ నాభూత్యా ఈశతే ఆత్మా హ్యేషాం స భవతి" అను శ్రుతికి నట్టి బ్రహ్మజ్ఞానికి దేవతలుకూడ న్యూనత్వముకొలుపు సమర్థులు కారు. ఎందువలన ననిన? ఇట్టి బ్రహ్మవేత్త ఇంద్రాదిదేవతలకుకూడ నంతర్యామి యగుటంజేసి ప్రయోజకుఁ డగును. అట్టి యంతర్యామి యగు ప్రయోజకుని వదలి యింద్రాదిదేవతలుకూడ విఘ్నముల నాచరించుటకు సమర్థులు గారు. అట్టి బ్రహ్మవేత్త తన కార్యమునకు విఘ్నమును కలుగఁజేయుటకు దేవతలను ప్రేరేపించఁడుగదా! అంతర్యామి ప్రేరణ లేనిదే దేవతలు స్వతంత్రముగ విఘ్నములందు ప్రవృత్తి కలవారు గానేర రని యాశయము.

శ్రీధరీయము:—"ఈబ్రహ్మవేత్త నిరహంకారుఁ డగుటచే విధినిషేధాతీతుఁడు. కాన కృతమగు పుణ్య కర్మచే నితనికి పుణ్యము లేదు. విహితకర్మాననుష్ఠానమువలన పాపమున్ను లేదు. అయినను "తస్మా త్తదేషాం దేవానాం న ప్రియం యదేత న్మనుష్యా విదుః" ఈయాత్మజ్ఞానులు కర్మలను పరిత్యజించుటచే నీయాత్మజ్ఞానము దేవతల కిష్టము కాదు. అందువలన జ్ఞానికి దేవతలు విఘ్నము నాచరించెద రని శ్రుతి బోధించుచున్నది. కాన విఘ్న

గీ॥ తస్మా దసక్త స్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర ।
అసక్తో హ్యాచర న్కర్మ పర మాప్నోతి పూరుషః ॥ ॥౧౯॥

పదవిభాగము:— తస్మాత్–అసక్తః–సతతం–కార్యం–కర్మ–సమాచర–అసక్తః–హి–ఆచరన్–కర్మ–పరం–ఆప్నోతి–పూరుషః ॥ ॥౧౯॥

ప్రతిపదార్థము:— తస్మాత్=ఆకారణమువలన; హేఅర్జున!=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఓయర్జునుఁడా; త్వం=(ఈపద మధ్యాహార్యము) నీవు; అసక్తః=(ఫలమునం దిచ్ఛలేనివాఁడవై) సంగవర్జితుఁడవై; సతతం=ఎల్లపుడు; కార్యం=కర్తవ్య మగు నిత్యనైమిత్తికములైన; కర్మ=(ఇది జాతియం దేకవచనము) కర్మలను; సమాచర=లెస్సగ చేయుము; హి=ఏకారణమువలన; అసక్తః=(యీశ్వరార్థము) ఫలమును కోరక; కర్మ=కర్మలను; ఆచరన్=చేయునట్టి; పూరుషః=పురుషుఁడు; పరం=మోక్షమును; ఆప్నోతి=పొందుచున్నాఁడో! ॥౧౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యత ఏవం— తస్మా దితి । తస్మా దసక్త స్సంగవర్జిత స్సతతం సర్వదా కార్యం కర్తవ్యం నిత్యం కర్మ సమాచర న్నిర్వర్తయ । అసక్తో హి యస్మా త్సమాచర న్నీశ్వరార్థం కర్మ కుర్వ న్పరం మోక్ష మాప్నోతి పురుష స్సత్త్వశుద్ధిద్వారేణే త్యర్థః ॥ ॥౧౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సమ్యగ్జ్ఞాననిష్ఠ లేనిచో కర్మానుష్ఠానమావశ్యకము. ఫలాభిసంధిరహితుఁడై యీశ్వరార్పణముగ కర్మల నాచరించు పురుషుఁడు సత్త్వశుద్ధిద్వారమున మోక్షమును పొందును. కాన నీవుకూడ జ్ఞానరహితుఁడ వగుటవలన ఫలాభిసంధిరహితుఁడవై యెల్లపుడు కర్తవ్యము లగు నిత్యనైమిత్తికకర్మముల నాచరించుము. (అట్లాచరించినచో నీవుకూడ సత్త్వశుద్ధిద్వారమున శ్రవణాదుల నొనర్చి జ్ఞాననిష్ఠుఁడవై ముక్తుఁడ వగుదు వని భావము.) ॥౧౯॥

నిరాసార్థము కర్మలచే దేవతలు సంసేవ్యు" లని శంకింపవలదు. అని యుత్తరార్థమునందు జెప్పుచుండెను. బ్రహ్మాది స్తంబపర్యంత మగు భూతములయం దీయాత్మజ్ఞానికి మోక్షవిషయమై యాశ్రయింపదగిన దేదియు లేదు. ఏమనిన– "తస్యహ న దేవాశ్చ నాభూత్యా ఈశతే ఆత్మా హ్యేషాం స భవతి" అను శ్రుతి ఈబ్రహ్మవేత్తకు దేవతలుకూడ మోక్షవిషయమై విఘ్నము నాచరింపజాల రని బోధించుచున్నది. పైనుదహరించిన "యదేత ద్బ్రహ్మ మనుష్యా విదు స్త ద్దేవానాం న ప్రియం" అను శ్రుతి బ్రహ్మజ్ఞానముకలవారు క్రతువుల నాచరించరు. కాన బ్రహ్మజ్ఞానము దేవతల కిష్టముగాదని బోధించుటచే దేవతలు బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగకుండగనే విఘ్నములను జేసెదరు గాని, బ్రహ్మజ్ఞానికి విఘ్నముల నాచరించ నేరరు. కాన బ్రహ్మవేత్తకు మోక్షవిషయమై యేదియు నాశ్రయింపతగినది లేదని యాశయము. ॥౧౮॥

—♦ ౩వఅధ్యాయము–౧౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఎవఁ డాత్మరతుఁడో, బ్రహ్మీభూతుఁడో అట్టివానికి కర్మల నాచరింపవలసిన దేదియు లేదు. నీవైతే యిట్టి జ్ఞానివి గావు. మరే మనిన– ధర్మమునం దధికృతుఁడవు, ముముక్షువవు; కాన నీవు ఫలకామనారహితుఁడవై యెల్లపు డవశ్యకర్తవ్యములు, యావజ్జీవశ్రుతిచోదితములు "త మేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" అను శ్రుతిచే జ్ఞానమునందు విని

గీ॥ కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః ।
లోకసంగ్రహ మేవాపి సంపశ్య న్కర్తు మర్హసి ॥ ॥౨౦॥

పదవిభాగము:— కర్మణా-ఏవ-హి-సంసిద్ధిం-ఆస్థితాః-జనకాదయః-లోకసంగ్రహం-ఏవ-అపి-సంపశ్యన్-కర్తుం-అర్హసి ॥ ॥౨౦॥

ప్రతిపదార్థము:— జనకాదయః=జనకాదులు; హి=ఏ కారణమువలన; కర్మణైవ=కర్మముచేతనే; సంసిద్ధిం=సిద్ధిని; ఆస్థితాః=పొందిరో; హేఅర్జున!=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఓయర్జునుఁడా!; త్వం=(ఈపద మధ్యాహార్యము) నీవు; లోకసంగ్రహమేవ=లోకసంగ్రహమునైనా; సంపశ్యన్నపి=చూచినవాఁడవై; కర్మ=(ఈ పదమునకు పూర్వశ్లోకమునుండి యనువృత్తి) కర్మమును; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు. ॥౨౦॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యస్మాచ్చ—కర్మణైవేతి । కర్మణైవ హి యస్మా త్పూర్వే క్షత్రియా విద్వాంస స్సంసిద్ధిం మోక్షం గన్తు మాస్థితాః । ప్రవృత్తా జనకాదయో జనకాశ్వపతిప్రభృతయః ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

విచారింప జితేంద్రియుఁ డగు వివేకి శ్రవణాదులచే నెల్లపుడు బ్రహ్మనిష్ఠుఁ డగుటకు సమర్థుఁడే. అయినను విద్వాంసులు, ప్రాచీనులు నగు జనకుఁడు, అశ్వపతి మొదలగు క్షత్రియులు

రెయుక్తము లగు నిత్యనైమిత్తికకర్మల లెస్సగ నాచరించుచు. ఇట్లాచరించిన నేమి ప్రయోజన మందువా? ఫలకామనా రహితుఁడై యీశ్వరార్థము కర్మల నాచరించినచో నంతఃకరణము సత్త్వప్రధానమై శ్రవణాదిద్వారమున జ్ఞానము ప్రాప్తించి తద్ద్వారమున పురుషుఁడు మోక్షమును పొందును ఫలనిరపేక్షుఁడై యీశ్వరార్పణముగ కర్మల నాచరించు పురుషుఁడే సత్పురుషుఁడు. (ఇతరుఁడు సత్పురుషుఁడు గానేరఁ డని యభిప్రాయము.)

శంకరానందీయము:— "యోగారూఢుఁడు, ఆత్మరతుఁడు, ముక్తుఁడు నగు యతి కర్మల నాచరింపనవసరము లేదు. కర్మల నాచరించఁడు. నీవైతే యారురుక్షువవు, మోక్షార్థివి, కాన నీ వవశ్యము కర్మల నాచరింప వలయు" నని యీ శ్లోకముచే బోధించుచుండెను. ముముక్షు వగు పురుషుఁడు ఫలాభిసంధిరహితుఁడై వైదికమగు కర్మలను లెస్సగ నాచరించువాఁడైనచో పరమపురుషార్థమగు మోక్షమును బొందును. ఎట్లాత్మరతుఁడగు యతి యీ జన్మమునందు కాని, జన్మాంతరమునఁ గాని వైదికకర్మల నాచరించియే చిత్తశుద్ధిని పొంది, యాత్మజ్ఞానముచే మోక్షమును పొందునో; అట్లే యితరుఁడు కూడ కర్మభూమియం దున్నవాఁడై కర్మల నాచరించియే జ్ఞానమును పొంది ముక్తుఁడగును. కాన నో యర్జునా! నీవు ముముక్షువవు. అందువలన నిష్కాముఁడవై యెల్లపుడు చేయఁ దగిన నిత్యనైమిత్తికకర్మలను శ్రద్ధాభక్తులతోఁ గూడ యీశ్వరార్పణబుద్ధిచే లెస్సగ నాచరింపుము. కర్మచేతనే చిత్తశుద్ధిని పొంది, శ్రవణాదిద్వారమున జ్ఞానమును పొంది, మోక్షమును పొందగలవు. **"ధర్మేణ పాప మపనుదతి"** (ధర్మముచేతనే పాపమును నశింపఁజేసికొనును) "జ్ఞాన ముత్పద్యతే పుంసాం క్షయా త్పాపస్య కర్మణః" "జ్ఞానా దేవ తు కైవల్యం" (పాపముయొక్క క్షయమువలన పురుషునకు జ్ఞానము కలుగును. జ్ఞానమువలననే మోక్షము సిద్ధించును.) అను నిత్యాదిశ్రుతిస్మృతులవలన ధర్మానుష్ఠానమువలననే పాపక్షయము, దానివలన జ్ఞానము, దానివలననే మోక్షము పొందునని బోధింపఁబడుచున్నది. కాన నీవు ఆరురుక్షువవు. కాన తప్పక కర్మలను నిష్కాముఁడవై పరమేశ్వరార్పణ బుద్ధిచే నాచరింపుమని పర్యవసితాశయము. ॥౧౯॥

—: 3వ అధ్యాయము ౨౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము: "వివిదిషువునకుకూడ జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తినిమిత్తమై, శ్రవణమనననిదిధ్యాసన

శాంకరభాష్యమ్:—

యది తే ప్రాప్తసమ్యగ్దర్శనా స్తతో లోకసంగ్రహార్థం ప్రారబ్ధకర్మత్వా త్కర్మణా సహైవాఽసన్న్యస్యైవ కర్మ సంసిద్ధి మాస్థితా ఇత్యర్థః । అథాప్రాప్తసమ్యగ్దర్శనా జనకాదయ స్తదా కర్మణా సత్త్వశుద్ధిసాధనభూతేన క్రమేణ సంసిద్ధి మాస్థితా ఇతి వ్యాఖ్యేయ శ్శ్లోకః । అథ మన్యసే పూర్వైరపి జనకాదిభి రప్యజానద్భి రేవ కర్తవ్యం కర్మ కృతం తావతా నావశ్య మన్యేన కర్తవ్యం సమ్యగ్దర్శనవతా కృతార్థే నేతి తథాఽపి ప్రారబ్ధకర్మాయత్త స్త్వం లోకసంగ్రహ మేవాపి లోక స్యోన్మార్గప్రవృత్తినివారణం లోకసంగ్రహ స్త మేవాపి ప్రయోజనం సంపశ్య న్కర్తు మర్హసి ॥ ॥౨౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

విహితనిత్యనైమిత్తికకర్మము చేతనే మోక్షమును పొందుటకు ప్రవర్తించిరి. కాన క్షత్రియుఁడవగు నోయర్జునా! నీవుకూడ ప్రాచీనక్షత్రియు లనుసరించిన కర్మయోగమునే యాచరించుటకు తగుదువు. ఈచెప్పఁబోవు కారణముచేఁకూడ నీవు విహితకర్మము నాచరించఁ దగుదువు. అట్టి కారణ మేదనిన? జనకాశ్వపతిప్రభృతులు సమ్యగ్దర్శనమును పొందినవారైనను సమ్యగ్దర్శనమువలననే లోకముయొక్క యున్మార్గప్రవృత్తినివారణమునకై ప్రారబ్ధకర్మకలవా రగుటవలన కర్మసంన్యాస మొనరింపకుండఁగనే (కర్మముతోడనే) మోక్షమును పొంది రని పూర్వార్థముయొక్క యర్థము. లేక జనకాదులు సమ్యగ్దర్శనమును పొందనివార లగుచో నప్పుడు సత్త్వశుద్ధికి సాధనమగు కర్మముచేతనే క్రమముగ మోక్షమును పొందిరని యీశ్లోకము వ్యాఖ్యానింపఁదగినది.

"ఆత్మజ్ఞానశూన్యులే ప్రాచీనులగు జనకాదులు. అట్టివారిచే కర్తవ్యమగు కర్మము చేయఁబడినది. అంతమాత్రముచే సమ్యగ్దర్శనము కలిగి కృతార్థుఁడైన మరియొకనిచే కర్మ మవశ్యము చేయదగినది కాదు" అని తలచెదవా? అట్లైనను నీవు ప్రారబ్ధకర్మాయత్తుఁడవు కాన

నిమిత్తము సర్వకర్మసంన్యాసము విహితము. కాన కేవలము జ్ఞానికే కర్మానధికారము గాదు. మఱి మనివిరక్తుఁడగు జ్ఞానార్థియు కూడ కర్మానధికృతుఁడే యగును. అందువలన విరక్తుఁడను, జ్ఞానార్థిని నగు నాచేఁగూడ కర్మలు విడువఁదగినవే యగునా ?" యను నర్జునుని యాశంకను- క్షత్రియునకు సంన్యాసానధికారమును ప్రతిపాదించుచు దొలఁగించుచుండెను.

శ్రుతిస్మృతిపురాణప్రసిద్ధులగు జనకమహారాజు, అజాతశత్రువు మొదలగు రాజర్షులు విద్వాంసులయ్యుకూడ కర్మను పరిత్యజింపకయే కర్మతోడనే శ్రవణాదిసాధ్య మగు జ్ఞాననిష్ఠ నాశ్రయించిరి. కాన నీవుగూడ క్షత్రియుఁడవు, వివిదిషువవు, లేక విద్వాంసుఁడ వైనను కర్మను చేయఁదగుదువు. "స్వారాజ్యకామో రాజా రాజసూయేన యజేత" అను వాక్యమునందు క్షత్రియత్వమువలె "బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థా యాథ భిక్షాచర్యం చరంతి" అను సంన్యాసవిధాయకవాక్యమునందు బ్రాహ్మణత్వము వివక్షితము. "చత్వార ఆశ్రమా బ్రాహ్మణస్య, త్రయో రాజన్యస్య, ద్వౌ వైశ్యస్య" బ్రాహ్మణునకు బ్రహ్మచర్య

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
జ్ఞాని వైనను లోకముయొక్క దుష్టమార్గప్రవృత్తినివారణమునైన తెలిసికొని నిత్యనైమిత్తిక కర్మల నాచరించుటకు తగుదువు.

ఈశ్లోకమున విచారింపవలసిన విషయ మిది—జనకాదిక్షత్రియులు జ్ఞానులై కర్మలను లోకసంగ్రహముకొఱ కాచరించిరి. అని శ్రీమద్భాష్యకారులు మూలస్థమగు "జనకాదయః" అను క్షత్రియపర మగు జనకశబ్దమును గ్రహించి వ్రాయుటచే క్షత్రియులకు సాక్షాత్కర్మసంన్యాసమునం దధికారము లేమింజేసి క్షత్రియులైన జ్ఞానులు కర్మలను చేసిరి. కాన నీవుకూడ క్షత్రియుఁడ వగుటచే కర్మలను వదలుట ధర్మము కాదు. కాన జ్ఞానివైనను లోకసంగ్రహార్థము ప్రారబ్ధకర్మాయత్తుఁడ వయి కర్మలనే చేయు మని సూచింపఁబడెను. ॥౨౦॥

గార్హస్థ్యవానప్రస్థసంన్యాసము లనెడి నాలు గాశ్రమములు, క్షత్రియునకు బ్రహ్మచర్యగార్హస్థ్యవానప్రస్థము లనెడి మూఁడాశ్రమములు, వైశ్యునకు బ్రహ్మచర్యగార్హస్థ్యము లనెడి రెండాశ్రమములు విహితము అని స్మృతి బోధించుటవలనను, క్షత్రియవైశ్యులకు సంన్యాసాభావము చెప్పఁబడెను. మఱియు "ముఖజానా మయం ధర్మో యద్విష్ణో ర్లింగధారణం । బాహుజాతోరుజాతానాం నాయం ధర్మః ప్రశస్యతే" (బ్రాహ్మణులకు సంన్యాసము పరమధర్మము. క్షత్రియవైశ్యులకు సంన్యాసము ప్రశస్తము కాదు) అని పురాణమునందు క్షత్రియవైశ్యులకు సంన్యాసము నిషిద్ధ మని చెప్పఁబడెను. కాన శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే "కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః" అని న్యాయముగనే చెప్పఁబడెను. "సర్వే రాజాశ్రితా ధర్మా రాజా ధర్మస్య ధారకః" (సర్వధర్మములు రాజాశ్రితములు. రాజు ధర్మమును ధరించువాఁడు.) అను స్మృతివలనఁగూడ క్షత్రియుఁడు వర్ణాశ్రమప్రవర్తకుఁ డగుటవలన నాతఁ డవశ్యము కర్మ నాచరింపవలయును అని "లోకసంగ్రహ మేవాపి" అను నుత్తరార్థముచేఁ జెప్పుచుండెను. (ప్రజలకు తమతమ ధర్మములయందు ప్రవర్తనము, ఉత్పథమునుండి నివర్తనము లోకసంగ్రహము) అట్టి లోకసంగ్రహమును జూచియైన, 'అపి' శబ్దమువలన జనకాదిశిష్టాచారమును జూచియైన నీవు కర్మ నాచరించుటకు తగుదువు. క్షత్రియజన్మము నిచ్చు కర్మచే ప్రారంభించఁబడిన శరీరము కలవాఁడ వగు నీవు విద్వాంసుఁడ వైనను జనకాదుల వలె ప్రారబ్ధకర్మబలముచే లోకసంగ్రహార్థము కర్మము నాచరించుటకు యోగ్యుఁడ వైతివి. బ్రాహ్మణజన్మమును పొందకపోవుటచే కర్మలను వదలుటకు యోగ్యుఁడవు కావని యభిప్రాయము. ఇట్లు భగవదభిప్రాయమును గుర్తెఱింగిన శ్రీమద్భగవద్భాష్యకారులచే బ్రాహ్మణునకే సంన్యాసము; ఇతరులకు సంన్యాసమునం దధికారము లేదని నిర్ణయింపఁబడెను. వార్త్తికకారు లైతే ప్రౌఢవాదముచే క్షత్రియవైశ్యులకుఁగూడ సంన్యాసము కలదని చెప్పియుండిరి.

శంకరానందీయము:—ఆత్మతత్త్వమును దెలిసికొనిన ముముక్షు వవశ్యము కర్మనే యాచరింపవలయు నని యుపదేశించి యీవిషయమై శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "కర్మణైవ హి" అను శ్లోకముచే వృద్ధాచారమును ప్రమాణముగ నిచ్చుచుండెను. క్షత్రియు లగు జనకాశ్వపతిభగీరథాదులు శ్రౌతస్మార్తకర్మానుష్ఠానముచేతనే చిత్తశుద్ధిని బొంది, జ్ఞానముచే ముక్తిని బొంది కృతార్థులైరి. కాన నోయర్జునా! నీవుకూడ కర్మనే యాచరించి యట్టి కర్మానుష్ఠానమునం జనించిన చిత్తశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానమును బొంది, ముక్తుఁడవై సుఖముగ నుండుము.

లేక జనకాదులు జ్ఞానయోగనిష్ఠానిరూఢు లగుటచే ముక్తిని పొందియు, లోకసంగ్రహార్థము కర్మతోఁ

గీ॥ యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరో జనః ।
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే ॥ ॥౨౧॥

పదవిభాగము:—యత్-యత్-ఆచరతి-శ్రేష్ఠః-తత్-తత్-ఏవ-ఇతరః-జనః-సః-యత్-ప్రమాణం-కురుతే-లోకః-తత్-అనువర్తతే ॥ ॥౨౧॥

ప్రతిపదార్థము:—శ్రేష్ఠః=ఉత్తముడు; యద్యత్=ఏయేకర్మమును; ఆచరతి=ఆచరించునో; ఇతరః=తదనుయాయి యగు నితరుఁడును; తత్తదేవ=ఆయాకర్మమునే; ఆచరతి=(ఈపద మావృత్తము) చేయును; సః=ఆశ్రేష్ఠుఁడు; యద్యత్=లౌకికవైదికములలో దేనిదేనిని; ప్రమాణం=ప్రమాణముగ; కురుతే=చేయునో; లోకః=ఇతరజనులు; తత్=దానినే; అనువర్తతే=అనుసరించును (ప్రమాణముగఁ జేసికొనును). ॥౨౧॥

గూడినవా రయినదే యుండిరి (స్వయముగ కృతార్థులైనను మూఢులు తరించుటకై కర్మ నాచరించుచునే యుండిరని యర్థము). ఆరూఢు లగువారే కర్మ నాచరించుచుండ ననాత్మజ్ఞుఁడవు, ఆరురుక్షువవు అగు నీవు కర్మ నాచరింపవలయు నని యేమి చెప్పవలయును (తప్పక నీవు మోక్షార్థము కర్మ నాచరింపవలయు నని భావము). ఇట్లు ముముక్షువు, అనాత్మజ్ఞుఁడు, ఆరురుక్షువు నగువాఁడు మోక్షార్థ మవశ్యము కర్మ నాచరింపవలయు నని నిర్ధారణ జేసి, ప్రస్తుత మాధికారికం డగు ముక్తుఁడుగూడ లోకహితార్థము కర్మ మాచరింపవలయు నని బోధించుట కావిష యమున దృష్టాంతముగ జ్ఞానవృద్ధు లగు జనకాదుల ప్రవృత్తి నుదహరించి ఓయర్జునా! నీకుఁగూడ నట్టి యధికార మున్నచో నుండుఁగాక. అయినను జనకాదులవలె నీవు లోకహితార్థ మవశ్యము కర్మ ననుష్ఠింపవలయును. మహా పురుషప్రవృత్తిచేతనే శాస్త్రమునకు ప్రామాణ్యము, కర్మకు ప్రాశస్త్యము, అజ్ఞానితరణము, పారంపర్యముచే నాచారాభివృద్ధియు సిద్ధించును. కాన ముక్తుఁడుగూడ నవశ్యము కర్మ మాచరింపవలయు నను నాశయముతోనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "లోకసంగ్రహ మేవాపి" అని చెప్పియుండెను. ఇట లోకశబ్దమునకు పామరజనుఁ డని యర్థము. అట్టివానియొక్క సంగ్రహ మనగ (సత్కర్మమార్గప్రదర్శనద్వారమున తారణము. లేక ఉత్పథమునుండి నివారణము) అట్టి లోకసంగ్రహరూపప్రయోజనము నైన చూచువాఁడవై (అనగా నాచే నాచరించఁబడు కర్మ లోకోపకారక మగు నని చూచువాఁడవై) నీవు కర్మము నాచరించుటకుఁ దగుదువు.

పరమార్థప్రప:—కర్మము చేయదగిన దను విషయమున సదాచారమును-"కర్మణైవ" అను శ్లోక పూర్వార్థముచే ప్రమాణముగ నిచ్చుచుండెను. క్షత్రియులగు జనకాదులు వర్ణాశ్రమోచితమగు కర్మచేతనే తత్త్వ జ్ఞానరూపమగు సిద్ధిని బొందిరి. తత్త్వజ్ఞానము కలిగినను కర్మను పరిత్యజింప రాదని "లోకసంగ్రహ మేవాపి" అను నుత్తరార్థముచే బోధించుచుండెను. అల్పజ్ఞులగు కొందరు మేముకూడ తత్త్వజ్ఞానులమే యని కర్మను పరిత్యజింపఁ గలరు. అట్టివారు కర్మను పరిత్యజింపకుండగ కర్మ నాచరించుటకు, మఱియు నుత్పథమునందు బ్రవర్తింపకుండుట కును, నీవు కర్మము నాచరింపుము. ఈ విషయమే "సర్పిరస్తి పయసీక్షుగో రస స్తైల మస్తి తిలమధ్య ఏవ తత్ । లభ్యతే మథనయంత్రకర్మణా కర్మణా హృది గతా తథైవ చిత్" పయస్సునం దాజ్యము, చెఱకునందు రసము, తిలమధ్యమున తైలము కలవు. ఇవి యెట్లు లభించును? మథన మనెడి కర్మచే క్షీరములయందుం డాజ్యము లభించును. యంత్రకర్మచే చెఱకునందుండు రసము, తిలలయందుండు తైలమున్ను ప్రాప్తించును. అట్లే హృదయగత మగు చిద్రూప మెట్లు సాక్షాత్కరించుననిన విహితకర్మానుష్ఠానముచే సాక్షాత్కరించును. కాన కర్మ యవశ్య మాచరణీయము.
॥౨౦॥

శాంకరభాష్యమ్:—

లోకసంగ్రహం కః కర్తుమర్హసి కథంచేత్యుచ్యతే — యద్యదితి । యద్యత్కర్మాచరతి యేషుయేషు శ్రేష్ఠః ప్రధానస్తత్తదేవ కర్మాచరతీతరోఽన్యో జనస్తదనుగతః । కించ స శ్రేష్ఠో యత్ప్రమాణం కురుతే లౌకికం వైదికం వా లోకస్తదనువర్తతే తదేవ ప్రమాణీకరోతీత్యర్థః ॥ ॥౨౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"కృతార్థుఁడగు జ్ఞాని లోకసంగ్రహార్థము కూడ ప్రవర్తింపఁదగినది కాదు. కాన నేవఁ డెట్లు కర్మ నాచరించుటకు తగును" అనెదవా? వినుము చెప్పెద— శ్రుతాధ్యయనసంపన్నుఁ డగు శ్రేష్ఠుఁడు విహితకర్మమును కాని, నిషిద్ధకర్మమును కాని దేనిదేని నాచరించునో తదనుయాయి యగు నితరప్రాకృతజనుఁడు కూడ దానినే యాచరించును. కాన జ్ఞానికూడ లోకమర్యాదాస్థాపనార్థము కర్మ నాచరింపవలయును. మఱియు ఆశ్రేష్ఠుఁడు లౌకికమును గాని, వైదికమును గాని దేనిని ప్రమాణముగ చేసికొనునో (అనగా లౌకికవైదికములలో దేనిని ప్రమాణముగ గ్రహించునో) అజ్ఞానికూడ దానినే ప్రమాణముగ చేసికొనును. ॥౨౧॥

—♦ 3వ అధ్యాయము— ౨౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "నేను కర్మ నాచరించుచున్నను లోకమే కారణమునే నాకర్మమునే ప్రమాణముగ గ్రహించెద" రను శంకను—లోకము శ్రేష్ఠాచారమునే యవలంబించునను హేతువుచే తొలఁగించుచుండెను. శ్రేష్ఠులు, ప్రధానులు నగు క్షత్రియాదులు శుభమును కాని, యశుభమును కాని యేయే కర్మ నాచరించెదరో; తదనుగతులగు ప్రాకృతజనులుకూడ దానినే యాచరించెదరు. స్వతంత్రముగ నితరమగుదాని నాచరించరు. "ఇతరజనులు శాస్త్రమును విచారించి శిష్టకృతమైనను నశాస్త్రీయ మగుచో దానిని పరిత్యజించి శాస్త్రీయమైన దానినే యెందులకు గ్రహింప" రను శంకను ఆచారప్రవృత్తియందుగూడ నితరుఁడు (పామరుఁడు) శ్రేష్ఠునే యనుసరించునని చెప్పి తొలఁగించుచుండెను. శ్రేష్ఠుఁడు లౌకికమునుగాని, వైదికమునుగాని దేనిని ప్రమాణముగ తలఁచునో, ఆ ప్రమాణమునే లోకముకూడ ననువర్తించును. కాని స్వతంత్రముగ దేనిని ప్రమాణముగ తెలిసికొన లేదు. పామరజనవ్యవహారములు ప్రధానానువిధాయు లగుటవలన ప్రధానుఁడవు, క్షత్రియుఁడవు అగు నీ కవశ్యము కర్మము చేయఁదగుదువు.

శంకరానందీయము:— నాచే నాచరించఁబడు కర్మ మెట్లు లోకోపకారక మగు ననెదవా? వేదశాస్త్రాధ్యయనాధ్యాపనములయందును, తదర్థజ్ఞానజ్ఞాపనములయందును, తదుక్త కర్మానుష్ఠానానుష్ఠాపనములందును, సమర్థుఁడు, కులశీలాదిమహత్త్వసంపన్నుఁడు నగు నే ద్విజశ్రేష్ఠుఁ డేయే శ్రౌతస్మార్తకర్మను కాని, లేక మఱియొకదానిని కాని ముముక్షువై నియమముగ నాచరించునో, అద్దానినే నితరుఁడగు పామరుఁడుకూడ నాచరించును. శాస్త్రజన్యజ్ఞానము, శాస్త్రోక్తకర్మపరిజ్ఞానము లేమిఁజేసి స్వయముగ నేకర్మను జేయఁజాలఁడు. మఱియు పూర్వమునందుఁ జెప్పఁబడిన లక్షణములు కల శ్రేష్ఠుఁ డేయే శాస్త్రమును ప్రమాణముగఁ జేసికొనునో అనగా నట్టి శ్రేష్ఠుఁ డే శాస్త్రమును "ఇదియే ప్రమాణము" అని వ్యవహరించునో; మూఢజనుఁడు కూడ—నా శ్రేష్ఠునిచే ప్రమాణముగ వ్యవహరించఁబడుచుండిన శాస్త్రమునే ప్రమాణముగ వ్యవహరించును. (పామరుఁడు శ్రేష్ఠునే యనుసరించును. అని యర్థము) (ఈ చెప్పుటచే కృతార్థుఁడగు శ్రేష్ఠుఁడు కూడ లోకహితార్థము కర్మ నాచరింపవలయునని సిద్ధించుచున్నది. ॥౨౧॥

గీ॥ న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన ।
నానవాప్త మవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి ॥ ॥౨౨॥

పదవిభాగము:—న-మే-పార్థ!-అస్తి-కర్తవ్యం-త్రిషు-లోకేషు-కించన-న-అనవాప్తం-అవాప్తవ్యం-వర్తే-ఏవ-చ-కర్మణి ॥ ॥౨౨॥

ప్రతిపదార్థము:— హేపార్థ! = ఓ యర్జునా; మే=నాకు; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు=లోకముల యందు; కించన=కొంచమైన; కర్తవ్యం=చేయదగినది; నాస్తి=లేదు. అనవాప్తం=పొందఁబడనిది; అవాప్తవ్యం=పొందదగినది; న=లేదు. తథాపి=(ఈపద మధ్యాహార్యము) అయినను; అహం=(ఈపదమధ్యాహార్యము) నేను; కర్మణి=కర్మయందు; వర్త ఏవచ=ఉండుచుంటిని. ॥౨౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యద్యత్ర తే లోకసంగ్రహకర్తవ్యతాయాం విప్రతిపత్తి స్తర్హి మాం కిం న పశ్యసి?—నమ ఇతి । న మే మమ పార్థ! నాస్తి న విద్యతే కర్తవ్యం త్రిష్వపి లోకేషు కించన కించిదపి । కస్మాన్నానవాప్త మవాప్త మవాప్తవ్యం ప్రాపణీయం తథాపి వర్త ఏవ చ కర్మణ్యహమ్ ॥౨౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కృతార్థుఁడు కూడ లోకసంగ్రహార్థము కర్మము నాచరింపవలయు నని యింతకుపూర్వము చెప్పఁబడెను. నీకీలోకసంగ్రహకర్తవ్యతయందు కూడ విప్రతిపత్తి (సందేహము) యున్నచో నెందులకు నన్ను దృష్టాంతముగఁ తెలిసికొనవు? ఓ యర్జునా! నాకు ముల్లోకములయందు కొంచెమైన చేయఁదగినది లేదు. "అప్రాప్త మగు వస్తువును పొందుటకు నీకుఁగూడ కర్తవ్యముండ, నేదియు కర్తవ్యము లేదని నీవు చెప్పు టెట్లు సమంజస మగు" ననెదవా? నాకు పొందఁబడనిది కాని, పొందఁదగినదికాని లేదు. అట్లగుచో ప్రయోజనము లేనిచో నీవుకూడ కర్మను వదలఁదగినదే యనెదవా? లోకసంగ్రహార్థము నేనుకూడ కర్మయం దుండుచుంటిని (కర్మము నాచరించుచుంటిని). ॥౨౨॥

—: 3వ అధ్యాయము ౨౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈవిషయమున నేనే దృష్టాంతభూతుఁడ నని "న మే పార్థాస్తి" అను శ్లోకము మొదలు మూఁడుశ్లోకములచే బోధించుచుండెను. ఓ పార్థుఁడా! నాకు ముల్లోకములయందు కర్తవ్యమేదియు లేదు. ఎందువల ననిన? నాకు పొందఁదగిన ఫలము కాని, పొందఁబడనిది కాని లేదు. అయినను నేను కర్మల నాచరించుచుంటిని. ఇట "హే పార్థ!" అని యర్జునుని సంబోధించుటచే నీవు విశుద్ధక్షత్రియవంశమునందు జనించినవాఁడ (వీరమాతృకుమారుఁడ) వగుటచే నాతో సమానుఁడవు. కాన నే నెట్లు సంచరించుచుంటినో; అట్లే నీవును సంచరించుటకు తగుదు వని సూచించఁబడెను.

శంకరానందీయము:— "కర్మచే సాధింపఁదగిన దేదియు లేదని తెలిసినట్టి కృతార్థుఁ డగు మహాత్మునకు కర్మాచరణ మెచ్చటను చూడఁబడలే" దను నాశంకపై నీవిషయమున నేనే ప్రమాణ మని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "న మే పార్థాస్తి" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను. ఓయర్జునా! షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁడను, సర్వేశ్వరుఁడను

గీ॥ యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతన్ద్రితః ।
మమ వర్త్మానువర్తన్తే మనుష్యాః పార్థ! సర్వశః ॥ ॥౨౩॥

పదవిభాగము:—యది-హి-అహం-న-వర్తేయం-జాతు-కర్మణి-అతంద్రితః-మమ-వర్త్మ-అనువర్తంతే-మనుష్యాః-పార్థ! - సర్వశః ॥ ॥౨౩॥

ప్రతిపదార్థము:—అహం=నేను; జాతు=ఒకానొకప్పుడైనను; కర్మణి=కర్మమునందు; అతంద్రితః=అనలసుఁడనై; నవర్తేయంయది=ఉండనిచో; మమ=శ్రేష్ఠుఁడనగు నాయొక్క; వర్త్మ=మార్గమును; హే పార్థ=ఓ యర్జునా!; మనుష్యాః=(అజ్ఞానులగు) మనుష్యులు; సర్వశః=సర్వవిధములచేతను; అనువర్తంతే=అనుసరించెదరు.

శాంకరభాష్యమ్:—

యది పున రహం న వర్తేయం జాతు కదాచి త్కర్మ ణ్యతంద్రితో ఽనలసస్స న్మమ శ్రేష్ఠస్య సతో వర్త్మ మార్గ మనువర్తంతే మనుష్యా హేపార్థ! సర్వశః సర్వప్రకారైః ॥౨౩॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఫలము లేనిదగుటవలన లోకసంగ్రహము కూడ నీకు చేయఁదగినది కాదని శంకింపఁజనదు. ఓయర్జునా! నే ననలసుఁడనై ఒకానొకప్పుఁడైన కర్మయం దుండకపోతినేని యజ్ఞానులగు మనుష్యులు శ్రేష్ఠుఁడ నగు నామార్గమునే సర్వవిధముల ననుసరించెదరు. ॥౨౩॥

అగు నాకు పొందఁదగిన దేదియు లేదు. ఒకదాని నుద్దేశించి చేయఁదగిన కర్మయు లేదు. ఎందువల ననిన? "అనవాప్తం" అప్రాప్తమై నాకు క్రియచే పొందఁదగు నేవస్తువు ముల్లోకములయందు లేదు. గృహస్వామికి గృహస్థవస్తువులవలె నిఖిలబ్రహ్మాండములయందుండు నిఖిలవస్తువులు బ్రహ్మాండస్వామి నగు నాకు పొందఁబడినవే; పొందఁదగిన దేదియు లేదు. ఇట్లే మహాభాగ్యవైరాగ్యజ్ఞానసమృద్ధుఁడ నగు నేను లోకసంగ్రహ మనెడి కర్మ నాచరించుచునే యుంటిని. "వర్త ఏవ చ" అను స్థలమునందుఁగల 'చ'కారము "హి" అను నవ్యయార్థకము. అనఁగా "హి" అను శబ్దమునకు ప్రసిద్ధి యర్థము. ఇచట 'చ'కారము అట్టి ప్రసిద్ధార్థకము. తేలిన యాశయ మేమి? నాకు వైదికకర్మమునందు, లౌకికకర్మమునందు ప్రవర్తనము మీ కందరకు ప్రత్యక్షసిద్ధమే యని ప్రసిద్ధిని బోధించు నని యర్థము. ॥౨౨॥

—♦ ౩వఅధ్యాయము-౨౩వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

శంకరానందీయము:—సర్వేశ్వరుఁడవగు నీకు ననర్థము లేమిండేసి లోకసంగ్రహముకూడ చేయనవసరములేదు. అని యాశంకించి "అశ్రేష్ఠశ్శ్రేష్ఠానుసారీ" అశ్రేష్ఠుఁడు శ్రేష్ఠు ననుసరించు నను న్యాయమున శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వజ్ఞుఁ డని సర్వులు నన్నే యనుసరించెదరు. నేను కర్మ నాచరింపనిచో కర్మల నాచరించకపోయెడిని. అందుచే లోకనాశనము సంభవించెడిని. కాన నాకు కర్మ తప్పక యాచరింపఁదగినదే యను నాశయముచే "యది" అనిరెండుశ్లోకములను చెప్పనారంభించెను. నేను కృతార్థుఁడనని కాని, కర్మచే సాధింపఁదగిన దేదియు నాకు లేదని కాని యూహించి, మంత్రతంత్రప్రయోగాదులయం దప్రమత్తుఁడనై యెప్పుడును విహితకర్మమునందు ప్రవర్తించనిచో నన్ను కర్మల నాచరింపనివానినిగ తెలిసికొని ప్రజలందరు కర్మల నాచరింపనివా రగుదురు. ఎందువల ననిన? మనుష్యులందరు శ్రీకృష్ణుఁడు భగవంతుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు అని నాయందు సర్వజ్ఞత్వబుద్ధిచే నా మార్గమునే యనుసరించెదరు. నేను కర్మల నాచరించనిచో స్వయముగఁ గర్మలను పరిత్యజించెదరు. ॥౨౩॥

గీ॥ ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చే దహమ్ ।
సంకరస్య చ కర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః ॥ ॥౨౪॥

పదవిభాగము:—ఉత్సీదేయుః-ఇమే-లోకాః-న-కుర్యాం-కర్మ-చేత్-అహం-సంకరస్య-చ-కర్తా-స్యాం-ఉపహన్యాం-ఇమాః-ప్రజాః ॥ ॥౨౪॥

ప్రతిపదార్థము:—అహం=నేను; కర్మ=కర్మమును; నకుర్యాం=చేయకుంటినేని; ఇమే=ఈ; లోకాః=లోకములు; ఉత్సీదేయుః=నశించిపోయెడిని; అహం=నేను; సంకరస్యచ=సంకరమునకు; కర్తా=కర్తనై; స్యాం=అయ్యెదను; ఇమాః=ఈ; ప్రజాః=ప్రజలను; ఉపహన్యాం=నశింపచేయువాఁడ నగుదును. ॥౨౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తథాచ కో దోష ఇత్యాహ——ఉదితి । ఉత్సీదేయు ర్వినశ్యేయు రిమే సర్వే లోకా లోకస్థితినిమిత్తస్య కర్మణోఽభావాత్, న కుర్యాం కర్మ చే దహం, కించ సంకరస్య చ కర్తా స్యామ్ । తేన కారణే నోపహన్యా మిమాః ప్రజాః ప్రజానా మనుగ్రహాయ ప్రవృత్త ఉపహతి రుపహననం కుర్యా మిత్యర్థః । మ మేశ్వర స్యాననురూప మాపద్యేత ॥ ॥౨౪॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

"శ్రేష్ఠుఁడ వగు నీయొక్క మార్గము ననుసరించుట మనుష్యుల కుచితమే. అందుచే నేమిదోషముకల" దను శంకను తొలఁగించుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "ఉత్సీదేయుః" అని చెప్ప మొదలిడెను.

నేనే కర్మము నాచరించనిచో లోకస్థితినిమిత్త మగు కర్మము లేమిం జేసి యీ సర్వకర్మములు నశించిపోఁగలవు. మఱియు కర్మమును వదలిన నేను సంకరకర్త నయ్యెదను. ఆ కారణముచే నీప్రజల నందఱిను నశింపఁజేసెడివాఁడ నగుదును. ప్రజలు నశించిన నీకేమి? అనెదవా? ప్రజల యనుగ్రహమునిమిత్తము ప్రవృత్తుఁడ నైతిని. అట్టివాఁడను ప్రజలను నశింపఁజేసెడివాఁడ నగుదును. ఈశ్వరుఁడ నగు నాకిది తగదు. ॥౨౪॥

—: 3వ అధ్యాయము— ౨౪వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—శ్రేష్ఠుఁడ వగు నీయొక్క మార్గము ననుసరించుట యుచితమే. నీవు కర్మ నాచరింపనిచో దోష మే మను శంకను తొలఁగించుటకు "ఉత్సీదేయుః" అని చెప్పుచుండెను. నే నీశ్వరుఁడనై కర్మ నాచరింపనిచో మదనువర్తను లగు మన్వాదులకు కర్మ సంభవింపదు. అట్లగుచో లోకస్థితిహేతు వగు కర్మయొక్క లోపముచే నీసర్వలోకములు నశించెడిని. అందువలన వర్ణసంకరమునకు కర్తనుకూడ నేనే యగుదును. అందుచే ధర్మలోపమువలన నీ నిఖిలప్రజను నేనే నశింపఁజేయువాఁడ నయ్యెదను. ప్రజల యనుగ్రహము నిమిత్తము ప్రవృత్తుఁడ నైన యీశ్వరుఁడ నగు నేనే సర్వప్రజలను నశింపఁజేయువాఁడ నయ్యెద నని యాశయము.

"యద్య దాచరతి" ఇత్యాదిశ్లోకములకు మఱియొక వ్యాఖ్యానము. అది యెట్లనిన? కేవలము లోకసంగ్రహమునే చూచినవాఁడనై కర్మలను చేయఁదగవు. మరే మనిన? శ్రేష్ఠాచార మగుటవలనఁగూడ కర్మ నాచరింపఁదగియు నని "యద్య దాచరతి" అను శ్లోకముచే బోధించుచుండెను. శ్రేష్ఠుఁడ నగు నాయొక్క యాచార

గీ॥ సక్తాః కర్మణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వన్తి భారత !
కుర్యాద్విద్వాంస్తథాఽసక్తశ్చికీర్షుర్లోకసంగ్రహమ్ ॥ ॥౨౫॥

పదవిభాగము:— సక్తాః-కర్మణి-అవిద్వాంసః-యథా-కుర్వన్తి-భారత ! -కుర్యాత్-విద్వాన్-తథా-అసక్తః-చికీర్షుః-లోకసంగ్రహమ్ ॥ ॥౨౫॥

ప్రతిపదార్థము:— హేభారత=ఓయర్జునా ! ; అవిద్వాంసః=అజ్ఞానులు; కర్మణి=కర్మమునందు; సక్తాః=ఈ కర్మఫలము నాకు సంభవించుననెడి సక్తికలవారై; యథా=ఏవిధమున; కర్మ=(ఈపదమనువృత్తము)కర్మమును; కుర్వంతి=చేయుదురో; తథా=అవిధముననే; విద్వాన్=విద్వాంసుడు(జ్ఞాని)కూడ; అసక్తస్సన్=ఫలమునం దిచ్ఛలేనివాఁడై; లోకసంగ్రహం=లోకసంగ్రహమును; చికీర్షుః=చేయనిచ్ఛకలవాఁడై; కర్మ=కర్మమును; కుర్యాత్=చేయవలయును. ॥౨౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

•: యది పున రహ మివ త్వం కృతార్థ బుద్ధి రాత్మవి దన్యో వా తస్యా ప్యాత్మనః కర్తవ్యాభావేపి పరానుగ్రహ ఏవ కర్తవ్య ఇతి । సక్తా ఇతి । సక్తాః కర్మణ్యస్య కర్మణః ఫలం మమ

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

లోకసంగ్రహముకొరకు కర్మము నాచరించువానికి కర్తృత్వాభిమానముచే జ్ఞానమున కభిభవము ప్రాప్తించు ననెదవా? నావలె నీవుకూడ కృతార్థబుద్ధి కలవాఁడవై యాత్మవేత్త

మేదియో మదనువర్తి వగు నీచే నదియే యాచరింపఁదగినది. స్వతంత్రముగ నిరతమును నీ వనుష్ఠింపరాదు. "నాచే నాచరింపఁదగిన నీయాచార మేది?" అను శంకపై "న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం" అనునది మొదలు మూఁడు శ్లోకములచే నాయాచారము చూపఁబడెను

శంకరానందీయము:— "ప్రజలు కూడ కర్మను పరిత్యజింతురు కాక. అట్లగుచో నేమి యనర్థము వాటిల్లు" నను శంకపై "ఉత్సీదేయుః" అని చెప్ప మొదలిడెను. ప్రజలందరు కర్మలను పరిత్యజించినచో "అన్నాద్భవంతి భూతాని" అని చెప్పినరీతిగ హవిర్భాగాదులు లేనందున దేవతలు క్షీణించెదరు. దేవతలు క్షీణింప వృష్ట్యాదులు లేమింజేసి ప్రజలు జనించకుందురు. మఱియు జనించిన ప్రజలు నశింపఁగలరు. ఇంతమాత్రమే యనర్థము కాదు. మరే మనిన ? వర్ణసాంకర్యముకూడ సంభవించెడి నని "సంకరస్య" అను నుత్తరార్థముచేఁ జెప్పఁచుండెను. కృతకృత్యుఁడ ననెడి యభిమానముచే నేను లోకస్థితికారణ మగు వైదికకర్మను లోకులచే విడచిపెట్టించినవాఁడనై సంకరకర్త నగుదును. తత్తద్వర్ణజాతిభేదవ్యవస్థాపకకర్మము లేనిచో సర్వు లొకటియే యయ్యెడివార లగుదురు. అట్లగుచో వర్ణములు కలసిపోఁగలవు. అట్టి సాంకర్యముకూడ నావలననే యేర్పడవలసివచ్చును. ఇట్లు సాంకర్యము నొసంగుటచే నేను సర్వప్రజలను దుర్గతిపాలు చేసినవాఁడ నగుదును. సద్గతికి హేతు వగు సత్కర్మానుష్ఠానము లేమింజేసి ప్రజలందరు నరకమును బొందెడివారు కావలసివచ్చును. ఇట్టి యనర్థపరంపర ప్రాప్తించవలసివచ్చును గాన కృతకృత్యుఁడ వగు నను, నీకు, ఆత్మవేత్త యగు వఁయొకనికి లోకహితార్థము కర్మ మాచరింపవలయు నని పర్యవసితము. ॥౨౪॥

—: 3వ అధ్యాయము ౨౫వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఈశ్వరుఁడవగు నీవు కర్మల నాచరించుచుండినను కర్తృత్వాభిమానము లేమింజేసి నీ కేమియు క్షతి లేదు. నేనైతే జీవుడను. అట్టి నేను లోకసంగ్రహార్థము కర్మల నాచరించువాఁడైనను

గీ॥ న బుద్ధిభేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసంగినామ్ ।
జోషయే త్సర్వకర్మాణి విద్వా న్యుక్త స్సమాచరన్ ॥ ॥౨౬॥

పదవిభాగము:—న- బుద్ధిభేదం- జనయేత్- అజ్ఞానాం- కర్మసంగినాం- జోషయేత్- సర్వకర్మాణి- విద్వాన్-యుక్తః-సమాచరన్ ॥ ॥౨౬॥

ప్రతిపదార్థము:—కర్మసంగినాం=కర్మములయం దాసక్తిగల; అజ్ఞానాం=అజ్ఞానులకు; బుద్ధిభేదం, బుద్ధి=నాకీకర్మము చేయదగినది, ఈకర్మమునకీఫల మనుభవింపతగిన దనెడి బుద్ధియొక్క; భేదం=చాలనమును; నజనయేత్=పుట్టించరాదు; విద్వాన్=జ్ఞాని; యుక్తః=అభియుక్తుడై; కర్మ=(ఈపద మధ్యాహార్యము) కర్మమును; సమాచరన్=చేయునట్టివాడై; అజ్ఞైః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) అజ్ఞానులచే; సర్వకర్మాణి=నిత్యనైమిత్తిక సర్వకర్మలను; జోషయేత్=చేయించవలెను. ॥౨౬॥

శాంకరభాష్యమ్:—

భవిష్యతీతి కేచి దవిద్వాంసో యథా కుర్వంతి భారత ! కుర్యా ద్విద్వా నాత్మవి త్తథాఽసక్త స్సన్ । తద్వ త్కిమర్థం కరోతి తచ్ఛృణు చికీర్షుః కర్తు మిచ్ఛు ర్లోకసంగ్రహమ్ ॥ ॥౨౫॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

వగుచో, లేక మరియొక యాత్మవేత్తయైనను తనకు కర్తవ్యము లేకున్నను పరానుగ్రహము చేయఁదగినది. ఓయర్జునా! యజ్ఞాను లేవిధమున నీకర్మమునకు నాకీఫలము ప్రాప్తించు నని యాసక్తి కలవారై కర్మము నాచరించెదరో, అట్లే యాత్మవేత్త యగు విద్వాంసుఁడు గూడ కర్తృత్వాభిమానమును, ఫలాభిసంధిని వదలి, కర్మము నాచరింపవలయును. విద్వాంసు డట్లెందులకు కర్మము నాచరించవలె ననెదవా? లోకసంగ్రహమును చేయ నిచ్ఛగలవాఁడై యట్లు కర్మము నాచరింపవలయును. ॥౨౫॥

నాకుఁ గర్తృత్వాభిమానము జనించును. దానిచే జ్ఞానమున కభిభవము సంభవించెడిని. అను నాశంకను తొలఁగించుటకు "సక్తాః" అని చెప్పనారంభించెను. ఎట్లజ్ఞానులు కర్తృత్వాభిమానముచేతను, ఫలాభిసంధిచేతను కర్మయందభినివేశము కలవారై కర్మల నాచరించెదరో; లోకసంగ్రహమును చేయనిచ్ఛయించిన విద్వాంసుఁడును, అటులే కర్మల నాచరింపవలయును. మఱియు కర్తృత్వాభిమానమును, ఫలాభిసంధిని వదలి కర్మల నాచరింపవలయును. ఇట "భారత!" అను సంబోధనచే భరతవంశోద్భవుఁడ వగుటచే, లేక జ్ఞానమునందు రతుఁడవగుటచేఁగాని నీవు యథోక్తశాస్త్రార్థయోగ్యుఁడ వని సూచింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:—లోకహితార్థమై కర్మయందు ప్రవృత్తమైన విద్వాంసుఁడు కర్మ నెట్లాచరించవలయు ? నను శంకపై "సక్తా," అని చెప్ప మొదలిడెను. అనాత్మజ్ఞులు కర్మజన్యఫలమగు స్వర్గపుత్రధనాదులయందు సక్తి కలవారై నియమముగ శ్రద్ధాభక్తులతోఁగూడి విహితకర్మము నెట్లాచరించెదరో; అటులే లోకసంగ్రహమును జేయఁదలచినవాఁడై విద్వాంసుఁడుకూడ శ్రద్ధాభక్తులతోఁగూడి స్వయముగ కర్తృత్వాభిమానశూన్యుఁడై, ఫలాఫలాపేక్షారహితుఁడై విహితకర్మల నాచరించవలయును. ఇట్లాచరించుచో స్వయంతీర్ణుఁడై పరుల నుతరింపఁజేయునని యాశయము. జ్ఞానికి, యజ్ఞానికి వైలక్షణ్య మేదనిన? జ్ఞానికి కర్తృత్వాభినివేశరహితత్వము, ఫల నిరపేక్షత్వము, సాకల్యవైకల్యములయందు హర్షవిషాదరహితత్వము నుండును. అజ్ఞానికన్ననో కర్తృత్వాభినివేశము, ఫలసాపేక్షత్వము, సాకల్యవైకల్యములయందు హర్షవిషాదములు నుండును. కాని కర్మ నాచరించుటలో మాత్రముభయులు సమానులే. ॥౨౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఏవం లోకసంగ్రహం చికీర్షో ర్మ మమాత్మవిదః కర్తవ్య మ స్త్యన్యస్య వా లోకసంగ్రహ ముక్త్వా, తత స్తస్యాత్మవిద ఇద ముపదిశ్యతే—నేతి। బుద్ధే ర్భేదో బుద్ధిభేదో మ మేదం కర్తవ్యం భోక్తవ్యం చాస్య కర్మణః ఫలమితి నిశ్చితరూపాయా బుద్ధే ర్భేదనం చాలనం న జనయే న్నోత్పాదయే దజ్ఞానా మవివేకినాం కర్మసంగినాం కర్మ ణ్యాసక్తానా మాసంగవతామ్। కింతు కుర్యా జ్జోషయే త్కారయే త్సర్వకర్మాణి విద్వా న్స్వయం తదే వావిదుషాం కర్మ యుక్తోఽభియుక్త స్సమాచరన్ ॥ ॥౨౬॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఇట్లు లోకసంగ్రహమును చేయ నిచ్ఛగలిగిన నాత్మవేత్త నగు నాకు కర్తవ్య మగు కర్మ మెట్టిదియు లేదు. ఆత్మజ్ఞాని యగు నితరునికైన లోకసంగ్రహార్థము కాక వేరే చేయదగు కర్మ మెట్టిదియు లేదు. కాన నాత్మవేత్త కిది యుపదేశింపబడుచుండెను. కర్మములయం దాసక్తి కల యజ్ఞానులకుఁ గల "నా కిది కర్తవ్యము, ఈకర్మఫల మనుభవించఁదగినది" అనెడి నిశ్చయబుద్ధిని చలింపఁజేయరాదు. మఱియు నట్టి యజ్ఞానుల కాకర్మములయందు ప్రీతిని జనింపఁజేయుచు విద్వాంసుఁడు స్వయముగ నభియుక్తుఁడై యజ్ఞానుల విధివిహితకర్మముల నాచరించుచు యజ్ఞానులచే సర్వకర్మల నాచరింపఁజేయవలయును. ॥౨౬॥

—: 3వ అధ్యాయము- ౨౬వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"కర్మానుష్ఠానముచేతనే లోకసంగ్రహము చేయఁదగినది కాని, తత్త్వజ్ఞానోపదేశముచే నది చేయదగినది కాదనుటయం దేమి హేతువు కల" దను శంకను "న బుద్ధిభేదం" అను శ్లోకముచేఁ దొలఁగించుచుండెను.

కర్తృత్వాభిమానపురస్సరముగను, ఫలాభిసంధిపురస్సరముగను కర్మలయం దభినివిష్టులగు నవివేకులకుఁగలుగు "నేనీకర్మము నాచరింపఁగలను, ఈకర్మఫలమును నే ననుభవింపఁగలను" అనెడి బుద్ధియొక్క చాలనమును అకర్త్రాత్మోపదేశమువలన చేయరాదు. మరేమనిన-విద్వాంసుఁడు సావధానమనస్కుఁడై లోకసంగ్రహమును జేయదలచినవాఁడై, యవిద్వాంసుఁ డాచరించు నిఖిలకర్మలను జేయుచు, నజ్ఞానులకు శ్రద్ధను కలిగించి, ప్రీతితో నజ్ఞానులచే కర్మలను చేయించవలెను. అనధికారులకు తత్త్వజ్ఞానోపదేశము చేసినచో నద్దానివలన వారలబుద్ధి చలించును. దానివలన నజ్ఞానులకు కర్మలయందు శ్రద్ధ నివృత్తమగును. శ్రద్ధానివృత్తిచే కర్మల నాచరింపకుందురు. జ్ఞానము కలుగక పోవుటచే మోక్షమును పొందనేరరు. అట్లగుచో నుభయభ్రష్టత్వ మజ్ఞానులకు సంభవించెడిని. ఈవిషయమే "అజ్ఞస్యార్ధప్రబుద్ధస్య సర్వం బ్రహ్మేతి యో వదేత్। మహానిరయజాలేషు స తేన వినియోజితః" అజ్ఞాని కెవఁడు "సర్వము బ్రహ్మస్వరూపమే" యని బోధించునో వాఁడతనిని రౌరవాది మహానరకములయందుఁ బడఁద్రోయుచున్నాఁడని స్మృతి బోధించుచున్నది.

శంకరానందీయము:—బ్రహ్మవేత్త స్వయముగ (నాత్మకు దేహతాదాత్మ్యము లేదను) దేహతాదాత్మ్యభావదర్శననిష్ఠుఁడై, తత్తత్కాలోచితకర్మల నాచరించువాఁడై ఫలాపేక్షచే నియమముగఁ గర్మల నాచ

గీ॥ ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః ।
అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహ మితి మన్యతే ॥ । ౨౭॥

పదవిభాగము:— ప్రకృతేః-క్రియమాణాని-గుణైః-కర్మాణి-సర్వశః-అహంకారవిమూఢాత్మా-కర్తా-అహం-ఇతి-మన్యతే ॥ ॥౨౭॥

ప్రతిపదార్థము:— ప్రకృతేః=ప్రధానముయొక్క; గుణైః=కార్యకరణరూపమగు వికారములచే; క్రియమాణాని=చేయఁబడు; కర్మాణి=కర్మములను గూర్చి; అహంకారవిమూఢాత్మా, అహంకార=కార్యకరణసంఘాతరూపమగు శరీరేంద్రియాదులయం దాత్మజ్ఞానముచే, విమూఢ=విశేషముగ మూఢమగు, ఆత్మా=అంతఃకరణముకల పురుషుఁడు; సర్వశః=సర్వవిధములచే; అహం=నేను; కర్తా=కర్తను; ఇతి=ఈవిధమున; మన్యతే=తలఁచుచున్నాడు.

శాంకరభాష్యమ్:—

అవిద్వా నజ్ఞః కథం కర్మసు సజ్జత ఇత్యాహ—ప్రకృతే రితి । ప్రకృతేః ప్రకృతిః ప్రధానం సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యావస్థా తస్యాః ప్రకృతే ర్గుణై ర్వికారైః కార్యకరణరూపైః క్రియమాణాని కర్మాణి లౌకికాని శాస్త్రీయాణి చ సర్వశ స్సర్వప్రకారై రహంకారవిమూఢాత్మా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

అవిద్వాంసుఁడగు నజ్ఞాని కర్మములయం దెట్లు సక్తుఁడగు ననుశంకపై "ప్రకృతేః" అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పుచుండెను.

ప్రకృతి యనగ ప్రధానము. అనగా సత్త్వరజస్తమోగుణముల సామ్యావస్థ. అట్టి ప్రకృతియొక్క కార్యకరణరూప మగు వికారములచే జేయఁబడు లౌకికవైదికకర్మములను

రించు మూఢులకు, లేక దేహేంద్రియాదులచే కర్మలు చేయబడుచుండ "నేనే కర్తను, భోక్తను" అనెడి యభిమానముకల తత్త్వవేత్తలుకాని మూఢులకు—తాను పండితుఁడ నను బుద్ధిచే "బుద్ధిభేదం" బుద్ధిభేదమును "జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత" అను వాక్యానుసారము నేను జ్యోతిష్టోమమును జేసి స్వర్గఫలము ననుభవించగల నను ఫలవిషయక మగు నేకామనను చాలనము చేయరాదు. అనఁగా కర్మలను కామనచేఁ జేయరాదని కాని, స్వర్గాది ఫలము తుచ్ఛమైన దని కాని, కర్త మొదలగున వన్నియు మిథ్య యని కాని బోధించి, యజ్ఞానులకు బుద్ధిపై కల్యమును చేయరాదు. మరే మనిన ? "అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజిన స్సుకృతం భవతి, పశ్యతి పుత్రం పశ్యతి పౌత్రం, తస్మా ద్ధర్మం పరమం వదంతి" (చాతుర్మాస్యయాగ మొనరించినవారి కక్షయ మగు పుణ్యము సంభవించును. పుత్రులను, పౌత్రులను చూచును. ధర్మముచే సమస్తపాపములు నశించును. ధర్మాత్ముని సర్వులు సేవింతురు. కాన ధర్మ ముత్కృష్టమైన దని కర్మఫలస్తుతిచే సర్వవైదికకర్మల నాచరించుట కజ్ఞాని కిచ్ఛను జనింపచేయవలెను. ॥౨౬॥

— ♦ 3వ అధ్యాయము– ౨౭వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— విద్వాంసునకును, అవిద్వాంసునకును కర్మానుష్ఠానము సమానమైనను విద్వాంసునకు కర్తృత్వాభిమానము లేమింజేసియు, అజ్ఞానికి కర్తృత్వాభిమాన ముండుటచేత నిరువురకు విశేషము కల దని చూపించుచు "సక్తాః కర్మణి" అను శ్లోకార్థమును "ప్రకృతేః క్రియమాణాని" అను శ్లోకము మొదలు రెండుశ్లోకముల చే వివరించుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

కార్యకరణసంఘాతాత్మప్రత్యయోఽహంకార స్తేన వివిధం నానావిధం మూఢ ఆత్మాఽన్తఃకరణం యస్య సోఽయం కార్యకరణధర్మా కార్యకరణాభిమా న్యవిద్యయా కర్మా ణ్యాత్మని మన్యమాన స్తత్త త్కర్మణా మహం కర్తేతి మన్యతే ॥ ॥౨౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కార్యకరణసంఘాతరూపశరీరేంద్రియాదులే యాత్మ యనుజ్ఞానముచే నానావిధములుగ విమూఢమగు నంతఃకరణముకల పురుషు డవిద్యచే తనయందే తలఁచుచు తత్త త్కర్మములకు నేనే కర్త నని తలచును. ॥౨౭॥

* ప్రకృతి యనఁగ సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మక మగు మాయ. అది మిథ్యాజ్ఞానాత్మకము, పరమేశ్వరసంబంధిని యగు శక్తి యనంబడును. ఈవిషయము "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినం తు మహేశ్వరం" అను శ్రుతి సిద్ధము. అట్టి ప్రకృతియొక్క కార్య కారణరూపము లగు గుణములచే వైదికములు, లౌకికములు నగు సర్వకర్మలు చేయఁబడును. ఇట్టి ప్రకృతిగుణములచే నాచరించఁబడు కర్మలను "అహంకారవిమూఢాత్మా" కార్యకరణసంఘాతమునం దాత్మజ్ఞానముచే స్వరూపవివేకాసమర్థ మగు నంతఃకరణముకలవాఁడై (అనాత్మయం దాత్మాభిమానము కలవాఁడై) యజ్ఞాని కర్మలను నేనే చేయుచుంటి నని తలఁచును.

శంకరానందీయము:—మూఢులకే కర్మము విహితము కాని, పండితులకు విహితము కాదని సూచించుటకు "కర్మసంగినాం" అని పూర్వశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినదానినే "ప్రకృతేః" అను శ్లోకముచే స్పష్టపరచుచుండెను. ప్రకృతి యనఁగ మాయ. అది సత్త్వరజస్తమోభూత గుణద్వారమున నాకాశాదిమహాభూతరూపముగఁ బరిణమించినది. అట్టి ప్రకృతియొక్క గుణము లనఁగ కార్యభూతము లగు దేహేంద్రియాదులు. అట్టి దేహేంద్రియాదులచే చేయబడునవి కర్మలు. కాని యెన్నడు నాత్మచే నాచరించఁబడుటలేదు. అట్టి సర్వకర్మలను గురించి యవిద్వాంసుఁడు స్వావిద్యచే ననాత్మలగు దేహేంద్రియాదులయం దాత్మబుద్ధిచే విపరీతగ్రహణతత్పరమగు నంతఃకరణముకలవాఁడై, లేక "విమూఢః" అనుచోట నంతర్గర్భిత మగు "ణిచ్" అను ప్రత్యయము కలదు. దానివలన ప్రాప్తించిన యర్థ మేదనిన— దేహేంద్రియాదులయం దహంకారముచే విమోహితుఁడై నేను ద్రష్టను, నేను స్పృశించువాఁడను, నేను శ్రోతను, నే నాఘ్రాణించువాఁడను, నేను రుచిని తెలిసి కొనువాఁడను, నేను కర్తను, భోక్తను అను తత్తదుపాధిసంబంధసంభావితవిపరీతవృత్తులలో విషయత్వమును పొందించఁబడిన ప్రత్యగాత్మ కలవాఁడు "అహంకారవిమూఢాత్మా" అని యనబడును. లేక, దేహేంద్రియాదులయం దహంకారముచే మోహపెట్టఁబడిన యాత్మకలవాఁడు (అనగ నహంప్రత్యయార్థముగ దెలియఁబడని యాత్మకలవాఁడు). అట్టివాఁడై నేను కర్త నని తలఁచఁబడుచుండెను. దృష్టాదృష్టప్రారబ్ధవశమున దేహేంద్రియాదులచే దుష్టాదుష్టకర్మములు చేయఁబడుచుండ నకర్త యగు నాత్మను "నాచే పాపము చేయఁబడెను; పుణ్యమును చేయఁబడెను" అని తత్తత్క్రియాకర్తగ జూచు నని యర్థము.

శ్రీధరీయము:—"విద్వాంసునిచేఁగూడ కర్మలు చేయఁదగినవే యగుచో విద్వాంసునకును, అవిద్వాంసునకును గల విశేష మేమి?" అను నాశంకమీద విద్వదవిద్వాంసులకుఁ గల విశేషమును రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ॥౨౮॥

గీ॥ తత్త్వవిత్తు మహాబాహో! గుణకర్మవిభాగయోః ।
గుణా గుణేషు వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జతే ॥ ॥౨౮॥

పదవిభాగము:— తత్త్వవిత్ - తు - మహాబాహో! - గుణకర్మవిభాగయోః - గుణాః - గుణేషు - వర్తంతే - ఇతి - మత్వా - న - సజ్జతే ॥ ॥౨౮॥

ప్రతిపదార్థము:— హే మహాబాహో! = ఓ గొప్పబాహువులు కల యర్జునుడా! గుణకర్మవిభాగయోః = గుణవిభాగముయొక్కయు, కర్మవిభాగముయొక్కయు; తత్త్వవిత్తు = తత్త్వమును తెలిసినవాఁడైనచో; గుణాః = ఇంద్రియములు; గుణేషు = విషయములయందు; వర్తంతే = ఉంటున్నవి; ఇతి = ఈవిధమున; మత్వా = తలఁచి; న సజ్జతే = సక్తిని పొందడు. ॥౨౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యః పున ర్విద్వాన్ — తత్త్వవిదితి । తత్త్వవిత్తు మహాబాహో! కస్య తత్త్వవి ద్గుణకర్మవిభాగయో ర్గుణవిభాగస్య కర్మవిభాగస్య చ తత్త్వవి దిత్యర్థః । గుణాః కరణాత్మకా గుణేషు విషయాత్మకేషు వర్తన్తే నాత్మేతి మత్వా న సజ్జతే సక్తిం న కరోతి ॥ ॥౨౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఓగొప్పబాహువులుకల యర్జునా! ఎవఁడు విద్వాంసుఁడో అట్టివాఁడు గుణవిభాగముయొక్కయు, కర్మవిభాగముయొక్కయు యాథార్థ్యమును తెలిసికొనినవాఁడై "ఇంద్రియములు విషయములయందు వర్తించుచున్నవి; ఆత్మ వర్తించుటలేదు" అని తలచి కర్మలయందు దృఢతరకర్తృత్వాభిమానమును చేయఁడు. ॥౨౮॥

—♦ 3వఅధ్యాయము_౨౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "గుణకర్మవిభాగయోః" (గుణాశ్చ కర్మాణిచ తయో స్సమాహార ఇతి, గుణకర్మేతి ద్వంద్వైకవద్భావః, గుణకర్మచ-విభాగశ్చ గుణకర్మవిభాగావితి విగ్రహః) గుణము అనఁగ నహంకారాస్పదము లగు దేహేంద్రియాంతఃకరణములు. కర్మ అనఁగ మమకారాస్పదములగు దేహేంద్రియాంతఃకరణవ్యాపారములు. విభాగ మనఁగ 'విభజ్యతే సర్వేషాం జడానాం వికారిణాం భాసకత్వేన పృథగ్భవతీతి విభాగః' (జడములగు సర్వవికారములకు భాసక మగుటచే పృథక్కుగ నుండునది విభాగ మనఁబడును. అది యే దనిన స్వప్రకాశజ్ఞానరూపము, అసంగము నగు నాత్మయే. అట్టి దేహేంద్రియాంతఃకరణములయొక్కయు, దేహేంద్రియాంతఃకరణవ్యాపారములయొక్కయు, అసంగము, స్వప్రకాశము, జ్ఞానరూపము నగు నాత్మయొక్కయు యాథాత్మ్యమును తెలిసికొనినవాఁడు— "దేహేంద్రియాదులు వికారు లగుటంజేసి విషయములయందు ప్రవర్తించుచున్నవి. నిర్వికారమగు నాత్మ విషయములయందుఁ బ్రవర్తించుటలే" దని దలఁచి యతత్త్వవేత్తవలె కర్తృత్వాభినివేశమును (చేయఁడు) పొందఁడు. ఈ శ్లోకమున "హే మహాబాహో!" అని యర్జునుని సంబోధించుటచే సాముద్రికశాస్త్రోక్తసత్పురుషలక్షణములు నీయందు కలవు. కాన నో యర్జునా! నీవు ఇతరజనుఁడువలె నవివేకి వగుటకు తగవని సూచింపఁబడెను. కొందరు ద్వంద్వసమాసాంతమందు శ్రూయమాణమగు పదము ప్రత్యేకము సంబంధించును కాన నిటు "గుణాశ్చ కర్మచ గుణకర్మణీ, విభాగశ్చ విభాగశ్చ విభాగౌ, గుణకర్మణోః విభాగౌ గుణకర్మవిభాగౌ తయోః గుణకర్మవిభాగయోః" అని విగ్రహము జెప్పి, గుణవిభాగముయొక్కయు, కర్మవిభాగముయొక్కయు తత్త్వమును దెలిసినవాఁడని యర్థమును జెప్పుచుండిరి, ఈ పక్షమున "గుణకర్మణోః" అనునంతమాత్రమే సరిపడుచుండ విభాగపద మెందుల కిచటఁ జెప్పఁబడెనో ఆ ప్రయోజనము చింత్యము.

శంకరానందీయము:—"విద్వాన్ యుక్తః" అనుదానిచే నాత్మ దేహేంద్రియ తత్కర్మసంబంధరహితమని విద్వాంసుఁడు తెలిసికొననగును. అని చెప్పఁబడెను. అదియే విద్వాంసునకు "తత్త్వవిత్తు" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పఁబడుచుండెను. "గుణకర్మవిభాగయోః" ఇట "గుణాః-కర్మచ గుణకర్మణీ, విభాగశ్చ విభాగశ్చ విభాగౌ, గుణకర్మణోః విభాగౌ గుణకర్మవిభాగౌ, తయోః గుణకర్మవిభాగయోః" అని విగ్రహము. విభాగపదము ద్వంద్వాంతమునందు శ్రూయమాణ మగుటచే ప్రత్యేకము సంబంధించును. అనఁగా గుణవిభాగముయొక్కయు, కర్మవిభాగముయొక్కయు తత్త్వము నెరిగినవాఁడు "తత్త్వవిత్" అనంబడును. త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్ర జిహ్వాఘ్రాణము లనెడి పంచజ్ఞానేంద్రియములు, వాక్పాదపాణిపాయూపస్థ లనెడి పంచకర్మేంద్రియములు, మనోబుద్ధులు నివి గుణము లనఁబడును. అందు చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములకే స్పర్శనదర్శనశ్రవణరాసనఘ్రాణనక్రియ లనియు, వాక్పాదపాణిపాయూపస్థలకే వచనగమనాదానవిసర్జనానందనాదిక్రియలనియు, బుద్ధికే యహంకరణక్రియ యనియు, మనస్సుకే సంకల్పనక్రియ యనియు, ఆత్మకైతే కూటస్థాసంగ చిద్రూపముచే నవస్థానమాత్రము. ఇట్లు గుణవిభాగముయొక్కయు, కర్మవిభాగముయొక్కయు, ఆత్మయొక్కయు తత్త్వమును తెలిసిన విద్వాంసుఁడు—("తత్త్వవిత్" అను స్థలమునందు కల 'తు' అను నవ్యయముచే నవిద్వాంసుఁడు కాడని యర్థము చెప్పఁబడును.) సర్వకర్మలయందు "గుణాః" చక్షురాదులే "గుణేషు" రూపాదులయందు ప్రవర్తించుచున్నవి. బుద్ధియే చక్షురాదికర్మలయందు "నేను కర్తను" అని యహంకారమును పొందుచున్నది. నేనైతే వినను, చూడను, పలుకను, చేయను, నడువను. మరేమనిన కూటస్థాసంగచిద్రూపముచే సర్వదా తూష్ణీంభావముగ నుంటినని తలఁచి యా చక్షురాదితత్తత్కర్మలయందు "నేను, నాసంబంధమైనది" అను జ్ఞానమును పొందఁడు.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— "తత్త్వవిత్తు తుశబ్దోఽజ్ఞాద్విలక్షణ్యద్యోతనార్థః । కస్య తత్త్వవి దిత్యత ఆహ- గుణకర్మవిభాగయో ర్గుణవిభాగస్య, కర్మవిభాగస్య చ తత్త్వవి దిత్యర్థః" అని భగవత్పాదుల భాష్యము నుదహరించి, యాభాష్యమున కర్థము నీక్రిందివిధమున భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు వర్ణించుచుండెను.

"నేను కార్యకరణసంఘాతరూపుఁడను కాను" అని గుణములనుండి యాత్మకు విభాగము, కర్మలు నాసంబంధమైనవి కావని కర్మలనుండి యాత్మకు విభాగము, ఇట్టి గుణకర్మములనుండి విభక్తమగు నాత్మయొక్క సాక్షాత్కారము కలవాఁ డహంకారవిమూఢాత్మ కాఁడు; కర్మలయం దాసక్తుఁడు కాఁడు. ఈశ్లోకమునందు విభాగపదము లేనిచో నిట్టి యర్థము ప్రాప్తించదు. ఇట "విభాగశ్చ-విభాగశ్చ విభాగౌ, గుణకర్మభ్యో విభాగౌ గుణకర్మవిభాగౌ, తయో ర్గుణకర్మవిభాగయోః" అని విగ్రహము చెప్పనొప్పును. ఇట్టి విగ్రహమును జెప్పుటచే "గుణవిభాగముయొక్క గాని, కర్మవిభాగముయొక్క గాని తత్త్వమును దెలిసికొనినవాఁడు" అను నర్థమున "గుణకర్మణోః" అను నంతమాత్రమువలననే వివక్షితార్థము సిద్ధించుచుండ విభాగపదము వ్యర్థ" మను మధుసూదనసరస్వతుల శంక తొలఁగించఁబడెను.

ఈమధుసూదనసరస్వతులే "గుణాశ్చ- కర్మాణి చ తయోః స్సమాహారః గుణకర్మ, గుణకర్మ చ విభాగశ్చ గుణకర్మవిభాగౌ" అని విగ్రహము చెప్పి గుణము లనఁగ నహంకారాస్పదము లగు దేహేంద్రియమనోబుద్ధు లనియు, కర్మ లనఁగ మమకారాస్పదము లగు దేహేంద్రియమనోబుద్ధుల వ్యాపారము లనియు, విభాగ మనఁగ వికారు లగు జడములకు భాసక మగుటచే వానికంటె వేరగు స్వప్రకాశాసంగజ్ఞానరూప మగు నాత్మ యనియు, నీవిధముగ భాస్యభాసకములు, జడచైతన్యరూపములు, వికారినిర్వికారులు నగు గుణకర్మవిభాగముల యాథాత్మ్యమును నెవఁడు తెలుసుకొనునో" యని వ్యాఖ్యానించిరి. ఇట్టి వ్యాఖ్యానము చింత్యము. ఎందువల ననిన? "గుణకర్మ చ-విభాగశ్చ గుణకర్మవిభాగౌ" అనికదా విగ్రహమును వర్ణించిరి. అట్లగుచో నిది ద్వంద్వసమాసము. అందు "అల్పాచ్‌తరం పూర్వం" అను నియమముచేతను, "అభ్యర్హితతమం పూర్వం" అను నియమముచేతను, అల్పా

చ్చులు కలదియు, అభ్యర్హితతమము నగు విభాగపదము పూర్వమునందును, గుణకర్మపదము పరమునందును నుండ వలసివచ్చును. అట్లగుచో "విభాగగుణకర్మణోః" అని గీతయం దుండవలసివచ్చును. అట్లుండక "గుణకర్మవిభాగయోః" అని విభాగపద ముత్తరముననే యుండుటవలన నిట్టి విగ్రహమును వ్రాసి యర్థమును వర్ణించుట న్యాయము కాదు. ఈప్రయోగము ఛాందస మనినను, నిపాతప్రకరణ మనిత్య మనినను ఈప్రయోగము కుదురును కాని భాష్యోక్త రీతిని గతియుండ నిట్టి విగ్రహములను కల్పించి యెట్లో సమర్థించుట యనుచితము. విభాగపదము నకు ప్రసిద్ధార్థమును విడచి, యప్రసిద్ధార్థమును కల్పించుటయు, క్లిష్టకల్పనయు ననుచితమే యగును.

కొందరు—ఎవఁడు తత్త్వవేత్తయో వాడు- "గుణాః" ధీచక్షురాదులు "గుణేషు" దుఃఖరూపాదుల యందు "వర్తన్తే" ఉంటున్నవి. అని తలఁచి గుణవిభాగమునందుఁగాని, కర్మవిభాగమునందుఁగాని సక్తుఁడు కాఁడని యోజన చేయుచుండిరి. "గుణానాం" సత్త్వరజస్తమస్సులయొక్క, "విభాగః" విభజనము. అనఁగా బుద్ధ్యహంకారజ్ఞానేంద్రియవిషయరూపములచే వేరుపరచి యుండుటయే. అట్టిదానియందు "న సజ్జతే" "ఇది" యనియు, "నేను" అనియు తలఁచడు. ఈచెప్పుటచే కర్మవిభజనముకూడ నావశ్యక మగుటచే వ్యాఖ్యానింపఁ బడెను. అట్లు కానిచో చిదాత్మయందే యాదానాదికర్తృత్వము, దుఃఖాదిమత్త్వముగూడ సంభవించెడిని. తెలివ యాశయ మేమి ? ఆత్మానాత్మల యాథాత్మ్యమును తెలిసినవాఁడు వ్యాపృతము అగు నహంకారాదులయందును, తత్కర్మలగు నభిమానాదులయందును కుసుమములయందు సూత్రమువలె ననువర్తమాన మగు నాత్మను అహంకారాదులకంటె పృథగ్భూతముగ తెలిసికొని ధీచక్షురాదులు దుఃఖరూపాదులయం దనువర్తించుచున్నవి. కాని ఆత్మ యనువర్తించుటలేదని తెలిసికొని "హస్తాదిరూపసంఘాతము నేనే, ఈయాదానాదికర్మము నాసంబంధమైనదే" అని సక్తుఁడు కాఁడని యర్థమును వర్ణించెదరు. ఈయర్థవర్ణనముకూడ విచారింపఁదగినదే. ఇట్టి యర్థము "గుణకర్మణోః న సజ్జతే" అను వాక్యమువలననే సంభవించుచుండ విభాగపదమున కీవ్యాఖ్యయం దవశ్యము వైయర్థ్యము తప్పదు. కాన నీవ్యాఖ్యానము విచారింపవలసినదే. మఱియు నిట్టి వ్యాఖ్యానమునందు "తథాచే త్యాది" గ్రంథమునకు స్వవ్యాఖ్యానానురూపత్వము సంభవించును (అనఁగా "ఆత్మానాత్మల యాథాత్మ్యమును తెలిసిన వాఁడు" అను గ్రంథమునకు స్వవ్యాఖ్యానానురూపత్వము సంభవించు నని యాశయము).

కరణాత్మకములగు గుణములు విషయములయందు ప్రవర్తించుచున్నవి. ఆత్మ వర్తించుటలేదు." అని తలచి కర్తృత్వాభినివేశమును చేయఁడు. "గొప్పబాహువులు శత్రుహననమునందు ప్రవర్తించుచున్నవి. నేను ప్రవర్తించుటలేదు" అని నీవును తలఁచి కర్తృత్వాభినివేశమును చేయుటకు తగవని "హేమహాబాహో!" అను సంబోధనచే సూచిత మయ్యెను.

స్వాభిప్రాయము:— మధుసూదనసరస్వతులు "గుణాశ్చ-కర్మాణిచ తయోః సమాహారః, గుణకర్మ, గుణకర్మచ-విభాగశ్చ గుణకర్మవిభాగౌ" అని విగ్రహమును వ్రాసిరి. ఈవిగ్రహము ద్వంద్వము-ద్వంద్వసమాసమున నల్పాచ్చులు గల పదము పూర్వమునందును, బహ్వచ్చులు గల పద ముత్తరమునందు నుండవలెను. అని భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు మధుసూదనసరస్వతుల నాక్షేపించి, ఛాందసప్రయోగమనియో, నిపాతప్రకరణ మనిత్య మనియో సమాధానము చెప్పవచ్చును కాని తాము జెప్పినవిధమున భాష్యోక్త రీతిని సరిపడుచుండ క్లిష్టకల్పన జేయుట యనుచిత మనియు, విభాగశబ్దమునకు ప్రసిద్ధార్థపరిత్యాగరూపదోషము సంభవించునవియు నాక్షేపించిరి.

ఇట విచారింతము-భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు మధుసూదనసరస్వతులను పదేపదే యాక్షేపించు స్వభావముచే "గుణకర్మవిభాగయోః" అనుచోటఁగూడ నల్పాచ్చులు గల పదము ద్వంద్వసమాసమున పూర్వమునందుం డవలెనని యాక్షేపించి, యెట్టికేలకు సమర్థించువానివలె "ఇది ఛాందసప్రయోగమనిన సరిపడును. కాని" అని ఛాందసప్రయోగముగ సమర్థించువానివలె ప్రథమమున ప్రవర్తించిరి. ఛాందసప్రయోగమనుట యెటుల సర్థించు

టకు వీలుపడకయే కదా! అట్లే యీమధుసూదనసరస్వతుల విగ్రహ మెటుచూచిన సరిపడదని యాక్షేపించుటకు బదులు ఛాందసమని చెప్ప మొదలిడిరి. కాని యంతమాత్రముతో నూరకుండిన తనకు వ్యాకరణమునందుగల యశక్తత్వము బయల్పడునని కాబోలు నిపాతప్రకరణ మనిత్యమని వ్రాసి మధుసూదనసరస్వతుల విగ్రహమును సమర్థించి దోషాంతరమును జెప్పుటకు మొదలిడిరి. అనఁగ "లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః" అను సూత్రమునందున్న "లక్షణహేత్వోః" అను వాక్యము ద్వంద్వసమాసము. ఈద్వంద్వసమాసమున హేతుశబ్ద మల్పాచ్చులు గలది. "అల్పాచ్తరం పూర్వం" అను శాస్త్రము నిత్యమే యైనచో సూత్రకారులు హేతుశబ్దమును లక్షణశబ్దమునకుఁ బూర్వమునందు ప్రయోగింపవలయును. అట్లు ప్రయోగించక లక్షణశబ్దమునకు పరమునందే హేతుశబ్దమును ప్రయోగించుటచే "అల్పాచ్చులు గల శబ్దమును ద్వంద్వసమాసమున పూర్వమునందు ప్రయోగించవలయు"నను శాస్త్ర మనిత్యమని స్పష్టమగుచున్నది. అని యూహించి భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులు మరియొక దోషమును జెప్ప మొదలిడిరి కాబోలు! అదియును విచారింతము. భాష్యకారులు వర్ణించిన యర్థ మొకటి కావచ్చును. దానినే యిత్తరు లనుసరించవలె నను నియమ మెచ్చటిది? ప్రకృతమునకు విరోధము లేకుండఁగ నితరులు శబ్దమునకు మఱియొకవిధముగ నర్థమును వర్ణింపఁగూడ దను నియమ మెక్కడిది? ఎచ్చట నిట్టి నియమములేదు. మరి ప్రసిద్ధార్థపరిత్యాగ మనెదరా? ప్రసిద్ధార్థమన రూఢ్యర్థమా? లేక శక్యార్థమా? "యోగాద్రూఢి ర్బలీయసీ" అను నియమమున రూఢ్యర్థపరిత్యాగము సంభవించు ననెదరా? పంకజాదిశబ్దమువలె నీవిభాగశబ్దమునకెచ్చోటను రూఢి యని యెవరు నిర్ణయించిరి? తార్కికులు విభాగశబ్దమును విభాగమనెడి గుణపరముగ వాడుచుండిరి. అదియు విపూర్వకభజ్ ధాత్వర్థమే యని గదాధరభట్టాచార్యులవారు శక్యార్థముగనే వ్యుత్పత్తివాద ప్రథమాకారకమునందు జెప్పియుండిరి. కాన నీవిభాగపద మెచ్చటను రూఢ్యర్థము కలదని యెవరును జెప్పియుండలేదు. ఇక శక్యార్థమే ప్రసిద్ధార్థ మనెదరా? శక్తిచే ననేకార్థములు నిరూపించఁబడుచుండ నిది ప్రసిద్ధార్థమనియు, నిది కాదనియు, నెవరు నిర్ణయింపఁగలరు. కాన ద్వేషభావముచే పదేపదే మధుసూదనసరస్వతుల నెత్తిపొడుచుట భాష్యోత్కర్షదీపికాకారుల స్వభావవైషమ్యమే గాని మధుసూదనసరస్వతుల వ్యాఖ్యయందు దోషము లేదని మా యాశయము.

పరమార్థప్రప:—"తత్త్వవిత్తు" అను శ్లోకముచే జ్ఞానికి విశేషమును జెప్పుచుండెను. "నేను గుణస్వరూపుడను కాను" అని. (తాను గుణములకంటె వేరగుట గుణవిభాగము) "కర్మలు నాసంబంధమైనవి కా"వని తాను కర్మలకంటె వేరగుట కర్మవిభాగము. అట్టి గుణకర్మవిభాగముల తత్త్వమును దెలిసినవా డింద్రియములు విషయములయందు వాని స్వభావమువలన ప్రవృత్తము లని తలఁచి కర్తృత్వాభినివేశమును పొందడు. ఈవిషయమే "ధూలిధూమాభ్రధూమై ర్యద్వ న్మలినం క్రియతే నభః। పరామృష్ట స్తథైవాత్మా విశుద్ధః ప్రాకృతై ర్గుణైః" (ధూమముచేతను, ధూళిచేతను, మేఘములచేతను నేవిధముగ నాకాశము మలినముగఁ జేయఁబడునో; అట్లే ప్రకృతిసంబంధ మగు సత్త్వరజస్తమస్సులచే విశుద్ధమగు నాత్మ పరామృష్టము. (కర్తృత్వాద్యభిమానము కలదిగ చేయఁబడుచున్నది.) ఇట్టి కర్తృత్వాద్యభిమానమే యాత్మకు మాలిన్యము. పైఁజెప్పఁబడిన దృష్టాంతముచే కర్తృత్వాద్యభిమాన మాత్మకు స్వాభావికము కాదనియు, ఆగంతుకమనియు, నది తత్త్వజ్ఞానముచే నశించుననియు స్పష్టమగుచున్నది.

నీలకంఠీయము:—ఇట్లు సక్తునకు కర్మాచరణను చెప్పి, యసక్తునకు కర్మాచరణను "తత్త్వవిత్తు" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను. "గుణకర్మవిభాగయోః" అనుచోట "గుణవిభాగకర్మవిభాగములయొక్క తత్త్వ మెరిగినవాఁడు" అని శ్రీశంకరభగవత్పాదులు వ్యాఖ్యానించిరి. "నేను గుణాత్మకుఁడను కాను" అని గుణములనుండి యాత్మకు విభాగము, "నేను కర్మాత్మకుఁడను కాను" అని కర్మలనుండి యాత్మకు విభాగము. ఇట్టి గుణకర్మల విభాగములయొక్క తత్త్వ మెరిగినవాఁడని శ్రీధరులు వ్యాఖ్యానించిరి. గుణము లనఁగ నహంకారాస్పదము

అగు దేహేంద్రియాంతఃకరణములు. కర్మ అనఁగ నహంకారాస్పదము అగు దేహేంద్రియాంతఃకరణవ్యాపారములు. అవి మమకారాస్పదములు. "గుణాశ్చ కర్మ చ తయో స్సమాహారః గుణకర్మ" అని ద్వంద్వైకవద్భావము. "విభజ్యత ఇతి విభాగః" నిఖిలజడపదార్థములకు భాసకమై వేరుగ నుండు స్వప్రకాశజ్ఞానరూపము, అసంగము నగు నాత్మ విభాగశబ్దముచే చెప్పఁబడును. గుణకర్మ చ-విభాగశ్చ గుణకర్మవిభాగౌ తయో ర్గుణకర్మవిభాగయోః అని విగ్రహము. అట్టి జడాజడముల యాథాత్మ్యమును తెలిసినవాఁడు గుణములు (కరణములు) గుణములయందు (విషయములయందు) ప్రవర్తించుచున్న వని తలఁచి కర్తృత్వాభినివేశమును చెయ్య (పొంద)ఁ డని మధుసూదనసరస్వతులు వివరించిరి. "గుణవిభాగకర్మవిభాగములయొక్క తత్త్వ మెరిగినవాఁడు" అను భగవత్పాదుల పక్షమున "గుణకర్మయో స్తత్త్వవిత్" గుణకర్మల తత్త్వమును తెలిసినవాఁడు అనునంతమాత్రము సరిపడుచుండ విభాగపదము వ్యర్థ మని తెలిసికొననగును. లేక ఎవఁడు తత్త్వవేత్తయో వాఁడు "గుణము లగు నింద్రియాదులు విషయములయందు ప్రవర్తించుచున్న" వని తలఁచి గుణవిభాగకర్మవిభాగములందు సక్తుఁడు కాఁడు. అని మూలమును యోజనచేయ నగును. గుణము లనఁగ సత్త్వరజస్తమస్సులు. వాని విభాగ మనగ బుద్ధ్యహంకారజ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియవిషయరూపముగ విభాగ మొనరించి యుండుట. అట్టిదానియందు "ఇది, నేనే" అని తలవఁడు. అది యెట్లనిన ? శరీరము గౌరవర్ణము కలదై యుండ "నేను గౌరవర్ణము కలవాఁడను" హస్తములచే వస్తువు తీసికొనబడుచుండ "నాచే నిది తీసికొనబడుచుండెను" చక్షుస్సుచే చూడఁబడుచుండ "నాచే నిది చూడబడుచుండెను" ననియు, అహంకారముచే నభిమత మగుచుండ "నాచే నిది యభిమానింపఁబడుచుండెను" బుద్ధి వికారమును బొందుచుండ "నేను సుఖి" ననియు, బుద్ధ్యాదు లన్నియు ప్రత్యేకగృహ్యమాణము లైనను బుద్ధ్యాదులయందు ప్రత్యగ్రూపత్వము నధ్యసించి "ఇది నేను" అనియు, "ఇది నాసంబంధ మగు కర్మ" యనియు తలఁచుచున్నాఁడు. ఈ చెప్పుటవలన కర్మవిభజనముకూడ నావశ్యక మగుటచే వ్యాఖ్యానించఁబడెను. అట్లు కానిచో చిదాత్మయందే యాదానాదికర్తృత్వదుఃఖాదిమత్త్వములు సంభవించెడిని. దీనినే "అంధో మణి మవిందత్, త మనంగులి రావయత్ అగ్రీవః ప్రత్యముంచత్ త మజిహ్వో అసశ్చత" (స్వయంప్రకాశహీన మైనను చక్షురాదులు రూపాదివిషయములను ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి. కాష్టలోష్టాదులవలె జడ మగుటవలన స్వయముగ కర్మను చేయుట కశక్తమైనను హస్తాదులు వస్తువును స్వీకరించుచున్నవి. తెగగొట్టఁబడిన శిరస్సు కలవానివలె నిర్జీవముగ నహంకారము కంఠమందు విషయమును ధరించుచున్నది. నాచే నిది పొందఁబడె నని తలచుచున్నది. వస్త్రము తనయందుండు రూపాదులయొక్క ప్రకాశనమం దసమర్థమైనటుల "అజిహ్వా" బుద్ధి తనయందుండు సుఖదుఃఖములయొక్క ప్రకాశనాసమర్థమైనను "నేను సుఖిని, నేను దుఃఖిని" అని సుఖదుఃఖంబుల ననుభవించుచున్నది). అనియు శ్రుతి బోధించుచున్నది. ఇంతవరకు తేలిన యాశయ మేమి ? ఆత్మానాత్మలయొక్క యాథాత్మ్య మెరిగిన తత్త్వవేత్త వ్యావృత్తంబులగు అనఁగా నొకదానియం దొకటి యుండనట్టి కుసుమంబులయందు సూత్రమనుస్యూతమైనటుల వ్యావృత్తాహంకారాదులయందు, తత్కర్మ అగు నభిమానాదులయం దనువృత్తంబు, వ్యావృత్తంబులకంటె భిన్నంబు నగు నాత్మను తెలిసికొని బుద్ధిచక్షురాదులు దుఃఖరూపాదులయం దుంటున్నవి. ఆత్మస్వరూపంబు ప్రవర్తించుట లేదు. అని తలఁచి హస్తాదిసంఘాతంబు నేనే నాసంబంధమైనదే యీయాదానాదిక మంతయు కర్మ అని సక్తుఁడు గాఁడు. ॥౨౮॥

గీ॥ ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢాః సజ్జంతే గుణకర్మసు ।
తా నకృత్స్నవిదో మందా న్కృత్స్నవి న్న విచాలయేత్ ॥ ॥౨౯॥

పదవిభాగము:— ప్రకృతేః-గుణసంమూఢాః-సజ్జన్తే-గుణకర్మసు- తాన్ - అకృత్స్నవిదః- మందాన్- కృత్స్నవిత్ -న-విచాలయేత్ ॥ ॥౨౯॥

ప్రతిపదార్థము:— యే=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఏపురుషులు; ప్రకృతేః=ప్రకృతియొక్క; గుణసంమూఢాః, గుణ=కార్యకరణరూపవికారములచే; సంమూఢాః=లెస్సగ మోహితులై; గుణకర్మసు, గుణ=ఇంద్రియములయొక్క, కర్మసు=కర్మలయందు; సజ్జన్తే=ఆసక్తికలవార లగుచుండిరో; అకృత్స్నవిదః=సర్వమును తెలిసికొననట్టి (కర్మఫలమాత్రమును తెలిసికొనినట్టి); తాన్=ఆ; మందాన్=మందప్రజ్ఞ అగువారలను; కృత్స్నవిత్=ఆత్మవేత్త; నవిచాలయేత్=చెలింపచేయరాదు. ॥౨౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యే పునః—ప్రకృతే రితి । ప్రకృతే ర్గుణై స్సమ్యఙ్మూఢాః స్సంమోహితా స్సన్త స్సజ్జన్తే గుణానాం కర్మసు గుణకర్మసు వయం కర్మ కుర్మః ఫలాయేతి, తా న్కర్మసఙ్గినోఽకృత్స్నవిదః కర్మఫలమాత్రదర్శినో మందా న్మందప్రజ్ఞా న్కృత్స్నవి దాత్మవి త్స్వయం న విచాలయే ద్బుద్ధిభేదకరణ మేవ చాలనం త న్న కుర్యా దిత్యర్థః ॥ ॥౨౯॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

విద్వాంసుడు, అవిద్వాంసుఁ డనెడి యుభయులను ప్రకృతముగ చేసికొని విద్వాంసుఁ డవిద్వాంసునియొక్క బుద్ధిభేదమును చేయరా దని యీశ్లోకమునం దుపసంహరించుచుండెను.

ఏమానవులు ప్రకృతియొక్క కార్యకరణరూపమగు దేహాదులచే లెస్సగ మోహితులై 'మేము ఫలముకొఱకు కర్మము నాచరించుచుంటిమి' అని యీ దేహాదుల వ్యాపారమునందే దృఢతరమగు నాత్మీయబుద్ధిని చేయుదురో-కర్మసంగులు, ఆత్మజ్ఞానశూన్యులు, కర్మఫలమాత్రమునే గుర్తించెడివారు నగు యీ మందప్రజ్ఞులకు ఆత్మవేత్త స్వయముగ బుద్ధిభేదమును చేయరాదు. (అనగా కర్మలతో నేమియు ప్రయోజనము లేదు. కర్మలను వదలు డని బోధించి కర్మలయందుఁగల శ్రద్ధాపూర్వక మగు బుద్ధిని తొలగింపరా దని భావము.) ॥౨౯॥

— ♦ 3వ అధ్యాయము- ౨౯వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦ —

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇట్లు విద్వాంసునకు, నవిద్వాంసునకు కర్మానుష్ఠానసామ్య ముండుటచే విద్వాంసు డవిద్వాంసునకు బుద్ధిభేదమును జేయరాదని జెప్పిన విషయమునే 'ప్రకృతేః' అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను. మాయాసంబంధమగు గుణములచే (అనగా మాయాకార్యమగుటచే మాయాధర్మములగు వికారభూతములైన దేహాదులచే) లెస్సగ మూఢులు (అనగా స్వస్వరూపాస్ఫురణచే దేహేంద్రియాదులనే యాత్మగ తలచెడివారు) దేహేంద్రియాంతఃకరణవ్యాపారములయందు "మేమే కర్మఫలముకొరకు కర్మల నాచరించుచుంటిమి" అని దృఢతరమగు నాత్మీయబుద్ధి కలవారగుచుండిరి. అట్టి కర్మసంగులు, అనాత్మాభిమానులు, చిత్తపరిశుద్ధి లేమింజేసి జ్ఞానాధికారమును పొందనివారు. అట్టివారలను పరిపూర్ణాత్మతత్త్వమును దెలిసినవాఁడు కర్మ

శ్రద్ధనుండి విడిపించజాలదు. శుద్ధాంతఃకరణులు స్వయముగ వివేకోదయమైనచో చలించరు. అనగా జ్ఞానాధికారమును పొందెదరని యభిప్రాయము. కృత్స్నాకృత్స్నశబ్దము లాత్మానాత్మపరములుగ వార్తికకారులు వ్యాఖ్యానించిరి. “సదేవేత్యాదివాక్యేభ్యః కృత్స్నం వస్తు యతోఽద్వయం। సంభవ స్తద్విరుద్ధస్య కుతోఽకృత్స్నస్య వస్తునః॥ యస్మి న్దృష్టే ప్యదృష్టోఽర్థ స్స తదన్యశ్చ శిష్యతే। తథాఽదృష్టేపి దృష్ట స్స్యా దకృత్స్న స్తాదృగుచ్యతే” (అనాత్మ సావయవ ఘటపటచేతను, అనేకధర్మములు కలదగుటవలనను ఒకానొకధర్మపురస్సరముగ నొకానొక యవయవపురస్సరముగ నొక ఘటాదికము జూడఁబడినను ధర్మాంతరపురస్సరముగ నవయవాంతరపురస్సరముగ నాఘట మజ్ఞాతమే యగును. ఎట్లనిన - ఒక ఘటమునందు ఘటత్వము, రజతత్వము అను రెండు ధర్మములు కల వనుకొనుఁడు! అం దాఘటము ఘటత్వధర్మపురస్సరముగఁ దెలియఁబడినను, రజతత్వధర్మపురస్సరముగఁ దెలియఁబడదగు నని యాశయము.) అటులే ఘటము జ్ఞాతమైనను పట మజ్ఞాత మగును. అటులే ఘటాదిక మజ్ఞాతమైనను పటాదికము జ్ఞాత మగును. పటము జ్ఞాతమైనను తద్భిన్నముయొక్క యజ్ఞానమువలన పట మజ్ఞాతమైనను, ఘటజ్ఞానము కలుగుటవలనను ఘటపటాదిక మకృత్స్న మనఁబడును. ఆత్మ జ్ఞాత మగుచో నఖిలము జ్ఞాత మగుటంబట్టి యద్వయాత్మ కృత్స్న మనఁబడు నని వార్తికకారులు స్పష్టముగ కృత్స్నాకృత్స్నశబ్దములకు ఆత్మానాత్మ లని యర్థమును జెప్పియుండిరి.

శంకరానందీయము:— దేహేంద్రియాదులచే కర్మలు చేయఁబడుచుండ తా నకర్త నని తెలిసికొనువాఁడు విద్వాంసుఁ డనఁబడును. అట్టి విద్వాంసుఁడు తనకంటె విలక్షణులు, కర్మలు నగు నజ్ఞానులను ప్రమాదముచేనైన చలింపఁజేయరా దని చెప్పినవిషయమునే తిరిగి చెప్పి దృఢపరచుచుండెను. “ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢాః” అనుదానిచే కర్మలకు విద్వద్విలక్షణ్యమును చెప్పుచుండెను. ప్రకృతియొక్క కార్యములగు దేహేంద్రియాదులయం దహంబుద్ధిచే తదాత్మత్వమును బొందిన పామరులు స్వయముగ శ్రవణాదీంద్రియములచేతను, వాగాదీంద్రియములచేతను క్రియమాణ మగు శ్రవణదర్శనవచనాదానభోజనాదులయందు “నేనే శ్రోతను, ద్రష్టను, వక్తను, దాతను, కర్తను, భోక్తను” అని యభినివేశమును బొందెదరు. బ్రహ్మవేత్తలు కానట్టి కర్మలగునట్టి యజ్ఞులను, బ్రహ్మవేత్త - కామనచే కర్మ నాచరింపరా దనికాని, కర్మఫల మసద్రూప మనికాని, కర్త్రాదికము మిథ్య యనికాని, నీవు బ్రహ్మస్వరూప మనికాని, నీ కేదియు చేయఁదగినది లేదనికాని బోధించి కర్మలనుండి చలింపఁజేయరాదు. మఱేమిచేయవలయు ననిన ? కర్మస్తుతిచే కర్మలయం దట్టి మందబుద్ధులను ప్రవర్తింపఁజేయవలెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— ప్రకృతమగు విద్వ దవిద్వత్స్వరూపమును చెప్పి విద్వాంసుఁ డవిద్వాంసునకు బుద్ధిభేదమును చేయరాదని “ప్రకృతేః” అను శ్లోకముచేఁ బ్రకృతప్రకరణము నుపసంహరించుచుండెను.

ప్రధానరూపమైన మాయాశక్తియొక్క వికారములగు కార్యకరణములచే లెస్సఁగ సంమూఢులు (అనఁగా స్వస్వరూపముయొక్క స్ఫురణము లేమింజేసి యా కార్యకరణములనే యాత్మనుగఁ దలచువారని యర్థము.) అట్టివారు కార్యకరణకర్మలయందు (వ్యాపారములయందు) “మేము ఫలముకొఱకు చేయుచుంటిమి” అని దృఢతరముగ తెలిసికొనుచుండిరి. వారలు గుణసంగులుకనుకనే యాత్మజ్ఞానశూన్యులు. మందప్రజ్ఞులగు నట్టివారల కాత్మవేత్త బుద్ధిభేదమును చేయరాదు. “ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమ్” అను బృహదారణ్యకశ్రుతి కృత్స్నవిత్త్వమును చెప్పుటచే నిచటగల “కృత్స్నవిత్” అను పదమునకు బ్రహ్మవేత్త యని యర్థము.

కొందరు (శ్రీధరాచార్యులవారు, పరమార్థప్రపాకారులు) “ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢాః” అనుచోట ప్రకృతియొక్క గుణము లనఁగ సత్త్వరజస్తమస్సు లనియు, వానిచే సంమూఢు లని యర్థమును వర్ణించిరి. ఇట్టి

యర్థవర్ణనము భాష్యవిరుద్ధ మగుటచే నుపాదేయము కాదు. మఱియు, "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః" అనుచోట పైనుదహరింపఁబడిన వారిరువురు "ప్రకృతివికారము లగు నింద్రియములచే చేయఁబడు కర్మలను" అని వ్యాఖ్యానించి యిచట నాశబ్దములకే ప్రకృతియొక్క గుణము లగు సత్త్వరజస్తమస్సులచే నని వ్యాఖ్యానించుటచే స్వోక్తివిరోధము ప్రాప్తించును. మఱియు దేహేంద్రియాద్యాసక్తి "గుణసంమూఢాః" అను పదముచేతనే చెప్పఁబడుటవలన "గుణములగు నింద్రియములయందు, తత్కర్మలయందు" అను వ్యాఖ్యానము నిరస్తము. మఱియు 'ప్రకృతేః' అను పదమునకు 'గుణకర్మసు' అను పదముతో సంబంధమును చెప్పుటలో ప్రయోజన మేమియు కానరానందున ప్రకృతిసంబంధము గుణభూతము లగు దేహాదులయందు, కర్మలగు గమనాదులయందు అని వ్యాఖ్యానించుట వ్యర్థమే యని తెలిసికొనదగును.

స్వాభిప్రాయము:— "కొందరు (శ్రీధరాచార్యులవారు, పరమార్థప్రపాకారులు) "ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢాః" అను స్థలమున ప్రకృతియొక్క గుణము లనగ సత్త్వరజస్తమస్సు లని వ్యాఖ్యానించిరి. ఇట్టి వ్యాఖ్య భాష్యవిరుద్ధ మనియు "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః" అను స్థలమున వ్యాఖ్యానించిన తమ వాక్యములకు విరోధము ప్రాప్తించు ననియు, అందుచే నీవ్యాఖ్య లుపాదేయములు గావని భాష్యోత్కర్షదీపికా కారులు వ్రాసి యుండిరి. ఇచట విచారింతము.

పైవ్యాఖ్యాతల వ్యాఖ్యలు భాష్యమునకు విరుద్ధములు గాన సేకరింపఁదగినవి కావనుటలో నర్థమేమి? భాష్యకారులు చెప్పినట్లు చెప్పలే దనియా? భాష్యము ప్రకృతమునకు సంబంధించినది. అట్టివ్యాఖ్యాతల యర్థము ప్రకృతమునకు సంబంధించ దనియా? ప్రథమపక్షమున ఒకరు చెప్పినట్లే చెప్పవలయు నను నియమము వ్యాఖ్యాతలకు కలదా? అట్టి నియమ మెచ్చటను గానరాదు. ఒక వ్యాఖ్యాత పదస్వారస్యము ననుసరించి యొకరీతిగ వ్యాఖ్యానింపవచ్చును. మరియొక వ్యాఖ్యాత పదస్వారస్యము ననుసరించి స్వీయప్రతిభచే మరియొకరీతిగ వ్యాఖ్యానింపవచ్చును. ఇట్లెందులకు వ్యాఖ్యానించి రను నాక్షేపణ యెచ్చటను గానరాదు. కాని యీవ్యాఖ్యలు పూర్వాపరసంబంధమును విడువక యుండెనా? ప్రకృతవివక్షితార్థము సంభవించునా? యనియే విచారణీయము. ప్రకృతియొక్క కార్యము లగు శరీరేంద్రియాదులచే మోహితు లనిన నేమి? ప్రకృతియొక్క గుణములగు సత్త్వరజస్తమస్సులచే సంమూఢు లనిన నేమి? ఎట్లయిన సంమూఢులే. ఇట్టి సంమోహ మిరువురకు సమ్మతమే. సంమోహమునకు శరీరేంద్రియాదులే కారణ మనెదవా? అట్లైన సత్త్వరజస్తమస్సు లెందులకుఁ గారణములు కావని యడుగవలసియున్నది. సత్త్వరజస్తమస్సులుకూడ మోహమునకు కారణమే. కాన ప్రకృతియొక్క సత్త్వరజస్తమస్సులచే సంమూఢు లని వ్యాఖ్యానించుటచే పైవ్యాఖ్యాతల కెట్టి దోషము లేదు. మరి భాష్యోత్కర్షదీపికా కారుల యనూయయే వ్యక్త మగుచున్నది.

మఱియు "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః" అనుచోట పై వ్యాఖ్యాత లిరువురు ప్రకృతికార్యములగు దేహేంద్రియాదులని వ్యాఖ్యానించి, ఇచటనుండు "ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢాః" అను సమానపదమునకు ప్రకృతి సంబంధములగు సత్త్వరజస్తమస్సులని వ్యాఖ్యానించుట స్వోక్తివిరుద్ధమనియు భాష్యోత్కర్షదీపికాకారు లాక్షేపించి యుండిరి. ఇచట తత్త్వమునుకూడ కొంచము విచారింతము. "స్వస్థానే యాదృశార్థం బోధయతి పద మనుషక్త మపి తాదృశార్థమేవ బోధయతి" (స్వస్థానమునం దేయర్థమును పదము బోధించునో ఆ పదమే యన్యత్ర శాబ్దబోధ నిమిత్త మనుషక్తమైనపుడు నా యర్థమునే బోధించును కాని యన్యార్థమును బోధించనేరదు). అని శాస్త్రము నందు నియమము కాని, అనుషక్తము కాని సజాతీయపదమునకు పూర్వమందుండు పద మేయర్థమును బోధించునో యా యర్థమునే చెప్పవలయునని నియమము లేదు. అట్లగుచో శ్రుతులయం దెన్నిచోట్ల ప్రాణశబ్దము లేదు. ఒకచోట ప్రాణశబ్దము బ్రహ్మను బోధించునని యన్ని ప్రాణశబ్దములకు బ్రహ్మమే యర్థమని చెప్పనొప్పునా? ఏకప్రకరణ

మందశ్లోకార్థమునే చెప్పవలయుననెదరా, ఒక శబ్దమున కెన్నిచోట్ల యవాంతరప్రకరణము ననుసరించి నానార్థములను చెప్పుటలేదు. సర్వ సామలకవాంతరప్రకరణములచే నానార్థత్వము యుక్తమే యనెదరా! ఇదియు విచారింపవలసిన విషయమే, కాని; యొక ప్రకరణమునందు గల "ఆత్మా" అను శబ్దమునకు "పురుషః" అను మొదలగు శబ్దములకు సందర్భము ననుసరించి భాష్యకారులే యనేకార్థములను బృహదారణ్యకోపనిషత్షష్ఠాధ్యాయమందు, ఇతరప్రదేశములయందు వర్ణించియుండిరి. మఱియు నీ యధ్యాంతమందుండు శ్లోకమునంగల "ఆత్మానం ఆత్మనా" అను రెండుపదములు ఆత్మన్ శబ్దములైనను "ఆత్మానం" అనుదాని కంతఃకరణమని, "ఆత్మనా" అనుదానికి నిశ్చయాత్మకబుద్ధియని యర్థమును చెప్పియుండలేదా! కాన, అనుషక్తము కాని "ప్రకృతేర్గుణసంమూఢాః" అను స్థలమందుగల గుణశబ్దమునకు సత్త్వరజస్తమస్సులని యర్థమును వర్ణించుట స్వోక్తివిరుద్ధమని చెప్పుట భాష్యోత్కర్షదీపికాకారులకు న్యాయము కాదు. కాని ఆచార్యులు వర్ణించినరీతిని, తాము పూర్వమునందు వర్ణించినరీతిని విడచి యీ శ్లోకమందుగల గుణశబ్దమునకు సత్త్వరజస్తమస్సులని యర్థమును వర్ణించుటయం దేమి ప్రయోజనమో దానిని ప్రశ్నింపవలయును. శ్రీమద్భాష్యకారులు, మధుసూదనసరస్వతులు, శంకరానందులు మొదలగువారు గుణశబ్దము ప్రాయికముగ సత్త్వరజస్తమస్సులయందే ప్రయోగింపబడుచుండినను, సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమగు ప్రకృతి కార్యాకారముగానపు డనర్థమును కలుగజేయలేదని యిచట సంమోహరూపానర్థమునకు కార్యాకారముగ (దేహేంద్రియాద్యాకారముగ) పరిణమించిన ప్రకృతియే హేతు వగునని గుణశబ్దమునకు ప్రకృతికార్యములగు దేహేంద్రియాదు లని యర్థమును జెప్పియుండిరి. కాని పై వ్యాఖ్యాతలిపుడు వర్ణించిన సత్త్వరజస్తమస్సులను నర్థమున నిట్టి స్వారస్యము లేదు. అందుచే పై వ్యాఖ్యానములయందు సత్త్వరజస్తమస్సులనే గుణములచే సంమూఢులని చెప్పుట విశేషమున్నదో లేదో చదువరులే గ్రహింతురుగాక.

ఇచట విచారింపవలసినదొక విషయము కలదు "ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢాః" అనుచోట పైవ్యాఖ్యాతలందరు "ప్రకృతేః" అను పదమును "గుణసంమూఢాః" అను సమాసపూర్వపదముతో నన్వయించిరి. ఇట్లన్వయించుటచే "గుణసంమూఢాః" అను సమాస మెట్లు సంభవించును? ఎందులకనిన– "సమర్థః పదవిధిః" అను సూత్రము కృద్విధి, తద్ధితవిధి, సమాసవిధియు సమర్థమైనవి. (సామర్థ్యమున్నపుడే పైవిధులు ప్రాప్తించును) అని బోధించుచున్నది. సాపేక్షత్వ మున్నపుడు సామర్థ్య ముండదు. సాపేక్షత్వ మనగ సమాసపూర్వపదార్థముతో ప్రకృతసమాసాఘటకపదార్థ మన్వయించుటయే. ఇట సమాసపదము "గుణసంమూఢాః" అనుపదము. అట్టి సమాసమున పూర్వపదము "గుణ" అను పదము. ఆపదముయొక్క యర్థమగు శరీరేంద్రియాదులతో నీసమాసాఘటకమగు "ప్రకృతేః" అను పదముయొక్క యర్థము నన్వయించి, ప్రకృతిజన్యములగు శరీరేంద్రియాదులచే సంమూఢులని యర్థమును వర్ణించుచుండిరి కాన నిచట సామర్థ్యము లేమింజేసి "గుణసంమూఢాః" అను సమాస మెట్లు సంభవించునని శంక వైయాకరణుల కవశ్యము జనించును. అందు సమాధానము నేను కొంచెము చెప్పెద. ఈసమాధానమున నన్వయభేదమే కాని పర్యవసితభావము పూర్వవ్యాఖ్యాతలదే యని గ్రహింపనగును. అన్వయ మెట్లనిన? ప్రకృతియనగ మాయ. మాయ యనగ నవిద్యయే. కాన నవిద్యవలన (ఆత్మతత్త్వాజ్ఞానమువలన) "గుణసంమూఢాః" గుణేషు– సంమూఢాః శరీరేంద్రియాదులయందు సంమూఢులు. అనగా నజ్ఞానమువలన శరీరేంద్రియాదులయం దాత్మాభినివేశనము కలవారు. కనుకనే "సజ్జంతే గుణకర్మసు" శరీరేంద్రియాదుల కర్మలగు శ్రవణదర్శనాదానవచనాదులయందు "నేను వినుచుంటి ననియు, నేను స్వీకరించుచుంటి ననియు, నేను పలుకుచుంటి ననియు, నేను నడచుచుంటి ననియు సక్తిగలవా రగుచుండిరి." అని యర్థమును వర్ణించినచో పూర్వాచార్యుల యాశయమునకు విరోధము ప్రాప్తించదు. "ప్రకృతేః" అను శబ్దముయొక్క యర్థమును 'గుణసంమూఢాః' అను సమాసోత్తరపదార్థముతో నన్వయించుటవలన నసామర్థ్యము ప్రాప్తించదు. సమర్థపదము లగుటచే సమాసము సంభవించును. వైయాకరణుల యాక్షేపణయు సంభవింపదు. అని నా యాశయము.

పరమార్థప్రపా:— "న బుద్ధిభేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసంగినాం" అను స్థలమునం దుపక్రమించబడిన విషయము కర్మసంగులగు నజ్ఞానులకు బుద్ధిభేదమును పుట్టించరాదనునది. అట్టి యుపక్రాంతవిషయమునే "ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢాః" అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను.

మాయాగుణములగు సత్త్వరజస్తమస్సులచే మోహమును పొందినవారై "గుణకర్మసు" ఇంద్రియములయందు ఇంద్రియకర్మలగు ద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యాదులయం దెవరు సక్తికలవా రగుచుండిరో అట్టి యేకైకేంద్రియోపాసకులను "కృత్స్నవిత్" సర్వేంద్రియచాలకుం డగు నాత్మవేది భ్రంశమును పొందించరాదు. ఈవిషయమునే శ్రుతి– "స యో త ఏకైక ముపాస్తే న స వేదా కృత్స్నో హ్యేషో త ఏకైకేన భవ త్యాత్మే త్యేవోపాసీ తాత్ర హ్యేతే సర్వ ఏకీభవతి తదేత త్పదనీయ మస్య సర్వస్య యదయ మాత్మానేన హ్యేత త్సర్వం వేద యథా హ వై పదే నాను విందే దేవం కీర్తిగ్ం శ్లోకం విన్దతే య ఏవం వేద" దీనికి పూర్వశ్రుతియందు "ప్రాణ న్నేవ ప్రాణో భవతి" ఇత్యాదివాక్యములచే సర్వేంద్రియము లాత్మయొక్క కర్మనామము లగుచున్న వని జెప్పఁబడెను. అం దాత్మానభిజ్ఞుఁడై ఎవఁ డేకైకేంద్రియోపాసనను చేయునో వాఁ డాత్మస్వరూపమును తెలిసికొనఁనివాఁడు. అట్టి యేకైకేంద్రియములచే "అకృత్స్నుఁడు" అగును. ఇక కృత్స్నుఁ డెట్లగు ననిన? సర్వేంద్రియములు తమతమ విషయములను గ్రహించుచుండ పదార్థభాసకుఁ డీయాత్మయే యని యుపాసించవలెను. ఎందువల ననిన? ఈ యాత్మయందు సర్వవిషయములు ప్రతీతిరూపముచే నేక మగుచున్నవి. ఇదియే యాత్మయొక్క స్థానము అని తెలిసికొనఁదగినది. కాన నీసర్వజగత్తున కిదియే యాత్మ. ఈయాత్మచేతనే సర్వమును తెలిసికొనుచున్నాఁడు. కాన రూపరసాదిసర్వపదార్థగ్రహణ మగుచుండ ప్రతీతి (జ్ఞాన) రూపముచే నాత్మయే తెలియఁబడిన దగును. ఈవిషయమున దృష్టాంత మేదనిన– గోవుయొక్క యడుగుల ననుసరించి నడుచువానికి గోజ్ఞాన మెట్లు కలుగునో అట్లే పైనఁజెప్పినరీతి నెవఁ డాత్మను తెలిసికొనునో వాఁడు కీర్తిని పొందును. అని శతపథబ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది. ఈవిషయమే తైత్తిరీయకమునందుఁగూడ "అంతః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానా మేక స్స న్బహుధా విచార। శతం శుక్రాణి యత్రైకం భవంతి। సర్వే దేవా యత్రైకం భవంతి। అతో బహుప్రకార మింద్రియమార్గై ర్విచరంతి" (శాసకుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు ప్రజలలోనఁ బ్రవేశించి, యొక్కఁడేయై యనేకవిధములుగ సంచరించుచుండెను. అనేక మగు నింద్రియవృత్తు లేయాత్మయం దేక మగుచుండెనో, సర్వవేదము లేయాత్మయం దేక మగుచున్నవో అట్టి యాత్మ యనేకవిధములుగ సంచరించుచుండె నని పూర్వముతో నన్వయింపనగును. కాన మనుజులు బహుప్రకారములుగ నింద్రియమార్గములచే సంచరించుచుండిరి.) అని తైత్తిరీయకమునందుఁ జెప్పఁబడెను. మిగిలిన శ్లోకార్థము స్పష్టమైన దగుటచే నిచట వివరింపనవసరములేదు.

గీతారహస్యవిమర్శనము:—"సక్తాః కర్మ ణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వంతి భారత। కుర్యా ద్విద్వాం స్తథాఽసక్త శ్చికీర్షు ర్లోకసంగ్రహం॥ (అ 3- శ్లో॥ 25) న బుద్ధిభేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసంగినాం। జోషయే త్సర్వకర్మాణి విద్వా న్యుక్త స్సమాచరన్॥ (అ 3- శ్లో 26) ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే॥ (అ 3- శ్లో 27) తత్త్వవిత్తు మహాబాహో! గుణకర్మవిభాగయోః। గుణా గుణేషు వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జతే॥ (అ 3- శ్లో 28) ప్రకృతే ర్గుణసంమూఢా స్సజ్జంతే గుణకర్మసు। తా నకృత్స్నవిదో మందా న్కృత్స్నవి న్న విచాలయేత్॥ (అ 3- శ్లో 29)" పైశ్లోకములవలన దేలిన యాశయ మేమి? ఆరూఢుఁడుగూడ లోకసంగ్రహముకొర కవశ్యము కర్మల నాచరింపవలయు ననియు, అందుకూడ నే నాత్మజ్ఞాని నని యూరకుండక యవిద్వాంసుఁడువలె తప్పక తాను కర్మఫలము నపేక్షించక కర్మల నాచరించుచు నజ్ఞానులచే నాచరింపఁజేయువలయు ననియే ముఖ్యముగ దేలిన యాశయము. నిజముగ

నిట్టి శ్లోకములను జూచినతోడనే తిలక్మహాశయుల కెట్టి యానందము గలిగెనో అది మానవుల కూహించుట కశక్యము. ఏందులకు వారి కట్టి యానంద మగు ననిన - వారు కర్మజ్ఞానసముచ్చయవాదులు కనుక. వారంగీకరించిన కర్మజ్ఞానసముచ్చయ మేది ? విహంగమ మెట్లు రెండుపక్షములలో నొకపక్షము లేనిచో గగనమున కెగురలేదో, రెండుపక్షము లుండిన గగనమున కెగురునో అటులే మానవుడును కేవలకర్మముచేతనుగాని, సర్వకర్మసంన్యాసపూర్వక మగు జ్ఞానముచేతనుగాని మోక్షమును పొందనేరడు. కాన నారూఢుడుకూడ లోకసంగ్రహార్థము కర్మల నాచరింపవలయును. అటు లాచరించినచో విహంగన్యాయమున కర్మజ్ఞానములవలన మోక్షమును బొందును. ఈవిషయ మెచ్చట జెప్పబడిన దని వారిని ప్రశ్నించినచో వారి మతమున కనుగుణముగ భాసించు పైశ్లోకములను వారు చూచినంతమాత్రమున వారికి పరమానందము కలుగు ననుటలో నాశ్చర్య మేమి యున్నది ?

పై విషయమును కొంచము విచారింతము. విశిష్టాద్వైతమతమున మోక్ష మనగ వైకుంఠమున కేగుట. కాన వారి మతమున భక్తుడు మోక్షమునిమిత్తము దేశాంతరమున కేగవలయును. కాన వీరీ విహంగమన్యాయము ననుసరించి, కర్మజ్ఞానసముచ్చయవాదము ననుసరించుట న్యాయమే. కాని గీతారహస్యకారు లద్వైతులు. అద్వైతమతమును ననుసరించియే గీతారహస్యమను గ్రంథమును రచియించిరి. అద్వైతమతమున "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి అత్రైవ సమవలీయంతే" (ముక్తునిప్రాణము లుత్క్రమించవు. మరేమగును. అచటనే లయించును.) అను శ్రుతి ముక్తునకు దేశాంతరగమనమును నిషేధించుచు సర్వేంద్రియప్రాణమనోబుద్ధిరూపమగు లింగదేహమున కుపాదానకారణమగు మూలాజ్ఞాన మాత్మజ్ఞానమువలన నశింప తత్కార్యమగు లింగదేహముగూడ కారణనాశాధీన నాశమును పొందుననియు, ఇట్లవిద్య స్వకార్యములతోఁగూడ లయింప ముక్తుడు బ్రహ్మస్వరూపముచే నుండుననియు బోధించుచున్నది. కాని యద్వైతమతమున ముక్తినిమిత్తము దేశాంతరమున కరుగుట సంభవించదు. కాన గీతారహస్యకారులు విహంగమన్యాయమున కర్మజ్ఞానసముచ్చయవాదము నంగీకరించుట యనుచితము.

మఱియు, లోకసంగ్రహార్థ మారూఢుడుకూడ కర్మల నవశ్య మాచరించవలయునని చెప్పి యట్టి కర్మసముచ్చితమగు జ్ఞానమువలననే విహంగమన్యాయమున మోక్షమును పొందెదరని చెప్పుట యెంత సంగతమో విచారింపుడు. ఆరూఢునిచే నాచరింపఁబడుకర్మ లోకసంగ్రహార్థము. అనుటలో నేమి యర్థము? ఆరూఢునకు మోక్షము నిమిత్తము కర్మము కారణము కాకున్నను లోకసంగ్రహార్థమైన నారూఢుడు కర్మల నాచరించవలయుననియేకదా ! యర్థము. కనుకనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "లోకసంగ్రహమేవాపి" అనుచోట "ఏవ" అను శబ్దమును ప్రయోగించెను. ఏవకారమువలనఁ దెలిన యాశయమేది ? నీ కితరప్రయోజనము లేకున్నను లోకసంగ్రహనిమిత్తమైనను కర్మల నాచరింపుమనియె కదా ! నీ వాచరించిన కర్మము నీ వపేక్షించిన మోక్షమునకు కారణము కాకున్నను లోకసంగ్రహార్థము కర్మల నాచరించుమని చెప్పుటచే మోక్షమునకు కర్మము కారణము కాదనియు, కర్మము యజ్ఞానులకే నిష్కామముచే ననుష్ఠింపఁబడిన చిత్తశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానమునకు హేతు వగునని స్పష్ట మగుచున్నది. ఇపుడు గీతారహస్యకారు లంగీకరించిన సముచ్చయవాద మేమైనొనదో చదువరులే యాలోచింతురుగాక !

మఱియు జ్ఞానులగు నారూఢులెల్ల లోకసంగ్రహమునిమిత్తము కర్మము నాచరించవలయునని గీతారహస్యకారులు మాటిమాటికి పలుకుచుండిరి. ఆరూఢులందరు కర్మల నాచరించవలయుననుటవలన బ్రాహ్మణారూఢుడుకూడ లోకసంగ్రహార్థము కర్మల నాచరింపవలయుననియే వారి యాశయము. ఇట కొంచము విచారింతము. బ్రాహ్మణాది సర్వవర్ణు లారూఢులైనను, కాకున్నను కర్మనుమాత్రము త్యజింపవలదని విధియే యున్నచో "యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేత్" అని సంన్యాసవిధాన మెవ్వరికి ? ఈ విధికి తావు లేనందున నీ శ్రుతివాక్య మప్రమాణము కావలసినదేనా ? అట్లగుచో "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" అని యావజ్జీవాగ్నిహోత్రవిధాయక శ్రుతి యప్రమాణము కావలసినదేనా ? అని శంకించెదరా ? 'తుల్యబలవిరోధే వికల్పః'

తుల్యబలము కల్గువానికి విరోధము ప్రాప్తించిన వికల్ప మగునని మీమాంసాన్యాయమువలన నీ కర్మ, కర్మసంన్యాసములు రెండుకూడ వైకల్పికము లగును. కాన లోకసంగ్రహము నిమిత్త మిష్ట ముండినచో కర్మల నాచరించ వలయును. లేనివారు సంన్యాసము నవలంబింపవలయును నని యంగీకరించినచో నజ్ఞానులుకూడ కర్మలయం దిష్టములేక సంన్యాసము నవలంబించవలసివచ్చును. అట్లగుచో నెవడును కర్మల నాచరింపడు. ఏమనిన శ్రుతిసిద్ధమగు సంన్యాసము సులభమైయుండ ఎవడు కష్టసాధ్యమగు కర్మల నాచరించును ? ఎవడు నాచరించడు. అట్లాచరించనియెడల దేవతలు వాయ్వర్కవర్షణాదులు లేమింజేసి వర్షమును కురిపించకుందురు. అట్లగుటచే సస్యములు నశించును. ఇట్లు సస్యాదులు నశించిన యన్నపానాదులులేక ప్రజలు నశింతురు. జనించుప్రజలు లేకపోవుటచే ప్రపంచమంతయు నశించును. ఇట్టియనర్థములు లోకమునకు కలుగఁజేయుటకా యీవిరుద్ధశ్రుతులననుసరించి కర్మ కర్మసంన్యాసము లకు వికల్ప మంగీకరించుట ? ఇట్లు వికల్పమంగీకరించనిచో నాశ్రుతిద్వయమునకు ప్రామాణ్య మెట్లుసంభవించు ననిన వినుము. "ఉదితేజుహోతి" (సూర్యోదయమైనతరువాత హోమముచేయవలెను). "అనుదితే జుహోతి" (సూర్యోదయమునకు పూర్వమునందే హోమమునుచేయవలెను). అని రెండుశ్రుతులు కలవు. ఈశ్రుతులలో నొకటి సూర్యోదయానంతరమున హోమమును విధించునది. ఒకటి సూర్యోదయపూర్వమునందు హోమమును విధించునది. సూర్యోదయపూర్వమునందే హోమము చేసినచో సూర్యోదయమునకు పరమందు హోమమును విధించుశ్రుతియు, సూర్యోదయమునకు పరమందే హోమమును జేసినచో సూర్యోదయపూర్వమందు హోమమును విధించుశ్రుతియు నీరెండును నప్రమాణములు కావలసివచ్చును. రెండును శ్రుతులగుటచే ప్రమాణములే కాన నీరెండుశ్రుతులకు ప్రామాణ్య మెటులసంపాదింపవలయును ? "తుల్యబలవిరోధే వికల్పః" అను న్యాయముననుసరించినచో నవ్యవస్థముగ హోమములు జరుగవలసివచ్చును. అనఁగా నొకపురుషుఁడే యొకనాఁడు సూర్యోదయమునకు పూర్వమునందు హోమముచేయును. మరునాఁడు సూర్యోదయమునకు పరమునందు హోమముచేయును. అట్లు చేయుటచే హోమము నియమబద్ధము కాకపోయెడిని. అని తలచి పూర్వమీమాంసయం దీశ్రుతిద్వయమునకు "తుల్యబలవిరోధే వికల్పః" అను న్యాయముననుసరించియే ఋగ్వేదులు సూర్యోదయమునకు పూర్వమునందే హోమముచేయవలయుననియు, యజుర్వేదులు సూర్యోదయానంతరమందే హోమము చేయవలయుననియు వికల్పించి చెప్పిరి.

ఆన్యాయముననే యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రమును విధించు "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" అను శ్రుతికిని సంన్యాసమును విధించు "యదహరేవ విరజే త్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్" అను శ్రుతికిని వికల్పమును కల్పించవలయును. అది యెట్లనిన ? బ్రాహ్మణులు విరాగులైనచో సంన్యాసమును స్వీకరించవలయు నని బ్రాహ్మణవిషయముగ సంన్యాసప్రతిపాదకశ్రుతిని, యావజ్జీవాగ్నిహోత్రప్రతిపాదకశ్రుతిని నాయాథులైనను క్షత్రియాదులు కర్మలను వదలకూడ దని క్షత్రియవైశ్యపరముగ నన్వయించిన పైశ్రుతిద్వయమునకు విరోధము కాని, యప్రామాణ్యము కాని సంభవింపదు. విరక్తక్షత్రియపరముగ సంన్యాసప్రతిపాదకశ్రుతిని, అయాథ బ్రాహ్మణవైశ్యపరముగ యావజ్జీవాగ్నిహోత్రవిధాయకశ్రుతిని యేల సమన్వయింపరా దని శంకింపఁజనదు "స్వారాజ్యకామో రాజా రాజసూయేన యజేత" అను రాజసూయయాగవిధాయకశ్రుతియందు 'రాజా' అను శబ్ద ముండుటచే నీరాజసూయయాగమునం దధికారము క్షత్రియులకే యని నిర్ధారణచేయవలయును. అట్లే "బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ, విత్తైషణాయాశ్చ, లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతి" అను సంన్యాసవిధాయకవాక్యమునందు "బ్రాహ్మణాః" అను పద ముండుటచే బ్రాహ్మణులకే సంన్యాసమం దధికారము. ఇతరులగు క్షత్రియాదులకు సంన్యాసమునం దధికారము లేదని స్పష్ట మగుచున్నది. కాన పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన యావజ్జీవాగ్నిహోత్రవిధాయకశ్రుతి క్షత్రియాదిపర మనియు, సంన్యాసవిధాయక మగు "యదహరేవ విరజేత్" అను శ్రుతి బ్రాహ్మణపర మనియు నిర్ధారించిన యేశ్రుతికిని విరోధము కాని, యప్రామా

శ్లో॥ మయి సర్వాణి కర్మాణి సంన్యస్యాధ్యాత్మచేతసా ।
నిరాశీర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః ॥ ॥30॥

పదవిభాగము:— మయి-సర్వాణి-కర్మాణి-సంన్యస్య-అధ్యాత్మచేతసా-నిరాశీః- నిర్మమః- భూత్వా- యుధ్యస్వ-విగతజ్వరః ॥ ॥30॥

ప్రతిపదార్థము:— హే యర్జున!=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఓయర్జునుఁడా!; త్వం=(ఈపద మధ్యాహార్యము) నీవు; మయి=పరమేశ్వరుఁడ నగు నాయందు; సర్వాణి=నిఖిల మగు; కర్మాణి=కర్మలను; అధ్యాత్మచేతసా=(కర్త నగు నే నీశ్వరునికొఱకు భృత్యునివలె చేయుచుంటి నను) వివేకబుద్ధిచే; సంన్యస్య=అర్పణముచేసి; నిరాశీః=ఆశారహితుఁడవై, ఫలప్రార్థనారహితుఁడవై; నిర్మమః=మమకారము లేనివాఁడవై; విగతజ్వరః=పోయిన శోకము కలవాఁడవై; భూత్వా=అయి; యుధ్యస్వ=యుద్ధమును చేయుము. ॥30॥

జ్ఞానము కాని ప్రాప్తించనేరదు- కనుకనే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యారూఢునకు కూడ కర్మను లోకసంగ్రహమునిమిత్తము పపాదించుచు నాకర్మను క్షత్రియాపలకేయని తెలియుటకు గాను "కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః" క్షత్రియులగు జనకాదులతోనే యీ యుద్యమమును ప్రారంభించెను. మధ్యయందందులకు దృష్టాంతముగ క్షత్రియుఁడగు తననే "న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం" అను శ్లోకముచే చూపెను. చతుర్థాధ్యాయప్రారంభమునం దీ కర్మయోగమును తానెవరికి చెప్పెనో యాపరంపర క్షత్రియపరంపరగనే "ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవానహ మవ్యయం । వివస్వాన్మనవే ప్రాహ మను రిక్ష్వాకవే బ్రవీత్ ॥ ఏవం పరంపరాప్రాప్త మిమం రాజర్షయో విదుః" అని చెప్పఁగలఁడు. కాన మధ్యమపన్యసించువిషయమును నిర్ధారణచేయవలయునన్నచో నాద్యంతములయందుండు విషయముననుసరించియే నిర్ధారింపవలయును. కాని యేదోయొకవాక్యము తానుకొన్నవిషయమును చెప్పనని యంతమాత్రముచే నపరిమితానందుఁడై యేదో వ్రాయుటకు పూనుకొనుట ప్రాజ్ఞలక్షణము కాదు. మఱియు "బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ" అను వాక్యమునందు బ్రాహ్మణశబ్దముండుటే కాదు ఇట్టివాక్యపర్యాలోచన చేసిన స్మృతికర్తలుకూడ తమస్మృతులయందు "చత్వార ఆశ్రమా బ్రాహ్మణస్య, త్రయో రాజన్యస్య, ద్వౌ వైశ్యస్య" అని చెప్పియుండిరి. మరియు పురాణములయందుఁగూడ "ముఖజానా మయం ధర్మో యద్విష్ణో ర్లింగధారణం । బాహుజాతోరుజాతానాం నాయం ధర్మః ప్రశస్యతే ॥ అని బ్రాహ్మణులకే సన్న్యాసమనియు, క్షత్రియవైశ్యులకు సంన్యాసము మంచిది కాదనియు బోధింపఁబడెను. కాన గీతారహస్యకారులు గీతలయందుఁగల "సక్తాః కర్మణ్య విద్వాంసః" అను శ్లోకము మొదలుకొనిగల యారూఢునకు కర్మను లోకసంగ్రహమునిమిత్తము బోధించు శ్లోకములను తమ యభీష్టమగు సముచ్చయవాదమున కనుకూలముగ నన్వయించుట యసంగతము.

మఱియు సముచ్చయవాదమనఁగ రెండు కాని, మూఁడు కాని యొక కార్యమునుగూర్చి కారణములనుట. ఇట కర్మసముచ్చయవాదమనఁగ కర్మయు, జ్ఞానము ఈరెండును మోక్షమునకు కారణములనుట. "లోకసంగ్రహమేవాపి" అను వాక్యముచే నారూఢులకు మోక్షము ప్రాప్తించుటలో కర్మ యేవిధముగను కారణము కాదన్నను, (అనఁగా మోక్షప్రాప్తికి జ్ఞానులకు దేవతలు విఘ్నము చేయలేరు. ఇఁక జ్ఞానము కలుగకుండిన నట్టి జ్ఞానమునకు దేవతలు విఘ్నమాచరించినను, ఆరూఢుఁడుత్పన్నాత్మవిజ్ఞానుఁడగుటంజేసి యతనివిషయమై విఘ్నములాచరింపలేరు. పాపపుణ్యములను రెంటి నాత్మస్వరూపముగ నెఱిఁగిన యారూఢునకు ప్రత్యవాయప్రాప్తి యేమి సంభవింపనందున నందులకైన దేవారాధనము చేయనవసరము లేదు కాని లోకసంగ్రహార్థమారూఢుఁడు కర్మల నాచరించవలయునని బోధింపఁబడుటచే జ్ఞానికి మోక్షప్రాప్తియందెట్లును జ్ఞానమునకు కర్మము సహకారి కానేరదు అని స్పష్టముగుచుండ పైనుదహరించిన వాక్యమువలన కర్మజ్ఞానసముచ్చయము సిద్ధించునని పలుకుటయు నజ్ఞాతవాక్యసందర్భమూలకమే యగునని గ్రహింతురుగాక ! ॥29॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కథం పునః కర్మ ణ్యధికృతే నాజ్ఞేన ముముక్షుణా కర్మ కర్తవ్యమి త్యుచ్యతే—మయీతి। మయి వాసుదేవే పరమేశ్వరే సర్వజ్ఞే సర్వాత్మని సర్వాణి కర్మాణి సంన్యస్య నిక్షిప్యాధ్యాత్మచేతసా వివేకబుద్ధ్యాఽహం కర్తేశ్వరాయ భృత్యవత్ కరోమీ త్యనయా బుద్ధ్యా। కించ నిరాశీ స్త్యక్తాశీ ర్నిర్మమో మమభావశ్చ నిర్గతో యస్య తవ స త్వం నిర్మమో భూత్వా యుద్ధ్యస్వ విగతజ్వరో విగతసంతాపో విగతశోకస్స న్నిత్యర్థః॥ ॥30॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

విచారింప కర్మమునం దజ్ఞుం డధికారియే. అయినను మోక్షము కర్మముచే సాధింపఁబడని దగుటవలన కర్మయం దధికృతుఁడు, అజ్ఞానియు నగు ముముక్షువుచే కర్మ మెటుల యాచరింపఁ దగిన దనెదవా? (వినుము) చెప్పెద. "కర్తనగు నే నీశ్వరునికొఱకు భృత్యునివలె కర్మముల నాచరించుచుంటిని" అనెడి వివేకబుద్ధితో పరమేశ్వరుఁడను, సర్వజ్ఞుఁడను, సర్వాత్మను, వాసుదేవస్వరూపుఁడను అగు నాయందు సర్వకర్మలనుంచి (అనఁగా సర్వకర్మలను పరమేశ్వరార్పణము చేసి) మఱియు ఫలప్రార్థనను విడచి (అనఁగా ఫలమును కోరక) పుత్రభ్రాత్రాదులయందు మమకారమును వదలినవాఁడవై శోకమును విడచి యుద్ధమును చేయుము. ॥30॥

—♦ 3వ అధ్యాయము— 30వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—ఇట్లు జ్ఞానికిని, నజ్ఞానికిని కర్మానుష్ఠానసామ్య మున్నను అజ్ఞానికి కర్తృత్వాద్యభినివేశ ముండుటచేతను, జ్ఞాని కట్టి కర్తృత్వాద్యభినివేశము లేకపోవుటచేతను విశేషము కలదని చెప్పఁబడెను. ఇపుడు ముముక్షు వగు నజ్ఞానికికూడ ముముక్షువుకాని యజ్ఞానికంటె తా నాచరించు కర్మలను భగవదర్పణము చేయుట, అట్టి కర్మఫలమును కోరకపోవుట యనెడి విశేషము నుపపాదన చేయుచు నజ్ఞాని యగుటచే నర్జునునకు కర్మాధికారమును "మయి సర్వాణి కర్మాణి" అను నీశ్లోకముచే దృఢపరచుచుండెను. "మయి" భగవంతుఁడను, వాసుదేవుఁడను, పరమేశ్వరుఁడను, సర్వజ్ఞుఁడను, సర్వాంతర్యామిని, సర్వాత్మయు నగు నాయందు లౌకికములు, వైదికములు నగు సర్వకర్మలను—రాజుయొక్క కర్మలను భృత్యుఁ డాచరించురీతిని నంతర్యామిప్రేరితుఁడనైన, కర్త నగు నే నీశ్వరునినిమిత్త మాచరించుచుంటి నను బుద్ధిచే "సంన్యస్య" పరమేశ్వరార్పణ మొనరించి, నిష్కాముఁడవై, స్వీయ మగు దేహపుత్రాదులయందు మమతను విడచినవాఁడవై "విగతజ్వరః" (సంతాపమునకు హేతు వగుటచే నిట జ్వరశబ్దముచే శోకము చెప్పఁబడును.) ఐహికాముష్మికదుర్యశోనరకపాతాది నిమిత్తశోకరహితుఁడవై, ముముక్షువువై యుద్ధమును జేయుము (విహితకర్మల నాచరించు మని యాశయము). ఇచట తా నాచరించిన కర్మలను భగవదర్పణము చేయుటయు, నిష్కామత్వము సర్వకర్మసాధారణములు. ముముక్షువునకు యుద్ధమాత్రమందు నిర్మమత్వము, శోకమును విడుచుట ప్రకృతము అని తెలిసికొననగును. ఇతరస్థలములయందు మమత్వము, శోకము ప్రసక్తములు కానందున యుద్ధమాత్రమందు మమత్వశోకములు ప్రసక్తము లగుటం జేసి తన్నిషేధము ప్రకృత మని చెప్పఁబడెను.

శంకరానందీయము:—అధికారు లగు జ్ఞానులుకూడ లోకసంగ్రహార్థము కర్మ నాచరింపవలయు ననియు, లోకసంగ్రహమును జేయఁదలచివాఁ డిట్లు నడుచుకొనవలయు ననియు నుపదేశించి, లోకసంగ్రహ

గీ॥ యే మే మత మిదం నిత్య మనుతిష్ఠంతి మానవాః ।
శ్రద్ధావంతో ఽనసూయంతో ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః ॥ ॥31॥

పదవిభాగము:—యే-మే-మతం-ఇదం-నిత్యం-అనుతిష్ఠంతి-మానవాః-శ్రద్ధావంతః-అనసూయంతః-ముచ్యంతే-తే-అపి-కర్మభిః ॥ ॥31॥

ప్రతిపదార్థము:—యే=ఏ; మానవాః=మనుష్యులు; శ్రద్ధావంతః=శ్రద్ధకలవారై; అనసూయంతః=(గురువును, వాసుదేవుఁడ నగు నాయందు) అసూయలేనివారై; ఇదం=ఈ; మే=నాయొక్క; మతం=మతమును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; అనుతిష్ఠంతి=అనుసరించెదరో; తేఽపి=వారును; కర్మభిః=ధర్మాధర్మములచే; ముచ్యంతే=విడువఁబడుచున్నారు. ॥31॥

దృష్టిచే నైన నీవిపుడు స్వధర్మము నాచరించు మని "మయి" అను శ్లోకముచే బోధించుచుండెను. లోకసంగ్రహకర్తవు, ఆధ్యాత్మతత్త్వజ్ఞుఁడవు నగు నీవు "అధ్యాత్మచేతసా" (అధ్యాత్మ మనఁగ "ఇదంసర్వం యదయమాత్మా" (ఈ సర్వ మాత్మస్వరూప) మను శ్రుత్యుక్తప్రకార మాత్మననుసరించి ప్రవృత్తమగు జ్ఞాన మధ్యాత్మ మనఁబడును.) అట్టి యధ్యాత్మచిత్తముచేతను, అనఁగ "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మ హవిః" అని నాల్గవ యధ్యాయమునందు చెప్పఁబోవు ప్రత్యగ్దృష్టిచే (సర్వము బ్రహ్మస్వరూపమే) అను జ్ఞానముచే నిత్యనైమిత్తికాది సర్వకర్మలను సర్వాత్మకమును, బ్రహ్మము నగు నాయందు "సంన్యస్య" సర్వము బ్రహ్మరూపమే యని ప్రవిలాపనము గావించి, యుద్ధక్రియాఫలమగు జయము సాధింప దానియందు నిరపేక్షుఁడవై, భ్రాతాదులు చంపఁబడుచుండ వారలయందు మమతారహితుఁడవై "వీరు నా సంబంధమైనవారు నాచే చంపఁబడుచుండిరి." అనెడి సంతాపరూపశోకమును విడచినవాఁడవై యో యర్జునా ? లోకసంగ్రహార్థము కర్మల నాచరింపుము.

ఇచట నభిప్రాయ మేమనిన "నీయఖిలప్రపంచము, నేనును బ్రహ్మస్వరూపమే" అనెడి పరాపరైకత్వవిషయకము, అప్రతిబద్ధము నగు నపరోక్షజ్ఞానముకల యాధికారికబ్రహ్మవేత్త పూర్వమందు చెప్పఁబడిన రీతిని లోకసంగ్రహార్థము కర్మ నాచరింపవలయును, ఇట్టి జ్ఞాని జీవించియుండఁగనే ముక్తుఁ డగుటవలన తనచే నాచరించఁబడు కర్మకు స్వప్రయోజనము లేకున్నను పరులు తరించుటయే వాని కర్మకు ప్రయోజనము. అపరోక్షజ్ఞాని కాక శాస్త్రజన్యాపరోక్షజ్ఞాని యైనచో ఘటమును తెలుసుకొనువాఁడు ఘటముకంటె భిన్నుఁడైనటుల దేహేంద్రియాదులను తెలిసికొనుటచే "నాత్మ దేహేంద్రియాదులకంటె భిన్నము" అను (తాను దేహేంద్రియాదులకంటె వేరను) జ్ఞానముచేతను, "నేను కర్తను కాను, కారయితను కాను" అను నకర్తృత్వబుద్ధిచేతను, "మాయామాత్ర మిదం ద్వైతం" (ఈ ద్వైతమంతము మాయామాత్రము. అను శ్రుతిబలముచేతను, ఐంద్రజాలికమువలె మాయాకార్యమగుటవలన "నీ ప్రపంచ మంతయు మిథ్య" యనెడి యుక్తిబలముచేతను, "కర్తయు, కార్యము, కరణము, సర్వము మిథ్యయే" అని కర్త మొదలగు నిఖిలప్రపంచమునకు మిథ్యాత్వమునే చూచుచు సర్వత్ర కామనారహితుఁడై, మమతాశూన్యుఁడై, లోకహితార్థము కర్మల నాచరింపవలయును. అట్టి కర్మాచరణచే చిత్తపరిపాకము, అందువలన జ్ఞానము, దానివలన మోక్షము సిద్ధించును. లోకోపకారము సిద్ధించును. అట్టివాఁడు తరించుట, ఇతరులను తరింపఁజేయుట అను నుభయము సిద్ధించును. అనాత్మజ్ఞుఁడైనచో పరిగ్రహణమందు మమతారహితుఁడై, కర్మఫలము నపేక్షించనివాఁడై శ్రౌతస్మార్తకర్మల నన్నిటిని నీశ్వరార్పణబుద్ధిచే తన చిత్తశుద్ధినిమిత్తము చేయ వలెను. అట్లాచరించినచో దానివలన చిత్తశుద్ధియు, అందువలన జ్ఞానము, దానిచే మోక్షము సిద్ధించునని యభిప్రాయము.

శాంకరభాష్యమ్:—

యదేత న్మతం కర్మ కర్తవ్య మితి సప్రమాణ ముక్తం త త్తథా — యే మ ఇతి । యే మే మదీయ మిదం మత మనుతిష్ఠ న్త్యనువర్తన్తే మానవా మనుష్యాః శ్రద్ధావన్తః శ్రద్దధానా అనసూయన్తోఽసూయాం చ మయి గురౌ వాసుదేవేఽకుర్వన్తో ముచ్యన్తే తేఽప్యేవం భూతాః కర్మభి ర్ధర్మాధర్మాఖ్యైః ॥ ॥౩౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పూర్వమునందుఁ జెప్పఁబడిన భగవంతుని ప్రకృతమగు నీమతమును నెవ రనుసరించెదరో వారు క్రమముక్తిని పొందెదరు. కాన కర్మము నాచరించవలయు నను మతము సప్రమాణముగఁ జెప్పఁబడెను. ఆచెప్పినవిధముననే యాసంబంధ మగు "కర్మము చేయఁదగినది" అనెడి మతము నేమానవులు శ్రద్ధకలవారలై గురువును, వాసుదేవుఁడను నగు నాయం దసూయను వదలి యనుసరించెదరో అట్టి మానవులున్ను, ధర్మాధర్మములతో విడువఁబడెదరు. (అనఁగా ధర్మాధర్మసంబంధము లేనివారై క్రమముక్తిని పొందుదు రని భావము) ఇట్టి క్రమముక్తి కము ఖ్యత్వమును తెలుపుటకే "తేఽపి" అనుచోట "అపి" అను శబ్దము ప్రయోగింపఁబడెను. శాస్త్రాచార్యోపదిష్ట మగు సదృష్టార్థమునందు విశ్వాసమే శ్రద్ధ యనియు, గుణములయందు దోషములను ప్రకటించుటయే యసూయ యనియు చెప్ప నొప్పును. ॥౩౧॥

—: ౩వ అధ్యాయము— ౩౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు : —

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఫలాభిసంధిరహితముగ భగవదర్పణబుద్ధిచేనైన విహితకర్మానుష్ఠానము సత్త్వశుద్ధిని కలుగఁజేసి, జ్ఞానప్రాప్తిద్వారమున మోక్షమును కలుగఁజేయునని "యే మే" అను శ్లోకముచే బోధించుచుండెను. ఫలాభిసంధిరహితముగ విహితకర్మానుష్ఠానము నామతము, నిత్యవేదబోధిత మగుటచే ననాదిపరంపరాగతము, ఆవశ్యకము అని యేమనుష్యులు శాస్త్రాచార్యోపదిష్టమగు నర్థమునందిది యిట్లే యాచరింపఁదగినదని విశ్వాసము కలవారై, "అనసూయంతః" (గుణములయందు దోషావిష్కరణ మసూయ యనఁబడును. అది యెట్లనిన-దుఃఖాత్మకమగు కర్మయందు నన్ను ప్రవర్తింపఁజేయు వీఁడు కరుణ కలవాఁడు కాఁడనునదియే ప్రకృతమందు ప్రసక్తమైన యసూయ.) అట్టి యసూయను సర్వసుహృద్భూతుఁడను, గురువును, వాసుదేవాత్మకుఁడను నగు నాయందుఁ జేయనివారలై యెవ రనుష్ఠించెదరో, వారుకూడ శుద్ధసత్త్వము కలవారై జ్ఞానప్రాప్తిద్వారమున లెస్సఁగ జ్ఞానివలె ధర్మాధర్మము అనెడి కర్మబంధమునుండి ముక్తులగుదురు.

శంకరానందీయము:— "న కర్మణా మనారంభాత్" అను శ్లోకము మొదలుకొని "మయి సర్వాణి కర్మాణి" అను శ్లోకమువరకగు గ్రంథముచే ముముక్షు వవశ్యము మోక్షార్థ మీశ్వరార్పణబుద్ధిచే కర్మల నాచరించవలయు నని నిశ్చయించి, శ్రీకృష్ణపరమాత్మ—తన మతము నెవ రనుసరించెదరో వారు ముక్తు లగుదు రనియు, ఎవరు తన మతము ననుసరింపరో వారు నశించెద రనియు, "యేమే మత మిదం" అను శ్లోకముచే నియమము చేయుచుండెను.

• విశేషులగు బ్రాహ్మణాదిమానవులు ముముక్షువులై పైనజెప్పిన లక్షణములు గల నామతమును (శాసనమును) "అనసూయంతః" (జగద్గురువు నగు నాయందు గుణదూషణయే యసూయ యనఁబడును.) అట్టి యసూయారహి

గీ॥ యే త్వేత దభ్యసూయంతో నానుతిష్ఠంతి మే మతమ్ ।
సర్వజ్ఞానవిమూఢాంస్తాన్విద్ధి నష్టా నచేతసః । ॥3౨॥

పదవిభాగము:— యే-తు-ఏతత్-అభ్యసూయంతః-న-అనుతిష్ఠంతి-మే-మతం-సర్వజ్ఞానవిమూఢాన్-తాన్-విద్ధి-నష్టాన్-అచేతసః ॥ ॥3౨॥

ప్రతిపదార్థము:— యేతు=ఏమానవులు; మే=నాయొక్క; మతం=కర్మచేయవలె ననుమతమును; అభ్యసూయంతః=అంతట ననూయాగ్రస్తులై; నానుతిష్ఠంతి=అనుసరించరో; సర్వజ్ఞానవిమూఢాన్, సర్వజ్ఞాన=సర్వజ్ఞానములయందు; విమూఢాన్=అనేకవిధములుగ మూఢులగునట్టి; తాన్=ఆమానవులను; నష్టాన్=నాశమును పొందినవారలుగను; అచేతసః=అవివేకులనుగను; విద్ధి=తెలిసికొనుము. ॥3౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యే త్వితి । యేతు తద్విపరీతా ఏత న్మమ మత మభ్యసూయంతో నానుతిష్ఠంతి న్నానువర్తంతే మే మతం సర్వేషు జ్ఞానేషు వివిధం మూఢా స్తే, సర్వజ్ఞానవిమూఢా స్తా న్విద్ధి నష్టా న్నాశం గతా నచేతసోఽవివేకినః ॥ ॥3౨॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

భగవన్మతము ననుసరించనివారలకు ప్రత్యవాయిత్వము కలదని నమ్మకమును "యేతు" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

భగవన్మతానుయాయులకు విపరీతులగు నేమానవులు నాసంబంధమగు మతమునందు లేనిదోషముల నుద్ఘాటనముచేయుచు నామతము ననుసరించరో, సగుణనిర్గుణవిషయకజ్ఞానములయందు ప్రమాణప్రమేయప్రయోజనములవలన మూఢులగునట్టివారలను నాశమును పొందినవారలుగను, అవివేకులుగను తెలిసికొనుము. ॥3౨॥

తులై, భక్తిసహితులై నిత్యము యెవ ననుసరించెదరో అట్టివారు సత్త్వశుద్ధిచే నిర్వికారాత్మజ్ఞానము నొంది, నానాదుఃఖహేతువు లగు సంచితానేకపుణ్యపాపాత్మకకర్మలనుండి ముక్తు లగుదురు. అపిశబ్దముచే జన్మమరణాదులచేఁ గూడ విడువఁబడుదురని సూచింపఁబడెను.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— ఫలాభిసంధిరహితముగ కర్మను జేసినచో నది చిత్తశోధకమనియు, కాన కర్మము చేయఁదగినదనియు, ప్రమాణపురస్సరముగ సర్వజ్ఞుఁడగు పరమేశ్వరునిచే నిది చెప్పఁబడినదిగాన తథ్యమేయనియు నిశ్చయించి ఇట్టి శ్రద్ధతోఁగూడినవారై, పరమగురువు నగు నాయందు అసూయారహితులై నాయీమతము నెవ రనుసరించెదరో వారు సత్త్వశుద్ధిద్వారమున జ్ఞానప్రాప్తి కాగా ధర్మాధర్మరూపకర్మలనుండి విడువఁబడుదురు.

—♦ 3వఅధ్యాయము 3౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇట్లు పరమేశ్వరమతము ననుసరించుటయందు గుణములఁ జెప్పి తనమతము ననుసరించనిచో కలుగు దోషమును "యేతు" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

'తు' అను శబ్దము శ్రద్ధకు విరుద్ధమగు నశ్రద్ధను సూచించును. నాస్తిక్యమువలన నెవరు శ్రద్ధారహితులై నామతమునందు దోషముల నారోపించుచు నామత మనుసరించరో అట్టివారలను దుష్టచిత్తులనుగను, "సర్వజ్ఞాన

గీ॥ సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతే ర్జ్ఞానవా నపి ।
ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి ॥ ॥33॥

పదవిభాగము:— సదృశం-చేష్టతే-స్వస్యాః-ప్రకృతేః-జ్ఞానవాన్-అపి-ప్రకృతిం-యాన్తి-భూతాని-నిగ్రహః-కిం-కరిష్యతి ॥ ॥33॥

ప్రతిపదార్థము:— జ్ఞానవానపి=జ్ఞానియు; స్వస్యాః=తనసంబంధ మగు; ప్రకృతేః=వర్తమానజన్మము నందు ఫలదానమునకై అభివ్యక్త మయిన పూర్వజన్మకృతధర్మాధర్మాదిసంస్కారమునకు; సదృశం=అనురూపముగ; చేష్టతే=ఆచరించును; భూతాని=భూతములు; ప్రకృతిం-పూర్వకృతధర్మాధర్మసంస్కారమును; యాంతి=పొందుచున్నవి; నిగ్రహః=నిగ్రహము; కిం కరిష్యతి=ఏమిచేయఁగలదు ? ॥33॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కస్మా త్పునః కారణా త్త్వదీయం మతం నానుతిష్ఠంతి । పరధర్మా ననుతిష్ఠంతి స్వధర్మం చ నానువర్తంతే, త్వత్ప్రతికూలాః కథం న బిభ్యతి త్వచ్ఛాసనాతిక్రమదోషాత్,

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఏ కారణమువలన నీమతము ననుసరించరు ? ఏ కారణమువలన పరధర్మముల ననుసరించెదరు ? ఏ కారణమువలన స్వధర్మము ననుసరించరు ? ఇందులకు భగవత్ప్రతికూల్యమే మూల

విమూఢాన్" కర్మవిషయకజ్ఞానమునందును, సగుణబ్రహ్మజ్ఞానమునందును, నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానమునందును, ప్రమాణ ప్రమేయ (విషయ) ప్రయోజనములవలన మూఢులుగను, సర్వప్రకారములచే నష్టులుగను, అనఁగా సర్వపురుషార్థభ్రష్టులుగను తెలిసికొనుము.

శంకరానందీయము:— పూర్వమున బోధింపఁబడిన యీమతము ననుసరించనిచో దండము (శిక్ష)ను "యేతు" అను శ్లోకముచే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పుచుండెను. ఏయవివేకులు, దురహంకారులు నగు బ్రాహ్మణాదులు పరమేశ్వరుఁడ నగు నాచేఁ జెప్పఁబడిన నామతము నత్యంతము దూషించువారలై, దురాగ్రహముచే నాయాజ్ఞ ననుసరించరో, "సర్వజ్ఞానవిమూఢాన్" సర్వాత్మకుఁ డగుటవలన బ్రహ్మ మిట సర్వశబ్దముచే చెప్పఁబడును. అట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము సర్వజ్ఞాన మనఁబడును. అట్టి బ్రహ్మజ్ఞానవిషయమై విశేషముగ మూఢులు-అవివేకులు. అనఁగా కర్మ మనేకసాధనములచే సాధింపఁదగినది; క్లేశభూయిష్ఠమైనది; అదృష్టఫలముకలది. కాన దానికన్న సంన్యాసమే పరమసుఖ మను విపరీతబుద్ధులుకల సంన్యాసానధికారులు కర్మనిష్ఠులు కానట్టి జనులను నశించిన పుణ్యలోకములు కలవారలనుగ నెరుగుము. స్వధర్మమును విడనాడి స్వయముగ పరధర్మమును సేవించువారలు స్వయముగ విపరీతబుద్ధిచే నశించెదరు.

నీలకంఠీయము:— "సర్వజ్ఞానవిమూఢాన్" అను స్థలమునందుగల సర్వశబ్దము ఈశ్వరవాచకము. "సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః" (ఓపరమేశ్వరా! నీవు సర్వమును వ్యాపించియుంటివి కాన సర్వశబ్దవాచ్యుఁడవైతివి) అని నిరుక్తముకూడ చెప్పుచున్నది. అట్టి యీశ్వరవిషయకజ్ఞానమునందు విశేషముగ మూఢులు. అనఁగా పరోక్షముగ నైన నీశ్వరస్వరూపమును తెలిసికొనని వారు; దేహమాత్రనిష్ఠులు. అట్టివారలు స్వర్గాపవర్గభ్రష్టులు, వివేకశూన్యులు అని యర్థము. మిగిలిన యర్థము సుగమము. ॥32॥

—: 3వ అధ్యాయము- 33వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ప్రభువుయొక్క శాసనము నతిక్రమించిన భయము ప్రాప్తించినప్పటికి

శాంకరభాష్యమ్:—

తత్రాహ—సదృశ మితి । సదృశ మనురూపం చేష్టతే కస్యా స్స్వస్యా స్స్వకీయాయాః ప్రకృతేః । ప్రకృతి ర్నామ పూర్వకృతధర్మాధర్మాదిసంస్కారో వర్తమానజన్మాదా వభివ్యక్తః సా ప్రకృతి స్తస్యా స్సదృశమేవ సర్వో జంతు ర్జ్ఞానవా నపి కిం పున ర్మూర్ఖః । తస్మా త్ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి? మమ వాఽన్యస్య వా ॥ ॥33॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మనెదవా? అట్లగుచో నీకు ప్రతికూలురై నీశాసనాతిక్రమణమున కెందులకు భయపడరు? అను నాశంకను దొలఁగించుటకు "సదృశం" అని చెప్పుచుండెను.

వర్తమానజన్మాదియందు ఫలదానమునకై అభివ్యక్తమయిన పూర్వజన్మకృత ధర్మాధర్మ సంస్కారములు, జ్ఞానేచ్ఛలు నివి ప్రకృతి యనఁబడును. అట్టి ప్రకృతి కనురూపముగనే సర్వ ప్రాణులు (అనగా జ్ఞానులును, అజ్ఞానులును) నడచుచుందురు. కాన సర్వభూతములు ప్రకృతినే పొందును. నానిగ్రహము కాని, మఱియొకని నిగ్రహము కాని ఏమిచేయఁగలదు? (ఏమియు చేయనేర దని భావము.) ॥33॥

నీశాసనాతిక్రమణమునందు భయమును తెలిసికొనువారలు ఎట్లనూయావంతు లగుదురు? ఎందులకు నీమతము ననుస రించరు? ఎందులకు సర్వపురుషార్థసాధనమునందు విముఖు లగుదురు? అను నాశంకను "సదృశం" అను శ్లోక ముచే తొలఁగించుచుండెను.

పూర్వజన్మకృతధర్మాధర్మజ్ఞానేచ్ఛాదిసంస్కారము ప్రకృతి యనఁబడును. అది వర్తమానజన్మమునందు ఫల దానమునకై అభివ్యక్తమై సర్వవిధముల బలీయమైనది. ఇట్టి సంస్కారము "తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే పూర్వప్రజ్ఞాచ" అను బృహదారణ్యకశ్రుతిసిద్ధము. అట్టి స్వకీయ మగు ప్రకృతి కనురూపముగనే సర్వప్రాణులు— అనఁగ బ్రహ్మవేత్తయుఁగూడ "పశ్వాదిభి శ్చావిశేషాత్" అను న్యాయమువలన గుణదోషములను తెలిసినవాఁడు కూడ సంచరించును. ఇక మూఢుడు ప్రకృత్యనుసారముగ సంచరించు నని యేమి చెప్పవలయును? చెప్పనవసరము లేదు. కాన సర్వప్రాణులు పురుషార్థభ్రంశమునకు హేతుభూత మైనను ప్రకృతి ననుసరించెదరు. అందువిషయమై నాయొక్క నిగ్రహముకాని, ప్రభువుయొక్క నిగ్రహముకాని ఏమి చేయఁగలదు? అనఁగా రాగాత్కటమ్యముచే నగు దురితమునుండి మరలించుటకు సమర్థమైనది కాదు. పాపములు మహానరకసాధనము అని తెలిసియు దుర్వాసనా ప్రాబల్యమువలన పాపములయందే చరించువారలై నా శాసనాతిక్రమదోషమువలన భయపడ రని యాశయము.

శంకరానందీయము:— నాయీమతము నాదరింపక "కర్తవ్యకర్మను పరిత్యజించి, స్థాణువువలె మేము తూష్ణీంభావము నాశ్రయించి యుండెదము" అని యెవరు తలఁచెదరో, జ్ఞానులకుకూడ జయించుటకు శక్యము కానట్టి నామాయయొక్క నిగ్రహము దుష్కర మగుటవలన ప్రకృత్యధీను లగు నట్టివారలకు చలించకుండగ తూష్ణీంభావముతో నుండుట సంభవింపదు. అని "కార్యతే హ్యవశః కర్మ" అను వాక్యముచే చెప్పఁబడిన యర్థ మునే-మూఢులకు కర్మయందు నియమనముకొరకు "సదృశం చేష్టతే" అను శ్లోకముచే దృఢపరచుచుండెను.

బ్రహ్మవేత్త నిత్యనిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచే నిర్మూలితసర్వవాసనాగ్రంధికలవాఁడైనను తన ప్రాణత్రాణహేతు కగుటచే సమానముగ తనసంబంధమగు నీజన్మమునందు ఫలదానమునకై అభివ్యక్తమైన ప్రాగ్జన్మకృతధర్మాధర్మ జ్ఞానేచ్ఛాదిసంస్కారరూపప్రకృతి కనుగుణముగనే యాహారాదివిషయమై చలించుచుండును. (తత్తదనురూపమగు

గీ॥ ఇన్ద్రియ స్యేన్ద్రియ స్యార్థే రాగద్వేషౌ వ్యవస్థితౌ ।
తయోర్న వశ మాగచ్ఛే త్తౌ హ్యస్య పరిపన్థినౌ ॥ ॥3౮॥

పదవిభాగము:— ఇంద్రియస్య-ఇంద్రియస్య-అర్థే- రాగద్వేషౌ- వ్యవస్థితౌ- తయోః- న- వశం- ఆగచ్ఛేత్ -తౌ-హి-అస్య-పరిపంథినౌ ॥ ॥3౮॥

ప్రతిపదార్థము:— ఇంద్రియ స్యేంద్రియస్య=ప్రతీంద్రియముయొక్క; అర్థే=(ఇది జాతియం దేకవచనము) శబ్దాదివిషయములయందు; రాగద్వేషౌ=రాగద్వేషములు; వ్యవస్థితౌ=ఉంటున్నవి; తౌహి=ఆరాగద్వేషములైతే; అస్య=ఈపురుషునకు; పరిపంథినౌ=మోక్షమార్గమునకు విఘ్నకర్తలు; అతః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఈ కారణమువలన; తయోః=ఆరాగద్వేషములయొక్క; వశం=స్వాధీనమును; నాగచ్ఛేత్=పొందదగదు. ॥3౮॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యది సర్వో జంతు రాత్మనః ప్రకృతిసదృశ మేవ చేష్టతే నచ ప్రకృతిశూన్యః కశ్చిదస్తి తతః పురుషకారస్య విషయానుపపత్తే శ్శాస్త్రానర్థక్యప్రాప్తా విద ముచ్యతే— ఇంద్రియస్యేతి । ఇంద్రియ స్యేంద్రియ స్యార్థే శబ్దాదివిషయ ఇష్టే రాగోఽనిష్టే ద్వేష ఇత్యేవం

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

సర్వమానవులు ప్రకృతి కనురూపముగనే ప్రవర్తించెదరు. ప్రకృతిశూన్యుం డేమానవుడు కాడు. కాన బురుషకారమునకు విషయము (తావు) లేనందున "అహ రహ స్సంధ్యాముపాసీత, న కలంజం భక్షయేత్" అనునవి మొదలగు విధినిషేధవాక్యముల కానర్థక్యము

కర్మ నాచరించుచుండును). శరీరస్థితికి హేతువగు ప్రకృతి నిగ్రహించుటకు శక్యము కానందున అట్టి ప్రకృతి నాత్మవేత్తగూడ నరికట్టుటకు సమర్థుడు కాడు. ఇట్టి నిత్యనిరంతరబ్రహ్మనిష్ఠచే ప్రకృతి నతిక్రమించియుండు స్వభావముకల జితేంద్రియుడగు బ్రహవేత్తకూడ ప్రకృతి ననుసరించుచుండ తదితరులగు మూఢులు ప్రకృతి ననుసరించెదరని యేమిచెప్పవలయును ? తప్పక మూఢులు ప్రకృతి ననుసరించెదరని యాశయముచే "ప్రకృతిం యాంతి భూతాని" అని చెప్పుచుండెను. సుఖదుఃఖానుభూతికొరకు తమతమ కర్మలచే జనించినవారు భూతము లనబడుదురు. సర్వప్రాణులు తమ తమ జాత్యనుసారముగ నానాక్రియానిర్వృత్తికి హేతువు, రాగద్వేషాదిగుణములు కలిగినట్టియు, వాసనాత్మకమునగు ప్రకృతిని బొందుచున్నారు. (అనగా తమ తమ ప్రకృత్యనురూపముగనే రాగద్వేషములచే ననేకవిధములుగ చలించుచుండిరి. కర్మల నాచరించుచుండిరి). ప్రకృత్యధీనులగువారు ఉదాసీనభావముచే క్షణకాలమైన కర్మ నాచరింపకుండగనుండుటకు సమర్థులు కారు. కాన "మే మేమియు కర్మ నాచరింపము" అనెడి తాత్కాలికేంద్రియనిరోధ మేమి చేయగలదు ? ఏమియుం జేయనేరదు. రాగద్వేషాదివంతునియొక్క ప్రకృతివేగముచే నందరు కర్మ నాచరింపవలసియుండ "నేనేమియు కర్మ నాచరించను" అను నియమము వ్యర్థమగు నని యర్థము. ॥33॥

—: 3వ అధ్యాయము 3౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "ప్రకృతిశూన్యుండెవండైన యుండినచో వాని నుద్దేశించి విధిప్రతిషేధశాస్త్రము సార్థకమగును. అట్లుగాక సర్వప్రాణులు ప్రకృతివశవర్తులే యగుటవలన శాస్త్రోక్తవిధుల ననుసరించుటకు, పురుషకారమునకు తావు సంభవింపనందున విధిప్రతిషేధశాస్త్రమున కానర్థక్యము సంభవించును. అనగా "క్రోశ

శాంకరభాష్యమ్:—

ప్రతీంద్రియార్థే రాగద్వేషా వవశ్యంభావినౌ । తత్రాయం పురుషకారస్య, శాస్త్రార్థస్య చ విషయ ఉచ్యతే । శాస్త్రార్థే ప్రవృత్తః పూర్వమేవ రాగద్వేషయో ర్వశం నాగచ్ఛేత్ । యా హి పురుషస్య ప్రకృతిః, సా రాగద్వేషపురస్సరైవ స్వకార్యే పురుషం ప్రవర్తయతి తదా స్వధర్మపరిత్యాగః పరధర్మానుష్ఠానం చ భవతి । యదా పునా రాగద్వేషౌ తత్ప్రతిపక్షేణ నియమ ఇతి తదా శాస్త్రదృష్టి రేవ పురుషో భవతి న ప్రకృతివశః । తస్మా త్తయో రాగద్వేషయో ర్వశం న గచ్ఛేత్ । యత స్తౌ హ్యస్య పురుషస్య పరిపంథినౌ శ్రేయోమార్గస్య విఘ్నకర్తారౌ తస్కరా వివేత్యర్థః ॥ ॥34॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ప్రాప్తించును" అను శంకను తొలగించుటకు "ఇంద్రియస్య" అని చెప్పఁబడెను. త్వక్చక్షుః శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణాదీంద్రియముల విషయములు శబ్దస్పర్శరూపరసాదులు. అందు ఇష్టములగు విషయములయందు రాగము, అనిష్టములయందు ద్వేషము అవశ్యము సంభవించును. ఇది యిట్లు ప్రాప్తించుచుండఁ బురుషకారమునకు, శాస్త్రార్థమునకు నీవిషయము చెప్పఁబడుచుండెను. శాస్త్రార్థమునందు ప్రవృత్తమయిన పురుషుఁడు మొట్టమొదట రాగద్వేషముల వశమును పొందరాదు. ప్రకృతివశమువలన జీవునకు నియోజ్యత్వము సంభవించ దని శంకింపఁజనదు. పురుషుని యొక్క ప్రకృతి రాగద్వేషపురస్సరముగనే స్వకార్యమునందుఁ బురుషుని ప్రవర్తింపఁజేయును. అట్టితఱి స్వధర్మపరిత్యాగము, పరధర్మానుష్ఠానము సంభవించును. ఎప్పుడు రాగద్వేషములను ప్రకృతిప్రతిపక్షముగఁ బురుషుఁడు నియమించునో, అపుడు పురుషుఁడు శాస్త్రదృష్టికలవాఁ డగును. ప్రకృతివశుఁడు కాఁడు. కాన పురుషుఁడు రాగద్వేషముల వశమును పొందరాదు. ఎందువల ననిన ? ఆరాగద్వేషము లీపురుషునకు చోరులవలె శ్రేయోమార్గమునకు విఘ్నకర్తలు. అనఁగా పురుషుఁడు ప్రకృతికలవాఁ డైనను ఆప్రకృతి రాగద్వేషపురస్సరముగనే బురుషుని స్వకార్యమునందు ప్రవర్తింపఁజేయును. రాగద్వేషములను నియమించువానిని ప్రకృతి తన కార్యమునందు నియోగించలేదు. అట్టి పురుషునకే విధినిషేధశాస్త్రము లర్థవత్తు లగును. కాన శాస్త్రానర్థక్యము సంభవింపదు. ॥34॥

రహ స్సంధ్యా ముపాసీత" (ప్రతిపగటియందు సంధ్యావందన మాచరింపవలయును) అను మొదలగునవి విధిశాస్త్రములు. "న కలంజం భక్షయేత్, నానృతం వదేత్, న పరదారా న్గచ్ఛేత్" (కలంజమను పదార్థమును భక్షింపవలదు, అనృతమును పలుకవలదు, పరభార్యలను పొందవలదు) అను నివి నిషేధశాస్త్రములు. ఇట్టి విధినిషేధశాస్త్రములు—శాస్త్రవిరుద్ధవర్తనులు శాస్త్రోక్తరీతిని నడచుకొనుటకుగాను బ్రవృత్తములైనవి. అటులైనను ప్రకృతివశవర్తు లగుటచే నస్వతంత్రులగు జనులు విధినిషేధశాస్త్రముల ననుసరించుట కసమర్థులగుదురు. ఇఁక నట్టివారు విధ్యుక్తకర్మల నాచరించినను, నిషిద్ధకర్మలను పరిత్యజించినను ప్రకృతివశముననే యట్లాచరించుటచే విధిప్రతిషేధశాస్త్రము వ్యర్థమే యగును. అను వాశంకను తొలఁగించుటకు "ఇంద్రియస్యేంద్రియస్యార్థే" అని చెప్పుచుండెను.

శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు జ్ఞానేంద్రియవిషయములు. వచనగమనాదానవిసర్గతృప్తులు వాక్పాణిపాదపాయూపస్థ లనెడి కర్మేంద్రియవిషయములు. ఇట్టి కర్మేంద్రియజ్ఞానేంద్రియవిషయములు శాస్త్రనిషిద్ధము లైనను అనుకూలము లగుటచే వానియందు రాగము, ప్రతికూలము లగుటచే వానియందు ద్వేషము, అనుకూల్యప్రాతికూల్యవ్యవస్థచే ప్రాణులకు కలుగుచున్నవి. ఈ రాగద్వేషము లాయావిషయములయం దనియమముగ సంభవించవు. ఇందు పురుషకారమనకు శాస్త్రమున అట్టి రాగద్వేషముల స్వాధీనమును పొందకుండుట విషయమగుచున్నది. అది యెట్లనిన- పురుషుఁడు కలంజభక్షణమునందు ప్రకృతివశమున ప్రవర్తించును. ఆప్రకృతియు పురుషుని కలంజభక్షణమునందు రాగమును పురస్కరించుకొనియే ప్రవర్తింపఁజేయును. రాగము లేనిచో పురుషుని ప్రకృతి ప్రవర్తింపజేయజాలదు. "కలంజభక్షణము నాకిష్టమును సాధించును." అను జ్ఞానమువలన రాగము జనించును. కాని యిట్టిరాగము పుట్టుట కొక ప్రతిబంధము కలదు. అది యెట్టి దనిన- "కలంజభక్షణము గొప్ప యనిష్టమును సమకూర్చును." అను జ్ఞానమే. ఇట్టి జ్ఞాన ముండినచో 'కలంజభక్షణ మిష్టమును సమకూర్చు'నను జ్ఞానముండినను రాగము జనించదు. రాగము లేనిచో ప్రకృతి పురుషుని శాస్త్రనిషిద్ధకర్మమునందు ప్రవర్తింపఁజేయనేరదు. కాన కలంజభక్షణము గొప్ప యనర్థమును సమకూర్చు'నను జ్ఞానము లేనపు డుండునట్టి "కలంజభక్షణమువలన నాయిష్టము నెరవేరును" అను 'జ్ఞానమువలన రాగము జనించును. అట్టి రాగపురస్సరముగనే ప్రకృతి శాస్త్రనిషిద్ధకర్మలయందు (కలంజభక్షణాదికమునందు) పురుషుని ప్రవర్తింపజేయును. అటులే పురుషుఁడు శాస్త్రవిహితసంధ్యావందనాదులనుండి ద్వేషపురస్కృతప్రకృతివశమున నివృత్తుఁడగును. ద్వేషము లేనిచో ప్రకృతి దేనినుండియు నివర్తింపజేయజాలదు. అట్టి ద్వేషము "శాస్త్రవిహితసంధ్యావందనాదికము నాకనిష్టమును సమకూర్చును" అను జ్ఞానమువలన జనించును. ఇట్లు ద్వేషకారణమగు జ్ఞాన ముండినను "శాస్త్రవిహితసంధ్యావందనాదికము నాకు గొప్ప శ్రేయస్సును సమకూర్చు" నను జ్ఞాన ముండినచో శాస్త్రవిహితసంధ్యావందనాదికమునందు ద్వేషము జనించదు. కాన "సంధ్యావందనాదికము నాకు గొప్ప శ్రేయస్సును సమకూర్చు" నను జ్ఞానము లేనితరి "సంధ్యావందనాదిక మనిష్టసాధన" మను జ్ఞాన ముండినచో సంధ్యావందనాదికమునందు ద్వేషము జనించు నని యభిప్రాయము.

అట్టి ద్వేషమువలననే ప్రకృతి పురుషుని శాస్త్రవిహితకర్మలనుండి నివర్తింపఁజేయును. ఇది యిట్లుండ శాస్త్రముచే "శాస్త్రనిషిద్ధమగు కలంజభక్షణపరదారాభిమర్శనానృతవదనాదికము గొప్ప యనిష్టమును సమకూర్చును" అని తెలుపఁబడుచుండ "కలంజభక్షణమునందు రాగమును జనింపఁజేయుటకు సాధనమగు నిష్టసాధనత్వజ్ఞానమునకు సహకారి కారణమైనట్టి "కలంజభక్షణము గొప్ప యనర్థమును సమకూర్చు" నను జ్ఞానాభావము లేనందున కలంజభక్షణమునందు ప్రకృతి పురుషుని ప్రవర్తింపఁజేయలేదు. అది యెట్లనిన-"అన్నము నా కిష్ట" మను జ్ఞాన ముండినను "ఆయన్నము మధువిషములచే కలపఁబడినది కాన గొప్ప యనర్థమును పుట్టించు" నను జ్ఞాన ముండినపుడు మధువిషసంపృక్తాన్నభక్షణమునందు రాగము జనించనందున ప్రకృతి పురుషుని నాయన్నభక్షణమునందు ప్రవర్తింపఁజేయఁజాలదు. అటులే పూర్వమునందు చెప్పినవిధమున శాస్త్రనిషిద్ధమగు కలంజభక్షణాదులయందు రాగము జనించనందున ప్రకృతి పురుషుని శాస్త్రనిషిద్ధకలంజభక్షణాదులయందు ప్రవర్తింపఁజేయఁజాలదు. భోజన మనిష్టసాధన మనుజ్ఞాన ముండినను "భోజనము గొప్ప శ్రేయస్సును సమకూర్చును" అను జ్ఞాన ముండినచో నాభోజనమునందు ద్వేషము జనించనటుల శాస్త్రముచే "సంధ్యావందనాదికము గొప్ప శ్రేయస్సును సమకూర్చును" అను జ్ఞానము కలిగినచో సహకారి యగు నిట్టి జ్ఞానాభావము లేమింజేసి సంధ్యావందనాదికము కష్టమును కలిగించునను జ్ఞానమమాత్ర ముండినను సంధ్యావందనాదికమునందు ద్వేషము జనించదు. తనకు తోడగు ద్వేషము లేనందున ప్రకృతి పురుషుని సంధ్యావందనాదికమునుండి నివర్తింపఁజేయఁజాలదు. అందువలన నప్రతిబద్ధమగు శాస్త్రము విహితకర్మలయందు

ప్రవర్తింపఁజేయును. నిషిద్ధకర్మలనుండి నివర్తింపఁజేయును. శాస్త్రీయవివేక ప్రాబల్యముచే స్వాభావికమగు రాగద్వేషములయొక్క నాశము స్వకారణము లేమిఁజేసి సంభవించును. అందుచే ప్రకృతి శాస్త్రదృష్టికల పురుషుని ప్రవర్తింపఁజేయుటకు సమర్థమైనది కాదు. కాన శాస్త్రమునకు కాని, పురుషకారమునకు కాని వైయర్థ్యము సంభవింపదు. కాన రాగద్వేషాధీనుఁడై ప్రవర్తింపనూరాదు. దేనినుండియు నివర్తింపనూరాదు. మరే మనిన- శాస్త్రీయము, రాగద్వేషములకు శత్రుభూతము నగు జ్ఞానముచే రాగద్వేషకారణమును విఘటనచేసి తద్ద్వారమున రాగద్వేషములను నశింపఁజేయవలెను. ఆరాగద్వేషములు స్వాభావికదోషప్రయుక్తములై మోక్షార్థి యగు పురుషునకు శత్రుభూతములు. పాంథునకు తస్కరులు విఘ్నము నాచరించునటుల శ్రేయోమార్గమునకు విఘ్నము నాచరించునవి. ఈవిషయమే "ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవా శ్చాసురాశ్చ కనీయసా ఏవ దేవా జ్యాయసా అసురాస్త ఏషు లోకే ష్వస్పర్ధత" (ప్రజాపతిసంబంధ మగువారలు దేవత లనియు, అసుర లనియు రెండువిధములు. అందు దేవతలు చిన్నవారు. అసురులు పెద్దవారు. అయిరువురు నీలోకములవిషయమై ద్వేషించిరి.) అని శ్రుతియందు స్వాభావికరాగద్వేషములు నిమిత్తముగాఁగల శాస్త్రవిపరీతప్రవృత్తిని నసురులుగను, శాస్త్రీయప్రవృత్తిని దేవతలుగను నిరూపించి, వ్యాఖ్యానము చేయఁబడి స్పష్టపరచఁబడెను.

శంకరానందీయము:—సర్వప్రాణులు రాగద్వేషాత్మక మగు ప్రకృతిచే గ్రస్తు లగుచో త్వన్మతానుసారులుకూడ రాగద్వేషాత్మకప్రకృతిగ్రస్తు లగుటవలన నీచేఁ జెప్పఁబడిన కర్మయోగమునందు వారల కెటుల ప్రవృత్తి సంభవించును ? అను శంకపై రాగము సమీచీనత్వబుద్ధివలనను, ద్వేష మసమీచీనత్వబుద్ధివలనను జనించుటచే "న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ కుశలే నానుషజ్జతే" (అకుశల మగు కర్మను ద్వేషించఁడు; కుశలకర్మయందు సక్తుఁడు కాఁడు.) అను న్యాయమున నీశ్వరారాధనాత్మకము, కర్తవ్యము, విధ్యుక్తము నగు కర్మమునందు "ఈకర్మము క్షేమదాయకము, ఈకర్మ క్షేమదాయకము కాదు" అను జ్ఞానము లేనిచో నాకర్మమునందు రాగము కాని, ద్వేషము కాని సంభవించవు. అని సూచించుటకు రాగద్వేషముల స్థితిని, నివృత్తిప్రకారమును, బంధకత్వమును "ఇంద్రియ స్యేంద్రియస్యార్థే" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాదివిషయములలో "ఇష్టవిషయమునందు రాగము, అనిష్టవిషయమునందు ద్వేషము నివి సర్వేంద్రియములకు నుండును" కాన నీవిధముగ నియమముగ రాగద్వేషములు వ్యవస్థితములు. "ఇంద్రియములకు విషయములయందు రాగము కాని, ద్వేషము కాని యుండుఁగాక. అంతమాత్రముచే ముముక్షువున కేమి హాని సంభవించును?" అను నాశంకను తొలఁగించుటకు "తౌహి" అని చెప్పుచుండెను. ఆరాగద్వేషములు ధర్మమును చేయఁదలచిన యీపురుషుని మోక్షమార్గమునకు మార్గమునందు చోరులవలె ప్రతిబంధకములు (అనఁగా మోక్షసాధనము నాశ్రయించిన ముముక్షువును స్వాశ్రయబలముచే విషయారణ్యమునందుఁ బడవైచి, యందే త్రిప్పుచుండును). కాన ముముక్షు వగు పురుషుఁడు సదసద్వివేకముకలవాఁడై విషయములయందు సమీచీనత్వాసమీచీనత్వబుద్ధిచే రాగద్వేషముల యధీనత్వమును పొందవలదు. ద్రవ్యమునందు కాని, గుణమునందు కాని, కర్మమునందు కాని "ఇది మంచిది, ఇది చెడు" అని సమీచీనత్వాసమీచీనత్వబుద్ధిని చేయుటయే రాగద్వేషముల వశవర్తి యగుటయందు కారణము. ముముక్షు వట్టి బుద్ధి కలుగనీయకుండినచో రాగద్వేషములకు గురి కాఁడు. అట్టివాఁడై స్వధర్మము కుశలమైనను, అకుశలమైనను దానియందే పరమేశ్వరప్రీతికొరకు ప్రవర్తించవలయును. ఇట్లు ప్రవర్తించువాఁడు నిర్విఘ్నముగ మోక్షమును పొందు నని యర్థము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:—సర్వప్రాణిజాతము ప్రకృత్యధీన మగుటవలన పురుషకారమునకు తావు లేనందున "అహ రహ స్సంధ్యా ముపాసీత, న కలంజం భక్షయేత్" అను విధినిషేధశాస్త్రముల యానర్థక్యము ప్రాప్తించు నను శంకను "ఇంద్రియ స్యేంద్రియస్యార్థే" అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుండెను.

సర్వేంద్రియార్థములలో ఇష్టమునందు రాగము, అనిష్టమునందు ద్వేషము నివి యావశ్యము సంభవించును. కాన రాగద్వేషాధీనుడై ప్రవర్తించవలదు. ఇదియే పురుషప్రయత్నమునకు, శాస్త్రార్థమునకు విషయమని చెప్పఁబడు చున్నది. అది యెట్లనిన్న? ఇంద్రియమునకు, విషయమునకు సంబంధ ముండినచో పదార్థజ్ఞాన ముదయించును. అనంతరమున నిట్టి మిథ్యాజ్ఞానవిషయముననే విషయమునందు రాగము జనించును. అనంతరమున ప్రకృతియు, రాగాది పురస్సరముగనే స్వ కార్యమునందు పురుషుని నివర్తింపఁజేయును. అట్టి సమయముననే నిషిద్ధాచరణము, విహితత్యాగము సంభవించును. ఎపుడు శాస్త్రదృష్టిచే రాగాదులు జనించుటకు పూర్వమునందే యథార్థముగ వస్తువు భాసించునో అపుడు మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిచే రాగద్వేషములు నివర్తించును. సహకారియగు రాగద్వేషాదులు నివర్తించుటతోడనే ప్రకృతి పురుషుని ప్రవర్తింపఁజేయుటయందు సమర్థము కానేరదు. కాన మొట్టమొదటనే పురుషకారముచే పురుషుఁడు రాగద్వేషముల యధీనమును పొందవలదు. "ప్రతిబంధకమగు ప్రకృతియుండ పురుషకారమునందు, శాస్త్రమునందు ప్రవృత్తియే సంభవింప"దని శంకింపవలదు. అదృష్టము దృష్టసామగ్రిని విడచి, ప్రతిబంధకమ్ము కానేరదు. ప్రకృతమున నదృష్టమగు ప్రకృతి దృష్టసామగ్రి యగు రాగద్వేషములను విడచి, యెన్నడు ప్రతిబంధకము గానేరదు. కాన రాగద్వేషములు లేని సమయమున పురుషకారమునందు, శాస్త్రమునందు ప్రవృత్తి సంభవించుటలో ప్రవృత్తి సంబంధము కాదు "తుల్యన్యాయముచే దృష్టమగునదికూడ యదృష్టాధీన మగుటవలన దృష్టమగునట్టి శాస్త్రాదులయందు కూడ నదృష్టప్రకృత్యధీనమే యనెదవా" అట్లగుచో శాస్త్రాదులయందు ప్రవృత్తి కనుకూలమగు సంస్కారరూపాదృష్టము కూడ అధికారులగు బ్రాహ్మణాదులయందు కలదు. కాన నట్టిసంస్కారమువలననే పురుషునకు పురుషకారమునందు, శాస్త్రమునందు ప్రవృత్తి జనించును. కాన నేయనుపపత్తియు లేదు. "అట్లగుచో నట్టిసంస్కారమువలననే సర్వము సంభవించుచుండ విధినిషేధమోక్షపరములగు శాస్త్రములతో నేమి ప్రయోజనము?" అని శంకింపఁజనదు. అదృష్టమునకు దృష్టసామగ్ర్యపేక్ష యావశ్యకమని చెప్పియే యుంటిమి. లోకమునందు సంస్కారరూపముచే నుండు కామునకు కామినీదర్శన ముద్దీపక మెట్లగుచున్నదో, అటులే శాస్త్రము కూడ నుద్దీపకమని గ్రహింపుము. శాస్త్రశ్రవణమునందు ప్రవృత్తిజనకమగు సంస్కారమున కుద్దీపక మేదనిన? క్రీడార్థ ముద్యానవనమును ప్రవేశించిన జనునకు నాకస్మికముగ సిద్ధవాక్య మెట్లుద్దీపకమో, కార్యాంతరమున శ్రవణశాలను ప్రవేశించినవానికి నచటనుండు శబ్దశ్రవణ మెట్లుద్దీపకమో; ఒకానొకఁడేదో యొక కారణముచే మిత్రత్వమును పొందిన నొకానొక శిష్టుని వాక్య మెట్లుపకరణమో; అటులే శాస్త్రశ్రవణమునందు ప్రవృత్తిజనకమగు సంస్కారమునకు కూడ నుద్దీపక మేదో యొక టాకస్మికముగ సంభవించునని గ్రహించుము. చాలు నిక విస్తారముగ వ్రాయుట. ప్రకృతము ననుసరింతము. అట్లు రాగద్వేషము లీపురుషునకు మార్గమున చోరులవలె శ్రేయోమార్గమున విఘ్నమును చేయునవి.

పరమార్థప్రపా:—"పురుషుని ప్రవృత్తి ప్రాచీనస్వభావాధీన మగుచో విధినిషేధశాస్త్రములకు వైయర్థ్యము ప్రాప్తించెడిని" అను శంకను దొలఁగించుటకు "ఇంద్రియ స్యేంద్రియ స్యార్థే" అని చెప్పుచుండెను. "ఇంద్రియస్య" ముఖ్యేంద్రియ మగు మనస్సుకు "ఇంద్రియస్యార్థే" ఇంద్రియములకు విషయము లయ్యెడి రూపరసాదులయందు రాగద్వేషాదు లవశ్యము సంభవింపను. తన కనుకూల మగు విషయమునందు రాగము (ప్రీతియు), ప్రతికూల మగు విషయమునందు ద్వేషము సంభవించును. అయినను అట్టి రాగద్వేషములకు వశవర్తి కాకూడదు. ఎందువల ననిన? ఆరాగద్వేషములు రెండును ముముక్షువుయొక్క మనస్సునకు క్షోభకములై శత్రువువలె సంప్రాప్తములు. లోకమునం దెవఁడును దుఃఖహేతువునందు ప్రవృత్తి సంభవింపనందున శత్రువశవర్తి కాడు. రాగద్వేషములు రెండును ప్రకృతిబలముచే స్వాధీన మొనరించుకొనుచుండును. అయినను నాశ్రియ బలముచేతను, శాస్త్రాచార్యోపదేశబలముచేతను రాగద్వేషవశమును పొందరాదు. "పరమేశ్వరాశ్రయణమునందు,

శ్లో॥ శ్రేయాన్స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్ ।
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః ॥ ॥3౫॥

పదవిభాగము:— శ్రేయాన్–స్వధర్మః–విగుణః–పరధర్మాత్–స్వనుష్ఠితాత్–స్వధర్మే–నిధనం–శ్రేయః–పరధర్మః–భయావహః ॥ ॥3౫॥

ప్రతిపదార్థము:— స్వనుష్ఠితాత్=లెస్సగ ననుష్ఠింపఁబడిన; పరధర్మాత్=పరునియొక్క ధర్మముకంటె; విగుణః=కొంత గుణలోపము కలదైనను; స్వధర్మః=తన ధర్మము; శ్రేయాన్=శ్రేష్ఠతరమైనది; యతః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఏ కారణమువలన; పరధర్మః=పరునిధర్మము; భయావహః=నరకాదిభయమును కలుగజేయునో; అతః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఆ కారణమువలన; స్వధర్మే=తన ధర్మమునందు; స్థితస్య=(ఈపద మధ్యాహార్యము) ఉండువానికి; నిధనం=మరణ మయినను; శ్రేయః=శ్రేష్ఠమయినది. ॥3౫॥

శాస్త్రాచార్యోపదేశబలమునందు ప్రాక్సంస్కారమే శరణ'' మని శంకింపవలదు. "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యః'' అనునవి మొదలగు వాక్యములచే నుపాయము శ్రుతిబోధితము. అట్టి శ్రుతిబోధితోపాయ ముండ ప్రాక్సంస్కారమే శరణ మని యనరాదు.

శ్రీధరీయము:— ఈశ్లోకమున కాశయ మిది. విషయస్మరణాదులచే రాగద్వేషములను పుట్టించి యనవహితుఁ డగు పురుషుని గంభీరప్రవాహమునందువలె యనర్థమునందుఁగూడ బలాత్కారముగ ప్రకృతి ప్రవర్తింపఁ జేయును. శాస్త్ర మన్ననో తత్పూర్వమునందే విషయములయందు రాగద్వేషాదులకుఁ బ్రతిబంధక మగు పరమేశ్వర సేవాదులయందు ప్రవర్తింపఁజేయును. గంభీర మగు ప్రవాహమునందు మునుగుటకు పూర్వమునందే నావ నాశ్రయించినవానివలె శాస్త్రశ్రవణ మొనరించి పరమేశ్వరపూజాదులయందు ప్రవర్తించువాఁ డనర్థమును పొందఁడు.

నీలకంఠీయము:— "పురుషుఁడు ప్రారబ్ధకర్మానుసారమే ప్రవర్తించుచో పురుషునకు స్వాతంత్ర్యము లేమింజేసి విధినిషేధశాస్త్రములు వ్యర్థము లయ్యెడి'' నను నాశంకను "ఇంద్రియ స్యేంద్రియస్యార్థే'' అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుండెను.

"ఇంద్రియస్యేంద్రియస్య'' అని రెండుసార్లు చెప్పుట వీప్సయందు చెప్పుటయే. ప్రతీంద్రియముయొక్క విషయము లగు శబ్దాదులయం దనుకూలమునందు రాగము, ప్రతికూలమునందు ద్వేషము నిత్యసంబద్ధములు. అట్టి రాగద్వేషముల వశమును పొందరా దనియే శాస్త్రముయొక్క యభ్యనుజ్ఞ. పురుషునకు శాస్త్రానుష్ఠానమునందు స్వాతంత్ర్యము కలదు. ఆరాగద్వేషములు దృష్టద్వారముగ ప్రవర్తకము లగుటవలన పురుషునకు శత్రువులు. ప్రాణికర్మల ననుసరించి ఫల మొసంగునట్టి యీశ్వరుఁ డీపురుషునకు శత్రువు కాఁడు. అట్లగుచో నీశ్వరునకు వైషమ్యనైర్ఘృణ్యములు ప్రాప్తించెడిని. ఇచట తత్త్వ మిది. ఒకానొక పురుషుఁడు పూర్వదివసమునందు రాజాజ్ఞ నతిక్రమించుటచే ప్రభువునకు కోపమువచ్చి, యాపురుషుని బంధింపుఁడని ప్రభువు భటుల నాజ్ఞాపించును. ఆపురుషుఁడే మరుసటిదివసమున దానమానములచే ప్రభువును లోఁబరచుకొనినచో నాప్రభువే యీపురుషుని బంధించుటయందు నియోగింపఁబడిన భటులకు నధిపతిగ నియోగించును. అటులే పూర్వకర్మ ననుసరించియే యీశ్వరుఁడు ప్రాణులకు ఫలము నొసఁగును. అట్టి ఫలము నొసఁగుటకు పురుషుని రాగద్వేషద్వారమున బాధింపఁజేయువాఁడైనను విధిప్రతిషేధశాస్త్రానుసార మాపురుషునిచేతనే భక్తిధ్యానప్రణిధానపురస్సరముగ లోఁబరచుకొనఁబడి, యీపురుషుని రాగద్వేషజయమునందు నియోగించును. కావున పురుషునకు స్వాతంత్ర్య ముండుటవలన విధిప్రతిషేధశాస్త్రము సార్థక మగును. ప్రాణికర్మానుసారము ఫలదాత యగుటవలన నీశ్వరునకు వైషమ్యాదికము ప్రాప్తింపదు. ॥3౪॥

శాంకరభాష్యమ్:—

తత్ర రాగద్వేషప్రయుక్తో మన్యతే శాస్త్రార్థ మప్యన్యథా పరధర్మోఽపి ధర్మత్వా దనుష్ఠేయ ఏవేతి, తదసత్ — శ్రేయా నితి । శ్రేయా న్ప్రశస్యతరః స్వో ధర్మః స్వధర్మో విగుణోఽపి విగతగుణోఽప్యనుష్ఠీయమానః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితా త్సాద్గుణ్యేన సంపాదితా దపి । స్వధర్మే స్థితస్య నిధనం మరణ మపి శ్రేయః పరధర్మే స్థితస్య జీవితాత్, కస్మా త్పరధర్మో భయావహః, నరకాదిలక్షణం భయ మావహతి యతః ॥ ॥35॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

రాగద్వేషములు శ్రేయోమార్గమునకు విరోధులు. ఎందువల ననిన? వ్యవహారభూమియందుఁ బురుషుఁడు రాగద్వేషప్రయుక్తుఁడై శాస్త్రార్థమునుకూడ నన్యథా తలఁచును. మఱియు పరధర్మము కూడ ధర్మమే యగుటవలన ననుష్ఠేయమే యనియు తలఁచును. ఇట్లు తలఁచుట మంచిదికాదని "శ్రేయాన్" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

లెస్సగ ననుష్ఠింపఁబడిన పరధర్మము (బ్రాహ్మణపరివ్రాడ్ధర్మ మగు భిక్షాటనము) కంటె స్వధర్మము (క్షత్రియధర్మ మగు యుద్ధము) కొంచెము గుణలోపము కలదైనను శ్రేష్ఠతరమైనది. ఎందువల ననిన? పరధర్మము నరకపాతాదిభయమును చేయునది. కాన పరధర్మమునందుండి జీవించుటకంటె స్వధర్మమునం దుండువానికి మరణమైన శ్రేష్ఠము. అనగా స్వధర్మమును వదలి పరధర్మము ననుష్ఠించువానికి స్వధర్మపరిత్యాగమువలన ప్రాప్తించెడి దోష మపరిహార్యము. కాన స్వధర్మపరిత్యాగ మెన్నటికిని శ్రేష్ఠమైనది కాదు. (ఇట స్వధర్మ మిది, పరధర్మ మిది యని తెలిసికొను టెట్లనిన? ఈగ్రంథము వర్ణాశ్రమవిభాగపురస్సరముగనే చెప్పఁబడుటచే 'తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ' అను భగవదుక్తిప్రకారము శాస్త్రముచేతనే స్వధర్మపరధర్మవిభాగము తెలిసికొనఁదగినది). ॥35॥

—: 3వ అధ్యాయము 35వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— "స్వాభావికరాగద్వేషప్రయుక్త మగు పశ్వాదిసాధారణప్రవృత్తిని నశింపఁజేసికొని శాస్త్రవిహితకర్మయే యాచరింపఁదగినచో భిక్షాశనాదికము శాస్త్రవిహితము, సుకరము కాన నదియే యాచరింపఁదగినది. అతిదుఃఖావహ మగు యుద్ధముతో నేమి ప్రయోజన" మను శంకను "శ్రేయాన్స్వధర్మః" అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుండెను.

ఏవర్ణమును, ఏయాశ్రమము నుద్దేశించి శాస్త్రముచే నేధర్మము విహితమో, అది యావర్ణులకు, నాయాశ్రములకును స్వధర్మ మనఁబడును. అట్టి స్వధర్మము కొంచె మంగలోపముగ నాచరింపఁబడినను తనవర్ణము నుద్దేశించికాని, తనయాశ్రమము నుద్దేశించికాని శాస్త్రముచే విధింపఁబడనట్టిదియు, ఏయంగలోపము లేకుండగ నాచరింపఁబడినదియు నగు పరధర్మముకంటె శ్రేష్ఠమయినది. "ధర్మ మగుటవలన పరధర్మముకూడ ననుష్ఠేయమే" అను ననుమానప్రమాణముచే పరధర్మమున కనుష్ఠేయత్వమును సాధించెద ననెదవా? ధర్మ మనునది వేదాతిరిక్తప్రమాణగమ్యము కాదు. ధర్మవిషయమున వేదమే ప్రమాణము. వేదముచే నేది యేవర్ణములకు, ఏయాశ్రమములకు విహి

తమో యదియే వారలకు ధర్మ మనఁబడును. ఇతరమగునది వారల కధర్మమే యగును. ఈవిషయమే మీమాంసా శాస్త్రమున "చోదనాలక్షణో౽ర్థో ధర్మః" (విధివిహితమే ధర్మము) అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడెను. కాన స్వధర్మము కొంచ మంగలోపముగ నాచరింపఁబడినను అట్టి స్వధర్మమునం దుండువానికి, పరధర్మమునం దుండువాని జీవితముకంటె మరణమైనను శ్రేష్ఠమైనది. స్వధర్మమునం దుండువానికి మరణము పరలోకమునందు స్వర్గము నిచ్చును; ఇహలోకమునందు కీర్తి నొసంగును. పరధర్మ మైనచో నిహలోకమున నపకీర్తిని, పరలోకమున నరకమును సమకూర్చుటచే భయమును గలుగఁజేయును. కాన రాగద్వేషప్రయుక్తస్వాభావికప్రవృత్తివలె పరధర్మము కూడ పరిత్యజింపఁదగినదే. ఇట్లు భగవన్మతాంగీకారులకు శ్రేయస్సు ప్రాప్తించును. భగవన్మతము నంగీకరించని వారలకు శ్రేయోమార్గభ్రష్టత్వము సంభవించు నని చెప్పఁబడెను. ఫలాభిసంధిపూర్వకముగ కామ్యకర్మాచరణము నందు, కేవలపాపమాత్రాచరణమునందు శ్రేయోమార్గము భ్రంశ మగునని యనేకకారణములను "యే త్వేత దభ్యసూయంతః" అనుదానిచేఁ జెప్పుచుండెను. ఈవిషయమై యీసంగ్రహశ్లోకము "శ్రద్ధాహాని స్తథా౽సూయా దుష్టచిత్తత్వమూఢతే । ప్రకృతే ర్వశవర్తిత్వం రాగద్వేషౌ చ పుష్కలౌ ॥ పరధర్మరుచిత్వం చే త్యుక్తా దుర్మార్గవాహకాః" శ్రద్ధలేకపోవుట, అసూయ, దుష్టచిత్తుఁడై యుండుట, మూఢత్వము, ప్రకృతివశవర్తి యగుట, పుష్కలరాగద్వేషములు, పరధర్మమునం దభిరుచికలవాఁ డగుట అను నీయేడును దుర్మార్గమును పొందించునవి. అనఁగా నిట్టి గుణములుకలవాఁడు దుర్మార్గుఁ డనఁబడును. అని చెప్పుచున్నది.

శంకరానందీయము:—"అభయం సర్వభూతేభ్యో దత్త్వా నైష్కర్మ్య మాచరేత్" (సర్వభూతములకు నభయము నొసంగి, సంన్యాసమును స్వీకరించవలయును) అను స్మృతివలన కర్మసంన్యాసముకూడ నాచరింపఁదగిన ధర్మమే యని యనెదవా ? సత్యమే. సంన్యాసముకూడ శాస్త్రీయ మగు ధర్మమే. అది ముముక్షువాశ్రయింపఁదగినదే. అయినను "స్వే స్వే౽ధికారే యా నిష్ఠా స గుణః పరికీర్తితః" (తమ తమ యధికారమునం దేనిష్ఠ కలదో యదియే గుణము (మంచిది) అని చెప్పఁబడుచున్నది. ఈవచనమువలన నపక్వాంతఃకరణముకలవానికి సంన్యాసము ధర్మముకాదు. మరే మనిన ? అనేకజన్మార్జితపుణ్యసమూహములచే పరిపక్వాంతఃకరణకలిగినట్టియు, అన్నిటినుండి విరక్తుఁడైనట్టియు, కర్మలు మోక్షసాధనములు కావని తెలిసికొనినట్టి ముముక్షువునకు వివిదిషచే ధర్మమగు సంన్యాసము కర్తవ్యము. మఱియు కృతార్థుఁ డగు విద్వాంసునకుకూడ సంన్యాసము కర్తవ్యము. అంతియే కాని దుఃఖ (కర్మలు చేయుట యతికష్ట మను) బుద్ధిచే కర్మలయం దలసుఁ డగు మూర్ఖునకు సంన్యాసము చేయతగినది కాదు. కాన మూర్ఖునకు సంన్యాసము పరధర్మ మగును; కాని స్వధర్మము కానేరదు. అట్టివానికి సంన్యాసము శ్రేయోహేతువుకాదు. కాన మూఢునకు కర్మయే స్వధర్మము, శ్రేయోదాయకము, అనుష్ఠేయము అగుచున్న దని "శ్రేయాన్" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

వర్ణాశ్రమములు కలవారలకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే నీపరమోపదేశము చేయఁబడుచుండెను. యథాశాస్త్రముగ లెస్సగ ననుష్ఠింపఁబడిన పరధర్మముకంటె తనకు కర్తవ్యముగ శాస్త్రముచే బోధింపఁబడిన ధర్మము స్వధర్మ మనఁబడును. అట్టి స్వధర్మము కొంచెము గుణలోపముగ ననుష్ఠింపఁబడినను విధ్యుక్త మగుటచే పురుషునకు శ్రేష్ఠతరమైనది. ఎట్లు సంన్యాసికి పరధర్మ మగుటవలన స్నానజపస్తోత్రాదికర్మలకంటె జ్ఞానసాధనశ్రవణాది సాధన మగు సర్వకర్మసంన్యాసమే శ్రేష్ఠధర్మ మగుచున్నదో; అట్లే గృహస్థునకు కర్మసంన్యాసము పరధర్మ మగుటవలన గృహస్థునకుకూడ సర్వకర్మసంన్యాసముకంటె జ్ఞానసాధన మగు సత్త్వశుద్ధియే ముఖ్య మగు ప్రయోజనముగాఁగల కర్మమే శ్రేష్ఠమైన ధర్మము. ఇటులే యితరులగు వర్ణాశ్రములకుకూడ పరధర్మముకంటె స్వధర్మమే శ్రేయస్కరము. మఱియు పరధర్మమును విడచి కొంచ మంగలోప మగు స్వధర్మమునందు నియమముగ నుండు

గీ॥ అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః ।
అనిచ్ఛన్నపి వార్ష్ణేయ! బలాదివ నియోజితః ॥ ॥౩౬॥

పదవిభాగము:—అర్జునః-ఉవాచ । అథ-కేన-ప్రయుక్తః-అయం-పాపం-చరతి-పూరుషః-అనిచ్ఛన్-అపి-వార్ష్ణేయ!-బలాత్-ఇవ-నియోజితః ॥ ॥౩౬॥

ప్రతిపదార్థము:— అర్జునః=అర్జునుఁడు; ఉవాచ=పలికెను. అథ=మఱి; హేవార్ష్ణేయ!=వృష్ణికుల సంభూతుఁడ వగు నోశ్రీకృష్ణా!; అయం=ఈ; పూరుషః=పురుషుఁడు; అనిచ్ఛన్నపి=ఇచ్ఛయించనివాఁడైనను; బలాత్=బలమువలన; నియోజిత ఇవ=నియోగింపఁబడినవాఁడువలె; కేన=ఎవనిచే; ప్రయుక్తః=నియోగింపఁబడినవాఁడై; పాపం=పాపమును; చరితి=ఆచరించుచున్నాఁడు ? ॥౩౬॥

వానికి (అనఁగా కొంచ మంగలోపముగనైన స్వధర్మమునే యాచరించువానికి) మరణమైన "శ్రేయః" స్వర్గము కొఱకైనను, మోక్షముకొఱకైనను సమర్థ మగుచున్నది. ఎన్నఁడును ఆశ్రేయస్సుకొరకు (నరకపతనమునుగూర్చి) కారణము కాదు. స్వధర్మమును విడనాడి వాక్కుచేఁ జెప్పుట శక్య మగు పరధర్మము ననుష్ఠించువానికి నిధనము సంభవించును. అనఁగా స్వధర్మమును పరిత్యజించి, యెవఁడు పరధర్మము నాచరించునో వానిచే నాచరింపఁబడిన పరధర్మము "భయావహః" యమదూతలవలన భయమును, నరకమును కలుగఁజేయును. నరకగర్భవాసమరణాది దుఃఖప్రవాహమునకు హేతు వగు నని యర్థము.

భాష్యోత్కర్షదీపిక:— తత్తదింద్రియగోచర మగు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాదివిషయములయందుగల రాగద్వేషములు ఆత్మప్రాపక మగు నాత్మధర్మవిషయమై విఘ్నమును చేయునట్టి విషయసుఖజనకము లైనను ప్రవృత్తిజనక మగు నింద్రియధర్మమునందు విఘ్న మాచరించనందున నింద్రియధర్మమే యనుష్ఠేయము. విఘ్నకర్తలతోఁగూడిన యాత్మ ధర్మానుష్ఠానముచే నేమి ప్రయోజన మను నాశంకను "శ్రేయాన్" అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుండెను. సుగమ మగుటచే ననుష్ఠించుటకు శక్యము, ప్రకృతిజనకము, వైషయికసుఖజనకము నగు నింద్రియముల ధర్మముకంటె యధ్యాత్మావగతిరూపము స్వధర్మ (ఆత్మధర్మ)ము ప్రాకృతగుణములేనిదై ముక్తిహేతు వగుటవలన ప్రశస్యతరము. అట్టి యాత్మధర్మమునందు మరణము మోక్షహేతు వగుటవలన శ్రేయోరూప మగును. పర (ఇంద్రియ) ధర్మ మవిద్యారూప మగుటచే సంసారహేతువు. అందువలననే భయావహము అనిగూడ నర్థము చూచుకొనవలయును.

పరమార్థప్రపా:—స్వధర్మపరధర్మములు ధర్మములే యగుటవలన శమదమాదిసంపదుపేత మగు బ్రహ్మకర్మయే యనుష్ఠేయము. క్షత్రియధర్మము స్వపరహింసాప్రధాన మగుటచే దుఃఖసాధనము. అట్టి క్షత్రియధర్మ మెట్లాచరింపవలయు నను శంకను "శ్రేయాన్" అను శ్లోకముచే తొలఁగించుచుండెను.

లెస్సగ ననుష్ఠించఁబడిన శమదమాదిసంపదుపేత మగు బ్రాహ్మణధర్మముకంటె కించిదంగలోపముకలదైనను స్వధర్మమే శ్రేష్ఠమైనది. అదెట్లనిన ? సౌభాగ్యాదిగుణములతోఁగూడిన పరుని తల్లికంటె తనతల్లియే తనకు హితవును చేయునట్లు గ్రహింపుము. కాన స్వధర్మమునందే మరణము తనమార్గాదులను సాధించున దగుటవలన శ్రేష్ఠము. పరధర్మ మైతే తనకు నిషిద్ధ మగుటచే నరకమును పొందించును. కాన భయమును కలిగించునది. అట్లు కానిచో (అన్నిధర్మము లందరికి నాచరణీయములే యగుచో) వేదముచే చాతుర్వర్ణ్యవిభాగ మెందులకు కల్పించఁబడును ? కల్పించఁబడకనే యుండెడిది (వేదము చాతుర్వర్ణ్యవిభాగమును కల్పించుటచే నొక్కొక్కవర్ణము కలవారి కొక్కొక్కధర్మ మాచరణీయ మగును. అట్లే పరధర్మ మనాచరణీయ మగునని స్పష్టపడుచున్నది). ॥౩౫॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యద్య ప్యనర్థమూలం "ధ్యాయతో విషయా న్పుంసః" (గీ-2-62) "రాగద్వేషౌ హ్యస్య పరిపంథినౌ" (గీ-3-34) ఇతి చోక్తం విక్షిప్త మనవధారితం చ తదుక్తం తత్సంక్షిప్తం నిశ్చితం చేద మేవేతి జ్ఞాతు మిచ్ఛ న్నర్జున ఉవాచ- జ్ఞాతే హి తస్మిం స్తదుచ్ఛేదాయ యత్నం కుర్యా మితి—అథేతి । అథ కేన హేతుభూతేన ప్రయుక్త స్సన్ రాజ్ఞేవ భృత్యోఽయం పాపం కర్మ చర త్యాచరతి పూరుషః స్వయ మనిచ్ఛన్నపి హే వార్ష్ణేయ! వృష్ణికులప్రసూత! బలా దివ నియోజితో రాజ్ఞేవే త్యుక్తో దృష్టాంతః ॥ ॥36॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పూర్వమునందే యనర్థకారణము చెప్పఁబడెను. కాన తిరిగి యర్జునుఁ డిట్టి యనర్థమూలమును తెలుసుకొను నిచ్ఛచే ప్రశ్నించుట యసంగత మని శంకింపఁ జనదు. విచారింప "ధ్యాయతో విషయా న్పుంసః, రాగద్వేషౌ హ్యస్య పరిపంథినౌ" అని యనర్థమూలము చెప్పఁబడెను. కాని నీవిషయ మనేకప్రదేశములయందుఁ జెప్పఁబడెను. అట్లు చెప్పుటచే ననేక విధములుగ ననేక కామాదులచే వికల్పిత మగుటవలన నిశ్చయముగ తెలిసికొనబడలేదు. సంక్షిప్తముగ చెప్పబడనట్టిన్నీ, ఇదియే యని నిశ్చయింపఁబడనట్టి యీసర్వానర్థమూలమును తెలిసికొన నిచ్ఛగలవాఁడై యర్జునుఁడు సర్వానర్థమూలము తెలిసినయెడల దాని నాశముకొఱకు ప్రయత్నించెద నను యాశయముచే "అథ కేన" అని ప్రశ్నించెను.

ఈశ్లోకమునందుఁ గల "అథ" అను శబ్దమున కారంభ మర్థము. ఓశ్రీకృష్ణా! రాజుచే నియోగింపఁబడిన భృత్యునివలె యీపురుషుఁడు స్వయముగ పాపాచరణమునం దిచ్ఛలేనివాఁడైనను బలాత్కారముగ నియోగింపఁబడినవాఁడువలె నెవనిచే నియోగింపఁబడి పాపకర్మము నాచరించుచుండెను? ఎట్లనిన? రాజచే నియోగింపఁబడినవాఁడువలెనని చెప్పబడిన దృష్టాంతము గ్రహింపనగును. ॥36॥

—♦ 3వఅధ్యాయము- 36వ శ్లోకవ్యాఖ్యావశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—కామ్యకర్మలయందు, నిషిద్ధకర్మలయందు ప్రవృత్తికి కారణమును తొలఁగించి భగవన్మతము ననుసరించుటకు, కామ్యప్రతిషిద్ధకర్మప్రవృత్తికారణనిశ్చయముకొఱకు "ధ్యాయతో విషయాన్" అని మొదలగు గ్రంథముచే పూర్వమునం దనర్థమూలము చెప్పఁబడెను. ఇపుడు "ప్రకృతే ర్గుణ సంమూఢాః" అనునది మొదలగు గ్రంథముచే విస్తరముగ నాకారణములే చెప్పఁబడెను. ఆకారణము లన్నియు సమప్రాధాన్యముచే కామ్యప్రతిషిద్ధాచరణప్రవృత్తిహేతువులా ? లేక, ఒకటియే ముఖ్యకారణముయు, ఇతరము లాముఖ్యకారణమునకు సహకారులా ? అందన్నియు సమప్రాధాన్యముచే కామ్యప్రతిషిద్ధాచరణప్రవృత్తికి కారణము లను పక్షమున నన్నింటిని వేరువేరుగ నిరాకరించుటయందు గొప్ప ప్రయాస సంభవించును. అందొకటియే కామ్యప్రతిషిద్ధాచరణ ప్రవృత్తికి ప్రధానహేతువు, ఇతరము లాప్రధానకారణమునకు సహకారు లను పక్షము నందు ప్రధానకారణమును నిరసించిన సహకారు లన్నియు నిరాకృతములే యగును. అందువలన కృతకృత్యత

ప్రాప్తించును. అందువలన నేకారణముచే ప్రేరితుఁడై యీపురుషుఁ డీమతము ననుసరించక సర్వజ్ఞానవిమూఢుఁడై, అనర్థమును సమకూర్చునట్టి ఫలాభిసంధిపూర్వక మగు కామ్య మగు చిత్రియాగకర్మను, శత్రువధసాధన మగు శ్యేన యాగమును, నిషిద్ధ మగు కలంజభక్షణాదిక మగు వివిధకర్మలను స్వయముగ చేయుట నిచ్ఛయించని వాఁడైనను చేయుచుండెను. నీచే నుపదిష్టము, పరమపురుషార్థము ను సమకూర్చునట్టి నివృత్తిరూపకర్మము నిచ్ఛ యించువాఁడైనను నాచరింపఁడు ? పరతంత్రితలేనిదే యిట్లాచరింపఁడు. కాన రాజుచే నియోగింపఁబడిన భృత్యుఁడు వలె బలాత్కారముగ నెవరిచే నియోగింపఁబడి యీపురుషుఁడు నీమతవిరోధము సర్వానర్థములను సమకూర్చు నని తెలిసినవాఁడైనను, నీమతవిరుద్ధ మగు కర్మల నాచరించుచుండెను ? అట్టి యనర్థప్రాపకు డగు వానిని చెప్పుము. అట్లు చెప్పిన వానిని నశింపఁజేసికొనెదను. అని యాశయము. నామాతామహకుల మగు వృష్ణివంశమునందు కృపచే నవతీర్ణుఁ డవని 'వార్ష్ణేయ' అని సంబోధనచే వార్ష్ణేయీసంభూతుఁడ నగు నన్ను నీవు నుపేక్షింపరాదని సూచింపఁబడెను.

శంకరానందీయము:— విచారింప "ధ్యాయతో విషయా న్పుంసః సఙ్గ స్తేషూపజాయతే। సఙ్గా త్సంజాయతే కామః" అనియు, "ఇన్ద్రియ స్యేన్ద్రియస్యార్థే" అనియు పురుషునకు జననమరణాద్యనేకానర్థ కారణము నిరూపింపఁబడెను. అయినను విశేషముగ ననర్థకారణస్వరూపమును, అట్టి కారణాధిష్ఠానమును, అట్టి యనర్థ కారణజయోపాయమును తెలిసికొను నిచ్ఛకలవాఁడై యర్జునుఁడు విస్మృతుఁడువలె స్వయముగ "అథ కేన" అని ప్రశ్నించుచుండెను.

ఇట "అథ" అను శబ్దము పృథక్ప్రశ్నారంభ మర్థముగాఁ గలది. "వర్షతీతి వృష్ణిః" బ్రహ్మవేత్తలకు బ్రహ్మానందమును వర్షించునది గాన తత్త్వజ్ఞానము "వృష్ణిః" అను పదముచే చెప్పఁబడును. అట్టి బ్రహ్మజ్ఞానముచే తెలియఁబడు పరమాత్మరూప మగు శ్రీకృష్ణభగవానులు "వార్ష్ణేయుఁడు" అని యనఁబడును. అతని సంబుద్ధి "హేవార్ష్ణేయ!" అనునది. అనఁగా బ్రహ్మవేత్తలకు బ్రహ్మానందమును వర్షించు బ్రహ్మజ్ఞానముచే తెలియఁబడు పరమాత్మరూప మగు నోశ్రీకృష్ణపరమాత్మ ! బలవంతుఁ డగు రాజుచేగాని, లేక యొకానొకబలవంతునిచేగాని బలాత్కారముగ ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడువలె కార్యాకార్యములను గుర్తెరిగినట్టి యీపురుషుఁడు పాపసాధ్య మగు ఫలమును కోరనివాఁడైనను పాప మాచరించుచుండెను. ఈకార్యకరణసంఘాతమునందుగల బలవంత మగు దేనిచే ప్రేరేపితుఁడై యయుక్తమునుకూడ నాచరించుచుండెనో అట్టిదానిని చెప్పుము.

నీలకంఠీయము:— ఈశ్వరుఁడుకాని, ధర్మాధర్మములుకాని, రాగద్వేషములుకాని పురుషునకు ప్రవర్తకము లగును. కాన పురుషునకు స్వాతంత్ర్యము లేదని యర్జునుఁ డూహించి "అథ కేన" అని ప్రశ్నించుచుండెను.

ఇచట పురుషునకు ప్రవర్తకులు ముగ్గురు. అముగ్గురు 1 ఈశ్వరుఁడు, 2 ధర్మాధర్మములు, 3 రాగద్వేషములు. ఈముగ్గురిలో నెవనిచే ప్రేరితుఁడై పురుషుఁడు అనిష్ట మగు పాపము నిచ్ఛలేకున్నను బలాత్కారముగ నియోగింపఁబడినవాఁడువలె నాచరించుచుండెను ? స్వయముగనే పాపము నాచరించుచుండె ననెదవా ? పురుషునకు స్వాతంత్ర్యము లేమింజేసి యనిష్ట మెట్లాచరించును ? ఆచరించఁడు. ఇట "అనిచ్ఛన్" (ఇచ్ఛయించని వాఁడై) అని చెప్పుటవలన రాగద్వేషములకు ప్రవర్తకత్వము తొలఁగింపఁబడెను. రాగ మున్నపుడుకదా యిచ్ఛ జనించును. ఇచ్ఛలేనివాఁడై అని చెప్పుటవలన రాగద్వేషములు లేనివాఁడై అని చెప్పినట్లే. కాన రాగద్వేషములు ప్రవర్తకములు కావని స్పష్ట మగుచున్నది. రాగము ప్రవర్తకము కానిచో రాగమునకు కారణ మగు సంస్కారమును పుట్టించెడి ధర్మాధర్మములకు ప్రవర్తకత్వము లేదని స్పష్ట మగుచున్నది. ధర్మాధర్మములు ప్రవర్తకములు కానిచో ధర్మాధర్మసాపేక్షగల యీశ్వరుఁడు ప్రవర్తకుఁడు కాఁడని స్పష్టమే. అని యీశ్లోకమునందు ఈశ్వర ధర్మాధర్మరాగద్వేషములు ప్రవర్తకములు కావని యాక్షేపము. కాన ముఖ్యముగ పాపాచరణమునందు పురుషుని ప్రవర్తింపఁజేయున దేదియో చెప్పఁదగిన దని యర్జునుని ప్రశ్నము. ॥౩౬॥

శ్రీభగవా నువాచః- గీ॥ కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః ।
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేన మిహ వైరిణమ్ ॥ ॥37॥

పదవిభాగము:— శ్రీభగవాన్-ఉవాచ-కామః-ఏషః-క్రోధః-ఏషః-రజోగుణసముద్భవః-మహాశనః-మహాపాప్మా-విద్ధి-ఏనం-ఇహ-వైరిణం ॥ ॥37॥

ప్రతిపదార్థము:— శ్రీభగవాన్=శ్రీకృష్ణుఁడు; ఉవాచ=పలికెను. ఏషః=ఈ; కామః= కాముఁడు; రజోగుణసముద్భవః=రజోగుణము కారణముగా కలవాఁడై; క్రోధః=క్రోధరూపుఁడైన; ఏషః=ఈ కాముఁడు; మహాశనః=గొప్పయశనము కలవాఁడు; మహాపాప్మా=గొప్పపాపాత్ముఁడు; ఇహ=ఈసంసారమునందు; వైరిణం=శత్రువునుగ; ఏనం=ఈ కాముని; విద్ధి=తెలిసికొనుము. ॥37॥

శాంకరభాష్యమ్:—

శృణు త్వం తం వైరిణం సర్వానర్థకరం యం త్వం పృచ్ఛసి—"ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య ధర్మస్య యశస శ్శ్రియః । వైరాగ్యస్యాథ మోక్షస్య షణ్ణాం భగ ఇతీంగనా" (విష్ణు॥ 6-5-74) ఐశ్వర్యాదిషట్కం యస్మి న్వాసుదేవే నిత్య మప్రతిబద్ధత్వేన సామస్త్యేన చ వర్తతే । "ఉత్పత్తిం ప్రళయం చైవ భూతానా మాగతిం గతిమ్ । వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవా నితి" ఉత్పత్త్యాదివిషయం చ విజ్ఞానం యస్య స వాసుదేవో వాచ్యో భగవా నితి । కామ ఇతి । కామ ఏష సర్వలోకశత్రు ర్య న్నిమిత్తా సర్వానర్థప్రాప్తిః ప్రాణినాం స ఏష కామః ప్రతిహతః కేనచి త్క్రోధత్వేన పరిణమతే । అతః క్రోధో ప్యేష ఏవ । రజో

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఐశ్వర్యము, ధర్మము, యశస్సు, లక్ష్మి, వైరాగ్యము, మోక్షము అను నీయాఱును ఐశ్వర్యాదిషట్క మనఁబడును. ఇట్టి యైశ్వర్యాదిషట్క మెవనియందు నిత్య మప్రతిబద్ధముగ సంపూర్ణముగ నుండునో, భూతముల యుత్పత్తివినాశములను, గమనాగమనములను, విద్యావిద్యలను దెలిసినవాఁ డెవఁడో వాఁడే భగవంతుఁడుగాన నట్టి వాసుదేవుఁడు—"సర్వానర్థకరుఁ డగుటచే వైరి యగునట్టి యెవనిని నీ వడుగుచుంటివో అట్టివానిని విను" మని సమాధానము జెప్పెను.

జీవుల కెవనివలన సర్వానర్థములు ప్రాప్తించుచున్నవో; సర్వలోకశత్రు వగు వాఁడీ కాముఁడే. ఈకాముఁ డొకానొకనిచే ప్రతిహతుఁడై, క్రోధరూపుఁడుగఁ బరిణమించును.

—: 3వ అధ్యాయము 37వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యి ట్లర్జుననిచే ప్రశ్నింపఁబడి "అథో ఖల్వాహుః కామమయ ఏవాయం పురుషః, ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీ దేక ఏవ సో కామయత జాయా మే స్యా దథ ప్రజాయేయాథ విత్తం మే స్యా దథ కర్మ కుర్వీయ" (అనంతరమున బ్రహ్మవేత్త లిట్లు చెప్పఁదొడంగిరి. ఈ పురుషుఁడు కామమయుఁడే, సృష్టికిపూర్వమునం దాత్మ యొక్కటియే యుండెను. అట్టి యాత్మ యిట్లు తలఁచెను. నాకు భార్య ప్రాప్తింపఁగాక, అనంతరమున నే ననేకరూపములఁగ జనించఁగలను. నాకు ద్రవ్యము ప్రాప్తించుగాక, అనంతరమున కర్మను చేయగలను) అను నిట్టి శ్రుతిసిద్ధమగు విషయమును సమాధానముగ 'కామఏష' అని చెప్పుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

గుణసముద్భవో రజశ్చ తద్గుణశ్చ స రజోగుణః స సముద్భవో యస్య స కామో రజోగుణసముద్భవో రజోగుణస్య వా సముద్భవః । కామో హ్యుద్భూతో రజః ప్రవర్తయ న్పురుషం ప్రవర్తయతి । తృష్ణయా హ్యహం కారిత ఇతి దుఃఖితానాం రజఃకార్యే సేవాదౌ ప్రవృత్తానాం ప్రలాప శ్శ్రూయతే । మహాశనో మహ దశన మస్యేతి మహాశనోఽత ఏవ మహాపాప్మా । కామేన హి ప్రేరితో జంతుః పాపం కరోతి । అతో విద్ధ్యేనం కామ మిహ సంసారే వైరిణమ్ ॥ ॥3౭॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

కాన క్రోధుఁడుకూడ కాముఁడే యనఁబడును. ఇట్టి కాముఁడు రజోగుణము కారణముగా కలవాఁడు. అనగా రజోగుణమువలన జనించును. లేక రజోగుణమున కీకాముఁడు కారణము. కాముఁడు జనించినవాఁడై రజోగుణమును ప్రవర్తింపఁజేయుచు పురుషుని ప్రవర్తింపఁజేయును. "తృష్ణచే యహంకారితుఁడ" వని రజఃకార్యమగు పరసేవాదులయందు ప్రవృత్తులైన దుఃఖితుల ప్రలాపములు వినఁబడుచున్నవి. ఈకాముఁడు గొప్ప యశనము కలవాఁడు; మహాపాపి. కామునిచే ప్రేరేపితుఁడగు జీవుఁడు పాపమును చేయును. కాన మహాపాపి కాముఁ డనఁబడును. కావున సంసారమునందు మహావైరినిగ నీకాముని తెలిసికొనుము. ॥3౭॥

బలాత్కారముగ ననర్థమార్గమునందు ప్రవర్తకుఁ డగువాడు కాముఁడు. ఎవనివలన ప్రాణులకు సర్వానర్థము లగుచున్నవో, అట్టి కాముఁడే గొప్పశత్రువు. క్రోధుఁడు కూడ నాభిచారికహోమాదులయందు ప్రవర్తకుఁడుగదా. వాఁడేందులకిచట శత్రువని నిరూపింపవు ; అనిన ఆ క్రోధుండుకూడ కామస్వరూపుఁడే. కాముఁడే యొకానొక హేతువుచే ప్రతిహతుఁడై క్రోధరూపమున పరిణమించును. కనుక క్రోధుఁడుకూడ కాముఁడే యనఁబడును. ఇట్టి మహావైరియగు కాముని జయించినచో సర్వపురుషార్థప్రాప్తి యగును. కనుక కామనివారణోపాయజ్ఞానమునిమిత్తము కామునకు కారణమును "రజోగుణసముద్భవః" అను పదముచేఁ జెప్పుచుండెను. దుఃఖప్రవృత్తిబలాత్మకము రజోగుణము. అట్టి రజోగుణమే కారణముగా కలవాఁడు కాముఁడు. (అనఁగా కాముఁడు రజోగుణమువలన జనించును) కాన, కార్యము కార్యానువిధాయియగుటవలన కాముఁడుకూడ దుఃఖప్రవృత్తిబలాత్మకుఁడే యగును. విచారింప తమోగుణముకూడ కాముఁ డుద్భవించుటయందు కారణమే. అయినను దుఃఖమునందు, ప్రవృత్తియందు రజోగుణమే ప్రధానమగుటవలన నీ గీతయందు కామునకు హేతువుగ రజోగుణమే నిర్దేశింపఁబడెను. ఈ చెప్పుటచే సాత్త్వికవృత్తిచే రజోగుణము క్షీణింపఁజేయ హేతుక్షయమువలన కాముఁడుకూడ క్షీణించునని చెప్పఁబడెను.

లేక కాముఁ డెట్లనర్థమార్గప్రవర్తకుఁడు ? అను నాశంకపై "రజోగుణసముద్భవః" అని చెప్పఁబడెను. ప్రవృత్త్యాదిరూపమగు రజోగుణమునకు హేతువగువాఁడు కాముఁడు. విషయాభిలాషరూపుఁడగు కాముఁడు స్వాయముగ నుద్భవించి రజోగుణమును ప్రవర్తింపఁజేయుచు పురుషుని దుఃఖాత్మకమగు కర్మమునందు ప్రవర్తింపఁజేయును. అందుచే నీ కాముఁ డవశ్యము జంపఁదగినవాఁడు. అని యభిప్రాయము.

శత్రుజయమునందు సామదానభేదదండములను నాలుగుపాయములుకలవు. అందు మొదటివగు త్రుపాయ

ములు సంభవింపని పక్షమునందుకదా నాల్గవయుపాయము ప్రయోగించుట. మొదటియుపాయములు ప్రాప్తించుచుండ చతుర్థోపాయమును హఠాత్తుగ ప్రయోగింపరాదను శంకను మొదటి యుపాయ త్రియ మీ కామజయమునందుసంభవింపదని చెప్పుటకు "మహాశనో మహాపాప్మా" అని చెప్పుచుండెను. ఈ కాముఁడు మహాశనుఁడు అనఁగా "యత్పృథివ్యాం వ్రీహియవం హిరణ్యం పశవస్స్త్రియః । నాల మేకస్య తత్సర్వ మితి మత్వా శమం వ్రజేత్" (ఆసేతుహిమాచలపృథివియందు ఖండాంతరములయందుండు వ్రీహులు, యవలు, బంగారము, స్త్రీలు ఇవియన్నియు నీ కాముని తృప్తి కొఱకు సమర్థమైనవి కావు. అనఁగా నెన్ని వ్రీహులను, యవలను, ధనమును, స్త్రీలను సంపాదించినను వీనివలన కామముకల పురుషుఁడు తృప్తిపడక మఱియు నింకను పైవానిని సంపాదింపవలయుననియే కోరుచుండును. కాన కామునికి దాన మొసఁగి నివర్తింపఁజేయవలెనని యత్నించుచుండుట వ్యర్థమగుటచేనందుకు యత్నించక శమమునే యాశ్రయించుట యుక్తము) అని స్మృతి బోధించుచున్నది. కాన పైయుపాయములలో రెండవదియగు దానమను నుపాయముచేఁ గాముని జయించుట శక్యము కాదు. మఱియు నీ కాముఁడు మహాపాపి, యత్యుగ్రుఁడు కాన నా యుగ్రరూపముగల గామునిచే ప్రేరితుఁడై "పాప మనిష్టఫలము నొసగును" అని తెలిసినవాఁడైనను పాపము నాచరించును. కాన వీని విషయమై సామభేదములుకూడ నుపయోగించవు. కనుక నీ కామము నీ సంసారమునందు మహావైరినిగఁ దెలిసికొనుము. ఈ విషయమంతయు వార్తికకారులు "ఆత్మైవేద మగ్ర ఆసీత్" అను శ్రుతి వ్యాఖ్యానావసరమున వివరించెను.

వా॥ "ప్రవృత్తౌ చ నివృత్తౌ చ యథోక్త స్యాధికారిణః । స్వాతంత్ర్యేసతి సంసారసృతౌ కస్మాత్ప్రవర్తతే ॥ నను నిశ్శేషవిధ్వస్తసంసారానర్థవర్త్మని । నివృత్తిలక్షణే వాచ్యం కేనాయం ప్రేర్యతేఽవశః ॥ అనర్థపరిపాకత్వ మపి జాన న్ప్రవర్తతే । పారతంత్ర్యమృతే దృష్టా ప్రవృత్తి ర్నేదృశీ క్వచిత్ ॥ తస్మాచ్ఛ్రేయోఽర్థినః పుంసః ప్రేరకోఽనిష్టకర్మణి । వక్తవ్య స్తన్నిరాసార్థ మిత్యర్థా స్యా త్పరా శ్రుతిః ॥ అనాప్తపురుషార్థోఽయం నిశ్శేషానర్థసంకులః । ఇత్యకామయతా నాప్తా న్స్వమర్థా న్సాధనై ర్జడః ॥ జిహాసతి తథానర్థా నవిద్వా నాత్మని శ్రితాన్ । అవిద్యోద్భూతకామ స్స స్వధో ఖల్వితి చ శ్రుతిః ॥ అకామతః క్రియాః కాశ్చి ద్దృశ్యంతే నేహ కస్యచిత్ । యద్యద్ధి కురుతే జంతు స్తత్తత్కామస్య చేష్టితం ॥ కామ ఏష క్రోధ ఏష ఇత్యాదివచనం స్మృతేః । ప్రవర్తకో నాపరోఽతః కామా దన్యః ప్రతీయతే ॥"

ఇంతకు ముందు వార్తికకారులచే యధికారినిరూపణము చేయఁబడెను. అట్టి యథోక్తాధికారికి ప్రవృత్తియందును, నివృత్తియందును స్వాతంత్ర్య ముండ సంసారసృతియం దేహేతువువలన ప్రవర్తించుచుండెను ? నివృత్తిరూప మగు నిశ్శేషవిధ్వస్తసంసారానర్థమార్గమునం దవశుఁడై యీపురుషుఁ డెవనిచే ప్రేరేపింపఁబడుచుండెనో చెప్పఁదగినది. ఈసంసార మనర్థపరిపాక మని తెలిసినవాఁడైనను దీనియందు ప్రవర్తించుచుండెను. పరతంత్ర్యము లేనిదే యిట్టి ప్రవృత్తి యొచటను చూడఁబడలేదు. కాన శ్రేయోర్థి యగు పురుషున కనిష్టకర్మయం దెవఁడు ప్రేరకుఁడో వాఁడు చెప్పబడతగియున్నాఁడు. ఎందులకనిన నట్టిపురుషుఁడు తెలియఁబడిన తన్నివృత్తికొరకు ప్రయత్నింపవచ్చును. అందునిమిత్తమై పరా శ్రుతి (వేదాంతము పరాశ్రుతి యనఁబడును) యీపురుషుఁడు పొందఁబడని పురుషార్థములు కలవాఁడు; అనేకానర్థములతో గూడినవాఁడు. కనుకనే జడుఁడు. అందువలననే నవాప్తములగు పురుషార్థములను కోరును. అట్టి యవిద్వాంసుఁ డాత్మ నాశ్రయించియున్న యనర్థములను విడచుటకు యత్నించును. ఈవిషయమునే "అథో ఖల్వాహుః" అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. కోరికలేనివాని కెవనికిని నీలోకమునం దేక్రియలు చూడబడుటలేదు. జీవుఁ డేయే కర్మల నాచరించునో అదంతయు కాముని చేష్టితమే. ఈవిషయమునే "కామ ఏష క్రోధ ఏషః" ఇత్యాదిగీతావాక్యముకూడ చెప్పుచున్నది. తత్తత్కర్మలయందు ప్రవర్తకుఁడు కామునికంటె నితరుఁ డెవఁడును లేఁడు. అని స్పష్టముగ చెప్పఁబడెను. "అకామతః" అను మనువచనముకూడ నీవిషయము

మునే స్పష్టపరచుచున్నది. మిగిలిన శ్లోకార్థము స్పష్టము. అనగా నట్టి కామునే సంసారమునందు మహావైరినిగ తెలిసికొనుము.

శంకరానందీయము:—"అకామస్య క్రియా కాచి ద్దృశ్యతే నేహ కర్హిచిత్। యద్యద్ధి కురుతే జంతు స్తత్త త్కామస్య చేష్టితం" (కోరికలేనివాని కేలోకమునం దేక్రియయు చూడబడనందున (సంభవించనందున) ప్రాణి యేయేకర్మల నాచరించునో అవన్నియు కాముని చేష్టితమే) అను న్యాయముచే పురుషునకు సకలకర్మాచరణహేతువు, సర్వానర్థబీజము కాముడే యని బోధించుటకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "కామ ఏషః" అని చెప్ప మొదలిడెను.

"సర్వప్రవృత్తులకు కాముఁడే హేతువగుటవలన కాముఁడు సర్వులకు ప్రత్యక్షమే" అను నభిప్రాయముచే "ఏషః" అని పురోనిర్దేశము చేయఁబడెను. (యోగ్యత్వాయోగ్యత్వము విచారములేకుండఁగనే దృష్టము, శ్రుతము నగు వస్తువును పురుషుని కోరునటుల చేయు వైషయికమగు ప్రబలేచ్ఛయే కాముఁ డనఁబడును). అనఁగా నెవఁడు పురుషునకు సంసారహేతువో వాఁడే కాముఁ డనఁబడును. ఈ కాముఁడే యొకానొకనిచే స్వవిషయము ప్రతిషిద్ధమైయుండ (తాను కోరినవిషయమున కెవఁడైన నడ్డువచ్చినచో) క్రోధరూపమున పరిణమించును. అందువలన క్రోధుఁడుకూడ ఈ కాముఁడె యనఁబడును. ఇట్టి కాముఁడు స్వయముగ రజస్సుయొక్క గుణము, రంజనాత్మకము వైషయికము నగు సామాన్యేచ్ఛవలన జనించును. లేక "ప్రజ్ఞాం తు సాత్వికీం ప్రాహు స్తామసీం తు విచిత్తతాం। క్రియాం తు రాజసీం ప్రాహు ర్గుణతత్త్వవిదో బుధాః"(ప్రజ్ఞను సత్వగుణసంబంధమైనదానినిగను, విభ్రమచిత్తము కలుగుటను తమోగుణసంబంధమైనదానినిగను, క్రియను రజోగుణసంబంధమైనదిగను గుణత్వవేత్తలు చెప్పుచుండిరి.) అను వచనానుసారము క్రియయే రజోగుణ మనఁబడును. అట్టి రజోగుణమునకు కారణమైనట్టిది (అనఁగా ప్రవృత్తికి హేతువగుఁవాడు కాముఁడని యర్థము.) "న జాతు కామః కామానా ముపభోగేన శామ్యతి। హవిషా కృష్ణవర్త్మే వ భూయ ఏవాభివర్ధతే" (అజ్యాదిహవిస్సులచే నగ్నిహోత్రుఁ డెట్లభివృద్ధినొందునో అట్లే కాముఁడుకూడ విషయముల భోగముచే నెన్నఁడును శాంతిని పొందఁడు. మఱియు విషయముల ననుభవించినకొలది యభివృద్ధినే పొందును.) అను వాక్యానుసారము మహదియుత్తాశూన్యమగు నశనము (ఉపభోగము) కలవాఁడు. అనఁగా నెన్నఁడు తృప్తిలేనివాఁడు. కనుకనే కాముఁడు "మహాపాప్మా" అని యనఁబడును. అనఁగా నెవనివలన పురుషునకు మహాదోషములు ప్రాప్తించునో అట్టి వాఁడు కాముఁడని యర్థము. (కామముగల పురుషుఁడు మహాపాపముల నాచరించుననుట) అ దెట్లనినఁ గామావిష్టుఁడగు పురుషుఁడు తనతోబుట్టువునుకూడ భంగపరచుటకు యత్నించును. ఛండాలునివలనఁగూడ ద్రవ్యమును గ్రహించును. కామముచే క్రుద్ధుఁడై గురువునుగూడ దూషించును. గోవునికూడ సంహరించును. కనుకఁ గాముఁడు "మహాపాపుఁ" డని యనుటకు తగినవాఁడు. గాన నోయర్జునా! నీవీ సంసారమునందు ముముక్షువునకుఁ గామునినే మహావైరినిగ తెలిసికొనుము. అనఁగా మోక్షప్రతిబంధకుఁడీ కాముఁడే యని తెలిసికొనుమని యర్థము.

పరమార్థప్రప:—అర్జునునిచే చేయఁబడిన ప్రశ్నకు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "కామ ఏషః" అనువాక్యముచే సమాధానము చెప్పుచుండెను. వివేకవంతుఁ డగు పురుషునకుగూడ నెప్పుడు సత్త్వగుణ మభిభూత మగునో; అట్టి సమయమున రజోగుణము జనించును. అట్టి రజోగుణమువలనఁ గామక్రోధము లుద్భవించును. అట్టి కామక్రోధముల స్వరూపమును క్రమముగ "మహాశనః, మహాపాప్మా" అను పదములచే చెప్పుచుండెను. ఆ కామక్రోధములలోఁ గాముడు దుష్పూరుఁ డగుటవలన మహాశనుఁడు; క్రోధుఁ డతిక్రూరుఁ డగుటవలన మహాపాపి యని చెప్పనొప్పును. ఈ చెప్పుటవలన గామక్రోధు లిరువురు జయించుటకు శక్యము గానివారని సూచింపఁబడెను. ఈ కాముని, క్రోధుని వైరులుగ దెలిసికొనుము. శత్రువె పాపమునందు ప్రవర్తింపఁజేయును. మిత్రుఁడు పాపమునన్ను ప్రవ

గీ॥ ధూమేనావ్రియతే వహ్నిర్యథాఽఽదర్శో మలేన చ ।
యథోల్బేనావృతో గర్భస్తథా తేనేదమావృతమ్ ॥ ॥౩౮॥

పదవిభాగము:—ధూమేన-ఆవ్రియతే-వహ్నిః-యథా-ఆదర్శః-మలేన-చ-యథా-ఉల్బేన-ఆవృతః-గర్భః-తథా-తేన-ఇదం-ఆవృతమ్ ॥ ॥౩౮॥

ప్రతిపదార్థము:— యథా=ఎట్లు; వహ్నిః=అగ్ని; ధూమేన=ధూమముచే; ఆవ్రియతే=ఆవరించబడుచున్నదో; ఆదర్శః=దర్పణము; మలేనచ=మలముచే; ఆవ్రితే=ఆవరింపబడుచున్నదో; యథా=ఎట్లు; గర్భః=గర్భము; ఉల్బేన=జరాయువుచే; (మావిచే) ఆవృతః=ఆవరించఁబడెనో; తథా=అటులే; ఇదం=ఇది; (ఈజ్ఞానము) తేన=ఆ కామునిచే; ఆవృతం=ఆవరించఁబడినది. ॥౩౮॥

ర్తింపఁజేయుఁడు. కాన నోయర్జునా! నీవు బంధుసుహృద్విషయక మగు కామునుచేతనే స్వధర్మపరిత్యాగరూప మగు పాపమునందు ప్రవర్తించుచుంటి వని యాశయము.

నీలకంఠీయము:—ఇట్టి ప్రశ్నకు "కామమయ ఏవాయం పురుషః" అను శ్రుతిసిద్ధ మగు పురుషుని "కామ ఏషః" అను శ్లోకముచే నిర్దేశించుచు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ సమాధానము చెప్పుచుండెను.

ప్రసిద్ధ మగు నీకాముఁడే శ్రేయోమార్గమునకు శత్రువు. కాముఁ డనగ "ఇది నాకు ప్రాప్తించుగాక" అనెడి తీవ్ర మగు నభిలాషకు కారణ మగు చిత్తవృత్తి కనవస్థితత్వమును కలుగఁజేయు వృత్తివిశేషము. అది చేతోరూపమే యని "కామ స్సంకల్పః—సర్వం మన ఏవ" అను శ్రుతి బోధించుచున్నది. ఇట్టి కాముఁడే యేదో యొక కారణముచే ప్రతిహతుఁడై, క్రోధరూపముగ పరిణమించును. కాన నభిజ్వలనాత్మకు డగు క్రోధుఁడును గామరూపుఁడే. అట్టి కామునే శరీరముయొక్క లోపలనుండు వైరిగ తెలిసికొనుము. ఎందులకు కాముఁడు వైరి యగు ననెదరా? అను శంకను తొలఁగించుటకు "రజోగుణసముద్భవః" అని చెప్పెను. రజస్సనగ రంజనాత్మక మగు ప్రకృతిగుణము. దానియొక్క గుణములు కార్యభూతములగు తృష్ణాసంగములు. అవియే కారణము గాకలది దుఃఖము. అట్టి దుఃఖమే ముఖ్యఫలముగా కలవాఁ డగుటవలన కాముఁడు శత్రువు.

లేక "లోభప్రవృత్త్యాత్మక మగు రజోగుణమునకు కారణుఁడు విషయాభిలాషాత్మక మగు కాముఁడు విషయప్రాప్తిచే శాంతించును లేక గ్రుడ్డివాడు రూపదర్శనాభిలాషనుండి నివృత్తమైనట్లు విషయము దుర్లభమను నిశ్చయముచేతనైన స్వయముగ నివర్తించునుకదా" అను నాశంకను తొలఁగించుటకు "మహాశనో మహాపాప్మా" అని చెప్పఁబడెను. ఇచ్చుటకు శక్యము కాని గొప్ప యశనము కలవాఁడు. "న జాతు కామః కామానా ముపభోగేన శామ్యతి, హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏవాభివర్ధతే" (ఎన్నఁడును కాముఁడు విషయముల యుపభోగముచే శాంతింపఁడు. మఱియు హవిస్సుచే నగ్ని ప్రజ్వరిల్లునటుల విషయముల ననుభవించినకొలది కాముఁ డభివృద్ధినే పొందును) అని చెప్పఁబడెను. కాన "యః పృథివ్యాం వ్రీహియవం హిరణ్యం పశవః స్త్రియః । నాల మేకస్య తత్సర్వ మితి మత్వా శమం వ్రజేత్" (పృథివియందుండు వ్రీహులు, యవలు, పశువులు, స్త్రీలు ఈ సర్వము నొక కామునియొక్క యుదరమును పూరించుటకు సమర్థమైనవి కావని తలఁచి శమమును పొందవలెను.) అటులే అత్యుగ్రుఁడు. మహాప్రశః ప్రబోధితుఁడైనను మరలఁడు. అటులే ఈ కాముఁడును మరలించుటకు శక్యమైనవాఁడు గాఁడు. మహాశనుఁ డగుటవలన నీ వైరి దానసాధ్యుఁడు గాఁడు. సామభేదసాధ్యుఁడును గాఁడు. గాన నితని జయమునందు చతుర్థోపాయమే సమంజసము. సర్వథా హంతవ్యుఁడు. ॥౩౭॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కథం వైరీతి దృష్టాంతైః ప్రత్యాయయతి—ధూమే నేతి। ధూమేన సహజేనావ్రియతే వహ్నిః ప్రకాశాత్మకోఽప్రకాశాత్మకేన, యథా వాఽఽదర్శో మలేన చ యథోల్బేన గర్భవేష్టనేన జరాయుణాఽఽవృత ఆచ్ఛాదితో గర్భస్తథా తేనేద మావృతమ్ ॥ ॥౩౮॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

తెలిసికొనువారి సౌకర్యమునిమిత్త మనేకదృష్టాంతములచే కాముఁ డెట్లు వైరియో "ధూమేన" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పుచుండెను.

ప్రకాశాత్మక మగు వహ్ని సహజము, అప్రకాశాత్మకము నగు ధూమముచే నెట్లాచ్ఛాదిత మగునో, మషి మొదలగు మలముచే దర్పణ మెట్లాచ్ఛాదిత మగునో, గర్భవేష్టన మగు జరాయువుచే (మావిచే) గర్భ మెట్లాచ్ఛాదిత మగునో అటులే యీకామునిచే నిది (ఈజ్ఞానము) యావరించఁబడును. ॥౩౮॥

—♦ ౩వ అధ్యాయము - ౩౮వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—కాముఁడు మహాపాపికను కనే వైరియే యనఁబడును. మరియు వాని కట్టి వైరిత్వమునే దృష్టాంతబలముచే స్పష్టపరచుచుండెను. కామునకు సూక్ష్మావస్థయనియు, స్థూలావస్థయనియు, స్థూలతరావస్థయనియు, స్థూలతమావస్థయనియు నాలు గవస్థలు కలవు. అందు స్థూలశరీరారంభమునకు పూర్వమునం దంతఃకరణ మలబ్ధ మగు వృత్తికలదగుటచేఁ గాముఁ డట్టి సమయమున సూక్ష్ముఁ డగును (అట్టి యవస్థ సూక్ష్మావస్థ). శరీరారంభక మగు కర్మచే స్థూలశరీరముతోఁగూడిన పొందబడిన వృత్తికల యంతఃకరణమునం దభివ్యక్తికల గాముఁడు స్థూలుఁ డనిపించుకొనును (అట్టి యవస్థ స్థూలావస్థ). అట్టి కాముఁడే శబ్దాదివిషయములను చింతించు నవస్థయందు తిరిగి ఉద్రిక్తుఁడైనపుడు స్థూలతరుఁ డనుపించుకొనును. ఆ కాముఁడే విషయముల ననుభవించు నవస్థయం దత్యంతోద్రేకమును పొందును. అట్టి సమయమున స్థూలతముఁ డనుపించుకొనును. (ఈనాలుగవస్థలలో ప్రథమావస్థయందు "ధూమే నావ్రియతే వహ్నిః" అనునది దృష్టాంతము.) సహజము, అప్రకాశాత్మకము నగు ధూమముచే వహ్ని యెట్లాచరింపఁబడుచుండెనో, (ద్వితీయావస్థయందు దృష్టాంతము యథాఽఽదర్శో మలేనచ" అని) దర్పణోత్పత్త్యనంతర ముద్రిక్తము (అతిశయితము), అసహజము నగు మలముచే (ధూళి మొదలగువానిచే) నెట్లు దర్పణ మావరింపఁబడుచుండెనో, (తృతీయావస్థయందు దృష్టాంతము "యథోల్బే నావృతో గర్భః" అని) అతిస్థూల మగు గర్భవేష్టనచర్మచే గర్భ మెట్లు సర్వతః యావరింపఁబడునో అటులే యిట్టి మూడువిధములుగను గామునిచే నిది (జ్ఞానము) యాకరింపఁబడెను. పైదృష్టాంతములలో ధూమముచేఁ గప్పఁబడిన వహ్ని తన దాహకార్యమును చేయును. మలముచే నావృత మగు దర్పణము స్వచ్ఛతాధర్మతిరోధానమువలన ప్రతిబింబగ్రహణరూప మగు స్వకార్యమును జేయనేరదు. తాను ప్రత్యక్ష మగును. జరాయువుచే గప్పఁబడిన గర్భము హస్తపాదాది ప్రసారణరూపస్వకార్యమును చేయనేరదు. తాను ప్రత్యక్షము గాదు. అని దృష్టాంతత్రితయమునందు విశేషము తెలియనగును.

శంకరానందీయము:—ముక్తిప్రతిబంధక మగుటచే గామున కేవైరిత్వము చెప్పఁబడెనో అట్టి వైరిత్వమునే "ధూమేన" అనునది మొదలు రెండుశ్లోకములచే స్పష్టపరచుచుండెను. అప్రకాశస్వరూప మగు ధూమముచే స్వయముగ ప్రకాశస్వరూప మగు వహ్ని యెట్లావరించఁబడునో, లేపనస్వభావముగల రజస్సుచే [illegible]

శ్లో॥ ఆవృతం జ్ఞాన మేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా ।
కామరూపేణ కౌన్తేయ! దుష్పూరే ణానలేన చ ॥ ॥39॥

పదవిభాగము:— ఆవృతం-జ్ఞానం-ఏతేన-జ్ఞానినః-నిత్యవైరిణా । కామరూపేణ-కౌంతేయ-దుష్పూరేణ-అనలేన-చ ॥ ॥39॥

ప్రతిపదార్థము:— హేకౌంతేయ!=కుంతీపుత్రుఁడవగు నోయర్జునా!; జ్ఞానినః=జ్ఞానికి; నిత్యవైరిణా=నిత్యము వైరియగునట్టి; దుష్పూరేణ=పూరించుటకు శక్యముకానట్టియు; అనలేనచ=సంపూర్తి లేనట్టి; ఏతేన=ఈ; కామరూపేణ=కామస్వరూపముచే; జ్ఞానం=జ్ఞానము; ఆవృతం=ఆవరించఁబడెను. ॥39॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కిం పున స్త దిదంశబ్దవాచ్యం యత్కామే నావృత మిత్యుచ్యతే—ఆవృత మితి। ఆవృత మేతేన జ్ఞానం జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా । జ్ఞానీహి జానా త్యనే నాహ మనర్థే ప్రయుక్తః పూర్వ మేవేతి। దుఃఖీ చ భవతి నిత్య మేవ। అతో ఽసౌ జ్ఞానినో నిత్యవైరీ న తు మూర్ఖస్య। స హి కామం తృష్ణాకాలే మిత్రమివ పశ్యఁస్త త్కార్యే దుఃఖే ప్రాప్తే జానాతి తృష్ణయాఽహం దుఃఖిత్వ మాపాదిత ఇతి, న పూర్వ మేవాతో జ్ఞానిన ఏవ నిత్యవైరీ । కిం రూపేణ? కామరూపేణ కామ ఇచ్ఛైవ రూప మస్యేతి కామరూప స్తేన దుష్పూరేణ దుఃఖేన పూరణ మస్యేతి దుష్పూర స్తేనానలేన నాస్యాలం పర్యాప్తి ర్విద్యత ఇత్యనల స్తేన ॥ ॥39॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పూర్వశ్లోకమున "తేనేద మావృతం" (ఆకామునిచే నిది యావరించఁబడినది) అని చెప్పఁబడెను. ఇచ్ఛాస్వరూపము పూరించుటకు శక్యము కానట్టిదియు, అలంబుద్ధి లేనట్టిదియు నగు కామముచే నావరించఁబడిన ఇదంశబ్దవాచ్య మిట నేది? అనుశంకపై చెప్పుచున్నాఁడు.

జ్ఞానికి నిత్యవైరి యగు కామునిచే జ్ఞాన మావరించఁబడును. కాముఁడు జ్ఞానికి నిత్యవైరి యెట్లగు ననేవా? అనర్థము ప్రాప్తించకుండగనే కామ ముద్భవించినపుడే ఈకామముచే

ద్వారమున నాహ్లాదకరమగు దర్పణ మెట్లావరించఁబడునో, అచేతనమగు జరాయువుచే చేతనుఁడగు శిశు వెట్లావరించఁబడునో అట్లే అప్రకాశరూపము, లేపకము, అచేతనము నగు కామునిచే అప్రకాశరూపము ఆత్మప్రకాశన ద్వారమున నానందకరము, తనయందు చేతనప్రతిబింబవ్యాప్తిచే చేతనతుల్యము అగు నీపురుషుని జ్ఞానము కప్పఁబడెనని యర్థము. ॥38॥

—♦ 3వఅధ్యాయము- 39వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు ♦—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— పూర్వశ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన "తథా తేనేద మావృతం" అను సంగ్రహవాక్యము నీశ్లోకముచే వివరించుచుండెను. "జ్ఞాయతేఽనేతి జ్ఞాన మంతఃకరణం" దేనిచే విషయములు దెలియఁబడునో అట్టి యంతఃకరణము, లేక వివేకవిజ్ఞానము కామునిచే నావరింపఁబడెను. అట్లైనను ఆపాతతః సుఖహేతు వగుటవలన కాముఁ డుపాదేయుఁడే యను నాశంకను "జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా" అను వాక్యముచే తొలఁగించుచుండెను. అజ్ఞాని విషయభోగకాలమునందు కాముని మిత్రునివలె చూచువాఁడై వాని కార్యమగు దుఃఖము ప్రాప్తింప నాకాముని వైరిగ తలచును (కామునిచే నేను దుఃఖి నైతి నని తెలిసికొనును.) జ్ఞానియైతే భోగకాలి

గీ॥ ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధి రస్యాధిష్ఠాన ముచ్యతే।
ఏతై ర్విమోహయ త్యేష జ్ఞాన మావృత్య దేహినమ్ ॥ ॥౪౦॥

పదవిభాగము:—ఇన్ద్రియాణి–మనః–బుద్ధిః–అస్య–అధిష్ఠానం–ఉచ్యతే–ఏతైః–విమోహయతి–ఏషః–జ్ఞానం–ఆవృత్య–దేహినమ్ ॥ ॥౪౦॥

ప్రతిపదార్థము:—ఇన్ద్రియాణి=ఇన్ద్రియములు; మనః=మనస్సు; బుద్ధిః=బుద్ధియు; అస్య=ఈ కామునకు; అధిష్ఠానం=ఆశ్రయముగ; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది. ఏతైః=ఈయింద్రియమనోబుద్ధులచే; ఏషః=ఈ కాముఁడు; జ్ఞానం=జ్ఞానమును; ఆవృత్య=ఆవరించి; దేహినం=శరీరిని (శరీరముగల జీవుని); విమోహయతి=అనేకవిధములుగ మోహపెట్టుచున్నాఁడు. ॥౪౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

నే ననర్థమునఁ బ్రవేశింపబడుచుంటి నని జ్ఞాని తెలిసికొని నిత్యము కాము నుద్దేశించి దుఃఖించును. కాన కాముఁడు జ్ఞానికి నిత్యవైరి యగును. "సర్వులకును కాముఁడు మంచిని చేకూర్చువాఁడు కానందున నందరికి నిత్యవైరి యగుచుండ నొక జ్ఞానికే నిత్యవైరి యను టెట్లు పొసగు" నని శంకింపవలదు. ఏలయన? మూర్ఖుఁడు కామోద్భవకాలమున కాముని మిత్రునివలెఁ జూచుచు కామకార్యమగు దుఃఖము ప్రాప్తించినపుడు "కామునిచే నేను దుఃఖితుఁడ నైతి" నని తెలిసికొనును కాని దుఃఖప్రాప్తికి పూర్వమునం దట్లు తెలిసికొనఁడు. కాన మూర్ఖునకు కాముఁడు నిత్యవైరి కాఁడు, జ్ఞానికే నిత్యవైరి యగును. ॥౩౯॥

మందు గూడ "నీకామునిచే నే ననర్థమునందు ప్రవేశపెట్టబడితి" నని తెలిసికొనును. కాన వివేకి భోగకాలమునందును, తత్పరిణామమునందును దుఃఖి యగును. కాన ఈ కాముడు జ్ఞానికి నిత్యవైరి. అందువలన జ్ఞానిచే చంపదగినవాఁడు. అట్లగుచో నీకాముఁ డెట్టి రూపముగలవాఁడు? అనిన తృష్ణయే స్వరూపముగలవాఁడు. కాముఁడు వివేకిచే చంపదగినవాఁడైనను యవివేకిచే గ్రహింపదగినవాఁడే యగు నను శంకను 'దుష్పూరేణానలేనచ' అను వాక్యముచే తొలఁగించుచుండెను. ఇట "చ" అను నవ్యయ ముపమార్థకము. "న విద్యతేఽలంపర్యాప్తి ర్యస్యేత్యనలః" అగ్నిహోత్రుం డెట్లు హవిస్సుచే తృప్తిపరచుటకు శక్యుఁడు కాఁడో అట్లే యీ కాముడును భోగముచే తృప్తిపరచుటకు శక్యమైనవాఁడు కాఁడు. కాన యెల్లపుడు సంతాపహేతు వగుటచే యీ కాము డెట్లు వివేకికి హేయుడో అట్లే యవివేకికిని హేయుడే. (విడచిపెట్టదగినవాఁడే.) ఈవిషయమునే "న జాతు కామః కామానా ముపభోగేన శామ్యతి। హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏవాభివర్ధతే" అను స్మృతియు బోధించుచున్నది.

లేక ఇచ్ఛ విషయసిద్ధివలన నివర్తించును. కాన నిచ్ఛారూపమగు కాముఁడు విషయభోగముచే మరలిపోఁగలఁడు. అందువిషయమై నిర్బంధ మొందుటకు? అను సాశంకను తొలఁగించుటకు "దుష్పూరేణానలేనచ" అని చెప్పఁబడెను. విషయసిద్ధిచే తత్కాలమునం దిచ్ఛ తిరోహితమైనను తిరిగి జనించుటవలన విషయసిద్ధి యిచ్ఛానివర్తకము కాదు. మఱేమనిన? విషయములయందు దోషదృష్టియే యిచ్ఛానివర్తకమని భావము.

శంకరానందీయము:—జ్ఞానావరకమగుదానినే "ఆవృతం" అను శ్లోకముచే స్పష్టపరచుచుండెను. ఎల్లపుడును విషయసేవచే చాలునను బుద్ధిలేనివాఁడును, దుఃఖముచే నిష్టప్రాపణముగలవాఁడును, లేక కోరినది ప్రాప్తించనపుడు పురుషుని దుఃఖముచే పూరించువాఁడును. కామ్యత ఇతి కామః" (విషయమునే యంతట గోచరించుకొనువాఁడును, ఎన్నఁడును బ్రహ్మమును గోచరించుకొననివాఁడు) కనుకనే జ్ఞానికి నిత్యవైరియగునట్టి యీ కామునిచే "సర్వము బ్రహ్మస్వరూపమే" యను బ్రహ్మజ్ఞానము—బురదచే జలమువలె నావృతము. ॥౩౯॥

శాంకరభాష్యమ్:—

కి మధిష్ఠానః పునః కామో జ్ఞానస్యావరణత్వేన వైరీ సర్వస్యే త్యపేక్షాయా మాహ జ్ఞాతే హి శత్రో రధిష్ఠానే సుఖేన శత్రోర్నిబర్హణం కర్తుం శక్యత ఇతి—ఇన్ద్రియాణీతి । ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిశ్చాస్య కామ స్యాధిష్ఠాన మాశ్రయ ఉచ్యతే । ఏతై రిన్ద్రియాదిభి రాశ్రయై ర్విమోహయతి । వివిధం మోహయ త్యేష కామో జ్ఞాన మావృ త్యాచ్ఛాద్య దేహినం శరీరిణమ్ ॥ ॥౪౦॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

శత్రువుయొక్క యాశ్రయము తెలిసిన సుఖముగ జయింపవచ్చును. కాన నీకాముఁడే యాశ్రయము కలవాఁడై, జ్ఞానమున కావరణ మగుటచే సర్వులకు వైరి యగుచుండెనో ఆ యాశ్రయ మేది యను శంకపై "ఇంద్రియాణి" అని చెప్పుచుండెను.

ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి యివి యీ కామున కాశ్రయములని చెప్పఁబడుచున్నవి. కనుకనే ఈకాముఁడు జ్ఞానమును కప్పిపుచ్చి యీయింద్రియాదులచే శరీరముకల ప్రతిజీవుని ననేకవిధముల మోహపెట్టుచుండెను. ॥౪౦॥

—: 3వ అధ్యాయము– ౪౦వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—శత్రువుయొక్క స్థానము తెలిసినచో సుఖముగ నాశత్రువును జయించుటకు వీలగును. కాన శత్రు వగు కాముని స్థానమును "ఇంద్రియాణి" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధగ్రాహకములగు త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి పంచజ్ఞానేంద్రియములు, వచనాదానగమనవిసర్జనానందజనకము లగు వాక్పాణిపాదపాయూపస్థ లనెడి పంచకర్మేంద్రియములు, సంకల్పాత్మక మగు మనస్సు, నిశ్చయాత్మిక మగు బుద్ధియు నీకామున కధిష్ఠాన (ఆశ్రయ) ములని చెప్పఁబడుచున్నవి. స్వస్వవ్యాపారములు కలిగినట్టియు, ఆశ్రయము లగునట్టి యీ యింద్రియాదులచేతనే యీ కాముఁడు వివేకవిజ్ఞానమును కప్పిపుచ్చి దేహాభిమానము కలవాని ననేకవిధముల మోహపెట్టుచుండెను.

శంకరానందీయము:—సంసారకారణము కాముఁడు. వాని కార్యములు జ్ఞానతిరోధానము, విషయముల సన్నిధికిఁ జేర్పుట, తపింపఁజేయుట, దుఃఖమును పొందించుట అను నీవిషయములు నిరూపింపఁబడెను. అయినను తదధిష్ఠానము తెలియనందున ముముక్షువునకు కామజయము దుర్ఘటము. శత్రువుయొక్క స్థానము తెలియఁబడినచో శత్రుజయమునిమిత్తము ప్రయత్నము చేయుటకు శక్య మగును. అను నాశంకపై శత్రుస్థానమును "ఇంద్రియాణి" అను శ్లోకముచేఁ జెప్పమొదలిడెను. "యదా పంచావతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసా సహ । బుద్ధిశ్చ న విచేష్టేత తా మాహుః పరమాం గతిం ॥" (పంచజ్ఞానేంద్రియములు విషయములయందు ప్రవేశించక మనస్సుతో నేకీభవించి యెన్న డుండునో, బుద్ధియు చలించకుండగ నెన్న డుండునో దానిని పరమగతిగ బ్రహ్మవేత్తలు చెప్పుచుండిరి) అను శ్రుతితాత్పర్యమును తెలిసినవారు—కాముఁడే యింద్రియచేష్టాహేతు వగుటవలన ఇంద్రియములే కామున కాశ్రయ మని చెప్పుచుండిరి. కాన చక్షురాదీంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధియు కామున కాశ్రయ మని తెలిసికొననగును. కామప్రవృత్తికి ద్వారభూతములగు నింద్రియముల వ్యాపారముచేతనే కాముఁడు ప్రత్యగ్దృష్టిని కప్పిపుచ్చి (వృత్తిని బహిఃప్రవణముగఁ జేసి) దేహమునం దాత్మబుద్ధికలవానిని (జ్ఞానిని, యజ్ఞానిని)

గీ॥ తస్మాత్త్వమిన్ద్రియాణ్యాదౌ నియమ్య భరతర్షభ !
పాప్మానం ప్రజహి హ్యేనం జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనమ్ ॥ ॥౪౧॥

పదవిభాగము:—తస్మాత్-త్వం-ఇంద్రియాణి-ఆదౌ-నియమ్య-భరతర్షభ-పాప్మానం-ప్రజహి-హి-ఏనం-జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనమ్ ॥ ॥౪౧॥

ప్రతిపదార్థము:—హేభరతర్షభ!=భరతవంశశ్రేష్ఠుఁడవగు నోయర్జునా!; త్వం=నీవు; తస్మాత్=ఇంద్రియాదు లాశ్రయము లగుటవలన; ఆదౌ=కామనిరోధమునకు ముందుగనే; ఇన్ద్రియాణి=ఇన్ద్రియములను; నియమ్య=స్వాధీన మొనరించుకొని; పాప్మానం=పాపాచారుఁడైనట్టియు; జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం, జ్ఞాన=శాస్త్రములవలనను, ఆచార్యునివలనను కలిగిన యాత్మవిషయకజ్ఞానమును; విజ్ఞాన=విశేషముగ కలిగిన యాత్మానుభవమును; నాశనం=నశింపఁజేయునట్టి; ఏనం=ఈకాముని; ప్రజహిహి=ప్రకర్షగ జయించుము. ॥౪౧॥

శాంకరభాష్యమ్:—

యత ఏవం—తస్మాదితి । తస్మాత్త్వమింద్రియాణ్యాదౌ పూర్వం నియమ్య వశీకృత్య, భరతర్షభ ! పాప్మానం పాపాచారం కామం ప్రజహిహి పరిత్యజ, ఏనం ప్రకృతం వైరిణం జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం జ్ఞానం శాస్త్రత ఆచార్యత శ్చాత్మాదీనా మవబోధః, విజ్ఞానం విశేషత స్తదనుభవ స్తయో ర్జ్ఞానవిజ్ఞానయో శ్శ్రేయఃప్రాప్తిహేత్వో ర్నాశనం ప్రజహిహ్యాత్మనః పరిత్యజే త్యర్థః ॥ ॥౪౧॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

భరతకులావతంసుఁడవగు నోయర్జునా! నీవు కామున కాశ్రయములగు నింద్రియములను ముందుగనే (కామనిరోధమునకు పూర్వమునందే) స్వాధీన మొనరించుకొని, శ్రేయఃప్రాప్తికి కారణ మగు శాస్త్రాచార్యోపదేశమువలన కలిగిన నాత్మాదిజ్ఞానమును, విశేషముగ కలిగిన యాత్మాద్యనుభవరూపమగు విజ్ఞానము ను నశింపఁజేయునట్టియు, పాపమూలమగుటచే పాపాచారుఁడును, వైరియునగు నీకాముని నీయాత్మనుండి పరిత్యజింపుము.

ఇంద్రియమనోబుద్ధులు కామున కాశ్రయమని పూర్వమునందు చెప్పియుట్టి యాశ్రయములగు నింద్రియములను జయించుమని యిటఁ జెప్పఁబడెను. మనోబుద్ధుల నిగ్రహము

కూడ "నేను భోక్తను, ఇది నాకనుభవింపఁదగినది, ఇది సుఖము, ఇది దుఃఖము" అను నిట్టివిధముల తలఁచు వానినిగఁ జేయుచున్నాఁడు. కామదోషముచేతనే "బుద్ధికి చాంచల్యము, దేహేంద్రియాదితాదాత్మ్యభ్రాంతియు, "నేను, నాసంబంధమైనది" అని పురుషునకు సంసారము సంభవించును. ॥౪౦॥

—: 3వ అధ్యాయము ౪౧వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:— ఇంద్రియములే యాశ్రయములుగా కలవాడై కాముడు దేహిని (జీవుని) మోహపెట్టును. కాన నోభరతవంశశ్రేష్ఠుడవగు నర్జునా! నీవు మొట్టమొదట (అనగా కాముడు మోహపెట్టుటకు పూర్వమునందే లేక కామనిరోధమునకు పూర్వమునందే) శ్రోత్రాదీంద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొనుము. సంకల్పాధ్యవసాయరూపమగు మనోబుద్ధులు బాహ్యేంద్రియప్రవృత్తి ద్వారముననే యనర్థహేతువగును కాన శ్రోత్రాదీంద్రియములు స్వాధీనమైనచో మనోబుద్ధుల వశీకరణము కూడ సిద్ధించును. కనుకనే పూర్వశ్లోకమునందు

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—
చెప్పఁబడలేదు. అట్టి మనోబుద్ధుల నిగ్రహము లేనిచో కామునికాశ్రయములగు మనోబుద్ధుల నాశ్రయించి, కాముఁడు ఇంద్రియములను జయించి, శరీరిని మోహపెట్టును. కాన నింద్రియజయ మాత్రముచేఁ గాముని జయించుట ఎట్లుపొసగు ననిన? మనోబుద్ధులు ప్రవృత్తి లేనిదే వ్యర్థమగును. కాన నింద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొనినచో మనోబుద్ధుల నియమనము సిద్ధించు నను నాశయముచే నింద్రియనియమనమే యిచటఁ జెప్పఁబడెను. ॥౪౧॥

"ఇంద్రియములు, మనోబుద్ధులు" అని వేరుగ చెప్పినను ఇచట "ఇంద్రియాణి" అని యింద్రియములు మాత్రమే చెప్పఁబడెను. లేక నింద్రియత్వధర్మపురస్సరముగ మనోబుద్ధులుకూడ గ్రహింపఁదగును. అట్లు యింద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొని సర్వపాపములకు మూలభూతుఁడు, వైరియునగు నీ కాముని పరిత్యజించుము. 'జహి శత్రుం' అని యుపసంహారమువలన "హి" అను శబ్దమునకు స్ఫుటమని యర్థము. అనగా నిట్టివైరిని స్పష్టముగ నశింప జేయుమని యర్థము తెలిసికొనవలయును. ఈ కాముడెట్టివాడనిన? "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" జ్ఞానమనగ నిట శాస్త్రాచార్యోపదేశమువలన కలిగిన పరోక్షజ్ఞానము. విజ్ఞానమనగ నట్టిజ్ఞానమునకు ఫలభూతమగు నపరోక్షజ్ఞానము. ఈ రెండును మోక్షప్రాప్తికి హేతువులు. అట్టి జ్ఞానవిజ్ఞానములను నశింపజేయువాడు కాన నట్టి యనర్థమూలమగు కాముని ప్రథమమున నింద్రియములను స్వాధీనమొనరించుకొని జయించుమని భావము.

శంకరానందీయము:— నిశ్శేషముగ గాముని జయింపనిచో బుద్ధికి నిశ్చలత్వము సంభవింపమి జ్ఞానము విశుద్ధము కానేరదు. నది విశుద్ధము కానిచో మోక్షము సంభవింపదు. కాన ముముక్షు వశ్యము గాముని జయింపవలెనని సూచించుటకు "తస్మాత్త్వం" అని చెప్ప మొదలిడెను. మనోబుద్ధీంద్రియవ్యాపారమే ముఖ్యమైన బలముగాకల కాముడు ముముక్షువగు నీకు నిత్యశత్రువు. కాన నీవు మొట్టమొదట నింద్రియములను, అనంతరముమనస్సును, బుద్ధిని వీటిని విషయగ్రహణమునుండి విముఖమైనవాటినిగ జేసి (నియమవిధియం దాదిపద మనంతరకృత్యద్యోతకమగుటవలన "ఇంద్రియాణ్యాదౌ" అను స్థలమునందుకల యాదిశబ్దము మనోబుద్ధుల నియమనమును సూచించుచున్నది. అట్టి, నియమన మెందులకనిన? లోపల విషయచింత యుండినచో నింద్రియనిగ్రహము విఫలమగును. మఱియు "మనస్తు పూర్వమాదద్యాత్కుమీనమివ మత్స్యహా" (మత్స్యములను పట్టువాడు మొట్టమొదట దుష్టమత్స్యమును చంపినట్లుల మొట్టమొదట మనోనిగ్రహ మావశ్యకము) అను వచనానుసారము వస్తుదర్శనమునందు మనస్సే కరణమగుటవలన నింద్రియనిగ్రహానంతరమునందే మనోబుద్ధుల నిగ్రహమావశ్యకము. ఇట్లు కామున కాశ్రయమగు నింద్రియమనోబుద్ధుల నిగ్రహమాచరించి, "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" జ్ఞానమనగ పర్వతమునందు వహ్ని కలదను జ్ఞానమువలె శ్రుతియుక్తులచే జనించెడి "సర్వము బ్రహ్మస్వరూపమే" అనెడి పరోక్షమగు వస్తునిశ్చయము. విజ్ఞానమనగ వహ్నియందువ్యాప్తమైన వృత్తివలన జనించెడి "మహానసమునం దగ్నియున్నది." అనుజ్ఞానమువలె నాత్మరూపవిషయమునందు వ్యాప్తమైన వృత్తివలన జనించెడి 'నేనేబ్రహ్మమును' అనెడి యపరోక్షజ్ఞానము మోక్షమే ముఖ్యమగు ప్రయోజనములుగా గలవి. చంద్రసూర్యులవలె అవిశేషవిశేష స్ఫురణరూపములగు నీజ్ఞానవిజ్ఞానములను నశింపఁజేయువాడు కాముడే. కనుకనే కాముడు తనకు (ముముక్షువునకు) వైరి యనఁబడును. పాపిష్ఠుఁడగునట్టి కాముని నిశ్శేషముగ ధ్వంస మొనరింపుము.

సదానందీయము:— ఈ కాముఁ డింద్రియము లాధారముగాఁగలవాఁడై జీవునియొక్క జయముకొఱకు సమర్థుఁడగుచున్నాఁడు. కాన కాముఁడు మోహపెట్టుటకు పూర్వమునందే, లేక కాముని నిరోధమునకు పూర్వము నందైనను సౌభాగ్యవంశమునందు జనించిన యో యర్జునా? నీవు శ్రోత్రాదీంద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొని

పాపమూలము, శత్రువు అగు నీ కాముని నిశ్శేషముగ నశింపఁజేయుము. శాస్త్రాచార్యోపదేశమువలన కలిగిన పరోక్షజ్ఞానము జ్ఞానమనఁబడును. అపరోక్షజ్ఞానము విజ్ఞాన మనఁబడును. అట్టి జ్ఞానవిజ్ఞానములను నాశకుఁడే కాముఁడు. కాన దుష్టుఁడు, శఠుఁడు, శత్రువు అగు నీ కాముని తత్త్వజ్ఞానివగు నీవు నశింపఁజేయుము.

ఎప్పుఁడు విజ్ఞానముతోఁగూడిన జ్ఞానము కలిగినదో అపు డాజ్ఞానము అజ్ఞానతత్కార్యములను బాధించి నిశ్చలముగ నాత్మయందుండును. అట్టి జ్ఞానమునకు కామునియుత్పత్తిమాత్రముచే నాశ మెట్లు సంభవించును? మఱియు వేదాంతవాక్యజన్యమనోవృత్తిరూపమున సిద్ధించిన విజ్ఞానసహిత మగు జ్ఞానము కామాదిమాత్రనాశ్యమగుచో నట్టి జ్ఞానమువిషయమై పరిశ్రమ వ్యర్థమే యగును. బ్రహ్మవిద్వరులచే జ్ఞానము వస్తుప్రమాధీన మైన దని సాధింపఁబడినది. ప్రమాణవస్తు వుండ (ప్రమాణసిద్ధము వస్తువై యుండ) లేక వస్తువిషయక ప్రమాణముండ నట్టి జ్ఞాన మెట్లు శీఘ్రముగ నశించును? మఱియు జ్ఞానాజ్ఞానములు పరస్పరవిరుద్ధములు. ఎట్లు దీపతిమిరములు పరస్పరవిరుద్ధములై దీపము నశించునపుడే తిమిర ముదయించునో, అట్లే జ్ఞానాజ్ఞానములు పరస్పరవిరుద్ధములగుటచే విరుద్ధమగు జ్ఞానముయొక్క నాశముచేతనే యజ్ఞాన ముదయించును. దీనికి విరుద్ధముగ ననిర్వాచ్యానాద్యవిద్యావాదులకు అనాదియు, భావరూపమునగు నజ్ఞానముయొక్క యుత్పత్తి యెట్లు సంభవించును? విజ్ఞానసహిత మగు జ్ఞాన ముండినను నజ్ఞానము జనించుననెదవా? అట్లైన మీకే స్వసిద్ధాంతహాని సంభవించును. అనఁగా దీపదృష్టాంతముచే పైన చెప్పఁబడిన నీ సిద్ధాంతమునకు హాని సంభవించుననుట సత్యమే. జనించిన విజ్ఞానసహితమగు జ్ఞాన మెన్నఁడును నశించదు అట్లగుచో శ్రీకృష్ణపరమాత్మచేఁ జెప్పఁబడిన "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" అను వాక్యమునకు గతియేమి? అని శంకించినచో కామునకు జనించిన జ్ఞానవిజ్ఞాననాశకత్వము కలదను తాత్పర్యముచే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" అని చెప్పియుండలేదు. మఱేమనిన? దుష్టుఁడగు కామునియొక్క యత్యంతనిందచే కాముఁడు హేయుఁ డనుటయందు తాత్పర్యము. అట్లు కానిచో వాక్యభేదము ప్రాప్తించెడిని. జీవన్ముక్తుఁడగు మునికి తత్త్వజ్ఞానము జనించ ప్రారబ్ధకర్మచే కామాభాసము ప్రాప్తించినయెడల నది జ్ఞాననాశనమునందు సమర్థమైనది కాదు. మఱేమనిన? ఆ కామాభాసమే జ్ఞానముచే నశించున దగును. అయినను నిట్టి విశ్వాసము ముముక్షువునకు కాముని విషయమై చేయఁదగినది కాదని చెప్పఁబడెను. కాన "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" అను భగవద్వాక్యమున కీ నిష్కర్ష సమ్మతము. ఆ నిష్కర్ష యేది యనిన— "బాధోప్యస్యజ్ఞానబాధా మ్ప్రతిశిఖరవద్వోజ్వ్య బోధేన కామో హామోఽయం మోక్షమార్గే ప్రబలతరరిపు ర్నైవ విశ్వాసయోగ్యః। తత్త్యాగే సన్ముముక్షో రనుదిన మధికం యత్న మాస్థాయ బోధ స్సాధ్యో విజ్ఞానయుక్తో హరి రితి వదతి బ్రహ్మవిద్యాప్రదాతా" విచారింప వేదాంతవాక్యములచే జనించిన జ్ఞానముచే నజ్ఞానము బాధించఁబడును. అజ్ఞానబాధవలన కాముఁడు బాధింపఁబడును. అయినను నీ కాముఁడు మోక్షమార్గమునందు దక్షుఁడు, ప్రబలతరుఁడు నగు శత్రువు. ఎంతమాత్రము విశ్వాసమునకు యోగ్యుఁడు కాఁడు. కాన నట్టి కాముని పరిత్యజించుటయందు ముముక్షు వనుదినము ప్రయత్నపూర్వకముగ జ్ఞానమును సాధింపఁవలయును. ఆ జ్ఞానముకూడ విజ్ఞానయుక్తముగనే సాధింపవలయును. అని బ్రహ్మవిద్యాప్రదాత యగు శ్రీహరి చెప్పుచుండెను, ఇదియే యిచట నిష్కర్ష.

లేక, కామునియొక్క యేదౌష్ట్యము కలదో అదంతయు నిచట వర్ణించుచుండెను. ఏందుల కీవర్ణన మనిన— కాముని పరిత్యాగముకొరకే యతని దౌష్ట్యమును వర్ణించుచుండెను. అటులే శ్రీహరికూడ "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" అని చెప్పెను. ఇట జ్ఞానవిజ్ఞానశబ్దములచే తత్ఫల మగు ముక్తి చెప్పఁబడును. అది సదేహవిదేహముక్తి అని రెండు విధములు. అందు సాక్షాత్కార మనెడి తత్త్వజ్ఞానము కలిగినచో నవశ్యము దేహపాతానంతరమున నాపురుషుఁడు ముక్తుఁ డగును. జీవన్ముక్తిఫలము శత్రువులగు కామక్రోధాదులచే నరికట్టఁబడు నని చూపుటనిమిత్త మిచట "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" జ్ఞానవిజ్ఞానఫల మగు మోక్షమునకు నాశకుఁ డని చెప్పఁబడెను. దుష్టుఁ డగు కాముఁడు జ్ఞానా

విజ్ఞానఫల మగు మోక్షము ప్రాప్తించినను తత్క్షణమునందే జనించి జ్ఞానియొక్క జీవన్ముక్తిఫలము నరికట్టుచుండెను. ఎంత యాశ్చర్యము! ఇంతకంటె కాముని దౌష్ట్య మేమి చెప్పవలయును ? ఏవృత్తియందు జీవన్ముక్తి సుఖ మనెడి యాహ్లాదము ప్రవేశించినపై నశించిపోయిన యవిద్యకల విచక్షణుండగు జ్ఞానిని సుఖము కలవానినిగం జేయుచున్నదో; అట్టి వృత్తియందు దుష్టప్రారబ్ధకర్మచే కాముఁడు ప్రవేశించి, తత్క్షణమునందే జ్ఞానియొక్క యా సుఖము నరికట్టుచుండెను. జ్ఞానిచిత్తమునందు విజ్ఞానముతోఁగూడిన జ్ఞాన ముండ నట్టి చిత్తమునం దెట్లు కాముఁడు జనించును ? అని యనెదవా ? "విషయములు మిథ్యాభూతములు" అనెడి జ్ఞాన ముండినను జ్ఞానిచిత్తమునందు ప్రారబ్ధకర్మప్రాబల్యముచే కాముఁ డుదయించును. తత్త్వవేత్తల చిత్తమునందు కాముఁడు ప్రారబ్ధకర్మప్రాబల్యముచే జనించు ననుటకు ప్రమాణ మేదికలదు ? "సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతే ర్జ్ఞానవా నపి। ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి" (జ్ఞానియైనను తన ప్రారబ్ధకర్మానుసారమే చరించును. భూతములు ప్రకృత్యనుసారము చరించుచుండ నిగ్రహ మేమి చేయఁగలదు) అను శ్రీవారివాక్యమే యిందులకు ప్రమాణము. అటులే వాసిష్ఠమునందుఁగూడ నిర్వాణప్రకరణమునందు "జ్ఞస్యాజ్ఞస్య చ దేహస్య యావద్దేహ మయం క్రమః। లోకవద్వ్యవహారోఽయం శక్త్యాఽశక్త్యాథవా సదా ॥ యే పరిజ్ఞాతగతయో యే చాజ్ఞాః పశుధర్మిణః। లోకస్య వ్యవహారేషు తే స్థితా లోకజాలవత్ ॥ వ్యవహారే యథైవాజ్ఞా స్తథైవాఖిలపండితాః। వాసనామాత్రభేదోత్ర కారణం బంధమోక్షయోః ॥ యావచ్ఛరీరం తావద్ధి దుఃఖే దుఃఖం సుఖే సుఖం। అసంసక్తధియో ధీరా దర్శయంత్యప్రబుద్ధయః ॥" (జ్ఞానికి, నజ్ఞానికి నెంతవరకు దేహ ముండునో అంతవరకు దేహమున కీక్రమము తప్పదు. శక్తిచేగాని, అశక్తిచేగాని లోకమువలె నీవ్యవహార మెల్లపు డుండును. ఎవరు పరిజ్ఞాత (తెలియఁబడిన) గతికలవారో, ఎవరు పశుధర్మములుకలవారో వారిరువురు లోకముయొక్క వ్యవహారములయందు ప్రాణిసము దాయమువలె నుండువారలే. అజ్ఞుడు వ్యవహారమునం దెట్లు చరించునో, అట్లే నిఖిలము తెలిసిన పండితుఁడుగూడ చరించును. ఈబంధమోక్షములకు వాసనామాత్రభేదమే కారణము. ఎంతవరకు శరీర ముండునో, అంతవరకు దుఃఖమునందు దుఃఖము, సుఖమునందు సుఖమును, విషయములయందు సంసక్తము కాని యంతఃకరణకల జ్ఞానులు, అజ్ఞానులు చూచుచునే యుందురు) అని కుంభవాక్యములవలన స్పష్ట మగుచున్నది. మరియు అటులే భాష్యమునందు, భామతియందు "పశ్వాదిభి శ్చావిశేషాత్" అను స్థలమునం దతిస్పష్టముగఁ జెప్పఁబడెను. శ్రుతియుక్తులచే దేహాదులకంటె విలక్షణుఁడు, విశుద్ధుఁడు, బ్రహ్మైక్యము, చిద్ఘనము, సుఖస్వరూపము అగు ప్రత్యగాత్మను తెలిసికొందురుగాక. అట్టి జ్ఞానిశ్రేష్ఠులు వ్యవహారమందు జీవుని ధర్మమును మాత్ర మతిక్రమింపఁజాలరని భామతియందు నిర్ణయింపఁబడెను. ప్రారబ్ధకర్మ యనేకవిధము లగుటవలన జ్ఞానులుకూడ ననేకవిధములుగ ప్రవర్తించుచుండెదరు. అంతమాత్రముచే శాస్త్రార్థ మగు తత్త్వమునందు పండితులు శాంతిని పొందవలదు. తమ తమ కర్మానుసారముగ వార ట్లనేకతీరుల నుండుఁగాక. ఆత్మబోధ సమానమే. ముక్తియు సమానమైనదే. అను నిట్టి యర్థమీసంప్రదాయము తెలిసినవారిచే చెప్పఁబడెను. తత్త్వజ్ఞానము జనించినను ప్రారబ్ధకర్మచే జీవించియుండువానికి చిత్తధర్మ మనేకవిధములుగ కలదు. బ్రహ్మవేత్తకుఁగూడ కాముఁడు, రాగద్వేషములు మొదలగు క్లేశములకు హేతు వగుటవలన నుదయించును. అట్టి కామోదయ మైనచో జ్ఞానముచే బాధిత మగు నవిద్యానువృత్తిచే బంధము ప్రాప్తించును. చిత్తవృత్తినిరోధరూప మగు యోగముచేఁ గాముని నివారణము ప్రాప్తించును. అని శాస్త్రమునం దనేకవిధముల జీవన్ముక్తిసుఖప్రాప్తికొరకై చెప్పఁబడెను. కాన కామోద్భవమువలన జీవన్ముక్తికిఁ బ్రతిబంధకము ప్రాప్తించును. అందునిమిత్తమే శ్రీవారిచే "జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం" కాముఁడు జ్ఞానవిజ్ఞానమువలన సంభవించెడి జీవన్ముక్తికి నాశకుఁడని చెప్పఁబడెను. చిత్తసంబంధ మగు సర్వదోషములకు కాముఁడు రాజని చెప్పఁబడెను. అట్టి కాముని నిరాకరణచేతనే సర్వదోషములు నిరాకృతము లగును. తత్త్వజ్ఞాని చిత్తమునం దెపుడు జీవ

న్ముక్తిసుఖ మావిర్భవించును. లోకమునందు కామసుఖ మెంతకలదో, స్వర్గాదులయం దెంతసుఖము కలదో అట్టి సుఖము లన్నియు తృష్ణాక్షయసుఖముయొక్క పదునాఱవ కళనుకూడ పోలవు. ముముక్షువునకు కామోద్భవము తత్త్వజ్ఞానప్రతిబంధకము. తత్త్వజ్ఞునకు కామోద్భవము ఆత్మసుఖాస్వాదప్రతిబంధక మని చెప్పఁబడుచున్నది. ఇందునిమిత్తమై కామునియొక్క నాశముకొఱ కందరము తగు ప్రయత్నము చేయఁదగినది. ముముక్షువుచే నాత్మబోధకొఱకు, తత్త్వజ్ఞునిచే నాత్మసుఖముకొఱకు కాముఁడు జ్ఞానవిజ్ఞాననాశకుఁ డని కరుణాసింధువు, రమాపతి, శాస్త్రకర్త యగు శ్రీహరియొక్క తాత్పర్యము తెలియనగును. "తత్త్వజ్ఞానేపి జాతే భ్రమతిమిరహరే శాంతిదే సజ్జనానాం. జీవన్ముక్త్యాపి భావ్యం పరమసుఖదయాసర్వవిక్షేపనాశాత్। తత్ర ప్రారబ్ధదోషా ద్యది భవతి మతౌ కామశత్రోః ప్రచారో, మోక్షో భావ్యంతకాలే త్వపి సపది పరం దృష్టదుఃఖం న నశ్యేత్ ॥" (సజ్జనులకు భ్రమ యనెడి తిమిరమును నశింపఁజేయునట్టి, శాంతి నిచ్చునట్టి తత్త్వజ్ఞానము పుట్టినవెంటనే సర్వవిక్షేపములు నశించుట వలన పరమసుఖము నిచ్చునట్టి జీవన్ముక్తికూడ ప్రాప్తించవలసియుండును. అందు ప్రారబ్ధదోషమువలన బుద్ధియందుఁ గాముఁడను శత్రువుయొక్క ప్రచారము సంభవించినచో నంతకాలమున మోక్ష మవశ్యము సంభవించును. శరీర ముండువరకు ప్రారబ్ధకర్మాయత్తుఁ డగుటవలన దృష్ట మగు దుఃఖము నశించదు.

లేక తత్త్వజిజ్ఞాసువున కుపదేశార్థము కామనింద ప్రారంభించఁబడెను. ఇట్లుకూడ శ్రీహరి మతమని చెప్ప నొప్పును. తృష్ణాదిశబ్దములచే చెప్పఁబడినట్టియు, దుష్పూరుడగునట్టి కాముఁ డెచ్చటనుండునో అచట జ్ఞానవిజ్ఞానములలేశమైన నత్యంతదుర్లభము. ఈవిషయమునే శ్రీహరియు పదునారవ యధ్యాయమునందు గాముని దుష్టత్వమును "త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః। కామః క్రోధ స్తథాలోభ స్తస్మా దేతత్త్రయం త్యజేత్ ॥ ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ! తమోద్వారై స్త్రిభి ర్నరః। ఆచర త్యాత్మన శ్శ్రేయ స్తతో యాతి పరాం గతిం ॥" (కాముఁడు, క్రోధుఁడు, లోభుడు అనెడి యీముగ్గురు నరకమునకు ద్వారములు. ఆత్మకు నాశమును కలిగించువారు. కాన ప్రాజ్ఞు లీముగ్గురిని పరిత్యజించవలెను. కుంతీపుత్రుడవగు నోయర్జునా! తమోద్వారములగు నీమూడింటిచే విడవబడినవాడై మనుజు డాత్మకు శ్రేయస్సును సమకూర్చువాఁ డగుచున్నాఁడు. దానివలననే మోక్షమును పొందుచున్నాడు.) అని చెప్పఁగలడు. ఈ శ్లోకమునందు కామశబ్దముచేతనే కామలోభములు చెప్పఁబడుచున్నవి. కాముఁడే కారణముగాఁగల కాముని తమ్ముఁ డగు క్రోధు డీశ్లోకమునందు చెప్పఁబడెను. కాన "కామ ఏష క్రోధ ఏషః" అను వాక్యమునందు శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే కామక్రోధలోభములు చెప్పఁబడె ననుట. కాన కాముఁ డనెడి శత్రువునందే క్రోధలోభు లిరువురు నంతర్భూతు లగుచుండిరి. అట్టి కాముఁ డుదయించినచో మోక్షలేశమునకుఁ గాని, మోక్షకారణలేశమునకుఁ గాని యెంతమాత్రము తా వుండదు. కాన నో యర్జునా! సుఖమును పొందుటకొఱ కింద్రియములను స్వాధీన మొనరించుకొని, బలవత్తర పౌరుషముచే శత్రువగు కాముని నశింపఁజేయుము. ఇంద్రియనిరోధముచేఁ గామునియొక్క నాశ మెట్లు సంభవించును? కాముఁ డుదయించినచో నా యింద్రియముల నిరోధముకూడ దుర్ఘటమైనదే కదా. ఇంద్రియ చాంచల్యము కాముఁడే కారణముగా కలది. (కామునివలననే యింద్రియములకు చాంచల్యము సంభవించును.) అట్టి కామునియొక్క నాశనవిషయమై తీవ్రమగు నే యుపాయముచే నేను సమర్థుఁడ నగుదును? ఈ విషయమై శ్రీహరియే జ్ఞానవిజ్ఞానసాధనమును జెప్పెను. ఈ జ్ఞానవిజ్ఞానములే యా కామునియొక్క నాశనమందును, బాధనమునందును సమర్థమైనవి. కాన జ్ఞానవిజ్ఞానము లనెడి సాధనములచే సమూలముగ కామునియొక్క నాశనము సంభవించును. కాన నో యర్జునా! ఆ జ్ఞానవిజ్ఞానముల

సాధించుటయందు నీవు ప్రశస్తముకలవాఁడ వగుము. ఎంతవరకు దేహేంద్రియాదులయం దాత్మదృష్టి యుండునో, అంతవరకే బలవంతుఁడగు కాముఁ డతిదుఃఖము నిచ్చువాఁడై యుండును. అజ్ఞానమువలన కామములు, కామమువలన ప్రవృత్తులు, దానివలనకలుగు ధర్మాధర్మములవలన ననర్థమున కాశ్రయమగు దేహముఁ బ్రాప్తించును. కాన నవిద్యను నిరోధించిన విద్వాంసునకుఁ గామనిరోధము ప్రాప్తించును. కామనిరోధ మగుచో నిశ్శేషకర్మహేతువుల నిరోధ మప్పుడే ప్రాప్తించును. అని తైత్తిరీయభాష్యవార్తికమునందు సురేశ్వరాచార్యులవారిచే స్పష్టముగ చెప్పఁబడెను. అహంకారచిదాత్మల నేక మొనరించుకొని (అనఁగా నహంకారచిదాత్మలను పరస్పర మధ్యసించి) 'ఇది నాకు ప్రాప్తించుఁగాక' ఆనెడి యిచ్ఛయే కామ మనఁబడును. దేహాదులకంటె వేఱుపరచి బ్రహ్మాత్మవస్తువు తెలియఁబడినచో (అనఁగా దేహేంద్రియాదులకంటె నాత్మ భిన్నమైనది. అని బ్రహ్మాత్మస్వరూపము తెలియఁబడినచో) సమూలముగా కామునియొక్క నాశనము స్వయముగనే యగును. అందువలన నీకొఱకు కామజయమువిషయమై ముఖ్యమగు నుపాయము నుపదేశించెదను. తత్త్వమస్యాదివాక్యములవలన జనించినట్టి శాస్త్రీయమగు జ్ఞానము నాశ్రయించి, గురువర్యునిచే బోధింపఁబడిన యుక్తులచేకూడిన స్వానుభవరూపమగు విజ్ఞానము నాశ్రయించి, నీవు పౌరుషమును పొంది శత్రువగు నీ కాముని నశింపఁజేయుము. అనియైన శ్రీకృష్ణపరమాత్మయొక్క తాత్పర్యము తెలియనగును. ఉత్తరసందర్భమునకు కూడ నీ పక్షమునందే స్వారస్యము కలదు. ఉత్తరసందర్భ మేదనిన ? చిదాత్మ జడవర్గముకంటె వేరని చెప్పుటేయని గ్రహింపనగును. "స్వాజ్ఞానాధ్యస్తదేహద్వయ మహ మితి సంశ్రిత్య యస్యాస్తి యావత్కామక్రోధాదిదోషః ప్రభవతి భయద స్తస్య తావ న్ముముక్షోః। దేహాదిభ్యో వివిచ్యాభయపద మమలం తత్త్వమాజ్ఞాయ సమ్య గ్ధ్వస్తేఽజ్ఞానే సకార్యే వ్యపనయతి సుధీః కామశత్రుం సుఖేన ॥" (స్వాజ్ఞానముచే నధ్యస్తమైన స్థూలసూక్ష్మదేహద్వయము నాశ్రయించి 'నేను' అను జ్ఞాన మెవని కెంతవరకు కలదో; అంతకాలమువరకట్టి ముముక్షువునకు భయమునిచ్చు కామక్రోధాదిదోషము సంభవించును. దేహాదులకంటె వేఱుపరచి యభయము నిచ్చునట్టి నిర్మలమగు తత్త్వమును దెలిసికొని కార్యముతోఁ గూడ నజ్ఞానము ధ్వస్తమైయుండ విద్వాంసుఁడు సుఖముగ గాముఁడను శత్రువును సంహరించును. (నశింపఁజేయును.)

"క్వ శాస్త్రం గీతాఖ్యం హరిముఖసరోజా ద్విగళితం, క్వ చాస్మాకం బుద్ధి ర్విషయవిషపంకే నిపతితా । తథాపి శ్రీకాంతప్రచురగుణలక్ష్మీవిరచితం, కటాక్షం స్వచ్ఛాచ్ఛం హ్యనుసృతవతాం కిం న సులభమ్ ॥" (శ్రీహరిముఖారవిందవినిస్సృత మగు గీతాశాస్త్ర మెచ్చట ! శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయరూప మగు విషపంకమునందు పడియుండిన మనబుద్ధి యెచ్చట ! అయినను శ్రీకాంతుఁ డగు వైకుంఠవాసియైన శ్రీహరియొక్క యనంతకల్యాణగుణలక్ష్మీవిరచితము, స్వచ్ఛము నగు కటాక్షము ననుసరించినవారి కేది సులభము కాదు ? (అన్నియు సులభమే.) కాన శ్రీవారికటాక్షమును బడసినవారల కీగీతాశాస్త్రము సులభ మని యాశయము.

నీలకంఠీయము:— సామంతరాజునకు గిరిదుర్గాదికమునలె నీ కామున కధిష్ఠాన మింద్రియములు. కాన నట్టి యింద్రియములనే వశ మొనరించుకొని గిరిదుర్గాదులను స్వాధీన మొనరించుకొని దానియందుండు సామంతరాజును సంహరించునట్లు యీ కాముని నిశ్చయముగ ప్రకర్షచే నశింపఁజేయుము. ఎందులకు నశింపజేయవలె ననెదవా ? ఈ కాముఁడు శాస్త్రాచార్యోపదేశమువలన జనించెడి పరోక్షజ్ఞానమునకు, నిదిధ్యాసపరిపాకజనిత మగు నపరోక్షజ్ఞానమునకు నాశకుఁడు. కాన నత్యుగ్రుఁడు. కనుకనే నశింపఁజేయఁదగినవాఁడు. ॥౪౧॥

గీ|| ఇన్ద్రియాణి పరాణ్యాహు రిన్ద్రియేభ్యః పరం మనః ।
మనసస్తు పరా బుద్ధి ర్యో బుద్ధేః పరతస్తు సః ॥ ||౪౨||

పదవిభాగము:—ఇన్ద్రియాణి-పరాణి-ఆహుః-ఇన్ద్రియేభ్యః-పరం-మనః-మనసః-తు-పరా-బుద్ధిః-యః-బుద్ధేః-పరతః-తు-సః ॥ ॥౪౨॥

ప్రతిపదార్థము:—పండితాః=(ఈపదమధ్యాహార్యము) పండితులు; దేహాదిభ్యః=(ఈపదమధ్యాహార్యము) బాహ్యములగు దేహాదులకంటె; ఇన్ద్రియాణి=త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి పంచజ్ఞానేంద్రియములను; పరాణి=ఉత్కృష్టములనుగ; ఆహుః=చెప్పుదురు; ఇన్ద్రియేభ్యః=పంచజ్ఞానేంద్రియములకంటె; మనః=కల్యాణాత్మకమనస్సు; పరం=ఉత్కృష్టమైనది; మనసస్తు=సంకల్పవికల్పాత్మకమనస్సుకంటె; బుద్ధిః=నిశ్చయాత్మకమగు బుద్ధి; పరా=ఉత్కృష్టమైనది; యః=ఏదేహి; సర్వదృశ్యేభ్యః=(ఈపదమధ్యాహార్యము) బుద్ధ్యంతసర్వదృశ్యములకంటె; అభ్యంతరః=(ఈపద మధ్యాహార్యము) అభ్యంతరుడో; సతు=ఆదేహియైతే; బుద్ధేః=బుద్ధికి; పరతః=ద్రష్టయగు పరమాత్మ ॥ ॥౪౨॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఇంద్రియాణ్యాదౌ నియమ్య కామం శత్రుం ప్రజహిహీత్యుక్తం, తత్ర కిమాశ్రయః కామం జహ్యాదిత్యుచ్యతే—ఇన్ద్రియాణీతి । ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని పంచ దేహం స్థూలం బాహ్యం పరిచ్ఛిన్నం చాపేక్ష్య సౌక్ష్మ్యాంతరస్థత్వవ్యాపిత్వా ద్యపేక్ష్య పరాణి ప్రకృష్టాన్యాహుః పండితాః । తథేంద్రియేభ్యః పరం మన స్సంకల్పవికల్పాత్మకమ్ । తథా మనసస్తు పరా

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

మొట్టమొదట నింద్రియములను నియమించుకొని (విషయములయందు ప్రవేశింపకుండఁ జేసికొని) కాముని జయించు మని చెప్పఁబడెను. అందువిషయమై దేని నాశ్రయముగ జేసికొని కాముని జయించవలెను? అను శంకను తొలఁగించుటకు "ఇంద్రియాణి" అను శ్లోకమును చెప్ప మొదలిడెను.

స్థూలము, బాహ్యము, పరిచ్ఛిన్నము నగు దేహమును విచారించినచో నంతకంటె సూక్ష్మము, అంతస్థము, వ్యాపకము లగుటంజేసి త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి పంచజ్ఞానేంద్రియములు, వాక్పాదపాణిపాయూపస్థ లనెడి పంచ కర్మేంద్రియములు నుత్కృష్టము లని

—: 3వ అధ్యాయము ౪౨వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—ఎట్లో యొకవిధమున బాహ్యేంద్రియసంయమనము సంభవించినను ఆంతర మగు తృష్ణాత్యాగము అతిదుష్కర మని శంకింపవలదు. "రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే" అను స్థలమునందు పరజ్ఞానము రసశబ్దముచే చెప్పఁబడు తృష్ణయొక్క త్యాగముకొరకు సమర్థమైన దని పూర్వమునందే చెప్పఁబడెను. కాన పూర్వోక్తశంక కవకాశము లేదు. అట్లగుచో నేపరదర్శనమువలన తృష్ణానివృత్తి యగుచున్నదో ఆపర మేది యని యాశంకించి, పరశబ్దవాచ్యము, శుద్ధము నగు నాత్మను దేహాదులకంటె వేఱుపరచి "ఇంద్రియాణి" అను శ్లోకముచేఁ జూపుచుండెను.

శాంకరభాష్యమ్:—

బుద్ధి ర్నిశ్చయాత్మికా । తథా య స్సర్వదృశ్యేభ్యో బుద్ధ్యం (తే) తరేభ్యోఽభ్యంతరో యం దేహీన మింద్రియాదిభి రాశ్రయై ర్యుక్తః కామో జ్ఞానావరణద్వారేణ మోహయతీ త్యుక్తం స బుద్ధే ర్ద్రష్టా పరమాత్మా ॥ ॥42॥

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

పండితులు చెప్పుచుండిరి. ఆవిధముననే యింద్రియములకంటె నంతస్థము, సూక్ష్మము, వ్యాపకము నగుటంజేసి సంకల్పవికల్పాత్మకమగు నంతఃకరణ ముత్కృష్టము. ఆవిధముననే యట్టి మనస్సు కంటె నిశ్చయాత్మికమగు బుద్ధి సూక్ష్మత్వాదిగుణములు కలదగుటచే నుత్కృష్టమైనది. ఇట్టి దేహాదులుమొదలు బుద్ధివరకు నగునవి దృశ్యము లనఁబడును. అట్టి దృశ్యములకు ద్రష్టాద నభ్యంతరుఁ డెవఁడో, ఇంద్రియాద్యాశ్రయములుకలవాఁడై కాముఁడే దేహిని జ్ఞానావరణ ద్వారమున మోహపెట్టుచుండె నని చెప్పఁబడెనో, అట్టి దేహి బుద్ధికి ద్రష్టయగు బరమాత్మ రూపమే. ॥42॥

త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణము లనెడి పంచజ్ఞానేంద్రియములు, స్థూలము, జడము, పరిచ్ఛిన్నము, బాహ్యము నగు శరీరముకంటె సూక్ష్మములు, ప్రకాశకములు, వ్యాపకములు, అంతస్థములు నగుటవలన నుత్కృష్టము లని పండితులుకాని, శ్రుతులుకాని చెప్పుచున్నవి. అట్లే యింద్రియప్రవర్తక మగుటవలన సంకల్పవికల్పాత్మక మగు మనస్సు ఇంద్రియములకంటె నుత్కృష్టమైనది. అటులే నిశ్చయ మనఁగ నధ్యవసాయరూపము. అట్టి యధ్యవసాయపూర్వకమైనది మనోధర్మము సంకల్పము. కాన నధ్యవసాయాత్మిక మగు బుద్ధి మనస్సుకంటె నుత్కృష్ట మైనది. ఎవఁడు బుద్ధికి పరుఁడై, భాసకుఁడై యుండెనో, ఏదేహిని నింద్రియాదుల నాశ్రయము చేసి కొని కాముఁ డజ్ఞానావరణద్వారమున మోహపెట్టుచుండె నని చెప్పఁబడెనో, అట్టి యాత్మ ద్రష్టయై బుద్ధికి పరుఁ డగుచుండును. ఈవిషయమునే "ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః । మనసస్తు పరా బుద్ధి ర్బుద్ధే రాత్మా మహా న్పరః ॥ మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పరః । పురుషా న్న పరం కించి త్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః ॥" ఇచట ఆత్మయొక్క పరత్వమే వాక్యతాత్పర్యవిషయ మగుటవలన నింద్రియాదిపరత్వ మవివక్షితము గాన "ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాః" అను స్థలమున నర్థములకంటె పర మింద్రియములని వివక్షాభేదముచే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పిన విషయమునకు విరోధము లేదు. "బుద్ధే రాత్మా మహా న్పరః" అనుచోట నస్మదాది వ్యష్టిబుద్ధికంటె సమష్టిబుద్ధిరూప మగు నాత్మ యుత్కృష్టమైనది. అని యర్థము. అట్టి హిరణ్యగర్భుని సమష్టిబుద్ధి కంటె సర్వజగద్బీజ మగు మాయ యుత్కృష్టమైనది. అవ్యక్తముకంటె సకలజడప్రకాశకము, పూర్ణుఁడు నగు నాత్మ యుత్కృష్టమైనది. అట్టి యాత్మకంటె పరుఁ డెవఁడైన నుండునా? అనుశంకను తొలఁగించుటకు "పురుషా న్న పరం కించిత్" అని చెప్పఁబడెను. అనఁగా పురుషునికంటె పరుఁ డెవఁడును లేడు. ఇదెట్లు పొసగు ననిన? ఆపురుషుఁడే సమాప్తి. అనఁగా పురుషునికంటె తత్ప్రకాశకుం డెవఁడును లేఁడు. సర్వాధిష్ఠాన మగుటవలన నాపురుషుఁడే యుత్కృష్ట మగు గతి. అని కఠోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. "సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదం" అను శ్రుతిప్రసిద్ధ మగు పరాగతి యాపురుషుఁడే. ఇదియంతయు "యో బుద్ధేః పరతస్తు సః" అను గీతావాక్యముచే చెప్పఁబడెను.

శంకరానందీయము:— "కాముఁడు జయించుటకు శక్యముకానివాఁడు. అట్టి కామజయవిషయమై జలవదాశ్రియ మపేక్షితము. ముముక్షు వెవరి నాశ్రయించి యెవనియొక్క మహిమచే కాముని జయించును" అను శంకయందు "రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే" అను న్యాయముచే సర్వాంతరుఁడు, సర్వవ్యాపకుఁడు నగు పరమాత్మను తెలిసికొని పరమాత్మాశ్రయముచేతనే నీవు కాముని జయించుమని బోధించుటకాత్మను తెలిసికొనురీతిని "ఇంద్రియాణి" అను శ్లోకముచే చెప్పుచుండెను.

"ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః" అనునవి మొదలగు శ్రుతులు—"త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములనెడి పంచజ్ఞానేంద్రియములు, వాక్పాదపాణిపాయూపస్థ లనెడి పంచకర్మేంద్రియములు ప్రకాశకములు, అంతరములు, సూక్ష్మములు, ప్రవర్తకములు, వ్యాపకములు కారణములు నగుటవలన జడము, బాహ్యము, స్థూలము, ప్రవర్త్యము, వ్యాప్యము, కార్యము నగు శరీరముకంటె నుత్కృష్టతరములని చెప్పుచున్నవి. దేనిచే నేది ప్రకాశింపఁజేయబడునో అట్టి ప్రకాశకము ప్రకాశితముకంటె వ్యాపకము, సూక్ష్మము, ఉత్కృష్టము, భిన్నము నగును. ఎట్లనిన? ఇనుపగుండునందుండు వహ్ని యినుపగుండునకు ప్రకాశకముగాన నా వహ్ని యినుపగుండుకంటె వ్యాపకము, సూక్ష్మము, ఉత్కృష్టము, భిన్నమును అగును. అట్లే దేహము నపేక్షించి యింద్రియములు దేహతద్ధర్మప్రకాశకము లగుటవలనను, దేహాదిప్రవర్తకము లగుటవలనను దేహాదులకంటె భిన్నములగునని యర్థము. అట్లే యింద్రియములకంటె మనస్సు ప్రకాశకత్వాదిధర్మములు కలదగుటవలన నుత్కృష్టము, భిన్నము అగుచున్నది. మనస్సు అంతస్థమై ఇంద్రియములను, తద్ధర్మములను ప్రకాశింపఁజేయును. కాన మనస్సున కింద్రియములకంటె నుత్కృష్టత్వము, ఇంద్రియభిన్నత్వము న్యాయమే. అట్లే మనస్సుకంటె ప్రకాశకత్వాదిధర్మములు కలదగుటచే బుద్ధి యుత్కృష్టమైనది. బుద్ధిచేతనే మనస్సు మనోధర్మములు ప్రకాశింప జేయఁబడును. కాన బుద్ధి మనస్సుకంటె నుత్కృష్టమనుట, మనస్సుకంటె భిన్నమనుట న్యాయమే. సూక్ష్మత్వముచేతను, అంతరత్వముచేతను, వ్యాపకత్వము, కారణత్వము, ప్రవర్తకత్వము, ప్రకాశకత్వము అనెడి ధర్మములచే నెవఁడు స్వయముగ నంతట వ్యాపించి బుద్ధ్యాదిస్థూలపర్యంతమగు కార్యకరణసంఘాతమును తన సన్నిధిమాత్రముచే ప్రవర్తింపఁజేయుచు బుద్ధ్యాదిస్థూలపర్యంతముల ధర్మములను, వాని కర్మలను, వాని గుణములను, వాని వికారములను, సర్వమును తా నవికారియై సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనుచుండెనో, ప్రకాశింపఁజేయుచుండెనో అట్టి యాత్మ నిత్యమగుటవలనను, సర్వజ్ఞుఁ డగుటవలనను, సర్వప్రకాశకుఁ డగుటవలనను, సర్వసాక్షి యగుటవలనను బుద్ధికంటె, సర్వముకంటె నుత్కృష్టమైనది. ఈ విషయమునే "పురుషాన్న పరం కించిత్" అను శ్రుతియు బోధించుచున్నది. కాన సర్వముకంటె పరము సర్వద్రష్ట. కనుకనే దేహేంద్రియాదులకంటె భిన్నుఁడు, సర్వప్రకాశకుఁడు, చిదానంద రసైకస్వరూపుఁడు, సన్మాత్రము, పరిపూర్ణము అగు నాత్మను స్వాత్మనుగ తెలిసికొనుమని యర్థము.

నీలకంఠీయము:— మూడుప్రాకారముల మధ్యయందున్న సామంతుని, పై ప్రాకారమును జయించి, యంతస్థమగు ప్రాకారద్వయజయపురస్సరముగ జయించినటుల కేవలము బాహ్యేంద్రియజయముచేతనే కృతార్థుఁడు కాఁడు. మరేమనిన? నంతస్థమగు ప్రాకారద్వయముఖంటివి మనోబుద్ధులు. అట్టివాని జయముకూడ గాముని సమూలోచ్ఛేదముకొఱకు చేయఁదగినది. కాన మనోబుద్ధుల జయముకొఱకు యోగమును "ఇంద్రియాణి" అనుశ్లోకముచే బోధించుచుండెను. ఈశ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన పరత్వము పూర్వముకంటె సూక్ష్మత్వముచేగాని, కారణత్వముచేగాని తెలిసికొననగును. స్వాశ్రయములగు పృథివ్యాదులతో గూడిన విషయముల శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములకంటెను, ధనపుత్రశరీరాదులకంటెను నింద్రియములు తత్కారణములగుటవలన నింద్రియములు పరములు. ఇంద్రియములవలన విషయములు. ధనపుత్రాదులు జనించునని కౌషీతకీబ్రాహ్మణమునందు "ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః" ఇంద్రియములవలన నింద్రియాధిష్ఠానదేవతలు, దేవతలవలన లోకములు (భూతభౌతికములు) పుట్టుచున్నవని) చెప్పఁబడెను. అట్టియింద్రియములు మనోవికారము అగుటంజేసి యింద్రియములకంటె మనస్సు పరమైనది. "మనసా

గీ॥-ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా ।
జహి శత్రుం మహాబాహో! కామరూపం దురాసదమ్ ॥ ॥43॥

ఇతి శ్రీమహాభారతే. శతసాహస్ర్యాం, సంహితాయాం, వైయాసిక్యాం, భీష్మ పర్వణి, శ్రీమద్భగవద్గీతానూపనిషత్సు, బ్రహ్మవిద్యాయాం, యోగశాస్త్రే, శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే, కర్మయోగోనామ తృతీయోఽధ్యాయః ।

హరిః ఓం తత్సత్, శ్రీకృష్ణార్పణ మస్తు ।

పదవిభాగము:—ఏవం-బుద్ధేః-పరం- బుద్ధ్వా- సంస్తభ్య- ఆత్మానం-ఆత్మనా- జహి-శత్రుం-మహాబాహో!-కామరూపం-దురాసదమ్ ॥ ॥43॥

ప్రతిపదార్థము:— హేమహాబాహో != గొప్పబాహువులుకల ఓయర్జునా !; త్వం=ఈపదమధ్యాహార్యము) నీవు; ఏవం=ఈపూర్వమునందు చెప్పఁబడినవిధమున; ఆత్మానం=ఆత్మను; బుద్ధేః= (నిశ్చయాత్మికమగు) బుద్ధికంటె; పరం=పరముగ (అతీతముగ); బుద్ధ్వా=తెలిసికొని; ఆత్మనా=శమదమాదులచే సంస్కృతమగు మనస్సుచే; సంస్తభ్య=లెస్సగ సమాధాన మొనరించి; దురాసదం=పొందుటకు శక్యము కానట్టి; కామరూపం=కామస్వరూపమగు; శత్రుం=శత్రువును; జహి=జయించుము. ॥43॥

శాంకరభాష్యమ్:—

ఏవమితి—ఏవం బుద్ధేః పరమాత్మానం బుద్ధ్వా జ్ఞాత్వా సంస్తభ్య సమ్యక్ స్తమ్భనం కృత్వా స్వేనైవాత్మనా సంస్కృతేన మనసా సమ్యక్సమాధాయేత్యర్థః । జహ్యేనం శత్రుం

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ఓయర్జునా! ఆత్మ నీవిధమున బుద్ధికంటె పరమైనదానినిగఁ దెలిసికొని, శమదమాదులచే సంస్కృతమగు మనస్సుచే లెస్సగ స్తంభన మొనరించి (అనఁగా చక్షురాదీంద్రియములద్వార

...హ్యేవ పశ్యతి మనసా శృణోతి'' అను శ్రుతియు నింద్రియములు మనోవికారములనియే బోధించుచున్నది ఈచెప్పుటచే దేలిన యాశయ మేమి? కేవల మింద్రియాదులకు పరత్వమాత్రప్రదర్శనమునందు ప్రయోజనము లేమింజేసి బాహ్యమగు విషయములనుండి యింద్రియములను మరలించి మనస్సునందు లయమును బొందింపవలయు నని సూచింపఁబడెను. "మనసస్తు పరా బుద్ధిః'' "తస్మాద్వా ఏతస్మా న్మనోమయాత్ । అన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయః'' అను శ్రుతివలన మనస్సుకంటె బుద్ధి పరమైనది. అనఁగా మనస్సును తత్కారణమగు బుద్ధియందు లయమొనరింపవలెనని యర్థము. సమష్టిబుద్ధికిఁగూడ దీనియందే యంతర్భావము. భాస్యవర్గముకంటె పరము, బుద్ధ్యాదులకు భాసకమునగు నీజ్ఞానముకలదో యది మావిచే గర్భ మావరించబడినటుల కామునిచే నావరింపబడె నని యీయధ్యాయమునందున్న ముప్పదితొమ్మిదవ శ్లోకముతో నన్వయింపనగును. ఈవిషయమే కఠోపనిషత్తునందు "యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ స్తద్యచ్ఛే జ్జ్ఞాన ఆత్మని । జ్ఞానమాత్మని మహతి తద్యచ్ఛే చ్ఛాంత ఆత్మని'' (వాగాదిబాహ్యేంద్రియ వ్యాపారములను విడచి మనోమాత్రముతో నుండవలెను. వివయవికల్పాభిముఖ మగు మనసునుకూడ జ్ఞానశబ్దవాచ్యమగు బుద్ధియందు ధారణజేయవలెను అట్టి బుద్ధినికూడ సమష్టిబుద్ధియందు ధారణజేయవలెను. అట్టి యాత్మను శాంతము, నిష్కలము, జ్యోతీరూపమునగు ప్రత్యగాత్మయందు ధారణ చేయవలెను) అని చెప్పఁబడెను. ॥42॥

—: 3వ అధ్యాయము- 43వ శ్లోకవ్యాఖ్యావిశేషములు :—

మధుసూదనసరస్వతీయము:—"ఏవం'' అను శ్లోకముచే ఫలితమును బోధించుచుండెను. "రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే'' అను స్థలమునం దేది పరశబ్దముచే చెప్పఁబడెనో; అట్టి పూర్ణము, బుద్ధికంటె

శాంకరభాష్యమ్:—

హేమహాబాహో! కామరూపం దురాసదం దుఃఖే నాసదః ఆసాదనం ప్రాప్తి ర్యస్య తం దురాసదం దుర్విజ్ఞేయా నేకవిశేష మితి ॥ ||౪౩||

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవతః కృతౌ, శ్రీమద్భగవద్గీతాభాష్యే, కర్మ ప్రశంసాయోగోనామ తృతీయోఽధ్యాయః ।

ఓమ్ తత్సత్ ।

శాంకరభాష్యతత్త్వబోధిని:—

ముముక్షు విషయములయందు ప్రవేశింపకుండగ చిత్తసమాధాన మొనరించి నీవు దుర్విజ్ఞేయు నగు ననేకవిశేషములుకల యీ కాముఁడను శత్రువును జయించుము. ఈ యధ్యాయమునందలి జ్ఞాననిష్ఠ కుపాయభూతమగు కర్మనిష్ఠ ప్రధానముగఁ జెప్పఁబడెను.

ఉపేయ మగు జ్ఞాననిష్ఠ గుణభూతముగ (అప్రధానముగ) బోధింపఁబడె నని తెలిసికొనఁదగినది. ||౪౩||

ఇట్లు నూరువేల సంఖ్యకలిగి, వ్యాసప్రోక్తము, సంహితారూపము నగు మహాభారతమునం దంతర్గతమైన భీష్మపర్వమునందున్న యుపనిష ద్రూపము, బ్రహ్మవిద్యారూపము, యోగశాస్త్రము నగు భగవద్గీతయందున్న శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదమునందుగల కర్మ యోగమను పేరి తృతీయాధ్యాయమునకు గౌతమస గోత్రుడగు 'తర్కరత్న, న్యాయవేదాన్తవిద్యాపారీణ' బులుసు అప్పన్నశాస్త్రిచే రచియింపబడిన ఆనంద గిరీయవ్యాఖ్యానుసృతశ్రీభగవద్గీతాశాంకర భాష్యతత్త్వబోధిని సమాప్తము.

హరిః ఓం తత్సత్. శ్రీ శ్రీ శ్రీ

పరమ నగు నాత్మను తెలిసికొని (సాక్షాత్కరింపచేసికొని) మనస్సును స్థిరముచేసికొని ఆత్మసాక్షాత్కారరూపమును నిశ్చయముచే గొప్పబాహువులుకల నోయర్జునా! సర్వపురుషార్థనాశకుఁడు, అతికష్టముచే సంహరించుటకు శక్యమైనవాఁడు అగు తృష్ణారూపమైన శత్రువును సంహరింపుము. ఇట "మహాబాహో!" అను సంబోధనచే గొప్ప బాహువులుకలవాఁడు శత్రువును సంహరించుటయందు సమర్థుఁడు కాన నీవుకూడ నట్టివాఁడవే యని సూచింపఁబడెను. "దురాసదం" అని కామున కీయఁబడిన విశేషణముచే గాముఁడు దుర్విజ్ఞేయుఁ డను ననేకవిశేషములు కలవాఁడు కాన నతని జయమునందు యత్నాధిక్యము చేయవలె నని సూచింపఁబడెను.

"కర్మనిష్ఠాత్ర ప్రాధాన్యేనోపసంహృతా । ఉపేయా జ్ఞాననిష్ఠా తు తద్గుణత్వేన కీర్తితా ॥" (ఈయధ్యాయమునందు ప్రధానముగ నుపాయభూత మగు కర్మనిష్ఠ చెప్పఁబడెను. కర్మనిష్ఠవలన పొందఁదగు జ్ఞాననిష్ఠ కర్మనిష్ఠానుగుణముగ బోధింపఁబడెను.)

శంకరానందీయము:—ఇట్లు బుద్ధ్యాదిదృశ్యజాతమునకు ద్రష్టయు, సన్మాత్రరూపము నగు నాత్మస్వరూపునిగఁ దెలిసికొని జ్ఞాననిష్ఠచే సర్వసంసారహేతువు, తనకు శత్రువు నగు కాముని నిశ్శేషముగ నిర్మూలనముఁ జేసికొని మోక్షోపాయ మగు కర్మయోగమునకు ఫలభూత మగు జ్ఞాననిష్ఠచే ప్రాప్తించెడి సర్వకామపరిత్యాగమే ముక్తి యని సూచించుచు "ఏవం" అను శ్లోకముచే కర్మయోగము నుపసంహరించుచుండెను.

ఈశ్లోకమునం దర్జునుని "మహాబాహో!" అని సంబోధించుటచే ముముక్షు వగు నర్జునునకు కామరూపశత్రుసంహారసామర్థ్యము కలదని సూచింపఁబడెను. బుద్ధ్యాదిసర్వదృశ్యమునకు విలక్షణమై, ద్రష్టయు, నఖండానందైకరసస్వరూపము నగు నాత్మను "నే నీయాత్మస్వరూపమునే" అని తన స్వరూపముచేఁ దెలిసికొని అనఁగా నాత్మయందే ఆత్మత్వబుద్ధిని దృఢముగ జేసికొని గొప్పబాహువులుకల యోయర్జునా! నీవు కామున కాశ్రయము, కారణము నగు నంతఃకరణను లోపల, వెలుపల, పూర్ణమైనట్టి యఖండైకరసస్వరూప మగు స్వస్వరూపముచే సంయోజనము చేయుము. అనఁగా నారోపిత మగు నామరూపప్రపంచమును గ్రహింపకుండగ నంతఃకరణనిరోధము నాచరించుము. అట్లొనరించి మనస్సున కధిష్ఠాన మగు బ్రహ్మయొక్క దర్శనమునందు నియోగించి "సర్వము బ్రహ్మస్వరూపమే" అను బ్రహ్మజ్ఞానముకంటె నితర మగుదానిచే జయించుట కశక్యము, దుర్జయము నగు కామరూపశత్రువును నశింపఁజేయుము. విశేషముగ విషయగ్రహణమే కామాభివృద్ధికి కారణము. అంతట బ్రహ్మదృష్టిచే విషయగ్రహణమే కామవినాశహేతువు. కాన సర్వమును బ్రహ్మస్వరూపముగ జూచువాఁడవై కాముని నిర్మూలించు మని యర్థము.

—: ఈ య ధ్యా య ము వ ల న దే లి న ఫ లి త ము :—

ఈయధ్యాయమునందు "న కర్మణా మనారమ్భాత్" అని కర్మయోగము నుపక్రమించి ముముక్షువునకు కర్మయోగపరిత్యాగము కూడదని నిందాపూర్వకముగ ననేకవాక్యములచే కర్మయోగమునకు కర్తవ్యతను బోధించి "నేను నాసంబంధమైనది" అనెడి ప్రవృత్తిరూపమగు సంసారమునకు కారణము కాముఁడే యని కాముని మాహాత్మ్యమును వర్ణించి కర్మచే పొందబడిన చిత్తపరిశుద్ధికల పురుషునకు జ్ఞానయోగనిష్ఠచే కామజయము కర్తవ్యమని చెప్పుభగవంతునిచే "యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః" అను శ్రుతిప్రమాణమగు కామనిర్మూలనమే మోక్షమని సూచింపఁబడెను. కాన మోక్షహేతువగు జ్ఞాననిష్ఠకే ప్రాధాన్యము. అట్టిజ్ఞానయోగమునకంగమగు కర్మనిష్ఠ కుపసర్జనత్వమే (అంగత్వమే). అందువలన నీయధ్యాయము జ్ఞానయోగపర్యవసాయియగుటవలన జ్ఞానయోగపరమే యని సిద్ధించుచున్నది.

భాష్యోత్కృష్టదీపిక:—"హేమహాబాహో!" అను సంబోధనచే నాచే చెప్పఁబడిన యుపాయమును విడచి గొప్పబాహువులచే బాహ్యశత్రువులను జయించునటుల నీకామరూపశత్రువును జయించుట సాధ్యము కాదు. కాన నేను బోధించిన యుపాయమునే కామరూపశత్రుజయమునందు గైకొను మని సూచింపఁబడెను. ఈతృతీయాధ్యాయముచే జ్ఞానసాధన మగు కర్మనిష్ఠ ప్రధానముగ చెప్పబడెను. జ్ఞాననిష్ఠ గుణముగ (అప్రధానముగ) చెప్పఁబడె నని తెలిసికొనదగును.

పరమార్థప్రప:— ప్రాగుక్తార్థమును "ఏవం" అను శ్లోకముచే నుపసంహరించుచుండెను. పురుషార్థకాంక్షియగు ఓయర్జునా పూర్వమునందు చెప్పినవిధమున బుద్ధివ్యతిరిక్తము, బుద్ధిసాక్షి యగు పరమాత్మను తెలిసికొని పర

మాత్మవిషయకనిశ్చయముచే మనస్సును నిశ్చలముగఁ జేసి దుర్జయుఁడగు కాముఁడనెడి శత్రువును జయించుము (నశింపఁజేయుము). ఈవిషయమే బృహదారణ్యకమునందు దైవాసురసంగ్రామవ్యాజముచే ద్వ్యాహప్రాణాప త్యాది దశఖండికలచే చెప్పఁబడెను. అది యెట్లనిన ? "అథ హేమమాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గా యేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ త్తే విదు రనేన వై న ఉద్గాత్రాత్యేష్యన్తీతి త మభిద్రుత్య పాప్మనా- విధ్య న్స యథాఽశ్మానమృత్వా లోష్టోవిధ్వంసే తైవం హైవ విధ్వంసమానా విష్వంచో వినేశు స్తతో దేవా అభవన్ పరాసురా భవ త్యాత్మనా పరాస్యద్విష న్భ్రాతృవ్యో భవతి య ఏవం వేద" (దేవాసురు లిరువురు యుద్ధ మును చేసిరి. అట్టి సమయమున దేవతలు వ్యర్థమైన ప్రయత్నముకలవారై సర్వేంద్రియచాలకము, చెప్పఁబోవు ఛాందాదిశబ్దముచే చెప్పఁబడునట్టి సమీపమునందున్న ముఖ్యప్రాణమునుగూర్చి ఓముఖ్యప్రాణమా! నీవు మానిమిత్త ముద్గానము చేయుము మని పలికిరి. ఆయుద్గానము అవాగ్జప్రాణవరూపము. ఆదేవతలు చెప్పినప్రకార మాముఖ్య ప్రాణముకూడ పూర్వమునందువలె ఉద్గాన మొనరించెను. ఈవిషయమే ఛాందోగ్యమునందుఁగూడ "అథా ధ్యాత్మ ఏవం ముఖ్యప్రాణ స్త ముద్గీథ ముపాసీతోమితి" (ముఖ్యప్రాణము ఓం అనెడి ఉద్గీథము నుపా సించెను.) అని చెప్పఁబడెను. ఇట్లుద్గానమును చేయునట్టి ముఖ్యప్రాణమును కామక్రోధాద్యసురులు తెలిసికొని దాని నెదుర్కొని విధ్వంసమును పొందిరి. ఇట్లు విధ్వంసను పొందుచు విడిపోయి నానాగతులు కలవారై వినాశ మును పొందిరి. ఈవిషయమున దృష్టాంతము- పాంసుపిండము రాతియందు కొట్టఁబడి విధ్వంస నెట్లు పొందునో; అట్లే ముఖ్యప్రాణముచే నభిహతులై కామక్రోధాద్యసురులు నాశమును పొందిరని యర్థము. ఇచట నీవిషయము చెప్పఁబడినటులే వాగాద్యధిదేవతలను శక్త్యుత్పాదక మగు హిరణ్యగర్భుఁడు ప్రాణ మనఁబడును. అటులే కామ క్రోధాద్యసురప్రసారము బుద్ధిపర్యంతమే. అటుపిమ్మట కామాదుల యభావమే సంభవించును. దైత్యనాశానంత రమున దేవతలు పరాభూతులగు నసురులుకలవారైరి. అనఁగా దేవతలు జయముకలవారై రని యాశయము. ఇట్టి దేవాసురసంగ్రామము నెవఁడు తెలిసికొనునో వాఁడు కామాదులను తిరస్కరించి యాత్మవంతుఁ డగును. అట్టివానికి కామక్రోధాదులు సంభవింపవు. ఇట్లాత్మజ్ఞానసంపత్తి కలిగినవానికిశత్రువుకూడ భ్రాతృవ్యుఁడగును (మిత్రుఁడగుననట).

ఈవిషయమే సామవేదమునందు కల్మాషసామచే నిట్లు చెప్పఁబడెను- "హా ఉ 3 సేతూంస్తర 3 దు స్త రాన్ 3 దానేనాదానం 3 హా ఉ 3 అహ మస్మి ప్రథమజా ఋత స్యాహా ఉ 3 సేతూగ్ంస్తర 3 దుస్తరాన్ 3 అక్రోధేన క్రోధం" జలప్రవాహప్రతిబంధకములు సేతువు లగునట్లు అఖండైకరసానుభవమునకు ఆదానము, క్రోధము, అశ్రద్ధ, అనృతము అను నివి సేతువులు. అట్టి సేతువులను తిరించుము. అందు ప్రథమసేతు వగు నాదాన మును తరించుట కుపాయ మెందనిన ? ఏది బ్రహ్మార్పణబుద్ధితో నివ్వఁబడునో యది దాన మనఁబడును. దానికంటె భిన్నమగునదియు, జాయాపుత్రార్థము చేయఁబడునది యాదాన మనఁబడును. దానముచే నాదానమును తరించుము. జాయాపుత్రార్థము చేయఁబడు వ్యయముకూడ బ్రహ్మార్పణముగ జేసినచో నదియు దానమే యగును. (కాన నేదేని వ్యయ మెందులకు జేసినను అవ్యయమును బ్రహ్మార్పణబుద్ధితో జేసినచో నది దాన మగును. అట్టి దానముచే నాదాన రూపమగు ప్రతిబంధకమును తొలఁగించుకొనుము) నేను సత్య మగు బ్రహ్మమునకు ప్రథమమున శబలముగ నుప స్థితమైన హిరణ్యగర్భుఁడ నైతిని. కాన (మీచే) నేదేని కొంచ మీయఁబడినచో నదంతయు నాకొసగబడినదే యగును. రెండవ సేతువగు క్రోధమును యక్రోధరూప మగు క్షమచే (ఓర్మిచే) తరించుము. ఈవిషయమే "శ్రమో న వాచాం శిరసో న శూలం, న చిత్తతాపో న తనో ర్వ్యమర్దః। నచాపి హింసాది రనర్థయోగః శ్లాఘ్యా పరం క్రోధజయః క్షమాయాః" ఇది క్షమావాక్యము. నన్నెవ రాక్షేపించెదరో వారి వాక్కులకు శ్రమ, శిరస్సు నందు శూలయు సంభవించవు. చిత్తమునకు తాపమున్ను సంభవించదు. శరీరమున కలయిక సంభవింపదు. హింసాదిరూపానర్థముసంభవించదు. కాన క్రోధజయమునందు క్షమారూపమగు నేనుమాత్రమే కొనియాడదగిన దానవని క్షమపలికెనని శతశ్లోకియందు గలదు.

—: 3వ అధ్యాయతాత్పర్యము :—

"శ్లో॥ యజ్ఞాద్యం వర్ణధర్మోచిత మపి నియతం కర్మ శర్మప్రదం స్యా,
న్నత్యాజ్యం కార్య మేత ద్విగుణమపి యతో౽కర్మణః కర్మ శస్తం।
జీవ న్మర్త్యః కదాచి త్కరచరణయుతో నైవ తిష్ఠ త్యకర్మా,
తస్మా చ్ఛ్రేయా న్స్వధర్మో యదుపతిగదిత శ్చిత్తశుద్ధ్యై తృతీయే ॥"

వర్ణాశ్రమవిహితము, నియతము నగు యజ్ఞయాగాదికర్మము సుఖము నిచ్చును. అట్టి నిత్యనైమిత్తికకర్మ నెన్నఁడును విడువకూడదు. ఎందువల ననిన? అకర్మముకంటె స్వధర్మమగు నిత్యనైమిత్తికకర్మము సెట్టింపు ప్రశస్తమైనది. మనుజుఁడు బ్రతికియుండగ కరచరణములతోఁ గూడినవాఁడై యెన్నఁడును కర్మను చేయనివాఁడై యుండఁడు. కాన శ్రేయస్కరమగు స్వధర్మము శ్రీకృష్ణపరమాత్మచే చిత్తశుద్ధికొరకు తృతీయాధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడెను.

నీలకంఠీయము:— ఇట్టి యోగమునకు ఫలమును "ఏవం" అను శ్లోకముచే బోధించుచుండెను. పార్థా! కాశమునందుఁ గూడ పార్థా! కాశస్థితమగు నిత్యకామములను కోరునట్టి మనస్సును బుద్ధిచే వృత్తిరహితముగ నొనరించి బుద్ధికంటె పరమగు పరమాత్మను తెలిసికొని సమూలఘాతకుఁడగు కామరూపశత్రువును నశింపఁజేయుము. ఇట "మహాబాహో!" అని యర్జునుని సంబోధించుటచే శత్రువినాశమందు నీకు సామర్థ్యముకల దని సూచింపఁబడెను. అనఁగా నెంతవరకు కామమూలమగు నజ్ఞానము వినాశ మొనరించఁబడదో అంతవరకుఁ గామునకు మూలోచ్ఛేదము కానేరదు. కాన బుద్ధికంటె పరుఁడగు పరమాత్మను తెలిసికొనియే గాముఁడు నశింపఁజేయదగినవాఁడు. కాముడు నశించినచో సంసారరూపానర్థము నశించును. ఈకాముఁడు దురాసదుఁడు. అనఁగా నాత్మజ్ఞానము లేనివిశిష్టముచే నైన నీకాముఁడు నశింపఁజేయుటకు శక్యము కానివాఁడు.

"ఉపాయః కర్మనిష్ఠాత్ర ప్రాధాన్యే నోపసంహృతా । ఉపేయా జ్ఞాననిష్ఠా తు తద్గుణత్వేన కీర్తితా ॥"

ఈయధ్యాయమునందు జ్ఞాననిష్ఠ కుపాయమగు కర్మనిష్ఠ ప్రధానముగను, నుపేయమగు జ్ఞాననిష్ఠ యప్రధానముగను జెప్పఁబడెను. ॥43॥

ఇట్లు శ్రీభగవద్గీతాతృతీయాధ్యాయవ్యాఖ్యావిశేషములు ముగిసెను.

హరిః ఓమ్ తత్సత్ । శ్రీ శ్రీ శ్రీ

